De Stem. Jaargang 18

bron
De Stem. Jaargang 18. Van Loghum Slaterus, Arnhem 1938

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_ste001193801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

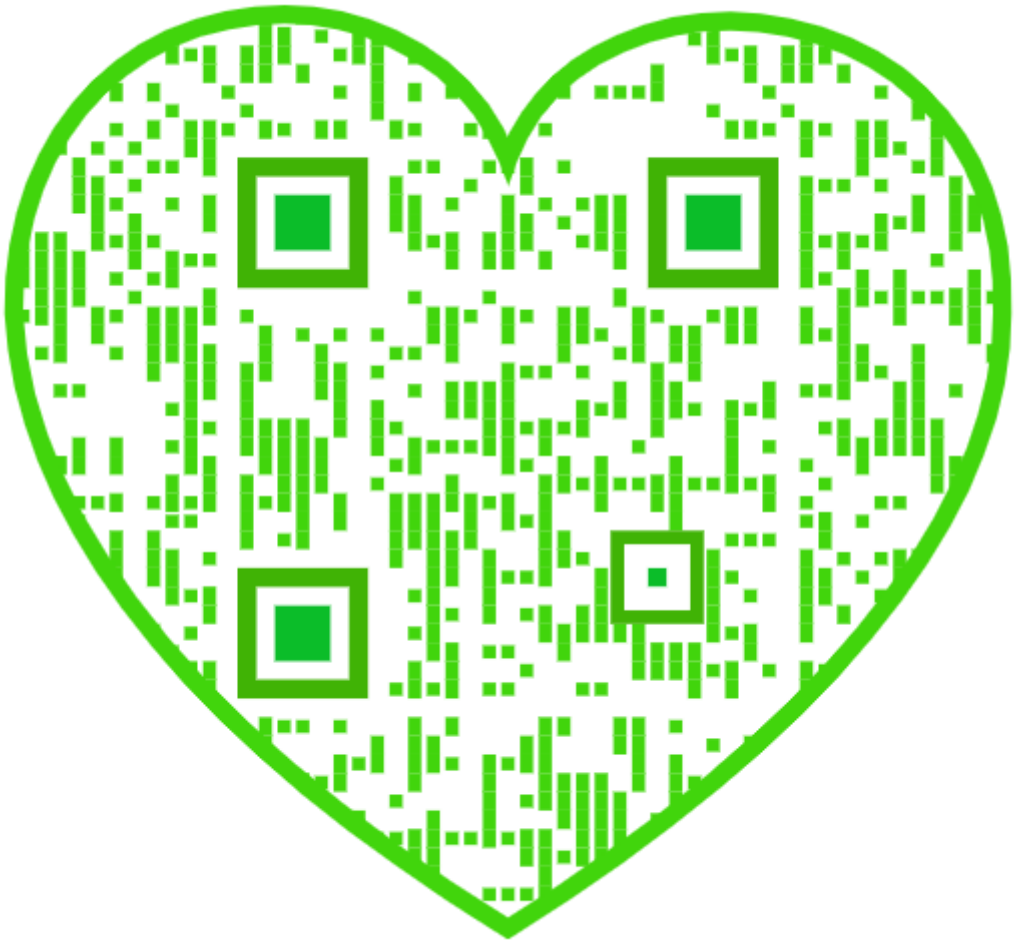

[Deel 1]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
BARTELS, KARL	Het jeugdvraagstuk in het Nationaal-Socialisme	528
BASTIAANSE, FRANS	Verzen	569
	Verzen van vroeger	572
BEERLING, R.F.	Op de Bres	233
BIERENS DE HAAN, Dr. J.D.	Verzen	466
BLANKENSTEIN, Dr. M. VAN	Boven den afgrond	612
	Hitlers tragiek	263
	Incongruentie van ethiek en techniek	482
	Het jaar van den gewelddadigen vrede	56
	Het noodlot van den revolutionnair	143
	De onbluschbare begeerte	438
BLIJSTRA, REIN	Delos	601
	Omhooggestuwd in de ruimte	40
	Sounion	491
BRUSSE, M.J.	De geboorte van Prinses Juliana en de journalisten	125
COSTER, DIRK	Maurits Sabbe †	271
	Op de Bres	1, 235
DONKER, ANTHONIE	In memoriam Willem Kloos	461
	Op de Bres	345, 457
	Verzen	35, 138, 256

GENDEREN STORT, REIN VAN	Quatrijnen	162
LAST, JEF	Don Quijotte in de loopgraaf	275
LIGT-VAN ROSSEM, C.L. DE	Strekkingen	75, 153, 303, 522
LOKHORST, EMMY VAN	Verzen	163
MEIJIER, FENNA DE	Herinnering aan Herman Robbers	87
MOK, H.	Exodus	288
MOLENAAR, JOH. DE	Herinnering aan Herman Robbers als briefschrijver	83
	Verzen	358, 610
OLDENBURG ERMKE, F. VAN	Overpeinzingen in den Haarlemmerhout	499
PLEIJZIER, A.	Op de Bres	121
PRAAG, SIEFR. E. VAN	De zaal	165
RAVESTEIJN, Dr. W. VAN	Het Engelsche raadsel	642
	Het misdadig Europa	515
	Oorlogslessen	410
	De vrijheid der wetenschap	64, 177
RITTER, P.H.	Tafelronde	509, 622
ROMEIN, Dr. JAN	Filips van Marnix	7

ROMEIN-VERSCHOOR, Dr. A.	Simon Stevin	380
VERCAMMEN, JAN	Bij testament	480
	Erfenis	261
VESTDIJK, S.	Pilatus in Alexandrië	575
	De wraak van de Oldenhove	53
VRIES, THEUN DE	Amerika in de Amerikaanse roman I.	587
	Kermis	361, 471
ZIELENS, LODE	Om déze liefde	238

Critisch Bulletin

ANTONINI, G.	425
AUGUSTIN, F.	337, 550
BEERLING, R.F.	443
BILT, TONIA DE	99, 204, 441, 653
BLOEM, J.C.	315
BLIJSTRA, R.	106, 199, 213, 311, 318, 546, 676
BOUMAN, P.J.	103, 566, 666, 679
BROUWER, J.	215, 313, 444
CAMPERT, J.	119, 211
DONKER, ANTHONIE	208, 430, 537
EGGINK, CLARA	101, 210, 439, 564, 656, 680
GANS, J.	320
GOSSES, G.	89
HACKEL, ALFRED	114, 450, 663
HOUWAARD, C.	560
HUBER NOODT, U.	329
KELK, C.J.	104
KOOL HALBO C.	206, 317, 654, 675
LEROUX, K.	557
LOKHORST, EMMY VAN	657
LOUW, E.G.	662

MARSMAN, H. 112
MULDER, H.A. 117, 319
MULDER-STAGGER, R. 548
OTTEN, J.F. 553, 659
PAAP, WOUTER 447, 567
PANHUYSEN, JOS. 343, 452
PERDECK, A. 649
PRAAG, SIEGFR. E. VAN 201
PREMSELA, MARTIN J. 326
PRESSER, J. 673
RAG, CHR. VAN 229
RAVESTEYN, W. VAN 218, 540
ROMEIN, JAN 433, 544
ROMEIN-VERSCHOOR, A. 93, 565
SCHROEDER, H.E. 340, 554, 668
TIELROOY, J. 107, 222, 333
TOUSSAINT VAN BOELAERE, F. 454
VALKENHOFF, P. VAN 670

WAALS, LAURENS VAN DER 110, 225, 341, 665
WESSEM, CONSTANT VAN 335, 438

II Alfabetisch volgens de titels

Amerika in de Amerikaanse roman I door THEUN DE VRIES 587
Boven den afgrond door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 612
Bij Testament door JAN VERCAMMEN 480
Delos door REIN BLIJSTRA 601
Don Quijotte in de loopgraaf door JEF LAST 275
Het Engelse raadsel door Dr. W. VAN RAVESTEIJN 642
Erfenis door JAN VERCAMMEN 261
Exodus door M. Mok 288
Filips van Marnix door Dr. JAN ROMEIN 7
De geboorte van Prinses Juliana en de journalisten door M.J. BRUSSE 125
Herinnering aan Herman Robbers door FENNA DE MEIJIER 87
Herinnering aan Herman Robbers als briefschrijver door JOH. DE MOLENAAR 83
Hitlers tragiek door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 263
In memoriam Willem Kloos door ANTHONIE DONKER 461
Incongruentie van ethiek en techniek door Dr. W. VAN RAVESTEIJN 482
Het jaar van den gewelddadigen vrede door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 56
Het jeugdvraagstuk in het Nationaal-Socialisme door KARL BARTELS 528
Kermis door THEUN DE VRIES 361, 471

Maurits Sabbe † door DIRK COSTER 271

Het misdadige Europa door Dr. W. VAN RAVESTEIJN 515

Het noodlot van den revolutionnair door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 143

Normen en waarden in de Sowjet-literatuur door THEUN DE VRIES 187

Om déze liefde door LODE ZIELENS 238

Omhooggestuwd in de ruimte door REIN BLIJSTRA 40

De onbluschbare begeerte door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 348

Op de Bres door R.F. BEERLING 233

Op de Bres door DIRK COSTER 1, 235

Op de Bres door ANTHONIE DONKER 345, 457

Op de Bres door A. PLEYSIER 121

Overpeinzingen in den Haarlemmerhout door F. VAN OLDENBURG ERMKE 499

Pilatus in Alexandrië door S. VESTDIJK 575

Quatrijnen door REIN VAN GENDEREN STORT 162

Simon Stevin door Dr. A. ROMEIN-VERSCHOOR 380

Sounion door REIN BLIJSTRA 491

Strekkingen door C.L. DE LIGT-VAN ROSSEM 75, 153, 303, 522

De Tafelronde door P.H. RITTER 509, 622

Verzen door FRANS BASTIAANSE 569

Verzen door Dr. J.D. BIERENS DE HAAN 466

Verzen door ANTHONIE DONKER 35, 128, 256

Verzen door EMMY VAN LOKHORST 163

Verzen door JOH. DE MOLENAAR 358, 610

De vrijheid der Wetenschap door Dr. W. VAN RAVESTEIJN 64, 177

De wraak van de Oldenhove door S. VESTDIJK 53

De zaal door SIEGFR. E. VAN PRAAG 165

Critisch Bulletin

Alles komt terecht door Maurice Roelants 211

Antigua Penny Puce door Robert Graves 343

Aus vielen Jahren door Bruno Frank 668

Bart Nel, de opstandeling door J. van Melle 548

Bevrijding door P. van Steen 680

Biologie en marxisme door Marcel Prenant 566

Bloem onder menschen door C.J. Kelk 317

Bourg-le-rond door A. Curvers et J. Sarrazin 326

Brochures door het Comité van Waakzaamheid 679

Catelijne van Ingelmunster door S. Greup-Roldanus 565

Chineesche Schimmen door A. Gervais 677

Chronique des Pasquier VI door Georges Duhamel 107

Cleopatra door Emil Ludwig 553

De dichters van het jaar door Anthonie Donker 430

Eduard Douwes Dekker door J. Saks 93

Einsetzung eines Königs door Arnold Zweig 229

Ends and Means door Aldous Huxley 557
L'Espoir door André Malraux 320
Europäisches Schicksal door Konrad Heiden 666
Fahrt ins Land ohne Tod door A. Döblin 554
Faux passeports door Ch. Plesnier 201
Friesche lyriek van heden door G. Gosses 89
Gabriele d'Annunzio door G. Antonini 425
Het Geschenk door Anthonie Donker 537
Geschiedenis van de Nederlandse Stam III door Dr. P. Geijl 544
De geschiedenis van het huis van Oranje-Nassau II door Dr. P. Geijl 653
Die Generalsche, Petersburg 1880 door L. von Baumgarten 663
De gewone man door Leo Ott 564
Grauwe vogels door Arthur Schendel 99
Groote man in kleine stad door G. le Maire 441
Henriëtte Roland Holst in haar strijd om gemeenschap door Dr. K.F. Proost 540
Histoire d'Angleterre door André Maurois 673
Les Hommes de bonne volonté XIII en XIV door Jules Romains 222
Ilka door Irene Kullmann von Kress 110
In de schaduw van den leider door M.L. Guzman 675
In gewesten van Kunst en Schoonheid door Dr. J.D. Bierens de Haan 443
Intellect en intellectversjachering door J. Brouwer 215
Johan Strauss und das 19te Jahrhundert door H.E. Jacob 447

Karl Heinrich Waggerl door F. Augustin 550
De kleine Isa door René Berghen 318
De koets door Herman de Man 656
Kristal door Anthonie Donker 430
Das Land der letzten Ritter door Halil Beg Mussayassul 450
Das Leben Jesu door Edzard Schaper 337
Liebe und Tod auf Bali door Vicki Baum 341
Madame Curie door Eve Curie 213
De Man van Lebak door E. du Perron 93
Maurits Sabbe † door F. van Toussaint van Boelaere 454
's Menschen heen- en terugweg door Albert Helman 438
Minnares in ongenade door Siegfr. E. van Praag 659
Naar de eeuwige sneeuw van tropisch Nederland door Dr. H.A. Colijn 676
New Writing III door John Lehmann 560
De oorlog met de salamanders door Karel Capek 106
Over Sainte Beuve door P. van Valkenhoff 670
Pain de soldat (1914-1917) door H. Poulaille 331
Parade gaat door door Gerard van Eckeren 439
Patria-Serie IV-VIII door Dr. F.W. Stapel, L.C. Vrijman, Dr. A.C.J. de Vrankrijker, Dr. M. Sabbe, Dr. H.A. Enno van Gelder 433
Paulus van Teixeira de Pascoaes 444
Peter der Grosse door Karl Bartz 114
Proletarian literature in the United States 560
Prozess ohne Richter door Bernard von Brentano 228
Quartier an der Mosel door K.F. Boree 329

Richard Aldington en de geest der vrijheid door A. Perdeck 649
Salka Valka door Halldór Laxness 104
Septembergewitter door Friedo Lampe 665
Sherston's progress door Siegfried Sassoon 452
Sociale paedagogie door C.A. Mennicke 103
Somer door C.H. van der Heever 319
Spanje en Spaansche dichtkunst door J. Brouwer 313
Spel in Positano door Joh. van der Woude 657
Een sprookje op aarde door Siegfr. E. van Praag 119
Die sterbende Kinder door Edzard Schaper 337
Stern und Unstern der Romanows door Valerian Tornius 114
Storm in 't Paradijs door Simon Koster 119
Sy kom met die sekelmaan door Hettie Smit 117
Theodor Chindler door Bernard von Brentano 225
Toiïngs door Mikro 662
Tooverlantaarn door Clare Lennart 101
Toscanini en Debussy door Rudolf Escher 567
Träume und Tränen door Hans Julius Welle 333
Tusschen Zuiderkruis en Poolster door Ben van Eysselsteyn 231
Tweehonderd gulden voor Darja Wledinskaja door J.A. van der Made 206
Ungarische Rhapsodie door Zsolt von Harsanyi 335
Van aangezicht tot aangezicht door Emmy van Lokhorst 101

Van de Noordpool naar Genève door H. Laman Trip-de Beaufort 213

Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst im 18ten Jahrhundert door Dr. Leo Balet 217

Vergittertes Fenster door Klaus Mann 340

Het vierde geslacht door Leonhard Huizinga 204

De vreemdeling in uwe poorten door Eva Raedt-de Canter 546

Warden, een Koning door Jan H. Eekhout 654

De wingerdrank door F. Bordewijk 315

De witte oneindigheid door Albert Vikstein 565

De wonderlijke familie door A. Defresne 210

Zoo piepen de jongen door J. H van Heuff Houweninge 208

Zweistromland door Franz Rosenzweig 112

Op de bres
Door Dirk Coster

I
Wij vragen zwaarder straffen voor dierenmishandeling

Als er iets is, dat ons rechtsgevoel in stijgende mate beleedigt in Nederland, dan is het de zotte zachtmoedigheid, die de Nederlandsche rechter hardnekkig betracht tegenover de wreedste, lafste en meest verachtelijke individuën die er zijn: de dierenbeulen. - Dit begint nu langzamerhand te ontaarden tot een ongewilde geruststelling voor alle sadisten die tot ongeluk van weerloozen en zwakken op de wereld rondloopen: gaat uw gang maar, een werkelijke, een ingrijpende straf is er van ons toch niet te vreezen. Feitelijk wordt dierenmishandeling in Nederland niet gestraft. Het mag althans geen naam hebben. Wreede feiten lokken een kleine geldboete uit, de gruwelijkste dingen, die iemand de haren te berge doen rijzen van walging en afschuw, worden met een kleine vrijheidsstraf getaxeerd, een strafje dat de desbetreffende individuën natuurlijk onverschillig laat. Neen, onze Nederlandsche rechter zal er wel voor oppassen, het sadisme een rem te stellen. Mits dan het sadisme zich dan maar uit wil vieren op weerlooze en vertrouwende dieren.

Ik zou van de laatste jaren een bloemlezing kunnen geven van gevallen van sadisme, gevolgd door de belachelijke strafjes waarmede deze ‘gecorrigeerd’ werden. Men zou met zulk een opsomming echter den lezer snel onpasselijk maken. Ik vermeld alleen het laatste feit: in Haarlem heeft een bakkersknecht een kat l e v e n d v e r b r a n d . Straf:

acht dagen. Wilt u een maatstaf hoe hoog deze Haarlemsche rechter, als misdaad dit feit aanslaat? In (naar ik meen) dezelfde stad had iemand de vrij onschuldige kinderachtigheid zijn tong tegen een inspecteur van politie uit te steken. Straf: eveneens acht dagen.

Neen, zoo gaat het niet langer. Wij zullen het niet hebben over dieren, over hun lijden, hun aanhankelijkheid, hun groote angst vooral, en over onze natuurlijke en eenvoudige plicht hen te beschermen. De wereld van het dier is voorloopig nog voor onze grofheid gesloten. Eerst veel later zal een fijner bewerktuigde menschelijkheid de wereld van het dier verstaan, gelijk men thans die van het kind verstaat. Maar elke leek kan ook nu reeds begrijpen dat een man die kwaad zijn tong uitsteekt een driftkop is die niemand iets misdeed, - en dat een individu dat een kat levend verbrandt niet meer of minder dan een gevaarlijk misdadiger is die moet worden gecorrigeerd of althans gecontroleerd. Van het doodgemartelde dier tot een geniepig doodgemartelde vrouw of een mishandeld kind, - het is een rechte lijn. Het een verschilt in wezen niet zeer veel van het ander. Het is de zwakkere die in den dommen misdadiger den lust wekt zich te laten gelden.

Wanneer wij afzien van de straf als wraak, (hoewel juist de weergalooze lafheid der dierenmishandeling deze eerste reactie bij iedereen wekt), dan is er nog altijd de straf als voorbehoedmiddel, die ook zijn afschrikwekkende werking heeft. Er zijn tuchtscholen in Nederland, werkinrichtingen. Er zijn genoeg middelen bij de wet aanwezig, om deze individuën voor jaren onschadelijk te maken, de mogelijkheid tot begrip te bevorderen, als die aanwezig is, kortom bij alle humaniteit tegen gruwelijke feiten uitermate gestreng op te treden. Maar acht daagjes zitten! voor het levend verbranden van een levend wezen, dat angst, aanhankelijkheid, pijn kent. Men ziet de wreede bruut al grinnikend zijn schouders optrekken bij deze ‘straf.’ Wij vragen strenger, doortastender maatregelen tegen sadisme ten opzichte van zwakkeren, of dierenmishandeling. Wij vragen straffen die werkelijk afschrikken, die zelfs voor het doffe bewustzijn dier beulen iets ernstigs beteekenen. Ook het dier in Nederland heeft recht op bescherming.

II
Over liefhebberijen en slaven

Onze Brusse de bekende man van Boefje en Onder de Menschen, heeft zijn oude rubriek in de N.R.C. gedeeltelijk verlaten, doch dit werk in de Groene hervat. Hij was altijd het groote kind onder de journalisten. Bij hem was altijd alles vrede en vredigheid, en opgewektheid. Hij bewoog zich als verslaggever bij voorkeur aan de zelf kant van de maatschappij, tusschen schooiers, dieven en meisjes van plezier, en het werden altijd bij hem bijna-eerlijke dieven en ontroerende meisjes-van-plezier. Zijn stijl sloot zich daarbij aan. Die was, als ik het zoo zeggen mag, koket verfomfaaid. Juist genoeg om ons fatsoensinstinct niet te beleedigen. Brusse sprak altijd liver van een ‘pypie’ dan een pijp. Brusse heeft met dit werk veel goed gedaan. Hij heeft tienduizenden trouwe lezers gehad, vooral onder de Nederlandsche mevrouwen. Hij gaf hun een blik in een geheel vreemde wereld, waarmee zij meestal afrekenden met een bordje ‘aan de deur wordt niet gekocht’, hij deed hun deze w e r e l d beter begrijpen en gaf hun meteen het geruststellende gevoel, dat deze ellende toch zoo bijtend en worgend niet was als ze leek. Men kon rustig gaan slapen als men zulk feuilleton van Brusse genoten had. Hij vertegenwoordigde typisch de stemming van vage verteedering tegenover de armelui, de eenvoudige zielen, die aan groote uitbarstingen dikwijls vooraf gaat, en die ook in het Frankrijk van voor 1790 heerschend was. Het is de schuld van Brusse niet, dat de somberheid van de crisis aan deze rooskleurigheid een ietwat valsche glans begon te geven.

Nu heeft de nestor onzer interviewers zijn werkterrein verplaatst. Van de ontroerende dieven ging hij over naar de kopstukken onzer industrie, onze groote scheepsbouwers, vliegtuigmakers, bruggenbouwers enz. De Mevrouwen zullen bij die lectuur een discreet geeuwtje verbergen. Die nuchtere mannen-van-hen zijn heelemaal zoo aardig niet om van te lezen. En Brusse's eigen royale hart verstaat ook veel beter een strooper en een meisje van de vlakte dan al die strenge leiders van machtige ondernemingen met hun duizenden werklieden. - Eigenlijk maken ze hem een beetje zenuwachtig.

En al leent hij hun zijn opgewektheid, al laat hij hen soms kweelen van gemoedelijkheid en vaderlijkheid, - hij is kennelijk niet op zijn gemak. Hij kan zich in zoo'n omgeving van staal, ijzer en plicht en commando's en met zoo'n streng kopstuk tegenover zich, niet verteederen, en och, een Brusse zonder verteedering, is de ware niet meer.

Is het daarom dat hij beduusd en zonder protest, zonder een wedervraag, een zinnetje uit den mond van een dier kopstukken opvangt en opschrijft, een zinnetje ja, dat ons dadelijk het bloed naar het hoofd doet stijgen. Het is afkomstig van het eerste kopstuk dat hij behandelde. Scheepsbouwer Goedkoop, Daan Daanszoon. Deze geweldige Daan dan zegt zoo ongeveer tegen Brusse den interviewer en Brusse schrijft het rustig op: ‘Als ik op mijn werf nieuwe menschen aanneem, informeer ik terloops even of de candidaat er soms liefhebberijen op nahoudt, “muziek of zoo”. Die komen er bij mij niet in.’ Hoe nu? Zijn wij slaven in Nederland? Moet een neiging naar het hoogere, naast het dagelijksche werk, (dat een mensch daarom met niet minder toewijding behoeft te doen) moet die dadelijk met honger bestraft worden, zoodra men zich er door een listig vraagje op betrappen laat? Men denke zich de realiteit van zulk een kleine mededeeling even in. Eindelijk heeft dan de bankwerker, de jonge ingenieur een kans op brood en werk. Hij is al van zijn zaak zeker. Zoo goed als aangenomen. Dan volgt dat kleine vraagje ‘Muziek of zoo?’ Hij zal allicht met ‘ja’ antwoorden. Hij begrijpt niet dadelijk dat hij liegen moet. En dan dadelijk opnieuw: het plaveisel, honger of opnieuw dat wanhopige zoeken. Men heeft mij eens verteld, dat een hooge functionaris van een onzer machtigste ondernemingen uitgeschakeld werd, omdat men ontdekte dat hij een vleugelpiano had, en vrijgezel zijnde en in den vreemde, daar veel op speelde. Ik heb dit niet willen gelooven. Het leek èn te absurd èn te afschuwelijk. Maar hier wordt ditzelfde, met één enkel veelzeggend woordje openlijk uitgesproken: de brutale wil van menschen werkslaven te maken, terwille van de handvol guldens die den slaaf wordt voorgesmeten.

Als de kopstukken, de leiders onzer groote ondernemingen ons d a t te vertellen hebben, laten ze dan liever zwijgen. De Nemesis moest ze anders eens achterhalen, 't zij in den vorm

hunner kinderen die er liefhebberijen op na zouden houden, 't zij in den vorm van een uitbarsting van sociale haat die zij op die manier zelf ijverig kweeken. Begrijpen zulke menschen eigenlijk wel wat een land is? Begrijpen zij überhaupt wel iets? Een land is een nijverwerkend lichaam waaruit de ziel eener cultuur ontbloeit, beide onmisbaar, beide elkander noodig hebbend. Men heeft een natuurlijke eerbied voor een scheepsbouwer die de snelle schepen goedberekend uitzendt over de wijde zee, het leven van duizenden veilig dragend, en het gevoel: welk een eindelooze zorg, arbeid en inzicht is daartoe noodig! Maar zulk een scheeps- of bruggen- of vliegtuigenbouwer zal dan ook eerbied behooren te hebben voor wat een land nog meer opbrengt dan schepen, aan dingen die niet met knuisten te betasten zijn. Kunst bijvoorbeeld, die ook een gave aan een volk is gelijk de schepen een gave zijn. Een scheepsbouwer die openlijk uitspreekt: elke slaaf die het waagt, langs de ijzeren wand van het groeiend gevaarte den blik naar iets hoogers op te heffen, straf ik met honger, ik keten hun zielen vast aan mijn stalen schip, heeft een onjuiste opvatting van het burgerschap. Zulk een werkgever, men kan gerust in het meervoud zeggen: zulke werkgevers zijn een sociaal niet ongevaarlijk verschijnsel. Want steeds keert men terug, wanneer men deze dingen overdenkt, tot de aloude verhouding der hiërarchie. Het eerste wat een maatschappij behoeft, is juiste verhouding der waarden, hiërarchische ordening, of althans het streven die juiste verhouding te bereiken. Goodwill, de wil den mensch de mensch te laten zijn, in zijn geheelheid, in werk en spel en kunst (liefhebberij), houdt een maatschappij intact, maakt haar bij alle onvolkomenheid menschelijk bewoonbaar. Verstoring van dit evenwicht, d e e l e n d i e v o o r h e t g e h e e l w i l l e n s p e l e n, maken een maatschappij ziek en een zieke maatschappij beteekent verwarring en zinnelooze moord. Dit geldt voor alle groepen en rangen. Zeg den proletarier dat hij alleen, zooals hij nu is, de macht en de kennis heeft, doe het hem gelooven, en de beschaving stokt, omdat hij deze macht en kennis niet bezit en haar eerst met aandacht en eerbied te winnen heeft. Laat de groote werkgever gelooven dat hij het recht heeft een hooger menschzijn (onder het motto: geen liefhebberijen)

aan zijn volk te verbieden, en hij bereidt de bloedige wraak der aldus vernederden voor. Alweer: omdat hij geen eerbied en aandacht heeft voor wat naast en buiten hem leeft. Het evenwicht der maatschappijen is een klein geheim. Het geheim der menschelijke ziel, ten slotte, die een ongenoemde Asschepoester is, doch machtiger, op den langen duur, dan kanonnen en industriëele commando's.

Naschrift.

Men zou zoo'n terloopsche uiting niet willen signaleeren, wanneer het niet een feit was, dat een dergelijke barbaarsche mentaliteit bij ettelijke groote werkgevers heerscht. Is zij speciaal Hollandsch? Zeker is, dat zij in Nederland sterker is dan in de andere Europeesche landen, waar men meer het gevoel heeft dat een mensch g e h e e l behoort te zijn. Bij ons (en ook in Engeland) heerscht een soort van plat bijgeloof aan h e t p r a c t i s c h e . Toch zou men den Hollandschen grooten werkgever ook hier met eenige voorbeelden geruststellen kunnen. Een onzer meest geliefde zuiver Hollandsche dichters commandeerde een kruiser, onze meest fantastische schrijver bestuurde een groote kaarsenfabriek enz. Een fijner en edeler, m.a.w. een meer uitgebreid menschzijn verhoogt den mensch, vermindert hem niet in zijn practische bruikbaarheid.

Filips van Marnix[1)]
Door Jan Romein
De Intellectueel in de politiek

In het jaar 1579 vonden de leden der Staten-Generaal bij de ingekomen stukken een anoniem pamflet, geschreven door een Brussels edelman, zich noemende een ‘waar patriot’, en blijkbaar behorende tot de partij der ‘malcontenten’, die in het begin des jaars, althans wat de Waalse gewesten betreft, hun vrede met den ‘natuurlijken vorst’ hadden gemaakt. Het was een schotschrift tegen Oranje en diens rechterhand den ‘superintendent en instructeur’ der afvalligen, Filips van Marnix, wien kort te voren op aandrang van den Prins een zetel in de Raad van State was ingeruimd. De schrijver verweet Marnix o.a. dat hij een vreemdeling en van geringe afkomst zou zijn. Marnix heeft de handschoen opgenomen en nog in het zelfde jaar in zijn ‘Response à un libelle fameux’ den schrijver van repliek gediend. Een moeilijke opdracht was dat niet. Zijn overgrootvader van vaderszijde, Claude de Marnix, was inderdaad uit Savoye geboortig, waar hij in 1468 een bescheiden ambtenaarsbetrekking bekleedde, maar reeds zijn grootvader, de in 1532 gestorven Johan, was Margaretha van Oostenrijk, de hertogin-weduwe van Savoye, naar de Nederlanden gevolgd, toen deze er in 1507 tot stadhouderes benoemd was, en sedert in haar dienst te Brussel gebleven. Hij was er bovendien met een Brugse, een hofdame van Margaretha, getrouwd. Diens zoon, Jacob, Filips' vader, was inspecteur van de benden van ordonnantie voor Vlaanderen, Artois, Henegouwen en het Kamerijkse geweest. En naast die militaire had hij ook politieke functies bekleed: hij had deel uitgemaakt van het gezantschap naar

1) Deze biografische schets van Marnix is er een uit een Nederlandse Cultuurgeschiedenis in portretten, die onder de titel van ‘Erflaters van onze Beschaving, Nederlandse gestalten uit zes eeuwen’ 4 dln. door Jan en Annie Romein in 1938 bij N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij zal verschijnen.

Engeland, dat daar onderhandelingen gevoerd had over het huwelijk van den lateren Filips II met koningin Mary. Johan was door zijn huwelijk met Marie de Haméricourt bovendien rijker dan zijn vader, die alleen nog Toulouse in de Franche-Comté bezeten had. Johan kreeg er St. Aldegonde in Henegouwen bij. In 1558, na Johans dood, werden de goederen bij familieverdrag verdeeld; de oudste van zijn beide zonen, ook Johan of Jan geheten, kreeg Toulouse, Filips, die tussen 7 Maart en 20 Juni 1540 te Brussel geboren schijnt te zijn, St. Aldegonde.

Het verwijt, dat een Marnix een vreemdeling zou zijn, treft hem dus niet. Treft er ons een, dat we dezen Zuid-Nederlander een plaats in de rij van erflaters onzer beschaving hebben gegeven? Wij menen van niet. Immers, welk standpunt men ook inneemt, het zogenaamde Groot- of Klein-Nederlandse en hoe hoog of laag men de Zuidelijke invloed op het Noorden gedurende de voorafgaande eeuwen ook schatten wil, het blijft een feit, dat juist in de 16e eeuw zich het Nederlands cultuurbezit van Zuid en Noord amper laat onderscheiden, laat staan scheiden. Zouden wij geen Zuid-Nederlanders hebben mogen opnemen, wier werk door de loop, die de gebeurtenissen nu eenmaal genomen hebben, zo niet uitsluitend, dan toch voornamelijk het Noorden ten goede is gekomen, dan zouden wij ook Stevin, ja dan zouden wij zeker Oranje hebben moeten schrappen, die van afkomst zelfs helemaal geen Nederlander was. We zouden daarmee onze kroon niet alleen van drie harer kostbaarste parelen hebben beroofd, maar bovendien het beeld der Noord-Nederlandse beschaving in deze en de volgende eeuwen totaal vertekend hebben, want deze laat zich, zoals bekend genoeg is, in haar wonderbaarlijke volheid en plotselinge wasdom niet denken, niet alleen zonder Oranje, Marnix en Stevin, maar evenmin zonder staatslieden van mindere rang als Van Aerssen en Van Meetkercke, zonder theologen als Plancius en Gomarus, zonder dichters als Vondel en De Decker, zonder schilders als Hals en Bol, zonder kooplieden als Le Maire, De Moucheron, Usselincx en De Geer, die allen uit het Zuiden afkomstig zijn.

Nog minder indruk maakte op Marnix het verwijt van den anoniemen pamflettist omtrent zijn niet-adellijke geboorte.

En op ons maakt het zelfs hoegenaamd geen indruk meer. Het is hier boven al weerlegd tegelijk met het andere en we zouden het stilzwijgend zijn voorbijgegaan, als Marnix' weerlegging ons niet in staat stelde een blik te slaan in het karakter van dezen edelman, die zózeer in zijn historische roeping van grondvester ener burgerlijke republiek is opgegaan, dat hij zelf dit verwijt nauwelijks geteld heeft. Al was het zo, zegt hij ongeveer, dat ik van geringe komaf en niet van adel was, dan zou ik daarmee toch niet opgehouden hebben een deugdzaam man te zijn en dan nog zou niemand mij op ook maar één punt plicht- en eerverzuim kunnen verwijten. Ik heb het trouwens altijd voor dwaas gehouden, zich op de verdiensten van een ander te beroemen, zoals zovelen doen, die geen grein deugd in hun zielen, geen druppel wijsheid in hun brein hebben en die nochtans menen, de wereld te moeten besturen, omdat er onder hun voorouders iemand was, die geacht werd of iets dappers verricht heeft, maar die zelf in hun jeugd niets anders gekund hebben, dan in de ronde draaien met hun benen en hun hersens en die nu in het publiek rondstappen als pauwen met zóveel veren, dat je zou zweren, straks vliegen ze de lucht in. Niettemin, besluit hij, ik kan mijn adeldom met getuigen staven, maar ik geef ze in een uittreksel achteraan ‘om den lezer niet met die onnozelheden te vervelen.’ En inderdaad volgt ook een ‘extract uit de autentieke inlichtingen, ingewonnen door het kapittel van Luik over de oudheid en adeldom van het huis Marnix.’ Marnix' argumentatie komt ons na 350 jaar burgerlijke cultuur vertrouwd en zelfs wat al te vanzelfsprekend voor. Zij was dat in de zestiende eeuw echter geenszins en is het nog niet overal. Integendeel: die woorden moeten toen zelfs ietwat revolutionnair geklonken hebben en in elk geval bij uitstek geschikt om de burgertrots van de stedelijke leden der Staten te strelen. Wat ook wel Marnix' toeleg geweest zal zijn, want bij al zijn eerlijkheid als literaat was hij als politicus niet zonder berekening.

Marnix behoorde tot de Nederlandse adel en liet er zich, althans in 1579, niet op voorstaan. Maar we moeten hier toch nog iets scherper onderscheiden dan alleen door vast te stellen, dat dit destijds iets bijzonders was. En dat te meer, omdat we ons bij het opsporen van de wortels dier bijzonder-

heid niet met de wichelroede der gissingen hoeven te behelpen. De sociale positie van zijn geslacht namelijk laat zich noch vergelijken met b.v. die van Egmont, Bergen, Oranje of de heren van Croy, noch anderzijds met die van de lage adel, die door het proces van economische omwenteling, dat de 16e eeuw overal in Europa kenmerkte, de grond van zijn bestaan onder zich voelde wankelen. De Marnixen hadden niet als de zoeven genoemde groten van nature toegang tot de gouverneurs- of generaalsposten noch ook tot de Raad van State of zelfs maar tot de Staten der gewesten hunner inwoning om daar hun stand te vertegenwoordigen. En de hoogwaardigheid missend, hadden zij er ook niet de hovaardigheid van. Maar aan de andere kant verdienden zij allerminst de naam van ‘geuzen’, die aan de lage adel in het algemeen niet ten onrechte gegeven is. Bij de verbeurdverklaring hunner goederen werden de baten daaruit op honderdduizend gulden geschat, een voor die tijd zeer aanzienlijk vermogen, ook al is daar waarschijnlijk dat hunner vrouwen bij inbegrepen en al moet men er de verplichte uitkeringen aan een aantal familieleden van aftrekken. Deze sociale tussenpositie nu, verbonden met het feit, dat het geslacht al tenminste drie generaties lang ambtelijke functies bekleed had en daarmee aan een geestelijke zindelijkheid en plichtsbetrachting gewend was, waarin toen zomin de hoge als de lage adel placht uit te blinken, heeft Filips als het ware voorbestemd om te worden wat hij geworden is, en als hoedanig hij een geheel onvervangbare betekenis heeft gekregen: de penvoerder van den Opstand. Marnix vertegenwoordigt vóór alles het type - en hij is er een der meest typische vertegenwoordigers van - van wat tegenwoordig een intellectueel heet. Van zijn jeugd is te weinig bekend om te kunnen zeggen, wanneer precies hij zijn keus in *de* grote strijd zijner dagen gedaan heeft, maar meer dan genoeg om te zeggen, dat hij van zijn maatschappelijke bewustwording af door die strijd is bezeten geweest. We plegen die strijd te benoemen met de woorden katholicisme en protestantisme. Hij was dit ook, maar hij was tegelijk veel meer. Er was geen levensgebied dat er onberoerd door bleef, zoals er geen waarlijk levend mens was, die er zich buiten kon houden. Het was een godsdienstige strijd, maar het was niet

minder een wetenschappelijke en hij was tegelijk evenzeer politiek, economisch als sociaal; een strijd, die alle geesten en alle belangen verdeelde, zoals tegenwoordig die tussen fascisme en democratie, met als meest markant, maar daarom nog niet wezenlijk verschil, dat men voor het toenmalig bewustzijn van de godsdienst uitging, waar men nu wereldbeschouwing zegt, zodat wat wij nu een intellectueel noemen, toen theoloog heette. Een niet wezenlijk verschil, omdat het sociaal, dat is in zijn ruimste verband, gezien in beide gevallen gaat om ruim baan te maken voor de nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden der maatschappij, waarbij de remmende rol, die nu het fascisme speelt, in de 16e eeuw het 'katholicisme' toeviel, terwijl de vooruitstrevende democratie zijn parallel vindt in het 'protestantisme' van toen. Dat het katholicisme zich, over het geheel genomen, in de Contra-reformatie met nieuwe middelen bij die nieuwe mogelijkheden zou gaan aanpassen en het protestantisme, althans gedeeltelijk, weer zou terugglijden in de oude sleur, weerspreekt niet de opvatting, dat het conflict vierhonderd jaar geleden evenzeer als nu uiteindelijk ging om 'het pleit van dwang en vrijheid'. En in die strijd tussen dwang om het oude te behouden en vrijheid om het nieuwe te ontplooien, in die strijd heeft de theoloog Marnix als zovelen van zijn tijdgenoten partij gekozen, en de denkmoed, die zijn opvallendste karaktertrek was, heeft hem aan de uiterste linkerzijde gebracht. Die denkmoed èn het falen telkens, waar het niet op denken maar op doen aankwam, het één niet meer dan het ander, stempelen hem tot den typischen intellectueel, zoals Nederland er na Erasmus, waarmee hij zich in dat opzicht laat vergelijken, geen meer had voortgebracht en pas in Spinoza weer een zou voortbrengen.

De hoge noch de lage adel studeerden destijds, de ambtenaren-adel wèl. Tezamen met zijn broer Jan werd Filips 30 October 1553 als student ingeschreven te Leuven, destijds nog steeds de enige universiteit in al de Nederlanden. Hij was toen dertien jaar en de 'student' dus niet veel meer dan wat wij nu een gymnasiast noemen, maar hoe reeds kort daarop die grote strijd hem te pakken kreeg, weten we, of kunnen we althans vermoeden uit een episode, die hij zelf later in een literaire polemiek met een van zijn studiegenoten

heeft opgehaald: hij heeft er, waarschijnlijk in 1555, want tot dat jaar moet hij in Leuven gebleven zijn, bij een boekhandelaar geïnformeerd naar een werk van zekeren professor Tapper, waarin plaatsen uit geschriften van Luther en Calvijn in extenso werden aangehaald, zij het om ze te bestrijden, want Tapper was nog even ouderwets-orthodox als zijn Leuvense collega's, die een halve eeuw geleden Erasmus' leven vergald hadden. Het boek was, althans bij dien boekhandelaar, niet te krijgen. De overheid had in het geheim de handel een wenk gegeven en we weten dan ook niet of Marnix het toen reeds gelezen heeft, laat staan, of hij zich, het lezend, aan de zijde der scholasten of aan die der hervormden geplaatst zou hebben. Later maakte het deel uit van zijn bibliotheek, maar waar het bij deze anecdote op aankomt is, dat zij als bewijs kan gelden, dat hij zich toen reeds voor het grote vraagstuk bij uitstek interesseerde. Dat hij ook op die leeftijd reeds zijn omgeving op zijn minst critisch bekeek, evenals zijn broer Jan, de beide Van der Mijle's, Cornelis en Adriaan, en Bonaventura Vulcanius, eerst zijn studiegenoot, later zijn secretaris, die we allen in de rijen van het protestantisme terugvinden, dat wel gedaan zullen hebben, blijkt indirect uit de lectuur van Rabelais in zijn Leuvense dagen al, en direct uit de ‘Biëncorf,’ die in aanleg tegen de Leuvense geest gericht is. Heet het daar niet in de oorspronkelijke editie ‘Leser, leest dit met vlijt: Hier sult ghij sien ende mercken - De wijsheyt end 't verstand van de Lovensche klerken?’ Van Leuven schijnt Marnix tot voortzetting van zijn studiën naar Parijs gestuurd te zijn, waar hij de jaren 1555-1557 doorbracht. Het kan hier geweest zijn, dat de geest der Hugenoten hem gepakt heeft, maar zeker is dat niet, omdat hij destijds bestemd werd kanunnik van Thérouane te worden. Wel heeft hij er George Buchanan ontmoet, den toen reeds bekenden Schotsen humanist, vurig calvinist en voorstander van de volkssouvereiniteit, wiens werken, waaronder een vertaling van de psalmen in het Latijn, zich later in Marnix' bibliotheek bevonden. Mogelijk is deze er zelfs zijn rector geweest, wanneer hij althans in het Collège Boncourt gestudeerd heeft, hetgeen in verband met zijn opleiding tot kanunnik niet onwaarschijnlijk is. Doch in elk geval moet de hele atmosfeer van het Frankrijk dier dagen diepe indruk ge-

maakt hebben op zijn levendige geest, die al worstelde met de problemen van vernieuwing op elk gebied: het Frankrijk van Rabelais, waar niet alleen de Renaissance van Italië uit het diepst was doorgedrongen, maar waar zelfs de jongste loot van de Renaissance-stam, het calvinisme, een grote toekomst scheen tegemoet te gaan. Het is van niet te overschatten betekenis voor een radikaal gemoed als dat van Marnix, dat hij het protestantisme het eerst heeft leren kennen in de gedaante van het strijdvaardige, ja aanvalsbereide calvinisme en niet in die van het geestelijk, sociaal en politiek al spoedig verslapte Lutherdom. Een beweging, als het Franse Hugenotendom in die jaren was, zo zij geen afkeer wekt, wekt geestdrift; slechts onverschilligheid laat zij niet toe en zij schoolt daarom, zij het onbewust, zelfs hem, die alleen nog maar toeziet.

Toen hij Parijs verliet was hij misschien nog onzeker welke weg hij in de toekomst in moest slaan, maar één ding zal al wel bij hem vast hebben gestaan, vaster dan in Leuven; hij zou eens moeten kiezen en àls hij koos, zou het voor honderd procent òf het een òf het ander zijn. Het vrije intellect, aan zichzelf overgelaten en niet in dienst van een politieke beweging, is naar zijn aard steeds tot uitersten en nooit tot compromissen geneigd. Mei 1557 vinden we hem in Dôle, het universiteitsstadje in de Franche-Comté, in de buurt van het vaderlijk goed Toulouse, dat zijn broer Jan kort daarop zou erven bij dezelfde testamentaire beschikking, waarbij St. Aldegonde aan Filips toegewezen werd. Jan, de oudste van de twee, de voortvarendste ook, krijgt men de indruk, speelde in Dôle een rol van belang. Hij was er niet minder dan rector, want aan deze hogeschool op Bourgondisch rijksgebied bestond toen nog de eigenaardige regeling, dat de naar naties gescheiden, maar toch één ‘universitas’ vormende studenten uit hun midden den rector der ganse universiteit aanwezen, die zelfs niet ouder mocht zijn dan 25 jaar en het bestuur voerde, bijgestaan door een college van professoren. Behalve de Marnixen studeerden ook de Van der Mijle's weer hier en buitendien treffen we er in diezelfde jaren nog twee later beroemd geworden Nederlanders aan: Paulus Buys, pensionaris van Leiden en de voorganger van Oldenbarnevelt als landsadvocaat en Adriaen de Jonghe, beter bekend onder zijn verlati-

niseerde naam Hadrianus Junius, medicus, taalgeleerde en geschiedschrijver, die de beproeving van het Haarlems beleg heeft meegemaakt en er zijn bibliotheek bij ingeschoten is. Al dezen hebben later de zijde van de Opstand gekozen, maar we weten van geen hunner het tijdstip hunner bekering en hoe verleidelijk het ook zou zijn, om deze groep Nederlanders disputerend, politiek geïnteresseerd en zelfs plannen smedend voor te stellen, het is een verleiding, waarvoor misschien de roman-, maar de geschiedschrijver zeker niet bezwijken mag. We hebben ook uit deze faze van Marnix' leven, evenals omtrent de Leuvense, slechts één, jaren later opgetekende, anecdote, maar die ons dan ook, als zij in haar kern waarheid bevat, een diepe blik in zijn karakter gunt. Zijn broer, naar Padua vertrekkend, zou hem hebben toegevoegd, dat hij nu, terwille van de religie, dat is van het calvinisme, in ballingschap ging, terwijl Filips bij de vleespotten van Egypte bleef. Dat moet dan in het voorjaar van 1558 geweest zijn en is mogelijk op zijn misschien nog niet afgebroken opleiding voor het hoge kerkelijke ambt gemunt geweest. Hoe dit zij, het verwijt zou zo'n indruk op den toen 18-jarige gemaakt hebben, dat hij de Heilige Schrift was gaan lezen en binnen drie maanden zijn broer gevolgd was. Dat Bijbellezen riekt naar het traditionele van bijna alle bekeringsgeschiedenissen. Aan het tweede is in elk geval dit waar, dat ook Filips de droom van alle Noordelingen nagelopen en naar Italië getrokken is. De anecdote klopt niet alleen met de uiterlijke gang van zaken, maar ook met de innerlijke ontwikkeling der beide broers. Jan van Toulouse was een Percy Hotsporn, die in 1565 tot de allereerste aanstichters van het Verbond der Edelen behoord heeft. Hij is de eerste, nog vóór Brederode, die in 1567 de wapens opgenomen heeft, de eerste ook, die nog in datzelfde jaar bij Austruweel zijn moed met zijn leven betaalde. En Filips kan hem zeer wel naar Italië gevolgd zijn, uit die bij intellectuelen niet zeldzame behoefte aan leiding in het dadenleven, die soms te groter schijnt, naarmate hun denken moediger en zelfstandiger is. Dat althans Marnix die uit een besef van zwakte tegenover de levenspractijk geboren behoefte had, blijkt uit zijn latere leven wel onmiskenbaar. Aan zichzelf overgelaten, wankelt hij steeds, zoals we nog zien zullen. De

overtuigde ja triomfantelijke toon van zijn geschriften, die den tegenstander zonder genade aan de spot van den lezer overlevert, is daarmee slechts schijnbaar in tegenspraak. Dat dit krachtsvertoon naar buiten veeleer als compensatie voor een tegelijk aanwezig zwakte-gevoel naar binnen kan dienen, zonder dat dit intussen aan de echtheid en oprechtheid dier kracht iets afdoet, is voor de moderne psychologie een zeer vertrouwde figuur.

Hier in Italië moeten de Marnixen, zo zij het al niet waren toen zij er kwamen, overtuigd calvinist geworden zijn. Rome zelf in zijn nog ongereinigde gedaante immers was de ongewilde maar beste propagandist voor het protestantisme. Men kan de leer er buiten laten: de misbruiken der Kerk, de onwetendheid en zedeloosheid der geestelijkheid, de ongerijmdheden der heiligen-verering en de belachelijkheid der talloze legenden konden niet anders dan even zo veel stenen des aanstoots zijn voor deze twee jonge mensen, wie de universiteit al wel geleerd had in een zuiverder toekomst te schouwen, maar die nog niet beseften, dat het leven slechts een ander woord is voor compromis. Maar dan moesten zij ook, zal Jans oordeel hebben geluid, de laatste stap zetten en zich wenden tot de bron zelf van het ware geloof en tot de zuivere Kerk. Naar Genève! Lang zijn beiden er niet geweest. Een jaar ongeveer hebben zij uit de ongeëvenaarde energiebron, die als mens Calvijn heette, gedronken, maar het was genoeg, zowel voor het korte leven, dat Jan nog restte, als voor de vele jaren van strijd, triomf en teleurstelling, die Filips nog te doorworstelen kreeg voor hij naar eigen hoop en lijfspreuk ‘repos ailleurs’ vond.

Toen zij, vermoedelijk in het voorjaar van '61, in het vaderland terugkeerden, dacht nog geen van beiden aan een politieke rol. Met de hoge adel en zijn liga hadden zij niets uit te staan. Beiden bleven zij het particuliere leven leiden, dat zij tot dusver geleid hadden en waartoe hun vaderlijk erfdeel hen in staat stelde. Beiden trouwden, Filips met Filipotte de Bailleul of van Belle. Hij maakte zich los van zijn kanonikaat en zette, stil en voor zichzelf, zijn theologische studiën voort, van welker vruchten zijn latere werken getuigen zullen. Terwijl Jan van het eerste begin af aan bij de onderhandelingen der hervormingsgezinde lagere edelen is, die tot hun Ver-

bond zullen leiden, doet Filips pas mee, als dit Verbond er is. Hij is op 5 April '66 bij de aanbieding van het Smeekschrift. Hij is het ook, die, als broer van Jan vanzelf enigszins op de voorgrond tredend, de opdracht krijgt om de Antwerpse predikanten in te lichten, en de zittingen der Antwerpse Synode bij te wonen. Door deze zending ook kwam hij in aanraking met den man, die aan het grootste deel van zijn leven de baan zou voorschrijven: Oranje, wiens fijne neus in Filips van Marnix onmiddellijk en op zijn minst een bruikbaar publicist ontdekte en op wiens verzoek hij van Antwerpen naar Breda verhuisde waar Oranje in het paleis der Nassaus zijn hof hield. En toch is het noch Oranje noch Jan van Marnix, hoezeer zijn ontwikkeling ondenkbaar is zonder deze beiden, die Filips van Marnix gemaakt hebben tot de heraut van de Opstand. De hamer, die deze, in wezen schuchtere, kunstenaarsziel tot een bazuin smeden zal, is niet een persoon, maar een gebeurtenis. Het is de beeldenstorm. Die gierende orkaan, 10 Augustus '66 in de industriestreek van Hondschoote en Armentières opgestoken, voortgezwiept over Yperen, waar hij de 15e, over Oudenaerde, waar hij de 18e opstak en de 8000 werklozen een zo ongewoon karwei vonden, bereikte de 20ste Antwerpen, tot de 22ste woedde het onweer in Gent en Den Bosch om dan, zwakker al, ook over het Noorden heen te blazen, waar het 6 September Leeuwarden en de 18e dier maand Groningen bereikte. Die gierende storm, in die eigen-rechting der massa, voelde Marnix, de literaat, de kracht, die hem zelf ontbrak. En het is geen toeval, maar psychologische noodzakelijkheid, dat juist hij, de teruggetrokkene en niet over-dappere, zich onmiddellijk zet tot het schrijven van een verdediging, van dat eerste geschrift, dat we van hem kennen ‘Van de Beelden afgeworpen in de Nederlanden in Augustus 1566’, op een ogenblik, dat alle sterken sidderden voor dit natuurgeweld en zich haastten dit onwettige te verloochenen, de een zus, de ander zo. Bij Marnix daarentegen wekte het geweld van zijn geloof het geloof in geweld.

Maar het is evenmin toeval, dat dit stuk pas gedrukt is - in 1871. Het is Marnix' eerste contact met het leven, het is ook zijn eerste compromis, wanneer hij er in toestemt het achter te houden, omdat de leiders van het verzet, wel verre van

in de gebeurtenissen dier Augustusmaand het signaal van de opstand te herkennen, daarin slechts met het onfeilbaar instinct der echte politici een gevaar voor hun klein-listige plannen bespeurden.

Als het de bedoeling moet zijn van een biograaf om zijn held voor altijd en iedereen presentabel te maken, dan is het een gelukkige greep van den heer Oosterhof geweest, om in zijn dissertatie te betogen, dat Marnix net op dit éne punt met zijn beginselen in strijd gekomen is en hem dat, hem begrijpend uit zijn tijd, welwillend te vergeven. Doch als het daarentegen bij een biografie gaat om het oproepen van een beeld van den beschrevene, dat diens innerlijke werkelijkheid zo dicht mogelijk nabij komt, dan heeft hij daarmee Marnix de slechts-denkbare dienst bewezen. Niet door hem te meten aan achteraf gerangeerde ‘beginselen’, maar door de wezenlijke drijfveren bloot te leggen, die dit leven voortstuwden, benaderen wij hem het best en als dit onze methode is, dan wordt het duidelijk, dat de beeldenstorm wel verre van een afwijking van Marnix' beginselen te zijn er, psychologisch beschouwd, veeleer de springbron van was. Uit de herinnering aan die dagen zal hij voortdurend weer de kracht putten om in de politieke strijd, die volgde, niet steeds weer te bezwijken, omdat de politieke arena als zodanig met zijn wezen niet strookte. Hij was meer voor de vrede, dan voor de krijg geschikt, heeft Grotius al van hem gezegd, die hem uit innerlijk eender-zijn zo goed begreep en dat is slechts een andere zegswijs voor wat voor hen beiden geldt: hij was meer schrijver dan politicus.

Het is waar: wie zonder diepere kennis der vóórachtiende eeuwse denk- en voorstellingswereld nu het tractaat ‘Van de Beelden’ leest, zal van de directheid waarmee Marnix op de Beeldenstorm reageerde, weinig of niets meer terugvinden. Nergens in dit geschrift het geringste spoor van een zelfstandige op waarneming berustende analyse van de concrete kerkelijk-politieke toestand dier dagen op grond waarvan een modern schrijver een gebeurtenis als de beeldenstorm zou hebben verklaard, gebillijkt of gewraakt. Het aandeel ook, dat Marnix' hart er in had, blijkt nergens uit de wijze waaròp maar alleen uit het feit, dàt hij deze alomverguisden verdedigde. Het is noch een zakelijke analyse noch een persoonlijk

getuigenis, het is een betoog en dan nog een abstract en indirect betoog, dit tractaat. Het is een antwoord op een geschrift van zekeren ‘martinist’ dat is een Lutheraan, uit Breda, die als alle tijdgenoten de beeldenstorm veroordeeld had. Woord en wederwoord gaan voor ons denken langs de kwestie heen. Zij staan, hoezeer Marnix kennelijk scherpzinniger en oneindig beter stylist is - nog een ware zeldzaamheid in die tijd, een van de nog weinigen voor wien een Erasmus niet tevergeefs zijn stijlmodellen had geschreven - au fonds op dezelfde grondslag: op die van de autoriteit der Heilige Schrift. Beiden - en zo is het met alle schrijvers tussen de Oudheid en Descartes - achtten hun betoog geslaagd, als zij menen te hebben aangetoond, dat de Bijbel, de kerkvaders en de kerkelijke traditie hun opvatting schijnen te staven en zij verschillen slechts in de keus hunner bewijsplaatsen. De een bewijst uit deze bronnen, dat indien al de beelden verwijderd moeten worden, het recht daartoe alleen aan de overheid toekomt - en de hoge of de lage, dat is dan weer een kwestie apart - terwijl de ander uit dezelfde bronnen het omgekeerde leest en voor het volk zelf dat recht opeist, wanneer de overheid haar plicht in dezen verzaakt. Maar het blijft altijd een kwestie van recht of onrecht, af te leiden uit de Schrift. We horen van Mozes, van een gouden kalf, van een metalen slang, van Ezechias, van Jehu, Jozia, Hiskia, van Naäman en Remmon, van Elisa en Paulus en allerlei andere nu heel of half vergeten koningen, profeten en leraren, en alleen wie heeft leren begrijpen, dat heel deze voor ons nu hoogst onzekere overlevering voor alle tijdgenoten van toen, of ze nu katholiek, lutheraan, calvinist of wederdoper waren, nog de meest reële werkelijkheid was, beseffen, hoe zulke betogen de mensen van destijds zo hebben kunnen pakken, dat zij er psalmzingend de mutsaerd voor bestegen. Filips dan had dit wel wezenlijk moedig betoog geschreven, maar hij had het niet uitgegeven. Het was voor het eerst, maar niet voor het laatst, dat de politiek zijn literaire vleugelslag verlamde. En hij raakte dieper en dieper in de maalstroom der ontwikkeling. Hij was bij de onderhandelingen in St. Truien, waarbij de consistoriën en calvinistische kooplieden de edelen van het Verbond geld boden om troepen te lichten. Hij is zelfs naar Duitsland geweest om ze te werven. Het

is zijn tweede contact met het werkelijke leven, het is zijn tweede mislukking. Maar zijn verdiensten zijn blijkbaar toch wel van dien aard geweest, dat Brederode hem in het begin van het beslissende jaar '67 tot schatmeester der verbondenen benoemde. Doch bij Austruweel, waar het schamele troepje radicalen, dat zijn broer Jan om zich verzameld had, onder het oog van de Antwerpenaren werd verslagen en ondanks het aanbieden van een hoog losgeld in stukken gehouwen werd - bij Austruweel is Filips niet. Zijn biografen zeggen, dat een bode hem in Breda kwam waarschuwen en hij zich inderdaad gereed maakte, zijn broer te hulp te komen. Het is zeer wel mogelijk, dat die waarschuwing te laat gekomen is: uitgevoerd heeft hij zijn plan in elk geval niet en kort daarop, wanneer precies weten we niet, is hij met zijn vrouw en kinderen de ballingschap ingegaan.

Hier in Bremen, waarheen hij zich het eerst begaf, begon de harde leerschool, die alle intellectuelen moeten doormaken, wanneer de omstandigheden van hun tijd en de oprechtheid hunner overtuiging hun levensscheepje op het stormachtige meer der grote politiek doet verzeilen. Zijn politieke onnozelheid, kind van zijn jeugd en zijn dichterhart, die hem had doen geloven, enerzijds, dat men een regering aan het wankelen kan brengen door een paar beelden stuk te gooien, anderzijds dat nu alle welgezinden zouden meegaan en het pleit gewonnen was, dat nu pas begon, maakte heel langzaam aan en o zo moeizaam plaats voor een rijper en evenwichtiger oordeel over toestanden en mensen, maar niet dan nadat de slinger eerst naar het andere uiterste was doorgeslagen. De mislukkingen van '68, de leegte van '69, de teleurstellingen van '70 gaven hem het volgend jaar in een in het Latijn gesteld vertoog over het te bevrijden vaderland een oordeel over zijn landgenoten in de pen, waarvan reeds Bakhuizen van den Brink gezegd heeft, dat hij betwijfelde ‘of de vurigste communist een hatelijker caricatuur had kunnen schetsen van onze tegenwoordige maatschappij, dan Filips van Marnix in dit vlugschrift deed’. ‘Hebben zij,’ zo luidde Marnix' rhetorische vraag, ‘in het minst hun karakter verloochend, dat zij uit de riolen van alle ondeugden hebben opgehaald? Zo niets geen geld of moeite hebben de meesten voor uw onderneming over, dat zij liever degenen die daartoe wel

bereid zijn, smaden, haten, verraden en belasteren... Nu eens door schoonschijnende leuzen tot vermetelheid opgewekt, zijgen zij het volgend ogenblik weer ontzield ter aarde omdat zij een lichtstraal, door een venster weerkaatst, voor de bliksem houden. Opgeblazen als zij zijn, deels door hun overzeese tochten, deels door hun koopmansreizen, stellen zij de woekerkunst, waarop zij zich voortdurend met alle macht toeleggen, boven alle roem, die in de politiek, de krijgsdienst of op het gebied der letteren en wetenschappen te behalen valt... Wat zoudt gij met zulk slag van lieden kunnen uitrichten? Indien in zulk een maatschappij, een god, die het karakter van ons volk niet kende, u toegestaan had in het vaderland te blijven, of hij het U thans met één toverslag wilde teruggeven, zoudt gij het zelfs wel wensen?'

Een kenner van Marnix' werken als weinigen, Van Toorenbergen, heeft wel ontkend, dat de 'Hypodeixis', waaraan het bovenstaande ontleend is, van hem afkomstig zou zijn, maar zijn voornaamste argument, dat Marnix zich destijds reeds in de omgeving van Prins Willem bevond en het dus geen zin had, zich schriftelijk tot hem te richten, lijkt weinig steekhoudend. Vooreerst weten wij wel wanneer dit tractaat aangeboden maar niet wanneer het geschreven is en waarom zou hij bovendien niet nochtans deze vorm hebben kunnen kiezen om zijn overkropt gemoed te luchten? En werd het ten slotte niet juist in dezelfde tijd zijn taak om zijn landgenoten te prikkelen tot weerstand tegen Alva's tyrannie? Hoe dit zij, of hij de 'Hypodeixis' geschreven heeft of niet, dat de aangehaalde woorden Marnix' toenmalige mening aangaande zijn landgenoten weergeven, lijkt ons nauwelijks aan twijfel onderhevig, omdat de stemming onder de emigranten er moeilijk anders een dan van verbittering geweest kan zijn over de werkelijke of vermeende lauwheid van die gebleven waren en zich gebukt hadden. Misschien heeft de zeven jaar oudere en zoveel ervarener Oranje, toen hij die heftige vervloeking in het tot hem gerichte vertoog las, die ietwat dubbelzinnige glimlach van hem niet kunnen onderdrukken, aannemelijk is het nochtans dat hij in feite dezelfde mening was toegedaan en evenzeer, dat hij toen begrepen heeft, dat deze vuurgeest hem en zijn zaak nog belangrijker diensten zou kunnen bewijzen dan hij reeds gedaan had. Het is in elk geval

in deze dagen, begin '71, dat hij hem ‘leent’ van Frederik III van de Paltz, in wiens dienst Marnix getreden was, om de gemeente niet tot last te zijn, nadat in '68 zijn eigen en twee jaar later de goederen zijner vrouw door de regering waren verbeurd verklaard. Marnix was toen trouwens ondanks zijn maar even dertig jaren al een beroemd man. Niet alleen had hij nog in '69 in zijn ‘Vraye narration et apologie des choses passées au Pays-Bas... en l'an '66’ de argumenten uit zijn beeldenstorm-brochure uitvoeriger herhaald en nu wel, zij het nog zonder zijn naam, uitgegeven, doch hij had ook reeds het beroemdste van al zijn werken op zijn naam staan, de ‘Biëncorf’, waarvan de voorrede van 5 Jan. 1569 dateert. Het boek is geschreven op Lütelsburg (bij Norden) in O. Friesland, waar Marnix zich in '68 had teruggetrokken, overtuigd, dat na Jemmingen, waar Lodewijk van Nassau en na de Geete, waar Willem van Oranje zelf verslagen was, de zaak van de opstand politiek en militair verloren was. Maar juist in de behoefte aan compensatie van dit desillusionerend inzicht moet men, menen wij, de overstromende bron van dit mousserende geschrift zoeken. De betekenis ervan voor die dagen is moeilijk te overschatten. Bayle wist nog te vermelden dat het met ongelooflijke toejuiching ontvangen was, die waarschijnlijk die van Erasmus' ‘Moriae Encomium’ en zijn ‘Colloquia’ nabij kwam. Met dat al vermag ook de ‘Biencorf der H. Roomscher Kerche’, zo tintelend het is, de moderne lezer niet van a tot z meer te boeien, vooral niet, wanneer hij het boek in een der uitgebreide latere uitgaven, en zeker niet, wanneer hij het in de door Marnix zelf in zijn laatste jaren geschreven vier-delige Franse bewerking, de ‘Tableau des différends de la religion’ leest. De drang, die Marnix bij het schrijven van zijn ‘Biëncorf’ bewoog, was in de grond dezelfde als die Erasmus bewogen had bij het schrijven van zijn ‘Lof der Zotheid’: de drang tot afbraak van de formalistische denkwereld der Middeleeuwen om op haar ruïnes de tempel van het kritische weten van de Nieuwe Tijd te bouwen. Vandaar dat beiden de humanistische vorm van de satyre kozen en met name Marnix geen stijlmiddel van zijn tijd ongebruikt heeft gelaten om haar kracht bij te zetten. Alleen het accent ligt anders. Wat bij Erasmus nog door zijn algemeenheid een vaag redelijk ideaal was, is bij

Marnix, die de school van Calvijn doorlopen had, tot een engere, maar ook positievere en daardoor veel krachtigere overtuiging gestold.

Het sprankelend vertoog, dat er op berekend schijnt met de waterval van zijn over elkaar heenstortende woorden, woordspelingen, spreekwoorden en beelden alle twijfel aan zijn waarheid bij den lezer weg te spoelen, heeft de vorm van een commentaar op de zendbrief van zekeren Gentianus Hervet en is kwasi gericht tot en opgedragen aan Sonnius, bisschop van Den Bosch, den promotor van de nieuwe kerkelijke hiërarchie van 1559, dien men den leider van de Nederlandse Contrareformatie zou kunnen noemen. De inhoud is een - ironische - aanklacht tegen de ketters en een - uiteraard even ironische - verdediging van het oude geloof. Maar de ironie is plomp genoeg om ook den eenvoudigsten lezer niet te misleiden. De ketters zijn 1° ongelovig, omdat zij niet alles geloven wat de Heilige Moederkerk gelooft. Het is 2° ten onrechte dat zij het er voor houden, dat men niets behoort te geloven dan de Heilige Schrift. Verwerpelijk is 3° dat zij de zeven sacramenten en inzonderheid die van de Biecht, van het Huwelijk en het Laatste Oliesel niet geloven. Zij doen 4° de katholieken onrecht door hen voor afgodendienaars te schelden. 5° zoeken zij niets anders dan de vleselijke vrijheid, terwijl ten slotte in het 6e stuk ‘betoogd’ wordt, dat de ketterse predikanten ‘ongeleerde buffels zijn die een boos en ongepast leven leiden’.

En dat gaat dan in deze trant: Meester Gentianus zegt, ‘dat hem de walge zeer steekt, als hij merkt de kwaliteit d.i. het wezen en het leven der nieuwe hugenootse predikanten.’ Meester Gentianus moet zich echter aan die gevoelens niet overgeven nadat hij de mis gezongen heeft ‘want anders hij mocht ons een kwaad spel maken en de heilige Kerk genoeg te doen geven. Hij zou er namelijk zó van kunnen walgen, dat hij er misselijk van werd en dan zou de lieve god (de ouwel) zijn maag moeten ruimen. Ofschoon de Kerk daar overigens wel in voorzien heeft, want de regel is dat degeen die ‘het kalf gelegd heeft’ - zooals Marnix het vomeren omschrijft - hetzelve weer moet opslorpen, zonder zout. Het hypothetische geval wordt dan met 16de eeuwse breedsprakigheid en humor nog een bladzijde lang ‘uitgekauwd’.

(Men vergeve mij het woord in dit verband, maar wie met pek omgaat wordt ermee besmet.) De toepassing van de boven-gegeven regel immers zou de situatie niet redden, meent Marnix. Want het weer opgeslorpte kalf zou hem nog slechts misselijker maken en dan zou hij de lieve god moeten verbranden en de heilige as onder het altaar verstoppen als een relikwie. En ‘dit ware gewis zeer schandalig en ergerlijk voor onze lieve moeder de H. Kerk, dat zij met haar god net zo zou moeten omspringen als zij met de ketters en hugenoten doet.’ Maar deze en dergelijke voor 20ste eeuwse oren onkiese grollen blijken dan telkens toch weer geen loos spel van onsmakelijke boert te zijn, want in volle schijn-ernst citeert hij dan een verordening van een Concilie van Orleans, waardoor op de boven omschreven wijze in het pijnlijke geval voorzien is. Een verordening die, naar hij zegt, nog heden ten dage in de cautelen der Missen in alle Misboeken geschreven staat: ‘als dat men god tsamen met het gelegde kalf zonder genade verbranden zal en heilige As daarvan maken, om de goede devote luiden op de eerste dag van de Vasten of op Asdag daarmee een Kruis op het voorhoofd te drukken.’ Ook die oplossing - vervolgt Marnix, die zijn onderwerp niet wil loslaten vóór hij er alle loog uitgezogen heeft - zou echter gevaarlijk zijn tegenwoordig, omdat de ketters van alle kanten god overvallen, zodat als god zou merken, dat de katholieken hem ook al wilden verbranden, hij de moed wel eens helemaal zou kunnen laten zakken en dan zou het een verloren spel met ons zijn. Conclusie: laat Meester Gentianus niet zo walgen van de predikanten en zeker niet na het doen van de mis.

Men behoeft geen kenner van Rabelais te zijn om in te zien, dat Marnix zich hier een waardig leerling van den Fransen meester betoont, wiens hoon zich hierin van die van anderen onderscheidt, dat zij tegelijk gul en venijnig is. In het volgend hoofdstuk keert hij de punt van zijn degen dan helemaal om en de aanval van Hervet op de ongeletterde predikanten wordt beantwoord met een waarlijk inquisitoriaal onderzoek naar de geleerdheid der Roomse geestelijkheid, die - op Rabelaisiaanse wijs alweer - over de hekel gehaald wordt. Is er niet een spreekwoord: m o n a c h o i n d o c t i o r ? Stommer dan een monnik? Ja, in Italië bestaat een zonder-

linge orde, die zichzelf de onwetende of ongeleerde noemt ‘makende daarom haar principale professie van niet te weten dan eten en drinken en doen tgeen de wereld doet.’ Dan krijgt het monniken-latijn een veeg uit de pan. Een geestelijke hoeft trouwens geen Latijn te kennen, ‘want zo hij slechts de vijf secrete woorden van de Mis kan stamelen zonder Priscianus of Despauterius (destijds alom gebruikte Latijnse grammatica's) voor de kinnebak te slaan, dan is de zaak al klaar en hij veel geleerder dan de Engelen in de Hemel, want hij kan god maken en de Engelen niet.’ ‘Als zij daarenboven - zo spot hij voort - een weinig van het allerdunste Latijn weten te bakken, dan is hun zeug vet: zij mogen vrij de buren op de beuling noden en met de grote pollepel opscheppen. Zij kunnen er niet alleen parochiaan, maar ook bisschop, prelaat, kardinaal, ja paus mee worden. En wat kan hun hartje meer begeren? Want wat hun leven betreft, daar moet je altijd maar het beste van denken, zoals in de decreten bevolen is: ‘daarom zo een paap een meisje kust of naar haar borsten tast, men zal denken dat hij ze biechten wil of absolutie van haar zonden geven.’ En het hele rekwisitoor loopt uit op de ‘32 kwartieren’ der geestelijkheid, waarin Marnix kennelijk alles bij elkaar gesleept heeft wat hem maar bekend kon zijn omtrent de min of meer profane en arkane geschiedenis van een aantal pausen, van Paus Liberius af tot zijn eigen tijd toe.

Cultuurhistorisch gezien zal dit boek zonder enige twijfel altijd belangwekkend blijven, omdat het, duidelijker dan welk ander werk ook, laat zien hoe humanisme en calvinisme, die later zo ver uiteen zouden groeien, op één wortel stoelden. Louter naar de inhoud gemeten daarentegen heeft het nu vrijwel alle belang verloren. De popularisering van de protestantse kritiek op de Middeleeuwse Kerk - en dat is de ‘Biëncorf’ - wier bedoeling het was, aan te toonen, ten eerste, hoezeer deze Kerk in de loop der eeuwen van de evangelische en patristische grondslagen was afgeweken en ten tweede, hoezeer haar practijk nog weer beneden haar reeds verdorven leer gebleven was, heeft ons door haar oppervlakkigheid enerzijds en haar overdrijving anderzijds nu niets meer te zeggen. De kern van juistheid, die zij bevatte, heeft de historische kritiek later uiteraard veel solider en

objectiever gefundeerd. Doch destijds sloeg het in, om dezelfde reden, die maakt, dat het ons nu niets meer zegt. De ‘Biëncorf’ heeft het lot gedeeld van zoveel andere cultuurhistorisch belangrijke werken, die juist omdat er naar ‘geluisterd’ is, als het ware zichzelf overbodig hebben gemaakt. Heel wat van de rommelkamer der middeleeuwse Kerk - van haar Augiasstal spreekt Marnix - waar de schrijver der ‘Biëncorf’ driftig tegen bezemde, had de Kerk zelf al of heeft zij iets later opgeruimd. Dat kan ook een goed katholiek niet ontkennen, al zal deze van mening blijven, dat Marnix tegelijk met het vuile badwater ook het kind van het ware geloof heeft weggeboend.

Marnix - het ‘Tableau’ bewijst het - heeft de ‘Biëncorf’ als zijn levenswerk beschouwd, maar pas de rust van zijn laatste jaren heeft hem veroorloofd, er toe terug te keren. Tussen 1571 en 1585 heeft hij zijn leven aan de politiek gewijd en niets bewijst misschien meer, dat hij tot de groten, maar tegelijk niet tot de grootsten gerekend mag worden, dan dat hij zich in deze periode buiten zijn eigenlijk beroep van intellectueel heeft laten dringen om zich als soldaat en diplomaat te laten gebruiken, ja, gezien zijn aanleg, mag men wel zeggen: misbruiken. Door Oranje. Een van zijn oude biografen, W. Broes, heeft het naïef, maar toch treffend uitgedrukt, toen hij zijn boek tot titel gaf: ‘Marnix aan de hand van Willem I.’ Het heeft geen zin om alle zendingen op te sommen, waar Oranje Marnix op uit gestuurd of alle gelegenheden, waarin hij op andere wijze van zijn diensten gebruik gemaakt heeft. Veel ervan is bovendien nog weinig onderzocht. Het is ons genoeg, te weten, dat sinds de dagen, nog vóór Alva's komst, dat hij hem naar Breda riep, tot aan die in 1583, waarin hij hem het buiten-burgemeesterschap van Antwerpen opdrong, Marnix zich steeds weer, zij het niet steeds zonder tegenstribbelen, voor de machtiger persoon van den Zwijger gebogen heeft en heeft gehoorzaamd, overtuigd, dat dit blijvend offer van zijn kleinere persoonlijkheid voor de zaak, waarvoor beiden streden, onmisbaar was. Hoezeer Marnix in deze vriendschap, want zo mag men hun verhouding wel noemen, de geleide en Oranje de leidende was, en dat vooral, omdat deze vriendschap leefde en leven moest in een sfeer, de politieke, die bij uitstek die des Prinsen,

niet die van Marnix was, blijkt telkens, wanneer de omstandigheden voor iets langer tijd Marnix aan Oranje's invloed onttrekken. In 1572 op de Staten-vergadering in Dordt, of bij het verzetten van de wet in Haarlem, waar hij als vertegenwoordiger van Oranje slechts diens opdrachten heeft uit te voeren, gaat alles goed. De vlotte woordenrijkdom van zijn buigzame persoonlijkheid wint gemakkelijk het pleit, waar sterker, maar stugger naturen misschien gefaald zouden hebben. Maar het volgend jaar, als hij, gouverneur geworden van Delft, Schiedam en Rotterdam, deze streek tegen den Spaansen stadhouder Bossu zelfstandig verdedigen moet, faalde hij - en niet alleen als militair. November 1573 bij Maaslandsluis gevangen, werd hij tot Oct. 1574 op het Vreeburg in Utrecht vastgehouden. En hier, in dit vijandelijk, maar niet vijandig milieu, in gesprekken met den groten maar innemend-redelijken heer Noircarmes, smolt zijn vertrouwen niet alleen in de uitslag, maar zelfs in de gerechtvaardigheid van zijn zaak, in de gloed van zijn angst voor het schavot. Marnix, we zeiden het al eerder, was een intellectueel en dit mensenslag wordt maar hoogst zelden gesneden uit het harde hout, waarvan men martelaren krijgt. Marnix in elk geval behoorde zeker niet tot die ongelukkige bevoorrechten. Hij liet zich door Noircarmes verleiden als bemiddelaar tussen hem en Oranje op te treden en kreeg, in Juli, zelfs verlof daarover persoonlijk met dezen te Rotterdam te onderhandelen.

Het bewijst, hoe weinig krachten Oranje in die jaren nog tot zijn beschikking had, dat deze inzinking van Marnix den Prins er niet toe gebracht heeft, hem naar het schijnt ook maar één ogenblik zijn vertrouwen op te zeggen. En al kan men tevens aanvoeren, dat hij wel op Marnix aangewezen was, omdat het destijds niet aanging voor diplomatieke zendingen gewone burgers te gebruiken - de diplomatie is immers zelfs in onze dagen nog vaak in adellijke handen - het pleit, menen wij, toch óók voor Marnix. Oranje, die een mensenkenner was, zal zeer goed gevoeld hebben, dat zijn vertrouwde, ondanks alles, op één punt van geen wijken zou weten, op dat der religie. Hij moge dan naar vrede gehaakt hebben, hij zou die nooit gekocht hebben tot de prijs van een terugkeer tot het katholicisme. En Oranje wist daar-

om evenzeer, dat het gereformeerde volk Marnix in dit opzicht, en niet ten onrechte, meer vertrouwde dan hem, ook na zijn overgang tot ‘de religie’. En hij wist tenslotte dat op dit punt zijn vijand evenmin van wijken weten wilde. Doch, hoe dit ook zij, Marnix is voortdurend in 's Prinsen diplomatieke dienst gebleven en al zijn een aantal van zijn zendingen rondweg mislukt, hij heeft toch ook èn bij de Pacificatie van Gent èn bij de Unies van Brussel Oranje en de zaak van de Opstand zeer wezenlijke diensten bewezen. Doch ook hier weer vooral literaire. Op één punt moet zijn scherpzinnigheid onnavolgbaar geweest zijn. Hij kon zó goed onderschepte, in geheimschrift gestelde brieven ontcijferen, dat hij later zelfs uit Engeland een dergelijke opdracht kreeg. Ook de onderhandelingen met Anjou zijn door Marnix gevoerd. Maar tegen dezen is hij evenmin opgewassen gebleken als vroeger tegen Noircarmes en later tegen Parma. Zo kritisch als hij namelijk tegenover de dogmas en decreten der katholieke Kerk stond, zo oncritisch stond hij tegenover haar vleselijke vertegenwoordigers uit de hoge wereld, wier lagen en listen de eerlijke intellectueel op zijn hoogst beschrijven, zelden begrijpen en nooit nadoen kan. Dat aangeboren gebrek kan zelfs de lectuur van Machiavelli niet verhelpen, want ook deze had zijn kennis der politieke kronkelpaden tenslotte maar van horen-zeggen en niet van doen, en ook hij is in zekere zin even naïef gestorven als hij geboren was.

Is het dan wonder, dat toen ook Anjou het in hem gestelde vertrouwen smadelijk misbruikte en zijn aanslag op Antwerpen in '83 slechts de voorbode scheen van de naderende ondergang, ook voor Holland en Zeeland, is het dan wonder, dat toen Marnix, die zich voor het Anjouse bewind rechtstreeks verantwoordelijk voelde, omdat hij hem hierheen getroond had, zijn stemming van 1571 en '74 voelde terugkeren? Toen Oranje, in verband met deze gebeurtenissen, zich ten tweedenmale genoodzaakt zag, zich binnen de Hollandse veste terug te trekken, vroeg en verkreeg Marnix zijn ontslag als lid van de Raad van State en de oorlogsraad en begaf hij zich naar zijn in 1578 verworven bezitting West-Souburg, tussen Middelburg en Vlissingen, om er in landelijke rust kool te planten en te zitten lezen in zijn uitgebreide bibliotheek, waarnaar hij al die jaren nauwelijks had kunnen om-

kijken. Ook het bloed van intellectuelen, dat alleen in de voorstelling van niet-intellectuelen dunner is dan dat van ‘gewone’ mensen, kruipt waar het niet gaan kan.

Doch Marnix, geen filosofische, maar een calvinistische Candide, wist ook wat plicht was en in het bijzonder plicht, die niet lokt, maar die opgenomen wordt, ondanks, ja juist omdat men er afkerig van is. Hij had Oranje bij zijn ontslag uit de Staatsdienst beloofd, te zijner beschikking te zullen blijven en weer te komen zodra hij hem nodig zou hebben. En dat was nog in hetzelfde jaar '83. In het Zuiden drong Parma voortdurend meer op. Stad na stad viel hem in handen en het was niet moeilijk te voorzien, dat Antwerpen, enerzijds het pistool op de borst van Engeland, anderzijds het bolwerk der hervorming voor Brabant en Vlaanderen, zijn naaste doel zou zijn. Antwerpen moest tot elke prijs behouden blijven en Marnix, de overtuigde calvinist, die het vertrouwen van het gereformeerde volk en zijn vertegenwoordigers in raad en gilden bezat, was de man, die het moest behouden. Oranje wist hem, niet zonder moeite overigens, over te halen tot het aanvaarden van de betrekking van buiten-burgemeester, d.w.z. van die eerste der beide burgemeesteren, die de betrekkingen van de stad met de gewestelijke en landsregering regelde en onderhield.

Deze taak, die zijn kruis werd, nam Marnix op zich. Maar het was wederom een taak, waarvoor hij niet berekend was, minder nog dan voor de vorige. Naar binnen toe niet en naar buiten toe niet. Toen het beleg onvermijdelijk naderde, was het doorsteken van de Cauwesteynse dijk strategisch de eerstnodige maatregel geweest. Immers, bleef deze in stand, en maakte Parma er zich meester van, dan kon hij de toegang tot de stad ook van de Schelde-zijde afsluiten. Bestond hij daarentegen niet meer, dan bleef de toevoer tot de stad hetzij van levensmiddelen of van militaire hulp verzekerd. Dat kon ook Marnix begrijpen, maar wat hij niet gekund heeft, is de slagers, die in de polder achter de dijk hun vee hadden lopen, van de noodzaak van dit offer te overtuigen. Hij zal zich de bittere woorden, in '71 al aan den Prins over het Nederlandse volkskarakter geschreven, herinnerd hebben. Maar tevergeefs: alleen de Blauwegarense dijk is doorgestoken en ook die pas toen het al te laat was. Doch Marnix hield nog vol,

men mag hier wel zeggen: tegen zijn natuur in, tot een opeenstapeling van tegenslagen in de zomer van '84 zijn veerkracht verlamde. 10 Juli vermeesterde Roubaix het fort Liefkenshoeck, terwijl Mondragon het beleg sloeg voor het op de overoever gelegen fort Lilloo. Daarmee begon de insluiting van Antwerpen in ernst. Het was dezelfde dag, waarop de fatale schoten op het Prinsenhof te Delft een einde maakten aan het leven van Oranje: alsof de vijand geweten heeft, dat hij met het éne hart er eigenlijk twee doorschoot. Het is hier de plaats niet voor een beschrijving van het beleg van Antwerpen noch voor een studie over Marnix' houding als leider der verdediging. Zelfs een summiere weergave van de verschillende interpretaties dier houding zou reeds te veel ruimte vergen. Het zij ons genoeg, te weten, dat de komende dertien maanden na de zwarte 10de Juli 1584 beslisten, zowel voor de eerste twee eeuwen over het lot der Zuidelijke Nederlanden, als ook voor de ruim twee lustra, die hem nog restten, over dat van haar onfortuinlijken verdediger. Toen het begon te nijpen, kwam de oude vredestemming van 1574 weer bij Marnix boven; stemming, die een der beste Marnix-kenners, de Duitser Elkan, wil verklaren uit zijn overtuiging, dat de strijd toch eigenlijk de vrijheid voor de ware religie en niet de politieke onafhankelijkheid van den wel afgezworen, maar ondanks dat toch wettigen soeverein gold. Het is de oude, later weer uitgebroken tegenstelling of de strijd h a e c r e l i g i o n i s e r g o dan wel h a e c l i b e r t a t i s e r g o gevoerd was, terwille van het geloof of terwille van de vrijheid. Het eerste zou dan Marnix' diepste mening geweest zijn, waarvoor de nu opgehouden invloed van Oranje slechts tijdelijk het tweede bij hem zou hebben in de plaats gesteld. Er zit waars in deze gedachtegang, maar zij raakt, dunkt ons, de bodem niet. Immers zó naïef mag men zich Marnix na zijn bijna twintigjarige ervaring als politicus toch ook weer niet voorstellen, dat hij gemeend zou hebben, dat de Spaanse regering godsdienstvrijheid voor de Nederlanden ooit zou toestaan. Wanneer hij dus nochtans zich met algemene vredesvoorstellen tot Parma gewend heeft, dan moeten zeer bijzondere omstandigheden hem daartoe gebracht hebben. En die zien wij ten eerste in de indruk, die Parma's superieure veldheerschap en diplomatie op hem gemaakt heeft

en ten tweede in zijn gebrek aan vertrouwen in de kracht van de opstand. Een van zijn vijanden heeft hem eens verweten, dat hij als student al ‘niet zeer vrome schrijvers’ las en hij noemt met name Rabelais en Machiavelli. Maar de lectuur van Machiavelli, en zelfs de jarenlange omgang met iemand, wien diens principes als zestiendeeuws politicus in het bloed zaten, was voor Marnix blijkbaar niet voldoende om in de practijk tegen deze staatkunde opgewassen te zijn en zo liet hij zich nu weer door Parma troeven, zoals hij het zich vroeger door Oranje, toen door Noircarmes en daarna door Anjou had laten doen. Overtuigd, dat de stad met eigen kracht het tegen haar eminenten belegeraar niet kon houden en tegelijk wanhopende aan de toegezegde Hollands-Engelse hulp, begon hij eerst bedektelijk, daarna openlijk Parma's welwillendheid en verdraagzaamheid te prijzen en stuurde daarmee op een capitulatie aan. 17 Augustus 1585 werden de voorwaarden getekend. Tot 15 October bleef Marnix, die alleen had moeten beloven een jaar lang niet meer de wapenen tegen den Spaansen koning te dragen, nog in de nu weer katholiek-koninklijke stad, zijn tijd gebruikend voor een apologie en voor brieven aan Van Meetkerke en Van der Mijle, waarin hij zich wanhopig verweerde tegen de overal opduikende beschuldiging van verraad. Hij wilde naar Souburg om er te vergeten en vergeten te worden. Deze gedachte lokte den gekwelde, die niet geweten zal hebben wie hij méér te verwijten had: zichzelf of zijn beschuldigers, zózeer, dat hij, het verbod der Zeeuwse Staten ten spijt, 10 November onverwachts op Walcheren landde. Maar zó groot was, ondanks alles, nog de autoriteit van wie bijna twintig jaar lang Oranje's naaste medewerker geweest was, dat de Staten van Zeeland het raadzaam vonden, het oordeel over hem over te laten aan de Staten-Generaal. Maar ook deze, hetzij om dezelfde reden huiverig hem voor zich te dagen, vrezende iemand te veroordelen, op wien noch de Raad van State noch Maurits een blaam hadden willen werpen, hetzij in gemoede overtuigd, dat iemand als Marnix wel zijn zwakke ogenblikken kon hebben, maar geen verrader kon zijn, dan wel tenslotte, minder romantisch, maar misschien reëler, omdat zij uit handelsnijd niet zó rouwig waren om het lot van Antwerpen - ook de Staten-Generaal lieten de zaak zonder onderzoek

en de Zeeuwse Staten kregen daardoor de gelegenheid Marnix zijn volle bewegingsvrijheid te hergeven. De ‘behandeling’ van de zaak Marnix was meer menselijk begrijpelijk dan stijlvol. Zij had evenveel van een verlegen hulde aan de nagedachtenis van den Vader des Vaderlands als van een belediging van diens literairen paladijn.

Was Marnix een eerzuchteling geweest, hij zou vermoedelijk niet gerust hebben vóór hij een volledig en officieel eerherstel bewerkt had. Maar omdat hij dat niet was, liet hij het bij enkele brieven, waarin hij zich wel steeds opnieuw over het hem aangedane onrecht beklaagde, maar in de grond toch zich niet ongelukkig toonde, eindelijk ontheven te zijn van een verantwoordelijkheid, die hij alleen op zich genomen had, omdat hij het zijn dure maar dan ook zure plicht achtte. In een brief aan Adriaen van der Mijle, zijn vriend reeds uit de Leuvense jaren, die toen president van het Hof van Holland was, schreef hij in October '86: ‘Wat kun je je gelukkiger denken, dan het leven, dat ik nu leid? Wat ik al jaren lang zo vurig begeerd heb, dat biedt zich nu vanzelf aan. Als boer leef ik onder de mijnen op het mijne.’ Deze toon treft te meer, omdat hem pas enkele maanden tevoren zijn trouwe Philippotte door de dood ontvallen was, en hij pas het volgend jaar in Katharina van Eckeren, weduwe van den Antwerpsen burgemeester Jan van Straten, een nieuwe levensgezellin zou vinden, die hem nog twee kinderen schonk bij de vier, die hij tot de zijnen mocht rekenen. Overigens voor slechts korte tijd, want Katharina is reeds in 1591 gestorven. Zijn ouderdom, de eenzaamheid vrezende, koos zich in Jossina de Lannoy nog een derde vrouw die hem zou overleven. Zij stierf in 1605.

Het eerherstel, dat hij niet gezocht heeft, is, in zekere zin althans, toch nog gekomen. Het is typerend voor hem, dat het een literaire verdienste geweest is, die hem in 1590 weer in genade bracht. De gouverneur van Bergen-op-Zoom had nl. een aantal cijfer-brieven onderschept, waarvan er enkele van Filips II zelf schenen te zijn. Tot wien anders zich in deze te wenden dan tot Marnix? Hij ontdekte weldra, niet alleen dat het vermoeden juist was, maar tevens, dat daarin sprake was van plannen zowel tegen de afvallige Nederlanden als tegen Elizabeth en Hendrik IV gericht. En de Staten

droegen hem nu ook op, beide soevereinen daarvan in kennis te gaan stellen. Na in Engeland zich van zijn zending gekweten te hebben, trof hij Hendrik IV in het kamp voor Parijs. De Franse koning nam niet alleen zijn mededeling in ontvangst maar hem ook in dienst en dat is voor Prins Maurits wel de onmiddellijke aanleiding geweest om hetzelfde te doen. In 1592 kreeg hij de opdracht, Louise Juliana van Nassau, een dochter van prins Willem naar Frederik IV van de Paltz te begeleiden en bij de huwelijksplechtigheden te Dillenburg vertegenwoordigde Marnix den jongen stadhouder. Een grote eer zonder twijfel, maar toch niet helemáál in overeenstemming met zijn kwaliteiten. Oldenbarnevelt begreep beter, wat hem toekwam. Het is op zijn aandrang, en op verzoek van twee synodes, dat de Staten-Generaal hem in 1596 de Nederlandse vertaling van den Bijbel opdroegen, waartoe niet alleen zijn reeds verschenen psalm-vertalingen, maar ook zijn grote kennis van het Hebreeuws en het Grieks hem den aangewezen man maakten. Hij verhuisde ervoor naar Leiden, begon ook, maar bracht het, telkens weer door andere beslommeringen van dit werk geroepen, niet verder dan het boek Genesis. Een deel van zijn tijd ging heen aan de uitvoerige Franse bewerking van de ‘Biëncorf’, het ‘Tableau des différends de la religion’, dat hij in handschrift naliet, een ander deel aan een opdracht van Maurits om orde op zaken in het prinsdom Oranje te stellen: zijn laatste diplomatieke opdracht, zijn laatste mislukking ook, waarvan hij verouderd en zieker dan tevoren in Leiden terug keerde. Verder bleef hij veilen en slijpen aan zijn psalmenvertaling. Dat de zijne, ofschoon literair van veel hoger gehalte dan de berijming van Datheen, nochtans bij dezen werd ten achter gesteld, is voor den dichter Marnix misschien een bitterder pil geweest dan de val van Antwerpen voor den staatsman Marnix. Maar de meeste tijd nam hem nog een felle pennestrijd. Het onvermijdelijke gebeurde. Godsdienstige verdraagzaamheid, misschien nu nog, maar zeker in de zestiende eeuw alleen mogelijk uit die soort gelouterde onverschilligheid, die toch op de bodem van Oranje's houding in deze had gelegen, was voor een overtuigd calvinist als Marnix was, onmogelijk. En zelfs indien dit niet zo was: verdraagzaamheid houdt altijd ergens op. Bij Marnix hield zij op bij de sociaal-radikale anabaptisten en

bij de libertijnen. In 1595 al had hij zijn jarenlang verzamelde aantekeningen dienaangaande aaneengeregen tot een heftige denuntiatie van dit soort, toen zeer talrijke ‘ketters’, onder de titel van ‘Ondersoekinge ende grondelijcke wederlegginge van de geestdrijverische leere’. Hij bood dit geschrift aan de Staten aan, niet alleen tot hun belering, maar ook, omdat hij al deze sectariërs, die andere consekwenties uit het vrije Bijbelonderzoek trokken dan hij, met de dood bestraft wilde zien. Is het hetzelfde krachtsvertoon uit inwendige zwakte, dat hem voor dertig jaar zijn verdediging van de beeldenstormers in de pen gegeven had? Was het de behoefte om de smet van onrechtzinnigheid, die sinds Antwerpen op hem was blijven kleven, schoon te wassen met bloed? Was het de herinnering aan zijn botsing van destijds met de steile Gentenaren, met Rijhove, Hembyze en Datheen, wier overijver hij in opdracht van Oranje had moeten temperen; dubbel pijnlijke herinnering èn omdat hij zich toen tegen het calvinisme had moeten keren èn omdat ook die opdracht hem mislukt was, herinnering, die hij nu door zijn ijveren tegen de oncalvinistische secten in zichzelf wilde smoren? Of wilde hij, die zo vaak door zijn vredelievendheid dupe geweest was, nu wraakzuchtig zijn om geen dupe meer te wezen? Want voor den intellectueel, die in het grote spel der politiek altijd dupe is, bestaat daarom niets grievender dan juist dit. Vragen, die voor altijd onbeantwoord zullen blijven, want - het mag wel eens ronduit gezegd - wij die niet eens onszelf noch onze tijdgenoten kennen, hoe zouden wij in staat zijn, zelfs de bewuste, laat staan de half- en onderbewuste roerselen van een mensenhart te doorgronden, dat bijna driehonderdvijftig jaar geleden ophield te kloppen? Op vragen als deze geeft de geschiedenis geen antwoord.

Verstandig was het, naar de gewone maatstaven gemeten, van Marnix in elk geval niet, zijn theologische vechtnatuur nog eens in extremis te laten spreken. Onder de bittere antwoorden, die de bal weerkaatsten die hij geworpen had, was er één, de ‘Antidote ou contre-poison contre les conseils sanguinaires et envenimés de Ph. Marnix’ van een onbekende, die behalve een energiek protest tegen de onverdraagzaamheid van den calvinist, bovendien een directe en ernstige aanval op den politicus Marnix inhield. Marnix leerde het

geschrift kennen op zijn reis naar het Zuiden van Frankrijk. Tot het uiterste geprikkeld op die zeerste plek, vlamde de uitgedoofde kracht van zijn jeugd nog eenmaal op. Zijn antwoord, de 'Réponse apologétique' is te lang - een goede honderd bladzijden druks - om geheel overtuigend te zijn. Iemand, die zich niets te verwijten heeft, heeft niet zoveel ruimte nodig voor zijn verdediging.

15 December 1598 in de ouderdom van 59 jaren stierf Marnix. In hetzelfde jaar waarin zijn laatste geschrift, de 'Réponse', verschenen was. Zijn vrienden begroeven hem in de Sint Pieter. Later werd zijn gebeente overgebracht naar het kerkje te West-Souburg, dat hij zelf had laten bouwen. Nog in de achttiende eeuw zag men er, links van de preekstoel, zijn wapen met de datum van zijn overlijden erop en het beroemde devies 'repos ailleurs'.

Wil men zijn betekenis voor onze beschaving kort saamgevat zien? Wij zouden zeggen: zij ligt niet in Marnix als staatsman, hoe bruikbaar hij geweest moge zijn voor Oranje in een tijd, dat deze geen enkelen anderen medewerker van socialen rang naast zich had. Zij ligt ook niet in Marnix als theoloog. Hij heeft op dit gebied evenmin een oorspronkelijke gedachte gehad als zijn grotere voorganger Erasmus. Zij ligt evenmin in Marnix als geleerde, want hoe groot zijn kennis van de oude talen, van den Bijbel en van de kerkgeschiedenis ook moge zijn geweest, zij stond bij hem toch steeds in dienst van zijn religie. Neen, zijn betekenis ligt, behalve gedeeltelijk op al deze gebieden, toch vooral hierin, dat hij ten onzent de eerste intellectueel geweest is, die met zijn geschriften rechtstreeks de politiek beïnvloedde en die rechtstreeks er door beinvloed werd, aldus twee levenssferen verbindend, die door de kerkelijke kultuur van de Middeleeuwen sinds de Oudheid onverbonden waren gebleven. Is het dan wonder, dat hij nog met zijn ongewende ogen knippert tegen het ongewone licht en dat hij telkens gestruikeld is op het nog ongebaande pad? Als hij ergens zegt, dat de bevrijding van het vaderland, naast God, aan hem te danken is, dan overdrijft hij, maar het is een overdrijving, te vergeven, niet alleen bij iemand, die zich verweren moest tegen al of niet verdiend verwijt, maar ook bij iemand, die zich, omdat hij de eerste geestelijke werker was in de volle wereldse werkelijkheid, een nieuwe levensstijl had te scheppen.

Verzen
Door Anthonie Donker

Ik zal maar ergens op Montmartre gaan
Wonen tusschen bedelaars en schilders.
De mensch is goed, maar komt het erop aan,
Dan zijn toch allen vogelaars en vilders.

Eén oogenblik had ik gehoopt iets milders
En lieflijkers te zien in dit bestaan.
Na bittere verliezen is iets wilders
Dan in de andren in mij opgestaan.

Laat hier de nacht maar in de steegjes dalen,
Het duister weer tot morgengrauw vervalen.
O leven, onberekenbare reis!

Wat valt er nu nog te beginnen dan
Na leed en liefde en verlangen, van
De Sacré Coeur te staren naar Parijs?

De bittere droefgeestigheid der droomen,
Waaruit ontwaken nog te wreeder is,
Heeft ook den dag ten laatste ingenomen,
Zóó werd verlangen speelnoot van gemis.

Werktuigelijk wordt alles ondernomen.
Gij speelt door iedere gebeurtenis.
En waar ik ga, zal ik U tegenkomen,
En wat ik doe, ik zie Uw beeltenis.

Hoe te ontkomen aan dit eindloos schrijnen?
Moedwillig en voorgoed in 't niet verdwijnen?
Maar dan? Een nachtportier is geen gitano.

Dan, nacht aan nacht de gulz'ge deuren draaien,
Den voozen oogst der lustbegeergen maaien,
En 't lied van 't hart verdooft geen bar-piano.

De diepste stilte en het helst rumoer
Worden éénzelfde oeverlooze zee
Voor wie geen doel heeft en geen zeil, geen roer,
Niets dan te drijven met de golven mee.

Waar hij in 't hart van stad of park belandt,
Parijs, Bois de Boulogne, om het even.
Als men zijn ankerplaats heeft opgegeven,
Houdt niets en alles met elkaar verband.

Nu leef ik in mijzelve afgezonderd
En vogelvrij, en ben nog haast verwonderd,
- Er is geritsel achter mij in 't hout -

Dat ik, zoo afgemat, het spoor gansch bijster,
Die niets meer denk dan dat ik van haar houd,
Aandachtig plots kan kijken naar een lijster.

Die eens de liefde in de oogen zag,
Maar dan de diepte van dien blik ontvlood,
Hij weet niet meer waar oost of westen lag,
Hij weet van dageraad noch avondrood:

Hij werd gelijk de wandelende Jood
En alle dingen zijn hem algelijk,
Zwaar weegt zijn lijfelijkheid hem als lood,
En traag gekomen, neemt hij snel de wijk.

Soms gaat hij door de straten van Parijs
Doelloos een winteravond langs de Seine
Zoo op den guren wind maar meegenomen.

En soms op zijn onmetelijke reis
Heeft zelfs zijn wanhoop nog wel even veine,
Maar waar hij heen gaat, nooit zal hij daar komen.

Probeer de scheuren maar niet meer te krammen
En weet het eens voor altijd, stuk is stuk.
En schrijnt de pijn van het doorboord geluk
Te diep, zeg dat het striemen zijn en schrammen.

Hoe woest ook wanhoop aan de grendels rukk',
De poort van het voorbije is niet te rammen.
Als g' eens elkander liefhadt, blinde en lamme
Moogt gij elkaar nooit zijn, leiband en kruk -

De ziel houdt zich verborgen in haar stekels.
Doch hoor naar Mozarts heldere muziek,
Hoor het uitbundig trillen van de krekels.

Soms is de sombre wereld angeliek.
Verduur het leed, het is niet te verhoeden.
Leven is niets dan stroomen, zingen, bloeden.

Omhooggestuwd in de ruimte
Door R. Blijstra

Wij zijn diep in de bergen van Aigina bij den ‘kloosterberg’ Palaeokhora, waar de nonnen en de kluizenaars wonen. De helling staat vol ruïnes en het is verwonderlijk hoe eenzaam, hoe verlaten dit landschap aandoet, dat hemelsbreed misschien dertig K.M. van Athene verwijderd is.

Aigina is voor het grootste deel bergland, dat merk ik nu pas; tot heden vormden de heuvels slechts een aangenaam afsluitend décor, waar wat mij betreft de aarde kon beginnen of ophouden, maar nu klimmen en zweeten wij in deze tegen wind beschutte dalen en de Aphaia-tempel was ‘slechts’ twee uur en een kwartier, d.w.z. slechts 12 K.M., maar de Mount Everest is ook maar twee uur hoog, en koeler.

Langs de nonnen liep een van ons reeds met naakt bovenlijf, maar nu er werkelijk vrouwen in de buurt komen, begint hij het plotseling koud te krijgen. Het schaamtegevoel van den man schijnt nog dieper te wortelen dan dat van de vrouw, maar ten slotte: we zijn in een vreemd land en de mannen in Griekenland loopen zelfs nooit blootshoofds.

Na Messagro, waar we een huisschilder inlichten, hoe men ‘Aphaia-hotel’ in Latijnsche letters moet schrijven (hij heeft blijkbaar de opdracht aanvaard in de hoop, dat er wel vreemdelingen voorbij zouden komen om hem te verbeteren, maar hij was alvast, zij het ook eenigszins Grieksch, begonnen) en waar we geen limonade kunnen krijgen (boven, bij den tempel, zooveel u wilt, mijnheer), gaat een pad steil bergopwaarts, maar ter wille van onzen ezel, die niet zoo goed kan klimmen, loopen we een gemakkelijker begaanbaar pad, dat ons een half uur kost. Men hoort van ezels, enz., die bergen enz. beklimmen als gazellen met een onmogelijk groote last op hun rug, maar voor onzen ezel, ons blok-aan-het-been, onzen aangenomen zoon, gelden deze lofzangen in

De kust van Aigina en de Aphaia-tempel in Zuidelijke richting opgenomen

Noordkant van den Aphaia-tempel naar het Westen toe opgenomen

Westzijde van den Aphaia-tempel

ieder geval niet. ‘Adevri’, dit tooverwoord, waarmee men ezels in Griekenland laat loopen, helpt evenmin als ‘abacadabra’ bij het maken van goud (men gelooft altijd in zulke veelbelovende woorden, ze klinken zoo vertrouwenwekkend, al hoort men dan ook later, dat de ezelspreuk slechts ‘vooruit’ beteekent).

De tempel speelt kiekeboe tusschen de pijnboomen en maakt zichzelf hierdoor begeerenswaardiger. We loopen om en te ver, beklimmen den heuvel van den verkeerden kant, zien de ruïne van den verkeerden kant, maar het kan ons niet schelen: zonder een oogenblik te aarzelen, beginnen we te hollen, alsof er een prijs is uitgeloofd voor dengene, die het eerst den grooten steen in het midden van den pronaos zal betikken en dan eerst kijken we voldaan om ons heen.

Het is een genot over de steenen binnen de tempelgrenzen te klauteren, intusschen genietend van het uitzicht; aan beide lange kanten kijkt men op zee uit. Het staat er zoo eenvoudig: men kijkt van den tempel op zee uit, maar het gevoel, dat iemand bevangt, als hij voor het eerst langs twee grijze, verweerde en met mos bedekte zuilen langs het stralende groen van de pijnboomen op de helblauwe, eindelooze watervlakte ziet, is niet gemakkelijk in woorden weer te geven.

Deze ontroering is mijzelf tot nu toe onverklaarbaar gebleven. Ik heb zitten springen op mijn stoel in een concertzaal, hevig betreurend, dat mijn stemgeluid niet mooi genoeg was om de schoonheid van een symphonie mee uit te zingen, dat het tegen den goeden toon streed om een paar heftige gebaren te maken, hevig betreurend ook, dat men niet gewoon is elkaar in dergelijke instituten vroolijk aan te kijken als Mozart gespeeld wordt of elkaar amicaal toe te zwaaien als Haydn wordt gegeven. In zulke oogenblikken heb ik beseft, welk een verlossing het psalm- of Internationale- of Horst-Wessellied-zingen moet geven. Het is alleen jammer, dat in dergelijke gevallen de muziek uit het verkeerde keelgat schiet en de extaze niet voortkomt uit een openbaring, maar uit een samenkrimping, een krampachtig zich aaneen sluiten. Na een grammophoonplaat van een goed zanger heeft men de neiging het overgebrachte gevoel op zijn beurt te uiten, maar na de eerste schromelijk mislukte tonen maakt men maar liever een wat vaag gebaar.

Het heeft me dikwijls gespeten, dat men voor de beste schilderijen van een museum geen halters of rekstokken plaatste om den bezoekers gelegenheid te geven de opgenomen spanning te neutraliseeren, dat men niet met zijn hoed mag gooien of den suppoost een klap op zijn schouder mag geven of op zijn hoofd mag gaan staan. Het heerlijk normale van een antieke ruïne ligt in de mogelijkheid om zijn bewondering op eigen wijze te uiten, waar en hoe men dat wil.

Sommige inspireeren mij tot gedachteloos rondzwerven, andere tot opgewekte conversatie, weer andere tot buitelen, springen en klimmen. De Aphaia-tempel behoort tot de laatste categorie. Men is uitbundig vroolijk, men voelt zich tientallen jaren jonger, men zit op steen, staat op steen, laat zich vallen op steen, hangt op steen en eet als een wolf op steen. En waarom? Dat men bij een kunstwerk in vervoering raakt, omdat hier de beste gedachten, die de menschheid kan hebben, zijn uitgedrukt in onwankelbaren vorm: het is niet meer dan logisch. Maar vanwaar deze geestdrift bij een ruïne? Een goed geconstrueerd gebouw, dat nog zijn dienst verricht zou eerder enthousiasme moeten wekken.

Geen Romaansche kerk, geen Gothische kathedraal, geen Byzantijnsch klooster, doch evenmin een breed uitdijend paleis of een ongenaakbare ridderburcht heeft ooit zooveel indruk op mij gemaakt als één of twee zuilen met water, wat groen, wat rots, hier en daar een paar verloren steenen en een stuk fundament.

Het kan niet alleen de kinderlijke exploratiezucht zijn om aan de hand van een gids den vroegeren stand van zaken uit te visschen, het kan niet alleen de ouderdom zijn of het besef, dat de antieke wereld een moderne wereld was, het is niet slechts snobisme of de vrees een voor-kunst-ongevoelig mensch te zijn en ook al deze elementen samen vormen nog geen afdoende reden.

Ik kan me iemand voorstellen, die deze ruïnes bekijkt zonder een gids te willen raadplegen, zonder ook maar een letter over de Grieken te willen lezen, ik kan me voorstellen, dat iemand vermoeid raakt in een schilderijenmuseum of halverwege het concert de zaal verlaat, omdat de sfeer heviger afstoot dan de muziek aantrekt, en dat hij voortaan een straatje omloopt als hij een schilderijententoonstelling of een

muziekuitvoering aangekondigd ziet, ik kan me voorstellen, dat iemand bij een Picasso, een Rousseau, een Mantegna of bij Debussy, Strawinsky of Händel huichelt, en ik zou iemand om andere kwaliteiten kunnen achten (het klinkt als een vloek en ik vraag hun, die hun leven voor hun werk inzetten, bij voorbaat om vergeving) maar mocht ik ooit iemand ontmoeten, die na een bezoek aan de ruïnes van Hellas zou bekennen, dat hij niets heeft ondergaan, dan zal ik hem plaatsen onder de hopeloozen, de armen van geest, die ik op zijn hoogst kan toewenschen een wedergeboorte te ondergaan. Mocht zoo iemand mij echter zeggen, dat hij wèl van muziek hield, wekelijks schilderijententoonstellingen bezocht en elken dag een boek uitlas, dan zou ik zijn bewering kalm in twijfel trekken. Er bestaat dus wel verband...

En toch: wij staan hier niet voor een kunstwerk. Afgezien nog van het feit, dat een gebouw, al spreekt men nu duizendmaal van bouwkunst, nauwelijks een ‘vrij’ kunstwerk kan zijn, omdat de uitingsvorm gebonden is aan practische doeleinden: een Grieksche tempelruïne is geen gebouw meer. Hiermee vervalt ook de oppervlakkige conclusie, die men gewoonlijk trekt, wanneer men de liefde voor Helleensche overblijfselen wil verklaren: dat kunst en natuur op onnavolgbare wijze hebben samengewerkt en dat degene, die voor den steen ongevoelig is, de natuur kan beminnen en omgekeerd volgens het principe: Elck wat wils.

Natuur en kunst hebben dikwijls met vrucht samengewerkt bij stedenbouw en het is niet noodig daarvan voorbeelden aan te halen, ook buiten Griekenland, kunstruïne en natuur hebben eveneens in dat opzicht iets bereikt en natuurlijk kan men, als men wil, constateeren, dat de laatste combinatie zijn hoogtepunt heeft gevonden in de Grieksche tempelruïne, maar men vraagt zich dan onwillekeurig af: hoe komt dat? Waarom hier? Waarom zoo?

Het zijn vragen, waar men het beste zijn schouders bij kan ophalen, omdat er geen definitief antwoord op te vinden is, maar de menschelijke geest is dikwijls sterker dan zijn verstand en hij wroet verder (steeds klimmend en springend, desnoods zingend. Als men dat er bij nalaat, kan men beter achter de schrijftafel blijven zitten en zijn spitsvondigheden daar verzinnen).

De Grieksche tempel geeft gereede aanleiding speculatief den geest van het toeval te overpeinzen. Daar liggen de steenen, door de eeuwen heen aan allerlei krachten blootgesteld en op dit oogenblik vormen zij een volmaakt, een bijna entropisch geheel, een abstracte compositie, die nog veranderen kan weliswaar, maar schier zijn ruststadium (dat wellicht tevens zijn 'mooiste' stadium is?) heeft bereikt. De volmaakte dood. Het toeval, dat anders in ons leven de rol speelt, die wij het niet gunnen, omdat het inbreuk maakt op ons zelf geconcipieerd recht van den vrijen wil of onze nog eigenmachtiger ingestelde theorie van de evolutie (wij zullen er wel komen, wacht maar... Waar? Daar... Ergens vaag in de verte, ook midden in de woestijn) heeft hier althans iets bereikt, dat door onzen anders weinig inschikkelijken doelstellingsdrang een voorloopig en in aesthetisch opzicht aanlokkelijk eindpunt bereikt. Zelfs de energiekste hardlooper des geestes zal niet willen, dat deze steenen tot gruis verpulveren, zoodat de zaak uiteindelijk afgeloopen is en het stof gebruikt kan worden om graan te voeden of nieuwe gebouwen op te trekken. Er is zooveel stof, er zijn al zooveel nuttige planten en er zijn genoeg gebouwen. We mogen even pauze houden en uitrusten op de steenen, die het noodlot, vriendelijk als het is, voor ons heeft neergelegd, toen het hier langs kwam.

Zoodra wij tot het besef komen, dat wij op deze manier tijd verliezen, mogen we verder hollen en meewerken aan den wereldbouw en dezen dooden steen verachten. Enkele luiaards blijven echter hardnekkig zitten in de overweging, dat de stoet hier wel weer langs zal komen. Het heelal is gekromd als het aardoppervlak, zooals ons vele geleerden verzekeren en we hebben den tijd. Indien men ook dit alles onder samenwerking van natuur en kunst verstaat, dan zijn we gelukkig geen stap verder gekomen, maar bij onze philosopheerende luiaards blijven zitten...

Een andere overweging doet ons echter even verschrikt opspringen: we zitten heelemaal niet op deze ideale combinatie, die het toeval (ditmaal bij wijze van uitzondering acceptabel) heeft voortgebracht. Wij zitten hier bij, naast, boven en te midden van opgravingen. De mensch was er wel niet het eerst, maar heeft het toeval verbeterd. De ideale toestand is in laatste instantie het werk der archeologen. Zij hebben hier

wat rechtgezet, daar wat verschoven, ginder iets geëtaleerd... Zoo ziet men den mensch als beheerscher van het heelal, of ten minste van den tijd. De nuchter vooruitstrevende mensch heeft den romanticus overwonnen, zelfs in deze subtiel aesthetische kwestie. De archeologen waren de kunstenaars, moeten wij veronderstellen. De natuur en de kunst hebben een goede hoofdrol gespeeld, maar de archaeoloog was jeune premier. Doch welke motieven overheerschten in het hoofd van dezen machtige? Diende hij de kunst? Wij mogen veronderstellen van niet: hij diende de wetenschap (en voor een deel het toeval: zet dat dakje maar zoo lang daar neer, Jorgo. Alle Grieken heeten Jorgo, dus de naam zal wel goed zijn). De wetenschap is echter op aesthetisch gebied een element van toeval. Een wetenschappelijk goed geconstrueerd instrument kan mooi zijn, maar toevallig mooi (behalve voor aanhangers der nieuwe zakelijkheid, die arbeiden volgens het principe: nut baart kunst, maar zij verdiepen zich niet in de aesthetiek van oude ruïnes). Een cirkel, een vierkant zijn in zichzelf volmaakte, doch 'toevallige' werken, ergo: geen kunstwerken, daar het toeval bij de laatste althans geen beslissende rol mag spelen (heel veel verder is het natuurlijk toch ook weer toeval, maar dat komt eerst bij de zooveelste dimensie).

Toch kan men niet ontkennen, dat de archaeoloog, zij het ook toevallig heeft ingegrepen in een werk van toeval en zooals het gewoonlijk gaat, wanneer een sterfelijk wezen ingrijpt in de beslissing der Goden: het resultaat is dramatisch. Een drama in steen vormen deze verstarde brokstukken van menschelijke gedachten en hiermee zeggen wij vermoedelijk niets nieuws na de dichters, die dit soort beeldspraken uit hun mouw plegen te schudden zonder te weten wat zij doen. De archeoloog is echter misschien ook voor een goed deel 'natuurlijk' en we blijven dus bij onze aanvankelijk zoo oppervlakkig schijnende combinatie, ook al uit piëteit, omdat de Grieken het oorspronkelijk niet anders bedoeld hebben. Al is het dan niet precies juist op het oogenblik...

In dezen Aphaia-tempel, die als een kostbaar kleinood neergezet is op een sluier van groen, dat van alle kanten van de zijden neergolft, komt men tot het inzicht, dat de Grieken reeds het geheim der samenwerking kenden: zij schiepen een

geheel, dat natuur noch kunst is, een geheel, waarbij men de rol van beide samenstellende elementen niet meer kan onderscheiden, waarbij men zich niet meer kan afvragen: wie droeg het meest bij tot dit effect? Een volkomen synthese dus, gemakkelijk voor een ieder te begrijpen, omdat zij zoo eenvoudig, zoo duidelijk is, omdat zij zoo 'levensgroot' voor ons staat.

Ik bemerk tot mijn groote verbazing, dat ik met deze redeneering in strijd kom met één der zoo goed klinkende uitlatingen van Picasso: Men spreekt over naturalisme in tegenstelling met moderne kunst. Ik zou wel eens willen weten of ooit iemand een natuurlijk werk van kunst heeft gezien. Natuur en kunst, twee geheel verschillende zaken, kunnen nooit hetzelfde zijn. Door middel van kunst drukken wij onze conceptie uit van datgene wat de natuur niet is.

Het is maar gelukkig, dat wij ongeveer hetzelfde bedoelen (Picasso is zoo vreeselijk beroemd). Ik durf de uitspraak van dezen voorman der modernen niet verder te interpreteeren, maar zou bijvoorbeeld een nieuwe kunnen fabriceeren uit de oude (men doet zooveel wat niet door den beugel kan) n.l.: Kunst is de uitdrukking van datgene, wat de natuur wordt in den geest van den kunstenaar, kunst is onze conceptie van wat de natuur zou kunnen zijn, een soort 'herziene en veel vermeerderde' druk.

En de Grieksche architect, het Grieksche volk heeft deze gedachte driedimensionaal, een beetje eenvoudiger, maar daardoor aanschouwelijker opgevat. Hij redeneerde, laten we zeggen aldus: die natuur daar is niet zoo mooi zonder tempel en mijn tempel is niet zoo mooi zonder die natuur als met die natuur en dus creëerde hij fluks een verbetering der natuur: kunst-en-natuur. Het is niet zoo gek, dat hij wist wat goed voor zijn tempel was; mystieker is het phenomeen, dat hij intuïtief zag, wat goed voor de natuur was...

In Athene of Korinthe kan men nog twijfelen: de Grieken hadden geen schoonheidscommissie voor de oude steden, maar op Aigina en ook op Sounion wordt men zich de opzettelijkheid van de Goddelijke combinatie bewust. Geen van beide tempels lag in of dichtbij een stad, zij hadden op heel andere heuvels, desnoods in de buurt kunnen liggen, zij hadden er heelemaal niet kunnen zijn, maar gelukkig, zij zijn er en zij

behooren er te zijn. Opvallend is de omstandigheid, dat het altaar hier een halfcirkelvormig dal tot achtergrond heeft; het bevindt zich als gewoonlijk voor den tempel, waarvan de ingang als steeds ongeveer naar het Oosten is gericht. Het komt dikwijls voor, dat de voorkant van den tempel het décor en de zijkant het wijde uitzicht heeft, maar het is misschien 'toeval'.

Degenen, die zich alleen voldaan voelen, als zij op 'historischen' bodem staan en die gaarne plaatsen bezoeken, waaraan een herinnering verbonden is (zij doen mij altijd denken aan schilderijenliefhebbers, die naar het verhaaltje kijken en aan concertbezoekers, die de Pastorale niet willen volgen zonder verklarende handleiding), zullen aan den tempel van Aigina weldra uitgekeken zijn. Er is buiten het hoofdgebouw niet veel te zien: de overblijfselen van de priesterwoningen; Propylaeën, die nauwelijks te ontdekken zijn, een cistern, een watergootje, dat is vrijwel alles. Maar doordat het tempelcomplex zelf betrekkelijk klein is, krijgt het bosch gelegenheid tot vlak aan den top te klimmen, waardoor de grijze steen als het ware opgeheven wordt in een tuil van lichtgroen. Iedereen vindt hier overigens wat hij zoekt. De in wezen ongevoelige wordt gestraft met een anti-climax, bij de anderen vloeit de extaze in alle richtingen uiteen en ten slotte is elk afzonderlijk verdiept in zijn eigen wereldbeeld. Er bestaat gelukkig geen universeele opvatting omtrent deze ruïnes: leek of deskundige, aestheet of archaeoloog, Helleen of vreemdeling, man of vrouw, elk heeft hier zijn eigen stemmingen, zijn eigen gedachten.

Men reageert zelfs op verschillende plaatsen verschillend: uit de open ruimte stroomt een ongekende hoeveelheid gedachten en gevoelens aan en de overtuiging, dat zij de beste zijn, die men kan hebben, verleent het anders zoo kleine ego een enorme spankracht en een kosmisch volume. Onwillekeurig acht men zijn eigen zienswijze de juiste en aanvankelijk heb ik in anderen ongeveer dezelfde associaties vermoed als bij mezelf.

Ik kom in Griekenland voor het eerst tot een verzoening met den dood. Het is nog aarzelend: als men tientallen jaren geleefd heeft in de overtuiging, dat men elk onrecht, elke laagheid, elke menschelijke dwaling zou kunnen verdragen,

als men er maar steeds bij mocht blijven om het gevoel te hebben op een gegeven oogenblik in te kunnen grijpen of althans met klare oogen toe te zien, niet verblind door den schijn, dan is de dood een wreede vijand, die de oogen uitsteekt, de tong afrukt, de handen verplettert, het oor verstopt en het hart doet verbloeden. Deze haat tegen den dood is wellicht wat schoolmeesterachtig als van een onderwijzer, die het niet waagt zijn klas te verlaten, omdat de instincten der kinderen, nu nog even in bedwang gehouden, aanstonds zullen losbarsten. Een zekere bezorgdheid van iemand, die niet aan overmaat van bescheidenheid lijdt: wat zal er van hen terechtkomen, als ik er niet meer bij ben, een zekere werkelijkheidszin ook: het kan me niet schelen, wat er geschiedt, als het maar niet achter mijn rug plaats vindt, als ik het maar zie, een zekere jalouzie: zij amuseeren zich zonder mij.

De nieuwsgierigheid voor het leven, dat, hoe bizar en onbegrijpelijk ook, mij vasthoudt als de rijkste tooneelvoorstelling, helaas met een vervolg, dat den volgenden dag gegeven wordt en dat ik niet meer zal zien, omdat mijn kaartje dan niet meer geldig is, de angst bij het genot: ik zal den afloop niet kennen, de heldin niet meer kunnen bewonderen, den held niet meer kunnen toejuichen, den boef niet meer kunnen haten. Tientallen jaren van angst, dat er eens een laatste voorstelling voor mij zal zijn, terwijl misschien kort daarop een prachtige ontknooping zal volgen.

De liefde voor het leven, voor ons allen, zooals we op het oogenblik op dit kleine in het heelal zwevende bolletje niet al te broederlijk naast elkaar zitten. Tientallen jaren het gevoel van kosmische onjuistheid, het volkomen onnoodige en onlogische van den dood, die zich eeuwig vergist en er op het verkeerde oogenblik een eind aan maakt, blind als een mensch die door te groote hem verleende macht wild geworden is. Eens niet meer zijn: de onvoorstelbare toestand voor een mensch met oogen, een neus, ooren en handen, met organen van wellust en kracht, zoo compleet, zoo in alle opzichten zijnde. Tientallen jaren onverzoend met het leven, omdat de dood er op volgt, dat rare verschijnsel, dat men anders alleen aantreft bij dieren en planten, het pijnigende en vernederende gevoel slechts de hoogste te zijn onder de lageren.

Men kon mij van kringloopen en apotheoses, van hiernamaals en wedergeboorte, van volmaakte rust en entropische noodzakelijkheid vertellen wat men wilde. Wij allen, de arme en de rijke, de domme en de verstandige, de mooie en de leelijke, maar waarom wij allen? Ik wenschte geen leven na dit leven, dat mij boeide: het scheen mij trouweloos naar iets te verlangen, dat ik niet kende, terwijl ik het hier goed had. En dan de spaarzaamheid, de zucht tot behoud: ik heb dit leven en niemand garandeert mij het volgende. De angst van den kleinen man om zijn klein bezit.

Het leelijke van den dood, het stinkende en ontbindende, het onverdragelijk opdringerig opkomen van het nieuwe, dat weer van voren af moet beginnen, terwijl zooveel met moeite verkregen ervaring in het wereldruim vervliegt, het spilzieke van den dood, het eenige beletsel voor een werkelijke evolutie (en we wìllen toch zoo graag beter worden), de Michaël, die ons belet het Paradijs op aarde weer te betreden na zoo lang in het zweet des aanschijns gezwoegd te hebben.

In Griekenland komt men tot het inzicht, dat wij menschen, het vuurwerk van den kosmos, niet geboren zijn voor de eeuwen. Wij hebben geen keus tusschen een langzamen dood en een korten, zelfvernietigenden opbloei en al kan ik mij met dezen dwang nog niet vereenigen, laat de opbloei dan zoo krachtig mogelijk zijn om daarna ten minste grondig en afdoende te kunnen sterven.

Deze doode tempels en steden zwijgen, maar hun lichamen getuigen: eens waren wij het beste der aarde, omdat wij onzen ondergang niet vermoedden.

Het motief is nog wat ‘paedagogisch’: wil men wat bereiken, dan trachte men zich te ontvouwen, al stelt men zich dan ook wat meer bloot: een vlinder op een tak is onzichtbaar, maar in den wind loopt hij kans meegevoerd te worden en eindelijk mogen we dan kiezen en komen tot één van onze typisch-menschelijk-paradoxale uitspraken: onsterfelijk is hij, die den dood niet vreest. Het is wat schraal, maar het is ook slechts een redeneering.

Het is de sfeer, die mij het onvermijdelijke nader brengt. Eén of ander heeft waarschijnlijk wel eens gezegd: de dood is de kroon, de voleinding van het leven. Ik heb bij deze bonne-mine-à-mauvais-jeu-makende uitspraak vroeger steeds

mijn schouders opgehaald en ik doe het nog, maar het is niet heelemaal gek, als men zooiets verkondigt, staande op een Grieksche ruïne. Het blijft nog altijd apodictisch en fout, of hoogstens voor bepaalde gevallen geldend en het klinkt in ieder geval arrogant, in de eerste plaats om het alomvattende, generaliseerende, in de tweede plaats, omdat men den dood daarmee terugduwt tot een soort sluitsteentje; een laatste krul nog en het gebouw is af; deze gedachte is beleedigend voor onzen besten vijand, beleedigend en onbeleefd. Staande op één der laatste brokstukken van een Griekschen tempel begint men echter te overwegen of de dood wel een vijand is. Het is, toegegeven, een onsympathieke instelling, maar waarom maak ik zoo enorm veel bezwaar tegen den dood en niet tegen het feit, dat de aarde rond is of de hemel schijnbaar blauw? Het is kortzichtig te veronderstellen, dat de dood mij meer aangaat en mij meer schade doet. Ik weet niet wat de rondheid van de aarde en het blauw van den hemel mij onthouden. Ik weet alleen, wat de dood mij ontneemt, maar men zou nooit tot het besef komen, dat men er was, als er niet een tijd kwam, dat men er niet was, dat wil zeggen: leven zonder dood is geen leven, dat is niets, desnoods dood; maar dat is de welbekende philosophie van een zeker allooi.

Mijn bezwaar tegen den dood (terwijl ik mij niet verzet tegen het feit, dat de aarde rond is) moet onredelijk zijn. Dat zeggen mij deze roerlooze steenen, deze aangevreten pilaren, deze Godenworp van brokstukken, die zoo in alle deelen de natuurlijkheid van den dood demonstreeren. De dood is natuurlijk als het verlies van warmte en het leven is eigenlijk veel vreemder en mijn bezwaar tegen den rusttoestand is onredelijk, redeloos en dom als mijn klakkelooze aanvaarding van mijn dynamische kracht: dat leerde mij Hellas (doch daarom behoef ik den dood nog niet prettig te vinden), de dood heeft zelfs waardigheid en een dood lichaam is mooier en volkomener en eerlijker dan een gewond.

Deze onsterfelijke ruïnes, zooals men merkwaardigerwijze wel eens zegt, zijn in ontbinding en hebben den laatsten strijd, die de trekken tot een krampachtig masker verscheurt, reeds lang achter zich.

In vele legenden der volken heeft men troost gezocht en ge-

vonden door na den wereldondergang weer een nieuwe te concipieeren, het is een compromis natuurlijk, maar men is geneigd zichzelf als zulk een soort nakomeling van de Hellenen te beschouwen. Het waren onze vaderen van voor den wereldondergang en we kunnen trotsch op hen zijn, maar het is goed, dat zij stierven, want er was geen plaats voor ons beiden. En onze zonen zullen ons wellicht met dezelfde piëteit beschouwen en vergeten, dat we kibbelig waren en ruzie maakten en ons in het algemeen als een stelletje menschen gedroegen, maar alleen kijken naar datgene wat we probeerden in onze beste oogenblikken en ze zullen het goed vinden, dat wij er niet meer zijn, want er is slechts plaats voor één van ons beiden.

En dan zien wij onzen eigen tijd, die niet spaarzaam is, doch destructief en met hevige spanningen geladen, vol haat en wrok en dood en verderf, die ons deden wanhopen of we nog den tijd zouden krijgen iets tegen elkaar te zeggen, maar dan slaan wij het oog op de brokstukken van onze rumoerige voorvaderen, die elkaar het hoofd onder water hielden, terwijl de barbaren stonden te wachten om den laatst overlevende den nek om te draaien en dan zijn wij verzoend, want de barbaren zullen onze zonen zijn, als wij eenmaal het veld geruimd hebben.

En al was dat niet het geval: al is er geen troost, naast deze kapiteelen geeft de dood geen verdriet; hij is zakelijk en droog als een natuurkundige wet en men kan niet sentimenteel meer bij den ondergang van zijn eigen belangrijke zelf worden.

Onze metgezel beweert te midden van deze steenen, dat hij één oogenblik van volkomen ontspanning verkiest boven een van vrees weggedoken wegkwijnen en dus oorlog boven vrede. Alleen de lafaards en de dommen zijn pacifistisch. Ik vind het in dit verband een mooie uitspraak, maar ik twijfel, of de tegenstelling wel goed gekozen is. Het klinkt goed en men moet veel wagen om veel te winnen, maar ik sta nog niet op goeden voet met dood en destructie. Al heb ik den eersten nu erkend: hij is nog geen huisvriend.

Hoe heb ik mij trachten te verzetten tegen dit versteend Hellenisme, overweeg ik, terwijl wij den heuvel afdalen, dit theoretisch classicisme, hoe sceptisch ben ik geweest, hoe

jongensachtig koppig, hoe gaarne had ik willen ontdekken, dat Hellas slechts een chimaera was in het verwarde hoofd van enkele archaeologen of een rammelend geraamte in den geest van een paar schoolmeesters, die de jonge geleerden met Herodotus en de jonge kunstenaars met Praxiteles lastig vallen. En nu betrap ik mij er op, dat ik steeds omkijk naar de even nog tusschen het groen schemerende zuilen, in het getemperde licht nog fel rechtopstaand, gelukkig in hun verheven eenzaamheid nu in de verte, terwijl zij zooeven nog een veilig tehuis vormden.

En dan keeren wij ons definitief om en spreken over onze wederzijdsche kennissen, hun fouten en deugden, hun ‘mentaliteit’ en ‘psychologische constitutie’ en doen hevig ons best niet meteen te gaan roddelen.

De wraak van de Oldenhove
Door S. Vestdijk

De toren heeft het vernomen,
Dat men zijn doodsklok luidt;
Verslagen staat hij te droomen
Over 't nooit verwacht besluit.

Hij heeft het gerucht vernomen
Beneden in 't raadsgebouw;
Bebrilde meters komen
Hem aanslaan met plank en touw.

Reeds zegt hij de vriendschap op
Aan uilen en torenvalken;
Zij bespieden met schuinen kop
Het hameren aan de balken,

Maar nimmer zullen vermoeden
Hoe hij hun vader was;
Wèg moeten zij, voor het broeden
Begint; en het rauw gekras

Van kraaien, die hem steeds raadpleegden,
Weert hij af, schijnbaar trotsch en stug...
Allen vliegen zij heen, verlegen, -
Verwonderd achter zijn rug. -

Onderwijl staat hij maar te peinzen
Hoe zijn lichaam zal worden gekloofd,
Hij fronst met den zonnewijzer:
Twee rimpels in zijn voorhoofd;

Maar dan voelt hij een kracht in zich trillen
Of hij zelf de aarde was:

‘Wàt laffe bouwmeestersgrillen
Van loodlijn en waterpas!’

‘Mijn scheefheid was toch geen gebrek?
't Was een hartstocht om dwaas te spelen
Met de zwaarte, en mijn bestek
Ver over het plein te verdeelen!’

‘Nog ben ik 't verweerd en zwijgend
Sieraad van kloosterorden!
Zal men mij onderkrijgen?
Zal 'k tot plaveisel worden?’ -

En hij stuurt zijn geest over straat,
Die blaast als wervelwind
Een inval naar den magistraat,
Dien men dadelijk kostelijk vindt!

't Is kermis, en om de burgers
In veegen verkiezingstijd
Te vleien weet men niets keurigers
Dan terwille der piëteit

Een optocht te organiseeren
Met dien ouden toren als doel,
En nog iets over hem te beweren
Vanaf een redenaarsstoel! -

Zij naad'ren: notabelen, boeren
En burgers, ontroerd door de duigen
Die hun stadsbeeld zullen bevloeren!
En 's middags begint hij te zuigen...

En 't loopt al voller en voller,
De poort buigt in door den drang,
En dan, door draaimolenkolder
En dronkemansgezang

Vervoerd, gaan zij allen naar boven
Langs de smalle wenteltrap

Om afscheid van d'Oldenhove
Te nemen met 'n kermisgrap.

Grootmoeders en kinderwagens
Zelfs trekken mee in den strijd;
Geheele scholen vertragen,
Hun lessenrooster ten spijt;

In 't duister zuigt hij naar binnen
Families die van elkaar raken,
Maar toch nog in koren zingen.
En 's middags begint hij te kraken...

En zij puilen de galmgaten uit
Om de stad met hun broek te verbazen;
Hij is nu één zuil van geluid,
Als een theeketel hoort men hem razen!

En als klimop vormen zij trossen,
Te veel raakten al in de knel en
Steeds méér brengt het liederlijk hossen!
En 's avonds begint hij te hellen!

En hij staart op de walmende kramen
Als een die den sprong zal wagen:
'Wie wou er om straatsteenen vragen?
Daar zijn ze: met jùllie te zamen!...'
.....

's Nachts richt hij zich weer eerwaardig
Op, vermoeid van zijn zwaren droom.
Geen kermisvolk, geen onwaardig
Staketsel, geen balk en geen boom.

De vogels, van transen tot kelder,
Zijn zuchtende even ontwaakt:
Iets kraakte, maar nauw'lijks zoo helder
Dat een steen scheen losgeraakt.

Het jaar van den gewelddadigen vrede
Door Dr. M. van Blankenstein

1937 ligt achter ons. Deze intelligente opmerking is aan het einde van ieder jaar te maken. Maar zij heeft dezen keer bijzondere beteekenis. Want 1937 was bij voorbaat gevreesd als het jaar, waarin de bruine overstrooming Europa zou bedreigen. En zij is uitgebleven. Dus nemen wij met opluchting afscheid.

Alle staatslieden wisten het al in 1935. Sommigen wisten het vroeger. Uit het boek van maarschalk De Bono vernamen wij, dat Mussolini reeds in 1932 het plan had gevormd tot verovering van Abessinië. Niet lang daarna had hij haast gekregen. In 1936 moest alles achter den rug zijn, zoo had hij bepaald. Dan moest Italië klaar staan om nieuwe dingen, die gebeuren konden, het hoofd te bieden. Welke dingen dat waren, zegt De Bono niet. Dat kon hij niet meer schrijven in de dagen, waarin hij zijn boek publiceerde. Toen immers was de toenadering tusschen Rome en Berlijn in vollen gang. En toch was er in werkelijkheid niet veel veranderd. Nu nog, als toen, moet Italië uit het hoogste eigenbelang de beschermende hand over Oostenrijk houden. Duitschland, meester van Oostenrijk, moet volgens de wetten van de politieke en oeconomische zwaartekracht, en ook op grond van de, met de erfenis der Habsburgers aanvaarde traditie, uit alle macht een uitweg zoeken naar de Adriatische Zee. Duitschland te Weenen zou, op den duur, haast onfeilbaar, Duitschland te Triëst ten gevolge hebben. Duitschland zou in ieder geval het uiterste doen om in die richting op te dringen.

Vóór de spil Rome-Berlijn tot stand kwam, kon Mussolini zijn vrees, en zijn wil, om dit gevaar te voorkomen, vrij uitspreken. Hij gaf in 1934 blijk, oorlog te willen voeren voor de zelfstandigheid van Oostenrijk. De wapening van Duitschland moest hem met groote zorg vervullen. Hij noodigde uit tot de conferentie van Stresa in April 1935. En deze confe-

rentie was tegen de militarisatie van Duitschland gericht. Hij wist zelfs de Engelschen te doordringen met het geloof, dat Duitschland binnen zeer korten tijd de wereld met onheil zou bedreigen. Toen kwam het inzicht in zwang, dat 1937 het gevaarlijke jaar zou zijn. Dan zou Duitschland zich voldoende hebben voorbereid. Dan had het, door zijn groote inspanning, een voorsprong in strijdkracht bereikt, die niet meer grooter kon worden, maar weldra door de vereende krachten van de achteraankomende anderen zou worden te niet gedaan. Niet vóór 1937 was de crisis te verwachten, maar ook niet daarna. Daarom heeft men dit jaar zoo, boven alle andere jaren, gevreesd. En daarom zal men in menige hoofdstad met opluchting constateeren, dat wij het, zonder een wereldcatastrofe, te boven zijn gekomen.

Historische voorspellingen hebben de eigenaardigheid, minder betrouwbaar nog te zijn dan eenige weersvoorspelling. Toch vallen ook in de internationale politiek de gebieden van hoogen en lagen druk, van electrische spanningen duidelijk aan te wijzen. Wij kennen echter hun werking niet. Herhaaldelijk heeft het er naar uitgezien, dat de burgeroorlog in Spanje het, verrassend opgedoken, uitgangspunt zou zijn voor de verwezenlijking van alles, wat men voor 1937 had gevreesd. In werkelijkheid heeft die burgeroorlog 1937 voor Europa ongevaarlijk gemaakt. Hij leek door den Hemel - of de tegenovergestelde macht! - gezonden, ter vermaning van hen, die aan strijd mochten denken. Het overmoedige jonge Duitschland leerde eruit, dat zijn wapentuig, en de oefening van zijn manschappen, ver ten achter stonden bij die van verscheidene andere mogendheden. Verder moest het ontdekken, dat ook al ware dit niet het geval geweest, het toch geen oorlog zou kunnen voeren, omdat iedere oorlog door het overwicht, dat de verdediging thans meer dan ooit blijkt te bezitten, tot een stellingoorlog, dat wil zeggen, tot een belegeringsoorlog zou worden. En al te zeer moeten de Duitschers beseffen, dat zij een nieuwen belegeringsoorlog slechts zéér korten tijd zouden kunnen uithouden. Dit is de, voor Europa cardinale leering, welke Spanje met de verwoesting van zijn steden, met honderdduizenden menschenlevens en met het bitterste lijden voor millioenen overleven-

den, bezig is te betalen. Niet een gevaar voor den vrede van Europa is die burgeroorlog in 1937 geworden, maar eer een kalmeerende vermaning voor gevaarlijk temperament en gevaarlijke wrok en begeerte in ons werelddeel.

Duitschland is er stil door geworden. Het weet nu, geen oorlog met Engeland en Frankrijk te kunnen voeren. Zelfs de verlamming van Rusland, door de herleving van de bloedige terreur, en de thans zoo opdringerige en te Berlijn slechts halfhartig aanvaarde vriendschap van Italië, kunnen die opvatting niet verzwakken. Europa weet daarom: Geen oorlog is te vreezen, zoolang men te Berlijn de overtuiging koestert, dat Engeland en Frankrijk nergens in Europa een oorlog zullen gedoogen, en zich niet ertoe zullen bepalen, alleen in te grijpen als Duitschland zijn westelijke buren zou bestoken. Voor Europa is thans de cardinale vraag: is Berlijn nu ook werkelijk van dit besef doordrongen? Te Parijs en te Londen heeft men lang daaraan getwijfeld. Zelfs Engeland gaat nu zoover als de eendracht in het kabinet het gedoogt, in zijn streven, Duitschland iederen grond tot twijfel te ontnemen. De reis van Halifax heeft dit doel gediend; en daarna de reis van Delbos door oostelijk Midden Europa. Maar bovenal de uitnoodiging, welke Chautemps en Delbos naar Londen riep, onmiddellijk na den terugkeer van Halifax, en onmiddellijk vóór het vertrek van Delbos zelf.

Duitschland is dus in 1937 voorzichtiger en rustiger geworden. Het heeft zijn medewerking in Spanje beperkt, het heeft een kalmeerenden invloed uitgeoefend, ook inzake Spanje, op Mussolini. Wat men meende, dat voor uitgangspunt zou dienen voor de groote ramp van 1937, is tot oorzaak geworden van de ontspanning.

Men zou kunnen vreezen, dat deze ontspanning slechts tijdelijk is, dat Duitschland, vol innerlijk ongeduld, het oogenblik afwacht waarop zijn wapenrusting in orde zal zijn, om opnieuw agressief in de internationale betrekkingen in te grijpen. Daartegen echter pleiten verschillende omstandigheden. Het jaar dat de politieke dokters hadden aangewezen als het hoogtepunt van de ziekte, als het moment van de crisis, is voorbij. De teleurstelling, die Hitler's strijdlustigste raadgevers ondervonden hebben, is niet meer goed te maken.

De andere mogendheden, groote en kleine, zijn sneller achterna gekomen, dan in 1935 iemand had verwacht. Terwijl de voorsprong van Duitschland, kwalitatief, gering bleek, ja, misschien niet eens heeft bestaan, is het tempo, waarmede de anderen dien trachten te niet te doen, versneld. Duitschland ziet zich 'voorbijgespurt', en heeft niet de oeconomische krachten, om den gang der snelsten nog bij te houden. Dit zelfde geldt voor Italië. Aan het einde van 1937 is een toestand ontstaan, die ons optimistisch zou kunnen stemmen voor den vrede in Europa, als niet buiten-Europeesche problemen alle Europeesche berekeningen in de war konden sturen. Optimisme kan ook thans nog ijdel blijken, zoo ijdel als het uiterste pessimisme voor 1937 gebleken is.

Europa toont ons een tafereel, dat, vergeleken bij den toestand van een jaar te voren, vereenvoudigd is. Wij begrijpen nu meer van de houding der Oost Europeesche staten tegenover de algemeene problemen die over het lot van ons werelddeel beslissen, dan aan het einde van 1936. Hun houding is weer onder een formule te brengen. Dat is vooral sedert de conferentie van Nyon goed duidelijk geworden; en de reis van Delbos, meer nog dan de resultaten van die reis, heeft het in het bijzonder in het licht gesteld. De groote onrust dezer staten, hun tasten in verschillende richting, kwam voornamelijk voort uit de onzekerheid, of zij nog in de ure des gevaars op West Europa, en vooral op Frankrijk, konden rekenen. De twijfel aan deze hulp dreef het ertoe, iedere mogelijkheid van vriendschap met de 'gevaarlijke' mogendheden, met Duitschland en Italië, te aanvaarden, zelfs als deze meer of minder oprechte vriendschap heel duidelijk opzuiging in een militair systeem ten doel had. Men voelde zich angstig in die omarming, maar nog veel angstiger in verlatenheid. Dit gevoel van verlatenheid had zijn toppunt bereikt op het oogenblik, waarop Hitler het Rijnland remilitariseerde, Frankrijk daarin berustte, en Engeland blijk gaf, zich het verdrag van Locarno niet meer te herinneren. Als die westelijke mogendheden alles verdroegen waarbij Frankrijk's eigen veiligheid en Frankrijk's mogelijkheid Oost Europa te hulp te komen, en Engeland's nationale eer betrokken waren, hoe zou men dan actie van hen kunnen

verwachten in geval van aantasting van een der Oost Europeesche staten? Men liep heen en weer, zoekende naar een veiligheid, die men niet meer bespeuren kon. Men zocht de gevreesde mogendheden zooveel mogelijk te vriend te krijgen. Van de Kleine Entente bleef nog slechts een formule over. Hoe zouden ook Zuid-Slavië en Roemenië meer trouw hebben kunnen beloven aan het, als door Duitschland zeer bedreigd beschouwde Tsjechoslowakije, dan Engeland in Maart 1936 aan Frankrijk betoond had? Deze landen moesten worden afgeschrikt van hulpbetoon aan een benard medelid van hun Entente, als dit hen in een oorlog moest betrekken waarin zij, door het Westen in den steek gelaten, een vrij weerlooze minderheid zouden vormen. Hetzelfde betrof Polen. De verwarring in oostelijk Europa is ontstaan, niet door de sympathie van bepaalde regeeringen voor een bepaalde ideologie, maar door een onzekerheid, die feitelijk reeds was gesticht door de Engelsche regeering, toen zij in 1932 een zwakke houding aannam tegenover Japan, die daarna uitermate bevorderd is door Laval's verraad aan den Volkenbond in de Abessijnsche aangelegenheid, en die tenslotte haar rechtvaardiging scheen te vinden in het lot van het verdrag van Locarno in Maart 1936. In de laatste maand vooral hebben Londen en Parijs veel gedaan, om het wantrouwen van Oost Europa te bezweren. Dat heeft ontspanning, terugvallen in oude plooien teweeggebracht. De uitwerking is nog te sterker geweest, omdat men in die wereld tegelijkertijd heeft kunnen waarnemen, hoe de overmoed van Berlijn tegenover West Europa geweken was. Toch kon de oude gerustheid niet terugkeeren. Men is en blijft onzeker ten opzichte van de toekomst. Men durft niet stellig rekenen op de ‘collectieve beveiliging’, waaraan Londen en Parijs beloven te zullen vasthouden. Het vertrouwen is zoozeer geschokt, en moest ook zoozeer geschokt worden zoodra iemand het op de proef stelde, dat het slechts door een tegenproef weer zijn oude kracht zou kunnen krijgen. De Hemel beware ons voor die tegenproef!

Wij moeten genoegen nemen met de geringe mate van verduidelijking, die nu valt waar te nemen. Zwak moet die verduidelijking zijn, omdat op iedere onzekere plek in die wereld alles aan intrige, corruptie, avontuurzucht pleegt neer

te strijken, dat daar zelfs in normale tijden zoo welig tiert. Een ziekteverschijnsel te meer vormt er nu de binnenlandsche strijd in bijna al die landen tusschen heerschzucht, fascistische stroomingen, democratisch en individualistisch verzet. Krachtige, ten deele zelfs dure propaganda van Berlijn en Rome verergeren dit verschijnsel.

Als men alle ongunstige factoren in rekening brengt, kunnen wij aan het einde van 1937 niet ontevreden zijn. Het kritieke punt voor ons werelddeel ligt voor het oogenblik niet meer in zijn Oosten, maar in het Westen. Het wordt door de vastberadenheid van de Engeland en Frankrijk bepaald, en ten deele ook door den steun, die Engeland in het Verre Oosten bij de Amerikanen zal vinden.

Men zou heusch haast optimistisch kunnen worden, als men niet beseffen moest, dat alle tevredenheid berust op den ongezonden ondergrond van een buitensporige wapening. De staten, die men vreest, worden weer door tegenvrees in toom gehouden. Ware er, als in 1914, een evenwicht van krachten in Europa, dan zou dit voor de dictaturen, in hun zeer moeilijke, om niet te zeggen desparate oeconomische omstandigheden een reden kunnen zijn, het erop te wagen. De minste onzekerheid omtrent den uitslag van een dergelijk waagstuk zou een noodlottige aanmoediging daartoe kunnen zijn. Slechts als bij de gevaarlijke staten de zekerheid bestaat, den strijd te zullen verliezen, is de vrede gewaarborgd.

De veiligheid, die Europa op het oogenblik biedt, is de veiligheid van de stad, waar een tot de tanden gewapende, overtalrijke politiemacht de orde handhaaft. Men kan zich daarbij niet op zijn gemak voelen. Een aangename woonplaats kan Europa op dit oogenblik geen enkel volk bieden. Wij leven in een periode van ongezonde, van enerveerende spanning. Politieke St. Vitus-dans teistert ons werelddeel. Alle begrippen van moraal worden op hun kop gezet. Men zondigt niet slechts tegen die begrippen, men tracht zelfs die omkeering van de moraal als een nieuwe moraal te prediken. Dat noemt men den strijd der ideologieën, die geen werkelijke strijd om beginselen is, wat reeds daaruit blijkt, dat overal, waar overeenkomstige ideologie samenwerkt, niet de ideëele overeenstemming, maar lokkende buitverdeeling of gemeen-

schappelijk gevaar de beweegreden is. De belangstelling van Duitschland voor Spanje verminderde, na het ‘ultimatum’ van Frankrijk en Engeland te Berlijn, dat gericht was tegen de Duitsche penetratie in Marokko. En den vurigen ijver van Italië hebben wij zien bekoelen, sedert de maritieme basis voor Italië op Majorca van uiterst twijfelachtige houdbaarheid is gebleken. De twist in Europa is van imperialistischen en stoffelijken, niet van principieelen aard.

II

Veel minder geruststellend dan voor Europa zijn, op het einde van 1937, de vooruitzichten voor Oost-Azië. Zoo dreigend zijn daar de gevaren, dat zij zelfs op den toestand in Europa van invloed zijn. Het is zeer wel mogelijk, dat Engeland daar tot ingrijpen wordt genoopt. Dan zal een verzwakking plaats vinden van de, den vrede in Europa waarborgende krachten. Terwijl 1937 voor Europa, zij het ook ten koste van het lijden van Spanje, veel gunstiger is uitgevallen dan de voorspellingen deden verwachten, ziet men in het Verre Oosten precies het omgekeerde gebeuren. De processen, welke men ook daar wel degelijk moest voorzien, leken niet zoo spoedig aan de orde te zullen komen. Terwijl een pessimist zou kunnen zeggen, dat de aangekondigde film in Europa in vertraagd tempo wordt afgedraaid, moet men voor het Verre Oosten precies het omgekeerde constateeren. Het is of een op hol geslagen motor de film voortdrijft met een snelheid, die alle partijen - behalve misschien de oneindig lijdzame Chineezen - volmaakt in verwarring brengt. Japan ziet zich meegesleept, door zijn leger en vloot, in een oorlog die ver boven zijn krachten gaat, en die in het gunstigste geval, het overwinnende land een taak en een verantwoordelijkheid op zal leggen welke het bezwaarlijk zal kunnen dragen, en waar geen overeenkomstige voordeelen tegenover staan. Japan was vreedzaam na de groote aardbeving, omdat de oeconomische verwoestingen het land tegenover de groote buitenwereld voor jaren machteloos hadden gemaakt. Hoe zal het er op dit punt voor Japan uitzien, na nog een half jaar strijd in China? En zal dan de buitenwereld even welwillend tegenover Japan gestemd blijken als in 1923? Japan ziet men in een desperate positie geraken, die voor het Japan-

sche volk niet minder tragisch is dan de tragische gebeurtenissen van dit oogenblik voor het Chineesche volk zijn.

Zelfs de Japansche militaire nationalisten zullen weldra moeten beseffen, dat zij niets meer bezitten om zich te handhaven in de wereld, dan het wapentuig, dat zij zich tegenover die wereld hebben aangeschaft, in het bijzonder hun vloot. De samoerai, de Japansche ridder, was in het begin der 19de eeuw in een overeenkomstigen toestand. Zijn feodale gebieders waren verarmd, konden hem niet meer onderhouden. Hij bezat nog slechts zijn zwaard en zijn honger. Japan heeft toen een periode van groote onveiligheid beleefd. De samoerai's werden tot roovers.

De Japansche militairen zullen over korten tijd, als er te voren niets ergers geschied door hun krenking van Angelsaksische gevoeligheden, welke hun regeerders niet schijnen te kunnen beletten, zich in een toestand van desperate berooidheid bevinden, met achter zich een geruïneerd vaderland, een in nog dieper ellende gestooten bevolking; en in het bezit van een buit, waarmede zij niets kunnen beginnen, Hun eenig positief bezit zal dan nog zijn - hun machtig zwaard, in rijker dagen en ten koste van dien rijkdom gesmeed. Blijken zij niet reeds te voren een noodlottig gevaar, dan zouden zij het op dat oogenblik kunnen blijken. In de tweede helft van 1937 hebben de dingen in Oost-Azië een tempo aangenomen, dat niemand gewenscht heeft, dat niemand heeft verwacht, dat niemand beheerscht en niemand overzien kan. Iedere week brengt nieuwe gevaren. 1938 brengt nieuwe omstandigheden in het Verre Oosten, waarmede de profeten voor dat jaar geen rekening hebben kunnen houden, en waarvan de schaduwen ook over het Westen vallen. Over het heele Westen, ook over Amerika.

Al te pessimistisch mogen wij echter weer niet zijn. 1937 heeft ons in Europa bewezen, dat het meest gevreesde veelal niet gebeurt.

Wassenaar, 23 December

De vrijheid der wetenschap[1)]
Door Dr. W. van Ravesteyn

Dr. Huizinga, in zijn jongste boek, dat zulk een diepen weerklank in ons land scheen te vinden, begon, als een axioma, of was het een stelling?, voorop te stellen: Wij leven in een krankzinnige wereld. Hij voegde er aan toe: wij weten dit. In hoeverre men dit laatste zou kunnen volhouden, zij daargelaten. Wat 't eerste betreft, blijkt, dunkt me, onmiddellijk dit. Indien wij de voorbeelden nagaan, die Professor Huizinga aanhaalt ter demonstratie van zijn stelling, zien wij, dat ze voor een groot deel een direct gevolg zijn van de techniek, d.w.z. in laatste instantie de wetenschap.

De oorlog in zijn huidige vormen. De slachting van weerloze wezens. Het gas-, bommen- en bacteriegevaar. De dood door snelheidsexcessen. De ontaarding van de sport. Het is alles rechtstreeks of indirect een uitvloeisel van de techniek. En, niemand zal 't betwisten, van de wetenschap.

De bekende hoogleeraar is waarlijk niet de eenige, die in de laatste jaren een alarm-kreet heeft geslaakt, als Cassandra is opgetreden. Integendeel: er zijn weinig dieper denkenden of veel wetenden, die 't niet hebben gedaan. Cassandra, die den ondergang van ons Troje voorspelt, is niet meer alleen. Zij is legio geworden. Wilt gij één voorbeeld uit velen? Een Engelsch denker, Gerald Heard, komt in zijn Source of Civilization tot de conclusie, dat wij ons op den weg naar den ondergang bevinden: de menschheid als geheel; dat wij ongeveer, biologisch, in denzelfden toestand verkeeren als de groote Sauriërs uit het Secundair, die aan hun zware bewapening te gronde gingen. Het zou geen moeite kosten deze pessimistische uitingen te vermenigvuldigen. Enkele jaren geleden leerde een Enquête in Duhamel's M e r c u r e d e F r a n c e, dat van de geraadpleegde intellectueelen, schrijvers,

1) Rede gehouden op een door het Comité ‘Waakzaamheid’ van anti-fascistische intellectueelen belegde vergadering van studenten te Delft.

artisten enz. bijna allen de huidige techniek vreesden of verafschuwden. In hun hart doen dit - ben ik overtuigd - een zeer groot deel van de gevoelige en hooger beschaafde menschen van onzen tijd. Doch, indien wij de techniek en haar resultaten verafschuwen, indien wij min of meer consequent meenen - en er zijn er zóó velen, van de besten - dat de geniale Britsche schrijver Samuel Butler, reeds decenniën geleden, in zijn Erewhon een utopie ontwierp, die meer was dan een spel, maar op de vreeselijke gevaren wees, die de menschheid toen reeds bedreigden en die haar nu overstelpen, dan is de onontkoombare logische conclusie onmiddellijk deze: de diepste oorzaak van al onze euvelen is de moderne wetenschap. Zonder deze wetenschap geen oorlog in de lucht, geen vliegtuigbommen, geen gassen, niets van alles wat ons boven 't hoofd hangt en het leven van den gevoeligen mensch tot een voortdurende nachtmerrie dreigt te maken. Een consequentie, die zeer weinigen aandurven. Zeker Dr. Huizinga niet, die in zijn boek ten slotte geen anderen way-out weet, dan vertrouwen, dat het Christendom ons zal redden. Wanneer men evenwel zegt, dat de wetenschap in onzen tijd in breede kringen in discrediet is gebracht, zonder dat men ze daarom - zij 't slechts naar den geest - durft afwijzen of halt toeroepen, spreekt men, dunkt me, een waarheid uit, die niet goed voor betwisting vatbaar is. Al behoeft deze waarheid veel commentaar, die ik hier niet kan geven, eer ze in een helder licht komt te staan. Men heeft reeds vaak er op gewezen, dat wij opnieuw in een tijdvak van geloof inplaats van wetenschap zijn getreden. Het woord voor het tijdvak is ook reeds gesmeed: dat van het Neo-autoritarianisme, het nieuwe Gezags-tijdvak. Leonard Woolf b.v. heeft dit woord gesmeed in zijn prachtige studie: After the Deluge. Poneert men nu echter, dat de V r i j h e i d van wetenschap in gevaar is, bedreigd wordt, ja veelszins reeds ten onder is gegaan, dan spreekt men een oordeel uit, dat redelijkerwijze niet kan worden in twijfel getrokken en dat op een aantal onloochenbare feiten rust, die men wel kan weigeren te zien, maar die er niettemin zijn. En die men ook niet anders kan interpreteeren.

Neem eenige van zeer recenten datum, die gij in alle bladen hebt kunnen lezen. In Duitschland is het niet alleen verboden

sinds het vorige jaar, een Nobel-prijs te ontvangen - sinds het geval van den martelaar v. Ossietsky - maar nu ook om een Duitscher - een in Duitschland levenden Duitscher dan: er zijn er Gode zij dank nog andere - voor zulk een prijs aan te bevelen. Men zal moeten toegeven, dat zooal niet de vrijheid der wetenschap als zoodanig - een abstract begrip, dat zonder zijn menschelijke dragers geen zin heeft of althans niet te concretiseeren is - dan toch die van haar dragers en beoefenaars - en wel op elk gebied, van de exacte tot de sociologische en zoogen. geestelijke toe - door zulk een verordening niet zoozeer wordt opgeheven of beperkt, als wel gedemonstreerd in haar relatieve beperktheid, ja machteloosheid.

Boven de vrijheid van de wetenschap en haar beoefenaren staat hier - het zou zonder meer uit dit ééne decreet duidelijk zijn, dat meer een symptoom is dan een omschrijving van het heele ziektegeval - zeer blijkbaar een hoogere macht, die deze vrijheid slechts tolereert in zooverre zij haar noodig of nuttig acht. D.w.z. slechts in geringe mate.

Een ander voorbeeld: Enkele dagen geleden kon men in de krant lezen, dat in Hongarije twee schrijvers van wetenschappelijke verhandelingen of boeken op sociologisch terrein tot eenige jaren tuchthuisstraf en verlies van hun broodwinning waren veroordeeld, omdat de inzichten die zij daarin hadden verkondigd, het feitencomplex dat zij hadden meegedeeld, niet in overeenstemming was met de inzichten en de opvattingen der Regeering. Een interpellatie daarover in het Parlement was nog mogelijk, die in Duitschland niet mogelijk zou zijn. Maar ook hier is, zij 't ook op een meer beperkt terrein - dat der sociologische wetenschappen of die van den mensch als maatschappelijk wezen - blijkbaar van vrijheid van wetenschap reeds geen sprake meer.

Wanneer wij in de huidige wereld om ons heen zien, bemerken wij dat, wat voor Duitschland en, tot op zekere hoogte, voor Hongarije geldt - in het eene geval op het totale gebied der wetenschappen; in het andere op althans een belangrijk deel - theoretisch en practisch reeds van kracht is voor groote deelen der Aarde.

In Italië is, zij 't ook op minder streng en volstrekt doorgevoerde wijze - voor zoover mij bekend is geldt het daar nog

niet voor de zoogen. natuurwetenschappen en de biologische b.v., evenmin als b.v. voor de mathematica en de philologie, voor zoover de beoefenaars dezer wetenschapstakken overigens, d.w.z. als staatsburgers, geen aanstoot geven aan het heerschende regiem - toch wat wij hier nog de vrijheid van de wetenschap noemen, reeds aanzienlijk beknot. Het is waar, dat Italië's grootste denker Benedetto Croce zoo 't schijnt nog ongemolesteerd en ongemolesteerd in Napels leeft en er zelfs zijn beroemde tijdschrift kan of tot voor korten tijd kon doen verschijnen. Maar deze denker is in ieder geval van allen invloed op en contact met de academische jeugd ontzet. Hij mag studeeren maar niet meer doceeren. En, mij dunkt, men behoeft maar aan iederen Nederlandschen, Engelschen of Franschen hoogleeraar te vragen, hoe hij zich zou gevoelen, indien er voor hem een dergelijk verbod of interdict zou gelden, om aan dit eene illustere voorbeeld te zien, wat er van de 20 jaar geleden in Italië nog heerschende vrijheid der wetenschap is overgebleven. Immers: wij zien het aan dit eene voorbeeld, indien wij het nog niet wisten: men kan deze vrijheid blijkbaar op verschillende wijzen geweld aandoen, of om hals brengen.

De eene Staat van nu, d.w.z. de eene heerschers kliek doet het zoo, de andere zus. De modus quo hangt blijkbaar af van allerlei factoren: historie en ‘ideologie’ - sit venia verbo - van de heerschende macht, partijbelang, volkshistorie, tal van andere omstandigheden.

In Duitschland is een van de groote middelen om haar totaal te dooden de specifiek Duitsche rassenleer van eenige kwaadwilligen, met antisemitisme als gevolg, geweest. Daar heeft men de vele geleerden, dragers der wetenschap, die volgens deze leer niet zuiver op de graat, niet ‘kosjer’ waren - om een fraaien Jiddischen term, precies toepasselijk in dit geval te gebruiken - van de zetels der wetenschap verdreven en haar vrije beoefening reeds daardoor onmogelijk gemaakt omdat voor de wetenschap het woord van Paulus bij uitstek en uit den aard geldt, dat er in Christus Joden noch Heidenen zijn. De Duitsche ‘grondigheid’ is hiermee om zoo te zeggen begonnen en terwijl er in de academische, officieele wereld der wetenschap - er was natuurlijk steeds nog een andere, men denke aan Duitschland's grootste

genie na 1870: aan Nietzsche, die eerst de hoogste toppen bereikte toen hij het stof van de Academische leerzalen den rug had toegekeerd - reeds onder Wilhelm II p r a c t i s c h geen plaats was voor docenten van Joodsche religie of komaf zoomin als voor 'socialisten' - communisten waren er toen, Gode zij dank, nog zoo niet - is dit nu theoretisch en practisch met vollen diepen ernst, echt-Duitsche gründlichkeit doorgevoerd. Daarnaast heeft men andere even diep insnijdende maatregelen getroffen: de studenten zijn gereglementeerd in één organisatie, die den totalitairen Staat moet dienen en zijn voor een groot deel van hun vrijheid van studie en absoluut van de vrijheid van organisatie beroofd. De hoogleeraren, voor zoover zij kosjer zijn bevonden d.w.z. geen grootmoeder of moeder van Joodsche religie hebben, hebben zich, volgens de traditie van het Duitsche academische corps, voor een groot deel vrijwillig aangepast aan den rassenonzin der heerschers. Zoo is alles tot in bijzonderheden gereglementeerd en is er van de vrijheid der Wetenschap nauwelijks hier en daar in een afgelegen hoekje nog een spoor achtergebleven.

In Italië - zeide ik reeds - is dat minder grondig geschied. Antisemitisme heeft men er tot nog toe niet noodig gehad omdat er practisch weinig of geen Joden in hoogere geestelijke posities waren zoomin als in den handel of het bedrijfsleven en men dus er geen belang bij had hen uit te drijven. Een rassenleer, deze specifiek Duitsche pest, is dus niet uitgevonden. Wel heeft men de dienaren der wetenschap, die socialist waren - en het socialisme, het Marxisme vooral telde in Italië vóór den Wereldoorlog juist onder de intellectueelen een zeer grooten aanhang en vele beroemde vertegenwoordigers, ja het was in academische kringen jaren lang de overheerschende strooming - afgezet, mishandeld, verbannen of gevangen gezet. En zoo is er, wat het effect betreft, tusschen beide grootste fascistische Staten van Europa niet veel verschil op het gebied van de opheffing der vrijheid op wetenschappelijk terrein.

Helaas: wij zijn er niet met deze opsomming! Even erg is het gesteld in het land, neen het werelddeel, dat in de eerste jaren na den Wereldoorlog voor zoo talloozen, ook intellectueelen, een nieuw Beloofd Land scheen te worden. Ik be-

doel natuurlijk de Unie der S. Sovjetrepublieken, het oude, nieuw opgestane Tsaristische Rijk, waar thans een nieuwe Tsaar, Dzoegaswili, de Kaukasiër, een heerschappij uitoefent, despotischer en vernielender dan die van een Nicolaas I voor honderd jaar, om van zijn ongelukkigen naamgenoot, den laatsten Romanof, maar niet te gewagen. In de Unie, een zesde deel der Aarde beslaande, is van vrijheid der wetenschap zoomin meer sprake als in Duitschland en Italië. Het regeeringsstelsel is sinds 1927 een zuiver Caesaropapisme geworden. Caesar en Paus zijn één. De Paus is het geestelijk opperhoofd, wiens wereldlijke arm Caesar is, hijzelf. En wat er van de vrijheid van wetenschap - behalve in de zuivere mathematica en de natuurwetenschappen - onder dit stelsel terecht komt, heeft bv. een schrijver als De Kadt, communist van afkomst en ook nu nog een vurig socialist, terecht als volgt gekenmerkt - in zijn boek: Van Tsarisme tot Stalinisme -: 'Bij de maatschappij-wetenschappen en daar waar de natuurwetenschappen in natuur-filosofie overgaan, is de toestand eenvoudig verschrikkelijk. Alles moet zoo lang verdraaid en verwrongen worden tot het in de "Marxistisch-leninistische" schema's past... Alle menschen met wat eerlijkheid en wat verstand werden successievelijk weggewerkt en ten slotte nam Stalin zelf de leiding van de maatschappij-wetenschappen in handen met een Brief aan de Socialistische Academie waarin, gelijk in een pauselijken zendbrief, de onfeilbaarheid van Lenin werd afgekondigd. Zoo zijn de maatschappij-wetenschappen tot een Marx- en Lenin-philologie geworden, waarbij al de geleerden schichtig omkijken naar Stalin om te vragen of ze het wel goed doen en of hun wetenschap niet ingaat tegen de lijn van de partij. Nog nooit heeft een heerschende klasse haar beïnvloeding der wetenschappen zoo absoluut en zoo grof doorgezet als de klasse der bolsjewiki.'

Maar ook hiermede is de opsomming van de landen der huidige wereld, waar de Wetenschap niet meer vrij is, niet voltooid. Ik wees reeds op het Madjaarsche geval, een semi-fascistisch staatslichaam, waar de wetenschap thans zeker veel meer bedreigd en gekluisterd is dan vóór 1914, toen toch dezelfde heerschappij (die der grondbezitters of gentry) er even onbeperkt domineerde.

Dit geval is er slechts één uit vele. Alle midden- en Oosteuropeesche staten, hetzij zij uit den wereldoorlog zijn ontstaan, hetzij zij reeds bestonden, vertoonen met uitzondering van de Tsjecho-Slovakijsche Republiek een overeenkomstig beeld. Let op Polen, de kleine Oostzee-staten, het huidige Oostenrijk, Zuid-Slavië, de Balkanstaten, overal ziet gij de wetenschap slechts in zooverre nog vrij, als het staatsbelang, zooals de heerschers van het moment dat opvatten, het veroorlooft. Er zijn nuanceeringen, zeker. Niet overal is het even erg. Maar principieel en practisch is het overal van hetzelfde laken een pak. In Griekenland, dat sinds een paar jaar ook onder het genot van een dictatuur leeft, is het reeds zoo ver gekomen, dat, op de middelbare scholen althans, zekere passages van de groote Hellenen der Oudheid niet meer mogen worden voorgelezen of behandeld. Met vrijheid van wetenschap heeft het onderwijs op een middelbare school zeker d i r e c t niet veel te maken. Maar men behoeft maar even te denken aan het nauwe verband dat er tusschen het Hooger Onderwijs en het Voorbereidend H.O. bestaat, om direct te beseffen, dat er hier reeds een schrede is gedaan op den weg, die naar Duitsche, Italiaansche of Russische toestanden leidt. Ce n'est que le premier pas qui coûte, geldt hier zoo goed als op het gebied der individueele zonde.

En betreden wij het grootere buiten-Europeesche terrein dan is er zeker geen verheugender beeld. In de Aziatische landen, waar de moderne wetenschap sinds meer of minder tientallen jaren haar intree heeft gedaan, heeft zij het nog niet veel verder gebracht dan Staatsslavin. Dit geldt wel in de eerste plaats voor het Japansche Keizerrijk, dat, in hoofdzaak op feodalen grondslag, een ijzeren bovenbouw van grootkapitalisme en imperialisme heeft opgericht. Hoe zeer zij gevleid, bewonderd, ja aangebeden moge zijn als middel om den Staat in den loop van een goede halve eeuw de gelijke te maken van de Westersche Groote Mogendheden, die nog 60 jaar geleden op Japan neerzagen als een Aziatische mogendheid, dw.z. eene van den 4en of den 5en rang, speelbal van hun machtsbegeerte - de wetenschap kan er toch nooit iets anders zijn dan middel in de handen der heerschers en van de staatsraison. Op elk terrein, waar haar beoefening den machthebbers geen zorg kan baren, maar den roem van

Natie en Staat kan dienen, moge zij zich vrijelijk kunnen ontplooien. Er is geen reden, tot nog toe, om aan te nemen, dat Japansche mathematici, physici, chemici, biologen of medici het Japansche Imperialisme en den Japanschen cultus der Natie anders dan welkom zijn geweest en groote diensten hebben bewezen. Maar er zijn andere terreinen, waar de wetenschap direct een nederiger rol moet vervullen, waar zij hoogstens voor Asschepoes kan spelen. Geen mensch, die er iets van weet kan zich bv. voorstellen, dat een studie als van de Britsche schrijfster Freda Utley over Japan's sociale en economische positie, in- en uitwendig, door een Japanner zou kunnen zijn geschreven, tenzij deze Japanner, als de bekende socialist - later communist - Katayama, emigrant, outcast, banneling zou zijn geworden. Neen: op den bodem van den modernen Japanschen militairen en politie-dwangstaat wordt de wetenschap, evenals in Italië en in Duitschland, slechts getolereerd: zij vertoeft er, zooals de boerendochter door haar vader aan een bordeel in Tokio verkocht om de pachtsom aan den landheer of de bank op te brengen, in een maison de tolérance. En haar rol is nagenoeg dezelfde.

Wij zullen de opsomming, dunkt mij, niet hoeven voort te zetten. Op Aziatischen bodem - ook in die deelen die onder opperheerschappij of gezag staan van Europeesche Mogendheden, die in Europa de vrijheid der wetenschap hooghouden, is blijkbaar voor die vrijheid der wetenschap weinig of geen plaats. Ik weet niet of zij werkelijk bestaat aan de Universiteit, die de jonge Joodsche gemeenschap in Palestina ter bevordering van de Joodsche cultuur in 't leven heeft geroepen. Doch zeker is: overal waar despotie, autocratie, een absoluut gezag in welken vorm ook heerschen - of het nu een vreemd is, zooals in Indonesië en Fransch Indo-China of Britsch Indië, dan wel een inheemsch als in Kemalistan of Irak, kan van vrijheid der wetenschap in volstrekten zin des woords geen sprake zijn. Misschien was zij bezig zich te ontplooien in het huidige Chineesche Rijk, het volkrijkste land der wereld. Maar de jonge, moderne Universiteiten van dit oudste cultuurland op aarde zijn, evenals de Spaansche, dit jaar reeds aan de woeste vernielzucht van de moderne Wandalen en Hunnen, die de wereld meer en meer gaan beheerschen, ten offer gevallen en nog slechts puin-

hoopen. En wat moet er van vrijheid van wetenschap worden zonder gehoorzalen, laboratoria, collecties, gebouwen? De wetenschap, de vrije zoowel als de slaafsche, kost bovendien geld, veel geld. En de oorlog en oorlogsvoorbereiding verslinden alles. Zij dulden haar nog slechts in zooverre Asschepoes directe diensten, als huissloof of slavin, aan Moloch kan bewijzen.

Bezien wij dus, per slot van rekening, de huidige wereld in haar geheel - en zij is, of wij willen of niet en ondanks haar doodelijke verdeeldheid, thans één geheel, terwijl zij dit nog niet was in de oudheid, de Middeleeuwen, de 17e, de 18e en zelfs nog niet in de 19e eeuw, toen China b.v. nog een geheel andere wereld was, en haar totaliteit openbaart zich o.a. in de Wetenschap, die zeker één is, niemand twijfelt er aan, van Patagonië tot Groenland en van Tokio tot Frisco - dan doet zich, objectief gesproken, dit beeld aan ons voor: slechts in die landen, in hoofdzaak om de ééne wereldzee, den Atlantischen Oceaan, geschaard, waarbij enkele onzer tegenvoeters komen, Australië, Nieuw Zeeland, Zuid-Afrika - kan van vrijheid der wetenschap in werkelijken zin in den jare 1937 nog worden gesproken. Men ziet met één oogopslag, dat deze gebieden, in Europa nog slechts een smalle strook langs den Oceaan vormend, van Skandinavië tot de Pyrenaeën, in Amerika de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Canada, de Mexicaansche Republiek en niet veel meer, in de Australische wereld het Australische Gemeenebest en Nieuw-Zeeland, in Afrika de Zuid-Afrikaansche Unie, dat deze gebieden meteen een bepaalden staatsvorm vertoonen, den staatsvorm, dien men thans gewoon is met den naam van democratischen te bestempelen. Buiten de smalle reeks langs den Oceaan zijn er in Europa slechts eenige eilandjes waar zij zich nog handhaaft: de Tsjecho-Slowaaksche Republiek en de Zwitsersche. Men ziet, hoe het klopt: overal waar de democratische staatsinstellingen, d.w.z. staatsinstellingen met werkelijke parlementen, directe volksvertegenwoordiging, vrijheid, tot op zekere hoogte, van pers, discussie, vergadering, zich hebben kunnen handhaven of na den oorlog zijn ontstaan en blijven bestaan, daar is er ook nog sprake van werkelijke vrijheid van wetenschap. Elders niet of niet meer.

Schijnbaar zou ik hiermee kunnen volstaan. Er is blijkbaar een coïncidentie van die beide verschijnselen: democratie, zoo omschreven, hoe beperkt en onvolledig zij overigens ook moge zijn, en een wetenschap, noch wat betreft de personen, die haar dragen en beoefenen, noch wat betreft haar doelstellingen, noch wat betreft de resultaten waartoe zij komt en de middelen - geestelijke - waarvan zij zich bedient, aan banden gelegd en geknot.

Er is hier ook zeer blijkbaar een innerlijk verband.

Maar ik meen dat wij, willen wij tot de kern der zaak doordringen, niet kunnen volstaan met het constateeren van deze coïncidentie, met de omschrijving van dezen om zoo te zeggen statischen toestand.

Wij moeten blijkbaar trachten de dynamica van het geval te benaderen.

Wij moeten trachten ons af te vragen, hoe is dit zoo ontstaan en vooral: waar gaan wij naar toe?

Want reeds één oogenblik van reflectie leert ons, dat de toestand, zooals die er nu is op dit gebied, blijkbaar van zeer recenten datum is. Menschen als ik herinneren zich nog met de grootste levendigheid het vóór-oorlogsche Europa, waar de vrijheid der wetenschap nauwelijks eenig gevaar scheen te loopen, hoogstens kleine inbreuken leed - als in Duitschland, waar Joden en socialisten practisch geen privaatdocenten mochten zijn - maar waar deze vrijheid im grossen Ganzen gold als een acquisiet, dat wij beschaafde Europeanen hadden verworven als zooveel, als zeep en tandenborstels, waar buiten men 't toch ook niet kon stellen. In Rusland en in het Oosten, nu ja, heerschte zij niet. Maar in Rusland en in het Oosten zou zij komen, evenals het kapitalisme en de moderne techniek er zouden komen, voor zoover zij er nog niet waren. En daaraan twijfelden wij niet. Het is anders gegaan!

Vragen wij nu naar de diepere oorzaken van deze snelle verandering - zij heeft zich in nog geen 20 jaar voltrokken! - dan komen wij voor een uiterst gecompliceerd vraagstuk te staan.

Niet veel minder dan de vraag, waar wij ons heen begeven. Wij, d.w.z. de huidige menschheid, die, althans wat wetenschap en techniek betreft, in toenemende mate één wordt.

Immers: een laboratorium of een sterrewacht is niet anders in Japan dan in Ierland, in Sovjet-Rusland of in Amerika. En zelfs de m e t h o d e n van de geesteswetenschappen, die van den geestelijken mensch, verschillen niet. Deze vraag is een wereldhistorische en gij zult van mij niet verlangen, dat ik ze hier van avond beantwoord. Ja niet eens, dat ik probeer ze in haar vollen omvang te poneeren. Er zijn reeksen van groote denkers, wie het probleem sinds jaar en dag kwelt. Maar er is niemand, die het met mathematische zekerheid vermag op te lossen. Wij kunnen echter wel een enkel aspect van dit geweldige vraagstuk trachten te bezien. En daarvoor vraag ik nog een oogenblik uw aandacht.

(Slot volgt)

Strekkingen
Door C.L. de Ligt-van Rossem

I

Het konflikt tussen twee schijnbaar zeer tegengestelde politieke stromingen, het bolsjewisme en het fascisme, spitst zich van dag tot dag toe. Hoewel in het eerste oplaaiende enthousiasme de verwachtingen bij beide schoner leken dan de realiteit die volgde, schijnt er voor tallozen nog slechts één keus te blijven: nationaalsocialisme òf stalinisme, die elk een praktische oplossing beloven voor alle moderne problemen. Oppervlakkig gezien, zijn er trouwens aantrekkelijke kanten aan diktaturen. Ze geven, waar de gehele wereld bewust of onbewust om roept: een nieuw houvast in deze onzekere tijden; een duidelijk doel om voor te werken en te strijden; een idee, waarin het hele leven, zowel materieel als politiek en geestelijk, kan worden betrokken. Dit alles bieden de diktaturen en nog veel meer. Ze brengen discipline, vastberadenheid, orde; er wordt meer gehandeld en minder geredeneerd, terwijl onrustige, tot niets leidende partijtwisten tot het verleden behoren.

Intussen gaat in de z.g.n. demokratische landen een roep op om nieuwe richtlijnen en voelt men het ontbreken ervan als een gemis. Het traditionele ekonomische individualisme en het daarbij behorende politieke stelsel kunnen, volgens velen, de behoeften des tijds niet meer bevredigen. Niettemin neemt het vertrouwen in diktatuur eer af dan toe. Van persoonlijke vrijheid is daar immers zo goed als niets meer over, terwijl de voordelen ervan hoe langer hoe dubieuzer blijken. De beloofde materiële welvaart valt in elk geval bitter tegen; in plaats van rust en zekerheid, waarop men hoopte, ontstaat steeds meer onrust, onzekerheid, wantrouwen; de verwachte eensgezindheid ontaardde in een armzalige eenvormigheid, en in plaats dat het geestelijk leven aan rijkdom

toenam, werd dit hoe langer hoe armer, leger, enger. De resultaten tonen steeds duidelijker de fouten die gemaakt werden, omdat of wel de middelen, of wel het doel, indien niet beide, in strijd zijn met de wezenlijke eisen van de persoonlijkheid. Het zijn konsequenties van brutale dwangen geweldmethoden, die òf in direkte tegenspraak zijn met het doel dat een of andere diktatuur zich stelde (b.v. de zelfbevrijding van het proletariaat), òf wanneer ze in zekere opzichten aan het gestelde doel beantwoorden (zoals aan de verwerkelijking van een groots Rijk of een machtig ras belichaamd in een machtige natie), weer in strijd zijn met de universele eisen van de menselijke geest - in de volgende artikelen hopen we hierop terug te komen -.

Zo groeit in verschillende landen een gevoel van wantrouwen en verweer tegenover wat een ogenblik velen een verlossende waarheid scheen, maar hun al gauw een valse voorspiegeling bleek; terwijl de leiders blijken eigenlijk mis-leiders te zijn, omdat hun richtlijnen een voortdurende aanslag vormen op datgene waarom het in de geschiedenis is begonnen: de ontplooiing en zelfuitdrukking van de persoonlijkheid op de wijze van mensheid en menselijkheid. Inderdaad zullen alleen beginselen en methoden die hiervan uitgaan, in staat zijn ons boven het konflikt tussen het verlangen naar een vast doel en het verweer tegen de aangebeden diktatoriale stelsels uit te heffen.

De wereldgeschiedenis heeft zich echter op het ogenblik tot zo'n kritiek punt ontwikkeld, dat het bij louter verlangen naar een nieuwe levensrichting niet blijven kan: ze is eenvoudig noodzakelijk geworden. Het is niet mogelijk voortdurend in een negatieve houding van verweer te volharden tegenover machten, die uit kracht van hun positief doel en door de onvermijdelijke konsequenties ervan, een noodlottige stuwing naar geweld en oorlog ontwikkelen. De rest van de wereld zou dan fataal door één van de twee stromingen, fascisme of bolsjewisme, worden meegesleept.

Het is dus van het grootste belang na te gaan, of in de moderne wereld nog andere levensrichtingen opkomen, en te onderzoeken waardoor deze zich van de leidende ideeën in de diktaturen onderscheiden; wat de middelen moeten zijn, die aan het nieuwgestelde doel beantwoorden, en wat als

konsequentie ervan is te verwachten. Wellicht is er nog tijd tot bezinning en voorbereiding, maar deze lijkt zeer kort gemeten.

Inderdaad begint zich een derde mogelijkheid baan te breken, niet alleen in theorie maar ook reeds, min of meer, in praktijk. Men komt in verschillende kringen en richtingen tot dezelfde hoofdkonklusies, en wel dat men op elk gebied steeds weer dient uit te gaan van de ontwikkeling der menselijke persoonlijkheid die, zoals wij opmerkten, uiteraard op mensheid en menselijkheid gericht is.

In een van de merkwaardigste boeken die de laatste tijd zijn verschenen, P e n s e r a v e c l e s M a i n s, merkt Denis de Rougemont op, dat er in de klassieke tijden van kultuur altijd aanwezig was, wat hij noemt u n e c o m m u n e m e s u r e d e l'a c t i o n e t d e l a p e n s é e, een algemene norm of maatstaf die de menselijke geest in al zijn uitingen beïnvloedde. Hij laat door enige voorbeelden uit de geschiedenis zien, hoe in grote kultuurtijdperken heel het geestelijk leven van een en dezelfde hoofdgedachte was doortrokken en ook de meeste handelingen er een om zo te zeggen natuurlijke uiting van waren, zodat in zulke tijden de samenleving een onmiskenbare eenheid vertoonde.

Doch zulk een norm, hoewel ze de essence zelve, het meest wezenlijke van de kultuur uitmaakt, mag volgens Denis de Rougemont nooit meer dan middel zijn, geen uiteindelijk doel. Hieruit volgt, dat zulk een norm dan ook niet uit zichzelf goed is of kwaad, maar dat zij pas haar werkelijke waarde krijgt, voorzover ze op de meest harmonische wijze beantwoordt aan het doel dat de kultuur nastreeft.

Hoofdzaak is dus het doel. Het spreekt van zelf, dat het doel van een kultuur niet iets toevalligs kan zijn, maar beantwoorden moet aan de wezenlijke behoeften van de mens en de eisen die de omstandigheden in een bepaalde tijd stellen. Wanneer we nu onze eigen samenleving nagaan, zien we, dat het verband volkomen ontbreekt tussen het doel, waarom onze tijd als nooit roept - de eenheid van de mensheid - en de norm die onze maatschappij beheerst. Er bestaat zeer zeker een norm, een abstrakte kracht, die de hele maatschappij doordringt: het kapitaal. Deze kracht, die ten slotte aan geen hoger doel beantwoordt dan bezit en macht, en

meermalen - als reeds Sombart in Der Bourgeois (1913) opmerkte - zowel middel als doel is geworden, werkt zichzelf uit, logisch maar fataal, zonder wezenlijk verband met een werkelijk kultureel doel, recht ertegen-in zelfs. Immers noch ekonomische techniek (produktie en konsumptie), noch de officiële godsdienst, noch de officiële opvoeding, noch, in zeer veel gevallen, de wetenschap zijn in harmonie met onze diepste behoeften. In plaats dat er een alles verbindende suggestie uitgaat van het antwoord van de norm van de tijd op de eis van de tijd, zien we, dat de strijd om het bezit en de daarmee samengaande konkurrentie op elk gebied alles splitst en scheidt, en allen tegen elkaar opjaagt, mens tegen mens, klasse tegen klasse, ras tegen ras, natie tegen natie. Maar tegelijk blijft men afhankelijk van elkaar - daar b.v. geen enkel land geheel in zijn eigen behoeften kan voorzien - en ontstaat er door de techniek die de hele wereld verbindt (verkeer, post en telegraaf, radio, cinema) ondanks alles een toenemende behoefte aan samenwerking, vrije uitwisseling, onderlinge hulp, in één woord: aan mensheid en menselijkheid.

In de volgende artikelen willen wij trachten aan te tonen, hoevelen reeds deze pijnlijke tegenstelling te boven pogen te komen, en bewust een keuze hebben gedaan vóór de levensrichting welke uit is op konstruktie en eenheid, en zich openbaart in handelingen die positief breken met die levensstroming welke drijft naar verdeeldheid en destruktie. Een symptoom hiervan was vorige zomer zelfs duidelijk op te maken uit de sluitingsrede van generaal Baden Powell op de Wereldjamboree, toen hij zo sterk de nadruk legde op de behoefte aan daadwerkelijke, internationale broederschap.

II

Van 23 tot 27 Juli 1937 kwam te Kopenhagen, onder voorzitterschap achtereenvolgens van Lord Arthur Ponsonby en van George Lansbury, het kongres van de War Resisters' International bijeen. De opening vond onder grote belangstelling plaats in een van de zalen van het parlementsgebouw, het bekende Christiansborg. De sekretaris, Runham Brown, deelde mede, dat deze organisatie op het ogenblik

twee en vijftig nationale sekties telt en in verbinding staat met een zeventigtal landen[1]. Haar tienduizenden leden hebben zich door een persoonlijke belofte verbonden, aan generlei vorm van oorlog deel te nemen. Meer dan vijfhonderd zitten op het ogenblik in verschillende landen van Europa gevangen; in Joegoslavië zelfs voor de tijd van tien jaar.

Er deed zich te Kopenhagen een even verheugend als ongewoon verschijnsel voor. De meer dan tweehonderd buitenlandse deelnemers aan het kongres - er waren zelfs vertegenwoordigers van Nieuw Zeeland en Japan - werden bij een officiële thee op het raadhuis door den burgemeester met grote waardering begroet. Hij moedigde hen zelfs aan op de ingeslagen weg dapper voort te gaan. Het was voor het eerst, dat de leden van de W.R.I. zo officieel werden toegesproken! Er heerste op dit kongres een vastberaden geest. Doch men vroeg zich soms af, of de deelnemers niet te eenzijdig individueel ingesteld waren. Het sprak voor hen zozeer vanzelf dat zij aan geen oorlog meer zouden deelnemen, en zij waren zozeer bereid alle offers die uit hun overtuiging volgden, te brengen, dat velen door een soort fatalistisch gevoel schenen bezeten: er kome wat er kome, we kunnen slechts onze persoonlijke plicht doen, hopend dat ons optreden langzaam maar zeker navolging zal vinden. Men zag m.i. te weinig, dat hiermee het probleem van het voorkomen van een eventuele oorlog wel in beginsel, maar niet in praktijk was opgelost. Waarschijnlijk zullen het altijd uitzonderlijken blijven, in wie een overtuiging zo sterk is, dat zij bereid zijn op elk moment daarvoor alles, tot hun leven toe, te offeren. Tallozen zullen echter wèl opstaan, wanneer zij zich deel van een machtig geheel voelen, welks optreden werkelijk kans van slagen schijnt te bieden. Hieruit volgt, dat er behalve individueel, ook kollektief gewerkt behoort te worden.

De daarvan bewuste elementen drongen te Kopenhagen dan ook aan op het uitwerken en verspreiden van een plan van aktie voor oorlogsbestrijding en tot niet-gewelddadige verdediging der kulturele waarden. Daar in zo'n plan elke tak van het maatschappelijke leven wordt betrokken, zal ieder,

1) Zie ‘Review of the International Movement’, W.R.I. Abbey Road Enfield, Middlesex, Engeland.

uit welke omgeving en in welke funktie ook, er zijn persoonlijke zowel als kollektieve taak in vinden aangewezen en weten, hoe hij heeft mede te werken om een eventuele oorlog of vijandelijke overheersing te verlammen, of zelfs te voorkomen. Door zo'n positief plan, dat overal in groepen bestudeerd, besproken en organisatorisch uitgewerkt kan worden, ontstaat een grotere mogelijkheid ook de arbeidersorganisaties in de anti-oorlogsbeweging te betrekken.

Om het vertrouwen in de mogelijkheid van dergelijke akties te versterken is men in verschillende landen reeds begonnen algemeen bekend te maken, wat door toepassing van niet-gewelddadige strijdwijzen al kon worden bereikt. Dat er door een sterk, eensgezind en daadwerkelijk optreden in de loop der geschiedenis reeds van allerlei werd verwerkelijkt, en er zelfs oorlogen door voorkomen werden, is zeer zeker inspirerend, maar toch nog te weinig bekend. Vooral in Engeland, zo vernamen wij, tracht men hierin verandering te brengen. Onder leiding van de - zojuist helaas overleden - Dr. Dick Sheppard en van Aldous Huxley is men er daar de laatste twee jaren in geslaagd een belangrijk deel van de publieke opinie in deze geest op te voeden. Een keurbende van meer dan honderdduizend mannen en vrouwen strijden er thans onder de banieren der P e a c e P l e d g e U n i o n, die zoëven toetrad tot de Britse sektie van de W.R.I. Merkwaardig was vast te stellen, dat terwijl op het W.R.I.-kongres de oudere generatie over het algemeen de idee van een gezamelijke aktie nog met een zeker wantrouwen beschouwde, er onder de jeugd een sterke stroming vóór was.

Een ander belangrijk punt, dat te Kopenhagen behandeld werd is de altijd weer moeilijke kwestie van de verhouding tussen doel en middelen. De spreker, die dit punt behandelde, liet op overtuigende wijze zien, dat wanneer de middelen wezenlijk in tegenstrijdigheid zijn met het voorgestelde doel, dit doel nooit kan worden bereikt, aangezien het feitelijke doel vooral de uitkomst is van de middelen, die gebruikt worden. ‘Bovendien - merkte de inleider op - raakt iedere methode niet alleen het voorgestelde doel, maar het werkt tevens terug op de enkeling of groep, die haar aanwendt. Wie in zijn hoedanigheid van opvoedkundige altijd een stok gebruikt, verhardt niet alleen zijn pupil, maar ook zichzelf.

En hoeveel oudstrijders hebben niet toegegeven, dat zij, na het eerste schot, waarmede zij een tegenstander doodden, ook zichzelf zedelijk gewond en sindsdien moreel bezoedeld voelden. Door zekere daden te volbrengen en vaak te herhalen, wordt men tenslotte, wat men doet. Dit verschijnsel, dat onder bepaalde omstandigheden door de franse psychiaters d é f o r m a t i o n p r o f e s s i o n e l l e genoemd wordt, springt vooral bij bureaukraten, onderofficieren, diplomaten, politici, prostituees, beulen en diktatoren in het oog.'

Inderdaad, het doel heiligt de middelen niet. De geschiedenis houdt niet op te bewijzen, dat integendeel vooral de middelen het doel bepalen. De spreker liet duidelijk zien, hoe behalve in Rusland, ook nu weer in Spanje was gebleken, dat werkelijke maatschappelijke vernieuwing met geweldsmethoden niet meer doeltreffend gediend kan worden. Eenmaal aanvaard, leidt geweld noodlottig tot àl meer geweld, waardoor juist het essentiële, het meer humane en vrije, dat de nieuwe samenleving van de oude moest onderscheiden, aangetast, en ten slotte vernietigd wordt. Ook wordt men zodoende genoodzaakt steeds meer koncessies te doen aan wat juist het kenmerk van de oude staat was: militarisme, bureaukratie en gezagsvergoding, ten koste van de nieuwe, menselijke doeleinden: 'Het moderne strijdapparaat eist in de eerste plaats algehele ondergeschiktheid van de mens aan de militaire techniek, welke laatste, tengevolge van de moderne industrialisatie, geheel gemechaniseerd en gemotoriseerd is, en zonder een krachtig georganiseerde bevelvoering, waaraan ieder en alles blind en automatisch heeft te gehoorzamen, zelfs niet toegepast kan worden. Ook de meest vrijheidlievende revolutionaire militie moet ten slotte het veld ruimen voor een modern georganiseerd, d.i. gemechaniseerd leger.' De konklusie van het kongres te Kopenhagen luidde, dat de voorwaarde ener maatschappelijke vernieuwing - en tegelijk een der kenmerken ervan - de toepassing is van strijdmiddelen als burgelijke ongehoorzaamheid, boykot, non-koöperatie e.d., die slechts de negatieve kant zijn van een op diep menselijke solidariteit gebaseerde koöperatie.

Zelfs zij die het met de opvattingen en methoden van deze oorlogsbestrijders om welke reden dan ook niet eens zijn, zullen erkennen, dat dezen in de strijd tegen morele en

sociale ontaarding, en vóór het recht der persoonlijkheid en de vrije ontplooiing der menselijke cultuur een waardevol element vertegenwoordigen. Zo schrijft een van de beroemdste en bekwaamste engelse militaire deskundigen, kapitein Liddell Hart in zijn jongste werk, Europe in Arms: 'De argumenten voor het afzweren van het geweld hebben een zo duidelijke morele basis, dat zij in een christelijk land een zedelijke voorsprong op de argumenten voor herbewapening hebben. In theorie hebben zij recht op de instemming van alle fatsoenlijke mensen, terwijl hun eenvoud hun werfkracht versterkt. En zelfs op praktische gronden staat het radikale pacifisme er sterker voor dan men in het algemeen veronderstelt. De macht van niet-gewelddadig verzet is meermalen gebleken, en niettegenstaande zijn experimentele aard heeft het reeds aanzienlijke successen weten te behalen.'

Herinnering aan Herman Robbers als briefschrijver
Door Johan de Molenaar

Toen ik zijn dood vernomen had, was één van mijn eerste (egoïstische) gedachten, dwars door de verbijstering heen, die ons bevangt als wij plotseling komen te staan tegenover het onherroepelijke, het absolute: nu krijg ik geen brieven meer van hem. Want hij was een trouw briefschrijver en verstond de kunst daarvan zeer goed. Zijn persoonlijkheid, met alle vriendelijke en nobele eigenschappen, kwam uit alles wat hij schreef gaaf naar voren en zoo was dan ook elke brief van Herman Robbers een kleine weldaad.

Bij het opzoeken van zijn epistels uit de zeven jaren dat ik hem persoonlijk gekend heb (het Zeer geachte Heer maakte al spoedig plaats voor Beste vriend) heb ik er van opgekeken hoe groot het aantal ongemerkt geworden was en bij het herlezen trof mij opnieuw sterk de onverflauwde heldere en mannelijke hartelijkheid en spontaneïteit, waarmee elke brief geladen was. Soms tot bezorgdheid toe, wanneer hij dacht, dat er iets kon zijn wat mij hinderde. En daarbij bewaarde hij een zekere schroom, als een gevoelig tasten naar iets wat hem toch wel hevig interesseerde of aan het hart ging. Na een bezoek bij hem: ‘Ik durf niet goed te vragen: was er iets?’

Zijn bescheidenheid, ook waar het een zaak betrof, die voor hem persoonlijk veel beteekende, b.v. zijn vertaling van Poe's The Raven:

Ik had enkele bedenkingen geopperd tegen zijn bewerking en dadelijk ging hij daar op in. ‘Natuurlijk zal ik met de grootste belangstelling kennis nemen van uw aanteekeningen en waarom zou ik daar niet van profiteeren, gesteld ik kan mij met uw zienswijze vereenigen? Het doel is toch maar: een zoo goed mogelijke vertaling te produceeren.’ Ik vraag mij af, van welk auteur van zijn generatie een dergelijke

houding te verwachten zou zijn tegenover een zooveel jongere. En hoe verheugd was hij toen Slauerhoff zijn vertaling, toen deze in De Gids verscheen, roemde en om een overdrukje daarvan vroeg. Slauerhoff, die één van de weinigen was, die hem trouw bleven met inzendingen van poëzie en proza.

Zijn houding ook tegenover aanvallen van jongere collega's: Er was in één der periodieken een giftig en kleineerend stukje over hem verschenen. Hij schreef mij daarover simpelweg: ‘Hebt ge het stuk in... al gelezen? Doe het anders. Moge het u niet weerhouden mij te bezoeken en aan mij te denken als aan uw vriend.’ - Ik heb hem nooit een hatelijk woord hooren gebruiken over degenen, die hem onheusch behandeld hadden. Zijn vrienden ergerden zich meestal meer over zooiets dan hij zelf. Ik denk nog aan het gezicht van Jan Prins, toen hij mij na Robbers' begrafenis zeide: ‘Zijn vijanden hebben zich niet vertoond, de horzelbende!’ Een zeer enkele maal sloop er wel eens een moedeloos zinnetje in zijn brieven. (‘Ik ben goed om de versjes van de heeren in Elsevier te publiceeren, maar ik moet mij niet verbeelden overigens iets te beteekenen. Ik heb nu eenmaal afgedaan’). En drie dagen later, uit vrees misverstaan te worden: ‘bitterheid is er niet in’.

Hoe gevoelig was hij voor een kleine attentie! Ik had een aan hem opgedragen gedicht in ‘Helikon’ gepubliceerd. Hij schreef mij: ‘Zeer ontroerd werd ik vanochtend, toen ik het nieuwe “Helikon” nummer opensneed en je aan mij opgedragen gedicht “De Werker” vond. Heel hartelijk dank! Je hebt mij daar g o e d mee gedaan.’

Zijn eerlijkheid in alle dingen: Hij zou nooit uit pure vriendschap iets accepteeren voor ‘Elsevier’ als een publicatie hem niet geheel verantwoord leek. Herhaaldelijk heeft hij mij verweten, dat ik het mij te gemakkelijk maakte. Uit hetgeen ik hem zond koos hij steeds een zeer klein gedeelte en liet nooit na dit te motiveeren, waarbij hij geen blad voor den mond nam. (‘Gij laat er wel eens een heele of halve regel doorslippen, die eigenlijk te veel is of niet geheel de moeite waard, een beetje fade ook soms. Men moet niet te gauw tevreden zijn.’)

Een van Robbers' mooiste eigenschappen was zijn trouw-

hartigheid. Hij sprak in zijn brieven vaak over oude vrienden van hem en dat was altijd treffend en ontroerend. Vooral als het over Van Looy ging. ‘Neen, ik zal in E.G.M. niet over Van Looy schrijven. Ik geloof trouwens meer en meer, dat er minstens 25 jaar voorbij zullen moeten gaan eer men Van Looy in zijn volle grootheid zal erkennen. Wat men thans om zich heen ziet, en hoort, en voelt... 't is zoo heel iets anders dan zijn supreme menschelijkheid! Ik herlas dezer dagen (misschien wel voor de dertigste maal!) het 4e Feest (Moeders verjaardag) en onderging een stichting, zooals geen dominee ter wereld mij ooit aangedaan heeft, of aandoen kan. Daarbij kan ik alleen aan Bach denken. En aan Rembrandt.’ (Dominee's kon hij niet uitstaan en als hij er met één in aanraking kwam, lag hij ook dadelijk met hem overhoop). Zijn belangstellingen waren veelzijdig. Hij schreef mij o.a. meermalen over muziek en geen grooter genoegen kon ik hem doen dan met een recital op zijn oude Pleyel-piano. Telkens kwam hij daar in zijn brieven op terug, met schuchtere vragen en voorstellen. Dat hij zelf geen instrument bespeelde heeft hij zijn leven lang als een groot gemis gevoeld. Hij was één van de, niet zeer talrijke, litteratoren, die muziekgevoelig zijn. (Over dit soort gevoeligheid bij schrijvers, en dichters!, zou een studie te schrijven zijn, met frappante voorbeelden. Er zijn zoogezegd ‘onmuzikale’ dichters, die een instrument bespelen en dat goed doen; daarnaast ‘muzikale’ dichters, die voor andere dan taalmuziek stokdoof zijn en er zelfs geen greintje belangstelling voor hebben).

Ik sprak hierboven even over Robbers' moedelooze momenten. Den laatsten tijd beklaagde hij er zich ook over, dat zijn redacteurschap hem zoo weinig tijd liet voor zichzelf. ‘In Top Naeff's nieuwe bundel (Juffrouw Stolk) staan weer zeer kostelijke dingen. In zulk klein werk is zij misschien wel het best. Verder heb ik niet veel anders gelezen dan inzendingen, inzendingen, eindeloos!’ - ‘Aan dat boekje van Stifter ben ik toen dadelijk begonnen (al in den trein), maar op Schoorl gearriveerd - is het blijven liggen. Je weet niet hoe veel dwangarbeid ik heb! Ik moet tot zelfs het minste werk zelf doen, zelf pakjes maken en naar de post brengen, enz. Redigeeren is één van de ondankbaarste baantjes die er zijn. Maar Stifter zàl binnenkort gelezen worden.’

En in één van zijn laatste brieven: ‘Je vraagt weer naar mijn roman. Doe mij het plezier dat niet meer te doen. Er wordt aan gewerkt, maar h o e langzaam, in maar enkele uren, of halfuren, per week meestal. Ik heb nog altijd te veel te doen. Enfin, doet er niet toe.’

En dan te bedenken, dat hij bijna zeventig was.

Al had hij niets anders gepresteerd, dan het redigeeren van Elsevier, enkele decenniën lang, in welk tijdsverloop het aspect van onze litteratuur zoo dikwijls en zoo grondig veranderde, dan had hij reeds daarmede ieders dankbaarheid en achting verdiend.

Ik sprak hem wel eens over het bundelen van een keuze uit zijn kronieken. Hij ging daar nooit op in, uit louter bescheidenheid. Toch ben ik ervan overtuigd, dat het verzamelen van dat deel van zijn productie (in haar In Memoriam gewaagde Top Naeff hiervan als van een eerbiedwekkende nalatenschap) talrijke verrassingen zou opleveren. Een enkel voorbeeld: Toen Willem Elsschot in 1921 zijn roman Villa des Roses publiceerde was Robbers degeen, die op dat boek wees als op dè verrassing van het seizoen. Elsschot was volgens hem een auteur op wien men moest blijven letten. Een oordeel, waarvan de juistheid later maar al te zeer gebleken is. In den loop der jaren heeft Herman Robbers zeer velen aan zich verplicht met zijn aanmoediging, steun en steeds fijngevoelige sympathie. Het is hem niet altijd in gelijke mate vergolden, doch zijn onbaatzuchtigheid werd daar nooit minder door. Het was nu eenmaal zijn aard om het goede en mooie op te zoeken en te koesteren, voor zichzelf weinig verlangend, en daarin zijn geluk te vinden. Zoo kon zijn vrouw mij ook dezer dagen nog schrijven: ‘Ik mag niet klagen, na zoo'n lang en mooi leven.’

Herinnering aan Herman Robbers
Door Fenna de Meyier

Mijn eerste ontmoeting met Robbers' persoon viel in 1908, toen hij een lezing hield uit eigen werk, voor de ‘Kunstkring’ in den Haag. Maar al lang daarvóór, in Indië, als jong meisje, leerde ik zijn boeken kennen.

De jonge menschen van heden, die gewend zijn aan telkens iets nieuws, telkens iets origineels, (het wordt een geforceerde wedloop) kunnen zich niet indenken wat ‘De Roman van Bernard Bandt’ en ‘De Bruidstijd van Annie de Boogh’ toen voor mij geweest zijn.

Afgesloten van alle litterair leven, in een stad als Batavia, waar in dien tijd door de hollandsche bevolking aan niet veel meer gedacht werd dan aan materieele belangen: fortuin of promotie maken, vlogen nu en dan voor mij vonken uit Holland over van de ‘Nieuwe Gids’, van Couperus en van Robbers. Toch duurde het nog jaren vóór ik, in den Haag gevestigd, den moed had met de auteurs van mijn geliefde boeken in contact te komen. Het was Haspels, redacteur van ‘Onze Eeuw’, die mij in de Vereeniging van Letterkundigen bracht en waar ik ook nader kennis maakte met Herman Robbers. Wat hij voor deze Vereeniging en later voor de P.E.N.-Club gedaan heeft, ik besefte het pas langzamerhand. ‘Het is zoo gemakkelijk,’ zeide hij eens, ‘voor een kunstenaar om zich van alle vereenigingsleven en algemeene kunstenaarsbelangen af te maken door te beweren dat een artiest geen verstand heeft van practische zaken.’ Hij maakte er zich niet af met zoo'n schijnware redeneering; zijn leven lang heeft hij op de bres gestaan om de zwakke positie van den auteur in ons land te helpen versterken. En bij een materieele steun bleef het niet. Ook ik kan getuigen hoe deze kunstenaar met groote gulheid en vriendelijke goedheid klaar stond ieder, die pas begon zijn schreden op den gevaarlijken weg van de

kunst te zetten, bemoedigde en voorthielp. Zond ik hem een kleine bijdrage voor ‘Elsevier's Maandschrift’, dan wees hij mij in een gedetailleerde kritiek per brief op de zwakheden en fouten in mijn werk, vol aandacht en belangstelling, ondanks den weinigen vrijen tijd, die zijn eigen arbeid hem overliet. Achteraf, nu ik zijn overvol, door 't werk opgevreten leven overzie, voel ik eenige schaamte over de onbescheidenheid waarmee ik aldus beslag legde op zijn kostbare uren; een schaamte die ik zeker met velen deel! Maar hoeveel heeft hij mij geleerd; dingen, die hem in eigen werk een wet waren: eerlijkheid in het weergeven van menschelijke verhoudingen; zuiverheid van uitdrukking; nauwkeurigheid van waarneming; en telkens die waarschuwing: ‘leer eenvoudig te schrijven zonder in het banale te vervallen’ en deze: ‘Schrijf elke keer een bladzij over die je nog niet geheel voldoet, wees geduldig.’ -

Eerst op zijn bovenhuis in Amsterdam, waar zijn trouwe vrouw ons gasten zoo vriendelijk mee ontving; en later in Schoorl, in zijn bekoorlijk gelegen buitenhuis, dicht bij de duinen en het wijde uitzicht dat hij zoo liefhad en welks schoonheid hij in zijn laatste roman ‘Redding’ met zulk een innigheid heeft beschreven - hoeveel mooie uren bracht ik daar door bij dien mensch, een trouwhartig vriend die gaarne en gul van zichzelf weggaf, maar die tevens zoo warm en overtuigend kon getuigen van de kunst zijner groote vrienden: Van Looy, Ary Prins, Boutens, en enkele jongeren.

Robbers las graag en goed voor; ook gedichten. Nooit zal ik den zomeravond vergeten toen wij in Schoorl op zijn terrasje gezeten, in den verbleekenden hemel keken en luisterden naar zijn voorlezing van Werumeus Buning's ‘In Memoriam’, met zijn warme, diepe ontroering nauwlijks beheerschende stem.

Deze zoogenaamde realist was ook een dichter, al heeft hij nooit verzen gepubliceerd.

Critisch bulletin

Friesche lyriek van heden

Natura non facit saltus. Of heeft de natuurwetenschap dezen langen tijd als onverbrekelijk geldende wet laten vallen en neemt zij ook plotselinge veranderingen aan? Of is het zoo, dat de veranderingen welke ons geleidelijk schijnen, toch altijd met kleine schokjes verloopen? Hoe het dan zijn mag, dit is zeker: Fresia non facit saltus, nu niet en vroeger niet en nooit. De lijnen harer ontwikkeling zijn van een tergende geleidelijkheid en als zij een sprongetje gemaakt heeft, is zij voor een langere of kortere poos met geen koevoeten te verwrikken. - De Jongfriesche beweging van 1915 was toch een sprong?... jawel, maar niet zoo groot als hij lijkt, omdat men den afstand meet tusschen het literaire Friesland van na 1915 en het onliteraire Friesland van Waling Dijkstra. De beweging van 1915 gaf zelfs een explosie, zeker! maar vóór dat jaar had het in Friesland ook al eens geploft, soms tot in Holland verneembaar. Het was niet zoolang na 1880, dat Pieter Jelles nieuwe heldere geluiden van den Frieschen Parnas liet weerklinken, tenslotte de moderne arbeidersbeweging in zijn lyriek betrok; die plof was voor het Friesche oor te hard en hij moest weg. Het was om nu maar bij denzelfde te blijven in 1909, dat hij in het Koalsiedterskjen (‘Koolzaaddorschen’) onze literatuur met een Lied von der Glocke verrijkte; ook dat was een sprongetje vooruit. En zoo is er veel meer Jongfriesch vóór 1915. Nemen wij verder den Frieschen dichter Dr. O. Postma en de Friesche dichteres en romanschrijfster Simke Kloosterman, beiden van vóór 1915 en van na 1915; er is immers niets te merken van een snede door hun werk samenvallende met het kritieke jaar.

Dus tòch een kritiek jaar? Stellig; in 1915 wordt de literatuur mondig, zij wordt voortaan gedragen door een voordien lang niet zoo duidelijk levend aesthetisch besef gevoegd bij een eerlijk gevoel van verantwoordelijkheid voor Friesland. Na 1915 wordt zij de Friesche neerslag van menschelijke kultuur, waar zij voordien hoofdzakelijk de neerslag was van het uiterlijke leven op het Friesche boerenheem; na 1915 gaat zij op ontdekking uit naar de verholen diepten der menschelijke ziel, vóór 1915 lang niet zoo veel - en toen zeker niet uit beginsel. Niets is verder van mij dan het eerste optreden en het latere werk der jonge enthousiasten van 1915 te willen verkleinen. Want dat de tijden rijp zijn voor zoo'n beginsel, wie weet dat? Metterdaad bewijzen, dat dat beginsel bezielend en levenwekkend is, wie kan dat? En daarbij allerlei door voormannen behoede heilig ge-

waande huisjes om smijten, wie durft dat? Dat die huisjes overigens bouwvallig waren en ook heelemaal niet zoo heilig, was te voren door anderen al ontdekt o.a. in 1908 bij de oprichting van het Kristlik Selskip, dat zich ten doel stelde er andere voor in de plaats te zetten met een positief-christelijk fondament. Ook dat lijkt een geweldige sprong vooruit, al ging die uit den aard der zaak niet gepaard met een explosie. Maar bij nader toezien is het het laatste beslissende van een lange reeks voorafgaande sprongetjes en aanloopjes. Wederom wil ik hier geen verdiensten verkleinen: niet het inzicht der mannen van 1908, dat nu de tijden vol zijn voor een Friesche literatuur op religieuzen grondslag, niet hun vermogen om die literatuur verder uit te bouwen - want er was al wat van, - niet hun moed om allerlei vroom vooroordeel uit den weg te duwen. - Natura non facit saltus; eilanden die door een vulkanische explosie boven den zeespiegel uitkomen, duiken na eenige jaren weer onder. Fresia nequaquam facit saltus: om aan de duurzaamheid van een Friesch verschijnsel, om dus aan de definitieve mondigheid der Friesche literatuur te gelooven, heeft de wetenschappelijke beschouwer, misschien meer dan elders, de zekerheid van een langeren voorafgaanden groei, van een gestadige ontwikkeling noodig.

Welnu, de lijn der kontinuïteit is ook hier te zien tot diep in het verleden. En als de niet-Fries vraagt: wat doen die Friezen toch? wat willen ze?, dan kan het antwoord zijn: ze doen en willen hetzelfde wat een kleiner getal voorgangers al jaren en jaren tevoren heeft gedaan en gewild. En daarom moet u nu eens naar ze hooren. - De tweede reden waarom u naar ze moet hooren is, dat hetgeen ze te zeggen hebben, allang de moeite waard is om er naar te hooren. Natuurlijk is de taal een hindernis, maar voor hem die wat besef heeft van vreemde talen, geen onoverkomelijke; ook niet zoo groot als Friezen het wel eens wenschen voor te stellen. De bezwaren voor het lezen zijn voor een deel spelling-bezwaren, waarmee Friezen zelf vaak genoeg tobben. Waarom kan het geen mode zijn, dat de ontwikkelde Nederlander naast zijn Fransch, Engelsch en Duitsch ook een beetje Friesch kent? Friezen zijn er altijd wel in de buurt om over moeilijkheden heen te helpen. De Friesche uitgeverij zou er wel bij varen, die thans moet werken voor vijf procent van het Nederlandsche volk. -

Ondanks de kleinheid van het afzetgebied zijn er in 1936 niet minder dan vier bundels Friesche verzen uitgekomen, sedert 1932 veertien of vijftien, die er uiterlijk van binnen en van buiten behoorlijk verzorgd, voor een deel hoogst smaakvol en royaal uitzien. De *lyriek* neemt nog altijd een breede plaats in. Te begrijpen is dat wel. In het algemeen al: de Friezen zijn nu eenmaal een gevoelig om niet te zeggen sentimenteel volk, de ontboezeming is voor hen belang-

rijk; ook hooren zij graag naar de voordracht van eigen werk door den dichter. Maar ook in het bijzonder zal een zich in aesthetischen zin verantwoordelijk voelende, langzamerhand ook aesthetisch geschoolde dichtergeneratie zich het meest toeleggen op dat literaire genre waar, wat men woord kunstpleegt te noemen, tot de wezenlijke elementen behoort. Inderdaad kan men in de jongere Friesche lyriek spreken van taalbloei. Het verwijt van sommige ouderen van onzuiverheid van het tegenwoordige geschreven Friesch dient zeker te worden aangehoord en de daarin vervatte raad behartigd, maar zich daardoor laten storen moet men niet. In den tegenwoordigen taaltuin worden natuurlijk wel exotische, ook wel eens wat al te gauw in bloei getrokken bloemen neergezet, die op het weideveld der vroegere volkskunst niet gedijden. - Een derde oorzaak van het predomineeren der lyriek is de uitgebreidheid der gebieden, die na de nieuwe opleving lyrisch te ontginnen waren. Natuurlijk geldt dit voor *epiek* en *dramatiek* evenzeer. Maar wat het laatste genre betreft, heeft men in Friesland slechts de beschikking over de helft der krachten: de rechtzinnig-christelijken werken daar zoo goed als niet mee. En verder kost het een onmenschelijke moeite om het tooneel los te krijgen uit de sfeer van het amusement. Aan pogingen daartoe heeft het na 1915 waarlijk niet ontbroken en er wordt bij voortduring geworsteld om boven den waarlijk verstikkenden vloed van fleurige, leuke tooneelstukjes uit te komen. Hier is een traditie te breken, die dateert tot bijna uit het midden der vorige eeuw. Wat verder de nieuwe terreinen der epiek aangaat, zij zijn zoo al niet moeilijker te bewerken dan die der lyriek, toch zeker moeilijker te bereiken. Voor een episch werk is materiaal van buiten noodig, uit heden en verleden, verscholen dikwijls in bibliotheken, archieven, familiepapieren, ook in wetenschappelijke publikaties en - studie van dat materiaal. Iets is in dit opzicht al bereikt: wij bezitten enkele moderne romans, die de mondigheid der Friesche literatuur volop bewijzen, wij bezitten bovenal verscheidene novellen in den strengen zin, soms van een volmaakte techniek. En het is behalve dan om de lyriek ook om het hier verworvene, dat zonder dikdoenerij kan worden beweerd: het is voor den niet-Frieschen literatuurgenieter thans de moeite waard om Friesch te kennen. Te hopen blijft niettemin, dat de toekomst ons nu en dan een goeden Frieschen roman zal brengen. De conditio sine qua non daarvoor is de verdere opleving van de Friesche studie naar het voorbeeld van onze Duitsche stamgenooten, die ons ver vóór zijn ondanks het feit, dat zij met hun studiemateriaal literair zoowat niets kunnen doen, althans niet in de taal die daarvoor het adequate expressie-middel levert; het Friesch. - En nu de laatste verklaring voor de groote plaats der lyriek: een jong revolutionair voelend dichtergeslacht

mint uit den aard der zaak het lyrische getuigenis. Neen! deze verklaring snijdt thans geen hout meer, deed dat vóór tien jaar nog. De in 1915 en vlak daarna nog piepjonge revolutionairen zijn nu volwassen mannen van om en bij de veertig. En voor revolutionaire getuigenissen is de tijd voorbij, de revolutie is allang gewonnen. Maar waar ze in den strijd, dien Friesland strijdt, wel behoefte aan gevoelen, dat is het nationale getuigenis. Thans meer dan ooit. In den beginne moest Frieslands literatuur verlost worden van het boerenerf en ofschoon de Jongfriezen nimmer hun nationale missie verloochenden of ook maar vergaten, bogen ze toch aanvankelijk te zeer van Friesland af. Thans wordt de kultuur van het boerenerf en wat daar in het agrarische Friesland om heen ligt, juist als het wezenlijke der Friesche kultuur begrepen; juist deze dient tot algemeen menschelijke hoogte te worden opgeheven. Ook op het boerenerf leeft die spanning tusschen God en wereld, hemelsche vreugde en aardschen kommer, tusschen goed en kwaad, willen en kunnen, plicht en neiging, die zich gelijk alom, maar hier op Friesche wijze en in Friesche klanken, wil ontladen; ook hier is de gebrokenheid des levens, die een uitweg zoekt in de satirische of elegische, of wanneer de synthese is gevonden, in de idyllische klanken, waarover onze onvolprezen van God gegeven taal beschikt. Nationaal besef dus, direkt en indirekt getuigenis van liefde voor het om zijn kultureel voortbestaan worstelend erf daar in het hooge Noorden, Friesch-nationaal besef bindt alle in de laatste jaren verschenen verzenbundels aaneen. -

Hoezeer ook alle dichters hun eigen weg gaan; inzonderheid:

D. K a l m a (Fersen II - Dokkum '36), de eigenzinnigste in de keuze van zijn weg, de minst direkte en daardoor ook voor den gewilligen lezer de minst begrijpelijke, de virtuoze bouwer van het altijd-gave, klassieke vers. - Verder komen:

O. P o s t m a (Dagen - Snits 1937), die de groote en kleine dingen van het land om hem heen met stille genegenheid beschouwt en als geen ander zijn blijde ontroering over het Friesche van hun wezen aan den lezer weet over te dragen;

F e d e S c h u r e r (Op alle winen - Boalsert 1936), de zonnigste, al schroomt hij niet in 's levens diepten af te dalen; daarbij de aktueelste, die het vlammende woord voor jonge nationalisten weet te vinden; de vrome psalmvertaler;

D.H. K i e s t r a (Efter it oargel - Snits 1935), de boer, die zingt van zijn edel bedrijf in door-en-door Friesche verzen, wier muziek met gemak het gewicht van de meest dagelijksche boeren-vaktermen kan dragen; die behalve in zijn religie in zijn boerenwerk de synthese vindt van het gebroken aardsch bestaan;

G e r b e n B r o u w e r (Weagen - Dokkum 1934), de zwaarmoedig-

ste, met een sterk accent op den eersten component van dit compositum; in deze ‘golven’ lees ik de wisseling, het op-en-neer tusschen een met levensmoeheid verzadigde wereldverachting en een brandend Godsverlangen; de weinige met het een noch met het ander bevrachte verzen gelden Friesland, daarin komt de dichter zelfs tot een zekere levensblijheid;

J.H. B r o u w e r (In string fersen - Snits 1934), ik geloof de meest lyrische van onze lyrici; de gevoeligste, die het snelst op beelden en geluiden van buiten reageert; de subtielste, bij wiens verzen die van anderen altijd min of meer zwaar klinken;

S. K l o o s t e r m a n (De wylde Fûgel - Grins 1932), een kind van de Friesche Wouden en dus de hartstochtelijkste; een Friezinne, dat wil dus zeggen: veel meer een eenheid dan haar mannelijke dichtercollega's; zij tobt geen moment met de onzekerheid, hoe de dissonant des levens kan worden opgelost: liefde kan dat doen; door deze verzen vonkt de liefdesherinnering. -

Hierboven is het werk van de meesten dezer zangers voor geen vijfde deel genoemd. Ook is de rij met hen niet gesloten. Jongeren kwamen op, b.v.

A.R. S c h o l t e n (Jiergong - Dokkum 1936).

J o h . D. d e J o n g (Lunchroom - Snits 1936).

Tenslotte vermeld ik, dat hetzelfde jaar ons een nieuwe uitgave heeft gebracht van Frieslands beroemdsten lyricus Gysbert Japicx (Boalsert 1936)

G. GOSSES

Douwes Dekker, Begrijpen en verdedigen

J. Saks, Eduard Douwes Dekker, Zijn jeugd en Indische jaren Rotterdam, W.L. en J. Brusse's Uitg. Mij. N.V.; f 2.50, f 3.50

De man van Lebak, anekdoten en dokumenten betreffende Multatuli, bijeengebracht en gekommenteerd door E. du Perron. Amsterdam. Em. Querido's Uitg. Mij. N.V. 1937; f 4.50, f 5.50

Twee boeken over Multatuli, of liever over: hoe Eduard Douwes Dekker Multatuli werd, vrijwel gelijktijdig verschenen en ondanks grote verschillen in uitgangspunt en temperament van de beide auteurs, in hun conclusies niet zo verschillend of ze laten zich met in-achtneming van die twee factoren zeer wel rijmen; dat alles zou al als vanzelf tot een vergelijking voeren, wanneer niet bovendien de wijze, waarop de éne auteur gemeend heeft den anderen te moeten ‘commenteren’, die vergelijking bijna noodzakelijk had gemaakt. Wel is waar steekt er in zo'n vergelijking - afgezien van zijn kans om scheef uit te vallen! - een gevaar: de mogelijkheid, dat er meer aandacht besteed zal worden aan de personen van de heren Saks en du Perron dan aan het onderwerp van hun geschriften. Bij een nauwkeuriger kennis van de Multatuli-literatuur dan waarover ik

beschik, had aan die vergelijking zeker een beschouwing vooraf moeten gaan over wat wij in deze beide boeken ten aanzien van de figuur van Multatuli gewonnen hebben. Mijn onbevoegdheid in dezen beperkt me tot de opmerking, dat beiden, zij het op een wijze die misschien te eigen is om representatief genoemd te worden, voor hun generatie getuigen van een blijvende belangstelling voor, ja gebondenheid aan de figuur van Douwes Dekker, van zijn, juist in zijn wisselend aspect blijvende invloed op het volk, tot welk hij - naar zijn eigen woorden - spreken wilde.

In zijn voorwoord schrijft du Perron: 'Ik hecht, als iedereen, grote waarde aan de officiële bescheiden en andere kontrolestukken betreffende Multatuli, door zoveel ijverige zoekers opgebracht; maar ik geloof ook aan het in Nederland verachte genre van de anekdote en dat deze soms de beste korrektie is voor de eenzijdigheid van de andere voorstelling!' In deze éne zin komen wij al twee tegenstellingen tussen de beide auteurs op het spoor, d.w.z. één zeer reële en diepgaande en één fictieve. De fundamentele tegenstelling is deze: Saks is een Hollander, een Noord-Hollander zelfs en hij wil niet anders zijn - du Perron behoort tot de categorie van Nederlandse intellectuelen, wier zelfrespect onverbrekelijk gekoppeld is aan hun minachting voor hun land en hun landgenoten. Laten we geen Freud-je gaan spelen en op zoek gaan naar een rancune om deze minachting te verklaren te meer omdat het modewoord rancune niets verklaart - als de rancune niet verklaard wordt. Belangrijker is voorlopig het feit dat, waar deze minachting samengaat met een zeer beperkte kennis van het voorwerp ervan, du Perron's zelfrespect er hem voortdurend toe drijft den Hollander op te vijzelen tot den groten botterik, den half-zachte, den burgerman en den duitenplater, in één woord tot den groten vijand, hier 'deurwaarder' geheten, waaraan zijn strijdbaar temperament behoefte heeft. Aan deze met zorg gekweekte en - o, griezel van de geperverteerde originaliteit! - door 'jongeren' al weer ijverig nagevolgde vijandschap danken wij al menige goedgeschreven passage in du Perron's werk en ook de hier boven aangehaalde opmerking over het in Nederland verachte genre, die, ik twijfel er niet aan, voor een heel regiment Nederlandse... en Engelse en Chinese en Marsiaanse schrijvers op gaat, maar voor de goede niet en die zijn alleen van belang in een algemene karakteristiek. Vandaar dat ik van een fictieve tegenstelling sprak, want het had du Perron op kunnen vallen, dat juist zijn medespeler in dit Multatuli-duet, die hij verderop in zijn boek zo welsprekend naar de, deurwaarders-hel verbant, de anecdote graag en goed gebruikt - en veelal dezelfde die du Perron getroffen hebben! Dat zou hem nog meer zijn opgevallen, wanneer hij het hele werk van Saks gelezen had en niet alleen de paar

laatste hoofdstukken, die hij in zijn literatuuroverzicht vermeldt. Het lust mij niet verder in te gaan op de vele en ongemotiveerde anti-Hollandse stekeligheden over een ‘zielige schaarste aan grote mannen’ e.d., die voor du Perron de aantrekkelijkheid hebben van een jeukende plek voor een krabbende hand. Wanneer iemand tegen een man zegt: Uw vrouw is een vogelverschrikker, dan is die man een dwaas, wanneer hij argumenten gaat zoeken om te bewijzen, dat zij een schoonheid is. Hij kan hoogstens vragen: Kent u mijn vrouw dan? En zo zou men du Perron ook kunnen vragen of hij het Nederland van nu en dat waar Multatuli tegen op tornde, eigenlijk wel kent. Kleine, maar sprekende vergissingen, als waar hij in Ds. Wawelaar een charge van Dekker's doopgezinde (!) broer Pieter wil zien, schijnen wel op het tegendeel te wijzen. Du Perron's jeukende plek dient hier dan ook alleen vermeld als kennelijk uitgangspunt van zijn zich verwant voelen met Douwes Dekker, die, evenals zijn tijdgenoot Busken Huet, de vaderlandse geest te lijf ging, maar Dekker steunde daarbij op zijn bittere ervaringen, Huet op zijn ervaringen èn een grote feitelijke en anecdotische kennis van zijn volk en zijn verleden.

De, Wahlverwantschaft' met den menselijken Douwes Dekker in wien hij óók terug vond zijn eigen spontaan verzet tegen de koloniale verhoudingen en de moraal die daarbij was aangepast, heeft voor du Perron de afstand overbrugd, die de aesthetiserende nabloei van tachtig geschapen had tussen de literatuur-wereld en een van onze grootste prozaschrijvers uit een wat benepen vrees zich te encanailleren met de ‘platte geest’ der atheïstische multatulianen. Saks heeft een andere weg achter zich. Met den jongen Frank v.d. Goes en den jongen Wibaut, die op het bericht van Dekker's dood naar Nieder Ingelheim reisde, en andere jonge socialisten van de laatste decenniën der vorige eeuw, besefte hij al sinds zijn jeugd wat de socialisten-hater en would-be verlichte despoot Douwes Dekker voor de opruiming van de restauratie-geest in Nederland en voor de democratisering van ons cultuur-leven betekend had.

De knappe stylist, die hij zich later in zijn Socialistische Opstellen zou tonen, moet van jongs af geboeid zijn door Multatuli's werk, zijn latere gedegen studie van de cultuurgeschiedenis der 19e eeuw en zijn jarenlang contact met de arbeidersbeweging maakten voor hem Multatuli's betekenis tot een ook door zijn eigen critische bezinning niet meer aan te tasten waarde.

De twee wegen, waarlangs de beide schrijvers tot Dekker kwamen, verklaren al tendele hun verschil in toon. Saks voor wie de geweldige betekenis en de kwaliteiten van Multatuli al sinds vijftig jaar geen probleem meer zijn en geen betoog meer eisen, schrijft een boek over Douwes Dekker's jonge jaren en speurt met grote scherpzinnigheid na hoe het begaafde en nerveuse klein-burgerlijke jonge-

tje van de Haarlemmerdijk de schrijver van Max Havelaar, Vorstenschool en Woutertje Pieterse, maar ook hoe hij de martelaar Multatuli kon worden. Zijn brede, rustige toon, de bezinning van zijn frisse ouderdom, zijn psychologisch begrip en historische kennis maken zijn boek tot meer dan de eerste helft van Douwes Dekker's biografie, tot een cultuurhistorisch beeld van de 19e eeuw. Hoewel hij goed thuis blijkt in de Multatuli-literatuur is die voor zijn doel maar van zeer bijkomstige betekenis. In de eerste plaats, omdat hij weet, dat juist bij een schrijver als Multatuli in de geschriften over hem maar een zeer beperkt gedeelte van zijn invloed is vastgelegd, in de tweede plaats, omdat hij zich ten doel stelt, achter de Multatuli-legende, in de loop der jaren door vereerders en bestrijders geweven, het kind, den jongeling, den jongen ambtenaar Douwes Dekker terug te vinden, die Multatuli zou worden.

Geheel anders du Perron. Behalve zijn verwantschapsbesef met den man, die voor ‘de zaak van den Javaan’ opkwam, heeft hij uit Indië nog iets anders meegebracht: de geprikkelde herinnering aan de kribbig-kankerende Douwes Dekker-traditie, die daar voortzeurde en in de vorm van aanvallen tegen den voorloper van het verfoeide ‘ethische’ bewind zelfs weer opleefde. Vandaar dat zijn boek behalve een vlot overzicht van Douwes Dekker's jeugd en Indische jaren, geschreven met de tref-zekerheid van de verwante ziel, dat intussen allerminst op die verwantschap alleen drijft, een voortdurende polemiek geeft met Dekker's bestrijders, samengevat onder de benaming ‘deurwaarder’, een antipathiek en dus specifiek-Hollandse mensensoort. Altijd op zoek naar den groten vijand zijn hem die bestrijders, hoe onbelangrijk ook en hoe weinig gelezen door de natie, waarvan zij als de meest typische vertegenwoordigers worden gebrandmerkt, een - gefundenes Fressen. Door het hele boek heen speelt het thema van de strijd tegen de deurwaarders, het is een zeer sympathiek thema, dat alle menselijke mensen in het gehoor ligt en gemakkelijk wordt meegeneuried. Maar al neuriënd vraagt men zich toch wel af: zou een vreemdeling, die Douwes Dekker voor het eerst uit dit boek leerde kennen, geen wonderlijk vertrokken beeld krijgen van de Multatuli-waardering in Nederland vóór het eerherstel door E. du Perron? Zou hij er iets van begrijpen, als hem daarbij verteld werd, dat het hier om waarschijnlijk den meest gelezen Nederlandsen schrijver gaat?

Met een voor den historicus al te temperamentvol temperament schuift hij Multatuli's bewonderende biografen en zijn millioenen lezers opzij om steeds weer de deurwaarders te lijf te gaan in een gevatte polemiek, die boeiend zou zijn als de vijand meer de moeite waard was, maar die tegenover de de Kocks en Valckenier Kipsen slechts uit moest lopen op een overdeurwaarderen van de deurwaarders.

Deze temperamentvolle vechtlust heeft hem bovendien verleid tot een plompe en onredelijke uitval tegen het werk en de persoon van Saks. Hij schrijft: ‘Voor de Multatulianen was Dekker 100% een held en een groot man, hun voorvechter immers, dus de minste kritiek op hem was ongepast. En er valt nòg veel voor deze opvatting te zeggen, omdat men, zodra men de kritiek aanvaardt, schijnt mee te lopen met de weldenkenden en hypokrieten, de bourgeois en bigotten en deurwaarders.’ Het is een ‘weldenkend’ motief, waarmee meer critiek dan die op Multatuli alleen de kop ingedrukt is en du Perron zag blijkbaar geen betere weg om het te rechtvaardigen dan - die van zich zelf door die schijn te laten bedriegen en het werk van Saks in een terminologie, die het mij niet lust hier te herhalen tot één pot nat met dat der kiftige knabbelaars aan Multatuli's roem te verklaren.

Wanneer onze literaire wereld niet zo door-en-door verliteraat was en al sinds de jaren onzer huisbakken romantiek zo kopschuw voor al wat politiek heet, zou du Perron wellicht voor deze vergissing gewaarschuwd zijn: zijn vrienden zouden hem dan, toen hij een literair jong maatje was, de Socialistische Opstellen van Saks als van het beste Nederlandse proza in de handen hebben gedrukt. Maar de Socialistische Opstellen - heetten Socialistische Opstellen, dat was voldoende. P. Saks was een in de literaire wereld onbekend scribent en dus las du Perron 't zij door het toeval 't zij door zijn apriori geleid, van zijn in vele opzichten uiterst leerzaam werk niet meer dan het ene hoofdstuk, dat hem in Groot Nederland in handen kwam, juist dat wat het minst van zijn eerbiedwaardig cultuur-historische begrip te zien gaf, het meest van zijn Sherlock-Holmse bezadigdheid, die zo prikkelend op het temperament van du Perron werkt, en opgewonden door het bloedbad onder de de Kocks en Kipsen werd hij door zijn critisch vernuft in de steek gelaten en joeg ook Saks over de kling van den deurwaarderdader.

Het is jammer, dat du Perron het werk van Saks niet onbevooroordeeld gelezen heeft, zo onbevooroordeeld als de Hollander Saks ook nu nog het werk van du Perron zal kunnen lezen. Hij zou niet alleen iets kunnen leren van de wijze, waarop Saks Douwes Dekker's haat tegen Holland rechtvaardigt, hij zou ook èn als schrijver èn als schrijver van een boek dat uitzonderingswijs de Indisch-Europese samenleving van binnen uit en niet met de ogen van de totok aanziet, kunnen waarderen, hoe zuiver deze Hollander, die Indië niet kent, het totok-karakter van Douwes Dekker gepeild heeft en begrepen, hoe eenzaam hij in Indië geleefd heeft, vervreemd van Holland, vreemd blijvend aan ‘den Javaan’. ‘Hij staat maatschappelijk éénzaam in zijn verschralende hollandse potaarde’. Daarmee is niet alleen het lot van Douwes Dekker op zijn buiten-

post, maar de zieligheid van duizenden koloniale ‘heersers’, die ‘voor alles Europeaan wilden blijven’ gekarakteriseerd.

Het is alweer jammer, dat du Perron een belangrijke aanwinst der Multatuliana, een eerste, niet verzonden brief aan de g.g. Duymaer van Twist en in zijn boek voor het eerst gepubliceerd, voor alles gebruikt om deurwaarders-standjes uit te delen in de eerste plaats alweer aan Saks, die zo'n belangrijk document, op het Multatulimuseum aanwezig, over het hoofd zag. Hier neigt de polemiek naar het kwaadaardige. Het is om te beginnen niet anders dan een debatertrucje iemand te verwijten, dat hij niet voldoet aan de definitie, die men zelf heeft opgesteld. De gedachte, dat een zo door en door bescheiden mens als Saks zichzelf als ‘“superieur-gedocumenteerd” zou zien is rondweg belachelijk. Du Perron kon niet weten, dat Saks als sedert jaren niet in staat is musea te bezoeken, maar waar hij er zich zelf over verbaast, dat Multatuli en Mimi dit belangrijke stuk ongepubliceerd lieten en hij het toeval van zijn eigen vondst kende, zakken we hier tot een peil, dat de nobele geest van den aangevallene zeker, maar ook de intelligentie van den aanvaller onwaardig is. Want - ik spreek als werkelijke, niet als pseudo-leek in Multatulianis - het komt me, eerlijk gezegd, voor, dat het sop de kool niet waard is en dat er hier om der wille van het geschil tegenstellingen geschapen worden zo fictief, dat er waarlijk minder psychologisch begrip nodig is dan waarover du Perron elders toonde te beschikken, om ze in een ogenblik te doen vervluchtigen. Maar nee, met die gevonden brief wapperend in de hand snelt hij op den vijand in: dit is het bewijs, dat “de zaak van den Javaan” hem niet achteraf, maar h i e r volkomen bewust werd,’ roept hij de lasteraars toe, die Douwes Dekker's ontslag als uitgangspunt van zijn strijd om recht hebben aangewezen, waarin de zaak van den Javaan eerst later de centrale plaats zou krijgen. Hier, vijf dagen na zijn ontslag, geeft hij al een heel requisitoir over aan de inheemse bevolking begaan onrecht uit zijn hele ambtelijke loopbaan.

Al weer krijgt men de indruk dat du Perron ter wille van het fijne bokspartijtje op de meest felle, maar minst belangrijke tegenstelling ingaat. Immers de beide uiterste standpunten in dit conflict: een volkomen onzelfzuchtige Douwes Dekker tegenover den querulant, die den Javaan voor zijn wagentje spant zijn beide zo kennelijk onwaar, dat het zinneloos is met hun aanhangers te polemiseren. Interessanter, want werkelijk verdiepend, zijn de nuance-verschillen. Zowel Saks als du Perron wijzen er herhaaldelijk op, dat Douwes Dekker vóór alles schrijver was. De plaatsruimte ontbreekt om hier uit beiden de treffende voorbeelden te citeren van hoe bij hem steeds leven en literatuur in elkaar grijpen. Hij was een schrijver, geen man van de daad, geen leider, hoe graag hij ook de lakens

uitdeelde. Zijn daden liggen in zijn geschriften en konden nergens anders liggen en als ambtenaar, ja in zijn gedroomde rol van gouverneur-generaal en onderkoning had hij misschien zijn stoffelijke belangen wat beter kunnen dienen, maar niet zijn nobele eerzucht en voor ‘den Javaan’ geen tiende bereikt van wat zijn éne Max Havelaar uitrichtte. Natuurlijk heeft hij tijdens zijn ambtelijke loopbaan al oog gehad voor het koloniale onrecht. De gevonden brief bewijst dat - ten overvloede in de archivale zwart-op-wit zin. Wie lezen kon, wist dat ook al uit zijn gepubliceerde werk. Maar om als ambtenaar zich tegen dat onrecht te keren, was een leidersgenie nodig, dat Douwes Dekker niet bezat. Hij kon niet meer zijn dan een goed en schrander ambtenaar, die door zijn spontaan gevoel voor recht geleid - af en toe een ondoordachte daad beging. Zijn latent verzet tegen dat onrecht, dat hoe langer hij ambtenaar was, meer en meer verweven moest raken met zijn latent verzet tegen een loopbaan, die hem van zijn bestemming afhield, kon pas zijn ware - literaire - en zegenrijke vorm krijgen, toen zijn persoonlijk conflict hem meesleepte. Terecht veronderstelt du Perron, dat een half-bewuste hang om zich vrij te maken voor zijn bestemming als schrijver het Lebak-conflict verscherpt heeft.

Er lijkt me hier geen reden het te betreuren, als in het geval van sommige noeste, maar onpersoonlijke dissertaties, dat twee schrijvers op ons kleine taalgebied hetzelfde onderwerp aanpakten. Beiden hebben een zeer persoonlijke bijdrage gegeven tot ons begrip van het fenomeen Mutaltuli, twee beelden, die elkaar in wezen niet vertroebelen en, waar beiden auteurs zijn met een beperkt ‘eigen’ publiek zullen ze, van uitgevers-standpunt gezien, elkaar nauwelijks in de weg zitten. Voor jonge mensen zal mogelijk het nerveus-moderne werk van du Perron, zijn jeugdige, soms geforceerd jeugdige toon meer aantrekkingskracht hebben dan het onmiskenbaar dieper-doordringende werk van Saks, bejaard, maar te jeugdig nog om zijn ouderdom te verloochenen.

Het is, juist bij de eenmaal bestaande grote verspreiding van Multatuli's werk in bibliotheken en particuliere boekenkasten, moeilijk na te gaan, hoe veel hij nog gelezen wordt. Wanneer deze boeken iets bewijzen, het één door zijn driftige overtuiging, het ander door zijn fijnzinnige analyse, dan is het dit: dat hij èn als historisch fenomeen en als schrijver-die-iets-te-zeggen-heeft ook voor onze tijd nog altijd ten volle waard is gelezen te worden.

A. ROMEIN-VERSCHOOR

Van Schendel en het noodlot
Arthur van Schendel, De grauwe vogels Meulenhoff, Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Echt Van Schendel, dit laatste boek, De grauwe vogels. Een voort-

zetting van zijn na de Italiaansche boeken begonnen Hollandsche reeks: Fregatschip - Jan Compagnie - Waterman - Hollandsch Drama - Rijke Man. Is 'De grauwe vogels' een sluitstuk? Wij hopen het niet. Wij hopen dat een sluitstuk minstens het meesterwerk van deze reeks, De waterman, zal evenaren. En dat doet De grauwe vogels niet.

Wat houdt het in, te zeggen dat een boek echt Van Schendel is? Ten eerste: de rechtlijnigheid. Een boek van Van Schendel is als een kanaal. Geen niveau-verschil tusschen aanvang en einde; een wat doodsche, soms indrukwekkende gelijkmatigheid; alles staat van tevoren vast, is onverzettelijk bepaald. Geen mensch verandert ooit in een boek van Van Schendel, de gebeurtenissen hebben telkens de strekking aan te toonen hoe onvermijdelijk men in alle dingen des levens zichzelf blijft, en men kan zich, als men het boek gelezen heeft, verwonderd afvragen, of het door de groote eenderheid komt dat in elk dezer korte romans het leven zoo lang lijkt. Ten tweede: de figuren uit een boek van Van Schendel vormen meestal een zeer besloten gezelschap, bestaande uit broers, een vriendenkring of ambachtsgenooten, wier gezamenlijk leven ons wordt meegedeeld. Meestal zijn ze elkaars spiegelbeeld, congruente tegenstellingen; wat de een links is is de ander rechts. De reiskameraden hebben een geheel leven met elkaar te doen, er is weinig of geen invloed van buiten. Het 'buiten' bestaat enkel uit elementen: water, natuur, weersgesteldheid. En er is, vooral sinds het Hollandsch Drama bespeurbaar, sinds dus de boeken niet meer te water maar te land spelen, nog een ander element aanwezig, waarvan moeilijk te zeggen valt of het aardsch is of bovenaardsch: een 'beheksteid' van huis of grond, samengaande, binnen in de karakters, met een overerfelijke verdorvenheid van menschelijke geaardheid. Zoo schijnt dan het noodlot, of hoe men de onverzettelijkheid noemen wil, zich tot dieper dan het begin van het boek en tot verder dan het einde daarvan uit te strekken.

En al dit eentonige is niet zonder huiveringwekkende grootschheid. Huiveringwekkend deze 'Grauwe Vogels', de twee broers, Kasper en Thomas Valk, de gedoemden. Kasper, de arbeidzame, die zijn plicht doet in het zweet zijns aanschijns - hij is tuinder - maar die zijn plicht doet uit opstandige hoogmoed, want hij verwerft zich door zijn arbeid het recht het noodlot toeval te mogen noemen en hij behoeft zich door niets dan door toeval overwonnen te verklaren; Thomas, de blinde broer, gepensionneerd Indisch officier, bij Kasper inwonend, die, blind als hij is, helderziender is dan zijn broer, van een helderziendheid die in elk toeval een zich mettertijd voltrekkend noodlot opmerkt, maar die niettemin, helderziend als hij is, zelf het blinde werktuig moet zijn waarmee een blinde kracht,

de ‘behekstheid’, den noodlottigen slag toebrengt. Want hij is het die Heiltje, Kasper's vrouw en goede maar machtelooze genius, met een bijl vermoordt. Eerst dan, als Thomas door den veldwachter meegenomen is, schijnt de verdorvenheid uitgewoed, en kan Kasper weer in zijn tuinderij aan den arbeid en doet daar ‘zwijgend zijn werk met de planten al de uren van het daglicht.’ En er is van het groote gezin niets overgebleven dan zijn eene dochter Sophie ‘die in den avond bij hem zat’.

Troosteloos, dit einde? Neen. Het is minder troosteloos dan de moeizaamheid van het lange leven. Want de grauwe vogels, tijd en toeval, zijn nu voorbij, het kwaad heeft eindelijk uitgewerkt.

TONIA DE BILT

Twee verrassingen
Emmy van Lokhorst, Van aangezicht tot aangezicht N.V. Querido's Uitgeversmaatschappij, Amsterdam; f 3.50, f 4.50
Clare Lennart, Tooverlantaarn A.W. Bruna en Zoon, Utrecht z.j.; f 2.75, f 3.50

Het is misschien niet aardig om twee schrijvers tegen elkaar uit te spelen, maar deze beide boeken zijn mij tegelijkertijd in handen gekomen en dus heeft de vergelijking zich als het ware aan mij opgedrongen. En veel te vergelijken valt er ook eigenlijk niet. De eenige conclusie waar men toe komen kan, is dat deze schrijfsters volkomen elkaars tegengestelde zijn. Emmy van Lokhorst de serieuse en minitieuse uitbeeldster van het dagelijksch leven. Clare Lennart, dichterlijk, capricieus en ironisch. Emmy van Lokhorst met haar goeden zinsbouw en zuiver taalgebruik, Clare Lennart met haar slordige zinnen, rare woorden en taalfouten.

Laat ik beginnen met te zeggen, dat deze roman van de vruchtbare schrijfster Emmy van Lokhorst mij aangenaam verrast heeft, voornamelijk omdat zij gelukkig afgestapt is van de milieus van half-intellectueelen en half-kunstenaars van den Toren van Babel en de quasi-mystiek van Reigersberg. Het is duidelijk, dat de schrijfster terdege afstand heeft genomen tot de karakters van haar nieuwen roman, zoodat zij in staat is hen helder en vooral aanvaardbaar uit te beelden en de belangstelling voor hun problemen en levensloop gaande te houden. Zij bewijst met dit boek, dat haar werk toch op een ander plan staat, dan de befaamde vrouwelijke buurpraatjes-litteratuur. Vooral haar vrouwenfiguren geven blijk van een intelligentie, die haar behoedt voor banaliteit, meer nog dan haar mannen, die voor mijn gevoel wat schimmig en vooral v u à t r a v e r s u n t e m p é r a m e n t f é m i n i n zijn.

Wat mij het meest getroffen heeft in dit boek is het goed weergegeven verschil tusschen de overwinning op het leven van Lucie, de

zeer jonge vrouw, die wint door haar onwankelbaar vertrouwen, dat een gave der jeugd is, en die van Marianne, de oudere en ervarene, die door leed geleerd heeft haar leven te herijken op geheel andere waarden, dan die welke de jeugd als hoogste goed ziet. In feite lijkt het misschien alsof zij hetzelfde bereiken - geluk in het huwelijk - maar het wezen is anders. En het is een groote verdienste van de schrijfster, dat zij dit duidelijk gemaakt heeft.

Thans over Clare Lennart. Ondanks haar verregaande slordigheid ligt haar boek, om zijn grootere visie mij toch nader aan het hart. En ik zou bijna geneigd zijn haar mishandeling van de Nederlandsche taal met den mantel der liefde te bedekken, als dat niet zoo ontzettend zonde van haar werk was. Dit gebrek moet toch af te leeren zijn. Wat b.v. beteekent, als iemand een roman af heeft: 'En signaleerde met bravoure: André Fernhout,' en wat is 'onberoerde afstandigheid van dit gezicht' (stand-offish?) Verder meen ik, dat wij in het Hollandsch beangstigend en geaffaireerd zonder trema schrijven en uit welk Hottentotsch is 'Het zou zich wel vinden. En het vond zich ook' afkomstig? Het woord 'weerzinnig' klinkt mij ook vreemd in de ooren en de verleden tijd van melken is molk. Ook heb ik bezwaar tegen het overmatig gebruik van woorden als 'droom' en 'zoet'. Deze moeten niet te vaak uitgesproken worden, de sfeer van het boek moet hen suggereeren.

Ziezoo de grieven zijn gelucht, nu blijft niets dan de bewondering over. Want die heb ik zeker voor dezen roman.

Daar is in de eerste plaats reeds het beeld, dat Clare Lennart oproept in haar beschrijving van het in een uithoek weggestopte stadje Heerenhaghen, bijna bedolven onder zijn lindeboomen. En in dat stadje de bewoners, aan de eene zijde de burgerij die in zijn 'spotvorm van leven' alles uitstoot wat anders is en denkt, door de schrijfster het felst gehekeld in zijn voortreffelijken representant, de verwaande, handige Streber Mr. Jean François Billeman, gemeentesecretaris, bezield met maar één verlangen: revanche te nemen op zijn naam. Aan de andere zijde de eigenaardige, buiten het kader vallende elementen die welhaast iedere gemeenschap van menschen herbergt, doch die in een groote stad onopgemerkt zouden blijven. Ten eerste de burgemeester, laatste gedegenereerde telg van een oud geslacht, wiens degeneratie zich uit in een overmatige verfijning en een ziekelijke angst voor het leven. Verder het hoofd van de school Sjoerd Menardie, die liever bloemen kweekt dan zich met menschen bemoeit en meester Winters, die viool speelt en zich dag in dag uit bedrinkt in een verscholen kroegje, echter zoo dat eigenlijk niemand er last van heeft.

En in dit stadje komt op een goeden dag Floortje Désire als onderwijzeres. Een heel jonge vrouw van wie een niet te verklaren maar

onweerstaanbare bekoring uitgaat. Met haar verschijnen is het alsof een vonk door het stadje slaat. Het begint al met den stationchef, die haar den weg wijst, als zij met de trein aankomt. De wijze waarop Clare Lennart zijn manier van doen beschrijft na zijn eerste ontmoeting met Floortje is kostelijk.

De burgerij is bekoord en verteederd, maar ten slotte is Floortjes gedrag toch te vreemd om hun afkeuring niet op te wekken. Mr. Billeman's eerzucht wordt bevredigd, als hij zich met haar in het publiek kan vertoonen. Menardie noemt één van zijn kweekproducten naar haar, meester Winter speelt viool voor haar en Rudolf van Haerlant wordt de trouwe trawant bij al Floortjes romantische invallen. Een jaar later na een avontuur met een kermisjongen, dat haar in het stadje heelemaal onmogelijk maakt, verdwijnt Floortje zooals zij gekomen is, onbewust van de verwarring en de onrust die zij gesticht heeft. Een jaar is genoeg, zij heeft nog voor een maand geld en daarna zijn er weer andere mogelijkheden. De correcte Billeman, wiens huwelijksaanzoek zij heeft afgeslagen, bedrinkt zich en wordt den volgenden morgen met een ontzettenden kater wakker, Rudolf die met zelfmoord-plannen rondloopt, komt door een ongeluk om het leven.

Dit is de korte inhoud van Tooverlantaarn, een roman die door Clare Lennart met een bewonderenswaardig mengsel van geest, dichterlijkheid en ironie geschreven is. Een mengsel dat een zeer merkwaardig verschijnsel is in de Nederlandsche literatuur.

C. EGGINK

Gemeenschapsopvoeding
C.A. Mennicke, Sociale paedagogie Erven J. Bijleveld, Utrecht; f 2.90, f 3.90

Na de publicatie van zijn Sociale psychologie was het te verwachten, dat Prof. Mennicke een aantal van de daarin vervatte denkbeelden naar de sociaal-paedagogische kant zou uitwerken. Zo ligt dan nu een boek voor ons over de ‘grondslagen, vormen en middelen der gemeenschapsopvoeding’. Een moeilijk en ingewikkeld onderwerp, dat door den schrijver uitstekend is behandeld.

Het historisch overzicht in het eerste hoofdstuk had wel iets uitvoeriger kunnen zijn. De opmerking over Fichte op blz. 23 bovenaan zou ik niet graag op mijn verantwoording willen nemen. Er zijn trouwens wel meer formuleringen aan te wijzen, die min of meer aanvechtbaar zijn. Bovendien bevat Prof. Mennicke's boek talrijke germanismen. Maar daarmee kan de critiek eindigen. Er valt in deze interessante studie over sociale psychologie genoeg te waarderen. In de eerste plaats de originaliteit van het eigen inzicht van den geleerden auteur, die ‘het gemeenschapsideaal van een synthe-

tische wereldbeschouwing' propageert. Volgens deze beschouwingswijze heeft de mens twee functies: 'een oriënterende, die hem de eindige wereld leert kennen en beheersen en een metaphysische, die hem doet vragen naar zijn principiële positie in de wereld en dus naar zijn verhouding tot het geheel der wereld' (blz. 79). Maar het oneindige is nooit geheel te omvatten. 'De interpretatie van het kosmisch geheel is dus (psychologisch) alleen mogelijk op grond van een absoluut stellen van bepaalde elementen en dus van een beslissing, die niet ten volle beredeneerd kan worden, maar een daad betekent, waarvoor ten slotte de mens zelf de verantwoordelijkheid draagt'. Deze verantwoordelijkheid geeft Prof. Mennicke een centrale positie in zijn systeem. Zij dient hem o.a. als grondslag voor een philosophie der vrijheid, d.w.z. 'de toestand, waarin de kracht der verantwoordelijkheid zodanig is ontwikkeld, dat alle levensuitingen aan het verantwoordelijkheidsbesef beantwoorden' (blz. 81). Deze theorie zoekt dan verder een evenwicht tussen de oneindige differentiëring van de natuurlijke en maatschappelijke werkelijkheid, die in haar bestaansrecht wordt erkend, en de dwang, die nodig wordt zodra de gemeenschap niet door de kracht der verantwoordelijkheid in stand wordt gehouden.

Wanneer verder in het boek de middelen besproken worden om dit evenwicht tussen vrijheid en gebondenheid te bereiken, gaat de schrijver terecht van de stelregel uit: 'Gemeenschapsleven is zonder orde en discipline niet te denken' (blz. 192). Maar de discipline mag nooit 'Selbstzweck' worden; zij heeft slechts zin uit sociaal-paedagogisch standpunt, als voorwaarde en grondslag voor verantwoordelijkheid en vrijheid.

Het is te betreuren, dat Prof. Mennicke zijn eigen theorie niet uitvoeriger heeft uiteengezet. Ze gaat nu schuil onder beschouwingen over het gehele terrein der sociale paedagogie. En voor zover ze ter sprake komt, geschiedt dit in enige tientallen bladzijden.

Misschien dat de schrijver er nog eens toe komt zijn synthetisch gemeenschapsideaal meer in den brede te behandelen.

P.J. BOUMAN

De roman van een land

Halldór Laxness, Salka Valka, roman van een menschenleven. geautoriseerde vertaling uit het deensch van dr. Annie Postumus Z.H. Uitgevers Mij Den Haag; f 3.90, f 4.90

De eindindruk, dien men van de lectuur van dit omvangrijke boek overhoudt, is deze, dat men op een eiland heeft vertoefd, dat men geleefd heeft te midden van een bevolking, die politiek en economisch geïsoleerd is van de buitenwereld. Deze indruk beantwoordt geheel aan de wezenlijke gesteldheid van dit land, IJsland. Het is

een groot land, maar met een schaarsche bevolking. De eenige band met Europa vormt de staatkundige relatie tot Denemarken. Overigens is het aan zich zelf overgelaten. Overgelaten aan zijn ruw, vochtig klimaat, dat landbouw bijna onmogelijk maakt, aan zijn vulkanische bodemgesteldheid, zijn primitief Christendom, zijn moeilijken levensstrijd met als vrijwel eenig bestaansmiddel: de visscherij.

Salka Valka, 'onecht' kind van een wonderlijke moeder (even fel in haar godsdienstzin als in haar zinnelijke neigingen), blijft ergens in het noorden achter en slaat zich door een moeilijk leven heen, waarin zij alles en iedereen tegen zich vindt, haar duistere afkomst, de liefdesverwikkelingen van Sigurlina, haar moeder, haar eigen onwrikbaren aard, haar absolute eenzaamheid na de dood van Sigurlina en ten overvloede haar belagers Steintor Steinsson en Arnaldur Björnssen, haar kwade en haar goede geest.

Het is een merkwaardig, sterk meisje, deze Salka Valka, en meer er toe geneigd een man te zijn dan een vrouw, waartoe de natuur haar veroordeelde, trotsch ondanks haar aanvankelijke, bittere armoede, stug ondanks haar naar liefhebben hunkerende ziel. Zij is als het ware de belichaming van het land, waaruit zij stamt, haar bodem schijnt even onvruchtbaar, haar aard even stormachtig, haar geest wil zich liefst afsluiten voor de buitenwereld, norsch en onverbiddelijk. Zij is tot de tanden gewapend, maar toch dringen er nieuwe ideeën langzaam tot haar door, de zelfde, die de heele wereld doordringen - dezelfde, die ook tenslotte door het waakzaam isolement van IJsland weten heen te boren - de denkbeelden omtrent een betere, rechtvaardiger gemeenschap. Het is Arnaldur Björnssen, haar kindervriendschap en haar jeugdliefde, die dit bij haar bewerkstelligt. Maar denk niet, dat zij hiermee den man heeft gewonnen; de man, die haar deze vernieuwing brengt, heeft niets van de oerkracht, die in Salka Valka huist. Hij is zwak en zij zelve moet hem den weg wijzen en de middelen verschaffen om elders een ruimer, blijder leven tegemoet te gaan. En hij laat Salka Valka alleen, zooals de wereld ook IJsland alleen laat - omdat het niet anders kan. Hij laat Salka Valka alleen in den regen, in de mist, in de sneeuw en tusschen een bevolking, die nog niet rijp is voor nieuwe ideeën en tusschen de traan, de vischingewanden, de schubben en de pekel, met handen verruwd en verwond door het werk en door de kou.

'Salka Valka' is niet de roman van een mensch, zooals het titelblad die wil doen gelooven, het is ook niet de roman van een volk. Het is de roman van een land, waarmee de natuur geen erbarmen heeft gehad of hebben zal, een land, waarvoor geen kruid gewassen is. Alles wat er met en om de menschen geschiedt, in dezen roman, is

maar een zwak spel. De schrijver zelf hecht er geen waarde aan, hij ziet slechts zijn land. Zijn mededogen geldt slechts dit land en zijn verworpenheid. En, misschien, Salka Valka, die tot een symbool van dezen ouden trots en deze weemoedige misdeeldheid is uitgegroeid.

C.J. KELK

Swift Redivivus
Karel Capek, De oorlog met de salamanders N.V. Holkema en Warendorff, Amsterdam; f 1. -, f 1.50

Er bestaan in het leven zelf of in de phantasie der menschen eenige onderwerpen, waar de letterkunde zich zelden aan waagt en waar ze àls ze het doet gemakkelijk haar Muzenvingers aan brandt. Al te geheimzinnige moorden, die door al te knappe detectives, vermomd als reken- en boekhoudmachines door het verhaal loopend, worden opgelost, occulte verschijnselen, waarbij de goochelarij gewoonlijk een grootere rol speel dan het bovenzinnelijke, uitvindingen en ontdekkingen, die de wereld een geheel ander aspect zouden verleenen als de lezer er maar aan kon gelooven, al deze door een ongebreidelde phantasie geschapen motieven, waarbij de laatste met de eerste of de eerste met de laatste op hol slaat, terwijl de arme schrijver hopelooze pogingen doet zoo lang mogelijk in het zadel te blijven zitten, tot hij in het midden van het boek met een smak op den grond terecht komt, omzeilen zorgvuldig alles wat men literatuur zou kunnen noemen. Het contact met het 'Leven' ontbreekt, het is te theoretisch, zij het ook niet altijd even cerebraal.

Capek bewijst ons in zijn boek, dat ook de waardebepaling van een ongewoon gegeven, zelfs als het voortreffelijk is uitgewerkt, min of meer theoretisch blijft. Onze maatstaf: heeft het mij ontroerd, ben ik onder het lezen of daarna anders, beter, slechter, diepzinniger geworden? kan hier niet worden toegepast, hiermee de relativiteit van elke ellemaat duidelijk demonstreerend.

Het kon (bij wijze van spreken) niet gekker: salamanders, die praten, vestingen bouwen en ten slotte de menschheid dreigen alle vastlanden in eilandjes te verdeelen: geen sterveling heeft hier eenig contact met hetgeen gebeurt of ooit zou kunnen gebeuren. Het is voor den schrijver dus onmogelijk gevoelens of gedachten bij den lezer op te wekken, die tot diep in zijn hart of zijn hersenen doordringen en daar eenige wanorde of orde scheppen, d.w.z. theoretisch onmogelijk.

Daarbij komt, dat de professorale toon van onze kunsthistorici, als zij over Breughel spreken, de droeve gezichten van Concertgebouwbezoekers, als zij naar een concert van Mozart luisteren, de statige gebaren der letterlievenden als zij Vondel bejubelen ons achter-

dochtig hebben gemaakt tegenover elk werk, dat ons amuseert, immers: dit kan nooit een ‘blijvenden indruk’ achterlaten.

De hier en daar scherpe satyre op hedendaagsche toestanden, hoezeer ook met gevoel voor compositie (men draaft immers zoo gemakkelijk door als men bezig is zijn vijanden te verslaan, vooral op papier) kunnen dit werk toch niet ‘opheffen tot het peil van de enz. enz.’ Bovendien: het groote publiek zal dezen roman ongetwijfeld apprecieeren en wat het groote publiek mooi vindt dat kennen we nu zoo langzamerhand wel...

Tegenover al deze (theoretische) bezwaren staat Capek met zijn zich elk jaar in aantal verdubbelende of vertienvoudigende salamanders en verleidt mij, en nu ‘voor mijn plezier’ de kennismaking te hernieuwen, het plezier, waarmee soms ik naar een goede film ga in plaats van een goed boek te lezen.

En hier ligt wellicht een gedeeltelijke oplossing van het dilemma; de vraag namelijk, of men bij het aanschouwen, lezen, hooren van een kunstwerk zelf een zekere hoeveelheid arbeid heeft verricht, ja of neen. In het eerste geval is men geneigd zijn eigen ‘werk’ (dat gewoonlijk niet laag wordt geschat) bij dat van den kunstenaar te voegen, zoodat elke kunstuiting, waarbij men ‘niets heeft uitgevoerd’ noodzakelijkerwijze lichter moet wegen.

Wij laten de kwestie dus maar het liefst in het midden, het etiket blijft achterwege en de beslissing of Capek de literatuur heeft verrijkt met een uitmuntenden amusementsroman of met een uitmuntend (want in de letterkunde gaat het mopje van den koning tegen den pas in den adelstand verheven koopman: u was de voornaamste burger, nu bent u de onaanzienlijkste edelman, niet op) werk van kunst aan van hun onaantastbaarheid overtuigde deskundigen over.

Eva Raedt-de Canter vertaalde dezen roman in een Hollandsch, waarbij men geen oogenblik het gevoel krijgt niet het origineel voor zich te hebben, een bewijs, dat de uitgevers, die tot het inzicht zijn gekomen, dat men vertalingen uitsluitend dient op te dragen aan menschen, die bewezen hebben met onze taal om te kunnen gaan, m.a.w.: de letterkundigen, gelijk hebben.

REIN BLIJSTRA

Vorsten der wetenschap

Georges Duhamel, Chronique des Pasquier, N° VI: Les maîtres. Parijs, Mercure de France, 1937

De lezers van de tot nu toe verschenen deelen der ‘Chronique des Pasquier’ zullen het reeds begrepen hebben: deze cyclus wordt in hoofdzaak het relaas van de beproevingen die Laurent heeft door te maken, maar ook van de overwinningen die hij zal behalen. Anders

dan bij de kennismaking met Salavin het geval was, gevoelen wij hier dat een leven in opgang uitgebeeld wordt. Zeker bezwaarlijk genoeg, dit leven! De familie waarin hij geboren was, bleek onverdraaglijk. Een liefde zonder uitzicht dreef hem ertoe, met een nieuwe vaccine een levensgevaarlijke proef op zichzelf te nemen. De vrienden met wie hij in Bièvres iets als een phalanstère had gesticht, toonden zich voor samenleving totaal ongeschikt: de onderneming moest opgegeven worden. Laurent versaagt echter niet. Juist door deze bittere ervaring voedde zich al dien tijd zijn geest, vormde en verdichtte zich zijn karakter; en thans heeft hij uiterlijk en innerlijk een vaste gestalte aangenomen.

Wij zien hem ditmaal met leermeesters in contact; en ook dezen stellen hem teleur. Professor Chalgrin is een geniaal bioloog, een nobel denker, een fijngevoelig, zachtzinnig mensch; Nicolas Rohner, in de biologie niet minder bekwaam, wekt bovendien bewondering door zijn kracht en activiteit. Maar deze beide groote geleerden miskennen elkaar. Rohner, die op niets zoo gesteld is als op decoraties, eervolle benoemingen en andere bewijzen van reputatie, wordt van nature en bijna automatisch woedend op al diegenen onder zijn bekenden, en vooral onder zijn vakgenooten, aan wie zulke onderscheidingen evenzeer te beurt vallen als aan hemzelf; of zij ze verdienen, of zij ze op volkomen zuivere wijze verkrijgen, zooals van Chalgrin gezegd kan worden, of hij zelf er mee overstelpt wordt: het doet voor Rohner niets ter zake. Hij kan eenvoudig niet velen dat anderen ook genieten van hetgeen hijzelf zoo op prijs stelt; iedere eer voor een ander is een grievende blaam voor hem; en de wensch dit gevoel zijn absurditeit te ontnemen, dwingt hem, met onweerstaanbaren dwang, dien ander op alle denkbare manieren te kleineeren. Chalgrin, van zijn kant, verdraagt Rohner's vijandschap slecht, geraakt er innerlijk door ontredderd, laat zich tot onhandige en overdreven weerwraak verleiden, doet eindelijk een edelmoedige, maar opnieuw onhandige poging om tot verzoening te geraken; als deze op Rohner's onwil afstuit, schokt dit hem zoo, dat hij door een beroerte wordt getroffen. Laurent woont dat alles met smart, en soms met stijgende ontsteltenis bij. Zelf is hij het slachtoffer van Rohner's karakter, als deze hem dwingt, deel te nemen aan de sectie op het lijk van een jonge vrouw voor wie hij een begin van liefde gevoeld heeft. Met geestdrift had hij zich aan zijn beide meesters toegewijd, overtuigd dat zij de gehoorzaamheid en de vereering die hij zich genoopt voelde hun te betoonen, ten volle verdienden; en nu moet hij ervaren dat ook hun karakter - vooral dat van Rohner - niet vlekkeloos is. Ook de meesters verschaffen geen volkomen voldoening.

Toch blijft de hoofdtoon van het boek affirmatief en optimistisch.

Ondanks alles behouden levens als die van Chalgrin en Rohner voor Laurent, en voor Duhamel zelf zeker ook, hun groote waarde. Gelijk zoo dikwijls, geeft Duhamel ook hier van een tweevoudige visie op de menschenwereld blijk. Salavin was een tot mislukking gedoemde: hij was echter tevens een moedige, een strevende ziel. Zoo zijn deze leermeesters van Laurent misschien somtijds zwak: leermeesters blijven ze toch, in den hoogsten zin van het woord, en hun wetenschappelijke arbeid is heilzaam. 'Toutes les feuilles sont gâtées, tous les arbres sont malades, mais la forêt est magnifique' (blz. 303).

Het leven van Laurent gaat in dezelfde lijn voort: dit beteekent meteen dat zijn vroegere leven nog in hem nawerkt. Zijn broer Joseph blijft hem met afschuw vervullen en tegelijk eigenaardig fascineeren: men zou bijna gelooven dat er een heimelijke gelijkenis tusschen hen bestond, op sommige punten. Met de vrienden uit Bièvres houdt hij voeling, vooral met Sénac, die in het geschil Chalgrin-Rohner een verradersrol speelt en met zelfmoord eindigt. Twee andere kameraden uit de phalanstère vatten liefde op voor Laurent's zuster Suzanne, de een tot zijn ongeluk, de andere misschien niet tot zijn geluk: zij heeft den leeftijd bereikt waarop zij onheil kan stichten... En Cécile trouwt.

Maar al blijft Laurent's leven met zijn verleden verbonden, toch doet hij met deze nieuwe ervaring een gewichtigen stap voorwaarts! Ook in zijn denken. Want een der controversen tusschen Rohner en Chalgrin is die over de waarde van het rationalisme, en hetgeen op Laurent den meesten indruk maakt, is Chalgrin's meening dat de rede weliswaar behoort te heerschen, maar op voorwaarde dat zij niet weigert rekening te houden met onze intuïtieve, dichterlijke, religieuze of mystieke kennis: zij heeft die te onderzoeken, te toetsen zoo mogelijk, maar mist het recht ze bij voorbaat uit te sluiten. In nog een ander opzicht is Laurent blijkbaar met zichzelf tot klaarheid gekomen: als hij, gewagende van de behoefte die hij gevoelt een gebed uit te spreken, er heel fijn, want zonder eenige verdere toelichting, bijvoegt: 'Prier est un verbe transitif' (blz. 186), blijkt hij, die dus niet weet tot w i e n men zou moeten bidden, ten aanzien van de vraag naar het bestaan van God het agnosticisme als de eenig mogelijke geesteshouding te beschouwen. Het is wel duidelijk dat, dóór Laurent, hier Duhamel zelf, al was het maar de Duhamel van vroeger, zich uitspreekt.

Aan Laurent heeft de groote en terecht zoo beminde schrijver trouwens nog heel wat meer van zijn eigen gedachten toegeschreven; ja, waarschijnlijk heeft hij bijna alle gemoedsbewegingen uit zijn jeugd en zijn voornaamste herinneringen uit dien tijd in Laurent geconcretiseerd. Vandaar dan ook dat er niets onmogelijks ligt in

de beeldende, geestige, gevoelige, savoureuze taal van Laurent's brieven, waaruit dit boek bestaat en waarin hij geacht wordt het verhaal dat Duhamel op zijn hart had aan Justin Weill te vertellen. Die taal is de taal van Duhamel zelf.

J. TIELROOY

Verval eener bourgeoisie
Irene Kullmann von Kress. Ilka, roman einer ehe Universitas-Berlin 1937

Indien men wilde zou men er zich mede kunnen vermaken dat juist in de hoofdstad van het Derde Rijk een roman als 'Ilka' moest verschijnen. Dat de nationaalsocialistische machthebbers de uitgifte van dergelijke verhalen niet bemoeilijken maakt deze beweging in onze oogen weer eens extra troebel.

Altijd meenen wij nog dat deze strooming in hoofdzaak een naïef en grof verweer is van den kleinen burgerstand tegen de opkomst van den arbeider eenerzijds en anderzijds tegen de overheersching van den grootburger, den kapitalist bij uitnemendheid, die hem - den middenstander - overal verdrong en den arbeider nog eenigszins vooruit hielp bovendien. Vooruit hielp ten eigen bate en op kosten van den kleinen bourgeois.

Een glimlachje dat is de verschijning van dezen roman dan ook volkomen waard. Doch bij dien glimlach dient het dan ook te blijven. Het gaat nu eenmaal in de wereld en dus ook in Duitschland altijd een beetje anders toe dan men verwacht en met den lach moet men spaarzaam worden. Anders gaat er te veel ernst verloren en zonder ernst als begeleiding of achtergrond is humor nauwelijks bestaanbaar!

De bewondering van het kleinburgerlijke publiek, en dat is het Duitsche publiek in hoofdzaak nog altijd, voor den rijken en machtigen fabrikant, koopman, reeder of bankier is maar niet zoo gemakkelijk door een omwenteling uit te blusschen. Daar is meer voor noodig want de genegenheid voor dezen heerschenden stand lijkt onuitputtelijk en is blijkbaar sterker in de harten verankerd dan de jongere liefde voor het Derde Rijk.

Aldus beschouwd mag het dus ook weer niet bevreemden dat in den jare 1937 te Berlijn deze familieroman, spelende in een koopmansstad in de kringen van rijke handelaars, verscheen. Men acht zich zelf bij nader inzien oppervlakkig wijl men in een eerste opwelling meende dat hij beter vijf of zes jaren voor of na de 'Buddenbrooks' van Thomas Mann het licht had kunnen zien.

Want deze roman, een goedgeschreven en handig gecomponeerde familiegeschiedenis, doet ouderwetsch aan. Een sfeer als van een antiek gemeubelde torenkamer met te kleine vensters vervult het

boek. Er komt wel iets in voor van ‘ras’ en ‘bloedgroepen’ en een daarop berustende wetgeving maar dat gaat toch langs het wezenlijke heen.

Dat wezenlijke zelf, de inhoud, is niet anders dan een met liefde beschreven afbeelding van het uitermate goedverzorgde en behoede leven van de leden van een rijke en deftige koopmansfamilie en dier verwanten en kennissen. In het bizonder van de uitzonderlijke dochter des huizes, jong gehuwd met een ouderen man. Een edelaardig en wat geleerd ‘groot’ man uit de bankwereld. Het vrouwtje heeft weinig omhanden. Zij bespeelt zoo'n beetje haar intellect, doch het blijft spelen. Ze doet ook aan sport. Desondanks gaat zij zich vervelen en zich onbegrepen voelen en zij ziet - en dat heeft de schrijfster met haar gemeen - haar gekwetste verwendheden voor verfijndheden, voor selectheid, aan. Het treft allerongelukkigst dat zij ook nog kinderloos blijft. Het gevolg van al die trieste omstandigheden is dat zij tot vreemde dingen komt. Zonder onstuimigen drift haar man ontrouw wordt. Een kind wacht van een ongeliefden minnaar en alles natuurlijk nog veel ingewikkelder maakt dan noodig is. Het verloop van dit vrouwenlot wordt niet zonder beleid en goede trouw maar ook niet zonder levend begrip door de schrijfster op papier gebracht. Zoo lijkt het vrouwtje ons waarlijk zoo onsympathiek nog niet.

Daarnaast ontsluit de schrijfster menig inkijkje in het bestaan der steviger in het leven staande ouders. En menigen blik opent zij op de levens van andere lieden. In de eerste plaats op die van Ilka's broeders. De oudste die, met een natuurlijk niet diepdenkende Amerikaansche gehuwd is, maakt den indruk een ‘laat maar waaien’ type te zijn. Begrijpen wij het goed dan ziet de schrijfster in dezen jongen man den aanvang van een degeneratie van het geslacht. Wij zouden haar hierin willen geruststellen al zien wij overigens alles donkerder in. De degeneratie is naar onze meening al aan het werk ook in het oudere geslacht. Maar in ieder geval lijkt zij sterker aanwezig in de lieve figuur van de hoofdpersone en in dat van den jongsten broeder Pet. Deze jongeling wordt ons als een stug en stoer en karaktervol knaap geschilderd. Maar hier lijken overcompensatie en een reeks dwanggedachten de natuur geweld aan te doen. Hij is een man die zeker slagen zal. Door starheid en bekrompenheid. Door eigen kracht noemt men dat somtijds.

Het boek is in een heel wat zachter gamma geschreven dan de bovengenoemde ‘Buddenbrooks’. Het is een literaire pastel, die misschien niet eens voldoende gefixeerd is. Stevige kleuren ontbreken en veel blijft in den nevel.

Dat viel moeilijk te vermijden. De schrijfster wilde immers niet graag alles zien. Bij felle kleur en volop licht zou de sympathie voor

alle figuren, zonder uitzondering, veel te lijden hebben gehad. Wij zouden de minder verheffende keerzijden van al deze verfijndheden en overontwikkeling hebben leeren kennen. Juist in deze kringen zouden die sterk opgevallen zijn.

Overgevoeligheid en geleerdheid bij een koopman doet maar heel zelden prettig aan. Hij dient nu eenmaal een kerel uit één stuk te zijn en gewin moet zijn eerste streven blijven. Eerst daarachter mag liefde voor Aziatische kunst komen of iets dergelijks.

Zulke kerels zijn over het algemeen de menschen uit Ilka's omgeving niet. Als zij het zijn, willen zij toch anders lijken. Hun kracht smelt weg in een soort overbeschaving en in een soort vergeestelijking die hen tot diep in hun wezen aantast.

De schrijfster heeft hiervoor geen open oog. Wij merken het tegen haar bedoeling in. Zij is te optimistisch en door te groote aanhankelijkheid bevangen. Maar wat zij wel ziet, vertelt zij met groote overtuiging en op meesleepende wijze.

Onze waardeering voor de romancière en ons genegen medelijden met haar personen kunnen er ons echter niet van terughouden duidelijk te verklaren dat in dit levensverhaal al de verwendheden der figuren, al deze cultus van persoon en geslacht en stand, veel te veel bewonderd en veel te ernstig genomen worden. En dat ganschelijk niet wordt beseft hoe deze cultus grenst aan het begrip: sleepende ziekte.

LAURENS VAN DER WAALS

Een Joodsch denker
Franz Rosenzweig, Zweistromland (Schocken-Verlag, Berlin)

Na ‘Hegel und der Staat’, de ‘Stern der Erlösung’, de Bijbelvertaling en de hier door mij met enthousiasme besproken ‘Briefe’ neemt de lezer, die als Rosenzweig hem eenmaal geraakt heeft, alles van hem wil eeren, als aanvulling van het bovengenoemde ‘Zweistromland’ ter hand, de ‘Kleinere Schriften zur Religion und Philosophie’, en als hij zich het aanvullend karakter ervan bewust blijft, kan de lectuur geen teleurstelling zijn. Ik wil niet beweren dat men hier den heelen Rosenzweig aantreft, d.w.z. alle gebieden die hij bestreek en doordrong, maar dat doet elk der afzonderlijke hoofdwerken nog minder; doch zonder eenigen twijfel geeft ook dit boek van verschillende kanten van zijn natuur en weten een helderen, boeienden indruk, en in rijke afwisseling van vrijwel al Rosenzweig's eminente functie's een dikwijls voortreffelijk bewijs.

‘Zur jüdischen Erziehung’, ‘Vom Wesen des Judentums’ (waarin een bespreking van de bekende boeken van Leo Baeck en Max Brod) ‘Über Sprache’ en ‘Altes und neues Denken’, drie arti-

kelen over Hermann Cohen, een buitengewoon interessante beschouwing over ‘Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus’ en een beschouwing over zijn hoofdwerk ‘Der Stern der Erlösung’, naar aanleiding van de critiek op het boek - ziedaar de inhoud van ‘Zweistromland’.

De stukken over de Joodsche opvoeding in Duitschland doen door de huidige gebeurtenissen tragisch-verouderd aan, die over Brod en Baeck zijn ongetwijfeld van waarde, zonder Rosenzweig te geven in zijn volle kracht; maar in het ‘Nachwort zu Jehuda Halevi’, doch vooral in de vijf artikelen die de laatste afdeeling vormen, ziet men hem weer ten voeten uit; in zijn tegelijk rustige en snelle hartstocht, die zoo volkomen één was met den gang van zijn denken; zijn helder en mannelijk accent; zijn tegelijk breeden en elastischen, meesleependen stijl, stuk voor stuk teekenen van een sterk temperament, een vurigen geest, een karakter.

‘Das neue Denken’, het stuk waarin hij zich uitspreekt over ‘Der Stern der Erlösung’ is teekenend voor zijn plaats in de filosofie en voor zijn inzicht in haar ontwikkeling. Dat de systemen der 19de eeuw een einde beteekenden, juist doordat zij zich in hun afgerondheid voortdurend verder verwijderden van het leven als bewegelijke en samengestelde totaliteit, was Rosenzweig al vroeg duidelijk. Dit wil niet zeggen, dat hij aanhanger werd van eenige levensfilosofie, intuïtionisme of irrationalisme, het tegendeel is het geval. Hij zag in, dat deze stroomingen niet veel anders zijn dan een reactie op de idealistische systemen en dus even beperkt, even afhankelijk, even partieel tegenover het doel dat hem voorstond; en zonder een lans te breken voor alle vormen der existentieele f i l o s o f i e, moet men erkennen dat het existentieele d e n k e n, gericht op de totaliteit van het (menschelijk) leven, een verlossende stap is geweest - een althans tijdelijke bevrijding. Dit denken is door Rosenzweig medegeïnaugureerd, niet als filosofische richting - reeds weer verzand in een systeemloos systeem - maar als w i j z e v a n d e n k e n, als het opnieuw ageeren van een in zijn zelfvertrouwen geschokt en ontzenuwd ‘gezond menschenverstand’.

Van groote beteekenis is verder het artikel over ‘Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus’, een conceptie van de geheele idealistische filosofie in enkele bladzijden. D.w.z. het m a n u s c r i p t van dit ‘programma’ beslaat slechts enkele blz. Langen tijd schreef men het aan Hegel toe en het berustte op de Bibliotheek te Berlijn onder de manuscripten van Hegel. Een minutieus onderzoek wees echter uit dat het hier een door Hegel gecopieerd stuk van Schelling betrof, de kiem van diens filosofie, een der kiemen inderdaad van heel het idealisme. De inhoud van het stuk had dan ook éérder twijfel kunnen wekken aan Hegels vaderschap. Curieus is het feit dat

door sommigen echter ook Schelling niet, maar Hölderlin voor de auteur wordt gehouden. In hoeverre de kwestie inmiddels beslist is, weet ik niet, maar inderdaad heeft het stuk een sterk 'hölderlinisch' of althans Hölderlinachtig element.

Ik wil nog wijzen, tot slot, op de drie stukken over Hermann Cohen. Hier, in het 'Gedenkblatt', in 'Hermann Cohens Nachlasswerk' en 'Hermann Cohen's jüdische Schriften' is niet alleen de denker Rosenzweig aan het woord, hoewel de laatste twee beschouwingen uitstekende, tegelijk indringende en bevattelijke inleidingen zijn tot Cohen's weinig toegankelijke filosofie (weinig toegankelijk geschreven vooral) en zonder een zweem van popularisatie - maar, sterker en onmiddellijker dan in de rest van het boek, ook de mensch. Uiteraard, want hij heeft Cohen persoonlijk gekend, hij onderging en verwerkte zijn invloed, hij heeft hem vereerd. Meer nog dan in de andere stukken van dezen bundel, vindt men dus in die over Cohen den volledigen Rosenzweig, een der zuiverste, krachtigste en boeiendste menschen, die ik ooit - helaas alleen op papier - heb ontmoet.

H. MARSMAN

Twee boeken over de geschiedenis van Rusland
Karl Bartz, Peter der Grosse P. Nelf Verlag, Berlijn
Valerian Tornius, stern und unstern der Romanows Verlag J. Weber, Leipzig

Onze tijd heeft een zwak voor historische grootheid. Dit zwak uit zich ook daarin, dat het steeds gretiger verlangt naar romantische biografieën van groote mannen en vrouwen. Dergelijke biografieën zijn een gevaarlijk ding. Zonder het misschien bewust te willen, zijn zij er op uit ons te overtuigen alsof alles nog was als tevoren of althans zoo zou kunnen zijn. Zij wekken den schijn, alsof de menschen steeds dezelfde zijn, al zijn ook de omstandigheden veranderd. Men weet voldoende, hoe populair heden ten dage de vergelijking 'Peter de Groote - Lenin' is. Beiden hebben in Rusland gewelddadig een omwenteling teweeggebracht, beiden hebben 'het venster naar Europa ingeslagen', beiden hebben Rusland met ontzettende offers tot een groote mogendheid van den eersten rang gemaakt. Al wordt deze idee in de genoemde romantische biografie niet duidelijk en 'expressis verbis' uitgesproken, zoo dringt zij zich toch aan den lezer op.

Bartz is een bewonderaar van Peter den Groote, wiens demonisch wezen van oppermensch en wil tot macht in overeenstemming is met het hedendaagsche Duitsche gevoel voor historische grootheid. Zijn uitbeelding kan niet zoozeer bij de historische wetenschap dan wel bij de dichterlijke literatuur worden gerekend. De lust tot phan-

taseeren doet zich sterk in zijn werk gelden. De persoon van Peter wordt hier in het vuur van dichterlijke ontroering dikwijls hervormd. Zooals van zelf spreekt is dit werk niet een uitgebreide schets van Peter den Groote, nog minder een waardeering van zijn bijzondere persoonlijkheid. Men bladert om te beginnen dit boek keurend niet zonder een zeker wantrouwen door, daarna leest men het en komt in den ban van de dramatische handeling, die nog door de dramatische uitbeelding wordt verhoogd.

Misschien is de stijl wat opgeschroefd. Soms moet men aan klinkende leuzen van boulevardkranten of aan aanplakbiljetten voor Amerikaansche films denken, wanneer men opschriften van hoofdstukken leest, zooals ‘Roode Plein - doode plein’, ‘wij willen branden, branden’, of ‘slag verloren - eer verloren’. Om een denkbeeld van den stijl van den schrijver te geven, haal ik hier een plaats uit zijn boek aan uit den tijd, dat Peter in Holland verblijf hield.

‘De zon steekt, loodzwaar ligt het water en schijnt te gloeien. Enkele scheepsbooten zijn te zien en het vaartuig van Peter, dat behoedzaam de golven klieft. Ginds ligt het dorp met zijn kleine huisjes. Rook stijgt uit de schoorsteenen en aan den anderen kant van het land moet weer water zijn, want de toppen van witte zeilen glijden langzaam voorbij. Honderden windmolens staan stijf en statig in het landschap, de wieken zijn in rust in den warmen dag. In een roode jas en linnen broek, het bruinroode gezicht beschaduwd door een zwarten vilten hoed met breeden rand, gaat Peters blik onverzaadbaar over het water, het land, de molens en de huizen.’

Deze stijl wisselt tusschen rustige beschrijving (zooals hierboven) en individualiseerende verdichting van een ontmoeting of schildering van een episode uit een slag of een terechtstelling als een dramatisch tooneel.

Als ‘volksboek’, als ontspanningsboek zal het werk van K. Bartz zeker zijn doel bereiken en de persoonlijkheid van den grooten tsaar voor het groote Duitsche publiek populair maken.

Het boek van Tornius, Stern und Unstern der Romanows, is volgens zijn opzet en zijn manier van uitbeelden veel degelijker en evenwichtiger dan het in al te schrille kleuren glinsterende werk van Bartz.

Een ‘geschiedenis van een dynastie in miniaturen’, noemt de schrijver zijn werk. Wat dit boek biedt, wordt in dezen ondertitel duidelijk aangegeven: ‘het onthult aan den lezer - en hierbij is boven alles aan den lezer gedacht, die de Russische geschiedenis alleen in vage omtrekken kent - een historisch getrouwe portrettengalerij, geschilderd in literairen miniatuurvorm’. Tot zoover de voorrede van den schrijver. De dertig hoofdstukken van dit uitstekende boek behelzen de driehonderdjarige geschiedenis van de Romanows, van

den eersten tot den laatsten drager van dit geslacht. Meer dan dat: zij schilderen trouw aan de historie en zeer aanschouwelijk de dwalingen en verwarringen van de Russische geschiedenis in den loop van deze spanne tijds, waarbij de schrijver een even groote belezenheid als ook een uitmuntend begrip en gevoel van den toenmaligen geest des tijds openbaart. Tornius schrijft niet alleen onderhoudend en spannend, kleurig en levendig - zoodat men bij vele hoofdstukken meent niet een geschiedwerk maar een roman te lezen - maar hij teekent in beknopte en toch krachtige hoofdstukken de innerlijke en uiterlijke ontwikkeling van den Russischen heerscher en werkt daarbij aan de hand van bepaalde voorvallen en persoonlijkheden de hoofdelementen van het betreffende tijdvak duidelijk naar buiten.

Enkele hoofdstukken van dit boek zijn echte kabinetsstukken van fijne, historische miniatuurschilderkunst, die men met waar genot leest, zooals ‘Lisinka’, het gardeliefje (Keizerin Elisabeth), of ‘het Holsteinsche duiveltje’ (Keizer Peter de Derde).

‘Lisinka was twee en dertig jaar oud, toen zij eindelijk de erfenis van haar vader aanvaardde. Als Paris voor de taak was gesteld, aan een van de Russische keizerinnen den schoonheidsprijs uit te reiken, dan zou hij hem zeer zeker aan de dochter van Peter den Groote hebben gegeven. Het is waar, in den meibloei van haar schoonheid stond zij bij de troonsbestijging niet meer. Haar vormen begonnen tengevolge van het goede leven opvallend gevuld te worden, maar zij was nog altijd betooverend in haar heerlijke gestalte, in haar prachtige, werkelijk vorstelijke houding en in de weergalooze rose frischheid van haar gezicht... Er was aan het Petersburgsche Hof niemand, die zoo volmaakt als zij een menuet kon dansen, en zelfs de meest verwende buitenlandsche cavaliers waren het er over eens, dat zij wat gratie betrof, hoogstens door Camargo, de beroemde danseres, werd overtroffen.’

Wonderlijke levensloopen en karakters, paleisrevoluties, bloedige oproeren, geheime geschiedenissen en raadselachtige menschen, het staats- en huiselijk leven van de Russische tsaren en tsaritsa's, gebeurtenissen in de wereldpolitiek en verhalen van hofschandalen, dit alles vindt de lezer in dit boek, waarin glans en ellende, opkomst en ondergang van een dynastie met groote kennis van zaken en liefderijk doorvoelen worden geschetst. Door talrijke afbeeldingen, voor het meerendeel portretten van de Russische heerschers en heerscheressen, door een stamboom van het huis Romanow en een lijst van de voornaamste literatuur, die de schrijver heeft gebruikt, zal dit boek niet alleen aan den leek maar ook aan den historicus veel idees bijbrengen.

In een tijd, dat de geschiedenis, maar vooral de geschiedenis van

Rusland bewust wordt vervalscht of in den zin van de hedendaagsche belangstelling wordt uitgelegd, kan het verschijnen van zulk een wetenschappelijk zuiver werk als het boek van Tornius met bijzondere blijdschap worden begroet.

ALFRED HACKEL

Jong Zuid-Afrikaans litterair streven
Sy kom met die sekelmaan, deur Hettie Smit Nasionale Pers Beperk, Kaapstad, 1937

De Zuid-Afrikaanse literatuur moet in korte tijd een proces doorlopen waar oudere literaturen eeuwen over hebbben gedaan. Ieder nieuw werk wordt er dan ook niet enkel of in de eerste plaats getoetst op zijn eigen mérites, maar ook, en meer dan in oudere cultuurlanden het geval is, op zijn waarde als opener van nieuwe gebieden van uitdrukking, als verruimer van de literaire horizon. Het grote probleem is daarbij de afstand die in een jong land, waar het accent nog altijd meer op de directe stoffelijke noodzakelijkheden dan op de geest gelegen heeft, bestaat tussen woord en werkelijkheid. De tegenstand die overwonnen moet worden, voordat het leven zich naakt en open, zonder franje en fraze, in het woord uit, is in Zuid-Afrika groter dan elders, waartoe ook zijn geïsoleerdheid alsmede de puriteinse traditie en de Engelse invloed het hunne bijdragen. Het nieuwe in de jongste literaire generatie in Zuid-Afrika is nu, dat zij er niet meer voor alles op uit is het volk goede leesstof te verschaffen, maar bewust tracht de afstand tussen literatuur en leven te verkleinen. Zoo wees de jonge dichter Van Wijk Louw er bv. op dat, hoewel er veel over liefde gedicht was in het afrikaans, men in deze taal toch nog bijna van geen eigenlijke liefdeslyriek kon spreken.

Het belangrijke van ‘Sy kom met die sekelmaan’ door Hettie Smit is nu, dat hier voor 't eerst gepoogd wordt voor het proza te doen wat in de poëzie reeds langer nagestreefd werd: 'n directer, eerlijker uiting van individueel leven. Dat de schrijfster daarbij sterk de invloed van Van Deyssels jeugdproza onderging, moet men haar niet al te kwalijk nemen, al behoren ook de bijna-letterlijke imitaties daarvan tot de zwakste passages van haar boek. Maar, behalve dat Van Deyssels proza haar blijkbaar die schok gegeven heeft, nodig om haar aan 't onvervaard uiten-van-zichzelf te krijgen, is er ook 'n kennelijke verwantschap: haar emoties, heftig en negentienjarig, zijn voor haar het eigenlijke leven, daarbuiten is alles leeg en vaal. En van die emoties getuigt zij in een dikwijls bewonderenswaardig en voor Zuid-Afrika vernieuwend proza.

De critiek ligt intussen voor de hand: heftig zonder diepte, geëxalteerd, hyperaesthetisch, individualistisch... Van elk dezer aanklachten zouden voorbeelden te over zijn aan te halen. Zowel het onder-

werp (een dwepende liefde voor een jongen dichter, daarna, als hij zich terugtrekt, haar wanhoop, haat, vergeefs gezoek naar nieuwe levensvulling), als de vorm waarin dit alles beschreven wordt (die van een half-lyrisch, half-verhalend dag- en brievenboek), werken deze eigenschappen in de hand. Wat het boek evenwel verheft boven het plan van een ordeloos, enigszins grootsprakig dagboek, is het feit dat de schrijfster zichzelf, tot zekere hoogte, doorziet en haar stijl beheerst. Evenals onder het bloesemen van Van Deyssels lyriek wel terdege een latwerk van heldere constructie schuilt, ontwaren we in deze vurige uitstortingen-op-papier de leidende hand van 'n literaire smaak. Zij bekijkt zichzelf ook objectief, gelijk al uit de titel blijkt: s y kom met die sekelmaan. Telkens schrijft ze, in dit ik-dagboek, over zichzelf in de derde persoon. Ze beseft een tekort in zichzelf dat haar aanvankelijk in toegespitst individualisme buiten het leven doet staan (‘die verlate reisiger in 'n ewige wagkamer’) en waarvan haar liefde haar tijdelijk verloste, om haar daarna in des te dieper eenzaamheid terug te storten. Dat vreemde wezen nu, dat in haar ontwaakt vooral als de maansikkel ‘geheimsinnig tussen die blink sterre daarbo’ hangt, en dat haar drijft tot buitensporige daden buiten haarzelf om, beschrijft zij, niet vanuit haar troebele ik, maar vanuit een rustiger wreder-observerend wezen, haar artistieke zelf, zou men kunnen zeggen. Dit laatste heeft ook de grondstof van het boek, t.w. haar eigen belevingen (zonder welke de authentieke toon niet te verklaren zou zijn), zodanig geschift, uitgewerkt, geordend, dat een goed-gecomponeerd geheel ontstond. Daarbij kon alleen de subjectieve instelling der schrijfster, waardoor we van de andere figuren, ook van den geliefde, slechts een nevelig, soms opzettelijk verwrongen, beeld krijgen, niet worden veranderd. Men mag dit boek in de Afrikaanse literatuur als een mijlpaal beschouwen, en als zodanig is het dan ook eendrachtig door de Afrikaanse pers begroet. Afgezien van dit zuiver-nationale belang, meen ik dat dit boek kwaliteiten heeft, die het ook buiten de landsgrenzen van betekenis maken. Het opent een frisse, tintelende visie op de Afrikaanse wereld, mensen en dingen en natuur; het heeft een meeslepende vaart en vitaliteit; het ademt een hoog levensgevoel. De verhaaltrant is dikwijls schrijnend, als in de prachtige brief van 29 Maart (blz. 146-153), en bijna overal sprankelt een typisch-Afrikaanse humor, soms met een roerend-kinderlijk accent. Natuurlijk kan men een onderwerp als dit ook op een koelere, meer wetenschappelijke manier behandelen, maar zulk een bijdrage tot de psychologische literatuur kan men op dit stadium der Afrikaanse letterkunde en van een zo jeugdige schrijfster nog niet verwachten. Zij heeft haar werk gedaan, en een van de barricaden, die het leven in Zuid-Afrika van de literatuur scheiden, stormenderhand veroverd.

Rest te vermelden dat dit boek verscheen als eerste uitgave van de vereniging ‘Die vrye boek’, welke het mogelijk maakt boeken, die niet voor een examen kunnen worden voorgeschreven en daardoor geen verzekerd afzetgebied bezitten, in 't licht te geven. Deze eersteling bewijst wel, dat kunst alleen in vrijheid waarlijk bloeien kan, - waarmee ik niet aan de waarde van sommige andere, wel voor scholen geschikte publicaties te kort wil doen!

Pretoria.

H.A. MULDER

Periscoop

Siegfried E. van Praag, Een sprookje op aarde N.V.E.M. Querido's Uitgevers maatschappij, Amsterdam; f 2.25, f 3.25

Deze schetsen uit Artis zijn zonder dat zij het bewust willen een sprekend pleidooi voor de instandhouding van een instituut, dat naar de kranten berichten steeds aan den rand van den ondergang schijnt te verkeeren. Zij zijn vlot geschreven, hier en daar wat poëtisch van beeld, ergens anders anecdotisch, soms zelfs bespiegelend. Het is niet gemakkelijk om van de levende have in Artis een volledige reeks impressies te geven, aangezien er nu eenmaal altijd dieren zijn, waar niet zoo verschrikkelijk veel van te vertellen valt zonder in biologische bijzonderheden af te halen, welke laatste van Praag terecht heeft willen vermijden om zijn boek niet het aanzien van een dilettantische zoölogische studie te geven. Vandaar dan ook, dat de poëtische beelden soms gezocht zijn en de bespiegeling niet altijd overtuigt. Gepaster dan zulk een vage aanmerking is echter de positieve vreugde over het kennelijk genoegen, waarmee de schrijver zijn waarnemingen gedaan heeft, de liefde voor deze beesten, die hem er wellicht toe bracht uren lang voor eenzelfde kooi te verwijlen en de kleinste beweging gade te slaan, zooals wij (meer op ons gemak gesteld en dus: minder dierenvriend) onze poes in haar gebaren volgen als zij zich voor den haard uitstrekt.

Deze liefde is adequaat uitgedrukt, de schrijver is niet in populair-wetenschappelijke uiteenzettingen vervallen, noch zijn de beschrijvingen zoo dichterlijk, dat wij het dier vergeten in onze bewondering voor den auteur... ik zou niet weten wat wij meer mochten verlangen.

R.B.

Simon Koster, Storm in 't paradijs Uitg. Nijgh. & van Ditmar N.V., Rotterdam; f 3. -, f 3.90

Overmatig rijk bedeeld met humor is onze letterkunde niet. Wanneer de Hollandsche auteur van vandaag zijn pen ter hand neemt of achter zijn schrijfmachine gaat zitten wordt hij op slag bevangen door de ernst des levens en niet minder bezwaart hem het gewicht van den taak, die hij zich heeft voorgenomen. We zouden hier diep-

zinnige verhandelingen - ziet u, daar begint het al! - aan kunnen vastknoopen over de invloeden van het Calvinisme, klimaat en bodemgesteldheid, maar dat werd al zoo menigmaal gedaan en geholpen heeft het nooit. Iemand als Henriëtte van Eyk is een uitzondering (met Clare Lennart), een boek als Gabriel is een unicum, ook al dreigt daarin hier en daar hetzelfde gevaar. Maar zoo rap en speelsch is haar fantasie, dat deze eenvoudig niet duldt, dat de schrijfster al te lang vertoeft op een plaats, waar de voetangels en klemmen der zwaarwichtigheid arglistig staan opgesteld. Er zouden nog wel andere namen zijn te noemen, maar zij behooren grootendeels aan schrijvers, die het niveau van Henriëtte van Eyk niet halen of nog niet hebben gehaald.

Tot deze categorie behoort ook Simon Koster. Niet dat S t o r m i n 't P a r a d i j s nu direct een onverteerbaar boek zou zijn, daar is geen sprake van, maar het mist de bezieling, het lichtvoetige dat de geschiedenis van het magere mannetje zoo verrukkelijk deed zijn. Koster heeft zeker kijk op menschen, op hunne gewoonten, op hunne eigenaardigheden, maar het wordt ons alles zoo uitvoerig en met zoo groote gedegenheid verteld, dat men door de boomen het bosch niet meer ziet. Ik bedoel dit: wanneer Nescio in zijn T i t a a n t j e s schrijft: 'In de kolonie van Van Eeden hadden we misschien kunnen gaan, maar toen we op een Zondag er heen waren geloopen, vier uur gaans, toen liep daar een heer, in een boerenkiel, met dure gele schoenen, kolombijntjes te eten uit een papieren zak, blootshoofds, in innige aanraking met de natuur, zooals dat toen genoemd werd, en z'n baard vol kruimels.' Een zin als deze is precies wat hij zijn moet. Men ziet niet alleen dezen heer in zijn boerenkiel etc., maar men ziet tegelijkertijd deze gansche onpractisch-idealistische kolonie, die door Nescio op zoo onverbeterlijk ironische wijze wordt veroordeeld. Een auteur als Koster zou vermoedelijk een geheel hoofdstuk hebben gewijd aan de kolonie en hare bewoners, aan de problemen waarmee zij worstelen en de rest. Nescio heeft al dien omhaal niet noodig en bereikt een treffender resultaat. En daar gaat het om. Koster verhaalt de wonderbaarlijke lotgevallen van eenen heer Jones, bediende op een reisbureau in een klein Engelsch stadje. Deze heer Jones gaat op reis naar Fransch Zwitserland, alwaar hij wordt aangezien voor een befaamd auteur van min of meer gewaagde romans, welk feit voldoende is om alle vrouwen in zijn omgeving van en aan de kook te brengen. Een handig hotelier weet hem te exploiteeren, kortom de moeilijkheden waarvoor deze brave borst komt te staan zijn legio. Dat het echter noodzakelijk zou zijn om daaraan een roman van vierhonderd pagina's te wijden, wil er bij mij niet goed in. Het had wel wat minder gekund en het boek zou meer zijn geweest.

JAN CAMPERT

Op de bres
Door A. Pleysier
‘Europa's noodlot’

‘Niets op aarde is zo onverzadigbaar als het bezit’, merkt Conrad Heiden op in zijn ‘Europaeïsches Schicksal’, ‘en niets evenaardt zijn geweldig concentratie-vermogen.’ Rijkdommen hebben de onbedwingbare neiging, zich op te stapelen, of, zoals de volksmond het uitdrukt: ‘de duivel doet steeds zijn behoefte op dezelfde hoop’. Gehele volken of bevolkingsgroepen hebben zich door de historie heen gedragen als stupide roofmoordenaars, die voor geen enkele gewelddaad terugschrokken als de kans op rijkdom hen verblind had. In onze tegenwoordige samenleving is het bezit stabieler, machtiger, steviger gefundeerd, maar het beheerst nog steeds de verbeelding van de massa en oefent op haar nog dezelfde fatale aantrekkingskracht uit. Hoe zou anders te verklaren zijn, dat het voor ieder duidelijke onrecht der tegenwoordige bezitsverhoudingen met zo grote lijdzaamheid wordt geduld? Er bestaat een zeker solidariteitsgevoel, zelfs bij de allerarmsten, met het bezit. Men berust in de armoede van vandaag onder stilzwijgende conditie, dat men de mogelijkheid heeft ook nog eens rijk te worden, een kans die ontbreken zou als alle bezit in handen van de gemeenschap was gekomen. Romantiek? Waarom sprak de figuur van Edison tot de verbeelding van de massa? Omdat hij opgeklommen was van krantenventer tot machtige geleerde. De rijkdom van de kleine loterij-kans versmaden weinigen. Daarom aanvaardt de meerderheid een maatschappij, die een heel grote loterij is met enkele duizenden prijzen en vele millioenen nieten.

Het beeld is niet overdreven. Een groep rijken in Engeland bezit 68% van het nationaal vermogen, hoewel hij nog niet

ten volle 2½% van de bevolking omvat. Op de rond 7 millioen Britse gezinnen zijn er ruim 150.000, die 63½ millioen pond sterling bezitten, de overige 6.850.000 families brengen het tezamen tot 30½ millioen. De successie-belasting verklapt het nog cynischer: 7 Engelsen laten tezamen een fortuin van 18 millioen pond na aan hun erfgenamen, die zodoende één veertiende van het gehele nationale vermogen verdelen. En... staatsgrepen helpen niet tegen de snelle concentratie van het bezit. In het Derde Rijk is het contrast tussen rijkdom en armoede nog schriller dan in Engeland: de overgrote meerderheid der 'volksgenoten' moet leven van hoogstens 1200 Mark per jaar en 68.000... 'gelijkgeschakelde' boffers laten in 1934 aan hun bedroefde kinderen of kleinkinderen 1140 millioen Mark na, bijna zesmaal zoveel als alle anderen, met wie de fiscus zich onledig hield.

Het bezit is even a-moreel als de natuur: onrechtvaardig verkregen goed gedijt, geroofd voedsel spijzigt evenzeer als het eerlijk verkregene, de liefde zoekt het mooiste en zelden het edelste. De rijkdom vertegenwoordigt het natuurlijk egoisme in onze samenleving. Het recht, door eigen verdienste verworven, handhaaft zich nauwelijks tegen de macht van het bezit. En zo ver uiteenlopend zijn de bijdragen der verschillende mensen aan het totaal der cultuurgoederen niet, dat zij de ontzettende afstand tussen rijkdom en armoede van deze tijd zouden kunnen rechtvaardigen.

Volkenbondsstatistieken vertellen ons dat schier overal op aarde een deel van de bevolking gedwongen is, zich onvoldoende te voeden en te kleden. De gevolgen kennen we ook; we hebben ze uitgedrukt in vergelijkingen van de lichaamslengte, het lichaamsgewicht, de weerstand tegen ziekten, het bevattings-vermogen. De conclusies wijzen uit dat het een ernstige misdaad is, mensen onvoldoende te voeden en te kleden. En toch zijn er in elk land ter aarde - met Zweden en Nieuw Zeeland als enige uitzonderingen - millioenen mensen, die gedwongen zijn bedoelde misdaad jegens hun eigen kinderen te begaan. President Roosevelt heeft het openlijk erkend, toen hij voor de tweede maal zijn ambt van president der Unie aanvaardde. Het door de Bond van Sociaal-

democratische vrouwenclubs in Nederland verrichte inventarisatie-onderzoek in de gezinnen van werklozen leidde tot dezelfde trieste conclusie.

De strijd tussen arm en rijk omvat twee verschillende problemen: die van de Gerechtigheid en die van het bestaansminimum. Men kan vragen hoe men het overgrote merendeel van de mensen kan tegemoet komen in hun behoefte aan het eerst nodige; er kan evenwel ook gevraagd worden waarom rijkdom en armoede nog worden getolereerd. Deze twee uiteenlopende problemen zoeken ieder hun eigen oplossing. Doch slechts als onderdeel van het tweede vraagstuk kan het eerste worden afgedaan. En daarom zit er niet veel schot in. Want wanneer wij de schuldigen zoeken aan de huidige sociale ongerechtigheid, dan vinden we niet in de eerste plaats het handjevol rijken, maar de millioenen armen, die naar rijkdom haken. Zij verwekken de sociale inertie, in hen sluimert nog de beslissing. Zij zijn niet schuldig omdat zij er niet toe komen met hun overwegend aantal over de rijken heen te vallen en hen van hun bezittingen te beroven.... de schatten zouden zich opnieuw concentreren en in het onrecht der sociale ongelijkheid ware niets wezenlijks veranderd. Zij zijn schuldig omdat en zo lang zij de begeerte meedragen, ook rijk te zijn. In onze samenleving is deze begeerte regel en zij vormt de wortel van al het kwade.

De mens van deze tijd is moe: hij verlangt zijn tuintje bij te houden en met rust te worden gelaten. Jarenlang hebben de democratische staten van Europa dit standpunt ingenomen tegenover de agressieve dictaturen. Zij hadden gelijk: zolang zij even kunnen, w i l l e n de mensen het niet anders. Maar deze passiviteit is gevaarlijk. Zullen zij, die rust en vrede willen, zich laten wekken door het besef, dat men slechts gemeenschappelijk gelukkig kan zijn? Of zal de gemakzucht van de massa zich laten bespelen door den despoot, die al haar zwakheden kent - dat is zijn kracht - maar die den mens in de massa niet ziet... en dat is zijn ondergang?

Want in de massa schuilt toch altijd de kracht van den mens, wiens zinnebeeld Hij is ‘die in het graf werd gelegd, maar die de derde dag opstond om de gehele mensheid te verlos-

sen.’ Hij zal altijd terugkeren, de eeuwige mens, in wien het vuur van Prometheus brandt, hij die voor allen strijdt en lijdt, die hen allen bevrijden wil, die in het goede gelooft en het in anderen wil wekken en ontwikkelen. Eeuwig is deze mens bespot door het geborneerde verstand, hij is uitgekreten als idealist, wereldhervormer, Don Quichotte of... socialist. En toch is hij de drager van de menselijke rechten, die in de naastenliefde hun grond vinden. Hij is de gestalte die tegenover de gangsters van deze tijd staat en hen zal overwinnen.

Tot deze gedachten leidde mij het lezen van Heiden's boek. Zij mogen waard zijn, overdacht te worden. Het is niet prettig te hongeren; het is niet goed in welvaart te berusten als anderen hongeren. En nadenken is dubbel noodzakelijk als het pijnigt.

De geboorte van Prinses Juliana en de journalisten
Door M.J. Brusse

Vele weken voor de geboorte van Juliana zijn uit alle 's Heeren landen journalisten opgetrokken naar de residentie van ‘de Koningin van Holland’, - en 't eerste wat zij er opgetogen gewaar werden was, dat zij in haar stadswapen dan ook een ooievaar voert.

Wat zij er kwamen doen? - Wachten op de blijde gebeurtenis, om hiervan zoo snel en lyrisch mogelijk kond te doen aan alle volken van de wereld. Want dat ‘la jolie Reine’, ‘Wilhelmina la Blonde’, een konings-kindje verwachtte, - dat aan den ‘al-ouden Oranjestam nog weer een nieuwe bloesem ging ontluiken’, - dat de erfopvolging op den troon in de Nederlanden dan tòch nog verwezenlijkt zou worden, - dit alles vervulde en boeide in romantische verteedering menschen van iedere natie. Alsof er nu een prinselijk sprookje ging gebeuren op het als een kaas platte landje aan de Noordzee, waar in Rembrandtiek clair obscur mannen met lange kalken tabakspijpen, vrouwen met gouden oorijzers en gouden zijlokken, en al die poppe-kinderen achter dijken wonen om niet te verdrinken, en op klompen genoeglijk rondklepperen langs de kakelbonte bollenvelden, tenzij zij jenever zitten te drinken aan zinken toogen in herberg-binnenhuizen van Vermeer, Pieter de Hoogh dan wel Jan Steen.

Hier voor, - om dit sprookje mee te beleven, op te schrijven, uit te teekenen, te kieken en weg te seinen, had de wereldpers haar honderden afgevaardigden gedirigeerd naar het in alle talen anders vernoemde 's Gravenhage - wat ze niet uitspreken konden. En daar ontmoetten elkaar nu, een beetje geagiteerd en concurrentie-ziek door elkanders onverwachte aanwezigheid, staf-redacteuren van de machtigste organen in Europa en Amerika, reis-correspondenten, illustrators,

kroniekschrijvers, foto-reporters, met een zwerm occasionals, onder wie vele dames waren, - ook uit Afrika, Australië, uit onze eigen koloniën, China, Japan... Want even goed de couranten, die in de wereld almee de politiek beheerschen en de beurs, als frivole en sensationeele boulevardbladen, volkskranten, humoristische en satirieke periodieken, de belangrijkste maandschriften, de onbelangrijkste magazines, - zoowel de Punch, de Rire, de Simpli, Graphic, Illustration en New Yorker, waren er vertegenwoordigd, - veelal door vermaarde auteurs en graphische kunstenaars van reputatie. En stuk voor stuk waren zij nog wel 't opwindendst bezeten van de vraag: prins of prinses?

Maar afwachten, zonder er copy van te maken, valt nu eenmaal buiten den stiel der journalistiek. In hun zenuwachtige onzekerheid waren zij vanzelf dus gedoemd het dag aan dag vooraf óók nog aangeschreven en getelefoneerd te krijgen, zoo mogelijk voor ieder ochtend- en avondblad weer aan, - maar bijvoorbeeld evenzeer voor de geregelde specials van de centrale telegraafbureaux: over een toch wel heel intieme familiegebeurtenis, die alleen nog maar verbeid werd met spanning - zij 't door menschen op alle breedten en lengten van den aardbodem.

Dit is allemaal nu alweer acht en twintig jaren geleden. En in langer dan een kwart eeuw is er, zoo vrijwel ongemerkt, ook in ons kleine, conventioneele en voor haar tradities nog wel eens behoudende land een en ander veranderd ten opzichte van wat wij tegenwoordig parmantig ‘emancipatie’ noemen. De geest van den tijd was nog 'n beetje... beslotener, ja, huiselijker. Wij waren hier in die dagen dus ook nog niet zoo gewend aan de aandacht van de buitenwereld, die nu over en weer schier onbegrensd is geworden, ook door het luchtverkeer, door de draadlooze, de radio en de internationaliseering van de snelle berichtgeving. En vooral stonden wij nog wat onwennig tegenover de manieren van een deel der buitenlandsche pers, om zóó gul, zoo vlug en haast zonder voorbehoud aan deze al of niet gemotiveerde belangstelling, die veelal vulgaire nieuwsgierigheid is, van de lezers tegemoet te komen - ja, die te overtroeven met sensatie van indiscreties of onbenulligheden, desnoods dan maar uit de duimen gezogen.

Ook de toenmalige hoofdredacteur van de Nieuwe Rotterdamsche Courant Dr. Zaaijer vond 't heelemaal niet overeenkomstig zijn rechtschapen en Hollandsch-solide opvattingen van eerbied en kieschheid jegens een vrouw, die in ‘gezegende omstandigheden’ verkeerde, om hieraan op opvallende, laat staan min of meer fantastische wijze ruchtbaarheid te geven in de zoo onbegrensde openlijkheid van kranten. Al ligt het nu eenmaal in het lot van koninklijke vrouwen, dat het volk zich het recht toekent deel te nemen zèlfs in de zoo zuiver alleen maar menschelijke intimiteiten van haar huwelijksleven. Waartegenover iedere andere toekomstige moeder immers juist dan, reeds uit overwegingen van een zuiver gevoel, ongemoeid en onopgemerkt wordt overgelaten aan het vertrouwelijke schut van den eigen kring. Het natuur-instinct zoekt voor de geboorte stilte en verholenheid.

Maar het paleis op het Noordeinde werd in dien tijd wekenlang bespied met argusoogen en film-lenzen, - bespionneerd bij dag en bij nacht door internationale journalisten, - en al wie er in en uit ging in vele talen zoo mogelijk ondervraagd.

Wat zij zoo aan de weet, of ook niet aan de weet kwamen, ging over den draad - of werd, in een zoetelijke dan wel piquante sauce à la reine, met vaak groteske Hollandsche eigenheden gekruid, tot causerieën verwerkt, waarbij onze trouwhartige aanduiding ‘blijde verwachting’, veelal op 't onverwachtst verhaspeld, het Leidmotiv was, ook als onderschrift onder de prenten, made in Holland. ‘Blaide derwartung’, - 't gold als 't wachtwoord, kinderlijk en met de vriendelijkste bedoelingen, in 't amusante internationale verkeer dier dagen van zooveel dagblad- en tijdschriftschrijvers, die elkander voor 't overige immers vaak niet verstonden. En op schetsen, die teekenaars mij met een herinnering toen wel hebben willen geven, en in korte briefjes van buitenlandsche collega's, vond ik die oude Hollandsche zegswijze nog weer, verfranscht, verduitscht, verengelscht, terug.

Pas nadat het onderwerp al verscheiden dagen in de wereldpers was ingeleid en bezongen op alle wijzen, droeg onze hoofdredacteur mij op dan ook maar naar Den Haag te gaan, - eens wat te schrijven over de feestelijke voorberei-

ding en de al vroolijke stemming onder de menschen, - en verder vooral te zorgen, dat onze courant van de heuglijke gebeurtenis zoo snel mogelijk bericht zou krijgen, om, bij voorkeur 't allereerst, in bulletins ons volk er mee te verblijden. Dat de persoon van de Koningin tot dit moment buiten iedere bespreking zou blijven, en trouwens al wat haar paleis en haar hof in deze dagen van spanning betrof, sprak vanzelf. - 'Wat daar buiten nu aardig is en deelt in de vreugde is dankbare stof, ook voor ònze lezers. Maak er maar iets prettigs van...'

Mijn eerste gang was naar Harer Majesteits particulieren secretaris, toen nog Jhr. van Geen. Ik kende hem sedert vele jaren van de reizen, die de Koningin, eerst als kroonprinses met haar moeder, en later met haar gemaal, door het land had gemaakt. Ik had die geregeld voor onze courant gevolgd, en de heer Van Geen was dan altijd op zijn hupsche manier bereid geweest om de taak van de pers zooveel mogelijk te vergemakkelijken.

Maar nu vond ik den secretaris van de Koningin in een beetje zorgelijke stemming. Zijn vriendelijke hulpvaardigheid, ja, zijn jovialiteit van nature, had 't moeilijk. Want in zijn overtuiging, dat het mee tot zijn taak behoorde, om bij al zijn bemoeiingen als bemiddelaar tusschen het hof en de buitenwereld de populariteit van de Vorstin te bevorderen door voorkomendheid, - ondervond hij nu den aandrang van den heelen dag door journalisten, die zich lieten aandienen of hem korter opbelden, om inlichtingen. De wonderlijkste en soms rondweg indiscrete vragen, - over omstandigheden van de Koningin, die hij onder geen voorwaarde tegenover oningewijden wenschte aan te roeren. Deze overmatige beroepsijver van de drommen correspondenten was dan ook ruchtbaar geworden bij het heele hof. En het gevolg was geweest, dat Jhr. van Geen ambtshalve genoopt was nu verder in dezen tijd geen enkelen journalist, dien hij niet persoonlijk kende, te ontvangen of hoe ook te woord te staan.

In dit gesprek voelde ik, dat de particuliere secretaris, hoezeer vervuld van de intimiteit der koninklijke kraamkamer en van den ernst ten opzichte van de komende gebeurtenis, het naar zijn aard toch ook onaangenaam vond om àlle per-

soonlijke contact met de wereldpers te moeten afsnijden, - voor zoover het dan niet de gebruikelijke hofberichten betrof. Jhr. van Geen, die vroeger als zee-officier over de wereld gevaren had, en die sedert voortdurend in levendig contact bleef met vele kringen buiten de nu eenmaal wat geïsoleerde omgeving van het paleis, had dus ook zijn reëele ervaring van het maatschappelijke bestel. En hij kende hierin onder meer den grooten invloed van: ‘de Koningin der aarde’. Bovendien had hij persoonlijk 'n zekere genegen voorkeur voor de mannen van deze vrije vakken, van wie hij dan ook als regel een hartelijke toewijding had ondervonden, waar het ging om publiciteit te geven aan de handelingen van de vorstelijke familie.

Het kostte mij dus niet veel overredingskracht, om nu bij hem te pleiten voor mijn binnen- en buitenlandsche collega's. Ik kon er Harer Majesteits geheimschrijver op wijzen, dat ook de grootste en voornaamste bladen, zooals bijvoorbeeld The Times, redacteuren van gezag, van hun secretarissen vergezeld, naar Den Haag hadden afgevaardigd. Dat er hierdoor voor de heele wereld geschreven zou worden over de Koningin en haar kind, niet alleen, maar ook over ons land. Vooral nu de lange tijd van afwachten deze publicisten aanleiding gaf zich in Nederland te oriënteeren. Zij stelden zich op de hoogte van de bronnen van ons bestaan, van onze karakteristieke eigenschappen, van allerlei wat in ons volksleven hun belangrijk voorkwam, - ook op de gebieden van het bedrijf, van handel, scheepsvaart, van onze havens, van onze kunsten, wetenschap, sociale verhoudingen. Dit was dus een zeldzame kans om zóó uitgebreid propaganda gemaakt te krijgen voor het kleine Holland, - en juist in de sympathieke gezindheid, die de verwachte geboorte van het prinsekind wekte. Hierom kwam het er op aan, was het wel waarlijk een nationaal belang, om alles te vermijden, waardoor de van overal zoo gul naar ons toegekomen journalisten zich in de vervulling van hun taak geremd konden voelen. En ik kon hierbij herinneren aan de voorkomendheid waarmee in dien tijd enkelen van deze vermaarde internationale collega's gewend waren, aan de hoven, met name van keizer Wilhelm, als welkome gasten, ook door de vorsten zelf te worden ontvangen. - De Nederlandsche Journalistenkring

had dan ook terecht ingezien, dat dit samentreffen van groot nut kon wezen voor onzen naam in de wereld, - en, trouw aan zijn goede gewoonte, had hij nu weer van allerlei georganiseerd, om den confraters het werken makkelijk en het verblijf aangenaam te maken.

De uitkomst van dit gesprek was, dat Jhr. van Geen zich bereid verklaarde de belangrijkste buitenlandsche persmannen een onderhoud toe te staan. En, op grond van onze langdurige relatie, vroeg hij mij, om in het algemeen aan de internationale heeren mee te deelen wat hij in 't vervolg vrijheid zou vinden aan mij te vertellen van hetgeen de buitenlandsche pers mogelijk zou kunnen interesseeren.

Hierdoor ontstond dus een heel on-officieel intermediair, maar waaruit vanzelf een omgang voortkwam - ja, van vele dagen en nachten. Want verscheiden collega's waren eigenlijk bang om naar hun bedden te gaan, uit vrees, dat zij dan het groote moment zouden missen. Er moesten dus telkens andere plannen overwogen worden om dit leger van publicisten onder 't lange wachten nuttig en genoeglijk bezig te houden. We ondernamen verscheiden autotochten met dit polyglottische gezelschap naar belangrijke en vooral ook Hollandsch-schilderachtige deelen van ons land. Er werden musea bezocht, groote fabrieken, monumenten van ouden en nieuwen bouwstijl. Wij vroegen interviews aan voor hen met ministers en andere kopstukken van het maatschappelijke leven. Zooveel mogelijk werd hun vertaald van wat er gepraat, toepasselijk geroepen, gezongen, geschreven, gedicht, - en gedacht werd in ons volk. We gingen de gelegenheids-uitstallingen van de winkels bekijken, drukke markten, - verklaarden den zin van allerhande koopwaar, die zoo eindeloos fantastisch gefabriceerd werd en uitgegeven ter viering van den te verwachten prins of prinses. We bezochten schouwburgen, concertzalen, tingeltangels, typische kroegjes en danshuizen - in Den Haag allereerst, maar vooral ook in Amsterdam. - En ik herinner mij, dat wij, ten einde raad, zelfs ook nog eens om consult gingen te Scheveningen bij den toen vermaarden waarzegger Loebèr, - die, door het talrijke internationale gezelschap 'n beetje verontrust, er van afzag ons persoonlijk de toekomst te voorspellen. Maar in het leven van het nog heel jonge koningskind bespeurde hij ontstellen-

de visioenen van onheil, van bloed en vuur, van dood en verderf, - wat dan de opmerkelijke profetie van den wereldoorlog zou zijn geweest.

Voor mij zelf was er in dit alles, dat onzen Hollandschen lezers immers heel gewoon moest voorkomen, maar zelden... copy. En ik moest toch óók tweemaal in de week mijn rubriek ‘Onder de menschen’ in de N.R. Ct. vullen met ‘blijde verwachting’. Wij logeerden, voor zoover daar nog maar bedden vrij waren, in het aangenaam verzorgde familie-hotel van ouds ‘De Zalm’ in de Molenstraat, wat een veel omstreden observatie-post was geworden, - en wie kans gezien hadden dien nog te betrekken, werden 'n beetje spijtig als de wel zeer bevoorrechten beschouwd. Want, verbeeldt u: de achterkamers zien er uit... in den paleistuin! En uren en uren van toeven voor deze ramen werd nu en dan beloond. Want dan wandelde de Koningin hier soms langzaam rond aan den arm van haar verpleegster. - Wat voor de Vorstin inderdaad een schier onduldbare, want zóó directe, ervaring van internationale bespieding is geweest.

Over dit alles en over al die geruchten en veel te vertrouwelijke bijzonderheden werd in de N.R. Ct. niet geschreven, - tenzij een enkele maal, om afkeuring te geven aan de onverkwikkelijke onbescheidenheid, die bovendien gemeenlijk òf uit lakeien-achterklap voortkwam, òf heelemaal was verzonnen. Want het fabuleeren werd langzaamaan een epidemische ziekte in die weken van nog altijd maar op het prinsekind wachten.

Het viel mij op een morgen in, dat het mogelijk wel aardig kon wezen juist nu aan Jhr. de Ranitz, den ouden vriend van den Vader en zoo lange jaren den toegewijden raadsman van de Moeder van de Koningin, te vragen of hij mij iets wilde vertellen van zijn ervaringen uit den eersten levenstijd van Prinses Wilhelmina.

Ik herinnerde mij immers hoe juist hij, op zijn beurt ook nog als particulier secretaris van de Koningin Regentes, de eerste was geweest, om waar mogelijk een nauwer contact tusschen het hof en de pers te bevorderen, door de journalisten zooveel en zoo na als het ging gelegenheid te geven zelf waar te nemen. En dit moet met volkomen instemming

van koningin Emma zelve geweest zijn, die ons telkens weer op de vriendelijkste wijze begroette, en met enkele reporters, die zij gewoon was bij officieele gelegenheden in haar gevolg te zien, zich herhaaldelijk ongedwongen onderhield.

Jhr. de Ranitz was, wáár hij de Koningin Moeder vergezelde, altijd bereid, vaak tot 's avonds laat voor de ochtendbladen, een of meer persmannen te ontvangen, ook voor soms alleraardigste persoonlijke bijzonderheden. Hij vergemakkelijkte ons het werk door ons vooraf redevoeringen, de lijst van te verleenen ridderorden enzoovoort toe te vertrouwen, - steeds tevoren het heele program van een reis uit te leggen. Voor de Nieuwe Rotterdamsche Courant gaf hij mij als regel verlof om mee te rijden in den koninklijken trein, om te gast te zijn op de schepen, waar de Koningin en de Prinses aan boord waren, om deel te nemen aan feestmalen ter eere van de vorstinnen, aan recepties en raouts, - en illustratieve bijkomstigheden kwam hij dan vertellen. Wat in dien tijd zoo'n levendigen inhoud aan de verslagen gaf. Maar dat het prinsesje Wilhelmina, vooral toen zij nog een aankomend en innemend spontaan meisje was, 't wel eens hinderlijk vond, om bij ieder stapje en ieder argeloos woord buiten het protocol telkens weer die potlooden 't te zien opteekenen op de verslagboekjes, was wel volkomen begrijpelijk. - Op een keer waren wij in de met fakkels verlichte gangen van den Sint Pietersberg. De jonge kroonprinses begon er een kinderlijk praatje met 't kleine, parmantige opperhoofd van de aardmannetjes, die, achter hun lange baarden aan, haar lijfwacht vormden als in een sprookje. - Zij had er echt haar pleizier in. Dartelde vroolijk rond, klom een enkele maal op een steenblok om de ingriffingen in de mergelsteenwanden beter te bekijken, - en, onverwachts omziende in haar onbezorgde vrijheid, viel zij even verlegen ontstemd uit: ‘Hè, alweer die heeren van de pers!’ Ook later heb ik haar nog wel eens hooren verzuchten: ‘Altijd die pers!’

Inderdaad, die voortdurende publiciteit in woord en beeld, die hen te zelden wil overlaten aan zich zelf en aan elkander, is een noodlottige bijkomstigheid van de glorie van de vorsten. - Maar, in bescheidenheid: toch ook wel een voorwaarde voor hun vorstenbestaan. Want wat zou hiervan de

beteekenis voor het volk, voor de wereld wezen, als de pers er standvastig over zweeg?

Inmiddels was Jhr. de Ranitz, dien ik na jaren terugzag, een wat stiller mediteerend wijsgeerig man geworden.

Hij zei mij glimlachend: ‘U, die uw leven doorbrengt in het volle menschenbestaan, om er telkens maar weer in uw rubriek over te schrijven, - u kunt mij immers veel meer vertellen dan ik u. Want ik heb mijn jaren doorgebracht in de beslotenheid van een hof. Mijn langsten tijd: aan het hof van twee koninklijke vrouwen...

't Interesseert u misschien, dat van jongsaf de studie van de historie mijn lievelingsvak is geweest... Maar, gelukkig waarschijnlijk, heb ik zelf op mijn bevoorrechte plaats aan geschiedenis... ach, eigenlijk welhaast niets van historische waarde beleefd... En met den besten wil zou ik niet weten wat ik u zou kunnen meedeelen van werkelijke interesse voor uw feuilletons... Wilt u gelooven, dat het mij nu vaak voorkomt te denken: de schrijvers over de geschiedenis van vorsten moeten in veel gevallen de begaafdheid, de wijde vleugels der fantasie van den romancier gehad hebben, om de toch niet zoo ongewone eigenschappen en vaak simpele gebeurtenissen te sublimeeren, te dramatiseeren, tot een indrukwekkend en boeiend historieverhaal. - Ja, zelfs meen ik wel eens, dat ik mijn tijd doelmatiger voor mijn wereldbeschouwing en mijn menschenkennis had kunnen gebruiken dan met het bestudeeren van historische werken...’

Het was een zeer beminnelijk, eenvoudig menschelijk gebleven filosofisch man, deze grootmeester van het Huis der Koningin Moeder. En dit gesprek, waarin hij mij, als den zooveel jongere, toen wel, met een korrel humor gekruid, een en ander van zijn eigen milde levensinzicht heeft willen toevertrouwen, - ‘maar vooral niet voor de courant’, - zal ik niet licht vergeten.

Vanzelf kwam ik inmiddels dagelijks in het paleis, om met Jhr. van Geen te overleggen wat er nu weer eens neutraal overgebracht zou kunnen worden aan al die naar nieuws popelende heeren en dames. Daar was de vervanging van Prof. Hector Treub door Prof. Kouwer, die bij de bevalling zou assisteeren; daar waren wisselingen van de verpleegsters, - daar was het kort relaas der dagelijksche bevinding van

den gynecoloog en den hofarts, - de wijze, waarop Hare Majesteit haar dag had doorgebracht, - de nadere aanduiding van den tijd der geboorte, - maar allemaal toch vooral niet om wereldkundig te maken.

In de paleisgangen ontmoette ik een enkele maal ook den Prins der Nederlanden, die wat onrustig scheen in zijn hartelijke verbeiden van het vaderschap. Prins Hendrik onderscheidde mij dan nog wel eens door vertrouwelijke gemeenzaamheid, in zijn dikwijls jongensachtig guitige wijze van doen. Zoo zei hij mij eens: 'Ik hoop, dat de Koningin mij overmorgen voor mijn verjaardag een zoon of dochtertje ten geschenke wil geven.' - Maar een paar dagen hierna kwam hij mij lachend tegemoet, schudde een beetje teleurgesteld het hoofd: 'Nee, nee, geen prins of 'n prinsesje - maar wel een heel mooi, edel rijpaard heb ik gekregen. O, een prachtige volbloed, en ik ben er erg blij mee...'

In dezen tijd was er sprake gekomen van nu toch eens een min of meer informeele ontvangst ten paleize van de vertegenwoordigers der voornaamste bladen en periodieken, die nu al zoo lang, uit belangstelling toch voor ons koninklijke huis, in de residentie vertoefden. Maar dit was een voor het Nederlandsche hof wel volkomen ongebruikelijke aangelegenheid.

Jhr. van Geen had er reeds eenige malen over gesproken, - en op een ochtend nam de opperceremoniemeester mij mee door verschillende dienstvertrekken, om te overleggen welk servies en welk stel tafeldamast geëigend zou wezen, overeenkomstig de etiquette, voor een dan toch niet ceremonieel souper, aan te bieden aan: journalisten. - Want een avondmaaltijd zou het worden, in een van de zijvleugels. Waarbij een der leden van de hofhouding als gastheer zou fungeeren. Ik ben vergeten welke avond hiervoor bestemd was. Maar per slot heeft dit souper plaats gehad in den nacht van de geboorte. En omdat de hovelingen te zeer in beslag genomen werden door de komende gebeurtenis, moesten, na de zeer hoffelijke ontvangst door een der kamerheeren, de journalisten aan elkanders gezelschap worden overgelaten.

Dit is vermoedelijk wel het onwaarschijnlijkste nachtmaal geworden, waar ik ooit heb aangezeten. Natuurlijk was de

gedachte aan de nabije koninklijke kraamkamer van invloed op de stemming van de internationale gasten. Maar waar een aantal al van beroepswege levenservaren mannen van de vrije vakken der journalistiek en de letteren samen zijn, bestaat de mogelijkheid van een ongedwongen en vaak amusante, nog wel eens geestige samenspraak, - zooals er in het paleis van onze Koningin vermoedelijk zelden, in dien onbevangen, vrijmoedigen toon, gevoerd zal worden.

Bovendien verkeerden al deze aanzittenden nu als 't ware in de crisis van de enerveerende en schier eindelooze afwachting, die velen van hen, bij dat moeizame zoeken naar stof en door de lange nachtwaken om steeds bereid te zijn tot het groote elan voor het eigenlijke doel van hun zending, - vermoeid had en zelfs lichtelijk overspannen. - Het wachten, nu aan dit souper, sleepte van nachtelijk uur na nachtelijk uur naar de uiteindelijke... verlossing. En dàn die sprong: om de eerste, de uitvoerigste, de boeiendste te zijn in den wedloop naar telefoons en telegraafkantoren.

In de onbewogen stilte van het paleis, zonder gastheer en dus zoo te zeggen zonder leiding op elkander aangewezen, waren daar de meest heterogene, en schier allen markante, persoonlijkheden van hoeveel naties genoopt hier tezamen te overnachten... tot daar ginds, onder ditzelfde dak, een koningskind geboren zou zijn.

Deze wonderlijk geladen atmosfeer, die nu en dan haast tot een obsessie werd, bracht enkelen van de buitenlanders tot excessen, die dit samenzijn nog beklemmender maakten. Want eigenlijk niemand had meer de overreding, om wat wij, vooral op deze plaats en onder deze omstandigheden, toch wel ongewenscht vonden voor het aanzien van ons vak, te voorkomen. Tegen 't grauwen van den morgen stond de kolos, die een groot Parijsch boulevardblad vertegenwoordigde, langzaam op uit zijn stoel en liet zich neer, als in trance, languit op het tapijt... Waarop aanstonds een Italiaansche collega, al eveneens als in droomtoestand, traag eenige servetten vergaarde, en begon hiermee noodlottig zwijgend zijn Franschen kameraad van de voeten tot het hoofd in te spelden, dat alleen de zwarte baard bloot kwam te liggen op het witte doek, - alsof hij 't bestorven was. - Maar 't opmerkelijke bij dit ontstichtelijks was, dat geen van de overige, toch

meerendeels ernstige mannen zich nog kon vermannen om aan deze aberratie een einde te maken. De meesten keken er uit de hoogte langs, alsof 't zelfs hun aandacht niet waard was. - Maar alle gesprekken waren opgehouden, en de stilte was pijnlijk. - Om misvatting te voorkomen, voeg ik er aan toe, dat er alleen bij de gangen van het koude nachtmaal een enkel glas wijn was geschonken.

Ik wil eerlijk bekennen, dat de doorwaakte nacht, onder deze toch wel abnormale omstandigheden, mij meer en meer benauwde. Bovendien voelde mijn acht en twintig jaar jongere conscientie zich bezwaard door iets van verantwoordelijkheid, omdat ik immers mogelijk de eerste suggestie had gegeven voor deze ontvangst ten paleize... Eindelijk ging ik dus ongemerkt uit het souper-zaaltje weg en zocht Jhr. van Geen nog maar eens op in zijn kamer. Hij was nog ingespannen bezig met al die vaak hachelijke en delicate bemoeiingen, die voor den secretaris van de Koningin aan de geboorte van een koningskind voorafgaan. Ook hij was vermoeid en nerveus in deze laatste oogenblikken... En nu wilde hij in een van de antichambres nog weer eens gaan informeeren. - 'Ik hoop,' - zei hij - 'dat ik de heeren binnen een half uur het blijde nieuws zal kunnen meedeelen.'

Hierop liet de secretaris mij in zijn kabinet alleen.

En toen heb ik, in den overmoed van mijn jeugdigen ijver - ja, toch wel een misbruik gemaakt van de gelegenheid, dat ik hier voor het eerst dan maar zal bekennen. Ik wist, dat op ons bureau van de N.R. Ct. de hoofdredacteur en de directeur eveneens in spanning overnacht hadden, om mijn bericht te ontvangen - en dan met den grootsten spoed te laten uitzenden over het land. Dat daar een heele organisatie voor de snelste verspreiding over alle diensten op wachtte... En ik stond hier direct aan de bron van de historische tijding. Maar tusschen mij en de courant lag in den nacht de afstand: Den Haag Noordeinde-Rotterdam Witte de Withstraat. Er waren koeriers tot mijn beschikking - maar de internationale aanval op alle communicatiemiddelen kon, direct na het vernemen van de boodschap, vertraging geven. Over de heele wereld immers moest de mare onmiddellijk worden doorgegeven.

En hier op het schrijfbureau van Harer Majesteits particulier secretaris stond... het telefoontoestel. Impulsief nam ik den hoorn. Ik kreeg gehoor van het centraal bureau. Ook daar zal het personeel ongeduldig hebben gewacht op het sein. En ik vroeg: ‘wilt u mij tot nader bericht zonder voorbehoud verbonden houden met nummer... van de N.R. Ct. in Rotterdam?’

Bijna onmiddellijk hierna liep het kabinet van Jhr. van Geen vol met journalisten van alle naties. In de stilte van de agitatie was alleen het tikken van de Louis Seize pendule... Daar hoorde ik snelle stappen op de gang. De deur ging open. Ik bracht, ongemerkt in deze voor iedereen uiterste zenuw-spanning, opnieuw den telefoonhoorn dicht bij den mond. De particuliere secretaris stond even om zijn ontroering te beheerschen. Toen klonk het plechtig en toch vervoerd als van een heraut: ‘Messieurs, une Princesse est née!’ En gelijktijdig herhaalde ik deze woorden voor de microfoon. Zoodat ook de beide leiders van onze courant in de kamer van den hoofdredacteur ze in ditzelfde oogenblik vernamen. - Terwijl de collega's hun run ondernamen door de nachtelijke straten van Den Haag, om 't te seinen en te telefoneeren, draaiden onze persen de bulletins, - die 't allereerst de geboorte van Prinses Juliana aan den volke verkondigden...

De explosies van blijdschap - ik heb ze alleen maar vaag hooren schallen in mijn bed in het Hotel de Zalm. 't Dagen en nachten lang optrekken met dit polyglottische gezelschap onder 't eigen werk door, - en de hoogspanning van dien zoo welhaast dramatischen laatsten nacht, hadden mij voor de feesten zelf ‘hors concours’ gesteld.

Verzen[1)]
Door Anthonie Donker

Het is niet, dat het mij ontbreekt aan moed,
Ik heb mij tot ik leeg was weggegeven,
Maar waarom slapen, eten, werken, leven,
Terwijl men innerlijk is doodgebloed?

Het is, dat men na zulk een tocht maar even
Den top haalt en weer naar beneden moet,
Als Icarus zijn vlucht niet overleven!
Maar niet dien langen weg terug, te voet -

Ginds waar het dal moet liggen, taant de gloed,
En het wordt grauwer naar ik dieper daal.
De weg die straks nog zonnig was, is vaal.

Wie eens daarboven was, zal hier voorgoed
Rondgaan geteekend door een bliksemstraal,
Doch vindt dien steilen weg geen tweede maal.

1) Uit een, dit voorjaar te verschijnen cyclus ‘Onvoltooide Symphonie’.

Hoe ver ook weg, gij zijt mij altijd nader
Dan alle dingen binnen mijn bereik.
Doch dat te weten maakt mijn lot maar kwader,
Nu ik U nooit meer langs de slapen strijk.

Nu ik U nooit in d'oogen meer mag schouwen,
Waarom dan blijft gij mij zoo na, zoo lief.
Uw bijzijn wordt een pijn, een stadig rouwen,
Al wat ik doe een doelloos ongerief.

Ik dacht mij met geen hoop meer te vermoeien,
Uw beeld maar schamper in mij uit te roeien,
En dan mijzelf naar links en rechts verstrooid.

Doch telkens als ik tracht U te ontwijken,
Komt gij terug en staat mij aan te kijken,
En zijt m'opeens weer dierbaarder dan ooit.

O aadren zwellend of ze bersten zouden,
Wordt voor het lichaam dan de ziel te groot?
En hoe lang zal het nog zijn uit te houden
Zonder gek worden in zoo'n ruimtenood?

Maar niemand - want het schrikbeeld daar aanschouwde
Slechts Wie haar in dien nauwen kerker sloot -
Weet van de wanhoop en de onverflauwde
Hoop en de droomen altijd even groot:

Hoe er een wolkenlooze hemel blauwde
En hoe de ziel het lichaam als een bruid
Begroette en de vleugelen ontvouwde -

Zoo brandt er, flakkrend zeer, doch niet geslonken
Een groot vuur voort, en dat kan er niet uit,
En door den nacht jagen alleen de vonken.

Vrij als een vogel niet maar vogelvrij,
Als een voortvluchtige ter dood veroordeeld,
Zoo onverschillig dat ten naasten bij
De wereld slechts gezicht- is en gehoorbeeld,

Nu alles toch hetzelfde is voor mij,
Omdat er over niets meer kan geoordeeld,
En ieder twijfelachtig - hoe het zij,
Voel ik mij nog bij anderen bevoorbeeld.

Ik heb mij niet dat eerzaam graf gedolven,
Waarin de schijndooden ter ruste gaan.
Doch stroomen zal ik nu en zijn als golven

En brekend tegen alle kusten slaan,
En 's winters hard als stootende ijsscholven
Schuimbloesmend in de lente opengaan.

Zorg dat gij nooit om iets, om iemand treurt.
Ga tot de grens der kwetsbaarheid, niet nader.
Weet dat er na uw moeder en uw vader
Geen mensch is dien g' uw liefde waardig keurt.

Het is alleen die oudste die niet scheurt,
En al het latere is lust en schijn,
Iedere omgang leidt tot nieuwe pijn,
Daarom, blijf eenzaam, wat er ook gebeurt.

En toch is eenmaal langs het Kaïns-teeken
Een lichte, zachte vleugelslag gestreken.
En sinds die engel het heeft aangeraakt,

Hoe strenger gij uw eenzaamheid bewaakt,
Gij kùnt de bittre waarheid niet gelooven,
De zachte pijn der hoop is niet te dooven.

Het noodlot van den revolutionair
Door Dr. M. van Blankenstein

Waar is Rusland? Kort geleden nog viel zijn zware schaduw over de internationale politiek van Europa en van Oost Azië. Op het oogenblik is het, alsof het niet meer meetelt. Het spreekt geen groot woord meer in de commissie van non-interventie te Londen. Het schijnt zijn belangstelling voor de Spaansche aangelegenheden verloren te hebben. Van de Fransch-Russische vriendschap wordt weinig meer gesproken, zelfs niet als men de kracht der groepeeringen in ons werelddeel afweegt. Men kan wekenlang beschouwingen lezen over het beleid, en over de mogelijkheden van Frankrijk in Oost Europa, men kan de redevoeringen bestudeeren van de Fransche staatslieden over de internationale positie van hun land, men kan nauwkeurig volgen alles wat er over de kaleidoscoop in oostelijk Midden Europa geschreven wordt, zonder aan het bestaan van deze betrekking te worden herinnerd. Het is alsof geen van de belanghebbenden er nog prijs op stelt, van zijn vriendschap met het geweldige rijk zonder noodzakelijkheid te reppen. Men moet zich gaan afvragen, of één van de Europeesche vrienden van Rusland die vriendschap nog als van positieve waarde beschouwt. Spreekt men met Fransche politici over de betrekking van vriendschap tusschen de twee mogendheden, dan kan men een apologetisch betoog te hooren krijgen, alsof de vriendschap, die de meerderheid van het Fransche volk eens als een groot heil heeft begroet, iets geworden is dat thans verontschuldiging behoeft. Men kan Rusland niet loslaten, zoo luidt dan het betoog, omdat men vreest dat in dit geval een nieuwe toenadering tusschen Berlijn en Moskou zich zou kunnen voltrekken. Men weet te goed, hoe in beide, voor het oogenblik vijandige hoofdsteden, machtige invloeden steeds daarop aandringen. Duitschland heeft van zijn tegenwoordige vrienden nog weinig pleizier gehad. Veel gevaar, veel offers van allerlei aard,

veel teleurstelling hebben zij Berlijn reeds berokkend, en geen enkel tastbaar voordeel hebben zij opgeleverd. De spil Rome-Berlijn boezemt de Europeesche groote mogendheden maar zeer gematigde vrees in. Een spil Berlijn-Moskou echter zou als een monsterlijk gevaar moeten worden beschouwd. Kan Berlijn voor de verleiding van dergelijken groei van ontzag niet bezwijken? Een door Frankrijk losgelaten Rusland zou de hand van Berlijn niet licht weigeren.

Dat deze redeneering gehouden wordt, bewijst, hoe weinig men weet te zeggen ten voordeele van de, haast in vergetelheid geraakte, Fransch-Russische vriendschap. Zooveel te meer spreekt men te Parijs over de Fransch-Britsche betrekkingen. Het is of men het de Engelsche vrienden niet wil aandoen, al te zeer aan zijn eigen betrekkingen met Moskou te herinneren. Londen heeft immers, uit opvattingen van maatschappelijk 'fatsoen', zoo weinig mogelijk met Rusland uitstaande. Niet dat Engeland onwillig zou zijn, Rusland in zijn politieke berekeningen te betrekken. Ook dat echter niet meer dan noodzakelijk. Dat komt niet enkel voort uit uiterlijke schaamte over onnette vriendschap, maar vooral ook uit de oude vrees, die Engeland driekwart eeuw voor Rusland gekoesterd heeft. De Engelsche politiek hecht aan traditie, heeft een sterk element van instinct. Het Russisch gevaar, dat voor het Britsche Rijk in Azië heeft bestaan, kan terugkomen, misschien als grooter gevaar dan Italië, en zelfs Japan, ooit kunnen vormen. Maar men kan niet enkel in verleden en toekomst leven. Op het oogenblik kan Rusland - men denke slechts aan Oost Azië - een nuttige troef zijn in het Britsche spel. Het is heel aangenaam voor Groot Brittanje, dat dit door de Fransch-Russische betrekkingen te allen tijde mogelijk is, dat het voorloopig verzekerd kan zijn, Rusland niet op een critiek oogenblik aan den verkeerden kant geschaard te zien. Londen kan nu Moskou met groote koelheid behandelen, zonder er iets bij te verliezen. Het hoeft Rusland niet als vriend te 'kennen'. Het weet dat de Fransch-Russische vriendschap, voorzoover dat dan mogelijk zal zijn, Engeland vanzelf ten goede moet komen, als er in Oost Europa iets geschieden zou, dat Engeland, volgens zijn jongste verzekeringen, 'niet onverschillig kan laten'. De zoo discreet behandelde draad van de Fransch-Russische betrekkingen is

voldoende waarborg voor Engeland, dat het sowjetrijk ‘allright’ is. De toestand is ideaal. Wie zou eraan willen veranderen?

Rusland, het eens, bij zijn terugkeer in de groote, internationale politiek voor zijn behandeling als gelijkwaardige zoo overgevoelige Rusland, maakt nu geen bezwaar tegen dezen toestand. Zijn ‘social ambitions’ in de gemeenschap der Europeesche volken schijnt het voor het oogenblik te hebben prijs gegeven. Het is geduldig en berustend. Men ziet het ten opzichte van Spanje en ten opzichte van China. Vindt ook Rusland het, bij nader inzicht, uitstekend, dat het zich niet door vertoon van innigheid met de groote, kapitalistische mogendheden hoeft te compromitteeren? Het heeft de gemeenschap nooit gevreesd, het heeft soms zelfs geglommen van voldoening over het stijgen van zijn aanzien in den kring der grooten en aanzienlijken. Het hield ervan te toonen, dat het machtig, invloedrijk en dat zijn vriendschap gezocht was. Men vond er thuis voldoening in.

Het is natuurlijk denkbaar, dat dit tot een periode behoort van een beleid, dat nu te Moskou verworpen wordt. Dit zou te waarschijnlijker kunnen lijken, omdat bijna allen, die dat beleid hebben gevoerd - met Litwinof als eenige, in het oog loopende uitzondering - nu gevangen zitten, of reeds een gerechtelijken dood gestorven zijn. Deze verklaring voldoet echter niet. De onthouding van Rusland in het Verre Oosten kan niet vrijwillig zijn, kan niet op afkeer voor contact met de kapitalistische mogendheden berusten. Rusland heeft te Brussel zelfs te kennen gegeven, dat het uit zou zijn met zijn onthouding, op het oogenblik waarop het uit was met de onthouding dier mogendheden. Rusland is stil en bescheiden en berustend, en dat niet uit revolutionaire overwegingen. Het wil zich niet naar voren dringen, uit vrees, dan niet met rust te worden gelaten. Het vindt het merkbaar reeds bevredigend, dat de verkoeling van West Europa niet nog grooter is dan zij reeds is. De betrekkingen met Frankrijk en Tsjechoslowakije ziet het met voldoening voortbestaan. Veel leven zit er waarlijk niet in. En toch hadden zij voor alle betrokkenen zoo groote beteekenis kunnen krijgen, als Rusland's prestige vooruitgegaan was inplaats van achteruit. Allen hebben Stalin heel wat te verwijten, maar Rusland zelf het meest.

Tandenknarsend moet het toezien, hoe de Japanners partij trekken van de machteloosheid van het land. De Japanners hadden het wel gedacht, maar hebben, voor zij de consequentie eruit trokken, toch eerst willen probeeren, of geen vergissing mogelijk was. Zij hebben het incident van dezen zomer met de Amoer-eilandjes zoo hardhandig behandeld, als zij het een jaar geleden niet meer zouden hebben aangedurfd. Toen was Rusland zich van zijn kracht bewust en prikkelbaar, en wist Japan terdege te moeten oppassen om het niet in beweging te brengen. Nu gelukte de proefneming; Rusland verdroeg en week terug, als vijf jaar geleden in Mandsjoerije. De Japansche militairen wisten nu heel zeker, dat het Russische krachtsbewustzijn weer geweken was.

Terwijl Stalin bezig is, Rusland van 'verraad te zuiveren', op zijn barbaarsche, maar met oude Russische tradities niet in strijd komende manier, brokkelt het internationale gezag, brokkelt de internationale veiligheid van Rusland af. Het heeft te lijden onder het verlies in aanzien, dat de methode van Stalin moest veroorzaken. Met barbaarsche dictatoren kan men onderhandelen, als tegenstander, terwille van den internationalen vrede of terwille van het oeconomisch herstel, maar men omhelst ze liever niet als vrienden. Men vindt het reeds erg genoeg dat men hen noodig heeft, en laat van de betrekkingen tot hen naar buiten zoo weinig mogelijk blijken. Het ongezuiverde, Russische leger, volgens Stalin vol broedplaatsen van verraad, werd in de wereld zeer gevreesd; het gezuiverde leger aanzienlijk minder. Heeft Stalin gedacht, dat Rusland een Iwan de Verschrikkelijke niet slecht verdragen zou in een tijdperk, waarin alleenheerschers zich als 'de groote mode' der volken beschouwen? Zijn opvatting heeft voor de internationale positie van Rusland het een en ander tegen zich. De Japanners zijn bezig, dat te bewijzen.

Het kan niet enkel het waarlijk barbaarsch groote in de figuur van Iwan den Verschrikkelijke zijn, dat Stalin fascineert, en tot navolging verleidt. Men zou kunnen gaan vermoeden, dat hij, met zijn steeds voortgaande uitmoorden van de bojaren der revolutie, er naar streeft, alleen over te blijven als de groote man der omwenteling, als de eenige oprechte, de eenige voor het nageslacht achtenswaardige onder allen

die de revolutie hebben geleid, voorzoover hun het voordeel van een bijtijds ingetreden, natuurlijken dood onthouden bleef. Met de uiterste consequentie roeit hij oude vrienden en bondgenooten uit. Het doet voor het oogenblik in de oogen der wereld zelfs afbreuk aan het aanzien van een der oude revolutionairen, als hij zich nog op hoogen post heeft kunnen handhaven. ‘Wat heeft hij gedaan, om de genade van den grooten dwingeland te koopen?’ zoo vraagt men allicht. Litwinof b.v. wordt er in de buitenwereld op aangezien; en vermoedelijk door vele Russen ook. Men zegt verwijtend: ‘Hij weet bij Stalin in het gevlei te blijven, hij onthoudt zich blijkbaar van alle critiek op de gruwelen, die worden gepleegd tegen al die menschen, waarmede hij samengewerkt, eens, in innige broederlijkheid, samengezworen heeft.’

Menschen als Litwinof zijn, ofschoon nog in hun waardigheid gehandhaafd, niet te benijden. Kan het pleizierig zijn, als men in de oogen van hen, die men in de buitenwereld ontmoet, de vraag moet lezen: ‘Wat hebt gij schandelijks daarvoor gedaan, gij, die nog niet zijt doodgeschoten, nog altijd uw positie hebt kunnen behouden?’

Zoo is, door het woeden van den ijskouden, helder rekenenden geweldenaar, een splinternieuwe vorm van moreele redeneering en moreele beschouwing ontstaan, een nieuwe opvatting van decorum; de paradoxaalste, de afzonderlijkste in onzen, aan verrassende ‘moraal’ toch zoo overrijken tijd. De nieuwe beoordeeling ligt voor de hand, en wij kunnen er weinig tegen inbrengen. Maar niet kunnen wij gelooven, dat Stalin laat moorden en verbannen, enkel om alleen als colossus der revolutie over te blijven. Het is hem onderschatten als men gelooft, dat hem niet een groot doel, buiten hem zelf, voor oogen zou staan. Voor de aanhangers van Trotski is de oplossing niet moeilijk. Het heeft hun nooit aan simplicisme in oordeelvelling ontbroken. Stalin zou fascistische bedoelingen hebben. Hij zou ernaar streven, de revolutie in Rusland ongedaan te maken, om dan als totalitair heerscher over Rusland, te regeeren. Dit is een denkwijze, die alleen in een communistisch brein, dat een felle onderscheiding maakt tusschen dictatoren, hetwelk ons ontgaat, kan opkomen. Wat zou er aan Stalin's positie, aan zijn macht, aan zijn karakter van alleenheerscher veranderen, wanneer hij Rusland fascistisch

inplaats van bolsjewistisch ging gebieden? Wij zien niet meer dan een verandering van etiket. Hij zou er geen greintje meer macht door krijgen, hij zou niet meer willekeur kunnen uitoefenen. Zijn bevrediging zou niet grooter kunnen zijn dan die uitgedrukt is in het bekende rijmpje op de Amersfoortsche kei, nadat deze was omgezeuld. Zou daarna, als de macht van Stalin 'op haar andere zij' lag, de onvrijheid van het Russische volk werkelijk grooter worden dan zij op dit oogenblik is? De instellingen, die zijn dictatuur dienen, zouden alle onveranderd kunnen voortbestaan. Hebben de fascistische dictaturen die ook niet voor een belangrijk gedeelte van de Russen overgenomen? Dat Stalin bloedbaden zou laten aanrichten, met zoo opmerkelijke volharding, en met zoo onmiskenbaar verzwakkend effect op de positie van Rusland, enkel om wijzigingen, waarvan hij zeker het ijdele moet beseffen, kunnen wij niet aannemen. Wij kunnen zelfs niet gelooven, dat Stalin een verandering van etiket, uiterlijk of innerlijk zou verdragen. Hij zelf moet aan de oude namen en begrippen evenzeer gehecht zijn als eenig Troskiïst.

Het lijkt mij daarentegen volstrekt niet moeilijk, een psychologische verklaring te vinden, die de gebeurtenissen in Rusland tendeele begrijpelijk maakt, en die niet enkel ten nadeele van Stalin is. Het bekende in het tafereel, dat ons te aanschouwen wordt gegeven, biedt daartoe het uitgangspunt.

Men schrijft revoluties de onsympathieke gewoonte toe van Kronos, die zijn kinderen placht te verslinden. Zooals ook in het geval van Kronos, blijft er dan echter steeds een Zeus over, die aan de macht van den vader een einde maakt. Napoleon is daarvan het klassieke voorbeeld. Wel lijkt het mij minder precies te zeggen dat revoluties bepaaldelijk hun kroost opslokken. Zijn het niet veeleer hun vaders, of de helpers bij hun geboorte? Maar over deze kleine oneffenheid in het beeld willen wij niet vallen; de bedoeling is in hoofdzaak juist. En zij moet juist zijn. De Russische revolutie kan ons dat duidelijk maken. Zij is nog te helderder als experiment, doordat zij in vertraagd tempo te werk is gegaan. Voorloopig is Stalin nog niet de Zeus, die aan de heerschappij der revolutie een einde heeft gemaakt, als wreker van zijn broeders. Daarvoor was het noodig, dat die broeders eerst verorberd

waren. En dat ontbrak juist aan het tafereel. Hij doet dus eerst het tegendeel: Hij neemt de revolutie in zijn dienst, en noopt haar, die broeders met groote gulzigheid te verslinden, nadat zij dat bijna twintig jaar lang had verzuimd. Dat het nu nog geschiedt moet ons de oogen openen voor het onvermijdelijke van het proces. Stalin heeft het niet kunnen overslaan. En daarom is een verklaring niet lastig te vinden.

De waarheid is, dat een revolutie niet permanent kan blijven, dat er eindelijk een resultaat van het omwentelen, een daaruit ontstane stabile toestand te voorschijn moet komen. En het groote beletsel daarvoor zijn de revolutionairen.

Mussolini doet met zijn revolutionairen wat hij wil. Zij zijn hem niet tot beletsel. Hij werpt hen weg, al of niet in eenigen eervollen hoek, als hij hen beu wordt of wanneer zij zich hinderlijk gaan betoonen. Geen is er te sterk voor dat lot; geen schijnt er ook gevaarlijk door zijn voortleven. De Duitsche revolutie heeft reeds in 1934 met de klassieke, bloedige methode moeten beginnen. Van 30 Januari 1933 tot 30 Juni 1934 was waarlijk een korte spanne tijds. Maar misschien is zij nog niet aan het einde, en hebben wij eerst een eerste bedrijf beleefd. De Russische revolutie heeft waarlijk eindeloos geduld gehad met de bevorderaars van haar geboorte. Zij heeft hen soms in verbanning of in gevangenschap gezonden. Trotski is niet ontsnapt, maar weggestuurd. Radek, Zinowjef, Kamjenef, Sokolnikof, zij zijn reeds vroeger gestraft, maar daarna weer in genade aangenomen. Eerst na een kleine 20 jaar was het uit met dat geduld. Maar toen ook grondig. De algemeene oorzaak van het verschijnsel is, dat men met revolutionairen gemakkelijker revolutie maken dan besturen kan. Radek heeft het mij eens in zijn goede dagen uiteengezet. ‘Het is hard,’ zoo zeide hij, ‘gouvernementeel te moeten wezen, als men van nature revolutionair is. Men is dat niet enkel omdat men met bepaalde dingen ontevreden is; men is het van aard, uit aanleg en neiging. Nu heeft onze revolutie gezegevierd; nu moeten wij waarschijnlijk de rest van ons leven aanhangers, steunpilaren der regeering zijn. Kunt gij begrijpen, wat dit vooruitzicht voor velen onzer beteekent? De motor uit ons leven is weggenomen. Wij zullen den tijd gaan betreuren, toen wij nog niet hadden gezegevierd, toen er te strijden viel.’

Dit is het groote probleem van alle revoluties dat zij, als zij constant blijven, met revolutionairen moeten administreeren. De Russische revolutionairen waren voor het meerendeel in 1917 jong, zij konden nog een generatie meedoen. Al dien tijd was de, door hun revolutie ontstane toestand, met hen belast. Zij stierven niet na wat jaren uit. Nu roeit men hen uit. Hun rol was ten einde; dat moest bij velen hun revolutionairen aard weer virulent maken. Ook deed de verveling haar werk. Zij moesten zich op den duur aan elkaar gaan ergeren, zij die constant aan de macht bleven, gelijk wij de overlevenden van 30 Juni 1934 ook in Duitschland aan de macht zien blijven. Mussolini heeft, zooals gezegd, voor meer afwisseling gezorgd, maar hij had het gemakkelijker, omdat zijn beweging, toen zij zegevierde, nog zoo jong was, zoo weinig van haar aanhangers had geëischt, de sterkste figuren nog niet, in een beproevingsproces, naar boven had doen komen. Zijn helpers waren goedkoop, hun glorie begon eerst bij den marsch naar Rome, terwijl in Rusland en Duitschland de groote namen zich hadden gecristalliseerd in den langen en harden strijd vóór de overwinning.

In Rusland waren er twee verschijnselen waar te nemen, beide ten nadeele van de oude voorvechters. Zij waren een beletsel voor de stabilisatie, zij vormden zelfs een gevaar voor de sterke en stabiliseerende macht, die zich vormde, door hun onrust, door het element van destructieve critiek, van ontevredenheid als eigenschap, dat in hen leefde. Het totalitaire stelsel zorgde ervoor, dat niet te veel van het gistingsproces, dat hun aanwezigheid in de regeerende laag in die bovenlaag te weeg bracht, naar buiten merkbaar werd. In Duitschland is een overeenkomstig proces gaande. En dan wekte hun eeuwige duur het ongeduld der jeugd. Het waren en bleven dezelfde mannen. De jeugd zag hun zwakheden, zag hun permanentie, zag het gemis aan verversching, en haar eigen gebrek aan mogelijkheden, door die sta-in-den-wegs.

Er was één heel fundamenteele tegenstelling tusschen de revolutionaire veteranen, en de revolutionaire jeugd. Die veteranen zijn groot geworden in verzet, in een gebrek aan respect voor gezag. Hun leer mocht dan tegenovergesteld luiden, zij toonden verwantschap, niet in denken maar in gevoelen, met nihilisten, anarchisten. De revolutionaire jeugd

echter is opgeleid in een school van felle gezagsleer, van straffe discipline. De jeugd is volgepropt met de leer der ouderen, maar niet met de gevoelsreactie der ouderen. Daarom verdroeg die jeugd geen Trotskiïsme.

Al heel vroeg heb ik het positivisme der communistische jeugd door een treffend voorbeeld te merken gekregen. Het was in 1924, dat mij het geval te Moskou werd verteld. Een professor in de geschiedenis uit de oude school, een der vroegere Russische liberalen, had voor een ontwikkelingsgroep van jonge arbeiders een lezing gehouden over den moord op Alexander II. Toen hij had uitgesproken, was er zooals steeds, discussie. Een der jonge mannen had scherpe critiek. De professor had sympathie betoond voor hen, die den moord hadden gepleegd. Wat kwam er echter van den staat terecht, als jonge lieden, omdat zij ontevreden waren, de vrijheid mochten nemen, den drager van het staatsgezag, eigenmachtig, uit den weg te ruimen! Misschien kon een der oudere revolutionairen, bij wijze van dialectische conclusie, ook zoo spreken. Van dit gevoel van gezag echt doortrokken gelijk die jonge arbeider, zou hij nooit kunnen zijn.

Twintig jaar haast heeft de revolutie het uitgehouden met de ‘oude revolutionairen’. Het was een ongeëvenaard lange tijd. Stalin, in al zijn barbaarschheid, lijkt mij meer werktuig dan bewerker. Werktuig van een verslindingsdrift, die onweerstaanbaar is, omdat zij in de natuur der dingen ligt, in het bijzonder nog in Rusland, waar de politieke strijd steeds bloedig placht te zijn.

Hieruit zou men de leering kunnen trekken dat wel een, door een revolutie geschapen toestand permanent kan worden, dat echter de revolutionairen, die dat bewerkten, het niet kunnen zijn, niet eens voor een normalen levensduur.

Wij gruwen voor den man, die oude vrienden bij reeksen laat afmaken, tot hij vrijwel alleen, en alleen heerschend, overblijft. Daarvoor is inderdaad een natuur als van een Stalin noodig. Men moet echter toch bijna twee decennia van zeker niet gemakkelijk samenwerken, twee decennia van wederzijdsche prikkeling in rekening brengen. En men moet ook aan het milieu denken. Het waren mannen onder elkaar, die nooit een tegenstander ontzien hebben, alleen met merk-

waardig geduld - elkaar! Wat broeide er in hun midden? Hadden zij de macht op Stalin veroverd, dan ware het hem niet anders vergaan. Radek moet zich voor zijn rechters beklaagd hebben, dat hun vijanden over hem en zijn vrienden hebben gezegevierd, omdat er onder de zijnen meer professoren waren dan mannen, die den moed hadden tot een moord. Den Kaukasiër Stalin ontbreekt deze moed niet. Hij was een stil man, onder zeer welsprekende volksmenners. Deze kenden zijn kracht. Had zijn stilheid hen niet op zekere vermoedens kunnen brengen? Zwijgers zijn gevaarlijk in revolutionair milieu.

Stalin heeft niet langer afgewacht. Hij ging om zich heen slaan, en slaat nog om zich heen, rijp en groen neervellende. Hij kent blijkbaar geen beperking. Dit is in zijn figuur een lugubere trek te meer.

Maar met dat al is hij de voltrekker van een historisch proces, dat merkwaardig lang op zich heeft laten wachten, maar dat blijkbaar niet uitblijven kon.

Strekkingen
Door C.L. de Ligt-van Rossem

III

Enige dagen na het kongres van de W.R.I.[1] had te Kopenhagen het VIe Internationale Montessori-Kongres plaats - een samenkomst, die van groot belang was, omdat er voor de moderne opvoeding nieuwe richtlijnen werden aangegeven, en er nieuw initiatief van zou uitgaan.

Een methode draagt altijd het gevaar in zich tè methodisch te worden. De leiders dommelen dan psychisch in en werken machinaal verder langs de eenmaal voorgeschreven weg, totdat een of andere omstandigheid ze wakker schudt. Het bewonderenswaardige is nu, dat hier de stoot opnieuw uitging van de, blijkbaar wakker gebleven stichtster der beweging zelf.

Evenals een kleine verschuiving van de aardas een grote omwenteling in de natuur tot gevolg heeft, evenzo bracht Maria Montessori door het accent te verleggen van de behoeften der maatschappij op de behoeften van het kind, een diep ingrijpende verandering te weeg in opvoeding en onderwijs. Vroeger was men bij de opvoeding slechts uitgegaan van wat direkt in het belang scheen van de maatschappij. Het eerste doel was, van de kinderen goede staatsburgers te maken. Ze werden daartoe van jongs af aan in een omgeving gebracht die bij hun natuur niet paste, en volgepropt met geestelijk voedsel, dat hun dikwijls tegenstond en niet, of nauwelijks verteerbaar was. Natuurlijk volgde daarop verzet van de zijde der kinderen, wat weer oorzaak was van allerlei dwangen strafmaatregelen om ze in het gareel te houden. Mevrouw Montessori, die de ontwikkeling van het kind als hoofddoel zag, legde er daarentegen onmiddellijk sterk de nadruk op,

1) Zie The War Resister No 43, 11, Abbey Road, Enfield, Middlesex England.

dat omgeving en leermiddelen moesten beantwoorden aan de verschillende trappen van groei, die het kind doormaakt. Het klassikale stelsel werd verbroken en leermiddelen werden vervaardigd, die de kinderen in staat stelden, zelfstandig, alleen, of in groepjes te werken. Zij kregen daardoor de gelegenheid zich vrij te ontplooien in verband met hun aard en aanleg, en elk in hun eigen tempo. De belangrijke ervaring die men hierbij opdeed, was, dat het kind, wanneer werkelijk aan zijn innerlijke behoeften werd voldaan, ook zelf voldaan was, bevredigd, zich daardoor gelukkig voelde en harmonisch reageerde. Het probleem van straf en dwang loste zich hiermede als vanzelf op.

In hoeverre de uitwerking van de methode aan het ideaal heeft beantwoord, komt hier thans niet ter sprake. Hoe men daarover ook denke, zeker is, dat sinds Mevrouw Montessori het zwaartepunt zo duidelijk verlegde, de geest in opvoeding en onderwijs, ook buiten de Montessori-scholen, sterk door haar ideeën beïnvloed is.

Intussen werd dikwijls de vraag opgeworpen, of die vrij opgevoede kinderen later nog geschikt zouden zijn, om een plaats te vinden in de maatschappij. Waarop Mevrouw Montessori het logisch antwoord gaf, dat indien dit niet het geval was, niet het kind, maar de maatschappij veranderd behoorde te worden. Een frans journaliste vroeg haar vorig jaar, wat er nu wel van al die 'Montessori-kinderen' geworden was. Mevrouw Montessori antwoordde teleurgesteld, dat men ze terug kon vinden op de slagvelden van de wereldoorlog, of in Abessinië. In steeds meer landen wordt de jeugd, van heel jong af reeds, klaargemaakt voor het werk des doods. Is dit het doel van de mens, is dit het doel van de opvoeding? Verontwaardigd zeide zij, in een persoonlijk gesprek dat mijn man en ik te Kopenhagen met haar hadden: 'Wij hebben eindelijk op te komen voor het kind, die wereldburger zonder rechten, dat weerloze wezen, dat steeds vroeger wordt gemilitariseerd en geestelijk misvormd. Reeds vanaf de geboorte wordt in verschillende landen over de kinderen beschikt. Wij volwassenen moeten ze verdedigen en hun de gelegenheid geven zich tot nieuwe mensen te ontplooien.'

Het was haast onvermijdelijk dat iemand als Mevrouw Mon-

tessori, die de sterke invloed van omgeving en omstandigheden zozeer had begrepen en ervaren, in konflikt moest komen met de tegenwoordige maatschappij, waardoor het kind zowel geestelijk als lichamelijk op steeds noodlottiger wijze bedreigd wordt. In haar openingsrede te Kopenhagen zeide zij dan ook: 'Dit is niet alleen een paedagogisch kongres, maar een kongres tot verdediging van het kind, de vergeten burger, voor wie een omgeving geschapen moet worden, geschikt voor zijn levensbehoeften, voor zijn bevrijding, zijn taak.'

Maria Montessori ziet, dat de funktie die de oorlog in de geschiedenis gehad heeft, heden veranderd is. De mens heeft door middel van zijn intelligentie een boven de natuur uitgaande kultuur geschapen, en ten slotte door wetenschap en techniek de gehele aarde en de ganse mensheid in beginsel één gemaakt. Oorlog kan hieraan niets meer toevoegen, doch deze kultuur slechts bedreigen, indien niet vernietigen. Wanneer dus de mensheid, tegen haar wil en tegen haar belangen in, toch in de oorlog wordt gesleept, is dit een teken van de wanverhouding tussen de ontwikkeling van de uiterlijke en van de innerlijke mens. 'De mensheid van heden verkeert in staat van verwaarlozing en geestelijke wanorde. Ieder is onwetend wat de inhoud van zichzelf en zijn tijd betreft. De grootste chaos heerst in het gemoed. De mens staat veelal machteloos tegenover de omstandigheden, zwak tegenover suggesties, heeft geen persoonlijkheid'. De mensheid, door wetenschap en industrie zo rijk als nog nimmer tevoren - zo vervolgt Mevrouw Montessori - kan van haar schatten niet genieten, omdat ze ze niet op de juiste wijze weet te gebruiken. Temidden van de grootste rijkdommen, die ze aan de aarde heeft weten te ontworstelen, voelt ze een beklemdheid, een angst, die men bij zieken aantreft; angst om te leven; hoe zal ik leven? 'Wij stellen vast, dat de vooruitgang materieel is geweest en niet geestelijk; de innerlijke mens is niet beroerd geworden'. Zij wijst op de tegenstrijdigheid, dat in een tijd waarin de menselijke geest schier alles aan zich ondergeschikt heeft weten te maken en zich koning moest voelen van de aard, 'koning van de elementen, koning van wat tastbaar is en van onzichtbare energieën, dit tevens de tijd is van de minderwaardigheidscomplexen. De mens

moet worden opgevoed om meester te zijn over zichzelf, meester van zijn tijd'.

Zoals men ziet, beschouwt Dr. Montessori de Opvoeding tot Vrede als een tweeledige taak, die enerzijds bestaat uit zelfopvoeding en zelfverdediging van de mens, en anderzijds uit opvoeding en verdediging van het kind. Zij hoopt, dat het gevaar, dat ons allen bedreigt, ertoe zal bijdragen om de gehele mensheid in één noodzakelijke zelfverdediging te verenigen. 'De mensheid wordt beheerst door duistere machten, die zij niet genoeg kent, en waartegen zij zich niet weet te beschermen'. Daarom is het dringend nodig de geheime vijand te leren kennen. Een wetenschap moet ontstaan, die de diepgaande oorzaken bestudeert, die ons drijven naar grote rampen. Dit zal een Wetenschap van de Vrede zijn, gebaseerd op de kennis van de wetten, die de groei beheersen van mens en maatschappij.

Uit de openingsrede bleek al, dat Mevrouw Montessori de idee van 'opvoeden tot vrede' veel dieper en universeler opvat dan tot nu toe meest het geval is. Ze betekent voor haar niet, dat men bij de kinderen een of ander 'pacifisme' zou moeten aankweken. Het hedendaags geschiedonderwijs, of het spelen met soldaatjes is het h.i. ten slotte niet wat de mensen tot oorlog drijft. 'De opvoeding moet niet zozeer trachten het geschiedonderwijs te hervormen, als wel de tegenwoordige samenstelling van de maatschappij.' Vrede is voor haar een toestand van de psyche, een psychische bevrediging, die dan pas mogelijk wordt, wanneer alle menselijke funkties zich harmonisch hebben kunnen ontwikkelen. Bij zulk een moreel evenwicht is oorlog volkomen onbestaanbaar.

Hiertoe is allereerst nodig, dat het kind zich vrij, volgens zijn eigen psychische wetten kan ontplooien. Hoe dikwijls is echter dit begrip 'vrijheid' misverstaan, in die zin, dat men de kinderen maar zou moeten 'laten doen wat zij willen'. Op deze wijze - merkt Dr. Montessori op - zou de wereld slechts ondersteboven gekeerd worden: men zou een soort verkeerde kinderrevolutie krijgen. 'De volwassene als meer begrijpend wezen, moet het kind helpen zijn innerlijk te vormen.' Hierbij behoort volgens haar echter onderscheid gemaakt te worden tussen leider zijn en diktator. De dikta-

tor, zo zou men kunnen zeggen, legt een uiterlijke discipline op, zonder voldoende rekening te houden met het individu, waardoor de persoonlijkheid zich niet ontwikkelen kan; de leider daarentegen schept de omgeving die het kind behoeft, en komt tegemoet aan de scheppingsdrang en het streven naar eenheid, die in de jeugd sluimeren.

Mevrouw Montessori gaat uit van de idee, dat wanneer het kind vrij kan handelen en zijn handelingen beantwoorden aan een innerlijke behoefte, er een harmonie ontstaat, niet alleen tussen het kind en de omgeving, maar ook tussen het kind en de volwassenen. Zij heeft ervaren, hoe kinderen door zulk een aktiviteit die de gehele persoon omvatte, genazen van hun psychische afwijkingen en nieuwe sociale eigenschappen aannamen. Harmonische persoonlijkheden zijn de waarborg voor een harmonische maatschappij, want de natuurlijke drang van de persoonlijkheid is zich te verenigen met anderen en met hen van allerlei uit te wisselen. Slechts onder deze voorwaarden zal de mens zich deel voelen van de evolutie en zich bewust worden, dat hij deelneemt aan de schepping van het heelal.

Het zich hechten aan persoonlijk bezit is volgens Mevrouw Montessori een abnormaliteit, een soort kramp, die ontstaat uit innerlijk verweer, want, zegt zij, ‘het genot voor de mensen is niet de dingen te bezitten, maar ze te gebruiken; de dingen gebruiken voor eigen vervolmaking, en terwijl dit geschiedt heeft ook de vervolmaking van de omgeving plaats.’ Haar opvatting is dus, dat de psychische behoeften van het kind in alle verschillende perioden van zijn ontwikkeling hoe langer hoe meer bestudeerd moeten worden. Het komt haar voor, dat de kinderen na hun twaalfde jaar reeds daadwerkelijk aan het sociale leven deelnemen moesten, dat zij moesten produceren en allerlei werk doen om het plezier van het werken zelf, zowel met de handen als met de geest. Ook moest er een periode zijn van eenzaamheid, van zelfinkeer, waarop de jonge mens zich zou voorbereiden om bewust zijn kosmische roeping te vervullen.

Maria Montessori besloot haar voordracht op het kongres te Kopenhagen met het voorstel om te stichten een Partij van het Kind, die tot doel zou hebben overal de rechten van het kind te verdedigen. Tevens hoopte zij, dat er zou ontstaan

een Ministerie voor het Kind, en er een vertegenwoordiger van het Kind in het parlement zou komen. Het kongres stemde daarmee in en nam op voorstel van Dr. Elisabeth Rotten een resolutie aan, waarin o.a. de wenselijkheid werd uitgesproken om overal aan de universiteiten en andere wetenschappelijke instellingen, leerstoelen te stichten voor de Wetenschap van de Vrede. Hoewel dit initiatief sommigen veelbelovend klinkt, zou het echter in de praktijk wel eens de noodlottigste gevolgen kunnen hebben, te meer waar Mevrouw Montessori in haar laatste redevoering zelf verklaart, dat de staat er belang bij heeft het leven der jeugd te organiseren. Aangezien de staten alle nog op het standpunt staan van nationale militaire defensie, is het te hopen, dat zij zich voorlopig voor de Partij, en een Ministerie van het Kind niet te veel zullen interesseren! Verschillende staten tonen reeds, hoe gevaarlijk het is, wanneer zij te véél in het kind belangstellen - wat Dr. Montessori zelf betreurt.

Het zal dus van het grootste belang zijn, de bedoeling van de Partij van het Kind in de statuten zo uit te drukken, dat misverstanden vermeden worden. Verder zal het van de aktiviteit van de leden afhangen en van de publieke opinie in het algemeen, of de bedoeling om het kind te verdedigen zuiver gehandhaafd kan blijven.

IV

Intussen speet het Mevrouw Montessori, dat haar Kongres te Kopenhagen samenviel met dat van de R.I.G.M. te Parijs, waardoor zij de uitnodiging om ook daar over Opvoeding tot Vrede te spreken, niet had kunnen aannemen. Zij was het - zo verklaarde zij ons - met de opzet en bedoeling van dit kongres eens en erkende de noodzakelijkheid van de samenwerking tussen hen die arbeiden voor de morele en maatschappelijke opvoeding tot vrede der volwassenen, en hen die arbeiden voor de opvoeding tot vrede van het kind. Beide werkzaamheden waren noodzakelijke voorwaarden om te komen tot een nieuwe mensheid. Als teken van instemming gaf zij de volgende boodschap mee aan het Kongres tegen Oorlog en Militarisme te Parijs:

> Zonder twijfel vertegenwoordigt een oorlog zulk een gevaar voor de mensheid, dat allen verplicht zijn zo krachtig mogelijk te handelen om hem op een afstand te houden. De methode, die gij daartoe gekozen hebt, is de meest direkte, en zou, wanneer zij algemeen aanvaard werd, aan elk toekomstig oorlogsgevaar een einde maken. IJveren voor afschaffing der bewapeningen en weigeren om aan oorlog deel te nemen is de meest onmiddellijke manier om er paal en perk aan te stellen. Hierbij hoopt gij echter van de talloze individuën waardoor de mensheid gevormd wordt, 'helden' te maken. Het niet gehoor geven aan de oproep van de staat eist inderdaad een geweldige kracht, de kracht om tegen de publieke wereldopinie in te gaan en gereed te zijn om zijn vaderland, zijn goederen en vaak zelfs zijn leven te offeren. Dit veronderstelt een vrijwillig heldendom, waartoe slechts weinige, uitzonderlijke individuën in staat zijn.
>
> Om uw idealen, evenals alle andere, goede zowel als slechte, te verspreiden, zal het nodig zijn rekening te houden met dat deel van de mensheid, dat tegenwoordig zo weinig naar waarde geschat wordt. Een heldendom zoals gij dat voorstaat, komt slechts bij weinigen spontaan op, en kan niet geïmproviseerd worden bij wie het niet in zich dragen: het eist een lange zedelijke voorbereiding, een opvoeding tot Vrede, waardoor in de mens die morele, geestelijke en maatschappelijke waarden ontwikkeld worden, die het individu bewust maken van des mensen roeping. Indien men er eindelijk toe overging om rekening te houden met het Kind en om de oneindige mogelijkheden, die het bevat, te ontwikkelen, dan zou daaruit wel eens een mensheid kunnen verrijzen, die daarom niet meer tot ontwapening en dienstweigering behoefde te worden aangespoord, omdat haar innerlijke gesteldheid haar niet meer zou toelaten tot een dergelijke trap van laagheid en ongehoorde lafheid af te dalen, als waarop het deelnemen aan een oorlog mogelijk wordt.
>
> Wellicht kunt gij, vredesvrijwilligers, die in de eerste linie strijdt, door uw verzet het voorbeeld geven aan alle goedwilligen, maar onvoorbereiden, uit de moreele achterhoede der mensheid, en hen meteen in de gelegenheid stellen zich te organiseren en voor te bereiden om hun post te betrekken.

Het kongres te Parijs, waarvoor bovenstaande boodschap werd geschreven, was een eerste poging om te komen tot een internationale federatie van alle anti-oorlogsorganisaties ter wereld die strijden voor de verwerkelijking van de volgende vijf punten:

1. voor militaire en morele ontwapening;
2. voor politieke, ekonomische en maatschappelijke gerechtigheid als wezenlijke voorwaarden tot alomvattende vrede;
3. tegen militaire dienstplicht en iedere andere vorm van militarisme;
4. tegen militaire, industriële en sociale voorbereiding met het oog op de alomvattende oorlog;
5. voor de invrijheidstelling der honderden principiële dienstweigeraars, die in verschillende landen gevangen zitten.

Er waren katholieken, protestanten, vrijdenkers, kwakers en hindoes aanwezig en deelnemers tot uit Japan, en wat ieder trof, was de goede geest van samenwerking die er heerste. Ook dit kongres stond in het teken der nieuwe mensheid, voor het bereiken waarvan in de allereerste plaats de vrije ontwikkeling van de persoonlijkheid moet worden verdedigd. Alles werd bewust gericht op la défense de la personnalité humaine. Hieruit volgde vanzelf, dat men zich dan tevens keerde tegen elke vorm van exploitatie en onderdrukking, zowel van personen als van groepen, klassen, volken of rassen. Het kongres erkende onomwonden, dat een werkelijke vrede, gegrond op internationale rechtvaardigheid, onverenigbaar is met het handhaven van het koloniale stelsel en beschouwde de strijd voor de bevrijding der gekoloniseerde volkeren als een van haar belangrijkste doeleinden. Dat oorlog-verhindering en de verdediging van de vrijheid alleen bereikt kunnen worden door krachtige internationale solidariteit en dat dit, en dit alleen, het middel bij uitnemendheid is dat het wapengeweld kan vervangen, moet niet alleen door een voortdurende propaganda in de publieke opinie doordringen, maar deze solidariteit moet ook worden beleefd en geleerd. Het kongres vestigde dan ook de aandacht op de werkzaamheden van de door Pierre Cérésole gestichte Internationale Vrijwillige Hulpdienst als een bewijs van menselijk saamhorigheidsgevoel en wederzijds dienstbetoon die heenwijzen naar een wereld, waar vrijwillige samenwerking de grondslag vormt van de betrekkingen tussen mensen.

Als gevolg van het algemeen verlangen, dat tot uiting kwam om zich op een blijvende wijze te groeperen en samen te werken, besloten de deelnemende internationale organisaties zich definitief te verenigen onder de naam van Groupement Pacifiste International, met als doel de Verdediging van de menselijke Persoonlijkheid, op grondslag van de bovengenoemde vijf punten[1].

De strekking van het Parijse kongres beantwoordde weer verrassend aan die van het internationale kongres van de World Fellowship of Faiths, dat in dezelfde zomer te Londen en Parijs werd gehouden en waarvan het doel was:

1) Verslag van het Kongres verkrijgbaar op het Sekretariaat van de G.P.I., 14, Rue Faubourg-Poissonnière, Paris.

de Verwerkelijking van Vrede en Broederschap onder de Volken van ieder Geloof, Ras en Land[1]. De sekretaris dezer beweging, Kedarnath Das Gupta, voorzitter van de All World Gandhi Fellowship, sprak op het kongres te Parijs, terwijl Dr. Montessori te Londen sprak op het kongres van de W.F.F., waar zij opnieuw de nadruk legde op de noodzakelijkheid om te komen tot een armament for peace, d.i. een waarachtige opvoeding.

Op voorstel van Mr. Das Gupta, die weer optrad op het Kongres te Kopenhagen, besloot Mevrouw Montessori om in de zomer van 1938 een serie voordrachten te houden voor moeders en onderwijzers over het Kind en de Vrede. Intussen bereidt een internationale kommissie, waarin o.a. zitting hebben de te Londen vertoevende indische wijsgeer Har Dayal en de duitse paedagoge Elisabeth Rotten, die in Zwitserland woont, een zomerkursus in Frankrijk voor, waar speciaal de Wetenschap van de Vrede ter sprake zal komen en ook Mevrouw Montessori aanwezig hoopt te kunnen zijn.

1) Zie International Congress of the World Fellowship of Faiths, verkrijgbaar bij het sekretariaat Savoy Hotel, New-York.

Quatrijnen
Door Rein van Genderen Stort

Het leven is gestadig worden,
De menschheid blijft verdeeld in horden,
Die rusteloos elkaar bestoken,
Daarginder heerschen andere orden.

*

De zee is eender en alom,
Op aarde tieren drom na drom,
Hun zot misbaar schreit staag ten hemel,
Maar eenmaal is het al weer stom.

*

De kiel van ieder schip is broos,
Haar sloopt de zee allengs, altoos,
Zoo sloopt de tijd een ieders lichaam
En schijnt het al vaak zinneloos.

*

De liefde is de nederige bloem,
Die overgeurt de lauweren van den roem
Der hoogstgestegen helden hier op aarde
En ijdel is het, dat ik namen noem.

*

Zoodra een slang bijt in heur staart,
Ontstaat de cirkel en ontwaart
Men weer den kringloop in het Al,
Waar bijna elk zich blind op staart.

Verzen
Door Emmy van Lokhorst

I

Op welk schip heb ik zee gekozen?
Het vaart naar den horizon,
Het vaart naar het land van de rozen,
Ik weet niet waar het begon.

Het ligt in geen enkele haven,
Ik zet nergens voet aan den wal,
Omdat, in mijn droomen begraven,
Ik altijd doorvaren zal.

II

De storm kerft in het bosch zijn donkere gangen,
Het huis staat weerloos en alleen.
De dompe nacht kreunt om mij heen
Van duldeloos verlangen.

Het riet stijgt zwart omhoog uit het ruige water
En buigt zich als een mensch die kermt,
Naakt op de wereld, - onbeschermd
Tusschen voorheen en later.

Toch wijkt de dood voor deze macht:
De aarde tooit zich met vertrouwen.
Sluit nu de vensters van den nacht,
Ik hoor de vleugels, die zich openvouwen...

III

Stormende zee in de ruimte,
Waar vaalzwart de hemel zich sloot.
Breed en woest lag het landschap:
Duisternis... daarachter de dood.

Vluchtende menschengestalten
In het weerlichten van den tijd,
Spoorloos van de aarde verdwenen
In de blinde eeuwigheid.

IV
Kerstmis

In het donker van dit zwaar seizoen
Glijden de dagen als juweelen door mijn handen.
De kaarsenkroon staat stil te branden,
Met eucalyptus in het dennegroen.

De winter maakt de velden zeer verlaten,
Reeds ligt weer achter mij bevroren oud verdriet;
Geen goede wil kan het verleden baten,
Een doode boom bloeit in de lente niet.

De uren wegen zwaar voor wie veel heeft geschreid,
Zij glijden langzaam als juweelen door mijn handen.
Muziek is deze witte eenzaamheid,
Waarin de kaarsen doodstil staan te branden.

De zaal
Door Siegfried E. van Praag

I

Aan den Heer
D. van den Burg

Ik geloof dat mijn leeftijdsgenooten en jeugdkameraden die zouden lezen, dat ik de zaal ga verheerlijken, waar ik als kind des Zondags en op den namiddag van feestdagen naar concerten luisterde, me zouden bespotten. ‘Ja, ik herinner me die zaal nog wel. Ouderwetsch!’ zullen ze zeggen en er misschien een: ‘Wat heb je daar nu in gezien!’ aan toevoegen. En ze hebben gelijk. Ik verwonder me erover, dat ik zelve hun objectiviteit bezit, zonder dat deze invloed op mij heeft. Het gebeurt zoo dikwijls, dat een kamer, een zaal, een beschildering, een melodie, eigenlijk leelijk, vervelend, smakeloos of ordinair zijn, maar dat ìk ze heel mooi vind, en dit niet durf te zeggen, uit angst, dat men me voor iemand van slechten smaak aanziet, niet begrijpend, dat ik tevens de leelijkheid dier dingen waarneem. Ik voel me echter gelukkig bij die leelijkheid, omdat ze in mijn fantasie de schoone dingen, waar ze de leelijke zusters van zijn, vertegenwoordigen en zelfs oproepen

Het schijnt me toe, of die zaal de broedmachine van mijn ziel geweest is. Al mijn droomen hebben zich daar gevormd. Misschien leefden ze reeds in me, misschien waren ze ook gekomen, indien men mijn kinderziel in een andere serre had geplaatst - maar ik wil gelooven, dat de speciale warmte, waaronder ik daar gedijde, zijn invloed had op wat ik zou gaan droomen.

En als ik dit nu overzie, en ik spreek over het allerbelangrijkste van mijn leven, want geen werkelijke gebeurtenis van geboorte af tot dood toe, is zoo belangrijk als droom, verlangen en heimwee - ecce homo - als ik dit nu overzie, is het of het lot glimlacht.

Daar, in die groote zaal, heb ik vagelijk gedroomd van wat mijn jongelingschap en mijn volwassenheid zou moeten vullen, van veel zinnenweelde en veel hartstochtelijk gebeuren. Vreemde cirkelgang. Nu droom ik juist van den tijd, dat ik in die zaal dacht aan de leeftijden, die ik achtereenvolgens bereikt heb, nu droom ik van die oude omgeving, en van mijn kinderdroomen over wat later zou gebeuren. En het lijkt me, of 's menschen leven een droomenring is, dien hij zelf smeedt. Men droomt van zijn oude kinderdroomen. De cirkel groeit en groeit, en sluit aan bij zijn beginpunt.

II

Het was een hooge, lange zaal, zooals men die aan het einde van de negentiende eeuw bouwde. Ik wil ook alweer wel gelooven, dat ze eigenlijk bijzonder leelijk was, maar dat zag ik niet. Ik ben een fin de siècle-mensch, in 1899 geboren, en geloof dat ik de negentiende eeuw goed begrijp, omdat ik van die moeder, die stierf, vier maanden na mijn geboorte, zoo heel veel houd. Misschien juist omdat het een herinneringsmoeder is en ik m'n strenge voogd, de twintigste eeuw, in veel verafschuw. Die zaal gaf den drang naar rijkdom en ontplooiing, die het eind van de negentiende eeuw kenmerkte, bijzonder goed weer. In haar op zichzelf ook al weer leelijke kleuren en decor-schilderingen was het groen, het brons en het bruin overheerschend. Dit schonk haar een kracht van donkerte en afsluiting tegenover de buitenwereld, tegenover den tuin die er achter lag. Maar in die donkerte was niets drukkends, door de hoogte, door de lengte, door de afmetingsroes van die zaal. Burgermenschen en ook burgerkinderen konden zich in die zalen van het einde van de negentiende eeuw verbeelden, dat zij uitgenoodigd waren op een rijke, wereldsche receptie, al was hun gastheer slechts de kellner. De groote zaal van Krasnapolsky ging zelfs nog verder en suggereerde lusttuinen op haar muren, lusttuinen met hun palmen, apen en papegaaien, zoodat men het eerste meisje, waarmee men dien wintertuin bezocht, Shérérazade kon noemen.

In mijn groote Zondagsche zaal, waarin ik me zóó weelderig voelde, hing een geweldige kroon. Die was misschien het

hart van den rijkdom. De pijp, waaraan de lamp hing, nee 't was een arm, was omgeven door een mouw van gedrapeerd, mosgroen fluweel! De luster zelve was een enorme bolle zak van glazen snoeren. Ze leek een dikke, oude koninginnenpols, omgeven door een ontzaglijken armband, waaruit in plaats van steentjes op afstand na afstand lampjes staken. Ook aan de vele, houten pilaren die de zaal met een smalle gelijkvloersche binnengalerij omgaven, waren lampen bevestigd. Die lampen waren van het grootste gewicht voor de stemming die in deze zaal over me kwam. De concerten werden meestal in den winter gegeven. Tegen half vier, den tijd dat het orkest pauseerde, begon het donker te worden. Het is van zeer grooten invloed, of men achter de hooge ramen van die zaal, zooals in het begin van den middag, de onnoembare kleur van het pure daglicht zag, dat eigenlijk geen kleur heeft, maar de dingen erachter toont - soms onder zonneschijn - of dat men, zooals tegen de pauze, den avond ziet komen. De lucht krijgt kleur. Zij wordt zachtblauw, pauwblauw, grauwblauw. Wij worden in onze zaal opgesloten. Het donker van de groote vensters tegenover mij dringt me steeds onweerstaanbaarder een reclame op, die op een winkel moet staan van de gevelrij aan den overkant van de zaal. ‘Rademakers Peco!’ Wat is dat? Maar het woord werd zoo hecht in mij gegrift alsof het een voor mij begrijpelijke verbinding was. De avond komt. ‘Rademakers peco!’ Nog voor ik met de bioscoop en met de lichtreclame vertrouwd raakte, kende ik de stemming, die ze wekten door mijn herinnering aan Rademakers peco dat tegen half vier achter het hooge raam van de zaal verscheen. Dan word ik in weelde gezet. Kellners loopen in de zaal rond, met lange stokken in de hand. De gaslampjes aan die houten pilaren worden het één na het ander ontstoken. Elk brengt een nieuwe blijheid, elk zingt met eigen stemmetje. Ik ben in afwachting tot de kellner bij mijn groote middenlamp komt, bij m'n gastvrouw. Nu gaat hij de lichtjes rondom de glazen bollezak ontsteken. De menschen in de zaal worden gasten. Ik droom in donkergulden lichtglans. De groote groene gordijnen worden dichtgeschoven, en ik voel me, met die vele menschen tezamen een uitverkorene. Toch zijn de tafeltjes niet alle met witte tafellakentjes bedekt. De rug en zitting

der stoelen zijn van mat. De vloer is slechts op de looppaden door kokosloopers bedekt. De grootste vloervakken zijn van hout, waar zand op ligt, dat zoo prettig meeschuift met de glijdende voeten. Helaas niet alle bezoekers hebben in glaasjes en witte koppen een vertering voor zich. De muziek speelt hetzelfde programma dat het jarenlang reeds gespeeld heeft. Opera's: Een potpourri uit Carmen, uit Faust, uit Martha en Zampa, die lustigen Weiber von Windsor, Meyerbeers Prophète! De ouverture van Guillaume Tell. En fantasieën met veel gefluit en getingel: A nigger's dream, Die Mühle im Schwarzwald, Geschichten aus dem Wiener Wald, Es kommt ein Vogel geflogen, zooals een tiental beroemde componisten die melodie bewerkt zouden hebben. En veel opera's en melodieën verlengen zich in mijn pubère droomen tot liefelijke avonturen, bijvoorbeeld Martha, waarvan ik me een heel anderen inhoud voorstelde, dan die me later geopenbaard werd.

* * *

Nu had ik me voorgenomen mijn lezers niet te vervelen met de details van herinneringen, die mij dierbaar zijn, doch voor hen van geen belang. Er zijn een soort jeugd-confessies, die men graag neerschrijft, die een groote verleiding op ons uitoefenen, maar die ik als een afkeurenswaardig letterkundig genre beschouw. Als ik U ons oude dienstmeisje niet zoo interessant als een roman-heldin kan maken, of van haar een portret teeken dat van algemeene waarde is voor de psychologie der gedienstige, doe ik beter er maar over te zwijgen. U zoudt mij en haar bespotten en dat wil ik haar besparen. Misschien zal ik eens de verleiding niet kunnen weerstaan om toch over mezelf te spreken en mijn levenshartstocht, al m'n gelukkige uren, mijn extases en liefdes, en innige, innerlijke zinnen- en gevoelsvreugden afleiden van de gevoelens, sensaties, verlangens, hoop en droom, die me vulden, toen ik 's Zondags de zaal bezocht, droomend van leven en innige omgevingen, van de schoonheid van vele meisjes, en van de toewijding aan één vrouw! Ik, een jongetje, wankel en aarzelend tusschen een toekomst, waarin ik me zou wijden aan één vrouw - en die, waarin ik een don-Juaneske levensbaan zou

bewandelen. Verrukt zat ik in de zaal, keek naar de menschen, naar de meisjes, luisterde even naar de muziek, die ik weer vergat, en alles wat objectieve belangstelling in me zou worden, samengebrouwd met heel m'n puberteits-narcisme, bracht me in een roes van onzegbaar intens geluk, een geluk zoo dicht dat het als een verlamming werkte, alsof ik gepakt en gebonden was voor de verzending naar toekomst en hemel. Maar ik heb me weer veroorloofd over mezelve te spreken. Het bewijst wel, dat ik te innig met die oude eind-negentiende eeuwsche zaal, die me de meter is geworden, waardoor ik mijn heel speelsche kinderjaren zag overgaan in mijn vroegrijpe puberteit, verbonden ben, om die zaal, zooals het mijn plan is, te doen dienen als uitgangspunt voor verhalen en beschouwingen, waarvan ik niet de hoofdpersoon ben.

III

Een twintig, vijfentwintig jaar later, ben ik naar die zaal teruggekeerd. De tijd had er niet zooveel veranderd als in het stadsleven daarbuiten, als op straat, in huis en in andere vermaaksinrichtingen. De eens zoo levendige zaal was niet veranderd, was aan haar oorspronkelijken vorm en geest getrouw gebleven, maar dit was ook haar dood geweest. Dood is een te ondubbelzinnig woord. De zaal, die niet veranderd was, leefde daar tusschen dood en leven. Er was iets van een oneindigheid in haar toestand. Het leven van den tijd ging steeds verder en de afstand tusschen de stemming van de zaal en het leven zou nog slechts grooter kunnen worden. Grooter, grooter, als het quotient van een wederkeerige breuk. Eindeloos zou de zaal op het leven ten achter raken en niet sterven. Er waren enkele veranderingen door den tijd aangebracht. Het gas was vervangen door electrisch licht en in plaats dat het wijdingsvolle lantaarn-opsteken plaats vond en lichtje na lichtje begon te schijnen, gebeurde de lichtinvasie nu in vier schokken. Maar overigens was er niets veranderd en zelfs drong het Rademakers-Peco zich nog op, wanneer de avond begon te vallen. Ik merkte den gevaarlijken hang naar trouw, die in me leeft, op - die een hachelijke kloof kan te weeg brengen tusschen de werkelijkheid en mij, en waarvoor ik me nog te jong voel. Ik heb al ge-

zegd, dat ik zoo dikwijls de objectieve werkelijkheid negeer en iets mooi vind, dat leelijk is, omdat het de kracht heeft, droomlichtjes in me te ontsteken: sommige leelijke vrouwen, leelijke kamers, leelijke schilderijen en slechte muziek op enen me de hemelen van Engelen, wijsheid en houris. Nu merkte ik, dat ook de tijd er niets aan toe deed. Jaren geleden heb ik een voorstelling van de stok-oude, manke Sarah Bernhardt meegemaakt. Een vriend van mij, een jong medicus, zei hard maar waar: ‘Als ik oude vrouwen half naakt wil zien, heb ik daar op m'n kliniek wel gelegenheid toe.’ - Maar m'n oude leermeester, die Sarah nog met zilveren stem had hooren spreken, drukte me de hand en zei verrukt: ‘Was ze niet weer “goddelijk, la divine Sarah”?’

De ontvolkte, ouderwetsche, op zichzelf zoo leelijke zaal had nog denzelfden invloed op me als vroeger. Ik droomde er heerlijk weg. Ik dacht aan luxueuze schoonheid, als Balzacs Rafaël in den winkel van den antiquair. Ik droomde van gevoelige en voluptueuze rendez-vous en van veel wijsheidin de stemming van de door Baudelaire zoo gelukkig saamgesmede eenheid der ‘amoureux ardents’ en der ‘savants austères’. Iets innig liefelijks was er in de stemming van die groote, half leege zaal. Ja, het scheen of zij langzaam wegzakte in den grond, met allen die er nog waren. Was het niet of met haar heel die groote negentiende eeuw wegzakte met zijn prachtig rijk ontloken laatste kwartier? Maar hoe heerlijk is het om met de negentiende eeuw te mogen meesterven. Ik was er zeer toe bereid!

* * *

De zaal was in mijn kinderjaren des Zondagsmiddags zeer bezocht geweest. De menschen vulden tot de veranda die er voor lag. Daar zochten de rumoeriger elementen zich een plaatsje. Jongelui die flirten, kinderen die spelen, drensen of plagen wilden. Vanuit de veranda klonk een schuifelend geroezemoes, dat als de muziek even zweeg, door de open deuren over de drempels van de zaal siepelde. Nu was het wel anders geworden. Het groote gevulde orchest met volle bezetting van strijk-, slag-, tokkel- en blaasinstrumenten was verdwenen. Men had op het podium meer palmpjes en sparretjes dan vroeger aangebracht, om de leege plaats te

bezetten rondom het kleine ‘strijkje’ dat het orchest van vroeger verving. De zaal was ook nog maar heel spaarzaam bezet, slechts bespikkeld met menschen. Dat strijkje was een consessie aan den veranderden tijd. Het leek echter niet op een jazz en het speelde nog altijd van ‘die Mühle im Schwarzwald’ en van ‘Martha, Martha, dierbaar wezen’. Ik keek in het rond. Ik stond op om over de belegde paden te gaan wandelen, waar ik vroeger tusschen twee muzieknummers in, ging flaneeren om te zien of mijn mooie vriendinnetjes aanwezig waren. Ik wilde nu het publiek opnemen. Er waren slechts menschen, die met de zaal mee wilden wegzakken. Ik was verwonderd er bijna geen nieuwe bezoekers te treffen - er niet meer als vroeger lastige kinderen te zien, naar wie een heer, die in zijn muzikaal genot gestoord was, zich boos omdraaide. Er waren geen meisjes en jongens meer, die zoo dikwijls het hoofd omdraaiden om te zien of hìj of zìj er nog wel zaten. Er waren geen jongelui meer, die zich kennelijk voor het huwelijk òf voor het caelibaat voorbereidden. Maar menschen die ik als vijftiger gekend had, waren trouw gebleven en zaten er stokoud te beven met de hand om de knop van een stok, die eindigde met een breede gummi-ring. En menschen, die ik als jongelui had gekend, zaten er ook nog, treurig, opgegeven, klepperend en pratend, de levensholte vullend, waarin hun ingestorte droomen lagen te rotten.

In die zaal werd staag gestorven, maar niets meer gebaard, en toch hing er als geur een eeuwige sfeer, die zelve niet sterven zou.

IV

Ik zelf, in die zaal teruggekeerd, was zeer veranderd. Ik was niet meer alleen een droomer, niet meer een nog niet ontloken minnaar, die aan toekomstig geluk dacht, en in bewondering was voor meisjes en voor zijn eigen galanterie. Ik wilde waarnemen en begrijpen, innen en sorteeren, en dacht sinds lang na over het groote probleem: Hoe is toch alles zoo gekomen? Wie of wat heeft den nieuwen tijd gemaakt en waarom is de oude die me zoo lief was, waarvan ik, zonder dat ik het wist, de laatste levensjaren beleefd heb, gestorven?

Ik weet niet hoe het anderen is gegaan. Ik, die dit alles toch meebeleefd heb, heb het zich niet zien voltrekken. Nog minder dan dat ik het ooit heb zien lente of avond worden. Deze tijd heeft me verrast. Wie heeft hem toch gemaakt? Waarom is de zaal stervende, en kan ze voor nieuwe kinderen niet meer de plaats zijn, die ze voor mij geweest is? Ik heb toch beiden, het oude en het nieuwe meegeleefd! Ben ik er mede schuldig aan, dat de negentiende-eeuwsche geest die van de twintigste eeuw geworden is, zijn het de menschen die ik gekend heb? Ik keek om me heen. Wie ziet hier die er schuldig aan is dat de Zaal niet meer leven kan? Wiens dood, wiens wegblijven, wiens optreden in het maatschappelijk leven heeft de ziekte van de zaal veroorzaakt, heeft gemaakt dat in den loop van mijn bestaan de sfeer des levens, de verlangens, het intiemste heimwee der menschen maar een gedroomd 'bien-être' zoo volkomen veranderd is? Dat ik hier weer zit en droom-tesaam met kwebbelende ouwe vrouwen en malende oude mannen, met hen, die den tijd van mijn liefde in den dood begeleiden, hoe komt het?

Ik keek om me heen, om te zien, of ik in aanwezigen, in gestorvenen, ontrouwen en zij die nooit gekomen zijn, de makers van den nieuwen tijd en van de nieuwe verlangens der menschen kon ontdekken?

Wie zijn de moordenaars van de negentiende eeuw? In m'n gedachten ging ik het leven van vele menschen na, niet alleen van hen, die ik als kind 's Zondags in de zaal naar het Orchest zag luisteren, maar ook van anderen, die ik persoonlijk gekend heb of van wie ik iets had vernomen. Ben jij het? Ben jij het? Maar al die mannen en die vrouwen die ik bij mezelf opsomde, waren menschen, die wat hun karakter en wat hun beroep betreft, ook in de vorige eeuw, ook in andere eeuwen hadden kunnen leven. En toch hadden ze meegeholpen deze twintigste eeuw te maken. Zij gaven den sterke gewillig een duwtje.

Een groote kar moet de hooge brug aan den Amstel worden over getrokken. Van alle kanten komen nu jongens aanloopen, leggen de handen aan de wielen, aan de handvaten, duwen op, duwen op, daar gaat hij! Op die kar ligt alles, wat aanwezig is: materieele wereldinventaris; wereldcultuur. De kinderen helpen duwen. Maar zij hebben niet ge-

zegd dat de kar over de Amstelbrug moest geduwd worden. Ze zagen hem er klaar staan.

Op zulk een wijze ben ik mijn tijd, mijn negentiende-eeuwsche moeder kwijtgeraakt. Daardoor zit ik nu hier, temidden van ouden van dagen en menschen die geen levenskans gekregen hebben. Ik ben met hen tezamen in de groote Zaal, waar ik als kind zoo gelukkig was, en waar op de onzichtbare schermen van mijn verbeelding zooveel toekomstigs langs mij trok. De Zaal zal geen kind meer van zijn toekomst laten droomen. De Zaal is uit de mode.

* * *

Wanneer gij het dan niet gewild hebt, op welke wijze zijn jullie gestorvenen, afwezigen, gij die hier nooit meer gekomen bent, en zelfs jullie, oude krukken die er nog zitten, de handlangers van de geschiedenis geweest? Hoe hebben jullie in de geschiedenis je persoonlijk leven genesteld, hoe hebben jullie hartstochten zich aangesloten bij de hare? Jullie richting zich op de hare gericht?

Een verlaten schip kan evenveel van zijn bemanning vertellen als één dat we betreden als het in volle actie is. De zaal - dit Herculanum van de negentiende eeuw - wilde ik haar weten ontlokken. De geschiedenis van de menschen, die er gekomen waren, en die nu reeds afgewonden was, wilde ik terugvinden, om den spil winden van mijn verhalen.

Ik dacht terug aan het meest opvallende menschensoort dat ik me herinnerde in de Zaal gezien te hebben: De zonderlingen. Hoe velen waren het er niet, die toen ik een kind was, iederen Zondag de mosgroene orchestzaal bezochten om naar de muziek te luisteren, dikwijls om een bepaald melodietje weer te hooren, een herinnering te materialiseeren, gelijk het de man van den Paardenkop deed in de Kalverstraat. Hebben zij, die zonderlingen, meegeholpen om den geest van mijn kinderjaren te veranderen in die van 1930-1940?

Wel het allerminst! Zonderlingen staan het meest buiten den tijd; zij drijven rond op een wrak dat van hen zelve is. Men zou roerende geschiedenissen van hen kunnen vertellen, van de vrijgezellen en ouwe juffers die ik als kind des Zondags trachtte te plagen door hen aan de beenen te kriebelen of de

lage houten stoofjes onder hun voeten weg te trekken. Eén van hen die de zaal bezocht, er tegen half vier zijn koffie bestelde en zijn sigaar ontstak, kwam in de hoop dat het orchest ‘Die Geschichten aus dem Wiener Wald’ zou spelen. Eens draaide hij, een man alleen, zich naar mij die aan hetzelfde tafeltje zat en nog een kind was, om: ‘Ben jij er al eens geweest, in 't Wiener Wald?’ - ‘Nee, mijnheer.’ En toen ging de man, met het mottige, geschilferde gezicht, een man zonder leeftijd over het Wiener Wald spreken. Hij leefde om de herinnering aan een reis. Ik vermoed wel niet dat deze man de twintigste eeuw gemaakt heeft.

V

Ik zat in de zaal, waar ik voor vijfentwintig jaren kind geweest was, dacht na over de oorzaken, waardoor iets uit de mode raakt. Ik zei ook tot mezelf dat ik niet te algemeen moest oordeelen, want dat er in de Provincie nog zalen bestaan van het grootsche en deftige en holle genre als deze, waar nog vele menschen komen, en dat er in Nederland en elders menschengroepen zijn die het eind van de negentiende eeuw en den trotschen sleep van deze dame in de twintigste nooit gekend hebben en die nu nog in veel oudere sferen en rhythmen voortleven, voor wie weinig kan sterven, omdat weinig nieuws voor hen geboren wordt. Onwillekeurig strekte ik de beenen uit. Mijn voeten schuifelden over het oude, zeer witte fijne zand van den vloer. Voor mij stond op het witte tafellaken, als teeken dat ik nu een man was, die watverteren mocht, een kop koffie. En buiten in den komenden avond onderscheidde ik op de nu op matglas lijkende hooge ruiten: ‘Rademakers-Peco’. Ik keek naar het programma dat nog steeds gratis werd verstrekt. Men speelde de groote opera-fantasie, waarop een valse zou volgen uit het Duitsche operette-repertoire van Fall of Lehar. En dan kwam als toegift een levendige en vlugge marsch. Onder het spelen van de marsch-klanken, sjokten en hinkten de concertbezoekers naar den uitgang. ‘Dag mijnheer’, zei toen een stem die me deed wakker schrikken. Een heer kwam naast me zitten. Het was één der rijksten die ik kende, die vroeger niet jong en nu niet oud was. Ik herinnerde mij, dat ook hij als jongeman

met zijn moeder des Zondags de zaal bezocht had. Zij zaten in het hoekje bij de deur der veranda. Wanneer er reeds andere menschen hadden plaats genomen, sprak de zoon een kellner aan, die dan deze dames of heeren verzocht van tafeltje te willen wisselen. Dìt was gereserveerd. Daarna schoof de zoon een bankje onder de voeten van zijn moeder, en keek rond, met zijn economischen blik, dien hij toen reeds bezat. - Ben jij het die den tijd hebt laten veranderen, vroeg ik me af? - ‘Oude boel hier, hè?’ zei de financier. ‘Ze konden 't net zoo goed afbreken.’ Je bent in ieder geval niet erg trouw, dacht ik bij mezelf. Je bent hier toch vroeger ook gekomen. Is het eenige dat je wilt constateeren, dat de zaal uit de mode is? Herinner je je niet dat je hier bij den hoek tusschen deur en veranda bij je moeder placht te zitten? Maar hij memoreerde het juist, want hij bezat een goed geheugen. ‘Wat een aftandsch zoodje is 't hier. Ik kwam toevallig langs. Ik wilde toch eens zien of 't hier nog 't zelfde is. Loop je mee op?’ - Juist zette het strijkje, dat het orchest vervangen had, de afscheidsmarsch in! Het publiek strompelde weg. Een manneke dat ik nog jongedames in den tuin achter de zaal had zien naloopen, was nu zoo gebogen als een oude roestige drie maal gekromde stang; drie vrouwtjes, overblijfsels van een club van vijf dames, waarvan er toen nog twee hun mannen bij zich hadden, die voor mevrouw en de vriendinnen de stoelen klaar zetten en zich boos maakten als een jongetje hun dames voor de voeten liep - drie vrouwtjes als kreukelige corsagebloemen na het bal - schreden, steeds nog doorratelend, over den looper. In hoogrood gewaad liep een juffrouw, die ik er als meisje gekend had, en die nu een ongetrouwde gekkin was, verliefd op iederen kapelmeester, naar de deur. Ze vergezelde een rechthoekig gekromd wezen in 't zwart, de overgebleven gezelschapsjuffrouw van een oude dame, die jaren de zaal was trouw geweest en die nu gestorven was. Ze had haar gezelschapsjuffrouw aan de zaal gelegateerd. Tusschen deze verzinkende menschen bestond er geen leeftijdsverschil en geen stand meer. En het viel me op, dat slechts zij iets van het kindergeluk deelachtig waren, omdat zij leefden in een wereld, die zij in verrukking aangaapten, zonder te bedenken dat er in deze wereld voor hen geen toegang was: muziek

over lente en liefde, jonge kapelmeesters. Zoo liep de hooge oude zaal leeg, terwijl al haar lampen nu electrisch ontstoken, nog brandden en het orchest heldhaftig zijn marsch tot aan het einde toe speelde, alsof dit alles nog echt was.

* * *

Maar ik voelde dat al mijn levensjaren te kort zouden zijn, om te beschrijven, welke menschen de negentiende tot de twintigste eeuw gemaakt hebben, welke het bewust en welke het onbewust deden, welke gedrongen werden door eigen winstbejag en bereid waren terwille van zichzelf iedere eeuw te dienen en welke het deden, omdat de nieuwe tijd in hen belichaamd werd; welke medehielpen als figuranten, en welke in gebreke bleven om de oude eeuw te beschermen wegens verval van krachten. In zijn ontzettende grootheid verrees het vraagstuk voor mijn geest van de geschiedenis die zich in en met en toch ook ondanks de menschen voltrekt. In den grooten stroom der menschenhistorie zag ik vagelijk de onderstroomen aller individuën, aller karakters. Wat is nu de stuwende kracht? De groote stroom der geschiedenis, de wil der geschiedenis of de haar toch vormende der afzonderlijke menschen? Zal ik ooit begrijpen, hoe het komt dat de reeks der menschentypen, die niet veranderen, dat menschen met dezelfde hartstochten, tòch andere tijden en een mobiele geschiedenis maken? Met mijn verhalen wil ik het probeeren. Al vertellend leer ik misschien begrijpen. En ook, waarom mijn oude lieve Zaal, waar ik als kind ‘Frau Luna’ hoorde spelen, wier melodie ik nog steeds verneem als ik aan weelderig minnespel denk, of heel rijk groen fluweel zie, waarom mijn lieve Zaal haar magie kwijtraakte, tezamen met de eindelijk tegen negentienhonderd en veertien uitgedoofde negentiende eeuw.

De vrijheid der wetenschap
Door Dr. W. van Ravesteyn
(Slot)

Het is, dunkt mij, duidelijk: indien de ontwikkeling zoo voortging als zij in de laatste 20 jaar gegaan is in een zeer groot deel der ‘beschaafde wereld’ - beschaafde wereld hier gesteld als de wereld, waarin onze techniek en onze wetenschap min of meer algemeen verspreid zijn - zou er van vrijheid van wetenschap in den zin, zooals wij die hier nog verstaan, binnen afzienbaren tijd geen sprake meer zijn. Stel het geval: in Frankrijk, Engeland, de Vereenigde Staten van N. Amerika komt binnen 20 jaar een overeenkomstig regiem als in Duitschland, Rusland of Italië, dan loopt de wetenschap als geheel dezelfde gevaren als in die landen. Want zelfs indien zij dan in enkele kleinere - de Skandinavische b.v. - vrij bleef, zou men er zeker van kunnen zijn, dat de Grooten zulk een druk op de kleine landen zouden uitoefenen, dat deze tot dezelfde beperkingen over zouden moeten gaan. In een g r o o t e n d e e l s fascistische of communistische wereld zou er voor een vrije wetenschap geen plaats meer zijn. Nog slechts voor een wetenschap als staatsslavin werkzaam. Blijkbaar hangt dus van de politieke ontwikkeling der wereld in de naaste toekomst de vraag naar het behoud van de vrijheid van wetenschap af. Men zou daarbij weer kunnen blijven staan en zeggen: behoudt de democratie, strijdt voor de democratie, redt de democratie en gij redt ook de wetenschap. Maar dit antwoord zou toch, dunkt mij, niet geheel bevredigen. Immers: het zou de groote vraag ontduiken, die in den aanvang onmiddellijk oprees, de vraag naar de gevaren der wetenschap. Die vraag althans mag men niet over 't hoofd zien, wanneer men 't over de vrijheid der wetenschap heeft. Want de 20e eeuw heeft ons - als wij niet blind willen zijn - die gevaren doen zien. En de vraag is dus:

zijn zij te voorkomen, zijn zij te breidelen? Om die vraag te beantwoorden, dienen wij even, zij 't slechts kort, in de geschiedenis, den oorsprong der huidige moderne, van o n z e wetenschap in haar oneindige uitgebreidheid en veelzijdigheid, terug te treden.

Wij zien dan, ten eerste, dat zij, de moderne wetenschap, evenals de moderne democratie, haar zuster, historisch nog zeer jong is. Ten tweede, dat reeds in haar oorsprong een bron van gevaren ligt opgesloten. Wij hebben in de eerste plaats te bedenken, hoe jong de wetenschap, dus de beoefening van de wetenschap vrij van hoogere, haar beheerschende of omspannende macht, de kerkelijke, de religieuze of de wereldlijke macht, dan wel van een streven naar hoogere belangen dan die de wetenschap diende, bovenaardsche of metaphysische belangen, nog is. Historisch ligt haar oorsprong als zelfstandige macht in de Europeesche Renaissance. En in dien oorsprong ligt meteen een bron van haar zwakheid, haast zou men zeggen een vitium originis. Want wat was de Renaissance?

Zij was - ik volg hierbij de lumineuze en diepgaande beschouwing van een der grootmeesters onder de moderne historiologen, den in 1925 gestorven Duitschen theoreticus Ernst Troeltsch - als geheel beschouwd: het binnentreden van Italië in de algemeene geschiedenis van Europa, de tegenstelling van een Italiaansche cultuur tegen de tot dien tijd de Middeleeuwen beheerschende Fransch-theologische en ridderlijke eenheids-ideeënwereld. Wil letten op de ironie der geschiedenis. Het ontstaan van de geestelijke beweging, die de Wetenschap als autonome macht schept, geschiedt in Italië, richt zich tegen de tot dien tijd in het kern- en hoofdland der West-Europeesche cultuur, in Frankrijk, heerschende t h e o l o g i s c h e eenheidscultuur. Aan het einde van 4 eeuwen ontwikkeling dezer autonome macht, in de jaren na 1920, waarin wij nu zijn, is de wetenschap als autonome macht reeds onttroond, is zij slavin van den Staat en de condottieri, die den Staat beheerschen. In Frankrijk daarentegen heeft zij zich bijna onafgebroken, zij 't in de eerste eeuwen met hindernissen, vrijelijk kunnen ontwikkelen. Het theologische Frankrijk van de Middeleeuwen is nu een harer grootste en veiligste wijkplaatsen geworden. Maar hoe ont-

plooide zich uit die Italiaansche geest op het einde der Middeleeuwen de Wetenschap als autonome macht?

Door het samenvallen en samenwerken van de politieke en economische verheffing der Italiaansche staten en steden met de weer ontwakende antieke tradities, vormde zich deze Italiaansche geest, die zich gevoelde als een verjonging van zichzelve en die zich manifesteerde in een toenemende s e c u l a r i s a t i e zijner cultuurideeën ten opzichte van en los van het groote laat-middeleeuwsche program, dat een hervorming van Kerk en Imperium beoogde. Het individu - d.w.z. het meer dan gewone, het meer dan gemiddelde individu - emancipeert zich door haar en in haar van de kerkelijke ethiek of laat deze voor wat zij waard is en streeft naar macht, rijkdom, volheid en praal des levens. Maar de Renaissance brengt n i e t de schepping van een nieuw principe, van een nieuwe maatschappij- of staatsorde. Zij maakt het talent, dat belust is op heerschen of op gewin, meer bekwaam om alle bestaande verhoudingen en machten aan te wenden, te exploiteeren. Zij brengt een massa omwentelingen, gewelddaden en avonturen, maar geen principieele nieuwe maatschappij-ordening. Zij past zich aan bij den groeienden absoluten Staat, welke theorieën zij helpt fundeeren en welks vorsten en hoven zij met glans en praal vervult. Zij past zich ook aan bij de herstelde en hechter gefundeerde Katholieke Kerk en ontplooit in de cultuur der Contra-Reformatie in 't algemeen eerst haar alles doordringende wereldhistorische werking. En eerst op dezen haar socialen bodem om zoo te zeggen ontstaan haar meest bekende en meest blijvende werkingen: haar wetenschappelijke en haar artistieke.

Over deze laatste spreken wij hier natuurlijk niet. Maar over de wetenschappelijke werkingen der Renaissance dienen wij iets meer te zeggen, omdat zonder haar de huidige, onze moderne wetenschap niet denkbaar is, en omdat wij in haar, in haar wetenschappelijk kroost om zoo te zeggen, van den aanvang af kracht en zwakheid der wetenschap, de beide zijden der nieuwe medaille, kunnen waarnemen. Zien wij nader haar oorsprong.

Door kritiek op het scholastieke Latijn en den scholastieken stijl, door de ontbinding van het scholastieke Aristotelisme, door bijna alle antieke stelsels weer nieuw leven in te blazen,

ontwaakte de belangstelling in de eigene, vrije, door het individu zelf gesmede vormen van gedachten, en de vrije kritische vorming van de gedachten zelf. Zoo vindt het autonome - van de Kerk en de kerkelijke dogma's geëmancipeerde - denken in groote, kunstig geconcipieerde stelsels, als die van Giordano Bruno, en vooral in de volkomen nieuwe mechanisch-natuurwetenschappelijke methode van Galileï haar zelfstandig, eigen beginsel.

Noem ik die namen dan zijn wij - gij voelt het - reeds de poorten van het nieuwe Heiligdom, de nieuwe Kerk, die zich naast de oude, haar weldra overschaduwend, zou ontwikkelen, binnengetreden.

Maar om de volledige beteekenis van dit gebeuren - het geweldigste misschien dat zich sinds tientallen eeuwen op Aarde had voltrokken - te doorzien, moeten wij tot de kern doordringen van hetgeen het proces, de emancipatie van den Middeleeuwsch-theologischen geest, inhield.

Wij vinden dan dit.

De Middeleeuwen bleven in laatste instantie beheerscht door de idealen van het radicale Christendom, dat in het zich afwenden van de wereld, van het Aardsche, de wereld der zinnen en der zinnelijke gewaarwordingen, zijn hoogste streven vond. Dit radicalisme, zegt Troeltsch terecht, is de ziel van het Christendom, in het katholieke systeem verbonden met de askese van de anti-materialiteit en de boven-verdienstelijke (superergatorische) ‘werken’, kunstig verbonden en vermiddeld door een ‘natuurlijke’ ethiek, die de ‘wereld’ relatief erkent.

De Renaissance en met haar de opkomst van de Autonomie der Wetenschap beteekent de breuk met dit ideaal. Een breuk, die eeuwen noodig heeft gehad om zich geheel te voltrekken (in 't groot van 't einde der Middeleeuwen tot 't einde der 17e eeuw), maar die dan ook volledig is geweest. Tegenover het Christelijk-radicale asketische ideaal der Middeleeuwen beteekent de Renaissance meer nog dan de ‘bevrijding’ van het individu ten opzichte van Gezagsmachten en gebondenheid, de langzame innerlijke l o s m a k i n g der ziel van de asketische gedachte in elke beteekenis, die deze kon hebben.

Macht, bezit, rijkdom, zinnelijkheid en schoonheid, denken en

kunst verschijnen in nieuw licht als de groote voorwaarden en de hooge, vrije doeleinden van het menschelijk bestaan. Het leven hier op aarde, zijn taak en zijn krachten, zijn raadsels en zijn schoonheden, dat alles verkrijgt een lokkende macht en - ten slotte wordt het volkomen zelfsprekend. De Erfzonde en de Verlossing, het Hiernamaals en de Genade treden op den achtergrond, worden schimmen, veranderen in bloote bijgedachten en steunsels of ook wel worden ze opgenomen als vanzelfsprekende ingrediënten van een onmeetbaar alles omvattend Leven.

Dat daarmee de kerkelijke gezagsuitoefening en de binding door de Kerk tenminste innerlijk en zakelijk werden losgemaakt en daardoor wederom het gevoel van vrijheid, kracht en eigen-macht van het individu enorm toenam, spreekt van zelf. Weliswaar lieten deze Italiaansche menschen, juist omdat zij in hoofdzaak wetenschappelijk en artistiek georiënteerd waren, de Kerk uiterlijk bestaan en pasten zij zich, gemeend of niet, oprecht of niet, bij haar aan. Voor het volk en de maatschappelijke orde moest de Godsdienst behouden blijven. Met ‘democratie’ in eenigen zin des woords had de Renaissance niets te maken. Om de groote massa der boeren en ambachtslieden - arbeiders waren er natuurlijk nog niet! - bekommerde zij zich in 't geheel niet. Zij was immers ‘aristocratisch’ van kop tot teen.

Ook ontbrak het in 't geheel niet aan werkelijk religieuzen zin, maar dan hechtte zich deze godsdienstige neiging niet zoo zeer vast aan het Christelijk dualisme als aan Stoïsche en Platonische gedachten omtrent het Immanente en zocht zij van hier uit aansluiting aan de leer van Christus of die van Paulus.

Maar het is ook genoegzaam bekend, dat in vele gevallen de ethische maatstaven der cultuur, zooals ze tot dusverre gegolden hadden en daarmee de ethische ernst, soms volledig werden verworpen en practisch of theoretisch werden verloochend, waarvoor de immanente Stoïsche ethiek of de mystiek van het Neo-Platonisme dan soms weer een prachtig surrogaat of plaatsvervanging bood. De Renaissance biedt evenzeer voorbeelden van de volkomenste verwerping van alle zedelijke en menschelijke maatstaven, van alle moraal, en den cul-

tus van de misdaad,als van de hoogste moraal en de strengste zedelijkheid.In dit opzicht veranderde zij weinig.In dit opzicht is er ook nu nog weinig veranderd.

Het ideeënresultaat, de geest der Renaissance, komt derhalve eerst tot uitdrukking in de eigenlijke Renaissance-philosophie, die groep van philosophen, die tusschen de Aristotelische philosophie der Kerk en het Middeleeuwsche Nominalisme eenerzijds en de moderne natuurwetenschappelijke mechanistisch georiënteerde philosophie aan den anderen kant instaan. De hoofden hiervan zijn een Franschman en een Italiaan, Bruno en Montaigne. Hier, bij deze denkers, is de diepste zin der Renaissance philosophisch gegrepen en hiermee - daarover kan geen verschil van meening bestaan - zijn ook de groote grondslagen van het moderne denken gelegd. Wat wij hier vinden zijn de ons welbekende, in de geheele nieuwere philosophie slechts eenigszins van vorm veranderde en strenger wetenschappelijk opgevatte concepten, als daar zijn: 1e. de twijfel en het niet-vooropstellen van dogmata, wat dan door Descartes tot grondbeginsel van een autonome philosophie is uitgebouwd.

2e. het uitgaan van het bewustzijn of van den mikrokosmos als spiegel van den makrokosmos, waaruit Leibnitz dan met zijn Monadenleer een centraalbegrip van alle moderne speculatie maakte.

Verder vinden wij hier in kiem alle andere groote richtlijnen, waardoor het na-Middeleeuwsche denken zich onderscheidt van het Middeleeuwsche, als daar zijn: de optimistisch-aesthetische totale visie op het Universum, die bij Shaftesbury en Herder tot een formule van het Universum werd; de oneindigheid der wereld bij Kopernikus, waaruit de oneindigheid van de rijken van den Geest volgde en het anthropocentrisme en anthropomorphisme ontbonden werden, dus de mensch niet meer het centrum van het Heelal werd, terwijl aan den anderen kant, zooals Max Scheler b.v. heeft aangetoond, de mensch in zijn waarde en beteekenis enorm werd uitgebreid; verder het concept van den Vooruitgang en dat der Ontwikkeling, dat de in den Mikrokosmos intensief samengepakte godheid zich doet uitzetten in het worden en groeien der zielen; dan het vergelijkende psychologische re-

lativisme, dat overal het traditioneele en schijnbaar vaststaande oploste en het Absolute tot een probleem maakte; dan het terugdringen van het Absolute naar de diepten van het subject, waardoor de glans van het Absolute zich weer uitbreidt over al het zinnelijke en werkelijke; verder het realisme zonder illusies, dat naar wetten der psyche en der historie vorscht en dan weer in deze de absolute Rede vereert; eindelijk het gevoel van al-eenheid, dat poneert, dat het Universum principieel gelijksoortig is en overal in alle wereldwijdheid gelijk van aard, wat in strijd schijnt met de irrationaliteit van het individu. Kortom: in deze Renaissance-philosophie verschijnen Makrokosmos en Mikrokosmos in een nieuw licht en alle kennis bloeit voortaan op uit het vrije zichzelf kennen van den Mikrokosmos, d.w.z. den Mensch. Hiermee was de grondslag voor alle moderne wetenschap, dus ook voor de huidige, gelegd. Deze moderne wetenschap worstelt eenige eeuwen om door te dringen. Men kan zeggen, dat zij in 't begin der 18e eeuw, na de groote denkers en natuurwetenschapsmannen der 17e, een Newton, een Huyghens en zooveel anderen, het pleit heeft gewonnen, de overwinning heeft behaald.

Wat is nu haar zwakheid, naast haar ontzaglijke kracht? Over de kracht zal ik zeker voor een gezelschap van haar adepten, van beoefenaars harer resultaten en van haar toepassingen, niet hoeven te spreken. Maar zeer blijkbaar heeft zij een zwakke zijde. En het vermoeden althans rijst, dat in die zwakheid de oorzaak moet liggen van het feit, dat men haar in de laatste decenniën opnieuw heeft durven aantasten in haar vrijheid, zooals in de 16e en 17e eeuw nog gewoon was in de landen, waar de oude kerkelijke machten niet waren gebroken of verzwakt.

Een element van zwakheid nu lag, zeer blijkbaar, van den aanvang af in het aristocratische karakter der Renaissance en der uit haar ontstane philosophie en wetenschap, m.a.w. in het feit, dat zij slechts een dunne laag, een uiterst dunne laag vormde in de maatschappij, waar zij ontstond en zich uitbreidde.

En dit in de scherpste tegenstelling tot die andere groote beweging, die met haar parallel loopt: de Reformatorische en Contra-Reformatorische, uit de eerste voortgesproten. Want

het kan niet worden betwijfeld, welke beweging dieper ging en verder reikte, grootere massa's omvatte.

Dit was de godsdienstige Herleving der 16e en der 17e eeuw, het Réveil op godsdienstig gebied.

De Hervorming nu beteekent in 't groot beschouwd een v e r n i e u w i n g van het Christelijk-asketisch ideaal der Middeleeuwen, een nieuwe verdieping van de heteronome, de autoritaire, in tegenstelling tot de autonome houding van den mensch. Troeltsch heeft daar, terecht, den vollen nadruk opgelegd. ‘Stelt men, zegt hij, de tegenstellingen tusschen Renaissance en Reformatie naar hun eigenlijken zin op den voorgrond, dan blijkt de principieele tegenstelling van beide groote bewegingen trots alle mogelijkheden van aanraking, die er zijn. De eenstemmige veroordeeling van Kopernikus door alle Reformatoren, het beeld van Giordano Bruno, die eenzaam door de steegjes van Wittenberg, Marburg en Genève zwerft, de brandstapel van Servet, dat alles verlicht helder het innerlijke verschil in wezen. De Reformatie is een verjongd Christendom, dat de katholieke gedachte van de Kerk, van de Christelijke wereldlijke cultuur en van de mystieke innerlijkheid, alsmede een groot deel van de laatmiddeleeuwsche wereldlijk-burgerlijke belangen in zich had opgenomen. Het andere, de Renaissance, is de verjongde Antieke Wereld, die de oneindigheid der wereld van Kopernikus, de Christelijke verdieping der ziel, practische beheersching der Natuur, universaliteit der ontwikkeling en allerlei specifiek moderne belangen in zich had opgenomen en daardoor tot een nieuw alles omvattend, modern levensprincipe was geworden.’

De 16e en 17e eeuw werden een tijdperk van godsdienstoorlogen, omdat de godsdienstige interessen nog verre de wetenschappelijke primeeren. In de 18e eeuw verandert dit. De Renaissance-principes met hun verre consequenties, daar straks opgesomd, zegevieren in de wereld der ontwikkelde lieden, in wat men den ‘monde’ kan noemen.

De 18e eeuw eindigt in de groote katastrophe, de Fransche Revolutie en de Napoleontische dictatuur. De 19e brengt een nieuwen ontzaglijken vooruitgang der wetenschappen op elk gebied, der mathematische en physische, zoo goed als van de maatschappelijke en psychische. Het Darwinisme be-

trekt ook de wereld van het leven in den kring der natuurwetenschappen en der causaliteit.

Maar wat in de 19e en het begin der 20e eeuw niet geringer wordt, maar misschien erger, is de sociologische onvruchtbaarheid der Wetenschap en van haar beoefenaars.

Troeltsch noemde terecht als een van de diepste verschillen tusschen de twee groote geestelijke bewegingen, waaruit de moderne, onze wereld, is ontstaan, dit, dat de Reformatie sociologisch enorm productief en energisch is gebleken, m.a.w. op het leven en het gedrag van de massa's den diepsten invloed heeft uitgeoefend, de Renaissance daarentegen sociologisch volkomen onvruchtbaar is geweest.

Men ziet dit met één oogopslag, wanneer wij de landen, waar de Hervorming zich heeft doorgezet - direct of indirect - vergelijken met het land, waar de Renaissance ontsprong en de Hervorming niet doordrong: Italië. In de eerste ligt de oorsprong der moderne democratie, die een uitvloeisel is van het Protestantsche Sectarisme, in de eerste decenniën der 17e eeuw. En met de democratie van de tolerantie, de rechten van den mensch, de vrijheid van spreken en schrijven, kortom die democratische rechten, wier onmetelijke waarde wij nu eerst recht beseffen, nu ze weer in gevaar zijn gebracht.

In Italië heeft de Renaissance geen enkelen sociologischen vooruitgang gebracht. Het moederland der Renaissance is het moederland van absolutisme, despotie, onverhulde klasseoverheersching, rechteloosheid der massa's gebleven tot in de 19e eeuw. En na een korte periode van democratische vrijheden is het, dank zij dit verleden, weer vervallen tot een nog afzichtelijker despotisme.

De wetenschap op zichzelve, los van sociale of sociologische belangstelling, is blijkbaar eer een gevaar dan een prikkel voor de opstijging van de massa's der bevolking, zeker op geestelijk en moreel gebied. En in de 19e eeuw heeft de ontzaglijke vooruitgang van wetenschap en techniek den afstand, ja den afgrond tusschen de wetenschap en den toestand der bevolkingsmassa's vergroot Zeker: er is in de 19e en het begin der 20e eeuw sociale vooruitgang, opstijging der massa's uit de diepste ellende, waarin de techniek, dus de ontwikkeling der wetenschap zelve hen had gebracht. Wie die diepte

wil kennen leze slechts de schildering, die bv. een anti-Marxistisch groot historicus als Halévy - ik neem expres niet de bekende schilderingen van Marx en Engels - heeft gegeven van de gevolgen van techniek en wetenschap voor den levenstoestand der massa's van de industrieele bevolking in 't begin der 19e eeuw. Maar die opstijging is een gevolg geweest van de bemoeiingen van Christelijke philanthropen en van den strijd der arbeiders zelve onder socialistische en andere leiding. Niet van de wetenschap. De ‘Wetenschap’ bleef zich in de 19e en zelfs in 't begin der 20e eeuw om de ‘sociale’ toestanden in den ruimsten zin des woords niet bekommeren, zoomin als de Renaissance-geleerden. Integendeel: hoe meer zij zich specialiseerde, hoe meer zij zich in Ivoren Torens terugtrok en zich hoog boven het profanum vulgus verhief, des te grooter werd de afstand tusschen haar en die massa's. I n d i r e c t drongen haar resultaten natuurlijk tot hen door. De technische, de hygiënische vooruitgang kwam ook hun ten goede. Maar om hun innerlijk leven bekommerde zij zich niet. De grondslagen van de supra-naturalistische wereldbeschouwingen, van het Christendom zonken weg. De wetenschap bood er geen plaatsvervanging voor.

Dit alles bleef verborgen tot den Wereldoorlog. De ongehoorde katastrophe van 1914-18, de rampen, die sindsdien zijn gevolgd, hebben dat voor millioenen bewust gemaakt. Hier ligt een van de groote oorzaken van het Neo-autoritarianisme en van de zwakheid van positie der huidige wetenschap. Hier vindt men ook datgene, wat de beoefenaars van wetenschap en techniek zich steeds voor oogen moeten houden.

Voor de wetenschap en de vrijheid der wetenschap moet een prijs worden betaald. De vrijheid der wetenschap is niet te redden en te behouden, tenzij zij zich uit het studeervertrek en het laboratorium wendt naar het heil en het behoud der menschen en der maatschappij. De wetenschap en haar beoefenaars moeten begrijpen, dat de menschheid er niet voor haar en voor hen is, maar zij voor haar. Dat een wetenschap, die ons met ondergang bedreigt, een Duivel is geworden in plaats van een God. Dat zij mannen van de democratie, den vrede, de vereeniging der volken moeten zijn, op straffe van onder te gaan met hun geliefde, de Wetenschap.

Normen en waarden in de Sowjet-literatuur[1)]
Door Theun de Vries

De bezinning op de normen en waarden, die gelden voor de huidige stand en ontwikkeling der Sowjet-literatuur, deed zich bij schrijver dezes dubbel sterk voelen na de lezing van het artikeltje ‘Weg met het formalisme!’ door den heer Halbo C. Kool in het November nr. 1937 van dit maandblad. De heer Kool meent hierin op de bres te moeten springen voor een aantal ‘slachtoffers der stalinistische dictatuur’. Wij hebben met enige verbazing zijn uiteenzettingen gelezen, want tegenover de veelheid van verschijnselen, die het Sowjet-leven, en ook de -literatuur bepalen, mag men voorzeker niet op een dergelijke nogal simplistische wijze oordelen.

Blijkens eigen opgaaf ontleende de heer Kool zijn gegevens omtrent het optreden der Sowjet-autoriteiten tegen een aantal schrijvers aan een artikel van Boris Souvarine. Zien we af van het feit, dat de heer Souvarine het standpunt van Trotski t.o.v. de in de Sowjet-Unie plaats grijpende ontwikkeling deelt en dus bij voorbaat bevooroordeeld is, dan blijft er nog altijd de gevaarlijkheid en onverantwoordelijkheid van een onderneming, die zich meester maakt van een aantal uit hun samenhang genomen feiten, om daarop een oordeel, een moreel vonnis en vooral een conclusie te bouwen. Dat de heer Kool zich tot een dergelijke overijling heeft laten verleiden, maakt het beoordelen van zijn artikeltje des te moeilijker. ‘De bron van geestdrift’, aldus in het begin van zijn artikel de heer Kool, ‘waaraan we zoveel prachtige romans, toneelstukken en films hebben te danken, schijnt te zijn ingedroogd.’ Wat wil dit zeggen? Waarschijnlijk: de stormdagen van de revolutie zijn over, de kalmte is ingetreden, en met deze matheid slaapt het hele schrijverscorps geleidelijk in. -

1) Naar aanleiding van een ‘Op de Bres’ van Halbo C. Kool ontvingen wij dit artikel. Gaarne het hoor-en-wederhoor toepassend, verleenen wij er gastvrijheid aan.

Het is niet enkel fundamenteel misverstaan van het begrip ‘revolutie’, wat in deze aanhef wordt gedemonstreerd. Het is ook in flagrante strijd met de bijna wilde belangstelling voor alle problemen der literatuur, die in literaire tijdschriften en dagbladen der Sowjet-Unie aan de dag treedt.

Een heel andere kwestie echter, die hier bij komt kijken, is deze, die zich o.a. ook kenbaar heeft gemaakt in de Russische filmkunst; de kwestie van de o v e r g a n g d e r t h e m a t i e k, die onmiddellijk samenhangt met de snelle machts- en mogelijkhedenontplooiïng der Sowjet-Unie. Het merkwaardige van deze kwestie is, dat de heer Kool eenzelfde gebrek aan inzicht in deze materie vertoont, als sommige Sowjet-kunstenaars, die men daarom op de vingers heeft moeten tikken. Het is het gebrek aan het inzicht, dat er van den kunstenaar in de Sowjet-Unie een helder doorzicht in menselijke relaties wordt verwacht en een summum van verantwoordelijkheid en de breedste en meest plastische instelling binnen het mee evoluërend kader van de socialistische kunst wordt geëist. Thans beklaagt de heer Kool zich, en werpt zich daardoor terzelfdertijd op als pleitbezorger van een groep schrijvers, dat hij geschrokken is van het ‘gevaarlijk spel’, dat er van de Sowjet-literatuur is geworden. De schrijver, zo zegt hij, heeft als een koorddanser ‘op de algemene lijn’ te balanceren, met de verschrikkingen van de ‘rechtse’ en ‘linkse’ afwijkingen naast zich, en op straffe van te worden verbannen, gefusilleerd of minstens van z'n mond te moeten houden als hij van deze ‘dunne streep’ afwijkt - pas op, want ze vallen er bij bosjes af! -

Om te begrijpen, wat er in de Sowjet-literatuur gaande is, dient men zeker ernstig rekening te houden met het feit, dat men tegenover een groeiproces staat, zowel wat het artistieke als maatschappelijke leven betreft - het omgekeerde dus, van wat hier gebeurt, waar een lange aftakeling alle kunst staat te wachten, die naar de oude wijs door blijft dansen. Men moet zich instellen op het feit, dat de Sowjet-Unie, juist naar het tegenovergestelde van hier, voor haar millioenen oude en jonge burgers een grote verantwoordelijkheid draagt en dientengevolge op alle terreinen van het leven een scherpe waakzaamheid heeft te betrachten, die slechts uit kan gaan van de vooropstelling, dat onder het

socialisme het levensrecht en de sociale verbondenheid van de grote meerderheid als censuur-norm moeten worden aanvaard, m.a.w. dat alle individuële anarchie in dit stuk van zaken wegvalt. Het typische in de denkwijze van den heer Kool is, dat hij zo iets als ‘socialistisch karakter’ niet schijnt te kennen. Het socialisme kan toch eenvoudig niet uitgaan van het feit, dat de literatuur een spel, een soort hoger amusement is voor begaafde geesten; maar het moet ze zien als levensfunctie, waarbij de dragers doordrongen dienen te zijn van het feit, dat zij tegenover de gemeenschap verantwoordelijkheid hebben voor het kunstwerk, dat zij geven. Een literair-begaafde heeft 't in de Sowjet-Unie niet gemakkelijk, d.w.z. de eisen, die men aan kunst stelt, zijn zeer hoog, en hij hoeft niet met stuiversverhalen aan te komen, laat staan met ‘Schund’, zoals die hier dagelijks verschijnt; alles, wat de critiek van een zuivere kunst niet kan doorstaan is reeds bij voorbaat tot een roemloos einde voorbestemd.

Inderdaad! De artistieke moraal, waarnaar zich de socialistische maatschappij richt, kan niet anders zijn dan een moraal, die voor eens en altijd gebroken heeft met de renaissancistisch-liberalistische ‘vrijheid’. Zij heeft gebroken met de al te gemakkelijk geworden traditie, dat de kunstenaar-zelf de norm van de kunst in zich draagt, beter gezegd, dat z i j n meningen, z i j n emoties, z i j n persoonlijke ups and downs, z i j n luimen en grillen normatief zijn. Zo is het geweest en zo heeft het moeten zijn; aan die norm van den mens an und für sich - om het simpel uit te drukken - danken wij de Mona Lisa en het Joodse Bruidje, de Faust en de Jupiter-symphonie, de pathologieën van Baudelaire en Verlaine, en alles, wat er aan andere hoogtepunten is aan te wijzen. Men kan in ademloze bewondering zijn voor de schoonheid van tijden, die achter ons liggen. Men kan een open oog hebben voor de ontzaglijke mogelijkheden, die de periode van renaissance tot imperialisme voor de vrije, scheppende geest betekend heeft; en ik zal de eerste zijn, om dit alles in bescherming te nemen, als ultra-linkse betweters mij willen noodzaken, slechts ‘proletarische kunst’ te erkennen, en met hen de muziek van Bach en het vers van Verlaine over boord te werpen. -

Het gaat hierom, dat de beoordelaar van sowjet-kunst in

leert zien, dat historische processen, zoals de maatschappij die nu eenkeer noodwendig doorloopt, ons dwingen, de toekomst en het heden anders te zien dan het verleden. De weemoed om dit verleden schijnt sommigen ook nu nog te suggereren, dat men noodzakelijkerwijs de normen van dit verleden handhaven moet. De socialist in de eerste plaats weet, dat de metamorfose der samenleving zich door den mens openbaart, maar dat het niet slechts een zaak is van blind ondergaan, maar ook van bewustwording dier metamorfose. Het Griekse drama leent zich nu eenkeer niet, om in modern costuum te worden gespeeld, omdat het gebonden is aan Hellas en de Atheense democratie, evenmin als zich het huwelijksprobleem van de Sowjet-Unie b.v. laat bezingen in de mentaliteit van Byron of Mallarmé. Deze voorbeelden zijn wellicht absurd, maar de evidentie van het feit, dat kunst noodzakelijk met haar uitgangspunt is verbonden, treedt er door aan het licht. Het is een eenvoudige waarheid, die niets te maken heeft met het feit, of wij Aischylos, Shakespeare of Tolstoj begrijpen en bewonderen, al waren ze dan geen moderne socialisten. Duizenden Sowjet-burgers storten tranen bij het lezen van Madame Bovary, en Stendhal, aristocraat en individualist, is een geliefd schrijver bij de Russische jeugd. Bewijst dit het tegendeel van de relatie, die we hierboven als een factor in het artistiek-scheppend proces hebben gesteld? Het bewijst iets anders, n.l. dat voor het scheppen van kunst overal en ten allen tijde persoonlijkheden gevraagd worden. Het bewijst, dat de literatuur, de kunst, op ieder punt van de wereldontwikkeling, slechts gebaat is geweest bij l e v e n d e c r e a t i e s. Leven herkent leven, ook al is de norm waaraan Iwan uit Moskou het zijne toetst, heel anders dan die, welke door Menippos uit Athene is gesteld.

* * *

De heer Kool heeft in zijn artikel een aantal Russische schrijvers genoemd, die ten offer gevallen zijn aan de censuur, omdat zij niet wensten te dansen op de ‘dunne streep, die de ene doodzonde van de andere scheidt’. Hij heeft het met deze voorbeelden heel slecht getroffen.

Wanneer men het er over eens is, dat zowel onder het individualisme (zoals we nu maar voor het gemak zullen zeggen) als onder het socialisme slechts die kunst reden van bestaan heeft, waarin we de scheppende geest en het levend hart herkennen, ook al is de maatstaf, die de kunstenaar aan het leven en zijn zichtbare vormen aanlegt verschillend, dan heeft dit zijn consequenties. Om concreet te zijn:

Toen na de Russische revolutie ook in de literatuur de behoefte werd gevoeld aan een kolossale Umwertung aller Werte, toen men proletarisch, klassebewust en demonstratief-links begeerde te zijn, gaf dit het aanzijn aan een groep critici en kunstenaars, die ongetwijfeld groot werk hebben verricht, en die - we noemen maar de naam Eisenstein - meesterlijke stalen van sowjet-kunst schiepen. Het is een periode geweest van Sturm und Drang, gistende ideeën, enthousiaste verheerlijking van de revolutie als bezemende, zuiverende, machtige maatschappelijke beweging. Er was, zoals de heer Kool schrijft, ‘een bron van geestdrift aangeboord, zoals we die hier niet kenden’, en waarvan het drinken de kunstenaars bedwelmde.

Maar bedwelmingen plegen niet lang te duren, en de heer Kool, die blijkbaar zou willen, dat de sowjet-kunstenaars in één eindeloze roes zouden blijven doorgaan, kent uit zijn naaste omgeving toch zeker het voorbeeld van artisten, die verschenen als vuurzuilen en die mettertijd als gesnoten nachtkaarsen verdwenen. Vele kunstenaars in de jonge socialistische republiek - en vele politici met hen - hebben zich eenvoudig een roes gedronken. De kunst heeft in die roes dithyrambische schoonheid gestameld en in beeld gebracht. Maar ze moest weer ontwaken, en toen ze wakker werd, zag ze, dat de tijd verder was gegaan dan zij. De revolutie was doorgegaan; maar het was niet meer de revolutie van volk tegen Tsaar, van arbeiders en boeren tegen grondbezitters en fabrikanten - het was de revolutie tegen de achterstand der industrie, tegen het analfabetisme, tegen de honger, tegen de dorpswoekeraars, tegen de rijke boeren, die men lange tijd had moeten ontzien; de revolutie tegen de bureaucratie, tegen de gemakzucht van sommige leiders, die zich arrivé waanden; de revolutie tegen het interne gevaar: verdeeldheid in de partij, revolutie tegen saboterende elementen,

tegen de misvattingen van verbeten revolutionairen, die de opbouw meenden te kunnen dienen door de methodes, waarmee men in October 1917 had gezegevierd, onverzoenlijkheid en snelheid; - kortom, de revolutie was uit haar destructieve stadium getreden en in het constructieve gekomen, en twee geslaagde vijfjarenplannen - iedereen weet 't - veranderden grondig het hele aspect van het sowjet-leven. Deze revolutie, die omvattender was dan de strijd om de macht, twintig jaar geleden, stiet in de literatuur op een toestand, die na de bewogenheid en rijkdom van haar begin in schematisme dreigde te verstarren. Terwijl het leven in de Sowjet-Unie zich herstelde van de burgeroorlog, en de economische successen een geweldig toegenomen vraag naar cultuur, naar kunst en literatuur bevorderden, bevond zich de leiding inzake de kunst in handen van een kleine dictatoriale groep, die we hier nader moeten beschouwen, omdat zij het tegendeel verdedigde van wat nodig was. -

Lenin had reeds in 1920 de wenselijkheid uitgesproken, dat de Russische schrijvers zich zouden leren bezinnen op een bizondere inhoud en vorm van een literatuur, welke de overwinning van het volk weerspiegelen zou. Tevens wees hij er bij tal van gelegenheden op, dat men niets uit het niet kon scheppen, maar zich moest leren scholen aan de burgerlijke kunst en de burgerlijke genieën, terwijl er met hun (romantische, idealistische, mystische) mentaliteit moest worden gebroken. Lenin drong aan op een kunst, die zich bewust was van haar historische taak, het bewustzijn, dat de kunstenaar deel uitmaakte van een socialistische gemeenschap.

Hoe is nu het beeld, dat we aantreffen, als de Sowjet-regering de handen vrijer krijgt, om te onderzoeken, wat of er van deze eis geworden is?

De critiek en de leiding bevonden zich, zoals we zeiden, in handen van een kleine groep, waarvan we den door den heer Kool beklaagden Leopold Auerbach als bendeleider zien. Een kleine groep van discussianten, die met starre en orthodoxe koppigheid vast hielden aan de theorie, dat de ‘nieuwe kunst’ slechts kon worden voortgebracht door ‘zuiver proletarische’ elementen. En de beoordeling, wie wel en wie niet tot die ‘zuivere proletariërs’ hoorde, lag... bij hen. In zijn ‘Hegemonie van de proletarische literatuur’ (Moskou,

Russische uitgave, 1931) verdedigde Auerbach door dik en dun het standpunt, dat de schrijver de partijlijn moest volgen, en dat niet alleen, maar ook, dat hij slechts over problemen hoorde te schrijven, die direct het revolutionair moment raakten. Hij ging nog verder en stelde de belachelijke eis, dat elke schrijver, althans een tijdlang, in een fabriek of werkplaats van de staat moest hebben gewerkt, om doordrongen te worden van de functie en betekenis van het productie-proces. Deze paus, die alle vrije krachten in de literatuur de adem afkneep, en decreteerde dat men moest spuwen op alles, wat er in de wereld vóór 1917 was geschreven, en daarna alleen dat erkennen, wat er in de Sowjet-Unie door 'zuivere proletariërs' geschreven was, had op jeugdige leeftijd een machtspositie weten te usurperen, waardoor hij elk zuiver talent, dat nu eens niet verkoos te schrijven over den arbeider of partijman, onmogelijk kon maken. In de ultra-linkse RAPP-organisatie, waarin Auerbach de zijnen had verzameld, heerste de benepen, versteende geest van een aantal dogmatici, die straffeloos hun positie misbruikten. Toen de regering op het doen en laten van deze heren opmerkzaam was gemaakt, werd de RAPP dan ook vrijwel meteen ontbonden. Auerbach trok zich mokkend terug, om het veld te ruimen voor een organischer, vrijer opvatting van de kunst en haar taak in het bestel der maatschappij.

Thans betreurt de heer Kool, dat Auerbach - en meer lieden van zijn slag - hun activiteit hebben moeten staken. Wij kunnen dit niet mede betreuren. Drijvers, die tot elke prijs niet alleen willen heersen, maar ook hun toegespitste orhodoxie normatief willen stellen voor een kunst-in-opbouw, en die daardoor onvermijdelijk terecht komen in het kamp der politieke saboteurs en dwarsdrijvers, behoren niet vrij rond te lopen in een samenleving, die bezig is zich organisch te ontwikkelen.

De Sowjet-regering, die meer en meer inzag, hoe gevaarlijk het star en onmarxistisch kunstschema op den kunstenaar had gewerkt, is op het punt der literatuur een veel groter waakzaamheid gaan betrachten, om te zorgen, dat ook deze zich rijk en harmonisch en rustig zou kunnen ontwikkelen. Alles, wat leidde tot op de spits-drijverij, tot het eenzijdig-schematische, tot het 'balanceren op een dunne streep', zoals de

heer Kool dat uitdrukt, is juist in de loop van de tijd grondig aangetast en verwijderd! Het merkwaardige hierbij is niet zozeer het feit, dat deze schrijvers hier geen genoegen mee namen - zo'n reactie zou waarschijnlijk aanvankelijk ook de mijne geweest zijn! -, maar dat zij bijna onmiddellijk overslaan naar het tegendeel. Hun wanbegrip t.o.v. de 'lijn' die zij in den beginne hardnekkig meenden te verdedigen, totdat zij bemerkten, dat het hun persoonlijke lijn was en niet die der revolutie, heeft hen gedreven naar de openlijke, maar vooral naar de geheime oppositie. De heer Kool spreekt over het vreselijk lot van de gefusilleerde Kamenjew en Pikel. Vreselijk inderdaad! In het Protocol van de Trotskisten-processen, waarin zij bedolven worden onder het bewijsmateriaal van hun aanval op de orde en opbouw, kan een ieder de treurige rol geverifiëerd vinden, die deze heren, tijdens hun laatste jaren als literatuur-pausjes reeds, ook op het gebied der algemene politiek hebben gemeend te moeten spelen.

Wanneer deze mensen geslingerd worden tot het andere uiterste, wanneer zij van ultra-rood tot diep-zwart vervallen, dan tekent dit niet alleen het feit, dat de sowjet-regering doorlopend op haar hoede heeft te zijn, maar het tekent terzelfdertijd de geestelijke gevaren der fascistische agressiviteit; de heer Kool heeft, nu de Duitse nationaal-socialisten hun rel aangaande de 'ontaarde kunst' op touw hebben gezet, kunnen bemerken, welk een dankbare weerklank deze vond bij de Nederlandse 'kunstcritici', die rancuneus voelden, of 'Morgenluft witterten'.

Waar de literatuur onder het regime der socialistische sowjets niet anders zijn kan dan een e r n s t i g e a a n g e l e g e n h e i d, waarbij men ten overstaan van een nog jeugdige massa niet kan toestaan, dat historisch-onjuiste voorstellingen, of aesthetische beperkingen worden toegelaten, die op de volksopvoeding moeten werken als dwaallichten en dompers, wordt het duidelijk, dat een beschermende censuur nodig is. Het b e s c h e r m e n d e k a r a k t e r van deze censuur zij vooropgesteld; het is een censuur, die waakt tegen verenging, tegen het 'gevaarlijk balanceren' om een evenwicht, dat spot met de werkelijkheid en niet naar 'rechts' of 'links' durft te wijken; een censuur, die zorgt, dat de historische

realiteit niet verwrongen wordt. Zo heeft b.v. Stalin - om een klein voorbeeld uit het dagelijkser leven te geven - toen hij thuis het geschiedenisboekje van zijn zoon zag, dat leerde, dat vóor 1917 alleen profitanten en woekeraars hadden geheerscht, onmiddellijk in een dergelijke kinderachtige en dwaze afwijking van iedere werkelijkheid ingegrepen, door een revisie te bepleiten van dit soort 'schoolopvoeding', hetgeen dan ook later door de bevoegde instanties is gevolgd. Zo zou men meer dingen aan kunnen halen, waaruit het beeld ontstaat van een censuur, die het simplistisch-dogmatische, het formalistisch-eenzijdige met kracht bestrijdt en de normale, algemene 'lijn' herstelt. Maar men moet dit weten - tenzij men er de voorkeur aan geeft, het tegendeel te bewijzen door argumenten uit het ongerijmde. Een van deze mislukte bewijzen is o.a. de mededeling, die de heer Kool doet over Zamjatin, die in ballingschap is gestorven. Ja, kunnen we daar onmiddellijk aan toevoegen, dat zal waarschijnlijk ook het lot van Boenin zijn; en denkelijk leven of vegeteren er wel meer Russische schrijvers, die vinden, dat het leninistisch socialisme niet de ware oplossing is, en dat zij daarom hun geboorteland liever mijden. Zij moeten alsdan de moed hebben, de consequenties van hun opvatting te dragen. Maar daartegenover plaats ik onmiddellijk het voorbeeld van Koeprien, de bekende schrijver van Het Duel, die als vijand van het huidige regime naar Parijs ging, de gebeurtenissen in de Sowjet-Unie volgde en hun strekking bestudeerde, om daarna terug te keren, en nieuwe twijgen te enten op de oude stam van zijn talent. -

Nogmaals: de zin der Sowjet-censuur. De heer Kool zegt: het is een censuur, die eenvoudig haar veto uitspreekt. En het bewijs daarvoor moet o.a. de kwestie-Babel zijn. Babel heeft, zo vertelt de heer Kool, na 1927 slechts één toneelstuk geschreven, dat echter verboden werd, zoals hij er spijtig en bestraffend aan toe voegt. De lezer, die van den prins - of beter, van Babel, - geen kwaad weet roept uit: Welk een willekeur! De heer Kool echter toont maar één zijde van de medaille. Wij kennen haar keerzijde tevens. Het stuk, waarover het gaat, is getiteld 'De Ondergaande Zon', en beschrijft op bizonder geniale, maar even ongegeneerde wijze het leven van de onderwereld in Odessa. Nu kan men zeg-

gen: Weg met de zedelijkheidsapostelen! en het betreuren, dat de sowjet-arbeider en intellectueel de gelegenheid benomen is, aanschouwelijk kennis te maken met de helers en souteneurs van een havenstad. Men kan natuurlijk ook zeggen: De sowjet-regering, die een onverzoenlijke strijd tegen de misdaad heeft aangebonden, acht het verstandiger, om onder de huidige politieke omstandigheden geen propaganda te maken voor een natuurgetrouwe uitbeelding van het bandietendom, en zeer zeker niet op het toneel. Het 'verbod' van Babel is hiermee tot de ware proporties teruggebracht; bovendien schrijft deze inderdaad zeer trage auteur thans eindelijk weer eens in de International Literature, hetgeen de heer Kool die ook dit blad herhaaldelijk noemt, dus had kunnen weten. Lebedinski daarentegen is niet wegens een literair delict 'verdwenen', maar en flagrant délit op bedrijfsondermijning betrapt, zodat zijn 'verdwijning', zelfs in Nederland, geen verbazing wekken kan. Sosjstjenko de vermaarde satyricus, die in de Russische dagbladen geestige en dikwijls scherpe stukjes schrijft met allerlei critiek op leiders en leiding, en die ook tot de 'slachtoffers' van den heer Kool behoort, is daarentegen vrolijk en wel aan het werk; en als de heer Kool de sowjetbladen opslaat, of zich de inhoud laat vertalen, dan kan hij zichzelf om zo te zeggen op eens anders fouten betrappen, in casu de door Souvarine verspreide geruchten, als zou Sosjstjenko zijn gearresteerd.

Taïroff - die niet, zoals de heer Kool vertelt, directeur is van het Meyerhold-, maar van het Kamerni-theater - heeft blijkbaar niet bijster geleden van de 'perscampagne', die de Prawda tegen hem richtte. De openbare mening, in de Sowjet-Unie een inderdaad algemeen gehanteerde critiek, heeft hem ongetwijfeld sterk aangevallen, toen hij een toneelstuk vertoonde van Demjan Bjedny - ook al een der door Kool gewraakte 'offers der dictatuur', - een stuk, dat een zeer bedrieglijke voorstelling gaf van een sociaal conflict in de Russische Middeleeuwen, hetwelk hij niet bleek te hebben begrepen. Men kan dit kinderachtig vinden, maar als een schrijver hier de 80-jarige oorlog eens ging voorstellen als een relletje van een handvol struikrovers en zeeschuimers...? Ik ben er zeker van, dat schrijver en regisseur van

de planken weg werden gehoond. Toch werken Taïroffzowel als Bjedny.

De heer Kool komt ten slotte nog op Eisenstein, en breekt een lans voor de wetenschappelijkheid van zekeren professor Tsjijefskij. De laatste zou, in een Franse publicatie, 'verband hebben gezocht tussen de kracht van het zonlicht en opstandige bewegingen in Rusland en elders'. We zouden toch in alle ernst en nuchterheid willen vragen: moet een modern intellectueel werkelijk een dergelijke charlatannerie in bescherming nemen? Als ten onzent prof. Huizinga morgen verband poogt te leggen tussen de rol van de schoonmoeder in de letteren en de nieuwe Hollandse haring, dan is de Koninklijke Academie van Wetenschappen evenzeer gerechtigd, hem uit haar rijen te stoten, als de Sowjet-academie, om dezen zonderlingen professor uit de faculteiten te verwijderen.

Voorts is de filmkunstenaar Eisenstein 'in ongenade gevallen'. Het verbaasde ons overigens niet, en, wat het interessante aan deze kwestie is, het verbaast ook hem zelf niet. Deze 'in ongenade gevallene' vertelt n.l. persoonlijk, wat hem overkomen is, en men kan zijn relaas vinden in de Engelse editie van de Int. Literatuur. Wat is het geval? Na zijn Amerikaanse reis heeft Eisenstein drie millioen roebel verspeeld bij zijn pogingen, een film te maken van het leven van het collectief landbouwbedrijf, de kolchos. Hij zelf deelt mee, dat die opdracht hem is mislukt, aangezien hij, die het dorp in het geheel niet kende, ten slotte te voorschijn kwam met een verhaal van een kindermoord door een koelak, en een wraakneming, waarbij de boeren als bezeten duivels om een in brand gestoken schuur dansten. Toen mijn film, aldus Eisenstein, voor de leden der sowjet-regering werd gedraaid, was men woedend - en terecht. - Overigens valt deze 'ongenade' mee. Men heeft Eisenstein alle mogelijkheden gelaten om verder te werken, maar hem aangeraden, eerst een serieuzer studie te maken van zijn onderwerp[1]. Daar steekt niets in; integendeel. Hoeveel schrijvers hier te lande

1) Zelfs Meyerhold, wiens troep in de aanvang van 1938 werd ontbonden, krijgt een kans, zijn in het slop geraakt talent nogmaals te hernieuwen, zooals men in de dagbladen heeft kunnen lezen.

zouden bij een dergelijke paedagogiek niet gebaat zijn, gesteld, dat hier een overheid was, die positief wenste te staan tegenover kunst en kunstenaars?

Komen we eindelijk op de kwestie van het formalisme, dat, zoals de heer Kool opmerkt, een ‘slagwoord’ geworden is. Wanneer het duidelijk is, wat hier is gezegd n.a.v. de literatuurpausen en hun afzetting, de ontwikkeling der censuur, die inderdaad een ‘algemene lijn’ vaststelt, al is die het tegenovergestelde van die welke de heer Kool suggereert, de algemene lijn n.l. van scherp-geziene, in haar wezen onderkende, in haar veelvormigheid uitgebeelde, in haar verschijning socialistische werkelijkheid, m.a.w. de lijn van het ‘socialistisch realisme’ (Stalin) - als dit hem duidelijk zal zijn, dan ziet hij met ons het formalisme als inhoudloos stijlverschijnsel tegenover levende, scheppende inhoud; als opzettelijke, gecultiveerde vorm tegenover organische, in dit geval maatschappelijk bepaalde wezenlijkheid; als aestheticisme tegenover bloedwarm talent, als zelfverenging tegenover groeiende plasticiteit, als dood tegenover leven. De ironische nasleep van de vaststelling door den heer Kool is, dat zijn opmerkingen slaan op wat de sowjet-kunstenaar, die zijn taak kent, j u i s t n i e t w i l. Wat in de Sowjet-Unie in literaire discussies en scheppingen aan den dag treedt, dat komt voort uit een steeds rijker en welbegrepener opvatting van de werkelijkheid, zowel van de burgerlijke als de socialistische. Hoe zou anders Tolstoj, of Thomas Mann, of Flaubert, of Goethe, of wie van de ‘burgerlijke’ genieën ook maar, toegang vinden tot de harten der Russische lezers, laat staan de Russische censuur passeren? Als deze censuur ‘formalistisch’ was, zou ze alles moeten afwijzen, wat niet op de ‘smalle lijn’ balanceerde. De dwaasheid van de bewering ligt voor de hand. De sowjet-‘lijn’ is er een, die breder en ruimer is dan ooit, en bijkans het hele blikveld en de horizon der cultuur bestrijkt. Voorbeelden? Daar is een Boris Pasternak, poëet van duistere en gewrongen verzen, welke in kleine uitgave voor de liefhebbers verschijnen; een ‘afwijking’, die wel iets meer zegt over de ‘lijn’ dan de heer Kool in navolging van Souvarine vaststelt. Het ligt in het wezen van elk vleesgeworden socialisme, dat het auteurs met afwijkende meningen verdragen kan - in elke boekwinkel der Sowjet-Unie

liggen de werken van een Bakoenin, Kropotkin, Plechanow, Tsjernysjewskij te koop. En het ligt in dezelfde lijn, dat van een schrijver met een levensbeschouwing - zozeer van de bolsjewistische afwijkend als die van Dostojewskij - geregeld in grote oplagen nieuwe drukken verschijnen.

Dit is de vrijheid van geest, die er in de Sowjet-Unie heerst. De heer Kool maakt als zovelen de filosofische fout, om onder 'vrijheid' blijkbaar persoonlijke willekeur, en liever nog anarchie te verstaan. Hij spreekt immers over 'hèt' leven, dat belangrijker zou zijn dan elk 'absolutisme'. Hoe hij daarvoor kan spreken van een 'keurslijf', dat 'wanstaltigheden bedekken moet', en wat hij onder dit 'absolute keurslijf' eigenlijk verstaat, is ons niet recht duidelijk geworden. Belangrijk lijkt het ons voorts, op een andere denkfout te wijzen, die in deze nogal gewild-humanistische tirade verscholen gaat. 'Hèt' leven zou slechts een chaos zijn van voelen en denken, van indrukken en ervaringen; 'hèt' leven is, zowel uit persoonlijkheids- als mensheidsoogpunt een monstruositeit, omdat leven toch slechts zin krijgt als georganiseerde, gerichte, vormende en gevormde functie. De geest zal nooit vrij kunnen zijn, als men 'het leven' - laissez faire, laissez passer - zijn gang liet gaan. Het wordt slechts vrij, waar het een concrete moraal, een concrete doelstelling en een concrete geldigheid krijgt; kortom, waar het zijn inhoud ontvangt. En de hoogste vrijheid van geest kan enkel daar bestaan, waar het vrijheidsbegrip het volkomenst is losgemaakt van iedere band-loosheid, waar het de omvattendste en doeltreffendste norm vermag te stellen.

De dictatuur van het proletariaat - de heer Kool meent te weten, dat die in de Sowjet-Unie nooit zo kan zijn, als Marx en Engels ze bedoeld hebben! - erkent inderdaad slechts deze norm: progressie en groei onder de voorwaarden van en gericht op het zinvolle geheel, kortom, op 'georganiseerd leven'. Het erkent de norm van een algemene cultuur, die vooralsnog slechts in klasse-zin algemeen kan zijn, en die dus 'vandaag zus en morgen zo' schijnt, aangezien zij groeit met de rapiditeit en de macht der klasse, die inderdaad een aaneenschakeling van evoluties en dus van 'instellingen' vereist. Maar dit zijn snelle groeiprocessen altijd voor ongeoefende ogen en begrippen - iets, wat men niet zo gauw vol-

gen kan, bewijst daarmee echter geenszins zijn onhoudbaarheid en willekeur. De sowjet-cultuur heeft de norm van een bewuste gerichtheid op het algemene, waarin het bizondere, ‘dat het wezen van den kunstenaar uitmaakt’, juist dan zijn scheppende taak kan aanvangen, wanneer het uit zijn isolement is verlost. Een paar practische kwesties komen hierbij kijken. Men kan ze betreuren als losstaande verschijnselen, waarvan men de achtergrond niet ziet. Men kan echter ook pogen, ze als fasen te herkennen in een groter verband. Zolang de klassenstrijd in de Sowjet-Unie bestaat, zolang er interne botsingen zijn, wordt de norm bepaald door de progressie en zuiverheid van de ‘voorhoede’. Deze taak vereist maatregelen, die reëel en zeer onaangenaam mogen zijn, maar die helaas noodzakelijk blijken in een land, dat door spionnen en vijanden van binnen en buiten wordt bedreigd. We denken slechts aan de agressiviteit der fascisten, waardoor de maatregelen, die het socialisme moet nemen om zichzelf te beschermen, de vijand voor eens en altijd dienen af te schrikken. De rol der politieke waakzaamheid in de Sowjet-Unie zal voorlopig een belangrijke moeten blijven, gezien het feit, dat de klasse-vijand in zijn laatste burchten, de instellingen van literatuur en cultuur, is teruggeweken, daar deze immers het langst aan overheidstoezicht zijn ontsnapt.

Ziehier, wat iedere beschaafde West-Europeër over de stand van zaken in het literaire en artistieke leven der Sowjet-Unie hoorde te weten. Het tekent de sowjet-kunst als een kunst met vooralsnog uitgesproken klasse-karakter. Men kan tegen dit klasse-karakter bezwaar hebben, de consequenties ervan betreuren. Het gaat er niet om, iedereen tot de hier getypeerde opvatting te bekeren. Maar het gaat er zeer zeker om, feiten en verschijnselen in hun samenhang te laten zien, waarvoor de tegenstanders der Sowjet-Unie de ogen sluiten, of waarover zij geruchten verspreiden, die door argeloze lezers aanvaard, en, wat ons erger lijkt, in kwalijk-begrepen humanisme verder worden gegeven.

Critisch bulletin

Revolutionnaire heiligen
Charles Plisnier, Faux passeports Editions Corréa, Paris, 1937

Natuurlijk was de eerste vraag die ik me na lezing van ‘Faux Passeports’ stelde, of dit boek den Goncourtprijs die het kreeg, ook verdiende. Ik geloof het wel, en in ieder geval verdient Plisnier, als eerste Belg, den prijs voor zijn tweetal: het ten slotte vorig jaar verworpen ‘Mariages’ en dit nieuwe werk. Want ‘Mariages’ was een grootsch opgezet boek, met eigenlijk weinig interessante personagiën; dit ‘Faux Passeports’ valt minder op door grootsche allure, maar het heeft een zeer belangwekkenden inhoud, het is een portrettengalerij van moderne revolutionnaire typen. Al is de schrijver geen communist, hij heeft ons in zijn werk een bescheiden hagiographie van de heiligen der maatschappelijk revolutionnaire beweging geschonken.

Plisnier heeft ware romanschrijverskwaliteiten. Daaronder reken ik in de eerste plaats dat hij tegenover mensch, maatschappij en leven, tegenover stad, buiten, straat en huis in de verhouding staat die Goethe deed uitspreken: ‘Wo Ihr es nehmt, da ist es interessant’. Dus: geboeide belangstelling. Verder beschikt Plisnier over goede oogen. Hij kan niet slechts, hij moét waarnemen en doet dat goed. Hij overziet vlug een kamer en leest er een mensch uit af. Een bijzonder goede romancier-hoedanigheid, waarin de grootsten, Dickens, Flaubert, Maupassant uitmuntten. ‘Je m'assis. Nous fumâmes. Niouta fit du thé. Je p r i s p o s s e s s i o n d e c e t t e c h a m b r e, dont chaque détail s'inscrivit en moi. Sur le lavabo couvert d'un numéro de la P r a v d a, le petit réchaud à gaz qui brûlait; des tas de livres sous le lit, contre le divan, sur le bord de la fenêtre, sur la table qui semblait devoir céder à ce poids. Le bruit amorti des roues sur la neige venait à travers les doubles fenêtres.’ Geen schoone beschrijving, maar voldoende. U ziet de behoefte van den romancier zijn menschen in hun sfeer te zetten. Dan heeft Plisnier er lust in, en verstaat ook de kunst om physionomieën te bestudeeren en te schetsen. Ook deze behoefte openbaart me den waren romanschrijver, meer dan het zoeken naar ‘het nieuwe proza’. Ziedaar een romancier-getuigenis: ‘Dans les meetings il y a toujours au premier rang quelque auditeur dont les yeux brûlent, dont les lèvres, à mesure, tant il vit vos paroles, forment les mots que vous formez, et qui demeure sous l'orage des

applaudissements populaires, immobile, comme frappé d'une paralysante exaltation. On le voit alors se glisser dans la foule, seul fuir lentement, regagner sa table, sa lampe, on ne sait quel accueil inconnu.' Dat begint te lijken op wat ik: 'grande race' noem.

Maar deze belangstelling, deze observatie-onrust, die den waren romancier 'demoniseert', is nog niet alles. Men herinnere zich Zola's kunst-definitie: 'la vie vue à travers un tempérament'. Tegenwoordig is men wat psychologischer. Ik heb u den naar buiten gekeerden kant (la vie) van Plisnier's talent laten zien. Ik geloof dat de echte romancier geboren is met een goed geëquilibreerd en naar beide richtingen intens, naar-buiten en naar-binnen gekeerd bewustzijn. Dat binnen-leven, dat het waargenomene kleurt en ook wel overweldigt en overweldigen moet en dat Zola - wijl de psychologie in zijn tijd wat vager was - tempérament noemde, dat binnen-leven bezit Plisnier ook in hevige mate. Op dezen psychischen middenstand, tusschen het extro-verse en het intra-verse, staat als karakter Plisnier (net als Balzac b.v.). Een uitnemende basis. - Plisnier is een geladen, hartstochtelijk, zeer menschelijk mensch. Ja, van de binnenzij bekeken, is zijn boek een getuigenis voor zijn gevoeligheid, voor dat wat men 'le beau moral' noemt, en ook een directe getuigenis van medelijden met de menschen, van hoop op beter, van wil om te helpen. Men ziet dat de innerlijke mensch die naar buiten treedt, die de hartstocht van het observeeren en het beschrijven heeft, heel wat meebrengt.

Ik durf niet te zeggen dat deze voor zijn werk geschapen 'rasromancier' al blijvende dingen heeft gemaakt of zal kunnen maken. Ik twijfel er trouwens aan of tijdgenooten dat ooit weten! Het ware ontgaat ons, omdat het 'potentieel' is - en we niet kunnen oordeelen wat de dynamische, de in de toekomst reikende krachten van een boek zijn... Iemand die ooit over het thema 'boeiendheid' heeft nagedacht en ieder geslacht door iets anders zag geboeid worden, zal me begrijpen.

Na den man, zijn boek! Ik citeer den zin: 'les détails que j'obtins de lui ne m'ont servi qu'à évoquer ce climat étrange où la crise se dénoua.' Wie van invloeden houdt, heeft aan dien zin genoeg. 'Evoquer un climat étrange', een merkwaardige sfeer oproepen, waarin een menschelijk karakter zich ontwikkelt. Dat is Proust en zijn volgelingen, een beetje Mauriac en Maurois, enfin de psychologische kunst van de 20ste eeuw, die als een dikke baby rijk verzorgd uit het 19de-eeuwsche moederlijf is te voorschijn gekomen. Het tweede deel van het zinnetje luidt: 'où la crise se dénoua'. Brandstof opstapelen, opdat men de 'crisis' zal kunnen waarnemen is het Fransch-classieke recept, dat nooit meer in de Fransche litéraire apotheek is verloren gegaan. 't Is Corneille en Racine. Op

school leerden we al: Corneille behandelt de crisis die voorkomt uit 't conflict: plicht, hartstocht (liefde). Iets waars is hierin. Hoewel deze uitspraak verdieping en commentaar eischt. Ondanks talrijke nuancen zijn er standaard-gebeurtenissen in het leven der menschen, meer nog in het innerlijk dan in het uiterlijk leven. Dezelfde standaardgebeurtenissen die in zijn tijd Corneille dramatiseerde, beschrijft, hoewel oneindig anders van sfeer, van 'climat', Plisnier in 'Faux Passeports'. Zijn optredende communisten-figuren geraken in een conflict tusschen hun plicht en hun liefde, hun herinnering, of iets dergelijks. Beter kan men zeggen: tusschen hun hoofd-hartstocht, de politiek-communistische, en de een of andere nevenhartstocht.

De meeste van Plisniers met zooveel liefde geteekende figuren zijn 'cornelien' in den waren zin van het woord. Zij offeren zelfs zonder bedenken hun bijliefdes aan hun als plicht geziene, sociaal-politieke hoofdhartstocht. Dat doet Carlotta, de prachtige Italiaansche, met den verrader van de communistische zaak, dien ze liefheeft; zijn lijk drijft op de scène. Dat doet Ditha met haar schoonheid, haar vrouwelijkheid, haar recht op liefde. Dat doet Iegor met zijn muziek. 't Zijn allen oude 'Horace's', die Rome vóór 't familiebloed stellen. Eéne gaat den anderen weg! Pilar, de Spaansche, uit aristocratischen kring, die bezwijkt aan haar neiging naar de zachte, aesthetische levenswijzen der rijke kringen, waar ze uit voortkomt, na een leven van liefde voor een Spaanschen boer, een communist! In zijn voorwoord, waarin Plisnier vertelt dat hij historische gebeurtenissen onder andere namen voor ons bewaard heeft, zegt hij dat de psychische ontdekkingen en onthullingen voor hem de hoofdzaak waren: '...une étude, qui avant tout, portait sur le drame d'une époque divisée, une certaine mystique de l'action, et surtout, sur des êtres dans le profond de leur conscience et de leur instinct, - c'est-à-dire des âmes'.

Om der wille van de psychische doorgronding van zeer eigenaardige, zeer uitverkoren zielen, die zich dagelijks offeren voor een ideaal, werd dit boek geschreven. Maar wat een liefdevol adieu aan oude vrienden is het ook. De 'ik' die het schreef is geen communist, in ieder geval geen Stalinist meer. Maar van den man die zóó over oude, groote vrienden geschreven heeft, voelt men het afscheidswee: 'Vivants? Qu'ils gardent tout mon amour. - Morts? Que Dieu ait leur âme.'

Deze bewogenheid is in 't heele boek te merken. En nog een laatste verdienste. Het is pittoresk! De keus der revolutionnairstypen is zoo geschied, dat we tegenover ware Russen, Italianen, Spanjaarden, Franschen, Duitschers komen te staan, nu eens in Antwerpen, dan in Weenen, in Moskou, Parijs, Salzburg en Berlijn; dat we moeten

denken aan de Russische Revolutie, het verzet tegen het Italiaansche fascisme, aan de dagen vóór den Hitler-staatsgreep, aan veel geschiedenis die ons aanstaart met groote demonen-oogen. We zijn in dit boek door onze eigen angstwekkende jaren omringd. We leeren er menschen in kennen om voorgoed lief te hebben. Ditha, de Bulgaarsche, die men in de gevangenis de borsten afbrandde, zal ik nooit meer vergeten; wat men later met heel dit boek zal doen, ik weet het niet. Maar het verhaal van Ditha is zeker zoo gaaf, wild, en 'kunstig' als een 'tale of mystery and imagination' van Poe!

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

Het vierde geslacht
Leonhard Huizinga, Het vierde geslacht N.V. 'Elsevier', Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Leonhard Huizinga is een der weinige jongere auteurs die weet waar de Pythia woont. Zij woont nog steeds te Delphi, Griekenland. Onverstoorbaar. Leonhard Huizinga is haar gaan raadplegen. Hij heeft alles in het werk gesteld om haar een woord te ontfutselen. Wijn heeft hij geplengd, geld gestort, duiven en olie geofferd. Het kon niet missen, en het miste ook niet: de Pythia sprak. Maar of nu Leonhard Huizinga - die tijdens zijn bezoek aan het heiligdom de motor van zijn Hispano niet eens had afgezet - te snel is teruggehold naar Hotel Apollo, of dat hij later 'door het razen van de zee', gelijk het kinderversje zegt, de tekst heeft vergeten, - hoe dit zij, een feit is dat hij de spreuk der Pythia wel opving, en dat is al heel wat, maar dat hij het onverbiddelijk woord dat hij meekreeg verkeerd heeft geïnterpreteerd. De Pythia is het gewend, dat zulks haar raadsels overkomt. Het is haar meer gebeurd, dat haar uitspraken, door den tourist haastig opgekrabbeld en in den zak gestoken, naderhand, als ze den zak weer uitkwamen, werden aangezien voor hotelrekeningen. Het deert haar niet, dat men zoo weinig oog heeft voor de levensmysteries die zij aanwees door ze te omsluieren. Het laat haar koud, zij eet er geen sneetje ambrosijnsch brood minder om. Zij weet: die jongen komt terug. Hij komt terug, zonder auto, net als elk ander, dus met de bus uit Athene. Hij zal in 'Apollo' niet enkel lunchen, maar er moeten overnachten. Hij zal mij weer raadplegen, en hij zal dan scherper luisteren. Als hij den volgenden morgen per bus weer naar Athene terugreist, zal hij van mij een teeken ontvangen dat hij mijn woorden niet alleen heeft genoteerd maar ook juist zal weten te ontcijferen. En dit teeken is: dat hij den chauffeur van de bus voor mijn eeuwige Wagenmenner aanziet. - Aldus de in het diepst van haar onmenschelijk hart toch een weinig teleurgestelde, maar geenszins rancuneuse, Boodschapster der Bergen, te Delphi, Griekenland.

Wij hebben het gewaagd de verstoorde Middelaarster om toelichtingen te vragen. Waarom, zoo vroegen wij haar, dit zweem van misnoegen in uw zondeloozen blik? Is u 'Het vierde geslacht' niet bevallen? Ons echter heeft dit vlotgeschreven boek aangename, zeer aangename momenten bezorgd. Hoezeer wij ook sommige kunstcritici bijvallen - aldus gingen wij voort - wanneer zij beweren dat het bij kunstzinnige portretten bijzaak is of de menschen lijken of niet, ons deed het genoegen, telkens tijdens de lectuur van dit boekte moeten uitroepen: het lijktsprekend. Deze menschen zijn menschen zooals wij ze kennen. Slechts zeer zelden besteedt kunst tegenwoordig zooveel aandacht aan het origineel. De gesprekken zijn sinds Couperus niet zoo waarheidsgetrouw weergegeven. Kortom en nogmaals: alles lijkt! Wij zijn geboeid geweest, geamuseerd, verrukt, wij hebben het boek van begin tot eind gespannen doorgevlogen, - en nu komen wij hier, eerwaarde geheimenduidster, en wij zien uw donkerblauwe oogen van een onmerkbaar floersje spijt betogen. Wat kan het zijn? Wij luisteren.

De quaestie is - aldus ving de strenge mond te spreken aan - dat de zakenreis van Mr. R. Broos naar Constantinopel, hoe daar Leonhard Huizinga krachtens het relaas dat hij er in zijn boek van geeft ook over denken moge, van het grootste gewicht is. De wereldcrisis staat voor de deur, het is 1928. Mr. Robert Broos heeft de taak te zorgen dat de door zijn overgrootvader gestichte scheepsbouwmaatschappij, die nu al gedurende drie geslachten in de familie gebleven is en door grootvader en vader voorspoedig werd uitgebreid, niet in het vierde geslacht, waarvan hij de eenige waardige representant is, naar den kelder gaat. Het is zijn plicht, zijn dure plicht. De zakenreis mag en kan niet mislukken. Dat Mr. Robert deze zakenreis combineert met zijn huwelijksreis - soit! Cobet gebruikt zijn wittebroodsweken om te Bologna handschriften te gaan lezen en hij was er als graecus niet minder om. Robert's toekomst is schepen bouwen, en om met die schepen, en niet met zijn onnoozel zelf, een vrouw gelukkig te maken. Dat Tine, Roberts vrouw, de huwelijksreis niet volhoudt, dat zij in Weenen van hem wegloopt, dat Robert alleen naar Turkije moet doorreizen, dat hij in het cosmopolitisch milieu van de stad aan den Bosporus dingen leert die hij verzuimd had te leeren in de stad aan de Maas, dat hij tenslotte als een ter elfder ure ontgroend student met angst en beven de hem toch maar nagereisde Tine in de vermoeide armen mag drukken, dit alles stemt tot overpeinzingen hoe niet alleen 'alle Schuld', zooals Goethe meende, maar ook 'alle Unschuld' op aarde geboet wordt, - maar het ontslaat niemand, noch Mr. Robert noch diens auteur, van de noodzaak om de zakenreis tot een bekroning te maken van den tot leven eindelijk ontwaakten langslaper. Zaken zijn zaken.

Maar, wierpen wij tegen, als het model zulks nu eens niet gedoogde! Robert is wat hij is, daar kan de waarheidslievende Leonhard Huizinga toch niets aan veranderen! Hij kan toch geen Hercules uitbeelden met een Narcissus voor oogen! - Aldus onze tegenwerpingen, meenend met dit vocabulair de priesteres te vermurwen.

Ik heb hem gezegd, zei de Pythia, dat in het geslacht Broos - wat is een naam! - de zoon niet zou leven voor de vader zou sterven. Dat prachtig thema is hij ontrouw geworden, nadat hij het voortreffelijk in de eerste helft van zijn boek had doen hooren. Entweder-oder. Of Robert is een prul, of hij is het niet. Als hij een prul is, dan doet dat er niets toe, want dan komt dat terecht - daar is hij een Broos voor - na den dood van zijn vader. Als hij echter geen prul is tijdens zijn vaders leven, of als hij na diens dood een prul blijft, dan is hij geen Broos. Dan is hij geen vierde geslacht. Dan is hij hoogstens een Schenck, het geslacht van zijn moeder, zooals zijn broers Schencken zijn. Maar dat is hij ook niet, want zijn moeder herkent haar bloed niet in hem zooals in haar andere kinderen. Er is dus een impasse. Helaas, de schrijver loopt er in! Zijn groote fout is, dat hij die moeder Suze Schenck, een waardelooze vrouw die vier kinderen slecht opvoedt, niet doorzien heeft, en haar nog verheerlijkt als was zij een Queen Victoria. Onvergeeflijk! Ik leg de geheele wereldcrisis, in menschelijk opzicht, ten laste van Suze Broos-Schenck en consorten, en Leonhard Huizinga kust haar eerbiedig de hand. Domheidsmacht, zooals Emants zei. Emants-Couperus-Fabricius! Leonhard Huizinga is een vierde geslacht. En het is hem genoeg als een prul een mensch wordt inplaats van een scheepsbouwer! Maar ik wacht op hem. Ik kijk in iedere bus.

Aldus de Pythia, en, voor copie conform.

TONIA DE BILT

Een uitnemend roman-debuut
J.A. van der Made, Twee honderd gulden voor Darja Wledinskaja Van Holkema & Warendorf N.V., Amsterdam; f 2.90, f 3.90

De schrijversnaam J.A. van der Made klonk mij nieuw in de oren en derhalve meen ik te mogen aannemen, hier met een debuut van doen te hebben. Deze voorzichtige aankondiging achtte ik gewenst om de grote technische vaardigheid, die de schrijver doet blijken, èn om het zeer persoonlijke geluid, dat hij doet horen. Zijn letterkundige afkomst na te gaan lijkt mij ondoenlijk; van verwantschap zou men hoogstens kunnen spreken, en dan nog slechts met een enkeling uit onze litteratuur: met mevrouw Taï Aagen Moro. Met deze heeft J.A. van der Made zowel gemeen, wat men het best kan aanduiden als ‘toonhoogte’, als ook de omgeving, waarin zijn

figuren zich bewegen, op de grenzen van bohême en onderwereld. Maar wat zeggen deze toevallige bijzonderheden ten overstaan van zo'n uitnemend romandebuut als deze 'Twee honderd gulden voor Darja Wledinskaja'?

Zijn thema, dat van een verleid Russisch meisje, in een verre stad afgezakt naar de prostitutie en door een vroegeren knecht van haar vader weer enige treden hoger op de maatschappelijke ladder gebracht, varieert Van der Made met op- en neergangen tot een volledige symfonie. Hij verheft zijn gegeven, de strijd van twee mensen met de wereld en met elkander, bovendien tot een noodlotstragedie, waarin de eerbied van den een voor de ander het koor is, dat weer en weer de fatale ontknoping aankondigt: hoe deze mensen eens, wanneer zij elkander niets meer te zeggen hebben, uiteen zullen gaan, verlatener dan ooit.

Opmerkelijk en bewonderenswaardig is het, te zien, hoe deze geschiedenis, die uiteraard alle aanleiding geeft tot goedkope romantiek, tot geclicheerde situaties, van scène tot scène levenswaarheid verraadt zonder te vervallen in een naturalisme, dat wij maar al te zeer zijn gaan vereenzelvigen met onderwerpen als het hier beschrevene. Reeds hierom, om de zienswijze die het triviale detail niet voorbijgaat, maar het zwaartepunt elders, in de wezenlijke achtergrond ervan legt, zou dit boek de belangstelling ten volle verdienen. De grotere verdienste ervan is de verheviging van het geval tot een probleemstelling: de knecht Stanislaus en de boerendochter Darja, wier ontmoeting in den vreemde hen op elkander aanwijst, maar die elkander nimmer wezenlijk kunnen ontmoeten, omdat zijn eerbied voor haar, die immers van een andere klasse is, een afgrond schept, waarover zijn gehoorzame wil en haar vertederde ontroering niet vermogen heen te reiken. De tweehonderd gulden, waarmee de zeevarende Stanislaus hoopt en meent Darja uit de prostitutie te kunnen redden, stempelen deze poging reeds onmiddellijk tot de mislukking, die zij gedoemd is te worden. Meer dan eerbied - hoe toegewijd die ook moge zijn -, een ganse mens met onbevangen liefde wordt vereist om dit mensenlot een wending te geven, om deze mens aan zichzelf terug te geven. Dit nu gaat boven de krachten van Stanislaus. Hij heeft zijn eerbied voor haar meer lief dan haarzelf. En aan dit onvermogen gaan beider mogelijkheden ten gronde.

Van der Made's schrijftrant is dat typische, beurtelingse overvloeien van inwendige monoloog in dialoog en handeling vice versa, dat met steeds meer raffinement wordt toegepast. Het gebruik hiervan is bij hem zo merkwaardig door het sterke rhythme, dezen schrijver eigen, door geen overgang geschokt en in beide stijlvormen gelijkelijk doorklinkend.

HALBO C. KOOL

De keerzijde van het aanplakbillet
J. Heuff van Houweninge, Zoo piepen de jongen W.L. & J. Brusse's Uitgeversmij, Rotterdam; f 2.90, f 3.50

De vorige roman van dezen schrijver, 'Droesem', onderscheidde zich van de gewone speelzaalromans door het ontbreken van die zucht om sensatie te verwekken, waardoor meestal dit onderwerp door schrijvers wordt uitgezocht. Kennis van zaken, en menschenkennis, vonden er uiting in een scherpe, critische visie. De nieuwe roman van Heuff is een vervolg op 'Droesem'. Het is weer hetzelfde milieu, mondain, corrupt, genotziek, vol van een opgeschroefde levenslust, die telkens tot dieper lusteloosheid inzinkt; een zich aan elkaar vastgrijpende kluwen menschen die verzinkt in de maalstroom van spel, ontucht, drank en leeg vermaak. Toch is deze tweede roman over Cannes geen herhaling van het vorige boek. Ditmaal zijn het de zonen en dochters der nietsnutten en leegloopers uit 'Droesem', die de schrijver scherp en nauwlettend gadeslaat, terwijl ze snel opgroeien en verworden tot evenbeelden der ouders. Het is geen verkwikkelijke stof, die hij gekozen heeft, en de vraag is denkbaar, of het zin heeft zich te verdiepen en in te spannen met de beschrijving van zoo leege levens. Maar ook een leeg menschenleven is leven, ook een onttakelde ziel is een wrak, in een jammerpoel verzonken en eenmaal méér geweest dan wat het werd. Hoe is het alles gekomen, ziedaar de vraag die de schrijver zich stelt in dit met even geanimeerd dédain voor hun lamlendige gebreken als onverbiddelijk critisch en smartelijk inzicht in de tragiek ervan geschreven boek. Heuff moraliseert niet (behalve aan het slot): hij zegt slechts hoe het is en waar het op staat. Men zou achter zijn haast onverschillig zakelijke noteering der situaties de wrevel en gekwetstheid over de 'zonde tegen den heiligen geest' niet herkennen, wanneer men niet scherp lette op schrijvers toon. Wie dat niet doet, zal meenen enkel cynisme aan te treffen, of hij zal dit in wezen streng ethische boek voor frivole lectuur houden. Schrijvers werkwijze is a.h.w. een methodiek van het enfant terrible: men wil de dingen niet zien zooals ze zijn, men wil niet hooren hoe het in werkelijkheid met de menschen en dingen gesteld is. Men wil niet meer zien dan den voozen schijn der schrille kleuren van het lokkende aanplakbiljet, helle zon, blauwe hemel, gouden strand, charme en comfort. Heuff vertoont meedoogenloos de keerzijde. Hij begint telkens in den toon van: maar zoo is het in werkelijkheid. Hij noemt eerst alles op wat men ziet; dan, waar anderen ophouden, gaat hij voort en noemt datgene op wat men niet ziet, waar men niet over spreekt. Deze methode (die het gevaar kan inhouden tot een methodiek te ver-

starren, maar dat is hier nog niet het geval) geeft aan zijn verhaal dien bijtend navranten toon. Het is of iemand u rondleidt en alle attracties van het lustoord laat zien, en dan, zijn stem dempend, erbij voegt: maar let nu eens goed op, Mrs X, die zoo gevierd is onder haar vriendjes, is aan den bodem van haar conto, de laatste chic is met de laatste chèque betaald, baron Y, die alle gala-avonden opluistert, is een strooman en een gigolo. Het zou een chronique scandaleux kunnen zijn, als niet de scherp diagnostiseerende toon er het medische en desinfecteerende element in bracht van streng zakelijk onderzoek naar 's menschen kwalen en gebreken. Zoo wordt dit gansche wereldje van vamps en gigolo's, spelers en uitgaanders schijnbaar spelenderwijs maar onverbiddelijk op de levensbagage gefouilleerd. Deze menschen hebben kinderen, zegt de schrijver, nadat hij eerst de ouders heeft gecontroleerd. En let nu nog eens goed op, vervolgt hij: zooals de ouden zongen... Het eerste deel krijgt daarmee meer relief door een hereditaire voortzetting al dier eerst oogenschijnlijk doellooze pretmakerij en ellende. Het krijgt een dieperen zin: die van de zonden der vaderen aan de kinderen bezocht. Het tweede deel is de droeve nasleep. Het frivole karakter van dezen roman blijkt in werkelijkheid puriteinsch. Het is een weeklacht, niet van een zedepreeker, maar van een mensch, over mislukt en misbruikt menschenleven. Na ‘Droesem’ is deze nieuwe roman een vooruitgang: er zijn niet al te excessieve incidenten in, die het eerste boek soms zoo schril maakten, het geheel is daardoor van een beklemmende fataliteit. Er zijn nog wel bezwaren, die de schrijver dient te overwinnen: hier en daar is zijn stijl haast jongensachtig achteloos, eenigszins uit den toon vallen soms al te Hollandsche uitdrukkingen in den mond van die Amerikanen, Engelschen of Franschen, er zijn soms herhalingen van eenzelfde observatie. Met het meesterworden van die fouten en een verscherpte nauwkeurigheid van uitdrukking, waarbij zin na zin dient doel te treffen, zal de schrijver zijn plastische mogelijkheden nog zeer kunnen vergrooten. Naar het eind is trouwens dit ook technisch verdienstelijk gecomponeerde boek alweer sterker dan in het begin. Zijn vrouwenpsychologie, in ‘Droesem’ Micky, hier Pamela, doet verwachten dat Heuff met een strenge discipline zijn gave tot karakteristiek nog ver kan opvoeren.

ANTHONIE DONKER

Varium

‘Au reste je n'ay point dessein de reformer l'ortographe françoise, mais s'il faut icy i'en die mon opinion, je croy que si on suivoit exactement la prononciation, cela apporteroit beaucoup plus de commodité aux estrangers pour appendre nostre langue... C'est en parlant qu'on compose les langues, plustost qu'en écrivant.’

Een wonderlijke familie
A. Defresne, De wonderlijke familie N.V. De Spieghel, Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Defresne heeft het zijn lezers niet gemakkelijk gemaakt. Zonder nu bepaald een ingewikkelde intrige te hebben, heeft deze roman toch vele zijden waardoor men al zijn aandacht moet gebruiken om den draad vast te houden.

Daar is ten eerste de moeilijkheid van de familie waarvan de leden alleen met hun voornaam genoemd worden. Het duurt aardig wat bladzijden voor men zich goed het verband van zusters, broers, ooms, tantes, nichten, man, vrouw, kind, zwager en schoonzuster in het hoofd heeft geprent. Dan zijn er de m.i. wel erg overbodig lange philosophische en biologische gesprekken en uiteenzettingen waarvan het gegeven gewoonlijk niet boven een normale H.B.S.-geleerdheid uitgaat en op welk gegeven dan pagina's lang - ik zal het maar zeggen - doorgezaagd wordt. Ten derde is er het eveneens veel te lange en hinderlijk neuswijzige begin dat, vrees ik, menigeen er toe zal brengen het boek verder maar het boek te laten. Verderop, na de aankomst op de hoeve, wordt de roman gelukkig veel boeiender. En ten vierde hindert mij dat in dit verhaal, dat heelemaal in den eersten persoon geschreven is, telkens deelen voorkomen waarvan de ‘ik’ niets weten kan, omdat hij flauw ligt, doodziek of afwezig is. Ik weet niet of het gepermitteerd is, maar ik vraag mij dan altijd af, ‘Hoe weet hij dat?’

De inhoud van het boek is de volgende. Iemand, de ‘ik’, wordt op een goeden dag in een stad, waar hij moederziel alleen rondloopt, meegetroond door een eigenaardig heerschap naar diens huis, een afgelegen hoeve vol romantisch griezelige en lugubere gangen, kamers, opkamers, hoeken en wat dies meer zij. Dit spookachtig perceel wordt bewoond door de wel heel wonderlijke familie, een stel gedegenereerde hysterici, onder aanvoering van de oudste zuster, tante Bernardine. Half tegen zijn wil houden zij de ‘ik’ in hun huis, terwille van een zeer hooge kamerhuur. Het blijkt later dat ‘ik’ ook nog voorgangers heeft gehad met wie het dank zij allerlei duistere manipulaties niet erg goed afgeloopen is. Wij krijgen dan een beschrijving van de gebeurtenissen tijdens het verblijf van ‘ik’ op de hoeve, de familieveeten, de gesprekken, de ruzies, de verliefdheden, voortdurend noodweer, met tot slot een tweede ‘Fall of the House of Usher’.

Op den duur weet de schrijver zijn lezer wel te boeien door zijn aannemelijk uitbeelden van deze vreemde wezens. Soms bereikt hij werkelijk, dat zijn verhaal een nachtmerrie wordt van burgerlijke haat en kwaadaardige wraakzucht. Zijn psychologisch inzicht in

deze verworden menschen is nooit onjuist te noemen, doch het is te veel het inzicht van den autodidact. Dat autodidactische vertoont zich trouwens ook door het veel te groote belang dat er gehecht wordt aan de middelmatige philosophieën - met name van broer André - waar ik het reeds over gehad heb.

Alles bij elkaar is dit boek niet zonder kwaliteiten, het had echter met meer kritiek en zelfbeperking geschreven moeten worden.

C. EGGINK

Een ziel en twee gedachten
Maurice Roelants, Alles komt terecht Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam; f 2.25, f 3.25

De nieuwe roman van Maurice Roelants bestaat uit twee boeken, de gedenkschriften van twee vrienden over een bepaalde periode van hun leven. De inhoud, die in het kort even vermeld moge worden, komt hierop neer dat de eerste der beide mannen, de kunsthandelaar Bert de Corte, in relatie geraakt met een internationalen zwendelaar, die handig als hij nu eenmaal is, hem weet in te palmen en er met zijn beproefde deskundigheid voor zorg draagt, dat de Corte binnen zeer afzienbaren tijd zijn geld kwijt raakt. Op het allerlaatste oogenblik weet deze nog een deel van zijn kapitaal te redden en verstandig als hij pleegt te zijn, of althans gaarne wil zijn, vlucht hij met zijn vrouw naar het land, vèr van de groote stad... brr! -, waar zich charmante, financieele zwendelaars, gelijk deze Jules Rapallo er een is, ophouden. Hij kan zich echter niet ontdoen van de herinnering, de beklemmende en van haat vervulde herinnering aan den bedrieger, en hij heeft het gevoel dat er iets moet gebeuren, voordat hij zich geheel en al vrij zal weten van dien oplichter. Er gebeurt ook iets. Hélène, zijn vrouw, schiet op Rapallo en deze daad van zijn vrouw blijkt voor Bert de Corte de lang verwachte, v e r l o s s e n d e daad te zijn.

Het tweede boek geeft de gedenkschriften van de Corte's vriend Willem Ottevaere. Zij zijn een tijdlang niet au mieux met elkaar geweest, omdat Willem, tegen Bert's advies in, in dienst trad van Rapallo. De daad van Hélène brengt hen echter nader. Het is trouwens Hélène zelf geweest, die Willem gevraagd heeft te komen logeeren, omdat zij meende dat zijn aanwezigheid een heilzamen invloed kon hebben op haar echtgenoot. Uit het tweede deel blijkt nu dat de zaak zich niet zoo eenvoudig heeft toegedragen als de Corte in zijn blinde onnoozelheid denkt. Want Hélène, min of meer teleurgesteld in haar huwelijk, geïrriteerd voornamelijk door de zekerheid waarmee Bert haar als zijn eigendom beschouwt, heeft relaties aangeknoopt met Rapallo. Zij zocht ‘Het Avontuur’, dat haar

overigens zoo slecht bekomt (of heeft zij niet den moed het door te zetten?), dat zij Rapallo met een revolverschot verwondt. Alles komt echter weer terecht, gelijk de veel luchthartiger en ironischer Willem glimlachend constateert. Rapallo zal er zich wel voor wachten het gerecht in deze zaak te mengen; Hélène berust na deze eene heftige uitbarsting; Bert de Corte is bevrijd van zijn Rapallo-complex en zal zich wel weer een rustig, regelmatig bestaan opbouwen en Willem Ottevaere is - gelijk steeds - de eenige, die ongedeerd en onveranderd te voorschijn duikt uit al deze tribulatiën. Of gelijk hij zegt: 'Maar laat mij mijn hart wegschenken aan de pirouet, die dreigende conflicten beëindigt.'

Men moet maar een beetje lachen. Het is immers allemaal niet zoo héél erg belangrijk, al lijkt dat soms zoo...

Roelants - zijn beide vorige romans en dan vooral 'Komen en Gaan', dat mij het naast aan het hart ligt van al zijn werk, bewijzen het - is een zeer zuiver maar een beperkt auteur. Hij doet zich niet geweldiger voor dan hij is. Hij stelt in zijn werk geen diepgaande problemen. Hij handelt over de eenvoudige waarden van dit leven, over het - om met Bloem te spreken - 'moeilijk gewoon geluk, klein schijnende, maar het meeste'. Daarnaast weet hij als weinig anderen de sfeer van het landschap te betrekken in zijn verhaal. En tenslotte schrijft hij een zeer klare, ingetogen stijl, die volkomen gespeend blijkt te zijn van de overdadigheden, die een tijdlang het kenmerk waren van den Vlaamschen auteur. Een tijd die gelukkig tot het verleden behoort.

Het valt daarom in hem te prijzen dat hij ook met dit boek niet boven zijn macht heeft gegrepen. Er dreigde natuurlijk wel een gevaar. Het is namelijk de vraag of Roelants' talent er zich toe geeigend zou hebben een figuur als die van Rapallo, en het corrupte wereldje dat bij hem behoort, raak en aanvaardbaar uit te beelden. Hij heeft deze klip op elegante wijze weten te omzeilen door alleen de voor het verhaal allernoodzakelijkste handelingen van Rapallo te vermelden en dit dan nog gezien door de oogen van de twee gestalten, Bert de Corte en Willem Ottevaere, die hem zoo veel meer vertrouwd zijn. Deze zelfbeheersching is aan zijn werk alleen maar ten goede gekomen. Men ziet van dezen beruchten Rapallo niet al te veel, maar voldoende om zich een indruk van hem te vormen en zeker voldoende om de reacties van Bert de Corte en Hélène benevens het glimlachend toezien van Willem Ottevaere te motiveeren.

In het voorwoord tot zijn laatsten roman vestigt Roelants er de aandacht op, dat deze gedenkschriften het werk zijn van twee geheel verschillend geaarde personen: de tot grübeln geneigde de Corte en de ironisch ingestelde Ottevaere. Het merkwaardige feit doet zich

nu voor dat deze tegenstelling u i t e r l i j k wel voldoende, ja zelfs bij tijd en wijle zeer nadrukkelijk wordt onderlijnd, maar dat de tegenstelling, waar het op aankomt, namelijk de i n n e r l i j k e , geenszins tot haar recht komt. Er zijn in deze twee gedenkschriften niet twee verschillende menschen aan het woord, maar het is voortdurend Roelants zelf, die in de Corte en Ottevaere twee kanten van het eigen wezen uitbeeldt en de eerste voor mijn gevoel overtuigender dan de tweede. Twee zielen? Neen, één ziel en twee gedachten! Zou hij anders de ongelukkige levensles-in-briefvorm aan het slot niet hebben weggelaten?

Ik ben er zeker van.

JAN CAMPERT

Twee biografieën door vrouwen

H. Laman Trip-De Beaufort, Van de noordpool naar Géneve. N.V. Uitg.-Mij. C.A.J. van Dishoeck, Bussum; f 2.90 gebonden

Eve Curie, Madame Curie H.P. Leopold's Uitg.-Mij. N.V. Den Haag; f 3.75, f 4.90

Indien men het leven van een groot mensch bestudeert en men vergelijkt het met dat van zijn ‘collega's’ grooten, dan kan men dikwijls constateeren, dat dezen in hun werkwijze te scheiden zijn in twee tamelijk wel te omschrijven categorieën, nl. zij, die zich met alles bemoeien waar zij gelegenheid toe krijgen, om zoo te zeggen een ‘geslaagde’ variant van wat met in lagere regionen iemand van ‘twaalf ambachten en dertien ongelukken’ pleegt te noemen en zij, die zich, bijna blind voor hun omgeving, vastbijten in een bepaald onderwerp, die een duidelijk omlijnd doel nastreven en door de natuurlijke verbinding van ijver en talent slagen.

Niettegenstaande de omstandigheden, waaronder Madame Curie haar levenswerk had voort te zetten, zoodat deze figuur zonder twijfel een zeker aureool heeft verkregen, dat slechts indirect verband houdt met haar arbeid, behoort zij thuis in de klasse van grooten, die van het begin af aanvangend het einde bereikten zonder op- of om te zien, tot de tweede niet-universeele categorie dus. Dit niet-universeel zijn behoeft men niet onmiddellijk op te vatten als een verkleining, zelfs niet als een beperking in den gewonen zin van het woord: naarmate men immers het doel vaster omlijnt, kan men het op grooteren afstand plaatsen.

Nansen echter, de teekenaar-zoöloog-poolvorscher-staatsman, hoort zeer zeker in de eerste categorie thuis: een ‘gelegenheidsgroote’ die, op het oogenblik dat hij zich voor een hem tamelijk vreemde taak geplaatst zag, in staat bleek deze te vervullen, een figuur die, hoewel één zijner uitspraken is: ‘Het belangrijke in het leven is niet

zoozeer de plek, waar we staan, als wel de richting, waarin we ons bewegen', zich nochtans gaarne in verschillende richtingen bewoog.

Het blindelings 'doorwerken' van Madame Curie, hoewel zij haar echtgenoot en medewerker moest missen (een ongelukkig toeval, dat buiten de werkingsfeer van haar persoonlijkheid ligt en in wezen haar leven, naar wij meenen nauwelijks heeft beïnvloed, omdat wij ons niet kunnen voorstellen, dat zij niet hetzelfde had bereikt, ook als Pierre Curie was blijven leven), de merkwaardige innerlijke spanning van Nansen ('zelf heb ik een zwak karakter'), die aanleiding geeft tot het ontstaan van een krachtige figuur, die er toch niet in slaagde een doel te vinden, dat hem voldoende boeide om hier al zijn energie aan te wijden (zijn uitlating over de 'richting in het leven' is in dit verband typisch; iemand als Madame Curie, die haar van nature heeft, praat daar niet over), de tragiek van een volkomen 'afgerond' mensch, die 'gestoord' wordt door het leven buiten haar en die van een met moeite 'samengehouden' man, die het leven blijkt 'aan te kunnen', deze beide tendenzen komen duidelijk uit in de beide biografieën van Eve Curie en H. Laman Trip-de Beaufort.

Toch zijn beide boeken typisch 'verhalende' en geen 'synthetische' levensbeschrijvingen, geen van beide schrijfsters doet pogingen een psychologische verklaring te geven van de door haar behandelde figuren of tracht het wezen van hun werkkracht, hun 'genie' te verklaren. Laatstgenoemde op zichzelf heel loffelijke pogingen, die echter dikwijls mislukken, omdat de schrijver met zijn opvatting-van-de-figuur in plaats van met de figuur zelf op hol slaat, doordat hij 'hinein-interpretiert' en zoodoende een romanfiguur schept, die alleen nog maar den naam draagt van dengene wiens leven hij wilde beschrijven, dit diepzinnig gebiografeer, waar wij den laatsten tijd zoo uitbundig op vergast werden, dat we al bijna begonnen te gelooven, dat het zoo hoorde, treft men in beide genoemde boeken niet aan. De beide vrouwelijke auteurs zijn niet in de huid van hun slachtoffer gekropen, maar bleven er voor staan en lieten het spreken; deze methode was in dit geval juist zoo goed, omdat Mevr. Laman Trip-de Beaufort de beschikking had over de vele geschriften van Nansen zelf en omdat Eve Curie eveneens materiaal uit de eerste hand kon verwerken; een 'vereenzelviging' was inderdaad bijna niet mogelijk...

Maar aan een ander gevaar, dat vooral bij Eve Curie dreigde, zijn beide schrijfsters eveneens ontsnapt: sentimentaliteit. Deze boeken zijn gevoelig, doch geenszins overgevoelig geschreven en, gegeven dat elke vrouwelijke biograaf zich van tranen, zuchten en al te ver gaande bewondering zou kunnen onthouden, lijkt het mij, dat wel-

licht hier een terrein te vinden is, waar het andere geslacht ons, mannen, met gemak zou kunnen overtroeven, omdat het in staat is zichzelf een oogenblik uit te schakelen en ook eens een ander aan het woord te laten. De mannelijke auteurs zouden dan hun neiging tot synthese op meer 'normale' wijze kunnen botvieren. Want laten wij ons vooral niet voorstellen, dat een biografie, waarbij zooveel meer 'denkarbeid' verricht is, 'beter' of 'diepgaander' is, zij is hoogstens zooveel heerschzuchtiger.

REIN BLIJSTRA

Intellect en intellectversjachering
Enkele opmerkingen naar aanleiding van litteratuur over Spanje.

Enkele dagen na het uitbreken van den burgeroorlog verscheen er in een republikeinsche krant in Santander een artikel van een katholiek schrijver met het opschrift: 'Past op voor de intellectueelen' (C u i d a d o c o n l o s i n t e l e c t u a l e s). De schrijver had weinig verwachting van het besef van verantwoordelijkheid van den intellectueel. Het verloop van den Spaanschen burgeroorlog heeft den man op droevige wijze in het gelijk gesteld. Een groot deel van de intellectueelen heeft zijn plicht tot critische beschouwing en onpartijdige voorlichting verzaakt. Velen wachten in de schaduw op den uitslag van den strijd. Zij zwijgen, om bij niemand in opspraak te komen, om niemands gunst te verliezen. Van de anderen, die in meer of mindere mate aan den strijd hebben deelgenomen, hebben slechts enkelen een zelfstandig, critisch oordeel over de gebeurtenissen behouden. Ditzelfde kan men van de buitenlandsche intellectueelen constateeren: het prijsgeven van het recht en den plicht tot persoonlijke schifting en waardebepaling van de feiten, en het zich òf richten naar een stemming en algemeen (voor) oordeel òf het zich onthouden van een compromitteerende uitspraak.

Erger nog dan het voorzichtige zwijgen om zijn belangen niet te schaden is het partijdige spreken om het getuigenis te kleuren of om een ongenuanceerd gunstig oordeel op te dringen. Hiertoe is men allicht gekomen als men een eenmaal ingenomen standpunt niet kon of wilde herzien, of als men zich ten dienste had gesteld van een groep, beweging, politieke partij of opvatting. Kortom, als men heeft opgehouden een levende conscientie te zijn en een gramofoonplaat met propagandistische strekking is geworden.

De stroom van boeken, brochures en artikelen over Spanje begint af te nemen. Er is geen afzet meer voor. De belangstelling van het groote publiek heeft zich al naar andere nieuwigheden gericht. Een

ramp, een onrecht, een wantoestand welke voortduurt is een natuurlijk verschijnsel geworden, men raakt er aan gewend en wordt er niet meer door geboeid. Er is geen moreele of verstandelijke reactie meer. Dit treurige feit heeft ook zijn goeden kant, men schreeuwt wat minder om het oor van de gemakkelijk bewerkbare massa te hebben.

Werkt men den stapel van geschriften door, dan wordt men getroffen door het geringe aantal verantwoordelijke getuigenissen of ernstige pogingen tot verklaring der feiten. Er is een reeks van werken van scribenten die zonder de noodige voorbereiding over de verwarde gebeurtenissen en de ingewikkelde oorzaken ervan schrijvan. Deze kan men (eventueel) als goed bedoelde maar naïeve bijdragen terzijde leggen. Dan volgt de reeks bewust partijdige beschouwingen. Een van de knapste, met het meeste talent geschrevene boeken van dat soort uit de wereldlitteratuur is dat van onzen landgenoot Grondijs, 'Spanje, een voortzetting van de Russische revolutie?' (Sijthoff, Leiden). Het is een kenmerkend boek van dezen tijd, in stijl, opzet, argumentatie, strekking en illustratie. De stijl is van een filmische vaart, de woorden zijn ontleend aan een cosmopolietisch jargon, er is een brutale rhetorica van een op sensatie beluste krant, veel germanismen. De opzet is cynisch partijdig, er is een bijna kwajongensachtige onderschatting van den lezer, met een deels naïeve, deels aanmatigende zucht tot het wekken van bewondering en verwondering inzake belezenheid en durf. De argumentatie is volkomen voos, maar voor den meegesleepten, onoordeelkundigen of even bevooroordeelden lezer verbluffend, verblindend en overtuigend. Het gevolgde recept is klassiek, en meesterlijk toegepast. Men hanteert eenige encyclopedieën en gezaghebbende consultatie-werken en werkt onvervaard met gebrekkige kennis. Drie voorbeelden, ter overlegging aan deskundigen. De opsomming van soortgelijke en de uitwerking ervan tot geheele refutatie van het boek zou een boek eischen. Ten eerste: pag. 67. 'tegenover de kerk waren nooit een onafhankelijke wijsbegeerte en een opstandige kritiek opgekomen'. D.w.z. de door Grondijs geraadpleegde consultatieboeken spreken daar niet van, en hij zelf is niet in archieven en bibliotheken doorgedrongen om de in de donkerte gehouden critici op te sporen. Ten tweede: pag. 124-131, de teekening van Miravitlles, een karikatuur zooals ieder weet die den man slechts eenigszins kent. Ten derde: Azaña, passim, een volslagen onjuiste kenschetsing van mensch, staatsman en schrijver, als gevolg van volkomen onbekendheid met Azaña in deze drie vormen, en terwille van het doel. De titel van het boek is een hoon van het Spaansche drama en een politieke misleiding. Largo Caballero is natuurlijk communist (pag. 77)! Onzin is wat op o.a. pag. 69 en 84

staat. Het allerergste is dat Grondijs zoo noodig verzint (pag. 139, 143, 144 e.a.) wat hem past. De illustratie is een handig allegaartje. (Tegenover pag. 160 staat een foto van het Alcazar van Toledo voor en na de verwoesting. Het eerste plaatje is echter een foto van het Alcazar van Segovia...) Binnen een andere groep van publicaties over Spanje hebben wij in het Nederlandsch eveneens een kenmerkend exemplaar, n.l. dat van Dr. M.W.R. van Vollenhoven, die zich in zijn (afgelegde) waardigheid van gezant te Madrid tooit om in Spaansche zaken getuigenis af te leggen. De methode is hier anders: een dorre opsomming van misdaden, gedachtig aan het bekende woord dat men de publieke opinie gemakkelijker en beslissender beïnvloedt met korte mededeelingen van gebeurtenissen dan met lange beschouwingen. De bedoeling is de Nederlanders er van te overtuigen dat aan den republikeinschen kant misdaad en ontucht vrij spel hebben, en dat aan Franco's kant tucht en orde heerschen. Men leze er 'Doy Fe' van A. Ruiz Vilaplana op na, een katholiek rechter te Burgos, die na een jaar van Franco-bewind verontwaardigd en vol weerzin het land heeft verlaten. Het is indroevig dat het Comité van Katholieke Actie 'Voor God' het bewustelijk misleidende geschriftje heeft uitgegeven.

Binnen een derde groep, die van de militante intellectueelen die zich zonder voorbehoud in hun groep hebben laten opnemen en geen persoonlijke conscientie meer (willen) zijn, is Jef Last komen te staan. De communistische partij, haar beginselen, doeleinden en methode, eischt onvoorwaardelijke onderwerping van den aangeslotene. Innerlijke mechanisatie. Geen critiek, geen eigen oordeel, geen gevoeligheden. Onderdeel. Werktuig. Jef Last's emotionaliteit kon op een bepaald oogenblik hem tot den schrijver van een warm menschelijke getuigenis maken (zijn eerste brieven). Het incident Gide is hem een waarschuwing geworden. Verzoening tegen onvoorwaardelijke overgave. Gevolg, eenige bleeke geschriftjes. In het laatste, 'Over de Hollanders in Spanje', wordt het slot 'De Geuzen voor Madrid' belachelijk en triestig-dwaas. De Geuzen waren eigengereide, vrije kerels en zoo men hun naam en geïdealiseerde figuur tot een politieke leuze maakt, dan hebben allerminst zij het recht zich naar hen te noemen die zich aan de willekeur van een partijbestuur hebben overgeleverd gevoeld en tot vrijwaring van zichzelf vriend (Gide) en zichzelf (als conscientie) hebben moeten verloochenen.

J. BROUWER

Totalitaire beschouwing

Wonderlijk, hoe sommige controversen op de plaats rust-maken, niet opschieten om zoo te zeggen. Ik herinner me, van 30 jaar ge-

leden - ik was of verbeeldde me toen te zijn een jong Marxist-pursang; ik had pas mijn, als zoodanig gedoodverfde dissertatie over Amsterdamsche aangelegenheden geschreven - een discussie in P.L. Tak's 'Kroniek' met een zekeren heer Hondius v.d. Broek over het genie van Bilderdijk. Een polemiekje ontstaan uit een artikeltje in dat toen zoo beroemde weekblad - het was helaas, maar wij wisten dat toen nog niet, reeds de voorlaatste jaargang - geschreven naar aanleiding van de Bilderdijk-herdenking van dat jaar. Bilderdijk, had ik beweerd, was een poëtisch genie, maar zijn poëzie was mislukt en thans grootendeels onleesbaar, omdat... de tijdsomstandigheden hem beletten ware poëzie te scheppen. De heer H.v.d.B. waagde het dit te betwijfelen. Van het een kwamen wij op het ander. Van Bilderdijk op Goethe en zelfs op Napoleon. Het resultaat was, gelijk bij al deze polemieken, nihil.

Dezer dagen las ik in een van onze geleerdste, internationaal vermaarde philologische tijdschriften: 'Neophilologus', dat reeds zijn 22en jaargang is ingetreden, de polemiek, daar in den jongsten tijd gevoerd tusschen een onzer landgenooten, den nog jongen Gallicist - noemt men de heeren zoo niet? - Dr. Hk. Brugmans[1)] en den Luikschen hoogleeraar in de Fransche philologie S. Etienne[2)]. Welk een overeenkomst tusschen beide tournooien! In één opzicht ten minste: hun onvruchtbaarheid. De eruditie, in de contemporaine ten toon gespreid, is overigens onvergelijkelijk grooter dan die in de eenigszins studentikoze controverse van drie decenniën terug. Maar het fond is merkwaardig hetzelfde gebleven. En de beide polemisten praten nog precies even vroolijk langs elkaar heen. De polemiek in het deftige en geleerde tijdschrift tusschen den Hollander en den gewieksten, fellen Waal, die S. Etienne heet, is trouwens slechts een staartje, een résumé als men wil, van een epischen strijd, die al jaar en dag - als ik het wel heb sinds de eerste jaren na den Wereldoorlog - in het exclusieve wereldje der internationale 'groote' philologie woedt. Hij betreft voornamelijk de vraag, die zeker voor alle professoren en docenten in de literatuur wel een uitermate brandende moet zijn, of men de academische jeugd in de eerste plaats de groote werken moet leeren lezen, verstaan, zoo mogelijk doen meegevoelen, dan wel, dat men de, in den na-oorlogschen tijd al zoo met sport, lichaamscultuur, dans en wat dies meer zij overladen jeugd, ook nog moet belasten met de ontzaglijke literatuur, die zich om elk groot kunstwerk, om elken grooten dichter en om elke school, strooming of literair tijdvak heeft gevormd en er bovenopgestapeld ligt. De andere zijde van deze 'paedagogische' kwestie is, om zoo te zeggen, een meer zuiver literaire, wil men aesthetische. Kan men

1) Hk. Brugmans: Défense de la dialectique, Neophilologus, XXI, blz. 1.
2) S. Etienne: Deux publics, ibid. XXII, 1.

een dichter, een kunstwerk beter ‘verstaan’, wanneer men het of hem zonder meer leest, of moet men, kan men ze beter doorgronden als men ze in een maatschappelijk ‘milieu’ plaatst en schrijver en (of) werk uit dat maatschappelijk milieu tracht te verklaren? De heer S. Etienne behoort tot de geleerden, die heden ten dage fel en scherp voor het eerste opkomen. Men moet dichter en kunstwerken eenvoudig nemen, zooals ze zijn. Er valt niets aan te verklaren. Shakespeare is Shakespeare en de Hamlet is de Hamlet. Lees ze. Aan ‘wetenswaardigheden’ omtrent Shakespeare - men weet trouwens bijna niets van hem - hebt gij en heb ik niets. Zoo de stelling van den geestigen en, gelijk gezegd, uiterst fellen Waal, die zijn tegenstander feitelijk in de schoenen schuift: mannetje, wat gij en uws gelijken willen en zoeken is niet het kunstwerk en de poëzie, waar gij geen verstand van hebt, maar allerlei maatschappelijke rommel, die met het kunstwerk niets te maken heeft. Van Homerus weten wij niets. Kunt gij daarom niet meer van de Ilias genieten? Houd dan uw mond!

De controverse - ze is hier een beetje grof weergegeven - leidt, begrijpt men, evenmin tot iets als die simpelere, waar ik mezelf 30 jaar geleden aan schuldig maakte. Maar merkwaardig mag het wel heeten, dat onder een zoo groot en invloedrijk deel der huidige philologen van naam de idee de literatuur ‘sociologisch’ te beschouwen, reeds een zekeren fellen weerzin wekt. Dertig jaar geleden was dat, meen ik, nog niet zoo. Integendeel: men begon toen, ook in de kringen der officieele literatuurgeschiedenis, in te zien dat er zoo iets als een verband tusschen maatschappij en kunstwerk moest bestaan en dat het kennen of althans vorschen naar dat verband misschien ook wel van belang was voor het kennen van het kunstwerk. Wat is daarvan overgebleven bij een Gundolf - om maar een groot ‘schoon reeds overleden literatuurhistoricus te noemen, wiens G o e t h e naar 's heeren Etienne's smaak is? Niets. Het is waar: ook naar het andere uiterste is de schaal verder doorgeslagen, al vinden wij daarvan in het polemiekje Hk. Brugmans-Etienne geen spoor. Het Marxisme - d.i. het voltooide Hegelianisme - heeft in die 30 jaar ontzaglijk aan kracht gewonnen. Wie wel eens in Britsche, Amerikaansche en ook enkele Fransche tijdschriften heeft gebladerd, weet, dat het, in zijn uiterste, scherpste vormen - absurde vormen, zooals men ze hier te lande reeds in 1908 bij Gorter vond - thans een belangrijke plaats inneemt, die 30 jaar geleden nog volkomen onbezet was. Om maar niet te spreken van Rusland, waar heel de literatuur en de geschiedenis der literatuur nu ook volgens extreem-Marxistische, Leninistische schema's, gelijk het heet, wordt beschouwd en bestudeerd. In die beschouwingswijze is inderdaad het kunstwerk als individueel en éénmaal ontstaan pro-

duct van één geest bijna geheel ondergeschikt geworden aan de ‘maatschappij’ of, naar Gorter's voorbeeld, aan de ‘klasse’, d.w.z. een concept van betrekkelijk modernen oorsprong, dat eerst in de 19e eeuw en uit een bepaalde geestelijke strooming ontstaan is, zoo goed als b.v. de scholastieke concepten uit de geestelijke stroomingen der Middeleeuwen. Tusschen deze beide extremistische opvattingen, die van moderne philologen als Etienne en de Marxistische, schijnt heden wel een klove te bestaan, dieper en wijder dan 30 of 40 jaar geleden nog mogelijk leek. Zou het, vraagt men zich af, mogelijk zijn, weer tot een beschouwing te komen, die minder fel en eenzijdig, minder duidelijk een extreme is?

Het antwoord ligt misschien ten deele of althans bij wijze van voorbeeld in een boek, dat hier te lande nog niet op den voorgrond is gekomen, ja zelfs, vergis ik me niet, in 't geheel niet is besproken en dat toch een stoute poging is om zelfs den meest verstokten vertegenwoordiger van de richting-Etienne de overtuiging bij te brengen, dat het kunstwerk en de kunstenaar - groot en minder groot, belangrijk en minder belangrijk, maar zonder uitzondering, in het licht van een maatschappelijke ontwikkeling kan en moet worden gesteld. Ik bedoel het voorverleden jaar verschenen werk van Dr. Leo Balet, geschreven in samenwerking met Dr. E. Gerhard, dat den titel draagt: ‘Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18en Jahrhundert[1)]. Het boek lijkt mij een der merkwaardigste, die er in geruimen tijd verschenen zijn op een gebied, waar elk jaar meer verschijnt dan iemand lezen kan, omdat het, zooals de auteurs zeggen, nu eens inderdaad een volkomen nieuwe poging is. Een poging namelijk om het g e h e e l van de kunst in een bepaald tijdvak, in den wijdsten zin des woords, a l l e kunsten en kunstsoorten dus omvattend - den dans en het naaldwerk, zoogoed als de architectuur, de schilderkunst, de literatuur, de muziek enz. - te bezien uit één alles omvattend gezichtspunt, a l s g e h e e l dus, en dan nog bovendien in het kader van de geheele ontwikkeling der maatschappij op elk gebied, economie, politiek, juristerij, moraal, wetenschap. Kortom: een poging tot een t o t a l i t a i r e beschouwing van heel een maatschappelijk tijdvak naar ruimte en, het spreekt vanzelf, naar tijd beperkt. Naar de ruimte: het 18e-eeuwsche Duitschland met zijn vage, niet omschreven grenzen; naar den tijd: de 2e helft der 18e eeuw, doch met den aanloop tot dien specialen tijd, de aan ± 1750 voorafgaande jaren. Een totaliteit, een geheel, een schijnbaar haast onoverzienbare massa van producten, kunstwerken, personen, verschijnselen. Maar een totaliteit, die, onmiskenbaar, een zekere eenheid, zekere gemeenschappelijke trekken, zekere overeenkomsten vertoont, die haar on-

1) Heitz und Co, Strassburg. J. Ginsberg, Leiden, 500 blz.

derscheiden van, in de ruimte en in den tijd, naast haar liggende en haar omringende. Een totaliteit, een min of meer vage, maar toch onmiskenbare historische eenheid dus - zooals de (Europeesche) Oudheid, de (Europeesche) Middeleeuwen, de (Europeesche) Renaissance of de Chineesche Oudheid een historische eenheid voor o n s , dus subjectief, is - die bovendien onmiskenbaar vrij snelle wijzigingen, een vrij snelle verandering, wil men het woord gebruiken: een vrij snelle 'evolutie' vertoont. Zóó dat, op het einde - het min of meer doch niet geheel willekeurig aangenomen einde der periode - a l l e phaenomenen op elk gebied een ander aspect vertoonen dan in den aanvang. De vraag, die de menschelijke geest zich dan stelt, stellen moet - n'en déplaise de Etienne's - is, welke 'krachten' - een geheimzinnig begrip: het zij toegegeven - dan deze veranderingen te weeg hebben gebracht, waarom zij zóó en niet anders hebben plaats gegrepen. Een, in laatste instantie, geschiedphilosophische vraag, maar die de mensch niet laten kan te stellen. Zeker kan men weigeren haar nog onder de vragen te rangschikken, die de literatuurgeschiedenis stelt. Zeker kan men haar als een zuiver historische qualificeeren. Maar gesteld als vraag naar de ontwikkeling van een alles omvattend complex van verschijnselen, dat o o k de kunstwerken omvat - zoo goed een architectonisch kunstwerk als een sonate van Mozart en een gedicht van Goethe - moet zij ook omtrent deze iets kunnen oplossen. Misschien niet wat men in die sonate en dat gedicht als het wezenlijke voelt. Maar dan toch zeker bepaalde vormen, waarin dat wezenlijke zich heeft gekleed. Of wilde iemand ontkennen, dat aan Mozart's sonaten behalve hetgeen van hem, den Eenige en Onvergelijkelijke is, tevens het kleed van de 18e eeuw valt waar te nemen, zooals aan Rembrandt dat van een andere?

De heeren L. Balet en E. Gerhard hebben gemeend, dat men de veranderende, de dynamische krachten in dat ontzaglijke complex slechts kon opspeuren door a l l e verschijnselen te bezien en ze niet in compartimenten te scheiden. Kunst in engeren zin (beeldende), literatuur, muziek, zij alle zijn uitvloeisel van één groot geheel, den Geest van het tijdvak. Hegelianisme? Ongetwijfeld. Maar ook een Croce is in zijn kunstbeschouwing van Hegel's totaliteitsbesef uitgegaan. Het levende en het doode in Hegel's denken is niet alleen in het Marxisme overgegaan. 'Het werk beteekent', heet het in de inleiding, 'een bewust zich afwenden van den vorm der afzonderlijke wetenschappen en de zoogen. exacte methode der afzonderlijke wetenschappen'. De ruimte verbiedt helaas de conclusies, waartoe het komt, met voorbeelden nader toe te lichten. Maar het is een boek, dat, dunkt mij, geen onzer filologen, historici, sociologen, literatoren en musici of musicologen ongelezen zou mogen

laten. Het licht, dat het werpt, is fel en scherp, maar m.i. grootendeels ook datgene bloot leggend, waar het op aankomt.

W. VAN RAVENSTEYN

College met illustraties
Jules Romains, Mission à Rome, en: Le drapeau noir, deelen XIII en XIV van Les hommes de bonne volonté Parijs, Flammarion, 1937

Na de uitvoerige en diepgaande schildering van de voor-oorlogsche wereld die Jules Romains in vroegere deelen van zijn 'Les hommes de bonne volonté' had gegeven, voert hij ons nu met twee aanvullende nummers van de serie tot den aanvang van het groote conflict.

Het eerste van de twee heeft tot hoofdpersoon abbé Mionnet. De intelligente, onafhankelijk denkende en eerzuchtige jonge geestelijke - den lezers van deel VIII welbekend - wordt ditmaal door Poincaré naar Rome gezonden, om daar op discrete wijze zekere inlichtingen in te winnen, die de Fransche regeering in dien tijd, bij ontstentenis van een gezantschap aan het Vaticaan, niet langs den gebruikelijken weg kon verkrijgen. Het gaat er n.l. om te weten te komen, wat de Secretaris van Staat, kardinaal Merry del Val, voor bedoelingen heeft ten opzichte van Frankrijk.

Het karakter van het tweede thans verschenen boekdeel is in hoofdzaak dat het nieuws brengt over vele der belangrijkste personages van de reeks: het zegt ons als het ware hoe het er op het oogenblik dat zij de fatale tunnel van Augustus 1914 binnen zouden gaan, met hen voor stond. Het schildert daardoor den toestand waarin de Fransche samenleving op dat tijdstip verkeerde en culmineert in een slothoofdstuk, 'Présentation de la France en juillet 14', dat in vogelvlucht de geschiedenis van het land behandelt, de samenstelling van zijn bevolking in herinnering brengt, haar gemoedsen geesteseigenschappen beschrijft, haar houding ten aanzien van den godsdienst definieert (en hoe treffend!), haar prestaties op het terrein der kunsten beoordeelt. De 'zwarte vlag' die het boek in top voert, symboliseert de verveling waardoor de samenleving in die jaren van veiligheid en rust was bevangen, en die als een der oorzaken van den oorlog kan gelden.

Verschillende en talrijke genoegens zijn er wederom aan deze boeken te beleven, en wel hoofdzakelijk genoegens van intellectueelen aard: begrip, kennis, aanleiding tot herdenken is wat ze in de eerste plaats verschaffen.

De verfijnde edelman-kardinaal Merry del Val blijkt niet tegen

Frankrijk te zijn, noch tegen eenige andere natie, maar enkel vóór de kerk. Intriges als die zich om hem heen spinnen, waren talrijk in die jaren: uiting en oorzaak tegelijk van een mentaliteit die oorlog hielp voorbereiden. Ook het karakter van Poincaré kan volgens den schrijver tot het uitbreken van den grooten oorlog hebben bijgedragen, al heeft hij hem zeker niet gewild. Zonder twijfel is de verantwoordelijkheid van Wilhelm II, hoewel evenmin volstrekt, veel en veel grooter. Een deel der verantwoordelijkheid komt verder voor rekening van sommige revolutionnairen, doordat zij van iedere verstoring der orde winst voor de omwenteling hoopten. Lenin, die in Genève, in Krakau en elders zijn tijd zat af te wachten, verklaart in een gesprek met een, ons reeds uit een vorig deel bekend personage, den cosmopolitischen journalist Maykosen, dat hij zeker geen oorlog wenscht; het is ondertusschen duidelijk dat hij iedere door oorlog geschapen gelegenheid zal weten te gebruiken! En de oorlog moest komen. Wel was de stemming in Frankrijk niet oorlogzuchtig en bestond er b.v. naast de overmoedig snoevende jeugd van de Action Française nog een andere jeugd, die talrijker was en van betere gezindheid, maar ook daar bleken de weerstanden te zwak: zelfs de socialisten juichten bijna onmiddellijk mee toen de chauvinisten ‘à Berlin’ begonnen te roepen; en de arbeiders verklaarden dat ‘de Kèzèr maar op moest komen’ als hij durfde, en dat zijn ‘Prusco's’, als ze iets van de Franschen ‘hebben moesten’, warm ontvangen zouden worden... Ziedaar enkele voorbeelden van historische personen, instellingen en omstandigheden die toenmaals van invloed geweest zijn op den politieken gang van zaken: andere zijn in vroeger verschenen deelen vermeld en tezamen stellen ze ons in staat, den oorlog... achteraf te voorspellen.

Onderwijl waren de vooruitgang der wetenschappen en de voortgang der kunsten - men moet de onderscheiding maken, want kunsten gaan niet vooruit, zij bestaan slechts op ieder tijdstip in grootere of geringere volmaaktheid - wat zij in Frankrijk altijd geweest zijn: zeker niet minder. Proeven werden genomen door jonge biologen en physiologen: afgunstig, achterdochtig kwamen de bonzen van het vak er naar kijken, maar moesten zich tenslotte gewonnen geven. Picasso - hier Ortegal genoemd - zat achteloos zijn geniale teekeningen te maken, en trok aan zijn pijp als geleerde critici het naar aanleiding daarvan over ‘de vierde dimensie’ en ‘de absolute ruimte’ hadden. Nooit tegenspreken in zulke gevallen, was zijn leus: die lieden hebben hun nut. Rustig blijven werken, blijven maken wat je mooi vindt. En mede door Picasso is een nieuwe schilderkunst ontstaan.

Overvol van de meest verschillende groepen en individuen was de wereld van die jaren. Hier zag men een Franschen bisschop van

voorname geboorte en levenshouding, half geloovig, half sceptisch - overtuigd, in ieder geval, dat niet-geestelijken ipso facto zijn minderen, en eigenlijk niet anders dan onmondigen waren. Ginds, in Rome, leefde de Vaticaansche aristocratie, zoo eigenaardig doordat niet de geboorte bepaalt wie er toe zal behooren, maar uitverkiezing; om haar heen een Romeinsch bankier en zijn vrouw, Belgische diplomaten, en die zonderlinge verloopen priesters die men 'scagnozzi' noemt. En zoovelen meer! Een schip vol menschen dat weldra schipbreuk zou leiden...

Ook andere dan intellectueele genoegens verschaffen deze nieuwe deelen. Evenzeer als ons verstand is ons gevoel ermee gemoeid, wanneer men ons toont hoe groote levensbeslissingen soms door futiliteiten tot stand komen; wanneer wij het occultisme zien opkomen, door de meest beschaafden ontvangen met een voorzichtigheid die afwijzing verbood, maar scepticisme toch ook voorschreef; wanneer een der personen, in duurzaam geluk niet geloovend, het wel mogelijk acht, telkens een 'beperkt geluk' van enkele dagen te... organiseeren; wanneer wij de groeiende neurologische wetenschap vertegenwoordigd zien door een vrouwelijke dokter, die het vak heeft gekozen omdat haar eigen, afwijkende, sexueele neigingen er bevrediging in vinden; wanneer de 'Russische ziel' op een deerlijk misprijzende manier wordt gedefinieerd.

Gevoel zelfs overheerscht waar wij Londen, Parijs, Rome als levende wezens leeren kennen, of herkennen, en beseffen dat sommige steden als het ware 'magnetische velden' verdienen te heeten, omdat iedere belangrijke gebeurtenis dubbel belangrijk wordt als ze juist daar, te Parijs, te Rome b.v., zich afspeelt: een voorstelling van zaken, typeerend voor Jules Romains, en uitgewerkt in zijn boeken op een wijze, die hem, meer dan wat ook, recht geeft op een plaats onder de beste stilisten, de origineelste denkers en gevoelers van zijn tijd. Niet minder werkt op ons gevoel het terugzien van de hoofdfiguren uit de vroegere deelen. Daar zijn ze weer! Gurau speelt nog een groote politieke rol, al is hij geen minister meer. Germaine gaat tegenwoordig naar de waarzegster... Marie de Champcenais is, van overspelig, liefdadig en vroom geworden. Jerphanion is getrouwd, de hond Macaire verliefd... En Quinette! Daar is eindelijk ook Quinette weer, hij heeft nu drie moorden op zijn geweten, en weldra zullen we waarschijnlijk vernemen wat hem bezielt.

Jules Romains doet in den letterlijken zin: wat hij wil. De volledigheid waarmee hij zijn onderwerp behandelt, de algeheele zelfbeheersching die hem van ontboezeming doet overgaan op beschrijving, van opmerking op verhaal, en elk van de vier precies zoo lang laat duren als noodig is om ons in bekoring of spanning te houden,

doen mij denken aan een oersterken, bijna agressief-gezonden en autoritairen spreker, een professor op het toppunt van zijn kunnen bij voorbeeld. Geen doeltreffender, pakkender, meer overtuigend c o l l e g e dan deze voorgeschiedenis van den oorlog. Wel is ze tegelijk anders en meer dan een college, daar de hier aan het woord zijnde spreker telkens den kunstenaar, die ook in hem leeft, opdraagt, concrete voorbeelden bij te brengen en deze altijd prompt en in vollen gloed en welgevormdheid geleverd worden; maar het karakter van een les, of, wil men, een rapport, hoe aanschouwelijk dan ook, blijft voelbaar.

J. TIELROOY

Verval eener bourgeoisie II
Bernard von Brentano, Theodor Chindler Verlag Oprecht, Zürich, 1936

Veel belangrijker dan het ontegenzeggelijk lieve en gevoelige boek van Irene Kullmann von Kress[1)] is dit omvangrijke werk. De schrijver noemt het bescheiden: Roman einer deutschen Familie. En ja, het is een familieroman in den vollen omvang van het woord. Doch daarmede is het laatste woord niet gesproken. Het is oneindig veel meer. Ook een tijdsroman. Een goed gedocumenteerde historische roman uit eigen tijd. Men mag immers het nabije verleden tot den eigen tijd rekenen!

Niet alléén de familie Chindler en haar aanhang en niet alléén de bourgeoisie treedt hier op den voorgrond. Ook een reeks andere menschen uit allerhande standen, in allerlei omstandigheden, komt ten tooneele. Zij worden scherp waargenomen, in het volle daglicht geplaatst en behendig op het witte papier geprojecteerd.

En dan is de roman zoowaar nog een oorlogsboek ook. B o v e n d i e n een oorlogsboek en wel een van de beste soort.

De twee oudste zoons uit de familie Chindler, stamhouders van den invloedrijken en gezienen - in wezen wankelen en zwakken - centrumsafgevaardigde, moeten naar het front. Direct na het uitbreken van den oorlog. Ook daar bezitten zij hooggeplaatste relaties. Een van hen, gelukkig voor ons lezers de intelligentste, wordt sterk geprotegeerd en verkeert al spoedig in de nabijheid van den staf. Zij verschaffen ons gelegenheid achter vele schermen te speuren. Daardoor krijgen wij inderdaad heel wat verrassends en belangwekkends te zien, ofschoon - helaas! - lang niet altijd van erg nobelen aard. Toch blijft het leven van den frontsoldaat in dit boek bijzaak. Belangrijker vindt de schrijver blijkbaar de geschiedenis van hetgeen tijdens den strijd in het vaderland voorviel. Koortsachtig werk van

1) Besproken in het nummer van Januari j.l. (pag. 22).

ontberende menschen in fabrieken. De onzekere stemming onder de bevolking. De nood van de achtergebleven vrouwen. De magere, weifelende en ondergrondsche revolutionnaire bewegingen. De ellende, de honger, de verwording, het verval.

Het bestaan van Theodoor en Elisabeth Chindler vormt als het ware het plein, het centrum, van het boek. De talrijke kinderen die de eerlijke doch vermoeide Theodoor bij de kortzichtige - zich in alles mengende - Elisabeth won, zijn dan de straten welke dit plein met het volle stadsleven verbinden.

Langzaam in den aanvang, doch allengs zekerder valt de familie uiteen. In werkelijken en in geestelijken zin. De band verslapt, breekt. Ieder gaat zijns weegs gelijk dat ook eenigermate, zelfs in katholieke gezinnen, in gewone tijden het geval is. Doch hier gaat het vlugger en met grooter schokken.

Er is zelfs een van Chindlers spruiten, die als het ware zoo maar uit haar stand valt en de moraliteit van de gedegen burgerij met voeten treedt. En het komt ons voor dat dit lang de slechtste en onbeteekenendste van Theodoors kinderen niet is. Vol belangstelling volgt men het verhaal van Maggie's daden en gedachten; van de lotgevallen van deze hevige dochter waarmede de zelfzuchtige moeder, nog minder dan met haar overige kinderen, raad wist.

Als verpleegster leert zij Casper Koch, den revolutionnair, kennen. Aan hem geeft zij zich vol liefde en overtuiging. Nu opent zich voor haar een verschiet. Een grooter wereld. Zij leeft buiten haar eigen benauwden stand, te midden van arme werkers en velerlei lieden van diverse pluimage. Een tijdlang lijken de proletariërs haar veel menschelijker en argeloozer in het verkeer. Eerlijker dan de zich als mensch steeds zoo zorgvuldig verbergende burgers. Op den duur valt dit natuurlijk niet mee! Maar vervreemd van familie en stand is zij voorgoed.

Aan haar hebben wij de scherpgelijnde schetsjes te danken van het leven in de kringen der, meestal in oorlogsbedrijven, werkenden en hun gezinnen. Van hun armoede, hun ontgoocheling en hun angst. En van de ruwheid waaronder zij dien angst trachtten te verbergen. Moedig houdt zij stand met verbreking van alle conventie. Ook als haar minnaar, aan wien zij zich ondanks een kleine ontrouw toch gebonden blijft voelen, gevangengenomen is. Maar zij ziet scherper toe. Critischer. Het ontgaat haar niet dat ook in die zwoegende proletariërs een hardnekkige hang naar burgerlijkheid leeft en dat zij daardoor heel vaak niet de ware strijders zijn. Als gevolg van haar inzichten en daden blijft ook haar de gevangenis niet bespaard, noch het bijna dagelijksche bezoek van haar moeder, die zich nu heel plichtsgetrouw en opofferend vindt.

Men ziet: dit leven is op zichzelf voldoende om een roman te vullen.

Het is niet het eenige verhaal dat - naast de beschrijving van Theodoor's eigen belangwekkende lotgevallen als mensch en als politicus - gelegenheid kreeg uit te groeien. Alle kinderen krijgen hun deel. Ook de zachte en zwakke Leopold, een der jongere broeders. De knaap die maar nooit partij kan kiezen, omdat hij voor een ieder genegenheid koestert, zelfs voor zijn bemoeizuchtige moeder. De moeder welke hem door haar star en kleingeestig volhouden indirect medeplichtig maakt aan den zelfmoord van zijn homosexueelen vriend Vierling.

Dan is er nog de rhythmische roman van Ernst. Een van de zonen die in den oorlog moet. Juist nadat hij getrouwd is met een bevallig, interessant en speelsch generaalsdochtertje. Haar lichtgetint leven trekken wij graag en gemakkelijk binnen. Zij vooral kan haar man heel moeilijk missen, omdat zij zooals zij zelf zegt: nicht auf die Entfernung empfinden kan. Haar schoonfamilie trekt haar niet of het zou dan de knaap Leopold, en later korten tijd haar schoonvader, moeten zijn. Maar tot een diepe vriendschap groeit geen dezer verhoudingen. Ze is rijk en levenslustig. Vol plannen oorspronkelijk en nu onvoldaan. Zij voelt zich overbodig. Natuurlijk blijft zij haar man dan ook niet al die jaren trouw.

Ook aan haar hebben wij veel te danken. Evenwel geen verheffende inzichten. Kijkjes in de kringen van meestal nogal lafhartige, gemakzuchtige en parasitaire grootburgers. Die voor hun belangen zoo gemakkelijk anderen, ook haar man Ernst, vechten laten. Maar daarenboven is zij door haar luchtige ondeugd - zij kent het gevoel van schuld niet en eigenlijk is haar ontrouw haast ‘onwerkelijk’ - en den moed waarmede zij menig oneerlijk klassegenoot te woord staat en haar origineel en onconventioneel inzicht, vol leven en uiterst sympathiek.

In haar warmte lost zich de lijm op, een soort groepsmoraliteit, welke de kapitalistische bourgeoisie nog samenhoudt. In haar zien wij die moraliteit verkleuren en werkeloos worden. Een klasse wordt volkomen nutteloos. Een stand verslijt en valt uiteen.

Het boek is als een schoof verhalen. Een schoof in het rijpe zonlicht. Er blijft niet veel verborgen.

Von Brentano is een van die zeldzame auteurs, die durft. Durft zien, durft denken en durft schrijven wat hij zag en dacht. Het is hem onverschillig hoe men over zijn figuren oordeelt. Ze zijn zooals ze zijn en hij versmaadt het om via zijn personages te behagen. Hier geen greintje behaagzucht.

En dan nog behalve dat alles: een heldere gespannen wijze van zich uitdrukken en een scherp inzicht in historische en psychologische verwikkelingen.

Bernard von Brentano, Prozess ohne Richter, roman Querido Verlag, Amsterdam 1937

Hier komen wij eenige stappen verder. Wij leven al in het Duitschland van Adolf Hitler. Dit boekje is natuurlijk niet zoo grootsch van opzet als de hierboven besproken roman. Het is niet zoo heel veel meer dan een omvangrijke novelle. Men zou kunnen zeggen: het behandelt een paar gevallen. Maar gevallen die zeer representatief zijn.

De verwording en verwildering in de kringen der academische intellectueelen is flink aan den gang. Wat bleef er over van hen die toch tot voor kort de bloem van de burgerlijke samenleving vormden. Die zoolang het hun toegestaan was en hun bestaan op geen enkele wijze bedreigd werd, achtenswaardig waren. Die mochten en konden leven voor hun vak en de waarde van het geestelijk leven stelden ver boven gewin of macht.

Hardhandig is dit alles afgesneden. Nu bewegen zij voorzichtig voort tusschen heiningen van prikkeldraad, die zij in de schemering niet altijd tijdig zien. Eerst was het louter angst, daarna volkomen verwildering en verwording. Ieder denkt alleen maar aan zichzelf. Bukt en knoeit. Wantrouwt een ieder, zelfs de oude beproefde meid in de keuken.

Van kameraadschap geen sprake. Of die diep gezeten heeft!

De liefde voor het eigen vak, voor het eigen inzicht, voor de waarheid werd te gevaarlijk. Overboord er mee! Is het te begrijpen dat al spoedig alle achting voor den medemensch zoek was? Hoe hecht moet die in het hart aanwezig zijn geweest! En het is zooals de zin zegt waarmede het boekje eindigt: ‘Und der Mensch zerfällt bei lebendigem Leib, wenn er aufhört, den Menschen zu achten.’

Het groote slachtoffer is professer Klitander. Ook ganschelijk geen held, die weggepest wordt van de Hoogeschool en uit zijn huis. Afgesneden van het leven! De man was te naïef en vol van goed vertrouwen. Doorzag en begreep te weinig. En zijn vrouw die, ook maatschappelijk ondergaand, in een bui van woede en opwinding en verbittering de echtgenoote vermoordt van haar vriends man en collega Alrest. Welke, toen zij ten einde raad om hulp voor Klitander bij haar aanbelde, haar als een hond van de deur joeg. Uit louter angst voor eigen bestaan.

Er is in dit boekje veel dramatiek! Kleine scherpe ellende. Er zit een sterke spanning in.

Het is niet zoo zuiver realistisch als ‘Theodor Chindler’. Hier lijkt expresselijk af en toe iets op fijne wijze verteekend te zijn. Om in een kort bestek toch den gewenschten indruk te maken?

Men ziet hier niet in een spiegel. Eer door het kristal van een platte,

ronde bokaal. Die opgeheven tegen een blauwen hemel een heel klein stukje wereld in het verkort weerspiegelt.

LAURENS VAN DER WAALS

Arnold Zweigs oorlogsepos
Arnold Zweig, Einsetzung eines königs Querido Verlag, Amsterdam; f 3.75; f 4.90

Men vraagt zich bijna met verbazing en verwondering af, hoe één enkel man het machtige schilderij heeft kunnen ontwerpen, dat zich aan onze blik vertoont, wanneer wij met steeds stijgende belangstelling en intensiever medeleven de verschillende beelden uit de compositie, die 'Einsetzung eines Königs' heet, gadeslaan en in ons opnemen. Welk een veelheid van handelende personen, welk een verscheidenheid van gebeurtenissen en toneelen, en hoe meesterlijk raak is iedere penseelstreek, hoe meesterlijk zijn licht en donker verdeeld en de kleuren afgestemd, hoe eenvoudig en doorzichtig hangt heel deze ingewikkelde schildering tezamen.

Dit nieuwe boek van Arnold Zweig verdient zijn plaats in de wereldliteratuur niet alleen door de naam van zijn auteur, maar als zelfstandige prestatie, als het meesterwerk van een Duits schrijver. Men weet alleen niet, of de historische betekenis van dit boek misschien de dichterlijke waarde ervan nog niet ver overtreft.

Het boek laat zien, waarom de Duitse adel moest terugtreden en het bestuur der Duitse aangelegenheden en de verantwoordelijkheid daarvoor aan de bourgeoisie en de arbeidersklasse moest overlaten, en wat de heerschappij en de prestaties van deze nieuwe Duitse klassen moeilijk en verantwoordelijk maakte. Tenslotte maakt het boek duidelijk, waarom deze nieuwe klassen geen stand hielden, niet aan de verwachting beantwoordden, maar te kort schoten en voor andere machten moesten wijken. Dit laatste wordt weliswaar niet uitdrukkelijk getoond, maar als 't ware in kiem aangeduid, want het plan van het werk beperkt zich opzettelijk tot een tekening in omtrekken van de wereldoorlog, de aaneenschakeling van de morele oorzaken en de onmiddellijke gevolgen ervan.

Men denkt aan Schiller en diens geschiedenis van de Dertigjarige Oorlog, wanneer men de bijna 600 bladzijden van dit boek leest, en men geniet van de uitbeeldingskracht, de helderheid en de beknoptheid van zijn schrijfwijze.

Wanneer men nu naar de eigenlijke inhoud van het werk vraagt: het speelt in de dagen van 1918, toen de Duitsers in het Oosten overwinnaars waren, althans schenen te zijn. De oorlog scheen daar reeds ten einde en alleen de strijd om de buit was nog noodzakelijk.

Het is een eigenaardig toeval, dat het boek juist het licht zag in de dagen, dat Ludendorff stierf. Want Ludendorff is de grote speler op de achtergrond van dit boek, en zelfs wie de Duitse geschiedenis der laatste oorlogsjaren meent te kennen, zal veel vernemen, wat hem onbekend was, en zijn kennis werkelijk kunnen verrijken. Arnold Zweig laat ons om zo te zeggen achter de schermen van de wereldgeschiedenis kijken en toont ons de machtigen en de allermachtigsten in heel hun menselijkheid, en juist dat geeft aan het boek zijn grote waarde en betekenis.

Wie de vroegere boeken van Arnold Zweig kent, zal menige sympathieke of onsympathieke figuur herkennen, maar ondanks dat is dit boek iets geheel eigens en zelfstandigs, dat men ook zonder kennis van de vroegere boeken met hetzelfde verlangen leest.

Het gaat om de vraag, wie de troon van Litauen zal bestijgen: een Wittelsbacher, iemand uit het Huis Wettin, een Wurtemberger of een Pruis. Nu, post festum, leest men dat alles hier en daar bijna als een knappe satire, maar toentertijd, anno 1918, was het bloedige ernst en de naamloze massa der volken moest de eerzucht en ijverzucht van hun vorsten betalen.

Het boek laat ons duidelijk zien, hoe de vrede na de wereldoorlog er zou hebben uitgezien, als de Pruisen hem hadden opgelegd en het herinnert op weemoedige maar indrukwekkende manier aan de reis van Lenin door de Vesting Duitsland in een geplombeerde wagon. Het roept op het goede ogenblik de herinnering wakker aan het feit, dat zonder Ludendorff Lenin waarschijnlijk nooit heerser aller Russen zou zijn geworden.

Het boek schildert de tegenstand, die de Sowjets in die tijd ondervonden, de kansen van de Witten van elke schakering en hun samenspel met Duitse militairen.

In 't bizonder worden de lotgevallen geschilderd van den sympathieken kapitein Winfried, die, van vaderskant uit een burgerlijke doktersfamilie stammend en van moederszijde met de Pruisische adel verwant, zwaar te lijden heeft onder de tragiek van deze kruising. Men leeft met hem mee in zijn grote liefde, en de dood van zijn verloofde, Zuster Bärbe, de Zuid-Duitse democrate, ontroert door de sobere en eenvoudige rust, waarmee Arnold Zweig haar sterfbed weet te schilderen.

Het spreekt vanzelf, dat het lot der Joden in het boek een bizondere plaats inneemt. Het is algemeen bekend, dat Arnold Zweig een bewuste Jood is, en het feit, dat het Nawoord van dit boek in Haifa is geschreven, is van symptomatische betekenis. In zekere zin is het boek ook een soort compendium, althans een sociologie van het Jodendom, die door de zuivere gezindheid van den schrijver tot de beste apologieën van zijn volk behoort.

De voornaamste vraag echter, die zich aan de lezer opdringt, is deze, hoe 't toch mogelijk is, dat een volk als het Duitse, dat volken in 't algemeen zich de onderdrukking en de overmoed hunner tyrannen zo lang laten welgevallen, als altijd weer het geval is. Hoe is het mogelijk dat het front niet veel eerder werd opgelost, door de dodelijke psychische vermoeidheid van den gemenen soldaat? Hoe is 't mogelijk, dat het aangename leventje in de etappe, vooral van de staven, niet veel eerder verzet wakker maakte, dat niet veel eerder de spanning brak, die niemand der hogergeplaatsten ernstig probeerde op te lossen. Dit boek is in deze zin een voortreffelijk pacifistisch boek, niet van een passief pacifisme, dat gewapende weerstand eens en voor goed veroordeelt, maar van een zeer actief pacifisme, dat moedig is en strijdvaardig, en weet dat voorlopig nog wel voor lange tijd kanonnen nu eenmaal sterker zijn dan vredesschalmeien.

En tenslotte: dit boek is een 'Heimatbuch'. Kastelen en steden in het Oosten rijzen op voor onze blik, wij horen de wouden ruisen en de rivieren stromen. Dit boek, eindelijk, is werkelijk een boek van 'Blut und Boden', dat werkelijk, dicht bij de aarde en met het volk verbonden, zijn innerlijkste krachten put uit de diepe schachten van eenheid met de natuur.

En meer dan dit alles, ja als noodzakelijk gevolg van deze verbondenheid en eenheid, is dit boek een echt humanistisch, een echt menselijk boek, dat, geschreven in een edele, verzorgde stijl, geen halfheden uit de weg gaat, maar gewoon is de dingen telkens weer op treffende wijze bij de juiste naam te noemen.

CHRISTOPH VAN RAG

Periscoop

Ben van Eysselsteyn, Tusschen zuiderkruis en poolster N.V. Leopold's Uitgeversmaatschappij, Den Haag; f 2.90 f 3.90

Het is mij niet recht duidelijk of de schrijver in dit boek gepoogd heeft een aantal zeemansverhalen en -belevenissen zoo te verwerken, dat de lezer het gevoel heeft een roman voor zich te hebben of dat hij een gegeven, dat te kort van stof was om er een roman van te maken, heeft 'verlengd' met eenige nauwelijks in het verband thuishoorende vertellingen. Hoe dit ook zij: de inlasch is hier beter dan het geraamte, dat den strijd van een matroos tegen een nogal wild geteekenden Vliegenden Hollander moet verbeelden. Een Vliegende Hollander kan natuurlijk niet wild genoeg zijn, maar het toeval wil, dat van Eysselsteyn's stijl ook niet van wildheid gespeend is, zoodat wij dus een kwadratisch geloei te hooren krijgen, dat den luisteraar al te snel van vermoeienis doet insluimeren.

Zoodra de schrijver echter met een minder Godverlaten en Godonteerend en Godtartend onderwerp voor den dag komt, zooals bij voorbeeld in het hoofdstuk De Gele Dood, waarin een epidemie aan boord van een schip, Het Verhaal van den Rooden Eenoog, waarin een walvischvangst, en de Zeevrouw, waarin een dubbelgangster van het schegbeeld beschreven wordt, dan ziet men, dat van Eysselsteyn, die wellicht in het suggestief uitbeelden van phantastische gegevens veel zal kunnen bereiken, zoodra hij 'grond' onder de voeten heeft, dat is hier: niet al te symbolisch wil gaan doen, tot goede dingen in staat is.

Het is werkelijk misschien alleen de neiging om een diepere beteekenis aan zijn verhaal te geven, die van Eysselsteyn hier op ongewisse paden heeft gevoerd: mocht hij er ooit weer toe komen de phantasie om de phantasie zelve te 'beoefenen', zooals hij in een vroegeren verhalenbundel niet zonder succes gedaan heeft, dan kan hij verzekerd zijn binnenkort de 'Hollandsche' Poe, Villiers de l'Isle Adam, of E.T.A. Hoffmann genoemd te worden. Hetgeen geen reden behoeft te zijn om het roer om te gooien: verwantschap in den geest is nog geen imitatie.

R.B.

Prijsvraag: 'jeugd en vrede'

De Stichting 'De Kindervrienden', Sarphatistraat 66a, Amsterdam, stelt een prijs disponibel van f 500. - voor de beste literaire inzending die het volgende gegeven behandelt:

De tegenwoordige jeugd is vertrouwd geraakt met het feit, dat in de moderne oorlogen de vliegmachine de domineerende factor is geworden in combinatie met gifgassen; de vliegsport heeft een fascineerende invloed, er is gevaar aan verbonden. Juist deze romantiek oefent een groote aantrekkingskracht uit, vooral op de jeugd. Moed en doodsverachting hebben nog altijd hun bekoring.

Na dezen tijd van oorlogsvrees en algemeene bewapening, zal er ongetwijfeld weer nieuw licht doorbreken en men zal tot bezinning komen.

De jeugd is de toekomst en als wij de jeugd kunnen inspireeren voor de gedachte, dat het onmenschelijk is en laf, weerlooze slachtoffers te maken onder de burgerbevolking, dan is het nog mogelijk, dat wij de totale ondergang van onze beschaving verhoeden. Voor dit doel roept de Stichting de medewerking in van de kunstenaars die zich op ditzelfde standpunt stellen.

Op de bres

I
Het koninkrijk van Christus en het keizerrijk van Mussolini

Italië is kort geleden weer eens het tooneel geweest van een schouwspel in massalen stijl. De dictatuurstaten zijn nu eenmaal de landen van het grootsche vertoon. Als Mussolini den Volkenbond verlaten wil, dan blaast hij verzamelen op de pleinen, waar zijn horden samenstroomen als een levend getuigenis van den volkswil. Zijn daden zijn realistisch, de entourage is een en al romantiek. Ditmaal was het geen volk, dat de stilte der pleinen in een bewogen zee veranderde, maar de geestelijkheid en het gebeurde allemaal binnenshuis.

De Paus is een klein wereldlijk vorstje en een groot geestelijk Heer. Zijn Duitsche beschermelingen verkeeren in benauwenis, het onchristelijk rassisme loutert geloovigen tot martelaren. Er is geloofsvervolging, heette het in de pauselijke Nieuwjaarsboodschap, vlak nadat kardinaal Verdier naar Frankrijk was teruggekeerd met dat meesterstukje van dubbelzinnige diplomatieke terminologie, dat in elegant geformuleerde en vaardig geschikte zinnen sprak over ‘de hand die van verre toegestoken wordt’... Deed de kerk ooit aan politiek? De Paus loochende de aantijging met de woorden van Christus, dat Zijn Koninkrijk niet van deze wereld is... Mussolini's Imperium is wèl van deze wereld. Het rust op onrecht en bloed. Dat vinden we bar, maar de groote misdaad was altoos een groot scheppingsbeginsel in de geschiedenis. We hebben nog niet voldoende ‘afstand kunnen nemen’. De naïeve historiebeschouwers gelooven, dat we de dingen b e t e r zien naarmate wij er verder van af staan, onbevangener, zuiverder, minder bevooroordeeld. Ze begrijpen niet, dat de afstand i l l u s i e schept en dat dit de barmhartigheid van de historie is. Minister Patijn's eenige fout was misschien, dat hij geen voldoende ‘feeling’ voor dat afstandsbeginsel, het groote verzoeningsinstrument van de geschiedenis, aan den dag

heeft gelegd. De wonden, die aan het idealisme van de Volkenbondsgeloovigen werden toegebracht zijn nog te versch. Maar Patijn is slechts een diplomaat die wereldsche zaken te beredderen heeft, al is hij dan lid van een christelijk ministerie. Hoe geheel anders staat het met de geestelijkheid, waakster over de eeuwige belangen van den mensch, tuchtroede voor de in zonde gebroken wereld, tolgaardster op den weg naar het Koninkrijk der Hemelen! Niettemin hebben zestig bisschoppen en tweeduizend priesters zich voor Mussolini in het stof geworpen en zijn leugen, dat de Abessijnsche veldtocht tot bevordering van de christelijke beschaving strekt, onderschreven. Want nadat de bisschop van Udine, mgr. Nogara had verklaard, dat Italië een toonbeeld van christelijke beschaving moest blijven, las pastoor Menossi een door alle deelnemers aan de manifestatie goedgekeurde dagorder voor, waarin zij hun wil bevestigden ‘mede te werken aan den door den Duce aangewezen autarkische doeleinden voor Italië's algeheele vrijheid op het gebied van voedselvoorziening en werkverschaffing, evenals zij medewerking verleenden aan de graan-overwinning, den strijd tegen de sancties en de verovering van het imperium, opdat Italië in staat zij, zijn vrede tegen eventueele vijanden te verdedigen alsook zijn imperiale grootheid en zijn beschaving tegen de poging van zijn g o d l o o z e e n o n m e n s c h e l i j k e t e g e n s t a n d e r s’.

Hoort gij het? De geestelijkheid noemt hen die - deels uit idealisme, deels uit belangenoverwegingen - Italië wilden belemmeren in het uitmoorden, berooven, schenden, vertrappen van de weerlooze Abessijnsche bevolking g o d l o o z e t e g e n s t a n d e r s. Het staat in de Maasbode en de bron is dus onverdacht. Zoodat ook mag worden aangenomen, dat Mussolini op deze illustere samenkomst inderdaad heeft verklaard, dat de groote gezinnen er zijn om groote bataljons te leveren en dat het Imperium is gegrondvest na den strijd met de Abessijnsche ‘horden’ en de ‘zeer beschaafde horden’ der sanctionisten.

De Heilige Kerk, die vrede en broederschap behoorde te prediken, vereenzelvigt zich met het moordvolk der fasci, aan wie het goud der bisschoppen geofferd werd. Zij heult met de valsche diplomatie, de wereldsche schijnheiligheid en het

koelbloedige belangencynisme, altijd klaar om zich het masker van de ‘beschaving’ voor te binden. De zucht om het eigen belang en de heilige zaak te vereenzelvigen steekt als een kanker in haar lichaam, al eeuwen lang. Ze heft geen vinger waarschuwend op, maar schreeuwt om bloed en brult mee in het koor der gewetenloozen, zooals ze ook in Spanje, waar haar schuld misschien zwaarder weegt dan ergens, den kansel heeft misbruikt om liberalen, socialisten, syndicalisten, joden, vrijmetselaars, atheïsten en afvalligen met de genadeloosheid van haar haat te overstelpen en als duivelszonen naar kerker en brandstapel te verwijzen.

Zoo staat de heilige kerk in de zondige wereld.

R.F. BEERLING

II
Terug naar de benepenheid?...

Wat wel niemand nog verwachtte, is gebeurd. De Nederlandsche rechter heeft den aanval op het Hilversumsche mannetje heropend. Het gaat hier om het bekende geval van den koopman, die in de trein, waar zooveel en zoo heftig wordt gekletst, vooral door koopmannetjes en handelsreizigers, zich spottend ongeloovig had uitgelaten over de Bijbelsche wonderen. Het geval heeft terecht opzien gebaard. Om het feit van de aanklacht en om de eisch: ‘een maand gevangenisstraf’. De rechtbank sprak den man natuurlijk vrij. Een weinig bekvechten in de trein, over godsdienst of politiek, maar dat is iets dat vanouds hoort bij de 3de klasse, veel sigarenrook, beslagen raampjes[1)], - iets dat ons allen wel eens een vervelende reis heeft bekort, vooral wanneer zich een humorist onder het gezelschap bevond. En daarom wou ons koopmannetje natuurlijk grappig zijn. Hij geloofde niet aan de Bijbelsche wonderen, maar wou flonkeren en de lachers op zijn hand hebben. Dat komt onveranderlijk voor bij zulke treinphilosophen. Eerlijk zij erkend dat er bij zijn, die ons

1) Vroeger hoorde daar ook de harmonicaspeler bij, wiens treurig lied door het droomerig geklop der wielen werd gescandeerd. Door iedereen gewaardeerd. Maar dit mocht niet meer in Nederland.

inderdaad tranen doen lachen. Maar hier helaas was er een uitgestreken, lugubre lijs, die opstond van zijn houten bank en er een veldwachter bij haalde. En die domme veldwachter maakte er een rechtzaak van. De rechtbank sprak den man natuurlijk vrij, nadat zij eerst de fout begaan had dien veldwachter aan te hooren en een maand gevangenisstraf te eischen. Deze eisch alleen heeft menigeen een vluchtig kippevel bezorgd. En zoo werd er over deze zaak veel geschreven. Maar vrijgesproken, ei, zoo eenvoudig blijkt het nu niet. Het gerecht, de officier revient à la charge. Hooger beroep, opnieuw die absurde eisch, opnieuw een pleidooi, - opnieuw een maand gevangenisstraf. Dat alles omdat iemand in een theologisch twistgesprek in een rook erige 3de klasse grapjes heeft gebruikt.

Zou deze eisch ooit toegewezen worden, dan wordt het waarlijk tijd dat men er zich mee bemoeien gaat. Dat er een protest-beweging ontstaat. Laat dan dit zaakje maar een miniatuur Dreyfus-zaakje worden in den Nederlandschen trant. Want daarachter zit iets heel belangrijks. Het precedent dat hier geschapen wordt, kon niet ongelukkiger. Het zal verwarring wekken en een huichelarij, niet om af te zien. - God wordt niet gelasterd omdat men niet aan de wonderen gelooft. Vrome vrijzinnigen gelooven daar evenmin aan. - Wij gelooven niet dat dit vonnis - zooals bij deze zaak wel werd geïnsinueerd - een geniepige poging is van een bepaald volksdeel, het Protestantsch-orthodoxe, om een soort van geestelijke suprematie te bereiken over de anderen, Roomsch, rood of vrijzinnig. Het is ten slotte te duidelijk dat hier een toevallig orthodoxe rechter zijn Kuyperiaansche haan koning wilde laten kraaien. Maar waar loopt dit op uit? ‘Iemand door een grap te kwetsen in zijn overtuiging.’ Nu kan een sociaalvoelende rechter iemand veroordeelen omdat hij het over de S.D.A.P. had, een Roomsche omdat men aan de mis niet gelooft, - kortom ieder heeft zijn overtuiging en die is bijna iedereen heilig. De Nederlandsche rechtbank zou op die manier zoo langzamerhand een soort van theologische studie-club worden, met helaas, inquisitie-bevoegdheden.

De Ned. Hervormde Kerk zou de eerste moeten zijn om tegen dit vonnis te protesteeren. Want hier is barbaarsch-

heid aanwezig, die nu, en ten onrechte, met de naam dier Ned. Herv. Kerk verbonden wordt. Een beroepsdief die een maand, twee maanden krijgt, verdraait daar zijn hand niet om. Maar een eerzaam burger wordt door gevangenisstraf voor zijn leven geknakt, onteerd, meestal ook broodeloos gemaakt, ontslagen. En dat om een theologisch twistgesprek-met-grapjes zooals er iederen dag duizenden plaatsgrijpen in onze treinen.

Wij komen hier op voor het beginsel der vrijheid en ook voor een zekere gemoedelijkheid en soepelheid. Moet het nog degelijker worden in ons degelijke Nederland? Moeten wij Nederlanders op de banken der treinen elkaar met uitgestreken en wantrouwende gezichten zitten aangluren, zwijgend en vol vrees voor de verklikkende spion en de veldwachter? Och arme, en we theologiseeren zoo graag van eeuwen her, vroeger in de trekschuit, nu in de 3de klasse, met of zonder kwinkslagen. Van nu af is dat gevaarlijk geworden. Nu moeten we nog stijver worden dan we zijn.

Wij wachten op het vonnis, na Mr. François Pauwels' gevoelig en voor zijn doen gematigd pleidooi. Maar zoo dit valt, is hier zeker iets te doen. Wij willen niet alleen een vrij volk blijven, maar liefst ook een ietwat royaler, soepeler, gemoedelijker volk. Want bij al onze nationale en overbekende deugden hebben wij toch wel heel lang en diep geleden aan onze benepenheid. Hoeveel heeft zij niet verwoest, verstikt, in ons verleden...

En daartoe weer terug?

Dat zeker nooit!

DIRK COSTER

Om déze liefde...[1)]
Door Lode Zielens

I

Het einde van dit korte, vermetele huwelijksaanzoek was, dat Adolf ópsprong en de deur uitrende, zonder Frieda nog een enkele maal te groeten. Zijn oude vader strompelde hem nà, maar die keek toch om, zeggend tot haar moeder: 'Wat wilt ge? Het is uw eigen schuld. Ge kunt er spijt van hebben.' De moeder keek hem aan, alsof zij een triomf beleefde. En dat was ook zoo. Op dit moment dachten Frieda en Adolf hetzelfde, hij buiten, zij binnen: 'Stom, wij hadden verder moeten gaan, nu is het te laat'. De moeder richtte scherpvragend het gelaat naar Frieda. De dochter begreep en dacht: val steen dood, maar zegde: 'Neen, ge kunt gerust zijn, wij hebben hem voor niets noodig.' Moeder lachte breed en volkomen opgetogen. 'Ik heb u altijd gezegd, géén weekdier uit de stad. Daarvoor zijt ge te goed.' Ja, dat had moeder gezegd en nog veel méér. Maar wat doet ge, als er iederen avond een jongen adem in uw nek brandt, als iederen avond eenzelfde, opgewekte stap opklinkt, als iederen avond dezelfde heesche stem fluistert: 'ik heb u lief'? Dan vergeet ge den haat van moeder voor de stad, dan vergeet ge haar avontuur, dan kan het u niet deren, dat zij zich eens te goed heeft geacht voor boerenpooten en bezweken is, door het ànders praten en de zachte manieren van een asphaltvlieg. Als eindelijk Adolf onder het dansen vraagt - zijn sidderende borst tegen de uwe geprangd - laten wij toch trouwen Frieda? dan vergeet ge, in uw zwijmel, álle moeders ter wereld. Laat hij dan weer iederen avond achter u sluipen en smeeken: tot Zondag? dan zijt ge dààr, op Zondag, waar hij u hebben wil en ge denkt er niet aan, dat moeder zich met u wreken zou op een heel dorp, op dit nest, waar zij als simpele boerenmeid is uitgetrokken en waar zij nu haar dochter de vrouw ziet van den jongen gemeentesecretaris. Maar ge weet, dat het néén zal zijn, onherroepe-

1) Boek één: Een eenvoudig gezin.

lijk neen. Uw hart beeft tot in uw keel, als ge tóch de deur opent voor dien Adolf en zijn vader; en dadelijk is het inderdaad néén. Laat hij dan maar zeggen: ‘Ik ben de twintig gepasseerd, uw dochter óók, wij zouden kunnen trouwen zonder uw toestemming’, dat verhelpt niet het minst. Hoogstens kan er dan nog van haar kant een smerig scheldwoord komen en dan is het uit, voor goed. ‘Wedden dat hij niet terugkeert’, vraagt de moeder, ‘als hij een beetje van u houdt moet dat, maar hij komt niet terug, hij ziet zichzelf liever dan gij’.

De avonden vergaan, en er zijn geen Zondagen meer, zij die gaan en keeren niet. Op onverwachte oogenblikken vindt Frieda het spoorboekje op de keukentafel. Laat zij maar Adolf betreuren en zijn wonderlijke oogen, die purper toornden toen hij opstoof, laat zij maar aan hem denken, deze borst heeft hij omvat, deze hand gestreeld, hij komt niet terug. ‘En de gemeentesecretaris is nog altijd niet getrouwd, als gij dit maar weet’. Op een avond, laat moeder zich als achteloos ontvallen: ‘er is nog altijd een trein om zes uur vijf’. En dan gaat ge, zelfs met een begin van razernij voor Adolf. Moeder heeft gelijk, de mannen uit de stad zijn mispunten, zij geven dadelijk den strijd op, waar hebben zij hun karakter? Lieve hemel, dat die arme moeder heel haar leven heeft moeten verkwisten met den flauwen vent, dien ze thuis maar zelden te zien krijgen en die vader heet. Eénmaal sprak Adolf met moeder en hij is al verdwenen. Trouwen met zulk een vod, is zelfmoord plegen, een ondergang, ge hebt dit aan moeder kunnen zien. Als die haar dochter niet had, waar zou ze zijn, op dit oogenblik, in deze van God verlaten wereld? Alhoewel, die Adolf... Zij vergeet hem zoo spoedig niet. Als zij in dit dorp naar het molentje, nabij de rivier, wandelt, wandelt Adolf haar in gedachten mede. Een adem loopt als gloeiend water over den nek, en die borsten, en die hand, en deze mond...

De jonge secretaris heeft haar dadelijk opgemerkt. Dit steedsche in haar, nog al wat anders dan die harde boerenkonten! Iederen dag sluiten zijn kringen nauwer om haar heen. Op zekeren dag vraagt hij haar dan tóch mede in zijn gespan. Laat zij een beetje huiveren van schaamte, hij tilt haar óp en rijdt met haar de dorpen af. Maar in de bosschen

weerstaat zij. Nooit, voor ge goed en wel getrouwd zijt, herinnert zij zich moeder; in de bosschen is immers moeders ongeluk begonnen?

Dien avond was Frieda eigenlijk toch wel heel dicht haar val genaderd. En met jubelende siddering had de gemeentesecretaris kunnen fluisteren: ‘Tot morgen dan?’ Nog heel ver en heel lang, had zij het triomfantelijk klapperen van zijn paard gehoord, echo's oproepend aan de einders. Als schreiend ging zij te bed, en bijna vloekend: er was dus iets sterker dan haar wil. Zij zou moeder ontrouw zijn. Den volgenden dag vond men den secretaris met versplinterden schedel tegen een boom. Naast hem lag het lijk van de jonge deerne, welke hij nog met de gauwte, in den laten avond, naar een ander dorp had willen brengen. Van het plezier in den dood, dacht huiverend Frieda. Als ik gister ja zou hebben gezegd zou hij dan nog dit schepsel hebben weggebracht? Natuurlijk, hoonde ze, met wellust, zoo zijn ze. Zij reisde dadelijk af. Toen zij het verhaal vernam, kreeg moeder een soort grijns om haar mond: ..Luister eens, zegde ze, Maandag is tante Fien hier geweest om te waarschuwen. Hij had, zegde ze een lief te Brussel en bij dit wijf een kind. Zij dacht, dat ik het niet wist. Fien weet nooit iets. Dat had geen belang. Gij zijt immers niet verplicht met een vent te leven? Een vrouw kan een man missen, ware het niet dat hij voor haar het brood moet verdienen. Maar een man heeft een vrouw noodig. Ge begrijpt mij wel. ‘Dus, dus,’ hakkelde Frieda, ‘gij wist het...’ ‘Hij is immers niet de eenige, die een lief buitenhuis heeft, zoo veel te minder heeft de eigen vrouw er last van.’

Maar de avonden wogen op Frieda: ik ben al drie en twintig, wie bakt voor mij het brood? Vader ging iederen avond weg, de broer Jan speelde muziek in een fanfare en van het lijden van moeder wist zij nu wel genoeg af. Daardoor begon de verknochtheid, welke haar van haar prilste jeugd aan moeder bond ietwat te slijten. Ontevreden trok Frieda door de stad. Bekoord door de stevigheid van haar nóg landelijke schoonheid volgden haar jonge mannen, maar weken, na korten tijd. Op Zondagavond vergezelde moeder haar. Ik zou eens willen gaan dansen, moeder. Twee stille vrouwen dwaalden stuurs in het schrille licht van een stad bij avond.

De bitterheid van de oude begon de jonge aan te steken. Frieda werd ten dans gevraagd, maar zelden door denzelfden danser hervraagd. Op een avond ontmoetten zij Adolf, in gezelschap van een jonge, blonde vrouw. Vrienden omkransten hen en het groepje deed uitgelaten blij. Adolf keek Frieda niet aan, maar zij sloeg geen blik van hem af, zoodat hij voelde hoezeer hij door haar bekeken werd. Toen werd Adolf een beetje dronken. Hij kwam op Frieda àf en verzocht haar om een dans. Zij weigerde sprakeloos. Laat mij u dan aan mijn vrouw voorstellen, vroeg hij. Als buiten haar zelf stond Frieda op, gereed om inderdaad op het blonde kind toe te treden. Misschien zou zij het wel wegranselen. Zitten, beval de moeder en Frieda zonk neder. Schoelie, beet de moeder Adolf toe, die zijn hoed afnam, groette en naar zijn vrienden keerde. Laten wij naar huis gaan, smeekte Frieda, maar dat mocht vooral niet. Frieda dorst niet meer op te kijken. Heel den tijd zat zij met neergeslagen oogen. De muziek golfde over haar heen, schetterde aan haar gekwetste ooren, liet haar diep lijden. Zij was al te luidruchtig, deze muziek, te brutaal-blij, zij vermorzelde haar het hart. En in al dit lawaai de stilte van de klagende ziel! Star, een roofvogel gelijk, voelde Frieda haar spitse moeder aan haar zijde zitten. Zij waagde het niet opnieuw te vragen heen te gaan en neen, zij mochten Adolf toch niet laten blijken, dat hij hen had weggedanst. In haar zelf zat zij te huilen van ergernis, ontgoocheling en bitterheid. Op dezen avond, wist zij het ineens lang te betreuren den secretaris te hebben weerstaan, zelfs al had hij haar daarnà en daaróm niet getrouwd. Maar iemand zou zij er toch door benadeeld hebben. Moeder alzeker, en hij die komen zou, een man, een soortgenoot van Adolf! Een schaduw boog over haar. Een fezelende stem vroeg. Zij stond op en danste van moeder weg met Albert.

II

- Ik ken u, zei Albert, ik ben met uw broer in eenzelfde maatschappij. Wist gij het niet? Ik vraag hem reeds lang u van mij te groeten!

Albert vleide zich onder het dansen dicht tegen haar, zij maakte zich wat losser uit zijn greep en trachtte hem op

afstand te zien. Albert voelde zich onvast onder dien ontledenden blik. ‘Gij danst heel goed,’ zegde hij, om aan dit onderzoek een einde te stellen. Maar haar blikken wendden zich niet, toen zij antwoordde: ‘neen, heel slecht, ik weet het wel.’ ‘Goed genoeg voor mij, ik ken er immers zelf niets van,’ lachte hij. Zijn vroolijkheid van verliefden jongen, die eindelijk het meisje van zijn verlangen omklemde, luchtte haar een beetje op. Hij trachtte haar nog dichter tegen zich aan te drukken. Zij voelde zijn mageren rug en kreeg een afkeer voor het skeletachtige daarvan. Over dien jongen man heenkijkende, zag zij, in de diepte van de balzaal, hoe moeder haar met borende blikken volgde. Ginder walste Adolf met zijn blonde schepsel. Even leek het haar of zij den gemeentesecretaris in de armen hield. Dat zou toch nog heel wat anders geweest zijn, dan met dézen Adolf, ware die secretaris maar blijven leven, manneke. Dartel hadden zij al door de bosschen gedanst, de latere dans zou nog komen... Maar er kwam de dood. Zij werd naar haar vereenzaamde moeder teruggetrokken. Plots doorliep een huivering Frieda. Zou ze later ook als moeder, in de diepte van een zaal zitten staren naar haar om een man dansende dochter? In een gevoel van afschuw trok ze Albert tot zich. Mag ik u naar huis brengen? hoorde zij hem vragen, profiteerend van deze korte stonde, maar zij kon niet antwoorden, de dans was uit, aarzelend ging zij naar moeder toe. En waardoor kwam het, dat zij met dezen kerel slechts praten kon onder het dansen? Onverhoeds greep Albert haar in de lenden en danste opnieuw met haar weg. Wanneer zie ik u terug? Zij keek strak het blonde kind van Adolf aan. Zoo, dit was nu het teefje waarmede hij sliep. Zulk tenger kind, een wijfje, dat ge zóó kraken kunt. Zij spande haar borst. Kijk eens, zóó was zij, dit had zij ook al meer... En om zulk blond schreeuwbakkesje had hij haar kunnen opgeven, de ploert. Albert bleef met haar dansen. Ik ben liever bij u dan bij uw moeder, daarom blijf ik heel den avond bij u en breng u niet bij haar terug!’ ‘Voor altijd??’ lachte zij hoonend, hij verstrakte even, ja, voor altijd. ‘Daar meent gij immers niets van, ik weet wat de mannen waard zijn en dat is al heel weinig.’ Toen voelde zij zich plots om de een of andere reden beleedigd, o ja, omdat hij zoo over moeder had dur-

ven spreken, brak den dans af en keerde naar die vereenzaamde terug. Zwijgend gingen beiden toen naar huis.

Het leek echter vanzelfsprekend, dat zij elkaar opnieuw in de danszaal ontmoetten. Zeg maar Albert, Frieda, lachte hij. Zij verveelde zich met dezen goeden jongen. Hij was haar te schraal, als gras dat op steenigen grond groeit, zijn hand voelde week aan, klammig en kleverig, zonder kracht en dan nog dien rug! Als hij nu eens de laatste zou zijn! Met drieën trokken zij huiswaarts, zwijgend als de nacht. Ik ga naar bed, dadelijk, zegde moeder. Toen zij binnen waren draalde Albert nog even op de stoep. Hij wreef zich het voorhoofd, hij zou kunnen schreien en dit gevoel was niet te smoren met een paar krachtige vloeken. Frieda hoorde zijn dralen. In een eerste opwelling van verzet tegen wie boven slapen ging, opende zij stil de deur en riep fluisterend Albert. Zij genoot dit haar moeder te kunnen aandoen. Misschien kwam moeder wel eens kijken en zou ze dan weten wat die Albert waard was. Daar zaten zij dan over elkaar, in dit salonnetje waar zij vroeger Adolf had zitten wachten. Nu komen de bosschen dacht Frieda. Maar Albert durfde niet eens iets zeggen. Het werd hem met den minuut vreemder te moede in dit koude, ongezellige huis. Boven wist hij vader en moeder slapend, wellicht spiedend of luisterend naar elk woord, dat hier zou worden gezegd. Zat hij niet in een strik? Een ontzettende angst brak in hem uit. Hij voelde zich alsof hij een moeras doorwaadde, hij verzonk. Hij keek hulpeloos Frieda aan, zij zat als een beeld, waarvan de oogen hem als fonkelend verschroeiden. Ieder oogenblik dacht hij: nu komt het, nu word ik buitengeranseld, is het uit. Hij begreep ook niet wat hij hier kwam doen, in dit kamertje samen met een meisje, dat van hem iets scheen te verwachten. Hij verzamelde al zijn moed: Ik moet nog vèr. Het beeld verschoof nauwelijks.

Op een Zondag zou hij met Jan, buiten de stad, zwemmen. Maar ongevraagd voegde Frieda zich bij hen. De jongens ontkleedden zich in een boschje en toen zij in het water plonsten, verscheen Frieda in geel badpak. Als een beeld stond zij op den dijk. Albert schrok en dacht aan dien avond bij haar thuis. Als een straal dook zij het water in. Zij zwommen naar den overkant van de vaart en toen zij omwendden,

raakte Albert haar even onwillekeurig aan. De zon droogde hun jonge, van waterdroppels glanzende lichamen. Frieda had zich in het boschje teruggetrokken, als Albert opstond en, door de struiken heenkijkende met verstrooiden blik, haar plots zag in de stralende volheid van haar rijpe, stevige leden. Zij wrong het badpak uit en kon zich niet bewust zijn, dat iemand het spiedende oog gulzig gericht hield op haar naaktheid. Albert sloot huiverend de oogen, bang dat hij bewusteloos zou neerstorten, zóó klopte zijn hart. Jan meende, dat Albert beefde van kou en raadde hem zich spoedig te kleeden, Albert hoorde niet, durfde de oogen niet opslaan. Zij kwam zwijgend naast hem zitten. Toen Jan weg ging om zich op zijn beurt te kleeden keek Albert haar huiverend aan. Dat hij haar naakt had gezien, dat de eerste vrouw in zijn leven, welke hem verscheen in de bloeiendste schoonheid van haar lichaam, zij was geweest! Trillend volgde hij Jan in de struiken. Hij trachtte haar lang aan te zien. Haar gelaat was grof, haar handen waren het, misschien was haar karakter het óók, maar zulke volheid van vormen, de kracht die op haar wezen glom, wischten dit alles weg. Langs het jaagpad keerden zij naar de stad terug. Hij bleef bij haar. Haar lichaam rook naar het frissche water, naar het landelijke groen, de oogen fonkelden en daar werd hij bang voor. Hij zag haar sterke tanden, hij zag geheel haar sterkte en hij voelde hoezeer haar kracht hem ten allen tijde een welbehagen zou zijn, een pool, die hem zou aantrekken, een veiligheid, een rust. Toen zij het huis wilde binnen gaan weerhield hij haar op de stoep en liet Jan voortreden. Nóg aarzelde hij. Maar toen zij iets van afscheid zegde, vroeg hij haar fluisterend:

- Frieda...

Zij keek hem aan met oogen die haar als uit het hoofd puilden. Plots had hij moed.

- Word mijn vrouw?...

III

Hoe harder moeder klaagt over pijnen en smarten en over ellende, die mannen hun vrouw aandoen, hoe harder de bol wordt, gekomen in de plaats van het hart en hoe duidelijker het besef, dat de moeder de comedie van het zelfbeklag

en het uitlokken van deernis, al jaren speelt uit egoïsme. Zij wil haar dochter niet meer afstaan, aan het is eender wie, zelfs niet aan den rijksten man van haar dorp. Ik voel mij ziek en ellendig, blijf bij mij. Frieda, altijd bij mij, ge zult het zooveel te beter hebben na mijn dood. Gij zult alles krijgen, niet Jan.

Ge kunt uw eigen moeder toch niet verrek toeroepen, maar ge begint iets te begrijpen van den vader, die alle avonden weg is en van den broer, die het in een vereeniging gaat zoeken. Eens gaat Frieda naar boven, omdat zij meent, dat het donker haar kracht zal geven, maar de moeder is haar vóór en zegt: ‘Die kerel van u zal nooit voor iets goed zijn. Plant dat in uw kop. Nooit wordt hij iets. Het is een man van de stad. Weet ge wie zijn vader is? Zijn moeder ook niet. Kom bij mij, gij zijt als ik, ge hebt geen man noodig en voor de rest zal ik zorgen.’ Maar de dochter gaat hooger, naar haar eigen kamer. Daar kan zij over de daken zien. Overal, in deze huizen, zijn mannen met vrouwen samen. Bij zulke gedachte koelt geen wind een verhit gemoed. Laat die oude maar roepen, duizenden mannen omhelzen op dit moment duizenden vrouwen, ontzaglijk! En elders schreit er een kind, en geeft een moeder haar wicht de borst, een blanke volle borst; zal ooit aan deze borst een kindeke komen?

Den volgenden ochtend, de stoep schoonmakend, vond Frieda een verfrommeld papiertje. De andere dagen eveneens. Groeten, door Albert gestrooid. 's Avonds, in bed, klinken er harde en holle stappen op. Misschien verlate wandelaars, misschien Albert. 's Ochtends haastte zij zich uit te kijken naar de verkreukte snippers. Op een morgen lag er een briefje. Zij schoot razend vooruit, en las snel. ‘Kom van avond om zeven uur aan de deur, Albert.’ Het werd dan toch zeven uur. Zij trok naar buiten. Nauwelijks had zij den tijd zijn groet te beantwoorden of moeder sleurde haar binnen, de deur voor Albert dichtwerpend. In volle razermij bebeukte hij de deur. Naar uw kamer slet, beval moeder. Nu komt ge nooit meer buiten. Het is voor uw best wil, meisje, wilde zij verzachten, ik wil niet dat gij u aan een bastaard vergooit...

Op Zondag, te drie uur, zou Albert weerkomen: Steek het

hoofd door het dakraam en ge zult beseffen dat ik nog altijd aan u denk en u niet afsta.

Zij hield zich ziek en als de tijd dààr was, opende zij het raam. Daar stond, inderdaad, Albert en wuifde. Zij groette terug, het hart vol angst, dat moeder op hem zou toespringen. Schameler nog leek hij haar geworden. Hield zij van dezen jongen, dweependen man? Hij trotseerde in ieder geval moeder en dit had Adolf niet gedurfd. Maar hij was niet flink, niet gezond, er zat geen kracht in zijn handen, zijn blik straalde niet. Mishaagde hij om zijn te donker en zijig haar ook moeder? Frieda deed teeken opdat hij weg zou gaan. Hij bleef, jong, moedig, dwaas. Zij gevoelde vriendschap, omdat hij moeder aandurfde en zich dorst op te houden binnen haar woedend bereik. Maar omdat hij zich zoo openlijk te weer durfde stellen tegen moeder verfoeide zij hem eveneens. Den volgenden Zondag kwam hij terug. Ofschoon zij zich had voorgenomen om niet te kijken, leunde zij toch door het raam. Plots werd het haar duidelijk, dat zij zich, hoe dan ook, aan dezen Albert moest hechten, wilde zij ooit dit koude moederlijke huis verlaten. Er welde een warme drang iemand aan haar zijde te voelen, te kunnen spreken, te kunnen luisteren. Zij verliet het huis en samen liepen zij een straatje óm. - Ik dank u om uw standvastigheid, lachte zij schel. Mijn zieke moeder...

- Uw zieke moeder, antwoordde Albert snel, uw zieke moeder... Maar ziet gij niet, dat zij jaloersch is op u? Ik heb nooit kunnen gelooven dat een moeder het geluk van haar kind in den weg kan staan. Nu weet ik dat dit mogelijk is... Frieda dacht hoezeer Albert gelijk had en verwonderde er zich over dat hij dit wist.

- Uw moeder is bang om alléén oud te worden, hoonde hij, zij kent slechts zelfzucht.

Ja, dat was het. Nooit had zij het zoo scherp en pijnlijk gevoeld. Zij begreep nu ook waarom zij ééns lust had gehad moeder alleen te laten toen, in volle straat, een auto razend naderde.

- Gij zijt slecht, Albert, ge kent mijn moeder niet, gij weet niet, wat zij geleden heeft en nóg lijdt.

Meteen rukte zij zich los en keerde terug. Zij schelde driftig en woedend aan. Moeder, alleen thuis, opende niet. Van ont-

zetting leek Frieda te bezwijken. Zij begreep volkomen. Moeder zou niet open maken, al schelde zij nog uren. Uitgestooten werd zij.

Langzaam ging zij Albert nà.

IV

Eerst is Marcel geboren, en toen die al naar school ging, Hubert, - Bertje. Het ging tamelijk goed tusschen man en vrouw. Albert geraakte gewoon aan een gemis van uiterlijke hartelijkheid bij Frieda, zij verteederde zich wel nooit met hem, maar hij voelde zich veilig in haar welige beslotenheid; zij schonk hem geloof in de noodzakelijkheid van kleine alledaagsche dingen, zij bezorgde hem de rust, waardoor hij zich aan zijn liefhebberijtjes kon overgeven. Zij legde beslag op Marcel en vergat haar man wel eens volkomen. Hij deed met volhardende bescheidenheid zijn ambachtelijken schildersarbeid; toen hij dan de avonden wat lang begon te vinden, ging hij naar een dochtertje verlangen en werd hem Bertje geboren. Het leek, dat dit Bertje niet op deze wereld wilde komen; op zeker oogenblik dreigde het te stikken, het wicht trok terug naar de diepste verborgenheden van het onbestaande, maar de dokter rukte het op deze wereld. Frieda mocht hierbij bijna niet ademhalen, zij keek haar man met uitpuilende, verbolgen oogen aan. Toen liep Albert om Frieda's moeder. Al die jaren mocht er in haar huis niet over de dochter, niet over haar man en niet over hun broed worden gesproken, maar nu kwam zij in even groote jachtigheid mede. Als een dunne schaduw boog zij over de sponde. Frieda knikte flauw, de moeder sprak geen woord; zij was er, dit volstond. En zij bleef.

Soms scheen het Albert toe, dat beiden elkaars aanwezigheid nauwelijks konden verdragen. De één stootte de ander min of meer af, het vreemde was dat zij bij elkaar bleven en het eigenaardige, dat Albert zich, door de geladen stilte van die beiden, als teruggedrongen voelde. Wat overkomt mij, vroeg hij zich al eens af? Hij nam zich voor daar eens grondig met Frieda over te spreken - kon de moeder hem nog altijd niet verdragen? nam zij het hém kwalijk, dat Bertje's geboorte zoo moeilijk was gebeurd, zoodat Frieda en het knaapje er

hadden kunnen inblijven? - maar hij kon die vragen niet over zijn lippen krijgen.

Rond dien tijd stierf Frieda's vader, slechts acht en vijftig jaar oud. Had hij zich al te zeer verheugd over een reisje met vrienden naar het buitenland? Verrast herinnerde zich Albert dezen mensch zoo goed als niet te hebben gekend. In zijn eigen huis was hij een toevallige gast geworden, hij kwam als men hem niet verwachtte, verdween als men op zijn aanwezigheid rekende, zonder aan de bestieringen van zijn gezin eenig noemenswaardig aandeel te hebben genomen. Hij wist zich in kille en terughoudende raadsels te hullen, een raadsel werd ook zijn plotse dood. Toen zijn vrouw op de slaapkamer kwam, vond zij hem dood achter de deur. In de donkere, akelige kamer kwam het laatste over hem. En zooals de dood moest wezen wás hij: eenzaam.

Albert werd laat gehaald. Men had den vader vergeten de oogen te luiken; de doode keek Albert aan, als verwachtte hij dat de schoonzoon nu eens eindelijk iets zou zeggen. Dit was de eerste doode, door Albert aanschouwd. De dood had hem altijd iets grondig verschrikkelijks toegeschenen, waaraan hij met huiveren dacht. Zijn eigen moeder, waar hij weinig kwam, omdat Frieda het niet graag had, zag hij iedere maal vervallen en als hij naar haar handen van oude werkster keek, dacht hij vaak dat die reeds dood waren. Bij zijn eentonig praten sliep moeder soms in en meer dan eens had hij, in haar gelaat den dood meenen te ontwaren. Het zweet brak hem uit en op de teenen sloop hij weg. Nu stond hij hier kalm voor den dood. Maar die glazige, lichtlooze oogen prikkelden hem op den duur tóch. Hij wilde er zich van afmaken, hardop zegde hij: ‘Gij zijt uit uw lijden, man, het onze moet nog komen, gij hebt het nu goed.’ Hij was opgelucht, toen de moeder op de kamer kwam en met luid misbaar aan het bidden sloeg. Beneden hoorde hij spreken. Met tranen in de stem smeekte een nog jonge vrouw den man boven nog ééns te mogen zien. ‘Neen,’ antwoordde Frieda bits, ‘gij zijt niet van de familie, ik ken u niet.’ ‘Ik vraag niet u te zien, hém,’ schreide de vrouw. Frieda drong de vrouw naar buiten. Schoften, schold zij in de richting van den verbaasden Albert.

De moeder wilde niet in huis blijven, zoolang daar nog zoo-

gezegd lijkengeur zou hangen; zij verkoos een paar dagen te logeeren bij Frieda. Den nacht vóór de teraardebestelling kon Albert den slaap niet vatten. Hij dacht er over, dat hij erven zou en wat hij met dit geld kon beginnen. Het borgen tegen intrest, een eigen zaak van verfwaren opzetten, een huis koopen, en wat nog meer? Maar een bank kan bankroet slaan, een eigen zaak geeft risico en zorgen en een huis brengt u maar last, dan waren er goten te herstellen, ruiten in te zetten, kreegt ge moeilijkheden met huurders en zoo meer... Neen, hij zou in alle stilte zijn eigen moeder helpen en het wond hem óp van vreugde, dat hij met het geld van de moeder zijn eigen moeder kon helpen. Hij gloeide bij het besef van deze wráák, maakte licht en ging kijken naar Frieda. Zou hij niet luidop gedacht hebben en kon zij hebben gehoord, wat hij overpeinsde? Frieda sliep rustig, ontspannen in den slaap. Hij wond zich al meer en meer op. Hoe zou hij zijn moeder kunnen helpen, zonder dat de anderen het wisten? De anderen! Zoover was het dus met hem gekomen, dat hij over hen als de ánderen sprak. Hij betrapte er zich op, nà een poosje, met genoegen ‘de anderen’ te zeggen. Een zekere deernis kwam over hem, nu hij aan zijn eigen moeder dacht, die, in een armenbuurt, langzaam verkommerde, geplaagd door de norsche kwalen van den ouden dag en maagstoornissen. Waarom haalde hij de eigen moeder niet binnen in zijn eigen huis? Hij stond op, kleedde zich wat aan en ging door dit huis loopen. Hij luisterde aan de deur van de kamer, waar de moeder sliep. Hij hoorde haar luide ademhaling - of was het de zijne? Een zekere soort razernij stond in hem op. In zijn opgewondenheid besefte hij plots met scherpe, duidelijke helderheid, dat daar binnen zijn eigen verdere leven lag, het ándere, wat nog komen moest. Hij kreeg een bijna niet te weerstanen lust om zich in dit andere te werpen, het te verminken, te dooden desnoods, want hij moest zich verdedigen, wilde hij zelf niet door dit andere worden gedood. Hij had niets als zijn handen, maar volstonden zij niet? Met een even plotse snelheid, rees in hem de gedachte aan den man op het kerkhof. En hij begreep het raadsel van de onbekende vrouw. Die man trad hem nabij, het leek wel of hij achter hem stond, duister in de duisternis, maar haar vullende met zijn aanwezigheid. Er

kwam iets van wijze berusting over Albert, nu hij begreep, dat de echtgenoot van déze vrouw, de vader van zulke dochter, aan die twee, kon ontsnappen. Zij hadden hem niet klein gekregen, hij had ze eenvoudig uit zijn leven gebannen. De eerste had hij veroverd, stel u voor dat zulks om een weddingsschap zou zijn gebeurd, de tweede had hij aanvaard en zich, voor heel den duur van zijn leven, van zijn plichten gekweten, zonder meer... Maar, de warmte van een aard had hij elders gezocht en gevonden. Aan háár, die het leven van anderen wilde beheerschen en leiden, was dit leven ontsnapt; hij had haar laten betijen en voor het overige... Aan dit overige kom ik nooit toe, peinsde Albert. Het leek hem onwaardig en ook lastig om een heel leven vol te houden. Hij hoorde de oude ademhalen en dacht eensklaps aan vroeger. Ik ben een minderwaardig sujet en zal het altijd blijven, dacht hij met vrees. Heb ik wel levensmoed, leef ik, of laat ik mij leven? Hij kwam terug in bed en over de slapende Frieda stappende, gaf hij haar een trap, vloekte, - maar zulk een vloek geeft toch niet het besef van eenige kracht. Frieda verroerde niet.

V

Van dien winkel kwam niets, van huis of grond evenmin en zeker niet van moeder te helpen. Frieda en haar broeder Jan verklaarden zich bereid om, voor den notaris, een verklaring te onderteekenen, waarin zij het vruchtgebruik van ál wat vader bezat aan de weduwe overlieten. Kon Albert zich daartegen verzetten? Thuiskomende van den notaris begreep hij wáárom de moeder al dien tijd bij hem logeerde: zij had dit alles met Frieda besproken en beklonken.

De eerste dagen, nà dien nacht, bleef hij de moeder uit den weg. Frieda had niets gemerkt en hij ging, bij wijze van wrok, méér naar zijn eigen moeder. Hij ging vooral uit om veel te kunnen overdenken. In die dagen liep Jan herhaaldelijk aan. Hij zette zich te rooken en zegde weinig. Soms liet hij zich ontvallen, dat er met moeder geen huis meer te houden was. Dan werd Frieda van een koude strengheid, waardoor Jan zweeg. Jan voelde zich aangetrokken tot Bertje. Graag nam hij het wicht in de handen. ‘Ik zou moeten trouwen,’ zegde hij soms. Frieda haalde de schou-

ders op. ‘Gij?’ smaalde zij. Op een avond barstte Jan los: ‘Ja, ik.’ Zij nam hem het wicht àf. ‘Gij weet niet met kinderen om te gaan en dàt wil trouwen.’ Hij keek naar Albert, die den moed niet had tusschen beiden te komen. De moeder verzette zich met groote hardnekkigheid tegenover een voorgenomen huwelijk van Jan. Zij schold op zijn meisje, dat hij niet te toonen dorst, naar zij beweerde. Elken avond krakeelde zij. En dit bracht Jan nog des te meer buiten zichzelf, daar hij zich nog heelemaal geen meisje gekozen had! Ten laatste, op een ellendigen avond, in een kroegje belandende, werd hij getroffen door een blonde, slanke vrouw, die hem speelsch het glas bier bracht. Haar vroolijke lach nam hem tamelijk in. Hij zag wel, dat zij tot het soort behoorde der goedlachschen, maar dit deed er nu niets toe, hij was ook niet veel bijzonders. Hij vroeg haar tot vrouw, de oude zou niet lachen met zulk een schoondochter en hij kon haar dan toch eindelijk een meisje toonen! Als zij hem eindelijk goed en wel begrepen had, verstrakte Malvina's lach, maar dan lachte zij nóg luidruchtiger en hij verwijderde zich, pijnlijk gekwetst. Hij kwam echter terug, en nog, bracht Albert mede, die hem Malvina ontraadde. Thuis waren de ruzies heviger geworden. Jan achtte het nu aan zich zelf verplicht te trouwen, wilde hij niet àlles verliezen en zijn zelfrespekt het eerst. Met Malvina bracht hij eens den nacht door, pratende over zijn leven; zij verhaalde het hare: weggeloopen bij een tante op het land, werkvrouw in een herberg, dienster dan en een walg voor dit bestaan. Laten wij liever samen sterven, Jan, gas geeft een zoeten dood. Ge slaapt in, een mensch is zóó vertrokken, 's morgens vinden ze u koud! En zwart, viel Jan in, het gas in deze stad is zoo vuil; van allen afval maken zij gas. Zij trok diep aan haar cigaret. Chéri, zegde zij, zijn wij feitelijk niet voor den afval bestemd? De dood... de dood... De mannen degouteeren mij! - Ik heb de oude gezworen te zullen trouwen, ik zal trouwen, daarna wil ik sterven, met gas of anderszins, antwoordde hij.

Ze trouwden. Hij zegde het de oude, dien morgen. Zij werd heel bleek en sidderde, zooals een oude boom plots sidderen kan in de grootste windstilte. Aan den vlakken klank van zijn stem had zij gehoord, dat hij het meende. Voor enkele

dagen kwam de notaris haar toestemming vragen voor dit huwelijk. Zij schudde heftig neen en was er van overtuigd, dat het daarbij blijven zou. Nu zegde Albert dat hij trouwde, nog dézen stond. Hij verliet haar dus ook; zijn vrouw had hij niet eens medegebracht... De moeder keek hem aan; het leek hem of alle leven uit haar wegvloeide. Toen ging hij heen, - bruusk. Hij keerde niet meer terug. Zij gingen zich tartend vestigen in de nabijheid van de moeder. Maar de moeder kon die twee niet jong en dartel over straat zien loopen. Zij nam haar intrek bij Frieda. Menigmaal verweet Albert zich zijn lafheid. Zijn eigen moeder verkommerde op een miserabel kamertje, de ander had het goed bij hen, zij nam al meer en meer zijn plaats in bij den huiselijken haard. In stilte begon hij Jan te bewonderen, die had durven doorzetten en zich had kunnen vrijmaken. Maar terzelfdertijd ontlook toch ook een zeker misnoegen op dien wildzang: door zijn schuld zat hij nu iederen dag met de oude opgescheept.

De kinderen groeiden óp. De twee vrouwen vertroetelden Marcel, Bertje veronachtzamend. Dus trok Albert zich vooral Bertje aan, Bertje nam hij iederen avond, dien hij thuis doorbracht, op den schoot en speelde met het kind, tot Frieda er een eind aan stelde en het schreiende Bertje naar bed bracht. In een zware stilte werd den verderen avond doorgebracht. Eerst ging de oude te bed. Zij stond óp en trok naar boven, zonder een woord te zeggen. Een poosje zaten zij dan nog tegenover elkaar: de man, de vrouw. Er kwam nog alleen de roep van den koekoek op de klok. Bevend dacht Albert er soms aan, dat hij nóg eens op een avond zóó tegenover Frieda had gezeten. Zij leek hem toen een vrouw, zóó tot strakheid gekomen, dat hij waande tegenover een versteende eenzaamheid te zitten.

Op een laten avond verontrustte het hem, dat Frieda zich nog niet te bed bevond. Hij stond óp, trad uit de slaapkamer en werd door zacht praten als naar de kamer van ‘de andere’ getrokken. Zijn adem ging zóó snel en luid, dat hij van het fezelen daarbinnen niets kon begrijpen. Een ontzettende angst doortrok hem. Het kwam hem voor of hij trachtte een gesprek te beluisteren van twee vrouwen, die hem naar het leven stonden. Zich dien ánderen nacht herinnerend en op-

gewonden van woede en angst, trok hij de kamerdeur van de oude open. Frieda rees òp van het bed en keek hem met ontzetting aan. De oude schreide zacht en - merkte hij - Frieda was haar komen troosten. Albert gaf zich dadelijk rekenschap, dat hij hier niet hoorde; hij had iets zeer intiems geschonden, bevend verwijderde hij zich, maar nog éér hij de deur had bereikt, kwam Frieda en duwde hem buiten. Zij draaide den sleutel òm en bleef dien nacht op moeders kamer...

VI

De moeder had zich gewonnen gegeven. Albert vroeg zich nog altijd áf, waarover de oude dien nacht geweend had; dagen verliepen vooraleer hij opmerkte dat de oude door Frieda overwonnen was. Frieda beval, de oude voerde uit. Hij voelde, hoe Frieda zich nu nog méér van hem verwijderde. Het beeld, noemde hij haar in stilte. Sterker werd de dreiging, die van dit beeld uitging en welke hij op dien avond thuis bij Frieda voor het eerst had ervaren. Hij meende op te merken, dat haar gelaatstrekken al strakker en wranger werden, hoe haar oogen als het ware vergingen in de kassen en nog slechts blik werden, de blik van een in zich zelf gekeerd beeld. Voornamelijk van dézen blik werd hij soms bang. Als hij at, als hij Bertje op zijn schoot had, als hij las, voelde hij onverhoeds dien kouden blik op hem vallen; een onaangename schaduw legde zich dan over hem. Het meest voelde hij zich bedreigd als die blik van terzijde kwam, als Frieda zich naast hem bevond en zijdelings naar hem keek. Het was hem onverklaarbaar, waarom hij meer schrik had van haar blik als hij van uit een hoek en niet pijlrecht hem toeflitste. Eens werd hij hierdoor als met ontzetting geslagen. Was dit niet de blik van een krankzinnige? Op een avond, op weg om moeder een bezoek te brengen ontmoette hij Jan, vaal en verslonsd; zij gingen een glas bier drinken, dat Jan met bevende handen aan de lippen bracht. Malvina was zoo pas naar het ziekenhuis gebracht; beendertuberculose, Albert... Zij wist het, zegde Jan, in het kroegje wisten zij het, haar familie wist het, alleen ik wist het niet, toen ik haar trouwde... Daarom wilde zij weg, daarom wilde zij sterven... Ik heb een doode getrouwd...

Jan vroeg niet naar de oude, vroeg naar niets en niemand... Na het zooveelste glas begon Albert te verhalen van de oude, van álles en álles, en schoon zwijgend over Frieda en zijn vrees over haar krankzinnigheid, begreep Jan toch veel. Dit is wel het ergste van wat de oude kan overkomen, overheerscht te worden door haar eigen dochter, besloot hij. Eenigszins bij drank, kwam Albert, nà drie uur, op de slaapkamer. Frieda had de kinderen bij zich genomen. Een eensklaps opgestane woede doorschokte hem, hij meende op haar toe te vliegen. Zij kwam recht en keek hem star aan. En niet beseffend wat hem overkwam, stortte hij vloekend op de knieën neder. Zij wendde zich zonder een woord te zeggen van hem àf. Plots stond hij op, bevend over het geheele lichaam. Zijn handen strekten zich, langzaam schreed hij op haar toe, zij liet een sidderenden gil. Het zweet leekte hem van de slapen. Eén stap kwam hij nog nader. Toen sloeg zij hem neder.

Den volgenden dag voelde hij zich gebroken. Aarzelend streelde hij Bertje, alleen Bertje. Hij wilde roepen wat er Jan overkomen was en dat zij daar de schuld van droegen, maar zweeg. Dit stilzwijgen leek hem ten laatste een soort van wráák. Aan den zoon van deze oude, aan den broer van dit beeld overkwam iets zeer ergs, iets treurigs, zij hadden hem dit aangedaan, en hij alleen wist het, hij alleen...

Het werd slapenstijd. De twee vrouwen gingen samen rusten. Dit bevreemdde hem, het stemde hem wrevelig; hij voelde zich gesmaad. Hij bleef de krant lezen, de klok tikte nijdig den tijd stuk. Woedend ging hij te bed. Naast Frieda sliep de moeder... Het was of zijn bloed stolde. Onhoorbaar sloop hij weg. De nacht was stilte. En stilte wáák!

Midden in den nacht stond hij op en in de deur van de kamer, waar de twee sliepen, riep hij het hun toe van Jan en dat Jan moest geholpen worden, dat zij hem nu al genoeg in het ongeluk hadden gestort. Die nachtelijke mededeeling liet hem kalmer ontwaken. Het was of er een zekere ontlading intrad. Dien avond betrapte hij er de moeder op, dat zij in zichzelf te spreken zat bij het vuur. Zij ging vroeg naar bed en met gespannen aandacht beluisterde Albert haar stappen. In welke kamer trad zij binnen? Dien nacht sliep hij aan de zijde van Frieda. Zijn slaap was grondig en diep, dierlijk.

Helder ontwaakte hij in den Zondagmorgen. Bertje kwam bij hem en, het kind hoog optillend boven zich uit, werd hij plotseling door groote weekheid overvallen. Frieda nam hem ditmaal Bertje niet àf. 's Namiddags zat hij bij zijn eigen moeder. Hij had gevraagd hoe het op haar werk ging, zij had gezegd goed en daar zaten zij nu. Moeder hoorde zelden hoe het hem thuis verging; hij verhaalde haar van de kinderen, bracht hen weinig mede. En terwijl hij bij deze oude nooit klagende en veel pijn verdragende en verduwende vrouw zat, overviel hem de vraag, waarom hij haar verlaten had. Had hij het bij haar werkelijk niet beter gehad? Hij keek de kamer rond, de eenige kamer van moeder, de kamer vol reuk van armoede en van ouderdom. Hij haalde diep adem. Maar hij dacht aan Bertje en werd onweerstaanbaar naar huis getrokken. Nog even wilde hij bij Jan aanloopen. Jan was er niet. Hond, schold hij zich zelf, ik ben nog niet eens naar het ziekenhuis geweest. Maar zij ook niet! Het bleef echter bij deze gedachte. Het leek hem of hij met eenige vriendelijkheid thuis omringd werd. Zelfs de oude deed daar aan mede. Hij begreep, dat dit Jan en zijn vrouw betrof, dat zij dachten dat hij er méér van wist, maar zij vroegen hem niets en hij zou er wel voor oppassen dat hij nog eens tot nachtelijk biechten zou overgaan.

De oude had nu de gewoonte aangenomen om hem vlak in het gelaat te zien, trachtende, meende hij, dat zij aldus zou kunnen lezen wat er aan de hand was. Maar mijn gezicht is geen dagblad, dacht hij, en van mij zult ge niets weten. Hij voelde deze belangstelling rond hem toch als iets zeer aangenaams, zij verstrekte hem een zekere warmte rond de slapen, zij gaf hem eenigszins eigen besef. Toch gebeurde het, dat de oude plots begon te beven als zij hem aankeek, - en bléef aankijken. Hij trachtte zich dan zoo rustig mogelijk te houden en deze momenten te genieten. Hij paste er dan wel voor op, om op deze oogenblikken aan Frieda te denken; trouwens de oude keek hem alleen zòò doordringend aan als Frieda uit de gebuurte was. Maar hij zweeg; hij voelde zich te gelukkig om te spreken.

En op een van die avonden stierf de moeder, zonder een vraag te uiten.

Verzen[1)]
Door Anthonie Donker

O bittre scherts: zooals de ouden zongen,
- Hoe alles zich op aarde maar herhaalt,
Hoe elk geslacht weer in hetzelfde faalt! -
Het gaat als 't gaat, zoo piepen straks de jongen.

Een wreede wet, daar helpt geen moederlief
Hoe lief aan en geen vader hoe bezorgd.
Het beste in elk wordt langzaamaan geworgd.
Er groeft in iedre huid zich grief na grief.

In ieder hart wordt het tenslotte donker,
Na hellen schijn, bedrieglijk voorgeflonker,
Van kind tot man, het duurt alleen een tijd.

De duivel fluit te schel dat oude liedje.
Veel ouder dan 't verhaal van Hans en Grietje
Is Eva's lust, Kaïn en Abels strijd -

1) Uit een, dit voorjaar verschijnende cyclus ‘Onvoltooide Symphonie’.

Geen dag, geen nacht kan mij meer vrede schenken,
Omdat ik steeds meer voor Uw terugkeer vrees,
En het is niet om ouderzorg te krenken
Maar toch: liefdes verlies maakt dieper wees.

Geen pad dat ik aan mijn gedachten wees,
Of het zocht plots weer naar U af te zwenken.
En de ontstoken veezlen van mijn vleesch
Pooplen van hoop, begeerte en herdenken.

O Artemis, die het getroffen wild
Zoo zacht de pijn der pijlen had gestild,
Waarheen zoo vluchtig onvoorzien ontweken?

Hier ligt het neergesmeten en gekromd
En wacht de stem nog die niet meer verstomt
Maar in haar kalmen troost opeens bleef steken.

Gelijk een vluchteling, een dief, een balling,
Vervolgd en angstig omziend verder rent,
En dan, ontzet, ontdekt hij de versmalling
Der duistre straat die doodloopt naar het end,

En nu hij ziet dat hij niet terug kan keeren
En zijn belagers steeds meer in getal
Links, rechts opdagen, rent hij heen en weer en
Er is geen uitweg, hij zit in de val,

Zoo ben ik thans van alle kant besprongen
En zie ik mij de laatste hoop ontwrongen,
En in dit slob breekt mij het angstzweet uit.

Of is het toch een angstdroom, waar 't ontwaken
Straks een verlossend einde aan zal maken?
Een droom die stem?: ‘Ik help je er weer uit!’

Zoo ik fluitspeelde, ik vond elken avond
Voor U een nieuwe lieve melodie.
En niemand hoorde hoe ik ben gehavend,
Zoo puur en hoog en jubelend klonk die.

Zoo ik fluitspeelde, ik zou elken morgen
Voor U het einde spelen van den nacht.
Hoe leeg en eenzaam die werd doorgebracht,
Bleef in dien parelenden groet verborgen.

Doch niet veel anders dan herinneringen
Hield ik meer over sinds gij mij verliet.
En ieder mensch vermag slechts enkle dingen,

Voor U maakte ik dit gedempte lied.
Het zijn wel niet veel meer dan fluisteringen,
Hunkrend en heesch, maar toch, hóórt gij het niet?

Liefde is een vijandschap door lust verdoofd.
Geen toenaadring hoe vurig en oprecht
En warm vertrouwen dat geluk belooft
Is vrij van wat ten laatste alles slecht.

Als men dat eens beseft, wordt men wanhopig.
Want achter alles loert de vijand heimlijk,
Hij weet het, al het andre is voorloopig,
Straks komt zijn tijd en zie, hij wint het eindlijk.

Hoe teeder en verlangend en stormachtig
Het ook mag zijn, het andre is te machtig,
Het eind besluipt verraderlijk de ontroering.

Doch heeft men geen belang meer bij elkaar
Dan valt er soms vriendschap te sluiten, maar
Waar is het vroegre dan, waar de vervoering?

Erfenis
Door Jan Vercammen

Nu ligt dezelfde zon over de weiden
omheen uw dorp en zijn beslotenheid,
als, vader, in den onbegonnen tijd,
die onderging den avond van uw scheiden.

Ik heb voordezen nooit zoo zoet geweten
wat mij herinnert aan uw witte hand
en dat de vlam zoo zuiver brandt
van wat aan licht ontstorven heette:

uw aangezicht met uw verzonken oogen
en met den gaven glimlach van uw mond
en wat geen enkle lijn nog schond:
uw voorhoofd met de pure volle bogen.

En als een lied u licht begint te zoeken
(als nu, diep in de grenzelooze zon
verborgen als een onderaardsche bron
en milder langs der schaduw scherpe hoeken)

dan vind ik nog, zooals ik heb gevonden,
uw handen op uw borst, en uw gelaat
waarover als verschuwd de scheemring gaat,
in welker wijding wij vereenzaamd stonden.

Mij heugt zoo helder niet uw morgenzegen,
de moeheid van uw vesperaal gebaar,
noch hoe de nachten, van uw wake klaar
meer dan van sterren, droomen kregen.

Gij zijt de vlam, wier zuiver branden
geen licht maar louter leven geeft,
die op mijn eigen voorhoofd beeft,
mijn lippen en mijn harde handen.

Geen erfnis kan een zoon verrijken
als deze, en die herinnering
is zuiver als een bruiloftsring
een talisman, waarvoor de kwaden wijken.

Zoo blijf ik u, en enkel u verbonden,
van alle leed om u volmaakt ontdaan,
en voort van waarheid en van waan
de grenzen zoeken en de gronden.

Hitler's tragiek
Door Dr. M. van Blankenstein

Vandaag heb ik de rede aangehoord, die Hitler in den Rijksdag heeft gehouden. Een document humain was deze rede, en een tragisch document humain, van welken kant ook men haar moge beschouwen. Tragisch was het, dien toon te hooren, dien vorm, en dan te bedenken, dat deze man zich met zeker recht als hoofd, als geestelijk vertegenwoordiger, en als onvoorwaardelijk gebieder beschouwen mag, niet enkel van het volk dat zich gaarne het volk van dichters en denkers noemt, maar zelfs van millioenen buiten de Duitsche grenzen, die niet uitsluitend blootstaan aan het geestelijk modderbad, dat een groot gedeelte van de Duitsche pers doorloopend aan de Duitsche lezers toedient. Het is niet noodig, al te uitvoerig te spreken over de woorden van smaad en hoon, die dit staatshoofd uitstortte, niet slechts over de buitenlandsche pers, maar ook over buitenlandsche staatslieden. Zoomin als een zeer groot gedeelte van de Duitsche toehoorders het begrip hebben behouden voor de criteria, die de buitenwereld gelukkig nog toepast op een dergelijke rede, zoomin heeft de buitenwereld begrip voor den geestelijken achtergrond van deze ontboezemingen. Zij hoort ze, als kreten uit een vreemde wereld die zij niet verstaat. En weinigen zullen aandacht hebben gehad voor de diepe verbittering, voor de smartelijke teleurstelling die uit de onbeheerschte woorden en uit den onbeheerschten klank van de stem, die ze uitsprak, te hooren waren. De tragedie van het Duitsche volk is nooit onmiddellijker, nooit met rauwer geluid tot de luisterenden in Europa doorgedrongen.

Men heeft veel reeds gesproken van het Duitsche minderwaardigheidscomplex. Ik heb het waargenomen in de oorlogsjaren, die ik hoofdzakelijk in Duitschland heb doorgebracht. Dat het Duitsche volk tenslotte geestelijk ineenstortte, was niet enkel door den honger en andere ontberingen veroorzaakt, al waren deze bitter genoeg om iedere ineenstorting te verklaren. Zeer zeker heeft de buitenlandsche propaganda, die zelfs door de zorgvuldigst dichtgestopte spleten tot het

Duitsche bewustzijn doordrong, aanzienlijk daartoe bijgedragen. Dit was mogelijk, omdat de Duitsche geest ontvankelijk daarvoor was, ontvankelijker misschien dan de geest van eenig ander volk, dat aan den oorlog deelnam. Wie eenmaal het verschijnsel had opgemerkt, vond het overal weer terug: De onzekerheid in het Duitsche wezen, de behoefte om anderen en zich zelf, door forsche woorden, te overtuigen van eigen kracht, den twijfel in eigen gemoed te overstemmen, den vreemdeling te overtuigen, dat Duitschland en de Duitscher innerlijk grooter waren, dan men van zelf aannam dat de vreemdeling meende. Ik heb tijdens den oorlog menigmaal met Duitschers vrijuit over dit verschijnsel kunnen spreken, zóó vrijuit, als men nu eenmaal zelfs in dat tijdperk, met menig Duitscher, en vooral met menig ambtelijk Duitscher, spreken kon. Vele malen heb ik betoogd, dat men den Duitscher onrecht deed, door hem hoogmoed en zelfverheffing te verwijten, omdat dit uiterlijkheden in zijn wezen waren, die uit tegenovergestelde gevoelens voortsproten. Ik kon zelfs zoover gaan, te zeggen, dat ik den Duitscher niet zijn uitingen van zelfverheerlijking kwalijk nam, maar veeleer het feit, dat zij niet echt waren. Die onechtheid trof mij telkens weer, en in alle kringen, zelfs in de echte jonker-kringen. De katholieke Silezische adel uit Silezië zag met minachting neer op den protestantschen Oost-Pruisischen adel, en voelde zich met Fransch wezen verwant. De protestantsche hooge wereld, die niet geworteld was in het echte jonkerlijke wezen, vertoonde tijdens den oorlog heimwee naar de oude dagen van Engelsch landverblijf. Dit uitte zich in politieke gevoelens, waarmede het echte, Duitsche nationalisme een merkwaardige worsteling voerde. De verbazingwekkendste uitspraken heb ik soms kunnen opvangen. Een bekend rijksminister uit die dagen heb ik, in 1917, in het vuur van een tafelgesprek, de merkwaardige woorden hooren uitspreken: ‘Ik ben pro-Engelsch!’

De behoefte om door de buitenwereld, in het bijzonder door de Britsche buitenwereld te worden gewaardeerd, bepaalde vele vormen van Duitsche propaganda in de oorlogsjaren. O, hadden de overwinnaars dat in 1919 begrepen, dan zouden zij menschelijker en doeltreffender vormen gevonden hebben, om het Duitsche volk voor de toekomst ongevaarlijk te maken, dan zij in het harde, onverstandige en ondoeltref-

fende verdrag van Versailles hebben vastgelegd. De Duitscher was niet een vreemdelingenhater, maar was menigmaal, ondanks al zijn grootspraak, een vreemdelingenbenijder, en veelal een vreemdelingenbewonderaar. Het was een Berlijnsch gezegde uit de dagen van voor den oorlog, dat in Berlijn iedere vreemdeling, die niet uit Oost Europa kwam, de voorrechten bezat van den adel. Tijdens den oorlog was men in den regel den neutralen vreemdeling welgezind. De neutrale dagbladcorrespondent, die den Duitscher naliep, of gemakkelijk de dupe werd van de Duitsche propaganda, mocht men misschien als een nuttig individu beschouwen, achting genoot hij niet. Men vond hem dom, naïef, of vermoedde bijbedoelingen. Menigmaal heb ik in ambtelijke departementen, zelfs in militaire departementen, met geringschatting, en soms zelfs met wantrouwen, over de volgzaamheid van dergelijke collega's hooren spreken. In de discussie ontmoette men gaarne tegenspraak. Menigmaal heb ik de stelling verdedigd, dat Duitschland den oorlog zou verliezen. Men kon dit in regeeringskring doen, zonder vijandschap te wekken. Dit was geen profetische uitspraak, maar sproot voort uit het feit, dat men het gemakkelijkst de zwakheden ziet van het oorlogvoerende volk, in welks midden men zich bevindt. Mijn, vaak critisch gestemde artikelen, passeerden zonder moeite de censuur. Aan het einde van den oorlog heb ik mijn politieken en mijn militairen censor een aandenken geschonken, ter herinnering aan aangename samenwerking. Men wenschte zelf in politieke en militaire kringen critiek te lezen, mits deze slechts niet onwelwillend of schadelijk was - een eisch, die door een oorlogvoerend volk, dat liberale gastvrijheid verschaft aan een buitenlandsch journalist, mag worden gesteld. Men duldde gewoonlijk niet, dat tamme artikelen, die ik schreef, door Duitsche bladen werden overgenomen.

Ik heb deze opmerkelijke ervaring opgedaan: Rondom het departement van buitenlandsche zaken had zich een club gevormd, die met regelmatige tusschenpoozen bijeenkomsten hield, waar met verbluffende openhartigheid de positie en de daden van Duitschland en zijn bondgenooten besproken werden. Daar vernam ik voor het eerst van de gruwelijke uitroeiing der Armeniërs door de Turken, waarvan de buitenwereld toen nog onkundig was. Eens trad daar een, ook nu nog als zeer pro-Duitsch bekend, Nederlandsch professor in

de oeconomie op. Hij zette uiteen, waarom het Duitsche volk, door zijn superieure, innerlijke kracht, den oorlog winnen moest. Zijn uiteenzettingen werden koeltjes opgenomen. ‘Dat hoefden wij niet van een buitenlander te hooren; dergelijke betoogen houden wij zelf,’ was het oordeel achterna. Men wilde daar niet de echo van eigen propaganda hooren. Hieruit blijkt een scepticisme, dat de Duitscher nu geheel verloren schijnt te hebben, een scepticisme, dat ten deele misschien zelfs uit overschatting van den vreemdeling voortsproot. Is het geheel verloren gegaan? Af en toe bereiken mij bewijzen van het tegendeel. En het tegendeel meende ik te hooren uit den bitteren, ja, menigmaal smartelijken ondertoon van de rauwe welsprekendheid van den ‘Führer’. Daaruit sprak slechts geloof in geweld, en een behoefte om termen als staal en ijzer, bij wijze van vertoon van kracht, te etaleeren. ‘Der Gott, der Eisen wachsen Hess...’. De Duitscher van zijn gevoelens ziet slechts in het geslepen metaal, dat de man draagt, het kenmerk van zijn vrijheid, niet in zijn geestelijke geaardheid. Dit echter schept innerlijke onzekerheid. De man, die zoo spreekt, is niet gelukkig, ondanks zijn succes, ondanks zijn macht, ondanks de gevreesdheid, die hij zich in de wereld heeft weten te verwerven. Het Duitsche volk heeft zijn krachttermen noodig, tot zijn geruststelling, tot innerlijke versteviging. Men stelle zich een Engelsch staatsman voor die zoo sprak...

De tragedie van Hitler vindt haar oorsprong vooral in zijn Oostenrijksche afkomst. Tenminste op dit oogenblik. Ligt zijn eigen vaderland niet nog buiten het bereik van zijn streven tot politieke vereeniging van alle Duitschers? Maar hij had nog meer redenen tot bitterheid en teleurstelling. Vreemd klonk, in haar overdrijving, haar uitbreiding tot in het ridicule, zijn opsomming van de resultaten, die zijn bewind in Duitschland op oeconomisch gebied heeft bereikt. En dwaas zelfs klonk de opsomming van de sociale en cultureele resultaten. In het oeconomische vernam men van producten, waarvan de voortbrenging vervijfvoudigd was, eenvoudig, omdat Duitschland vroeger geen aandacht had gewijd aan de voorraden in eigen bodem, die slechts tegen onredelijk hoogen prijs te voorschijn konden worden gehaald, maar die men nu, uit armoede, aanspreekt, een productie van vrijwel niets,

op vijf maal vrijwel niets verhoogende. Ik hoorde van een Duitsch meisje, dat, tijdelijk in Nederland logeerende, niet van den 'loud-speaker' week, en al den langen tijd van de opsomming, iedere zinsnede aanvulde met 'und keine Butter'! Ware deze waarlijk eindelooze opsomming noodig geweest voor een volk van overtuigden?

Met bitterheid kwam Hitler telkens terug op het onrecht, waarvan hij meende, de buitenlandsche pers te kunnen beschuldigen. Hij schroomde geen dreigement. Dwaas waren deze dreigementen, daar hij toch moet weten de macht te missen, om de 'Gleichschaltung' der buitenlandsche pers af te dwingen. Is de waarheid het privilege van de gemuilbande, Duitsche pers, die de groote aangelegenheden van den strijd tegen de Kerken, die het bestaan der concentratiekampen, die zelfs van dingen waarover de groote voormannen in eigen persoon de buitenlandsche journalisten voorlichting verstrekken, geen melding mag maken? Ik ken het geval van een buitenlandsch journalist, die van het voortbestaan van een der beruchtste concentratiekampen in Berlijn gewag had gemaakt, maar daarna, op uitdrukkelijke verzekering van de hooge autoriteiten, zijn 'gruwelsprookje' herriep. Buiten samenhang met dit alles werd hij kort daarop, werkelijk om een misverstand, gearresteerd. Hij werd toen opgeborgen, en wel in het concentratiekamp, waarvan hij zelf het bestaan op hoog gezag had geloochend, en daar onderworpen aan een der gruwelijkste martelingen der middeleeuwen, het 'paternoster', waarvan wij den lezer de beschrijving moeten besparen.

De Duitschland het slechtst gezinde pers in de buitenwereld zou volmaakt tevreden haar 'leugenachtige' berichtgeving kunnen staken, als haar lezers nu verder geregeld den 'Stürmer' en een aantal andere, onder rechtstreeksche bescherming en aanmoediging van Hitler verschijnende bladen toegezonden kregen. Een jaar gruwelpropaganda kan in overtuigingskracht niet tegen een enkel nummer van den Stürmer op, ook niet nadat het blad verboden geweest is, maar dank zij Hitler's bescherming van zijn uitgever, in volle ongereptheid, zijn bestaan heeft kunnen voortzetten.

Wie zich van dergelijke werktuigen moet bedienen, wie meent, met dergelijke desperate, en zelf-onteerende middelen een zoo grondig verslagen tegenstander als het betrekkelijk

kleine groepje Duitsche Joden te moeten blijven bestrijden, kan niet zonder innerlijk gevoel van zwakheid en inferioriteit tegenover de groote, en altijd nog machtige buitenwereld treden. Zijn gevoel van innerlijke minderheid geeft zijn woorden onfeilbaar ruigen vorm en rauwen klank. Maar zelfs dit is nog niet de oorzaak van de diepste tragiek, die Hitler's taal en zelfs Hitler's stem en toon ons onthulden. Tragisch, en van een tragiek, die wij kunnen begrijpen, was hetgeen hij over Oostenrijk - verzwijgen moest. En toch zou hij nog niet voorbereid zijn op hetgeen Schuschnigg weinige dagen later zeggen zou. Dat moet hem nieuwe wonden geslagen, dat moet oude wonden hebben opengetrokken. Schuschnigg zette hem merkbaar Berchtesgaden betaald. Wat gaf Schuschnigg hiertoe moed en kracht?

Er is een ommekeer gekomen in Hitler's politieke houding sedert 4 Februari, den dag, waarop hij opruiming hield onder zijn generaals, en zelf de leiding van de Duitsche weermacht in handen nam. Die ommekeer is verre van geruststellend. Dat heeft hij nu in zijn rede zelf onthuld. Het plan van vier jaren, waarop Duitschland zijn krachten en zijn financiën was gaan concentreeren, was in zoover geruststellend geweest, omdat er het bewustzijn uit sprak, dat Duitschland, met zijn tekort aan grondstoffen, geen oorlog voeren kan, en tevens het besluit, niet te trachten, met een desperate poging, het krijgsgeluk in korten tijd te forceeren. Maar na 4 Februari heeft Hitler, naar hij nu zelf zeide, bevel gegeven de wapening van Duitschland uit alle macht te hervatten. Hij moet dus de concentratie op het scheppen van uithoudingsvermogen hebben opgegeven, daar deze, met een intensieve wapening, niet te vereenigen is. Hij moet dus ook de gedachte aan avontuur niet onvoorwaardelijk meer verwerpen.

Daarbij sloot aan, dat hij de onafhankelijkheid van Oostenrijk met ruw dreigement te lijf was gegaan. Eerst had Mussolini dit verhinderd. Maar Mussolini heeft niet meer de mogelijkheid of de krachten, Duitschland in Midden Europa te weerstaan. Nu kon Hitler eraan denken, op het terugwijken der westelijke groote mogendheden inzake Oostenrijk te speculeeren, gelijk hij, tegen den raad van alle, op 4 Februari verwijderde raadgevers, maar met goed gevolg, gespeculeerd had op hun terugwijken bij zijn remilitarisatie van het Rijnland. Hij ont-

bood Schuschnigg naar Berchtesgaden, teisterde hem met grof verwijt, met gruwelijk dreigement, met de wilde vlagen van zijn losgelaten toorn. Schuschnigg wist zich onbeschermd, overgeleverd aan de uitvoering der dreigementen, en week terug. De eerste etappe van zijn terugwijken was niet groot, maar anderen zouden volgen. Oostenrijk scheen verloren, tenzij op het laatste oogenblik nog hulp opdaagde.

Toen echter bleek, dat Oostenrijk niet aan zijn lot zou worden overgelaten. De westelijke mogendheden schenen wakker geschokt. Frankrijk en Engeland in actie zou beteekenen het in actie komen van heel oostelijk Europa, waar ieder bevrijding zou wenschen van de Duitsche nachtmerrie, als hij zich slechts voldoende uit het Westen gesteund wist.

In zijn rede heeft Hitler, onder dekking van een kanonnade van rauwe woorden, zich in de Oostenrijksche aangelegenheid moeten terugtrekken. De reeks van etappen, die hij Schuschnigg had toegedacht, zal slechts zeer ten deele volvoerd worden. Misschien wordt het later nog anders; Hitler's geduld wordt echter in ieder geval op een nieuwe, pijnlijke proef gesteld. Hij ziet zich nog weer eens zijn oudste, zijn heiligste, zijn allerhoogste ideaal ontglippen.

Al wat Hitler nu in Duitschland predikt of volbracht heeft, zijn dingen, die hij eerst in zijn later leven heeft leeren kennen. Zijn jeugd heeft hij doorgebracht in een omgeving, en onder invloeden, die nòch antisemietisch, nòch revolutionnair in het sociale, maar naast liberaal, groot-Duitsch gericht waren. De Habsburgers waren er gehaat, omdat zij het Duitsche Rijk gescheiden hielden, aan de samensmelting van het Duitsche volk in den weg stonden. Met de hartstochtelijkheid van zijn natuur was hij daarom de Habsburgers gaan haten. Dit was zijn oudste overtuiging, een overtuiging, die zijn levensloop heeft bepaald. Daarom verliet hij Oostenrijk. Daarom vroeg hij, in den oorlog, in het Beiersche leger dienst te mogen nemen. Onder de Habsburgers wilde hij niet strijden. Zijn vurigste, zijn oudste ideaal was de vereeniging van alle Duitschers in één rijk, het Duitsche Rijk, met Berlijn als hoofdstad. De aantrekkingskracht, die het protestantsche Pruisen als politiek ideaal en als kern van het gedroomde Rijk op hem uitoefende, vervreemde hem van het katholicisme, waarvan hij steeds een lauwe aanhanger geweest was. Hitler heeft nu het ondenkbare in zijn leven bereikt. Mis-

schien is er geen voorbeeld in de geschiedenis van een man, die in zoo korten tijd zooveel van zijn droomen verwezenlijkt heeft gezien. Hij kan ook verder de wereld alles vragen zonder dat dit gevaar voor hem oplevert: Koloniën voor Duitschland, een protectoraat over alle Duitschers buiten de grenzen van het Duitsche Rijk. Hij kan voor zijn persoon en zijn daden het recht opeischen, van critiek verschoond te blijven, en daarom feitelijk gezag verlangen over de pers in andere landen. Hij kan vreemde staatslieden in openbare redevoeringen hoonen, zooals dat nog niet is geschied in vredestijd, tegenover de groote mannen van groote mogendheden. Maar in zijn rede kon hij nu niet zeggen, wat hij ten opzichte van Oostenrijk wenschte. Hij, die zich in alles kan laten gaan, moet zich op dit punt betoomen. Hij moest van 'Duitsch-Oostenrijk' spreken, en van een 'naburigen staat', op dezelfde wijze waarop hij, voor het overige zonder het bij name te noemen, van Tsjechoslowakije sprak. Hij had te Berchtesgaden uitgeraasd tegenover Schuschnigg, hij had geen dreigement gespaard. Schuschnigg heeft hem stil aangehoord, verschanst achter zijn brilleglazen. Hij heeft slechts het uiterste, het onvermijdelijkste toegestaan, datgene waartoe Mussolini hem in April te Venetië heeft willen bewegen. Schuschnigg zal zich gelukkig hebben geprezen, dat een Italiaansche indiscretie deze concessie aan Duitschland toen heeft gesaboteerd. Nu was zij nog over, als een begin. En na dit begin heeft hij de sterking gekregen, die hem eerst ontbrak. De sterksten in het groote Duitschland heeft Hitler verslagen. In het kleine Oostenrijk weerstaat hem Schuschnigg. Hij heeft het zelfs na zijn jongste reden gewaagd, Hitler te trotseeren, ja, ook te ironiseeren.

Dit was de bittere les van de laatste dagen. Het is de druppel alsem, die al het zoete voor Hitler vergalt. Meer wrok, meer gevoel van bedekte onbevredigdheid verried dus zijn rede, dan wij van hem gewend zijn. Voor de wereld is het geen troost. Hitler is er misschien te gevaarlijker door geworden, nu hij zich van zijn tot gematigdheid en voorzichtigheid aansporende raadgevers heeft ontdaan. Maar zijn toon verried het: Volmaakt geluk is niemand op deze wereld gegeven. En het niet bereikte weegt het zwaarst voor ons gevoel.

Maurits Sabbe †
Door Dirk Coster

Een derde verlies voor Vlaanderen, een derde bres daar, sinds den dood van Van de Woestijne, die openvalt. Vlaanderens litteratuur is gelukkig door den dood niet zoo geravageerd als de Nederlandsche die, sinds Ary Prins de droeve rij begon, de meeste der ouderen één na één zag wegvallen, van Couperus tot Robbers. Het verdwijnen van Maurits Sabbe is een der eerste verliezen die de oude garde der Vlaamsche litteratuur te lijden heeft. Een weemoedig verlies. Van een schrijver als Sabbe is, zoo stil en nobel, zoo gezond en eenvoudig, hoopte men op een ouderdomswerk, dat glanzend en peinzend zou zijn als een Octoberavond boven zijn droomstad Brugge.

Den geleerde, den zorgzamen hoeder van het Plantijn museum, dat achtste wonder van 't verleden dat wij, tijdelijken, ons haast niet zonder Sabbe kunnen voorstellen, het lid der Academie, al deze dingen heeft men bij zijn uitvaart, - die glorieuser was dan men zich ooit bij een Nederlandsch schrijver kan voorstellen, - ampel mondeling herdacht. Ook schriftelijk in de kranten geschiedde hetzelfde. Maar heeft men bij dit alles den schrijver rechtgedaan? Wij kunnen dit betwijfelbaar achten. Wat wij daarvan lazen kwam hierop neer: een schrijver van voor den oorlog, pittoresk, al wat buiten den tijd, kleintjes, fijntjes, en van een gezapige Vlaamschheid waarvan wij - dit hoort men tusschen de regels - ons nu langzamerhand ontslagen achten. Men zou daar eenig bezwaar tegen kunnen maken. Het kan zeer zeker zijn dat de nijpingen van den Vlaamschen taalstrijd in Vlaanderen de behoefte wekken zich van Vlaamsch particularisme en de eens geliefde, nu beruchte gezapigheid te ontdoen. Ik ken de motieven die deze huidige wending bepalen: ‘wij moeten tegenover het Fransch, het algemeen Nederlandsch als gelijkwaardige taal kunnen stellen. Men moet ons geen dialect

kunnen verwijten' enz. Wij echter die geen taalstrijd kennen, die aan andere kwalen lijden, b.v. de beschaafde stijve onverschilligheid die soms erger lijkt dan slag en terugslag, - wij vinden met Gezelle en nu weer de Boerenpsalm voor oogen - het ietwat bedenkelijk, de Vlaamsche eigen-aardigheid te verloochenen. Omdat deze, en met een slechts schijnbaar naïeve allure, het depôt bleek eener diepste menschelijkheid. De 'wereld' schijnt dit soms beter te begrijpen dan Nederland en Vlaanderen zelf.

Inderdaad: Sabbe is gezellig en gul geweest als schrijver. Gezellig was hij in de Filosoof van 't Sashuis, en vroom en zeer teeder, lente-schuchter, over-schuchter, was hij in Een Mei van vroomheid. Maar in 1912 kwam de Nood der Bariseele's. Na den oorlog het Pastoorke van Schaerdijcke.

Precies op den avond dat Sabbe, pas van een ziekte hersteld, zich zal gereedgemaakt hebben om te gaan slapen, om 10½ uur op den 11den Febr. - te gaan slapen in een slaap waaruit hij niet meer zou ontwaken - nam ik dit boek weer ter hand en las den dood van zijn Monne, waarin hij de zijne voor-schreven heeft. Dit boek, 'de Nood der Bariseele's' heeft mij, sinds het in 1912 verscheen, geobsedeerd. En nu kwam het mij weer in handen. En, ondanks alle gezapigheid, daar was het weer: dat hinderlijke floers voor de oogen, dat nu eenmaal bij enkele passages van de Bariseele's onvermijdelijk schijnt te zijn, bij het begin en het einde. En tevens dat andere obsedeerende gevoel van vroeger: van verzet en wrange droefenis, om wat in dit spilzieke leven ongekend verloren moet gaan. Een reactie die ook bij anderen, die het boek niet in 1912, maar in '38 lezen, zich nog voordeed. Want degeen voor wie ik de Nood der Bariseele's uit de kast nam, kon er maar moeilijk in vorderen. Niet omdat het geen mooi boek zou zijn, maar omdat het een boek was dat den lezer 'woedend en treurig' maakte. Hier zijn we wel zeer ver verwijderd van een altijd idyllische Sabbe, goedig ouderwetsch. Zeer ver verwijderd mag men eigenlijk niet zeggen. De teederheid, de zachtheid bij Sabbe is altijd levend. Maar bij het rijpen van zijn talent en zijn leven, schreef hij niet alleen de teederheid maar ook de tragedie dier teederheid uit. Het lot van zijn Monne, het weerlooze droomertje, de kleine primitief van Brugge,

die alles schoon ziet, de torens in het licht, de wallen, de landen, de lucht, de dieren en de kinderen, afgrijselijk neergeslagen door zijn botte verstompte omgeving en door zijn broer, de flinke 19de eeuwsche notarisklerk, tot een grauwe en schuwe sloof teruggebracht, en dan eindelijk door den invloed van een kind weer tot wat leven ontwakend, maar te laat, en met brekende oogen het leven nog zegenend omdat 'het toch zoo schoon was', - maar dat is de wreedste en prangendste tragedie van de door niemand verstane en begrepen dichterziel, de vergeefschheid van sommige edele levens, die door het toeval niet gered worden of - te laat. Dat is de bittere ondergrond van dit verder zoo sappig en schilderachtige boek, die schrijnen blijft, weemoedig en prangend. In het St. Jans hospitaal is een Memlinck-schilderij, waar tengere kleine blauw-en-gouden ruitertjes rijden door een zalige grijze lenteavond in een Brugsche straat, en plotseling dacht ik: zoo zou Monne die ook gezien hebben. Voltaire heeft met een wilde en weerbare lach het leven van zijn Candide, van de Zuivere beschreven. Zachtaardig en anecdotisch, maar op enkele oogenblikken weinig minder pijnigend werd dit door Sabbe gedaan. Natuurlijk is het behagen aan de anecdote hem dikwijls te sterk geworden. De Nood der Bariseele's is in dien zin geen gaaf werk. Het verzakt in het midden tot het typische, en het (ietwat bitter) genoeglijke. Al staan daar weer plotseling die bladzijden tusschen van den zelfmoord van den somberen vader Bariseele, in het ijle maanlicht, - een der meest magistrale bladzijden der Vlaamsche litteratuur.

In zekeren zin kan ook het na den oorlog gevolgde Pastoorke van Schaerdijcke een miskend meesterwerkje genoemd worden. Het motief van dit werk is eigenlijk aan dat van 'de Nood der Bariseele's' gelijk. Het zijn de zachten die Sabbe immer beschreef en dan: hoe ze 'vernederd en beleedigd' worden. Maar ook in dit boek, in schijn zoo spelend, meer een droom, een gracieuse marionettenfantasie, dan een realistisch verhaal, wordt de argeloos-idyllische toon van de Sasmeester en de Mei van Vroomheid niet meer hervonden. Het in de 18de eeuw spelende Pastoorke is als een geschreven menuet van Mozart, even rein en licht en dansend, maar evenzeer in blijd-

schap droevig. Een gulden landschap rond drie simpele figuren, eerst opgetogen, dan verdroevend: het Pastoorke, zijn vriend de manke poppekastspeler, het zoete Josientje, elkander verliezend, hervindend, elkaar opnieuw en voor altijd verliezend, maar dan met de hoop en het geloof in de eeuwige liefde. Een belofte die sterker flonkert boven hun verslagen en mishandelde levens naarmate het duister rond hen wordt, als een kleine maan die er in het zonnige landschap reeds was maar die helderder schijnen gaat in schemering en naderend nachtelijk duister. Het pastoorke bidt, Josientje uit een bordeel gered, gaat in een klooster, de poppekastspeler trekt eenzaam verder en koestert zijn groote liefde voor Josientje in berustende droomen en hoop op eenmaal wederzien. In dit fantastische verhaal, dat eigenlijk weinig met een bepaalde realiteit te maken heeft, ontplooit zich naast den verteller, ook de beschrijver Sabbe die ons soms reeds in de Bariseele's verrastte. Wanneer de groeiende schoonheid der wereld hem verrukt, krijgt Sabbe's proza een dynamische kracht, een diepe kleur en een gedragen rhythme, die denken doet aan de fonkeling der late Middeleeuwers, verwant ook aan de door weemoed bedwongen zwier van het Rococo (verwante verschijnselen) en die eenigszins vreemd aandoet tegenover de gemoedelijke anecdotiek van andere oogenblikken. Om deze reden zou men Sabbe misschien een improviseerend schrijver kunnen noemen. Zeker is, dat hij zijn kunst niet tot haar hoogste mogelijkheden heeft opgevoerd. Zijn middelen heeft hij nooit precies berekend, zooals b.v. Timmermans dat leukweg doet. Hij heeft er zich nooit op toegelegd, een bepaalde harmonie, zijn eigen harmonie, te bereiken. Zijn rijke leven was verdeeld over meerdere geestelijke belangen dan die van het vertellen alleen.

Wij herdenken hem bovenal als de schepper van het onvergetelijke broederpaar Monne en Jean-Baptiste, de zachte en de harde mensch, en dan de schepper Van Josientje, en haar manke minnaar. Zelf was hij wel weerbaar, en zijn leven was zeldzaam geslaagd. Maar altijd was zijn blik als kunstenaar gericht op hen, die zijn diepste verwanten waren naar droom en bedeesdheid, - en altijd zullen wij zijn stille vraag blijven hooren: wat maakt gij van hen, oh leven wreed en schoon...

Don Quijotte in de loopgraaf
Door Jef Last

Aan beide zijden van den weg liggen de dorre, zonverbrande velden open en verlaten tot aan den einder. Onvermurwbaar slaat de hitte zijn roffel op het blikken karkas van onze auto, onze oogen zijn zwart van het licht, onze handen klam van zweet, onze lichamen zinken machteloos achterover in de kussens. Wij passeeren een wegwijzer: Naar T o b o s o . Langs den berm staat een reklamebord: ‘Drinkt de zoete wijnen van Dulcinea!’ Er is echter geen herberg te zien waar men deze wijn zou kunnen drinken, geen mensch in de velden en op het lange witte lint van den weg zelfs niet een muilezelwagen, zooals men ze anders, in wolken van stof ziet voorbijsjokken, terwijl hun begeleiders slapen onder het tentdak.

Dit is la Mancha: ‘De vlek’ op de kaart van Spanje, het minst poëtische, minst romantische landschap, dat zich laat denken. En zoo leeg is het landschap dat onze verbeelding, als gehallucineerd, het zelf bevolkt met zijn schimmen en wij telkens weer, in het centrum der wijde vlakte, twee eenzame figuren meenen te zien: de schrale lange figuur van den ridder, ongevoelig voor de hitte, en naast hem Sancho Panza, half slapend over de hals van zijn ezel hangend en slechts zoo nu en dan ontwakend om, met een fraaien straal, de wijn uit zijn leeren veldflesch achter in zijn keel te mikken.

In de vlakte, die dood schijnt gedurende deze zware uren van de middagsiësta, leven hun beide gestalten, zooals zij leefden, vlak naast mij, de vele trage dagen in de loopgraaf bij Las Rosas, en steeds reëeler, steeds tastbaarder werden zij tot ik hen bijna als onvervangbare manschappen van mijn compagnie beschouwde.

Beiden?

Sancho was, zonder twijfel, overal aanwezig, in de eerste, in de tweede, zoowel als in de derde sectie. Als alarm geblazen werd kroop hij, vijf minuten nadat alles aangetreden stond en de sergeants de munitie reeds uitgedeeld hadden, met het goedmoedigste lachen ter wereld uit zijn hutje te voorschijn: het sla'tje was niet eerder klaar geweest, dat hij met olie en azijn uit wat uien en veldplanten klaar gemaakt had. ‘Of de luitenant geen zin had, om eens te proeven?’ De vijand bestookte ons urenlang met de shrapnell uit zijn mortieren. Met kloppende harten lagen wij haast ademloos in onze onderstanden. Vijf minuten nadat het bombardement voorbij was vond ik Sancho op de rand van een granaattrechter in de zon zitten, ijverig bezig de luizen uit zijn hemd te knappen. Hij was ergens uit Jaen gekomen, uit Andalusië of uit de provincie Toledo. Bij politieke vergaderingen sliep hij soms in, maar 's avonds als in de koelere lucht de krekels weer moed vonden om te sjirpen, zocht Sancho de kameraden op uit zijn ‘pueblo’, dan kon je in hun kring een sappig Castilliaansch hooren, sappiger, dan je ooit leest in de kranten en de vloed van spreekwoorden, waarbij de eigen meening zich listig verschuilt achter overgeleverde en algemeen aanvaarde boerenwijsheid.

Sancho Panza was voorwaar overal aanwezig, maar Don Quijotte?

Misschien onze kapitein Pignatelli die dag en nacht in zijn chavola lag en snurkende bevelen gaf, waaruit hond noch kat wijs kon worden en waaraan geen mensch zich stoorde? Pignatelli had zich in Madrid de galons van commandant gekocht en droeg die op zijn blouse, maar zoo, dat hij ze altijd met de lapel van zijn kraag kon bedekken, wanneer onze werkelijke commandant op bezoek kwam. 's Avonds echter, bij een goede flesch wijn, vertelde hij hoe Miaga hem persoonlijk kende en de een of andere dag in de loopgraven zou verschijnen om hem in zijn rang te herstellen.

In de Casa del Cuartel vond hij in oude illustraties het portret van den een of anderen 17den eeuwschen generaal Pignatelli. Hij knipte het uit, omlijstte het en zond het met een speciale enlacé aan zijn vrouw in Madrid. ‘Mijn voorvader,’

zeide hij tegen ons, hoewel iedereen wist, dat zijn stamboom hoogstens tot een paar marktkooplieden in Lavapies terugging. Wanneer Zsagka en ik op ons kleine magnetische schaakbord zaten te spelen, kwam hij soms achter ons staan. 'Een prachtig spel, ik heb vroeger menige wedstrijd in Madrid gewonnen.' Noodigde men hem uit zelf te spelen, dan had hij er geen tijd voor. In werkelijkheid wist hij geen pion van den koning te onderscheiden. De enkele keer, dat hij plotseling in de loopgraaf opdook, schwadronneerde hij en fantaseerde. Op een goeden avond kreeg hij het in zijn hoofd, alleen met al zijn officieren en onderofficieren een 'golpo de mano' te ondernemen, om een machinegeweer van den vijand te veroveren. 'Ik vraag vrijwilligers,' riep hij uit, 'om hun te toonen dat wij niet bang zijn.' Daar de heele onderneming door het open veld en zonder voorbereiding volkomen waanzin was, meldde zich niemand voor dezen zelfmoord. Waarschijnlijk had hij daarop gerekend. Zooals het was schonk onze weigering hem een welkome gelegenheid om een daverende filippica tegen de lafheid te houden, eindigende in een hoogdravend vertoog over Vrijheid, Broederschap en Idealen, waarna hij, tevreden met zich zelf, weer terugkroop in zijn chavola.

Iedereen lachte, iedereen wist dat Pignatelli, door een granaatscherf in zijn hoofd gewond was en dat de doktoren, die hem genezen verklaarden, niet binnen in zijn kersepit hebben gekeken.

'Iedere Spaansche compagnie,' zei sergeant Pastor tegen mij, 'moet nu eenmaal zijn Don Quijotte hebben.'

Het is zeker, dat Pignatelli met zijn rijbroek en gespoorde laarzen, hoewel hij slechts bij de infanterie is, ook uiterlijk aan den ridder van de droevige figuur herinnerde. Misschien zelfs te zeer.

Hoe meer ik erover nadacht, hoe meer de overeenkomst mij slechts aan de oppervlakte scheen te liggen. Sancho werd iederen dag tastbaarder, maar Don Quijotte vervluchtigde, vernevelde, - hij was ergens tusschen ons, dat weet ik zeker, maar bijna als een essence, onvatbaar, ongrijpbaar; ik zocht hem en vond hem niet, totdat mij op een dag plotseling een licht opging...

Er bestaan voor mij slechts zeer weinig boeken, die de zware proef van de loopgraaf te doorstaan vermogen. Eerst probeerde ik mij met detectiveromans te verstrooien. Hun kunstig geweven netwerk van verbeelding woei als spinrag uiteen voor den storm der gebeurtenissen. Ik had tijd noch lust de handig gelegde knoopen te ontwarren en bovendien, hoe belachelijk scheen al die drukte om de moord op den een of anderen nietsnut daar, waar bijna dagelijks de beste makkers om mij heen vielen zonder dat er een haan naar kraaide. Huxley's Point-contre-point boeide even door het rake exposé der verschillende karakters, maar daarna werkte de bloedlooze objectieve neutraliteit van den schrijver op mijn zenuwen en ik had geen sympathie voor de massochistische zelfaanklacht van een intellect dat voortdurend zijn onmacht bejammert om werkelijk te kunnen leven.

Het beste voldeed mij nog ‘le Rire’ van Bergson dat ik las terwijl ik huiverend opgerold lag onder mijn dunne deken. Ik zag het tragi-komische schouwspel van menschen wier levend organisme meer en meer door een kunstig gestelde machinerie wordt vervangen.

Was dat niet het beeld van zoo menige partij-automaat, wiens woorden evengoed op een gramofoonplaat staan konden, wiens artikelen allen per cyclostyle schijnen geschreven, wiens handelingen precies volgens het schema der revolutionnaire literatuur verloopen en bij wien alle menschelijke gevoelens van vriendschap, twijfel, vertwijfeling, smart en vreugde vervangen zijn door de geopenbaarde partijlijn? Het is waar dat deze figuren voor ons niet komisch werken. Maar zegt niet Bergson zelf dat een gevoel van angst de komische werking uitsluit. De Golem werkt evenmin komisch als de Pruisische Parademarsch, waarbij de mensch evenzeer tot machine wordt, maar dan tot de stoomwals, die over ons heen rolt. Het beste bewijs is, dat ook de Don Quijotte, die Bergson als het voorbeeld van een komisch werk noemt, mij allerminst komisch toescheen. In het licht der gebeurtenissen van onzen tijd kreeg het verhaal van den geestelijk gestoorden idealist, die ook de nuchtere man uit het volk meesleept in zijn krankzinnige avonturen, een bijna sinistre beteekenis voor mij.

Ik heb het lijvige werk van Cervantes daar in de loopgraaf, zonder dat de spanning ook maar een oogenblik verminderde in één adem uitgelezen. Hoe misdadig is het werk der brave dames die meesterwerken als die van Cervantes, Swift, Defoe, Andersen of de Duizend en één Nacht zoetsappig voor kinderen bewerken! - Hoe weerhouden zij ons van de levende bronnen der wereldliteratuur zelve te drinken door het weeë aftrekseltje dat zij van deze krachtige dranken plegen te brouwen. Men diende inderdaad die oude wijven als heksen te verbranden die met hun saloppen geest de helden der groote literatuur ontmannen en de prachtige taal van Cervantes nastamelen in hun bakerachtig Hollandsch. -

Cervantes' Don Quijotte interesseerde mij in het begin vooral technisch, als schrijver, door de koenheid en originaliteit van zijn compositie. De vergelijking in het boek zelf, met de kunstig geslepen taal der tusschengevoegde renaissance verhaaltjes (die echter in hun soort allerminst onderdoen voor de beste vertellingen uit de Decamerone) laat ons de frissche durf van een zoo krachtig en bijna boersch realisme in de tijd van ridderromans en hoofsche Arcadia's ten volle beseffen. Niet slechts door zijn inhoud, maar vooral ook door zijn stijl is de Don Quijotte een bruisend protest van het natuurlijke leven tegen de gezwollen rhetorica of hoofsche gekunsteldheid waarmede de z.g.n. betere standen van die dagen hun meerwaardigheid boven het gewone volk meenden te bewijzen.

Maar bovendien, waar vindt men, voor Gide, een schrijver die zoo als Cervantes beschouwingen over een schrijfwijze, doel en opzet tot een integreerende tegenzijde van de handeling zelf weet te maken? Herkent men niet in Cervantes een voorlooper van Pirandello wanneer hij, in het begin van het tweede deel, zijn hoofdpersonen zelf gemoedelijk hun levensbeschrijving laat beoordeelen en critiseeren? Hoe kunstig zijn de afzonderlijke verhalen, gedichten en romances in de groote handeling ingevlochten, hoe lezenswaard de beschouwingen over philosofie, economie of de Arabische wortels van Spaansche woorden, welk een onuitputtelijke bron voor kennis van het Spaansche volksleven zoowel als van de levende taal, vormen de spreekwoorden van Sancho. En toch is dit

alles nog slechts bijkomstig in verhouding tot het interesse dat de eigenlijke stof en vooral de diepe zin van het boek zelf biedt. Men denkt aan de tallooze commentaren waartoe, door de eeuwen heen, het boek aanleiding heeft gegeven en onwillekeurig ook aan de woorden van Goethe: 'Wo die Könige bauen, haben die Kärrner zu tun'.

Miquel de Unamuno zegt in zijn boek over Sancho Panza, dat van de beide helden van Cervantes Panza de werkelijke idealist is, omdat hij in Don Quijotte geloofde.

Ik kijk om mij heen in de loopgraaf. Een hol onder den grond is onze school voor analfabeten. Castro, een landarbeider van diep in de veertig, heeft zoo juist zijn drie uren schildwacht achter den rug in de voorste linie. Met zijn schoolschrift op de knieën bijt hij verdrietig op zijn penhouder, diepe rimpels groeven zich in zijn voorhoofd, hij is vergeten hoe men de q moet schrijven. Agapito Salido hangt met zijn heele lichaam over de tafel heen, het zweet parelt op zijn voorhoofd, zijn dikke, stugge arbeidershand houdt de pen vast alsof het een schop was. Allen werken met een verbeten, koppige ernst en schijnen de shrapnells niet meer te hooren, die boven onze linies ontploffen. Gisteren kwam Rofino Solano bij mij met den eersten brief die hij zelf aan zijn vrouw had geschreven: 'Ik ben iederen dag dankbaarder dat ik hier gekomen ben, want in het leger heb ik allerlei geleerd dat ik in ons dorp nooit had kunnen leeren.' Ze spellen de artikelen uit de krant als een openbaring: wat gedrukt staat moet toch wel waar zijn. Ze luisteren met gefronst voorhoofd naar de woordenvloed van onzen politieken commissaris, trachtende te begrijpen. Ontroerende honger van den eenvoudigen man uit het volk naar cultuur, merkwaardige eerbied voor een wereld waartoe hij nooit toegang had, maar die zijn intuïtie hem als een hoogere wereld laat begrijpen. Hoe ver zijn wij hier nog van het koudbloedige, voor niets eerbied hebbende cynisme der groote steden en voor de liederlijke vlegelachtigheid waarmede men de radio Beethoven laat spelen, terwijl men, liefst met een vloek, de aas op tafel gooit bij het petoeten. - De eerbied voor deze geheimzinnige 'kultuur' wordt overgedragen op hen die, dikwijls slechts door hun flux de bouche of het gebruik van woorden die op kennis schijnen te duiden,

in het bezit van deze cultuur geacht worden. Ziedaar het geheim van Sancho. Zijn kennis van het gewone leven is grooter dan die van Don Quijotte en zijn eenvoudige verstand tienmaal gezonder. Niet slechts doorziet hij de dwaasheden van zijn meester, maar hij veroorlooft zich zelfs op diens zwakheden te speculeeren en hem zoo nu en dan voor den gek te houden. Desondanks laat hij zich telkens opnieuw door de schijnbare kennis en de woordenrijkdom van Don Quijotte imponeeren. Tegen beter weten in gelooft hij in Don Quijotte's droomwereld, zelfs dan nog, wanneer deze op het eind van zijn leven, de voosheid van zijn eigen droomen doorziet en verloochent.

Zoover er van een ideaal sprake zijn kan is Sancho Panza daarvan, als Don Quijotte sterft, de eenige drager. Wie de Don Quijotte leest en om zich heen kijkt in de loopgraaf, voelt plotseling de ontzaggelijke verantwoordelijkheid, die het schrijverschap oplegt. Hoe zou het mogelijk zijn de Don Quijotte te lezen en zich niet de schijnbaar paradoxale uitval Van Chesterton te herinneren tegen de ‘idealisten’ die, volgens hem, aan alle ellende in de wereld schuld zijn!

Ik zeide reeds, dat mij bij het zoeken naar Don Quijotte in de loopgraaf, plotseling een licht opging. Dat gebeurde toen ik, na den Don Quijotte toevallig John Lothrop Motley's ‘La révolution des Pays Bas au XVIe siècle’ (in Fransche vertaling) ter hand nam. Ik werd getroffen door de zeldzame parallel van het historische gebeuren in mijn eigen land met dat wat wij in Spanje beleefden. In Motley's karakteristiek der Germanen ‘die zich schaamden om met het zweet van den arbeid te verwerven wat men veroveren kon met het zwaard’, vond ik het wezen zelf van het fascisme, laatste en meest konsequente uitdrukking der kapitalistische roofzucht. Daarna het dieptepunt van den oorlog. De hoofdstad Amsterdam in handen van den vijand. Haarlem, Zutfen en Naarden verloren, Leiden belegerd. Nog slechts twee vrije provinciën dragen het volle gewicht van den oorlog. De bekwaamste veldheeren van Europa, hand in hand met de geestelijke macht der kerk tegenover een handvol geuzen. De keizer en andere souvereinen dier dagen openlijk of verdekt aan de zijde der tyrannen. Het eigenlijke leger in Fries-

land, bij Mook en in Limburg verslagen en niets meer om weerstand te bieden dan het belasterde en gehoonde volk dat met de wapens in de hand de enkele, nog vrije steden verdedigt. Was dat niet de geschiedenis van Madrid zooals ik die beleefde in November? Ik las verder en vond, in het vijfde deel der Fransche uitgave het portret van Don Juan en zijn tegenstelling tot den waarachtigen idealist in de figuur van Willem van Oranje. Don Juan van Oostenrijk echter was de Chef van Cervantés in de beroemde slag van Lepanto tegen de Turken. Lag hier geen sleutel?

Ongetwijfeld, op het eerste gezicht is wel geen grooter contrast denkbaar dan dat tusschen den zwierigen, brillanten edelman, die don Juan was en den schralen ridder van de treurige figuur op zijn even treurige en schrale Rossinante. Deze tegenstelling echter is even oppervlakkig en schijnbaar als de overeenkomst, die ik eerst meende te bespeuren tusschen Don Quijotte en onzen kapitein Pignatelli. Een karikatuur was noodig, juist om het wezenlijke achter de al te verblindende uiterlijke schijn zichtbaar te maken. De overeenkomst ligt niet in gestalte of toevallige loopbaan, maar in de motieven welke zoowel don Juan als Don Quijotte dreven tot hun droomen en hun daden.

Wij zijn gewend in alle mogelijke studies en beschouwingen Don Quijotte als de ware idealist voorgesteld te vinden die zich door geen contact met de brute werkelijkheid van zijn idealen af laat brengen. De burgerlijke schrijvers van alle eeuwen huldigen hem als hun geestelijken vader. Een gevaarlijker, maar ook een juister zelfaanklacht is helaas niet denkbaar. Wat is in waarheid het ideaal dat don Quijotte nastreeft? Zijn eigen, hoogst persoonlijke roem en alle daden Van ridderlijkheid zijn slechts voorwendsel en middel om tot dezen roem te geraken. Hoopt niet Don Quijotte zelf (eerste hoofdstuk tweede deel) dat de geschiedschrijver wel zoo vriendelijk zal zijn om de waarheid te verkrachten en te verfraaien teneinde hem tot dezen roem te helpen? Bekommert hij zich ooit (b.v. in het geval van den boerenjongen die gegeeseld wordt) om de gevolgen van zijn daden of is hij bedroefd wanneer deze het omgekeerde gevolg bleken te heb-

ben, dan hij beoogde? Zondigt hij niet telkens tegen de zelfgestelde ridderwetten, bijvoorbeeld wanneer hij Sancho belooft de razende Roelant te spelen maar zijn zelfkwelling opgeeft zoodra zijn schildknaap uit het gezicht is?

Welk ridderlijk ideaal van bescherming der weezen en onderdrukten wordt gediend met het beroemde avontuur waaraan hij, trots, de naam ontleent van den leeuwenridder? Stelde hij daarbij niet juist de zwakken aan gevaar bloot en brak hij niet de ridderlijke wet van gehoorzaamheid aan zijn koning? Don Quijotte is lang niet zoo dwaas en verblind als men zou denken. Daar is een gesprek met Sancho, waarin hij openlijk erkent dat het er voor hem niet op aan komt of Dulcinea werkelijk bestaat en zoo schoon is als hij anderen, op straffe des doods, wil doen erkennen. ‘Maar,’ zegt Don Quijotte, ‘iedere ridder heeft nu eenmaal zijn dame noodig omdat hij anders geen werkelijke roem kan oogsten.’ Don Quijotte geeft voor, voortdurend door zijn liefde voor Dulcinea gedreven te worden. Maar als hij zich werkelijk gaan laat, en begint te droomen over zijn toekomst, zooals bij het avontuur met de z.g. infante Micomicona, dan is er in deze droomen van koningschap en huwelijk met de prinses in het geheel geen plaats meer voor Dulcinea. Hoe jammerlijk staat de idealist Don Quijotte in al zijn poovere menschelijkheid te kijk wanneer na de aframmeling door de herders, als Rossinante niet meer gaan kan, hij overal in de ridderwerken een excuus zoekt om op Sancho's ezel te mogen rijden, terwijl zijn evenzeer afgeranselde schildknaap te voet langs den weg mag sjokken!

Wanneer Don Quijotte het voorbeeld is van den modernen schrijver, dan is hij het voorbeeld van den intellectueel die achter een overvloed van fraaie woorden en z.g. idealen slechts zijn eigen ongebreidelde zucht naar roem tracht te verbergen. Dan, wij gelooven dat Don Quijotte illusterder opvolgers heeft dan de min of meer obscure schrijvers die aan de bourgeoisie idealen voorgoochelen waarachter hun werkelijke lust tot uitbuiting en exploitatie kan schuil gaan. Niet voor niets noemde men Hitler den Don Quijotte van München. Met den blik afgewend van heden en toekomst dient

een fantastisch, leugenachtig verleden als lokaas voor onnoozele zielen die den dictator aan zijn roem moeten helpen. Niet tegen de reëele nooden van volk en menschheid gaat de strijd, maar tegen windmolens en spoken die men zelf eerst heeft opgeroepen. Denkbeeldige toovenaars krijgen de schuld van al het onheil dat eigen dwaasheid veroorzaakt (de wijzen van Zion). Valsche idealen verdringen het heldere denken maar Sancho Panza mag op zijn achterste de klappen ontvangen als Don Quijotte's Dulcinea onttooverd moet worden. Of deze Dulcinea Maria Stuart heet, of derde rijk, of Romeinsch imperium doet weinig ter zake, de hoofdzaak is dat Sancho Panza zich gehoorzaam moet laten gebruiken om Don Quijotte, don Juan, don Franco of don Mussolini aan hun onsterfelijkheid te helpen.

Zoo herkende ik Don Quijotte van uit onze loopgraaf. Hij was aan de andere zijde niet langer de onschuldige dwaas van Cervantés met zijn kartonnen helm, maar de door Krupp bewapende Berseker die, alles terwille van het ideaal, zijn kanonnen liet spelen tegen de vrouwen en kinderen van Madrid!

Im Namen Dulcinea's de Tobosa

Ich sah das Sterben, einfach der Tod
sollte das Leben nicht gleich einfach sein?
Am fernen Berg, im holden Abendschein
ankert die Wolke wie ein spätes Boot.

Zwar färbte Schaumblut seine Lippen rot
das aus dem Munde trief in's Gras hinein,
doch war's dieselbe Farbe wie der Wein
der ihm so oft beim Singen Freude bot.

Ach, Ahnherr don Quijotte, für deine Jungfrau
bekommt der arme Sancho seinen Prügel
und ganz verzaubert wird die Kreatur.

Der eine Knappe gerbt des andern Haut blau,
Ein grosses Schützengrab wird jeder Hügel
für Ritter von der traurigen Figur.

En nu Sancho.

De heele wereld maakt zich vroolijk over den dikken materialist die alleen aan zijn buik denkt en die zich, als een ezel achter de wortel die men hem aan een hengel voorhoudt, laat verlokken door zijn beroemde ‘eiland’.

Welk een gevonden brokje!

Hoe meesmuilen alle dames die meiden houden over Teresa Panza die ook in een koets wil rijden: ‘zie je wel, dat “dàt volk” geen andere wensch heeft dan zelf op onze stoel te gaan zitten.’ En Sancho zelf denkt aan zijn ezel als don Quijotte denkt aan zijn schoone Dulcinea. Niet voor den roem wil hij graaf worden, maar alleen voor de volle schotels en de nog gevulder wijnkan. Toch is er een trekje, dat als de dames goed op wilden letten, hen zou kunnen beletten al te volmondig te lachen. Sancho is n.l., iedereen moet het erkennen, ‘geestig’. Waar komt deze geest vandaan bij zoo louter materie?

Ik heb reeds gewezen op de eerlijke bewondering van Sancho voor de kennis en kultuur van zijn meester. Maar zocht hij werkelijk alleen zijn ‘eiland’? Waarom dan blijft hij don Quijotte volgen ook als de droom van zijn eiland, na een kort gouverneurschap, voorgoed is vervlogen? Kan het zijn dat Sancho Panza van zijn meester hield? Kan het zijn dat de arme zich schaamt voor zijn idealen openlijk uit te komen, juist omdat men hem altijd geleerd heeft dat idealen slechts passen voor de ‘betere standen’?

Zeker, wie altijd honger heeft geleden droomt allereerst van een gevulde tafel.

Zeker, wie van den vroegen morgen tot den laten avond in het veld gewerkt heeft, ziet voorloopig als hoogste ideaal een zacht bed om in te slapen. Wie altijd uitgebuit is, zou op zijn beurt uit willen buiten. ‘Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral’, zong Brecht in zijn Drei Groschen Oper! Wie zal loochenen dat de ‘Moral’ bij Sancho komt nog voor hij zelfs naar hartelust kan ‘fressen’?

De droomen worden werkelijkheid, Sancho krijgt zijn eiland, Gebruikt hij zijn gouverneurschap om naar hartelust te eten. te luieren en zich te verrijken? Het tegendeel is het geval,

Sancho werkt, zooals hij op het veld werkte, van den morgen tot den avond. Sancho verbaast iedereen door zijn rechtvaardigheid en zijn eenvoudige menschelijke wijsheid. Sancho, die altijd bang was, wordt plotseling dapper, wanneer het daarop aankomt zijn eiland te verdedigen. Er is nauwelijks een nobeler taal denkbaar dan de woorden waarmede Sancho Panza zijn gouverneurschap neerlegt:

'Vuesas mercedes, se queden con Dios, y digan al Duque mi señor que desnudo naci, desnudo me hallo: ni pierdo ni gano: quiero decir que sin blanca entré en este gobierno, y sin ella salgo, bien al revés de como suelen salir los gobernadores de otras insulas.'

José Bergamin zegt dat de groote literatuur van Spanje altijd verbonden met het volk en daarom revolutionnair was. In de beschrijving van Sancho's gouverneurschap schijnt mij de revolutionnaire beteekenis van den Don Quijotte te liggen. Cervantes geloofde in de verborgen krachten die, achter een schijn van materialisme en lamzakkigheid, in het eenvoudige volk van Spanje verborgen lagen. Cervantes geloofde, dat het eenvoudige volk, wanneer het eenmaal de verantwoordelijkheid op zijn schouders voelde, even goed, ja beter dan de machthebbers van zijn tijd, bekwaam was tot de regeering. Als Don Quijotte sterft, dan sterft met hem een klasse die de ijdelheid en voosheid van zijn idealen inziet en daarom wil sterven. In Sancho echter, het volk, dat de toekomst voor zich heeft, is de levenswil onbluschbaar. 'Porque la mayor locura que puede hacer un hombre en esta vida es de jarse morir, sin más ni más, sin que nadie le mate ni otras manos le acaben que las de la melancolía'. Omdat het volk zich niet geslagen kan geven want, zegt Sancho: 'el que es vencido hoy ser vencedor mañana'.

Men begrijpe mij niet verkeerd. Cervantes' boek is geschreven in den tijd van het neergaande feodalisme en niet in onzen tijd van het ten einde gaande kapitalisme. Iedere te ver gedreven vergelijking begint daarom reeds te hinken. Tusschen Sancho en den Milicien van heden bestaat al het verschil dat in het onderscheid tusschen de woorden 'volk' en 'proletariaat' uitgedrukt wordt. Ik weet, dat schrijvers als

de Montherlant (service inutile) juist dit verschil maken als een lafheid beschouwen. Wij zijn het niet met hem eens. Proletariaat is het tot bewustzijn gerijpte volk, de chaos die vaste banen vond, het is niet de ‘bevrijde Don Quijotte van Lunacharsky’, maar de van den Don Quijotte bevrijde Sancho Panza.

Wanneer wij ons voorheen even een korte scherts met de verstarde partijautomaten veroorloofden, die in iedere organisatie zijn te vinden, dan willen wij nu uitdrukkelijk vooropstellen: in het proletariaat en vooral in zijn communistische voorhoede zijn de beste krachten uit het volk geworden tot dappere, edele en bewuste smeden van de toekomst. Mijn Sancho's in de loopgraven laten zich niet meer afranselen, maar zetten, dapperder dan Don Quijotte, hun leven in voor de vrijheid. Cervantes zou zijn vreugde aan hen beleefd hebben en zij zelf, wanneer ze straks allen lezen kunnen en de Don Quijotte koopen, die nog nooit in zulke massa-uitgaven gedrukt en verspreid werd als in dezen tijd, zullen glimlachend in Sancho Panza hun verleden herkennen, het kind dat in en door den strijd tot man werd.

Exodus[1)]
Door M. Mok

I

Een stille voor het aangezicht des Heeren,
een die den loop der dagen niet meer telde:
hij wist dat alles tot den dood moest keeren
en stervend naar den hemel overhelde;
dat de geroepenen hun plicht verzaken
- te zwaar weegt de verkiezing op hun leven -
en dat men tot den hemel kan geraken
zonder een teeken van zich af te geven;
dat alles droomen gaat, wanneer de zachte
aanvaarding heel het lichaam heeft betogen:
steeds verder lokt de stroom der blauwe nachten,
het hart, steeds dieper tot den dood bewogen,
erkent zijn Meester in een laat moment:
doe mij, in U verloren, verderleven,
er is mij niets dan Uw gelaat gebleven,
en dat geen morgen dit mysterie schend'...

II

Hij was een stille, van zijn volk verdwaalde,
een vreemdeling, die peinzend op het wonder
zijn kudden hoedde en zich nimmer zonder
een aarzeling aan het geluk onthaalde
van onder medemenschen te verkeeren:
een vrouw, een kind, de glimlach van een vader,
het bracht hem alles tot den hemel nader,
het ondoorgrondelijk gebied des Heeren,
dat over deze aarde zijn gewelven
uitstrekte; en de anderen beginnen

1) Verschijnt binnenkort bij N.V. Uitg. Mij v/h C.A. Mees, Santpoort.

hun leven en de dagelijksche dingen
zoo simpel, dat hij somtijds in zichzelven
het spoor terugvond van die simpelheid:
een diepen droom van eeuwigheid te smaken,
maar het geluk der aarde niet verzaken,
ziel en omhulsel tot de taak bereid.

III

Een blanke dageraad doofde de sterren,
de kudde, zwarte spikkels, liep te grazen,
en Mozes huiverde, om de extase,
die langzaam hem bekroop, zooals van verre
woestijnwind aangevlaagd komt en nog bieden
de velden hun gelaat den open hemel,
dan wolkt het feller, en in een gewemel
van zand en vuur gaat heel de wereld zieden.
Zoo zag hij naar het langzaam lichter worden
en trok den mantel vaster om de leden:
dit was de namelooze dag van heden
voor hem, wiens lichaam naar den droom verdorde;
dit was de dag, maar om zijn mond, gegroefd,
trilde de onrust en zijn oogen baden
om uitkomst, of de Heer hem had verraden,
en heel zijn ziel was tot den dood bedroefd.

IV

Hij wilde wederkeeren tot de zijnen,
Zippora, Gersom, en hun aanschijn minnen,
man van zijn vrouw, kind met zijn kind, en binnen
een nauw bestaan zijn droomgebied verkleinen;
de kreten hooren van de dorpelingen,
die tot den dag ontwaken, hun bewegen
indrinken, hun bereidheid om het veege
leven en al de vele kleine dingen
tot aan het eind te dragen; niet meer weten,
dat er een God roept achter hun bedrijven,
dat allen eenzaam in den dood verstijven
en voor een hooger heil de aard vergeten.
Maar hij bleef staan, de zon trok hooger op,

een davering van licht over de velden,
en Mozes, de geroepene, ontstelde
nog meer: het braambosch brandde op den top.

V

Hij ging alleen tot waar de vlammen woedden,
de uren stierven weg achter zijn schreden,
alsof hem sluiers van de oogen gleden
zag hij het verre hemelbekken bloeden.
O, weer te gaan, voor eeuwig, naar het lage
gebied van droom en leven, onbewogen
den hemel aanzien... Maar hij stond gebogen
onder den last die hem werd opgedragen:
'Uw broeders zuchten, ik zal hen bevrijden,
Kanaän, vloeiende van melk en honing,
heb ik hen aangewezen tot een woning.
Uw mond zal mijn ontzaglijkheid belijden!'
En Mozes keerde weer tot zijn gebied,
riep vrouw en kind en is zijn tocht begonnen,
en zie, nog stond de lucht in bloed geronnen.
En sinds verliet hem Gods nabijheid niet.

VI

Zij waren slaven in Egypte's woning;
Nog had de zon den dag niet uitgeroepen,
of reeds betraden zij, vormlooze troepen,
de werksteden om voor een wreeden koning
het leem te mengen met de strooien draden,
de tichelsteenen voor den Hof te branden.
Het volk van God ontluisterde zijn handen
aan duivelswerk en kende geen beraden
dan om den zweepslag te ontgaan; het grijnzen
der aandrijvers ontnam hun alle hopen,
dat ooit de dag in vrede zou verloopen;
de avond zag hen naar zijn duister deinzen
gestriemd, geschonden, ziek en afgetobd.
Nog even wilden hun de sterren lichten,
dan streek de dood reeds over hun gezichten;
weer hadden zij een dag van leed verkropt.

VII

Geslachten die het hemelsche verloren,
dagen, seizoenen die vergeefs ontbloeiden;
er vonkte geen verzet uit hun vermoeide
aanvaarding: tot de dienstbaarheid geboren,
verliep hun leven van een bevend tasten
naar heil weldra tot tranenloos berusten.
Zij wisten niet dat hen een moeder kuste,
dat zij hen eenmaal in haar warme, vaste
gebaar omhooghield tot den God des Hemels.
Steeds stiller werd hun hart, alleen de zweepen
gilden hun aanroep en de drijvers grepen
hen die versaagden; als gestorven kemels
stonken zij in het zand van de woestijn,
een prooi der gieren lagen zij te rotten,
de heidens schopten naar hun naakte botten,
die nooit genoeg vernederd konden zijn.

VIII

En Mozes, met den toorn Gods beladen,
een reus, een vlammende, trok door de landen:
paleizen, waterwerken, aan de handen
ontsprongen die niet meer om uitkomst baden.
Prachtlievend volk dat zich in weelde wendde,
het trotsch gelaat den hemel toegeheven,
den gruwelgoden die in ontucht leven,
creaties die Gods zuiver zonlicht schenden.
In tempels fluisterde men tot fantomen,
dieren en monsters in een wulpsch begeeren
aanbeden, tot in wreed-mystieke droomen
extase in ontspanning wou verkeeren:
van bloed beneveld ging het lichaam schuil,
het dreef den ondergrond des levens tegen
en was ten slotte hijgend neergelegen.
Terwijl de slaven baadden in het vuil.

IX

En dan, temidden van zijn heerschersstoeten,
de Farao, wiens trekken scherpgesneden

den onderdaan ter aarde zinken deden,
daar hij in hem het eeuwige ontmoette.
Gansch het heelal stond in hem saamgedrongen,
hij was het eindpunt en het oerbeginnen,
de tijd ontbloeide aan zijn eenzaam zinnen,
aan hem was zon en duisternis ontsprongen;
zijn armslag moest op dood of leven duiden,
hij hield het heil der wereld in zijn handen,
hij deed bij nacht het sterrenleger branden,
hij schiep de stilte, hij schiep de geluiden.
Priester en toovenaar stond hem terzij:
hoe hij zijn tempels en paleizen bouwde,
zijn pyramiden naar den hemel vouwde:
God zelf trok aan hun oogopslag voorbij.

X

En Mozes, door Gods ademtocht bezeten,
sprak naar het moede hart van de verdrukten:
hoe zich hun lichaam in verslaving bukte,
of hun geen hemelsch heil was toegemeten;
of niet de Heer Zijn zegen had bevolen
over de armsten die Zijn zon verdroegen:
‘Hij zal hen treffen, die u wonden sloegen!’
Men zag de uitgeputten samenscholen:
een licht ging in hun doffe oog ontvonken,
een hand vernietigde hun kerkermuren
en deed de heerschers tuimelen, de pure
morgen heeft in hun aangezicht geblonken:
Gods wereld in haar onberoerden staat,
een luwe wind streek zacht langs jonge twijgen,
velden en vee, en overal het zwijgen,
waarin de zin der schepping opengaat.

XI

‘Wij lachen om dat wat ons is geschonken,
wij weenen om de volheid van Gods zegen.’
Zij drongen op, dooreen, zij schenen dronken,
en Mozes zag hen aan en heeft gezwegen.
Zijn oogen peilden achter de gezichten

den afgrond van hun toomeloos begeeren
naar een geluk dat nimmer zou verkeeren;
hun snelle aandrift, hun kleinmoedig zwichten
voor wanhoop als de nood in hen zou rijpen.
En Mozes stond alleen, hij zag de jaren
zich openen, een somber openbaren
van Godsvrucht, trouweloosheid en vergrijpen.
Hij zag zijn volk, een zwarte karavaan,
die de woestijn doorkronkelde, hij steunde
onder de macht van God, die op hem leunde.
En is den weg naar het paleis gegaan.

XII

Hoog door de morgenzon is hij geschreden
naast zijnen broeder, als een zuil van leven,
zijn aanblik deed de hovelingen beven,
maar heel zijn ziel heeft om Gods kracht gebeden.
Het voer hem aan, zoo machtig: hèm trotseeren
beteekende den hemel zelf uitdagen;
hij scheen den bliksem voor zich uit te jagen.
Maar Farao, in cynisch blasphemeeren
- een straal van hooger licht dan deze Joden -
is dreigend van zijn zetel opgerezen:
‘Uw broeders zullen zelf het stroo uitlezen!
Geen wet zal gelden buiten mijn geboden!’
Men dreef de slaven naar het open veld,
zij tastten naar het stroo met dorre handen,
er stond een blinde zon op hen te branden,
de zweep heeft hun het laatste woord verteld.

XIII

De armen klaagden en aan Mozes' oogen
welde de weemoed uit: ‘Zie hoe geschonden
Uw schepsels zijn, waarom mijn onvermogen,
o God, tot hunne redding uitgezonden?’
En God: ‘Dit is Mijn volk, hun zij tot woning
het erf der vaderen. Nu zult gij spreken
tot Farao met woord en wonderteeken.’

Weerom traden zij nader tot den koning.
De lippen tot een vloek tezaamgebeten
tartte hij deze mannen, en hun spreken
is aan het pantser van zijn haat bezweken.
Maar Aron, rechtstaand, heeft staf gesmeten,
en zie, een draak wrong zich tot aan den troon.
En wat Egypte's wijzen niet verstonden:
zijn draak heeft gulzig hun gebroed verslonden,
Maar Farao sprak enkel schimp en hoon.

XIV

En het geschiedde naar God had bevolen:
in stinkend bloed verkeerde Hij het water,
opkolking uit een onderaardschen krater,
waarop ruglings de doode visschenscholen
den einder toedreven. In vaten, poelen,
in troggen, plassen, in het slijk der wegen
stonk het gestolde bloed den hemel tegen
en vulde heel de wereld met zijn koele
bewegingloosheid, met zijn ongesproken
klacht om de schuldeloozen, die gevallen
onder de tyrannie, in duizendtallen
heropstonden, en in een ongebroken
getuigenis hun bloed onder Gods licht
vertoonden. En het volk, te hoop geloopen,
stiet met zijn spaden wild den bodem open
en bloed spoot in hun smachtend aangezicht.

XV

Maar nauwelijks had God het levend water,
het zilverkleurige, het spiegelklare,
herschapen tot zijn staat, dat het geklater
van de rivier voor de bedrukte scharen
tot jubelzang werd, of Zijn handen daalden
weer doodelijk op die Zijn schepping schonden;
de blinde chaos scheen opnieuw ontbonden:
vanuit het land dat aan den einder paalde
alzijds kwamen de vorschen aangesprongen,

gladhuidig en ontstellend, bij millioenen
bestreken zij de aarde, in hun groene
wemeling, in hun walgelijk gedrongen
puiloogen scheen het licht der zon vergaan.
En Farao, voor één moment verloren,
sprak: ‘Bidt en dat de Heere u verhoore!’
En God trok Zijne hand van hem vandaan.

XVI

En andermaal heeft God gericht gehouden
aan den woordschendige, die in zijn weelde
ten troon zat en met alle waarden speelde,
waarop een vrome drift den hemel bouwde.
Daar kwam beweging in het stof der aarde,
daar kwamen teekenen aan alle wanden,
een langzaam kruipen langs gelaat en handen,
of overal een schaduwing rondwaarde,
die aan de dingen tastte; geen bewegen,
geen afweer kon het luizenvolk verjagen,
men zag de menschen en het vee in trage
walging het ongedierte van zich vegen,
maar als een grijze zee kroop het weer aan.
De geesel werd verdubbeld, ongedierte
velerlei vormen teekende in slierten
door het gebied van den tyran zijn baan.

XVII

Dan werd het vee getroffen: eensklaps straalden
de dierenoogen in een donker gloeien,
bezetenen die zich niet van hun boeien
bevrijden konden, schurend ademhaalden,
etter en bloed uitspogen, en met builen,
waaruit de ziekte sijpelde, als dronken
rondtolden, loeiend aan de aarde zonken,
en in den dood verliep hun angstig huilen.
Alom de donkere, verwrongen beesten,
die met gebroken oogen voor zich staarden,
of zij een somberder bestaan ontwaarden:

een nacht van wilde nooden en tempeesten.
De atmosfeer scheen met hun kwaal besmet,
een lijkenstank die tot de hemelbogen
ontbinding uitdroeg. Maar nog onbewogen
tartte de vorst de goddelijke wet.

XVIII

En Mozes stak zijn armen in den oven
en slingerde de asch met volle vuisten
ten hemel en weerom, in wolken, mischte
het stof ter aarde; en het volk, bestoven,
schudde zich, brandende van roode zweren,
in blaren uitbrekend, dat zij zich kromden
onder de geeseling, maar dra verstomde
ieder gebaren: een niet af te keeren
pijniging, als een vloeiend vuur, betastte
hun leden en verstolde tot een ijzen
beklemming, die op duizend wreede wijzen
zijn kreet van sterven in hun ooren kraste.
En Mozes trad opnieuw voor 's konings troon:
De Heere zal Zijn macht aan u betoonen!
Daar zal geen God naast Hem op aarde wonen!'
Zijn stem verklonk en Farao sprak hoon.

XIX

De hemel stond, een gladde, grauwe spiegel,
waaronder de verduisterende velden
lagen verdrukt; een scherpe windvlaag snelde
door de gewassen, wier weerloos gewiegel
nog om erbarmen vroeg, toen vuren tongen,
neerschietend langs de harde hemelwanden,
waarop de Heer Zijn roffel deed ontbranden,
het bleeke aangezicht der aard besprongen.
Toen werd het gapende heelal gesloten
door hagelsteenen, die in trossen vielen
en samenklontten, als benarde zielen,
die in hun doodsnood op elkander stooten;
en telkens wrong het vurige serpent

zich kronkelend ter aarde; de gewassen
gingen verloren onder ijsmoerassen,
daar stond geen boom, geen bloem meer overend.

XX

De koning, in een wreed en somber peinzen
verstikkend, zag den weedom van zijn knechten
en sprak: ‘Zoo dient uw God!’ Maar Mozes rechtte
zijn lichaam en las het verborgen grijnzen
achter dit starre masker, het verwoede
spel met den hemel dat dit hart verteerde.
‘Zoo trekken wij met al wat wij beheerden,
jongen en ouden, krachtigen en moeden!’
En Farao: ‘Niet alzoo zult gij trekken,
maar dient dan uwen God naar uw behagen!’
Zijn hand schoot uit, als door een storm geslagen
zag men de knechten zich ter aarde strekken,
terwijl de Godsgezanten onbeschroomd
ter poorte gingen, in de ruimte traden
en gelijk vorsten in het zonlicht baadden,
dat aan de holte van Gods hand ontstroomt.

XXI

Door alle kieren joeg het, zooals honden,
die, aangehitst, niet meer hun meester hooren,
maar aan een vreemde inblazing verloren,
een eindelooze drift te delgen vonden;
zoo striemden winden langs Egypte's vlakten,
toenemend in geweld, terwijl de luchten
met zwarte vlokken dreven, die tot vruchten
uitdijden, tot een wolkenheir dat zakte
gierend ter aard, millioenenvoud bedekkend
de platgeslagen velden, in een zwoele
gulzigheid, in een duizelend krioelen
van kopsprieten en pooten, en verwekkend
nachten wanstaltig van rumoer en schrik.
Hun doodsmuziek, hun teisterende kreten
sneden de ruimte, en het kaalgevreten
land zag den morgen aan met leegen blik.

XXII

En gansch Egypte, in verwezen lijden,
wachtte des konings woord, maar geen erbarmen
vloeide zijn balsem uit over de armen.
En Mozes, in een hoog gebaren, breidde
een floers over de wereld, zwarte dampen,
vertastbarend tot muren, die de stralen
der zon terugsloegen. Het ademhalen
der menschen scheen verstikt, in doffe krampen
drukte de atmosfeer de creaturen,
die als in holen tastten, met de handen
verloren teekens in het duister brandden,
weenend hun oogen uit om het azuren
spansel des hemels. Door den blinden nacht
kwamen de schimmen van den waanzin springen,
ontstaken vuren, barstten uit tot zingen,
dat in een reuteling werd omgebracht.

XXIII

Nog heerschte Farao, zijn oogen boorden
den nieuwen dag in, maar zijn vel verstrakte
langs juk- en kaakbeen en bijwijlen pakte
een siddering zijn aangezicht. Er gloorde
een donker vuur in hem, een wild beseffen
van ondergang. Zijn woorden waren steenen,
die hij den honden toesmeet: ‘Zoo trekt henen,
maar laat uw kudden hier!’ In een verheffen,
rotsachtig, onaantastbaar naar den lijve,
sprak Mozes, en het was alsof een donder
de aarde beven deed: ‘Wij gaan niet zonder
ons vee en zelfs geen klauw zal achterblijven!’
Een afgrond brak zich open voor den vorst:
‘Gij sterft zoo gij u ooit weer hier zult wagen!’
En Mozes: ‘Zoo gij zegt!’ - in snelle slagen
klopte het toornig hart in zijne borst.

XXIV

O, het gericht der duizenden, de kleinen,
waaraan de Heer Zijn vonnis had gesproken,

de eerstgeborenen, die, nauw ontloken,
den vollen dag uitdronken en het schijnen
der zon langs hun verrukte oogen proefden
als kostelijken wijn; wier juichend stoeien
verheuging hunner ouders was, een gloeien
van levensdrift die eeuwigheid behoefde. -
Zij allen en de dartelende dieren
langs moeders flanken, de van licht bestoven
veulens en kalven, die de ruimte snoven
reikhalzend - Maar het goddelijk bestieren
verkoor hen tot het lossen van de schuld,
die een verharde koning op zich laadde.
De nacht sloeg neer, als in een wolk van kwade
voorzegging lag Egypteland gehuld.

XXV

Zij deden naar hen Mozes had bevolen:
aan alle dorpels stond het bloed gestreken
des Paaschlams dat zij slachtten, als een teeken
voor den Voltrekker; en in een verstolen
huivering school het volk van God bijeenen,
er brak geen klank meer los uit hunne monden.
Zij hoorden Hem voorbijgaan, een seconde
van duldelooze angst, er schoot een weenen
hun oogen uit, zij waren aangeraakten
door het mysterie, in de stilte schokte
even hun lichaam en hun adem stokte,
alsof hun bloed zijn cirkeling verzaakte,
alsof de aarde, in Gods hand gevat,
tezamen kromp, zich tot een wolk verdichtte.
Koud droop het zweet van hunne aangezichten,
droog was de strot die om genade bad.

XXVI

Al wat de Heer geschapen heeft wil leven;
de warme adem stroomde door het duister
de sterren tegemoet, daar was geen fluister
van wind, daar stond geen stengel meer te beven.

Menschen en dieren, aan den droom verloren,
peilden de diepte niet van hun verlangen
dat zich ten hemel hief - daar was een bange
nadering die hun slapen kwam verstoren,
daar trok een siddering langs de gezichten,
de moeders sprongen schreeuwend van haar sponden:
als door een doodelijk vergif geschonden,
blauw en stuiptrekkend, lagen daar de wichten;
zij hijgden nog naar lucht, een gladde steen
verkilde gansch hun lijf, de droomen bloeiden
ten laatsten maal, dan waren zij ontboeiden.
En groot steeg naar den hemel het geween.

XXVII

Daar stond de koning en daar was gelegen
zijn kind, zijn zoon, wiens witte trekken glansden,
terwijl de kaarsvlam langs de muren danste,
in zulk een peilloos wit, zijn blikken stegen,
wijd open, naar zoo diepe achtergronden,
dat Farao eensklaps het absolute
van zijnen val ervoer en in een brute
geweldigheid heeft hij zijn smart ontbonden,
riep Mozes, Aron, zegde hen in schorre
verslagenheid te trekken, allen, allen,
met schapen, runderen, bij duizendtallen.
En wendde het gelaat en zag in dorre
vruchteloosheid het rijzen van de zon.
En heel het volk trok, met zijn ongezuurde
deegkoeken in de hand, met zijn verpuurde
sieradiën, al wat het torsen kon.

XXVIII

Vierhonderddertig jaren van verslaven,
van nameloos gebukt gaan onder nooden;
toen sprong de hemel open in een roode
ontvlamming en zij rekten zich en gaven
hun hunkering de sporen en onttoomden
hun blijdschap en hun oogen liepen over,

en aan hun wimpers trilden, dauw aan loover,
de tranen, en de morgenzon bestroomde
hun bloeiende gelaat; Gods handen streelden
hun lichaam, inniger dan ooit een moeder
haar kind; zij schonken aan den Albehoeder
zich weg, zij wilden schuilgaan in zijn weelde.
Maar Mozes sprak: ‘Gedenk uw slavernij!’
En schreed dan peinzend verder naast de schare,
en zag de wolkkolom voorop, de klare
stem van den Heere was hem zeer nabij.

XXIX

En Farao zag de verlaten hutten
van Israël, waar nog de vuren dampten,
het huisraad omgetuimeld lag; er krampte
maatlooze woede in hem op, hij stutte
de handen aan het voorhoofd: ginds verdwenen
de laatsten uit het zicht. Hij spoog den Heere
zijn haat toe, in een schrikkelijk bezweren
van wraak, en riep zijn volk en zij verschenen,
duizenden aangegord, en eer het nachtte,
zweepten de menners en de wagens knarsten
over de landen, die, grauw en gebarsten
geen boom meer droegen en geen bloei verwachtten.
En Farao, zelf zweepend op zijn ros,
de vogelspitse kop vooruitgestoken,
kneusde de slaven reeds aan huid en knoken,
sloeg alle driften van zijn lichaam los.

XXX

Een ver gedreun, en donkere figuren,
die aan den einder uitrezen tot schimmen,
verduisterend de avondroode kimme,
zag Israël hen naderen. Een gure
woestijnwind deed het bloed in hen verkillen,
en doodsangst scheurde al hun pories open,
stilte en duister kwamen toegekropen,
als monsters die hun helschen lust gaan stillen.

‘Waarom liet gij ons niet den koning dienen?
Zie hoe wij aan den dood zijn prijsgegeven!’
En Mozes sprak: ‘De Heer staat voor uw leven!’
En voor hen lag de zee in nooit geziene
flonkering van smaragd, de vuurkolom
doorlichtte elken droppel, op de kammen
der golven dansten sidderende vlammen,
tot aan de oevers van den hemelkom.

XXXI

En Mozes nam den staf: tot wanden hieven
de wateren zich op, naar beide zijden
hoog torenend, het duizendjarig glijden
der golven was door een onzichtbaar klieven,
een ademtocht, die elementen scheidde,
verstard. En donker glansden deze muren
terwijl het volk zijn overtocht van uren
droomend volbracht, en aan de harten vlijde
een warmte zich, te goddelijk voor woorden;
terwijl des konings heir in lange stoeten
de duisternis doorbotste en ontmoette
de wolkkolom. Tot in den hemel boorde
de raderknarsing zich, het scheen,
dat hen de aarde tot zich in ging sleuren.
Maar Mozes hief den staf, dat in het scheuren
der watermuren vorst en heir verdween.

Strekkingen
Door C.L. de Ligt-van Rossem

V

Krishnamurti's ontwikkeling zal de lezers van De Stem bekend zijn. Als profeet en Wereldleraar, reïnkarnatie van Jezus Christus, door de theosofische leiders aangekondigd en opgevoed, en door de talloze leden van de Orde van de Ster van het Oosten als zodanig begroet, stelde hij vele van zijn volgelingen teleur, door in 1929 de gehele orde eenvoudig te ontbinden. Hij verwierp alle autoriteit waarmee men hem had bekleed, en verbrak elke band met de Theosofische Vereniging. Het kasteel te Ommen, dat de eigenaar te zijner beschikking gesteld had, gaf hij terug: hij wenste geen materiële bezittingen te hebben. Volgelingen en aanhangers wees hij af, zeggende, dat hij niet gekomen was om een nieuwe religie te stichten, maar om de mensen tot zelfbewustzijn en zelfbevrijding te wekken: ‘gij kunt Krishnamurti niet navolgen, want Krishnamurti bestaat niet’.

Het hoofdthema van het Sterkamp 1937, waarvan het rapport thans voor ons ligt, was dan ook: de gekonditionneerde en de vrije mens.

In plaats van slechts redevoeringen te houden, zoals hij dit gedurende tien jaar in verschillende kampen gedaan had, wat, naar zijn mening, na zoveel tijd bedroevend weinig had uitgewerkt, trachtte Krishnamurti in 1937 voor het eerst een nieuwe methode in te voeren, n.l. het houden van korte inleidingen, gevolgd door onderlinge diskussie. Wellicht waren de kursisten nog te weinig voorbereid, of was de geest van de aanwezigen te weinig kritisch ingesteld, in ieder geval was er van een werkelijke diskussie, in de zin van uitwisseling van gedachten, nog geen sprake. Er werden hem korte vragen gesteld, die hij nooit direkt beantwoordde, maar door nieuwe vragen als het ware terugkaatste, opdat

de werkelijke bedoeling, of de persoonlijke motieven van de vrager duidelijker zouden worden.

Het gelukte Krishnamurti voor een groot deel zijn kursisten te doen beseffen hoezeer ieder door omstandigheden bepaald is. De aanwezigen voelden inderdaad duidelijker dan ooit tevoren, hoe iedere gedachte, iedere opvatting die men uitte, ieder geloof dat men aanhing, tot zelfs de wijze van spreken en de gebaren die men maakte, bepaald waren door afkomst, opvoeding, maatschappelijke omstandigheden, werk of werkeloosheid, enz. Tenslotte begon men zichzelf en anderen te zien als ledepoppen, die automatisch reageren, wanneer er aan de touwtjes wordt getrokken, en waaraan niets werkelijk oorspronkelijks of spontaans eigen is. Het was dan ook de bedoeling van den inleider, te laten voelen, dat het Ik waaraan men meest zo hevig vastzit, niets is dan schijn, een illusie. Maar aan deze illusie hecht men zich krampachtig, versterkt ze zelfs aanhoudend door allerlei begeerten, angsten en de vele wijzen van zelfbescherming, die uitdrukking vinden in allerlei vormen van geloof, gewoonten, opvattingen, idealen zelfs, en in het najagen van succes, het hebben van ambities, of het beroemd willen zijn. Het Ik in zijn zoeken naar zelfbescherming, wordt steeds beperkter, steeds meer op zichzelf geconcentreerd en schept scheidingen en splitsingen als: mijn en dijn, ik en mijn buurman, mijn land, mijn ras, mijn klasse, mijn geloof, enz. Hierdoor ontstaan weerstanden en onvermijdelijke botsingen, en als gevolg daarvan, de vele uiterlijke middelen van zelfverdediging: wetten, rechtbanken, politie, leger, vloot, gevangenissen, enz. zowel als de morele middelen van onderdrukking en uitbuiting.

Het Ik, dat volgens Krishnamurti statisch is, daar het zich gevangen zet in dogma's, opvattingen, gewoonten, die wezenlijk niet anders zijn dan een gekamoefleerde drift tot zelfbehoud en verdediging van de schijnwaarden die het in zijn begeerte geschapen heeft, is in voortdurend konflikt met het Leven, dat dynamisch is, steeds verandert, zich steeds hernieuwt. De botsingen die ontstaan tussen het dynamische Leven en de statisch ingestelde mens, veroorzaken lijden en smart, waaraan men zich keer op keer tracht, maar niet vermag te onttrekken, omdat de menselijke geest steeds weer zoekt te vluchten in schijnmaatregelen: in oude of nieuwe

geloven - reïnkarnatie b.v. of het geluk in het hiernamaals - dogma's, allerhande opvattingen en verklaringen die in overeenstemming zijn met zijn door begeerten gekonditionneerde wezen. Bovendien, meent Krishnamurti, worden door herinneringen en ervaringen slechts weer nieuwe kondities toegevoegd aan de reeds bestaande, en het Ik daardoor altijd meer versterkt en bestendigd. Welke moeite de mens ook doet om zich te verlossen van het lijden, het zal hem niet baten, voordat hij het probleem van het lijden en de smart in zijn geheel heeft doorzien. Hij kan trachten het maatschappelijk proces beter te regelen, hij zal er slechts in slagen de ene vorm in de plaats te stellen van de andere, zonder daarmee iets wezenlijks te hebben veranderd. Hij kan ook zichzelf trachten te bevrijden en aan zijn begrenzingen zien te ontkomen door b.v. niet meer te willen begeren, het zal hem slechts anders konditionneren, nog meer beperken, omdat de mens door zijn wil opnieuw weerstanden schept die altijd weer voortkomen uit begeerte en beperkt begrip.

Krishnamurti ziet tenslotte heel de samenleving beheerst door begeerte, drift om te veroveren wat men nog niet heeft, en vast te houden wat men heeft. Deze begeerte, die zich kristalliseert in alle mogelijke gedachten zowel als handelingen, wensen en verlangens, jaloesie, haat, konkurrentie en geweld, maakt iedere werkelijk menselijke verhouding onmogelijk, daar echte geestverwantschap een levend, dynamisch verband is, los van gewoonten en bezitsdrift, een onophoudelijke spontane belangeloze aanpassing aan de wisselende omstandigheden.

Hoe zal men zich dan uit de fatale cirkelgang van begeren, niet willen begeren, en daardoor toch weer begeren, ooit kunnen verlossen? Niet door een langzame evolutie, verklaart Krishnamurti. Begeerte, haat, geweld, kunnen niet geleidelijk door belangeloosheid, liefde, en verlangen naar vrede overwonnen worden. Hij meent zelfs, dat ‘psychische groei’ niet bestaat; er zijn enkel verschillende gemoedstoestanden: óf geheel door haat beheerst, óf geheel van liefde vervuld. De tegenstrijdigheid die men in zich voelt van liefde en haat; intelligentie en onwetendheid, berusten slechts op schijn; licht en donker, merkt hij op, kunnen nu eenmaal niet tegelijk bestaan. Dergelijke ‘liefde’ is alweer een zelf-

bedotterij van de geest om de werkelijke toestand van het gemoed te kamoefleren.

Slechts wanneer men door een voortdurende waakzaamheid, zijn c o n d i t i o n e d s t a t e geheel doorzien heeft en de oorsprong van alle begeerte - de neiging tot zelfbescherming - tot het bewustzijn is doorgedrongen, ontstaat de mogelijkheid van ontwaken. Eerst wanneer alle kansen voor een vlucht van de geest als het ware zijn afgesneden en de geestestoestand zich in zijn werkelijke gedaante voor des mensen bewustzijn openbaart, dan zal in het innerlijk konflikt dat ontstaat, zonder enige mogelijkheid meer van vlucht, in de uiterste spanning van smart en eenzaamheid, plotseling als een allesverterende vlam ‘de liefde’ doorbreken. Dan zal men zijn gekomen in een toestand waarin geen begeerte, geen haat, geen geweld meer bestaat, waarin er niets meer is te verdedigen, omdat er geen waarden, materiële noch geestelijke zijn, waaraan men meer vasthoudt; dan zal ook de angst zich vanzelf hebben opgelost en de mens zijn gekomen in een toestand van t i m e l e s s b e c o m i n g , van wensloos zijn, dat met de hoogste vorm van scheppend denken samenvalt.

Krishnamurti is iemand van wie grote persoonlijke suggestie uitgaat, en een sterk intuïtief levend mens. In sommige opzichten denkt hij zo synthetisch, dat een paar zinnen, of enkele woorden reeds genoeg zijn, om van alles doorzichtig te maken en voorgoed helder tot het bewustzijn te doen doordringen. In andere opzichten echter, drukt hij zich meermalen zo vaag en eenzijdig uit, dat er misverstanden door dreigen te ontstaan. Velen krijgen zelfs de indruk, dat hij het heeft over iets zo geheimzinnigs, dat zij er in het geheel niet bij kunnen en raken er volslagen van in de war. Een belangrijk aantal mensen bezoeken de Sterkampen niet meer, omdat zij menen dat het gesprokene zo diep gaat, dat het alle kontakt met hun dagelijksche leven mist.

In zoverre heeft het zin te verwijzen naar het zoëven verschenen werk van Dr. Richard Weiss, E e n W e r e l d z o n d e r G r e n z e n .[1] Het spreekt vanzelf dat wij hier niet een werk van Krishnamurti, maar Dr. Weiss' opvatting over Krishnamurti en zijn werk voor ons hebben. Dr. Weiss is

1) Uitg. De Driehoek, Bosch en Duin

een westers denker, goed op de hoogte van de moderne psychologie en sociologie; doch hij heeft de gave om op zijn manier de betekenis van Krishnamurti's optreden helder in het licht te stellen en verschillende kanten van zijn leer duidelijk naar voren te brengen. Hij houdt hierbij vooral rekening met de maatschappelijke behoeften van onze tijd. Hij bewijst, dat Krishnamurti's optreden zowel een geestelijke, als een sociale revolutie betekent: innerlijke bevrijding brengt maatschappelijke bevrijding met zich mee, en de laatste is zonder de eerste een onmogelijkheid. Hij laat zien, hoe Krishnamurti voor onze tijd een spiegel wil zijn ‘om u de verwrongen en bedriegelijke dingen duidelijk te maken, die in de maatschappij en in de godsdienst voorkomen’, en dat hij, door alle begoochelingen te vernietigen, tracht te voorkomen, dat de opbouw ener nieuwe maatschappij op onjuiste ideeën gebaseerd zou worden.

‘Wat wij te doen hebben - zegt Krishnamurti - is, al de oude overleveringen te verwoesten en door deze handeling van vernietigen, in ieder afzonderlijk een nieuwe overlevering te scheppen, die in de mensen z e l f r e g e r i n g wekken en onderhouden zal, een nieuwe geesteshouding, een nieuwe manier van het denken te grondvesten, een nieuwe manier van leven, die zich automatisch zal omzetten in handeling.’ Hoe men ook over de vórm van Krishnamurti's uiteenzettingen denkt - dat er door zijn persoon en zijn werk een nieuwe strekking naar mensheid en menselijkheid gaat, is wel zeker.

* * *

Het is van belang, om in verband met Krishnamurti's ideeën de aandacht te vestigen op de nederlandse wijsgeer M.A. Romers, die in zijn S o c i a l e W i j s b e g e e r t e [1] vrijwel tot dezelfde konklusies komt als de Indiër, doch die hem, tenminste voor het westers bewustzijn, dikwijls verduidelijkt of zelfs korrigeert.

Zo heeft Krishnamurti, door het begrip ‘kondities’ meest in verband te brengen met ‘belemmering’, de indruk gewekt, alsof het ware leven geheel ongekonditionneerd zou kunnen zijn. Velen menen, dat hoewel zij zelf zó ver nog niet zijn, Krishnamurti dit wel zou wezen. Romers legt

1) Uitg. Van Loghum Slaterus, Arnhem

daarentegen onmiddellijk de nadruk op het feit, dat we zowel in ons leven als in ons denken van allerlei voorwaarden afhankelijk zijn, zoals hersenen, bloed, zenuwen, lichaam, stofwisseling, klimaat, aarde, zonnestelsel, zodat tenslotte de ganse kosmos er aan te pas komt.

Romers, die onder 'denken' ongeveer hetzelfde verstaat als Krishnamurti onder 'Leven', noemt vrij denken 'redelijk denken, dat uit eigen wettelijkheid, in verband met zijn stof, steeds zuiverder zichzelf bepaalt en al minder "van buiten af" - door driften, angsten, wensen, vreemde autoriteit of geweld - bepaald of vertroebeld wordt.' Voorzover dit wel gebeurt, is men immers denkend nog geen subjekt: 'geen zichzelf bezittende en zichzelf beheersende persoonlijkheid, maar objekt van onbeheerste, innerlijke en uiterlijke machten'.

Dit komt treffend met Krishnamurti's opvatting overeen, alleen voegt Romers er het volgende aan toe, waardoor veel misvattingen worden voorkomen: 'Het betekent niet, dat het denken ooit los is en los zou moeten komen van zijn biologische en psychologische voorgeschiedenis en voorwaarden. Integendeel, het moet hiermede het innigste kontakt bewaren als een plant met aarde, lucht en zon, zonder er evenwel door beheerst te worden. Zeer zeker is het absoluut zuiver denken een nimmer voorkomend geval - is het nog nimmer een feit geweest of als empirisch gegeven gekonstateerd - al kan de een of ander denker zich soms heel veel... verbeelden.'

Het gaat er dus om te begrijpen wat de omstandigheden en kondities zijn, die in iemands leven remmend werken, en welke andere niet alleen noodzakelijk, maar zelfs levenbevorderend zijn.

In zijn hoofdstuk 'Het Einde der Vergelding' komt Romers op de verhouding 'vrij zijn en bepaald zijn' weer terug: 'De mens is vrij èn bepaald: zijn daden en zijn lot zijn bepaald van buiten af en door hemzelf. Naarmate hij naar aanleiding van allerlei bepalende faktoren van buiten zichzelf gaat bepalen, wordt hij vrij, en wordt zijn geschiedenis zijn daad. Het meest zelfbepalend of vrij is de mens in zijn gedrag, waartussen de aanleidende oorzaken "van buiten" en het gedrag (als resultaat) de gehele persoonlijkheid is inge-

schakeld, b.v. in de gewetensbeslissing, waar de mens zich uit diepste innerlijke noodwendigheid tot de hoogste vrijheid opheft.'

Romers' opvatting wordt bevestigd door de ervaring van Mevrouw Montessori, die op de betekenis der kondities juist de nadruk legt. Zij verhaalt meermalen, hoe zij kinderen volkomen van karakter zag veranderen, wanneer zij de voorwaarden ontvingen, die zij voor hun psychische groei nodig hadden. Voor haar is de bezitsdrift b.v., die tegenwoordig het mensdom zo sterk beheerst, een gevolg van een niet begrepen en daardoor geremde psychische begeerte, die in ieder normaal kind aanwezig is: een geestelijke honger, een 'intelligente liefde voor het leven', die alles waarmee het in aanraking komt in zich opnemen wil om het met zich te vereenzelvigen.

Wanneer aan die spontane aandrift niet wordt voldaan, doven de schone intelligentie en de eens zo zuivere liefde uit en ontaardt de geestelijke honger in een materiële begeerte. Op deze wijze verklaart zij de ongedurigheid van kinderen, die elkaar van alles afpakken, het hebben om te hebben, de snoeplust en ook de verzamelwoede in de zin van vergaren, opstapelen, dat in ziekelijke mate verwordt tot kleptomanie. Evenzo verklaart zij de machtsdrift als een ontaarding van het aanvankelijk aanwezige verlangen in het kind om de omringende wereld te leren kennen en te benutten tot zijn eigen vervolmaking. Volgens haar heeft er dus, wanneer aan deze geestelijke honger niet wordt voldaan, een morele degradatie plaats, een soort omgekeerde sublimatie. Daarentegen ervoer Mevrouw Montessori keer op keer, dat kinderen die psychisch bevredigd waren, aan snoeperijen geen behoefte hadden, en zelfs beloningen weigerden. 'Een waarlijk redelijk mens eist voor een goede daad geen beloning, wijst die zelfs af, omdat hij handelde uit levens- en liefdesovervloed', leest men bij Romers.

In hoeverre wij, volwassenen, min of meer als 'gevallen engelen' zijn te beschouwen tengevolge van een verkeerde opvoeding, of in hoeverre er van allerlei verkeerds in ons naspookt van onze voorgeslachten, kan hier niet onderzocht worden. In ieder geval openen Mevrouw Montessori's ervaringen hele visies op behoeften aan een redelijke samen-

leving, en bewijzen ze de noodzakelijkheid niet alleen van materiële, maar vooral ook van geestelijke bevrediging.

In tegenstelling met Maria Montessori, die het woord 'liefde' veel aanwendt, voelt men bij Krishnamurti daarvoor een zekere schroom. Als hij het toch gebruiken moet, voegt hij er snel aan toe: 'maar dit woord moet eerst gedisinfekteerd worden'. Evenmin gebruikt hij de begrippen 'goed' en 'kwaad'. Hij vervangt deze door 'intelligentie' en 'onwetendheid', iets wat trouwens niet alleen hem eigen is, maar een algemene en zeer schone oosterse opvatting weergeeft, waardoor het begrip 'schuld' wordt opgeheven. In een buitengewoon mooi hoofdstuk behandelt Romers uitvoerig de verhouding 'schuld en straf'. Evenals Krishnamurti laat zien, hoe men het zedelijke haast altijd tracht te misbruiken om iets te bereiken, en zo brengt in de sfeer van ruil en baatzucht, toont Romers aan, hoe in verband met de begrippen 'misdaad en straf' de gehele gevoelssfeer van het ekonomische leven wordt overgebracht op ethisch gebied. Zo spreekt men b.v. over 'verdienen' en 'belonen', of over 'schuld' die moet worden betaald en afgedaan, en met hoeveel leed een bepaalde schuld moet worden 'vergolden'; alles refleksen van het kwantitatieve denken, waarmee de waarlijk zedelijke sfeer nooit kan worden benaderd. 'Straf als een betaling voor de misdaden, die wij gedaan hebben, als een terugbetaling aan iemand anders voor een teveel aan geluk, dat wij genomen hebben en dat ons niet toekwam, is de ekonomie van het ruilverkeer klakkeloos toegepast op het zedelijke.'

Terwijl enerzijds dus de sociale invloeden, omdat zij veelal onbewust zijn, ongekontroleerd kunnen doorwerken tot in de hoogste bewustzijnsgebieden, laat Romers zien, dat anderzijds de samenleving een weerspiegeling is van de heersende algemene gemoedsgesteldheid, die het mogelijk maakt, dat de ene mens de andere, uit eigengereidheid, egoisme, en wraakzucht, leed wil aandoen. Voorzover in een nieuwe samenleving deze oude gezindheid nog voortwerkt, zal daaruit 'even logisch als vanzelf weer een of andere vorm van wrekende gerechtigheid ontstaan, misschien met nieuwe ideologische verhullingen, in ieder geval met dezelfde oude geweldsmethoden.' Romers merkt op hoe zinledig de ver-

gelding is, en dat de zucht tot straffen in werkelijkheid voortkomt uit kollektieve wraakzucht: ‘een immorele vorm van kollektieve zelfbeveiliging van een nog op laag peil staand gemeenschapsleven.’ Zoals men ziet, maakt Romers, in onderscheiding van Krishnamurti, duidelijk onderscheid tussen morele en immorele vormen van zelfbeveiliging.

Toch is er voortdurend een opmerkelijke overeenkomst van gedachten tussen Krishnamurti en Romers. Wat de verandering van gezindheid betreft, leggen zij echter ieder een verschillend aksent. Krishnamurti legt de nadruk steeds op het opgeven of te niet doen van het Ik, het oplossen van alle zelfbescherming, angst, tegenstanden, konflikten e.d., en hoewel hij er aan toevoegt, dat men dan boven de tegenstellingen uit leeft en gekomen is in de sfeer van de handeling zonder keuze, blijft dit toch erg in het vage. Het is daarom te begrijpen dat Krishnamurti dikwijls het verwijt treft van negatief te zijn, of destruktief - ‘hij ontneemt alles en geeft er niets voor in de plaats’ - en het kontakt te missen met het gewone dagelijkse leven.

Bij Romers echter wordt niets zo maar zonder meer opgegeven of opgelost, maar wordt al het individuele, egocentrische, egoiste, geestelijk en sociaal omgezet, gesublimeerd. Er is bij hem geen negatie van het Ik, maar een zelfopheffing en zelfuitbreiding, die tenslotte de gehele mensheid omvat. Evenzo is het met de zelfbescherming die inplaats van te verdwijnen de vorm aanneemt van verantwoordelijkheid, van onderlinge bescherming, van solidariteit.

Bij deze opvatting behoudt het ik, maar dan zonder hoofdletter, een zeker recht van bestaan, het zet zich echter niet door ten koste van het geheel, maar funktionneert in verband met het geheel. En de tegenstanden en konflikten zullen niet verminderen of ophouden, maar ook deze zullen een andere vorm aannemen, daar de dynamische mens meer en meer in konflikt geraakt met, om in Krishnamurti's terminologie te spreken, de statische omgeving. ‘Redelijk denken,’ zegt Romers, ‘voert de geest tot een ja-zeggen tot het wordende zijn, anderzijds is het een voortdurende opstand tegen het bestaande, tegen het geworden en verworden zijn, een neen-zeggen tegen alle afzonderlijkheden of eindigheden, die zich als het volstrekte en oneindige stellen.’

Is het leven trouwens denkbaar zonder weerstanden? Zelfs wanneer een cel zich in tweeën splitst, ontstaat weerstand, maar levenwekkend. Aantrekking en afstoting zijn nu eenmaal beide onvermijdelijk, erkenden reeds de Ouden.

Met dat al komen Krishnamurti en Romers tot dezelfde hoofdkonklusie, n.l. dat men door zuiver - Krishnamurti zou zeggen: ongekonditionneerd - leven komt tot zuiver doen. Zij die Krishnamurti te ‘abstrakt’, te weinig, ‘positief’ vinden, zullen in Romers' betoog meer houvast voelen. Waarom zouden we dan ook alle houvast laten varen? Luchtakrobaten zelfs zweven van het ene steunpunt naar het andere.

Critisch bulletin

Spanje en Spaansche dichtkunst

Pastor en Geers hebben gezamenlijk een bloemlezing gemaakt van de hedendaagsche Spaansche dichtkunst, getiteld ‘Una antología de la poesía moderna española’ (Meulenhoff, Amsterdam). Pastor is vóór de verschijning ervan overleden. Dit is niet alleen voor ons, zijn vrienden, een groot verlies. Deze jonge Spanjaard, hij was nauwelijks dertig, had in ons land een man van beteekenis kunnen worden als levende, dynamische verbinding van de Spaansche en de Nederlandsche cultuur. Hij was heel begaafd en had een goede vorming in Spanje en in Duitschland gehad. In Duitschland was hij eenige jaren lector geweest. Zijn vrije oordeel maakte aan zijn verblijf aldaar een einde. Helaas was Pastor nog in den aanloop, zoodat hij geen werk van langeren duur heeft achtergelaten. Ik heb in deze anderhalf jaar heel wat Spanjaarden zien sterven, maar niemands dood, zelfs niet die van kleine kinderen bij bombardementen, heeft mij zoo als een anomalie, als een ongerijmdheid, getroffen als de dood van Pastor. Tot op het laatste oogenblik heeft hij geweigerd in zijn dood te gelooven ‘omdat hij zooveel te doen had’. Hij is in Groningen gestorven.

Deze bloemlezing heeft hij met Geers samengesteld. Pastor was allereerst een man van gedachten, van rake opmerkingen, van scherpe ontledingen. Hij was een heel eenzaam en geestelijk heel bewogen man, en dus (oorzaak of gevolg?) met lyrisch gevoel. Een dichter was hij niet, en ik meen te hebben opgemerkt dat voor hem een gedicht meer een casus was. Geers is behalve een intelligent criticus ook een dichter, een dichter ‘van late roeping’, iemand ook die een andermans poëzie kan beleven. Tezamen konden Geers en Pastor dus goed werk leveren bij een keuze, vooral omdat zij met de nieuwe Spaansche dichtkunst en dichters in nauw contact staan.

Men kan een bloemlezing bekijken zooals de meeste menschen hun eigen huis bekijken. Dat wil zeggen, slechts probeeren te zien wat er n i e t is. Natuurlijk is er veel n i e t . Allicht. Maar als bloemlezing met de bedoeling een inleiding tot en proeve van de moderne dichtkunst te zijn is er vrijwel alles. De keuze is met verstand, juist gevoel en kennis van zaken gedaan.

De taak was delicaat genoeg. Er zijn vele, en heel goede Spaansche bloemlezingen, bijv. die van Diego, Ory, Carrere, Montesinos, Onis, e.a. Doel van deze bloemlezing is deze gedichten te geven allereerst

als geschiedkundig en psychologisch document, ‘zonder daarbij hun waarde aan schoonheid voorbij te willen zien’. Inderdaad is, voor wie heeft leeren onderscheiden, deze bundel een goede documentatie, maar wie dit onderscheidingsvermogen niet heeft, vraagt, bij zulk een bloemlezing, om een leidraad. Een inleiding was hier een eerste vereischte, een - beknopte maar even substantieele - inleiding als die van Montesinos. (Waarom wordt Montesinos hier nergens genoemd in de litteratuuropgaven?) Er zijn allerlei problemen welke moeten worden gesteld en toegelicht, bijv. op welke punten breekt de moderne dichtkunst na Darío met het verleden en op welke punten zet zij die voort? Het landschap in de Spaansche dichtkunst moet vrijwel geheel worden bezien van uit het jongere streven naar verruiming van den geestelijken horizon en bevrijding uit den maatschappelijken nood. De afstand en de verwantschap van deze dichtkunst ten opzichte van de volkspoëzie had moeten worden gemeten en verklaard. Het gemis aan eigen, innerlijke belevingen, dat des te sterker treft omdat Jimenez moest uitvallen, had moeten worden besproken, juist omdat dit een van de kernproblemen van de geheele Spaansche dichtkunst en de Spaansche litteratuur is. Het karakteristieke van Spanje is juist dat de dichter en schrijver vèr achterblijven bij den mensch, en de geschreven taal arm en schraal is, vergeleken bij de gesproken taal. Een figuur als Valle-Inclán, wellicht de zuiverste Spaansche artist, had naast een Lorca, A. Machado en Unamuno bijv. gedetermineerd moeten worden. Het is jammer dat dit niet is gebeurd, want Pastor en Geers zouden samen in dezen heel doordringende opmerkingen hebben kunnen maken.

De opmerkingen over de verwaarloozing van het proza (resp. blz. 8 en 11) begrijp ik niet. Hoe kunnen kenners van de aesthetiek van Valle-Inclán bijv. dit staande houden?

Aan het eind van den bundel worden drie voorbeelden van een letterkundige analyse gegeven. Gezien het feit dat deze bloemlezing vooral bestemd is voor hen die de Spaansche taal en letterkunde bestudeeren, hadden deze analyses moeten worden aangevuld met opmerkingen over de betrokken taal- en stijleigenschappen. Er wordt hier in Nederland vrij veel Spaansch gelezen maar de kennis van het hedendaagsche, levende Spaansch is zeer gering. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het dikke Spaansche woordenboek van Prof. Dr. C.F.A. van Dam, dat bij zijn verschijning, Juni 1932, al zeker een halve eeuw verouderd was. Als dus iemand die zich in staat gevoelt een woordenboek te maken al zóó weinig van de levende taal weet, dat hij geen nieuwe nuances weet toe te voegen aan de beteekenissen welke hij uit verouderde, officieele Spaansche woorden-

boeken overneemt, hoe zal het dan staan met de kennis van beginnelingen? Pastor en Geers hadden deze gelegenheid niet mogen laten voorbijgaan, en ter toelichting van de kleur der woorden van de betrokken gedichten hadden zij de belangrijkste woorden moeten verklaren in hun geschiedenis, en bovendien hadden zij dan naast de bij uitstek lyrische en litteraire woorden de equivalenten van het dagelijksch leven kunnen plaatsen, woorden die op hun beurt wellicht eertijds poëtisch zijn geweest of al teekenen vertoonen dit te kunnen worden. Dit zou een venstertje hebben geopend op de merkwaardige historie der Spaansche taal, op de voortdurende verrijking en verfrissching van de dichterlijke taal van beneden-af en op de herhaalde pogingen van de 'geciviliseerde' taal om de volkstaal te beïnvloeden, wat tot curieuze verschijnselen aanleiding heeft gegeven. Daarbij hadden de auteurs kunnen wijzen op de bijzondere elasticiteit van een taal welke door een ontzaglijk groot aantal analphabeten wordt gesproken, waardoor dus een woord minder strak omlijnd is dan in een taal waarin het, vaak tot een cijfer verlaagde, woord binnen zijn letterteekens vastgehecht en aan het leven onttrokken wordt.

Deze merkwaardige levenskracht in rijkdom aan schakeeringen van de Spaansche woorden voor gevoelens en begrippen, en het vrije spel met het beeld dat nooit in Spanje verstart, is, meen ik, een hoofdtrek van de Spaansche dichtkunst. Wie het Spaansch alleen l e e s t verstaat zeker van de hedendaagsche dichtkunst maar een droevig klein beetje, en daar hadden Pastor en Geers mee moeten rekenen.

J. BROUWER

Bordewijks ups en downs

F. Bordewijk. De wingerdrank Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam; f 2. -, f 2.90

De verschillende boeken, die Bordewijk in de laatste jaren het licht heeft doen zien, hebben, dunkt mij, wel bewezen, dat hij een onzer belangrijkste, en zeker de meest curieuze van onze prozaschrijvers is. Een bezwaar is ongetwijfeld, dat hij zoo verbazend ongelijk is. Na het meesterlijke 'Bint' kwam het (enkele, buiten het verband van het boek staande, korte stukjes over schilders uitgezonderd) volmaakt zoutelooze 'De laatste eer' - terwijl zijn grafrede op professor Tuinenbreyer, in het eerste 'Kristal' verschenen, bewijst, dat hij op dat gebied toch waarlijk wel tot iets beters, en zelfs zeer goeds, in staat is. Maar ook binnen het raam van zijn boeken is hij vaak zeer ongelijk, dat bewijst bijvoorbeeld 'Rood paleis'. En die zwakke gedeelten vinden hun oorsprong altijd in één zelfde eigenschap: de zucht om in zijn boeken een zekere idee te leggen, die

meestal vaag blijft en als zij dit niet is, onbelangrijk voor de gestaltegeving van het werk blijkt. ‘Rood paleis’ had een onvergetelijk beeld van den ‘decline and fall’ van een bordeel en deszelfs waardin kunnen zijn, als het niet vertroebeld was door de bedoeling van den schrijver om dit gebeuren te maken tot verbeelding van den ‘ondergang van een eeuw’ (excusez du peu).

Ook ‘De wingerdrank’ is een ongelijk boek. Het toont den schrijver op zijn allerbest en op zijn allerslechtst. Om bij het laatste te blijven: het verhaal van den heer John Hova (van de firma John Hova and Hova. Oud metaal en oud touw) met zijn chauffeurs Miek en Gabry, welke personages aan het slot op volmaakt onbegrijpelijke wijze Jehova, Michaël en Gabriël blijken te zijn, is op de grens van het kinderachtige en wordt alleen door het groote schrijftalent, dat Bordewijk nu eenmaal nooit verlaat, niet volmaakt onleesbaar. ‘Passage’ en ‘Snikheete nacht’ zijn beter, maar de faam, die het boek terecht verdient, dankt het toch ongetwijfeld aan de eerste drie verhalen. Weliswaar wekt ook ‘IJzeren agaven’ bij den lezer het irriteerende gevoel van een bedoeling te hebben, waar men maar niet achter kan komen, maar de détails in het verhaal zijn weer meesterlijk. In zijn geheel geslaagd is ‘Keizerrijk’, een evocatie van Amsterdam van een vijftig jaar geleden, zooals alleen Bordewijk het kan. Het meesterstuk uit ‘De wingerdrank’ is echter het verhaal, waarmee het boek opent: ‘Huissens’, eenige jaren geleden in de Vrije Bladen verschenen onder den titel ‘'t Ongure Huissens’. Men moet zich als kritikus altijd voor te groote woorden hoeden, maar ik aarzel toch niet, dit verhaal geniaal te noemen. Als Bordewijk nooit iets anders dan dit had geschreven, zou hij zijn plaats als een onzer eerste prozaïsten volkomen hebben verdiend. Het is uniek in onze hedendaagsche letteren, niemand doet het hem na. Dit is hij, wanneer hij op zijn best is: een oproeper van onvergetelijke landschappen en gestalten, zonder verwarde symbolische rompslomp, maar in een licht, dat niet werkelijk is, omdat het dieper, vreemder, fantastischer en tegelijk meer waar is. Zijn menschen hebben dan iets van de gestalten van Hieronymus Bosch; zij laten U nooit meer los. Een kennismaking met dit werk is een bezit voor het leven.

Ik hoor tot mijn vreugde dat Bordewijk, in een roman, die thans in den ‘Gids’ verschijnt, weer een anderen weg schijnt te zijn ingeslagen, een meer realistischen dan wij van hem, die blijkens een stuk uit ‘De laatste eer’ dit genre geen goed hart schijnt toe te dragen, hadden mogen verwachten, maar welke verandering bij hem alleszins een vernieuwing moet blijken te zijn. Wel een bewijs, dat wij van dezen zoo begaafden schrijver nog alles mogen verwachten!

J.C. BLOEM

Kelks productiviteit
C.J. Kelk, Bloem onder menschen A.W. Bruna & Zoon's N.V., Utrecht; f 3.75, f 4.50

Via de poëzie en het poëtische toneel is de schrijver Kelk bij het proza beland. Thans heeft hij, behalve twee novellen, reeds vier romans op zijn naam staan, waarvan de beide eerste uitgaan van een historisch thema, terwijl de twee laatste het huidige leven van alledag onder jonge mensen weergeven. Laat zich uit deze beknopte en simpele gegevens niet vrijwel de gehele ontwikkelingsgang aflezen van den huidigen romancier, die eens met Chasalle in onze jonge letterkunde die richting vertegenwoordigde, welke zich het best laat vergelijken met het werk van de Franse 'fantaisistes'?

'Bloem onder menschen' is het crisis-spel van twee schoolmakkers in hun studententijd om een en hetzelfde meisje. Ook al raken beiden in financieel ongunstiger omstandigheden dan waaronder zij op de schoolbanken verkeerden, ook al oefent het aureool om den jongen 'meneer' zijn onmiskenbare invloed op deze twistappel uit, de overeenstemming in maatschappelijke afkomst tussen den anderen jongen, die niet slechts op kosten maar ook ten koste van zijn familie studeert, en het dochtertje-uit-het-pension is de beslissende factor in deze liefdesgeschiedenis, waaraan alle wilde romantiek ontbreekt, doch waarin de accenten vallen op helaas maar al te levensware motieven. En ook al straalt de lieflijkheid, die den auteur blijkens de titel, moet hebben voorgezweefd, voortdurend in het boek door, zij wordt gedempt door de benauwende atmosfeer, waarin zich deze burgerlijke handeling afspeelt.

Men zou deze nieuwe roman van Kelk kunnen vergelijken met Vestdijks 'Ina Damman', men zal hem er niet naast kunnen stellen. Dit boek moge kennelijk met warmte geschreven zijn, het opent in het geheel van de Nederlandse litteratuur van thans evenmin nieuwe perspectieven als in het engere raam van Kelks eigen werk na diens 'Dans van jonge voeten'. Er schuilt in een classificatie als deze iets uitermate onbevredigends. De criticus heeft er voor te waken dat hij geen cijfersuitdelende leraar wordt. Wanneer in dit geval de neiging daartoe hem bekruipt, zal hij daarvoor althans een oorzaak hebben op te geven. Welnu dan, deze 'Bloem onder menschen' wekt het onbehaaglijke gevoel, dat de schrijver ervan zich op weg bevindt naar het terrein van de amusementslectuur. Er zijn nog te veel bloedwarme kwaliteiten aanwezig om iets anders te rechtvaardigen dan een spreken over 'op weg zijn', maar toch kan deze opmerking niet achterwege blijven. Wie zelf gaarne pleit vóór het leesbare en tegen het schier onleesbare boek zal dit oordeel liefst

niet lichtvaardig uitspreken. Maar wanneer hij ziet aankomen, dat de consequentie van zijn standpunt in een bepaald geval zou kunnen leiden tot een gelijkschakeling van het artistieke peil met dat van een Rolf Burman en een Philips Oppenheim, heeft hij front te maken tegen dat andere misverstand: dat er geen hiërarchie zou bestaan. Doch wat kan een criticus anders doen dan waarschuwen? Immers, indien dit - hopenlijk vermeende - gevaar Kelk werkelijk mocht bedreigen, zal deze zelf dit vraagstuk hebben op te lossen, een panacée ertegen bestaat niet.

HALBO C. KOOL

Kamermuziek in Vlaanderen
René Berghen, De kleine Isa L.J. Veen's Uitgeversmaatschappij, A'dam; f 2.40, f 2.90

Berghen, die tot nu toe specialist was in het ‘gedemonstreerde’ Oedipus-complex, geeft in dit verhaal een tamelijk normale liefdesgeschiedenis weer. Hoewel het geheel niet zoo krachtig, niet zoo geserreerd is als de korte vertellingen van dezen schrijver (de overgang van verhaal tot roman beteekent in het leven van bepaalde prozaïsten een critiek keerpunt, waarvan de belangrijkheid dikwijls niet door den buitenstaander wordt beseft), geeft ook dit werk weer de welbekende hoop op de toekomst.

Een zeldzame kwaliteit echter, die in het vorig werk van Berghen zoozeer op de voorgrond trad, nl. het vermogen ‘tusschen de regels’ en zonder het verloop van het verhaal te storen zijn eigen gedachten tot uiting te brengen, ontbreekt hier. Zoo ondergaat het karakter van Karel Terwinde, die ons in het begin van het boek wordt voorgesteld als een tamelijk futloos heerschap, allengs eenige wijziging, doordat hij in zijn uitlatingen tamelijk militant begint te worden. Uit de omstandigheden is deze ‘evolutie’ niet te verklaren en ook zien wij in de geest van dezen jongen schilder geen grondslagen, die hem zouden nopen zich naar dezen kant te ontwikkelen, zelfs als de teleurstellingen in zijn liefdesleven daar de oorzaak van zouden zijn. De uitlatingen van Karel Terwinde zijn dan ook naarmate wij het einde van het boek naderen in de eerste plaats die van René Berghen en hoewel daar op zichzelf geen bezwaar tegen bestaat (een ‘okjectieve’ roman is immers gewoonlijk identiek met een ‘bloedlooze’ roman), passen zij niet goed in deze wijze van schrijven, die in de eerste plaats gedragen en beheerscht van toon is. Het driftige van: ‘Maar let wel: een tijdlang (misschien ook wel langer dan ik nog zal leven) kan de droom zich door de hardschreeuwers van daad en geweld laten intimideeren, doch aan zijn ballingschap komt eens een einde, wanneer niet alleen een groep van tegelijk krachtige en edele individuën, maar in navolging ook de gemeen-

schap, voor de denker en kunstenaar het recht op droomen en misschien wel het recht op een ivoren toren zullen weten op te eischen...', het agressieve van: 'Maar de gansche wereld door heerschte immers dezelfde schandelijke en kwistige chaos, waarin de zwijnen met hun huidoppervlakte van het mooiste genoten, terwijl de dichterzielen van honger verkommerden', past, afgezien van het sympathieke doch weinig nieuws brengende dezer ontboezemingen, m.i. noch bij het karakter van Karel Terwinde, noch in den stijl van dezen schrijver, zooals hij zich tot nu toe openbaarde.

Niettegenstaande dat vindt men ook in dit werk grootendeels den kamermuziektoon weer, die het werk van Berghen zoo aannemelijk maakte en die, ondanks het feit, of misschien juist door het feit, dat het aantal instrumenten beperkt is, het bewijs leverde, dat men geen bazuingeschal of trommels noodig heeft om den argeloozen concertdutter in zijn slaap te storen.

REIN BLIJSTRA

Een uit het Zuid-Afrikaans vertaalde roman
C.M. van den Heever, Somer vertaald door Peter Thiry Bij de boekengilde 'Die Poorte' Oude God, Antwerpen

Als de berg niet naar Mohammed komt - zo stel ik me de gedachtegang van den vertaler voor - moet Mohammed maar naar de berg gaan. Als Nederland (of Vlaanderen) geen Zuid-Afrikaanse romans wil lezen omdat de taal te vreemd is, vertalen we ze in het Nederlands. Misschien komt men, eenmaal bewust van het bestaan ener Zuid-Afrikaanse literatuur, er dan ook nog wel eens toe ze in het oorspronkelijk te lezen, dat ons zo na verwant is. Want een boek als dit ontleent zijn belang ook aan het feit dat de schrijver er het Afrikaans tot een nieuw instrument in heeft weten om te toveren dat hij met zijn weemoedige melodieën bespeelt.

In Vlaamse vertaling herinnert deze roman nog sterker dan in het origineel aan zijn verwantschap met de Vlaamse literatuur, Streuvels vooral. Streuvels is rijker aan menselijkheid, harder en wranger in zijn realiteitsuitbeelding dan Van den Heever, wiens figuren meer typen zijn, wiens visie op de werkelijkheid romantischer is. Wat beiden echter verenigt, is hun verbondenheid met de aarde en haar seizoenen, hun vergankelijkheidsbesef, hun lyrische beschrijvingskunst, die bij Streuvels meer nog dan bij Van den Heever soms tot overdaad voert.

'Somer' is een romance van het land. Van den Heever heeft er op zacht-doordringende wijze de weemoed van het afscheid in verbeeld, dat reeds in het rijpen en de voleinding van de zomer te lezen staat. Hij laat daartoe een rondloper (zwerver) op een boerderij ver-

schijnen waar hij helpt bij het ‘pikken’, om dan weer, ondanks de liefde die hij bij de dochter van den boer heeft opgewekt, verder te trekken, - symbool van Zomer en van het Leven zelf. Deze liefde is bijzonder innig verweven met de sfeervolle beschrijving van de werkzaamheden op het land, waarin de kleurlingen een frisse noot van humor brengen. Ook de broeiende jalouzie van een medeminnaar is goed verteld, al kon het gewelddadige slot mij minder bekoren; het twaalfde hoofdstukje met zijn melodramatische inhoud had ik liever gemist.

De vertaling is vlot leesbaar ondanks een aantal Afrikanismen als ouwelijk (aardig), haastig zijn, klaar zijn (aan 't eind zijn), optelmeid (opgeraapte meid), ‘Deze gloed die hem droomen laten droomen heeft’ (typisch-Afrikaanse constructie voor ‘die hem droomen heeft laten droomen’), en andere, waarvan de meeste den met het Afrikaans onbekende niet eens zullen opvallen. Vlaamse eigenaardigheden geven daarentegen een bijzondere, bij het boek passende, geur en smaak eraan.

De gezant, dr. H.D. van Broekhuizen, spreekt in een kort voorwoord de hoop uit dat deze vertaling het begin mag zijn van een nauwer culturele samenwerking tussen Suid-Afrika, Nederland en Vlaanderen. Laten wij het hopen, ook al maakt één zwaluw nog geen zomer.

H.A. MULDER

Malraux' roman over den Spaanschen burgeroorlog
André Malraux, l'Espoir Editions de la N.R.F. Gallimard. Paris. 1937

‘l'Espoir’ van Malraux is de eerste roman van beteekenis over den Spaanschen burgeroorlog. Zooals men weet heeft Malraux als vlieger actief aan dezen burgeroorlog deelgenomen en heeft hij daarbij ook werkzaamheden van organisatorischen en propagandistischen aard opgeknapt. Doch al deze factoren behoeven nog niet tot resultaat te hebben, dat het boek dat Malraux over deze periode schreef, als een specimen van revolutionnaire gezindheid beschouwd moet worden. Ik geloof trouwens ook niet dat Malraux er een oogenblik aan gedacht heeft een revolutionnairen roman te schrijven. Zijn boek is een verslag geworden van het verloop van den burgeroorlog, waarin de centrumsregeering van het z.g. ‘Frente Popular’ zich tegen den fascistischen machtsgreep verweerde. Geruimen tijd heeft het den schijn gehad of deze opstand van rechts een diepgaande revolutie van links in gang zou brengen. Terwijl de regeering van het ‘Frente Popular’ practisch niet aanwezig was schoten de uit de arbeidersmilities gevormde revolutionnaire soldatencomite's een

periode lang als de eigenlijke regeering naar voren, die zich zoowel tegen de kopstukken van het ‘Frente Popular’, als tegen Franco dreigde te richten. Doch de centrumsregeering, in dezen benarden toestand van twee zijden bedreigd, aan den eenen kant door de Francomercenairen, aan den anderen kant door de radicale arbeiders en boeren, werd met behulp van buitenlandsche belanghebbenden op de been gehouden. Caballero en Negrin wisten het gevaar van een linksche revolutie heel wat energieker den kop in te drukken, dan men over 't algemeen tegen Franco optrad.

Van dit optreden tegen links onder buitenlandsche pressie waren Russische gezanten en politieke agenten de technische uitvoerders. Door middel van wapenleveranties chanteerde Rusland via haar ambassadeur Antonow-Owsenko de gouvernementeele binnenlandsche politiek. In de voornaamste bureaux werden menschen geplaatst, die er zorg voor droegen, dat de actie van de G.P. Oe als verlengstuk van de Moskousche processen tegen de vertegenwoordigers van het revolutionnaire internationalisme ook op Spaansch grondgebied zorgvuldig werd voortgezet. Antonow-Owsenko, wiens hoofd ook niet meer bizonder vast op zijn romp zat, had zich van een vroegere ‘Trotzkistische’ blaam te bevrijden en verzocht Stalin hem deze nobele opdracht te verleenen. Zijn leven hing van het welslagen van deze opdracht af en hij voerde zijn taak dan ook naar behooren uit.

Durruti, de anarchistenleider, wiens colonne Madrid te hulp was gesneld, werd uit den weg geruimd. Andreo Nin, de organisator van de P.O.U.M. - met Zinowjew behoorend tot de medeoprichters van de vroegere Komintern - volgde, daarna Berneri, Italiaansch anarchist van groote theoretische bekwaamheid, door de politieagenten van geheel Europa opgejaagd, vervolgens Kurt Landau, Duitsch politiek emigrant, te Barcelona werkzaam voor de heroriëntatie der arbeiders op het revolutionnair internationalisme.

Deze beknopte, min of meer technische inleiding is noodzakelijk om den roman van Malraux de plaats te geven in het Spaansche probleem, die hij verdient en tegelijkertijd om tot een vergelijking te komen met de vroegere boeken van Malraux uit de Chineesche revolutie. De ironie van het lot wil, dat deze Spaansche roman van Malraux juist den titel ‘l'Espoir’ draagt, terwijl Du Perron er in zijn essay ‘De menschelijke staat bij kookpunt’ er juist den nadruk op legde, dat voor de ‘geloovigen’ in ‘La condition humaine’ zoo weinig ‘hoop’ te vinden was. In dat boek toonde Malraux zich met de geniale scène in het bureau van Vologuine te Hankou inderdaad op de hoogte van de tragiek van den revolutionnair, wiens opgaan in zijn actie niet verhindert dat zijn luciditeit hem doet inzien, dat deze actie, in dit geval de Chineesche revolutie, door Moskou in den

steek gelaten werd. Sindsdien is er langzaam maar zeker een nevel om de luciditeit van Malraux getrokken. De passages met holle vergaderingslyriek uit ‘Le Temps du mépris’ vormden reeds een alarmeerend verschijnsel. Zijn optreden als politiek agitator op vergaderingen van het ‘Front populaire’ en als verzender van protesttelegrammen naar den Volkenbond, was al evenmin bizonder ertoe geëigend dezen nevel te doen opklaren. Weinig is minder geschikt voor het herwinnen van de luciditeit dan de resonans uit deze vergaderlokalen, waar uit den aard der zaak niets anders naar voren komt dan dat waarover men het te voren immers al eens is en waarbij een klank, die aan Marx' lijfspreuk ‘An allem ist zu zweifeln’ zou herinneren, stellig uitgefloten zou worden.

Dat de Spaansche burgeroorlog op Malraux' drang naar activiteit zijn aantrekking niet zou missen is voor de hand liggend. Dat dit voor de hand ligt, is bij de schemering, waarin Malraux' luciditeit op 't oogenblik ronddoolt, met groote gevaren verbonden. En ‘l'Espoir’ legt daar dan ook prompt een sprekend getuigenis van af. Ik doel hier niet op het gevaar, dat aan het soldatenvak sinds den oorsprong van dit vak verbonden was. Dit soort activiteit en de heroïek die daaraan vastgekoppeld zit - al dan niet aan Hegel en Marx verbonden, via de noodzakelijkheid en de historische onvermijdelijkheid - blijkt toch de activiteit en de heroïek van de lagere rangorde, zoolang zij binnen de ideologie van het soldatenvak om het soldatenvak verwijlen. Wanneer bij de beoefenaren van dit bedrijf, opzettelijk of onder de hoogspanning van dit bedrijf, die in den modernen gemechaniseerden oorlog niet gering is, de contrôle van het betrokken individu gaat ontbreken over de vraagstukken, waar dit bedrijf van uitgaat, wat het tot doel heeft en of het in zijn huidige phase niet zijn uitgangspunt uit 't oog verloren heeft, dan belandt het individu - en een Malraux vormt daar geen uitzondering op - binnen de grenzen van het heroïsme van den tweeden rang.

Hiermee doel ik op het wezenlijke gevaar van Malraux' sprong in deze activiteit. Malraux heeft mij in ‘l'Espoir’ niet den indruk gegeven, dat deze critiek nog bij hem aanwezig is! Malraux doet mij bij de uitvoerigste beschrijvingen van de stoutste stukjes - dat zijn er inderdaad niet weinig - van de langzame regeeringstoestellen tegen de snelle Heinkelvliegtuigen van de Francorebellen, de vraag niet vergeten: ‘Maar weten deze helden nog, waarom zij held zijn of zijn zij alleen maar held omdat zij niet anders kunnen?’ Want wat blijft er van 't heroïsme van de actie over, indien 't heroïsme van het bewustzijn versaagt? Of zijn deze ‘Front Populaire’ officieren daarom heroïsch in de actie, omdat zij niet meer willen weten, waar het bewustzijn omtrent den werkelijken staat van zaken in 't Spanje van Antonow-Owsenko heen zou voeren? Het is

opmerkelijk hoe Malraux zijn gebeurtenissen, bijna uitsluitend door de oogen van officieren bekeken, laat afspelen. Een van de weinige arbeiders, die hij ten tooneele voert - overigens welk een crétin van partijbraafheid - brengt het volgens den beproefden weg van de ijzeren discipline ook nog tot officier! Het eigenlijke klasse-élan, waardoor het militieleger oorspronkelijk ontstond, de manoeuvres die aangewend werden om de revolutionnaire factor in dit leger tegen te gaan, om het uitsluitend voor de heroïek van den tweeden rang pasklaar te maken, juist van deze alleressentieelste dingen blijkt Malraux niets te hebben willen zien en er in ieder geval niets van begrepen te hebben. In plaats daarvan komt Malraux tot een veneratie van de actie om de actie. Hoe begrijpelijk alweer wanneer het ‘Waarom?’ en ‘Is deze actie juist?’ taboe worden. In 't hoofdstuk ‘Sens de gauche’ laat hij de officieren Garcia en Scali raisoneeren. ‘Toute la fin du XIXe siècle a été passive, la nouvelle Europe semble bien se construire sur l'acte. Ce qui implique quelques différences?’ Nog afgescheiden ervan of deze bewering op zichzelf wel juist is - de Parijsche Commune en het Russische terrorisme pleiten er al tegen - duurt iedere eeuw juist lang genoeg om de aardigheid er op na te houden, aan het eind haar beginsymptomen verscheidene malen te hebben gelogenstraft. Zelfs als de conjunctuur van 't soldatenvak op 't oogenblik bizonder gunstig schijnt, van Malraux had men ietwat meer inzicht in de historische grenzen daarvan mogen verwachten en men wordt genoopt aan de juistheid van 't argument van Trotzki in de polemiek met Malraux over ‘les conquérants’ te denken; wat Malraux ontbreekt is inderdaad een kleine injectie Marxisme.

Het is een merkwaardig tijdsverschijnsel dat het onvermogen van contrôle met de werkelijkheid een voorwaarde schijnt te worden voor het in actie komen van z.g. antifascistische intellectueelen, die door hun onwennigheid in deze materie oogenblikkelijk de dupe worden van de eenvoudige imperialistische belangen, die Frankrijk, Rusland of Engeland niet minder dan de fascistische staten Duitschland en Italië dwong op Spaanschen bodem hun politiek uit te vechten. Het is de onwil om klaar te willen zien in de valsche illusie die van dit anti-fascisme het voorportaal van de ‘Union Sacré’ maakt, in plaats van het in werkelijk internationale banen te leiden, en ‘l'Espoir’ van Malraux dat gebaseerd op dit voorportaal is, kan dan ook alleen maar voorbeschikt zijn een valsche hoop te geven.

Heeft het Malraux altijd aan den noodzakelijken denkmoed ontbroken? In ‘La Condition humaine’ toonde Malraux wel degelijk besef te hebben voor de heroïek van de hoogere rangorde, die hij uitbeeldde in de waardige houding van Ryo Gisors tijdens het gesprek met König, den politiechef van Chang Kai Sjek, in de over-

macht van den revolutionnair tegen alle machtsmiddelen van den politieagent. Deze heroïek van een hoogere rangorde, niet om de moreele, maar juist om den denkmoed - om juist in 't geval Malraux aan een Nietzscheaansche term vast te houden - ontbreekt in ‘l'Espoir’. De menschen, die Malraux ons in ‘l'Espoir’ voorzet, al zien zij dagelijks den dood onder oogen, leven niet op de hoogte van hun dood. Zij kunnen niet op de hoogte van hun dood leven, omdat de zaak waar zij voor vechten een luchtje heeft. Malraux houdt de lezers zorgvuldig weg van dit luchtje dat moeizaam uit de folterkamers van Madrid en Barcelona zijn weg vindt naar de weinigen, die de neus niet gesloten houden. Het zou de taak van Malraux geweest zijn in deze milieux de stof voor zijn ‘Espoir’ op te doen, dat dan uitstekend als een vervolg op ‘Le Temps du mépris’ had kunnen gelden. Op blz. 298 schrijft Malraux: ‘Durruti est mort’. Waarom schrijft Malraux niet dat Durruti vermoord is, door wie en waarom? Malraux weet dat even goed als ik. In een gesprek legde Malraux mij uit, waarom Andreo Nin op bevel van den russischen ambassadeur Antonow-Owsenko werd vermoord! Waarom gaf Malraux in ‘l'Espoir’ niet wat meer blijk van zijn wetenschap omtrent deze alleressentieelste dingen? Waarom probeert hij tegen beter weten in vrij te pleiten, waar het zijn plicht was aan te klagen? Er zijn nog wel meer schrijvers, die zich door de G.P. Oe den mond niet lieten snoeren! Wat de oude Gide waagde te doen, had Malraux niet achterwege moeten laten! Zijn boek over Spanje was daar stellig niet op achteruitgegaan. De belangrijkste gebeurtenissen als de val van Malaga en het verlies aan het Baskische front hadden dan trouwens in een heel wat begrijpelijker daglicht gekomen. Als historische roman van de Spaansche gebeurtenissen, is Malraux' ‘l'Espoir’ hopeloos mislukt, omdat de basis waarop Malraux zich heeft geplaats bij uitstek de eigenschap bezit de geschiedenis te willen vervalschen.

De gesprekken van zijn officieren zijn een sterk aftreksel van Jezuïtisme vermengd met een weinig Macchiavellisme. ‘Les communistes veulent faire quelque chose. Vous et les anarchistes pour des raisons différentes, vous voulez être quelque chose.’ Men ruikt hier het A.B.C. van den kleinen Stalinistischen functionnaris, door Malraux literair bijgewerkt. Van een politieke discussie, die niet in deze leege pseudo-diepzinnigheden vervalt, is in dit lijvige boekwerk weinig te bespeuren. Opgeslorpt door zijn activiteit en uit deze activiteit vandaan niet meer in staat te overzien of het doel de middelen inderdaad nog heiligt en althans niet meer in staat, voor het geval hij het hier en daar nog mocht zien, volgens dit inzicht te handelen, is Malraux ingeschakeld in het jezuïtische machtsapparaat, dat in Spanje den scepter zwaait en dat niet noodzakelijkerwijs aan Franco

verbonden is, doch ook heel goed den naam van Spaansche communistische partij kon dragen.

In een interview met Malraux door Antonini in het ‘Vaderland’ gemaakt bij de verschijning van ‘l'Espoir’, verdedigt Malraux op een alleszins lofwaardige wijze André Gide tegenover de belachelijke en schandelijke aanvallen van Jean Guéhenno in ‘Vendredi’. Maar oogenblikkelijk hierop doet Malraux de geheele beteekenis van zijn verdediging weer te niet door te zeggen: ‘De communistische leiders zijn heusch veel beter, zij zullen ook zonder al dat geschrijf hun werk naar behooren doen en het gewenschte resultaat bereiken!’ Ik vind dit wegkruipen van Malraux achter de parlementaire jaspanden - binnenkort waarschijnlijk zelfs ministerieele jaspanden - van Maurice Thorez, om een term van Malraux in hetzelfde interview te gebruiken. Sinds wanneer vindt Malraux het noodzakelijk om toe te geven aan dit soort van intelectueel masochisme tegenover de eerste de beste kleine partijambtenaar, die nooit iets anders heeft gedaan dan in volmaakt legale verhoudingen de opdrachten van zijn lastgevers uit te voeren. Het boekje van dezen braven Maurice: ‘Ma vie, mes luttes, mes espoirs pour l'union de tous les Français’ diende Malraux toch met een oogopslag te bewijzen dat hier iemand aan 't woord is, die zijn werk niets beter zal opknappen dan de Thälmanns en Torglers in Duitschland in 1933. Ik zou dit thema niet aangeroerd hebben, wanneer de angst om tegenover de partijfunctionarissen zelf te denken en het zich oogenblikkelijk klein maken voor deze broeders, in ‘l'Espoir’ niet zoo'n allesoverheerschende rol speelde. Er behoeft slechts een klein G.P. Oe ambtenaartje met een papier met een denunciatie bij den held Magnin te komen, of Magnin levert den betrokken officier oogenblikkelijk uit. Ik zou Malraux er op willen wijzen, dat indien er onder de arbeiders een zeker wantrouwen tegenover de ‘intellectueelen’ heerscht, dat uitsluitend hierop gegrondvest is, dat de intellectueelen tegenover de partijbureaucratie, die de arbeiders onderdrukt, dikwijls plotseling van een onbegrijpelijke onnoozelheid zijn en van een verregaande meegaandheid, terwijl de arbeiders verwachten, dat de menschen ‘met het intellect’ ook ruggegraat zouden bezitten. En de geheele maatschappelijke constellatie had in 1938 niet zoo onder den druk van de zwartste reactie gezucht in volmaakte hulpelooze afwachting van erger, wanneer het er met deze ruggegraat bij het meerendeel der intellectueelen, die direct of indirect met de politiek van de arbeidersbeweging in aanraking zijn gekomen, niet zoo diep bedroefd had uitgezien. Dit laatste als kantteekening bij het hoofdstuk ‘Etre et Faire’ uit ‘l'Espoir’ en als mogelijk verder uitgangspunt van een uitvoeriger gedachtenwisseling over het veel misbruikte ‘heroïsme’.

J. GANS

Het wonder van Beauraing
Alexis Curvers et Jean Sarrazin, Bourg-le-Rond Editions de la Nouvelle Revue Française. Paris, 1937

Deze roman, het eerste werk van twee Belgische schrijvers, is om verschillende redenen belangwekkend te noemen.

Ze hebben stoutmoedig-hoog gegrepen, deze debutanten, maar hun hand reikte even ver als hun aspiraties; dat is al iets heel merkwaardigs. Zij hebben hun lezer willen boeien en vermaken, en tevens menschelijke gevoelens dramatiseeren, die van alle tijden zijn - helaas. Aan de hand van een locale gebeurtenis hebben zij een conflict uitgebeeld dat zoo oud, zoo jong en zoo wijs is als de wereld: den strijd tusschen het waarheids-ideaal en de domheidsmacht - die ten slotte wint, dank zij het bruut en het bruto gewicht van haar massa vermenigvuldigd met de snelheid van haar neerstorten...

Men herinnert zich zeker de geschiedenis die zich een viertal jaren geleden in het Waalsche dorpje Beauraing heeft afgespeeld. Daar hadden een paar kinderen een verschijning gezien, die hun eenige sibyllische woorden had toegevoegd. Het dorp heeft toen in het midden eener internationale belangstelling gestaan; voorzichtig heeft de Kerk haar definitief oordeel over de geloofwaardigheid, de theologische en de miraculeuze waarde van de apparitie voorbehouden. De couranten en de plaatselijke neringdoenden hebben er zij bij gesponnen; tegenstrijdige hypothesen hebben elkaar lang in fel en wankel evenwicht gehouden; er is gelachen en gebeden, men heeft zich geërgerd, over en weer - totdat het geval met een sisser is afgeloopen.

Wilden nu Curvers en Sarrazin slechts optreden als de woordvoerders van een der beide partijen, dan hadden zij, met enkele commentaren de dagbladverslagen van rechts of van links, aanvullende, - de feiten die in onze herinnering vervaagden, gemakkelijk nieuw leven ingeblazen; maar zij hebben als kunstenaars willen handelen en het voorgevallene willen zien als een symptoom: een verschijnsel, niet van een willekeurigen tijd, maar van alle tijden; zooals tegenwoordig de geschiedschrijvers over de Dreyfuszaak doen, hebben zij in het optreden van de H. Brande en den terugslag daarvan op de gemoederen der massa alleen de perenniteit gevoeld van den strijd tusschen twee even menschelijke behoeften: de behoefte aan waarheid en de behoefte aan geloof.

Zoo werd ‘Bourg-le-Rond’ reeds in den opzet een ‘document humain’. Maar tegelijk is, dank zij de uitwerking, het boek een zedenroman, een zakenroman, een locale roman, een psychologische roman en... een detective-roman geworden.

Twee meisjes, de tienjarige Zoé Bonnivert en haar vijftienjarig vriendinnetje Adèle Delwaide, tegen donker in een dennenbosch wandelend, hebben, omgeven van een stralenkrans, de H. Brande, sinds kort verheven tot beschermheilige van het schamele dorpje Bourg-le-Rond zien verschijnen en haar eenige deels onbenullige, deels duister-profetische woorden hooren uitspreken. Nadien heeft de verschijning zich nog, aangekondigd, tweemaal herhaald. Bourg-le-Rond krijgt plots een wereldnaam, wordt een bedevaartplaats die Lourdes en Paray-le-Monial ernstige concurrentie aandoet, komt tot een bliksemsnellen bloei, trekt honderdduizenden nieuwsgierigen, sceptici en bij-voorbaat-overtuigden, serieuze bestudeerders van occulte en parapsychologische verschijnselen, marskramers, financiers en theologen, studenten en politici, kreupelen en blinden, metselaars en fotografen, hysterici en journalisten, picnickers en venters met gebakken aardappeltjes. Er is iets unanimistisch in opzet en uitwerking: men denkt aan ‘Donogoo-Tonka’; de koorts en de illusie slaan over op de Congo-kolonie; kleine en reusachtige persoonlijke belangen veroorzaken de schuimende kolken van een oceaan waarop, beaat of opstandig, de menigte zich voelt meegesleurd, - totdat de storm gaat liggen, totdat de seismische beroering niets achterlaat dan het puin van een enkel huis, het uitgeleefde lichaam van een ouden idealist, het ontslag van de dorpsonderwijzeres Geneviève van Yperzeele...

De scepticus Casimir Comelius, vroegere voorvechter van een verouderd atheïsme, vraagt zich te midden van zijn professionneelkalm onderzoeken wel eens af: ‘Kan ik, die de feiten van nabij heb meegemaakt, ze nog wel rustig reconstrueeren?’ - en dien indruk hebben wij lezers zoo sterk, dat wij nu en dan teruggrijpen in het verhaal, om langzaam de waarde van een op 't moment-zelve haast veronachtzaamd detail tot ons te laten doordringen. Het lezen van geschiedkundige werken, met afschrift van alle officieele documenten, betrekking hebbende op de cataclysmale uren van begin Augustus 1914, wekt aldùs nauwelijks de mogelijkheid tot een retrospectief medeleven in ons.

Wanneer eindelijk, van schakel tot schakel, Comelius de logische verklaring heeft gevonden voor alle geheimzinnigheden, blijkt zijn arbeid volkomen nutteloos te zijn; want het is den mensch niet te doen om de waarheid, zelfs niet om het recht, maar om de voldoening zijner instincten...

Is dan de zucht naar rechtvaardigheid géén instinct? Is dat spontaan zoeken, met heldhaftige zelfverloochening, naar waarheid en recht niet een natuurlijke drang naar evenwichtsherstel, evenzeer - en even sterk - als de, door honderden generaties krachtig gehouden zucht naar mystiek, naar het steunen op het bovennatuurlijke, naar

het aanvaarden van het ongerijmde, dat men zoekt en eert uit hoofde van het buitenmenschelijke, lees: goddelijke karakter ervan? Curvers en Sarrazin kiezen geen partij en trekken geen conclusie. Zij hekelen den kapitalist die uit deze massa-psychose munt slaat: den groot-industrieel Dupont, later Baron Dupont de Feschereux, op 't eind Markies du Pont de Feschereux, die zijn arbeiders uitbuit; en de heeren Abraham Levy Vader en Zoon, die in Bourg-le-Rond een onverwacht afzetgebied vinden voor hun fetischenhandel; en even overtuigd hoonen de schrijvers zekere socialisten die hun beginselen prijsgeven voor een lucratieve nering of een zetel in den dorpsgemeenteraad; en evenzeer den arrivist, dr. Duchantoir, die zich achter zijn ambtsgeheim verschuilt om bedrog te plegen ad majorem ecclesiae gloriam; en evenzeer de roofzucht der grondbezitters en der journalisten. In de oogen van de auteurs komen de bekrompenen er het beste af: hun goedgeloovigheid wordt hun niet kwalijk genomen, hun valschheid en woordbreuk geweten aan hun opwinding. De materialisten verwijten de Kerk, deze domme lieden opzettelijk dom te hebben gehouden om hen in haar macht te hebben; de anticlericalen passen precies dezelfde methoden toe om hun stemvee alle critiek en zelfcritiek onmogelijk te maken. Het a n t i r e l i g i e u s g e l o o f der vrijdenkers is in dit dorp al even onstevig, al even ontrouw als het gangbare geloof aan het absurde: de figuur van den gewieksten venter, Guillaume Arnold, die rijk wordt door het verkoopen van heiligenbeeldjes en daarvoor zonder bezwaar zijn functie van secretaris zijner socialistische vakvereeniging opgeeft, is bedoeld als een veelbeteekenend symbool. Buitengewoon geslaagd is de intrige van dit verhaal vol... intriges. Tientallen bladzijden tevoren worden details ingelascht die later blijken uitgegroeid te zijn tot gevaarlijke argumenten voor of tegen. Dank zij den laster der sterke partij (die der geloovigen), dank zij hun dubbelzinnige verklaringen, den boosaardigen uitleg aan onschuldige woorden of daden gegeven, sleepen zij de minst-weerstandbiedende, eerlijkste tegenstanders in het verderf. - Een verkeerd verstaan woord, opgevangen en uitgesproken door een van de gehallucineerde meisjes; een driftbui die, twintig jaar geleden, een der personages overviel; een vergeten telegramformulier of een tijdelijk onderschepte brief; het onschuldig bezoek van de onderwijzeres aan een der priesters of aan den ouden Comelius en zelfs de dienst welken zij, geheel in den aanvang tegen haar zin, en onder de belofte van strikte geheimhouding, aan de Zusters van de confessionneele school bewees - het worden alle motieven in dit veel- en schrilkleurig schilderij, en ook kleine, venijnige L e i t m o t i v e die de gruwelijke symphonie van oergeluiden en beschaafd-maatschappelijk hoongefluit tot de slot-cacophonie voeren.

B o u r g - l e - R o n d is een zeldzaam knap, objectief, krachtig, schilderachtig, menschkundig boek. Het laat, na lang contact met al die stoffelijke ellende, een indruk na van verheven abstractie. Want uit dit proza werkt zich het dichterlijke los. Instincten en hartstochten lijken, bevrijd, zelfstandig geworden, elkaar te ontmoeten, te bekampen, te neutraliseeren. Eerder dan machten, zijn, tenslotte, hier krachten met elkaar in een vermorzelende botsing gekomen.

MARTIN J. PREMSELA

Late oorlogsromans uit Frankrijk en Duitschland
Karl Friedrich Boree, Quartier an der Mosel Rütten und Loening, Frankfurt A.M.

I

November 1918. De terugtrekkende Duitsche legers, gehoorzamend aan de voorwaarden van den wapenstilstand, storten zich als een lawine door Luxemburg en de landen links van den Rijn naar het Oosten. Bij de bruggen over de rivier ontstaan schier onontwarbare ophoopingen. De divisies, die later komen, moeten wachten, soms dagenlang, tot de weg weer vrij is. Zoo wordt een batterij artillerie, naast afdeelingen van andere wapens, in een klein stadje bij Trier, ergens tusschen de wijnbergen van het Moezeldal, ingekwartierd. Reeds zijn er een soort soldatenraden gekozen. Oorlogsmoeheid, de van nabij lokkende vrede, de onzekerheid over den toestand thuis, zucht naar langontbeerde vreugde ook, vreten de discipline aan. Zelfs bij de officieren. In die sfeer van ontspanning na zooveel jaren hel en van nieuwe gevaren, die beginnen te dreigen, beleeft eerste-luitenant Schotten zijn idylle: heel bescheiden, met een rustiek dienstmeisje, - en zijn tragedie: want hij schiet een zijner soldaten, symptoom haast der komende militaire verwildering, à bout portant neer.

Karl Friedrich Boree heeft met zijn debuut ‘Dor und der September’ veel succes geoogst. Ik heb het boek niet gelezen en ben bijgevolg onbevooroordeeld aan deze vertelling begonnen. Ofschoon ik geen Duitscher ben, de inlijving van den Elzas, Lotharingen en Luxemburg bij het rijk dus, voorzichtig uitgedrukt, onnoodig acht en ook voor militaire machtshandhaving niet den quasi-religieuzen eerbied heb, onzen oosterburen aangeboren, moet ik het werk van Boree sterk bewonderen. Zijn schildering van de liefelijke natuur dier streken, zoo vriendelijk, zoo tot levensvreugde uitnoodigend onder die heerlijke, milde herfstzon, is onnavolgbaar, een door liefde voor den geboortegrond tot stille, teere kunst geworden reeks foto-

grafieën. Zijn weergeving van de gesprekken tusschen die mannen en vrouwen, ruw als het zijn moet, maar met ruimten van rust ertusschen, juist zooals zij zich wel zouden hebben onderhouden, is vol waarheidszin, observatie van het ongestyliseerde, heelemaal-echte leven, fijngevoeld neergeschreven ook. En zoo eveneens hebben die menschen gedacht. Zoo moet Schotten overlegd hebben met de behaaglijke woonkamers der dames, Fräulein Laura en Fräulein Bertha in den rug en vóór zich, op den vochtigen akker in den ochtendnevel, het lijk van kanonnier Noack die thuis een vrouw had en vier kinderen. In de dorpskroegen wordt veel gedanst en gevrijd, terwijl elders opstandige roode soldaten vergaderen en weldra den officier tot vlucht, een onzekere toekomst in, zullen dwingen.

De schrijver zelf kent zeker veel waarde toe aan de zorgen van Schotten, of hij wel goed gehandeld heeft, of hier wel sprake was van 'ongehoorzaamheid voor den vijand', dat wil zeggen, of de krijgswet op dat oogenblik nog van kracht was. En een der oude juffrouwen, waar hij ingekwartierd is, bestrijdt niet zonder succes de these van den luitenant, dat men het niet aan het individu kan overlaten, of hij zich wil opofferen of niet: 'Zulk een mensch, als deze ongelukkige man (Noack), die den oorlog haat, waarschijnlijk omdat hij hem niet begrijpt, naar zijn aard en afkomst niet begrijpen kàn - het offer van zulk een mensch is toch onvergelijkelijk veel grooter dan het offer dergenen, die voor hun overtuiging den strijd in gaan en misschien sterven. Billijken, bevestigen, gelooven - of verwerpen, tegen zijn overtuiging moeten meegaan: dat is het. Het valt heel zwaar, voor zijn overtuiging te sterven, maar tegen zijn overtuiging in gedwongen worden...' Met één schot van zijn revolver kon de officier de ontbinding van de militaire machine op een klein punt enkele oogenblikken vertragen; Boree stelt het probleem der rechten van de persoonlijkheid scherp en eenvoudig; niet minder indrukwekkend dat van de plichten der leiders tegenover de gemeenschap, waarvan hij deel uitmaakt.

Maar toch - met hoeveel meer genot (zuiver subjectief, wij geven het toe) lezen wij, hoe Schotten weer in aanraking komt met de meest normale verschijnselen in de burgerlijke wereld. Het prachtige begin van het derde hoofdstuk, dat gesprek, flirtend, luchtig en toch ernstig, met die eigenlijk-toch-weer-doodgewone Barbara, werkend tusschen de wijnstokken, dan naast hem op de bank op dien zachten, vredigen dag aan de Moezel (het voordeel, den oorlog niet in eigen land gehad te hebben, beseft ook Boree maar half!) - het is het meest aangrijpend tooneel van den roman. Want het terugvinden van het leven bij iederen mensch, die weerkwam uit het inferno der loopgraven, is wellicht het belangrijkst element in de geestelijke geschiedenis van de wilde, toomelooze jaren, die volgen

moesten en die zooveel idealisme, zooveel verwachtingen, zooveel onstuimige gemoedsbewegingen tot ontwikkeling zouden brengen en verbrijzelen als weinig tijdperken tevoren.

'Quartier an der Mosel' is bekoorlijk in zijn vorm, maar biedt perspectieven, die verder gaan dan het oog reikt.

II
Henry Poulaille, Pain de soldat (1914-1917). Roman Grasset, Paris

Nu wij de ongeveer vijfhonderd compresgedrukte bladzijden van Poulaille's nieuwen roman (die het dozijn van zijn lijvige publicaties vol maakt) hebben gelezen, meenen wij uiting te moeten geven aan de overtuiging, dat deze oorspronkelijke, ongetwijfeld oprechte auteur te veel schrijft. Van menige goede hoedanigheid, die 'Ils étaient quatre', 'L'enfantement de la paix', 'Le train fou' bezaten, zien we nu noodgedwongen nog slechts bijna de gebreken. Het is jammer, zooiets te moeten zeggen van een boek, waar, volgens de dateering, zeventien jaar lang aan is gewerkt.

Het zijn dan de verdere avonturen van den apothekersleerling Magneux, die alleen op de wereld staat, troost vindt gedurende de stormen van zijn achttien jaren bij de leuzen van het anarcho-syndicalisme en bij de typisch-onrijpe dichtpogingen, die in stille uren zijn 'tweede ik' voortbrengt. Het eerste gedeelte beschrijft zijn leven in het Parijs der oorlogstijden, in den winkel, in een fabriek, als krantenventer, temidden der achterblijvers, der caféstrategen, der vaderlandslievende bourgeois. Het tableau is niet slecht, ofschoon partijdig. Maar vooral: het is te breedvoerig - volledige teksten van proclamaties en communiqués worden ons niet bespaard - ach, eigenlijk wordt niets ons bespaard! Poulaille vertelt het leven van toen, in dat milieu; hij vertelt het geheel, alles, zonder climax, zonder ontwikkeling van verhaal, feitelijk zonder verloop. Hij geeft ons, naar befaamd recept, een 'tranche de vie': dáár en doe er maar mee wat je wilt! Als we doorlezen is dat, omdat tenslotte ook het gewone toen zoo gedrenkt was met tragiek, dat het benepen-en-grootsch tegelijk is, en ook: omdat we van hoofdstuk tot hoofdstuk wachten op iets, dat ten langen leste toch wel zal dienen te gebeuren. In kapittel 19 zijn we tot Augustus 1916 gevorderd en Magneux is met een trein vol halfdronken dienstplichtigen in een kazerne bij Lons-le-Saunier aangeland, waar hij kennis maakt met het militaire leven in het achterland. Ook als hij is ingedeeld bij een regiment Alpenjagers en zijn instructie voor den frontdienst hem wordt ingegoten, blijft Poulaille onverbiddelijk bij zijn stelsel, zoodat de lezer door de massieve doseering, meer dan door de nuances

van des schrijvers talent, het gevoel krijgt, zelf het kampleven mee te maken in zijn dreigende eentonigheid. Magneux, die kort voor zijn inlijving samen met een vriend een dag in de vrije natuur doorbracht, ‘jong en vol leven en levenslust’, kan nimmer een goed soldaat zijn. Hij is niet alleen een kankeraar uit beginsel, doch ook uit hoofde van zijn algemeene, duurzame ontevredenheid, zijn onvoldaanheid met zich en de maatschappij. Als zijn vriend en hijzelf in die laatste uren van onafhankelijkheid verzuchten: ‘Konden we er maar tusschen uit!’, dan zegt hij met dat onbepaald, negatief verlangen wat hem het leven tot het vermoedelijk einde toe (dit deel brengt ons slechts tot October 1917, maar een vervolg staat op de werf) zal verzwaren.

De twee-en-zestig hoofdstukken, die het tweede gedeelte samenstellen, volgen Magneux en zijn kameraden aan het front. In het gruwelijk 1917 beleven zij bij Craonne, aan den Chemin des Dames, de moreele inzinking, de muiterijen, de onderdrukking ervan, steeds weer nieuwe offensieven. Als zij op zekeren dag ‘op het uur H’ weer uit de loopgraven moeten onder het huilen der granaten van het spervuur en het infernaal geratel der machinegeweren, stelt een lichte verwonding den passieven antimilitarist Magneux in staat, zijn kameraden zonder hem te laten sneuvelen. Hij wandelt, zonder wroeging, terug naar de dichtstbijzijnde verbandplaats...

Op het schutblad van mijn exemplaar noemt Poulaille's handschrift dit ‘een roman over den oorlog tegen den oorlog’. Het is zijn volste recht, tegen den oorlog te zijn. Zelfs zijn deze herinneringen (want stellig is de auteur voor een groot deel identiek met zijn hoofdpersoon) eveneens aan Romain Rolland opgedragen en wordt de arme Barbusse er herhaaldelijk en prijzend in genoemd. Het staat niet aan ons, den staf te breken over een Franschman, die het verantwoord acht, de regeeringspersonen en vrijwel alle officieren, die de legers van zijn vaderland toen leidden, op de onbarmhartigste wijze te geeselen. Een schreeuw van verontwaardiging, een gebaar, hoe ondoordacht, hoe weinig fijn ook, kàn bewondering wekken, omdat de drijfveer echt is, de opwelling spontaan, omdat de uiting ons ontroert en meesleept, omdat hier een kunstwerk geboren is. Maar te veel dozijnen pagina's doen hier denken aan dwangarbeid. Vlijtig, met de sombere vasthoudendheid van den maniak, zwoegt Poulaille hier en elders, bijna overal en altijd, aan een moeizame ophitsing tegen alle gezag van opperbevelhebber tot korporaal, van regeeringschef tot dorpsburgemeester. Voor hem is er slechts één menschengroep belangstelling waardig - dat zijn de soldaten. Bijna stenographisch beschrijft hij de repetities, tijdens een rustpoos achter het front, voor een militaire klucht van Courteline, door de Alpenjagers ingestudeerd. Moet in een overvol militair convooi (een maal een

trein, elders een stoet vrachtauto's) een soldaat zijn behoefte doen, dan wordt ons geen detail bespaard, terwijl de beklagenswaardige lezer steeds sterker naar de zwier van Rabelais verlangt. Alles dient het doel.

Er zijn grandiose passages: het eerste opmarcheeren der troep nieuwgebakken frontstrijders naar het macabere heuvelplateau van Craonne, waar de jonge kerels braniën en bang zijn en niet verder willen en toch gaan en, teruggekeerd tot het allerprimitiefst stadium der menschheid, juist in hun moreele naaktheid menschen zijn als geen andere; of het fusilleeren van een muiter, die voor het onwrikbaar blok van het executiepeloton en de starre hoofdofficieren om erbarming gilt (men vergelijke overigens de analoge beroemde bladzijden uit Dorgelès' 'Croix de Bois!'); of, aan het slot, de helsche angst voor den dood, als over twee minuten de secties, compagnieën, regimenten vooruit moeten tot den aanval tegen de moordende mitraille der Duitsche posten. Doch juist omdat Poulaille dat geschreven heeft, had hij zijn lezers de lectuur van dit nog altijd onverteerd, in haat verwekt en door haat gedragen, naturalisme der verveling moeten besparen: voor zichzelf, voor het ideaal, dat hij wenscht te verdedigen, ten bate der letteren, die deze afmattende verzwakking niet behoeven.

U. HUBER NOODT

Is Rousseau gelukkig getrouwd geweest?
Hans Julius Wille, Träume und tränen. Das leben der Thérèse Levasseur mit J.J. Rousseau Johannes Günther, Leipzig en Weenen.

Er zijn boeken die verwondering wekken, en dit is er één. Honderden bladzijden over Thérèse Levasseur, levensgezellin, later ook echtgenoote van J.J. Rousseau? Was dat dan niet dat laaggeboren vrouwmensch, waarvan alle deskundigen melden dat ze kletserig, baatzuchtig, snoeplustig, leelijk en dom was? Dat ze niet op de klok kon kijken en geen a voor een b wist? Men slaat er Chuquet nog eens op na, of Albert Cohen, of n'importe welken anderen biograaf van den grooten essayist, philosoof, romanschrijver, musicus, muziekkenner, plantkundige... En ja wel, het zijn de woorden zelf die zij gebruiken, indien geen aequivalente; sommige voegen er nog bij dat Thérèse als weduwe Rousseau's nagedachtenis zelfs niet trouw is gebleven en zich op hoogen leeftijd vergooid heeft aan een stalknecht.

Ziehier intusschen een verhandeling over haar 'droomen' en haar 'tranen', een beschrijving van haar zuiver liefdesgeluk, haar opofferende trouw, haar ter wille van Rousseau gedwee verdragen smarten (als ze haar kinderen naar het vondelingengesticht moet

laten brengen, b.v.), een relaas waaruit zou blijken dat Rousseau haar eigenlijk alles te danken heeft, wat hem tot den man maakt die hij thans nog voor ons is. Zonder haar zou hij zichzelf niet zijn geworden, verzekert men ons hier, want zij, het gezonde en gemoedswarme volkskind, maakte in den intellectueel die Rousseau was, den gevoelsmensch wakker, die hij voortaan zijn zou. Had hij haar niet bezeten, hij zou in zijn later leven niet telkens weer gered zijn uit de tallooze gevaren waaraan zijn psychische onevenwichtigheid hem blootstelde: zij mocht dan niet geletterd, misschien zelfs niet zeer intelligent zijn, met haar hart begreep ze den zieke en steeds behandelde ze hem met evenveel zachtheid als beleid.

Maar hoe is dan zooveel kwaads over haar in omloop geraakt? Wille heeft een verklaring. Sommige vrienden en vriendinnen van Rousseau, zegt hij, konden er niet toe komen, uit zijn waarlijk krankzinnige gedragingen van de laatste levensjaren eenvoudig op te maken dat hij inderdaad... krankzinnig was geworden (gelijk toch naar men weet helaas het geval was: hij leed aan vervolgingswaanzin); zij hadden daarvoor uit anderen hoofde te veel achting voor hem. Dus moesten die gedragingen hem zijn ingegeven door achterklap en ophitserij van zijn vrouw; en om dit weer aannemelijk te maken was het zaak haar zooveel mogelijk ondeugden en gebreken toe te schrijven.

Er is wel kans dat Wille's kijk op Thérèse juist is, want, naar hij zegt, heeft hij de heele literatuur over Rousseau en bovendien meer dan 4000, eerst sinds kort toegankelijke brieven geraadpleegd. Nagaan kunnen wij het echter bezwaarlijk: de opzet van zijn werk was niet die van een wetenschappelijke verhandeling, waarbij men de waarde der bronnen bespreekt en de gebruikte plaatsen met cijfers aangeeft. Wille heeft wel bronnen gelezen, maar zich verder tot gissen, opbouwen en uitbeelden bepaald. Wij moeten er dus onzerzijds mee volstaan, van zijn zienswijze nota te nemen.

Komt het er eigenlijk veel op aan, wie Thérèse Levasseur in werkelijkheid geweest is? Psychologisch en historisch gesproken natuurlijk wel; literair-historisch daarentegen acht ik de eenvoudige constateering dat Rousseau haar veel te danken heeft (als dat dan zoo is) toereikend. Maar al te dikwijls vergeet men dat voor de literatuur-geschiedenis... de literatuur, in dit geval het werk van Rousseau, de hoofdzaak is. Gelukkig wordt ook dit werk bij Wille vrij uitvoerig besproken; zoo komt de litterair-historicus niet veel minder tekort, dan de historicus zonder meer en de psycholoog.

Men zou willen weten, wie Hans Julius Wille zelf is. Een akademische titel wordt bij zijn naam niet opgegeven, noch eenig vroeger verschenen boek van zijn hand. Is hij een beoefenaar der Fransche literatuur-geschiedenis? Men zou zeggen van niet: den naam van

den schrijver van ‘Paul et Virginie’ spelt hij telkens ‘Bernhardin de Saint-Pierre’ en ergens schrijft hij dat ‘zelfs’ de deken der Sorbonne tegen de lectuur van den ‘Emile’ waarschuwend optrad: alsof de Sorbonne toenmaals een centrum van vrijzinnigheid geweest ware. Zulke kleinigheden zijn er meer. Maar ik bedoel hiermee niet, zijn waarde te bepalen. Zijn waarde wordt door andere factoren bepaald, door zijn ijver en oriëntatie-vermogen op het gebied dat hij ter bewerking had gekozen en door zijn bekwaamheid als schrijver. In deze drie opzichten komt hem lof toe. Met name schrijft hij een klare, warme, boeiende taal.

Laatste verwonderde vraag: hoe is het mogelijk dat dit boek over den democraat en voorbereider der Fransche Revolutie Jean-Jacques in het tegenwoordige Duitschland verschijnt? Heeft de opperste kunstkenner daar te lande er geen bezwaar tegen? Maar misschien hoopte de uitgever dat Rousseau tenminste als anti-intellectualist genade zou vinden. En dan: zijn zetel te Weenen heeft hem mogelijkerwijze de zaak vergemakkelijkt. In die stad worden, naar ik meen, voorloopig nog niet alle vrijzinnigen uit verleden en heden met ‘Joodsche marxisten’, d.i. met incarnaties van het kwade, vereenzelvigd en als zoodanig op den index geplaatst.

J. TIELROOY

Een ‘levensroman’ van Liszt
Zsolt von Harsanyi, Ungarische rhapsodie Esche Verlag, Leipzig

Sommige figuren ontdekt men, andere roepen als het ware hun beschrijvers, trekken onweerstaanbaar aan, als een bron van inspiratie.

Zoo is het met den romantischen musicus Franz Liszt. Zoowel biographen als romanschrijvers zetten zich telkens weer opnieuw aan het beschrijven van een leven, dat zeer zeker in het middelpunt van zijn tijd stond en zoowel in daden als gedachten er een der universeelste uitingen van is.

Liszt is een bij uitstek inspireerende figuur. Zijn veelzijdigheid maakt het mogelijk hem van verschillende kanten te belichten: als ‘homme d'amour’, als idealist en als man van het vijfde evangelie (dat der muziek).

Maar nog steeds werd het boek niet geschreven, dat al zijn kanten omvat. Totnogtoe heeft men, het leven van Liszt beschrijvend, datgene aangegrepen wat men in de figuur het aantrekkelijkst vond (ik spreek thans niet van de z.g. feiten-biographieën, zooals die van Lina Ramann c.s.). Maar te probeeren de gansche persoonlijkheid te omvatten in een groot en breed geteekend beeld van zijn leven,

daden en gedachten, is inderdaad een zware opgave. Liszt was veel meer nog dan een virtuoos, een ‘Zigeuner’, een fanfare van zichzelf. Hij was ook een groot m e n s c h , een denker, die in de beschouwing en uitoefening van zijn kunst zeldzame hoogten heeft bestegen, getrouw aan zijn stelregel: ‘Het vasthouden van het ideaal is 's levens hoogste opgave’. Hij was niet enkel een zwerver in de liefde, in het leven, in de idealen van zijn tijd: hij heeft ook gevonden. Zoo is een man, die met niets dan wat linnengoed en zeven zakdoeken weet te sterven, maar wiens geestelijke erfenis is geweest het leger der jongeren, in zijn ‘Paedagogium’ opgevoed. Een levensbeeld van zulk een man vereischt ook het hoorbaar maken van een grooten hartslag, van een grooten adem, van het ‘einmalige’: in wat zich later vermenigvuldigde ging van hem de bezielende kracht uit. Maar het ging veelal zoo met zijn beschrijvers: men constateerde de grootheid van Liszt, maar zijn werkelijke grootheid, de werkelijke hoogte, die deze grootheid bereikte, bleef verborgen. Den geestdrift van hen, die met hem verkeerden, achtte men exaltatie, de bewondering van zijn vrouwelijke leerlingen liefde - was hij niet steeds een ‘homme d'amour’? - en men herleidde alles tot zeer aardsche en zeer banaal-romantische oorsprongen. Er bestaat slechts één boek, dat ons den, ‘anderen’ Liszt, dien men wel ervoer, maar die verborgen bleef, toont, het boek ‘Liszts Offenbarung’ van zijn leerling Clark; daarin is hij de Profeet Gods, de verkondiger van het evangelie der muziekbeoefening. Derhalve, het is niet zoo'n eenvoudige opgave wanneer een schrijver het onderneemt het leven van Liszt in een ‘levensroman’ vast te leggen.

Ook den Hongaarschen schrijver Von Harsanyi is het in zijn lijvig boekdeel van meer dan 1200 pagina's niet gelukt het leven van Liszt in zijn middelpuntigheid te vatten. Reeds de titel ‘Ungarische Rhapsodie’ wijst op een déroute van zijn onderneming, het offeren aan een gangbare opvatting, die Liszt als de Groote Zwerver blijft zien en zijn aan voorvallen rijk leven als een rhapsodie. Ik heb trouwens tegen de geheele ‘methode’ wan dit boek ernstige bezwaren. Het is feitelijk geen ‘levensroman’, zooals de ondertitel dat zegt. Als men dit boek leest krijgt men de gewaarwording, dat de schrijver niet veel anders gedaan heeft dan Liszt's biographie ‘aanschouwelijk’ over te schrijven. In plaats van te herscheppen ‘illustreert’ hij. Men vindt alle voorvallen en details, die over Liszt bekend zijn geworden uit de bestaande biographieën en memoiren over hem hier ‘in scène gezet’ terug (de schrijver heeft inderdaad niets vergeten!). Het boek mist iedere oorspronkelijke visie. Zelfs de verkeerd geziene ‘eerlijkheid’ van onze critisch geworden tijden met hun neiging de goden te ‘entgötteren’ door ze in hun menschelijke

zwakheden tot menschen te herleiden: een ‘vermenschelijken’, dat te vaak gelijk staat met ‘verbanaliseeren’, is niet origineel van vinding door Von Harsanyi toegepast. Het is waarlijk niet zoo moeilijk om in het zoeklicht van een critisch onderzoek met een glimlachje van superioriteit Liszt's zwakheden te toonen: Liszt was inderdaad óók een mensch, en door het pathos in vele van zijn uitingen hing hij ongetwijfeld met een zwakheid van zijn tijd: de romantiek, samen. Is het echter zulk een belangrijk detail om telkens weer te herhalen, zooals de schrijver doet, dat Liszt, die in een uiterst werkzaam leven zijn zenuwen wel vermoeid zal hebben, wat vaak naar de cognacflesch greep? Belangrijker dunkt mij naar voren te brengen, dat een man, die fortuinen kon ophoopen door zijn concerten, niettemin zijn bezit en zichzelf weggaf om dienaar te wezen van zijn idealen en zijn hooge opvatting van de kunst. Liszt, van Koning der Virtuozen tot Paladijn der Muzen geworden, dat is een etappe van meer beteekenis om te beschrijven dan de geschiedenis van de cognacflesch. Zooals ook de voorspelling van Wagner: ‘Liszt zal nog eens uit louter chevalerie ten gronde gaan’ eenmaal werkelijkheid is geworden. Maar achter dit alles staat een onvergetelijk woord, door Clark opgeteekend: ‘De mensch heeft in zijn strijd tegen zijn eigen niet-universeele persoonlijkheid en tegen die der wereld denzelfden dood als Christus aan het kruis te verwachten: dood van alle zelfprincipe. Dit is het drama van alle edele geesten en zielen, die naar een hoogere levensbeoefening streven. Het wegvallen van al het persoonlijke heft onze kunstbeoefening op tot een religie en geeft er den zin aan eener vereeniging van ons leven met God.’

Maar dezen Liszt vindt men niet in het volumineuse boek van Von Harsanyi. Daar blijft het wachten nog op.

CONSTANT VAN WESSEM

De kerk van Christus als actueel drama

Edzard Schaper is een van de weinige auteurs, die elk werk met groote ernst en nauwgezetheid schrijven. Nimmer heeft hij eenig detail veronachtzaamd, hoewel hij geenszins detailleeringskunst geeft.

Binnen twee jaar heeft hij twee belangrijke boeken gepubliceerd, een over de figuur van Christus (‘Das Leben Jesu’), het andere over de verzaking van de christelijke kerk (‘Die sterbende Kirche’). Hoewel hij in geen van deze beide boeken de eruptieve kracht weet te benaderen van zijn zeeverhalen ‘Die Nachfahren Petri’ (Insel-Almanach auf das Jahr 1934) en ‘Die Arche, die Schiffbruch erlitt’, zijn deze romans als zoodanig ieder op hun manier opmerkelijke kunstvoortbrengselen.

Voor ‘Das Leben Jesu’ wil dat heel wat zeggen, niet alleen omdat de hoofdfiguur voor ons in zeker opzicht een vastomlijnd begrip is geworden, maar ook, omdat reeds zooveel boeken over dit onderwerp bestaan, waarvan enkele uit artistiek oogpunt min of meer geslaagd genoemd kunnen worden.

Wat bij Schapers boek dadelijk in het oog valt, is, dat hij het geschreven heeft met tamelijk veel eerbied voor de Schrift, zoowel wat de tradities omtrent de gebeurtenissen en de door Jezus en de Zijnen gesproken woorden, als ook wat de gebezigde taal betreft. Wie een sterk afwijkende persoonlijke zienswijze, een bijzondere en meer geaccentueerd moderne kijk op overbekende, al dan niet historische feiten en een overeenkomstige stijl verwacht, zal bedrogen uitkomen. Schaper is vrij traditioneel van taal en ook van vizie, en dat springt juist in dit boek sterk naar voren. Desondanks leert men bij voorkeur in dit boek de kwaliteiten van den epischen kunstenaar Schaper kennen en waardeeren. Men ontdekt in hem een zeer zuivere, evenwichtige en eerlijke schrijverspersoonlijkheid, die - steunende op uitgebreide voorstudies en omvangrijke kennis - nauwkeurig en doelbewust, met eerbied en met een feilloos taalgevoel te werk gaat. En het schijnt mij toe, dat Schaper dit boek meer nog dan zijn overige werk heeft geschreven zonder daarbij te denken aan de indruk op de lezers; dat hij het heeft geschreven wellicht om alles duidelijk op schrift te stellen, hetgeen hem van kindsaf in heldere beelden voor den geest heeft gestaan. Wat ik aan dit boek vooral waardeer, is de zelfbeheersching, waarmede alle mooischrijverij, alle pathos zijn vermeden en uitgeschakeld. Niet de zwoele Oostersche en dichterlijke sfeer werd hier geschapen, die Arthur van Schendel ons in zijn ‘Mensch van Nazareth’ wist voor te tooveren. Het is de koele geest van het Noorden, die hier de levendige fellere kleuren en sentimenten van het Oosten observeert en naar eigen wetten reconstrueert. Dezelfde geest echter, die het Evangelie voor ons noordelijke menschen aannemelijk maakt en vertolkt in een ons vertrouwde taal. Daarom dunkt ons dit boek dan ook soberder, menschelijker en staat het ons nader dan het meer dichterlijk proza van Van Schendel, al meenen wij, dat met Schapers Jezusroman nog geenszins de moderne bijbelsche roman geschreven is, die de oude overleveringen voor ons in een geheel nieuw licht weet te plaatsen.

‘Die sterbende Kirche’ is een boek van andere aard. Hier toont de auteur zich weer meer de dramatische boeiende verteller, die hij in zijn beide genoemde novellen reeds was. Al is de compositie hier wat minder strak, de climax een weinig verzwakt doordat reeds in het begin van de roman schokkende gebeurtenissen plaats hebben, die ons door hun onverwachtheid en hun wreedheid wellicht

dieper raken dan de katastrophe aan het slot van het boek, waarop wij reeds waren voorbereid en die met minder schrijnende detailleering wordt verteld, een en ander in verband met het feit, dat het uiteindelijk gebeuren tevens een allegorische beteekenis heeft.

Afgezien echter van deze wat rammelende constructie en van een eenigszins oppervlakkige teekening van het karakter van Loesja, moet men het boek voortreffelijk heeten. Er zijn slechts weinig romans, die zoowel wat literaire kwaliteit, als wat spannende handeling, actualiteit en objectiviteit betreft aan even hooge eischen voldoen. Actualiteit en objectiviteit tevens is een zeldzaam geworden deugd in de schoone letteren. De tegenwoordige problemen en gebeurtenissen naar waarheid in een roman te behandelen, daarvoor ontbreekt het de meeste, en vooral de meeste Duitsche auteurs (de emigranten-schrijvers laat ik hier buiten beschouwing) aan durf. Ze loopen wel hard van stapel als het een lofzang geldt op het Derde Rijk. Daarvoor is echter niet veel moed en kritisch vermogen noodig en de buitenlandsche lezer zal deze schrijvers niet altijd begrijpen en vertrouwen. Een boek als dat van Schaper, dat volkomen onpartijdig de toestanden weergeeft en niet terugdeinst voor de laatste consequenties is in deze tijd een dubbele verrassing.

In ‘Die sterbende Kirche’ heeft Schaper zeer handig de figuur van een ouden Russischen priester in het middelpunt geplaatst, die, aan de chaos van oorlog en revolutie ontsnapt zijnde, thans in een oude half vermolmde kerk (te Port Juminda) in Estland zijn roeping verder poogt te vervullen. Alles wat rondom deze priesterfiguur gebeurt zou men ondanks alle realiteit als symbool kunnen beschouwen. Zijn zoon Kolja bij voorbeeld, die zijn jonge leven moet opofferen bij een poging, de heilige kelk voor de kerk te behouden, waarop de staat beslag heeft gelegd, is de martelaar die nog tracht te redden wat ten ondergang is gedoemd. De oudste zoon van vader Seraphim, Ilja, is de gewetenlooze materialist, die zijn eigen vader blootstelt aan schande en vervolging, een voortbrengsel van een slechts op militariseering en mechaniseering ingestelde politiek. En zoo zou men door kunnen gaan met het maken van vergelijkingen tot aan het einde toe, als de kerk van vader Seraphim ten slotte in puin valt, ineenstort evenals het denkbeeldige gebouw van de christelijke kerk zelf tot vernietiging gedoemd schijnt te zijn. Voor Schaper echter - en het is wel merkwaardig zulks bij monde van een auteur te vernemen, die in het huidige Duitschland wordt uitgegeven en gewaardeerd - is de ondergang van deze kerk slechts een noodzakelijke verbrijzeling van een aan zijn inhoud ontgroeide vorm. De inhoud zelf, het christelijk geloof, blijft bestaan, in Rusland, in de Baltische landen, of waar dan ook. Het leeft voort in ons en in de geloovige jeugd, evenals in Misja en Loesja

in dit boek, die aan de dans ontsprongen zijn en de dragers zullen worden van een toekomstige vernieuwde kerk-in-de-geest-van-Christus.

FELIX AUGUSTIN

Van Edzard Schaper zijn achtereenvolgens bij de Insel Verlag te Leipzig verschenen: 'Die Insel Tütarsaar', 'Die Arche, die Schiffbruch erlitt', 'Die sterbende Kirche', 'Das Leben Jesu', 'Das Lied der Väter' alsmede vertalingen van de IJslanders Gudmundur Kamban en Gunnar Gunnarsson, den Noor Gabriel Scott en de Zweedsche S. Salminen.

Het Beierse koningsdrama
Klaus Mann, Vergittertes fenster Querido Verlag, A'dam; f 1.60 geb.

Klaus Mann heeft met zijn Novelle over de dood van Koning Lodewijk II van Beieren wederom bewezen, een belangrijk dichter en uitbeelder te zijn. Dikwijls hoort men de mening uiten, dat het veel moeilijker is een goede novelle dan een goede roman te schrijven, maar hoe dit ook zij, Klaus Mann heeft getoond dat hij de kunst der novelle meesterlijk beheerst. Zijn boek is levend en bewogen, vol verborgen gloed en van een evenwichtige harmonie, die van het begin tot het einde het boek op boeiende wijze bezielt. Het is waar, dat het onderwerp op zich zelf boeit en indruk maakt, maar hoe talloze boeken zijn reeds over Lodewijk II geschreven en hoe weinige hebben het peil en de kwaliteit bereikt van Klaus Mann's werk, ja misschien wel geen enkel.

Het eigenlijke verhaal is zo bekend, dat het als zodanig ook bij de lezers van dit tijdschrift vooronderstelt mag worden. Het moge voldoende zijn er aan te herinneren, dat Lodewijk II door Bismarck als werktuig werd gebruikt om de Pruisische invloed in Beieren uit te breiden, en dat Lodewijk door Bismarck aan zijn lot werd overgelaten toen deze meende dat Lodewijk 'seine Schuldigkeit getan' had. Maar dit is alleen de grote historische achtergrond van Lodewijk's tragedie. In menselijk opzicht ontroerender is wat zich op de voorgrond afspeelt. De vriendschap met Richard Wagner, de liefde voor Elizabeth van Oostenrijk en de tragedie van den koning, die op den Zonnekoning wilde lijken, maar niet de krachtige vleugelslag had om de zon te bereiken.

Wie de Beierse koningsburchten kent, weet in welk een bonte en vorstelijke omgeving het leven van dezen laatsten echten Beiersen koning zich bewoog, maar alleen wie, als Klaus Mann, het weefsel kent ener psychologische analyse, die bij Freud zelf in de leer is geweest, kon het wagen ziel en hersenen van den laatsten koning te

ontleden en ons op zo aanschouwelijke en ontroerende wijze te tonen, als Klaus Mann heeft gedaan.

De Baseler Nationalzeitung heeft het sterven van den koning de sterkste passage van het boek genoemd. Het is moeilijk tegenover deze uitspraak zijn houding te bepalen, want er zijn tal van sterke passages in het werk. Misschien is de laatste ontmoeting van Elizabeth met den nu doden Lodewijk de meest sterke en ontroerende. Deze bespreking wil ik besluiten met het citaat, waarmee het boek begint en dat Verlaine aan den Koning heeft opgedragen:

> Vous fûtes un poète, un soldat, le seul Roi
> De ce siècle où les rois font si peu de choses...

HANS ERNST SCHROEDER

Een balineesche familieroman
Vicki Baum, Liebe und tod auf Bali. roman Querido Verlag, Amsterdam; f 2.50, f 3.50

Met een beetje goeden wil kan men dit nieuwste boek van deze vermaarde en behendige schrijfster werkelijk een verrassing noemen. Het staat terzijde van haar andere werken en misschien bevat het wel een nieuw element.

Maar het is ook wel mogelijk dat dit alles voor een gedeelte zijn oorzaak vindt in de aantrekkelijkheid van het onderwerp en de daarbij passende entourage. Een Zuidelijk landschap, gekleurde menschen met voor ons vreemde en teekenachtige bewegingen. Hier wordt kijk- en weetlust geprikkeld. Want al mag het eiland Bali sich sinds een reeks jaren in een soort beroemde belangstelling verheugen in den allerlaatsten tijd had men toch voor dit heel kleine en verre stukje wereld niet zoo heel veel aandacht meer over. Overigens ging die belangstelling ook meer uit naar de Balineesche kunst, naar het Balineesch landschap, de folklore en bizonderlijk naar eenige bonte en romantische gebruiken, zooals de boeiende hanengevechten. De inboorlingen zelf bleven meestentijds bijzaak, figuren ter stoffeering!

Vicki Baum nu, heeft gelijk haar gewoonte is, ook hier een poging gedaan om op dit Oostersche plankier de menschen eens stevig op den voorgrond te plaatsen. Zoo ontrolt zich voor het oog het boeiende verhaal van een waarlijk groot aantal menschenlevens. In de eerste plaats van dat van een eenvoudige Balineesche familie. Van den man Pak, den werker op hof en akker, van zijn ouden en wijzen vader, van zijn zuster en broeders, zijn twee vrouwen en zijn kinderen. Van dit levendig centrum uit worden vele stralen uitgezonden die ieder voor zich weer een heviger of bescheidener licht werpen op het bestaan van andere menschen, andere gezinnen somtijds.

Aldus leeren wij heel wat mannen en vrouwen kennen, verspreid over velerlei kasten en levende in verschillende omstandigheden, graden van welvaart en waardigheid. En zooals het ons korten tijd voorkomt gaan wij ze ook werkelijk doorgronden.

Langen tijd vertoeven wij temidden van een groot en bont gezelschap, te midden van een kring waarlijk sympathieke figuren die niet alleen onze genegenheid maar ook de reislust des geestes opwekken.

Hier valt zelfs voor den oververzadigde veel nieuws en kleurigs op te diepen. De lust tot jacht op nieuwe aandoeningen en avonturen dreigt door deze geschiedenis weer volop wakker te worden.

Dat dit dreigement niet verder dan tot een 'bijna' reikt is te danken, of naar gelang van inzicht te wijten, aan de rustige ervarenheid van de schrijfster en aan haar evenwichtige en weloverwogen compositie. Door deze eigenschappen is zij den lezer steeds een paar goed beheerschte en kalme passen voor. Wij behoeven haar slechts te volgen. Dat doen wij, ik zou haast zeggen automatisch, gehoorzaam en als gevolg daarvan blijft het eigen initiatief sluimeren. Ietwat jammer is dat natuurlijk wel.

Te verwonderen valt het dan ook niet dat eerst ná de lectuur van dit rijke verhaal tot ons doordringt het feit dat haast immer de romantische zijde van al deze levens en leefwijzen het zorgvuldigst wordt belicht. Iets meer liefde voor de meedoogenlooze realiteit zou ons beter hebben ingelicht over heel wat bruutheid en wreedheid. Primitieve kenmerken van deze weinig primitieve zeer genuanceerd levende bevolking, welke in deze historie (op enkele gevallen na) slechts worden aangeduid. Zeker de schrijfster toont ons niet één kant van de medaille, doch de achterkant van het exemplaar is toch wel wat afgesleten.

Nu wij dit eenmaal hebben bemerkt beginnen wij aan meer te twijfelen. Wij vragen ons bezorgd af of het, ook daar op Bali, toch niet een beetje anders toegaat dan Vicki Baum het waarneemt en beschrijft. Iets ingewikkelder, wat dieper in verborgenheid verzonken voor onze Westersche oogen en met meer weerschijn en meer weerkaatsing.

De lectuur van dit boek moet wel heel erg plezierig zijn voor wie eens genoeglijk 'wat lezen wil'. Doch ik durf niet beweren dat het voor hem voldoende zal zijn die met ernst wil trachten iets van het leven der Balineezen te leeren kennen en begrijpen. Dat zou nu werkelijk niet erg zijn, men behoeft niet altijd de hoogste maatstaf aan te leggen, ware het niet dat het voorwoord dit juist deed verwachten.

Maar ondanks dit bezwaar: lezenswaardig is, gelijk reeds gezegd, dit boek ontegenzeggelijk. Soms denkt men een poos aan een knap

voorbereid en geregisseerd hoor- en kijkspel. Een heel enkele maal verwordt het tot dilettantentooneel. Zoo bijvoorbeeld bij de samenkomst van een, op Bali gestationneerd, blank ambtenaar met den Gouverneur-generaal en enkele andere kostbare heerschappen te Batavia. Dat fragment kan niet door den beugel. Maar ook een streng en dus eigenlijk ondankbaar criticus beseft ten volle dat zelfs aan een geroutineerd auteur, als Vicki Baum, dergelijke uiterst zeldzame déraillementen gul en graag vergeven moeten worden.

LAURENS VAN DER WAALS

De geschiedenis van een postzegel
Robert Graves, Antigua penny puce Seizin Press-Constable & Comp. Ltd. Londen

Degenen, die Good-bye to All That, Graves's zeer oprechte en directe autobiografie, lazen, werden wellicht, als het mij overkwam, verleid om het anoniem verschenen boek The Gold Falcon aan Graves toe te schrijven, vele critici deden dit althans, de anonieme schrijver kende door T.E. Lawrence, den vriend van Graves, veel levensbijzonderheden van den laatsten en verwerkte deze in zijn roman, maar bovendien werd in The Gold Falcon een zekere ontwikkelingsmogelijkheid, die reeds in Good-bye to All That lag, uitgewerkt.

The Gold Falcon bleek echter niet van Graves te zijn en de ontwikkeling van Graves ging, blijkens diens laatste publicaties, in een andere richting, niet de gevoelsverwarring uit Good-bye to All That, maar den zin voor koelbloedige waardeering van de levensverschijnselen en van de eigen persoonlijkheid in dat boek werden van bepalende kracht. Zooals men uit het slot van zijn autobiografie weet, ontmoette Graves de Amerikaansche schrijfster Laura Riding en deze heeft het zich als een levenstaak gesteld alle verschijnselen opnieuw, poëtisch, dat wil zeggen volkomen belangloos, onhistorisch en onvertroebeld, tegen den achtergrond der eeuwigheid, te onderzoeken, en op hun juiste waarde te schatten. Graves sloot zich met enkele anderen bij haar aan, zooals blijkt uit het tweemaal per jaar verschijnend periodiek Epilogue.

Oogenschijnlijk is de laatste roman van Robert Graves, Antigua Penny Puce, dat de geschiedenis van een postzegel van Antigua van één penny, lichtpaars gekleurd, verhaalt, geenszins een zwaarwichtige herwaardeering aller verschijnselen, het lijkt meer op een badineerende fantasie over de wonderlijke toevalligheden van het leven, dat gelukkig nog in hoogere mate onberekenbaar is dan sommige economen en wereldhervormers ons wel eens willen doen gelooven. Een postzegel, die zeldzamer is dan welke andere postzegel ook, de zeldzaamste postzegel ter wereld, alle andere van zijn soort ver-

gingen in een schipbreuk en nooit werd dit soort herdrukt, het kan nauwelijks fantastischer en nauwelijks lichtzinniger, want welbeschouwd en met gepaste verontschuldigingen aan alle philatelisten, wat is een postzegel? Zoowat het kleinst bruikbare stukje papier, dat door een stempel, in maatschappelijken zin tenminste, onbruikbaar wordt gemaakt.

Deze postzegelgeschiedenis werd door Robert Graves echter te zeer als een leidraad gebruikt, te weinig komt ze naar voren, ze is een soort machinatie om de figuren op het tooneel te laten komen en deze figuren zijn voor een fantasie te doodelijk ernstig weergegeven. Jane Elizabeth Palfrey Price, haar vriendin Edith, haar broer Oliver, de strijd tusschen broer en zuster, waarvan de postzegel de al te toevallige inzet is, worden te zelden omspoeld van den glans der poëzie, de karakterontleding is in bepaalde opzichten buitengewoon knap, scherp, niets ontziend, de leelijkheid en de verwarring der menschelijke hartstochten worden getoond in hun naaktheid, maar juist daarom gaat het luchtige, dat aan een onderwerp als dit paste, verloren. De scherts wordt al spoedig te schamper om nog scherts te blijven. De onverbiddelijkheid van het waardeeren der karakters voert naar een hardheid, die een zekere logheid met zich brengt, niet in overeenstemming met het gegeven en die bovendien tenslotte ook niet geheel waarachtig is. Alle leven is een geheim, men zou verkeerd doen er zich door te laten mystificeeren, maar men doet evenzeer verkeerd, in een onbeteugelde drift tot juiste waardeschatting, het geheim tot een klaarblijkelijkheid neer te halen. De karakters in Antigua Penny Puce zijn zoo klaarblijkelijk, dat men er, ondanks alle waardeering voor het knappe werk van den schrijver, uiteindelijk niet meer in gelooft. Er is te veel verstandwerk in dit boek en daarom doet het dikwijls gemaakt aan; het blijft interessant zonder twijfel, herhaaldelijk is het bewonderenswaard, maar het geheel bevredigt niet.

Ik meen dat dit voortkomt uit een overschatting van het menschelijk begripsvermogen. In de verschijnselen des levens is iets, dat aan onze objectieve waardeering en aan ons verstand ontsnapt, en juist daar begint eigenlijk eerst recht het rijk der poëzie. Robert Graves, die een groot kunstenaar is, moet dit beseffen, het is te hopen en trouwens op den duur ook te verwachten, dat geen vreemde invloeden hem dit zullen doen vergeten.

JOS. PANHUIJSEN

Op de Bres
Door Anthonie Donker
Blijft verontrust!

Tot de meest verontrustende dingen dezer jaar voor jaar en stap voor stap dreigender periode behooren de geruststellende verklaringen. Zij worden zoolang gebruikt tot met het fait accompli hun tegendeel er, liefst plotseling, is. Beloften en verzekeringen worden zoolang gegeven tot de tijd er is om ze niet meer te houden. Men hechte er geen waarde aan, men lette liever op het programma uit Mein Kampf dat met ijzeren consequentie afgewerkt wordt. De geruststellende verklaringen vullen de 'adempauses'. Zoo ging het met Oostenrijk, net zoolang tot het er ineens mee gedaan was. En onmiddellijk daarop volgden de geruststellende verklaringen over wie volgt: Tsjecho-Slowakije. Veel duidelijker en betrouwbaarder taal spreekt de dezer dagen bij den Berlijnschen boekhandel verschenen kaart waarop de gebieden staan aangegeven die voor het nagestreefde groote Duitsche imperium in aanmerking komen. Daar groeit een staat sterker dan Duitschland ooit was en met grooter kans dan in 1914 op het winnen van den volgenden oorlog. Men lette op de volvoering van het programma, niet op de 'terzijdes' waarmee de omwonenden gesust worden. Al wat tot nu toe volvoerd werd, is eerst geruststellenderwijs tegengesproken. Op de regeeringsverklaringen ga men zoomin af als op de kranten. Zij zeggen ons niet waar we aan toe zijn. Het eenige waar staat op valt te maken, is zelf te weten waar we aan toe zijn, met de grootste nuchterheid en stelligheid, zonder illusies, en vastberaden. Wij hebben geen veiligheid te verwachten van den een en kunnen op geen hulp rekenen van den ander. Wij zijn op onszelf aangewezen. Dat is bitter weinig, maar het is zaak voor dat eigen deel op zichzelf tenminste ten volle staat te kunnen maken. Als het eene land geen

regeering heeft en het andere zijn handen in onschuld wascht, en allen samen met eindeloos geduld zich morrend schikken en stuk voor stuk alles laten afdreigen, dan wordt het zaak op niemand te steunen dan op zichzelf en zorg te dragen dat dat weinige, dat het onze is, zoo perfect mogelijk is georganiseerd. Verdeeldheid is een begin van zelfmoord. Noodig is zeer bewuste, stelselmatige en technisch doordachte en ingedeelde organisatie van (eens-) gezindheid, van wil, van tempo. Weten wat wij willen, weten wat wij denken (organisatie van argument, gedisciplineerde opvoeding der democratie), weten wie wij zijn.

Als het erop aan komt, moeten wij het zelfde tempo in afweer kunnen ontwikkelen, als de aanvaller in zijn aanval: elk moet zijn taak weten, aan de grens, in de steden en dorpen, ieder moet zijn plaats in het zelfbeschermingsapparaat nauwkeurig kennen en voor zijn aandeel vakkundig kunnen instaan. De democratische landen staan zoowel in de bewustwording van eigen wil en overtuiging als in de technische uitvoering daarvan bij de totalitaire ver tenachter in organisatie en in tempo. Een achterstand die juist noodlottig kan zijn: bij de grensverdediging, bij de binnenlandsche bescherming, bij de grondlegging van prophylactische en productieve beginselen in volk en jeugd. Te laat is onherstelbaar. De doordringing van het volk met overtuiging en ideeën is hier nog gebrekkig georganiseerd, en toch is die voor de democratieën op zijn minst een even dringend levensbelang als voor de totalitaire staten. Onderwijs en volksopvoeding hebben alle krachten van organisatie en inzicht noodig om overtuigingen te vormen, kernen te versterken en giffen te verwijderen die zich vooral in den geest van de jeugd snel verbreiden. Een welbewuste volkskrachtvorming, geestelijk en lichamelijk is noodzakelijk. Wij zijn daarin bij de meeste volkeren, Engeland, Zwitserland e.a., ten achter. Wij zien niet eens algemeen het belang van een zoo volledig mogelijke volkskrachtsvorming: we beginnen bijv. de lichamelijke opvoeding uit het onderwijs te verwijderen om redenen van zuinigheid. Volgens den minister kan dat wel. Wij hebben ons den verontrustenden achterstand bewust te worden in overtuigingsversterking, in volkskrachtvorming, in organisatietempo, in saamhoorigheid, in technisch tot in kleinste onderdeelen snel

functionneerende samenwerking van het zelfbehoudsapparaat. Wij zijn niet genoeg verontrust. Het tempo der gebeurtenissen verergert dien staat van verdooving. Het is niet te verwerken en men went eraan. Niets is gevaarlijker. Nu al reageert men minder fel, minder gewond en minder verontwaardigd op de nog scherpere Jodenvervolging in Weenen. Het maakt niet meer zoo diepen indruk. Het tempo heeft ons afgemat: Dolfuss, Marseille, Rijnbezetting, Abessynië, Spanje, Japan, Rusland, Oostenrijk. Wij dreigen passiever te worden dan ooit en dienen actiever te zijn dan ooit! Waakzamer en werkzamer dan tevoren. En aanhoudend! Aan het lijfs- èn lands- èn geestes- èn cultuurbehoud. Materieel, technisch, organisatorisch, geestelijk, in elk opzicht. Blijft verontrust!

De onbluschbare begeerte
Door Dr. M. van Blankenstein

Nadat Hitler datgene, wat hij als het hoofddoel beschouwde van zijn leven, had bereikt, en Oostenrijk niet enkel met het Duitsche Rijk vereenigd had, maar het er geheel in opgenomen had, hield hij een rede in den Rijksdag te Berlijn. En, ofschoon hij, voor zijn gevoelen, een zoo groote taak had volbracht als weinig figuren in de geschiedenis gegeven is geweest voor hun gevoelen te volbrengen, sloeg zijn stem over van innerlijke bitterheid, van overstroomenden haat. Hij triomfeerde niet, maar hij stortte toorn en hoon uit over de democratieën. Uit zijn toon en uit zijn woorden sprak een fel knagende onvoldaanheid. Het is de tragedie van een groot volk, die hij onvrijwillig vertolkte: De tragedie van innerlijke onzekerheid, van innerlijken twijfel in zich zelf, van wantrouwen in het volbrachte, van brandende afgunst jegens anderen die grooter zekerheid in zich zelf hebben en die zich superieur gelooven - een geloof dat Hitler en zoovelen zijner Duitschers heimelijk, en niet slechts onderbewust, met hen deelen.

Wie zooveel van ‘ondermenschen’, van de meerderwaardigheid van eigen ras spreekt, wie zich met zoo volhardenden haat, zoo zonder een grein van grootmoedigheid, met een nooit verzadigd ‘vae victis’, op de overwonnenen werpt, wie zich nooit boven zijn haat, en zelfs als triomfator, niet boven bittere demagogie, boven smaadtaal kan verheffen, handelt zoo omdat hij zich altijd, ook als overwinnaar, de misdeelde gevoelt. Hij kan zich aan dat innerlijk bewustzijn van misdeeldheid nooit een oogenblik ontworstelen.

Kenmerkend is Hitler's haat tegen de ‘democratische pers’. Altijd weer raakt hij buiten zich zelf wanneer hij van haar spreekt. In zijn vorige rijksdagrede deelde hij zelfs mede, dat hij, na 4 Februari, voortzetting met volle kracht van de wapening van Duitschland gelast had om het gevaar,

dat hij zag in den strijd, dien deze pers tegen hem voert. Hij was er toen niet ver van af, de landen, die hun pers de vrijheid daartoe laten, te dreigen met zijn wraak. Het is volstrekt niet ondenkbaar, dat wij nog eens pogingen van Duitschland zullen beleven, de naburige landen een beperking van hun persvrijheid op te dwingen, gelijk hij nu reeds tracht, invloed uit te oefenen op de internationale betrekkingen van zekere, naburige landen. Wij hebben zelfs reeds voorbeelden daarvan gezien. Praag heeft een beperking van de vrijheid van schrijven voor de uitgeweken Duitsche socialisten moeten invoeren, waartoe het vrijwillig nooit zou zijn overgegaan. Allerlei andere naburige landen zijn lastig gevallen over tentoonstellingen van karikaturen, op een wijze, die totnogtoe ongekend was. O, zeker, als een buurman lijdt aan een ziekelijke overgevoeligheid, dan kan het een daad van menschelijkheid zijn, met die gevoelens rekening te houden. Er is in dezen een fundamenteel verschil tusschen Dr. Abraham Kuyper, die een inleiding schreef voor de karikaturen van Albert Hahn, en den Duitschen grootmachtige, een verschil waarvan wij, registreerend, kennis nemen en dat wij te goed kunnen begrijpen, om er niet, zoo noodig, een zeker gevolg aan te geven. Wij zien de afzichtelijkheden, welke in den Stürmer steeds nog weer, en onder rechtstreeksche, allerhoogste bescherming, blijven verschijnen, en denken het onze wanneer wij daarmede vergelijken, wat te Berlijn als ondragelijk wordt beschouwd. Wij lezen met belangstelling wat de Duitsche pers over buitenlandsche staatslieden of over uitgeweken, politieke tegenstanders, ook weer overwonnenen, aan smaad verkondigt, en nemen waar, hoe weinig de belasterden, voorzoover zij vreemdelingen zijn, zich daarvan aantrekken. Hitler zelf, die den spot van buitenlandsche schrijvers en teekenaars zonder verantwoordelijkheid en slechts met betrekkelijk gezag, niet verdraagt, ontziet zich niet, met een geringschatting, gelijk een man in zijn positie en in vredestijd zich nooit veroorloofd heeft, over regeeringspersonen van andere landen te spreken. Maar de critiek van machteloozen, de critiek van overwonnenen, ontrechten, van al het hunne beroofden, vindt bij hem een overgevoeligheid, die van een innerlijke angst getuigt. De critiek der vrije pers in het buitenland vergalt hem blijkbaar iedere triomf. Daar-

tegen weegt de verheerlijking door zijn eigen, ‘gelijkgeschakelde’ Duitsche pers, de soms wat cynisch klinkende bijval der Italiaansche pers, de niet onbaatzuchtige, en zelfs niet onverdachte vriendelijkheid, welke de Poolsche pers hem soms betoont, ja, zelfs de echte geestdrift van Volk en Vaderland en van het onvergelijkelijke Nationale Dagblad, niet op. Dit alles schijnt voor hem niet te tellen. Het kan hem niet voldoende tot vertroosting zijn, hij vindt er niet de kracht in, die iedere staatsman in Europa buiten Duitschland schijnt te bezitten of te kunnen voorwenden, dit alles langs zijn breeden rug te laten afglijden. Het treft hem, het wondt hem, en daarvoor is geen andere verklaring te vinden, dan dat hij innerlijk geen weerstandsvermogen ertegen bezit. Hij wil die stemmen niet hooren, zij vervolgen hem, zij schijnen hem soms tot razernij te brengen, omdat hij innerlijk hun zedelijke macht erkent, omdat zij een wereld vertegenwoordigen, die hij gevoelt, nooit te zullen kunnen overwinnen, omdat zij met vuisten en wapenen niet te overweldigen is; omdat hij haar sterker, blijvender voelt dan al wat binnen zijn greep is. Het is niet zonder reden, dat hij over de begrippen van tijdelijkheid en betrekkelijkheid heenstapt, en zoo gaarne spreekt van de eeuwigheid en onveranderlijkheid van hetgeen hij de wereld heeft gebracht, van de duizend jaren, dat zijn systeem heerschen zal. Met groote woorden moet hij zich zelf moed inspreken, en het zijn juist die groote woorden, welke hem verraden. Door steeds weer dezelfde overwonnen Joden met nieuwe bedenksels verder oeconomisch en ook menschelijk te vernietigen, hun het leven tot een stoffelijken en ook moreelen last te maken, niet af te laten van het bestrijden van die minderheid van lang geen procent der bevolking, door hen steeds te smaden, verantwoordelijk te stellen voor alle kwaad, hen nooit als overwonnen te erkennen, op hen steeds weer een ongeëvenredigd deel van alle agitatie, van alle verordenende spitsvondigheid te concentreeren, geeft hij een onredelijke vrees te kennen, komt een innerlijk gevoel van machteloosheid tot uiting, die ons haast onbegrijpelijk moeten zijn. Dezen strijd voert hij tegen een ‘ras’, dat hij als minderwaardig beschouwd wil zien, in het bijzonder vergeleken met zijn ‘Nordisch’ ras, op welks onvergelijkelijkheid hij zich verhoovaardigt. Dit heeft nu al meer dan vijf

jaar geduurd. En men ziet nog geen einde, geen besef dat het nu genoeg is. De Jood is voor Hitler nog een nachtmerrie, gelijk hij het was in de dagen, toen hij sterker was in Duitschland dan Hitler met het kleine groepje der zijnen. Is dit anders dan uit een onredelijke angst te verklaren?

Er is een Joodsche tragedie in Duitschland en nu ook in Oostenrijk. Zeer zeker. Maar niet minder hevig en niet minder brandend is de tragedie van Hitler, in verband met de Joden, in verband met het buitenland, in verband met de buitenlandsche pers. Hij zou niet meer van de bitterheid vervuld zijn, die hem nu zelfs in het uur van zijn triomf niet verlaat, als hij het besef had de buitenwereld werkelijk eerbied en waardeering te hebben ingeboezemd. Wellicht is hij overtuigd, dat macht en kracht van het Duitsche Rijk voor hem de heele wereld kunnen onderwerpen. Maar hij weet ook, dat zij hem dit ééne niet zullen kunnen veroveren, dat ééne waarnaar zijn heele wezen haakt, en dat hij met fellen haat verwerpt, omdat hij het onbereikbaar gelooft: De erkentenis der wereld van zijn grootheid, onafhankelijk van zijn macht. De tragedie van het Duitsche volk, waarover ik vroeger al geschreven heb, en die ik in haar schrijnendste vormen heb waargenomen, juist als de buitenwereld zich ergerde over hetgeen zij Duitsche aanmatiging noemde, de tragedie, die keizer Wilhelm II zijn bekend heimwee naar een vriendelijke ontvangst te Parijs gaf, die tragedie komt, haast niet meer bedekt, tot uiting in de felle bitterheid en verbittering, waarmede Hitler sprak op het ogenblik, waarop hij zijn hoogste levensdoel had bereikt.

De vriendelijkheden van Mussolini, zoo onmiskenbaar afgedwongen door de omstandigheden, moeten hem innerlijk afstooten, als hij zich herinnert, hoe de Duce herhaaldelijk over hem gesproken en geschreven heeft, in den tijd toen hij reeds in Duitschland als almachtig gebieder het bewind voerde. En niets is bij Hitler zoo sterk ontwikkeld als zijn herinneringsvermogen voor bewijzen van ware vriendschap en van ware vijandschap. Wanneer nu in deze dagen de bladen van Mussolini verkondigden, dat Italië nooit deelgenomen heeft aan de pogingen om Duitschland te omsingelen, dan zal bij Hitler zeker de gedachte opgekomen zijn aan de krachtigste poging tot isolatie van Duitschland, tot bedwinging van

Duitschland door overmacht, die ooit ondernomen is: Aan de bijeenkomst van Stresa, waarvoor initiatief en uitnoodigingen van Mussolini uitgingen. Roerend is de trouw van Hitler voor degenen, die hem gestadige en opofferende aanhankelijkheid hebben getoond, hoe stuitend de gevolgen daar van ook mogen wezen in het geval Streicher, in het geval Himmler, om nu maar onmiddellijk de ergste voorbeelden te noemen; angstwekkend is zijn onverbiddelijke en nooit eindigende wrok tegenover hen, die hem ooit in den weg zijn getreden. Maar dat de wrok over vijandschap of geringschatting zoozeer in zijn innerlijk leven de vreugde over bewondering, vriendschap en aanhankelijkheid overwoekert, verraadt, hoezeer dit zoo sterk gepassioneerde leven een tragedie moet zijn.

Het Europa, dat bevreesd is, zijn einde nabij gelooft, onder de suggestie raakt van de kracht, die Hitler in Duitschland heeft weten te wekken en te ontwikkelen, en die een zoo dreigend karakter heeft gekregen nu Hitler bereid schijnt, zoo noodig het alleruiterste, het allernoodlottigste, het allerwreedste voor de wereld te wagen; dat Europa is nu vol ontzag voor de overmacht van vuisten, wapenen en doodsverachting tegenover de oude en geheiligde begrippen en waarden, waarop onze beschaving is opgebouwd. Maar wie over die macht beschikt, heeft de heimelijke bewondering voor den geest van dat oude, voelt de hooghartige critiek, die op dien geest berust, als striemend en vernederend. Hij vreest dat andere, zooals dat andere hem vreest. De critiek, de verwijten, de beschuldigingen die op dien geest berusten, treffen hem te pijnlijker, omdat hij al te wel beseft dat hij tusschen zich zelf en dat andere, dat hij in zijn binnenste als onvergelijkelijk hoogwaardiger erkent, een muur heeft opgetrokken, die hem onherroepelijk van dat andere buitensluit. Hitler vertegenwoordigt hierin waarlijk het Duitsche volk in zijn donkerste tijden. Men heeft in 1918 gezien, hoe fel de reactie op jaren van overmoed was. Daarop is, door de verdere, onweerstaanbare beweging van den slinger, thans weer deze doorslag naar het tegenovergelegen uiterste gevolgd. De slingerbeweging van het Duitsche volk zal doorgaan. Deze tijden zullen ook weer hun, misschien voor Duitschland zelf niet minder noodlottige, tegentijden hebben. Dit durven wij

voorspellen. Wij weten echter, helaas, nog niets van den duur der bewegingsperioden.

Dit moesten wij schrijven op het oogenblik, waarop Hitler een overwinning had behaald, die slechts in den wenschdroom van den kleinen man, het volkssprookje, haar gelijke vindt. Het snijdertje, dat een koninkrijk verovert, hoezeer ziet het zich overtroffen! Een jongeling groeit op in een Oostenrijksch grensplaatsje, in liberale, maar groot-Duitsch denkende omgeving. Het liberalisme valt in Weenen spoedig van hem af. Zijn gloeiende inborst heeft aan krachtiger gekruid politiek geloof behoefte. Daar leert hij het, zoo echt Oostenrijksche, antisemitisme van Lueger kennen, dat in zijn streng en humorloos gemoed van alle Weensche gemoedelijkheid wordt ontdaan. Wat meer demagogie dan haat was, wordt in hem haat bovenal. Maar het groot-Duitsche denken behoudt daarnaast zijn volle kracht. Het stijgt tot een felheid, een onverzoenlijkheid, die ook weer zoo vreemd zijn aan het Oostenrijksche wezen, dat zij Hitler van dit wezen vervreemden. Hij gaat naar Duitschland, omdat Oostenrijksche menschelijkheid hem, den man, die de christelijke charitas-leer zou verwerpen, afstootte, omdat de pruisische austeriteit hem aantrekt als een ver en helder ideaal, dat hij slechts schroomvallig waagt te naderen. Niet te ver gaat hij weg uit zijn sfeer. Hij kiest München tot verblijf, ondanks alle ellende, die dit verblijf voor hem meebrengt. Zooals zoovelen, die groote dingen zouden doen, in sprookje, legende en ook in de geschiedenis, breekt nu voor hem de tijd aan van schijnbaar traag, en, in zijn omstandigheden maatschappelijk declasseerend, zoeken. In zijn eigen geest - wij leeren het uit Mein Kampf - weerspiegelt zich zijn vertrek uit Oostenrijk zoodanig: Hij haat de Habsburgers, die het Duitsche volk gescheiden houden. Hij kan niet leven onder hun gezag. En, als de oorlog uitbreekt, kan hij niet dienen in hun legers. Men weet het, hij vraagt en verkrijgt het recht in het Beiersche leger zijn militaire plichten te vervullen.

Mein Kampf leert ons zijn vertrek uit Oostenrijk aldus beschouwen: Een jonge man, half mislukkeling in de oogen der zijnen en misschien ook in eigen oogen, verlaat zijn land, omdat voor zijn hartstochtelijke gevoelens van haat tegen

Habsburg het leven onder Habsburg ondraaglijk is. Natuurlijk is dit wat gestyliseerd gezien. Maar wij hebben het te aanvaarden. Toen Hitler dit neerschreef, leek niemand nog de ontknooping, die wij nu kennen, denkbaar. Dit behoedt deze voorstelling in ieder geval voor het gevaar van styliseering achteraf, die haar zeer ongeloofwaardig maken zou. Hitler gaat op weg, met zijn armelijk bundeltje, gelijk de arme gelukzoeker uit het sprookje. En Habsburg was een oude, machtige dynastie, toen nog op de volle hoogte van haar macht. De, met weinig anders dan zijn fel en gepijnigd gevoelsleven uitgeruste jonge man kan geen mogelijkheden zien, geen uitgangspunt voor een worsteling. Waarlijk, hij is als de bescheidenste figuur uit vertellingen, die uitgaat om een prinses te veroveren. Geen dolende ridder, maar, zooals gezegd, een snijdertje. Verdienden zijn droomen, als hij ze uitsprak, iets anders dan het daverend gelach van de havelooze omgeving, waar hij te München zijn toevlucht zoeken moest?

De oorlog is gekomen, Habsburg is verdreven uit Oostenrijk. Maar Habsburg heeft den moed nooit verloren. Habsburg zou waarschijnlijk zelfs weer te Weenen een troon hebben kunnen beklimmen, als Hitler er niet was geweest. De trotsche dynastie heeft de worsteling, waartoe zij zich tenslotte met slechte kansen gedwongen zag, verloren tegen het - snijdertje. Wij weten niet of die nederlaag definitief is. Na de onthoofding van Lodewijk XVI zag het er voor de Bourbons in Frankrijk niet veelbelovend uit. Hun toestand was gelijk die der Habsburgers in 1918. Hun zaak leek, ondanks alle inspanning der vorstenhuizen en emigranten, hopeloos geworden, toen Napoleon den troon van Frankrijk had beklommen, en in de gemeenschap der vorsten opgenomen was door zijn huwelijk met een Habsburgsche. Dat was gelijk de positie der Habsburgers in 1938. Toch heeft men de Bourbons weer op den troon van Frankrijk gezien. Wie zou toen, na de restauratie van het oude koningsgeslacht, de één-persoonsdynastie der Bonaparte's nog de flauwste toekomstkansen hebben toegekend? Toch kregen zij, in Napoleon III, ook weer hun beurt. Wie zal zich vermeten iets onmogelijk te noemen in de geschiedenis, of een nog breedvertakte dynastie voor alle tijden verloren te achten?

Habsburg scheen in 1918 verloren, toen Oostenrijk republikeinsch was, en het socialisme er heerschte. Het waren niet enkel de revolutionnairen, die hun vijanden waren, maar meer nog de groot-Duitschers, die in alle kampen overtalrijk waren. Toen moesten de geallieerden, omdat zij den Anschluss vreesden, of de belangen te behartigen hadden van vrienden die den Anschluss vreesden, dezen met dwang verhinderen. Maar daarna is Oostenrijk steeds Oostenrijkscher geworden. Het land, waar Seipel regeerde, kon geen aansluiting wenschen bij Berlijn, vóór Berlijn in behoudender vaarwater gekomen was. En later weer had het Duitschland van Hindenburg weinig aantrekkelijkheid voor de Oostenrijksche socialisten. Het was de groot-Duitscher Schober, die in 1931 met Dr. Curtius het verdrag sloot over een tolunie, dat zoo onoverkomelijk verzet bij alle buren vond. Twee jaar later stootte het Duitschland van Hitler alle goede katholieken, alle socialisten en alle liberalen in Oostenrijk af - een aanzienlijke meerderheid van het volk.

Hitler's bewind in Duitschland had tot eerste gevolg gehad, dat de papieren der Habsburgers in Oostenrijk stegen. Zij, die het land regeerden, noemden zich vrijuit monarchisten, monarchisten echter die het oogenblik voor de restauratie nog niet gekomen achtten, en het zeker ook niet nabij oordeelden. De tegenstand in de buitenwereld tegen de restauratie der Habsburgers verzwakte; maar zij werd nu, met uiterste beslistheid, door Hitler overgenomen. Al heel gauw gaf hij Weenen te verstaan, dat hij nooit in een restauratie, die de scheiding der beide Duitsche staten opnieuw onherstelbaar moest maken, zou berusten.

Otto van Habsburg, de troonpretendent op Steenokkerzeel in België, deed zijn invloed in Oostenrijk steeds sterker gelden. Hij deed herhaaldelijk een beroep op zijn getrouwen in Oostenrijk. Vele Oostenrijksche gemeenten benoemden hem tot eereburger. De regeerders sedert Dollfuss lieten hem herhaaldelijk weten, dat zij trouwe aanhangers waren van zijn rechten, maar dat daden, die dat bewezen, voor het oogenblik onmogelijk waren, en zijn zaak slechts grondig konden bederven. Dergelijke boodschappen waren steeds het antwoord op uitingen van ongeduld van den troonpretendent en zijn omgeving. Het verbod voor de Habsburgers, zich in

Oostenrijk te vestigen, werd opgeheven. Dit ging weer gepaard met een verzoek aan aartshertog Otto er, voor hem persoonlijk, geen gebruik van te maken. In 1937 werd ook het beslag op de bezittingen der Habsburgers opgeheven. Zij kregen vele blijken van welgezindheid. Hun contact met Oostenrijk werd steeds inniger. Een herstel echter was niet mogelijk. En nu is het, naar menschelijke berekening, voorgoed onmogelijk geworden. Hitler heeft volmaakt gezegevierd. De, aanvankelijk zoo lachwekkend ongelijk schijnende strijd is ten gunste van den armen jongeling, en ten nadeele van het trotsche heerschershuis beslist. Dit is een der wonderbaarlijkste verrassingen der geschiedenis. Men zou slechts kunnen vragen, of dit nu het einde der verrassingen zal zijn. Naar het antwoord kunnen wij niet eens gissen.

Hitler is nu niet gevaarlijker, maar zoo gevaarlijk als ooit te voren. Het gevaar schuilt niet in heerschzucht, en niet eens in de gevaarlijke theorieën, welke hij in Mein Kampf heeft ontwikkeld betreffende de militaire en geestelijke hegemonie, waarop het Duitsche volk recht zou hebben. Het gevaarlijke in hem is zijn onbluschbare wrok tegen de buitenwereld, tegen het democratische en liberale denken, de schrijnende haat en bitterheid, welke hij in zich ronddraagt. Hem drijft een onvervulbaar verlangen, de wereld te dwingen tot hem op te zien, eerlijk op te zien, een onvervulbaar verlangen den geest, die tegenover den door hem gepredikten geest staat, te overwinnen, tot innerlijke capitulatie te nopen; kwantiteit van macht tot kwaliteit van macht te zien worden; feiten te zien gebeuren, die hem aanleiding zouden kunnen geven, met zich zelf en zijn positie in de menschheid tevreden te zijn. De begeerte naar dit alles drijft hem voort, maakt hem tot vijand van al het vreemde, al het hooghartige, al wat prat gaat op humaniteit en hooge beschaving; deze doet hem de humaniteit, de niet in eigen kring geboren beschaving verwerpen. Wat de Germaansche overweldigers van Rome dreef tot hun verwoesting: de voldoening van al dat vroeger bewonderde te kunnen vertrappen, heel dat zich zoo verheven achtende Rome den geesel van hun macht te laten gevoelen, dat zou het nationaal-socialistische Duitschland nu over Europa kunnen drijven. Om het eigen minderwaardigheidscomplex te

ontloopen, kan men den aardbol rondgaan, vinden zal men die bevrijding niet. De Duitsche energie, de wrok, geboren uit den hoogmoed der anderen, en de stille overtuiging van het gerechtvaardigde van dien hoogmoed, ondanks alle eigen grootspraak, kan het Duitsche volk tot een paroxysme van eer- en heerschzucht drijven, dat ieder Europeaan bezorgd moet maken voor de naaste toekomst.

Niet de inhoud van de woorden van Hitler is het dreigendst, maar de bitterheid, de onveranderlijke verbittering, waarmee hij ze uitspreekt. Nog steeds heeft hij innerlijk niet zoo heel veel te verliezen maar hopeloos veel te begeeren, ook nu nog, na de triomf van zijn leven.

Men kan hem, wat dit ook voor anderen beteekenen moge, een zeker medegevoel niet onthouden. Maar rampzalig is het voor die anderen. En het kan rampzalig worden voor de heele menschheid.

Dit is de geschiedenis van den jongeling met het armelijke bundeltje uit Braunau.

Verzen[1)]
Door Johan de Molenaar

Zoolang...

Zoolang nog zonde, smart en dood
dit leven gansch beheerschen kunnen,
zal er muziek weerklinken, groot
als Beethoven's met eendre Hunnen-
accenten.

Zoolang zal dronkenschap bestaan,
waanzin der Muzen, vooze extase,
nutteloos als voor karavaan
luchtspiegeling van een oase
met tenten.

1) Uit een in dit voorjaar bij A.A.M. Stok, Maastricht, te verschijnen bundel ‘Het Spinet’.

Op een kerkhof

Zij leefden schamel van hun moeizaam werk,
opstandig soms, doch snel weer lamgeslagen;
in vele jaren weinig blijde dagen.
En nu: een naam en jaartal op een zerk.

En naast hen rusten andren rond de kerk;
hun jaren waren kort van schoone dagen,
hun weemoed kostbaar zelfs en licht te dragen.
En nu: een naam en jaartal op een zerk.

En mij, in schaduw van Dood's vale vlerk,
mij rest alleen vergiffenis te vragen
aan Eene, die glanzend maakte al mijn dagen.
En dan: mijn naam en jaartal op een zerk.

Rijm

Gelijk een lelie op een veld
te zijn: geen werk, geen zorg, geen geld,
door geen herinnering gekweld
en door geen voorgevoel ontsteld,
onder geen menschenwet gesteld;

alleen maar bloeiend in geweld
van zon en vlagen, ongeteld,
van wind en regen. Vergezeld
van vlinders, vogels, aangesneld
op kleur'ge wieken over 't veld...

Eén sprak van lelieën op 't veld,
vóór twintig eeuwen, ruwgeteld.
De dichter wint het van den held.
De zachtheid wint het van 't geweld.
De leeuw wordt door het lam geveld.

Kermis[1)]
Door Theun de Vries

I

De motregen, die langs het gezicht van Herre Tjallings Wiarda vaagde, deerde hem die morgen nauwelijks; hij voelde de zoelte en lauwe vochtigheid van de beginnende voorjaarsdag niet, zag niet het blauwe dromende beeld van het anders zo parmant en helderkleurig Leeuwarden onder de zilte regenmist. Hij kauwde op de sigaar, inhaleerde de rook zwaar en zonder nadenken, liep met de handen ineengekneld in de zakken, en bleef bij iedere straatklok staan, zonder eigenlijk te weten, waarom hij naar de tijd vroeg. Met een blinde afwezige ijver dacht hij. Zijn vooruitzichten, zijn verwachtigen op de stroom van het getij begonnen werkelijkheid te worden. De vergadering van aandeelhouders der zuivelindustrie in de Klanderij die hij juist verlaten had - een roerige affaire met veel alcohol en tabak en stotend gelach van succesvolle boerenzoons, die zoals hij in ‘zaken’ gingen - was als de vorige een overwinning op crisis en verleden. Het jaar had een stijgend exportcijfer, en wie dat niet zelf uit de statistieken lezen kon, had het toch kunnen leren van de winstprocenten der fabriek.

Herre Wiarda had, voor het oog in kalme afzijdigheid, maar inwendig gespannen en van koene voornemens doorhamerd, achter het brede matgeregende raam van de biljartzaal gezeten, en daar zijn snelle berekeningen gemaakt, terwijl de andere commissarissen met rode gezichten en onder het legen van nieuwe borrels de keu's markeerden. Ja, het was mogelijk. Hij zou de mogelijkheid in elk geval bewijzen. Hij moest daartoe doortasten, de anderen vóór zijn: een eigen fabriek. Aan het water of aan de lijn. Het moest kunnen, als tien mannen het konden, ging het ook met één. Engeland vrat weer uit Neder-

1) Uit de roman ‘Rad van Fortuin’. (Men zie blz. 885 jrg. 1937 van de ‘Stem’).

landse handen. En Herre had, na twee, drie jaar van samenwerking met de langzame deelgenoten, meer en meer zijn neiging naar zelfstandigheid voelen groeien; zijn meesterlijke aard verdroeg dit lopen in de koppel slecht, zijn kracht en wil eisten een eigen onderneming, een opbouw, waarbij hij al zijn geld, zijn koppigheid en zelden meer falend doorzicht van de situatie op het spel kon zetten. Hij had naar de anderen gekeken, die zich, nu de getallen zich zo fortuinlijk afrondden, met de luidruchtige zelfgenoegzaamheid van jeugdige geldverdieners vermaakten, dronken, een duur diner lieten aanrukken; hij had ze geschat, stuk voor stuk, wat ze hem zouden doen als concurrenten. En hij was niet bevreesd geweest. - Zijn rekensom klopte, en met zijn moed klopte het.

De middag trok zilverig huiverend over het lage land, toen hij terugspoorde, en bevangen in zijn gedachten bijna vergat, om den conducteur de gebruikelijke sigaar aan te bieden. Van het station naar huis liep hij twee bekenden voorbij, die hij vergat te groeten, tot hij hen ontdekte, toen ze hem lachend nariepen. Thuis, aan de Zomerweg, zei hij niet veel; zijn ouders vroegen niets, ze kenden hem, hij sprak nooit van zijn zaken ‘in de stad’, vóor hij het zelf verkoos. Hij ging naar de pronkkamer op kousenvoeten, ontsloot de secretaire en sloeg het zakboekje nog eens open bij de plek, waar hij de cijfers aangetekend had. Zij waren zijn houvast; hij vertrouwde op de onverbiddelijke werkelijkheid van die kleine zwarte figuren; zij tekenden het reisplan naar een doel, dat niet bepaalbaar was, maar waarvan de weg zich onbedrieglijk opende.

- Industrie, industrie, denkt Herre. Het is bijna een gewoonte van hem geworden, om dat woord te zeggen, in gedachten, als een formule, waardoor hij zijn wil en zijn einddoel sterker in de hand houdt, en de toekomst vreesloos zal vermeesteren. En als hij Tjalling gaat helpen, om nieuwe rastering om het weiland te slaan - het is aan het begin van de grasperiode - ziet hij onder het hameren der palen plotseling de fabriek voor zich, die van hem zal zijn, een gespannen beeld, dat opkomt en ondergaat: een rood bakstenen huis aan een breed water, de scherpe zwarte voorplechten van zuiderzeestomers breken de effen glans van het kanaal, uit de pijp van het bedrijf stuwt zich rook, driftig

knersen lorrie's naar de ladingplaats, de blikken gecondenseerde zuivel liggen gestapeld in het ruim. Hij loopt over de witzwarte tegelvloeren van het werk - koel en brandschoon moet het er uitzien - en luistert naar het gonzen van een fonkelende machine. In de peilglazen bruist het; de stoker veegt met de blauwe kielarm over het glimmend gezicht, en roept iets tegen de arbeiders, die melkbussen aanslepen. Herre ziet het beeld komen en gaan, in scherpe tastbare werkelijkheid; het is, of hij dit werkvolk niet heeft gedroomd, maar jaren reeds gekend heeft, man voor man, zoals die plek met het sintelgruis en de smalle lorrie-rails, en het vaarwater met de vrachtschepen; en zelfs het landschap tussen de elzenwallen rondom de vreedzame boerderij, dat zich om en achter de fabriek vertoont, het is, of hij het dagelijks voorbijkomt. Helderder en wezenlijker wordt het dan het oude woudland onder de regenachtige stilte van de Aprilmiddag, waarover de hemel gesloten neerbuigt, en waarin alle geluiden ver en tenger blijven, als namen van een verhaal, dat men als kind heeft gehoord. Het aanwezige leeft niet meer voor Herre; dat, wat nog komen moet, vult zijn ogen en zinnen. Als een vreemde loopt hij naast zijn vader, den verweerden Tjalling Wiarda; in de droom jaagt hij het rillend jongvee in het land achter de yester[1)], in de droom keert hij naar de boerderij terug. Bij het slorpen van de thee in de keuken van Reinou, waar alles onder het rilde licht ingehouden glanst en blinkt, let hij niet op zijn ouders en den knecht; hij hervat de gedachten van de morgen, hij ziet schrijvende handen over de blanke vellen van grootboeken schuiven; tussen de strenge liniëring rijen zich de getallen weer als machten in een slagorde. Het is de feilloze toekomst van Herre Tjallings Wiarda. En als Reinou hem ten slotte, wat kortaf, iets vraagt, schrikt hij verwonderd en geprikkeld wakker in een nog dralend heden. Hij gaat vroeg naar bed, na een vluchtige blik in de krant, die de buurman bezorgd heeft. Hij gooit zich wel twintigmaal om in de benarde bedstede. Zijn plannen ontsnappen hem in het duister, alsof ze een leven willen leiden voor zichzelf, door het donker groeien ze overweldigend, hun razernij beangstigt hem eensklaps, ze zijn als paarden, waarover men de heerschappij verliest. Belachelijk en gevaarlijk, dit plannen

1) melkplaats

maken, zo zegt iets in hem; - wees voorzichtig, het is tien tegen een. - Maar er is een andere, oudere, harde stem, die de nachtmerrie bezweren wil, het spoken van de vrees en de twijfel en de koorts terugjagen: Industrie, industrie. -

Er wordt gevochten in de half slapende, half wakende geest van Tjalling's oudsten zoon, en hij is dof en door de tegenstrijdigheden van zijn twijfel en zijn wil vermoeid, als hij ontwaakt. Maar de stem, die spreekt van volharding en macht, is de sterkste gebleven: als met geheim vuur is het plan van de fabriek geklonken aan de gedachten van Herre Tjallings Wiarda, en hij weet, dat zijn leven zich weer zal richten naar de onwrikbaarheid van een stoutmoedig doel.

II

Het beeld van het bakstenen gebouw op het gruizig terrein, met de gehaaste arbeiders, de wachtende schepen, het gieren der karretjes verdween allengs uit Herre's verbeelding, en liet zich niet weer in dezelfde nadrukkelijkheid en kracht oproepen. Maar het denkbeeld: eigen heer en meester van een bedrijf te zijn, begon Herre's denken sinds die Aprilmorgen in het geheim te richten; het woelde zich, na de schok en de ontdekking der inbezitname, rustig en hardnekkig vast in zijn bestaan, joeg niet meer op, maar werd een overtuiging; en er was vrijwel niets meer, dat geen verborgen samenhang had met dit plan.

Het verhaastte ook Herre's huwelijk, na zoveel jaren, waarin hij zich niet had willen laten koppelen.

Antje Adzers Eisinga, die naar de contrijen van Oostermeer woonde, was een jaar ouder dan Herre. Toen hij haar leerde kennen, op de feesten te Bergum, bij de kroning van 1898, was ze negen-en-twintig. Ze kwam met enkele anderen aangefietst - wedstrijden en vermakelijkheid werden overal onderbroken, waar de blinkende voertuigen langs suisden, want er waren weinig fietsers in die streek en die tijd -, en stapte vlak voor hem af. Hij wist natuurlijk, wie ze was; welgestelde boeren uit één gemeente zijn maar al te goed onderricht van elkaars bestaan. Maar hij zag haar eigenlijk voor het eerst goed: gespierd en lang als ze was en slecht in haar vlees. Haar ellebogen en schouders waren hoekig, on-

danks de strikken en boordsels en pofmouwen, waarmee ze haar gebreken trachtte te verbergen. Ze was nog niet lelijk van gezicht, wat hard en streng, toch bedreigd door de vroege dorheid van een ouwevrijsters-bestaan. Hij volgde haar, eerst op een afstand, in een vage nieuwsgierigheid, naar de dansvloer; later vroeg hij haar voor een mazurka. Ze danste houterig en langzaam, de ogen neergeslagen, haar hand ging gloeien in de zijne, haar knieën maakten lange scherpe vouwen in haar rokkensleep. Ze praatte bijna niet.

Antje Adzers Eisinga was een enige dochter en rijk. Ze wantrouwde, sinds haar ouders haar van kind af aan gewaarschuwd hadden, elken vrijer; vooral, als ze wist, dat hij in een huwelijk weinig mee zou brengen; en die kwamen het meest op haar af.

Herre Wiarda woonde nog altijd bij Tjalling en Reinou thuis. Hij deed zijn zaken, en hij hielp mee in het werk, al naar het seizoen. Hij liet cichorei branden op de eest, hij maalde het graan van de streek, hij verkocht condens aan de beurs. Hij trouwde niet. Hij hield van de vrouwen met de korte en hongerige en snel-verzaadbare trek, welke mannen hebben, die hun tijd en kracht voor andere dingen dan liefde bewaren. Herre verachtte de vrouwen, als het er op aankwam. Hij miskende de honger naar een vrouw niet, maar stilde ze, gezond en zonder omhaal. Hij vrijde, wanneer het er tijd voor was - des Zondags, zoals hij dat van zijn jongensjaren af naar boerenzede had gedaan, en zoals het hem gerechtigd voorkwam. Het was simpel, en het bond niet, als men dikwijls wisselde. En die gemakkelijke eenvoudigheid en vrijheid lieten hem de speelruimte, om te denken en na te leven, wat voor hem van het meeste belang was. Vroeger had men in de streek altijd over zijn ongehuwde staat gemompeld - ‘elk jaar een ander liefje, met zoveel geld is dat ook makkelijk’ -; het was het wantrouwig misprijzen en misgunnen van een zelfgekozen voorrecht bij deze bevolking, die gewend was aan jonge huwelijken, en de vrijgezellenstaat alleen erkende in overbevreesde of overlichtzinnige naturen. Het was een soort duistere ingeving, die Herre, de bewonderde en benijde vrijer, naar Antje Adzers dreef. Hij wist van haar geld. Het geld trok hem. Hij had naast het onaanzienlijke meisje in de herberg onder de groene en oranje feest-

slingers gezeten, en na het sluiten van de kroeg met haar in het gras gelegen, de halve duur van de warme nazomernacht, totdat de dauw rillende witte netten over het gras en tussen de slootkruiden spon. Zij kon niet vrijen; het gaf hem een ongekend leedvermaak, met haar onervarenheid te sollen, stug en links en afhankelijk als zij bleek. Hij zag, dat hij haar in zijn macht kon krijgen, als hij dat wilde; en zij was rijker dan hij. Maar het spel had hem spoedig verveeld, en hij had bij het afscheidnemen niet gevraagd, of hij haar des Zondags thuis mocht komen opzoeken.

Een blunder? Ja, hij had later bij tussenpozen de angel van de spijt voelen steken; er was een kans in zijn leven verspeeld, die niet terug zou keren, zo dacht hij toen; de Eisinga's en Antje Adzers zelf zouden hoogmoedig genoeg zijn, om hem te weren, na deze al te grove versmading...

De gedachte aan de fabriek en het kapitaal, dat welkom en nodig zou zijn, bracht Herre weer spijtig in herinnering, dat Antje nog bestond, ongehuwd, rijk, lelijk, vol hulpeloze verdrongen verliefdheid. Bij de herinnering keerde de afkeer; maar de trek naar het geld was machtiger. -

Des zomers kwam er van vrijen niets. De hele maand Juni werkte Herre bij zijn vader in de hooiing, zoals hij dat van kindsbeen af aan gewoon was. Er volgde een droge, warme tijd na een lente vol storm en waterhozen. De arbeid prikkelde het gespannen lichaam heet, Herre werkte in de harde kracht van zijn boerenmannelijkheid, geblakerd overdag, des nachts verloren in zware beschonken slaap. Er was geen tijd voor een vrouw, voor zakendoen. In het warme halfjaar was het aan de beurs stil. Herre reed de eerste maaimachine van de woudstreek, waar men van heinde en ver naar kwam kijken en vragen; hij voelde op de wiegende stalen zetel het geweldig sterven van de bundels rul gras, die achter hem neerzonken. Hij schudde de rijpe zwaden met de hooiers, keerde opper bij opper, de broeiende vochtzijde van het hooi naar de steile Junizon. Hij werd mager en bruin, at met de gretigheid van een wolf, liep in witte onderkleren te zweten achter de paarden, en was weer volop de boerenzoon, die het werk kent, de arbeiders tot haast aanjaagt, hun de taak van de dag wijst, en zelf tot diep in de nacht meezwoegt, om de bergen binnen te halen voor de regens neer zullen

razen. Het was een dwaze gedachte, die af en toe in hem kiemde, en waarover hij inwendig lachte: wat, als de portier van de beurs, de kellners van Amicitia of De Nieuwe Doelen hem zo zagen, de haren klam van het uitputtend werk, met grote gulzige happen etend van Reinou's sterke boerenmalen, - hem, die ze in de stad al niet anders meer aanspraken dan met het ‘mijnheer’ van den notaris, den dokter, den dominé... hem, die eigenlijk fabrieksbezitter was? -

De tegenstellingen in zijn eigen bestaan waren Herre bekend, en hij haalde er de schouders over op, licht-vermaakt, dat hij boer en koopman tegelijk kon zijn; maar ook met een ongevormd voornemen, dat weer samenhing met het denkbeeld van een eigen fabriek: dit eindigt spoedig. In een soort vage, dronken weemoedigheid ging hij des avonds, als hij met het hooi-ijzer uit de schuur terugkeerde, en het hele huis doortogen was met de zoete kruidige roken van het gevelde gras, op de oude bedstede van zijn jongensjaren slapen. Boven hem was de zolder en de balk, waar hij zijn eerste geld verborgen had. De vleermuizen achter de binten maakten zich al los voor een nachtelijke jacht, de spreeuwenjongen kermden onder de pannen, alles had het overbekende, ingekeerde ritselende van een oeroud weldadig verleden. En dat verleden was in hem ook; zijns ondanks genoot hij in een sombere gedruktheid van de gedachte, dat hij er aan ontsnappen zou, vroeger of later... Was het goed, was het kwaad? Wat deed het er ook toe: hij mòest zijn weg gaan, het ene ding bracht onherroepelijk het andere mee, en hij had te gehoorzamen aan de schakeling van oorzaak en gevolg.

III

In het begin van Juli was het hooi bij de meesten wel binnen. Kleine boeren beulden zich nog hard op de weilanden af; zij konden niet voldoende hulp betalen, melksters en wiedsters verslonden de verdiensten; en ook de dagloners met hun halve pondemaatjes maaiden zorgelijk het oppervlakje voor de ene geit. Maar bij Tjalling Wychmans Wiarda staan schuur en afdak en hooiberg vol van een licht, geurig, doorzond en krachtig wintervoer, dat in de norse maanden als een broze heerlijkheid weg zal ritselen over de rasptong van de beesten.

Tegen half Juli stak de zon als een vuurbal vol pijlen, de kleren hingen het boerenvolk doorweekt om het lijf, de schenkels schrijnden vurig bij iedere stap, nek en gezicht waren roodgeblakerd, de haren gebleekt. Aan de horizon kwamen al kleine geladen wolken. Nog hingen er windstiltes, maar ze waren verzadigd van vernieling. Toen de onweders losbrandden, zagen de Wiarda's weer naar de open kant, waar Eernewoude en Warga aan het water lagen, de vuurkolommen van getroffen boerderijen tegen het angstig zwerk. Een halve week lang botsten de donderwolken van alle zijden tegen elkaar, de regen spoelde de stoffige erven glimmendglad, en toen de hemel gereinigd was, bleef er een grauwte hangen, die door het zomerloof veegde als een huiverend najaar, en zonloze stille zoeltes, die het zweet onverhoeds uit lieten breken. Het was Leeuwarder kermistijd.

Herre Wiarda had zich, na het werk des morgens, op zijn best gedost: het nieuwe bruine pak met een lichtgestippeld vest; hij zag er bijna uit als een stadsheer, zijn bronzig verbrand gezicht onder het lichte haar stond bevleugeld met twee ontzaglijke boordpunten, de zware stropdas met lila lovertjes bolde op uit het hooggeknoopte vest. Kermisvrijdag, wanneer het boerenvolk inplaats van ter veemarkt naar kraam en pleziertent trekt, om zich uit te razen na duistere wintermaanden en afmattend hooizomerwerk, lokte een halve spoorwagen met woudkers, Quatrebas, Veenwouden, Valom, Zwaagwesteinde. Herre zat tussen een groepje mannen van zijn streek, breeduit, de duim gekneld in het mouwgat van zijn vest, een achteloze sigaar danste tussen zijn lippen, en hij presenteerde uit de eerste sigarenkoker, die de boeren rondom hem onder ogen kregen. De kleine wroeters met de gegroefde slimme gezichten en afwachtende ogen hadden hem op het perron al met wantrouwen en respect gegroet. Zij zaten om hem heen in de overvolle voormiddagtrein, Oeds de slager, de hartstochtelijkste kwanselaar in kleinvee, Knelis Bast die geregeld met een stuk in zijn kraag van de weekmarkt thuis kwam, en dan niet meer wist, waar de weg en waar de sloot liep, en die bij het bed van zijn kinderen even geregeld en onder snikken beterschap beloofde, - Tymen de turfschipper, een getaande kerel, die vrijwel geen woord zei, als het gesprek niet over baggelaar of

‘lange’ liep, - de gedrongen Jurjen Hoek, Feye, de kaasventer, en anderen. Zij luisterden naar elk woord, dat Herre zei, ook het onnozelste, met een wijdlopig ja-knikken, zij beaamden uitvoerig zijn schatting van het weer, en keken hem aan met hun ogen, die nog zo weinig gewend waren, vol nijd en bewondering; en toch was er in ieders blik ook die ingehouden boerse spot, die Herre volstrekt niet ontging, maar die hij niet vreesde... nu niet meer.

Het was een coupé vol mannen in hun beste lakense pakken; de vrouwen zaten in de aangrenzende; hun harde stemmen, die zij nooit temperden - om 't even, of ze binnenshuis waren of ver in het open veld - sprongen schel over het beschot. Herre zoog nadenkelijk op zijn sigaar, toen hij een lachen vernam, dat een paar maal weldadiger straalde tussen de felle geluiden. Hij herkende die lach, en hij wist ook weer, dat de vrouw van die stem op het perron in was gestapt... hij had ze voorbijgaand gegroet. Boukje Durks, de rijzige montere Boukje, met wie hij - hoe lang geleden? - een kleine vrijage had gehad; ja, dat was na een toneelavond geweest. Het spel had hem toen niet bevallen; was hij te verwend geweest in die dagen? Hij wist het niet meer. Nu, met een kermisvooruitzicht, in de ontspannen kracht en het welbehagen van de gedane zware zomer, bekroop hem onverhoeds weer de oude lust. Herre luisterde, Herre liet zijn sigaar zelfs een keer uitgaan, en tussen Tietjerk en Leeuwarden gaf hij de anderen, de bedachtzamen en tragen, het woord.

Onder de koel schaduwende overkapping van het stadsstation zag hij de groep woudkers bijeen staan, breedvoerig redekavelend zonder een onmiddellijk besluit: waarheen het eerst te gaan, en hoe, en of men bij elkaar zou blijven... Hij bleef er talmend bij staan, na de opwelling, om dit volkje maar alleen te laten. Boukje Durks, aan de arm van een paar vriendinnen - ze was smal in de schouders, forse heup onder het nauwgesnoerde taille-jakje - lachte met stevige tanden; haar ogen namen hem op, dwaalden af, keerden naar hem terug. Hij slenterde in zijn herenboerendracht, bewust van gestippeld vest en puntboord, op het troepje af.

- Nou, moet dat hier de hele middag blijven staan?

Een gelijktijdig stemmenkoor overstelpte hem met vleiende uitbundigheid.

- Wijs ons dan de weg eens!

- Wij zijn maar alledaagse luitjes...

- Zo'n heerschap! Die is hier natuurlijk thuis - zo secuur kennen wij Leeuwarden niet.

- Wiarda is onze man! Wiarda moet voorop!

Herre schoof rustig en met natuurlijke moed zijn arm onder die van Boukje. Na zoveel weken van spanning, zonder vrijerij, was hem de vrouw weer een kortstondig wonder. Hij moest een scha inhalen. Haar harde boerenhand lag op zijn arm, het was, of hij ze zelfs door de stugge stof van zijn pak voelde, een zware en machtige warmte.

Zij duwden zich traag door de contrôle, Herre kalm hoogmoedig onder het aparte, respectvolle hoofdknikje van de man, die de retourtjes in tweeën brak. Oeds en Tamme en de anderen sjokten op hun nog krakende schoenen - zo uit het wintervet gehaakt - achter de bonte vrouwenrij; ze liepen half beschaamd, alsof ze voor moesten wenden, dat ze niet bij zoveel jeugd en uitgelatenheid en braszucht behoorden, en waren inwendig ontzaglijk trots, op het gezelschap, en op Herre Wiarda, de machtige, die bruin en frank en fors, als een leider met Boukje aan de spits marcheerde.

Onder de lindebomen van de stationsweg hing al een weeë vlaag van olie en zoetigheid, vermengd met stof en hitte. Fragmenten orgelmuziek pijpten mee met de wind. Langs de stoepen legerde de warmte, ze steeg uit de keien, die ketsten onder de boerenhielen. Er was wonderveel volk op de been, en ofschoon iedere boer schaamtevol meent, dat alle ogen op hem gevestigd zijn, vielen de woudkers in het gewoel ternauwernood op.

IV

Het kermisterrein, bevlagd, overwemeld, tenten in rij na rij, kramen, lucht van bollen en zuur, van paling en naugat, de grimas van apen en het kittelend tegennatuurlijke van vrouwen met baarden of het losstaande, sprekende hoofd... Nu zwijgend, dan luid, omringden de woudkers en hun vrouwen het ontzaglijke en vele, tot zij belandden voor het wonder van het jaar: de caroussel.

Ze stonden voor de steile fassade; met het hoofd in de nek staarden ze naar de geschilderde fronttafrelen, en zij ver-

stomden volmaakt. Oeds alleen stiet Feye verholen in de ribben, knikhoofdend naar de vrouwenfiguren, die ter weerskanten van de ingang als kapiteeldragers halfnaakt uit kolossale rose schelpen stegen, de houten borsten pral vooruitgestoken.

- Wat 'n gemoed...

Feye trok nadenkelijk aan de pijp met het slappe zwarte mondstuk. Zijn oogleden onder de dunne gele wenkbrauwstrepen knepen samen. Toen klopte hij met de hand eerst rechts, dan links op zijn vest.

- Adam en Eva...

Ze stieten elkaar opnieuw aan, en vinnige korte vrolijkheid schokte hun bovenlijven.

Herre keek tersluiks naar Boukje, die nog aan zijn arm hing. Ze stond opgetogen stil voor het spiegelglazen glinsterend wonder. Haar kleine gevulde mond zakte een weinig open, ze ademde sneller. Hij glimlachte inwendig. Hij sloeg de arm om haar schouders, trok haar vrolijk mee.

- Draaien zullen we! Niet bang zijn!

Jurjen Hoek en de getaande turfschipper op zijn zachte vilten zondagsmuilen met borduurwerk maakten schrikgebaren; ook de andere manspersonen draalden. Jurjen drong heftig achteruit, tot Feye en Oeds hem aan de arm vatten.

- Kom mee, kom mee, wat zou 't? Die andere lui komme d'r toch ook levend uit! Draaien, zegt Wiarda!

- Ik, op mijn leeftijd! zei Knelis, die achtenveertig jaar was en wiens dochter juist was bevallen. Knelis meende, dat hij zijn grootvadersreputatie hoog diende te houden. Maar Herre Wiarda stond al met de voet op het plankier van de ingang. Hij beschreef een bevelend, uittartend gebaar met de arm: kom toch! Zijn gezicht lichtte rossig, de ogen tintelden.

- Draaien!

Langs de cassa schoven ze het houten en glazen paleis binnen, waar de caroussel hijgend en schommelend in de rondte bolderde op het snerpen van een orgel. Herre duwde Boukje de treden van de molen op, zijn handen schoven, nu ze hun kans vonden, gretig langs haar bovenbenen; hij volgde haar met behendige sprong, trok haar achterover in de wiegelende karos op het kale rode fluweel.

De anderen volgden, klauterden, houterig uitgelaten en nog

hoofdschuddend op de ruggen van paarden en kamelen, of nestelden zich in schuiten en op schommelbanken. Toen de caroussel begon te draaien, en zij de duistere hoek naderden, drukte Herre Wiarda de mooie vrijster met arm en been tegen zich; zij streefde even tegen, voor hij de kleine zwellende lippen vinden mocht, maar ze zuchtte hongerig onder zijn kus.

Zij verlieten de blinkende vermakelijkheid, lachend en beschaamd, de vrouwen proestten achter de hand, half tegenstrevend, half zich overleverend aan de roes van het feest. Zij hadden lang werk, voor zij hun boerenschroom konden overwinnen... De mannen liepen al weer verder, statig, met stijve knieën, maar de turfschipper keek niet zo stroef meer en Knelis Bast was zijn kleinzoon vergeten.

De minuten vlogen. Ze dronken bier en likeurtjes in de Poort van Kleef, ze slenterden langs de kramen, kauwden lange repen krentekoek, en bewonderden de goedkope opschik in bonte tenten. Tamme Geerts wilde een blikken spiegeltje meebrengen voor zijn vrouw, maar hij begon met steile koppigheid te dingen, toen hij het al in de zak had, en de anderen liepen snel door, omdat de galanteriekoopman als een duivel begon uit te varen en Tamme stotterend en kwaad de spiegel op de toonbank terugschoof.

De warmte stoofde trillend onder het loof van de bomen op het Zaailand, stof en rook stegen in lichtblauwe nevel op, de hemel was als grijsbepoederd, de grijze hitte van een zomerdag, waarop de zon achter een dun wolkendek brandt. De zwartzijden das van de kaasventer was in de nek geschoven, en niemand vertelde het hem; de klep van Jurjen's pet zat op het rechteroor, Herre's starre boordepunten verslapten zichtbaar. Toen de middaghoogte voorbij was, stonden ze doodmoe gelopen en gekeken achter de tent met de wassen beelden, waar ze het proces van Dreyfus en de aanslagen van de nihilisten op den Tsaar met huiverende verlustiging hadden aangestaard. Hun hoofden gonsden van de muziek, ze zagen lichtbollen dansen, als ze de ogen sloten; de turfschipper, die een hele dag met manden baggelaar sjouwen kon, schuurde de hand langs de rug, die hem met messen stak, en de vrouwen begonnen lodderijn op hun geweldige zakdoeken te sprenkelen en hun slapen te betten. Herre veegde zich het

gezicht af, zijn vilthoed knelde hem en het gestippeld vest werd een benauwenis.

- We moeten rusten, zei hij; - rusten en eten.

Ze lamenteerden en redeneerden een paar minuten door elkaar; ieder was blij over het voorstel, en tegelijk bevreesd. Eten bestellen? Eten doet men thuis, of men neemt brood en kaas mee op zak.

Maar Herre had de leiding, en dreef door; en zo stevenden ze in optocht naar een klein hol van een kroeg - Herre wist veel te goed, dat hij deze woudkers nooit over de drempel van de Klanderij zou krijgen, en eigenlijk was hij inwendig blij, dat hij zich daar niet met hen zou hóeven te vertonen... Een lucht van gebakken vis treuzelde weldadig tegen de lage zoldering. Op de harde banken ontspanden zich de gebroken leden, de monden kauwden rap, handen streken langs druipende lippen, Jurjen riep: Bier! - de mannen volgden zijn voorbeeld. Onder de bruine balken, achter de tapbank leunde de stadswaard met een kleine goedgunstige lach. Buiten begon het hete grijs met egale schemering te betrekken. Kleine lichten brandden tegen de tengere avondkleur, van het kermisterrein kwam een geluidensleep gesluierd over. Mensen schoven langs de ramen van het café, men vernam het verre doffe dreunen van de ontploffende Sla-Jut. Met dichte drommen kwamen de volwassenen opzetten uit het duister. De matgele weerschijn van een reusachtige petroleumlamp viel eensklaps over gezichten en handen van het boerengezelschap. Het was avond.

Herre speelde onder de tafel met de hand van Boukje, de warme kracht van haar sterke vingers tintelde in zijn arm op. Hij wilde hier blijven, lang van haar genieten; sinds de middag was hij de vrijer van voorheen, hij dacht niet aan beursofferte, aan fabrieksaandeel en condens. Hij was verliefd op Boukje Durks, hij was de jonge boer van de Zomerweg, die de simpele buren de weg wees in de luidruchtige doolhof, die hun de toekomst liet voorspellen, en oliebollen opdissen, en draaien in de caroussel. Toen Fetse Feikje eindelijk, half aarzelend, half klagend begon over de trein, veegde hij de plannen om terug te gaan, met een fel gebaar weg:

- Nog lang niet, Feik! nog lang niet! Aanneme, ik tracteer! Een rondje! Allemaal drinken!

Oeds en Jurjen en Knelis, opgemonterd door vis en bier, schoven gulzig nader -: de vrouwen bukten zich met een ingehouden lach voor Herre's machtsspreuk, maar in sommige ogen draalde nog vaag een gevoel van schuld: het werd zo laat, en wat zouden de kinders zeggen, en de anderen, thuis, moesten wel denken, dat ze loszinnige heidenen waren...

De diepe avond begon, toen ze weer buiten kwamen. Cats en curaçao hadden hen inwendig gewarmd, avontuur tintelde in hun bloed. Knelis schoof de ‘grootvaders’ klauw onhandig tastend onder de arm van Sieuwk, wier gespannen boezem in het bruine jak hem al sinds de eerste borrels op was gevallen. Zo mollig had hij zijn buurvrouw niet vermoed. Zij krijste licht en sloeg hem weg, maar hij volhardde stuurs in zijn dronken verliefdheid, en toen in het gedrang niemand op hen lette, liet de eerbare hem begaan. De kaaskoopman had zijn eigen vrouw bij zich - hij liep altijd daar in de troep, waar zij niet was -, maar de rest paarde zich langzamerhand - en gearmd, lichtelijk slingerend, duwden zij zich in het donkere, overstraalde gedrang van de volle kermis op. -

Het rosse feestlicht spetterde, vetpotten smeulden bleek boven de wafelkramen, het glas en blik en koper van de decoraties lichtte grijnzend schel in de avond-illuminatie, Boukje klemde bijna vreesachtig Herre's arm. Ze stonden vooraan bij de schiettent, waar getroffen tamboers losbarstten in wilde roffelingen, waar scherpe schoten splinterend onheil aanrichtten in een hoek vol kalken pijpen; en Boukje gilde en lachte bleek, toen een lijkkist gapend open sprong, en de dochter van Pharao uit haar witte duisternis verrees.

Ze schoven zich breed door de volte; Herre wist vrij baan te maken. Bij de spullebaas met de hansworst verzamelden zich velen; een doffe fanfare op de turkse trom, begeleid door het schetteren van een tuba. De eerste voorstelling was afgelopen, en de artiesten, vuile tricots over wanstaltige spierbundels, vertoonden zich ter aanmoediging op de houten voorgalerij. Bezoekers liepen uit de tent, bezweet, lachend en blijkbaar tevreden. Onder de eersten, die Herre zag en herkende, was Antje Adzers Eisinga, in gezelschap van een langopgeschoten jonge man, even mager en met het-

zelfde hoekige gezicht; haar broer. Herre kende hem maar vaag; de jongen was niet in het boerenbedrijf, had een landbouw-acte of zo, en voerde niets uit.

Herre verloor één kort moment zijn zekerheid; zijn hand gleed van de gladde schouder van Boukje, draalde een seconde op de arm van het meisje, viel neer. Antje Adzers Eisinga... Een onaangename verdeelde gewaarwording, iets van spijt en weerzin en geheime aantrekking, bekroop hem. Hij deed onwillekeurig een pas vooruit, bedacht zich, wilde zich afwenden. Maar het was te laat. Ze stapte langs hem, zag Boukje, Sieuwk en Maai, zag den kaasventer van de streek, en den kleinveekwanselaar, allemaal woudkers, die groetten. Zij groette terug, haar broer mompelde binnensmonds: Navond.

- Och heden!

Het vrouwenkoor barstte rap om hen los.

- Oók op de kermis! Wel, wel, wel...
- De hele dag al? Hoe is 't mooglijk...
- Och heden...!
- Dat we jullie niet éérder zagen!

Herre tastte naar zijn boord, de punten zakten. Maar de das met lila lovertjes bolde nog prompt, en de vilthoed zat fier op zijn hoofd. Een duister, onwillekeurig besluit dreef hem eensklaps naar de erfdochter. Hij schudde haar hand.

- Antje...!

Hij zag het gezicht met de te grote neus en dunne mond in korte schrikachtige herkenning vertrekken. Haar ogen namen hem op, haastig. Hij las er haar bang en gunstig oordeel in. Hij schoof zich voor Boukje - in een opwelling - en lachte breed.

- Wat een streeksters op de baan! En hoe waren de acrobaten?
- Gelachen hebben we...
- Allermalst, zei de magere broer.
- Kom met ons... Allemaal woudlui bij mekaar...
- Tja... ik weet 't niet... Pieter, wat zeg jij?

Pieter Eisinga keek Herre Tjallings even vorsend aan uit ongezonde ogen. Zijn hals stak ver boven de liggende boord uit, mager als bij een kale roofvogel. Zijn blik zwierf onrustig weg.

- Wat zijn de plannen?

Herre maakte een groot achteloos gebaar in de lucht, dat alles betekenen kon.

- Plannen? We lopen achter onze neus aan, die ruikt wel, waar lol is... Willen we dansen?

Het laatste zei hij tegen Antje, maar plotseling keerde hij zich half om, als had hij het tegen de anderen bedoeld. Toen hij haar weer aankeek, half spottend, half lokkend, zag hij, dat ook zij aan het bergumer koninginnefeest terugdacht. Ze stamelde, hij zag dat ze mee wou. Pieter mompelde iets, onverstaanbaar, maar ze maakte een fel gebaar van ongeduld met de hoekige elleboog.

Herre wachtte, hij nam de twee vrouwen aan zijn zijde snel en als in vergelijking op. Boukje was nog argeloos, ze zou gauw genoeg weten, wat hij van zins was. Ze stond daar jong en lachend, de drank had haar gewillig gestemd, haar wangen purperden zacht, en Herre dacht aan de late uren, die hij zich met haar had voorgesteld. En tegenover haar was de grote boerendochter, te schonkig, te gerekt en te weinig vrouw... maar rijk. Door Herre's lichte drankbeneveling brak een begin van berekenende sluwheid.

- Naar Van der Wielen, zei hij; - en niemand blijft achter! Hij trok Boukje aan de rechterarm, Antje aan de andere. Haar hand was kil bij die van de sterke mooie vrouw; zij liep met vreemd hortende pas. Een dolle en tegelijk listige overmoed steeg in Herre; nog drong het niet volledig klaar tot hem door, wáarom, maar hij wist eensklaps, dat hij die avond een onvergetelijke indruk maken moest op Antje Adzers. Hij keek om - ze waren er, Oeds en Sieuwk en Jurjen, ze volgden als steeds gehoorzaam en tot alles bereid, murw gemaakt door de alcohol. Herre liep met de twee vrouwen voorop naar de balzaal. Herre praatte, Herre lachte, Herre stiet met de voet de deuren van de concertzaal open, Herre kwam het eerst van de troep binnen, de dansmuziek overstelpte hem met geestdrift, en voor de anderen nog recht wisten, waar ze waren, nam hij Antje in sterke armen en begon midden onder de polka mee te draaien... Haar wangen kleurden zich lijdzaam en vol trage lust. Ze keek hem een keer verward aan, haar hand beefde. Herre vermeed het, naar Boukje Durks te kijken.

Toen de dans eindelijk eindigde, en iedereen klapte, vonden

ze hun gezelschap om twee tafeltjes geschoven, de drank stond al voor hen. Ze werkten zich in de rij, Herre streek neer tussen Boukje en Antje. Pieter Eisinga staarde Boukje aan met grijs gewette blik. Zijn benige linkerhand speelde met de horlogeketting, een gedegen stuk goud; en de rechterhand liet in de broekzak rijksdaalders rinkelen.

In de volte, het zweet, de rook en het stof zaten de woudkers overdonderd, die hier zelden of nooit geweest waren om stadslui te zien dansen. De turfschipper alleen voelde zich ziek. Hij leunde zwaar tegen de zijwand. Oeds sperde de mond, Knelis liet het stoeien met de rijpe bekoorlijkheden van zijn buurvrouw. Herre echter roerde zich, hij sloeg op de tafel bij de muziek, hij wierp de hoed omhoog, en begon zich op te winden tot een vrolijkheid, die hij nodig zou hebben.

Sie- Sie- Siene laat me los,
en anders val ik om...

Hij vatte Boukje's middel, hij drukte haar dicht tegen zich, zoals voorheen, alsof hij haar verbaasde en plotselinge verkoeling niet opmerkte. Daarna draaide hij zich naar Antje Adzers. Op haar wangen begonnen kleine vlekjes te gloeien. Hij stond op, hij zwaaide de jeneverkelk en viel weer in met het refrein, tot de anderen schudlachten:

Sie- Sie- Siene laat me los,
en anders val ik om,
dat komt niet van de dronkenschap
maar door de ouderdom!

Oeds begon piepend en lachend mee te zingen, Sieuwke, door de drank en buitenechtelijke liefkozing in haar betamelijkheidsgevoel verraden, zette in met schelle stem, Jurjen bromde de bas, de weer brutale Tamme floot.

Boukje wendde het hoofd af - vuurrood, geplaagd. Antje Adzers keek op naar Herre, één ogenblik lang waren haar ogen groot van bewondering, dan sloeg ze de wimpers neer. Haar broer keek zwijgend en somber-jaloers toe, hoe Herre zich uitraasde.

O, m'n lieve zwartkop,
voel eens, hoe m'n hart klopt,
o m'n lieve krullebol,
jij maakt mij het hart op hol...

De omzitters klapten in de handen, om de boeren aan te moedigen, de muzikanten letten gespannen op Herre, die hun een gulden had toegegooid, en namen de liedjes over, die hij instemde, de mazurka draaide weer, iedereen zong, Herre stond op zijn stoel en stampte als bezeten. Hij had de vaart en de heftigheid bereikt, die hij hebben wilde... nu kwam de politiek. Hij keek naar Antje, en toen ze de ogen weer verwachtend naar hem opsloeg, en hij van de stoel stapte deed hij, als zag hij haar niet, tilde Boukje op, en sleepte haar mee in de dans.

Boukje drukte zijn lippen weg, duwde tegen zijn arm, om hem op een afstand te houden. Haar ogen stonden hard en toornig blauw.

- Kijk jij maar naar Antje Adzers!

Hij wierp het hoofd in de nek en lachte luidkeels.

- Antje!?

- Ja, ik bin immers maar een gewóne meid.

Herre weifelde een dansmaat. Was hij verstandig? Hier was jeugd te grijp, hij kon nog terug op de weg van zijn plannen. Maar hij verkoos het niet meer. Liefde had hij gehad, zou hij volop blijven hebben, als het nodig was - Achter de opzettelijke uitgelatenheid van zijn feestroes stond het nieuwe wachtwoord: industrie. Het was hem in de zoete, zwetende, bedompte dollemanstroep, of een stem het in hem hoorbaar herhaalde: industrie, industrie. Een stem, die te maken had met Antje Adzers Eisinga. Onvermijdelijk nu. Hij keek Boukje diep in de ogen.

- Een gewone meid? En wát voor meid...!

Ze waren recht tegenover het tafeltje met woudkers, recht tegenover Antje. Antje keek naar Boukje, de rechte smalle mond neep bijeen, in de ogen gloeide de naijver, die Herre verwacht had. Boukje lachte al weer, ze bemerkte niet, wat er gaande was. Toen ze zich omwendden in de pas, en Antje weer vrije blik op hen had, gleed Herre's hand onder de borstkant van Boukje. Antje beet zich op de lippen, en boog

zich over naar haar anijs. Herre voelde diep de gevaarlijke triomf.

Herre bracht Boukje, die als een uitverkorene straalde, terug. Antje's oogopslag naar hem was radeloos. Hij wendde achteloosheid voor, wenkte den kellner, de jenever parelde wit tegen het koude glas.

- Proost, jongens, proost! Leve de wouden! Wij laten die stadslui zien, wat of dansen is...! Wij durven wel!

Boukje gichelde zacht bij zijn aanraking.

De turfschipper begon nu te kreunen. Hij had de handen in de maagstreek tegen het lijf geperst. Hij was doodsbleek, een zweetdroppel liep langs zijn neus. Plotseling stond hij op. Hij kon de deur niet meer halen. Stadsjuffers vlogen met afgrijzen uiteen, een wijde open kring stond om Tymen heen, die zijn maag omkeerde als een vuilnisvat.

Herre was heimelijk blij: er kwam een reden, om te gaan. Hij rekende haastig af, - in de trein zou hij zijn deel wel terugvorderen -, sloeg de arm om Tymen heen, trok hem naar buiten. De rest van de troep volgde verbouwereerd. De turfschipper slikte moeizaam in de koele avondlucht, hij snakte een paar keer.

- Oòòò, steunde hij opgelucht.

Ze liepen langs het water, Herre keek om naar Boukje. Maar de lange figuur van Antje gleed als een wachtende schaduw naast hem. Hij trok haar tegen zich aan. Hij hoorde Boukje verweg lachen, in de achterhoede. Even streed hij tegen zijn weerzin, toen kuste hij de droge hete mond van Antje Adzers, zoals hij het de andere had gedaan.

De klok van het station wees kwart over elf; diepe nacht voor het boerenvolk. Ze renden, om de gereedstaande trein te halen. Doodmoe, verwilderd en omwalmd van dranklucht zaten ze zwijgend in de gelijkmatige rit.

Boukje leunde tegen Herre Wiarda. Maar tegenover hem zat Antje. Haar ogen smeekten onderworpen. Herre zei evenmin als de anderen een woord; doch het schokken van de wielen over de dwarsliggers herhaalde het metalen toverwoord, tot hij duizelig werd van winzieke toekomstplannen.

(Slot volgt)

Simon Stevin 'wonder en is gheen wonder'[1)]
Door Annie Romein-Verschoor

Simon Stevin van Brugge, gelijk hij zichzelf steeds met vermelding van zijn geboorteplaats placht te noemen, is een van de zeer vele Zuidelijke Nederlanders, Vlamingen en Brabanders geweest, die een belangrijke rol hebben gespeeld in het politieke, economische en culturele leven van de jonge Republiek, waarvan de geschiedenis zonder de namen van Marnix, Plancius, Usselinx, Bogerman, Stevin en de Geer er wezenlijk anders uit zou zien. Wij menen daarom door ook hem op te nemen in deze portretten-reeks niets te kort te doen aan een Belgisch nationalisme, dat hem graag als coryfee der Belgische wetenschap opeist.

Men zou nog een tweede, minder principiële reden kunnen aanvoeren om Stevin uit deze reeks weg te laten: de gegevens over hem zijn schaars, onbegrijpelijk schaars voor een man, wiens verdiensten toch ook door zijn tijdgenoten niet miskend zijn en die jaren lang gewichtige ambten in dienst van de Staten en den Stadhouder bekleed heeft. Dat geldt overigens niet voor Stevin alleen: we zijn al eerder op deze biografische zwakte van onze vaderlandse geschiedenis gestoten. Kan men voor zo ver het de laat-middeleeuwse figuren betreft daarbij nog aan een algemene beperktheid der historische gegevens denken, wanneer met de Renaissance het persoonlijke element in het cultuurleven zoveel meer naar voren komt, wordt ons dat tekort als een typisch Nederlandse trek bewust. In wat ons van het levensverhaal van onze grote zestiende- en zeventiende-eeuwers is overgeleverd, blijft alles wat naar het

1) Dit opstel is één uit een reeks van 36 geschreven portretten van grote Nederlanders door Jan en Annie Romein, die onder de titel 'Erflaters van onze beschaving; Nederlandse gestalten uit zes eeuwen' bij Em. Querido zal verschijnen, het eerste van de vier delen (XIVe tot XVIe eeuw) in het voorjaar van 1938.

anecdotisch-verhalende of naar uitstorting des gemoeds zweemt zwak en zeldzaam, dagboeken zijn vóór de achttiende eeuw hoge uitzondering, brieven stellen meestal teleur door hun naar ons begrip zinloos verwikkelde, kleurloze kanselarij-stijl. Voor zover het kunstenaars betreft laat zich dat tekort ten dele uit hun werk goedmaken: omtrent het wezen en de levensloop van een Rembrandt of Vondel kunnen we heel wat uit hun scheppingen aflezen. Ook Stevin was op zijn wijze een kunstenaar, een duizend-kunstenaar zelfs, en ook in zijn werk ligt ons zo een natuurlijk zelfportret-en-autobiografie verborgen. Maar dat portret laat zich zoveel moeilijker lezen doordat de stof, die Stevin hanteert, hoe geniaal-breed ook, toch een uitgesproken onpersoonlijk karakter draagt. Wij lezen uit dit werk het karakter en lotgeval van den mathematicus Stevin en in zoverre de mens Stevin een hartstochtelijk mathematicus was ook dat van dezen mens, maar de middelen om dit portret naar het zuiver menselijke, het persoonlijke te corrigeren of althans aan te vullen ontbreken ons. Wij weten niet of hij een goed zoon, een liefhebbend echtgenoot, een trouw vriend en vrolijk disgenoot geweest is, ja, wij kunnen van dezen man, die toch zo een belangrijke rol in het bestuursapparaat van de jonge Republiek gespeeld heeft, slechts gissenderwijs zeggen, welke zijn politieke en religieuze overtuiging moet zijn geweest en dat in een zo bewogen tijd, waarin de meningen zo fel tegenover elkander stonden. Wij mogen ook uit het ontbreken van deze gegevens enige voorzichtige conclusies trekken, maar wij zullen ons moeten neerleggen bij het feit, dat wij den mathematicus Stevin slechts als mathematicus - en dat niet toevallig - kennen en dat in ons beeld van zijn persoon daardoor noodzakelijkerwijs deze overheersende kant van zijn wezen allesoverheersend zal worden.

Vast staat jaar en plaats van zijn geboorte: te Brugge in 1548, waarschijnlijk uit een geslacht, dat daar al in 1382 genoemd wordt. Van zijn opleiding weten wij niet veel meer dan dat hij in zijn jeugd Grieks en Latijn leerde en zich al vroeg aangetrokken voelde tot de mathematica. Die neiging wekte in hem echter niet het verlangen naar een wetenschappelijke carrière: hij begon zijn loopbaan als boekhouder en kassier bij een Antwerps handelshuis. Het is niet noodzakelijk daar

een uiting van Stevin's practische geest in te zien. De mathematica, de exacte wetenschappen in het algemeen, hadden aan de middeleeuwse universiteiten - en de universiteit van Leuven, toen de enige in de Nederlanden, was in Stevins jeugd nog vrijwel middeleeuws - een bescheiden plaatsje ingenomen.

In een stelsel van wetenschappen toch, waarvan de theologie fundament en bekroning tegelijk vormde, en waarin het natuur- en wereldbeeld der christenheid was vastgelegd in de door de kerk aanvaarde en dus onaantastbare stelsels van Aristoteles, Archimedes, Galenus e.a., in zo een stelsel was voor een ontwikkeling der exacte wetenschap, voor een wederzijdse bevruchting van bespiegeling tegenover waarneming en experiment geen sprake. Waar de practijk tot waarnemen en reageren op die waarneming dwong, zoals in de eerste plaats in de geneeskunst, bloeide het practisch handwerk van chirurgijns, kwakzalvers en wijze vrouwen naast een officiële wetenschap, die vlijtig haar ervaringen naar de wetten van Galenus bleef ombuigen. De wetenschappelijke tradities der klassieken werden via Alexandrië het bezit der Arabieren, die ze van uit hun universiteiten in Cordoba en Salamanca weer in West-Europa deden uitstralen. Maar ze zouden daar pas werkelijk aanslaan in een tijd, toen de practische eisen van zeevaart, techniek en koopmanschap dwongen tot de afbraak van een gecanoniseerde wis- en natuurkunde, die tot een stuk dogmatiek geworden was. In die tijd leefde Simon Stevin en daarom ontmoeten we hem het eerst als kassier en boekhouder te Antwerpen.

Antwerpen was zo omstreeks 1570 door de concurrentie van het Noorden reeds over het hoogtepunt van zijn bloei heen en neigde tot de neergang, die met de sluiting van de Schelde in 1585 op een abrupte val zou uitlopen. Maar toch was het nog altijd een van de grote centra van de toenmalige wereldhandel en Stevin's practische geest stootte er al dadelijk op een van de problemen, die de ongeduldige koopman aan een achtergeraakte wetenschap ging stellen: het probleem van de interest-berekening. Met die interest-berekening had de wetenschap der kerkelijke universiteiten zich, afgezien van de afstand tussen handel en wetenschap, daarom alleen al nooit ingelaten, omdat het interest-nemen onder het woekerverbod

der kerk viel en daardoor het domein van Joden en Lombarden bleef tot de handelsnoodzaak via eindeloze ontduiking tot een feitelijke opheffing van het verbod dreef.

Wij zullen verderop zien, hoe Stevin zijn eerste geschrift aan dit vraagstuk wijdde, maar voorlopig zou hij nog niet de rust vinden voor werk achter de schrijftafel. Van Antwerpen is hij nog korte tijd naar zijn geboortestad teruggekeerd, waar hij een post bekleedde in het finantiëel beheer van het Vrije van Brugge; vandaar is hij, waarschijnlijk kort na 1571, als zovele Vlamingen voor Alva's schrikbewind uitgeweken, maar de juiste datum noch de aanleiding daarvan is ons bekend. In Vlaanderen vindt men zijn naam het laatst vermeld in Maart 1571, toen hij als lid van de rederijkerskamer 'De Heilige Geesters' te Brugge werd ingeschreven. Hij zwerft door Europa en enkele verspreide opmerkingen in zijn latere werken vertellen ons iets omtrent zijn itinerarium. Zo spreekt hij in zijn sterrekunde over wandschilderingen aan het hof van den koning van Polen te Krakau en in zijn 'Onderscheyt van de Oirdening der steden' zegt hij: 'Binnen Craco in Polen, daer mij gedenket gesien te hebben verscheyden grooten huysen, diens veinsters ijser luycken hadden'. In hetzelfde werk zegt hij 'in de cluppen van Noorwegen' huizen te hebben gezien 'na de manier der Romeynsche atria, te weten, crijgende haer licht in 't middel, doch bedeckt met varckens blasen'. Nog weer elders spreekt hij over dijken, die hij in Oost-Pruisen zag.

Na zijn terugkeer in de Nederlanden vestigt hij zich in Middelburg; in 1581 blijkt hij vandaar naar Leiden verhuisd, waar hij zich op 16 Februari 1583 als student heeft laten inschrijven. Hij was toen 35 jaar en geen beginneling meer. Reeds in het vorige jaar waren te Antwerpen bij Christoffel Plantijn, den wijd en zijd beroemden drukker uit den Gulden Passer, verschenen zijn: 'Tafelen van Interest, Mitsgaders De Constructie der selver, ghecalculeert Door Simon Stevin Bruggelinck'.

Al eerder hadden verscheidene handelshuizen soortgelijke tafels voor eigen gebruik laten becijferen, ze werden dan echter zorgvuldig geheim gehouden en alleen ten eigen bate gebruikt. Stevin gaf niet alleen een zuiverder becijfering, die hij in herdrukken nog perfectionneerde, maar toonde ook met dit

eerste werk zijn begrip voor de grote behoefte èn aan practische kennis èn aan wetenschappelijke verheldering van zijn tijdgenoten.

Stevin kwam niet als beginneling te Leiden en werd ook niet als zodanig beschouwd. En waar aan de spiksplinternieuwe Nederlandse universiteit de leergierigen zich verdrongen, maar een bekwaam professorencorps zich niet zo gemakkelijk uit de grond liet stampen, had men den begaafden Bruggeling spoedig ontdekt en met colleges in de theoretische en toegepaste wiskunde belast.

De stichting van de Leidse universiteit in 1575 beoogde in de eerste plaats te voorzien in het tekort aan geschoold intellect, dat dreigde nu het verkeer met de katholieke universiteiten van Leuven en Parijs was verbroken. Maar het ging hier niet alleen om een regelmatige voorziening van de behoefte aan theologen, juristen en artsen. Aan deze nieuwe universiteit, niet beladen met de scholastieke tradities der oudere centra van geleerdheid, kreeg de nieuwe wetenschap, de wetenschap van onderzoek en experiment, haar kans. Een dubbele kans: aan de éne kant trok Leiden door verleidelijke aanbiedingen, maar ook door haar aanwezigheid alleen al, het moderne, vaak ketterse of op zijn minst elders gevaarlijk geoordeelde intellekt, copernicianse natuurkundigen en tekstcritische filologen tot zich, aan de andere kant overvalt het Nederland van ± 1600 een soortgelijke intellectuele honger, die we nog eens en dan op veel breder basis in de 19e eeuw zien optreden: In de 19e eeuw kunnen we spreken van de democratisering der wetenschap, in de 16e van de laïcering, de verovering van de algemene ontwikkeling door de burgerij op de geestelijkheid. Ook de directe impuls van uit het leven naar de school is in beide gevallen duidelijk, zowel in de 16e als in de 19e eeuw ontdekken de beoefenaars van een aantal tot nu toe alleen practisch bedreven vakken in de zich vernieuwende wetenschap de mogelijkheid tot oplossing van hun nieuwe practische problemen. Een treffend beeld van de theoriehonger der mannen van de practijk geeft de bekende kopergravure van de ‘Zeevaartschool’ van ds. Plancius, vanaf de preekstoel docerend aan een groep schippers en kooplui. Stevin heeft zich ook in zijn geschriften met deze nieuwe verhouding van theorie en practijk bezig gehouden. In zijn ‘Ma-

teriae politicae' spreekt hij over het nut van een 'spiegelinsche wyse' (theoretische) beoefening van de 'stercktebou, leger-teykeningh en diergelycke' en voert als bewijs aan de 'duytsche lessen die in 't Gemeenschool (universiteit) tot Leyden gedaen worden, uyt welke ettelicke commende, en hem totten crychbou dadelick begevende, terstont soo an 't werk vielen, al of sy te vooren meer gedaen hadden, jae in ander landen tot crychbouwmeesters versocht en ghesonden wierden, indervougen dat sommige, die hemlien sonder spiegelingh in de daet lange geoeffent hebbende, en siende dat soo niet te connen naedoen, sich eintlick daerom tottet leeren der spiegeling begaven'.

De vrij plotselinge uitbreiding en laïcering der wetenschap bracht nog een tweede probleem mee: dat van de academische voertaal. Die was heel de middeleeuwen door het Latijn geweest en de grote humanisten, Erasmus voorop, hadden bij al wat zij aan de middeleeuwse wetenschap verwierpen, het Latijn als internationale voertaal behouden. Voor Erasmus was de studie der klassieken de levende kern der 'bonae litterae' geweest en hij had het Latijn, tegelijk naar klassieke norm gezuiverd en verjongd, tot voertaal der nieuwe wetenschap gemaakt. Maar dwars door het internationalisme der latinitas ontwikkelt zich in den humanist een vaderlandse trots, die zich ook op Romeins voorbeeld beriep. En dwars tegen de fetisjistische verering voor het Latijn en de behoefte aan internationale verstaanbaarheid juist in een tijd, waarin alle wetenschappen een crisis doormaakten, groeit de behoefte van de 'in ander spraecken onervaren, nochthans de Consten uytnemende liefhebbers' aan wetenschappelijke geschriften in de landstaal. Uit deze tijd (2e helft 16e eeuw) dateert dan ook de stelselmatige studie der Nederlandse taal en haar dialekten, uit deze tijd zijn onze oudste grammatica's (van Joos Lambrecht, van Pontus de Heuiter, van Spieghel) en woordenboeken (van Plantijn en van Kiliaen).

Stevins bijdragen op dit nieuwe veld van wetenschap, dat geenszins het zijne was, zijn niettemin origineel en tekenend voor zijn persoonlijkheid, voor de tijdgeest dier dagen en voor het begrip, dat hij voor die tijdgeest had.

Hij was, gelijk gezegd, de eerste, die in Leiden in het Nederlands doceerde, daarin gesteund door een instructie van de

Staten, die voorschreef dat aangezien ‘degenen die dadelijk met Ingenieurshandel omgaen met malkander geen latijn spreken of immer seer selden, maer dat men in elk land der lantspraak gebruikt; soo sullen deze niet in het Latijn, François of andere talen gedaen werden, maar alleenlyck in 't Duits’ (Nederlands). Al zijn werken, met uitzondering van zijn ‘Arithmetique’ (1585), schreef hij oorspronkelijk in het Nederlands en aan zijn *Weegconst* liet hij een beschouwing voorafgaan: ‘Uytspraeck van de weerdicheyt der duytsche tael’, die in gewijzigde vorm nog eens is opgenomen in het boek ‘Ertclootschrift’ (geografie) van de voor Maurits in 1608 samengestelde *Wisconstige Gedachtenissen.* Bovendien zou volgens zijn zoon Hendrik het handschrift van een ‘Nederduytsche Rhetorica’ en een ‘Nederduytsche Dichtconst’ verloren zijn gegaan.

In de ‘Uytspraeck’ wordt met echte humanistentrots en -redeneerkunst betoogt, dat het ‘Duytsch’ boven alle andere talen gesteld moet worden als uitdrukkingsmiddel der wetenschap, gelijk hij ook in de inleiding tot de *Beghinselen des Waterwichts* zijn vondsten op het gebied der hydrostatica verklaart: ‘Belyde oock daerbij, dat ick er een beter helpende oirsaeck toe ghehadt heb dan Archimedes, namelick de spraeck, welcke Duytsch was, de siine maer Griex; want dit moet ghij weten dat der spraken goetheyt niet alleen voorderlick en is om de consten (= wetenschappen) bequaemlick daer deur te leeren, maar ook den vinders in haer soucking’. Stevin gebruikt de woorden Duytsch en Nederduytsch door elkaar. In zijn betoog omtrent de voortreffelijkheid van dit ‘Duytsch’, dat vooral steunt op de rijkdom aan eenlettergrepige woorden en de geschiktheid tot het vormen van samenstellingen, geeft hij uitsluitend Nederlandse voorbeelden (o.a. een uitvoerige lijst van monosyllaben). Maar in de ‘Uitspraeck’ dist hij ons zijn apocrief verhaal omtrent het oorspronkelijke ‘Duitse’ volk op, dat in een honderden jaren terug gelegen ‘Wijsetijd’ met behulp van dit schitterende taal-instrument de drager van een bloeiende beschaving moet zijn geweest, die blijkens het voorkomen van oorspronkelijke Germaanse cultuurwoorden in het Frans, over heel West-Europa uitstraalde, en het is duidelijk, dat hierin een legendarische algemeen-Germaanse overlevering uit Beka en

andere schrijvers verwerkt is. Door oorlogen en rampspoeden zijn de Duitsers in de ‘Leecketijd’ tot barbarij vervallen, uit welke nacht der middeleeuwen zij in Stevins tijd weer bezig zijn zich te verheffen.

In het hoofdstuk over de taal der ruim twintig jaar later verschenen *Wisconstige Ghedachtenissen* blijkt hij zich verder te hebben verdiept in de geheimzinnige ‘Wijsetijd’. De Hoochgeleerde Heer Doctor Huych de Groot heeft op zijn verzoek een aantal citaten uit klassieke schrijvers bijeengezocht over verloren wetenschap uit een ver verleden en de grote taalgeleerde Scaliger heeft hem bekend gemaakt met wat de Arabieren aan wetenschappelijke tradities bewaard hadden. Aan hen ontleent hij dan kennelijk het bij de humanisten gangbaar geworden inzicht, dat ‘de leecketijt sijn oirspronck nam, doen de Christenen d'overhant creghen boven de Heydenen: Van welcke sij te voren veel gheleden hebbende en daer benevens de Heydensche Religie seer hatende, verbranden en vernielden niet alleenelick alle boucken der Religie, mette ghene daer eenich vermaen van hare Goden in stont, maer oock der vrije consten d'een metten andere, waer sijse cryghen conden’. Pas een 150 jaar geleden is men daar van teruggekomen en is men wat er over was van de heidense kennis ‘met groote neerstigheit’ gaan vergaren. Om tot een herleving der ‘Wijsetijd’ te komen, meent Stevin, is allereerst een grote verbreding van het wetenschappelijk waarnemen en onderzoeken nodig en dat is alleen mogelijk, wanneer ‘een grote menichte van menschen in sijn eyghen aangeboren tael’ zich daarop zou gaan toeleggen, want de ervaring leert, dat de grondige kennis van het Latijn, die tot nu toe als fundament der wetenschap gold, wel tot de theologie en het recht voert en tot ‘het soucken van bloemkens van woorden en spreucken om in haer brieven en schriften te pas te brengen’, maar niet tot een grondige beoefening der exacte wetenschap. Dat is begrijpelijk: om een geschiedenisje te vertellen, hoe Paris Helena schaakte of wat grote slagen Achilles sloeg, dat konden de mimi met gebaren af en daar is het gereedschap van een goede taal niet voor nodig, maar met de ‘wisconstige handel’ is dat heel iets anders. Hij herhaalt dan zijn betogen over de voortreffelijkheid van het Duytsch en de gebreken der andere hem bekende talen, waar

hij nog aan toevoegt dat men nergens ‘soo suyver en onvermengt Duytsch spreekt als in Noorthollandt’, om te eindigen met een verrassende conclusie, die ons doet zien, hoeveel gemakkelijker de methode van ‘gaslaen en ondersouck’ zich in de exacte vakken laat toepassen dan in het historische - en hoe bezeten Stevin was van zijn taalkunstig idee fixe: nadat de aanwijzingen van Huig de Groot en Scaliger hem zo duidelijk de richting hadden gewezen, waar hij de oorsprong der wis- en sterrekunde moest zoeken, trekt hij louter uit zijn 1428 eensylbige Nederlandse woorden de conclusie: ‘Dit ghetuychenis des eensylbigen taels... is voor my soo wonderlick, dat ick vrijelick durf bekennen in vermoedens te sijn, dattet volck, 't welck die maeckte, de menschen des onbekenden Wijsentijts meughen geweest sijn.’

Intusschen heeft Stevin zich voor het gebruik van deze allervolmaaktste taal als wetenschappelijk uitdrukkingsmiddel heel wat moeite moeten getroosten, want het Nederlands zoals hij het leerde kennen mocht dan geschikt zijn om tot wetenschap-taal te worden gemaakt, klaar voor het gebruik was het zeker niet en Stevin moest dan ook uit een taal, die tot nu toe alleen door burgers, boeren en buitenlui en door enkele dichters was gehanteerd, de equivalenten scheppen voor de benamingen van een groot aantal abstracte begrippen, die voordien alleen in het Latijn en Grieks, of hoogstens in het Frans uitdrukking hadden gevonden. Alleen een zeer gedetailleerde studie van het wetenschappelijk taaleigen der 16e eeuw kan uitmaken, welke van de vele ‘verduytschingen’, die hij gebruikt, zijn eigen scheppingen zijn, zeker is dat hij zulke nu voor den denkenden en schrijvenden Nederlander onmisbare woorden als ‘hoofdstuk’, ‘geweten’, ‘in het oneindige’, ‘rechtsgeleerde’, ‘neutraal’, ‘beginsel’, ‘opschrift’, ‘bespiegelend’, ‘evenredigheid’ e.a. en ook tal van woorden voor de mathematica en de krijgskunde òf zelf gesmeed heeft òf heeft helpen gangbaar maken. Aangezien het practisch onmogelijk is in zulk een streven van de aanvang af maat te houden, maken Stevins Nederlandse geschriften nu op ons een zelfde puristische indruk als het historisch proza van Hooft, die uit soortgelijke overwegingen de grondslagen legde van onze historiografische taal. In de inleiding van zijn ‘Dialectike ofte Bewijs-const (1585, bij Plantijn's filiaal te

Leiden) toont hij zich bewust van de gevaren van een al te kras purisme, dat zelfs tot onduidelijkheid zou kunnen leiden, en in vele van zijn werken geeft hij als het ware ter vergelijking en verantwoording in margine het oorspronkelijk Latijn van zijn verduytschingen.

Men zou echter, geloof ik, de geest van Stevin volkomen miskennen, wanneer men uit deze gematigde houding, die wij hem ook elders zullen zien aannemen, besloot hem als een soort middenman te zien. Niet als een gematigd middenman komt ons de Brugse rekenmeester uit zijn schimmig openbaar verschijnen en zijn kloeke werk tegemoet, maar als een van die zeldzame wetenschappelijke geesten - zeldzamer dan het aantal beroepsgeleerden zou doen vermoeden - die alles onderschikken aan hun wetenschap en het onpersoonlijk doel, dat zij zich daarmee gesteld hebben. Voor Stevin, die zijn wetenschap in de practijk had leren kennen en waarderen, die in de practijk op zijn wetenschappelijke problemen stootte, was het doel, dat hij zich stelde, bijna altijd gebonden aan de practijk van toepassing en kennisverspreiding. Voor hem, als voor de meesten van zijn wetenschappelijke tijdgenoten, was een nieuwe wereld opengegaan, met nieuwe ogen keken zij de wonderen der natuur aan en voor het eerst in de geschiedenis der mensheid lokte de illusie dat die wonderen binnen de omspanning van het menselijk denkvermogen vielen: ‘Wonder en is geen wonder’, zei Stevin, een triomfkreet, waarin men niet louter de machtspreuk van een versimpeld rationalisme moet zien, maar eerder een moedige opwekking om met het nieuwe ‘reetschap’ van onderzoek en experiment, het ‘Novum Organon Scientiarum’ van Baco van Verulam die wonderen aan te vatten.

En er is nog iets te beluisteren in die spreuk. Wij worden nu vaak getroffen door de befaamde ijdelheid der humanisten. Nu is zulk een plotseling cumuleren van een algemeen menselijke eigenschap bij een bepaalde mensensoort altijd een wat verdacht verschijnsel, dat vaak op gezichtsbedrog blijkt te berusten. Laat de ijdelheid en het ‘zelfbesef’ der 16e-eeuwse geleerden zich althans ten dele niet verklaren uit de eigen verbazing om de bereikte resultaten, maar ook ten dele als de profeten-mantel uit innerlijke noodzaak omgeslagen door deze leken-geleerden, die zonder het gezag der geeste-

lijke waardigheid, en vaak tegen het gezag der kerk in, een nieuwe waarheid moesten verkondigen niet langer aan een kleine mandarijnen-gemeenschap, maar aan de eerste intellectuele 'massa'. Zo'n profetenmantel was niet alleen de rode toga van Scaliger, maar ook de snorkende titels en inleidingen der toenmalige geschriften, de griezel-kraam van het 'theatrum anatomicum' en het 'Wonder en is gheen wonder' van Stevin of zijn belofte op het titelblad van de *Dialectike:* 'Leerende van allen saecken recht ende constelick Oirdeelen; Oock openende den wech tot de alderdiepste verborgentheden der Natueren'.

Van het streven het lekendom te compenseren en ook anderen daartoe in de gelegenheid te stellen is deze *Dialectike* - en niet deze alleen, want er verschenen ongeveer gelijktijdig nog andere Nederduytse redekavelingen - een opmerkelijke uiting. De inhoud valt de moderne lezer na de titel tegen: het is een schoolse uiteenzetting van de spelregels der redeneerkunst, zoals die in de middeleeuwse wetenschap golden, een eindeloze classificering van alle denkbare soorten bewijs-, sluit- en drogredenen. Maar de bestaansreden van dit boekje, dat in 1621 nog eens herdrukt werd, vindt men in het tot 'den Nederduytschen' gerichte voorwoord. Daarin zet hij uiteen, 'dat nadien ick mijne studie ten goeden deele der Mathematiken toegheëyghent hadde, so wiert onze verkeeringhe daer deur met den Mathematicienen grooter dan sij anders soude gheweest hebben; 't welck mij oirsaecke was, van onder anderen oock te ontmoeten, verscheyden Persoonen, dier Consten dapperlick ervaren, nochtans (hoe wel andersins ongheleert) daertoe gecommen, sonder mondelicke onderwijser, hebbende alleenelick door haar vernuft int lesen verscheydener boucken dat begrepen: ja sommighe syn alsoo in de Arithmetike gherocht ter kennisse niet alleen van de ghemeene Regelen, maer van de alderwonderlicste Reghel der Reghelen A-l-g-e-b-r-a, de toetse van de subtylheijt des menschelicken verstandes, Andere in de Geometrie, en de Astronomie, tot het begrijp van sware propositiën; Maer alsoo niemandt tot de Conste der Dialectiken'. Hij vraagt dan naar de oorzaken van dit verschijnsel en vindt die in de onbereikbaarheid van mondeling onderricht voor velen en het ontbreken van een goede handleiding, immers aan de lust tot

de dialectiek ontbreekt het de leergierigen niet ‘nademaal sij eendrachtelick van allen geleerden hooren, de selve een instrument te wesen der wetenschap, ja sien door de Daet de gheleerden hemlieden daerom te boven gaen’. Of met andere woorden: deze dialectiek was een handleiding in de traditionele geheimtaal der geleerde wereld ten behoeve van met minderwaardigheidsgevoelens beladen auto-didacten in de meer zakelijke wetenschappen.

Het is duidelijk, dat Stevin bij de verbreiding der nieuwe wetenschap steeds een tweeledig doel voor ogen staat en dat dit een zuiver zakelijk, onpersoonlijk doel is: de wetenschap toegankelijk maken voor het opkomende lekenintellect en door samenwerking van geleerden en begaafde auto-didacten de wetenschap verder brengen. Het weinige wat wij omtrent zijn verhouding tot zijn medemensen weten, betreft overwegend wetenschappelijke contacten. Op zijn samenwerking met Maurits komen wij nog terug. Hij stond in wetenschappelijk verkeer met den geograaf Plancius, met den mathematicus Nicolaas Petri, den schrijver van een boek: *Practique om te leeren rekenen*, *cijferen ende boeckhouwen*, met den mathematicus Ludolf van Keulen, van wien hij in zijn verhandeling over de algebra vermeldt, dat hij ook een - hem nog onbekende - methode voor de oplossing van vergelijkingen van de 2e graad moet hebben gevonden, met Lipsius, dien hij raadpleegde over de Romeinse legerkamp-bouw, met Scaliger, die hem inlichtte over het gebruik van de cijfers bij de Arabieren en hem tekeningen van de dierenriem toonde zoals Arabische cosmografen die gebruikten, met de Delftse burgemeesters Govert Brasser, aan wien hij zijn *Burgerlyck Leven* opdroeg en Johan Hugo de Groot, met wien hij proeven over de vrije val deed, met diens zoon, den beroemden Huig, die zijn *Havenvinding* in het Latijn vertaalde en een lofdicht schreef op zijn zeilwagen, en met den jongen Willebrord Snellius te Leiden, die hetzelfde deed voor zijn *Wisconstige Gedachtenissen.* Waar hij in zijn Aardbeschrijving de aantrekkingskracht van de maan aanwijst als oorzaak van eb en vloed, concludeert hij dat er nog een tweede tegenwerkende invloed is waar te nemen op grond van een groot aantal gegevens hem door havenmeesters en zeelieden verschaft. Zijn Cosmografie was een vurige verdediging van het

toen nog fel omstreden stelsel van Copernicus, een verdediging, die ook hier te lande niet overal bijval vond. De Groningse filoloog en historicus Ubbo Emmius toonde zich in een brief aan een vriend zeer verbolgen, dat Stevin deze 'dolhuisdromen' had durven uitkramen in een boek, waar de naam van Maurits aan verbonden was. In zijn Eertclootschrift houdt hij een pleidooi voor wetenschappelijke samenwerking in het algemeen, gedemonstreerd aan de betekenis van uitwisseling van de resultaten van astronomische waarnemingen gelijk die van Tycho Brahe en den landgraaf van Hessen, waarbij hij terloops de mening bestrijdt als zou 'de stof (der sterrekunde) te weerdich sijn om van de gemeente ghehandelt te worden en alleen den Vorsten toegestaen'.

De 35-jarige 'student' Stevin, die zich in 1583 aan de Leidse universiteit laat inschrijven, voorziet in zijn onderhoud door het bijhouden van koopmansboeken, hij zet er de reeks van zijn wetenschappelijke publicaties voort met zijn *Problemata geometrica* (1583), *Dialectika* (1585), *De Thiende* (1585), *L'arithmetique* (1585), *De Weeghdaet* (Beghinselen des waterwichts en beghinselen der weeghconst) (1586) en *Vita Politica* (1590) en treedt er, zoals we zagen, ook als docent op. In Leiden ook ontmoet hij den jongen stadhouder Maurits, in wien hij een begaafd en weetgierig leerling voor zijn mathematische en vestingbouwkundige lessen vindt en die op den duur, misschien niet ten bate der theoretische wetenschap, maar zeker ten bate van het land, geheel beslag zal leggen op zijn werkkracht en vernuft in dienst van 's lands waterstaat, van 's lands defensie en van het economisch beheer der stadhouderlijke domeinen.

In de archieven van de Leidse universiteit heeft Stevin's persoonlijkheid even weinig sporen achtergelaten als op andere terreinen van zijn werkzaamheid. Wij kunnen ook daarom slechts gissen, dat het de aanbiedingen van Maurits en mogelijk ook zijn eigen zin voor practische werkzaamheid zijn geweest, die hem hebben weggelokt van een wetenschappelijk centrum, waarvan hij een van de coryfeeën had kunnen worden. Het blijft overigens opmerkelijk, dat de Leidse universiteit geen poging - althans geen in schrift vastgelegde poging - heeft gedaan Stevin blijvend aan zich te binden. De oorzaken daarvan zullen we zowel in zijn persoon als in zijn vak moe-

ten zoeken. Om te beginnen was Stevin, toen hij in Leiden kwam, een onbekend boekhouder en rekenmeester en geen Europese beroemdheid als Scaliger of Lipsius e.a., die door de heren curatoren achtervolgd werden met verzoekschriften om naar Leiden te komen, om er te blijven of indien ze daar niet toe te bewegen waren, althans hun naam als trekpleister op de series te laten staan. Verder was de mathematica als academisch leervak zelfs in Leiden toch altijd nog een bijzaak: de lessen, die Stevin zelf gaf, hadden blijkbaar een zo ondergeschikte functie, dat we ze in het archief der Leidse universiteit niet genoemd vinden. Pas in 1600 vinden wij vermeld, dat op aandringen van Maurits, die in zijn krijgsbedrijven de hulp van goede vestingbouwkundigen had leren waarderen, mr. Simon van der Werven en mr. Ludolf van Geulen worden aangesteld om 'in goeder duytscer tale die telconste ende landmeten principalycken tot bevordering van de geenen, die hem souden willen begeven tottet ingenieurscap' te doceren. De instructie voor deze opleiding, die ook bewaard bleef, is van de hand van Simon Stevin, die in zijn *Vita Politica of Burgherlick Leven* van 1590 nadrukkelijk de wenselijkheid betoogd had van een academische vorming niet alleen voor juristen, theologen en medici, maar ook voor kooplieden, economen, regeringsambtenaren en ingenieurs. Dat intussen de ingenieurschool van 1600 nog geen volwaardige academische opleiding was, blijkt uit een request door de leerlingen van die school enige jaren later ingediend, waarin zij om vrijdom van accyns, gelijk de studenten die hadden, verzoeken, 'wanneer syluyden elck van hun bequaem soude wesen, omme haer te connen verantwoorden op de vrachstukken, hier bij gevoecht'. Uit een ander request van de toekomstige ingenieurs uit omstreeks dezelfde tijd en met naam en beroep der requestranten ondertekend, blijkt pas hoe revolutionnair Stevins eisen op dit punt waren: naast een aantal 'ghesworen landmeters' en één schoolmeester blijken het steenhouwers, timmergesellen en metselaers te zijn, voor wie hij de toegang tot de academische waardigheid opeist.

Uit het bovenstaande èn uit Stevins uitgesproken neiging tot verenigen van 'spiegeling' en practijk laat zich de kortstondigheid van zijn academische loopbaan zo genoegzaam ver-

klaren, dat het nauwelijks zin heeft ons af te vragen of ook Stevins, naar men veelal aanneemt katholieke, geloofsovertuiging hier van invloed is geweest.

Voor zover wij hebben kunnen nagaan, heeft niemand zich over Stevins geloof zorgen gemaakt, voor men in 1845 te Brugge het plan opvatte ter gelegenheid van zijn derde eeuwfeest een standbeeld op te richten en daarover een felle pennestrijd ontbrandde, omdat volgens sommigen Stevin 'al die eere niet waard geweest, ook protestant geworden, zijn vaderland verlaten en tegen hetzelve de wapenen gevoerd had'. Ook deze polemisten echter zomin als de latere schrijvers over Stevin hebben met zekerheid kunnen uitmaken, wat de belijdenis van den uitgeweken Bruggeling geweest is. Nergens is zijn overgang tot het protestantisme vastgelegd, noch of het om den gelove was, dat hij ± 1571 Vlaanderen verliet en zich kort na 1580 na zijn zwerftochten door Europa in de Noordelijke Nederlanden vestigde. Hoogstens mogen we aannemen, dat een overtuigd verdediger van de door de katholieke kerk verketterde leer van Copernicus, zich beter thuis voelde te Leiden dan te Leuven, al zagen we hierboven, dat ook de hervormden Copernicus niet eenstemmig aanvaardden. Aan de Leidse universiteit schijnt men, zeker in de eerste jaren van haar bestaan, veel meer vervuld te zijn geweest van de wetenschappelijke roep der stichting en van de grote mogelijkheden der bevrijde wetenschap dan van de rechtzinnigheid der docenten. Tijdens Stevins verblijf in Leiden speelde zich daar de felle strijd af van den rekkelijken predikant Casper Coolhaes, die de leer ver achter stelde bij de gezindheid des harten en den ruim-denkenden Dirk Volkertsz. Coornhert tegen de strenge Calvinisten Pieter Cornelisz en prof. Danaeus. In die strijd stonden zowel de stedelijke als de academische overheid aan de zijde van de eersten en ook in latere tijden, zodra de opwinding van de strijd tijdens het bestand wat geluwd is, krijgt men de indruk dat niemand zich ernstig druk maakt over de belijdenis der professoren en dat er tegen dissendenten alleen bezwaar gemaakt wordt, wanneer andere grieven of afgunst zich hierachter verbergen of wanneer de Synode ingrijpt, als in het geval van den ongedoopte(!) professor in de filosofie de Volder in 1670 te Leiden benoemd.

Omtrent Stevins geloof zullen wij daarom uit de bemoeienissen van de Leidse heren weinig wijzer worden. We zijn daartoe aangewezen op het weinige, dat hij er zelf in zijn geschriften over zegt. En zoals het meer gaat met dergelijke problemen: voor wie de betreffende passages in zijn *Burgerlick Leven* onbevangen naleest, vervluchtigt de vraag van het dit of dat. Want is het nog van enig belang of de Roomse of de Augsburgse confessie verdedigd wordt door een rationalistisch 'gelovige', die daartoe deze redenering aanvoert: wie kinderen groot brengt, ziet ze graag in eer en deugd opgroeien en tracht dat te bereiken door hun het goede voor te houden, door beloning en straf. Maar kinderen doen allerlei kwaad, dat de ouders verborgen blijft, daarom is het goed hen van jongs af in te prenten, dat er een alziend God is, die zich niet om de tuin laat leiden en goed en kwaad steeds vergeldt, zodat 'daer wortelt in haer een heftige vreese ter eender, ende hoope ter ander syde, die als een swepe hun met gewelt van de boosheyt jaeght, ende tot de deught stout', het aangewezen middel tot het kweken van 'vrome burgers, uyt welcke ooc vrome Regierders gecoren worden'. Zie daar de oude natuurkracht van de vreeze Gods door de practische geest van de 'vernufteling' gekanaliseerd en met een zo groot mogelijk rendement uitgebaat.

'Daerom soo u herte seght, daer es is geen God (dat schrickelick is) doedet de mont swygen om u kinders wille, die ghy geerne saecht in deught ende eere opwassen, om de gemeentens wille, diens welvaert oock de uwe is.'

Uitgaande van dit onmisbaar nut der religie zet hij in een volgend hoofdstuk uiteen 'Hoe men hem in de Religie Burgerlick (d.i. als een goed burger) dragen sal'. Hij gaat daarbij uit van de stelling, die de grondslag is van zijn hele beschouwing over het 'burgerlick leven', dat voor alles alle troebelen en geweld vermeden moeten worden en men zich dus altijd te onderschikken heeft aan de overheid, die de facto het gezag in handen heeft. Vandaar dat volksopstanden, gelijk die der Wederdopers, in ieder geval te veroordelen zijn: onderdanen, die tegen de overheid in verzet komen, dienen, willen ze zich burgerlick gedragen, buitenslands te gaan en van daaruit voor hun zaak te strijden. In geval van geschillen tussen overheidspersonen, dient men na rijp beraad partij te

kiezen tegen de partij, die de wetten en het recht geschonden heeft. Naar deze wat simplistische stelregel kan men wat de religie betreft alleen vrijelijk zijn geloof belijden, waar de overheid dat toestaat, wie geen geloof heeft, zwijgt, wie een ander geloof heeft, belijdt dat in stilte zonder het gezag afbreuk te doen. Wie meent dat een dergelijke onderwerping in strijd is met het 'God meer onderdanig zijn dan de mensen' en de plicht anderen van hun dwalingen af te brengen, welnu 'treckt naer eenige plaetsen, daer wilde Lieden sonder Religie woonen, 't welck ook Menschen sijnde, soo doet daer, in haer zielen ofte zalicheyt te winnen, dyn uiterste beste, 't welck geschieden sal sonder overtredinge der Godswetten dier Landen, overmits datter geen en sijn'.

Me dunkt dat het bovenstaande voldoende is om te doen zien, dat het niet meer dan een verre benadering van de waarheid is, wanneer men Stevin, zoals wel gebeurt, als een verdediger der verdraagzaamheid gelijk Erasmus en Coornhert eert. Hier spreekt niet de verdraagzaamheid om zichzelfs wil, maar het verlangen naar rust en orde, de afkeer van storend rumoer en conflict van den man met één grote brandende belangstelling: zijn werk, de rationalistische mechanicus, die alles zo doeltreffend mogelijk en met zo min mogelijk wrijving wil laten draaien. Ziet hoe hij in 'Der Raden Oirden' (*Burgerlicke stoffen*) een ideaal staatsbestel ontwerpt, waarbij de instanties als de raderen van een uurwerk in elkaar grijpen en het onderwijs, in elkaar controlerende 'trappen' ingedeeld met de 'gemeenschool' (universiteit) aan de top, een kweekplaats der loyaliteit wordt 'om met oirden de jonckheydt te doen opvoeden na de regelen die den vorst of Hoochoverheyt stelt, en te weeren 't geene datter tegenstrijdt, waer uyt men sulcke nut soude meugen trecken, als men in dergelycke deur ervaringh bij de Jesuyten siet getrocken te worden'.

Deze neiging tot ordenend ingrijpen bewijst al, dat hij zijn werk, de taak die hij zich stelt, ruimer ziet dan die van de kamergeleerde, die met rust gelaten wil worden. Slechts een klein gedeelte van zijn werk - en het is tekenend voor zijn genialiteit dat het niet het minst oorspronkelijke is - houdt zich met abstract wetenschappelijke problemen bezig. Bijna altijd vloeit zijn vraagstelling en vaak ook zijn vondst uit de

practische ervaring voort, herhaaldelijk zet hij zijn theoretische vondst zelf dadelijk in een toepassing om en neemt de verbreiding daarvan ter hand, terwijl hij bovendien een bijzonder talent heeft voor het practisch doordenken van ideeën, die anderen hebben opgeworpen zonder ze in hun consequenties te vervolgen. Zie b.v. zijn 'vondst' van de decimale breuk en het tientallig stelsel. De kerngedachte van de decimale breuk was reeds in de 15e eeuw door Regiomontanus (Johan Müller uit Koningsbergen) gevonden. Stevin zelf, die dat - overigens pas enige jaren na het schrijven van zijn *Thiende* - ontdekte, liet niet na het te vermelden. Maar Stevin ziet pas tot het einde toe, welke mogelijkheden hier schuilen, gelijk zijn titelblad vermeldt: 'door onghehoorde lichticheyt allen rekeningen onder den Menschen noodich vallende afveerdighen door heele ghetalen sonder ghebrokenen'. Hij draagt zijn werk niet, zoals toen veelal gebruikelijk was aan den een of anderen beschermer op, maar aan: 'den Sterrekijkers, Landmeters, Tapijtmeters, Wijnmeters, Lichaemmeters int ghemeene, Muntmeesters ende allen Cooplieden', van wie hij terecht verwacht, dat zij groot nut kunnen hebben van zijn vondst. Liefst zou hij zien, dat de overheid nu ook maar meteen het decimaal stelsel voor maten en gewichten invoerde, maar hij is realist genoeg om daar zelfs niet op aan te dringen en de zegeningen daarvan aan 'onsen Naercommers' over te laten, die, wanneer de mens zichzelf gelijk blijft, een dergelijke besparing van 'cost en arbeydt' niet versmaden zullen. De mathematici bleken wel toegankelijk voor de voordelen van Stevins vinding. In Frankrijk, Duitsland en Engeland komen enige jaren later geschriften uit, die met of zonder vermelding van des uitvinders naam de decimaal-rekening aanbevelen; de Engelse bewerker kondigt zelfs zijn plan aan om op een soort propagandareis langs de grote steden demonstraties van het stelsel te geven.

Juist uit deze voor de 'naercommers' zo vlak voor de hand liggende overdracht van een vruchtbare gedachte op een ander gebied van het menselijk denken en bedrijf blijkt telkens weer het merkteken der genialiteit. Een tweede bewijs van Stevins genie kunnen we daarom zien in de toepassing van de in de 16e eeuw gangbaar geworden dubbele koopmansboekhouding op het beheer van domeinen en vervolgens op

de staatsfinanciën. Maurits bleek het eerst toegankelijk voor zijn adviezen in dezen en vertrouwde hem het - zeer verwarde en achterop geraakte - beheer van zijn domeinen toe. In 1608 geeft hij zijn *Vorstelicke Bouckhouding op de Italiaensche Wijse* uit, opgedragen aan Hendrik IV's minister Sully, die ook een dankbaar gebruik van Stevins raadgevingen had gemaakt in zijn streven tot ordening der koninklijke financiën, duchtig gehavend door wanbeheer en oorlogskosten tijdens de godsdiensttwisten. In die opdracht vertelt hij hoe het hem is opgevallen dat, terwijl de kooplui door hun boekhouding een voortdurende contrôle hebben op de stand van hun bezit en het doen en laten van hun kassiers, de vorst hoogstens een maal per jaar een 'slot van rekening' wordt voorgelegd, wat hij gewoonlijk op goed geloof moet aanvaarden, met het gevolg dat er heel wat meer 'vorstelijcke penningmeesters' rijk worden dan koopmans-kassiers en de vorsten veel meer met 'banckquerouten en quade schulden' te kampen hebben dan de kooplui. Door zijn werkzaamheid eerst in de koophandel te Antwerpen, dan in het finantiewezen van het Vrije van Brugge is hij op de gedachte gekomen, dat de koopmansboekhouding zich zeer wel op die van domeinen en staatskassen laat toepassen en deze gedachte het eerst en met succes in practijk gebracht op de stadhouderlijke domeinen werkt hij in zijn boek uit na een beknopte inleiding, waarin hij het wezen van de koopmansboekhouding uiteen zet.

In 1586 had Stevin van de Staten Generaal octrooi gekregen voor een door hem uitgevonden watermolen en dit wordt aanleiding tot zijn eerste benoeming in 's Lands dienst: in 1590 verhuist hij naar Delft, waar hem het plaatsen van een aantal van deze molens is opgedragen, in 1592 wordt hij met het toezicht op 's Lands waterbouwkundige werken belast en in Januari 1593 op aandringen van Maurits tot ingenieur en kwartiermeester-generaal van het Staatse leger.

Wij weten al weer onbegrijpelijk weinig van de persoonlijke betrekkingen tussen Maurits en den man, die eerst zijn leermeester, daarna zijn voornaamste helper is geweest èn in het beheer van zijn persoonlijk bezit en in wat zijn levenstaak werd: het terugdringen van de Spaanse legers van het gebied van de republiek. Uit hun jarenlange samenwerking kan men een vriendschapsverhouding vermoeden, maar deze laat

zich nauwelijks beluisteren in de formeel eerbiedige vermeldingen van opdrachten aan ‘Zijne Vorstelicke Genade’ in de voorberichten van zijn werken, in het bijzonder van de *Wisconstige gedachtenissen* ‘Inhoudende 't ghene daer hem in gheoeffent heeft Den Doorluchtichsten Hoochgheboren Vorst ende Heere, Maurits, Prince van Oranje,’ enz. enz. van 1608 en gelijktijdig als *Hypomnemata mathematica* in een Latijnse vertaling van Willibrord Snellius, als *Memoires Mathématiques* in een Fransche van Jean Tuning verschenen. In die inleiding zet Stevin uiteen, hoe hij voor den van beleg naar beleg voorttrekkenden Maurits zijn lessen in mathematica, cosmografie, enz. en hun gezamenlijke vondsten op schrift had gezet en Maurits deze geschriften steeds met zich voerde op zijn expedities ‘niet sonder perikel van te meughen verloren worden, te meer dat die reysen de crychfortuynen gemeenelick onderworpen waren’. Daarom en ook om ze voor anderen toegankelijk te maken, besloot Stevin ze te laten drukken. Opmerkelijk en tekenend voor de persoonlijke relatie der beide mannen is ook dat Snellius Stevin niet aanduidt als de kwartiermeester van het Staatse leger, maar als ‘minister’ (dienaar) van den prins en dat ook andere tijdgenoten hem in de eerste plaats als Maurits' mathematicus kennen.

Stevins belangrijkste, althans zijn theoretisch belangrijkste publicaties, waarop wij straks nog terugkomen, liggen vóór zijn benoeming tot kwartiermeester-generaal. Wat ons niet behoeft te verwonderen als wij in zijn *Onderscheyt van de Crychspiegeling* lezen, waaruit de taak van dezen functionnaris bij een leger te velde bestaat: ‘Hij heeft onder hem als onghemiddelde Amptlien de logierders der groote hoopen, die hier tot acht gestelt sijn, als van de Chrychsoverst met vreemde Heeren, voort van Voetvolck, Ruyterije, Amptlien gheen Crijchsvolck wesende, voort Crychtuych, Leeftocht en het buytendienstich naghevolch, als Cramers, Cooplien, Herbergiers, Ambachtslien en dierghelijcke. - Des Opperlogierders werck is, int reysen an elcken Logierder der hoopen te segghen, op wat Dorp of plaets haer Volck legghen sal en op hemlien toe te sien tegens alle misvallen en bedroch datter mocht ommegaen.’

Ongetwijfeld had Maurits een goede keus gedaan, toen hij het altijd raad wetend vernuft van Stevin deze functie op-

droeg bij een leger, dat heel de wereld verbaasd deed staan door zijn geordende beweeglijkheid. Maar het is begrijpelijk, dat de man, die deze functie op zich nam, voor de theoretische wetenschap vrij wel verloren ging en zijn werk van na ± 1590 meer en meer het karakter krijgt van het te boek stellen van practische ervaringen. Te meer, wanneer we zien, dat het niet bij deze éne functie blijft; afgezien van Maurits' domein-beheer, is hij belast met de bouw en inrichting der kampen, waarin naar Maurits' stelsel de troepen doorloopend geoefend werden en blijkt hij de ziel te zijn geweest van de vestingbouw van het Staatse leger: in het bijzonder het systematisch gebruik van het water als verdedigings-gordel staat op zijn naam (*Stercktebouw door Spilsluizen*, 1617). Pas tegen het eind van zijn leven werd de functie in een officiële benoeming van de Staten tot dit speciaal voor hem geschapen ambt vastgelegd. In de opdracht aan de Staten in zijn *Castrametatio* schrijft hij over de aanleiding tot het publiceren van dat werk: ‘Ooc heeft mij gedacht mijn beroep zulck te vereysschen, om dattet u Hooghmoghende Heeren belieft heeft mij van de Leghermeting den last te gheven.’

Blijkbaar was het ook Maurits' bedoeling hem met het oppertoezicht der vestingbouw officiëel te belasten, maar hebben de heren Staten het instellen van een dergelijk ambt tijdens het bestand niet noodzakelijk gevonden. Van een benoeming althans is niets bekend, maar in de uitgave van een keur uit Stevins werk, als *Burgherlicke Stoffen* (*Materiae politicae*) in 1649 door Stevins zoon Hendrik bezorgd, vinden we ‘seker Request van mijn Vader Zal.’ vermeld, dat deze naar Hendrik meent in overleg met Maurits tot de Staten zou hebben gericht, waaruit hij deze woorden aanhaalt:

‘Nu so ist dat eenighe achten hoognoodig te wesen, yemant te stellen, die generale toesicht op de sake der fortificatie neemt, ghelyck in ander landen, die een Superintendent daer over hebben. 't Welck bijaldient daer toe comt, en datter gheen ander bequamer toe ghevonden en wordt, soo presenteert den Remonstrant daer toe ootmoedelick sijnen dienst.’ Dit sobere request is wel zeer kenmerkend voor den mens Stevin, zoals wij hem ook door de zakelijke toon van zijn werk heen kunnen leren kennen. Een mens, wiens hele eerzucht in het buiten-persoonlijke ligt, in de dingen, waar het om

gaat. Geen aanzien, geen eerbewijzen, geen ‘positie’ streeft hij na; in een tijd, waarin iedere fortuinlijke koopman of stadsbestuurder naar de afgedragen titulatuur van de adel vist, blijft deze zakelijke man-van-de-geest en gunsteling van ‘Zijne Vorstelicke Genade’ tot zijn dood toe ‘seigneur Stevin’ en vraagt hoogstens de functie, waarin zijn werk tot zijn recht kan komen. Om de waarde van zo een mens te bepalen, vindt men geen norm in het eerbetoon van zijn tijd, die is alleen in zijn werk te vinden.

De geschiedenis der wetenschappen is een nog maar spaarzaam ontgonnen terrein. Wie in 't kort de verdiensten wil samenvatten van een genie van ruim drie eeuwen her, gelijk Stevin, stuit daardoor op verschillende moeilijkheden.

1°. Ontbreekt het vaak aan gegevens of althans aan geordende en toegankelijke gegevens.
2°. Laat zich niet gemakkelijk ontwarren, wat oorspronkelijke vondsten zijn, wat geheel of ten dele van anderen overgenomen is.
3°. Zet de wedijver der grote geesten zich vaak in verhevigde mate in hun latere bewonderaars voort, waardoor de objectiviteit van de discussie bedenkelijk in gevaar gebracht wordt door chauvinisme of vak-eigenwaan, ja, gelijk we al zagen, zelfs door kerkelijke vooringenomenheid.

Wat het eerste betreft: al bleken onze biografische gegevens over Stevin uiterst schaars, zijn werk liet hij ons, zo niet volledig dan toch naar wij mogen aannemen wel voor het overgrote gedeelte, in druk na. Zijn trouwhartige bronvermeldingen, zijn geneigdheid het doel boven het succes te stellen, zoals dat ook uit zijn pleidooi voor wetenschappelijke samenwerking blijkt, geven ons zekere waarborgen bij het afperken van zijn aandeel in de ontwikkeling der vele door hem beoefende wetenschappen. Wat tenslotte de objectiviteit van zijn historiografen aangaat, al te bont hebben zij het niet gemaakt: het gebied der wetenschap is niet de vruchtbaarste bodem voor de romantische legende-vorming of heldenverering. Er is dan ook maar één Brugge, dat zich beroemt zijn geboorteplaats te zijn, en de twijfel of Den Haag of Leiden zijn gebeente bergt, komt eerder voort uit het rumoer der binnenlandse twisten te midden waarvan hij stierf dan uit

stedelijke naijver. Zijn inmiddels tot stof vervallen zeilwagen liet een groter roep na dan zijn meer blijvende scheppingen en hier en daar een klein krakeel tussen vakgeleerden over de prioriteit van zijn vondsten heeft die roep gebaat noch geschaad.

Het veelzijdig oeuvre van Stevin laat zich in drie groepen indelen, waarvan het nageslacht die van de mathematisch-natuurkundige werken zeker als de belangrijkste en oorspronkelijkste zal zien, terwijl zijn tijdgenoten, die nog moeilijk de baanbrekende waarde daarvan konden onderkennen, vooral die van de toegepaste kennis in techniek en organisatie bewonderd zullen hebben. Een derde groep vormen de meer beschouwelijke werken, die misschien wel het meest om historische waardering vragen, maar waarin toch ook nu nog een grote mate van gezond verstand opvalt, een zeer zuiver en pittig taalgebruik en een gerede aanvaarding van nieuwe toestanden en nieuwe gedachten.

Van zijn zuiver mathematisch werk liggen de grootste verdiensten in de invoering van de berekening met behulp van decimale breuken, zoals hij die uiteenzette in *De Thiende* (1585) en in zijn verdere werk toepaste en in wat we zouden kunnen noemen het bruikbaar maken van de algebra, waarvan het allereerste begin terug gaat op Diophantes van Alexandrië en zijn Arabische opvolgers.

Stevin kwam bij de optekening van zijn decimale breuken nog niet tot het gebruik van de komma, die later door den Engelsen wiskunstenaar Briggs is ingevoerd. Hij schreef b.v. 378,54:

(0)	(1)	(2)	of wel 378 (0) 5 (1) 4 (2)
378	5	4	

In zijn in 't Frans geschreven ‘Arithmetica’ van 1585 nam Stevin de vertaling op van de vier eerste der zes boeken over de algebra, die ons van het werk van Diophantos bewaard bleven, ‘laissant le cinquième (volgens het voorbericht) et le sixième par empèchement d'autres occupations plus nécessaires’, maar de latere bewerker van de Franse uitgave van zijn werk Girard, die boek V en VI er aan toevoegde, waagt de gissing: ‘Soit que le temps ou, ce qui est plus apparent, que les grandes difficultés qui se rencontrent aux derniers

livres de Diophante, ayent empêché le translateur d'en parachever la version'. Beide motieven laten zich nog wel rijmen: het is niet onmogelijk, dat Stevin, die zeker meer mathematicus dan latinist was, de verdere vertaling uit een zeer corrupte Latijnse tekst als al te tijdrovend heeft opgegeven.

De algebra, zoals Stevin ze hier vond en waarin hij dadelijk de 'Regel der regelen' erkende, was onhanteerbaar, omdat haar een tekenschrift ontbrak. Stevin schiep daartoe een stelsel, dat reeds alle essentiële vondsten bergt van dat van latere mathematici (o.a. van Newton en Descartes), waaruit het huidige ontstond. De eerste macht van een willekeurig getal schreef hij: □, de tweede: □, dus 3 □ + 5 □ - 7 □ = $3a + 5a^2 - 7a^3$. Een macht van een tweede getal werd: sec. □, sec. □, enz., van een derde: ter □, ter □, enz. In deze richting doordenkend komt hij ertoe wortels aan te geven door in een cirkeltje geplaatste breuken. Met dit apparaat maakt hij de algebra tot een werktuig voor practische becijfering: in de 'Appendice Algébraïque' van zijn *Mathématique* ontwerpt hij een algemene methode voor de oplossing van vergelijkingen van iedere graad.

Het lot van dit gedeelte van Stevins werk bewees hoe gerechtvaardigd zijn eis van internationale wetenschappelijke samenwerking was: zijn algebraisch werk vond in zijn abstractie bij zijn tijdgenoten nog weinig begrip en de latere mathematici lieten het onder het stof liggen en vatten zijn problemen opnieuw aan. Stevins meest oorspronkelijke schepping, die èn door zijn genialiteit èn door zijn onmiddellijk ingrijpen in de practijk, veel meer de aandacht trok, is zijn *Weeghconst*, oorspronkelijk in drie boekjes uitgegeven: *Beghinselen der Weeghconst*, *De Weeghdaet* (daet is bij Stevin: practijk tegenover spiegeling = theorie) en *Beghinselen des Waterwichts.*

Met deze drie kleine boekjes werd Stevin de schepper van de moderne statica en hydrostatica. Sinds Archimedes immers waren deze wetenschappen vrijwel algemeen als voltooid beschouwd en daardoor geen stap verder gekomen. Door een samengaan van waarneming en experiment met een buitengewoon scherpzinnige redenering, doet Stevin hier een reeks ontdekkingen van zo ingrijpende aard, dat wij hem en zijn jongeren tijdgenoot Gallilei de grondleggers der moderne

natuurkunde kunnen noemen. Stevins grote vondsten op het gebied van de statica en de hydrostatica zijn 1°. zijn theorie van het evenwicht op het hellend vlak, de bepaling van de vaste verhouding tussen 'macht' en 'last'; 2°. de ontbinding en samenstelling van krachten, aangegeven door lijnen (z.g. parallellogram der krachten), in het platte vlak en in de ruimte; 3°. het bewijs, geleverd door de met Joh. Grotius te Delft ondernomen valproeven, vóór de beroemde proeven, die Gallilei zijn professoraat te Pisa kostten, dat de valsnelheid onafhankelijk is van de massa, zoals Archimedes meende en men hem eeuwen lang had nageschreven; 4°. de z.g. hydrostatische paradox, n.l. dat de horizontale druk van een vloeistofkolom, onafhankelijk van gewicht of vorm, evenredig is met basis × hoogte. Uit zijn *Waterwicht* is bovendien duidelijk, dat hem de gelijkheid van de druk in alle richtingen in een vloeistof bekend was, een wet, die eerst door Pascal in een formule zou worden vastgelegd. Ook met de berekening van de druk van gassen heeft Stevin zich bezig gehouden, maar dit gedeelte van zijn werk *Het Lochtwicht* bleef manuscript en ging helaas verloren.

Zijn geschriften over de optica, het perspectief, de geometrie en de trigonometrie zijn ondanks tal van kleine vondsten en practische aanwijzingen voor de landmeters van zijn tijd, minder oorspronkelijk dan de voorgaande.

Zijn astronomie is een solide en scherpzinnige verdediging van het stelsel van Copernicus. In zijn geografie treffen ons twee passages: zijn eb- en vloed-theorie, waarin voor het eerst op goede gronden en na het zorgvuldig verzamelen van gegevens betoogd wordt, wat alleen Plinius tot nu toe als vermoeden had uitgesproken: dat de vloed op de aantrekkingskracht van de maan terugging. In de latere uitgaven van zijn 'Cosmografie' werd ook opgenomen 'De Havenvinding', in 1699 afzonderlijk verschenen, dadelijk door Huig de Groot in het Latijn vertaald en kort daarna ook in het Engels uitgegeven, een nu verouderde, maar voor zijn tijd zeer practische handleiding voor de plaatsbepaling op zee. Tot Stevins werken over toegepaste wetenschap moeten we zowel de boekhoudkundige van zijn eerste tijd, als die van den lateren vestingbouwkundige en kwartiermeester-generaal rekenen. De koopmansboekhouding kan hem nog altijd dank-

baar zijn voor de popularisering van de Italiaanse methode hier te lande en vooral voor zijn decimaalstelsel; het finantiewezen van de moderne staat is een zo samengesteld bouwsel geworden, dat Stevin er nauwelijks zijn schepping in herkennen zou. Toch heeft hij er de grondslagen van gelegd.

De krijgskunde is een wetenschap, die door haar gebondenheid aan practische resultaten in telkens andere omstandigheden, snel veroudert en zeer wisselvallig is in haar waardebepaling. Ten aanzien van de bepaling van Stevins bijdrage aan deze wetenschap, stuiten we bovendien op de moeilijkheid, dat het werk van Maurits en zijn 'mathemathicien' moeilijk te scheiden is. Zeker is, dat zowel in de vestingbouwkunde als in de legerorganisatie de jaren 1590-1620 een nieuw tijdperk, en dat niet alleen in de Nederlanden, markeren. Zeker is ook voor wie Stevins *Stercktebouw*, *Legermeting* en *Crychspiegelingh* leest, dat dit rustig rusteloze vernuft, dat iedere practische moeilijkheid tot in haar theoretisch probleem doorlicht èn oplost een belangrijk aandeel in deze vernieuwing moet hebben gehad.

Van Stevins architectonische studies: *Van de Oirdening der Steden* en *Van de Huysoirdening* bleven slechts fragmenten bewaard. Dat is temeer te betreuren, omdat Stevin hoogstwaarschijnlijk niet alleen de eerste Nederlander was die over bouwkunde schreef, maar bovendien in het algemeen een van de eerste, zo niet de eerste schrijver, die zich theoretisch verdiepte in de bouw en de groepering van de burgerwoning. Men moet ten aanzien van het werk van Stevin eer van bouwkunde dan van bouwkunst spreken, want wel toont hij zin voor verhouding en evenwicht, maar de verfraaiing van het bouwwerk, de tegenstelling der stijlen heeft zijn aandacht niet. Hij verwerpt alle doelloze zuiltjes en pilasters evenals alle klassieke autoriteit en vraagt uitsluitend naar de voorwaarden van de grond waarop, het klimaat waarin, de mensen waarvoor gebouwd wordt: Wat in Rome mooi was, kan in Moskou belachelijk zijn.

Beschilderde ruiten zijn mooi, maar nemen veel licht weg en niet ieder kan zich veroorloven ze passend te laten herstellen, wanneer ze breken. 'Wat lelicke monsters belangt, gemengt van menschen en beesten leden met ansichten yselick greinsende, en bevallen my int cieraet niet, eensdeels om datze

sorgelick sijn voor bevruchte Vrouwen; Ten anderen hoewel des Werckmeesters suyver hant daer in blijcken can, soo isser weynich const inden omtreck van dingen die an geen seker natuerlicke maet en stant verbonden sijn.'

Stevin geeft geen architectonische modellen, maar gaat punt voor punt de problemen na, die zich voor kunnen doen bij het ontwerpen van een stadsplan en bij de burgerlijke woningbouw. Hij ontwerpt zijn stad met rechte straten en grachten en zo, dat geen burger ongeriefelijk ver van markt, kerk of stadspoort verwijderd woont, met overkluisde riolen en overluifelde trottoirs. Zijn pleidooi voor het systematisch aanbrengen van luifels aan de huizen is even menslievend als nuchter-menskundig en daarom waard vermeld te worden: Als de Son heet schijnt so canmen op d'een of d'ander sijde in de coele schauwe gaen. Al 't welck niet alleen en sijn anghename dinghen voor de Rycken, maer oock tot voordeel der Aermen die de cost moeten winnen algaende langs de straten, wiens cleeren eens doorreghent sijnde tottet lijf toe, gheen ander drooge en hebben, om aen te trecken, diens cousen en schoen in de modder haest verslijten en gheduerlick met natte voeten gaen, veroirsakende veel sieckten die daer uit volghen, welcke smettelick sijnde, van hemlien totte Rijcken wel geraken. Daerom als de Rijcken het bouwen sulcker Loover int ghemeen hielpen voorstaen sy souden hun eygen saken oock bevorderen.'

Men zegt, dat Batavia naar Stevins plan gebouwd is en inderdaad tonen tekeningen en plattegrond van de oude stad verwantschap met zijn ontwerpen; niet aan Stevin echter, maar aan zijn slechte leerlingen, die een West-Europees stadsplan in de tropen uitvoerden, dankt de stad haar latere naam van kerkhof der Hollanders.

De huizen groepeert Stevin tot blokken, afgesloten tegen inbraak en inklimming, de kamers zo, dat overal 'vrijlicht' invalt zonder kans op 'inkijk' van buren en voorbijgangers. Het bewaard gebleven deel der 'huisordening' geeft een reeks practische wenken over de indeling, kelderbouw, watervoorziening, reukeloze 'heymelicken', dakbedekking, afsluiting, enz. In het hoofdstuk over het boren van putten is een korte uitweiding opgenomen over het boren van een put van 232 voet diep in 1605 op het terrein van het Oudeman-

nenhuis te Amsterdam verricht. Daarbij was zorgvuldig aantekening en meting gedaan van de aangeboorde grondlagen en Stevin toont opnieuw zijn scherp begrip voor wetenschappelijke perspectieven, waar hij dit eerste begin van geologisch onderzoek onder de 'groote vonden, niet alleen van onsen tijden' rekent. Verloren gingen de hoofdstukken over bouwmaterialen, funderingen, constructie van trappen, gewelfbouw, enz. Het gehele werk moet een treffend voorbeeld geweest zijn van technische kennis, onafhankelijkheid van oordeel en ordeningshartstocht.

Diezelfde ordeningshartstocht is de drijfkracht van zijn meer beschouwelijk-staatkundige werken, van zijn al eerder genoemd *Burgherlick Leven* met een tegen Machiavelli gekeerd aanhangsel: 'Oftmen om best te regieren, de deucht met boosheyt moet menghen of datse daer af onbesmet moet wesen?', *Van der Raden Oirden* en *Van der Amptlien Kiesing en ghemeene Anclevingen der Ampten*, twee beschouwingen over bestuursorganisatie en de merkwaardige *Regel op Gezanttherie* in 1610 op verzoek van Maurits door zijn ordescheppend geniaal factotum opgesteld, toen hem de verwarde verslagen van de terugkerende gezanten, het tijdverlies in het bij elkaar zoeken en ordenen van hun papieren begonnen te verdrieten. In dertien kleine bladzijden zet Stevin de heren gezanten de pen op de neus: uw instructie, uw geloofsbrieven, volmacht, verslagen en kosten-berekening, zo en zo ingedeeld, zo en zo geformuleerd, zo en zo verantwoord. Tot het 'tauken, dat men lichtelick mach binden en ontbinden' om de stukken bij elkaar te houden heeft zijn aandacht! Heeft hij wellicht François Aerssen aanschouwelijk onderwijs gegeven in een practische knoop?

Aan het begin van deze beschouwing hebben we ons afgevraagd in hoeverre Simon Stevin (als Vlaming) in deze bundel thuis hoort en die vraag bevestigend beantwoord. Nu - aan het eind - rijst die vraag opnieuw, maar van een ander gezichtspunt uit.

Stevin liet zijn geschriften grotendeels in druk, maar gedeeltelijk ook in handschrift na. Van die handschriften is weinig terecht gekomen. Op bijna zestigjarige leeftijd was hij nog getrouwd met de veel jongere Catharina Krai, die bij zijn

dood in 1620 met twee dochters en twee zoons achterbleef. De oudste zoon Frederik, die jong gestorven is, kreeg zijn opleiding van den bekenden natuurphilosoof en paedagoog Isaäc Beeckman, en het schijnt dat deze en anderen van moeder Catherina, die zelf na twee jaar hertrouwde, verlof hebben gekregen om naar hartelust te grasduinen in Stevins nalatenschap. Het gevolg was, dat toen de tweede zoon Hendrik, die bij de dood van zijn vader pas zes jaar oud was, op een leeftijd kwam, waarop hij, zelf een niet onbegaafd wiskunstenaar, zich voor die papieren erfenis ging interesseren, er niet meer over was dan een ordeloze hoop fragmenten, die Hendrik naar zijn beste weten uitgaf.

Zo kwamen een aantal vondsten van Stevin in het geestelijk bezit van Beeckman terecht om vandaar te verhuizen naar dat van zijn vriend en correspondent Descartes, die, zoals later uit beider briefwisseling is gebleken, er geen bezwaar in zag, de ideeën, die de Dordtse rector hem aan de hand deed, voor de zijne uit te geven.

Stevins gedrukte geschriften lagen ten dele begraven in de taal, die zijn trots was geweest, en ook de Franse en Latijnse vertalingen, die er van bestonden voerden niet tot die internationale wetenschappelijke samenwerking, die Stevin als ideaal had voorgezweefd. Zo werden verscheidene van zijn belangrijkste ontdekkingen door Newton, Pascal, e.a. overgedaan en als de hunne bekend.

Een paar eeuwen lang leefde de naam van Stevin slechts voort als die van den medewerker van Maurits en den schepper van de wonderbaarlijke zeilwagen, die beladen met acht en twintig adellijke heren van Maurits hofhouding in twee uur van Scheveningen naar Petten zeilde.

En hier ligt onze vraag: kunnen wij Stevin nog tot de erflaters onzer beschaving rekenen, waar zoveel van de schat, die hij naliet, ongebruikt bleef liggen tot de munt niet meer gangbaar was? Ook hier kan het antwoord positief zijn. Niet omdat een piëteitvol eerherstel, gegrond op zorgvuldige lectuur van zijn geschriften, Stevin de plaats in de ontwikkeling der exacte wetenschappen heeft toegekend, waarop hij recht had. Daar mag de nationale trots mee gebaat zijn, ons beschavingsbezit wordt er niet groter mee. Maar een geest als Stevin laat niet alleen het papieren geld van zijn boeken aan

zijn volk en de mensheid na, maar ook de pasmunt en het zilvergeld, dat hij dagelijks met handen vol heeft uitgegeven en dat door de eeuwen heen van hand tot hand is gegaan. Het is de afgesleten en naar het soms schijnt in een zoveel ‘diepzinniger’ tijd als de onze waardeloos geworden munt van het rationalisme, maar die in wezen nog niets van zijn waarde aan gezond verstand, denkmoed en menselijkheid heeft ingeboet en waarvan het inschrift ‘Wonder en is gheen wonder’ nog altijd duidelijk leesbaar is.

Oorlogslessen
Door Dr. W. van Ravesteyn

Wij leven weer in een tijdvak, waarin oorlog en oorlogsvoorbereiding blijkbaar de domineerende maatschappelijke feiten zijn. In ons kleine land waren er eenige jaren, waarin ‘wij’ dat niet wisten of er althans niet aan dachten. Wij, d.w.z. de groote massa der bevolking van dit land. Inclusief onze regeerders. Ik herinner aan Colijn. De periode heeft misschien een goede 10 jaar geduurd, van ± 1921-22 tot ± 1932. Het was a fool's paradise. Nu leven wij er niet meer in. Wij, d.w.z. hetzelfde volk en dezelfde regeerders. Integendeel: wij gaan nu ook, serieus, aan de bewapening meedoen: algemeene dienstplicht, verhooging van het budget van oorlog met 60 à 70 millioen. Met de onvermijdelijke gevolgen: stilstand ja achteruitgang der sociale wetgeving, nauwelijks onderwijs meer voor het volkskind, geen geld voor ‘cultureele’ doeleinden enz. Kortom: ook wij gaan nu een klein Sparta worden. Wij gaan het voorbeeld van het ontzaglijke Sparta, van Europa, volgen. Europa is, weet men, goed op weg. De uitgaven voor bewapening zijn nu veel hooger dan in 1913, toen men sprak over het tijdvak van den ‘gewapenden vrede’ en der ‘matelooze oorlogstoerustingen’. De militaire budgetten verslinden nu veel meer van onzen rijkdom. In drie jaar zijn ze volgens de officieele cijfers van het Volkenbonds-bureau verdrievoudigd. Kortom: wij bevinden ons blijkbaar in een tijd, dien een enkele scherpzinnige geest vóór 1914 reeds voorzag: wij leven in een maatschappij, die een zoo groot deel van haar rijkdom en productievermogen besteedt aan haar verdediging, dat er een onevenredigheid tusschen doel en middel dreigt te ontstaan. De verdediging gaat blijkbaar het doel overtreffen. Sparta was zoo zwaar bewapend, dat het slechts als een doode krijgsman in de geschiedenis is blijven leven. Het leefde voor zijn bewapening. Voor de verdediging tegen in- en uitwendige

vijanden. De inwendige - weet men - niet 't minst. Het heeft verder nauwelijks een spoor in de geschiedenis achtergelaten. Zeker niet op het gebied van het denken, nauwelijks op dat van de schoonheid. Zijn wij reeds zoover? Of zijn wij reeds een goed eind op weg? Hoe dit zij, dat de oorlog en de oorlogsvoorbereiding thans weer hun stempel drukken op de maatschappij, waarin wij leven, kan niemand betwijfelen.

Deze toestand is blijkbaar niet tijdelijk. Integendeel: alles wijst er op, dat wij nog slechts aan 't begin staan. Het is nog niet overal zooals in Japan - thans met Duitschland wel de zwaarst gewapende staat - waar het budget nagenoeg geheel reeds aan oorlog en oorlogsvoorbereiding werd besteed al vóór den grooten oorlog, waarin het nu is gewikkeld. Maar de ‘democratische’ landen volgen ras in het spoor der totalitaire. En wij staan pas aan 't begin der eischen, die de bewapening aan de volken zal gaan stellen. Wij staan b.v. pas aan het begin van den nieuwen maritiemen bewapeningswedstrijd.

Dit maakt 't van belang te vragen: kunnen wij ook nog iets verder concludeeren dan deze algemeenheid? Kunnen wij met zekerheid of waarschijnlijkheid iets zeggen over de vormen, die de oorlog in deze omstandigheden aanneemt? En over de gevolgen van die oorlogen, zooals er nu in de naaste toekomst gevoerd zullen worden? De pacifistische illusies zijn verdwenen. Wij leven weer in het tijdvak van Mavors. De oorlogsgoden zijn troef. In die omstandigheden rijst o.a. de vraag: wat onderscheidt de moderne, de huidige, de oorlogen van de naaste toekomst?

De oorlog is, weet men, niet steeds - dit is een vergissing - maar sinds duizenden jaren een der hoofdmomenten van de wereldgeschiedenis. Hoofdm o m e n t e n , d.w.z. beweegkrachten. De groote Heraclitus zei - lang vóór Socrates en Plato - de oorlog is de vader aller dingen. Al onderschrijven wij dit niet meer, wij moeten blijven onderschrijven, dat zonder oorlog de geschiedenis, zooals zij er is, niet denkbaar is. Een paar voorbeelden kunnen volstaan. Wie den oorlog der Grieken tegen Perzië wegdenkt - Marathon en Salamis - of wie hem anders denkt, b.v. dat de Perzen Hellas zouden hebben overweldigd, denkt zich de wereldgeschiedenis anders. Onze wereld zou een andere zijn geworden. Wie zich de

inneming en verwoesting van Rome na Cannae door Hannibal's ruiterscharen voorstelt, denkt het Imperium Romanum weg en daarmee den grondslag onzer cultuur: recht, Christendom en de rest. Wie zich voorstelt, dat de Islam in 't einde der 7e of 't begin der 8e eeuw behalve Spanje ook Frankrijk zou hebben overweldigd en het Kruis in Europa plaats had gemaakt voor de Halve Maan, ziet een andere wereld dan de onze voor zich oprijzen. Wij kunnen de reeks - want een reeks is het blijkbaar! - vervolgen. Het feit, dat Kublai Khan er niet in slaagde het Mongoolsche Rijk verder dan den Donau uit te breiden, terwijl het overigens geheel Eurasië besloeg, is een militair feit van dezelfde wereldhistorische beteekenis als Marathon, Capua, de Catalaunische velden, Poitiers, om bij onze, de Europeesche of Westersche geschiedenis te blijven. Dat de Islam nogmaals, een en andermaal, 't laatst voor Weenen, op 't einde der 17e eeuw, 't hoofd stiet voor de poorten van West-Europa, behoort tot de m i l i t a i r e gebeurtenissen, die onze wereld eerst mogelijk hebben gemaakt. Komen wij dichter bij huis, dan denken wij aan den opstand van Holland tegen de Spaansche Monarchie, aan de militaire positie in die jaren '72 en volgende, waarin beslist werd over de vraag, of de Nederlanden een zelfstandige staat zouden vormen en het lot van het Protestantisme in de weegschaal hing. En wie zal in de nieuwere en nieuwste geschiedenis het moment der oorlogen kunnen verwaarloozen? Kan iemand ontkennen, dat de Amerikaansche burgeroorlog van 1861-65 meer was dan een noodlottigheid, namelijk een noodzakelijkheid? De Unie der Staten, die zich in 't laatst der 18e eeuw - door oorlog alweer! - onafhankelijk hadden gemaakt van het Britsche moederland, was in 1860 practisch uiteengevallen in twee staten met een geheel anderen maatschappelijken en ideologischen grondslag. Alle pogingen om de breuk, die onduldbaar was, te overbruggen met vreedzame middelen, hadden gefaald en moesten falen. De oorlog alleen kon beslissen. En hoe ongaarne men hem aanvaardde - het Noorden althans! - hij was onvermijdelijk, ondanks zijn vreeselijke offers in leed, bloed, rijkdom. Historisch onvermijdelijk. En niemand in de Unie betreurt hem waarschijnlijk. Integendeel. Zoomin als wij 't betreuren, dat de Boeren in 1899 zich niet door de Engelsche regeering lieten overheerschen. De

gevolgen van deze oorlogen - hoe eindeloos veel menschelijke ellende zij uiteraard meebrachten - kunnen wij moeilijk anders dan zegenrijk noemen. Hier is de oorlog blijkbaar nog geheel, wat hij in de geschiedenis zoo vaak was, de bellum justum, de rechtvaardige, de edele oorlog, de oorlog zonder smet of blaam, bezongen door honderd dichters. Dulce et decorum pro patria mori!

Tot 1914 nu twijfelde men eigenlijk niet aan den oorlog als zegebrenger. Zeker: hier in ons land was hij vèr-af, niet veel meer dan een vaag begrip geworden. Wij voerden nog slechts oorlog in Atjeh en de Gajoelanden, tegen inlanders, die zich, ten onrechte, met vuile en geniepige middelen tegen ons zegenbrengend gezag verzetten. Dat was echter geen oorlog in den verheven zin des woords, geen oorlog, zooals de Boeren, de Yankees, de Pruisen in 1813 en '70, wij gedurende 80 jaar dien gevoerd hadden. Zoomin als de koloniale oorlogen van andere blanke, overheerschende volken in tropische en subtropische landen. Dit waren expedities, koloniale straf-expedities. Tuchtlessen van den geroepen heer en meester. De twijfel aan den edelaardigen, den grootschen, den schoonen, den nuttigen oorlog is, meen ik, gekomen als gevolg van den wereldoorlog 1914-'18.

Niet onmiddellijk, zeker. Zeker niet in 1914. Integendeel: alle volken, die er toen aan deelnamen - met uitzondering misschien van de massa der Russische soldaten - geloofden in Augustus '14 en jaren lang nog aan zijn ideëel en hoog nut. Leonard Woolf zegt, zeer terecht, in After the Deluge: Engelschen en Franschen gingen ten oorlog voor de groote ideeën: democratie, zelfbepaling der naties, nationale onafhankelijkheid. Zelfs de Duitschers - hoezeer in een waan - streden voor de idee van het Bedreigde Vaderland. Eerst langzamerhand kwam de ontgoocheling, de kater. En zij is, bij de democratische volken althans, sinds 1918 steeds grooter geworden. Thans zijn wij allen pacifisten. Wij, d.w.z. de ‘democratische volken’. Wij verafschuwen den oorlog als zoodanig. Wij gelooven niet meer aan een oorlog voor een groot, verheven doel, voor gerechtigheid, democratie enz. Dit is zoo duidelijk geworden sinds 1935 vooral - sinds de mislukte poging om een ‘onrechtvaardigen’ oorlog te beletten, de mislukte pogingen van den Volkenbond om Italië te

verhinderen Ethiopië te veroveren - dat ook de groote ‘democratische’ landen, evenals wij, zich van de meest gerechtvaardigde oorlogen niets meer aantrekken. De Spaansche burgeroorlog en de Japaansch-Chineesche zijn nu illustre voorbeelden. Mits men ons niet aanvalt, trekken wij, zeggen de groote democratische landen practisch, collectief, noch ieder in 't bizonder er ons iets van aan. Het diepe p a c i f i s m e der groote democratische volken na den Wereldoorlog is ongetwijfeld de grootste oorzaak van de overheersching van het brute geweld in het Abessijnsche, Spaansche, Chineesche geval. Dat Engeland in 1932 geen ‘sancties’ tegen Japan wilde is voor een groot deel daaraan te wijten. Dat Frankrijk het Rijnland in 1933 of '36 niet bezette, toen Hitler aan 't bewind kwam en het verdrag van Versailles verscheurde, is van dit pacifisme 't gevolg. Leopold Schwarzschild heeft grootendeels gelijk, wanneer hij constateert: wij leven, wat dat betreft, niet meer in een imperialistische wereld, zooals de Marxisten na 1920 nog meenden. Maar dit ter zijde. Want deze vredeswil der groote (en der kleinere) democratieën is zeer blijkbaar niet in staat geweest het noodlot der oorlogsvoorbereiding op ontzaglijke schaal af te wenden. En nu het ‘Wettrüsten’ - zooals men vóór 1914 in de Duitsche sociaaldemocratie 't noemde - te land, ter zee en in de lucht weer is begonnen, kan niemand, die historisch denkt, meer aan de gevolgen twijfelen: wij zijn blijkbaar op weg naar een nieuwen grooten Europeeschen oorlog, die tevens een nieuwe wereldoorlog zal zijn. De ‘Marxistische’ voorspelling van de jaren '14 en volgende is weer eens de juiste gebleken. Ook deze, dat juist de pacifistische illusies deze botsing onvermijdelijk hebben gemaakt.

In deze omstandigheden is 't niet onredelijk, integendeel ook voor ‘leeken’ en niet-militairen noodzakelijk, eenige zekerheid te trachten te krijgen over het karakter, den algemeenen aard van die komende geweldige worsteling. Wij kunnen en mogen dat niet aan de beroepsmilitairen overlaten. In de eerste plaats niet, omdat er - en ziedaar een der eerste ‘lessen’ die wij uit den eersten Wereldoorlog en de volgende decenniën hebben geleerd - in den komenden nog slechts een zekere r e l a t i e v e onderscheiding zal zijn tusschen militairen en nietmilitairen, combattanten en niet-

combattanten. Actief en passief. Om met 't laatste te beginnen: ieder kind, iedere krantenlezer weet nu wel deze ontzaglijke waarheid - toch nog van zoo recenten datum! - dat in den huidigen en den oorlog der naaste toekomst de non-combattanten evenveel, soms misschien meer zullen lijden dan de combattanten. Welk een afstand hebben wij, ook wat dit betreft, afgelegd sinds het hoogtepunt der burgerlijke humaniteit: de oorlogen der Revolutie, de Napoleontische en die in de 19e eeuw. Zeker: ook toen werd leed, dood, verwoesting, plundering enz. den burger en boer - den boer vooral - niet geheel gespaard. Integendeel. Maar principieel was toen als oorlogsrecht - door alle Europeesche staten althans tegenover blanken - erkend, dat leven, bezit, eer van niet-combattanten behoorde te worden ontzien. En dit recht had ook zijn effect. Voorbeelden uit de Europeesche en Amerikaansche krijgsgeschiedenis der 19e eeuw zijn overtalrijk. Welk een verontwaardiging wekte nog in 1900 het optreden der Engelschen in Zuid-Afrika tegen non-combattanten. Maar in den Wereldoorlog werd voor 't eerst, en wel van Duitsche en Oostenrijksche zijde, ook dit betrekkelijk jonge ethische gebod van hooge waarde overtreden. En ik hoef niet te herinneren aan de jongste ontwikkeling, die van nà den Wereldoorlog. Iederen dag kunnen wij er de voorbeelden van in de krant lezen. En wij zelf zijn reeds druk bezig ons ook, wat dit betreft, te praepareeren. Actief - en dit is de tweede les - heeft de moderne oorlog sinds 1914 verder beslag gelegd op de potentieële vermogens der geheele natie. Er zijn, in dezen zin, bij de groote naties in geval van oorlog geen non-combattanten meer, behalve ouden van dagen, invaliden en kleine kinderen. Gedurende den Wereldoorlog was 't reeds zóó, dat de oorlog en het voeren - en voederen! - van Moloch in steeds toenemende mate op het land achter de linies ging berusten. Zonder de vrouw - om het grootste voorbeeld te noemen - ware reeds de oorlog van 1914-'18 niet te voeren geweest. In den huidigen of toekomstigen oorlog zal dit in veel sterker mate, is dat reeds in veel sterker mate 't geval. In Frankrijk heeft men, ik meen reeds in '26, de eerste wet aangenomen, die het Legerbestuur in oorlogstijd de beschikking verleent over de geheele gewapende natie. In Italië, in Duitschland is men, wat dit be-

treft, thans reeds veel verder gevorderd. Ten onzent is een flinke schrede gedaan o.a. door de wet op de luchtbescherming en de jongste beslissingen van den Hoogen Raad omtrent haar toepassing. Wij zijn nog niet toe aan nieuwe Amazonen-legers, al zijn en waren er reeds - in '17 en '18 - vrouwenbataillons zoogoed als regimenten prostituées in legerdienst. Maar wij zijn wel reeds zoover, dat de vrouwen een a c t i e v e rol spelen in den oorlog even belangrijk als de mannen, te vergelijken met die van haar verre voormoeders uit de tijden van Brennus of Arminius. En wij zijn oneindig ver van de gezegende 18e eeuw, toen de burger althans, om maar niet van de burgeres te spreken, zich in de oorlogvoerende landen als Frankrijk, Engeland, Duitschland om den oorlog actief in 't geheel niet bekommerde. Er passief slechts onder leed als belastingbetaler of in een uitzonderingsgeval, b.v. bij belegering van zijn stad. Thans heeft Moloch het geheele volk - voor zoover het valide is - gemobiliseerd. Het is de tweede groote les van den oorlog.

Vragen wij nu, hoe dit zoo ver gekomen is, dan worden wij verwezen naar het algemeene, datgene, wat allen oorlogen, voor zoover wij ze kennen, gemeen is. Maar vóór wij dit onder de oogen zien, nog een enkel woord over de redenen, waarom wij den oorlog en de oorlogsvraagstukken niet meer aan de ‘deskundigen’, d.w.z. de militairen kunnen overlaten. Behalve de zooeven genoemde hoofdreden: de moderne, de huidige oorlog legt passief en actief beslag op o n s , is er nog deze dwingende: de militaire deskundigen - de huidige althans - zijn in de meeste gevallen geen d e s k u n d i g e n meer, d.w.z. zij beheerschen hun ‘vak’ niet meer, zooals, laat ons zeggen, een Hannibal, een Scipio, een Marlborough, een William III of een Napoleon Buonaparte het beheerschten. Dit is de derde groote les, die de huidige oorlog, d.w.z. reeds de Wereldoorlog ons heeft geleerd. Wie die les in zich wil opnemen, hij leze een goede, d.w.z. een waarlijk kritische geschiedenis van den Wereldoorlog of van een zijner hoofdfiguren. Ik noem als voorbeeld het, gerust een meesterwerk te noemen, boek van den vermaarden Britschen militairen geschiedschrijver B.H. Liddell Hart over Foch, waarschijnlijk den grootsten en zeker een van de weinige belangrijke krijgsaanvoerders, die de Wereldoorlog aan beide zijden

- in het Centrale kamp en dat der tegenstanders - heeft opgeleverd: F o c h , t h e M a n o f O r l e a n s . Hij zal er dan uit zien, wat men ook uit andere geschriften, maar hier door een werkelijken deskundige, die de heele materie beheerscht - kan aangetoond vinden, dat zelfs Foch, de generaal, die ten slotte door zekere eigenschappen - zijn pushing power - niet ten onrechte de reputatie heeft aan de overwinning der Westersche staten een groot aandeel te hebben gehad, niettemin talrijke malen ontzettend heeft geblunderd. Even erg heeft geblunderd als de meeste van zijn Fransche collega's en als de Duitsche en Engelsche ook. Om van de Russische, Oostenrijksche en Italiaansche maar niet te spreken. Dat hij daardoor - even als weer zijn meeste collega's - honderdduizenden, waarschijnlijk eenige millioenen mannen - de bloem van de Fransche, zoogoed als van de Britsche en Duitsche volken - volkomen voor niets heeft opgeofferd en laten slachten. Voor niets. D.w.z. overbodig, nutteloos, vergeefs, uit een m i l i t a i r oogpunt, dus uit het oogpunt, dat militair alleen mag gelden: hoe een oorlog te winnen, en wel zóó, dat de overwinnaar een niet te zwaren prijs betaalt voor de overwinning. Men kan - b.v. in de Gedenkschriften van Lloyd George - de bewijzen van deze militaire blunders van de Engelsche aanvoerders ook bij de vleet aantreffen. Maar Lloyd George b.v. houdt per slot van rekening een oratio pro domo en is niet onbevooroordeeld. Liddell Hart daarentegen heeft respect en in zekeren zin vereering voor zijn ‘held’, Foch. Hij schrijft op grond van een reeds bijkans volledig en althans ontzaglijk uitgebreid materiaal, ingelicht mede door Foch's officieelen opvolger, generaal Weygand. Bij hem geen spoor van partijdigheid of zelf-verdediging. En toch: welk een requisitoir! En deze requisitoirs kan men tegenwoordig zelfs uit den mond der militaire kinderkens, bij wijze van spreken, aantreffen in haast iedere aflevering van een militair tijdschrift. Hollandsche kapiteins, die nog nooit bloed hebben geroken, toonen b.v. glashelder aan, dat de Duitschers den oorlog hebben verloren, omdat v. Moltke een oude afgeleefde paai was. Dat Hindenburg 't tegendeel van een genie, niet veel meer dan een half kindsche grijsaard was en Ludendorff een geniale gek misschien, maar een gek, is tegenwoordig urbi et urbi, lippis et tonsoribus notum. Mis-

schien straks iets meer over de stelling. Want een stelling is 't in zekeren zin. Een les, een geweldige les in ieder geval. Deze namelijk: de Wereldoorlog, de grootste oorlog, die er ooit geweest is in de menschelijke geschiedenis, de oorlog, die, voor 't eerst, millioenen-legers te velde bracht, geheele groote naties met hun onmetelijke hulpbronnen tegenoverelkaar stelde, meer menschen vernietigde dan eenige voorafgaande, deze oorlog heeft niet één genialen legeraanvoerder opgeleverd, te vergelijken met een Miltiades, een Hannibal, een Bonaparte. Hij is niet gewonnen of verloren door legeraanvoerders, maar door uithoudingsvermogen, resp. door het in elkaar storten van volken. En hij heeft honderdduizenden kostbare levens méér gekost dan noodig ware geweest voor hetzelfde 'resultaat'. O ja: het 'resultaat'! Dit is natuurlijk het voornaamste, het meest kenmerkende, het wereld-historisch nieuwe: er is geen resultaat. Nu na 20 jaar zien wij 't nog niet. Niemand kan nu, na 20 jaar, nog zeggen, wat de Wereldoorlog anders heeft voortgebracht dan dood en verwoesting.

Maar hierover - hoewel 't het belangrijkste is - kan ik nu niet uitweiden. Wij moeten nog op de derde les letten.

Hoe kwam het, dat in dezen oorlog de hoogste legeraanvoerders zoozeer hebben geblunderd en per slot van rekening zoo weinig hebben gepraesteerd? Om het antwoord op die vraag te zien, raadplegen wij een militairen deskundige. Maar niet generaal Foch b.v., die zelf Professor was - en 62 jaar oud - toen hij eindelijk, eindelijk! - na 43 jaar wachtens, het lang gehoopte oogenblik beleefde, waarop de revancheoorlog begon, dien hij sinds zijn jongelingstijd in 1871 vurig verlangde. Neen, maar een ook volgens Hart veel beteren, wijl veel veelzijdiger en historisch veel beter geschoolden professor in de krijgsgeschiedenis: kolonel Colin. Deze geleerde - waarlijk geen marxist! - stelt in zijn in 1911 verschenen algemeene theoretische overzicht: L e s t r a n s f o r m a t i o n s d e l a g u e r r e, als pijler, die het gebouw van zijn redeneering schraagt, deze algemeene stelling: 'De groote transformaties van het gevecht en van den oorlog, hun evolutie, zijn te danken aan den vooruitgang der wapenen, of, meer algemeen, van al de materieele voorwerpen, waarvan men gebruik maakt in het gevecht.' Men ziet: dit is helder

en klaar, eenvoudig en diep. De oorlog evolueert op de basis van den vooruitgang der wapenen. Niet alleen actieve, maar ook passieve: aanvals- en verdedigingsmiddelen. De techniek beheerscht dus den oorlog in zooverre zij de vormen bepaalt, waarin hij wordt gevoerd, die hij aanneemt. De oorlog verschilt in dit opzicht niet van de geheele 'cultuur', waarvan hij, historisch, een deel uitmaakt. Ook de cultuur 'evolueert' met de techniek. Van de oudste, palaeolithische, millioenen jaren oude culturen tot onze huidige is dit duidelijk. De mensch is een technisch wezen vooral, misschien bovenal. Hij wendt de techniek - en ziedaar het tragische - oorspronkelijk in hoofdzaak slechts aan in den strijd met de natuur en de dieren. Naarmate zijn techniek en cultuur zich meer ontwikkelen, wendt hij ze meer tegen zichzelve aan, een dialectisch proces, welks progressie wij nog niet kunnen vermoeden. Doch, in ieder geval, zoover zijn wij met onze les: de techniek verleent den huidigen oorlog en dien der naaste toekomst zijn karakter. En hier hebben wij meteen de verklaring voor de blunders, de fouten, de vergissingen, de relatief geringere rol, die de generaals in den Wereldoorlog hebben gespeeld, gelijk zij in de toekomstige groote botsingen waarschijnlijk zullen spelen. Immers: de techniek is - was reeds in 1914-'18 - maar is nu nog meer, een zoo ingewikkelde, moeilijke, ja voor één man onmogelijk te beheerschen factor geworden, dat reeds daardoor de huidige generaal of legeraanvoerder enorm achterstaat bij zijn groote historische voorgangers. De techniek wijzigt zich - weet men - met razende snelheid. Vooral nu het vliegtuig een zoo groote rol in het oorlogsbedrijf is gaan spelen, nu daarnaast ook de 'mechanisatie' van het landleger enorme vorderingen heeft gemaakt - tanks en vele soorten van tanks; vele soorten van kanonnen en afweergeschut enz. - vooral nu, is het voor een legeraanvoerder practisch niet meer mogelijk het geheel van zijn wapens, hun effect, hun relatieve waarde, zelfs maar nauwkeurig te kennen, laat staan geheel te overzien. Men vergelijke dit even met de mogelijkheden, waarover een Hannibal, een Belisarius, een Caesar nog beschikte. Zij hadden wapens en werktuigen, die zij kenden, door en door, die niet evolueerden in hun tijd of zoo langzaam, dat 't hun gemakkelijk viel het proces te overzien. Ja zelfs na de invoering

der vuurwapens, die de taktiek van den oorlog eerst na een 1000-jarige ontwikkeling grondig veranderde, bleef de groote generaal het overzicht over zijn wapens in den meest volstrekten zin des woords bewaren. Zelfs een Frederik II, hij mocht van de vuurwapens nog niet het gebruik maken, dat er militair-technisch toen reeds van te maken viel, wist, zoogoed als Bonaparte nog, toch precies, waarover hij beschikte. Thans kan geen opperbevelhebber over legers, die honderdduizenden en millioenen mannen omvatten, dat meer. Het kon reeds niet meer gedurende den Wereldoorlog. Ook van die inadaequatie tusschen bevelhebber en techniek geeft Hart's boek talrijke voorbeelden. De aanwending van de nieuwe technische middelen - den tank of strijdwagen, het gas of het vliegtuig - levert tallooze voorbeelden op aan beide zijden van verkeerd, te laat, niet voldoende of ongeschikt aanwenden. Foch b.v. leefde als professor in de militaire wetenschappen bijna uitsluitend en eenzijdig in de theorie der veldtochten van Napoleon en die van 1870. Hij had een neiging de technische hulpmiddelen te verwaarloozen, vergeleken met het moreele element, dat juist door de studie van die oorlogen bij hem een al te groote rol speelde. Zijn heele oorlogstheorie was trouwens - toont Hart aan - bij het uitbreken van den oorlog, toen hij een hoog commando kreeg onder Joffre's opperbevel, even verouderd en onvolledig als van dezen ouden heer, die aan de rust van een os de onaandoenlijkheid van een boer paarde, wat zijn hoofdkracht maar ook een bron van zwakheid was. Kortom: reeds bij Foch en in den grooten oorlog deed zich in de sterkste mate gelden, wat in de naaste toekomst nog veel sterker zou werken - en wat trouwens op kleine schaal in den Spaanschen burgeroorlog weer is gebleken - de techniek, welker evolutie den oorlog meer dan ooit beheerscht, is o o k in den oorlog bezig aan de menschelijke contrôle te ontsnappen, gelijk zij over 't algemeen trouwens doet. Daarbij komt nog een ander ‘moment’, eveneens een gevolg of begeleidingsverschijnsel van onze technische ontwikkeling. Wij leven in een gerationaliseerde, d.w.z. verdingelijkte maatschappij, een maatschappij, waarin de dingelijke verhoudingen, de instituten veelszins sterker zijn dan de persoonlijke, die in eenvoudiger maatschappijen overheerschen. Welnu: dit verdin-

gelijkte karakter onze geheele cultuur eigen is ook in de sterkste mate het karakter van het huidige militarisme. Reeds vóór den Wereldoorlog werd dit b.v. in een uitmuntend geschrift van een anonymus: Zur Psychologie des Militarismus met tal van voorbeelden aangetoond. De Wereldoorlog heeft dit beeld slechts versterkt. De huidige hooge bevelvoerders staan b.v. in geen enkel persoonlijk contact meer tot de massa der soldaten en lagere officieren. Voor deze massa zijn zij onkenbare en meesttijds ook nooit aanschouwde goden, die, ver weg, veilig in een bureau of een kasteel zitten en met behulp van een bureaucratisch apparaat van geweldigen om vang de gevechten 'dirigeeren'. Van het bloedige bedrijf zelf hebben zij geen ondervinding. Zij zijn nooit soldaat geweest. Foch b.v. was het nooit. En zijn levensbeschrijver Hart moet dan ook erkennen: Van Foch ging wel persoonlijke invloed uit, een sterke zelfs, maar uitsluitend op de hoogere legeraanvoerders, en de politici, die hij ontmoette. 'Hoe ver deze invloed zich naar buiten en naar beneden verspreidde, zegt Hart, is een kwestie, die onderzocht wordt in de hoofdstukken van zijn oorlogsloopbaan.' Inderdaad: in hoeverre deze persoonlijke invloed, dit fluïdum, dit 'charisma' - zooals Max Weber het noemde - zich van de hoogste bevelvoerders - voor zoover het hen beïnvloedde, verspreidde door de eindeloos ingewikkelde militaire hiërarchie tot het de 'private men' bereikte, is een vraag. En een vraag, die in de meeste gevallen niet of slechts negatief is op te lossen.

Hart zegt er 't een en ander van o.a. bij gelegenheid van de verschrikkelijke klappen, die de Geallieerden en vooral de Britsche legers nog eens kregen in de voorjaarsmaanden van '18, toen opnieuw het lot van Frankrijk en Engeland in de weegschaal scheen te hangen. De persoonlijke impuls was meestal zóó verdund - en in ieder geval volkomen indirect geworden. Een indirect charisma echter is hoogstens een zeer verzwakt charisma. En men hoeft zich - als tegenstelling - maar tooneelen uit de militaire loopbaan van Bonaparte te herinneren om onmiddellijk het ontzaglijke verschil te zien. Ook in dit opzicht is dus de rol van den bevelhebber geringer geworden. En de oorlog meer een verdingelijkt blind woedend proces.

Er is nog een groote les te trekken uit den Wereldoorlog, wanneer wij hem bestudeeren in het leven van zijn beroemdsten aanvoerder. Deze, dat de invloed der dooden, d.w.z. van het verleden, steeds toeneemt op de geesten der bevelhebbers. Bij Foch is dit bizonder duidelijk. Maar het is bij alle bekende generaals van den Wereldoorlog 't zelfde. Foch had eigenlijk alleen Clausewitz als leermeester, die op zijn beurt weer de ‘lessen’ van de Napoleontische oorlogen trok, zooals hij die zag. Bonaparte zelf had een veel wijder kijk op de krijgsgeschiedenis en achtte die ook noodig. Hij meende en hij had er zich naar gedragen, dat kennis van de hoogere krijgskunst slechts kan worden verworven door de studie der oorlogen van de groote bevelvoerders (dus van een Miltiades, een Alexander, een Hannibal, een Caesar). Maar de s t u d i e dezer krijgskunst, de werkelijke bestudeering van de groote strategische en taktische daden van het verleden wordt voor den huidigen bevelvoerder steeds moeilijker in verband met de enorme overige eischen die aan hem worden gesteld door de ‘diversitas’ en de ingewikkeldheid van de techniek. Zoo wordt zijn studie en studie-veld in de practijk ook steeds beperkter. Wij zien dit nu reeds duidelijk in de militaire literatuur. Vóór den Wereldoorlog bestudeerde men - zelfs een Fransche professor in de hoogere krijgskunst als Foch - vooral de Napoleontische oorlogen - en dan sub specie Clausewitz - en den oorlog van '70. Nu is de geweldige oorlog van '14-'18 met zijn eindelooze literatuur en variaties - een onoverzienbaar veld - het geliefde terrein geworden voor militaire theorie. En toch is 't duidelijk, dat nu reeds, 20 jaar na 't midden en de nadagen van den Wereldoorlog, de technische grondslagen weer zeer veranderd zijn, de literatuur nog veel omvangrijker is geworden en, anderzijds, de noodzakelijkheid om verder terug te zien, niet geringer. Doet men dat, zelfs als leek, dan is er zeker nog één groote les uit den Wereldoorlog en de huidige situatie te trekken. Wanneer men de krijgsgeschiedenis in 't groot overziet - d.w.z. de krijgsgeschiedenis voor zoover zij onmisbaar deel uitmaakt van de vorming onzer wereld - de krijgsgeschiedenis dus van het Westen - men schakelt dan b.v. de primitieve krijgsgeschiedenis of oorlogstechniek uit, zoogoed als b.v. de Vèr-Oostersche en de Oostersche, voor zoover ze

verschillen mogen van de Westersche - gelijk b.v. H. Delbrück heeft gedaan in zijn Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte - dan valt, zooals de vermaarde vóór-oorlogsche marxistische historicus Franz Mehring aantoont - o.a. in zijn uitvoerige, in 1908 verschenen bespreking van Delbrück's werk, duidelijk in 't oog, dat de groote oorlogen van het verleden in laatste instantie twee hoofdtypen van strategie vertoonen. Twee hoofdtypen, bepaald door de maatschappelijke en technische omstandigheden, waaronder ze werden gevoerd. De eene is de Niederwerfungs- de andere de Ermattungsstrategie. Natuurlijk zijn deze beide groote vormen van strategie niet vrij uitgevonden, of willekeurig het resultaat van bepaalde genieën op dit gebied. Integendeel. Mehring omschrijft het verschil, nadat hij eerst op het verschil tusschen twee der beroemdste en ook voor ons nog gewichtigste ja beslissende oorlogen uit de Europeesche Oudheid heeft gewezen, de Perzische oorlogen en den Peloponnesischen, ongeveer zoo: bij de eerste strategie hangt alles aan groote beslissingen; bij de tweede overwint degene, die een uitputtingsoorlog 't langst kan volhouden, ten slotte den afgematten tegenstander. Hij toont aan - m.i. terecht en op geniale wijze - dat dit geweldige verschil in den loop der Wereldgeschiedenis zich telkens herhaalt. Zoo was b.v., om in de nieuwere geschiedenis te blijven, de strategie van Frederik, gezegd de Groote, een gedwongen ‘afmattingsstrategie’, die hij, in den 7-jarigen oorlog, met moeite en nood volhield tegenover een overweldigende coalitie. De Napoleontische oorlogen zijn daarentegen meestal voorbeelden van de Niederwerfungsstrategie. De veldtocht van 1806 tegen Pruisen is daarvan b.v. een culminatiepunt en een prachtig voorbeeld. En wat is nu het onderscheid tusschen beide, dat 't meest in 't oog valt? Mehring constateert het onweerlegbaar: de afmattingsstrategie is voor de volken verreweg het verderfelijkst, het kostbaarst, het bloedigst, het uitputtendst. Aan deze historische vergelijking knoopt hij dan een soort profetie vast omtrent den grooten modernen oorlog, waarbij hij dezen het karakter toekent van een nog nooit vertoond voorbeeld van de afmattingsstrategie. Dit was in 1908. Engels, Marx' alter ego, beroemd militair deskundige, had reeds in 1893 iets dergelijks gedaan. De

profetie is uitgekomen. De Wereldoorlog is inderdaad een ‘afmattingsoorlog’ op ontzaglijke, nooit nog vertoonde schaal geworden. Ik herinner me, dat ik, toen hij uitbrak, zijn duur op ongeveer 7 jaar stelde. Hij heeft ‘slechts’ 4 jaar geduurd, ongeveer even lang als de Amerikaansche burgeroorlog. Maar nog in 1918 scheen het einde zoo weinig nabij, dat Foch er op rekende, dat eerst in 1919 de opmarsch naar Duitschland zou kunnen beginnen. En indien niet in 1918 reeds de honger - en niets anders - het Duitsche volk en de Duitsche legers had bedwongen, zou de oorlog zeker - zooals hij gevoerd werd door de dwaze techniek der generaals - nog veel langer hebben geduurd. In ieder geval: van ‘neerwerpingsslagen’ of ‘neerwerpingsstrategie’ is, behalve in de eerste slagen in Oost-Pruisen, geen sprake geweest. De oorlog is geworden, wat hij worden moest, een uitputtend en afmattend worstelen. En hieruit mogen wij misschien een der grootste lessen putten. Wat ons te wachten zou staan in geval van een nieuwe groote botsing leert èn de Wereldoorlog èn de op een na jongste, de Spaansche burgeroorlog. Zelfs de laatste, hoe volstrekt ongelijk de kansen daar in den aanvang stonden: een leger tegen een ongewapend volk. Wat ons te wachten zou staan is, veel meer nog dan in den Wereldoorlog, een eindeloos uitputtend worstelen. Een totale oorlog. Geen beslissingen of beslissende slagen. En een oorlog - maar dit ligt reeds weer op een andere bladzijde - die misschien, en dan misschien gelukkig, zou ontaarden in kleinere binnenlandsche. Reeds eenige jaren geleden voorspelde een Engelsch schrijver, Wintringham, dat een nieuwe wereldoorlog, indien zij kwam, vanzelve zou overgaan in ‘burgeroorlogen’. Maar deze les is vooralsnog wat te ver gezocht. De eerste en andere zijn, meen ik, betrouwbaarder.

Critisch bulletin

Gabriele d'Annunzio

Gabriele d'Annunzio heeft zich overleefd. Gedurende de laatste periode van zijn leven, die vijfentwintig jaren geduurd heeft en met den Wereldoorlog begonnen is, is hij een soldaat, een Condottiere, een volksheld geweest, heeft hij de droomen van zijn jeugd, gedeeltelijk althans, in werkelijkheid omgezet, maar hij heeft opgehouden een dichter en een schrijver te zijn. Als volksheld met de allure van een Renaissance-vorst is D'Annunzio wereldberoemd geworden, in Italië heeft men hem, den Condottiere, als een ietwat onwezenlijk symbool vereerd. Zeer velen, vooral onder de jongeren en onder hen die kort van memorie zijn, kennen hem slechts in zijn laatste gedaante, zien in hem slechts een hoogdravende redenaar, een onevenwichtige geest die door buitengewone omstandigheden begunstigd zich al zijn buitenissigheden openlijk kon veroorloven.

Deze D'Annunzio die gisteren nog leefde is heden werkelijk heengegaan. Voor ons is hij van geen beteekenis, al zullen wij ook deze periode van zijn veelbewogen leven met aandacht beschouwen, wanneer eindelijk een goede, ernstig opgevatte, objectieve biographie van dezen uitzonderingsmensch zal verschijnen. Er is echter een andere D'Annunzio, die gisteren, en sinds jaren, wat op den achtergrond was geraakt, en die heden weer leeft. Deze D'Annunzio, de dichter-romanschrijver, die tusschen 1885 en 1910 mede aan de spits heeft gestaan van de europeesche letterkunde, herkrijgt thans, nu hij als eenige is blijven bestaan, zijn volle waarde. Over hem die een prins onder de dichters en een uitzonderlijk knappe prozaschrijver is geweest, van wien een ieder die in Italië de pen hanteert veel heeft kunnen leeren, kan men niet zonder bewondering spreken.

Gabriele d'Annunzio is een zoo schitterende figuur geweest, zoo in alle opzichten boven zijn tijdgenooten uitgroeiende, dat hij gedurende twintig en meer jaren - in het begin van onze eeuw - de italiaansche letterkunde volkomen beheerscht heeft. Maar de invloed dien hij heeft uitgeoefend is fnuikend geweest. De italiaansche letterkunde heeft het bezit van dezen dichter heel duur moeten betalen, zijn uitzonderlijke qualiteiten ontaardden bij hem zelf en werden bij zijn volgelingen de ergste gebreken, de overdreven ‘woordkunst’, het leege academisme, het valsche pathos, een monsterlijk opgeschroefd egocentrisme en de volkomen afscheuring van het cultureele en het dagelijksche leven van het land, waar de

italiaansche letteren nog heden onder lijden, zijn uit hem voortgekomen. Het zijn zijn volgelingen en bewonderaars eenerzijds, zijn op hem blindgestaarde tegenstanders anderzijds, die de atmospheer zoo onverdragelijk hebben gemaakt dat men alle gevoel voor maat en verhouding verloren heeft. Een ware reactie hierop is slechts tusschen 1925 en 1930 ontstaan, toen een generatie aan het woord kwam die, dank zij de ingrijpende veranderingen die gedurende en na den oorlog in Italië hadden plaats gehad, aan de dannunziaansche atmospheer ontsnapte en geen positie voor zich behoefde te kiezen in den strijd voor of tegen D'Annunzio.

Deze generatie schrijvers, de z.g. 'nieuwe letterkunde', heeft zich bevonden tegenover de zware taak een italiaansche letterkunde te scheppen die op europeesch peil zou staan en van onzen tijd zou zijn, zonder daarbij voort te kunnen bouwen op hetgeen in een voorafgaand tijdperk in Italië gedaan was. Tevens hebben deze schrijvers een poging moeten doen de waarde en de beteekenis te bepalen van den dichter D'Annunzio, dien polemieken en legenden steeds onmatig hadden vergroot of op een onredelijke wijze verkleind. Uit een hernieuwde lezing van zijn werken en uit de litteraire discussie die er uit voortvloeide, kwamen twee dingen onomstootelijk vast te staan: Ten eerste dat D'Annunzio als dichter en als romanschrijver tot een anderen tijd behoort, tot een periode die thans definitief is afgesloten; ten tweede dat hij een zuiver en persoonlijk dichter is, de grootste die Italië na Leopardi gehad heeft. Thans nu Gabriele d'Annunzio heeft opgehouden in zijn luxueuze villa als een anachronisme te blijven voortbestaan, kan en moet deze waarheid openlijk worden erkend. De excessen die hij zich na den Wereldoorlog veroorloofd heeft, en de noodlottige invloed dien hij op de italiaansche letterkunde heeft uitgeoefend, doen niets af aan het feit dat met hem een dichter is heengegaan, die als zoodanig zijn weerga in Europa niet had. Het moet bovendien erkend worden dat zoo de beteekenis van D'Annunzio als dichter grootendeels tot Italië beperkt bleef, en zulks om begrijpelijke redenen, zijn, in wezen veel meer beperkte, beteekenis als romanschrijver zich in alle landen heeft laten gelden.

Met alle landen bedoel ik hier zoowel Spanje waar hij op een generatie schrijvers als Felipe Trigo, Ramon del Valle Inclan e.a. zijn stempel heeft gedrukt, als Frankrijk waar hij zooveel aanverwante en gelijkwaardige geesten heeft gevonden dat hij het gevaar liep geannexeerd te worden, zoowel Duitschland waar zijn invloed in het begin van onze eeuw groot is geweest, als Rusland waar een Konstantin Balmont en een Valerj Briussov niet hebben nagelaten hem te bewonderen. En Nederland dan? De invloed dien hij een tijdlang ontegenzeggelijk heeft uitgeoefend op Louis Couperus, den

grootste der nederlandsche romanschrijvers, zou voldoende zijn om hem ook in de geschiedenis van de vorming en ontwikkeling der Nederlandsche letteren een kleine plaats te verschaffen.

Gabriele d'Annunzio is in de eerste plaats een dichter geweest, ook in zijn romans en zeker in zijn tooneelspelen, die aan hun qualiteiten als dichtwerk hun waarde ontleenen. Als lyricus is hij van een onuitputtelijke en zeer gevarieerde inspiratie en van een verbluffende virtuositeit. Zijn jeugdverzen ‘Canto Novo’, ‘Intermezzo di Rime’, ‘La Chimera’, behooren wat hun inspiratie betreft geheel tot de ietwat decadente poëzie die omstreeks 1890 overal in de mode was. Shelley, de Praeraphaeliten, Baudelaire en de dichters der Italiaansche Renaissance zijn om beurten zijn meesters, maar ook daar, waar hij van eenzelfde thema als zij uitgaat, weet hij een eigen accent te bewaren door de eigenaardige mengeling van aesthetisch raffinement en primitieve zinnelijkheid die hem eigen is, terwijl hij al spoedig onnavolgbaar blijkt wat betreft de rijke muzikaliteit van zijn vers.

Een gedicht als het beroemde ‘La Passeggiata’ in den bundel ‘Poema Paradisiaco’ is van zulk een zacht vloeiende bekoring, van zoo'n indringende muzikale werking en tegelijkertijd van zulk een preciese en zuivere weergave van de geestesgesteldheid van den dichter, dat men het ‘fin de siècle’ element dat hier evenals elders duidelijk aanwezig is, onwillekeurig vergeet. Het is inderdaad van geen beteekenis meer omdat het hier volkomen weggesmolten is in de poëzie. Een poëzie die men eenzijdig mag noemen omdat het passioneele conflict steeds als uitgangspunt gekozen is en een ondertoon van zwoele en ietwat vermoeide sensualiteit nooit ontbreekt, maar dan toch een poëzie die technisch gesproken de perfectie nadert.

Het dichterlijk meesterwerk van D'Annunzio is echter ‘Alcyone’. De dichter heeft hier alles wat in hem nog onzuiver was, alles wat in een te direkt verband stond met zijn persoonlijk leven en alles wat hij, zij het in een gewijzigden vorm van andere dichters had overgenomen, weten te vermijden. En deze zuiverheid van toon en inspiratie gaat gepaard met zeldzaam plastisch vermogen in de uitbeelding der natuur en met een rijken overvloed aan rhythmen; terwijl tenslotte de uiterste spanning van de poëtische gemoedsgesteldheid, in ‘Alcyone’ in vrijwel alle gedichten aanwezig, maakt dat men de kracht van D'Annunzio's dichterlijke suggestie hier ten volle ondergaat. Verzen als ‘La Pioggia nel Pineto’, ‘La Sera Fiesolana’, ‘La Morte del Cervo’ zijn heden reeds klassiek, en dit zeer terecht. -

‘Alcyone’ is het werk van een groot dichter. Had D'Annunzio niets

anders geschreven dan dezen bundel, het ware voldoende om hem een eereplaats te geven in de geschiedenis der italiaansche letteren. Geen van zijn tijdgenooten of van de schrijvers die na hem zijn gekomen kan in dit opzicht met hem in één adem worden genoemd. Zijn dramatische werken zijn van ongelijke waarde; over het tooneel van D'Annunzio zou veel te zeggen zijn daar men in bijna al zijn stukken in 'La Gioconda', 'La Città Morta', 'La Nave', prachtige fragmenten kan vinden, zonder dat één hunner evenwel volkomen geslaagd mag heeten. Een uitzondering hierop is 'La Figlia di Iorio', een landelijk legendarische tragedie uit de Abruzzi, die van een zeldzame kracht is en van een intense poëtische schoonheid. Deze tragedie en, zij het in mindere mate, de beroemde 'Francesca da Rimini' zijn de twee eenige die heden nog zonder voorbehoud te aanvaarden zijn. Zij behooren beiden als tooneelstukken tot een tijdperk dat reeds ver staat van het onze, maar zij moeten stellig worden gerekend tot de enkele representatieve werken uit dien tijd die verdienen te blijven.

De schrijver D'Annunzio was destijds buiten Italië vooral bekend door zijn romans. Het is moeilijk heden over deze romans in een kort bestek te schrijven zonder den auteur op de een of andere wijze onrecht aan te doen. Geen van D'Annunzio's romans kan naast de meesterwerken van de fransche, russische, of engelsche letterkunde in de negentiende eeuw worden geplaatst; geen van D'Annunzio's romans kan als zoodanig geheel geslaagd heeten. Gabriele d'Annunzio was geen verteller, geen romancier in de eigenlijke beteekenis van het woord. Hij blijft ook in zijn romans een dichter, een lyricus die zich bijzonder ontvankelijk toont voor alles wat in verband staat met de zinnelijke zijde van het leven. En met 'zinnelijk' wordt hier niet alleen erotisch bedoeld, maar meer in het algemeen alles wat door de zinnen kan worden waargenomen, alles wat aardsch is, alles waaraan het psychische en het metaphysische vreemd zijn. -

De opzet van den roman, de weergave van regelmatig zich afwikkelende gebeurtenissen, de teekening van bijfiguren, de uitbeelding van hoofdpersonen wier conflicten aan den roman ten grondslag liggen, heeft D'Annunzio meestal verwaarloosd. Maar de natuurbeschrijvingen, de onverwachte poëtische of historische uitweidingen en, bijwijlen, de erotische fragmenten zijn van een groote bekoring en vormen dikwijls onvergetelijke hoofdstukken. Ik denk hier aan de beschrijving van Rome onder de sneeuw en van Schifanoia in het voorjaar in 'Il Piacere', aan Venetië in 'Il Fuoco', aan het Toskaansche land in 'Forse che Si, Forse che No', en aan enkele wat zwoele erotische scènes uit deze laatste roman, uit 'Il Piacere' en 'Il Trionfo della Morte'.

Maar het zijn immer fragmenten die treffen en naast en tusschen hen vindt men in plaats van den verwachten romanschakel vooral in de latere romans uitvoerige en onnoodige uitweidingen in een gezwollen stijl die hinderlijk aandoen en de aandacht afleiden. Men voege hier aan toe dat het conflict dat aan D'Annunzio's romans ten grondslag ligt vrijwel altijd dezelfde is; zoo de vrouwelijke hoofdpersoon in haar uiterlijk portret eenige afwisseling vertoont - D'Annunzio heeft telkenmale een andere van zijn vele vriendinnen als hoofdpersoon uitgekozen, maar zij zijn allen toch gezien door de oogen van hem, die egocentrisch als hij was, niet bij machte was zich werkelijk te verplaatsen in de psyche van een ander, vooral in een vrouwelijke psyche en dus slechts de uiterlijke kenteekenen en verschillen naar voren brengt - de mannelijke hoofdpersoon altijd dezelfde blijft.

Andrea Sperelli (‘Il Piacere’), Tullio Hermil (‘L'Innocente’), Giorgio Aurispa (‘Il Tronfo della Morte’), Stelio Effrena (‘Il Fuoco’), Claudio Cantelmo (‘Le Vergini delle Rocce’) en Paolo Tarsis (‘Forse che Si, Forse che No’) zijn allen zelfportretten waarvoor D'Annunzio zelf als jongeman het model is geweest[1]. Vandaar de eentonigheid van zijn romans die gemakkelijk de een met den ander verward kunnen worden. Vandaar ook dat, met uitzondering misschien van ‘Il Piacere’, men in zijn romans vergeefs zou zoeken een beschrijving van de italiaansche maatschappij van de fin de siècle en de weergave van de moreele of sociale problemen van dien tijd.

Maar met alle voorbehoud dat men heden tegenover de romans van D'Annunzio maken kan, zoo men hen beschouwt in het kader van hun tijd, d.i. zoo men vergeet dat D'Annunzio gisteren gestorven is en alleen bedenkt dat deze boeken ongeveer 1890 verschenen zijn, dan kan men ‘Il Piacere’ en ‘Trionfo della Morte’ zien als twee werken van beteekenis, vertegenwoordigend zoowel voor de letterkunde van den tijd waarin zij zijn ontstaan, als voor het verhalend werk van dezen auteur.

Over het persoonlijk leven van D'Annunzio en over den invloed die hij als figuur op het italiaansche leven voor en na den oorlog heeft uitgeoefend, over de ideeën ook die hij in zijn romans en in zijn tooneelwerken heeft voorgestaan, wordt hier thans niet gesproken. Zoo een ernstige biographie van den dichter uit wordt gegeven, zal dat een welkome gelegenheid zijn een en ander wat nader te beschou-

1) Beter nog: het uitgangspunt, omdat de auteur die, geobsedeerd door den Übermensch von Nietzsche, zich zelf idealiseert, in dien zin dat hij alle maten vergroot en tevens het conflict verscherpt tusschen den man die in zich de drang voelt naar heldhaftige daden en de behoefte heeft aan vrijheid en de vrouw die hem door een zinnelijke passie winden wil.

wen. Ditmaal gaat het alleen om den dichter D'Annunzio, over wien, zoo men zijn oeuvre aandachtig zou willen beschouwen, in afzonderlijke studies oneindig veel meer te zeggen zou zijn, maar dien ik hier, waar al te velen slechts aan den volksheld denken en aan den zonderling der laatste twintig jaren, heb willen gedenken als een der grootste dichters van het vooroorlogsche Europa en als een glorie van de italiaansche letterkunde.

GIACOMO ANTONINI

Eierdans tusschen kristal
Kristal, letterkundig jaarboek Nijgh & Van Ditmar, R'dam; f 2.50, f 3.50

De dichters van het jaar Bigot & Van Rossum, A'dam

Een letterkundig jaarboek met een overzicht van de productie der - in dit geval vnl. jongere of moderne - schrijvers, uit Noord- en Zuid-Nederland, daarvan zou men onwillekeurig verwachten, dat het een groot publiek zou trekken en bijv. in een boekenweek in het middelpunt der aandacht staan. Zoo zou het zijn bij een sterken band tusschen volk en litteratuur. Het jaarboek Kristal kan het groote publiek echter niet trekken: dat zegt in de eerste plaats iets over dat publiek, in de tweede plaats ook iets over de letterkundige productie. Die is bijgevolg min of meer ‘high-brow’. Geen boeiende verhalers dus die een groot publiek veroveren en wier werk dan toch van erkende litteraire waarde zou zijn. Overigens kan de poëzie uiteraard nooit meer dan een tamelijk klein publiek bereiken, en ook hier is juist de poëzie weer het beste der litteraire productie.

Wat heeft dit jaarboek dan den kenners, den fijnproevers, den ‘litterair ontwikkelden’ te zeggen, kortom allen die in de litteraire productie zeer belang stellen? Voor hen beantwoordt het niet geheel aan zijn doel, omdat het niet genoeg overzicht geeft van de litteraire productie. De schuld van de redactie (die, te bescheiden, eigen werk wegliet) is dat denkelijk niet, maar het blijft jammer dat een aantal schrijvers die voor het volle overzicht onmisbaar zijn, niet meegewerkt hebben. Het dient onder de schrijvers weer een stelregel te worden, zooals dat eenige jaren geleden een ongeschreven afspraak was: in het letterkundig jaarboek zorgen we zoo voltallig mogelijk te zijn, en buitendien op ons best. Dan pas kan men werkelijk de litteraire productie er eenigermate naar beoordeelen. Het jaarboek dient zoo representatief en belangrijk mogelijk te zijn. Het is te hopen, dat de vroegere opvatting over de medewerking aan het jaarboek weer terugkeert bij hen die eraan dienen mee te werken.

Wat het jaarboek minder interessant maakt, zijn, altijd weer, (de redactie heeft zich er trouwens tegen gekeerd) de fragmenten. Slechts als die ook afzonderlijk zoo sterk en in zichzelf afgerond zijn dat het ze er niet minder boeiend om zijn, heeft het zin ze op te nemen. Verder bepale men zich liever tot afgeronde verhalen en prozastukken. Het overzicht van de romanproductie wordt daardoor weliswaar dan geschaad, maar beter geen fragmenten dan stukken die het boek vervelend maken. Men zou de fragmenten terwille van het overzicht kunnen vervangen door een afzonderlijke rubriek met een korte karakteristiek van gegevens en problemen der op stapel staande romans, of beter nog door een samenvattend essay over het in het afgeloopen jaar verschenene.

Er zijn maar weinig werkelijke verhalen in dezen bundel (terwijl in kort verhaal en novelle toch meer dan vijftig jaar onze beste epiek wordt geproduceerd. Wanneer zullen uitgevers en boekhandelaars eens eindelijk een georganiseerden aanval wagen op het vooroordeel, dat het publiek geen verhalen- en novellenbundels wil? Waarom zouden we daarin zoo totaal anders zijn dan de Engelschen?) Behalve de fragmenten zijn er prozameditaties, van dieper portée (A. Roland Holst) maar meestal over dit of dat slechts, over Xenophon, over het lot van een boek, over cafés, maar nergens zoo speelsch en rijk aan fantasie als Couperus vroeger van en over zichzelf en anderen mediteerde. Een enkel onontwarbaar, onmogelijk fragment (Adr. v.d. Veen, V. Varangot en Van Oudshoorn helaas), een stukje van Bordewijk dat bewijst hoe deze toch eenigszins geliëerd is aan de onleesbare woordkunst die onze litteratuur decenniën lang heeft gehavend. Een paar verhaaltjes zóó conventioneel dat de redactie ze beter niet opgenomen had: V.d. Geest (de eeuwig wachtende moeder van den zoon op zee), F. de Backer (de droomer die niet dadelijk merkt dat zijn idool een snolletje is), V. Eysselstein (wolven achter een slee aan), S. Koster (bioscoopidylle van een pauperpaartje). Het stuk van Ellen Kahn is een voorbeeld hoe intellectueele vernuftigheid den aanzet tot een goed verhaal bederft. Een paar korte verhalen blijven er dan nog slechts over: van Theun de Vries, een verkorte levensgeschiedenis van een schilder, minder een verhaal dan een schets voor een roman, Blijstra (verleidingsperikelen van een kassier), een aardige short-story van Marianne Philips, van Walschap, twee goede verhalen, van nog weinig bekenden, van Marcel Matthijs (Het misverstand van gareelmaker Annicaert) en Annie Slot (op de te nadrukkelijke drie laatste zinnen na), en een voortreffelijk, beklemmend en fantastisch verhaal van Van Oosten (een ongewild drama op een watertoren en de obsessie, daarna, van het maagdelijk lijk in het drinkwaterreservoir). Tenslotte toch een schrale oogst!

Aan poëzie is er meer van belang (al ontbreken ook hier verscheidenen van de besten). Van jongste, vnl. Vlaamsche dichters, nogal wat op een ruwe en onnauwkeurige inspiratie geschreven verzen, waar ze zelf zoomin als de lezer geheel uit wijs worden.

In de verzen van de niet meer jongsten of reeds bijna ouderen, waaronder de beste gedichten van dezen bundel zijn te vinden, is er een opmerkelijke overeenstemming van gemoedsgesteldheid: telkens, zij het met steeds andere nuance van toon, hetzelfde betreuren van onvervulde grootheid, de elegische droefheid over wat het leven niet in vervulling deed gaan, beneden de verwachtingen gebleven, maar zonder dat in teleurstelling of ontgoocheling droom en verlangen prijsgegeven kunnen worden, al is het dan dat ze soms nog slechts uit herinneringen worden gevoed; de verzen van Binnendijk, Bloem, Clara Eggink, Halbo Kool, Van Duinkerken bevatten alle dat sentiment; ook die van Henrik Scholte, die hier met een drietal verzen een curieuse 'come-back' vertoont. Razende, wanhopige spijt om het verlorene en verzuimde wordt dat sentiment in het prachtige gedicht van den ouderen Willem Elsschot. Andere gegevens zijn er maar weinig, één vers slechts van erotische vervoering (Campert), van Engelman een zijner 'klankspielereien' die toch maar bij uitzondering schijnen te kunnen lukken, van Noordstar een wel aardig arcadisch sonnet, van Hoornik en Den Brabander stalen hunner anecdotische karakteristieken in verzen, hier niet van hun beste; bij dat alles is er meer verdienstelijks dan groots; naklank of voortzetting van de prachtige Nederlandsche lyriek der laatste decenniën is er vnl. in de bovengenoemde romantische poëzie te hooren. Een afzonderlijke plaats hebben daarnaast de zuivere, rustige verzen van gezinsvreugde van Roelants, Hendrik De Vries' Stuntvlucht, een voorbeeld van zijn schorre, drooggestookte verzen van uiterst geraffineerd waarnemingssensitivisme, daardoor realistisch en fantastisch tegelijk, Pierre Kemps bijzondere korte fantasieën (hier niet zoo goed als in de andere bloemlezing vertegenwoordigd), en het zeer geslaagde fantaisistische gedicht Constantia van Han Hoekstra.

Stijgende lijnen, nieuw ingeslagen richting, vernieuwingen of verrassingen zijn er bij dit alles niet.

Niettemin geeft de bloemlezing De dichters van het jaar een wel iets gunstiger beeld van stand en gang der hedendaagsche poëzie. Het werd door vertegenwoordigers van drie verschillende groepen (Jonge Katholieken, Jonge Protestanten en niet-confessioneelen) samengesteld, nl. door Van Duinkerken, Houwink en Van Vriesland, uit de publicaties van gedichten in de tijdschriften, en omvat de jaar-productie tot het voorjaar van 1937. Dertig onsterfelijke gedichten in één jaar is natuurlijk meer dan men vergen kan. Maar

men moet den bundel dan ook opvatten als een keus uit de beste. Onder dat beste culmineert het nagelaten gedicht In memoriam patris van Slauerhoff, dat een zeer treffend voorbeeld is van onmiddellijke, geheel en al ongesierde en toch woord voor woord dichterlijk verantwoorde poëzie. De romantische weemoed en het verlangen naar onvervulde grootheid in het leven is ook hier het meest kenmerkende, in verzen als van Bloem en Campert (H. Kool is hier op zijn allerbest). Eigenaardig is het verschil der religieuze poëzie van jonge Protestanten en Katholieken, meestal grooter beelden- en kleurenrijkdom bij de laatsten en bijbelsche histories vooral als schouwspel verbeeld, bij de eersten daarentegen is de religieuze poëzie steeds allereerst of uitsluitend: geding van de ziel, en dat alles ook nu nog met een zekere beeldenarmoede en een vasthouden aan bijbelsche vormen en termen. Interessant is in dezen bundel het verschijnen van enkele nog nagenoeg onbekenden (als middel tot behoud van uitingen van maar even opflikkerend dichterschap, die dan anders in de tijdschriften begraven blijven, is zulk een bloemlezing uiterst geschikt). Er is in dezen bundel maar weinig meer te merken van dat bruuske cynisme, dat enkele jaren geleden opgeld deed in een soort railleerende verzen, die zich ahw. als poëzie niet au sérieux genomen wenschten te zien opdat de dichter vooral een ‘vent’ zou zijn. Het van Truus Gerhardt wel vaker geciteerde gedicht is m.i. niet een van haar beste (met de drie soorten blauw: irisblauw, aschblauw en kristalblauw benevens het werkwoord blauwen bijeen in maar elf regels). Verrassingen zijn de verzen van onbekenden als Leo Heirman, Tom Meynicke en vooral van M. Vasalis. Er zijn dus toch jongsten?!

ANTHONIE DONKER

De patria-serie
Dr. F.W. Stapel, De Oostindische Compagnie en Australië Patria-serie IV, P.N. van Kampen en Zoon N. V, A'dam; elk deel f 2.25, f 2.75

Dr. Stapel begint zijn boek met te vertellen, hoe de schepen, die op Indië voeren na 1617 niet meer van de Kaap de Goede Hoop recht-toe recht-aan op Java koersten, maar, ter vermijding van de op die route waaiende N.O.-wind, van de Kaap af eerst een eind naar het Z. voeren, tot even voorbij de 40ste parallel, om dan pal oostwaarts te stevenen en vervolgens op een bepaald punt ten Z. van Java de steven naar het N. te wenden. Op die manier kon de ontdekking van Australië niet uitblijven. Wij vermelden dit, niet zozeer omdat wij geloven, dat dit niet algemeen bekend is, doch als voorbeeld van een intelligente wijze van geschiedschrijving, die niet alleen naar het ‘hoe’, maar ook naar het ‘waarom’ vraagt en die zeldzamer is dan de leek wel denkt.

Het hele boekje staat op hetzelfde peil: intelligent, systematisch, nauwkeurig èn onderhoudend. We krijgen het relaas van niet minder dan 64 Nederlandse schepen, die iets met Australië hebben uit te staan gehad, maar het hele verslag is met zoveel zin voor het wezenlijk-belangrijke gedaan, dat het nergens verveelt, vaak zelfs als bij de schipbreuk van de B a t a v i a , de stranding van D e V e r g u l d e D r a e c k of in het epos van Leemans tocht (1658) - het hoogtepunt wel - de herinnering bij ons opwekt aan de gelukkige dagen, dat we, op onze buik bij de kachel, wèg waren in Jules Verne. En men moet al zelf zulke journalen doorgelezen hebben, om te beseffen, hoeveel kennis en geduld er voor nodig is, er anderen zó van te laten genieten.

L.C. Vrijman, Slavenhalers en slavenhandel Patria-serie V

De ietwat gebrekkige compositie van 's heren Vrijmans boekje - hij herhaalt zichzelf nog al eens, zo op blz. 63 en 74 - moge al verraden, dat hij geen schrijver van beroep is, hij heeft boven menigen vakman vóór, dat zijn onderwerp zijn hart heeft. En dat is ook in de wetenschap en zeker in de historie méér waard dan de leek denkt. Waar dat hart bovendien jong en fris is en op eerlijkmenselijke wijze begaan met het lot van de beschreven mensengroep, die misschien meer dan welke andere ook geleden en onschuldig geleden heeft (is er wel ander dan onschuldig leed?), is deze sober voorgedragen reeks van onomstotelijk vaststaande feiten ondanks al 's schrijvers literaire tekortkomingen toch tot een aangrijpend boek geworden. Zelfs al was de hoofdzaak - deze naakte uitbuiting van de ene mens door de andere - ons uiteraard reeds lang bekend.

Wat het boek bovendien een eigen karakter en zijn plaats in deze serie geeft, is dat hier (voor het eerst, naar wij menen in deze uitvoerigheid) het aandeel der Nederlanders in dit gruwelstuk zonder onhistorische verontwaardiging, maar ook zonder even onhistorische verdoezeling geschetst is. Vrijman berekent, dat van de ong. 70.000 slaven, die in de tweede helft van 18e eeuw (midden in de Verlichting en toen Feith zijn ‘Julia’ schiep!) j a a r l i j k s in West-Afrika werden gevangen om onder onvoorstelbaar slechte omstandigheden naar Amerika versjacherd te worden, ong. 6300 voor rekening van Nederlandse handelaars kwamen, die hun centrum in het liefelijke stadje van Michiel de Ruyter hadden (blz. 77). Rekent men daarbij de vele plantagehouders in de West, de aandeelhouders van de W.I.C. en de andere ook thuisblijvende ‘profiteurs’, die op indirecte wijze van de soms 125% winst opleverende handel in ‘zwarte koopwaar’ hebben geprofiteerd, dan kan men tot geen andere conclusie komen, dan dat

een deel onzer beschaving op het bloed en de tranen dezer natuurkinderen is gebouwd, zonder dat deze daaraan ooit, in welke vorm ook en al was het nóg zo weinig, hebben deelgehad. De éne hier opgeleide negerpredikant Capitein (blz. 52) is, droevig mislukt als hij is, de uitzondering, die deze regel bevestigt. Tegenover de reactionnaire en sentimentele goedpraterij der slavernij van een veel gelezen roman als 'Gone with the wind' van Margaret Mitchel en tegenover de even reactionnaire, maar allerminst sentimentele propaganda voor de slavernij, die men tegenwoordig weer onder het hoofd 'Duitse wetenschap' kan aantreffen (blz. 148) is dit onopgesmukt geschiedrelaas het aangewezen tegengif.

Wij aarzelen dan ook niet dit deeltje als een van de belangrijkste tot dusver uit de Patria-reeks te noemen. Het feit, dat de meesten het in een 'vaderlandsche cultuurgeschiedenis' wel niet verwacht zouden hebben, is daarmee, dunkt ons, niet in strijd. Eer het tegendeel.

Dr. A.C.J. de Vrankrijker, Het maatschappelijk leven in Nederland in de gouden eeuw Patria-serie VI

'Huiselijk of dagelijks leven onzer voorouders' noemden onze vaders en grootvaders de boeken, die dezelfde stof behandelden als dat van Dr. de Vrankrijker. Het was bescheidener en juister. Wat de titel suggereert, - een analyse van de sociale geleding der zeventiende eeuwse maatschappij, - zal men er niet vinden. Doch neemt men het, niet als wat het blijkens de titel voorgeeft te zijn, maar als wat het naar de inhoud blijkt te wezen, dan is het wel geslaagd te noemen. In vlotte, soms naar onze smaak wat al te vlotte trant wordt hier over huis en maaltijd, gezonde en zieke dagen, vermaak en kunstgenot, onderwijs en ontwikkeling uit de 'goede, oude tijd' verteld. Weinig, te weinig, over het werk. Nieuws geeft het dan ook niet of nauwelijks en de deskundige zal zelfs wat al te veel herinnerd worden aan Schotel, P.L. Muller, de Roever en Dozy en de serie 'Uit onzen Bloeitijd'. Veel is daar overigens niet tegen, integendeel, want die oude, soliedere werken worden nu eenmaal - ten onrechte overigens - weinig of niet meer gelezen, terwijl toch het kennisnemen van die 'stof' voor iedere generatie weer zijn zin en bekoring heeft. De hang naar dit soort curiosa is voor menigeen nu eenmaal het voorportaal van de tempel der ware historische belangstelling. En we hebben in ons land van die laatste nog steeds eer te weinig dan te veel.

Hetgeen alles anderzijds toch weer niet wegneemt, dat we van den schrijver van 'De motiveering van onzen opstand' en van 'De staatsleer van Hugo de Groot en zijn Nederlandsche tijdgenooten' degelijker kost en meer uit eigen keuken verwacht hadden.

Dr. Maurits Sabbe, De meesters van den gulden passer Patria-serie VII

Het museum Plantin-Moretus in Antwerpen heet ‘museum’, maar het is eigenlijk veel meer dan dat. Het is als het betoverde slot in de Schone Slaapster en het zou, wien er rondloopt, nauwelijks verwonderen, wanneer de betovering plotseling weer verbroken werd en drukkerij, gieterij, bibliotheek en woonhuis van den aartsdrukker Plantijn en zijn opvolgers plotseling weer in bedrijf kwamen. Er is misschien geen plek ter wereld, waar de sfeer van het verleden zo gaaf bewaard is, niet als iets doods namelijk, maar als iets levends. In 1877 is het Plantijnse Huis als museum ingericht, de twee eeuwen daarvoor heeft het van de roem van zijn stichter geleefd, weer een eeuw daarvoor, in 1577, viel zijn bloeitijd. Zo stevig zijn de grondslagen geweest door de onvermoeide werkzaamheid en vasthoudendheid van Christoffel Plantijn gelegd. Van die grondslagen vertelt de onlangs overleden directeur Maurits Sabbe in het 7de Patriadeeltje op onderhoudende en leerzame wijze. Van die grondslagen en van hem, die ze gelegd heeft, een der eerste Nederlandse kapitalistische ondernemers, van Franse en plebejische afkomst. En van nog veel meer, van zijn corrigerende dochtertjes, van zijn geleerde schoonzoons, van zijn academische en vorstelijke relaties, van zijn werkvolk, zijn resultaten, en zijn roem. En van die van zijn patricische, schatrijke, eindelijk geadelde opvolgers in deze drukkers-dynastie - de Moretussen.

Zoals een doos, waar telkens weer een kleinere doos in past, bevat deze doorwerkte biografie van Plantijn tal van kleinere levensbeschrijvingen van allerlei mensen, die met ‘het boek’ te maken hadden en er is geen onderdeel van dit meest culturele bedrijf, tot zelfs de papierfabricage toe, waarin ons geen blik gegund wordt. Waarlijk, een kostelijke bijdrage tot onze cultuurgeschiedenis. En dat alles zonder overlading op een 175 bladzijden. Hier is, naar onze smaak althans, het peil aangegeven, waarop deze serie behoort te staan. Als wij een aanmerking moesten maken, zou het er een zijn op de illustratie. Van de deftige portretten, waarvan we het type toch wel kennen, hadden we er graag een paar gemist, wanneer we in ruil daarvoor enkele boekbanden en titelplaten der Plantijnse en latere uitgaven hadden gekregen. Hoe leerzaam zou het geweest zijn, den lezer niet alleen te vertellen van, maar hem ook te laten zien, de geleidelijke verstarring van de opbloeiende Renaissance, via de Contra-Reformatie en het Barok naar de stereotypie van de liturgische uitgaven in de 18e en de stijlloze smakeloosheid van de 19e eeuw tot ook voor dit wonderbedrijf het onvermijdelijk einde kwam.

Dr. H.A. Enno van Gelder, Nederland sinds de zestiende eeuw Patria-serie VIII

Het lijkt onnodig veel te zeggen over Van Gelders boek (boekje past hier minder, omdat het met zijn ruim 200 bladzijden aanzienlijk omvangrijker is dan de andere deeltjes uit deze serie), dat in de Franse editie (Collin) destijds reeds de aandacht heeft getrokken als een overal betrouwbare samenvatting onzer geschiedenis sinds omstreeks 1500.

Bovendien is het oordeel van den ontwikkelden leek, hoe paradoxaal het ook klinkt, over prestaties als deze feitelijk van meer gewicht dan dat van den vakman. Immers terwijl deze laatste in de eerste plaats getroffen en soms zelfs, maar dan ten onrechte, wat geprikkeld wordt doordat hij niets nieuws vindt, is de leek allereerst gevoelig voor het feit of een dergelijke samenvatting voor en in hem ordent wat tot nog toe bij hem slechts een chaos van min of meer vage noties en herinneringsbrokjes was.

Tracht ik dus me zoveel doenlijk van mijn vakmanschap te emanciperen, dat wil hier zeggen, zoveel mogelijk te vergeten, dat dezelfde feiten bij mij ook geordend, zij het dan wel weer anders geordend zijn dan bij den schrijver, en vraag ik mij derhalve uitsluitend af, niet of ik dit alles nu al wel weet, ook niet of ik het ook anders gedaan zou hebben, maar of de ‘stof’ hier overzichtelijk en, voorzover dat dan gaat, inzichtgevend is gerangschikt, dan meen ik wel te mogen zeggen: ja.

Is dit eenmaal gebeurd en schakel ik mijn vakmanschap weer in, dat wil hier dan zeggen: word ik mij weer bewust van de moeilijkheden, die aan een dergelijke samenvatting zijn verbonden en die veel groter zijn dan zij misschien lijken, dan wordt mijn oordeel nog gunstiger.

Ik heb het zelf te vaak bij de hand gehad, om niet te weten, hoe pijnlijk het vaak is, met regels te moeten volstaan waar een bladzijde, met een bladzijde, waar soms een vel nauwelijks voldoende geweest was om te zeggen wat men er eigenlijk van had willen zeggen. Die overtuiging zet een sordine op de kritiek. Slechts op één punt meen ik haar te moeten uiten. Dat bij de bespreking van de beweging van '80 Herman Gorter zelfs niet genoemd is, is meer dan een lacune; het is een fout, zo niet een misdaad. Een misdaad tegenover de nagedachtenis van een der allergrootste Nederlanders, die in de hoogheid van zijn streven en in de zuiverheid van zijn geest zich slechts met Spinoza laat vergelijken. Dat Nederland tot op deze dag zijn boedel nog niet aanvaard heeft, mag voor den historicus geen reden zijn, haar niet te beschrijven.

Summa summarum: Van Gelder heeft zich ook in dit boek de

degelijke vakman betoond, die hij is. In deze samenvatting heeft hij, naar mijn smaak, weliswaar wat te weinig eigens in zijn opvattingen - ik liet het reeds doorschemeren, - maar ik ben er anderzijds van overtuigd, dat dit, althans gedeeltelijk, geweten moet worden aan de buitenlandse opdracht, die er de eerste aanleiding toe was. Met het gezicht naar het buitenland gekeerd - er zijn méér voorbeelden van - is het blijkbaar nog moeilijker de traditionele voorstelling los te laten.

J. ROMEIN

Intermezzo
Albert Helman. 's Mensen heen- en terugweg Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam; f 2. -, f 2.90

Het zou onbillijk wezen, dit nieuwe boek van Helman progressief te gaan beschouwen, d.w.z. ons oordeel afhankelijk te stellen van het al of niet belangrijke, in den lijn van zijn werk gezien. Ondanks den titel - immers ''s Mensen heen- en terugweg' zou doen vermoeden, dat het boek een verhaal over een en dezelfde persoon zou wezen, terwijl het feitelijk uit twee afzonderlijke verhalen over twee verschillende personen bestaat, die juister als 'Mensen op heen- en terugweg' waren bijeen gevoegd - is het kennelijk een interludium, intermezzo na grooter werk.

Het eerste verhaal 'Heenweg: De brief' is een eenigszins symbolische geschiedenis van een opdracht om een brief in oorlogstijd door de vijandelijke linie te brengen, een brief, den overbrenger toevertrouwd 'van hoogerhand' zonder dat hem de inhoud bekend is. De moeite, die hij zich geeft om zich van zijn opdracht te kwijten zonder dat het hem lukt - 'want', zegt Helman, 'zo zijn wij trotse dwazen, wij willen de plaats verdienen, die wij ongevraagd krijgen, die ons wordt opgedrongen' - vormt de inhoud van het eerste verhaal. Wij lezen hoe de overbrenger na tallooze avonturen, steeds in het bezit van zijn brief, dien hij nu eens verliest, dan weer terugkrijgt, doch steeds zonder er in te slagen dezen op zijn bestemming te brengen, tenslotte, gewond, in een hospitaal belandt en op het laatste oogenblik verneemt van den dokter, die den brief opent, dat het een schrijven behelst aan hemzelf gericht en geen zin had.

Dit verhaal met een 'strekking' heeft iets geforceerds. Zooals Helman het nu schreef, half realistisch, half symbolisch, gelooven wij niet recht in de geschiedenis van dien brief, waaraan de overbrenger als aan een noodlot gebonden blijft, evenmin als wij aan de rare opdracht gelooven en de wijze, waarop deze wordt verstrekt.

Het tweede verhaal 'Terugweg: Het ei' bedoelt eveneens iets te

geven, dat de variatie van den schrijver op een bekende strophe van Goethe, aldus luidend ‘Das Unbegreifliche, dies muss es sein: Das ewig Weibliche zieht uns hinein’, waar wil maken. Het verhaal, hoewel zonder twijfel natuurlijker en minder opzettelijk in zijn verloop en handelend over onvolgroeide menschen: een man met een moeder-complex, een vrouw met een vader-complex, die zich om deze eigenschappen aanvullend tot elkaar voelen aangetrokken en met elkaar trouwen zonder dat de man geheel man, de vrouw geheel vrouw wordt, behoudt in zijn ontknooping wederom iets geforceerds, iets te ‘bedoelds’, waardoor het, zeer zeker goed geschreven, slot nogal bizar aandoet, al begrijpt men, bij eenig nadenken, 's schrijvers bedoeling met dat ei, zorgvuldig ‘gekweekt’, doch ten slotte kapot vallend van den ziekentafel, wel.

Neen, wij doen Helman geen onrecht, als wij zeggen, dat wij dit nieuwe boek ‘'s Mensen heen- en terugweg’ het liefst ‘intermezzo’ zien blijven, daar wanneer, wat mogelijk is, hij een bepaald genre heeft bedoeld, hem dit genre wat de uitwerking betreft niet is gelukt.

CONSTANT VAN WESSEM

Hoe is een moderne Don Quichote?
Gerard van Eckeren, Parade gaat door! Em. Querido, Amsterdam; f 3.50, f 4.50

Deze nieuwe roman van Gerard van Eckeren heeft mij in verwarring gebracht. Ik zit er mee in. Ik heb dit boek niet eenmaal, maar zeker driemaal gelezen en telkens moet ik tot den slotsom komen dat ik den schrijver niet volgen kan. Ik bedoel hiermee niet dat ik den draad van het verhaal niet volgen kan, dat gaat wel, ofschoon het plotseling overspringen van de eene episode naar de volgende met dan achteraf de verklaring hoe de hoofdpersoon in die situatie geraakt was, bij een roman als deze, waar steeds het innerlijk reageeren van den hoofdpersoon als voornaamste factor optreedt, niet verhelderend werkt. Vooral ook door de vele bijfiguren, die in elk nieuw hoofdstuk een oogenblik als het ware uit den lucht komen vallen. Deze moeilijkheid is echter heel wel te overwinnen en het kan geen kwaad zich bij het lezen van een roman wat in te spannen. Neen, dit is het allemaal niet, mijn niet volgen kunnen zit dieper, in de mentaliteit van den schrijver en in de mentaliteit van zijn hoofdpersoon Willem van Weele Caers.

Ik zal trachten dit uit te leggen, wat niet eenvoudig zal zijn; men legt nu eenmaal gemakkelijker uit dat wat men wèl, dan dat wat men niet gesnapt heeft.

Het begin van dit verhaal - het gedeelte dus dat de jeugd en de jeugdomgeving beschrijft van Willem heeft mij zeer geboeid. De

belangstelling wordt gewekt voor de vele leden van het ministersgezin van Weele Caers, de ouders, de kinderen, de kleinkinderen en het nakomertje Willem. Ook de episode in Domburg en de verleiding van het nichtje Mary door Willem is aanvaardbaar. Maar daarna hangt er voor mij een soort mist over dit boek heen, waardoor ik niets meer helder zie. Willems vertrek naar en verblijf in Duitschland, zijn ontmoeting met de vrouw in den trein en haar kind, zijn verblijf aan het front als journalist, het is allemaal zoo wazig, zoo verbandloos, zoo zonder houvast. Het glijdt langs mij heen als een gesluierde film. Dan komt de ontmoeting van Willem met den inmiddels groot geworden zoon van de vrouw in den trein, Christian, een ontmoeting die mij ook weer treft als wezenloos toevallig. Hij zoekt dien jongen op, zij gaan samen uit, zij spreken over Christians moeder, Christian blijkt communist te zijn, wordt gevangengenomen; al de gebaren van deze menschen doen mij even onverklaarbaar aan als de bewegingen van visschen in een aquarium. Tot zoover over het boek. Maar er is nog meer dat boven mijn bevattingsvermogen gaat en dat is de figuur van Willem Caers zelve. De schrijver zegt bij den aanvang van zijn verhaal, van dezen Caers een modernen Don Quichote te moeten maken ‘in een samenleving welke Don Quichote alleen al daarom voor een sprookje houdt wijl de ridderlijkheid in haar gelederen zoek is,’ en als reden voor dat Don Quichote-schap geeft hij op dat ‘de twijfel in hem wortel schoot omtrent vele zekerheden waar onze wereld rustig op slaapt.’

Lezen wij nu den roman ‘Parade gaat door’ dan blijkt het dat de Don Quichoterie van den hoofdpersoon voornamelijk op twee punten neer komt. Ten eerste, dat hij zijn leven lang de schuld om het verleide nichtje met zich omdraagt en ten tweede, dat hij in het kind van de vrouw in den trein het kind van hem en Mary ziet - het kind dat nooit geboren is - en aan dat kind, Christian, zijn zorgen geeft - in den beginne niet anders dan financiëele zorg, tot het toeval hem met zijn pleegkind samenbrengt - als zoenoffer. Later als Christian politiek gevangene is gaat Willem naar zijn broer Edward, die een beroemd advocaat en de stiefvader van Mary is en heeft in zijn grenzenlooze naïeveteit - de man is dan toch al over de veertig - ‘the bloody cheek’ dezen Edward te vertellen, dat hij den jongen Christian beschouwt als het kind van Mary en hemzelf en hem om rechtskundigen bijstand voor dezen te vragen, onder toespelingen op de namen Christian en Christus. Nu vraag ik mij toch in gemoede af: is een dergelijke figuur geboren in 1893 en levende in dezen tijd bestaanbaar of ligt het aan mij en ben ik te veel ‘sophisticated’ om dezen van Weele Caers te kunnen aanvaarden en is dit nu wat men noemt het Generatieverschil? Ik weet

het niet. Mijn waardeering voor Gerard van Eckeren is zoodanig, dat ik mijn meening niet als de juiste tegenover de zijne wil plaatsen, maar aan den anderen kant, de zijne aannemen kan ik ook niet. Beter dan met zijn hoofdpersoon kan ik mij vereenigen met zijn aardige charge van een gladden journalist in den figuur van Mr. Beerschoote. Trouwens er zijn wel meer aardige charges, Anna b.v. en Evert, die aan het eind van het boek, dus ongeveer twintig jaar later, nog precies hetzelfde zeggen als aan het begin en meer van dergelijke kleine trekken.

De figuur van Armand de Dé - een soort Bretonsche Dorus Rijkers - en zijn volksche filosophieën kan mij echter weer minder bekoren. Praat een oude zeeman heusch zoo boekig-eenvoudig-diepwijs en zou hij heusch een zeemansliedje neuriën? En wat te zeggen van sterren die zoo door de hemel dartelen, dat het is alsof ‘er soms een 'n poepje laat van klinkklare pret’?

C. EGGINK

Burgemeestersidylle
G. le Maire, Groote man in kleine stad N. Samsom N.V. Alphen; f 3.40 geb.

Men doet dit boek onrecht aan, men weet ook eigenlijk niet recht hoe men het lezen moet, als men niet eerst het naschrift onder oogen gehad heeft. Dit naschrift, vermeldend dat F. le Maire hiermede de uitgave heeft bezorgd van het boek, door zijn vader G. le Maire in ‘otium cum dignitate’ geschreven, nadat deze het burgemeestersambt had neergelegd, - dit naschrift had, om misduidingen te voorkomen, juister als voorbericht aan het boek zelf vooraf dienen te gaan. Ik zal u zeggen waarom.

Het boek beschrijft het reilen en zeilen van een gemiddelden burgemeester in een gemiddelde kleine stad, die ik, al lezend, ergens langs de IJssel zag liggen. Maar ik geef dit voor beter, het stadje kan ook elders in ons vaderland gelegen zijn. Het boek geeft, op anecdotische wijze voorgedragen, een zeer aantrekkelijke weergave van de veelzijdige werkkring van dezen functionnaris, schildert met komische tinten de lastige gevallen waarvoor ‘de groote man in kleine stad’ uit hoofde van zijn ambt geplaatst wordt, en doet voelen welk een nut en eendracht hij stichten kan in de plaatselijke verdeeldheden en andere moeilijkheden, wanneer hij zijn taak conscientieus opvat en opgewekt vervult. Tot in alle bijzonderheden wordt nu de loopbaan van zulk een jeugdigen burgervader, hier F. van Doorn genoemd, nagegaan. Hoe hij solliciteert; hoe hij een ex-kapitein O.I.L. en een resident de loef afsteekt; hoe in het stadje, hier Graafwijk geheeten, de feestelijke ontvangst van Van Doorn door plaatselijke, doch geenszins eensgezinde comité's voorbereid wordt;

hoe Van Doorn tenslotte luisterrijk wordt ingehaald met zijn jonge vrouw; hoe hij voor het eerst door de stille maar spiedende straten stadhuiswaarts gaat; hoe hij kennismaakt met bode's, raadsleden, wethouders, politie, requestranten en wat dies meer zij; hoe zijn vrouw intusschen dominee's ontvangt, pastoors, notabelen en dames van notabelen; en hoe tenslotte uit den sportieven, ambitieuzen jongeman - Van Doorn is evenals zijn vrouw nog geen dertig - die blij kon zijn tot dit ambt te worden uitverkoren, mettertijd al doende een echte burgemeester gaat groeien, waarmee het stadje dat aan zijn zorg is toevertrouwd in de toekomst blij zal kunnen zijn. Ziehier het boek. Het is goed en, wat zeldzamer is, vlot geschreven. Het bereikt de hoogte van de Camera niet, pretendeert dit ook niet; het doet eerder soms aan Klikspaan denken. Ik had echter, tot ik het naschrift las, twee bezwaren, die beide door het naschrift werden opgeheven. Ten eerste het optimisme waarmee - het boek speelt in 1937 - over de speciale moeilijkheden van onzen tijd wordt heengestapt, of beter heengedanst. Er zijn in Graafwijk geen werkloozen, geen strubbelingen met het Rijk, de Provincie en naburige Gemeenten, geen lastige grootbedrijven die lastige samenwerking eischen, de burgemeester komt niet in botsing met politieke extremisten, met speculanten in de Raad, kortom, Graafwijk is een benijdbaar oord en het burgemeesterschap een verrukkelijke bezigheid. En dat anno 1937! - Ten tweede de hoofdfiguur. Het was deze Van Doorn die mij helaas wel aan de Camera en speciaal aan Hildebrand deed denken; deze eigengereide, geestige, frissche ‘groote man’, met al zijn onuitstaanbare verwaandheid onder vlotheid schuilgaand, met de wolven huilend om in zijn vuistje te lachen, deze pedanteling die, door met zijn camera ter kermis te komen meent daardoor zelf geen obscure klant meer te zijn, dit type kortom van Holland op zijn smalst. - Maar het naschrift verklaarde alles. Het speelt slechts schijnbaar in 1937, en de schrijver is niet Van Doorn zelf. Neen, het boek speelt minstens vóór den wereldoorlog, en de schrijver doet niet anders dan een denkbeeldigen jongeman, voor wien hij genegenheid koestert, in 1937 aansporen het burgemeesterschap te ambieeren, waarbij hij dit baantje zoo rooskleurig mogelijk voorstelt, hetgeen hem zoo gemakkelijk afgaat omdat het nu eenmaal een eigenschap der herinnering is de herinnerde dingen in een rooskleurig licht te stellen. Hetgeen de levensavond, tusschen haakjes, met het avondlicht gemeen heeft. Dit boek is dus veeleer geschreven door een Bruis of een Kegge, die aan een zwaartillenden Hildebrand eens wil vertellen, dat het heusch zoo warm en zoo ver niet was naar het lustpriëel aan de waterkant, en dat er heusch nog wel andere elementen in de familie te waardeeren waren dan de grootmoeder en de jachthond. Zoo krijgt dit boek, door de charme der

beschrijvingen, een charme van aanmoediging, waarmede mijn twee bezwaren vervallen, en zoo valt er, van het naschrift uit, een dieper licht in dit anders wel wat al te kinderlijke boek. Het is van een oud man, die 's avonds voor zijn deur zit, en in het dalend licht spreekt van de dingen die hij zou doen wanneer hij zoo jong was als het gezelschap dat naar hem luistert.

Si vieillesse pouvait!

TONIA DE BILT

Over kunst en schoonheid
Dr. J.D. Bierens de Haan, In gewesten van kunst en schoonheid Van Loghum Slaterus' Uitg. Mij. Arnhem; f 2.20, f 2.95

Het schrijven van gedichten is voor Hollandsche wijsgeeren minder typeerend dan hun nauwe voeling met de theologie, waaruit het zuiver philosofische later ontspringt. Bij Dr. Bierens de Haan vindt men beide kenmerken bijeen: hij is predikant geweest en poëet gebleven. Als wijsgeer is hij geen mengsel, maar een synthese van die twee. Als Idee is God het onveranderlijk richtpunt van zijn denken gebleven; in zijn taal galmt hier en daar, nauwelijks merkbaar, de kanseltoon na - overvloedige aanwending van den genitief - maar een groote bedrevenheid in het woordgebruik en machtige innerlijke stuwing waken tegen rhetorische overheersching en verstarring in het academische beide. Kostelijke stukken heeft Bierens de Haan op het gebied van de kunstbeschouwing geleverd, maar zijn idealistische voorkeur werkt belemmerend. Met het realisme weet hij, die de ontroering als oorsprong van het kunstwerk verwerpt, geen weg. Hier ontbreekt ‘het pathos der bezieling’ en fungeert de kunstenaar als ‘objectieve waarnemer’ - deze laatste is echter een fictie, zooals Dr. Bierens de Haan zelf wel weten zal. Het stempelen van realistische of naturalistische kunstenaars tot ‘verdienstelijke stadsburgers’ pleit toch wel eenigszins tegen de elasticiteit van 's schrijvers kunstbegrip. Overigens wordt zijn poging om zoowel de kunst der Renaissance als die van het Noorden als idealisme te verstaan met groote, dikwijls overtuigende welsprekendheid ondernomen, kundig gedemonstreerd bovendien aan het materiaal. Vormidealisme tegenover idealisme van het innerlijk wezen: de mediterrane geest zoekt de klare wetmatigheid volgens het vormbeginsel, het Hollandsch idealisme verneemt in de dingen een verwijzing naar het Onzegbare, dat allen vorm overschrijdt.

Het waardevolst in dezen bundel is zonder twijfel de studie over ‘De Grieksche tragedie in het kultuurverband haars tijds’, eerder verschenen in De Gids. Geleerdheid en schoone vorm strijden hier om den voorrang. De tragedie wordt door Bierens de Haan be-

schouwd als een tegenstrooming in het geheel van de op de humaniteit gerichte Grieksche cultuureenheid, die anthropocentrisch is gericht tegenover de theocratische beschaving van Azië. De tragedie vertolkt de idee der menschelijke geringheid in vergelijking met de Godheid en wordt het best verduidelijkt aan het begrip van de hubris, opgevat als 'overschrijding van een grens, die van hoogerhand aan den mensch gesteld is'. Verklaarbaar is de tragische tegenstrooming binnen de Grieksche cultuur uit de herleving van een oud religieus sentiment, dat in de dieptelagen van het Grieksche volksgemoed achtergebleven was. De Griek aanschouwt in de tragedie het noodlot, het metaphysische element tegenover het psychologische van de hubris als ongeweten overschrijding. B. de H.'s beschouwingen leiden tenslotte tot een merkwaardige synthese, veroorzaakt door de Orfische zienswijze, die Moira niet als taboe maar als Anangke verstaat. These: de humaniteit. Antithese: de tegenstroom, opgeweld uit den levensnood. Synthese: de tegenstrooming wordt dienstbaar gemaakt aan de humaniteitsidee, die er een onverwachte diepte en perspectief door verkrijgt. De menschelijke grootheid bestaat op een ander plan dan dat van zijn aardsche bestaan, de kleinmaking is moment binnen de grootheid van den mensch. De humaniteitsidee neemt de tegenstrooming in zich op, die haar voor vervlakking en lichtvaardig optimisme behoedt.

Aldus het schema van Bierens de Haan's gedachtegang, die zelden hooger vlucht nam dan hier. Met een vermelding van de overige titels: 'Karikatuurkunst', 'De kultureele roeping der Dichtkunst', 'De geboorte der Kunst uit de Visie', 'Essentieele en dekoratieve Kunst', 'Vormgeving' en 'De Taal des Begrips en de Taal van het Teeken' moge worden volstaan.

R.F. BEERLING

Paulus, een verschoven conflict
Teixeira de Pascoaes, Paulus, vert. Thelen en Marsman J.M. Meulenhoff, A'dam; f 3.90, f 4.90

Een groot forsch boek. Zwarte omslag. Rechte, groote witte letters, P a u l u s , als een zinnebeeld van kracht en zelfverzekerdheid. Wazig daaronder een geheimzinnig cryptogram, dat aan die witte zelfbewustheid van den titel een magisch effect geeft en hem tegelijk tot een masker maakt. Het strakke, tartende masker-gezicht van een verbijsterd man die voldoende zelftucht heeft om zijn ontsteltenis en hulpeloosheid te verbergen. Daaronder, aan den voet, bescheiden 'Teixeira de Pascoaes', zonder voornaam, onpersoonlijk, onbelangrijk. Verder een klein papiertje met de aankondiging: een zeer belangrijk boek.

Zeer belangrijk. Inderdaad. Maar waarom? Als typisch Portu-

geesch cultuurproduct, met die eigenschappen welke men den Portugeezen gaarne toeschrijft en welke Teixeira de Pascoaes in hooge mate bezit? Lyrisch gevoel, kleurige taal van een onrustige, beeldende fantasie, vage dichterlijk-religieuze stemming, fonkeling van vernuftige ideeën die plotseling uit die dichterlijke mijmeringen van sentimenteelen aard opflitsen en ze ironisch belichten...? Of zeer belangrijk als cultuurproduct van het Iberisch schiereiland, het groote, nog steeds in zijn eigenlijk karakter en wezen onverkende vaderland van de 'zachtmoedige, dichterlijke' Portugeezen, de 'hooghartige, tragische' Castilianen, de 'gefolterde, glimlachende' Andaloeziërs, en de 'gewiekste, zakelijke' Catalanen, allen met hun geijkte etiket dat de gemakzucht en de pedanterie op hen heeft geplakt?

Belangwekkend als roman? Om zijn handeling en kleurige tafereelen, boeiende beschrijvingen, romantische figuren, open verschieten op verboden gebieden, dramatische ontmoetingen, tragische conflicten, strijd van deugd en ondeugd, zedigheid en ontucht, vroomheid en cynisme, zekerheid en zielig zoeken?

Belangwekkend om zijn levensbeschouwing, zijn denkbeelden, zijn onverwachte verbinding van onverbindbaar gedachte gevoelens, ideeën, handelingen, stemmingen? Belangwekkend als taal en stijldocument waarvan de meesterlijke Nederlandsche vertolking de betrouwbare spiegel wil zijn?

Zeer belangwekkend, inderdaad, om al deze redenen. Van elk dezer gezichtspunten uit kan men dit boek langdurig beschouwen en bestudeeren en tot de gevolgtrekking komen dat het een werk van blijvende beteekenis zal zijn.

Maar een diep teleurstellend boek voor degenen die van het Iberische schiereiland een boek over de beschreven figuur, Paulus van Tarsen, verwachten. Een boek over den grondlegger van het Christendom, een boek over den belichamer van het Christendom, en dan een boek 'voor bedrukte zielen'...

Van 'bedrukte zielen' is de wereld nu vol, en in ettelijke landen maken zij de sfeer zoo gedrukt en geladen als hun eigen gemoed. Het zijn deze bedrukte zielen die opkijken naar Paulus, en van Paulinische figuren hun vertroosting verwachten. Ik heb dus het recht den schrijver bij zijn woord te nemen, en te zeggen dat hij die bedrukte zielen steenen voor brood, in casu, keurige, kleurige, gevoelige, spitsvondige en ironische woorden in plaats van ter zake dienende werkelijkheden in daad, houding en gedachte heeft gegeven.

De 'bedrukte zielen' onzer dagen verwachten hun 'heil en vertroosting' niet in de eerste plaats van dien Paulus die staat tegen-

over zijn kennelijk tegenbeeld, Nero, met al zijn nevenfiguren. - Een kostelijke romantische Nero, waar honderd jaar geleden Byron van gesmuld zou hebben en waar nu brave burgerjuffrouwen ontsteld en verrukt van lezen. En nevenfiguren in denzelfden trant. - Een Portugees, een Spanjaard, een Pool - om slechts dezen te noemen - die in zijn bedruktheid dit boek in zijn handen krijgt, zal het ter zijde leggen als 'literatuur' in den slechten zin van dit woord: het speelsche ontvluchten van de werkelijkheid.

Deze werkelijkheid staat den Portugees en den Spanjaard, en anderen, thans zeer helder voor den geest, hij voelt ze aan den lijve, hij gaat er onder gebukt. Honderden gaan er den dood door in, duizenden ondergaan haar in de gevangenis.

Teixeira de Pascoaes heeft deze werkelijkheid, en Paulus tegenover haar, niet aangedurfd. Zijn roman is de sleutel tot alle historische romans. Het verschuiven en ontloopen van de eigen problemen en conflicten.

Paulus was in zijn wezen en handelingen beter in de hedendaagsche werkelijkheid te belichten geweest dan in een fictieve wereld die opgebouwd wordt met schamele kennis (en een meesterlijk beeldend vermogen).

De Paulus voor de bedrukte zielen is de prediker van het Evangelie van den zachtmoedigen Zoon des Menschen, de incarnatie der barmhartigheid, nederigheid, zedelijke ongereptheid, vroomheid en naastenliefde.

Stel dien Paulus tegenover het historische raadsel waar wij ons hoofd - en hart - over breken, nl. hoe datgene wat in alle opzichten van de daad, tactiek en houding de volstrekte verloochening is van de zedelijke en godsdienstige waarheden van Jezus-Paulus, zichzelf kroont en wettigt als 'het positieve Christendom'.

Een Portugees had Paulus n i e t tegenover een figuur als Nero, Drusilla e.a. moeten stellen, in een wereld die een fabeltje voor hem is waarover hij naar hartelust kan fantaseeren, maar hij had hem tegenover een Oliveira Salazar moeten stellen. Hij had zijn Paulus niet in Jerusalem of Rome moeten laten berechten door een rechtbank waar hij geen flauwe voorstelling van heeft, maar door de rechtbanken in Portugal. Of door een rechtbank in Burgos, aangeklaagd door Pater Leturio...

Niet Paulus als (weggedoken) toeschouwer van een arena waar belijders van het Christendom door wilde dieren worden verscheurd, maar Paulus die ziet hoe de heeren en dames van 'het positieve Christendom' de bedrukte Christenen in de afschuwelijke Portugeesche gevangenissen van dit instituut opsluiten. Niet Paulus tegenover de verdorvenheid en het geweld van een gefantaseerde wereld, maar Paulus die priesters in naam van Jezus Christus tanks

ziet zegenen en met het kruisteeken ziet behangen. Niet Paulus met het suggestieve kruis der verheerlijking voor oogen, maar Paulus die in naam van 'de Westersche, Christelijke cultuur' in Burgos 'op een wandeling wordt meegenomen' en met revolverschoten wordt afgemaakt... Paulus de ziel van het Christendom, tegenover het masker.

Het is een raadsel hoe Teixeira de Pascoaes dit conflict van onze dagen naar een mythologische wereld heeft kunnen verschuiven, en toch zijn speelsche arabesken als woorden van troost voorlegt aan menschen die de vertwijfeling in hun ziel en den dood voor oogen hebben. Hoe iemand die midden in een wereld van bedrog en onmenschelijk geweld staat, en ziet dat dit bedrog en dit geweld zich wil dekken en heiligen met een beginsel dat het met voeten treedt, den werkelijken belichamer van dit beginsel n i e t tegenover dezen bekenden en werkelijken tegenvoeter maar tegenover een denkbeeldigen en onwerkelijken tegenstander plaatst, is mij een raadsel.

Het antwoord zal wel zijn wat een oude, ongeletterde, Spaansche vrouw eens tegen mij zei toen zij me alle dagen met mijn boeken bezig zag: 'Boeken is onzin (patrañas) waar je mee bezig bent om niet wat werkelijks (brood bakken bijv.) te behoeven te doen'.

En brood is 'Paulus' van Teixeira de Pascoaes voor velen en voor mij niet. Zijn gestyleerde woorden dekken de naakte werkelijkheid niet, en voeden niemands honger.

J. BROUWER

De geschiedenis van de wals
Heinrich Eduard Jacob: Johann Strauss, und das neunzehnte jahrhundert em. querido verlag, amsterdam; f 3.75, f 4.90

In het Critisch Bulletin van November '37 besprak ik onder den titel 'De Mozart van de Champs-Elysées' het monumentale boek van S. Kracauer 'Jacques Offenbach und das Paris seiner Zeit'. Ik herinner om twee redenen aan dit boek. Ten eerste om het eenigszins verwante onderwerp (immers Jacques Offenbach en Johann Strauss vulden elkander in het Europeesche amusementsmuziekleven aan en hun onderling contact is merkwaardig genoeg geweest) maar ook breng ik deze boeken met elkander in verband, omdat zij beide hun oorsprong (en ik kan er, ook wat de Strauss-biografie van Jacob betreft, dadelijk aan toevoegen: hun succes) te danken hebben aan dezelfde werkmethode, n.l. de sociologische of cultuur-historische. Kracauer noemde zijn boek een 'Gesellschaftsbiografie': hij gaf een boeiende beschrijving van het Parijsche leven in al zijn geledingen vanaf Louis-Philippe tot den aan-

vang van de Derde Republiek en de figuur Offenbach vormde in deze beschrijving het centrale punt. Heinrich Eduard Jacobs Joh. Strauss-biografie is eveneens een 'Gesellschaftsbiografie'; hij vatte zijn taak in sociologisch opzicht even breed en veel-omvattend op als Kracauer deed. Daar het boek van Jacob eenigen tijd later verscheen dan dat van Kracauer, is het wellicht goed, even vast te stellen, dat de auteurs onafhankelijk (en wellicht ook onwetend) van elkander hun stof behandeld hebben. In een naschrift, welke een zeer volledige bibliografie bevat, merkt Jacob op, dat het boek van Kracauer te laat verscheen, om door hem nog geraadpleegd te worden. Maar Jacob neemt toch even de gelegenheid waar, om zijn bewondering voor het werk van Kracauer uit te spreken als de best geslaagde bijdrage tot de sociologische methode, welke op muzikaal-biografisch gebied sinds Paul Bekker is geleverd.

Ik zou deze eerepalm echter op z i j n beurt aan H.E. Jacob willen overreiken, want hij betrekt, veel meer dan Kracauer deed, de muzikale verschijnselen in zijn betoog. Kracauer waarschuwde den muzikaal-geïnteresseerden lezer in zijn voorwoord, dat deze wel het een en ander te kort zou komen: het was den auteur meer te doen om de functie van Offenbach in het openbare leven van diens tijd, dan om de muzikale analyse en interpretatie van diens werken. Binnen deze grenzen is het boek van Kracauer in ieder opzicht voortreffelijk geslaagd. Doch Jacob behoefde dit voorbehoud niet te maken. Hij merkt eveneens op, dat het hem meer om de cultuur-historische verschijnselen dan om de muzikale aesthetiek te doen was, maar intusschen heeft hij een prachtige synthese tusschen deze beide elementen bereikt. Hij teekent den Empire-tijd ten voeten uit, schetst de patriarchale en toch ongedwongen verhouding welke in het voormalige Oostenrijk en vooral in de stad Weenen tusschen adel en volk bestond, beschrijft uitvoerig de Weensche etablissementen waarin de vreugden van de wals gevierd werden, houdt zich uitvoerig bezig met de politiek, de levensgewoonten, de mode en alle mogelijke verschijnselen van dien tijd, maar het aantrekkelijke van dit boek schuilt vooral hierin, dat de rhytmen en melodieën den lezer voortdurend tegenklinken. Deze muzikale suggestie wordt nog verhoogd door het feit, dat in den tekst tallooze noten-voorbeelden zijn opgenomen, welke den muzikalen lezer in staat stellen, de klanken innerlijk te hooren of zijn herinnering aan de piano op te frisschen. Deze muziek-voorbeelden dragen geen didactisch oogmerk, doch zij passen zeer organisch in de continuïteit van den tekst en zij maken dit boek, dat levendig en onderhoudend is geschreven, uitermate tintelend en melodieus.

H.E. Jacob heeft zijn 'Geschichte einer musikalischen Weltherrschaft' - een grootscheepsche titel, welke echter door den inhoud

van het boek volkomen gerechtvaardigd wordt - met twee jaartallen afgebakend: 1819 tot 1917, - van het eerste openbare optreden van Johann Strauss Sr. tot aan den dood van Eduard Strauss, den jongsten zoon van Johann Jr. Men kan deze jaartallen echter ook volgens muzikale gebeurtenissen interpreteeren: in den zomer van 1819 componeerde Carl Maria von Weber zijn 'Aufforderung zum Tanz', welke in de wals-compositie een belangrijke ommekeer te weeg bracht en in 1917 landde de eerste Jazz-band in Europa, welke van Parijs uit een muzikale mentaliteit in ons werelddeel verspreidde, waarin de Weensche wals niet langer aarden kon. H.E. Jacob heeft de geboorte van de wals niet alleen psychologisch verklaard, doch hij blijkt eveneens een grondig kenner te zijn van de wals als zuiver-muzikaal verschijnsel. Zeer terecht toont hij aan, dat de walsen, welke J.N. Hummel componeerde ter gelegenheid van de opening der beroemde Apollosaal van Sigmund Wolffsohn (deze merkwaardige verschijning in het Weensche amusementsleven wordt scherp geteekend!), eigenlijk nog menuetten waren en van de bekende episode uit het tweede bedrijf van Mozart's opera 'Don Giovanni', waarin menuet en Ländler op geniale wijze tegen elkander uitgespeeld worden, geeft Jacob een zeer heldere en aanvaardbare analyse. De eenige periode, welke wat vluchtig en niet volledig gedocumenteerd behandeld werd, is die van den overgang van de primitieve Oostenrijksche volksdansen ('Stampfen und Drehen') naar de meer geciviliseerde Weensche wals. De Linzer folklorist Dr. Hans Commenda heeft hieromtrent in het tijdschrift 'Heimatsgaue' (1923) zeer interessante gegevens gepubliceerd, welke Jacob waarschijnlijk niet onder oogen gekomen zijn. Juist omdat de schrijver vaak zoo diep ingaat op technische en aesthetische onderwerpen, zou men deze begin-periode wat breeder behandeld willen zien. Doch waar Jacob de vraag beantwoordt, waarom juist in dien tijd de Weensche wals den boventoon kon voeren, worden zijn uiteenzettingen buitengewoon boeiend en vindingrijk. Hij komt wel eens tot divagaties, welke niet geheel overtuigend zijn, doch hij houdt zijn fantasie over het geheel streng onder contrôle van het historische feitenmateriaal en hij heeft over de veelvuldige levensverschijnselen en hun onderling verband zelfstandig nagedacht. In het menuet, dat in een bepaalden 'stand' begon en daartoe ook weer terugkeerde, ziet hij een geordende uiting van klassicisme en Aufklärung. De wals daarentegen is een typische uitingsvorm van de romantiek, want door de draaiende beweging bezit zij eigenlijk begin noch einde en juist dit 'oneindige' is volgens de gebroeders Schlegel een van de voornaamste kenmerken van de romantiek. Jacob werkt deze gedachte op blz. 96 aldus uit: 'Der Walzer floß in sich selbst zurück, nach Art jener geometrischen

Körper, mit denen er verwandt war: nach Art des Kreises, der Kugel, des Zylinders. Die Tätigkeit des Walzertanzens war eine unendliche: der Tänzer tastete die Unendlichkeit'. Fijnzinnig en uit het wezen der muziek onmiddellijk voortvloeiend is het onderscheid, dat de schrijver maakt tusschen de walsen van Lanner en Strauss en die van Franz Schubert. De 'Ländler' van Schubert zijn niet als gebruiksmuziek bedoeld; de componist danste zelf niet. 'Das Staunen über ihre Harmonik - über den raschen Lichtwechsel von Dur nach Moll und wieder nach Dur; oft in einem einzigen Takt! - spricht mehr zu unserer Phantasie als zu den Beinen der Tanzenden. Die nicht dagewesenen Kühnheiten ihrer Vorhalte und Querstände könnte man tanzen - das ist es nicht. Aber es ist eine Kühle in ihnen, der große schubertische Ernst, der sie zum Tanz ungeeignet macht. Kann man das Wetter zum Tanz auffordern?' Jacob toont echter ook aan, hoe de 'toegepaste' wals, die in de eerste plaats geschreven werd om den dans te begeleiden, in haar meest geïnspireerden staat eveneens uitsteeg boven haar beperkte doelstelling. De walsen van Johann Strauss Sr. vereenigden twee eigenschappen: 'Grazie für die Gebildeten und dennoch Gebrauchsmusik für das Volksfest' en de zoon gaf aan zijn cycli een symfonische allure: 'Wie die Formen der hohen Musik dies lehren, so schuf der jüngere Strauss seine Walzer'. Vandaar de groote waardeering welke Strauss ondervond bij zijn tijdgenooten Hanslick, Brahms en Bruckner. Uit dergelijke opmerkingen, waarvan er meerdere te citeeren zouden zijn, blijkt dat H.E. Jacob een groote mate van muzikale eruditie bezit, welke het hem mogelijk gemaakt heeft, zijn sociaal-biografische studie ook in muzikaal opzicht belangwekkend en zelfs gezaghebbend te maken. Van zelfstandige waarde is o.a. zijn historisch overzicht van de militaire marschmuziek, welke culmineert in een knappe paraphrase van de Radetsky-marsch. Dat de auteur van 'Der Grinzinger Taugenichts' de typisch Weensche sfeer in dit boek meesterlijk heeft getroffen en volgehouden, behoef ik nauwelijks te vermelden. Jacobs Strauss-biografie is in ieder opzicht een bewonderenswaardig boek.

WOUTER PAAP

De laatste ridders
Halil beg Mussayassul, Das land der letzten ritter, eine erzählung aus den Kaukasischen bergen. Aufgezeichnet von Luise Laporte Becksche Verlag, München

Sedert Robakidse de geheimzinnige wereld van den Kaukasus door zijn romans en novellen voor den Europeaan heeft ontsloten, schijnt de belangstelling van het Duitsche publiek op den Kaukasus geves-

tigd te zijn. De wereld, die zich voor de verbaasde oogen van den lezer openbaart, is opwindender dan de phantasie van een dichter zou kunnen uitdenken. En toch is deze wereld tot voor korten tijd werkelijkheid geweest. Vergeleken bij Robakidse, den Georgiër, is Halil Beg, de Awaar, onmiddellijker, oerkrachtiger en primitiever, daarom werkt ook zijn episch dichtwerk als een stuk ruwe natuur. Bergen, kloven en het grootsche panorama van zijn door de cultuur onaangeroerd gebleven geboorteland Dagestan hebben hem gevormd; en zooals zijn majestueus ruwe vaderland is ook zijn stijl: hard, hoekig, mannelijk.

Zooals een sprookje uit langvervlogen tijden klinkt zijn rustig verloopend verhaal. De wereld, die hij schildert, is wreed en zuiver, zooals de reuzenmuur van bergen, die hem van zijn kindsheid af omringt. ‘Op het feest volgen maanden van stille en toch gevulde eentonigheid. De eeuwige bergen stonden daar, gesloten en afwijzend, en zon, wolken, maan en sterren trokken in wisselend spel aan hen voorbij. Trots en gesloten zooals zij volhardden ook de mannen in den stroom van de komende dagen op hun overgeërfde manier, zonder naar wat nieuws begeerig te zijn. Volgens hun gewoonte leefden zij onbezorgd zooals de adelaars; paard en wapen waren alles wat zij noodig hadden. Zij reden als heeren weg uit hun huis en keerden als heeren daarin terug.’

De strenge zede van de bergen dringt aan deze menschen haar levensvorm op. Niets vreemds dringt binnen in deze ontoegankelijke bergholen. Hun onherbergzaamheid beschut de bergbewoners voor Europeesche invloeden. Oeroude zeden en gebruiken worden hier trouw bewaard. Trouw is de hoogste deugd, bloedwraak enkel geldende zoen, strijd tegen de natuur, tegen de dieren, tegen de naburige volken oerelement. Wonderlijke sagen en sprookjes zijn geweven door deze ruwe werkelijkheid, feesten worden gevierd, die bij ons de voorstelling uit Duizend en één Nacht weer levendig maken, fijne, rijzige vrouwen schrijden koninklijk voort over de kostbare tapijten. Een sprookjesachtige en toch werkelijke wereld, een Oostersch-adellijke levensvorm, die door de revolutie is vernield. Het thema van dit boek is tenslotte een tragisch thema: het beeldt den ondergang van een geslacht uit, meer nog: van een wereld. Strijd is de primaire uiting van deze wereld, van het speelsche meten van de lichaamskrachten tot aan de geestelijke temming. Het bewonderenswaardige van dit dichtwerk ligt in de eerste plaats daarin, dat hier om zoo te zeggen een bovenpersoonlijke uiteenzetting wordt gegeven van objectieve, historische krachten en hun samen gevlochten zijn met den transcendenten achtergrond van de gemeenschap. Een ondergaande wereld, waarop de Islam gedeeltelijk zijn stempel heeft gedrukt, en gedeeltelijk heidensch, wordt

hier door een nieuwe weggespoeld, die op geen andere waardetafel kan bogen dan op klassenstrijd en vernietiging van het bestaande. Ondanks de tragiek van dit gebeuren ontbreekt in dit boek het eigenlijke tragische, omdat bij tragiek een zekere vrijheidsbeperking behoort, een dispolariteit van enkeling en gemeenschap, maar de Awaar Halil Beg komt tot het inzicht van zijn vrije Ik eerst wanneer de wereld van zijn geboortegrond ineengestort achter hem ligt en hij niet meer de verbondenheid met zijn volksgemeenschap, zijn bloedverwanten en zijn grond voelt. Maar ook dan overwint hij de conflicten, doordat hij de wet van zijn land en zijn geloof (Islam) in zich laat werken. ‘Veel heb ik verloren, en menig nieuw iets verkreeg ik, maar ongeschonden bleef voor mij het geboorteland, en zooals de eeuwigheid ligt het tegelijkertijd achter mij en voor mij.’ Zoo eindigt het boek van Halil Beg.

Het boek is met eenige gekleurde platen en vele teekeningen van den schrijver verlucht, die een getrouw beeld geven van de menschen, zeden en kleederdrachten van zijn geboorteland. Luise Laporte heeft dit schoone verhaal met diep meevoelende kunst in het Duitsch overgebracht.

ALFRED HACKEL

Sherston's biografie voltooid
Siegfried Sassoon, Sherston's progress Faber & Faber Ltd., Londen

Wie ‘The Memoirs of a Fox-hunting Man’ en ‘The Memoirs of an Infantry Officer’ gelezen heeft zal vol verwachting aan dit laatste boek over Sherston beginnen en hij zal in zijn verwachting niet worden teleurgesteld. ‘The Memoirs of an Infantry Officer’, eindigend in de verbijstering van den man, die alleen trachtte aan den wereldoorlog een einde te maken, lieten den lezer in spanning en zonder eenig vermoeden hoe de ontwikkeling van Sherston in de toekomst zijn zou. Nog altijd was hij een jonge man met zeer vele beminnenswaardige eigenschappen, nog altijd evenwel was hij onvolgroeid, hoe beheerscht, gesloten zelfs, zijn wel bijzonder Engelsch karakter was, hij liet zich nog verleiden door zijn impressies, hij kende nog de plotselinge zwenkingen van hooge, vrijwel redelooze vreugde in diepe verslagenheid, zijn meeningen werden gekenmerkt door een groote spontaneïteit, maar ook niet zelden door een gebrekkige verantwoording.

Sherston, zooals men weet, werd niet voor den krijgsraad gebracht, hij werd naar een hospitaal voor zenuwlijders gezonden. Met zijn ervaringen in dat hospitaal begint Sherston's Progress. Hij ontmoet daar den zenuwarts Rivers en in dezen man vindt hij iemand, dien hij onmiddellijk als zijn meerdere erkent. Deze man is wijs, oud en

wijs, diens meeningen zijn niet de vlottende meeningen van den jongeling. Hij laat Sherston praten, zooveel hij maar wil, maar, nauwelijks merkbaar in den beginne, weet hij Sherston te doen inzien hoe veel meer gecompliceerd de wereldoorlog en de schuld aan den wereldoorlog, hoe veel meer gecompliceerd vooral het leven is dan deze denkt. Sherston vat een soort heldenvereering voor dezen zenuwarts op en in die vereering groeit zijn geest, hij is altijd van jongsaf een innerlijk levend mensch geweest nu wordt hij dat nog in hoogere mate. Desniettemin blijft hij het leven om zich heen zien en niet zelden geniet hij er van, zijn herinneringen blijven van een prachtige ironie en zelfironie, de typeering van de verschillende karakters, van de vredesapostelen, de theosofen, van den in Amerika rijk geworden Ier 'Mister' zijn meesterlijk, ze worden niet geschetst op de wijze van een novelle of roman, zij worden benaderd op de wijze van het Engelsche essay, oogenschijnlijk wijdloopig, maar met tal van fijne schakeeringen, en voor hen, die van het essay weten te genieten, onvergetelijk. Een zekere Macamble, doctor in de philosophie, tracht Sherston over te halen uit het zenuwlijdersgesticht te vluchten om zich geheel aan den vrede te wijden, Sherston luistert naar hem.

'Na hem echter een uur of anderhalf te hebben aangehoord wist ik maar een enkel ding heel zeker - dat Macamble zich een tamelijk groot man vond. En als zoovelen van ons die een zelfde geloof belijden, had hij tot dusver slechts weinig menschen gevonden, die het met hem eens waren in deze optimistische zelf-waardeering. Ik veronderstel, dat hij in mij een discipel in potentie zag...'

Zoo, schertsende, worden ons de ontmoetingen van Sherston medegedeeld, maar noch de glimlachende voorstelling van de gevaarlijkste lieden voor de Engelsche cultuur, de theosofen en de philosofeerende biologen, noch de dolzinnige avonturen met 'Mister' in Ierland doen den lezer vergeten hoe ernstig dit slotgedeelte van Sherston's herinneringen in wezen is.

Sherston vraagt aan om weer naar het front te vertrekken, eerst wordt hij naar Palestina gezonden, dan keert hij als commandant in Frankrijk terug. In de aaneenschakeling van dagboekbladen, die het leven aan het front beschrijven, gaat men vooral de verandering bemerken, die er in Sherston heeft plaats gevonden, zijn jongelingsschap blijkt voorbij, hij heeft een hoogere verantwoordelijkheid gekregen en hij aanvaardt deze verantwoordelijkheid, het leven dat eerst zoo wijd en beloftevol scheen, is ingekrompen tot een enger, maar vaster levensbesef, het besef, dat eenieder op deze wereld een taak te vervullen heeft. Maar door deze inkrimping, die veel wat schoon was uitbant, komt nog een ander besef, de inkrimping blijkt ook concentratie en verdieping; ten slotte, nadat Sher-

ston, gewond, in een hospitaal in Londen, zijn laatste bezoek van Rivers ontving, ziet hij in, waar de waarde van het leven van den mensch gezocht moet worden, niet in de emotie, die komt en vergaat, niet in het woord, niet in de meening, niet in de daad zelfs, maar in het wezenlijke, waaruit emotie, woord en daad voortkomen: 'uit de innerlijkste stilten van het hart kennen wij de wereld zooals ze is, en onszelven, zooals de wereld ons gemaakt heeft.'

JOS. PANHUIJSEN

Herzien herdenken
Maurits Sabbe †

De beteekenis van Maurits Sabbe ligt in de verscheidenheid van zijn werk. Op geen enkel van de vele gebieden, waarop hij zich, in rustige overgave, heeft bewogen, en die zich uitstrekken van het zuiver literaire tot het cultuurhistorische, heeft Sabbe inderdaad blijk gegeven van uitzonderlijke talenten: is hij geweest de man die aan de leiding stond, noch de man met den kloeken synthetischen blik. Doch op elk van die gebieden heeft hij, zonder eenige moeite, met degelijk werk naam gemaakt - u n n o m h o n o r a b l e , zou de Franschman schrijven. Met zijn geest en zijn overtuiging was hij ten andere een trouwe zoon der bourgeoisie. Doch er een, in wiens hart en geest geen roekelooze, maar toch een bizonder beminnelijke adel heerschte, met zéker een open oog voor andermans nooden, doch zonder koortsigen drang om zich die nooden zóó aan te trekken, dat hij er zijn nachtrust voor laten zou. Meer dan eens heb ik, met hem in gesprek, den indruk gehad dat hij gaarne luisterde naar beschouwingen over zaken die op het dagelijksche politieke en sociale leven betrekking hadden, doch nooit zocht te vernemen of te begrijpen wat niet tot het onmiddellijk kenbare en bruikbare behoorde, wat met de diepere bewogenheid van geest en gemoed verband hield...

Sabbe is den weg gegaan, die reeds door de eigen carrière van zijn vader, Julius Sabbe, was afgebakend, zoodat zijn leven, mutatis mutandis, literair en sociaal eigenlijk geweest is een verlengstuk van het leven van den vader, die zelf als schrijver, professor en liberaal politiek man aanzien genoot. Ook heeft Sabbe zich nooit aangesloten bij zijn tijdgenooten, Streuvels, Vermeylen en de andere zoogenaamde Van Nu en Straksers. Hij bleef volkomen afzijdig, zonder belangstelling, vastgeankerd in de bourgeois-traditie van zijn eigen vader, hartsgrondig wars van elke revolutionnaire levensenergie. Zijn literair werk munt derhalve niet uit door kwaliteiten die wijzen op kernachtigheid, grondigheid en kracht van suggestie of door kwaliteiten die, om welke reden dan ook, benieuwen en verrassen.

Maar het boeit door de gulheid en de openheid van de emotie, door de gemoedelijkheid en de zeldzame innemendheid van den verhaaltoon. Sabbe beschikte dus juist over die, eerder lijdelijke dan actieve, eigenschappen, die zijn verhalen in een ruimen kring van belangstellenden aanvaardbaar en genietbaar konden maken. Te meer daar in dat werk steeds de aantrekkelijke atmosfeer heerscht van het eenige Brugge; te meer óók daar het, voor den Vlaamschen lezer althans, ongedwongen beantwoordde aan een reeds gevestigden smaak, ontstaan uit Conscience, Tony Bergmann en eenigermate ook uit Teirlinck-Stijns. Maar aan die drie voorgangers is Sabbe superieur. Het breekt geen ruiten, dat werk van Sabbe; maar het bekoort, ondanks zijn gebreken, door zijn eerlijkheid en met tal van bladzijden en met sommige figuren uit die verhalen kan men zelfs, zich kostelijke uren van stil genot herinnerend, gaan dweepen. Genoegen verschaffen ‘Een Mei van Vroomheid’, ‘De Filosoof van 't Sashuis’, ook het ‘Pastorken van Schaerdijcke’; en verder heel wat bladzijden uit ‘De Nood der Bariseele's’ en uit ‘Het Kwartet der Jacobijnen’.

Ook als tooneelschrijver heeft Sabbe naam gemaakt. Op dat gebied trad hij, evenmin als op elk ander, revolutionnair op. Alleen de traditioneele wegen wekten zijn belangstelling, alleen die vond hij goed te volgen. Voor experimenten à la Teirlinck voelde hij niets. Het publiek, dat hij kende, de bourgeoisie die hij vertegenwoordigde, wenschten geen vernieuwing, hadden zelfs geen besef, geen benul van nieuwe formules. En Sabbe, kalm en rustig, schreef ‘Fanny's Sonnet’, schreef ‘Caritate’, schreef ‘Bietje’: de leeraars in de conservatoria, de tooneelmaatschappijen, die in Vlaanderen weelderig bloeien, een enkele maal de officieele schouwburg vonden in dat werk van Sabbe luisterrijke stof voor studie en vertooning, en hebben tot grootere voldoening van leerling en publiek dankbaar van de schoone gelegenheid gebruik gemaakt. Sabbe is het nooit te doen geweest, bij het publiek in het gevlei te komen, op zoek naar populariteit; maar hij heeft steeds gemeend dat het plicht was, het volk datgene aan te bieden en voor te zetten wat het, zonder verscheurdheid, in volle overgave van zijn gansche wezen, smaken en genieten kon.

De talrijke publicaties van Maurits Sabbe op het gebied van de folklore, de musicologie, de literatuurgeschiedenis en de cultuurhistorie - b.v. ‘Dierkennis en Diersage bij Vondel’, ‘Letterkundige Verscheidenheden’, ‘Mozaïek’, ‘Brabant in 't verweer’ en de talrijke studies aan het Plantijnsche huis en zijn bewoners gewijd - treffen door soortgelijke eigenschappen als in het literair werk worden geapprecieerd: welwillende bronnen-studie, grondige eerlijkheid, kordate formuleering van opvattingen en conclusiën.

Men mist er de schittering in van de intellectueele knapheid: de fonkel van een diepgeworteld levens- of tijdsbeeld, de koele gloed van een op een beslissend punt gerichte beschouwing. Maar men leest nochtans de uitgebreide documentatie, de kalme redeneeringen en overwegingen die Sabbe ons, in verband met de aangehaalde feiten, ten beste geeft, met een gansch bizondere belangstelling. Want zij bekoren zooals gekleurde volksprenten doen; of zooals, op een ander plan, methodisch ingerichte tentoonstellingen van tijdsdocumenten doen: zij zijn kostelijke dierbare b i j d r a g e n tot het grootsche beeld - in wording - van het cultuurleven van het Vlaamsche volk.

Wat Maurits Sabbe in de vele functies die hij heeft bekleed - o.m. hoogleeraar en leeraar aan verschillende onderwijsinrichtingen, conservator van het Plantijnmuseum, - en verder als redenaar, en vaak ook als politicus in cultureele aangelegenheden, voor het Vlaamsche volk heeft beteekend, behoeft niet in het bizonder te worden gememoreerd. Doch ook op al die gebieden heeft Sabbe, inzonderheid door de beminnelijke eigenschappen van zijn geest en zijn hart, treffend getoond, een man van beteekenis te zijn.

Maar zoo heeft Sabbe, door de verscheidenheid en de volheid van zijn verdiensten, in onzen tijd en in een zeldzame atmosfeer van sympathie, als het ware dat goed gevulde leven geleid dat die ‘clercs’ - naar Benda's woord - is beschoren geweest, die in vroeger eeuwen het Plantijnsche huis hebben bezocht, en wier roem, met de herinnering aan hun werk en hun begaafdheden, onverzwakt tot ons is doorgedrongen. En naar wie wij opzien, soms met eenigen spijt.

T.v.B.

Critisch curiosum

Het gegronde der klagt, dat in Nederland te veel maandwerken en weekbladen worden uitgegeven, bleek in 1878 uit eene kleinigheid. Op den zelfden dag verscheen een nummer van den Spectator en een nummer van den Gids, waarin dezelfde schrijver, met aanhaling derzelfde bewijsplaatsen, eenigszins anders gerangschikt of ingekleed, hetzelfde afkeurend oordeel over dezelfde vertaling van Macbeth uitsprak en staafde. De medearbeiders kunnen de zich vermenigvuldigende periodieken niet bijhouden. Zij bewerken één stof voor twee organen, en somtijds is de stof nog ondankbaar daarenboven.

BUSKEN HUET (Ned. tijdschriften in 1878).

Uit de werkplaatsen

Van Theun de Vries' ‘Stiefmoeder Aarde’ zal binnenkort een Duitse uitgave het licht zien bij de Büchergilde Gutenberg te Zürich. Van Maurits Dekkers ‘Oranje en de opstand der Nederlanden’ verscheen een Amerikaanse vertaling onder de titel ‘Beggar's Revolt’.

Op de bres
Door Anthonie Donker
Vondel na het Vondeljaar

Nu het Vondeljaar tot het verleden behoort en nog slechts uit een enkele verafgelegen plaats een late krans naar Amsterdam gedragen wordt, komt de vraag op naar de resultaten der vele en groot opgezette Vondelherdenkingen in den lande. Welke uitwerking heeft het gehad? Of is het intusschen reeds weer uitgewerkt? De hulde sloot uiting van bewondering en propaganda in. Hebben zij, die bewonderden en getuigden, hen die er afzijdig en meestal met bezwaarde schoolherinneringen tegenover stonden, kunnen overtuigen? Het Gedenkboek van de Vondelherdenking zal eerlang verschijnen, waarin het vele dat op touw gezet was tot Vondels eer, met het vele dat gesproken is tot beter begrip van hem, voor latere belangstellenden is geboekstaafd. Maar kan men zich de illusie maken, dat de voor een korten tijd in breede kringen gaande gemaakte, verhoogde belangstelling voor Vondel, inderdaad voortduurt in althans een grooter kring dan ervoor? De Vondel-herdenking kan slechts vooral dan geslaagd heeten, wanneer Vondels publiek is uitgebreid. Zijn er meer die hem gaan lezen, waardeeren, liefhebben wellicht, dan tevoren? De Vondel-herdenking heeft in elk geval de gelegenheid geboden om op verschillende wijzen waar te nemen en te constateeren, dat Vondel, hoe weinig ook het grootste deel van het volk zich om zijn grootsten dichter bekommert, toch meer gelezen wordt dan men denken zou, door menschen van zeer uiteenloopenden rang en stand. Zijn werk schijnt toch wel wat dieper geworteld en wijder vertakt te zijn in ons volk dan de scepticus geneigd is te meenen. En wanneer het op zichzelf al iets zegt, dat het althans mogelijk bleek een kortstondige golf van enthousiasme of tenminste belangstelling voor Vondel te wekken, des te meer verheugen

bescheiden verwachtingen zich over de niet schaarsche blijken van meer blijvend gewekte of versterkte aandacht voor den dichter, de teekenen van behoefte om zich verder in zijn werk te verdiepen.

Twee dingen zijn daarom vooral als de belangrijkste en heuglijkste verschijnselen van de Vondelherdenking te beschouwen: Verweys uitgave in één deel van Vondels werken, waardoor deze zooveel dichter in het bereik van ons volk zijn gebracht dan tevoren en waarvan de groote verbreiding werkelijke resultaten mag doen verwachten, en de belangstelling van de jeugd, die de verwachtingen overtrof, en waarvan ook na aftrek van alle bijkomstige omstandigheden een zekere onmiskenbare echtheid overblijft, welke alle booze tijdsverschijnselen ten spijt nog hoop geeft voor de Vondelherdenking van 1987.

Niet de belangstelling alleen, ook de beschouwing van Vondel is door de Vondelherdenking geïntensiveerd. Het geestelijk karakter der herdenking deed weliswaar de discussie der Vondelkenners, en de polemiek tusschen Protestanten en Katholieken, vrijwel verstommen. Het probleem, door deze Vondelherdenking gesteld, was dan ook niet dat van Vondels bekeering maar dat van Vondels d r a m a t i e k . Het Vondel-congres raakte even aan de vraag, de Vondelopvoeringen raakten even aan het antwoord. Maar noch theoretisch noch practisch is de vraag naar Vondels kracht als tooneeldichter beslissend beantwoord. Zij die Vondel tegenover Shakespeare stellen en daarmede de vraag kortweg in Vondels nadeel beantwoord achten, maken het zich te gemakkelijk. Want al missen zijn drama's de rijk gevarieerde speelbaarheid van Shakespeare's werk, zij zijn niet slechts van mindere dramatische kracht, maar ook in het dramatische anders g e a a r d , en het is denkbaar ook bij deze geaardheid, en vooral met het eigenaardige dubbele karakter der reien, die zoowel een lyrische als een dramatische functie en beteekenis hebben (de laatste vergeet men meestal), dramatische effecten te bereiken, sterker en grooter dan men tot nu toe in Vondels drama's potentieel vermoed heeft. Al is de Gijsbrecht sinds eeuwen gespeeld, het probleem hoe het stuk zijn volle dramatische kracht het best kan ontplooien, is aan de orde gebleven. En met de andere drama's, meestal te weinig

gespeeld en in elk geval van den steun eener traditie verstoken, die met continuïteit en ontwikkeling stijging in de opvoeringen had kunnen brengen, staat men nog vrijwel aan het begin der door een Rooyaards, of Verkade, nog slechts aangeduide mogelijkheden.

Een analyse van een stuk als de Phaëton zelfs, niet een bepaald sterk drama en waarvan de opvoering scherpe critiek heeft uitgelokt, kan bewijzen, dat ook daar een grooter dramatisch potentieël schuilt dan men vermoedt of dan de opvoering heeft kunnen waarmaken. In dit opzicht is aan Vondels drama's nog veel onderzoek te doen, en bij opvoering is stellig met de meeste zijner stukken meer te bereiken dan gewoonlijk bereikt wordt. De groote traditie der Vondelopvoeringen moet nog geschapen worden. Zoowel de moeilijkheden als de mogelijkheden zijn hier grooter dan men beseft. Het probleem van Vondels dramatiek is a fortiori het probleem der r e i e n . De regisseur van de Gijsbrecht deed een poging om van de reien door een meer beweeglijke uitvoering behalve de lyrische pracht, ook dramatisch karakter en functie in het stuk meer tot hun recht te doen komen, een poging die deels in het experimenteele bleef steken maar niettemin als zoodanig productief kan zijn. Aan de reien werd bij de Vondelopvoeringen tijdens de herdenking bijzondere aandacht besteed. Het andere probleem, dat van de muzikale begeleiding, kruiste hier het probleem der uitvoering van de reien. Het zoowel bij de Gijsbrecht als de Phaëton negatieve resultaat der gelijktijdige vereeniging van muziek en tekst, kan in elk geval voor de toekomst productief zijn, als leering, dat muziek en tekst elkaar wel afwisselen kunnen maar niet zonder schade samen kunnen gaan. Van het eigen rhythme van Vondels reien bleef in de Phaëton hoegenaamd niets over, doordat de voordracht de muziek in rhythme en toonhoogte gehoorzamen moest. De muziek dwong de tekst aldus anders te klinken dan zij van nature, d.i. van het vers-rhythme uit, klinkt (het vers werd stukgehakt) en zij overstemde bovendien de voordracht haast tot onverstaanbaarheid toe. De in het drama zoo essentieele tekstgedeelten, die de reien zijn, drongen daardoor noch in hun zinrijke beteekenis, noch in hun dramatische werking, noch in hun klankschoonheid tot de zaal door. Ook uit de Gijsbrechtopvoering bleek

de onvereenigbaarheid van gelijktijdige tekst en muziek. In de toekomst houde men om der wille van Vondels taal en van de dramatische werking, de tekst der reien en de muziek in een harmonische afwisseling gescheiden!

Wat, eindelijk, het voortzetten en aanwakkeren der gewekte belangstelling betreft, daarvoor wacht den scholen en volksuniversiteiten een moeilijke taak. Men zal niet moeten toegeven aan de verklaarbare neiging om nu het overbelichte onderwerp weer eens wat te laten rusten, maar al dat voorloopige en gedeeltelijke dat aan belangstelling en kennis gewekt is, moeten behouden en geleidelijk verdiepen. Wat de belangstelling voor Vondels werk vooral behoeft, is gestadige en productieve leiding, die het onderwijs (ook de jeugd-voordrachtwedstrijden bleken een geschikt animeerend middel) en de volksuniversiteitscursussen dienen te geven. Dat vergt enthousiasme en inspanning. Want Vondel is een dichter, moeilijk om door zijn volk gekend te worden, en dat volk een volk, moeilijk tot zijn dichters te brengen.

In memoriam Willem Kloos
Door Anthonie Donker

Willem Kloos, die den zesden Mei tachtig jaar zou zijn geworden, gedenken wij niet alleen als den oudsten dichter in ons land, maar vooral als den dichter van wien is uitgegaan wat wij sinds een halve eeuw de nieuwe Nederlandsche poëzie noemen. Over welke poëzie van den jongeren tijd men ook spreekt, altijd is er een verborgen samenhang met Kloos' poëzie en werk, in dien zin dat daar het begin is aan te wijzen van alle jongere dichtkunst. Daarmee is reeds dadelijk het ontzaglijk belang geteekend van Kloos als stuwkracht van het nieuwe, als baanbreker. Zijn indirecte invloed reikt tot iederen dichter van dezen tijd in ons land. Niemand heeft zich aan dien machtigen indruk kunnen onttrekken, van de naast staande vrienden tot de verst vervreemden, van de geestdriftigs te volgelingen tot de onafhankelijkste jongeren. Meer dan vijftig jaren Nederlandsche poëzie zijn er sinds dat prachtig begin gevolgd - en in dien tijd hebben natuurlijk tal van stroomingen de poëzie in verschillende en ver uiteenloopende richting geleid. Maar als wij ze in omgekeerde richting weer terug volgen naar den oorsprong, vinden we steeds dezelfde bron. En dan verwondert het ons, hoe meer wij erover nadenken, dat zulke verzen als Kloos geschreven heeft, anno 1880 geschreven konden worden, in een tijd van taalverdorring toen alle sappen uit het dichtwerk gedroogd schenen, toen de gezaghebbende tijdgenooten den zin voor poëzie kwijt waren en toch den toon bleven aangeven. Op dat oogenblik sloegen Perk en Kloos als het ware water uit de rotsen. Kloos vond, nog maar eenentwintig jaar oud, door niets of niemand geholpen, door geen traditie gesteund, zooals de lateren, door niets geleid dan door zijn talent en zijn intuïtie, feilloos de nieuwe richting; daar waar niemand dien zocht of vermoedde, maakte hij een nieuwen uitweg open in de taal voor zijn rijk aandoeningsleven. Het zou geruimen tijd duren, eer hij erkenning vond, maar niemand zou op den duur zijn gelijk kunnen loochenen. Want behalve met dat

richtingsbesef, dat hem tot een groot criticus maakte, was hij voor de vlucht zijner verbeelding tevens toegerust met een plastisch en muzikaal taalgevoel zonder gelijke. Kloos' critiek moest overtuigen, omdat hij zijn beginselen onmiddellijk in poëzie verwezenlijkte, omdat hij een groot dichter was tevens.

Een zoo machtig geïnspireerd initiatief als dat van Kloos als dichter en criticus tot de nieuwe poëzie is hier sindsdien niet meer aanschouwd. Toch is ook Kloos' werk later wel opnieuw verkeerd begrepen. Teveel verbindt men aan Kloos' werk oppervlakkige voorstellingen van zelfverheffing en godentrots, en vergedreven individualisme. Men vergat bij dien vermaarden trotschen aanhef van het sonnet Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten, hoe die trots nog voor het eind van het gedicht omslaat in een innig menschelijk, hunkerend verlangen naar gemeenschap, naar een medemensch die hem begrijpen zou. En van denzelfden Kloos zijn immers deze regels:

> Eén, één' moet zijn aan wie ik alles gaf
> En leven kan ik niet dan als ik kniel.

Aan de keerzijde zijner trotsche eenzaamheid was er altijd de smartelijke eenzaamheid, het verlangen naar menschelijke gemeenschap en het smeeken om verstaan te worden. En wat was die zelfverheerlijking anders dan de verheerlijking van het kunstenaarschap, het besef van de eeuwigheid van het kunstenaarschap, met trots persoonlijk ervaren, des te sterker gevoeld in de reactie op het voor de kunst zoo nadeelig tekort aan kunstenaarsbesef bij zijn oudere tijdgenooten? En wat was dat eeuwigheidsbesef anders dan inzicht in het wezen van het dichten, het wezen der kunst: die aan tijdelijke ontroeringen een eeuwigen, of laat ons zeggen blijvenden vorm geeft, waarin weer anderen, en tot in andere eeuwen, hun eigen ontroeringen hervinden en herkennen, lang nadat de smart en vervoeringen van den dichter die er de drijfveer toe waren geheeld en geëindigd of door zijn dood tenietgegaan zijn. Het is wat Verwey wijsgeeriger formuleerde, toen hij schreef: Poëzie is ons gevoel van het leven, zooals dat is, ontdaan van tijdelijkheid en toevalligheid, en Shelley met de woorden: A poem is the very image of life, expressed in its

eternal truth. Kloos drukte het anders uit, hartstochtelijker en tot het uiterste gedreven, zooals dat zijn aard was. Hij schreef in een vers: De mensch moet doodgaan, eer de kunstnaar leeft. Daarmede is minder gezegd, dat men door diepgaand leed tot den grond en kern des levens komen moet, maar het drukt vooral hetzelfde besef uit als in andere woorden Shelley en Verwey het deden. Daarmede is gezegd, dat het scheppen een overgaan is van het innerlijk leven in a.h.w. een anderen aggregatietoestand, van de emotie van het ervaren in de emotie van het verbeelden, van een aandoening tot verbeelding, waarmee deze van tijdelijk blijvend wordt. De verbeelding ontneemt het tijdelijke aan de aandoening en behoudt het essentieele in een bijzonder suggestieven, voor verveelvoudigde terugprojectie op anderer aandoeningsleven geschikten vorm. Juist dat algemeen menschelijke in de kunst heeft Willem Kloos wel degelijk begrepen en daarmede is niet in tegenspraak zijn bekende formule voor die bijzondere samenwerking van ziel en taal die dichten is: dat poëzie is de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie. Want wat wil dat anders zeggen, in een op de spits gedreven formuleering, dan dat de woorden van verzen het eigenste van het eigene weergeven, dat in het gedicht de woorden worden gevonden, die het allerdichtst naderen tot wat de ziel het allersterkst en diepst vervult.

De rijkdom van Kloos' aandoeningsleven, zijn hartstochtelijk menschzijn, dat is het, waardoor zijn verzen ons in onze jeugd als electriseerden, telkens wanneer wij dien witten bundel ter hand namen. Dat is het ook, waardoor hij op zijn tijdgenooten, op allen die hem in dien grooten tijd gekend hebben en die men daar altijd met een eigenaardige mengeling van geestdrift en ontzag van hoort gewagen, zulk een machtigen en onuitwischbaren indruk maakte. Zij zagen in hem de verpersoonlijking van het dichterschap: vuur en droom, hartstocht en verbeelding. Zoo kon Verwey, in wezen zoo diep van hem verschillend, hem eens den hartstochtelijksten mensch in Nederland noemen. Als mensch en dichter ging hij, in tegenstelling tot allen die economisch met zichzelve omgaan, tot het uiterste, mateloos en roekeloos zijn geest- en zielskracht den toom vierend tot uitputtens toe. Des te meer verwondert men zich over het heerschend beeldend vermo-

gen dat zulke hartstochten tot dien meest beheerschten dichtvorm, het sonnet te bedwingen wist. Maar het is dan ook soms of de spanning dier saamgestuwde krachten de wanden van die verzen tot berstens toe perst. Doch de dichter bleef er dan meester over

> En als een heir van donker-wilde machten
> Joelt aan mij op, en valt terug, gevlôon
> Voor 't heffen van mijn hand.

De boog van dat aandoeningsleven reikte onder steeds even groote spanning zeer ver; toorn en teederheid, trots en hunkering, weemoed en woede, vreugde en wanhoop, liefde en haat waren er uitersten van. Het zijn soms niet de meest bekende verzen, waarin wij het woeden van hartstocht, wellust hooren of toorn en verachting of waanzin. Verzen als ‘Ik hield den spiegel van uw zonden op’ en ‘De gek lag onbeweeglijk op zijn leger’, als ‘O de begeerte naar genieten machtig / dreunt door mijn trotsche lichaam als een hamer’ en ‘Ik ga mijn leven in orgiën door / Van vol muziek en vreugden onuitspreeklijk’. Kloos heeft gedichten geschreven van een zoo heidensche hartstochtelijkheid als er verder in onze taal niet bestaan.

En diep in al die ongetoomde, alleen in het gedicht getemde, driften was er een hartstochtelijke waarheidsdrift, een machtige drang naar waarachtigheid. Die was het die hem mateloos deed toornen tegen alle angstvallige onwaarachtigheid, die hem al het kleine, halve, gehuichelde en lafhartige uit den grond van zijn hart deed verfoeien en verachten. Ook dat behoort tot het wezen van het dichterschap, een onvoorwaardelijke, onverbiddelijke waarachtigheid, tegen wil en dank soms, maar onontkoombaar. Kloos wist dat hij iets waarlijk waarachtigs te zeggen had. Zoo kon hij dat mokerend toornige sonnet tegen den Leugen schrijven, dien wel waarlijk met den Duivel het machtsteeken van de hoofdletter toekomt, ‘Ik had een ijs-koud Visioen van Leugen’, en dat andere, zachter en smartelijker van toon, van wanhoop en weemoed over de onwaarachtigheid der menschen:

> De menschen schijnen elkaer zeer te vreezen,
> Daar zij zich steeds maar voor elkaer versteken

In woordenweefsels, die geen hart doorbreken,
En in wier schrift geen menschen-hoofd kan lezen.

Zij liegen, die geen leugnaars willen wezen,
En zelfs wie moedig wil de waarheid spreken,
Hij voelt de waarheid op zijn lippen breken
Vóór 't spreken zelf, - en is als een van dezen.

O, vloek van 't menschelijk woord, dat niet vermag
Der ziele diepst bewegen weer te geven,
Maar steeds een schijnbeeld om die glorie maalt...

O, vloek, dat menschen-traan en menschen-lach
Diep in ons eigen binnenst blijven leven,
Géén mensch, schoon als zijn Zelf, voor andren straalt!

Moedige, over-moedige en overmatige levensdrift, heftig en licht in zijn tegendeel omslaand, rijke en vurige levensliefde varen door Kloos' sterkste gedichten. Zijn onvergankelijke roem is kracht van dichterschap en gloed van leven. Weinigen durven het leven zoo zonder voorbehoud liefhebben als de dichter die dit sonnet van levensliefde schreef, dat met andere weerspreekt dat Kloos' beste verzen uitsluitend in zijn eersten bundel zouden staan, het gedicht

Levensvreugde in den dood

Zoudt ge, als gij doodgaat, menschen, en gij ligt
Met brekende oogen in 't aetherisch-têere
Masker der trekken, niet nog even keeren,
Voor de allerlaatste maal, uw bleek gezicht

Naar 't door de ruiten binnenstormend licht...?
't Zal u niet wonden met zijn gloênde speren!
Laat het u schroeien zelfs...! wat zou 't u deren?
Haast sluit gij voor eeuwig uw oogen dicht...

Dan zal die gloed op de wijde onbewustheid,
Waar heel uw wezen in henenkoelt,
Liggen, verzacht, als een zoete gerustheid,

Dat gij toch vroeger iets schoons hebt gevoeld
In dat nu mystische, verre verleden,
Toen in 't zonlicht zich repten uw leden...

Verzen
Door Dr. J.D. Bierens de Haan

Nederdaling van den geest[1)]

Adam, Adam, 't is de tijd
uit uw vreemdlingschap te ontwaken,
waar gij nu gelegerd zijt
op het donkre bloemenlaken,
dat zich langs den bodem spreidt.

Moeizaam heft gij 't sluimrend hoofd!
Is het nog bezwaard van droomen?
Is uw uitzicht nog verdoofd
door de schaduwen der loome
nachtslaap, die geen licht belooft?

Weegt te zwaar de stoflijkheid
uwer pasgevormde leden,
die gij tot de waakzaamheid
van een nieuw vergeestlijkt heden
alsnog niet hebt voorbereid?

Zie, de hooge Geest daalt af
uit zijn hemelregionen,
hij, omlegerd met zijn staf
en zijn maagschap van aeonen,
die u 't eerste leven gaf.

In een storm en wervelwind
nadert hij zijn uitverkoorne
die zijn vuur zal storten in 't
wezen van zijn eerstgeboorne;
want gij zijt het Godenkind.

1) Zoogen. Schepping van Adam. Michel Angelo, Sixtijnsche Kapel, Rome.

Adam, strek nu uwe hand
om de godenvonk te ontvangen
die van zijnen vinger brandt,
stichter van het wijdsch verlangen
dat van nu uw ziel bevangt.

Menschheid, hoor de jubelschal;
't vuur gaat in uw boezem lichten,
dat in schoonheid en in tal
van gedachten en gedichten
uwe glorie wezen zal.

Hypnos[1)]

Gevleugeld droomhoofd met den teedren lach,
meewarig, die geheime sproken fluistert
in menschlijk oor, en ieders aandacht kluistert,
gij stille demper van den dag.

Gij zegenaar, die kind bevangt en knaap
en maagd en man; en uitdooft alle namen,
en voert wat ademt in één bond tezamen,
den vredebond van uwen slaap.

Heb ik u niet langs sterren zweven zien,
waar op uw vleugel zilvren vonken sprenken?
en uit uw kruik het doovend maansap schenken,
gij neuriënd uw melodien?

Ik weet de wonderen die gij verhaalt,
dat in een wereld, afgekeerd van de aarde
ligt een landouw en stille bloemengaarde,
waarheen de ziel in slaap verdwaalt.

Daar heerscht geen koning, weent geen bedelaar;
en 't hart vermoedt geen krijg, geen wereldzorgen,
maar in één rijk leve' allen welgeborgen
het zinnend leven met elkaar.

En zoele geuren spreidt Vergetelheid
of duizend donkre bloemen haar omgaven,
en 'k hoor 't geroep van nachtelijke raven,
herauten van uw droombeleid.

1) Antieke Skulptuur (Slaapgod), Brit. Museum, London.

Felix culpa[1)]

O daad heldhaftig dezer eerste Vrouw,
om in haar morgenvroeg ontwaken
het sidderend genot der zoete vrucht te smaken,
tartend het dreigend naberouw.

Nu zijn voor haar de nev'len opgeklaard
in 't zalig aangeworven weten,
dat wie ter wille zijn de vrucht der kennis te eten,
hun liefde in nieuwe banen vaart.

Zij biedt den man die aan haar zijde gaat
het gloênd juweel van haar verlangen,
en neemt zijn ademtocht en dankbren blik gevangen
in liefdes weerglans van 't gelaat.

Niet meer een droomend weeldeparadijs
is zijn onschuld'ge legerstede:
hij zingt ten ochtenddaags van zijn verhelderd heden
als wetende de liefdewijs.

1) Rafael, Adam en Eva (zoogen. Zondeval), Stanza della Segnatura, Vaticaan.

En kondigend in uw mysterietaal,
die geen verstaat in 't dagelicht der uren
van werk en taak, maar in de binnenmuren
van uw verborgen tooverzaal,

zingt gij: het wezen is universeel:
één zijn, één zin, één leven al te gader,
dat wie van hier of wie van ginder nader,
dat elk ontvangt hetzelfde deel.

Kom nu nabij mij, broeder van den dood,
strijk over mij met uwen vleugelveder,
besprenkel mij met uwen adem teeder,
want reeds verkleurt ter kim mijn avondrood.

Kermis[1)]
Door Theun de Vries

V

De Zondag daarop maakte Herre, toen hij Tjalling met melken had geholpen, zorgzaam zijn rijwiel schoon, borstelde het bruine pak, trok het aan en fietste op het blinkend voertuig - de meeste welgestelden van de streek hadden er nu wel zo een - in de richting van Oostermeer, waar de Eisinga's woonden.

Er hing een verzadigde warmte in de woudlanen, de landwegen bogen naar het weiland af als schemergrotten, waardoor zonnefiguren een grillig spel speelden; langs de weg rook de zuring, en als de lichte wind iets opstak, prikkelde de reuk van het gemaaide land, dat met groene en blonde banen op de tweede snede wachtte. Een ooievaar stond eenzaam verheven op het nest, één poot opgetrokken onder het glanzendzachte vogellijf. Herre trapte in de rustige zekerheid van wat hem te wachten stond, groette voorbijgangers afgemeten, floot af en toe, als er niemand op de weg liep.

De Eisinga's zaten buiten, opzij van hun stelp, in een priëel van bloeiende vlieren. Antje Adzers zag hem het eerst, toen hij op het zandig pad van het erf bleef steken en van de fiets stapte. Zij stond op met het draagbaar theecomfoor in de hand. Haar smal gezicht werd bleek, toen kroop het traag vlekkerig rood naar haar wangen. De aanblik hinderde hem, en hij talmde even met de begroeting, door zijn fiets omslachtig tegen de zijwand te stallen, in de schaduw - de avondzon was met warme rode lichtwolken doorgebroken -; daarna slenterde hij op de familie toe, als de reguliere zondagsvrijer.

Adzer Eisinga was een lange verdorde man met roodomrande ogen; grauwe bakkebaarden staken onder zijn oren uit;

1) Uit de roman ‘Rad van Fortuin’. (Men zie blz. 885 jrg. 1937 van de ‘Stem’.)

hij schudde Herre's hand zonder warmte, als hoogmoedige onafhankelijke boer. De moeder, Pierk, een zwaarlijvige kortademige vrouw, tegenbeeld van man en kinderen, had een ros gezicht onder het starre oorijzer, het voorhoofd licht met fijn zweet bedroppeld. Zij lijsde een groet. Pieter Eisinga reikte Herre met wantrouwig gebaar een smalle slappe hand. De zwaluwen vlogen puntig over de stelp, de bliksemafleiders op de nok - nieuwste vinding - stonden verguld onder de helle avondhemel. Het zwatelend murmureren van elzen en vlieren wuifde om het huis. Het gesprek rekte zich van seconde tot seconde, thee en zoete koek stemden loom. Antje Adzers breide met dunne verwarde vingers; de moeder verschikte onophoudelijk het koperen comfoor en de kommen op het zwartglimmend theeblad. Men kon zien, dat dit huis niet veel vrijers gezien had. Pieter slenterde na een half uur van de tafel weg; men hoorde hem doelloos heen en weer lopen door het huis. Na een tijdje ging hij het erf af, en verdween in de groene avondschaduw van de laan. Adzer Eisinga hees zich kort daarop overeind, streek de donkerblauwe smetloze zondagskiel neer en mompelde iets van kalveren, die misschien uit de weide gebroken zouden zijn.

Toen Antje en haar moeder tegen de avondkilte het theegerei hadden weggeruimd, hoorde Herre de ouders naar bed gaan. De blauwe haastige schemer hulde het huis zwevend in. De zwaluwen waren verdwenen. Een dunne lucht vol veren wolken stond enkele minuten doorschijnend te sterven; toen sloeg de schaduw over de kleine wereld dicht.

Antje Adzers verscheen weer in de deur van het huis, aarzelend en haast onhoorbaar. Herre stond op en liep naar haar toe. Ze deed een pas achterwaarts, maar hij vatte haar handen en weerhield haar, schoof haar arm door de zijne, trok haar mee. Ze liepen door de boomgaard, het gras ruiste langs hun voeten, de appels blonken vaalgroen aan buigende takken, de nacht begon te ritselen in het lover.

Herre brak het zwijgen. Hij had zijn weerzin overwonnen. Hij sprak met de zachte, doordringende stem, die hij tegen vrouwen bezigde in deze ogenblikken. Hij zag aan de gespannen schim van haar gezicht, dat ze ieder woord indronk. Hij had het niet moeilijk. Tegen middernacht waren ze weer

in het huis. Hij vroeg, terug te mogen komen. Ze kuste hem bij het afscheid met felle, beschaamde hartstocht; hij onderging het lijdzaam.

Toen hij terugfietste - in het oosten sliep de Maandagmorgen als een melkbleek schijnsel boven de Bergumermeer, en tjalken knersten tegen de stenen wal - dacht hij met een weke honger aan Boukje, aan haar milde schouders, haar vochtige mond. Maar de spijt duurde niet lang.

VI

In September al stonden Herre Tjallings Wiarda en Antje Adzers Eisinga ‘onder de geboden’, en in het begin van October trouwden ze. Herre had haast gemaakt; hij was niet jong meer, Antje evenmin een blaag; om het geld hoefden ze het niet uit te stellen; er was niets, dat voor een lange vrijage pleitte.

Sinds de ondertrouw was Herre eenzelviger geworden. Hij bleef des Vrijdags langer in Leeuwarden en dronk meer dan voorheen. Toen Tjalling hem op een keer na het eten vroeg, of hij nog ‘vee’ wilde houden - geit, hokkeling of een paar schapen - snauwde hij zijn vader verwoed af. - Hoe kan Heit nou denken, dat ik daarvoor nog tijd heb, met mijn zaken? Ik woon bovendat immers in een burgerhuis. 't Is gedaan met boerken. -

Reinou had gezucht van schrik, haar streng gelijnd gezicht was weker geworden, en Tjalling klemde de tabakszak tussen de knieën en stopte woordeloos zijn pijp. Geen vee - dat leek de overgang naar een ander leven, een afscheid voor altijd. Antje was geen mooie, wel een dure bruid. Ze droeg een donkergrijze japon, die haar vaal, ongezond gezicht grauwer maakte, en het grijsblonde, vlakke haar kleurlozer. Er was veel goud en pronk op de bruiloft, glimmende paarden met zilveren gebitten, en zelfs bloemen aan de glazen wagens. Rudmer was uit Groningen overgekomen en hield een toespraak, waarbij Reinou zachtjes huilde, en Herre stijf en ongemakkelijk op zijn stoel zat. En het feest was niet thuis, op de harde deel, met een houten schraag vol drank, maar in de bovenzaal van de herberg op Quatrebras. Het was een voornaamheid, die de streek met schande en jalouzie weken-

lang tot stof voor gesprekken diende. Oeds en Jurjen, Feye en Tamme en hun vrouwen, de vrienden van de kermis, waren niet uitgenodigd, en zij voelden met de scherpte van den kleinen verdrukten man, dat zij alleen goed genoeg waren, om Herre's sigarenkoker en vrijgevigheid te bewonderen, en voor hem op een feest in de handen te klappen. Er was wijn op tafel, en dure stadse likeur met etiketten op de flessen. De sigaren kostten vijf cent. Een leeuwarder bakker had de taarten geleverd. De dominé verscheen, en de notaris kwam zelfs gelukwensen; Herre was een beter klant van den laatste dan van den eerste.

De scheidslijn met de oude geboortestreek sneed dieper en dieper.

Nu woonden Herre en Antje aan de weg naar Veenwouden, gemakkelijk dicht bij de spoorlijn. Er was een tuintje rondom het huis, met een kunstmatig heuveltje en een treurwilg; opzij wortelde een kastanjeboom, waaronder een bank stond; de paden werden elke week geharkt, de stoep geschuurd met fijn geel zand; voorname grintstrepen zoomden de perken. In het huis waren twee kamers en een grote keuken; onder de balken boven had Herre een vertrek als ‘kantoor’ ingericht. Hij bewaarde er zijn boeken en papieren. Antje Adzers was verliefd op de keuken, waarin de eerste gootsteen van de streek werd aangebracht, met een ijzeren pomp, die het water uit de regenbak overhevelde. Zij wilde er wonen, maar Herre verbood het.

- Ik bin geen boer, zei hij kortaf. - Ik woon in mijn húis! De keuken is er, om te koken en te wassen.

Hij had er graag aan toe willen voegen, dat ook de werkmeid, die Antje drie maal per week nam, in die keuken moest blijven zitten. Maar hij dorst het niet. In de stad zou dat kunnen, hier in de woudstreek was het nog te gewaagd, zich zo kennelijk van het dienende ‘volk’ te scheiden. En de meid bleef mee aan tafel.

Op de voordeur met glazen inzetsels, gekleurd bovenlicht en koperen bel praalde een nieuwigheid van de omgeving: een wit, uitdagend emaille bord, dat Antje's geheime trots was, met de mededeling, die overigens iedereen al wist:

H. Tj. WIARDA
Zuivelproducten

VII

Het huwelijk was slecht. Iedereen vermoedde het. Iedereen begreep het, - had het verwacht; ieder kende de voorgeschiedenis. ‘Waar geld met geld zich paart’ - zeiden de ouden en wijzen van de streek; de rest van het vers gaven ze veelzeggend te raden.

Herre en Antje begrepen misschien zelf niet, wat hun ontbrak. Ze hadden gekregen, wat ze wilden. Ze waren getrouwd. Ze hadden aanzien onder de omwonenden.

Iedere dag reisde Herre naar Leeuwarden. Geen boerengedoe meer, alle inspanning gericht op de zaken. Hij had zijn box in het Beursgebouw, hij bouwde aan de voorbereiding van het plan: de grootste schare afnemers te krijgen, tegen de deelgenoten in. Hij verplichtte mensen aan zich, hij was royaal met kortingen bij contante betalingen, hij wist altijd aan voorraden te komen, hij leende geld met joviale bereidwilligheid, en was niet eens hoog met de rente - maar hij wist altijd, aan wie hij het leende; hij luisterde met engelengeduld naar de persoonlijke omstandigheden van praatzieke klanten, hij dronk met de zwaarmoedigen, hij lachte en vuilbekte met de lichtzinnigen, hij kruidde het gesprek met ernstige moraal bij een kerkelijken koper. Hij had de plooibaarheid, die het koopmanschap meebrengt, en hij wist het. Een enkele maal roerde zich het verzet in hem; de resten van gezonde boerentrots en eigenwaarde verhardden hem inwendig, en hij kon in zo'n opwelling walgen van de practijken, die de handel eiste, van de lieden, waarmee hij om moest gaan - en van zichzelf. Maar die ogenblikken beschouwde hij zelf als zwakten, en wanneer hij thuis kwam, en daar de brieven vond, die hij verwachtte, schoven de nieuwe zakenkansen in zijn gedachten onmiddellijk de gevoelsverwarring van het boerenbloed opzij.

Herre was trots op zijn burgerwoning - vijftien jaar later begon men die buitenhuisjes van anderhalve verdieping ‘villa’ te noemen - hij was trots op zijn zaak, op zijn meubels, die van het duurste mahonie waren, met diepe rode vlammen, en gevlochten engelse zittingen, hij was trots op zijn breuk met het boerse verleden - ‘een keer moest er toch een eind aan komen’, - trots op zijn tuin, die met paden, per-

ken, grint en heuvel van ver op die der notabelen leek. Maar als hij des middags uit de huiswaartse trein stapte, had hij geen haast. Een onbewuste donkere aarzeling vertraagde zijn passen. Een onbewuste donkere aarzeling - ze drong niet volledig tot hem door, en dan nog zou hij het zich niet bekend hebben - deed hem met tegenzin aan Antje denken. Hij wist precies, hoe hij haar weer zou vinden. Boerin noch burgeres - een halve, onklare verschijning. Ze was niet onknapper geworden sinds haar huwelijk, het vale was uit haar gezicht, en de wangen rondden zich licht. Maar het hoekige en stramme in haar starre verschijning verdween niet. Ze liep met de zwartzijden schort over een donkere japon, de haarwrong met een glansloze gesp tegen het hoofd gedrongen - oorijzers droegen de jonge boerinnen niet meer; - de voeten in donkere zachte muilen. Hij zag haar met de scherpe boog van arm en bovenlijf de blauwe schalen op tafel zetten, thee schenken, brood snijden. Haar gebaren waren schokkend, ze maakte veel nodeloos gerucht bij al wat ze deed.

Twee weken aaneen had ze met de meid bonen zitten afhalen voor de inmaak, zo vaak hij thuis kwam. Daarna waren het de geraniums, die ze binnenshuis kweekte, en die tegen de muur van het achterraam klommen met groene overdadige scheuten. Hij zag haar knieën onder het blauw der rokken, altijd even hard en mager. Hij wilde niet toegeven - drong alle vergelijkingen terug in zijn geheugen; maar hij was blij, wanneer ze konden gaan slapen, en hun gedwongen avondeenzaamheid brak. Het duister verborg de tegenzin. Haar ademhaling in hetzelfde bed lokte toch bij tussenpozen. Alleen het ontwaken daarna kreeg weer de kille groet van onverlangd weerzien. Hij vond haar hoofd met het strakke haar op de peluw, de boerse nachtjapon hoog dichtgeknoopt, de schouders hoekig onder de bonte stof, de platte borsten lieten zich zelfs niet raden. En hij stond vlug op, wies zich, verplaatste zijn gedachten naar iets anders: de stad, offertes, beurs, café, partij biljart - tot hij weer thuiskwam.

De Zondagen waren het ergst. Toen zij trouwden, was het al herfst, maar de blaren vielen nauwelijks nog. Het jaar werd killer en vochtiger, de gele stormen zwiepten langs het alleenstaand huis. De late Novemberzondagen hadden geen ander

geluid dan het gudsen van de regen in de goten, het wapperen van doorweekt dood loof door het zwarte netwerk van ontbladerde heggen. Herre ontwaakte steeds met vage bleke schrik, hij zeurde met opstaan, hij kleedde zich half of langzaam, staarde uit het overfloerste raam, en doorbladerde de Leeuwarder Courant, die hij overigens de vorige avond al gelezen had. Antje stond in de keuken en kamde haar haar; soms verschoonde ze zich daar, hij hoorde water spoelen achter de dichte groene deur. Hij stond op de stoep te kijken, tussen twee buien, de blauwgrijze kletsnatte weg met bazaltslag was een ring om de wereld. Van een ver onzichtbaar boerenerf kwam armzalig hondengeblaf. Stilte, die vertwijfeld maakte. Tegen een uur of negen het fluiten van de enige ochtendstoomtram, dat door de schorre regen kreet. Later knerste het tuinhekje, Tjalling en Reinou, plechtig zwart voor de vermaning, kwamen hen halen. Soms gingen ze mee - ook de Eisinga's waren goed mennist, - soms maakte Herre Wiarda zich er af: hij moest brieven schrijven, wissels sorteren, boeken bijwerken; de vorige avond had hij geen tijd gevonden, of hij was te moe geweest... Als hij mee ging naar de kerk, zat hij er als van ouds naast zijn vader, in de starre geelhouten bank, waar hij sinds zijn kindertijd gezeten had; hij herinnerde zich het lang-verbleekte gezicht van zijn grootvader Herre Wynses, die altijd opstond onder het bidden; hij herinnerde zich andere, oude, gestorven gezichten en namen; zijn jeugd trok aan hem voorbij, en hij hervond zich weer onder het orgelspel, in zijn eigen ogenblik. Wat had het geholpen, dat hij zich steeds een weg gebaand had? Hier zat hij, hij was een man, die in zijn kort bestaan meer gedaan had dan Tjalling Wychmans, en hij was even onvrij als vroeger. Vrijheid, verfoeilijke banden... De groene saaien gordijnen voor de hoge ramen bewogen onrustig, als de wind door de kieren der kozijnen drong, de zachte ernstige woorden van de preek hingen in de ruimte, ze bleven ver, als een niet hinderlijke echo van een leven, dat Herre vreemd geworden was. Sommige boeren sliepen. Vrijheid... Herre's blik gleed, met duistere ergernis, naar de stoelen der vrouwen. Zwart en gebogen zaten zij daar, de voeten op hoge roodgeschilderde stoven. Antje Adzers zat bij de jonge vrouwen, onbewegelijk gerekt, de handen

lagen mager en grof op het met goud gerande kerkeboek. - In December begon de sneeuw het erf te belegeren. Maar zelden kwamen ze des Zondags buiten. Adzer Eisinga en zijn dikke vrouw verschenen een enkele maal, ook Pieter fietste soms even aan.

De greiden om het huis sliepen dood en vereenzaamd. Langs de bemodderde grintweg passeerde af en toe een mens, donker en nietig tussen de witte aarde en de grijze hemel. Herre rookte sigaar na sigaar, slenterde van kamer naar kamer, als wachtte hij ergens op. Hij las de krant vier, vijf maal; hij viel kort in slaap, en werd teleurgesteld wakker, omdat het bijna niet later geworden was. Antje zat op de stoel met het geborduurde kussen achter de tafel in de mooie kamer. Het theeblad met het dure servies glom voor haar, in het dun porceleinen comfoor danste een spirituslichtje. Ze haakte met hortende hand, of las: kranten, preken en stichtelijke boeken, die ze leende. Ze spraken bijna niet. Van de wand keken de grote zwarte familieportretten neer. De sigaar werd als brandend stro in de mond van Herre. Het was, of hij gebrek kreeg aan lucht, of de stilte hem hier verstikte. In de kachel knetterden nu en dan kleine branden, als de turflaag doorgloeide en de talhouten vurig ineenstortten.

Als het hem al te machtig werd, kleedde hij zich op stormweer, en haastte zich naar de Zomerweg. Bij zijn ouders vond hij een paar uur ontspanning, toevlucht. Ze waren blij als hij verscheen. Hun leven werd leeg en oud. Herre dronk thee uit de kleine witte kopjes, die nooit schenen te zullen breken; hij praatte vaag over zijn zaak, hij liep met Tjalling de boerderij door. In de stal tintelden zijn handen, om de mestbezem te hanteren. Hij veegde in 't voorbijgaan een opstap schoon, brak een lijnkoek voor de beesten, duwde vertrapt en uiteengestoven hooi terecht onder de logge muilen van het hoornvee, en keek toe bij het melken, de rug geleund tegen het houten beschot. Tegen de avond, als zijn ouders naar bed wilden, slenterde hij terug. Nu en dan sneeuwde het scherp, soms stond de hemel diep en hard, met kleine witgevroren sterren. Herre had dan een vriend willen hebben, tenminste iemand, naar wie hij nog toe zou kunnen gaan. Maar vrienden bezat hij niet. Hij verlangde naar Rudmer, met de weke zorg van ouderen broer. De jongen

studeerde nog altijd in Groningen - men zei, dat hij een geleerde werd. De weg was kort bij zulke mijmeringen, en geen weer te honds.

Antje wachtte thuis, onveranderlijk, mager, in de donkere zijde, het platte grauwe haar, de vlakke heupen, de onbeholpen armen. Zij vroeg naar zijn ouders, hij antwoordde kort, niet meer dan noodzakelijk. Zij aten, de klok tikte traag, de uren kropen. - Morgen zou het Maandag zijn. Goddank. Leeuwarden. Tolsma vraagt honderd kisten melkpoeder, Groningen heeft niet geantwoord, morgen? - Misschien is er nu een bod van dien Amsterdammer, hoe heet hij... zou ik niet eens weer naar Amsterdam moeten gaan? -

De wind scheurt de stilte vaneen. De woudwegen zijn verlaten. De late tram gilt. Het sneeuwt en sneeuwt... Antje Adzers beweegt zich in de slaap. Haar lichaam rolt naar hem toe. De gewende omhelzing, haastig afgedaan; de vergetelheid van de slaap. -

Bij testament
Door Jan Vercammen

Wat verrukt aan uw rilde leden lag,
dit lijf, als het dood zal zijn,
- voorbij den stroom van vervoering en pijn
en generzijds de wisseling van nacht en dag -

leg het naakt in onze aarde en diep,
want het wil door haar omsloten zijn
geheel, als door droomen, toen uw wijn
gedronken was en ik onder uw handen sliep.

Dek eerst mijn mond
om den smaak en om wat verzwegen is;
daarna mijn oogen: demp goed de nis,
waarin gij te bloeien stondt.

Laat eerst nog even den noordenwind
over mijn voorhoofd gaan
en sluit dan dit schrijn van al mijn waan
uit de ruimte, die aan uw handen begint.

Tast de aarde vast langs mijn heupenlijn,
mijn dijen en mijn voet:
dit is een zuivere, zachte boet
en déze omhelzing moet volkomen zijn.

Als ik gansch aan het licht onttrokken ben,
vul de groeve gelijk met den grond,
zet het gras terug waar het vroeger stond
en plant dan een hoogen, dichten den.

Naarmate zijn wortels dieper gaan,
moet vergeten u trouwer zijn;
en op een avond, met den laatsten schijn,
moet de gedachtenis vergaan

aan wie naast u nog eenzaam bleef,
hij, die de deur van uw dag niet vond,
in den tuin van uw weelden verloren stond
en uw droomen op dolage dreef.

In de lente (waarvan ik de teekens ken:
de zilveren lucht, uw magnolia bloeit
en het hart, dat zijn eigen ruimte ontgroeit)
bouwt een vogel zijn nest in mijn den.

Daarna moet een meisje komen, een kind.
Gij leidt het en reikt het de jongen aan.
Ge vraagt, of zij hun hart hoort slaan.
Maar gij, in de naalden hoort ge den wind.

Incongruentie van ethiek en techniek
Door Dr. M. van Blankenstein

Met beklemming wacht Europa op de dingen, die het vreest dat komen zullen. Het heeft geen andere reden tot vertrouwen dan de ervaring, dat de wegen van het lot altijd anders zij dan wij kunnen voorzien. Maar, uitsluitend verstandelijk redeneerend, raken wij vertrouwd met de gedachte, dat groote gevaren, en waarschijnlijk ook noodlottige gebeurtenissen, die hun oorsprong vinden in het tegenwoordige Duitschland, ons niet gespaard zullen blijven. De afwending van die gevaren kan niet bereikt worden door een band van kracht, dien men om dat door demonische energieën opzwellende rijk zou leggen. Een dergelijke band is nooit hecht genoeg. Nog minder is hij te allen tijde en op ieder punt betrouwbaar. Hij kan voor eenigen tijd aan de rondom Duitschland liggende volken een betrekkelijke rust verschaffen. Maar het oogenblik zal komen, waarop een zwakke plek zichtbaar wordt, of waarop het altijd knagende ongeduld van die demonische krachten een zwakke plek zal meenen te bespeuren. Dan is er het gevaar, dat telkens grooter zal zijn dan de voorafgegane gevaren. Het is zeer wel mogelijk, dat de zwakheid van den band, bij beproeving, slechts schijnbaar zou blijken. Ook is het denkbaar, dat de band juist onder de beproeving een hechtheid zou verkrijgen, waarop niemand had durven rekenen. In ieder geval is het mogelijk, ja, zelfs waarschijnlijk, dat de opzwelling door den band zou worden gestuit. De haar bewerkende krachten zouden dan naar binnen vernielend gaan werken, op noodlottiger wijze wellicht, dan de wereld ooit had aanschouwd. Maar Europa zou desniettemin door het verderf getroffen zijn. Europa heeft in zijn midden een gezwel, dat op geen manier heelkundig te verwijderen is, en waarvoor op het oogenblik niemand genezing weet. Heil wagen wij nog slechts te verwachten van hetgeen de Engelschen een ‘act of God’ noemen, een onvoorziene gebeurtenis, die met één slag den aard der dingen verandert.

Opluchting heeft nu velen de Britsch-Italiaansche overeenkomst verschaft. Maar zelfs al zou zij aan alle verwachtingen beantwoorden, kan zij nog het gevaar niet opheffen. Zij zou slechts een uitstel kunnen bewerken, dat allicht niet lang genoeg van duur zou zijn. Het ongeduld der demonische krachten is groot. Het is nog niet voor geruimen tijd te bedwingen geweest. Plotseling komen die krachten in beweging. Alle innerlijke aarzeling in Duitschland zelf vagen zij weg. Zoo is het geregeld gegaan, van het eene kritieke punt tot het andere. Men is het erover eens, dat nu een uitermate kritieke zone bereikt is, dat iedere nieuwe actie een oorlog kan, ja, haast moet ontketenen. Kan iemand gelooven, dat de demonische krachten nu tot rust zouden komen, juist op die gevaarlijke grens? Er komt een nieuwe 'verrassing', onweerstaanbaar. Tenzij een 'act of God' die verhoedt. En zou deze verrassing nog eens zonder noodlottige gevolgen voor heel Europa haar beslag krijgen, dan zullen weer nieuwe volgen. Misschien in versneld tempo. Want de krachten, die deze gebeurtenissen bewerken, zullen groeien. En de onzekerheid in de buitenwereld zal toenemen. Tenslotte zal Duitschland de hand uitstrekken naar dingen, waaraan het te voren nog niet had gedacht. Al was het alleen uit de voortgezette behoefte aan de lichaamsbeweging, zonder welke zijn systeem niet zal kunnen gedijen. Zijn wij reeds niet al zoover, dat voor Duitschland geen rustig bestaan meer mogelijk is? De prikkels, waarmede men in het Duitsche volk nieuw oeconomisch leven en nieuwe nationale energieën heeft opgewekt, zijn niet onderzocht op onschadelijkheid. Iedere 'dope' was welkom. Men komt daarvan niet meer af. Zeker, ieder gestel moet er op den duur onder bezwijken. Dit echter kan heel lang duren. Goering lijkt in dezen de personificatie van het Derde Rijk. Het tafereel is angstwekkend. Het is op zich zelf niet nieuw. Vele van deze gevaren hebben Europa in den loop der bekende geschiedenis, van binnen uit, uit Azië of Afrika bedreigd. Alle zijn tenslotte overwonnen of verdwenen, maar het bestaan van generaties is er menigmaal door vergald. Generaties zijn er aan ten gronde gegaan.

Dit gevaar is nu nog van bijzonderen aard. Barbaarsch geweld is eertijds over Europa gespoeld. Maar de gewelde-

naars hadden geen, of geen belangrijke cultureele pretenties. Men zie verder naar China. Het heeft invasies ondergaan van veroveraars die bleven. Maar het kon steeds de veroveraars absorbeeren, door de kracht van zijn eigen beschaving. Spanje veredelde de cultuur van zijn Moorsche overheerschers. Wij hebben tevens echter gezien, hoe de ideologische overstrooming uit Arabië, juist omdat zij ideologisch was, de beschaving van Noord Afrika vrijwel uitroeide. Wat bleef er over van het brandpunt van beschaving der christenheid, van de stad van Augustinus, van het tweede Carthago? Een sterk, een fanatiek geloof der veroveraars is voor Noord-Afrika feller geesel geweest dan hun wapenen.

Europa wordt door bar gevaar bedreigd. De gevolgen van dit gevaar zullen afhangen van zijn duur. De Hemel zij ons werelddeel genadig!

Het dreigende gevaar is zoo vreeselijk, omdat het een gevolg is van een gebrek der menschheid. Deze gaat kreupel in haar vooruitgang. Geestelijk, zedelijk komt zij langzaam vooruit. Wij hebben de Babylonische, de Joodsche, de Grieksche, de christelijke ethiek nog niet verwerkt. Zij zijn ons geschonken, maar wat hebben wij vermocht ermede tot stand te brengen? O zeker, sociaal zijn wij gevoeliger geworden. De slavernij hebben wij, waar zij binnen ons bereik viel, afgeschaft of aanzienlijk verzacht. Maar blijkt de moderne mensch minder wreed dan zijn voorgangers? Heeft hij meer respect gekregen voor het leven of het geluk van zijn medemensch? Verdraagt hij de vrijheid? Duitschland, Italië, Spanje en tot zekere hoogte zelfs Frankrijk geven ons het antwoord; ieder op zijn wijze. Rusland laten wij er buiten: Daar is van vrijheid nog nooit sprake geweest. Het verwerkt zijn slavenopstand van 1917 en volgende jaren tot zijn oude vormen van gezag. De mensch in het steenen tijdperk heeft zich in zijn hol niet onveiliger gevoeld, dan wij ons in onze geordende maatschappij, onder de bescherming van een kunstig opgebouwde gemeenschap, gevoelen. De luchtbeschermingsdienst in allervreedzaamste landen, die met niemand in geschil leven, die geen hun vijandig gezind volk kunnen aanwijzen, is de beste illustratie van onzen ethischen vooruitgang. Wellicht ware de mensch in de 18de, 19de en 20ste eeuw sociaal en ethisch

een stuk verder gekomen, als de kreupelheid, waarvan ik reeds sprak, er niet was. De menschheid loopt ethisch met een kort been, en technisch als op stelten. Tot voor een goede eeuw was de technische vooruitgang niet bijster groot geweest. De snelheid van voortbeweging werd bepaald door het wiel, door de dressuur van paard en kameel, door het zeilvermogen van het schip. In duizenden jaren was er feitelijk niets veranderd. Afstand was afstand gebleven. De postdienst in het oude Perzische Rijk was nog een ideaal van snelheid. Eenige merkwaardige dingen had men uitgevonden. De verrekijker b.v. was een wonderlijk werktuig. Men had in het Westen, op zijn manier, het buskruit, uitvinding van het Verre Oosten, in toepassing gebracht! Slechts van de boekdrukkunst der Chineezen, over land naar ons werelddeel gekomen, had men waarlijk met eerbiedwekkend resultaat gebruik gemaakt. Toen ontstond de machine, de door kunstmatig gewekte natuurkrachten gedreven machine. Men bedwong de elctriciteit. In den loop van een eeuw heeft men technische dingen tot stand gebracht, die de leermeesters van de tegenwoordige generatie in hun jeugd nog zoo onmogelijk als toovenarij zouden hebben geacht. Men ging mededeelingen zenden over de heele wereld, niet door eenige draad geleid. Men ging vliegen, en in snelheid van vlucht de vogels vele malen overtreffen. Na 1900 ontstond een volmaakt nieuwe techniek, die veel, dat te voren ondenkbaar scheen, mogelijk maakte. Er ontstond een andere mensch, een mensch die den afstand vrijwel overwonnen had, die vandaag te Amsterdam, en morgen te Bagdad kan zijn; die in Den Haag met zijn vertegenwoordiger te Batavia spreekt; die zich door zijn land, met eigen vervoermiddel, langs de openbare wegen, sneller voortbeweegt, dan zijn vader het nog per sneltrein had vermocht.

De mensch werd in zijn physiek kunnen, dank zij zijn instrumenten, een wonderwezen. Maar ethisch hielp geen ontdekking hem vooruit. Deze volkomen incongruente vooruitgang had fatale gevolgen. De ethisch ten achter gebleven mensch kon de verleiding niet weerstaan, zijn nieuwe hulpmiddelen op eertijds verwerpelijk geachte wijze tot uitroeiing van zijn medemensch te gebruiken. Het vergiftigen van rivieren en bronnen gold in vroegere oorlogen als zoo laag-

hartig, dat zelfs de verwilderdste krijgslieden niet tot deze ‘methode’ vervielen. Nu ging men het samenstellen van voor oorlogsgebruik geschikte, giftige gassen, als de beste methode tot uitroeiing op groote schaal, wetenschappelijk en industrieel organiseeren. Het vliegtuig kon dienen om deze gassen doelmatig te verspreiden. De Italianen wonnen in Abessinië hun oorlog door op deze wijze het vee op het veld, de bevolking in haar hutten, het water der stroomen, de krijgslieden op den terugtocht te vergiftigen. Dit laatste nadat zij de soldaten, door ook weer uit de lucht neergestrooide mededeelingen, met belofte van ongestoorden aftocht, uit hun schuilplaatsen hadden gelokt. De 19de eeuw had ons, als uiting van menschelijkheid in het onmenschelijke, het verbod van het bombardeeren van open steden gebracht. In Duitschland vond men het begrip van den totalitairen oorlog uit, en Goering en Mussolini dreigen nu om strijd met het teisteren der vreedzame bevolking, als beste middel om het moreel van een vijandelijk volk te breken. Men verrijkte de medische wetenschap met nieuwe, en ten deele weer wonderbaarlijke, in de oogen der ouderen het bovennatuurlijke rakende vondsten. Heelkundig en geneeskundig ging men met groote stappen vooruit. Men ontwrong de natuur nooit te voren vermoede geheimen, en leerde die tot redding of verlenging van het menschelijk leven gebruiken. Men leerde velerlei lijden en velerlei doodsoorzaken bestrijden. Maar het respect voor het menschelijk leven werd minder dan te voren. Men wist nu hoe epidemieën te onderdrukken, maar in plaats daarvan kreeg men een moorddadig verkeer, dat den mensch aan de techniek opofferde. De man, die van den totalitairen oorlog spreekt kan op veel ernstiger aandacht rekenen dan wie nu van universeele menschelijkheid zou willen getuigen.

Ons ethisch been kan niet meekomen met de stapwijdte van ons technisch been. Een grotesk tafereel levert daardoor de gang der menschheid op. Ons bestaan is meer bedreigd dan dat van den 18de eeuwschen mensch, zelfs meer, zooals ik reeds zeide, dan dat van den holbewoner. Onze ethnologen vertellen ons tegenwoordig, dat het idyllisch bestaan van den primitieven mensch, waarvan de tijdgenooten van Rousseau en zijn volgelingen zoo gaarne spraken, een legende is; dat het leven van den primitieven mensch integendeel vol is van

foltering door vrees uit bijgeloof. Nogmaal, de propaganda voor luchtbescherming in onze steden leert ons, hoe het met den modernsten homo europeanus staat, wat zijn angsten betreft. Hoe en wanneer zal het evenwicht tusschen ethischen en technischen vooruitgang worden hersteld? Of zal het onderscheid steeds grooter worden, zullen wij, gelijk in Duitschland feitelijk reeds gepredikt wordt, een volkomen atropie der humaniteit beleven, een wegschrompeling van dit begrip? Zal dat het einde zijn van onze beschaving, van hetgeen de man uit het begin van onze eeuw als onze grootheid beschouwde?

Wij moeten wennen aan het besef, dat wij het met den tijd waarin wij leven bijzonder slecht getroffen hebben. Wie zelfzuchtig is, kan zich troosten met de mogelijkheid, dat de toekomst, die wij voor de eerstvolgende generaties tegemoet zien, nòg rampzaliger wordt. Wij kunnen geen der waarlijk menschelijke problemen meer aan. Wij hebben - gelukkig nog juist bijtijds - het begrip van sociale voorzorg aanvaard, het levenspeil van den arbeider omhooggeschroefd; maar, ook weer door den vooruitgang, door de mechanisatie van onze voortbrenging, door het overbodig maken der menschelijke kracht, een ongekende, en naar het schijnt voorloopig permanente werkloosheid geschapen. Wat een zegen had kunnen zijn voor den mensch, hem meer dan te voren van het materieele had kunnen losmaken, viel ons toe voor wij nog waren voorbereid. Zeker, er zijn landen, waar men die werkloosheid tijdelijk onderdrukt heeft. Maar slechts door een buitensporige fabricage van moordtuig, door het, ook weer voor doeleinden van oorlog, oprichten en inrichten van reusachtige werkplaatsen ter vervaardiging van kunstmatige grondstoffen, die op den duur ten nadeele moeten komen van de natuurlijke productie. Men bestrijdt de werkloosheid niet enkel door technische voorbereiding van den oorlog, maar ook door millioenen jonge lieden tot den oorlog op te leiden, door honderdduizenden in dienst te houden tot onderdrukking van alle vrijheid van denken of spreken, welke zich nog in het volk mocht voordoen.

Het is of de heele menschheid zich bevindt in de vangarmen van een zeer kwaadaardig monster, dat de volken, als poppe-

kastfiguren, een ruw Janklaassenspel spelen laat. Wij zien groote volken, als in een hypnose, tot een gevaar voor de menschheid worden. De prikkel tot deze ontwikkeling heeft hun eigen nood gevormd. Het streven naar expansie is hun reactie op een gevoel van beklemming. Men zou hun die expansie gaarne gunnen, als zij niet voor millioenen menschen in de, in de expansie betrokken gebieden, door de verwildering der overheerschers, even wreed als noodeloos leed meebracht. In Europa is nu voor deze expansie, in het bijzonder voor die van Duitschland, bijna een grens bereikt, die niet kan overschreden worden zonder dat de expansie onverdeeld ongeluk brengt aan iederen bewoner van het in bezit genomen land, omdat hij geen enkelen innerlijken band heeft met zijn nieuwe en harde heeren. Maar door hetgeen Duitschland tot nu toe reeds verworven heeft, is de beklemming niet opgeheven, of minder geworden dan zij te voren was. Dit is de tragedie van het Duitsche volk; ook weer een der tragediën, waarmede de tegenwoordige menschheid geen raad weet. Dat schijnt de technische vooruitgang alweer niet te kunnen verhelpen. Met dilettantische middelen, als koloniale expansie, is dat niet te doen. Dat middel zou, in de gegeven omstandigheden, ook barbaarsch zijn. Kan men het zedelijk verantwoorden, een primitieve bevolking toe te vertrouwen aan een volk, onervaren in de behandeling van vreemde rassen, een volk, dat nooit vermocht heeft bevolkingsgroepen van vreemde nationaliteit, waarmede het samenwoonde en waarover het heerschte, innerlijk voor zich te winnen; dat in een halve eeuw zelfs de Duitsche Elzas niet meer aan zich binden kon? Aan een volk, dat nu kunstmatig besmet is met een zeer kwaadaardig virus van wreeden, in zijn toepassing sadistisch lijkenden rassenhaat, en dat het grofste nationale egoïsme tot zijn politieke zedeleer verheven heeft? Maar al ware er dit alles niet, dan zou nog het verleenen van koloniaal gebied aan Duitschland aan het Derde Rijk binnen afzienbaren tijd geen verlichting van lot kunnen brengen, maar zeer zeker slechts teleurstelling.

Zooals het sociale probleem, het vraagstuk der werkloosheid, zoo hoort ook het probleem van het Duitsche volk tot een der verbijsterendste moeilijkheden, waarmede de wereld te worstelen heeft. Niet echter het meest tragische en verbijste-

rende, omdat een ontknooping ten goede nog steeds mogelijk is, niets onherstelbaars is ondernomen. Veel beklemmender nog is het geval van Japan.

Van het optreden der Japanners in China valt geen goed woord te zeggen. Machtswellust drijft de Japansche militairen, de begeerte anderen te onderwerpen en te exploiteeren, anderen, wier beschaving ouder en verfijnder, wier ethiek hooger is, maar wier militair vermogen en technisch tempo achterstaat bij dat der Japanners. Japan heeft geen enkel recht op China, en alles waarvan het de Chineezen beschuldigt, heeft het aan eigen gedragingen te wijten. Een Japan, dat als bevriende buurman, zonder imperialistische bedoelingen met China had willen samenwerken, zou daar welwillendheid, een onvergelijkelijk oeconomisch arbeidsveld, rijke bronnen voor zijn eigen welvaart hebben gevonden. Japan echter heeft steeds getracht, de Chineezen dienstbaarheid aan zich zelf op te leggen. De boycot der Chineezen tegen den Japanschen handel, de haat, die langzamerhand in het Chineesche volk tegen Japan is ontstaan, de nationale bewustwording der Chineezen, in het bijzonder ook weer tegenover het Japansche gevaar, hebben de Japanners, met groote hardleerschheid, steeds weer zelf uitgelokt en bevorderd. Men kan geenerlei sympathie koesteren voor de Japanners in hun strijd tegen de Chineezen. Deze sympathie wordt ook nergens gevonden, waar zij niet, door verdraaiing der feiten en om zelfzuchtige redenen, kunstmatig wordt opgewekt. Allerwege gunt men Japan iedere nederlaag. Het heeft die nog in het bijzonder verdiend door het wreede, het moorddadige van zijn optreden, ook tegen de weerlooze bevolking.

Maar als Japan nu de nederlaag lijdt, dan is een nieuw, tragisch probleem geschapen. Dan zit er op de Japansche eilanden een diep ellendig volk, waarvan de hulpbronnen, en de mogelijkheden van inkomsten, in de verste verte niet voldoende zijn om dit volk, in al zijn bescheidenheid, voor de wreedste ontberingen te bewaren. Wat het nog bezat aan rijkdommen, zou het hebben verdaan in den verloren strijd. Dit Japansche volk zou, onder den geesel van den nood, weer wegslinken tot de 25 millioen zielen waartoe het zich, tot 1860, met behulp van wettelijken dwang tot gezinsbeperking, eeuwen

lang had weten te besnoeien. Of wel, wat het waarschijnlijkst is, het zou voortleven in zijn ellende, dagelijks daardoor tot verbittering geprikkeld, met die verbittering als machtige bron van energie, krachten opsparende, verzamelende, tot het weer in staat zou zijn, na eenige generaties misschien, zich op de wereld, die het zijn leed verwijten zou, te wreken.

Dit is in het algemeen het groote gevaar voor de toekomst, als de gevaren van het oogenblik zouden worden afgewend: Dat volken blijven bestaan, die in hun misdeeldheid vroeg of laat toch noodlottig zouden worden voor de menschheid. Het is met het Japansche probleem gesteld als met het Duitsche probleem. Zou de sterke band, waarvan ik sprak, erin slagen, een opstandig geworden Duitschland in bedwang te houden, zijn destructieve krachten naar binnen te richten, dan ware de wereld tijdelijk veilig, zooals zij na 1918 tijdelijk voor Duitschland veilig was; maar enkel, om na eenigen tijd het gevaar met versterkte kracht te zien herleven. Voor de andere staten vormen Duitschland en Japan, en ook andere, in beperkte ruimte in armoede levende volken een probleem, niet onvergelijkbaar met het probleem van hun eigen werkloosheid. Zoolang zij dit probleem niet hebben opgelost, is hun rust nooit verzekerd, is zelfs hun beschaving nooit veilig. Het korte, ethische been kan dan nooit tot groei komen, daar het slechts in lange en volledige rust kan gedijen, anders dan het technische been, dat door den oorlog blijkbaar zeer wordt gediend. De toekomst van de menschheid is een oeconomisch probleem; het wordt beheerscht door de behoefte, voor alle volken dragelijke levensomstandigheden te scheppen. Intusschen is het verder van een oplossing dan ooit, en zijn de gevaren die het veroorzaakt, virulenter dan ooit. De zich benard gevoelende volken loopen, met de geestesgesteldheid van de Sintvitusdansers of van de kinderkruistochten der middeleeuwen rond door de wereld, hun verdwazing en ellende als een nieuwen godsdienst uitkrijschende, uiterlijk voortgezweept door den nooit rustenden geesel eener uitzinnige propaganda, innerlijk getourmenteerd door wrok, haat en een schrijnend minderwaardigheidsgevoel. Voor de menschheid vormen zij een gevaar, zooals ik dat hier, met Duitschland als voorbeeld, beschreven heb.

Sounion
Door Rein Blijstra

De bus naar Poseidon is aan Artemis gewijd: jachthonden wringen zich op onnavolgbare wijze onder de lage zitplaatsen en een juffrouw maakt bezwaar tegen een dubbelloopsgeweer, dat steeds op haar gericht blijft. Het is niet geladen, verzekert de eigenaar, maar de dame kent waarschijnlijk het mopje van de kapotte paraplu die nog afgaat als God het wil en zij wenscht te verzitten. Ik doe het foudraal er wel om, sust de jager, een eenvoudig man, doch een psycholoog, waar een vakman een lesje bij kan nemen, want de dame is nu geheel gerustgesteld.

Naast me zit een jonge man met een scherpen, rechten neus: hij spreekt Fransch, maar blijkt een Italiaan te zijn, die in Egypte woont en een Spaansche moeder heeft. Hij is blond en heeft grijze oogen. Ik stel me zoo voor, dat het Sounion-publiek wel altijd zulke phenomena telt: hevig internationaal en het zou me niet verwonderd hebben, als ik een neger, een Chinees en een Eskimo broederlijk naast elkaar had zien zitten. Ten slotte valt het echter mee: de Italiaan is de eenige vreemdeling buiten ons, die in onze eigen oogen maar voor halve vreemdelingen tellen; de overige touristen zijn Grieken. Wij zijn te vroeg en de bus vertrekt te laat, niettegenstaande men den Italiaan het sprookje verteld heeft, dat Grieksche bussen wel eens te vroeg vertrekken (waar ter wereld geschiedt zooiets werkelijk?)

Weldra draaien we voor den Penthelikon naar rechts en schuiven een breede, lange vlakte van wijnstruiken en olijvenboomen binnen. De olijven zijn zilverig en lijken nu weer niet op wilgen. Een enkele spreidt zijn takken uit als een danseres haar veeren revuewaaier (ik vraag mij af, wat zulk een erkende combinatie van schoonheid en charme zou zeggen, als ik haar vertelde: je ziet er uit als een olijf, en toch: het zou een compliment zijn), een tweede is een heer, die een

boeket bloemen aanbiedt, een derde lijkt gewoon op een olijf en een vierde op een bal zilverdraad aan een stokje. Zij zijn knoestig of slank, wollig of sprietig, maar nooit grootsch. Het is verkeerd om van een olijvenbosch te spreken, zooals sommige menschen doen, ik hoorde zelfs wel eens het woord 'olijvenwoud' vallen. Olijven kunnen, hoe oud ze ook worden nooit een bosch vormen, evenmin als, bij voorbeeld... wilgen.

Na de vlakte komen de beroemde Grieksche 'parkbergen'. Vele Grieksche bergen zien er uit als de kunstmatige heuvels in een park, met flauwe hellingen en ronde kopjes. Er zijn uitzonderingen, vooral onder het hoogere genre, maar voor men in het werkelijke gebergte komt vertoont het Grieksche land verhevenheden, die meer basis hebben dan top, builen, bobbels, puisten van het aardoppervlak, doch geen zelfstandig omhoogrijzende steengevaarten. Hiermee wil ik geenszins zeggen, dat ze leelijk zijn, integendeel, aan deze eigenschappen hebben we het 'drijvende' van de eilanden te danken. Steile, pardoes neervallende rotsen kunnen niet drijven. De weg is prachtig, zegt de Italiaan en hij praat nog even door over de ouderwetsche en verouderde spoorwegen en dat men een land beter per auto dan per trein kan zien, en dat in Egypte heelemaal geen wegen zijn en dan kraakt er iets en we zitten op een weg, die dan wel Egyptisch mag heeten.

Mijn tijdelijke reisgenoot kijkt beteuterd voor zich uit, hij ziet in, dat hij te veel gezegd heeft. Men prijst de weg niet in een autobus. Dat loopt nooit goed af.

Niet ver van het elliptische theater van Thorikos rusten wij even uit van al dat verticale beweeg, dat horizontaal had moeten zijn. Het theater ligt wat verloren tegen een breeden berg en het ziet er weinig theatraal uit door de langgerekte vorm, maar het kijkt, zooals altijd in Griekenland, weer mooi uit.

Overal wordt de weg hersteld en de Italiaan knikt in bescheiden trots: het dictatoriale régime schijnt ook hier de zaken energiek aan te pakken en zoo lang men zich met dergelijke nuttige zaken bezig houdt, juich ik den nieuwen regeeringsvorm van harte toe: er wordt immers verteld, dat men al meer dan twintig jaar bezig is aan een weg tusschen Olympia en Adritsena...

In Laurion ruikt, ziet en proeft men de mijnen. Onzegbaar trieste huisjes aan een blauwe baai, de tegenstelling is schrijnend en deprimeert even. De palmen en oleanders, de pijnboomen zelfs zijn plotseling zielige plantjes in deze woestenij van arbeidzaamheid: overal waar de mensch te hard werkt en te weinig verdient, wordt de natuur leelijk. Laurion is een gevloekte plaats, de wind waait er hard of de kleine vlakte brandt onder de zon; een koele bries is hier zelden, dat voelt men onmiddellijk. Vierkante schoorsteenen op de heuveltoppen, roestige werktuigen en vuile fabrieksgebouwen. In een bioscoop gaat: 'I am a fugitive of the chaingang,' waarschijnlijk bij wijze van wel heel schrale troost? Ik heb het gevoel, alsof deze film hier reeds jaren draait en eigenlijk altijd behoort te loopen...

Nauwelijks is men de stad uit, of men komt aan de Riviera van Griekenland, de zooveelste, maar nu de echte. Het landschap doet denken aan de Côte d'Azur of aan de Costa Brava van Catalonië. De pijnboomen zijn heel licht groen, een groen, dat men bij ons alleen ziet, als het lente is. Het is feestelijk groen van een eeuwige lente, het ziet er nieuw uit in September, pas uitgekomen.

Langs de zee slingert men van baai tot baai, voorbij aardig gelegen en goed onderhouden villa's en Laurion bestaat niet meer. Ik stel me voor, hoe Sounion zal zijn (ik kan deze verkeerde gewoonte nog niet nalaten en tenslotte: zij is onschuldig. Men heeft plezier, als men goed geraden heeft en nog meer als men het weer mis heeft). Een tempel op een rots van 60 meter hoogte (op de meeste foto's lijkt het, alsof de zuilen zóó aan zee staan, maar ik heb het in de gids nagekeken: 60 meter), de zuilen hebben een beetje rare vorm, bijna niet toeloopend, met 16 groeven in plaats van 20, waardoor ze er waarschijnlijk wat plomp uit zullen zien, zooals op de photo's, die hoe bedriegelijk ze ook overigens zijn in dat opzicht niet liegen; een heuvel met het welbekende groene struikgewas, een echte kaap, die steil aan alle kanten afloopt en dan bij wijze van 'wachter' de tempel, militant en bijna somber de zee beheerschend, een symphonie in donkergroen, blauw en wit, met iets van de oude zeevaarders tegen hun eeuwigen vriend en vijand Poseidon: ik aanbid je, maar ik lust je tegelijkertijd. Kom maar op.

Maar nu komt de laatste bocht tusschen het groen en het blauw en het roodgrijs en plotseling ziet men een paar speelgoedpilaartjes boven op een heuvel: Sounion. Als elke Grieksche tempel, die men in het landschap tegenkomt heeft men onmiddellijk de gecombineerde sensatie van iets groots en iets kleins, en bij het zien van die enkele zuilen is men al meteen overtuigd: het zal wel weer goed zijn en anders dan ik me had voorgesteld.

Ik let nauwelijks op de vergezichten langs den weg, den isthmus, die de kaap met het land verbindt, ik kijk naar die onnoozele streepjes wit tegen al dat blauw en ik bedenk met schrik, dat het ook een massief gebouw had kunnen zijn. Ook mooi waarschijnlijk, maar niet zoo... (hier faalt de terminologie, laten we zeggen: niet zoo Sounionachtig).

Sounion bestaat eigenlijk uit twee kapen, als de twee einden van een hamer naast elkaar liggend, terwijl het eene eind dan de helft kleiner en lager is dan het ander. Op de laagste kaap staat een café. Als het gezelschap uitstapt, valt het mij op, dat niemand op het toch heelemaal niet zoo vreemde idee komt om eerst een glas ijskoude limonade of iets dergelijks te drinken. Het is geen heiligschennis als men Poseidon pas bezoekt na eerst zijn dorst gelescht te hebben en wat bekomen is van de busrammeling. Maar niemand schijnt op deze menschelijke overweging te komen: dikke dames en oude heeren, Grieken en vreemdelingen beklimmen hijgend, gebiologeerd door die paar zuiltjes, de steile helling. Ik hol vooruit om het heiligdom nog even te zien voor het te zeer bevolkt wordt (de Grieken slapen vanmiddag, troost ik mezelf snel, en voor twaalf uur gaan ze baden, maar goed, voor alle zekerheid). Bovengekomen, deins ik bijna van schrik terug (verdorie, bijna de zee ingehold), ik heb eenige last van hoogtevrees en dit ding staat toch wel gevaarlijk hoog boven het water. Maar als ik dan mijn evenwicht hervind (zonder veel moeite want tenslotte scheidt de heele tempel mij nog van den afgrond; alleen het breekt aan de andere zijde zo scherp af) betrap ik mij op een glimlach. Deze tempel is vriendelijk en vol vreugde en mijn verbeeldingskracht mag ik wel weer eens herzien. Poseidon van Hellas is niet Poseidon van Holland.

Onze zeegod is een eenzame kluizenaar, die slechts brommend en onwillig de rare menschenbouwsels, die men sche-

pen noemt, op zijn rug draagt. Altijd schuimt en bruist hij en al te dikwijls verheft hij luid brullend zijn stem en slaat als een wildeman in het rond, zoodat niemand hem durft te benaderen. De Helleensche Poseidon is een vriendelijke oude heer, die gaarne gasten ontvangt en hun de schoonheid van zijn rijk toont. Kom binnen, kom binnen, noodigt hij uit, aan den ingang van zijn tempel; kijk eens, hoe liefelijk mijn gebied er vandaag weer uitziet.

Wij, Hollanders, die ons land 'ontworstelden aan de baren', die in eeuwigen strijd met de zee leefden en haar meer als iets dat men bedwingen dan iets dat men liefhebben moet beschouwen, begrijpen weinig van dezen gezelligen, meestal gevenden en slechts zelden nemenden zeekoning. Dit marmeren paleis moet de 'zomerresidentie' van Poseidon geweest zijn, waar hij, uitrustend van de vermoeiende stormerij om deze anders zoo gevaarlijke kaap zijn gemak nam en met genoegen de zeilschepen van zijn aardsche onderdanen zag voorbijvaren, blij, dat hij het hun eindelijk eens niet moeilijk behoefde te maken.

De ligging is weer onmogelijk te beschrijven; men denkt onwillekeurig aan den Aphaïa-tempel van Aigina, maar het is toch heel anders. Bruinroode bergen, baaien, kapen, eilanden vlak bij en in de verte wegschietend als trage visschen, ach neen, in de eerste plaats o p e n . Nergens voelt men zich zoo volledig tusschen water en hemel als hier: men vormt een deel van beide en het land is zoo ver weg, dat men het als buitenstaander, als uit een vliegmachine kan bekijken. Het land is er alleen voor de zee, om de baaien te doen ontstaan, om het water reliëf en contour te geven.

Van de tempel zelf kan men in tegenstelling met Eleusis zeggen: er ìs weinig, maar er stáát veel (niet te weinig, niet te veel, juist goed). Het eenige wat men behoeft te weten als men Sounion bekijkt is de bestemming van den tempel, maar als men dat zonder gids niet voelt, dan toont Griekenland uvergeefs zijn schatten. Er staan 12 zuilen, een enorm gebouw dus. En in de schaduw van één van die zuilen tracht ik een rekensom te maken: hoeveel zuilen telt Griekenland? Daar heb je eerst Athene: het Parthenon naar schatting 2 maal acht en 17, daar gaan twee af en aan den anderen kant een stuk of tien en dan 6 van de portiek vóór (of liever achter, want de in-

gang was aan den kant, die van de Propylaeën afgekeerd staat), dus ongeveer 50 (het lijkt me erg veel en ik reken het na, maar het kan niet veel schelen), het Erechtheion een stuk of vijftien schat ik, de Propylaeën ook vijftien, Niké is er niet op het oogenblik, de kolommen van Thrasyllos twee, het Hephaisteion dertig ruim geschat en het Olympeion vijftien en nu wordt het moeilijk: moet ik de zuilen van de Romeinsche Agora er ook allemaal bijrekenen? Die blauwe stoepsteenen liever niet, maar wel de portiek van Athena Archegetis, vijf zullen we zeggen om in ronde getallen te blijven (het zijn er geloof ik vier) en dan hebben we 50 + 15 + 15 + 2 + 30 + 15 + 5, dat is dus 130 (die kolommen van Thrasyllos komen dan bij de algemeene verhooging voor datgene wat ik vergeten heb). Het lijkt veel, die 130 en ik had nog wel gedacht, dat Hellas niet de 200 zou halen en dan in Athene alleen de 130! Het ziet er donker uit.

Ik had willen zeggen: en met nauwelijks een paar honderd zuilen, nauwelijks tweehonderd zuilen, houdt Hellas ons gevangen... het klonk zoo mooi en het is toch ook waar, er is als men alles bij elkaar telt erg weinig en toch is het enorm veel. Wie zou het in zijn hoofd halen voor een enkel gebouw, voor een enkele ruïne, voor welgeteld (ik kan hier gelukkig precies zijn) twaalf zuiltjes een reis te maken van drie uur in een rammelenden autobus heen en drie uur terug, als het niet Sounion was? Voor vier of vijf zuilen maakt men een reis en zegt, dat er veel te zien was. Maar verder: 130 voor Athene, veel te veel overigens, Sounion twaalf, Aphaïa tweeëntwintig volgens een photo, die ik bij me heb, één van mijn eigen Apolloheuvel (vroeger Venusheuvel genaamd), Korinthe zes van Apollo en nog een stuk of drie hier en daar rondzwervend, Olympia en Delphi elk vijf (ik ben er nog niet geweest, maar op de photo's zag ik weinig zuilen), ik haal de tweehonderd toch nog niet, ik had toch gelijk, de tweehonderd zuilen van Hellas, die zoo'n indruk maken, eens optellen 12 + 22 + 1 + 6 + 3 + 5 + 5 dat is 54 plus 130 is 184, ik kijk zegevierend het Poseidonterras rond, ik kan nu wat weggeven: Delos een stuk of vijf en voor het verlies nog tien en één cadeau bij wijze van toegift. Precies tweehonderd. Plotseling denk ik met schrik: de tempel van Bassae. Ik weet nog niet of ik er heen ga, maar ik haat den

Oosthoek van den Poseidon-tempel op Kaap Sonnion naar het Oosten toe opgenomen

Oostelijke hoek van den Poseidon-tempel op Kaap Sonnion

t.o. 497

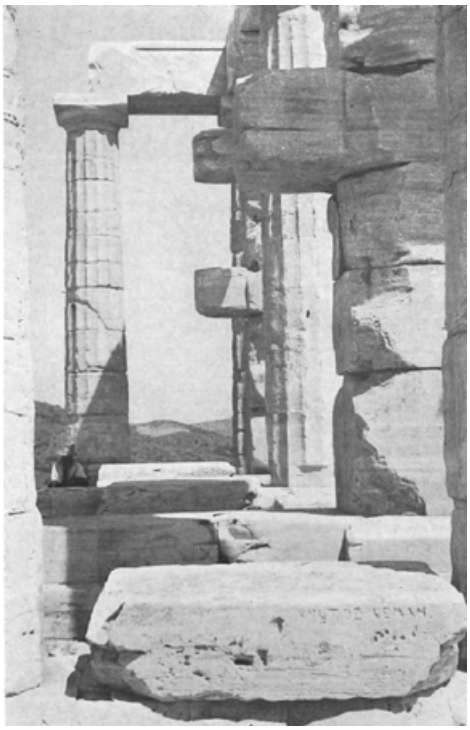

Zuid-Oostkant van den Poseidon-tempel op Kaap Sonnion, naar het Noord-Westen toe opgenomen

tempel van Bassae. In de eerste plaats om den naam, in de tweede plaats, omdat hij zoo moeilijk te bereiken is, 12 uur op een ezel van Olympia naar Andritsena (omdat de weg van twintig jaar nog niet klaar is) en dan nog eens een uur of drie, vier van Andritsena af en nu komt dat leelijke ding (want een kennis van me, die verstand van de werkelijke schoonheid van zuilen heeft zegt, dat ik er niet naar toe behoef te gaan, hij is niet mooi, niettegenstaande hij door Iktinos, den bouwmeester van het Parthenon is ontworpen, maar hij is de volledigste tempel van Griekenland na het Hephaisteion en het is onbeleefd om hem te negeeren), en nu komt hij mijn mooie berekening in de war schoppen. Tempel van Bassae (in Holland nog nooit van gehoord), natuurlijk net zoo saai als het Hephaisteion en ik herinner mij een kiek met een compleet zuilenwoud, heel lang vooral, in het geheel dus minstens dertig, zoo niet veertig, schandelijk!

Dus dan maar 250. Nu moet men bedenken wat 250 zuilen zijn. 250 zuilen is eenvoudig niets. Het k l i n k t veel. 250 zuilen bij elkaar op een open veld, ik moet er niet aan denken, neen, het is toch wel veel, maar kijk eens, 250 zuilen, alles wat er overgebleven is van een oude beschaving, 250 zuilen, die ons in haar magische greep (is die beeldspraak wel zuiver?) gevangen houden, 250 magische, ik bedoel 250 zuilen, de 250 zuilen van Hellas, niets nietwaar? Wat zijn nu 250 kleine, onnoozel kleine vestzakzuiltjes?

Neen, het gaat niet. Met 200 was het gegaan, met 250 gaat het niet meer. Een paar honderd, slechts iets meer dan honderd, enkele honderden (was het maar driehonderd geweest), nauwelijks, maar tweehonderdvijftig, dat overtuigt niet meer, evenveel zuilen als een rijksdaalder centen. Enorm eenvoudig, een zak vol...

En toch, hoeveel gebouwen zijn het Parthenon, Erechtheion, Olympeion, Hephaisteion, Aphaïa, Sounion, Apollo, Bassae, acht stuks, weinig... alleen het is niet eerlijk, want zoo schakelt men Epidaurus, Mykene, Tiryns, Delphi, Olympia, Delos uit. En ik zou bijna vergeten, dat ik tusschen lucht en water op een zwevend terras zit. Het terras van den Poseidon-tempel, (het boventerras dan, want er zijn er twee) is eigenlijk geen terras meer, maar een podium, een podium der zee. Het is merkwaardig, dat de natuur het weer zoo goed uit-

gemikt heeft om juist de zuilen, die aan den zeekant zouden moeten staan te doen verdwijnen. Zoo krijgt men, als men den tempel binnenkomt den indruk, dat het terras in loodrechte lijn tot het water afdaalt en deze illusie behoudt men zelfs tot dicht bij den rand. In werkelijkheid is de helling niet zoo steil, dat men niet zonder bezwaar naar beneden kan gaan, maar de mensch is zoo gewend geen rekening te houden met dingen, die hij niet ziet, dat ik bij het betreden van dit terras werkelijk even den pas inhield om niet met al te veel vaart bij den rand aan te komen. Eerst een voorzichtig onderzoek wees uit, dat alles gezichtsbedrog was en dat kunst (het verhoogde terras) en natuur (de zuilen verdwenen) hier weer een 'toevallig' Goddelijke combinatie hadden geschapen.

Op dit zeebalcon staande heeft men de zuilen in den rug en kan men zich een gast van Poseidon voelen. De schepen varen tot dicht onder de rotsen voorbij en men voelt onwillekeurig, dat de Godheid slechts een bries behoeft op te roepen om ze te vernietigen. Maar hij heeft geen zin, hij is op het oogenblik in een uitstekend humeur.

Eén ding zou mij voor den ouden heer benauwen, als Poseidon nog op Sounion woonde. De villa's komen een beetje erg dicht bij. Ze zijn nog net ver genoeg af, ze liggen bescheiden beneden aan den overkant van de baai, maar er is één leelijk groot villagebouw bij, waarschijnlijk een hotel, dat al een eigen schreeuwtoon, lichtelijk detoneerend zelfs op dezen afstand, laat hooren. Ik heb vroeger altijd gelachen om menschen, die gestoord werden door huizen op mooie plekjes. Ik nam me voor om, mocht ik ooit geld krijgen, mijn huis op een mooie plek neer te zetten.

Op Sounion en in het algemeen in Griekenland ben ik bekeerd en aestheet geworden. Laat de menschen wonen waar ze zin in hebben, maar niet in de nabijheid van de Goden. Ze vallen werkelijk uit den toon. Het is niet voldoende, dat de kaap zelf vrij blijft; als ik Poseidon was zou ik met een breed gebaar al die huizen en huisjes naar den anderen kant van de bergen verwijzen. Daar is het ook mooi en daar zouden zij mij niet storen in mijn gedachten over het wel en wee der zee.

Overpeinzingen in den Haarlemmerhout
Door Van Oldenburg Ermke

Wat toch bezielde Laurens Janszoon Koster, toen hij, gelijk het verhaal gaat, een letter sneed uit de schors van een boom in den Haarlemmerhout, die in het zand liet vallen en de boekdrukkunst uitvond? Wat dreef hem, toen hij, gelijk A.C.W. Staring het zoo kernachtig uitdrukt, ‘de Boekstaaf van den Beukenstam ontbond’? Wat bezielde hem, toen hij uit één enkele letter het eerste boek drukte op vaderlandschen grond?

Met zijn letter in de hand staat hij in Haarlem in brons vereeuwigd. Het is de A, de Alpha, het begin van de lange en bewogen geschiedenis van boek en blad. Maar wist Laurens, waar hij aan toe was, toen zijn mes den beukenstam kerfde? Hij deed immers, wat zoovelen doen, die in bosch of park loopen, mijmerend, in gedachten, en die de herinnering aan een verren vriend of een nabije vriendin voor altijd griffen in de schors van een boom. Alleen is het jammer, dat we niet weten, of het de A was van Aleida, van Anna, van Adriaan of Alexander.

Hoe weinig verschilt een boek in wezen van dat eerste boek van Laurens Janszoon, dat maar één letter groot was! Is een roman van onzen Coolen, een vertelling van den onovertroffen Duitschen verteller, Ernst Wiechert, niet evenzeer uit de schors gesneden, die, als ervaring en herinnering, het levende hout omsluit? En is ook ieder boek, dat waarlijk vanuit het hart geschreven werd, geen verzwegen en heimelijke hulde aan wie of wien den schrijver het liefst is? Treffend wordt dit geïllustreerd door de geschiedenis van den Engelschen dichter Robert Browning en diens meesterwerk, het één-en-twintig-duizend-twee-en-tachtig regels lange gedicht, ‘The Ring and the Book’. Onverschillige lezers, - maar zulke lezers krijgen het boek nog niet eens uit, - zullen zich lichtelijk verbaasd afvragen, waarom Browning zooveel

geduld, zooveel kunst en meesterschap verspilde aan een gevalletje, dat, als het vandaag-den-dag voorviel, geen grooter publiciteit erlangen zou dan een gemengd berichtje in de krant. Browning putte zijn inspiratie uit een geel boek, dat hij kocht aan een boekenstalletje op de Markt van San Lorenzo te Florence in Juni 1860. En dat koopje was heusch, als boek, de moeite niet waard en nauwelijks de lire, welke hij ervoor betaalde. Het bevatte het verslag van 'n in haar tijd nogal geruchtmakende moordzaak, welke gedurende de maanden Januari-Februari 1698 te Rome werd behandeld. Uiteraard interesseerde geen mensch er zich nog voor. In Maastricht herinnert men zich den laatsten man, die daar op de Markt werd terechtgesteld, maar de terechtstelling van Graaf Guido Franceschini te Rome was noch de laatste noch de eerste. En van wie het zagen, leven zelfs de overgrootouders niet meer. Maar Robert Browning, de dichter, wien het toch heelemaal niet aanging, dat er bijna twee eeuwen geleden in Italië een graaf leefde, die zijn kindvrouwtje mishandelde, den man, die trachtte haar uit het huis, waar ze gemarteld werd, te redden, aanklaagde, en die tenslotte ter dood werd veroordeeld, omdat hij met een bende moordenaars zijn vrouw in haar schuilplaats overrompelde; maar Robert Browning, Engeland's grootste dichter sinds Shakespeare, was over zijn vondst zóó opgetogen, dat hij aan iedereen, die maar luisteren wilde, het verhaal vertelde, dat hij op de Markt van San Lorenzo te Florence uit een vies, vuil, geel boekje vernomen had. Hij wilde het zelfs aan een vriend geven, als stof voor een historische roman, maar bedacht zich en schreef er een gedicht over van meer dan één-en-twintig-duizend verzen. Acht lange jaren heeft hij eraan gewerkt. En des te langer waren die jaren, omdat in het eerste van die acht zijn vrouw ziek werd en stierf.

Na haar dood ging hij met des te grooter ijver voort met zijn werk aan dit vreemdste aller boeken.

En waarom?

Om dezelfde reden, waarom Laurens Janszoon Koster een letter sneed uit de schors van een boom in den Haarlemmerhout en het eerste boek drukte op vaderlandschen grond.

Alleen was het bij den Haarlemmer de letter A, welke hem

voor den geest zweefde en die hij uit de boomschors sneed, terwijl het bij Browning de letter E was, de E van Elisabeth. En uit de schors, die de tijd had doen groeien rond het levende hout, rond de levende werkelijkheid van dat dramatische voorval uit de Zeventiende Eeuw kerfde de dichter zijn meesterwerk, een boek van vele, van honderdduizenden letters, en waarbij hij toch alleen maar dacht aan die ééne letter, aan de E van Elisabeth Barret, die hij jaren geleden schaakte uit het huis van haar vader, den strengen Puritein, den onbarmhartigen dictator van Wimpolestreet, aan de E van Elisabeth Barret Browning, zijn pas gestorven vrouw, met wie hij in Italië de gelukkigste jaren van zijn leven gedeeld had. Aan haar en haar door domheid verblinden vader moet hij gedacht hebben, toen hij het lijden beschreef van de jonge en mooie Pompilia, die in het huis van Graaf Guido Franceschini leefde als in een gevangenis. En de woorden, waarmee hij Guiseppe Caponsacchi, den man, die haar uit die hel verloste, zijn handelwijze verdedigen laat, - zijn het zijn eigen woorden niet, de woorden, waarmee hij voor het reeds lang van zijn onschuld overtuigde tribunaal van zijn geweten en voor den Hoogen Raad der openbare meening en voor het wispelturige gerechtshof van het nageslacht zijn jeugdig onbezonnen handelwijze verdedigde, dat hij zijn aanstaande vrouw schaakte uit haar vaders huis?

Doch we zijn ver afgedwaald. 't Is nu eenmaal zoo. Een boek neemt je ver mee. Vanuit den Haarlemmerhout naar Wimpolestreet in Londen. Uit de late Middeleeuwen naar de romantiek van de eerste helft der Negentiende Eeuw.

Om terug te keeren tot den Haarlemmerhout, door niemand minder dan Hildebrand himself zoo meesterlijk beschreven, moet ik U in vertrouwen mededeelen, dat ik daar onder den boom, waaruit Laurens Janszoon de letter sneed, welke, in het stof vallend, zooveel stof heeft doen opwaaien, een meneer ben tegengekomen, die wel aan niemand, die de ‘Camera Obscura’ las, onbekend zal zijn, namelijk mijn neef, - of liever: zijn neef - Robertus Nurks. En deze personificatie van den geest van tegenspraak verklaarde, dat al die verhalen over Laurens Janszoon Koster, als uitvinder der boekdrukkunst, larie en onzin waren. Hierin had hij natuurlijk ten deele groot gelijk. Dat is juist het ongeluk met die

Nurksen, dat ze meestal nog gelijk hebben ook, zij het dan slechts ten deele. Gelijk gaf ik hem echter niet, want ik zei hem, dat een goed vertelsel vaak meer waard is dan een nuchter feit en een legende niet zelden wèl zoo aardig als een historisch document, en dat ik in den Haarlemmerhout liever in mijn verbeelding den uitvinder van de boekdrukkunst tegenkwam, zelfs al had hij die kunst heelemaal niet uitgevonden, dan in wèrkelijkheid een onaangenaam mensch waarop Nurks grommend heenging.

En zoo kunnen wij dus ongestoord terugkeeren onder den boom, waaruit een Haarlemmer eens met zoo legendarisch succes een letter sneed.

Een boom nu is niet enkel een stuk levend hout met schors eromheen, maar ook een op het eerste gezicht wild en warrig groeisel van takken met blaren eraan. En heeft u er wel eens aan gedacht, dat een blad een spiegel is? Een levende spiegel van stralend groen?

Die gedachte kwam voor het eerst bij ons op, toen we jaren en jaren geleden het woord b l a d s p i e g e l tegenkwamen zonder in onze kinderlijke onnoozelheid het woord dadelijk in zijn juiste beteekenis te begrijpen. Een blad, dat een spiegel is... Een vreemde gedachte. En toch is zij juist. Een boomblad is inderdaad een spiegel, een spiegel, die de zon weerspiegelt en het leven van den boom, zoogoed als de seizoenen in hun gestage wisseling, het pril ontwaken van de lente, de wreede glorie van een warmen zomerdag, den teêr getinten weemoed van den herfst. Ja, een boomblad is evenzeer een spiegel, als een bladspiegel, in zijn juiste beteekenis genomen, een spiegel is. En ook in dit opzicht dus is de boom, waaruit Laurens Janszoon Koster de eerste letter van het groote boek van Neêrland's typografische geschiedenis sneed, leerzaam.

't Is niet enkel en in de eerste plaats zetsel of matrijs, wat de bladspiegel van een boek weerspiegelt, en ook niet enkel kunde, vakmanschap en goede smaak van den drukker. Het is vooral en in de eerste plaats het leven zelf, zooals dat besloten ligt in gedachten, zooals het in versrhythmen zich beweegt, in beelden zich opent, als bloemen in het licht, in woorden klopt, als het bloed in pols en aderen. Het zijn de seizoenen van het leven, welke één na één in blad na blad

van een boek op ons terugstralen. In boeken wordt de schepping herschapen door menschen, - vandaar die vele ongelukken, scheeve dingen en mislukkingen, - en 't is in den bladspiegel van het boek, dat de eindelooze reeks van menschelijke herscheppingsdagen zich weerspiegelt.

De waarde van het boek?

Een moeilijke vraag. Wat is de waarde van spiegel of venster? Hoe helderder het venster, hoe klaarder de spiegel, hoe liever het ons zal zijn en des te hooger de waarde ervan voor ons wordt.

Maar het venster van een boek en de spiegel van zijn blad zijn een toovervenster, een tooverspiegel. En de toovenaar staat op het titelblad: de schrijver.

Want wat ge door zijn venster, in zijn spiegel ziet, is nu eens een droom en dan weer een werkelijkheid, is soms heden, maar vaker verleden, een enkele maal zelfs toekomst.

Een boek doet U zelfs alles met andere oogen zien. Lees bijvoorbeeld Van Looy's ‘Jaapje’, lees het met aandacht, verdiep U erin. En dan zult ge het wonder voelen en zien gebeuren, dat ge door de oogen van een kind door een venster staart op de binnenplaats van een Haarlemsch weeshuis. Ge hoeft op geen kalender te kijken om te weten, dat de wijzers van den tijd een halve eeuw zijn terug gezet.

‘Jaapje drummelde over de klinkers van het “kinderpad” achter Marijtje aan, tot waar de zonnewijzer op al zijn cirkels straalde. Daar begon het “zaalpad” dat ook het “jongenspad” hiette en daar het “meisjes-” of het “ziekenpad” en daar begon het “schoolpad”. Nergens mocht je loopen wanneer het niet was van noode. Aan het eind van 't zaalpad, tegen de blauwe-portaaldeur aan, stond Frederik van Rossum die “Hulde” had geschilderd en rookte een lange pijp.... Ze waren op de rollaag van de speeltuin samen wat gaan zitten en oogelden naar de eetzaal-ramen die boven “de bleek” oprezen, waar al de slingers nu hingen voor niemandal. Af en toe galmde weêr het zingen over de Regentessen en door de ramen van de meisjesgang een witte muts voorbijging, maar Koos die was het nooit. Jaapje keek omhoog, hij wou dat de vlag bewoog; een zweverig gevoel leek van den grooten hemel in hem neêr te zijgen en ook Marijtje

gaapte. Hij liet zich zeulen op den grond en leî zijn hoofd op de rollaag...'

Dat was uit 'Jaapje' van Van Looy. Maar lees van dienzelfden Van Looy nu eens uit zijn bundel 'Proza' het begin van de prachtige schets 'De Nachtcactus'. En als ge ook in de lectuur daarvan geheel op kunt gaan, zult ge tot de innerlijke bevinding komen, weer door een venster te staren op de binnenplaats van een weeshuis, op precies dezelfde binnenplaats van precies hetzelfde weeshuis. En toch is het allemaal zoo heel anders, want het is met andere oogen, dat wij hetzelfde zien, met de oogen namelijk van den jongeman, die terugblikt op zijn jeugd, met de oogen der herinnering:

'Maar die namiddagen op de wijde binnenplaats met haar vier tuinen in de hoeken en de vier besteenvloerde paden met den zonnewijzer juist in het middenpunt... een groote wereldbol was het, okergeel geschilderd en de jongens klauterden bij zonnig weer op het voetstuk, om te zien hoe laat het was. De vier paden hadden namen, hoe was het ook weêr? 'Kinderpad, ziekenpad, schoolpad, regentenpad,'... zoo was het, en dan dat welvende hemelveld boven de plaats, het eenig uitzicht. Soms was het heel blauw, en dan weêr van een luchtig vochtig grijs of gestapeld met blanke wolken. Ja, een boek is een wonder, een veel grooter wonder dan film of gramofoonplaat, omdat het leven van een boek zooveel dieper wortelt en ook zooveel krachtiger nawerkt. Soms zelfs is de indruk, door een boek gemaakt en nagelaten, zóó krachtig, als een letter, in een boom gesneden, als een letter, gekerfd in den boom van ons leven. Heeft Napoleon ooit vergeten, dat hij in zijn jeugd het leven van Alexander las? En waarom vergezelde hem op al zijn veldtochten dat kleine boekje van Johann Wolfgang von Goethe, 'Die Leiden des jungen Werthers'?

We weten het niet, evenmin als we weten, waarom het een A was, die Laurens Janszoon Koster sneed uit de schors van een boom in den Haarlemmerhout...

De tafelronde
Door P.H. Ritter Jr.

I

Voor hen die jong zijn lokt de toekomst, voor ouderen lokt het verleden, - zij die heel oud geworden zijn, vatten de gedachte aan toekomst en verleden in een glimlach saam.

Ik word wel ‘de Oude Vogel’ genoemd, maar ik ben niet oud genoeg om te glimlachen. Ik moet nog, zooals de vogels, die uit de roezigheid en de angsten des daags naar hunne nesten gaan, in de avondtijden van mijn leven, wanneer ontmoediging mij overmant, heen-vluchten naar een der enkele plaatsen van de aarde, waar alle dingen staan in den toover der herinnering.

En zoo klinken nu mijne stappen door Skarijne. Waar Skarijne begint, daar begint het Verleden. - Het begint er niet alleen, omdat Skarijne een oude, vergeten stad is aan de uiterste kusten van een klein eiland, dat wordt omringd door zand en zee, het begint er ook, omdat de Stilte die heel het eiland overspant, er opeens een vreemd karakter krijgt. - Want stilte, die ruischt over takken en halmen, is een andere stilte, dan de stilte die roerloos staat over de straten van een verlaten stad.

Heel dit Skarijne is niet meer dan een tooneel-decor, dat doelloos aan een verzandenden zee-arm staat opgericht, spookachtig rijzend in een vlak land, met visschers en boeren. Een Dom - reusachtig, onder een koepel, die landen en wateren uren in den omtrek beheerscht, en binnen in zijn duistere ruimte, daar tiert een wildernis van onkruid, - alleen een bijna vergeten hoek, waar de eenzaamheid huivert achter de planken beschotten, is dienstig aan de poovere godsdienstoefeningen, die als samenscholingen zijn.

Dàn is er een kleine plein-ruimte, vóór een praalziek stadhuis, met al zijn riddergestalten en gekleurde vensters lijkend

op een vergroot juweelenschrijn, en boven het stadhuis, daar rankt een toren, slank en speelsch, de drager van een schor carrilon. - Ik heb in een paar passen dit plein overschreden dat de allure heeft, voor openbare bijeenkomsten te zijn gebouwd; ik kom al terstond aan de kade, met kussen-klinkers geplaveid, een korte rij van machtige Gothische gebouwen geeft haar statuur, en ge ziet er de ronde watertoren, die als veerhuis dient en witte zanden, waarin wat schepen kleven, met daarachter de lichtende golven van de zee.

Er is nog een molen, die bezeten draait, er is de dijk - en dan is het gedaan.

Wat zoek ik in Skarijne? Ik loop er met wankele beenen, als had ik mij vergetelheid gedronken aan den wijn, ik loop er, alsof er veel ruimten waren tusschen de enkele gebiedende gebouwen, en telkens in weinige oogenblikken ben ik Skarijne weer om. - Een man wandelt voor mij in de straat, hij dwaalt van mij af, de handen op de rug; voor hem uit is het gele licht van een late zomerzon over zand en zee. Een oude vrouw met een boerenkap steekt de straatvlakte over, en verdwijnt in een schellebellend winkeltje. Een hond snuffelt eindeloos aan de stoepen. - En daar begint, kleppeklep, het blikken carrillonnetje zijn valsche liedje op te zeggen, - en weer is er die onheilspellende stilte, waarin ik verwacht, maar onvervuld blijf.

Ik ben op zoek naar den droom, naar den zwijmel van het avontuur, dat uit mijn leven van alledag, - thans ver weg, achter de horizonten, - gebannen is. Als hier, in Skarijne de hallucinaties uitblijven, dan dient deze oude, verstervende praal van eerbiedwaardige en weelderige gebouwen voor niets. Vóór het versterven moet hier een laatste vreugde zijn. En ik hoop op een nieuwe, late geliefde. Ik hoop op een vrouw, die de begoocheling geeft van het ongekende en ver gevondene; waaruit men den roes van den hartstocht brouwt. Ik voel mij al dwalen langs de kade van Skarijne, als langs den rand van een verboden gebied, waarin het zoet is, te zondigen.

Dan zie ik een gestalte. Zij is rossig en blank. Zij staat in de opening van de deur van een der Gothische gebouwen. Om

haar voeten zijn kleurige plavuizen. Haar voeten zijn bloot, nerveus trekken de fijne teenen zich samen. Ik zou ze willen koesteren in mijn hand.

'Kom je niet binnen?' zoo vraagt zij mij, met een diepe, lokkende stem. 'Ik ben Sylvia. Het is hier het huis der Gastvrijheid. Ieder, die moe van zwerven is, wordt hier welkom geheeten aan onze 'Tafelronde.' - Sidderend leg ik mijn hand op haar zachte, warme hals. Ik wil mij overbuigen en haar in de even twinkelende oogen zien. Maar Sylvia wijkt. 'Neen,' zegt ze, 'een huis van gastvrijheid is niet een huis van vreugde. Er is hier waarschijnlijk minder vreugde dan je verlangt. Maar gastvrijheid is er voor een elk. Wij herbergen allen, die droomen willen, wij zijn voor allen die naar Skarijne komen om den tijd te vergeten. Wij hebben hier een huis van kunstenaars en vagebonden. Maar voor je hier binnengaat, moet je dit alles begrijpen, en om het je te doen begrijpen moet ik je brengen naar het jacht van Mr. Smart.'

Ik zeide aan Sylvia, dat ik Oude Vogel heette, toen mijn onstuimige stappen naast haar zacht getrippel gingen over de oude Kade. Zij had haar goudleeren sandaaltjes aangedaan, en ze was zeer exotisch in haar wijde, roode pellerien. Maar de visschermannen, die op de zeemuur zaten te staren, zagen ons niet aan, en een enkele boer die langs kwam, tikte aan zijn pet. Zij zou mij verwonderd hebben, deze vertrouwdheid met uitheemsche zeden van een landelijke bevolking, wanneer de roes, waarin men alles verwacht, zich niet al lang van mij had meester gemaakt.

Naast de ronde watertoren was een plankier in het water uitgebouwd. Het kraakte van ouderdom, toen het den last opving van onze voeten. Tegen de palen waarop het hing, klotsten wellustig de golven van den dieperen stroom, die zich bij dezen overlaat door de schorren had geboord. En op die golven danste een wit zeiljacht, dat zonder bemanning was. Het lag verankerd in de zandruggen beneden, maar het kon toch niet geheel weerstand bieden aan de drift van den stroom. - Traag hief de wind den standaard aan zijn achtersteven, en toen het doek zich vermoeid ontplooide, zagen wij het Kruis van Sint Patrick.

‘Dit is het jacht van Mr. Smart,’ zoo vertelde mij Sylvia, en zij legde een weeken arm op mijn arm, met geen andere bedoeling dan die eener algemeene gemeenzaamheid, maar welke ik huiverend onderging. ‘Mr. Smart is een Ier, wiens afkomst in nevelen ligt. Indien iemand hem vragen zou naar den oorsprong zijner legende, dan zou zij verbroken zijn. Alleen dit weten wij van hem, dat hij, nu jaren geleden, overstak en deze oude, verwezen stede vond, en het kleine Gothische paleis kocht dat aan de Kade staat, en dat hij daar open tafel houdt en de vriend is van ieder, die tot hem komt. Het feit van het binnentreden in zijne woning maakt u tot zijn vriend. Hij vraagt nimmer naar herkomst of geboorte, noch naar gezindheid of bedoeling. Gij komt en gaat, wanneer het u belieft. Maar wij allen, droomers en van God verlaten menschen, die om hem heen bleven als een vaste keten, wij zijn ons gaan gevoelen een aparte gemeenschap, een gemeenschap der vergetelheid, die haar eigen zeden heeft, en waar het alleen verboden is, dat men aan elkander aanstoot neemt of zich over iets verwondert. - Mr. Smart is een mensch, dat veel zwijgt en veel glimlacht, en wiens eenige werkdadigheid bestaat in de verbeten hartstocht der kunstverzameling. Of zij zoo nu en dan door heling verrijkt wordt, dat deert ons niet. Wij weten alleen dat hij telkens opnieuw wonderen van doeken uitspreidt en vazen uitstalt en porcelein, om onze smachtende verlangens naar verbeeldingen te vervullen.’

‘Ik begrijp het nu, wat gij met Huis der Gastvrijheid hebt bedoeld,’ zei ik tot Sylvia; maar ik wilde haar nog niet volgen. Ik was te veel verloren in de ruimte van zanden door zeeën overspoeld, - over het water droeg de wind het verre gebeier van een dorpstoren aan, - ik was te veel verbijsterd door een goudgeel licht dat in deze avond-wereld hing, ik was verloren in de bestaring van wat als een prent tot mij sprak: de moede, ronde toren, met daarvoor het onbemande jacht, dat daar gereed lag voor een vertrek, dat één maal komen zou, het jacht met de gestreken zeilen, en de touwen en strengen als een spinnewebbe. Achter den toren rees Skarijne als een visioen.

‘Kom mee,’ zei Sylvia, en zij leidde mij aan haar kleine hand als was ik een knaap, en als bij een knaap, die de laatste

verrukkingen der liefde nog niet kent, beleefde ik het kloppen van haar pols op de mijne.

Zoo traden wij dan weder over de Kade, - alles is even nabij als het ver schijnt in dit droom-revier, - en wij gingen de Gothische woning binnen van Mr. Smart, waarvan de poort als immer willig openstond.

II

Dat was een gaan langs vele oude tegels, een zich wringen langs gebeeldhouwde kasten, waarvoor de smalle doortocht nauwlijks ruimte bood, een bukken onder roode, peluche portières, en een zijn weg zoeken door schemering - totdat Sylvia de eiken trap vond, die naar de wijde zaal leidde voor de ontvangsten bestemd, en waar de tafelronde gehouden werd.

Die zaal geleek wel een onderzeesch verblijf, zoo groen was het licht, dat door de maliën zeefde van twee vermiljoenen vensters, in lood gevat. En wijd was de zaal als de zee, met veel afstand tusschen de enkele voorwerpen: een ronde tafel, waar een visch-zilveren vaas met varens rees, omringd door ingelegd hout, reusachtige kasten met ballepooten, een hooge, open schouw, waarin op dezen zomeravond takkenverwarring zonder vlam, en die bewaakt werd door twee kleine, vergeelde kanonnen en door een kring van dagobert-stoelen geflankeerd. Hoog boven de hoofden der menschen, die door deze onmetelijkheden langzaam elkaer tegemoet traden, daar hingen miniatuurfregatten te varen aan onzichtbare draden. Mr. Smart, een Chinees-achtig mannetje met een kalen schedel, begroette ons. Hij had juist een oude globe betuurd die nog op tafel stond en die even rond was als zijn bol; hij had nog een zweem van geleerdheid over zich, iets van den sterrewichelaar. Uiterst verzorgd was hij gekleed in een zware, bruine stof, en hij was zorgvuldig en langzaam in zijn bewegingen. Sylvia, de rossige, bleef op den achtergrond, als de bewaakster van de ietwat potsierlijke ceremonie onzer ontmoeting. - ‘Mr. Oude Vogel,’ zoo riep zij af.

‘How do you do? Mr. Aawde Fauwgell,’ zei Smart. ‘Glad to meet you. Come and sit down, and take what you like.’ - Maar het was hier alles te onzeker, te toevallig, te voorbij-

gaand om terstond mij neer te vlijen in een van de dagoberts, en een gesprek te beginnen, waarvoor ik geen draad kon vinden, en zoo ging ik dan achter Smart, en liet mij meetroonen naar wat hij mij wel gaarne wilde laten zien, zijn kleinen tuin. Die was angstwekkend-klein, een salet onder den onverwachten open hemel, zooals zijn zaal een open-leven ruimte geweest was, onder geheimzinnige hoogte van overhuiving. - Er waren rechte paden getrokken, met groote gebarsten blokken belegd, tusschen perken van mos, waarin dwergbloemen zoo klein als ver verwijderde sterren, fonkelden. - Achter de zodenbelegde muur, ontstellend nabij verhief zich de slanke raadhuistoren.

Een seconde stond mijn hart stil, ik was ontroerd door dit raadsel, - toen schreed ik behoedzaam voort naar het voor deze kleine gaarde veel te groot priëel, waarin een rijzige vrouw - matbleek was haar gezicht, als van een camée, en ze was zwierig en elegant gekleed, - boven een boek te droomen zat.

'Mr. Auwde Fauwgell,' zei Smart, - 'Miss Calon' - 'L o u i s e Calon,' zei de mij vreemde dame, zakelijk en beheerscht. - Mr. Smart bleef bij ons staan, hij brabbelde wat in een taal die tusschen Engelsch en Nederlandsch lag, en ik bespeurde, met dien speurzin, dien men in ongewone momenten heeft, dat Mr. Smart eigenaardig-nerveus was, dat hij weggetrokken werd, aldoor opnieuw naar andere menschen en dingen, een bezige die zich telkens nieuwe doeleinden stelt, omdat hij doelloos is. Maar ik bespeurde tevens, dat Louise Calon zoowel den kleinen zonderling als zichzelf volkomen meester was, dat zij tot die door het leven vermoeide en toch nog gracieuse vrouwen behoorde, welke elke situatie beheerschen.

Ik zette mij op een witte bank tegenover haar. 'Mr. Smart,' zeide zij, 'if you have business, you can leave us alone.'

'Yes, I like, to leave my people alone,' zei Smart, wien door een lichte doofheid de kern van Louises bedoeling ontging. 'There is freedom here, you can entertain, you may do what you like' En daar klom hij het trapje op, en liet ons, twee menschen, die onverhoeds op elkander waren gestooten, met onze twee gedachtenwerelden alleen, tezamen gevangen in de kooi van een binnentuin.

‘Waar is Sylvia?’ ontviel mij, voor ik het wilde.

‘In dit huis kent ieder zijn wegen,’ zoo zeide Louise, als in alleenspraak, ‘zij heeft haar kunst-cel opgezocht of zij staat model, zij schildert of zij dient als voorwerp bij een schilderij; wij schilderen allen hier, niet allemaal uit talent of dwang, maar zoo zijn onze manieren.’

‘En gij, Louise Calon?’

Heel sloom en pretentieus trok zij haar wenkbrauwen omhoog. Toen kreeg haar gelaat een effen berusting. ‘Ik wacht,’ zei Louise.

Er viel opeens tusschen ons beiden een pijnlijke pauze. Ik wist, na deze enkele oogenblikken, dat er in de sfeer van het Gothische huis, tusschen menschen, die allen ver weg gevaren zijn van het land der conventie, een onmiddellijk gesprek kon gevoerd worden over de innigste zaken. Ik wist, dat hier de eenige openhartigheid was te verwezenlijken die er ter wereld bestaat, de openhartigheid tusschen hen die aan elkâer volkomen vreemd zijn, ik wist, dat al wat menschen elkander hier openbaarden, terstond vervloeide in de onmetelijkheid en de ontbondenheid, zooals een kostbaar voorwerp dat wordt prijsgegeven aan den Oceaan.

Maar ik had mij nog niet aan de Overgave gewend, en ik besefte nog minder duidelijk, dat allen zich overgegeven hadden aan elkander op genade of ongenade in dit huis der gastvrijheid.

‘Wij kunnen spreken over alles wat wij willen,’ vervolgde Louise met dezelfde monotonie in haar stem, die mij als de vertolking harer gelatenheid getroffen had. Wij hebben hier niets anders te doen dan onze gedachten woord te geven, - dat is de wet van het Huis.’

Toen waagde ik den sprong. ‘Op wien wacht ge dan?’ Louises lippen trokken smartelijk samen. En daarna zeide zij: ‘Ik wacht op August Weber. Maar ik zal je vertellen,’ - en het plotseling overgaan in den gemeenzamen vorm bracht over ons heen die droom-verbijstering, die mediamieke verbinding met het veelzijdig drama dat ik in deze Woning vermoedde, waardoor het mij mogelijk zou worden te luisteren en te ondergaan. - ‘Ik zal je vertellen, waarom ik hem wacht. August Weber is onze filosoof. Mijn filosoof,’ her-

haalde ze fluisterend, terwijl ze haar wimpers neersloeg. - ‘Waarom is August Weber gekomen naar Skarijne? Waarom zijn we allen gekomen naar Skarijne? Omdat wij het leven moe zijn, en omdat we moe zijn van den tijd. Maar August is moe van zijn gedachten. Hij behoort onder hen, die in hun jonge jaren al tot de overtuiging zijn geraakt, dat men de teleurstellingen kan ontvluchten in het begrip. Wat wil men beginnen, wanneer de verbijstering al aan de poort van ons leven staat? Er is een Moeder, aan wie August Weber alleen een kwijnende herinnering bewaart, eene, die langzaam is weggestorven aan een sloopende kwaal. Er is een vader, die op een helschen zomeravond, wanneer het licht geen gloed meer heeft en ook nog niet in de schaduwen is ondergegaan, den langen, langen weg afwandelt en nooit meer keert. Vernietiging, ontkenning van de levenswaarde, dat is wat samenhing met August Webers eerste bewustwording. Wat is er overgebleven van de gezinsgemeenschap, wanneer de Moeder is weggeslagen en de Vader zichzelven heeft gedood? Eenige angstige jonge kinderen om een ouderen broeder en een oudere zuster heen. Een jongen van achttien, een meisje van zeventien. Zij blijven vastberaden, zij zijn wanhopig besloten. Zij vormen het nieuwe ouderpaar, de plaatsvervangers, de nieuwe bezetters van de plaats der verdwijning. Zij sluiten een verschrikkelijk verbond. Zij zullen vooruit, zij zullen de broeders en zusters stutten, hun jonge levens redden, zij zullen werken en waken, tot dat de taak is volbracht. En als ze dan allen om hen heen volwassen zijn, dan zijn zij beide versteend geworden door hun vervulde gelofte. Hun priesterschap is óók een priesterschap met een coelibaat. Al wat het leven nu nog aan innigs te ervaren zou geven, daarvan proeven zij terstond de bittere smaak. Het is te laat geworden om verrukkelijke dwaasheden te begaan, om zich ongekunsteld in wanen te storten, die over den mensch moeten komen, wanneer hij de wet van het leven wil volgen. Verlangende armen strekken zich uit naar een geliefde, maar het is alsof ze machteloos worden, wanneer ze zich buigen om eene leest. Een kus op de brandende lippen van een jonge vrouw, hij is de uiterste extase, maar dan wendt de donkere figuur van August Weber zich af, terstond. Het is als werd de liefste wezenloos in zijn omhelzing; in hare

oogen ziet hij opeens de doode oogen van zijn moeder, in eigen bloed voelt hij opeens den drang tot vluchten, de zinnelooze angst voor de levenswerkelijkheid, de hang naar bevrijding van wat hem maar eenigszins binden kon. Iedere aanraking, met het leven, met de menschen geeft hem een schuldgevoel, omdat hij geen levende werkelijkheid achter zich weet, in een vaderbeeld.

'Dat is de voorgeschiedenis van August Weber,' zei Louise Calon, langzaam en weemoedig. Het scheen of de mijmering haar meer overmande dan de ontzetting, waarmee haar verhaal haar moest hebben aangegrepen naar mijn bevinding. Haar lichte oogen zagen uit in verten, welke alleen die oogen moesten zien, en ik kon, in den eerbied voor haar na-gedachte, niet anders doen dan luisteren naar de stilte. Ik meende vaag het ruischen te hooren van de zee, door een onverhoedsche windedeining aangedragen, maar na dien adem van hemel en aarde was het weer roerloos en hing de wingerd weer slap langs de oude muur. In de benauwde straat, daarachter, en over de engte van den tuin sloegen opeens de blikken slagen van den raadhuistoren als viel er rammelend iets te pletter. Louise waakte op; zij zag mij met een glimlach aan, en terwijl ze even leunde op mijn schouder, om het nauwe prieel te verlaten, gracieus en rank, ging zij aan het gekscheren: 'Oude Vogel, je zult nog vele dingen moeten vernemen in Skarijne, waarvan hooren en zien je vergaat!'

Eén eigenaardigheid van de betooverde wereld, waarin ik toefde, had zich onmerkbaar al aan mij geopenbaard. Alles, wat hier geschiedde, geschiedde argeloos, en zonder zichtbare voorbereiding. De beelden, die zich vertoonden aan mijn verwonderde oogen, zij waren opeens om mij heen, als in een visioen, de menschen kwamen en gingen en vertelden hun zielsgeheimen zonder aankondiging. Er was iets spookachtigs in dit ervaren, er waren verbanden, die schuilgingen voor mijn nog immer logische gedachte-structuur. Maar mijn verwondering was ik al bezig te verleeren, en het kon mij niet verbazen, toen ik naast Louise Calon in den kleinen tuin stond van het Gothische huis, dat in dat huis het vermil-

joenen venster werd opengevouwen, en twee nieuwe figuren zich aan mij vertoonden.

Aan de nis van het geopende venster stonden twee mannen, op den voorgrond een sportieve zwerver, met een expressieve, gebruinde kop boven een wit zomerpak. En achter hem een oudachtig heer met een lange witte baard aan bleeke wangen, die om zijn beenderen bolden; hij was gehuld in het zwart der predikanten.

Maar er was iets anders dat mij nog meer kon verwonderen. Louise Calon, de onontroerde, gelaten, bleeke vrouw, het was of zij van wezen veranderen ging. Heel haar gezicht werd één glimlach, haar oogen glansden, zij hief haar arm omhoog, koket en sportief, haar lippen, opgeheven, haar parelende tanden, het glansde in de opeens zich meldende glinstering van zilver avondlicht.

'August!' zoo zei zij zacht voor zich heen, en die bedwongen roep, klonk als een liefkoozing.

Hij stond daar koninklijk aan het gewelfde venster, August Weber, elegant en krachtig, en zijn gebruind, gespitst gezicht, waarin de donkere oogen fonkelden, openbaarde natuur-vertrouwdheid en speelsche ironie. Nu neemt hij de roode roos uit zijn meeuwwitte jaslapel - 'Vangen!' zoo echoot een heldere stem door de weerkaatsende ruimte. En zie, daar spreidt Louise Calon haar schoot, gracieus en speelsch als een Fransche markiezin die een menuet danst, en zij ontvangt de roos, die bloedrood ligt in haar donkere bedding. Dan richt Louise zich op, de roos in haar hand, die ze kust, als ware heel dit spel een loutere courtoisie.

Het misdadige Europa
Door Dr. W. van Ravesteyn

Vrij mag op schande en misdaad roemen,
Wie zich op medeplicht'gen stut;
Als schuldig hoort men 't vaakst verdoemen
Onschuld, slechts door zichzelf beschut.
Alles verbreekt zijn oude normen,
Vernietigt àl betaamlijkheid:
Hoe moet dan ooit die geest zich vormen,
Die eenig naar het Recht ons leidt?
(Faust II, vert. Jhr. van Suchtelen).

Hebt gij het relaas gelezen van de verwoesting en de vlucht der bevolking uit Fraga en Bujaraloz, twee Aragoneesche stadjes aan den weg van Saragossa naar Lerida? Hoe de vluchtende vrouwen en kinderen uit de lucht, door jeugdige duivels in vliegtuigen, werden opgejaagd en neergeschoten, zoodat de lijkjes van de brug van Lerida in de rivier ploften als zakjes zand? Hebt gij anderzijds het relaas gelezen van dien specialen correspondent van een nette, conservatieve Skandinavische krant, die een bezoek heeft gebracht aan het paleis van den Opperjagermeester van het Derde Rijk, den ex-vlieger Göring en het genoegen heeft gehad er te déjeuneeren? Waarschijnlijk hebben beide relazen u alleen bereikt, wanneer gij het orgaan van de Arbeiderspartij ten onzent leest. Onze groote pers, pijnlijk bezorgd haar lezers niet te kwetsen en geen noodelooze verontwaardigingen te wekken, onthoudt ze ons tenminste zorgvuldig. En toch: leest ge ze niet, bepaalt gij u tot wat de ‘groote’ pers, ook ten onzent, u wel gelieft mee te deelen, gij kent het huidige Europa, - misschien mag ik ook zeggen: de huidige wereld, - in haar volle afzichtelijkheid niet. Het relaas van de opdrijving en slachting dier eenvoudige boeren en boerinnen - gij kunt het vinden in ‘Het Volk’ van 16 April Ochtendbl. - is immers maar een onderdeeltje, een exempeltje, een fragmentje

van wat er, alleen in Spanje, nu sinds Augustus 1936 bijna onafgebroken geschiedt. En daar zijn China, nog altijd te ver weg om er werkelijk 'bij' te zijn, zooals wij, d.w.z. een élite in dit land, met Spanje meeleven. Daar is Abyssinië, waar nog steeds - zie o.a. den Statesman van 9 April - even fel wordt gevochten en gemoord als toen de jonge duivel Mussolini er rondcirkelde om zich te verlustigen in de sprongen der 'wilden', die hij, zonder gevaar, uit de lucht uiteenreet. Het ergste is bij dit alles echter niet het gebeuren - de directheid, hoe afgrijselijk zij moge zijn - maar wat de reflexie, de indirectheid - zonder dewelke wij ons niet van de eenvoudigsten onderscheiden - ons leert. Deze vreeselijke wetenschap, dat dit alles schuld is der Europeesche 'vredelievende' democratieën. Dat deze Spaansche ongelukkigen hun helletocht voltooien moeten, omdat de heeren Eden, Delbos, Chamberlain, Blum en hoe zij verder mogen heeten, niet hebben willen verhinderen, dat de duivels hun gang gingen en gaan. Willen? Voor wie de Europeesche geschiedenis der laatste 5 jaar met eenige aandacht, eenig bewustzijn, eenig begrip heeft gevolgd, is dit helaas niet twijfelachtig. Dit voert ons om zoo te zeggen in medias res. Willen wij iets van de huidige Europeesche en wereldpolitiek begrijpen - en, niet waar? zoover zijn wij nu, zelfs hier te lande, dat wij weten, wat wij 10 of 15 jaar niet hebben geweten, dat het ook om onze dierbare huid gaat, net zoo goed als om die van de uiteengereten en met kogels doorzeefde kleine Arragoneezen - dan moeten wij de geestesgesteldheid in 't oog vatten, die tot deze 'tolerantie' heeft geleid. Duivelsche tolerantie. Want wie is schuldiger: de man, die een kind in koelen bloede doodranselt, of de gendarme, die het ziet en den kerel laat begaan?

Wat, zoo luidt de vraag anders, - en zij is meer dan ooit urgent op een moment als het huidige, nu wij, na de Maartstormen, de annexatie van Oostenrijk, den val van Eden, al het tumult, dat er op gevolgd is, volgens de officiosi van zekere groote landen, een periode van 'ontspanning' zijn ingetreden door het 'accoord' van den heer Chamberlain met Mussolini, accoord, dat eer een soepbord lijkt dan een bord soep, - wat heeft de geestesgesteldheid verwekt, die de 'tolerantie' van de misdaden der laatste jaren, culmineerend

in het Spaansche geval, maar evenzeer aan den dag tredend in de wijze, waarop b.v. Oostenrijk is ondergegaan, ten gevolge had en heeft? Het antwoord op die vraag kan niet gevonden worden door een directe beschouwing van zekere gebeurtenissen der laatste vijf jaar, nog veel minder langs psychologische banen: het vereischt eenig nadenken en eenig inzicht in de fundamenteele grondslagen der Europeesche wereld; wij kunnen ons voorshands hiertoe bepalen, partem pro toto nemend, - zooals die, ondanks alles wat wij sinds 20 en 24 jaar (1918 en 1914) hebben beleefd, nog altijd bestaan. Die fundamenten immers zijn zekere klasse-verhoudingen. Wij gaan hier niet dieper in op het begrip 'klasse', veel samengestelder en moeilijker dan de zin, waarin het meesttijds wordt gebruikt. Men kan, men mag zeggen, dat het een aangeleerd concept is, nog jong - nauwelijks honderd jaar oud - en dat, reeds nu, in woedenden strijd gewikkeld is met een ander, opgedoken of opgeworpen om het te vernietigen. Maar dit laatste is niet alleen nog niet gelukt: het kan ook niet gelukken, zoolang er tegenstellingen bestaan als waar in de eerste zinnen naar werd verwezen: eenerzijds de diepste armoede en ellende en die bovendien nog gejaagd en geslacht als wilde dieren; andererzijds de domste en ploertigste weelde, zooals elke O.W.-er, elke rijkgeworden Amerikaansche of Europeesche menscheneter, vooral wanneer hij van nature tot de onderwereld behoorde, ten toon spreidt. In Rusland, tusschen haakjes, is d e z e tegenstelling, in dezen vorm, afgeschaft, hoezeer de levensstandaard der arme proletariërs en der Sofjet-bureaucratie nog of liever w e e r enorm moge verschillen. Overal elders - het sterkst echter en het ongebreideldst in de dictatuurlanden - bestaat zij voort. En, zoo lang zij bestaat, zal zij, afgezien van alle ideologieën, de klasse-sentimenten kweeken, die ten grondslag Eggen aan min of meer scherpe klasse-bewustheden. Welnu: wat ons in de huidige E u r o p e e s c h e wereld vooral het meest moet frappeeren - in de Nieuwe Wereld is het iets anders gesteld; in Azië en de groote buiten-Europeesche jonge landen, als Canada, Australië enz. eveneens - en wat onmisbaar is als sleutel tot begrijpen van wat wij beleven, is het diepe verschil in de 'klasse-bewustheden', in den loop der laatste 5 jaar vooral ontstaan.

In het voorjaar van 1896 schreef K. Kautsky, toen nog jong theoreticus der Duitsche sociaaldemocratie, discipel van Engels, nog pas aan de voeten van den Meester, Marx' evenknie, gezeten, een voorrede tot de uitgave van Engels' artikelen uit de jaren 1851 en '52, in de New-Yorker 'Daily Tribune' verschenen, ten bate en onder den naam van Karl Marx zelf, en die Kautsky toen voor 't eerst in 't Duitsch vertaalde en uitgaf onder den titel: Revolution und Kontra-Revolution in Deutschland. Daar merkt de toen nog in geen enkel opzicht orthodoxe, uitmuntende kenner van Marx' en Engels' geest en geschriften o.a. het volgende op:

'In 1848 was de bourgeoisie (in Duitschland wordt hier bedoeld) nog de meest nationale van alle klassen zoowel in dezen zin, dat haar behoeften het dichtst bij de totale behoeften der natie kwamen, als ook in dezen, dat haar belangen de kracht en de eenheid der natie het dringendst vereischten. De adel was antinationaal, zijn belangen liepen lijnrecht in tegen de totale interessen der natie; de groote meerderheid der onder de bourgeoisie staande klassen kende hoofdzakelijk slechts kerktorenbelangen en ontbeerde iedere politieke zelfstandigheid. Slechts de kleinburgers en de meestal door hen beïnvloede, nog weinig zelfstandige proletariërs der groote steden maakten een uitzondering, - wij hebben hier Duitschland en vooral Oostenrijk, niet b.v. Frankrijk op 't oog. Naast de bourgeoisie namen zij soms de leiding in den strijd tegen het feodale absolutisme.'

En wat daar verder volgt. Doch dit is voldoende. Voldoende om het enorme verschil te laten zien, dat zich, inzonderheid in de laatste jaren - voor zoover ik zien kan vooral onder den invloed van 2 factoren, de reeds vóór den oorlog begonnen, maar daarna zich enorm snel ontwikkelende 'internationalisatie' en verontpersoonlijking van het kapitaal en de kapitaalsmacht en de opkomst van den nieuwen godsdienst: het bloeddorstige rassistische nationalisme - heeft voltrokken. Om het zeer kort, schematisch, maar toch in hoofdzaak juist te zeggen: de 'bourgeoisie' - d.w.z. de min of meer groote kapitaalbezittersklasse - is, althans in de 'democratische' landen, waar zij zich nog niet met huid en haar aan den Staat heeft uitgeleverd, even anti-nationaal of liever a-nationaal geworden als de trouwens, als afzonderlijke klas-

se, nauwelijks meer bestaande adel. Het ‘bewuste’ proletariaat daarentegen is op weg de eenige of althans de leidende nationale klasse te worden, in dezen zin, dat het thans, als minderheid, de nationale rol overneemt, die de bourgeoisie b.v. nog in '48 vervulde. In Duitschland (en Italië) is de situatie anders. In beide landen - in Duitschland het duidelijkst - hebben de heerschende klassen (groote kapitaalbezitters en grootgrondbezitters, daar, evenals in Italië, nog w e l b e s t a a n d e feodale klasse), uit vrees voor een spook - het communisme - maar meer nog als gevolg van de historische ontwikkeling, welke hen geestelijk had gecorrumpeerd - de macht in handen gespeeld van de maatschappelijke klasse, die Marx in zijn 18e Brumaire reeds zoo schitterend definieerde: het ‘Lumpenproletariat’, een begrip, waarvoor wij in onze taal geen correct equivalent hebben, waarschijnlijk omdat wij het tot het jongste historische verleden niet bezaten. De nieuwe heerschers dezer landen behooren zeer blijkbaar tot deze maatschappelijke groep, die voor 't eerst in 1851, met den pseudo-Bonaparte en zijn mede-spelers een Europeesche, ja wereldrol ging vervullen. In Duitschland en Italië is de bourgeoisie en de feodale klasse in zekeren zin slachtoffer geworden van haar perverse verblinding. Schwarzschild b.v. heeft daar in zijn T a g e b u c h herhaaldelijk en uitvoerig op gewezen. Zij is geen baas meer in eigen huis. De ‘lumpenproletarische’ uitsmijter, die de arbeidersklasse moest tuchtigen en in boeien slaan, is sterker gebleken dan zijn opdrachtgever en koejonneert nu dezen. Doch in ieder geval, het voornaamste: de duiten, de bevoorrechte maatschappelijke positie, de kasteelen en landgoederen zijn voorloopig gered en daar ging het maar om. Geheel anders, veel erger, staat het met de Fransche en Britsche bezittende klassen, nog altijd meester in eigen huis, geschapen. Hier vinden wij, vooral sinds de machtsveranderingen in Centraal-Europa zich zijn gaan voltrekken, te beginnen met Mussolini's opmarsch naar Rome, en volkomen na de overwinning van het rassistische geloof in Duitschland, dat de groote bourgeoisie bezig is niet alleen haar vaderlandsliefde te verliezen, voor zoover zij die nog bezat - in den grooten oorlog was zij reeds zeer zwak - maar ook het vermogen om de belangen van de erfenis te behartigen, die de imperialistische oorlog

van '14 haar heeft nagelaten. En zoo is de paradoxale toestand ontstaan, dat het proletariaat, hoewel te zwak in aantal om èn in Engeland èn in Frankrijk de staatsmachine duurzaam te besturen, niettemin tot de rol is geroepen èn het vaderland èn het Imperium te verdedigen, welks lasten de bezitters op zijn schouders hebben geladen.

Veel, zoo niet alles van de paradoxieën der Europeesche situatie in de laatste jaren en vooral sinds het uitbreken van den Spaanschen burgeroorlog en de occupatie van dit land door Italiaansche en Duitsche troepen, wordt hierdoor verklaard. Wie het uitmuntende overzicht dier gebeurtenissen, van de hand van een der beste en best ingelichte Fransche journalisten Madame Geneviève Tabouis, ter hand neemt, onder den titel 'B l a c k m a i l o r w a r' kort geleden in het Engelsch verschenen - een boekje, dat iedereen, ook hier te lande, behoorde te lezen - kan daarin nog eens, aan de hand van een rijk feitenmateriaal, aangetoond vinden, hoe de Duitsche en Italiaansche generale staven de invasie van Spanje hebben op touw gezet met het groote strategische doel: Frankrijk van drie zijden aan te kunnen vallen, de verbindingen tusschen Frankrijk en zijn Afrikaansch Imperium te onderbreken en Engeland in een positie te brengen, waardoor het in de Middellandsche Zee niet meer maritiem meester zou zijn en Frankrijk zou kunnen te hulp komen. Men leze het heldere en niet voor tegenspraak vatbare relaas op de bladzijden 154 volgende van de Engelsche editie. Op het moment is de situatie zoo, dat Gibraltar, Engeland's sleutelstelling voor de beheersching niet alleen maar voor het betreden van de Middellandsche Zee, door Italiaansch en Duitsch zwaar geschut bedreigd is en kan worden bedwongen, indien deze beide machten dit willen. Niettemin gaat de Britsche bourgeoisie, die deze situatie heeft geschapen, door Frankrijk in 1936 te dwingen tot de zoogenaamde non-interventie-politiek, d.w.z. de begunstiging der Italiaansche en Duitsche invallers in Spanje - terwijl een g e b a a r van kracht, meer niet, nog in Augustus van dat jaar voldoende zou zijn geweest, het te voorkomen, - voort op den ingeslagen weg, hoopt op een accoord met Mussolini, nadat deze in geheel Spanje, in compagnieschap met Duitschland, meester zal zijn geworden en sluit dit al vast, beiden plein pouvoir

gevend om voort te gaan met hun verovering. De Britsche ‘New Statesman’, de Fortnightly’, alle verder zienden in Engeland, noemen dit terecht een krankzinnige politiek. In ieder geval is het er eene, die van volkomen verdwazing getuigt. Maar zij is niet verblinder dan die van de Fransche bourgeoisgroepen, de geheele rechterzijde, die sinds 1936, uit hetzelfde perverse klasse-bewustzijn, d.w.z. omdat zij internationaal kapitalistisch, doch niet meer nationaal denken, alle veroveringen van den Spaanschen generaal toejuichen, die, indien zij voltooid worden, Frankrijk in de situatie van 1814 zullen plaatsen, doch tegenover een veel kolossaler overmacht (zie o.a. de studie van den generaal Daubert: Défense nationale in den Mercure de France van 15 April, en trouwens alle militaire ‘deskundigen’, die in dit opzicht unaniem zijn). Het feit, het onmiskenbare sociale feit is nu eenmaal, dat de Europeesche bourgeosieën der groote nog democratische landen dermate van bewondering, sympathie, medegevoel met de heerschers in Duitschland en Italië zijn doortrokken, dat zij daardoor om zoo te zeggen verlamd zijn. Adolf en Benito zijn als ratelslangen, die deze konijnen hypnotiseeren. De arbeidersklassen van Engeland en Frankrijk zijn bereid het land en de Imperia te verdedigen. Zij zullen het ook doen. Maar misdadig is een klasse, die, door haar zwakheid en haar verblinding, èn de reeds gruwelijke slachtingen der laatste jaren heeft veroorzaakt, èn - wat de Hemel verhoede, maar wat wij nauwelijks meer kunnen hopen - daardoor den nieuwen wereldoorlog onvermijdelijk maakt, die Europa's einde zou beteekenen.

Strekkingen
Door C.L. de Ligt-van Rossem

VII

In 1929 werd te New York de New History Society gesticht. Deze vereniging, die ten doel heeft de vernieuwing van de menselijke samenleving te bevorderen, is sterk beinvloed door het Bahaïsme.

De bahaïstische sekte, van mohammedaanse oorsprong, is ontstaan in Perzië. De stichter, Mirza Ali Mohammed, die zichzelf de Bab noemde, d.w.z. de Poort, van de weg die leidt naar het kosmische licht, predikte een universele religie, waaruit diepgaande konsequenties volgden voor de mohammedaanse maatschappij. Hij wekte op tot emancipatie der vrouw, spoorde aan tot vrije gedachte en bestreed het geweld en het gebruik van wapenen.

De sekte ontstond in een tijd, toen de godsdienst in dode vormelijkheid was vastgelopen en de godsdienstige leiders de bevolking bedenkelijk exploiteerden. Ze breidde zich zo snel uit, dat ze voor de officiële autoriteiten al spoedig een gevaar werd. Deze grepen in en lieten de aanhangers der sekte vervolgen. Een deel van de Babisten, zoals ze zich noemden, greep uit wanhoop tenslotte toch naar de wapenen. Het mocht niet baten: de sekte werd bijna geheel uitgeroeid; twintig duizend mannen vrouwen en kinderen werden weggemoord. Mirza Ali Mohammed, die aan zijn geweldloze opvattingen was trouw gebleven, werd gevangen genomen, gemarteld en, op dertigjarige leeftijd, gedood. De sereniteit van den leider, ondanks alles wat hem werd aangedaan, de sterke invloed die hij op zijn omgeving uitoefende, en de heroïsche houding van zijn volgelingen, wekten diepe sympathie onder de bevolking. Ondanks vervolging en onderdrukking, nam de sekte weer toe, en op den duur opende ze voor Perzië een periode van nieuwe godsdienstige en maatschappelijke vrijheid.

De volgende leider, Baha Oe Lah, die vijftig jaar van zijn leven in gevangenis of ballingschap doorbracht, bleef ondanks de ongunstigste omstandigheden met bovenmenselijke rust en vertrouwen zijn leer verkondigen van de fundamentele eenheid der godsdiensten, der rassen en der volken. Zijn volgelingen noemden zich sedert Bahaïsten. Een al groter aantal van hen besloot elk wapengeweld op te geven, en voor hun zelfverdediging en voor de verspreiding van hun idealen slechts morele en geestelijke middelen te gebruiken, overeenkomstig het woord van Baha Oe Lah: 'Het is beter gedood te worden dan te doden'. De vervolgingen hielden voorlopig op.

Alle leden van de bahaïstische gemeenschap waren verplicht produktief werk te verrichten, dat aan de samenleving ten goede kwam. Ze mochten niet aan de regering deelnemen, maar hadden tot taak, deze in humanitaire geest te beïnvloeden. Zij bestreden de slavernij, de onderdrukking der vrouw, het gebruik van alkohol en opium, bevorderden de studie van verschillende talen, godsdiensten, wetenschappen en wijsbegeerten en werkten voor een supranationale opvoeding, het invoeren van een internationale taal en een wereldorganisatie van alle volken. 'Zoek zonder ophouden naar de Waarheid', was Baha Oe Lah's leus, en breng die beginselen naar voren, die beantwoorden aan de noodzakelijke behoeften van de tijd'. Er leefde onder de Bahaïsten een zo diepe overtuiging, dat duizenden hunner de wreedste martelingen hebben kunnen ondergaan, zonder zich physiek ook maar op enige wijze te verweren, en wanneer ze ter dood gebracht werden, wekten zij bewondering door hun innerlijke rust.

In 1902 telde de sekte 2.000.000 leden. Ofschoon in 1903 en 1929 wederom vervolgingen plaatsvonden, gruwelijker nog dan de hedendaagse jodenvervolgingen, wist de sekte zich steeds krachtiger te handhaven en breidde zij zich naar het buitenland uit. Leo Tolstoi, August Forel, Paul Biroekof en verschillende andere grote geesten werden door het lijden en strijden der Bahaïsten diep getroffen, en sympathiseerden openlijk met hun ideeën.

Ondertussen was een missie gevormd, die vooral propaganda maakte in Amerika en Europa. Hieruit kwam weer de N e w

History Society voort. De leider dezer organisatie, Mirza Ahmed Sohrab, een vurig volgeling van Baha Oe Lah, had deze in zijn ballingschap gevolgd en hem een tijdlang als sekretaris gediend. Later had hij een administratieve werkzaamheid aan het perzische gezantschap te New York. Hij gaf echter deze positie op, toen hij kans kreeg de Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis te stichten, dank zij de medewerking van een rijke Amerikaanse, Mrs. Chanler, die aanzienlijke sommen voor de verspreiding van de wereldreligie beschikbaar stelde. Als Oosterling, maar aangepast aan het amerikaanse leven, bleek hij de aangewezen persoon om verband te leggen tussen Oost en West, wat trouwens een der doeleinden der vereniging was. Door zijn onuitputtelijke werkkracht en toewijding, zijn grote propagandistische gaven en de financiële mogelijkheden waarover hij beschikte, gelukte het hem in enkele jaren de N.H.S. over de gehele aardbol bekend te maken. Vooral in Azië en Afrika kreeg hij ongewoon veel kontakt.

De N.H.S. die haar beginselen en opvattingen maandelijks door het tijdschrift 'New History' verspreidt[1)], heeft de ideeën van de Bahaïsten inzake een nieuwe samenleving aangepast aan deze tijd. Ze staat o.a. de volgende praktische maatregelen voor:

Algemene en gelijktijdige ontwapening.
Instelling van Vredes- inplaats van Oorlogsministeries.
Afschaffing der geheime diplomatie.
Stichting van een Vredesakademie, tot vorming van werkelijke wereldburgers en politieke leiders.
Opheffing van alle tolgrenzen.
Uitwerking van een kode voor Internationaal Recht.
Afschaffing van de doodstraf in alle landen.
Internationalisering en humanisering van het strafrecht.
Officieel erkende geboortekontrole.
Gelijke rechten, salarissen inbegrepen, voor mannen en vrouwen.
Koöperatieve wereldorganisatie van produktie en distributie.
Algehele bevrijding van veroverde streken, mandaatgebieden en koloniën.
Vrij wereldverkeer.
Minimumbestaanszekerheid voor elk mens, waar ook ter aarde.
Universeel gerichte opvoeding der jeugd.
Wereldtaal.
Humane behandeling der dieren.

1) Onder redaktie van Mirza Ahmed Sorab en Julie Chanler. Uitgegeven door The New History Foundation, 132 E. 65th St., New York.

> Wereldorganisatie van alle godsdiensten, wetenschappen, kunsten en wijsbegeerten, tot vestiging en handhaving van een Vrede, gebouwd op internationale broederschap en praktische solidariteit, die zich heeft te belichamen in de Verenigde Staten der Wereld.

Terwijl in de officiële bahaïstische verenigingen de beginseltrouw weldra verzwakte, de leden zich, wat oorlogsbestrijding betreft b.v., zogoed als geheel hebben aangepast aan de geldende opvattingen, en vele aanhangers der sekte de 'nationale defensie' weer aanvaarden, propageert de N.H.S. principiële dienstweigering zowel in geval van aanvals- als verdedigingsoorlog. Haar opvatting is, dat elke wereldburger bewust met het krijgsspel heeft te breken. Een nieuwe samenleving kan alleen ontstaan, wanneer haar pioniers overal zo spoedig mogelijk beginnen, daaraan een nieuwe verhouding van mens tot mens ten grondslag te leggen, en voorzover in hun vermogen is, alle nationalisme en iedere rassen- en klassentegenstelling op te heffen, al behoort hierbij het betrekkelijk recht van volk en ras wel degelijk te worden erkend.

De wijze waarop de N.H.S. haar programma tracht te verwerkelijken, bestaat uit een merkwaardig mengelmoes van perzische religie, amerikaanse oppervlakkigheid en zeer goed propagandistisch werk. De vereniging bezit een eigen centrum te New York, waar geregeld belangrijke kursussen en voordrachten worden gehouden. Einstein hield er indertijd zijn bekende antimilitaristische rede, waarin hij opmerkte, dat wanneer slechts 2% van de soldaten zouden weigeren aan een eventuele oorlog deel te nemen, zij deze onmogelijk zouden kunnen maken.

De N.H.S. tracht vooral de jeugd te bereiken. De door haar gestichte J u n i o r C a r a v a n heeft tot doel kinderen van alle naties en rassen met elkaar in verbinding te brengen, en tussen hen een sterke band van sympathie te leggen. Een internationale briefwisseling met kinderen over de gehele wereld bleek zoveel succes te hebben, dat de leeftijdsgrens voor deelneming werd verhoogd van 15 tot 20 jaar. Voorts heeft de J u n i o r C a r a v a n een jeugdbibliotheek van goede boeken samengesteld. Zijn leden organiseren optochten en voeren pacifistische toneelstukken op. De bij de Amerikanen zo geliefde g o o d w i l l speelt bij dit alles een grote, en soms wellicht wat te gemakkelijke rol.

De Green International, voor ouderen, die ook van de N.H.S. uitgaat en speciaal in dienst van de strijd voor de vrede gesteld is, is een ‘wereldbeweging voor hogere vaderlandsliefde’. Zij vormt groepen in de studentenwereld zowel als in handels- en arbeiderskringen, van mensen die de wereld safe for the people willen maken. Het is een antimilitaristische beloftebeweging, zoals die ook in Engeland en Nederland bestaat, waarvan de leden openlijk verklaren, dat zij aan een eventuelen oorlog niet zullen mee doen. Ze werkt samen met de Fellowship of Reconciliation en is aangesloten bij de W.R.I. Om tegemoet te komen aan het verlangen van de jeugd om een uniform te dragen, heeft de vereniging het groene hemd als symbolisch kleed geadopteerd: groen is de kleur van de ene, alle volken omvattende natuur. Vandaar de naam der Internationale.

Elk jaar schrijft de N.H.S. een prijsvraag uit, meestal voor de jeugd. Het doel is jonge mensen aan te sporen over een of ander aktueel onderwerp grondig na te denken, b.v.: Hoe kan de jeugd van middelbare en hoge scholen bijdragen tot de verwezenlijking van de Verenigde Staten der Wereld? of: Wat kan de jeugd doen met het oog op de verwerkelijking van een waarachtig menselijke samenleving? De eerste vraag was gericht tot de jeugd van Europa, de tweede tot de jeugd van Zuid- en Midden Amerika, Mexico en West Indië.

In 1934 werd de volgende prijsvraag uitgeschreven voor alle Aziaten tot en met 30 jaar: Hoe kan de jeugd bijdragen tot de verwezenlijking van een universele religie? Voor Afrika, Australië, Kanada en Nieuw Zeeland luidde weer later de vraag: Hoe kan de jeugd ertoe bijdragen een harmonische verhouding te scheppen tussen de verschillende rassen van de wereld? Een twintigjarige neger uit Zuid Afrika verwierf de hoofdprijs voor een degelijk gedokumenteerd antwoord, waarin hij de ekonomische, politieke, sociale en psychologische motieven naar voren bracht, die achter het rassenvraagstuk liggen. Hij spoort alle jongeren, die een nieuwe samenleving wensen aan, om kernen te vormen, die door een voortdurende morele en kulturele aktie opvoedend inwerken op de maatschappij. Opmerkelijk is, dat de propaganda van de N.H.S. in alle sociale lagen doordringt, en dat aan de beantwoording van haar prijsvragen zowel pro-

fessoren als onderwijzers, schrijvers en arbeiders, studenten, beamten, klerken, winkelbedienden en boeren meedoen.

Aan de beantwoording van de laatste prijsvraag, bestemd voor mensen van alle leeftijden over de gehele wereld, over het vraagstuk: Hoe kunnen de volken der aarde tot internationale ontwapening komen?, namen niet minder dan 3.208 personen uit alle landen, Duitsland en Rusland uitgezonderd, deel. Zelfs uit oorlogvoerende landen, als Japan, China, Italië en Spanje, waar men hiermee heel wat riskeerde, kwamen verschillende antwoorden in. De meeste belangstelling bleek de kwestie in Oostenrijk te hebben gewekt. Zelfs uit de verstafgelegen oorden, als Tasmanië, Nieuw Guinea, Alaska, de strafkolonie van Guiana, waar sinds de wereldoorlog nog altijd verschillende franse oorlogsbestrijders gevangen zaten, gingen stemmen op van mensen die een oplossing zochten voor het vredes-vraagstuk.

Zo werkt de N.H.S. rusteloos voort in de geest van het woord van Baha Oe Lah: ‘Laat niemand er zich op beroemen, slechts zijn land te beminnen. Laat hij er zich veeleer op beroemen, het menselijk geslacht te beminnen’.

Het jeugdvraagstuk in het nationaalsocialisme
Door Karl Bartels

Het is niet twijfelachtig, dat het nationaalsocialisme voor een groot deel zijn macht verworven heeft doordat het in staat is gebleken, vooral bij de jeugd vasten voet te verkrijgen. Terwijl de arbeiderspartijen en ook de politiek-katholieken over het algemeen tot het laatste toe hun basis hebben behouden, is het Hitler gelukt, behalve de massa van niet-kiezers uit den kleinen middenstand vooral ook die der jeugdige kiezersgeneratie, die voor het eerst politiek naar voren kwam, te mobiliseeren.

Vooral de kernorganisaties van het nationaalsocialisme, de SA en SS, bestonden voor het grootste deel uit jeugdige elementen. Einde 1932 zijn b.v. in Berlijn de leeftijden van 2 SA-troepen nagegaan, één in een arbeiderswijk en één in het burgerlijke Westen. Men verkreeg toen het volgende beeld, hetwelk, tenminste voor de ‘strijdperiode’ van het nationaalsocialisme, volstrekt als kenmerkend beschouwd mag worden.

Leeftijd van de SA-mannen	**in Oost**	**in West**
	in percenten	
boven de 50 jaar	3	4
tusschen de 40 en 50 jaar	2	5
tusschen de 30 en 40 jaar	15	13
onder de 30 jaar	80	78

De economische toestand der jeugd vóór Hitler.

De reden waarom juist de jeugd naar het vaandel van het nationaalsocialisme stroomde, was niet alleen van concreetmaterieelen aard, doch was ook gebaseerd op de specifieke geestesgesteldheid van de Duitsche jeugd van na den oorlog. Door de algemeene werkloosheid zoowel bij de kleine middenstand als bij de arbeidersklasse, steeg het aantal van hen,

die van school waren gekomen en die geen plaats in het productieproces meer konden vinden en zich tot een echt reserveleger van werkloozen ontwikkelden. Er kwam nog bij, dat juist ook in intellectueele kringen de vooruitzichten voor studeerenden en leerlingen van vakscholen steeds geringer werden en dat door de proletarisatie van den kleinen middenstand een steeds groeiend academisch proletariaat werd geschapen. Gebrek aan politieke scholing en een jaloers gehandhaafd gevoel van afstand juist der groepen van den middenstand tegenover die van den zuiveren klassestrijd, voorkwamen, dat deze jeugd politiek naar ‘links’ stroomde. Daardoor werd echter deze jeugd tot een onuitputtelijk reservoir voor de nieuw opkomende nationaalsocialistische beweging. Hier is door het feit, dat er geen vooruitzichten waren in het een of andere beroep en dat er steeds onzekerheid heerschte op sociaal gebied, de aanklacht tegen de heerschende structuur van den staat geformuleerd, die men de schuld gaf van deze feiten; men stelde daartegenover den oproep tot de gewelddadige omwenteling met behoud van de geliefde oude idealen. Het was echter kenmerkend, dat het nationaalsocialisme het van 't begin afverstaan heeft, juist in zijn oproep tot de jeugd niet alleen van een vaderlandslievend standpunt uit te gaan, doch dit bewust te verbinden met de economische nooden, waardoor vooral de jeugd getroffen was, en dat het zich juist daardoor tot een spreekbuis maakte van het anti-kapitalisme, dat dikwijls vlak aan de grens van den klassestrijd stond.

Psychologische voorwaarden van de nationaalsocialistische jeugdpolitiek.

Het is echter niet voldoende om alleen op den economischen toestand van de Duitsche jeugd van na den oorlog te wijzen teneinde te verklaren, dat juist hare actiefste elementen zich tot de nationaalsocialistische partij wendden; want men zou anders niet kunnen inzien, waarom de strijd om een sociale omwenteling hen niet gebracht heeft tot de linksche partijen. Men mag niet buiten beschouwing laten, dat er op de opgroeiende jeugd van den na-oorlogstijd niet alleen de economische crisis drukte, doch dat zij ook opgenomen was in heel het mengelmoes van doelloosheid op cultureel en

geestelijk gebied, die zij van haar vaderen geërfd had tengevolge van een verloren oorlog en een niet ten einde gebrachte revolutie. Om haar doel te bereiken heeft de nationaalsocialistische propaganda de kunst verstaan, het verlangen van jonge menschen om zich te binden en voor iets op te komen, evenals hun dadendrang in dienst van haar doeleinden te stellen. Men vertelde de jeugd, dat alle ellende van dezen tijd het gevolg is van verraad en van de onbekwaamheid der oudere generatie en dat juist de jeugd aangewezen was, niet alleen de concrete vraagstukken van haar eigen toekomst op te lossen, doch dat zij er bovendien nog de verantwoording voor droeg, dat er door haar actie uit de puinhoopen van een verouderd verleden een nieuw, sterk en vrij vaderland zou worden geschapen. De oproep tot opoffering, die nog nimmer zijn uitwerking op jeugdige harten heeft gemist, het gevoel voor symboliek, de gave om uit te gaan vanuit de ervaringswereld van de jeugd zelve - deze voorwaarden waren de basis voor een geheel nieuwe bereidheid tot politieke frontvorming. Juist bij de werving van de jeugd hebben bovendien de programpunten een ondergeschikte rol gespeeld. De saamhoorigheid met een in de maat marcheerende troep, de eed op het vaandel, de militaire tucht, de leuze dat men zoowel van de nationale toekomst als ook van de sociale wederopbouw een avant-garde was, dit alles vormde in geheel andere mate dan zulks mogelijk was door de dikwijls slechts nuchtere opsomming van de economische feiten bij ‘links’, in het nationaalsocialisme het type van een politiek soldaat. Het feit, dat de wijze van reageeren, die dit type kenmerkte in zijn voorstelling van het daar geproclameerde ‘Duitsche Socialisme’ en in zijn antwoord op de door het verdrag van Versailles geschapen internationale situatie, meer gevoelsmatig was dan werkelijk politiek constructief, vermocht de nationaalsocialistische parolen niet te verhinderen, juist de jeugd tot handelen te brengen. Integendeel, het verleende haar dikwijls een bijna religieus aandoende kracht.

De jeugd in Hitler-Duitschland.

Ook het zegevierende nationaalsocialisme heeft niet vergeten, welke beteekenis het aan de jeugd moet toekennen. Bij de ont-

vangst van de leiders der Hitler-jeugd in de Rijkskanselarij in 1934, heeft Adolf Hitler dit duidelijk geformuleerd: ‘Het is zaak, de komende generatie tot den laatsten man onder het vaandel van het nationaalsocialisme te brengen, daar dit innerlijk nimmer de thans levende generatie tot den laatsten man zal omvatten’. De concrete jeugdpolitiek van het Derde Rijk volgde deze aanwijzing. Op grond van de wet van 1 December 1936 is uit de in 1925 te Plauen opgerichte Hitler-jeugd (met haar drie afdeelingen: de ‘Duitsche jeugd’, leeftijd tot 14 jaar, de feitelijke Hitler-jeugd en de ‘Bond van Duitsche meisjes’) wier aantal in September 1934 in totaal op 6 millioen werd geraamd, de huidige staatsjeugd ontstaan, die zonder uitzondering de geheele Duitsche jeugd vanaf het tiende jaar omvat. Reeds op 19 December 1933 heeft zich de Protestantsche jeugd aangesloten, en tengevolge van de wet op de staatsjeugd is thans ook de Katholieke jeugd, althans theoretisch, gedwongen zich in de Hitler-jeugd op te lossen. Er is tegenwoordig in Duitschland geen student, die niet lid is van de een of andere nationaalsocialistische jeugdorganisatie. Er is geen sport- of wandelclub meer, die niet in de een of andere vorm aangesloten is bij de ‘staatsjeugd’. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat de opvoeding van deze geheele jonge Duitsche generatie, van het rekenonderwijs op de Lagere school af tot de proefschriften aan de universiteit, slechts geleid wordt in den ‘geest van het nationaalsocialisme’. Er mag thans in Duitschland slechts één opvoedingsmacht heerschen: het nationaalsocialisme.

De sociale positie der jeugd in Duitschland.

Teneinde te weten hoe thans de jeugd in het Derde rijk op de practische politiek van het nationaalsocialisme reageert, moet men de maatregelen beschouwen, die inmiddels genomen zijn om de sociale positie van de jeugd te veranderen. Twee maanden na den aanvang van het Hitler-bewind, werden de in 1919 geborenen uit de scholen ontslagen, onder de leuze: ‘De jeugd kan weer vroolijk en vrij de toekomst tegemoetzien’. Van ca. 1 millioen leerlingen vonden er 300.000 een aanstelling in het bedrijf, de overigen werden naar de ‘Landhilfe’ en naar de ‘Arbeitsdienst’ gezonden. Buitendien werd er door de arbeidsbeurzen steeds meer het

tekort aan arbeidskrachten op het land aangevuld door de jeugd als landarbeiders te werk te stellen.

Nog in 1932 beloofde de leiding der Hitler-jeugd te strijden voor de volgende eischen:

drie weken vacantie met behoud van vol loon;
verdere tewerkstelling van jeugdige personen die den leertijd voltooid hebben;
wettelijke vaststelling der loonen;
verkorting van den arbeidstijd;
verbod van nachtarbeid en het werken op stukloon voor jeugdige personen enz.

De praktijk ziet er wel iets anders uit. Bij het verleenen van een verlof van 2 à 3 weken is er meestal de voorwaarde aan verbonden, dit verlof in een der opleidingskampen der Hitler-jeugd door te brengen. De verdere tewerkstelling van jeugdige personen, die den leertijd voltooid hebben, werd op losse schroeven gesteld door de in Maart 1933 afgekondigde uitwisseling van jeugdige arbeiders tegen werklooze oudere, en de overplaatsing van deze jeugdige personen naar de 'Landhilfe'. Wat betreft het werken op stukloon, moet zelfs het blad van de rijksjeugd-leiding 'Het jonge Duitschland' in zijn nummer van Januari 1937 vaststellen: 'Bij de meeste loontarieven zijn uitzonderingen voor jeugdige personen en op stukloon werkende leerlingen niet opgenomen'. En meer dan eens moeten zelfs de nationaalsocialistische jeugdkranten opkomen tegen kinderarbeid in den landbouw en tegen de overschrijding van den achturigen arbeidstijd bij verschillende takken van handenarbeid. De kinderarbeid in fabrieken is zelfs toegenomen, waarvan 'Das Junge Deutschland' weliswaar katagorisch constateert: 'Een verhooging van den beschermden leeftijd tot boven de 12 jaar lijkt niet noodzakelijk.'

Ook de algemeene sociale levensvoorwaarden zijn eerder slechter dan beter geworden. Het nationaalsocialistische Ministerie voor Opvoeding in Thüringen constateerde b.v. dat o.a. van 221.521 kinderen, die de lagere en de vakscholen bezoeken, er ruim 135.000 (61,2%) een eigen bed hebben, 51.276 (22,9%) met andere kinderen samen slapen en in 1814 gevallen 4 of meer personen één enkele slaapplaats hebben.

In 1927 had de ‘rijkscommissie voor de Duitsche jeugdbonden’ na een gehouden enquête de volgende cijfers vastgesteld: 79,4% had een eigen bed, 20,1% sliep samen met familieleden en 0,5% met vreemden.

Wat de opleiding tot een beroep betreft, is in den nationaalsocialistischen staat in zeer vele gevallen de vrije beroepskeuze vervangen door een ambtelijk beroepsadvies. De vrijheid om werk aan te nemen is zeer beperkt en zelfs de opleiding b.v. in de metaal- en de bouwbedrijven, zooals die eenigen tijd geleden in het kader van het ‘Vier-jaren-plan’ opnieuw omlijnd is, is evenals de ‘Arbeitsdienst’ bovenal omgevormd tot de ‘hoogeschool der politieke opvoeding’.

Een ander opvallend verschijnsel, dat den nationaalsocialistischen ‘staat der jeugd’ typeert, is b.v. een merkbare daling van het aantal studenten, een ontwikkeling waarvan de nationaalsocialistische pers als een absoluut verheugend feit kennis nam. Over het algemeen kan gezegd worden, dat een werkelijke verbetering van de sociale positie der Duitsche jeugd sinds het aan de macht komen van Hitler niet te bespeuren valt, dat dus althans van dit gezichtspunt uit het eerst een zelfbezinning der jeugd in den ‘nationaalsocialistischen’ staat verwacht mocht worden.

De geestelijke situatie van de Hitler-jeugd.

Ook heden nog mag men natuurlijk den invloed dien de zuiver sociale en economische elementen op de jonge generatie hebben, niet overschatten. Men moet b.v. zien, dat het vraagstuk van de beroepsopleiding vooral voor de jongere groepen niet absoluut in het middelpunt van hun leven staat. Wanneer de Rijksleiding van de ‘staatsjeugd’ thans dus te kennen geeft, dat zij ‘indien noodig met verwaarloozing van haar eigen eischen op sociaal-politiek gebied, de opleiding van het opgroeiende geslacht wil bevorderen’, dan stuit dit niet dadelijk reeds op de verontwaardigde weigering der jeugd, doch ontmoet nog dikwijs genoeg, dank zij het daarmede samengaand beroep op de jeugd om de eigen belangen opzij te zetten voor het algemeen belang, dezelfde offervaardigheid, waarop zich het nationaalsocialisme reeds vóór het Hitler-bewind beriep.

Wanneer dus b.v. kort geleden Baldur von Schirach aan den

oproep tot de leiders der Hitler-jeugd: ‘de Hitler-jeugd blijft strijden voor de socialistische eischen, die steeds de eischen van de Hitler-jeugd waren en zullen blijven’, tevens de eigenaardige consequentie toevoegt: ‘Ook in de komende jaren zal het onze eer en onze trots zijn alles uit eigen kracht te hebben geschapen, niets van den staat te eischen, doch vrijwillig alles voor volk en staat te doen’, dan bestaat bij een groot deel van de jeugdige nationaalsocialisten de reactie niet in een sceptisch hoofdschudden, doch in een juichende instemming.

Men moet inzien, dat ‘Arbeitsdienst’ en ‘Landjahr’, militaire opleiding en voorbereidende militaire opvoeding, ook thans nog door vele jonge menschen niet als een beperking hunner beroepskansen en als onderdrukking van den enkeling worden beschouwd, doch dat deze hun de mogelijkheid bieden zich persoonlijk, als vertegenwoordigers van kameraadschap en volksgemeenschap, in dienst te stellen van volk en staat. En wanneer thans stelselmatig op school en in de ‘Hitler-jeugd’ wordt onderwezen volgens het woord van Rosenberg: ‘Wij zijn menschen van de twintigste eeuw, die soldaten eischt en niets, niets anders,’ dan vinden deze woorden bij het overwegend deel der ‘Hitler-jeugd’ ook heden nog absoluut de hiervoor vereischte psychologische bereidheid.

Ietwat anders ziet het beeld er ongetwijfeld uit in zekere leiderskringen van het ‘Jungvolk’,de ‘Hitler-jeugd’,studenten enz. Bij dezen, waar door gelijkschakeling van hun eigen bonden, thans vele voormalige leden van marxistische jeugdorganisaties, ‘Bündische’ jeugdbewegingsgroepen, aanhangers van een militant katholicisme en vertegenwoordigers van het jonge protestantisme, jeugdwerk verrichten binnen het kader der ‘staatsjeugd’, valt menig teeken van kettersch en oppositioneel denken te bespeuren.

Daar waar dergelijke beginselen op de leden van deze tusschen-generatie nog uitwerking hebben en ook daar, waar wellicht ‘oud-strijders’ uit de storm- en drangperiode van de ‘Hitler-jeugd’ nog iets meer dan een legendarische herinnering hebben aan de eenmaal door de leiders van de Hitler-jeugd aangeheven leuze: ‘de vijand staat rechts’, daar worden ongetwijfeld pogingen aangewend om kringen

te vormen en zelfstandig opleidingswerk te verrichten, waaruit op het geschikte moment inderdaad op zekeren dag weleens werkelijke rebellencentra zouden kunnen ontstaan. En ook bij vele groepen van jonge nationaalsocialistische intellectueelen beginnen zich bij bepaalde gebeurtenissen, zooals b.v. bij de nieuw-Duitsche cultuurpolitiek of wellicht ter gelegenheid van al te dilettantische escapades op het gebied van de buitenlandsche politiek, stemmen van verzet te verheffen. Het Duitsch-Poolsche verdrag, de 30e Juni 1934, het fanatieke negeeren van elke mogelijkheid een verstandige politiek in het Oosten te voeren - dit alles zijn momenten, die dergelijke stemmingen tijdelijk doen oplaaien.

Samenvattend kan geconstateerd worden, dat de eisch van nationaalsocialistische leiding de geheele jeugdopvoeding heeft doortrokken en momenteel in de jongste groepen nauwelijks ergens een bres vertoont, dat daarentegen in het leiderscorps een steeds groeiende neiging tot oppositie merkbaar is, die meer gebaseerd is op idealen en werkelijke politiek dan op de sociale positie der jeugd.

Conclusies.

Over het algemeen zou er heden ten dage veel voor pleiten, dat er niet veel afgedaan behoeft te worden van de uitspraak, die Adolf Hitler op 1 Mei jl. in de ‘Lustgarten’ formuleerde: ‘Er zijn oude sukkels, waar niets mee te beginnen is, maar wij nemen ze hun kinderen af! Die voeden wij op tot nieuwe Duitsche menschen. Wanneer de “welpen” 10 jaar zijn, nemen wij ze en vormen hen tot een gemeenschap. Als ze 18 jaar zijn laten wij ze nog niet met rust. Dan gaan ze naar de SA. of naar het arbeidsfront en dan stoppen wij ze in den arbeidsdienst en daarna gaan ze twee jaar in militaire dienst.’ De ijzeren greep waarmede het nationaalsocialisme het geheele opgroeiende geslacht omklemt, is inderdaad de veiligste verzekering voor het bestaan van den nationaalsocialistischen ‘staat’.

Slechts wanneer het mocht lukken, ook in de komende jaren deze jeugd ondanks alle politieke moeilijkheden in het binnenland als volgelingen van de nationaalsocialistische leiding te behouden en haar voor te bereiden voor de komende

politieke afrekening met het buitenland, heeft de nationaalsocialistische ‘staat’ een kans zijn crisis te boven te komen. Het jeugdvraagstuk is de sleutel van het systeem. En dat weet men heel goed. Men weet dat uit de kleinste lacune in den greep op de komende generatie een bron van gevaren kan ontstaan.

Het is geen toeval, dat alle pogingen van ‘Bündische’, confessionneele en zelfs van nationale jeugdgroepen, om illegaal te blijven werken of in het kader van de ‘Hitler-jeugd’ afzonderlijke groepen te vormen, ten strengste worden gestraft. En niet zoo lang geleden heeft men juist dergelijke pogingen van verschillende kanten, die erop gebaseerd waren het probleem der generaties wellicht ter verscheuring van de denkbeeldige volksgemeenschap tusschen oud en jong, tusschen arm en rijk, te benutten, officieel duidelijk afgewezen.

Dr. Goebbels heeft er bij de toelichting van het verbod tot critiseeren uitdrukkelijk op gewezen, dat het niet te pas komt, dat jongelui van 23 jaar stelling nemen tegen mannen van verdienste. En Baldur von Schirach heeft dreigend verkondigd, dat alleen de nadruk op het ‘jong zijn’, in tegenstelling tot de oudere generatie, sinds de overneming van het bewind van het nationaalsocialisme zijn beteekenis heeft verloren en dat men zonder aanzien des persoons moet optreden tegen elke poging, om op grond hiervan den ‘staat’ te benadeelen.

Dat zijn symptomen, die veel te denken geven. Aan deze conclusies moeten feiten ten grondslag liggen, die wijzen op een groeiende desillusie bij de jonge nationaalsocialisten. Zooals eenerzijds bij het anti-fascistische tegenfront het feit een betrekkelijk groote rol speelt, dat vooral jonge menschen zich hiervoor in de bres stellen, zooals ook de verdedigingsstrijd van de ‘belijdeniskerk’ en het katholicisme, daar waar deze werkelijk tot een tegenactie komt, door jonge krachten wordt gevoerd - zoo ook zal het proces van het zich-losmaken en het zich-onthouden in het kamp van het ‘nationaalsocialisme’ juist bij de jeugd moeten beginnen.

Veel zal er van afhangen, in welke richting en in welk tempo deze ontwikkeling zich in Duitschland voltrekt. Een begin van dat proces is reeds aanwezig.

Critisch bulletin

Het geschenk
Drie novellen
Uitgegeven door de Ver. ter bevordering van de belangen des boekhandels

Wij vragen verlof het gegeven paard in den bek te zien. De erkentelijkheid voor het Geschenk hoeft er niet minder om te zijn. Het Geschenk wordt nu al verscheidene jaren tijdens de boekenweek aan de koopende lezers (er zijn maar al te veel leenende lezers) aangeboden als propagandamiddel voor het boek. Het is een geschenk dat de uitgeefster veel kost en waarvan ik niet waag te veronderstellen, dat het haar dadelijk ook weer veel inbrengt. Er is in deze propaganda voor het boek aldus ook een niet zoo onbeduidend idealistisch element, dat ook de schrijvers op prijs dienen te stellen. Men heeft het met deze uitgave in den loop der jaren over verschillenden boeg gegooid, soms is men gelukkiger ermee geweest, soms minder; wij herinneren ons het jaar toen een stapeltje portretten getuigde hoe slechte filmsterren auteurs zijn (Mevr. v. Ammers-Küller uitgezonderd dan), maar ook het jaar toen het Geschenk uiterst waardevolle herinneringen bevatte aan gestorven auteurs, door hun vrienden verhaald, een geschenk waarop de bezitter die het op zijn waarde weet te schatten, zuinig zal zijn. Ditmaal heeft de commissie voor de Collectieve Reclame een nieuwen weg ingeslagen. Zij heeft twee auteurs opgedragen een bundel novellen samen te stellen. Het doet denken aan een Amerikaansche methode: daar zagen wij, nu al weer eenigen tijd geleden, een uitgever telkens een bekend auteur uitnoodigen om naar eigen keuze een nieuw (of oud) werk ter uitgave aan te bevelen. Het is onder een anderen, en voor auteurs aanlokkelijken, vorm iets als Grasset's uitgave ‘Pour mon plaisir’. Zoo brengt de boekenweekcommissie dit jaar twee nova: officieele, met name ook ministerieele belangstelling, die tot steun van het boek zoo uiterst welkom en noodig is, en deze uitgave. Nog andere middelen zouden tot verdere propaganda te overwegen zijn, als het inrichten van ‘stands’ in de openlucht (als de berg niet tot Mohammed komt, ga Mohammed tot den berg), het collectief organiseeren van plaatselijke tentoonstellingen (en, maar dat is misschien moeilijker uitvoerbaar, waar auteurs zelf bijv. een keer verkoopen; het hoeven niet hun eigen boeken te zijn). In elk geval is het te wenschen, dat de nieuwe vorm van het geschenk gecontinueerd zal worden. De novellen zouden nog met twee of drie gedichten afgewisseld kun-

nen worden. Uiteraard moet een uitgave als ‘Het Geschenk’ voor zeer verschillend publiek geschikt zijn, maar dat hoeft nog niet tot middelmatigheid te voeren, al valt het moeilijk de keuze ‘het beste van het beste’ met de leuze ‘elck wat wils’ te vereenigen. Maar Elisabeth Zernike en Antoon Coolen hebben daar bij de samenstelling van dezen novellenbundel reeds kennelijk naar gestreefd, en met voor de eerste maal geen slecht resultaat. Hun taak was moeilijk, hun voorwoord getuigt er dan ook van. Voor alles moest het een boeiend boek worden. En daartoe lijkt me de nu gevolgde methode het meest geschikt, omdat de beste propaganda toch altijd het verhaal zelf is, meer dan alle interessante mededeelingen en beschouwingen over boeken en auteurs samen, zooals dat in de vorige jaren gedaan werd. Maar voorts moest er gestreefd worden naar een eenigszins gelijkmatige vertegenwoordiging van richtingen en generaties.

Zoo vinden wij dan hier: een episode uit het gevoelsleven van een modernen zakenman, waarop de benaming nieuwe zakelijkheid gemakshalve wel kan worden toegepast, een historische novelle uit het leven van Rembrandt en een schippersverhaal. Als auteurs Bordewijk, Marie Koenen en Marianne Philips. De eerste en laatste worden, zij het niet door hun leeftijd, bij de moderne auteurs gerekend, maar alleen Bordewijks verhaal verschilt hier in den stijl opvallend van vroegere vormen van novellen, d.w.z. de sporen van het moderne s t r e v e n naar beknopte, scherpe typeering en nuchtere noteering zijn er niet geheel in uitgewischt en daar heeft het verhaal niet door gewonnen, terwijl Marianne Philips' novelle van die nieuwe stijlmiddelen op een haast onmerkbare manier partij getrokken heeft. Zei niet Top Naeff bij haar jubileum dat gouden woord: de arbeid moet de sporen van den arbeid uitwisschen? In den stijl van Bordewijks verhaal zijn er nog wel trekkingen van een zekere krampachtigheid. Marianne Philips doet haar verhaal alsof het vrijwel geen inspanning kost.

De literaire critiek, in ons land voor een groot deel door jongere auteurs beoefend en aangevoerd en als zoodanig weer grootendeels een voortzetting der Forum-critiek, geneigd tot een zekere minachting voor het ‘gewone’ verhaal, dat niet in een toegespitsten raccourci-stijl is geschreven en (of) over bijzonder gecompliceerde en intelligente menschen gaat, heeft een duidelijke voorkeur voor Bordewijk, en deze zal meerendeels zijn verhaal hier wel het beste achten. Het is een knap verhaal, al blijft het beneden Bordewijks hoogtepunten, maar zoo bijzonder boeiend is het toch niet, en de meeste lezers zullen het wel wat schraal en bloedeloos vinden. Het heeft, als wel vaker bij Bordewijk, wat teveel van een constructie. Het verhaal van Marianne Philips is ontegenzeggelijk levender, voller, na-

tuurlijker, waarachtiger, menschelijker, zonder ook maar in het minst weeker, gemakkelijker of simpeler te zijn. Bordewijks verhaal is trouwens eigenlijk een handige en origineele moderniseering van een sentimenteele schablone: de oudere (zaken-)man die op den rand van den ouderdom last krijgt van sentimenteele jeugdherinneringen, hier met dit verschil dat hij er alleen in den droom aan toegeeft en verder met eenige inspanning meester van het zakelijk terrein blijft, maar na dien laatsten jeugdvleug is de ouderdom bij hem binnengetrokken. Het staat er scherp en met enkele verrassende wendingen genoteerd, maar het geheel mist toch wat teveel van, om met den schrijver zelf te spreken ‘het hart, die mysterieuse twee-takt motor met zijn hoogen en zijn lagen toon, die zonder starter in werking komt en die geen starter opnieuw aan den gang vermag te brengen’. Hier, evenals in Rood paleis, is de opzettelijke symboliek waarmee het verhaal veranderde of veranderende tijden accentueeren moet en ook waarmee de titel wordt toegepast (Een huis te huur) op het leven van den hoofdpersoon, wat gewild, terwijl ook het eenigszins geforceerde kunstproza, dat Bordewijk soms beoefende, niet geheel losgelaten is. Ook opzettelijk ingelaschte schijnbaar lyrische tusschenzinnen behalen m.i. niet het gewenschte effect. Hiermee is niet gezegd, dat dit verhaal niet deugt of in den bundel misstaat, deze critiek raakt slechts de neiging tot overschatting van Bordewijk, welke tegenwoordig valt te constateeren. De novelle van Marianne Philips is een goed schippersverhaal, strak, beweeglijk en boeiend, zooals Jef Last er in vroeger jaren wel geschreven heeft, maar dit is, meen ik, sterker. In alle drie de verhalen hier is rekening gehouden met de eenvoudige, onverwoestbare waarheid, dat een verhaal een verwikkeling of (en) een clou noodig heeft, maar bij Marianne Philips is die het sterkst aanwezig. Het bevat een goed op spanning gehouden intrigue (terugbladerend vindt men de knoopen van het weefsel, als bijv. dat zinnetje over het toeteren van de autoclaxon), en tegelijk een goede teekening van schippersbestaan en landschap, met een verdieping en verwijding van de sfeer door de suggestie van 's levens eeuwig stroomen, van de weidschheid en vrije openheid van het water, welke echter, met de vreemde verschijning van den clairvoyanten zieken belezenden schipper, niet het sterkste element in het verhaal is. De zorgvuldig en niet onverdienstelijk geschreven novelle van Marie Koenen heeft meer van een fragment uit een historischen roman. Zij is kennelijk en welbewust ‘ouderwetsch’, in welk woord (in een literair wat achterlijker land, als Zwitserland, zou zooiets meer waardeering vinden) op zichzelf nog geen ongunstige beoordeeling zou liggen opgesloten, wanneer er hier geen gebruik gemaakt was van verouderde en vooral in historische romans uit den treure toegepaste stijl- en compositiemidde-

len: een dialoog die niet ter informatie van de personen der handeling doch van den lezer dient, een milieu-beschrijving, die een museumachtige paraphraseering van platen en schilderijen is zoodat men duidelijk kan waarnemen hoe zoo'n verhaal in eengevoegd wordt. Deze critiek op de verhalen diene alleen ter typeering en toelichting van stijlverschillen zooals ze in deze drie novellen te constateeren zijn, voor het overige echter is hier de principieele beschouwing van den opzet der Geschenk-uitgave van meer belang dan de meer of mindere waardeering der gekozen novellen afzonderlijk. En over dezen opzet kunnen wij ons slechts verheugen. Bij voortzetting is daarmede nog veel te bereiken: het Geschenk zal literatuur kunnen propageeren door novellen, die literair belang met natuurlijk boeiend vermogen vereenigen. En daarbij valt bovendien nog andere belangrijke winst te behalen: het kan het publiek geleidelijk winnen voor deze literatuursoort, waarin immers het beste Nederlandsche verhalende proza der laatste vijftig jaren is geschreven, het kan tevens voor weinig bekende auteurs van belang een grootere aandacht wekken. Belangstelling in het algemeen voor goede literatuur versterkend kan het aldus tegelijk ertoe bijdragen, dat het publiek geleidelijk geneest van dien zgn. afkeer van novellen en korte verhalen, die niet natuurlijk kan zijn, want waarom zouden wij hierin nu juist totaal van de Engelschen verschillen? In meer dan één opzicht is daarom deze nieuwe uitgave van het 'Geschenk' toe te juichen.

ANTHONIE DONKER

Dichteres of strijdster
Dr. K.F. Proost, Henriëtte Roland Holst in haar strijd om gemeenschap. Van Loghum Slaterus N.V.; f 2.90, f 3.90

'Henriëtte Roland Holst in haar strijd om gemeenschap' heeft Dr. K.F. Proost, de leider van 'Ons Huis' te Rotterdam en vruchtbaar schrijver op allerlei cultureel gebied, het boek genoemd, dat hij over onze vermaardste dichteres heeft geschreven en dat, met 4 fraaie portretten versierd, verleden jaar het licht zag. Over onze vermaardste dichteres? Ja en neen. Want over de dichteres gaat het eigenlijk en zeker in hoofdzaak niet. Het dichtwerk wordt niet in de eerste plaats besproken of op den voorgrond gesteld. Slechts bij wijze van toelichting, illustratie van het overige, de rest, die hier de hoofdzaak is, wordt het van tijd tot tijd aangehaald. En, vergissen wij ons niet, dan spreekt uit deze keuze, behalve misschien bescheidenheid - haast zou men zeggen: schuchterheid van iemand, die niet tot het gilde der poëten behoort en zich d u s niet competent acht over een dichter uitvoerig te schrijven -

ook zoo iets als een voorkeur, of althans een speciale genegenheid. Voorkeur voor, althans genegenheid voor hetgeen deze vrouw - van zoo uitzonderlijke proporties en gaven, niet alleen naar vaderlandschen, maar zelfs naar wereldmaatstaf, al is zij, helaas, na een lang leven toch nog slechts in hoofdzaak een vaderlandsche beroemdheid gebleven - behalve haar dichterschap al zoo heeft gepresteerd en gewerkt. Veel, ontzaglijk veel, te veel haast, zou men bijna zeggen. Een volledige bibliographie toch bevat het boek, al bevat het veel, niet. Maar wie het gelezen heeft zal zich althans een voorstelling kunnen maken van den ontzaglijken arbeid, door Henriëtte Roland Holst, naast haar dichtwerk, verricht op allerlei gebied, met de pen, in alle vormen, en mondeling niet minder. Zoo ontzaglijk veel, dat er nog zelfs geen denken aan kan zijn het alles te catalogiseeren, laat staan als geheel te verzamelen. En zeer blijkbaar, dunkt me, bestond bij den schrijver een diepe eerbied niet alleen, maar ook een groote genegenheid voor heel dit ontzaglijke oeuvre, in boeken zoogoed als in obscure brochuretjes en nog obscuurder blaadjes verspreid, eerbied, die groeide naarmate hij er zich in verdiepte. De vraag blijft daarbij of deze genegenheid recht gaf dit ontzaglijke werk min of meer los te maken van hetgeen, nu reeds, volgens de algemeene meening - voor zoover die er is - der kenners en minnaars van onze literatuur, de hoofdzaak en waarschijnlijk het blijvende van Mevrouw Roland Holst's werk zal zijn: haar gedichten of althans een keur dezer gedichten - want ook zij zijn legio. De vraag m.a.w. doet zich voor, of de schrijver recht had - laat ik liever zeggen: op den duur recht zal blijken te hebben - met hetgeen hij in zijn korte inleiding o.a. opmerkt, dat zijn heldin ‘strijdster’ en dan strijdster voor een gelukkiger samenleving vooral was. Of volgt dit niet uit woorden als deze: ‘dit boek, aan haar gewijd, zal ook maar weinig spreken over haar dichtwerk. Wij willen haar hier zien als de strijdster voor het proletariaat... Maar zij was niet strijdster zonder meer. Moge zij aan den eenen kant een groot zielsbewogene, impulsief en emotioneel geweest zijn, aan den anderen kant is zij van een buitengewone intelligentie, die haar dreef tot de kern van alle zaken. Zij wilde in haar strijd ook voor haar verstand gerechtvaardigd zijn. Vandaar dat zij steeds getracht heeft zich ook wetenschappelijk te verdiepen en elk gebied, waarmede zij in aanraking kwam, grondig te doorvorschen. En vanuit haar diepste wezen is dan de dichterlijke begeleiding gekomen van haar levenservaringen. Wat in haar strijd niet naar voren kwam, in haar wetenschappelijke studies geen plaats kon krijgen, openbaart zij in haar dichtwerken.’ Heb ik ongelijk, wanneer ik hieruit - men lette op het door mij gespatieerde - den indruk krijg, dat voor Dr. Proost Mevrouw Holst in de eerste

plaats strijdster is of liever was - want, hoezeer wij mogen hopen, dat haar leven en zelfs haar arbeid nog niet afgesloten zijn, voor strijdster heeft zij zeker thans niet meer de krachten? Dat haar dichterschap om zoo te zeggen slechts het complement is van dezen haar sterksten impuls? De banier, die deze geharnaste amazone tooide? Is dit zoo, dan kan ik slechts zeggen, dat ik mij met deze opvatting principieel of fundamenteel niet kan vereenigen. In een kort artikeltje, een jaar of 10 geleden in de toenmalige Groene in een reeks: M a n n e n o v e r v r o u w e n verschenen, een artikeltje, dat Dr. Proost, die alles of nagenoeg alles over zijn onderwerp heeft gelezen, zoo vriendelijk is ook te citeeren of waarnaar hij althans verwijst, heb ik van een andere meening omtrent de b l i j v e n d e beteekenis van Mevrouw Roland Holst blijk gegeven. En er is, zeker door hetgeen de dichteres op allerlei gebied nog in de laatste 10 jaar heeft gepubliceerd en gepraesteerd, voor mij geen reden om van die opvatting afstand te doen.

Het spreekt echter vanzelf: het was Dr. Proost's goede recht Mevrouw Roland Holst bij voorkeur te zien als strijdster. En om het maar direct te zeggen: de jeugd en al degenen, die haar, wat dat deel van haar leven betreft, niet van den beginne af - d.w.z. nu sinds een goede 40 jaar - om zoo te zeggen van nabij hebben kunnen gadeslaan - ondergeteekende behoort tot die niet zoo talrijke gelukkigen - kunnen voortaan dit boek niet missen, wanneer zij over deze onze - nemine obstante - grootste Nederlandsche tijdgenoote iets, ja veel willen weten. En eigenlijk zou ik hiermee kunnen volstaan. Dr. Proost heeft zijn werk zoo goed en grondig verricht, zoo ‘onpartijdig’ ook - ja, hier hebben wij nu zoowaar een staaltje van die echte historische onpartijdigheid, waar Romein weer zoo pas diepgaand over sprak en schreef in ‘Groot-Nederland’ - dat ik, die op enkele jaren na deze geheele carrière van strijdster en maatschappelijk schrijfster van dichtbij, soms van zeer dichtbij - als kameraad en collega - mocht volgen, slechts weinig opmerkingen zou kunnen plaatsen. Natuurlijk zijn ze te maken. Zoo heeft de schrijver, om een voorbeeld te noemen, zich voor gebeurtenissen, die op het leven en zelfs de poëzie een diepgaanden - een wat haar strijdstersbestaan betreft, zelfs zeer diepen - invloed hebben uitgeoefend, de Deventer-scheuring in de S.D.A.P. van 1909, te eenzijdig laten inlichten door de, juist op dit stuk, buitengewoon onbetrouwbare en partijdige gedenkschriften van Troelstra. Er is nog wel 't een en ander. Maar over 't geheel is het overzicht der gebeurtenissen, van de ontwikkeling van het politieke en dit begeleidende literaire (proza-literaire) werk der heldin voortreffelijk, meestal trouwens direct uit de uiterst verspreide en veelzijdige bronnen opgebouwd.

Tal van vragen doemen op, wanneer men aan de hand van dezen zoo betrouwbaren gids, dit lange leven van politieken en literairen strijd aan zijn geest doet voorbijtrekken. Bij den dood van D'Annunzio, naar algemeen verzekerd wordt een groot dichter in zijn jeugd, maar een man, die in zijn latere leven zich vooral aan de afgoden dezer eeuw, in plaats van aan de onsterfelijke Mousa heeft gewijd, stelde een schrijver in de 'Nouvelles Littéraires' in 't algemeen de vraag, wat er van vele groote dichters en literatoren zou zijn geworden indien zij, zooals deze man, op een zeker punt van hun leven macht, politieke macht, in plaats van slechts roem hadden verworven. De vraag gaf tot allerlei interessante vergelijkingen aanleiding en ik voor mij voegde daar in mijn geest er eene aan toe, onzen grootsten modernen dichter, Herman Gorter, betreffend. Nu is het eigenaardige, dat waarschijnlijk niemand deze vraag over vrouwen die in de literatuur hoogtepunten hebben bereikt, zal uitstrekken, niettegenstaande vrouwen in bepaalde omstandigheden - doch blijkbaar slechts, wanneer zij door het toeval der geboorte tronen bestegen, zooals een Elizabeth, een Cathérine de Medicis of een Catherine de Groote - voor politieke machtsuitoefening bekwaamheden hebben aan den dag gelegd, die voor die van geen enkelen man onderdoen. Er schijnt echter in den vrouwelijken aard iets te liggen, dat de combinatie van deze twee: dichterlijke en politieke bekwaamheid, uitsluit.

Er is een parallel met een groote Fransche vrouw, die zich steeds aan mij opdringt, wanneer ik aan onze dichteres denk. Dr. Proost vermeldt haar niet en in het uitvoerige en uitstekende register - welk een geluk, dat het er is! - zal men haar niet aantreffen: George Sand namelijk. Er is een woord in de inleiding tot de prachtige biographie, die Wladimir Karénine aan haar heeft gewijd, dat zoo volkomen op Mevrouw Holst toepasselijk is, dat ik niet kan nalaten het te citeeren: cequi distingue pardessus tout George Sand pendant les 45 années de sa carrière litéraire tant dans ses romans et nouvelles que dans ses articles et études, c'est son attachement passionné à toutes les grandes idées de l'humanité, sa prédication convaincue pour atteindre à cet idéal et la personnalité intense qui régne dans tous ses écrits. George Sand ne fut jamais la représentante de l'impassibilité olympienne et de cequi s'appelle l'art pour l'art.' Indien dit woord ook voor haar juist is, zou dan de schrijver van deze studie toch bij zijn keuze het voornaamste hebben getroffen, ook in de oogen van komende geslachten? Zeker lijkt me, dat zijn boek een onmisbare bijdrage zal zijn voor de biographie van de grootste vrouw, die ons land in een paar eeuwen heeft opgeleverd.

W. VAN RAVESTEYN

Geyls magnum opus
Prof. Dr. P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam III (1688-1751) Wereldbibliotheek, 570 blz.; f 5.25 geb.

In het 'Crit. Bull.' van 1936 heb ik de eerste twee delen van Geyls 'Magnum Opus' besproken[1]; in mijn Onvolt. Verl. van 1937 die bespreking in wat uitgewerkter vorm herdrukt[2]. Bij deze aankondiging van het derde deel vraag ik verlof daarop nog één keer terug te komen. En wel in twee opzichten, een van weinig, het ander van meer belang. In het Onvolt. Verl. staat: 'Prof. Geyl heeft... met de eerste twee delen (zijn) onderneming naarschatting... voor een vijfde voltooid'. Bedoeld was voor twee vijfden, zoals de oorspronkelijke tekst van het 'Cr. Buil.' ook luidt[3].

Vervolgens heb ik in de recensie van de eerste twee delen de volle nadruk gelegd op Geyls standpunt ten opzichte van de eenheid van de Nederlandse Stam en mijn kritiek daarop. Hetzelfde heb ik gedaan bij de recensie van zijn Kernproblemen van onze geschiedenis, eveneens in het 'Cr. Bull.'[4]. Daarmee kàn de indruk gewekt zijn bij degenen, die alleen mijn kritieken en niet de bekritiseerde boeken gelezen hebben, dat Geyl maar één thema heeft en de rest variaties daarop zijn. Zo is het niet.

Naast dat eerste thema staat het andere, voor de Noord-nederlandse geschiedenis van even groot, zo niet groter belang, van wat men zijn eerherstel van de regenten zou kunnen noemen. Nog onlangs, in het eerste nummer van het onder zijn redactie staande tijdschrift 'Nederlandse Historiebladen' heeft hij in een kritiek op Theun de Vries' 'Oldenbarneveldt' van die opvatting getuigd, en wat meer zegt: haar aannemelijk gemaakt. Ook dit derde deel van zijn geschiedenis is van de mening doortrokken, dat het niet aangaat, om het typisch nationale uitsluitend bij de Oranje-partij te zoeken, alleen omdat daarachter grosso modo 'het volk' stond. De politiek der Oranje's zelf, waarbij 'het volk' toch evenmin om zijn oordeel gevraagd werd, speelt hier ook een woordje mee.

Heel belangwekkend is het b.v. om na te gaan, hoe Geyl hier de op zichzelf onmiskenbare ontaarding der regentenheerschappij in het tweede stadhouderloze tijdperk voor een deel wijt aan - Willem III, die (zo meen ik althans, dat hij het ziet) het initiatief zózeer aan zich getrokken had, dat de regenten, van hun regeerfunctie ontheven, a.h.w. niets meer overschoot dan de corruptie, die

1) Blz. 33-37.
2) Blz. 204-212.
3) Onvolt. Verl. blz. 204; Cr. Bull. blz. 33.
4) 1937, blz. 308.

zich o.a. zo tekenend in de ‘contracten van correspondentie’ uitte (zie blz. 399 v.v.). En dubbel interessant wordt dat, wanneer men deze ontwikkeling vergelijkt met die welke indertijd door S. Muller Fzn. beschreven is in zijn ‘Collatierecht en Ambtsbejag’[5], waar we ten opzichte van de kanunniken iets soortgelijks zien. Ook zij, teruggedrongen uit hun oorspronkelijke functie van raden des bisschops, en daardoor a.h.w. sociaal in de lucht hangend, ontwikkelen corruptievormen, die men zelfs wel als de eerste ‘contracten van correspondentie’ mag beschouwen.

Dat dit derde deel het voorlopig bestgeslaagde lijkt, is niet verwonderlijk.

Meer nog dan in II, naar het ons voorkomt, en zeker meer dan in I was de schr. hier op hem vertrouwd terrein. Zijn W i l l e m IV e n E n g e l a n d (tot 1748) van 1924 en zijn R e v o l u t i e d a g e n i n A m s t e r d a m (1747 en 1748) van 1936 moeten het hem in hoge mate vergemakkelijkt hebben om van dit deel iets eigens te maken.

De wijze van behandeling van dit laatste thema opent bovendien de beste verwachtingen voor het volgende deel. Immers het ontstaan van de patriottenpartij berust zowel op de verwachtingen door de burgerij in 1747 op Oranje gesteld, als op de bittere teleurstelling, die deze haar in 1748 berokkende. Hoezeer we dit ook wisten, Geyl toont het met tal van citaten - die in het algemeen trouwens door hun talrijkheid en welgekozenheid de waarde van zijn werk zeer verhogen - overtuigender aan dan iemand vóór hem. En we kunnen dus verwachten, dat we door zijn vierde deel verlost zullen worden van de dwaze minachting en het volslagen wanbegrip, waarmee men de patriotten op gezag van Colenbrander te lang heeft beschouwd, en in dit opzicht terugkeren tot het juistere inzicht van historici als Jorissen, De Hartog en De Beaufort. In mijn L a g e L a n d e n heb ik dat nodige eerherstel der patriotten al wel beproefd, maar Geyls voorstelling zal, alleen reeds door de grotere uitvoerigheid, indringender kunnen zijn.

Tenslotte zou ik op nog één voordeel van dit werk willen wijzen, dat mij vooral voor de meeste lezers van dit tijdschrift van gewicht schijnt. Wie nu eenmaal geen of geen voldoende belangstelt in de politieke geschiedenis, behoeft dit boek daarom nog niet ongelezen te laten. Integendeel: een groot deel van de ruimte en een groter deel van schr.'s belangstelling is op de cultuurgeschiedenis gericht en al treft zijn voorstelling daaromtrent niet altijd door oorspronkelijkheid - er valt op dit gebied nog zoveel te onderzoeken! - niemand zal toch de blz. 243-276 en vooral 370-471 zonder vrucht lezen. Iedere Nederlandse literator en intellectueel zal na de lectuur ervan iets beter dan tevoren begrijpen, wie hij zelf is, omdat hij er

5) Schetsen uit de middeleeuwen I blz. 26.

beter door begrijpt, hoe hij geworden is, die hij is. In geen samenvattend werk over onze geschiedenis kan hij daarvoor beter terecht. Drie aanmerkingen meen ik echter niet te mogen terughouden. De eerste twee betreffen den schr., de derde gaat de uitgeefster aan. De schr. heeft het den lezer moeilijk, onnodig moeilijk gemaakt om de indeling van zijn werk te volgen. In plaats van een indeling in boeken, hoofdstukken en paragrafen, staan allerlei cijfers, letters en kabbalistische tekens, die uitermate onoverzichtelijk zijn. Het verstoppen van de noten achterin verdient altijd afkeuring. En hier temeer, waar zij weinig talrijk en niet omvangrijk zijn, zodat zij, onderaan de bladzijden geplaatst, den vluchtigen lezer niet gestoord, den ernstigen daarentegen het gebruik ervan vergemakkelijkt zouden hebben. En wat de uitgeefster betreft: ik bedoel nog niet, dat het formaat van de W.B.-uitgaven voor een werk van deze omvang niet past. Het is bekend, dat het groter, zelfs veel groter geworden is, dan bedoeld was. Maar wel is, naar mijn mening, de zorg aan het verzamelen der afbeeldingen en de samenstelling der kaarten besteed, te niet gedaan door de slechte uitvoering dezer illustraties. Wie ook maar enigszins gevoelig is voor het uiterlijk van een boek, kan, dunkt mij, niet ontkomen aan het gevoel, dat dit hier in een wanverhouding staat tot het verzorgde innerlijk.

J. ROMEIN

Het gegeven en zijn buitelingen
E. Raedt-De Canter, De vreemdeling in uwe poorten, geschiedenis van een familie A.W. Bruna en Zonen, Utrecht; f 2.90, f 3.90.

Een tijdje geleden, naar aanleiding van een kleinen en snel doodgezwegen opstand der schrijvers tegen al te eenzijdige kritiek meende een overigens bezadigd criticus als reden voor een ‘crisis in de kritiek’ een ‘crisis van den stijl’ te kunnen aantoonen, aldus met de aan zijn vak verplichte virtuositeit den bal terugkaatsend, die hem werd toegeworpen. Hierop verliet hij voldaan het veld in de meening de kwestie der ‘crises’ nu wel weer aan de ‘scheppende kunstenaars-zooals het heet’ over te kunnen laten.

De merkwaardige vergissing van genoemden criticus is teekenend voor onze hedendaagsche kritiek, waarin men bijna zonder aarzelen een scherp onderscheid kan maken tusschen vorm- en inhoudscritici, menschen dus, die het kunstwerk bij voorkeur naar den vorm of naar den inhoud beoordeelen. Natuurlijk zullen weinigen van hen dit toegeven, aangezien iedere criticus nog met de illusie rondloopt, dat zijn oordeel min of meer ‘universeel’ is en dat hij drommels goed weet, dat vorm en inhoud onafscheidelijk een ‘gaaf’

kunstwerk behooren te vormen, maar verschillende uitlatingen van nu niet nader te noemen groepen of 'onafhankelijken' wijzen op een bepaalde tendenz in de eene of de andere richting.

Ik voor mij wil wel eerlijk zeggen, dat de inhoud bij de beoordeeling van een boek bij mij primair (dat wil niet altijd zeggen: het belangrijkst) is. Ik kan mij geen schrijver (van proza wel te verstaan) voorstellen, die eerst een stijl uitdenkt (of als men wil 'uitvoelt') en in dien stijl dan een verhaal componeert; integendeel eerst ontstaat op min of meer mystieke wijze een gegeven en dat gegeven wordt dan zoo goed mogelijk uitgewerkt. Deugt het gegeven niet, dan kan de stijl het niet redden en deugt de stijl niet, dan is het verhaal mislukt. De moeilijkheid schuilt echter voor den criticus in de vraag of het gegeven deugt, want daar maken mentaliteit van schrijver en criticus met elkaar kennis en daar gaat het er op of er onder (en uit den aard der zaak als de één den ander niet tegen kan spreken, meer er onder dan er op). Of een gegeven adequaat is uitgewerkt zou toch eigenlijk iedere man van smaak moeten kunnen beoordeelen en aangenomen, dat de criticus een gepatenteerde man van smaak is, zou zijn taak, na objectieve weergave van het gegeven, beperkt kunnen blijven tot een bijna technische uiteenzetting omtrent den 'stijl' van het boek, ware het niet, dat stijl en gegeven op het oogenblik nog sterker met elkaar verbonden zijn dan vroeger, doordat het conflict dikwijls meer 'vooropgezet' dan 'dramatisch' is, zoodat afkeuring van het gegeven (de uitwerking) afkeuring van den stijl ten gevolge heeft. Alleen als men van meening is, dat een gegeven weliswaar op honderden manieren uitgewerkt kan worden, maar dat slechts één opvatting 'de juiste' is, kan men spreken van een crisis van den stijl, maar wij weten nu wel langzamerhand, dat een gegeven is als een mensch en wij mogen het, al heeft het, tot leven gewekt, eenige onaangename eigenschappen, nog niet meteen gaan steenigen.

Het uiterst romantische verhaal van Eva Raedt-de Canter is hoogdravend uitgewerkt en ik persoonlijk houd van hoogdravendheid en ook van romantiek, maar niet van een combinatie van die twee. Zinnen als: 'Wanneer de zomer loom in den herfst zeeg, dan ziekte hij kwakkelend den winter in' of 'Toen de lente openbrak en het land bevruchtte, bleef hij weg. Ook haar wilde onrust daagde niet als anders' of 'ijzelden de boomen in fijn parelwit' of 'Aan den anderen kant van den herberg lag het wijde water, hier en daar besprenkeld met kleine, warrige eilanden', maken mij door hun gekunsteldheid zoo moe, dat ik na een bladzijden lang volgehouden mitrailleurvuur van deze en dergelijke beelden niet eens meer weet of ze 'goed' zijn of niet, ik weet niet of dit nu wat men noemt 'knap' geschreven is, ik twijfel aan Bordewijk enVan Schendel en

Is. Querido en Van Deyssel, die ook zulke rare kunstjes met de taal weten uit te halen zonder met hun oogen te knipperen (de één natuurlijk veel mooier dan de ander) en dan klem ik me vast aan het goede, trouwe, voortreffelijke gegeven van Eva Raedt-de Canter en vind, dat ze het wat de mentaliteit betreft, dus 'menschelijk' gesproken, uitstekend heeft uitgewerkt en als ze nu maar niet zoo onverstaanbaar hoog-literair sprak (het moet heel moeilijk zijn om zoo te kunnen praten, ik heb daar alle bewondering van een volslagen buitenstaander voor) dan had ik dit boek prachtig kunnen vinden en nu kan ik helaas alleen maar zeggen, dat het gegeven misschien wel uitgewerkt is, zooals het had moeten zijn, en dat voor de rest de stijl, zoowel als de kritiek voor een crisis staat.

REIN BLIJSTRA

Een Nederlandse roman over Zuid-Afrika
Bart Nel, De opstandeling, door J.V. Melle Uitgave W.B., Amsterdam; f 2.25 geb.

Na zijn kortverhalen en de roman 'David Booysen', die in het Afrikaans geschreven zijn, is Van Melle in 'Bart Nel' weer tot zijn oorspronkelijke taal, het Nederlands, teruggekeerd. De dialoog is echter Afrikaans. Na een lang verblijf in Zuid-Afrika is zo'n terugkeer tot het Hollands natuurlijk een enigszins hachelijk experiment. Het Afrikaans is voor ons Hollanders nu eenmaal erg besmettelijk en het Hollands in 'Bart Nel' is dan ook allerminst van Afrikaanse smetten vrij. Later kom ik hierop nog terug.

In 'David Booysen', Van Melle's eerste roman, werd het Afrikaanse plaatsleven beschreven. Opvallend was daarin de rustige sobere verteltrant, die aan bepaalde dramatische periodes een zekere harde tragiek verleende. De tegenkant van die soberheid was echter een gemis aan bontheid, aan rijkheid in de uitbeelding van het leven. In toenemende mate vinden we deze versobering in 'Bart Nel'. Men zou hier zelfs van versimpeling kunnen spreken. De hoofdpersonen Bart en zijn vrouw zijn eenvoudige naturen, mensen echter van groot formaat. Het zijn beide eigenwillige karakters, die niet loslaten wat ze eenmaal liefhebben, maar evenmin hun overtuigingen terwille van hun liefde kunnen opgeven.

Toen na het uitbreken van de wereldoorlog Zuid-Afrika de partij van Engeland koos en dus goed t i e n jaren na hun eigen onderwerping den overwinnaar steunde, droeg dat begrijpelijkerwijs niet de onverdeelde instemming der Boeren weg. Ontevredenheid en onrust ontstonden overal, het sterkst in de Vrijstaat. Commando's van rebellen werden gevormd die probeerden zich te verenigen. Een bepaald vast doel hadden ze niet voor ogen. De hele opzet was zonder plan en vond slechts gedeeltelijk instemming bij het

volk. Als men bedenkt dat enkele geziene generaals uit de boerenoorlog tot de regeringspartij behoorden en hun landgenoten, de rebellen, bevochten, kan men zich deze onzekerheid voorstellen. Door de tweespalt binnen het Afrikaanse volk mislukte de hele onderneming deerlijk. De rebellen werden uit elkaar gejaagd, de aanvoerders gevangen genomen en sommigen ter dood veroordeeld. Bart Nel nu is zulk een rebellen-aanvoerder. Tegen de zin van zijn vrouw heeft hij zich aangesloten. Ze vergeeft hem dit niet en hij vergeeft haar haar ijskoud afscheid niet. De tocht van het commando temidden der grootse eentonigheid van het Afrikaanse landschap is een melancholiek avontuur. Als Bart inziet dat het geen zin heeft voor een zo nutteloze onderneming zijn mannen te wagen, geeft hij zich vrijwillig over. De strijd zonder heldendom is voorbij, na een verloop, waarvan de beschrijving geen ruimte voor tragiek bood. De schrijver is te nuchter, te eerlijk om dat laatste ook maar enigszins te willen forceren. Nu echter breekt voor Bart de persoonlijke strijd in al zijn felheid aan. Terwijl hij in de gevangenis is, schrijft zijn vrouw hem dat een ander, een jeugdvriend, haar wil trouwen en hij antwoordt daarop met een koele toestemming die zijn gekrenkt gevoel nauwelijks bloot geeft. Haar gekwetste liefde slaat tijdelijk in haat om, zij huwt Basson. Zij berouwt haar huwelijk al spoedig - Basson is goed voor haar, ja, hij draagt haar op handen, maar haar hart behoort toch eigenlijk nog steeds aan Bart, zodat er van echt geluk geen sprake is. Als zij zich van haar gevoel bewust wordt, wenst zij bij Bart terug te komen. Hij wil haar echter niet weer aannemen. Zijn morele bezwaren tegen die ‘dubbele echtbreuk’ zowel als zijn onverzoenlijke natuur drijven hem hier toe. Door oorlogsschulden verarmd trekt hij naar een afgelegen boerderij met Annetje, zijn dochter. Als ook zij, zijn laatste vreugde, hem om der wille van haar opvoeding ontnomen wordt, blijft hij eenzaam achter:

‘Hulle het nou alles, hulle het my grond, my vrou, my kinders; maar my het hulle nie. My sal hulle nooit kry nie. Ek is Bart Nel; ek was Bart Nel van toe af en ek is vandag nog hy; en ek sal in der eeuwigheid Bart Nel bly.’

Dr. Haantjes stelt in zijn bespreking in het Oct. Nr. van ‘De Werkplaats’ de vraag, wie toch deze ‘hulle’ zijn. De Engelsen misschien? Natuurlijk zijn het niet de Engelsen, van wrok tegenover hen is immers nergens sprake. ‘Hulle’ dat is de gemeenschap waar voor dit eigenzinnige maar zuivere individu geen plaats was, ‘hulle’ dat is het wrede leven zelf, waaruit Bart Nel slechts ten koste van alles zijn eigen wezen, zijn ziel heeft kunnen redden.

Even ongecompliceerd als de handeling is de beschrijving en de psychologie in deze roman. Het is alsof de geest van dit boek sterk

verwant aan, misschien beïnvloed door de Transvaalse natuur is, het landschap met zijn grote golven, sober, wijd en eentonig. De stijl is bepaald vlak, alles is wat gemakkelijk neergeschreven, hier en daar stuit men op onnodige herhalingen, zowel als op het onnodig gebruik vlak na elkaar van dezelfde woorden. Zoiets zuigt het sap uit de stijl, geeft er iets kleurloos en dors aan. De zinnen, hoewel kort en stug, zijn dan ook veelal zonder spanning. De reeds vermelde Afrikanismen doen natuurlijk ook afbreuk aan het geheel. Ik noem maar enkele voorbeelden: meteens voor meteen, overgeven voor zich overgeven, voelen i.p.v. zich voelen, zij verbitterde, hoogmoedig i.p.v. trots op hun ervaringen.

De kracht van den schrijver ligt dan ook noch in de beschrijving noch in een ontleding der emoties maar in de handeling, die voor zich zelf spreekt. Frappant is in dit verband het toneeltje waarin de omzwaai van Barts gevoelens tegenover generaal Botha, bij diens overgang tot de regeringspartij wordt uitgebeeld.

'Bart zei niets. Hij zat een paar minuten over de krant op de tafel te staren en hij gaf geen antwoord. Toen stond hij op en ging naar de muur, waar het portret van Botha hing en nam het er af. Hij ging ermee naar de keuken en zij hoorden hem roepen naar Sara de meid: "Vat dit", zei hij, "slaan dit stukkend en steek dit in die vuur".'

Toen kwam hij weer binnen en ging moedeloos op de bank zitten. Allen zaten zij naar hem te kijken. Zijn somber, donker gezicht was bleek en zijn handen beefden toen hij de krant toevouwde en aan Pieter teruggaf.

'Kom, ons rook maar,' zei hij.

Een tijd duurde het voordat er iemand wat zei.'

Bart Nel biedt niets lyrisch of poëtisch, maar is dramatisch van karakter, hecht van constructie, een goed en krachtig verhaal van een interessant stuk geschiedenis. Aan den Hollander die in het stamverwante Zuid-Afrika belang stelt, biedt het zeker veel belangwekkends. Het eigenaardig compromis daarin tussen Afrikaans en Hollands kan ertoe dienen den voor het lezen van Afrikaans nog wat huiverigen Hollander in te leiden in het vreemde taalgebied. Moge hij dan daarna ook grijpen naar zuiver Afrikaanse werken, zoals 'David Booysen' en de romans van Van den Heever.

ROELIEN MULDER-STAGGER

Karl Heinrich Waggerl
Werken in Insel-Verlag, Leipzig; Langen-Müller, München

Karl Heinrich Waggerl is Oostenrijker, vandaar wellicht zijn warm

getinte, luchtige humor en zijn sensibiliteit, die niet vrij is van melancholie. Melancholie echter, die nimmer in sentimentaliteit overgaat. Deze nog betrekkelijk jonge schrijver toont alle goede eigenschappen, die het jonge Duitschland bij zijn auteurs zoo gaarne aan zou kweeken, hetgeen echter nog maar al te weinig lukt, zoodat het bij zulke Duitsch-Oosterijkers ook literair belang heeft om tevens een bekwaam voorbeeld te stellen voor zijn eigen epische talenten. Ik wil hiermede geenszins beweren, dat Waggerl zelf zonder voorbeeld is. Vóór hem was daar al Knud Hamsun, en vóór Waggerl's laatste boeken (‘Das Jahr des Herrn’, ‘Mütter’, ‘Das Wagrainer Tagebuch’) kwam ook al werk van Gerard Walschap in Duitschland uit, - het laatste boek zelfs, toevallig, bij denzelfden uitgever als Waggerl. Reken daarbij nog de boven genoemde sensibele en humoristische aanleg, dan zal het u duidelijk zijn, waarom deze man uit Bad Gastein reeds een geheele reeks boeken bij de Insel Verlag heeft mogen publiceeren, terwijl dezelfde uitgever tot nog toe alleen maar Walschap's ‘Trouwen’ heeft willen uitgeven.

Aan al deze feiten echter heeft Waggerl geen schuld, en als auteur van zijn vier romans (‘Brot’, ‘Schweres Blut’ en de twee bovengenoemde) verdient hij het ten volle, niet alleen in zijn geboorteland, maar ook elders, lauweren te oogsten.

Het kleiner werk van Waggerl staat doorgaans niet op hetzelfde peil als zijn romans. Niet dat zijn novellenbundel ‘Du und Angela’, het ‘Wiesenbuch’, ‘Das Wagrainer Tagebuch’ zooveel slechter geschreven zouden zijn. In zeker opzicht is elk van deze boeken een onvervalschte Waggerl. Alleen veroorlooft de geringere omvang den auteur niet, de stof even ruim te verdeelen, even handig van het eene onderwerp op het andere over te gaan, hetgeen aan zijn romans zulk een levendige, pittige afwisseling geeft en zulke verrassende vergezichten opent. De kleinere verhalen zijn meer samenhangend verteld. Ze tintelen en sprankelen van geestige opmerkingen, van koddige vondsten, ze zijn frisch en boeiend, maar naar gelang van hun omvang ook minder grootsch van opzet, minder krachtig, minder - Walschap- of Hamsun-achtig.

Het grooter oeuvre van Waggerl is van den inzet af anders opgebouwd. Men zou kunnen zeggen, dat Waggerl een architect is, die de hem ter beschikking staande ruimte harmonisch weet te verdeelen, ware het niet, dat een romancier meestal andersom te werk gaat, aangezien elke figuur, elk gebeuren in een roman een bepaald volume aan ‘luchtruimte’ noodig heeft. Men zou immers feitelijk bijna elke romanfabel op enkele pagina's kunnen vertellen, indien men haar als een pit van alle omhulsel zou ontdoen. En het is het instinct van den schrijver dat hem moet ingeven, tot welken omvang hij zijn gegeven mag uitdijen.

Waggerl's eerste, in 1930 verschenen roman ‘Brot’ behandelt een onderwerp, dat een ruimer basis vereischte. Om al de bezwaarlijkheden van een leven mee te kunnen voelen, zooals Simon Röck dat in dit boek lijdt, moet de lezer kunnen z i e n , hoe deze figuur balken en planken bij elkaar sleept, hoe hij zijn eigen hut timmert in de eenzaamheid en hoe hij daar leeft. Hij moet kunnen zien, hoe deze nieuwe oermensch een nieuwe bedding graaft voor de beek, hoe hij een onvruchtbaar moeras tot goed weideland weet te maken, hoe hij daar schapen en koeien laat grazen en tenslotte huis en stal, akkers, een molen - een geheele hofstede uit het ‘niets’ heeft doen ontstaan. Het is een onderwerp, dat tallooze malen voor een roman gebruikt werd. Hamsun heeft het uitgebeeld in zijn ‘Groei’, en ook Walschap's ‘Trouwen’ toont er een sterke verwantschap mee. En evenmin als Henri in ‘Trouwen’, is Simon in ‘Brot’ een onschuldig lam. De herovering van het verloren paradijs door hard zwoegen, dat is het lot, het doel, en ten slotte het loon voor deze zondaars. Het pleit voor de oorspronkelijkheid van Waggerl's beeldend vermogen, dat het hem gelukt is, een in zoo geringe mate oorspronkelijk onderwerp op een zeer persoonlijke wijze te variëeren.

Ook zijn tweede roman ‘Schweres Blut’ kan niet op een inhoud bogen, die ‘nieuw’ genoemd kan worden. De hoofdfiguur, de landlooper Sebastian, is niet slechts een naamgenoot van den zwerver uit Friedrich Schnack's ‘Sebastian im Wald’, die reeds in 1926 is verschenen. Waggerl's Sebastian heeft ook overigens veel overeenkomst met dien van Schnack, en hij zal behalve dezen natuurvriend nog wel tallooze lotgenooten in de hedendaagsche literatuur hebben.

‘Das Jahr des Herrn’ en ‘Mütter’, in 1933 en 1935 verschenen, zijn in zeker opzicht aan de beide vroegere romans van Waggerl verwant. Voor zoover deze namelijk geen individueele lotgevallen behandelen, maar, zonder ‘typen’ of ‘symbolen’ voor te stellen, algemeen geldige waarde hebben. Met andere woorden, het verloop van de handeling is dermate evenredig aan dat van bepaalde levensgroepen der realiteit, dat wij haar zonder meer als ‘waar’ moeten aanvaarden. Wij ontdekken parallellen niet alleen in de romans van hedendaagsche schrijvers, maar ook in de werkelijkheid.

Stellig echter draagt ook het uitbeeldingsvermogen van Waggerl er toe bij, dat zijn gegevens ons zoo vanzelfsprekend en geloofwaardig toeschijnen. De structuur en de dictie van zijn beide laatste romans hebben veel overeenkomst met die van Walschap. Alles wordt in groote trekken weergegeven, slechts die details, die noodzakelijk zijn voor het karakteriseeren van een figuur of gebeuren, worden gegeven, en ook dan geenzins beschrijvend, maar als voldongen of als bekend geachte feiten. Dat is het wat den lezer overrompelt en hem tevens den indruk geeft van dat-wist-ik-toch-al.

De overeenkomsten tusschen deze boeken van Waggerl en die van andere auteurs in aanmerking genomen, zou men tot de conclusie moeten komen, dat het 'Wagrainer Tagebuch' bij voorbeeld oorspronkelijker is dan 'Das Jahr des Herrn' of 'Mütter'. Daar staat echter tegenover, dat deze beide romans, ook al doen zij ons dadelijk aan Walschap of aan hem verwante auteurs denken, toch 'echte' kinderen van Waggerl zijn: ze zijn dichterlijker en luchtiger, wat minder grootsch wellicht, wat 'menschelijker', maar daarom tevens warmer en beminnelijker.

FELIX AUGUSTIN

Emil Ludwig en de Sphinx
Cleopatra, Geschichte einer königin Querido Verlag N.V., Amsterdam; f 3.25, f 4.25

Emil Ludwig dankt zijn groote bekendheid in hoofdzaak aan zijn boeiende levensbeschrijvingen. In moeizamen arbeid heeft hij het beeld van vele grooten op grond der beschikbare gegevens opgebouwd. Die gegevens - documenten, memoires, overgeleverde feiten - dienden als materiaal voor het gebouw, waarvan hij de voegstof leverde. Die voegstof, dat cement, verbond de samenstellende deelen, de levensfeiten, tot een compositie van vaak grootsche allure. Bij zijn 'metselwerk' gebruikte Ludwig in den regel niet méér cement dan noodig was: het 'romanceeren' der gekozen stof bleef tot acceptabele proporties beperkt.

In zijn boek over de Egyptische koningin Cleopatra bevindt Ludwig zich evenwel in het volle vaarwater der 'biographie romancée'. Hij maakt gebruik van alle voordeelen, die dit zooveel vrijheid permitteerende genre van levensbeschrijving biedt, en bereikt zelfs vaak de grenzen van den historischen roman. Hij overschrijdt die grenzen echter niet. Het is zeer begrijpelijk, dat Ludwig in het onderhavige geval zijn verbeelding vrijen loop liet. Weliswaar toch is door de geschriften der antieke schrijvers over verschillende feiten en gebeurtenissen uit het leven van Cleopatra tamelijk veel bekend, maar een 'vollkommene Leere an psychologischen Quellen' (Ludwig in zijn voorwoord) noodzaakte den auteur het genoemde vacuum zelf geheel op te vullen. Zoo ontstond dan de 'Seelengeschichte' van de nog altijd zoo mysterieuze koningin, in wier levenslot politiek en liefde in onderlinge wisseling en verstrengeling onscheidbaar waren verbonden.

Het is niet vast te stellen in hoeverre het door Ludwig geschetste levensbeeld der Egyptische aan een historische werkelijkheid beantwoordt. De middelen ter contrôle zijn in het onderhavige geval - zoo zijn bijv. de liefdesbrieven van Cleopatra en de berichten van Antonius aan Caesar verloren gegaan - van geheel indirec-

ten aard. Toch kunnen wij, vertrouwend op de intuïtie, wel beweren, dat het door Ludwig geschapen beeld der Oostersche koningin ons in hoofdzaak zeer aannemelijk lijkt. De harde tragiek van haar leven, dat uiterlijk zoo benijdenswaard scheen, stijgt op uit boeiende tafereelen van antieke praal en grootheid. Meesterlijk weet Ludwig de verbondenheid van Cleopatra's lot met dat van Caesar en allermeest met dat van Antonius te suggereeren. Naast Caesar en Cleopatra is Ludwig's Antonius een creatie van den allereersten rang. De innerlijke fataliteit van dezen verwenden man, die steeds minder Romein en steeds meer Oosterling werd, wordt in Ludwig's boek tot beklemmende realiteit. Hoe deze genieter van het leven, deze veldheer van buitengewone bekwaamheid, deze menschelijke Dionysos aan een vrouw ten onderging, wordt beschreven in bladzijden van ongewone suggestie.

Met zijn 'Cleopatra' heeft Emil Ludwig een belangrijk werk aan zijn oeuvre toegevoegd. Het vormt een waardige bijdrage voor de 'Geschichte des menschlichen Herzens', waaraan de auteur - getuige zijn voorwoord - sinds dertig jaren arbeidt.

J.F. OTTEN

Het oude Condorrijk
Alfred Döblin, Die fahrt ins land ohne tod Queridoverlag N.V. Amsterdam; f 2.90, f 3.90

De vlucht uit het tegenwoordige naar het verleden, uit het heden in het gister, uit den voelbaren nood van den dag terug naar de figuren en gebeurtenissen van de geschiedenis, is al eenige jaren lang teeken des tijds.

Men kent de vele, misschien wel tè vele boeken, die zich als geschiedkundig aandienen, een ten onder gegane wereld toonen en daarmee het voordeel behalen, zich te mogen afkeeren van het gewoel en de kronkelpaden, waarin en waarop zich de gebeurtenissen van onzen eigen tijd afspelen.

Er is al veel over dit verschijnsel en over de vraagstukken, die daaruit voortspruiten, geschreven, zoowel ervoor als ertegen, in gunstigen en in afkeurenden zin, en de strijd over de vraag, of het beter is, 'actueel' te schrijven, dan wel de feiten van den dag te bezien door den bril van de geschiedenis, is nog onbeslist.

Wat daarvan ook zijn moge, Alfred Döblin is desbewust een stap verder gegaan. Hij laat de geschiedenis de geschiedenis, hij graaft nog dieper en komt zoodoende in het rijk der mythen, in de wereld der fabelen en legenden, hij daalt af in den oertijd van de menschelijke overlevering, hij beschouwt en herbouwt het leven van de kinderlijke volken, die nog niet toetraden tot den kring van het leven

in het beschaafde werelddeel en dit stelde hem in de gelegenheid, ongehinderd door de streng wetenschappelijke uitkomsten van de geschiedvorsching de figuren van zijn boek zuiver menschelijk, ja, men zou haast willen zeggen dierlijk op het tooneel van zijn verhaal te doen optreden.

Zijn boek is daardoor geheel en al een boek van de eenvoudigste menschelijke hartstochten geworden, een boek van aandrift en neiging, waarvan de tragiek schier noodzakelijk uit de Natuur zelve schijnt te volgen, en niets te maken heeft met de ontaarding van een overbeschaafd en verfijnd denken.

Het boek teekent de overblijfselen van het verwoeste Incarijk aan weerszijden van de Amazonenrivier ten tijde van den inval der Spanjaarden in Zuid-Amerika en het gelukt hem, het leven van deze volksgroepen zoodanig met de natuur en het leven van het land zelf te verbinden, dat het eene het andere volkomen gelijk schijnt, dat de oorspronkelijke en ongekunstelde mensch van dien tijd ons waarlijk niet anders dan als een deel van de bloeiende rijke tropische natuur voorkomt.

In zooverre herinnert ons boek eenigszins aan het boek van Emil Ludwig over den levensloop van een rivier, aan de Nijl in Egypte. Zooals bij Ludwig de Nijl zelf leven krijgt en tegelijkertijd gepersonifiëerd wordt, zoo is het hier de groote en geweldige stroom van Zuid-Amerika, de Amazonenrivier, die steeds weer het boek beheerscht. Op deze wijze is het boek van Döblin in dubbelen zin een vlucht uit de onmiddellijke werkelijkheid van ons vasteland. Het vlucht niet slechts in het geschiedkundig verleden en daaroverheen in de wereld van de Verbeelding en de voorstellingen, die op sagen en legenden berusten, het vlucht niet alleen uit den tijd die, maar ook uit het landschap, dat ons omringt, het voert ons in de exotische vruchtbaarheid onder de verre zuidelijke zon en zoo komt het den drang van den lezer, die zoowel ten aanzien van tijd als van plaats het verwijderde mint, in verhoogde mate tegemoet.

Men kan dit ons boek een geschiedkundig boek in ruimsten zin, maar ook een aardrijkskundig boek noemen, het is moeilijk te zeggen, wat de voornaamste verdienste ervan is: dat het verre landen of dat het ons verre tijden toont. Hoe dan ook, deze onzekerheid is wederom een verdienste en bij machte, den lezerskring uit te breiden.

De handeling van het boek, - voor zoover men in dit boek, dat uit zich zelf schijnt te leven, althans van handeling kan spreken - is betrekkelijk ruw geschetst, de afzonderlijke lotsbestemmingen doorkruisen en verbreken elkaar, maar wanneer men alles tot een geheel weet te maken en als zoodanig te zien, dan is deze de hoofdstrekking, dat in alle landstreken en alle tijden homo homini lupus

is geweest, wanneer de gouddorst en hebzucht al het menschelijke aan den mensch ontnam en de eene sterveling weerloos aan den anderen is overgeleverd. De geheele afgrijselijkheid van die jaren wordt aanschouwelijk en opwindend geschilderd, men wordt van zelf en zonder al te duidelijke toespeling herinnerd aan de gruwelen, die ook thans nog en in Europa geschieden, dus mogelijk blijken en men ziet, hoe de mensch in den grond steeds dezelfde was en is, hoe het dier in den mensch slechts sluimeren kan, maar altijd weer ontwaakt met dit onderscheid alleen, dat de gruwelen van die tijden ook den daardoor getroffene bijna natuurlijk voorkomen, terwijl wij ze heden ten dage moeilijk gelooven willen.

Het boek is met de vrijheid, den dichter eigen, samengesteld, maar in weerwil daarvan ook inderdaad leerrijk. Het wekt op om zich weer bezig te houden met die lang vervlogen tijden, de feiten, welke het boek ten grondslag liggen, weer na te gaan en het toont ons, hoe het bonte tafereel, de landkaart van Zuid-Amerika, zooals het heden ten dage is, organisch ontstond.

De groote landen zijn in onze dagen dichter bij elkaar geschoven, de aarde is kleiner geworden, de menschen stroomen her en der en dus is het nuttig, zich bezig te houden met vreemde landen. Wat weet in doorsnee de bewoner van midden-Europa reeds van Venezuela en Columbia, van het ontzaggelijke, oude fantastische Condorrijk, welks ineenstorting dit boek ons voor oogen stelt? Heel die woeste en huiveringwekkende schoonheid, de gansche wonderlijkheid van het Condorrijk is voor ons herleefd en door alle vreeselijkheid heen wordt ons boek tot een verheven epos van de geschiedenis van het menschdom.

Het boek is in dezelfde gekuischte taal geschreven, die de vroegere boeken van dezen schrijver kenmerken. Het doet den hijgenden adem van den waarheidszoeker speuren en bevat plaatsen, getuigend van een zachte teederheid, die zoo zuiver de bekoring en de sprookjesachtige atmosfeer van het tooneel, dat het ontrolt, in zich draagt. In menig opzicht herinnert het aan de ‘Weisse Götter’ van Franz Stucken en toch is het weer anders. Stucken is zakelijker, nauwkeuriger in feiten, en verschaft ons meer inlichtingen in bizonderheden, Döblin daarentegen bewaart altijd de hooge vlucht. Bizonderheden van zijn boek kunnen we vergeten, maar we behouden voor goed een indruk van het grootsche en weidsche van zijn wereld, van de eeuwigheid van al het menschelijke, dat hij ons voortoovert.

H.E.S.

Experimenteel kookboek der humaniteit
Aldous Huxley, Ends and means Chatto & Windus, London

Het laatste boek van Aldous Huxley heeft een buitengewonen bijval gekend, die zelfs de uitgevers heeft verrast; want na verloop van enkele weken moest er een nieuwe uitgave van worden bezorgd. Zijn romans kennen al lang de groote verspreiding, zoowel in de nieuwe als in de oude wereld, terwijl zijn essayistisch werk, uit den aard der zaak, het met een weliswaar trouwen, maar minder uitgebreiden lezerskring moest stellen.

Het succes van 'Ends and Means' is waarschijnlijk te wijten, eenerzijds aan het feit dat dit boek een meer gesloten geheel vormt dan zijn andere bundels opstellen, en anderzijds aan de actualiteit van het onderwerp. De ondertitel van het boek luidt: 'An inquiry into the nature of ideals and into the methods employed for their realization', maar de groote bekommering van den schrijver die overal doorschemert, is de kwestie van oorlog en vrede en de kansen van het integraal pacifisme waartoe hij zich heeft bekeerd.

De heer Donkersloot schreef boven onze bespreking over 'Eyeless in Gaza': Huxley bekent kleur; en dat was inderdaad juist. In zijn laatsten roman heeft de schrijver al enkele van de denkbeelden verwerkt, die in dit boek breedvoeriger worden ontwikkeld, en ruimschoots doen uitkomen dat met slechte middelen geen goede doeleinden kunnen worden bereikt.

Deze gedachte vormt ook het thema van het nieuwe boek, maar het is al lang dat men bij Huxley een zekere onrust kon bespeuren omtrent twee groote vraagstukken: het sexueele en het sociale. En deze onrust verried een nog in zekere mate onbewuste verzuchting naar ethiek. Reeds in 'Those barren leaves' ziet men den dichter Calamy zich terugtrekken uit de weelderige en in ieder opzicht gemakkelijke wereld van Mrs. Aldwinkle, om in de bergen, ten minste voor zes maanden, een leven te gaan slijten van sexueele abstinentie en geestelijke afzondering. Met den epicurist Cardan bespreekt hij het goed en kwaad van het voldoen aan natuurlijke instincten en besluit: 'In itself, no doubt, the natural and moderate satisfaction of the sexual instincts is a matter quite indifferent to morality. It is only in relation to something else that the satisfaction of a natural instinct can be said to be good or bad. It might be bad, for example, if it involved deceit or cruelty. It is certainly bad when it enslaves the mind that feels, within itself, that it ought to be free - free to contemplate and recollect itself.'

Wij weten niet wat van het experiment van Calamy terecht komt. Wij weten alleen dat hij hardnekkig zoekt naar moreele normen en

ze niet elders kan vinden dan bij de stichters van godsdiensten. Wie de hoogere realiteit zoekt, moet bij hen terecht komen. 'The axes of reference chosen by the best observers have always been startlingly like one another. Gotma, Jesus, Lao-tse, for example; they lived sufficiently far from one another in space, time en social position. But their pictures of reality ressemble one another very closely.' Een bepaald antwoord op de vragen die Calamy zich heeft gesteld, hebben wij nooit gekregen, maar we weten wel dat in zijn verdere boeken Huxley zich met die vragen bleef bezig houden en op het einde van 'Eyeless in Gaza' is de held Anthony Beavis heel wat verder geëvolueerd dan de Calamy uit 'Those barren leaves'. Hij ook maakt zich los uit het sensualisme en ervaart dat 'the young resilient flesh' niet alles is in het leven en de mensch een hoogere functie te vervullen heeft. Op dit punt komt hij terug in dit boek en zet uiteen waarom enkele jaren geleden hij nog de meening was toegedaan dat het leven geen zin had: 'For myself, as, no doubt, for most of my contemporaries, the philosophy of meaninglessness was essentially an instrument of liberation. The liberation we desired was simultaneously liberation from a certain political and economie system and liberation of a certain system of morality. We objected to the morality because it interferred with our sexual freedom; we objected to the political and economic system because it was unjust.' Na het standpunt van de zinloosheid van de wereld te hebben opgegeven, moest de schrijver natuurlijk den zin dien hij in de wereld ontdekt had nader bepalen. Het was een evolutie waaraan niet te ontkomen was en zij die Huxley persoonlijk kennen waren al lang de meening toegedaan dat er voor hem maar twee uitwegen waren: zelfmoord of bekeering. Het is van deze bekeering dat dit boek de afglans geeft. Maar tot wat zou hij zich bekeeren? Om dat uit te maken moest eerst worden vastgesteld wat het ideale doelwit kon zijn van de menschelijke inspanning. Daaromtrent zijn alle profeten, van Isaiah tot Karl Marx het allen eens geweest, meent hij: 'In the Golden Age to which they look forward there will be liberty, peace, justice and brotherly love.' Wat moet worden verstaan onder vrijheid? 'The most nearly free men have always been those who combined virtue with insight'. Maar het is niet voldoende over de vrijheid te beschikken om vooruitgang te verwezenlijken, naar de ideale maatschappij waarvan wij allen droomen. 'Real progress,' zegt hij Dr. R.R. Marett na, 'is progress in charity, all other advances being secondary thereto'. Om de wereld beter te maken is het dus niet voldoende economische en politieke hervormingen door te voeren, men moet de menschen beter maken. De middelen tot hervorming op dit drievoudig gebied maken het onderwerp uit van dit boek, dat de schrijver beschouwt als een soort kookboek, een

verzameling van politieke, economische en opvoedkundige voorschriften.

Buitengewoon scherpzinnig zijn zijn beschouwingen over nazisme, fascisme en communisme en over de drogredenen die daaraan ten grondslag liggen. Maar niet minder scherp is zijn critiek op de politiek die de democratische naties ten overstaan van de totalitaire Staten volgen. Wreed is hij voor Engeland, dat zijn vrijhandelspolitiek heeft opgegeven - wat onvermijdelijk economische spanning moest meebrengen over gansch de wereld - op een tijdstip dat het niet meer zeker was zijn heerschappij over de zeeën te kunnen handhaven. Ontnuchterend voor dezen die van het wapengeweld de oplossing van de huidige moeilijkheden verwachten, is ook zijn vaststelling dat de democratieën hun democratisch systeem zullen moeten opgeven om den bewapeningswedloop met de dictaturen te kunnen volhouden. Hij geeft toe dat de ontwapeningspolitiek ook haar risico heeft, maar volgens hem moeten alle andere methoden onvermijdelijk tot het verderf leiden. Vrede is volgens hem maar mogelijk als de obsessie van geld en macht grondig wordt gewijzigd. Dat kan alleen maar gebeuren door vereenigingen van toegewijde personen, die hun leven zouden veil hebben voor het ijveren ten voordeele van den vrede en een nieuwe economische en sociale organisatie. Deze groepeeringen zouden in zijn geest moeten werken naar het voorbeeld van de geestelijke gemeenschappen, die door alle eeuwen heen voor de verspreiding van den godsdienst hebben geijverd. Het heeft geen zin, meent hij, dat kloosterlingen van beider kunne nu nog hun tijd besteden aan het verzorgen van zieken, in een tijdstip dat zulk werk even goed door leeken kan worden gedaan. Voor menschen die afstand hebben gedaan van de wereld, zou het nuttiger zijn, volgens hem, te ijveren voor een betere wereld in den zin hooger aangeduid.

Dit moest natuurlijk het kiesche punt worden van het boek: het aan de hand doen van concrete middelen om de wereld beter te maken. Het is hier dat de lezer den meesten huiver zal gevoelen om den schrijver te volgen, omdat deze zich hier het verst van de huidige werkelijkheid heeft moeten verwijderen: maar men kan deze speculaties op de toekomst onverlet laten zonder dat dit boek er iets van zijn vèrstrekkende beteekenis bij inschiet. Het is ook zonder dit plan van pacifistische kloostergemeenschappen een rijke verzameling van origineele inzichten en scherpzinnige ontledingen, die bloot leggen wat bij de meeste menschen nog met de zwachtels van de onbewustheid is omsluierd. De verhooging van het bewustzijn is een van de belangrijkste oogmerken van den schrijver en terecht beschouwt hij de laatste drie hoofdstukken van zijn boek, waarin gehandeld wordt over Religious practices, Beliefs en Ethics, als de

hoogste in beteekenis. Maar niet alleen die laatste hoofdstukken die van meer philosophischen aard zijn, het gansche boek zal diepen invloed uitoefenen op het gedachtenleven van de huidige generatie.

KAREL LEROUX

Literatuur als wapen
New writing III. Edited by John Lehmann London, Lawrence & Wishart

Proletarian literature in the United States. An anthology London, Martin Lawrence Ltd.

Het tweemaal 's jaars verschijnende ‘New Writing’ is een periodieke wapenschouw van nieuwe en nieuwste letterkundige productie, eenigszins in den geest van ons jaarboek ‘Kristal’, met dien verstande, dat de Engelsche anthologie niet alleen werk van Engelsch schrijvende auteurs bevat, maar ook, in vertaling, bijdragen van buitenlanders. Bij de samenstelling gelden echter niet slechts de letterkundige kwaliteiten als criterium: de kring van potentieele medewerkers blijft beperkt tot hen, die met het karakter van de uitgave sympathiseeren. Over dat karakter behoeft men niet lang in het onzekere te verkeeren. Dit derde nummer immers is opgedragen aan de nagedachtenis van Ralph Fox, dien de redactie eert als een der meest gewaardeerde medewerkers, ‘zonder wiens vruchtbaren raad en sympathie (New Writing) waarschijnlijk een plan ware gebleven.’ Fox was een zeer strijdbaar links radicaal schrijver - terloops gezegd, van talent, waarvan nog alle goeds werd verwacht, - die bij het uitbreken van den Spaanschen burgeroorlog niet aarzelde de pen voor het zwaard te verwisselen en dienst nam in de internationale brigade. Op 2 Januari 1937 is hij in de buurt van Cordova gesneuveld, zooals de redactie schrijft: ‘bij de verdediging metterdaad van de denkbeelden, die zijn beste werk inspireerden.’

Nog openhartiger links radicaal en meer doctrinair marxistisch is het karakter van de Amerikaansche anthologie. Is ‘New Writing’ uitsluitend gewijd aan bellettrie, in ‘Proletarian Literature’ vindt men daarnaast ook reportage, tooneel en critiek, terwijl de algemeene critische introductie van Joseph Freeman - een knap stuk dialectiek, al zou ik hier en daar wel een vraagteeken willen plaatsen - gevoegelijk kan worden gezegd het program te zijn, juister wellicht nog de oorlogsverklaring, van een grooten en belangrijken sector van de hedendaagsche Amerikaansche literatuur. Voor deze groep schrijvers is de literatuur, evenals in Sovjet Rusland, een wapen in den klassenstrijd geworden. Men behoeft er niet van te schrikken. De tijd is voorbij dat woorden als politiek of propaganda

ons kippevel bezorgden. Zooveel leuzen en strijdkreten zijn reeds aangeheven, zooveel theorieën verkondigd, maar in laatste instantie beslist het gehalte, en ik geloof nog altijd dat gehalte niet in de eerste plaats afhankelijk is van een program. Toch is er wel iets aan de hand, dat het heilige huisje van de autonomie der kunst bedreigt en het is goed zich daar scherp rekenschap van te geven. Nooit of nergens manifesteert de menschelijke geest zich in het luchtledige, en dus zal de literatuur, op welke wijze dan ook, den stempel dragen van den tijd waarin zij ontstond. Als de klassenstrijd - voorzichtiger is het te spreken van klasse-tegenstellingen, en heelemaal veilig lijkt de term: de ongelijke verdeeling der aardsche goederen, - als deze ongelijkheid het allesbeheerschend, zooals de marxisten zeggen, maar in ieder geval een onmiskenbaar aspect vormt van de tegenwoordige samenleving, dan is het niet meer dan natuurlijk, dat de hedendaagsche letterkunde ook deze ongelijkheid, en de spanningen en conflicten die er het gevolg van zijn, reflecteert. Dat vele schrijvers meteen partij kiezen en zich in dienst stellen van eenig buiten-literair streven is niet zoo verontrustend als het lijkt. In het verleden heeft de kunstenaar zoo vaak partij gekozen - of moeten kiezen - en in dienst gestaan van iets of iemand, zonder dat zulks op den duur gehalte kon verhinderen.

Hoe staat het met dat gehalte in deze marxistische literatuur? Om met 'New Writing' te beginnen: namen als W.H. Auden, C. Day Lewis, Stephen Spender, Jean Giono en William Plomer zijn in zich zelf al een waarborg voor een zeker literair gehalte, en wat een James Hanley, een Christopher Isherwood of een Ben Field schrijven is evenzeer de moeite van het lezen meestal wel waard. Iets zoo voortreffelijks als 'Sense of Humour' van V.S. Pritchett, dat ik mij uit een vorig nummer herinner, heb ik dezen keer niet aangetroffen, en over het algemeen maakt deze derde verzameling (evenals de inmiddels al weer verschenen vierde) den indruk dat het élan, waarmee het periodiek werd opgericht, al weer aardig begint te verflauwen. Eerlijk gezegd, wat hier wordt gepubliceerd kan men net zoo aantreffen in alle tijdschriften met een liberaal gezinde redactie, en daar ook de in den eersten bundel voorkomende belangwekkende sectie 'documents humains' hier ontbreekt, onderscheidt dit 'New Writing III' zich feitelijk in niets van iedere andere met ruime opvattingen samengestelde anthologie. Want van tenminste de helft der bijdragen, al komt er dan ook een zekere meewarigheid ten opzichte van de 'underdogs' of een vage opstandigheid in tot uiting, zou men niet raden dat de schrijvers er van met marxistische sympathieën behept zijn, als men dat niet reeds van te voren wist. De meeste van deze marxistische schrijvers zijn van huis uit min of meer gegoede 'intellectueelen' en dit pijnlijke dilemma weer-

spiegelt zich in hun werk door een onbevredigende tweeslachtigheid. Dit tweeslachtige ontbreekt vrijwel aan 'Proletarian Literature in the United States', en hoewel het gemiddelde literaire gehalte ongetwijfeld een stuk blijft onder dat van 'New Writing', acht ik de Amerikaansche anthologie niettemin onvergelijkelijk veel belangrijker dan de Engelsche. Het is niet zoo eenvoudig aan te geven waarom. Wat hier gebeurt is niet alleen van literaire beteekenis, men kan het niet begrijpen zonder eenige kennis van de maatschappelijke oorzaken en gevoel voor de eigenaardige sfeer van Amerika. Amerika is niet het gezegende land van vrijheid en welvaart, waarvoor een oppervlakkige Europeesche publieke meening het zoo lang heeft gehouden. Het is een jong land, welks bevolking als natie nog in statu nascendi verkeert, en waar men de meest krasse en schrijnende tegenstellingen vlak naast elkaar aantreft. Naast fabelachtigen rijkdom vindt men de bitterste armoede, en de levensomstandigheden van share-croppers en farmers, mijnwerkers of ongeschoolde arbeiders, om van de millioenen werkloozen nog te zwijgen, zijn, nadat de schijn-welvaart van de 'boom' jaren als bomijs is ingezakt, meer dan erbarmelijk. Maar bij een volk met de dynamische beweeglijkheid van de Amerikanen zijn de mogelijkheden voor verschuivingen, de mogelijkheid ook dat de 'massa' in beweging zal komen, grooter dan in landen met meer geconsolideerde toestanden. Welnu, die massa i s de laatste jaren bezig in beweging te komen. Onder den ijzeren dwang van de crisis trachten de radicale elementen het verzet van de 'ellendigen en vernederden', negers, verarmde blanken, de als paupers beschouwde en behandelde immigranten uit de landen van Oost en Zuid-Oost Europa, kortom het proletariaat in den ruimsten zin van het woord, tegen de willekeur, onderdrukking, afpersing en corruptie, die als in geen anderen 'democratisch' geregeerden staat het publieke leven in Amerika vergiftigen, te organiseeren.

Dit verzet heeft nu ook steun gekregen in het werk van een zeer groot aantal schrijvers, die de zaak van het proletariaat tot de hunne hebben gemaakt. De samenstellers van deze bloemlezing deelen mee, dat van tallooze in aanmerking komende auteurs geen bijdrage kon worden opgenomen, daar het boek beperkt moest blijven tot zijn tegenwoordigen omvang, opdat de prijs binnen het bereik zou kunnen vallen van de arbeiders voor wie het tenslotte is bestemd. Daarin is geen bluf. Wie eenigermate op de hoogte is van den huidigen stand der Amerikaansche letteren kan weten, dat het aantal van zestig à zeventig hier vereenigde medewerkers nog wel verdubbeld had kunnen worden. Vele van deze schrijvers zijn autodidact en komen regelrecht uit de heffe des volks. Zij schrijven over de dingen die dat volk kent en waarin het belang stelt, het vindt

hier zijn lijden en strijden uitgedrukt, en op een manier die het onmiddellijk verstaat. Het is in wezen een literatuur van protest, een schreeuw om vrijheid en ruimte van leven, en er is iets oudtestamentisch in de felle opstandigheid zoowel als in het ontroerende geloof in verlossing. Ook hier de warmte, de menschelijkheid en het in de verdrukking geboren nostalgische geluksverlangen, zonder welke geen kunst en ook de literatuur niet kan gedijen. De vormgeving is in vele gevallen nog gebrekkig, en de tot uitdrukking komende gevoelens zijn vaak nogal primitief en soms op het kantje van sentimenteel, maar waar zooveel echt, zij het rudimentair, talent aanwezig blijkt, worden deze Schönheitsfehler slechts als bijkomstigheden gevoeld. Het is mijn innige overtuiging, dat kunst en literatuur slechts levensvatbaarheid zullen bezitten, indien zij worden gevoed uit den 'main stream of life', en tegenover het in dezen verbizonderden, mechanistischen en intellectualistischen tijd heuglijke feit dat zulks met deze als het ware van den eenen dag op den anderen uit den grond geschoten literatuur weer het geval is, moet haar primitiviteit eer hoopgevend dan alarmeerend worden geacht. Zij bezweert het gevaar van verstarring door het in deze beweging ook ruimschoots vertegenwoordigde 'intellect' van de geschoolde literatoren met hun reeds voltooiden stijl en techniek. Ook aan 'Proletarian Literature' hebben verscheidene schrijvers van naam, uit de 'bourgeoisie' afkomstig, meegewerkt, maar hun werk onderscheidt zich niet wezenlijk van dat der anderen. Dat de bijdragen dezer schrijvers (Dos Passos, Michael Gold, Erskine Caldwell, Jack Conroy, Grace Lumpkin, om er slechts een paar te noemen) ook in kwaliteit nauwelijks boven de rest uitsteken, is natuurlijk een nadeel te achten, dat mij in dit geval echter toeschijnt voornamelijk het gevolg te zijn van een niet bijster gelukkige keus, waardoor te veel romanfragmenten werden opgenomen: voor de zooveelste maal wordt weer eens bevestigd, dat een fragment in een bloemlezing zelden bevredigt. Maar ook dit is incidenteel. Het primaire belang van deze anthologie is, dat zij aantoont hoe er in Amerika werkelijk zooiets is kunnen ontstaan als een massa-beweging waarbij de literatuur rechtstreeks is betrokken, en dat de gloed en het élan van die beweging in staat blijken ook de niet van origine proletarische auteurs mee te sleepen en los te weeken van hun aangeboren anti-proletarische inhibities. Daardoor is tevens de mogelijkheid ontstaan, dat de eruditie en het critisch onderscheidingsvermogen dezer categorie de jonge beweging ten goede komen. De afdeeling Critiek is in dit opzicht veelbelovend. En reeds zijn er, vooral in de secties Tooneel en Reportage, (ik denk hier bijvoorbeeld aan Waiting for Lefty van Clifford Odets of het gedicht Joe Hill Listens to the Praying van Kenneth Patchen) zekere aan-

wijzingen voor een nieuwen stijl en een nieuwe techniek, die, rechtstreeks en vanzelfsprekend voortkomend uit de nieuwe oriënteering en zich richtend tot een nieuw gehoor, daarnaast zoozeer getuigen van literair instinct, zoo geheel in overeenstemming zijn met het wezen der literatuur en onbewust teruggrijpen naar de alleroudste tradities, dat zij op zich zelf reeds de levensvatbaarheid van deze 'proletarische' literatuur demonstreeren. De ongekende bloei van de moderne Amerikaansche letteren heeft al heel wat verrassingen opgeleverd, en hoe deze massale wending naar links zich verder zal ontplooien is natuurlijk nog op geenerlei wijze ook maar te gissen. Wellicht loopt het allemaal anders dan de doctrinaire marxisten het zich voorstellen - ook in dit opzicht blijft Amerika het land der onbegrensde mogelijkheden - maar voorloopig is het een zeer interessant verschijnsel, en ieder die belang stelt in de ontwikkeling van het geestelijk leven in de Nieuwe Wereld zal goed doen het nauwlettend te volgen.

C. HOUWAARD

Periscoop

Leo Ott, De gewone man C.A.J. van Dishoeck, Bussum; f 4.90 geb.

In 1934 bij het verschijnen van 'Menschen onder Schijnwerpers' schreef ik over Ott's werk o.a. dat het daarom zoo weldadig aandeed, omdat hij nooit poogde zijn in den grond eenvoudige conceptie op te schroeven tot iets onbereikbaars. Helaas, dat kan ik hier bij het verschijnen van 'De Gewone Man' niet meer volhouden. Wederom heeft Ott den strijd om het bestaan tot gegeven voor zijn roman gekozen, maar inplaats van zich te bepalen tot één persoon, zooals in 'De Haven' of tot een bij elkaar hoorende groep personen, zooals in 'Menschen onder Schijnwerpers', heeft Ott iets groots willen ondernemen, iets omvangrijks. Hij heeft een simultaan-roman willen schrijven en nog niet eens zoo maar een simultaan-roman over willekeurige menschen. Neen, hij heeft tegenover zijn 'Gewone Man', vertegenwoordigd door den horlogemaker Huyser en den vrachtrijder Heyblom o.a., het leven willen schilderen van industriëele cracks als Philips en Deterding en dat van den avontuurlijken koning der handelsreizigers, Zaharoff.

Laat ik er maar rond voor uitkomen. Ott is niet geslaagd. Hij heeft geen kans gezien in den huid van deze personages te kruipen, hij laat hen gesprekken voeren, die zij waarschijnlijk nooit gevoerd hebben of zullen voeren, kortom hij heeft van dit soort werk geen notie. En het is alsof die onmacht zich ook aan de andere, wel binnen zijn competentie liggende gedeelten van het boek heeft meegedeeld. Het komt nergens boven een vlak en goedmoedig realisme

uit. Het geheel is taai, saai en grijs. En wat een ongeloofelijke voorarbeid moet dit lijvig boek den schrijver gekost hebben! Het krioelt van gegevens over belastingen, werkuren, loonen, fabriekswinsten, gas- en electriciteits-prijzen. Ook moet de schrijver aardig op de hoogte zijn geweest van het horlogemakersvak en dat komt iemand ook niet vanzelf aanwaaien.

Maar ondanks dat alles heeft Ott geen kans gezien mij met dezen nieuwen roman te boeien zooals hij dat gedaan heeft met ‘De Haven’ en met ‘Menschen onder Schijnwerpers’. Ik vind het ontzettend jammer, want ik heb een zwak voor dezen schrijver, maar ik heb na de 504-de pagina niet anders kunnen doen dan het boek wegleggen met de verzuchting: ‘Porqué, Leo?’

C. EGGINK

Catelijne van Ingelmunster, Een meisjesleven in het begin der 17e eeuw, door Sini Greup-Roldanus. 's Gravenhage, G.B. v. Goor Zonen's U.M.; f 3.50 geb.

Het Critisch Bulletin houdt er geen rubriek Jeugd-literatuur op na en men moet meer vertrouwen hebben in de opvoedende waarde der literaire critiek dan ik bezit, om dat te betreuren. Maar op deze regel mag o.i. wel eens een uitzondering gemaakt worden voor een korte aankondiging van de poging, die mevrouw Greup deed met haar: Catelijne van Ingelmunster. Door een historische studie over het onderwerp goed thuis in de oude Haarlemse linnenblekerijen gebruikt zij dit bedrijfsleven als achtergrond van een pittig en fleurig geschreven meisjesboek. Ja, met dat ‘achtergrond’ doen wij de schrijfster eigenlijk onrecht, want het historische in haar verhaal is wezenlijker dan een bontgekleurd coulissenstelsel. Het leven van een jongedochter in de 17e eeuw is het leven van het gezin waar zij in leeft en het bedrijf, waar zij van leeft. Zonder haar verteltrant te overladen met historische wetenswaardigheden heeft mevr. Greup een bekwaam gebruik gemaakt van deze gunstige kans om haar verhaal aanmerkelijk voller en belangwekkender te maken dan de gebruikelijke variaties op school- en buiten-school avonturen.

Albert Viksten, De witte oneindigheid, (Den vita vidden), uit het Zweedsch vertaald door dra N. Boelen-Ranneft N.V. Wereldbibliotheek, Amsterdam; f 2.25 geb.

Viksten geeft in dit verhaal het pseudo-dagboek van een man, die teleurgesteld in de mensen - in de persoon van zijn vrouw - zich, in de witte oneindigheid, op Spitsbergen terugtrekt, daar enige jaren in nauw contact met de barre natuur, met zijn hond en zijn half getemde beer leeft en er in eenzaamheid sterft.

Het komt ons voor dat de schrijver met het willen weergeven in een

zo directe vorm als een dagboek van een zo uitzonderlijk leven te hoog gegrepen heeft: het blijft alles een beetje pseudo: de weke toon van deze gemoedsuitstortingen laat zich niet rijmen met de barse vereenzaming van dit leven, de met zorg opgetekende ‘visioenen’ hebben niets visionnairs, maar zijn onhandige oplossingen van het probleem de feitelijkheden, die zich buiten de gezichtskring van den eenzame afspelen, aan den lezer te verhalen.

Het boek is met zorg vertaald.

A.R.V.

Marcel Prenant, Biologie en marxisme Uitgeverij ‘Pegasus’, Amsterdam, f 1.50, f 1.90

De bedoeling van dit boek is aan te tonen, dat het dialectisch materialisme voor de biologie de meest vruchtbare methode vormt. De schrijver is er vanzelfsprekend van overtuigd, dat zijn betoog volkomen logisch is en dat alleen de bevooroordeelden zijn conclusies niet zullen aanvaarden. Inderdaad, Prenant schrijft logisch en werkt zijn hypothesen consequent uit. Wie van zìjn praemissen uitgaat, kan van zijn boek genieten. Degenen, die het natuurwetenschappelijk en dialectisch materialisme verwerpen, zullen echter ook door deze lectuur niet overtuigd raken.

Het materialisme voert nog steeds een hevige strijd met alle vitalistische theorieën, welke het leven autonoom en ondoorgrondelijk achten. Ook Prenant schermutselt gaarne met de vitalisten en verwijt bijvoorbeeld Bergson, dat diens ontdekking van de ‘élan vital’ ‘niets is dan een woord en nog wel een geheel onvruchtbaar woord’ (blz. 66). Maar, vraag ik mij af, is de materialistische overtuiging ‘dat de levende materie haar oorsprong vindt in de levenloze materie’ (blz. 159), zoveel méér dan een reeks woorden? De materialisten beroepen zich gaarne op hun realisme en op hun vaardigheid in het experimenteren. Zijn zij er echter ooit in geslaagd hun fundamentele stelling experimenteel te bewijzen? Dan past hun werkelijk wel enige bescheidenheid.

Over de definitie van het dialectisch materialisme had de schrijver wel wat uitvoeriger mogen zijn. Hij citeert Engels en Lenin over de objectieve realiteit der natuur, de materie, die in beweging is en de logica van de tegenstrijdigheid, maar struikelt in de uitwerking van zijn begrippen meermalen over tegenstrijdigheden.

Eén van de moeilijkheden waarmede de theorie van het historisch materialisme heeft te worstelen, is het probleem van oorzaak en gevolg - een uitvloeisel van het natuurwetenschappelijk denken, waarin de causaliteit zo'n belangrijke plaats inneemt. Het zijn bekende klanken: ‘de geschiedenis wordt in de eerste plaats gemaakt door de ontwikkeling van de menselijke techniek tegenover de natuur; al het andere, de geschiedenis van het denken inbegrepen,

vloeit er direct of indirect uit voort, hoewel het denken op zijn beurt weer van invloed is op de technische ontwikkeling' (blz. 40). Is deze laatste restrictie niet merkwaardig? Men komt op deze wijze terecht bij het begrip wisselwerking, dat door Engels in zijn Anti-Dühring meermalen met veel inzicht is besproken. Doch zelfs het begrip wisselwerking bevat nog te veel causaliteitsredenering. De afkeuring van Prenant ten spijt, beweegt de moderne biologie zich in de richting van constitutiestudie, waarin de ondeelbaarheid van physiologische en psychologische functies en de eerbied voor het functioneel en morphologisch bouwplan op de voorgrond staan (vgl. de rede van Prof. F.J.J. Buytendijk, De 'beteekenis van Goethe voor de natuurwetenschap van onzen tijd', Groningen 1932). In de physica ziet men dergelijke finalistisch-teleologische tendenties (vgl. Max Planck, 'Religion und Naturwissenschaft', Leipzig 1938). Hoe het ook zij, of het 'marxistisch' dialectisch materialisme thans nog zo'n sterke positie inneemt als Prenant het in zijn Inleiding doet voorkomen, valt te betwijfelen.

P.J. BOUMAN

Rudolf Escher, 'Toscanini en Debussy', Magie der werkelijkheid Uitg. D. van Sijn en Zonen, R'dam, Erasmus-uitgave No 1; f 1.-

Ik meen, dat het Just Havelaar was, die eens geschreven heeft dat woorden listen zijn. Ieder schrijver heeft met de waarheid, welke in deze uitspraak op de spits gedreven is, rekening te houden. Doch wanneer men het woord al te zeer wantrouwt en alle desiderata en imponderabiliën, welke nu eenmaal met het gebruik van woorden gepaard gaan, wil verantwoorden en afzonderlijk definieeren, kan het gebeuren, dat men louter uit zorg om iedere mogelijke begripsverwarring te voorkomen, in een warwinkel van woorden en begrippen terecht komt. De essayist Rudolf Escher is van deze overdreven behoedzaamheid min of meer het slachtoffer geworden. Zijn geschriftje over Toscanini en Debussy is hyper-serieus. Hij vordert met zijn uiteenzettingen voetje voor voetje. Bij iederen stap bevindt hij zich op een vier- of zevensprong en drentelt besluiteloos heen en weer. Hij heeft zich afgepijnigd, om maar zoo duidelijk en concreet mogelijk te zijn en het zou mij niet verwonderen, wanneer hij tijdens het schrijven verscheidene malen met het hoofd op den tafelrand is terechtgekomen. Ik veronderstel, dat Rudolf Escher een jongeman is, die naar aanleiding van Toscanini's vertolking van 'La Mer' van Debussy aan het nadenken is gegaan en dientengevolge met àlles wat met het phenomeen muziek in verband staat, met zichzelf in het reine wilde komen. Zij, die het noodige geduld en uithoudingsvermogen bezitten, om door dezen rijstebrij-berg heen

te komen, zullen den schrijver tenslotte dankbaar zijn voor een aantal muzikaal-wezenlijke gedachten. Eduard Reeser, die een kort voorwoord schreef, brengt de verdienste naar voren, dat de schrijver tegenover de geliefkoosde filosofische en psychologische voorstellingen, welke voor velen het wezen van de toonkunst uitmaken, weer de zuiver-muzikale emotie heeft gesteld als de eenige bron voor compositie en vertolking. Doch het ontdekken van deze bron heeft heel wat voeten in de aarde. Het kan zooveel eenvoudiger en spiritueeler! De waarde van dit geschrift schuilt voornamelijk in de intelligente analyse van Debussy's 'La Mer'. Rudolf Escher is vooralsnog meer een denker dan een schrijver.

WOUTER PAAP

Critische curiosa

Verkeerde manieren, als daar zijn: op zij trappen. De voorbeelden hiervan zijn in de litteraire critiek talrijk. Wij geven hier één voorbeeld, dat ons des te meer opviel, omdat we het tegenkwamen op een plaats waar we het niet verwachtten, nl. in de litt. kroniek v.d. N.R.C. van 26 Maart jl., waar in een uitvoerige critiek over Helman even een vernietigend bijzinnetje over Den Doolaard wordt ingelascht. Er staat, 'dat ondanks alle peilverlaging Helman toch steeds Helman is gebleven, dat hij nooit is afgedaald tot de onverbloemde Kitsch van een A. den Doolaard'. Dat hoort thuis in een critiek op Den Doolaard.

likken en scheppen: deze handelingen, die geen verband met elkaar plegen te houden, vereenigt de redactie van De Gemeenschap in het Maartnr.: zij plaatst een artikel van Maurits Dekker tegen de critiek van Ter Braak, maar licht het betoog in een noot gauw weer even beentje, met de opmerking, dat de aanvaller (in wat De Gemeenschap haar lezers blijkbaar toch wenscht voor te zetten) blijkt geeft 'van een gebrek aan die scherpzinnigheid, welke zijn tegenstander in zoo ruime mate bezit'. De redactie die zoo openlijk uitkomt voor haar slechten dunk van haar medewerker en haar lezers, zet overigens zichzelf in het slechte licht door zich met zooveel égards tegenover den aangevallene te 'dekken'.

Verzen
Door Frans Bastiaanse

De veter

'k Sleep mijn verleden als een veter mee,
Die losgeraakt is uit verzakten schoen;
Getuigenis van langverzaakt fatsoen,
Want vier was mij sinds lang geen twee maal twee.

Soms struik'el ik, krabb'el weer op en ben tevree
Als weer de veter vastzit en mijn doen
Lijkt op het doen van anderen, als toen
Ik óók fatsoenlijk en vervelend dee'.

Maar meestal laat ik wat er sleept maar slepen,
Zwerf langs de wereld, eenzaam, on-begrepen,
En 'k wil ook liefst door geen begrepen zijn -

Men mocht mij zelfs wat medelijden geven,
Misschien vergeving voor wat 'k heb bedreven
En dat zou erger dan mijn veter zijn.

Lotsbeschikking

De wind is Oost, ik hoor de verre treinen rijden
Wier heimwee door de rust van 't stille landschap jaagt;
Zij wekken in mijn hart den roep van de bevrijden,
Wien ieder uur der reize een schooner schouwspel daagt.

De berken staan in blad en de eikenloovers spruiten
Als gouden knoppen op den wintergrauwen stam;
De nachtegaal keert weer, de zwarte merels fluiten
En boven alles uit laait, warm, de zonnevlam.

De bijen zwermen langs die zonnedronken wereld,
Lichtend van groenend graan tot waar de kimme blauwt,
De zilveren appelboom, in de ochtend nog bepereld,
Heeft, met den middag, heel zijn blanke pracht ontvouwd.

God maakte zoo voor elk zijn vastgestelden regel;
Elk wezen dat er leeft is voorschrift ingezet,
Want, wie hem keert ziet onder den grondvochten tegel
De' oorwurm in rendez-vous met 'n klamme pissebed.

De linden

Voor Amy Grothe-Twiss.

De linden bloeien; dat was vroeger mijn
Uur van bevrijding in den middenzomer.
Nú is 't herinnering, 't arm deel van den droomer
Die weet: hém zal bevrijding niet meer zijn,

Niet in dit leven, noch, naar wreeden schijn
Daarna; maar, mocht ze er wezen, o!, dan kome' er
Spoedig een einde aan 't aardsche en vredig stroome'er
Laatst lied der ziel uit, met haar laatste pijn!

Nú bloêien de linden weer en 'k heb, verrukt,
De kleine bloem aan mijn lippen gedrukt
En ben tòch weer naar uren meegenomen

Dat ik, gelukkiger dan een klein kind,
Al 't aardsche liefhad, zon, wolken en wind
En water - maar vooral: die bloêiende boomen.

Verzen van vroeger

1

Den heuvel op, het zandpad rechts,
Langs donk'ere sparreboomen,
Waaronder in den avond slechts
Wat late zon kan komen,

Waar, hoe de zon ook boven brandt,
De koelte door blijft duren,
Die, in den zomer, 't lage land
Niet kent dan de ochtenduren,

Zijn wij dien middag saam gegaan
Het zonnebranden tegen
En hebben, vluchtige uren, aan
Den heuvelzoom gelegen.

Wat is dat heerlijk, bij den schijn
Van zon op boom en heester,
Van álles, álles vrij te zijn,
Zóó je eigen heer en meester,

Maar wat is dat ontzaglijk vreemd,
Dat je, om een ander wezen,
Je lieve zoete vrijheid neemt
En ze offert, zonder vreeze,

Voor één, van wie je voelt en weet,
Dat zij een band zal vinden,
Die binden zal met lief en leed
Als nooit een band kon binden...

2

Ik lag, als Tristan op eenzame kust
Toen hij de zee onmetelijk en leeg zag -
Geen zeil van heinde en verre - troostloos, veeg lag,
Isoude wachtte... en dan: de rust.

De weemoed was er mijn droeve gezel
En deed een lied, diep melancholisch klinken,
Wanneer ik zag den dag in 't Oosten blinken
Of in den avond zei: vaarwel.

Geen zeil in zicht, totdat, een uur, de zee
Haar groene vlak een wit droeg dat ontgloeide
In middagzon en den ter dood vermoeide
De laatste vreugd verwachten dee'.

De boot werd helder op de zee en groot;
Zij dekte met haar zeil den wijkende' einder,
Tot zij den steven wendde en klein en kleinder
Weer naar het ledig van den einder vlood.

En ik lag, stil als Tristan op het strand;
Ik luisterde naar 't zingen van den weemoed,
Het ruischen van de branding, waar de zeevloed
Zong van een ander land.

Maar bitterder was mij dan Tristan, wien
Beschoren was te sterven met Isoude.
Mij werd die laatste vreugde onthouden.
Ik heb Isoude niet gezien.

3

Als kind had ik een sijsje; ik hing het steeds
Des zomers aan de hooge populieren,
Die stonden op het erf van mijn ‘gevangenis’.
De zijne opende ik den vroegen morgen reeds
En liet het diertje tot de duisternis
Zijn lust naar vrijheid in de boomen vieren.

Want 's avonds bij het dalen van de zon
Vond ik het weer in 't hokje dat het boeide.
't Was of de vrijheid het verzadigd had
En 't kooitje het te meer bekoren kon
Naar mate het de vrijheid meer bezat
En rust zocht na den dag, die het vermoeide.

Wanneer ik 't sijsje binnen had gebracht
Zat ik bij kleine beek, die 't erf doorstroomde
Te luiste'ren naar het droomerige lied,
Dat beken zingen in den zomernacht...
Maar nú eerst weet ik, t o e n wist ik het niet,
Waarvan ik dáár, als ik alleen was, droomde.

Pilatus in Alexandrië[1)]
Door S. Vestdijk

‘Welke ziekten zijn hier inheemsch, in Egypte?’ vroeg de bezoeker, terwijl hij zijn eene been over het andere sloeg onder den reismantel. Daarbij was het hem alsof hij achteroverviel, achterovergestooten werd door zijn eigen hooger komende knie. Haastig bracht hij het been weer omlaag. De lage stoel, waarop hij zat, hoorde bij de schamele ontvangst die hem ten deel gevallen was; er stonden genoeg rustbanken in het werkvertrek van den prefect. Ververschingen waren hem niet eens aangeboden, hoewel de warmte reeds merkbaar de zaal binnendrong, die hoog was en koel leek, maar nu spoedig ondragelijk zou worden. Desondanks was er niets van gekwetstheid in zijn gezicht te bespeuren of zelfs maar van verbazing.

Naar dit gezicht keek de kleine, uitgedroogde prefect, alvorens te antwoorden. Het was zoo anders dan het zijne. Het was breed, goeddoorvoed, en toch lang, al berustte deze lengte voornamelijk op gezichtsbedrog: de zware kaak met het langwerpige kuiltje in de kin, de lange, brutale, ver vooruitspringende neus, de oogen zelfs, met iets verticaals in stand en uitdrukking, en dan nog de onderkin, die het gezicht ophoogde en het in plaats van ouder luchtig en gezond en humoristisch maakte, en de onderlip nog, die vooruitsprong, alsof de man iets wegblies, onverschillig! Al deze trekken hadden Antonius Avillius Flaccus van het begin af aan geergerd. En wie had er nu lichtblauwe oogen? Maar het was vooral op de rimpellooze huid dat hij lette, toen hij, bijna kwaadaardig, zei:

‘Huidschurft.’

‘Bij Aesculapus, maar dat is toch overal,’ zei de ander, en hij liet zijn oogen in koddigen schrik omhoogspringen, als weg uit dit misschien toch nog bedreigde gezicht, ‘ik had

1) Uit den roman De nadagen van Pilatus (Nijgh en Van Ditmar, Najaar 1938).

gedacht, dat u bijvoorbeeld zeggen zou: slangenbeten.' Antonius Avillius Flaccus wierp een blik om zich heen. - 'Hier in het koninklijk paleis, o ja...' - Toen viel hij bits uit: 'Pronken met historische eruditie is mijn gewoonte niet, Lucius Pontius!'

Maar noch het koninklijk paleis, noch de tragische dood van Cleopatra in deze ruimten, hadden den geest van den aldus terechtgewezen Lucius Pontius vervuld, toen hij de slangenbeten noemde. Wel had ook hij, het voorbeeld van den perfect volgend, even rondgekeken naar de hopelooze wanorde van stapels papyrusrollen op stokken, die hier overal rondlagen, oud en kapot, in lappen en snippers, - papierschurft was het woord, - zóó erg alsof tien muizenlegioenen er jaren achtereen aan hadden geknaagd; de opmerking, dat in Alexandrië de katten zeker allemaal in de tempels zaten, had hij alleen daarom voor zich gehouden omdat hij van het begin af aan gemerkt had, dat Flaccus hem niet welgezind was, - zonder hem dit kwalijk te nemen overigens; te goed wist hij wat ongestoorde ochtendrust waard was voor een prefect of procurator van zulke krankzinnige provincies. Dat Flaccus evenveel last met de Joden had gehad als hijzelf, had hem van te voren reeds voor den prefect ingenomen, neen, beleedigd voelde hij zich niet; bovendien: hoe nijdiger, gekwelder iemand is dien men uithooren wil, des te meer kans is er, dat hij wat loslaat... Nu zaten ze elkaar al weer een tijdlang op te nemen: het kleine, oude gezicht met de rimpels tegenover het andere, jongere, dat vol zelfvertrouwen omhoogklom boven de onderkin tot aan het sterke, nog niet grijzende haar. Maar waar zij aan dachten was niet het gezicht dat zij voor zich zagen.

Het was het gezicht van keizer Tiberius. Over hem, over zijn gezondheidstoestand, hadden zij gesproken even voordat de bezoeker met zijn algemeener vraag voor den dag kwam. Tegen een achtergrond van papyrusrollen, wandschilderingen, of de tempelkoepels buiten, aanschouwden zij dit gezicht al naar gelang hun herinneringen aan den keizer hen daartoe in staat stelden: de procurator met de puisten, litteekens en pleisters van elf jaar geleden, - een van de redenen, naar men zei, waarom de keizer zich kort daarop op het eiland Capri teruggetrokken had, - de prefect, een intieme

vriend van Tiberius, zooals hij hem voor het laatst had gezien: oud, gebogen, maar met een onheilig vuur in zijn abnormaal groote oogen, en toch ook weer met een zekere wijsgeerige berusting, die alle uitspattingen op zijn eenzaam eiland als een legende scheen te bestempelen. Wat er met dit gezicht nu verder gebeuren kon, maakte tegelijk hun beider angst en hun beider hoop uit. Ja, zij waren toch innig met elkaar verbonden nu, de prefect en de procurator, - maar verbonden als de uiteinden van twee tegenover elkaar liggende wielespaken! Want verwischten de puisten zich tot een, zij het ook bejaarde, en niet geheel gave gladheid, - een oppervlak dat den tijd weerstond als korrelige steen, - dan ademde de eerste verlicht en voelde de tweede den dood in het hart. Het gelaat aanschouwd als één openliggende wond daarentegen, en kil, en verstijfd, verheugde Lucius Pontius en joeg Flaccus rillingen over den rug, ondanks de stijgende warmte van den dag. En de opvolger van den nu 78-jarigen keizer, de jonge Gaius Cesar, Caligula genaamd door de soldaten van zijn vader Germanicus, - al was van deze opvolging niemand en niets geheel zeker, zelfs de orakels en auspicia niet, - was beurtelings een weldoener van geschorste ambtenaren, en een oneerbiedige lummel, die ongetwijfeld met de persoonlijke betrekkingen van zijn voorganger den spot zou drijven, zoo niet erger. ‘Als hij me op mijn post laat, mag ik tevreden zijn,’ dacht Flaccus. En Lucius Pontius: ‘Zoolang de oude bok, de oude Caprineus op zijn Capri léét, ziet hij me niet. Dan krijg ik alle ziekten van den Oriënt, huidschurft, en melaatschheid, en voor mijn herstel reis ik naar de bronnen van den Nijl en laat me door roovers ontvoeren of door priesters in den Phoenix veranderen, en dan leef ik over drie eeuwen nog. Wacht maar.’ - Zoo joegen zij in tegengesteld gerichte beweging om hetzelfde middelpunt heen, steeds maar rondom den Januskop van den keizerlijken wellusteling, die niet eens met de oogen knipte. Men kan er zich over verbazen, dat ze niet beter elkaars gedachten rieden, deze twee mannen, de prefect van Egypte en de gewezen procurator van Judea en Samaria, beiden bedreigd, beiden op een keerpunt...

‘Ik vertrek nu spoedig,’ zei Lucius Pontius eindelijk. Zijn stem klonk verheugd.

Flaccus, die een fijn gehoor had, voelde, dat hier iets niet klopte. Op licht verwijtenden toon, ongeveer zooals men spreekt tegen minderen in rang, die iets te verbergen hebben, tot de openbaarmaking waarvan ze overigens niet verplicht zijn, merkte hij op: ‘Om van Caesarea hierheen te komen heeft u zich anders den tijd wèl gegund. Een klein jaar!’

‘Ach,’ viel de ander onmiddellijk in, en even verheugd, want op deze tegenwerping had hij gerekend, ‘u roert daar een smartelijke plek aan, Antonius Avillius! Mijn vrouw Claudia, die zoo slecht het klimaat verdroeg, was reeds lijdende, toen het verheugende bericht van mijn eervolle pensionneering mij bereikte. Van reizen was nu geen sprake; Lucius Vitellius, die mij steeds goeden raad gegeven heeft, was het daarmee geheel eens. Je mag niet reizen, zei hij. Drie maanden daarna stierf zij, in een hondsche warmte, geen wonder. Toen had ik kunnen reizen. Maar wat gebeurt er? Ik val ten prooi aan een zware melancholie.’

‘Dat is onaangenaam.’

‘Zeer onaangenaam.’

‘Daar geneest men niet zoo spoedig van, inderdaad.’

‘Inderdaad, Antonius Avillius.’

Als om beter te kunnen nadenken had de prefect de hand naar het voorhoofd gebracht. Deze reus met zijn zwaardvechterskaak, hinderlijk blauwe oogen, en een snee van jewelste in zijn kin, loog als de god Mercurius zelf, dat was zeker. Dat hij wegens angst voor zeeziekte zijn reis van Alexandrië naar Rome had uitgesteld totdat de korenvloot na de opening van de zomervaart hem mee kon nemen, had niet onaannemelijk geklonken; zeeziekte kwam zelfs bij matrozen en stuurlieden voor, nog herculischer van bouw dan dit dier daar voor hem. Maar melancholie bij zoo iemand, - iemand die beweerd had verzot te zijn op de rennen, op het amphitheater, iemand die in zijn jonge jaren onder Germanicus tegen de Cheruskers gevochten had en in het geheele rijk bekend stond om de botte en hardhandige wijze waarop hij telkens en telkens weer de Joden in de wielen had gereden, een van zijn sympathiekste trekken intusschen, - dat liet hij zich niet wijsmaken. Goed menschenkenner, en niet voor niets een jeugdvriend van keizer Tiberius, die karakters placht te bestudeeren aan de hand van horoscopen, stelde Flaccus ten over-

vloede vast, dat zijn gast ook niets bezat van die opgeschroefde vroolijkheid, die zoo gemakkelijk in haar tegendeel omslaat. Al weer in navolging van Tiberius, voelde hij zich nu zeer vriendelijk worden tegenover den procurator. Hij keek hem lang aan, met die gemeenzaamheid die sommige rechters in hun gedrag haast op medeplichtigen doet gelijken; hij begon listig te glimlachen, zoodat zijn rimpels aan de versleten papyrus deden denken, waardoor hij in dit vertrek omringd was.

'Ik herinner me nu ineens, dat u nog familie bent van Tiberius.'

'O, dat heb ik zelf nooit goed begrepen,' bromde de ander vaag, terwijl hij zijn buik met een ongemakkelijke beweging opheesch over de te smalle en te harde stoel, 'aangetrouwd van aangetrouwd...'

'Maar dat telt al in zulke families. Ik mag u dan wel in het geheim mededeelen, - het eene geheim is het andere waard, niet waar, u vertelde me van uw zwáre melancholie, - dat de gezondheid van den keizer veel te wenschen overlaat.' Zoo slecht als hij veinzen kon, zoo weinig was Lucius Pontius in staat den ouden prefect te doorzien. Deze wist nu genoeg. Te duidelijk had hij den glans in die blauwe oogen bespeurd, de vreugdeblos op die gezonde wangen. De rest was van geen belang meer. Dit alleen brak het dier den nek. Eén brief aan Tiberius over de intieme gedachten van den zeezieken held, die daar zijn leedwezen zat te betuigen met bijzonder onoprechte groeven in zijn voorhoofd, en een bedorven ochtend was goedgemaakt. Zou het zelfs mogelijk zijn, dat Lucius Pontius iets in zijn schild voerde tegen Tiberius, met anderen in Rome, met Macro wellicht, den prefect der Praetorianen, en Caligula? Een kleine samenzwering! Maar dan mocht ook niemand weten, dat de procurator hier geweest was, een half uur lang, in een gesprek onder vier oogen, dat, ook als hij alles aanbracht, de achterdocht kon opwekken van den keizer. Senatoren en consuls waren wel voor minder veroordeeld...

De vraag van den gewezen procurator naar de huidige politiek van den keizer in het Oosten drong nauwelijks tot hem door. De man moest weg, maar hoe? De deur afsluiten, opdat er niemand binnenkwam, ging ook niet; bovendien werd hij

dan toch nog gezien in de gangen, als hij vertrok. Maar daar hij door een andere deur uitgelaten kon worden dan waarvoor de wacht stond die hem binnen had gebracht, was dit het ergste niet; men wist, dat hij binnengekomen was, men mocht alleen niet weten, dat hij langer dan vijf minuten was gebleven... Na enkele oogenblikken was Flaccus zichzelf weer meester, en begon beter te letten op wat de ander nog te zeggen had.

'Mijn pensionneering,' zoo ging Lucius Pontius hardnekkig voort zich bloot te geven, 'mijn eervolle pensionneering viel, zooals ik reeds aanduidde, toevallig samen met de komst van Lucius Vitellius in Palestina. Een braaf man! Maar geen diplomaat. U kent hem niet? Welnu, hij heeft toch éven kunnen gelooven, dat ik verantwoordelijk gesteld kon worden voor de opstanden in Samaria, waar een of andere profeet de tempelschatten van Mozes aan het volk toonen zou!'

'Voor de onderdrúkking van die opstanden zeker.'

'Dat mag geen naam hebben... Kort na den dood van mijn vrouw is toen de werkelijke schuldige, Cajaphas, de hoogepriester, door Lucius Vitellius geschorst. Een onuitstaanbare wauwelaar - Cajaphas bedoel ik!' - Lucius Pontius was zoo naïef te meenen, dat de schorsing van iemand anders zijn eigen, geheime schorsing, door den zelfden machthebber, onmogelijk moest maken in de oogen van zijn toehoorder. Zooals alle slechte leugenaars, dilettanten op dit gebied, had hij plezier in het liegen zelf en vermeide zich in allerlei voor hemzelf grappige invallen, tot schade van den logischen samenhang.

Maar Flaccus zag er nu van af den procurator van Judea en Samaria, een collega toch welbeschouwd, nog meer ambtelijke kletspraat te laten debiteeren. Dat hij bij Lucius Vitellius, den keizerlijken legaat van Syrië, en wellicht bij den keizer zelf, in ongenade gevallen was, was gemakkelijk genoeg te raden uit deze ongewilde bekentenissen. Hij gaf hem nog vijf minuten voor een afrondend ochtendpraatje, dan moest hij weg, en dan schreef hij, Flaccus, den brief...

'Van slangenbeten gesproken, Lucius Pontius, heeft u er al van gehoord, dat wij in Alexandrië tegenwoordig misdadigers ter dood brengen op deze wijze?'

'Dat interesseert mij,' zei de procurator, nadat hij met een

komische zucht, omdat de comedie nu afgeloopen was, zijn zware, behaarde handen op zijn knieën had geplant, ‘dat gaat in elk geval sneller dan kruisigen, en ik ben voor tijdsbesparing. Maar wat mij het meest interesseert is hoe de slang wéét, dat hij bijten moet!’

‘Ik zal een van mijn beulen naar u toesturen. Neen, ik weet het werkelijk niet. Hij bíjt, gewoon denk ik... Heeft u in Palestina veel kruisigingen bijgewoond, Lucius Pontius?’

‘Achttien... Of neen, wat zeg ik, geen enkele! Ik ging er nooit heen, vroeger in Rome ook niet. Achttien is het aantal kruisigingen in die tien jaar, - tien zware jaren, Antonius Avillius... Ach, nu vergis ik me al wéér, het waren er twintig. Eén keer drie tegelijk namelijk, een bijzonder geval, vier jaar geleden, waarover ik nog twee brieven geschreven heb aan keizer Tiberius, die mijn optreden geheel...’

Vermoeid wuifde de prefect met zijn rechterhand. - ‘Dat betwijfel ik geen oogenblik. Kruisigen...’

‘Begrijp mij goed,’ sprak Lucius Pontius ijverig, en met iets trouwhartigs in zijn oogen, waarboven alleen de opgetrokken wenkbrauwen zelfspot uitdrukten, ‘ik ben er niet vóór. Dat beteekent: iedere dood, ook die van den misdadiger, is voor mij een strijd, van man tegen man, behoort dit althans te zijn, - of van man tegen dier, zooals in het geval van uw slang, of in de arena. Er is altijd een kleine kans, dat de slang zich verslikt, of zijn giftand breekt, of hoe dan ook, en zelf sterft. Of als de man een slangenbezweerder is, dan gaat het beest dansen en gebeurt er heelemaal niets. Kruisigen daarentegen is een strijd van man tegen ding, tegen hout; het zou mij kriebelig maken dit aan te moeten zien. Humaniteit, zooals de philosofen die verstaan, is mij geloof ik vreemd, maar ik zou een zwaard nemen, naar voren springen...’

‘Ja, wacht u even,’ zei Antonius Avillius Flaccus op bezorgden toon.

In den loop van hun gesprek waren mét de warmtetrillingen reeds velerlei geuren binnengestroomd in de zaal, geuren en geluiden. Dat waren de beroemde winterrozen, die tegen den stoffigen papyrus streden, de schroeigeur van opwaaiend stof van buiten, en af en toe een braad- of baklucht, want deze hoek van het paleis grensde niet alleen aan het park, doch ook, vrij onmiddellijk, aan de stad. Het gekletter van de wapens

der wachtsoldaten beneden deed aan dat van borden, potten en pannen denken, wanneer men zich in dien geur verdiepte. Daarboven en daarachter dan het gezoem van Alexandrië in de ochtenduren en van insecten rondom de bloemen op het balcon. Wat Flaccus daarheen deed sluipen en Lucius Pontius uit zijn te smalle stoel deed oprijzen was evenwel niet een van deze geluiden, doch het snel naderbijkomend rumoer van een volksmenigte. De prefect, die in zijn leven honderd maal zooveel opstootjes had moeten bedwingen of negeeren als de procurator willens en wetens had uitgelokt, stond in elkaar gekrompen in zijn ouderwetsche, voddige toga naast een pilaar te luisteren en wenkte den bezoeker, die een hoofd boven hem uitstak, in de zaal te blijven, achter hem. Langs een andere pilaar heenglurend, ontwaarde Lucius Pontius rechts de paleizen en het tempelcomplex, de gouden zuil van Pompejus omhoogstijgend uit het Serapeum, blinkend in de zon, dan een partij langzaam wuivende boomkruinen, wat palmen, en geheel links huizen, die over de balustrade heen nauwelijks te zien waren. Hoe meer het rumoer aanzwol en de vijandigheid der kreten onmiskenbaar werd, hoe meer de houding van den prefect aan die van een betrapten schooljongen herinnerde: vuist tegen de borst gedrukt, mummelend, met gebogen hoofd leunend tegen zijn pilaar. Zijn oogen waren gesloten. Het contrast met den zwaren, doch energieken procurator, die zich met uitgerekte hals op de teenen verhief, terwijl een tevreden glimlach om zijn loslippigen mond speelde, was volkomen.

‘Slaat hem dood!’ hoorden ze van beneden roepen, nu van heel dichtbij.

‘Als ik helpen kan,’ bood Lucius Pontius aan, ‘dan graag. Maar we zien hier niets!’

De stem van den prefect kwam niet boven een gemurmel uit: ‘Dat is ook niet noodig; luisteren volstaat; ik luister soms halve nachten naar de stad... U kent de stad niet. Laat u niet zien, en luister mee... Kat... varkensvleesch... drachmen..., hoort u? Dat is dus: een Jood,’ - de verschillende punten telde hij op zijn vingers af, steeds met gesloten oogen, - ‘die een kat mishandeld heeft, een rijke Jood, en nu moet hij eerst varkensvleesch eten, en dan...’

‘Maar dan wil ik hem toch wel eens zien,’ fluisterde Lucius

Pontius, wiens oogen als vroolijke blauwe golven steil omhoogstonden onder de bruggebogen der wenkbrauwen. Hij begreep niet hoe Flaccus gevolgtrekkingen had kunnen maken uit die onverstaanbare kreten. Haastig, bijna zenuwachtig van geamuseerdheid zocht hij naar een betere standplaats, maar het balcon was aan de twee open zijden van de zaal overal even breed; tenslotte vond hij een oplossing door zich van zijn reismantel te ontdoen en in zijn nauwsluitende tunica, die een athletischen romp onthulde, alleen met iets te sterk ontwikkelde borsten, op de knieën voort te kruipen tot waar hij ongemerkt over den rand kon kijken, tusschen twee balusters door. Er klonk nu gejammer, onmiddellijk overstemd door het geraas van het volk. Ook het ketsen van steenen was hoorbaar.

‘Laten ze u niet zien!’ siste Flaccus, ‘laat ze hun gang gaan, het is een Jood.’

‘Dat hoef je míj niet te zeggen,’ lachte Lucius Pontius in zichzelf, en luider: ‘Bij Apollo, ik bewonder uw orakelgaven, Antonius Avillius! Het is een pracht-Jood, inderdaad, met zóó'n baard. Maar over vijf minuten is hij een Jood geweest, vrees ik.’

‘Laat gaan... Wát een volk... Een kat in zijn staart geknepen of een heilige aap gevlooid... Varkensvleesch?’

‘O, ik kan óók geen varkensvleesch meer zien... Neen, daarvan zie ik niets... Er is wel een kat, die zich zit te likken. Zonderlinge toestanden... Moeite met dieren heb ík nooit gehad, wel met voorwerpen... Antonius Avillius!’

Zijn groot, markant gezicht drukte bezorgdheid uit, toen hij zich naar den prefect omwendde, die nog steeds met stijf dichtgeknepen oogen de toestanden in zijn stad als een slechts met het gehoor verwerkbaar natuurverschijnsel over zich heen liet gaan. Hij keek nog eens, en zei met nadruk, de hand schuin naar omlaag gestrekt:

‘Het is misschien een Romeinsch burger!’

‘Niet mee bemoeien, Lucius Pontius...’

‘Maar dan kunnen we hem toch niet aan zijn lot overlaten! Een Romeinsch burger!! Waarom grijpen uw soldaten niet in?’

Voor hij het wist stond hij rechtop. Het was karakteristiek voor 's mans impulsiviteit, dat hij, hoewel vol eerbied voor

de gestelde macht der magistratuur en voor Flaccus' senatorischen rang, niets meer hoorde van wat deze voor zich heen prevelde. Het Romeinsche burgerschap was een teer punt bij den Hispaniër Lucius Pontius, wiens eigen familie van oudsher dit voorrecht had genoten; het bijzondere ridderteeken, hun door keizer Augustus geschonken, de werpspies of pilum, waaraan de bijnaam Pilatus was ontleend, schatte hij nauwelijks hooger. Maar ook andere, en minder onzelfzuchtige motieven om het slachtoffer te gaan helpen bezielden hem. Was de Jood een Romeinsch burger, dan zou zijn moedig optreden in Rome allicht bekend worden, en werd misschien de helft afgetrokken van zijn algemeener schuld tegenover de Joden! Deze beweegredenen vielen dan nog één voor één in het niet bij zijn strijdlust, zoodra het om opgezweepte volksmenigten ging, dezelfde strijdlust die tenslotte geleid had tot zijn schorsing door den Syrischen legaat Lucius Vitellius... Toen Flaccus, verontrust door het zwijgen van zijn gast, de oogen opende, zag hij hem tot zijn ontsteltenis schrijlings op de balustrade zitten. De oude man blies als een panter, maar waagde zich niet dichterbij. Tevergeefs gebood hij hem terug te komen, protesteerde, dreigde, bezwoer hem bij de goden. Door het rumoer verstonden ze elkaar niet eens.

‘Zeg in elk geval niet uw naam en rang!’ riep hij wanhopig, toen de ander met een grijnzend ‘Vale!’ uit het gezicht verdween. Gelukkig viel hem in, dat dit demonstratieve zichtbaar worden van den procurator slecht strookte met de geheimzinnigheid, te betrachten bij zooiets als een complot; daarbij was de kans niet gering, dat het gepeupel - het gevaarlijkste gepeupel uit het geheele Romeinsche rijk - hem tegelijk met den Jood den nek zou breken. Eenigszins gerustgesteld dus, sloot hij opnieuw de oogen, maar toen, nieuwsgierig naar den afloop, liet ook hij zich op de knieën neer, en staarde even later tusschen de twee zelfde balusters door naar beneden.

Juist stapte Lucius Pontius Pilatus, het stof van zijn tunica kloppend, - bij den sprong was hij gevallen, - op het paleishek af, waaraan de mishandelde Jood zich vastklemde aan den anderen kant. Dit, benevens een dertigtal woedende Alexandrijnen met opgeheven stokken, die hem van het hek trachtten weg te sleuren, en verderop een welgedane, rood-

gevlekte tempelkat in volmaakte negatie van den strijd, kwam overeen met wat hij zich op grond van zijn ervaring voorgesteld had. Bij den Jood gekomen, wees de procurator terug op het paleisgedeelte onder het werkvertrek; Flaccus wist, dat de aldaar geposteerde soldaten, hulptroepen, uitsluitend bestaande uit Egyptenaren en bruine Libyers, den Jood rustig in stukken zouden laten scheuren; maar ook op de menigte maakte het dreigement weinig indruk. De Jood scheen zijn onschuld te betuigen in zake de roodgevlekte tempelkat, maar werd onmiddellijk overschreeuwd; men keek naar de kat, die nu terugkeek en zich weer begon te likken, hetgeen de algemeene ontroering opwekte. Zinswendingen, even later, als 'Romeinsche burgers vreten ons koren wel op' en 'Ga liever je kinderen zoogen, barbaar' bewezen, dat noch de argumenten noch de lichaamsbouw van den procurator van Judea en Samaria genade vonden bij deze lieden. Hierop begon men weer met steenen te gooien, waardoor de Jood reeds eerder aan het voorhoofd was gewond; men drong gevaarlijk op; gejaagd heen en weer loopend, zocht Pilatus een geschikte plaats om over het hek te klimmen; hij gaf zijn pogingen op, deed een sprong terug, en sloeg, ver over de ijzeren spijlen gebogen, een der aanvallers met de vuist neer. Hij stond nu, door het hek van hem gescheiden, vlak achter den Jood, die in elkaar gezakt was; zijn eigen gezicht beschermde hij met de linkerhand voor steenen en stokslagen. De man moest wel sterk in zijn armen zijn, dacht Flaccus, - en van melancholie geen spoor. Zou het hem veel baten...? Daar hij achter zich iets meende te hooren, draaide hij zich om. Een van zijn vrijgelatenen stond daar, de armen over de borst gekruist. Vloekend krabbelde de prefect overeind, wilde de zaal inloopen naar de plaats waar zijn zweep hing; toen trof hem in de gestamelde verontschuldigingen het woord 'Tiberius'.

'De keizer? Wat is er met den keizer? Zeg op!'

'De korenvloot is aangekomen, heer,' zei de man, met een angstigen blik naar de zweep, 'het bericht luidt, dat keizer Tiberius twee weken geleden plotseling gestorven is, in Misenum, en dat Gajus Caesar en de jonge Tiberius Gemellus hem zullen opvolgen.'

Even scheen het of de prefect in zwijm zou vallen, zoo bleek

werd hij. Maar hij herstelde zich, en begon aan zijn toga te frommelen, alsof een paar nieuwe plooien in dit afgedragen kleedingstuk zouden mogen doorgaan voor rouwbetoon. Hij merkte, hoe de vrijgelatene zijn aandacht verdeelde tusschen de zweep en het lawaai buiten, en plotseling ontwaakte Antonius Avillius Flaccus tot een barsch en energiek ambtelijk leven! Zijn uitgedroogd snuit werd verlicht door een inval, straalde toen op in verontwaardiging en edelen dadendrang, zijn bovenlip krulde zich, zijn voorhoofd was Romeinsch en geweldig omwolkt. Na een snellen blik naar buiten, - die hem onmogelijk iets van de zich aldaar afspelende tooneelen had kunnen onthullen, - riep hij schel, terwijl hij zijn oogen uitwreef:

'Wat zie ik daar? Wat is er gebeurd, terwijl ik op het balcon in slaap gevallen was? Waar is mijn gast? Wordt Lucius Pontius Pilatus, mijn vriend, daar soms door gepeupel lastig gevallen? De soldaten, vlug! Sestius, ren naar beneden en geef den decanus mijn bevelen! Vlugger, idioot, weg uit mijn oogen!' - Met een paar groote stappen was hij op het balcon, boog zich ver over de balustrade: 'Wacht! Wacht! Slapen jullie? Is daar geen decanus? Onmiddellijk naar het hek om mijn vriend te ontzetten! Wapens mee! Sla er op! Vlugger! Kauw straks maar, lummel! Vooruit, looppas! De goede Lucius Pontius... Het hek over, en de heele bende ingerekend! Vlugger, schelmen, vlugger, zonen van krokodillen! Kijk, kijk, daar is de decanus, kunt u nog mee, generaal? Haastig het hek over! Juist, zoo...'

Amerika in de Amerikaanse roman
Door Theun de Vries

Een gecorrumpeerde samenleving, desondanks geen spoor van decadentie. Brutale en moorddadige heerschappij van geldmagnaten, die regeringen in het Kapitool brengen, omkopen of door hun stromannen omver laten gooien. Een moraalcodex, waarin het puriteinse schaamtegevoel de boventoon voert, bij een volkomen verwildering van zeden en een onuitgesproken matriarchaat, dat de vrouw belachelijk maakt en den man vernedert. Een infantiele heldenverering, iedere massafilm het loflied van boksende zwemmende viriliteit, iedere wildweststory een ruige incarnatie van Hero en Leander, van Paris en Helena, ieder huiskamermagazine de hymne op een edel Amerika, zoals dat misschien in de dagen van de Mayflower had kunnen worden, als er geen economische strijd op leven en dood was geweest. De maatschappelijke leugens, de gestandaardizeerde beschaving (radio, centrale verwarming, lift, auto, kortom, alles wat niets met cultúúr heeft uit te staan), de kerk, die meer heeft van een publieke vermakelijkheid dan een gemeenschap van gelovigen (omdat religie ontbreekt)... en met dat al toch een grote literatuur. Een literatuur, die zelfs monumentaal is, viriel in de beste zin, breed en vruchtbaar als de vlakten van de Middelwest, en daarbij vol geraffineerde fijnheden, meedogenloze scherpte, subtiliteit in het ontleden en doorzien van karakters; nergens moe en onzeker, grimmig misschien, nergens pessimistisch; kortom, in alle opzichten hartverheugend jóng.

Amerika, nieuwe wereld, plotseling geboren op de chaotische onderbouw van een rassen-amalgama en een onbeperkte economische vrijheid. Democratie in haar banaalste, onterendste vorm, die van gelijke kansen voor allen zonder oppertoezicht van de gemeenschap, hetgeen wil zeggen: macht en grootheid voor de sterken, afhankelijkheid en moderne slavernij voor de zwakken. Democratie met parlement, fords,

doelmatigheid, wolkenkrabbers, alles op de basis van de gezonde dollar. Geld stinkt niet, ook al druipt het zweet van de kleine farmers, mijnwerkers en katoenplukkers van de muren in Wall Street. Een democratie, die de anarchie van de onderwereld heeft ontketend, gangsters en kidnappers; een democratie, die de gekleurde en exotische rassen terugdringt naar ghettogelijke stadskwartieren, en wier beginsel van gelijkheid treffend wordt uitgebeeld door het contrast tussen den proleet van de Bowery en den millionair in Palm Beach of Pasadena.

Ondanks, of juist tengevolge van de monsterlijke tegenstellingen, de spanning tussen traditie en zeden, tussen ras en ras - een realistische, mannelijke literatuur. De heksenketel van belangen, de boosaardige strijd om het bestaan, heel de gistende amerikaanse samenleving blijkt de voedingsbodem van een gave, altijd persoonlijke kunst. En dat betekent ten slotte, dat Amerika sterk is, vol onverzwakt leven, dat het bezit wat Europa misschien verloren heeft: toekomst. Het doet - ook al gaan dan biologische vergelijkingen gewoonlijk mank - denken aan een puber in de dolste onmogelijkste jaren; zoals een jeugdig mens bij een morele losbandigheid blijk kan geven van een heldere geestelijke bezinning, zo verhoudt zich de amerikaanse literatuur tot het amerikaanse leven als geestelijk bewust-zijn tot animale uitbundigheid. Heel Amerika leeft in deze literatuur, uiterlijk en innerlijk; het ontzinde Amerika, maar ook het Amerika dat denkt en droomt, dat karakter heeft. - Want men zou zich vergissen in de mening, dat Amerika uitsluitend het werelddeel van de corruptie is, uitsluitend de schepping en het jachtveld van beursmannen met vierkante kaken, of het paradijs van dievenbenden, die arm in arm met de politie parasiteren op de gestandaardizeerde burgerij. Het is een van de gelukkigste eigenschappen van de geest, dat hij onzichtbaar zijn gang kan gaan, en niet onder de voogdij van een wetgeving valt; zo is er, evengoed in het dolzinnig Amerika, een geest, die achter en boven de uiterlijkheid leeft en werkt. Sinds Poe, Emerson, Whitman bestaat er in de Ver. Staten een afwijking van de orthodoxe overlevering; deze phalanx van afwijkenden breidt zich steeds verder uit, en voorzover het de letteren betreft, kan men gerust zeggen, dat iedere

moderne schrijver er toe behoort. Deze schrijvers staan echter ook weer niet tegenover of naast Amerika, zij wortelen als goede gewassen in eigen bodem, maar zij hebben zich weten uit te heffen boven de platte dimensies van de rest; zij zien, met de veroverde verre blik óver de stenen glorie van scyscrapers, de stalen netten van spoorwegen en de boortorens van de petroleum heen, waartegen de overigen ópzien. En zij ontdekken daarmee tevens, dat er nog andere verschijnselen zijn in het jeugdige land, die de romancier, de kroniekschrijver van onze eeuw, grijpen in het scheppende hart. Zó wordt het Amerika van de amerikaanse letteren niet enkel grote vorm, grote frase, of decor; het vult zich met een inhoud, die aan de vorm en de frase de juiste betekenis verlenen; er wordt orde geschapen in de chaos, het zijn wordt verbonden met de schijn. De amerikaanse letteren hebben de moed tot de werkelijkheid, die steeds tweeledig is, uit- en inwendig. De wisselwerking van deze twee in het artistieke temperament vormt de drijfkracht van alle oprechte kunst. Misschien heeft niemand beter dan Ludwig Lewisohn, de geïmmigreerde, begrepen, hoe de verbinding van wereld en bewustzijn beslissend is in het karakter van den scheppenden kunstenaar. Het is bijna geniaal, hoe Lewisohn, zoon van ander ras, den amerikaansen, angelsaksisch-germaansen, puriteinsen schrijver doorpeilt, als hij in ‘The Golden Vase’ zijn hoofdpersoon, den verouderenden kunstenaar, op een reis naar Europa laat peinzen over de beweegredenen en oorsprong van diens dichterschap[1)]:

> Hij zocht, als naar gewoonte, zijn toevlucht onder de zwarte dom van de hemel en zijn wentelende gesternten. Ofschoon al in zijn jeugd zonder moeite ontsnapt aan voorvaderlijke dogma's en godsverering, had hij nooit de traditie van een natuurlijk en kosmisch medegevoel verloren. Als hij zichzelf al eens, rustig, de literaire en wijsgerige invloeden van latere geïmmigreerde groepen als Scandinaviërs, Duitsers, Joden, Ieren, veroorloofde af te wijzen, dan was het, omdat dit meegevoel in hen niet scheen te leven; het was, omdat ze een hardheid, en, zoals de laatste tijd bewezen was, onwetenschappelijk materialisme ten toon spreidden, met kille boosaardig triomfantelijke vreugde. Voor hem hadden ouder en ernstiger stemmen macht noch bekoring verloren. Hij stond aan de reling boven het somber wielen van de zeestroom. Als Sophocles, als Arnold, hoorde hij de eeuwige ondertoon van droefenis, die de ziel sterkte en het

1) Deze en verdere vertalingen van mijn hand.

> hart zuiverde. Hij hief zijn gezicht op naar de Pleiaden. Het universum is dieper dan de dag weet, en zo is de mens, kind van dat heelal. Bij het licht van zulke conclusies had hij zijn boeken geschapen, bij het schijnsel van honderden nog veel omschrevener, waartoe zijn kosmisch meegevoel hem had gebracht. Ja, hij moest wel uit kracht van zijn natuur zonder gevoel voor humor, arrogant, lijken voor hen die hem zo noemden...
> Zijn boeken misten inderdaad het element van de humor. Maar was dat gebrek, als men het een gebrek noemen mocht, niet juist een stuk van zijn traditionele erfenis? En hij verlangde op zijn wijze binnen het bestek van deze traditie te blijven, hetgeen een revolutionnair element als klassiek in zich sloot, zoals dit op hoogtepunten van 's mensen geestelijke geschiedenis als alle andere terugkeerde. Hij was voldaan over het feit, dat hij niet enkel een Amerikaan was, maar een Nieuw-Engelander, en niet alleen een Nieuw-Engelander, maar een man uit Massachusetts, trots de recente wandaden van deze staat, en een man uit Boston. Grote verzen waren steeds het erfschap geweest van een omgrensde groep. De universele werken der menselijke verbeelding waren steeds geworteld geweest in de bodem van een streek of een stad. Uit concrete aarde en mensenras waren altijd de grote zeggers ontsprongen. Niemand zo steriel als de bewuste cosmopoliet.

Intussen is het niet alléen deze strenge en in overgeërfde moedergrond gewortelde schrijversnatuur, die de amerikaanse roman schept; evengoed als de rassen van heel een wereld er een plaats vonden en spreken van ‘hun’ Amerika, lopen de karakters, de afkomst en de geest, kortom, al wat de schrijvende persoonlijkheden boetseert, uiteen, zonder dat men den enen auteur volbloediger ‘amerikaans’ zou durven noemen dan de andere. Een feit, dat in zijn vèrstrekkendheid beter dan enig statistisch cijfermateriaal laat zien, hoe Amerika reeds een resultaat is van krachten en inmengingen, een mogelijkheid met vele aanzichten, een werelddeel, dat ondanks de binding en traditie van zijn taaleenheid, in wezen een verbijsterende veelheid vertoont, die bezig is, een nieuw organisme vol in- en uitwendige schakering te scheppen.

Wij noemden de naam Lewisohn, en denken daarmee onmiddellijk aan een van de levende aanzichten, die dit wordend organisme mee helpen bepalen: de immigratie. Waarschijnlijk vormt dit verschijnsel wel het meest verwikkelde en somberste kenteken van de amerikaanse maatschappij; rechtstreeks koppelt zich hieraan het vraagstuk, niet alleen van de samenleving, maar ook vooral van de samensmelting van de rassen, waarvoor het oude angelsaksische bloed hoogmoedig terughuivert, met name, wanneer het in zijn puriteins-germaans

karakter niet langer een overheersende invloed vermag te herkennen. Er bestaat een roman van Lewisohn (m.i. een van zijn beste, menselijkste), die dit vraagstuk t.o.v. het Jodendom met grote gevoeligheid en waarnemingstalent dóórlicht - 'The Island within'. Een tragische en onvermijdelijke botsing van twee werelden, die in de economische smeltkroes van het kapitalisme - de meedogenloze vernietiger van oorspronkelijke waarden - niet naar de kern blijken te kunnen worden verzoend. Bijna alle personages in dit boek zijn symbolisch, vertegenwoordigen een stadium van een ontwikkelingsgang, zo niet door den schrijver bedoeld, dan toch in die zin gegroeid.

Lewisohn schildert, als proloog, het ghetto-leven van de israëlietische gemeente in Polen, de thora- en wetsgetrouwen met hun orthodoxe levenswandel, het afgebakend en pijnlijk nauwgezet getekend bestaan van de ritueel-gestrengen, waarover reeds de boze schaduw van het geciviliseerde westen valt in de gedaante van den groten koopman, die europees gekleed gaat en de geboden van spijs en drank schouderophalend overtreedt. Het westen verovert ondanks de afschuw van de wetgeleerden de joodse families, en lokt hen naar Pommeren, Oost-Pruisen, Berlijn, en eindelijk, in het derde geslacht, naar Amerika, 'het land van de vrijheid'. Hier breekt dan het intellect van de familie door: na eeuwen van rabbinaat en handelsgeest verschijnt de moderne Jood, cosmopoliet, man van wetenschap, freudiaans psychiater, in de figuur van den jongen dokter Arthur Levy. - Maar met hem verschijnt ook de tragiek (die reeds een keer lijfelijk voelbaar werd gemaakt in de beginhoofdstukken, wanneer een van de duitse vaderen door een opgehitste massa met stenen wordt bekogeld): hij behoort tot een andere wereld. Wat zijn familie zelden of nooit ervaren heeft - in hun veilig-natuurlijke afgezonderdheid en rassensamenhorigheid, die hun elke diepere omgang met de gojim heeft doen vermijden - ervaart hij, n.l. dat er een 'island within' bestaat, een rassenafzondering; trots alles blijft de amerikaanse Jood omcirkeld door het wantrouwen en de afweer van de overigen, trots alles heeft hij de erfenis van zijn volk in het bloed. En als hij dan - opperste zinnebeeld - trouwt met een angelsaksische, wordt ook nog eens aan dit huwelijk de onverzoenbaarheid

van de twee werelden pijnlijk aangetoond. Arthur Levy, die als modern man, zonder voorgeschiedenis, zonder traditie, het amerikaanse leven in wou gaan, moet tenslotte afstand doen van deze illusie en terugkeren tot de zijnen op het 'eiland'.

Wijsgerig van opzet, schrijnend van werkelijkheid heeft Lewisohn het probleem behandeld; zoals ook in zijn andere romans ('The Crump case' b.v.) is het autobiografisch bestanddeel in rijke mate aanwezig en drenkt het geheel in een helderheid van onmiddellijk scherpe doorleefdheid.

Is Lewisohn als schrijver kenschetsend voor het amerikaanse Jodendom, en The Island within vrijwel het enige werk, waarin dit thans meer dan ooit aangrijpend probleem in romanvorm is verwerkt[1)], het tweede rassenvraagstuk, dat den amerikaansen protestant en halfgod-blanke veel dieper tot in het hart gegrepen heeft, is ook de aanleiding geweest tot een omvattender romanliteratuur: dat der negers.

Toen de virginiaanse planters in de 17e eeuw de eerste negerslaven binnen lieten halen, hebben ze werkelijk niet geweten, welk een nasleep deze door hen nuttig geachte maatregel voor volgende geslachten zou meebrengen. Hoewel de invoer van zwarte werkkrachten tot 1800 'maar' een millioen bedroeg, is dit getal na de katoenhausses van de vorige eeuw verbazend gestegen, zodat het tegenwoordig zelfs een 9% bedraagt van de totale bevolking. Dat het noorden (dat geen economische belangen had bij de negerinvoer) de slavernij veroordeelde, en menselijk bewogen zielen als de schrijfster van de Negerhut op voorpost stonden tegen het aristocratische zuiden, dat een formele slavenkwéék was begonnen, tot na de oorlog tussen Noord en Zuid de neger in 1865 vrij werd verklaard, mag als bekend worden verondersteld.

Men kan niet zeggen, dat de toestand er voor Uncle Tom's kleinkinderen merkbaar beter op geworden is. Waar hij als mededinger in vrije arbeid optreedt, terwijl vroeger zijn heer en meester hem verzorgde, zakt hij met name in de zuidelijke staten af tot het zwervend en bedelend lompenproletariaat,

1) Wij noemen hiernaast nog J e w s w i t h o u t m o n e y door Michael Gold, dat de ellende van het New Yorkse joodse proletariaat schildert, maar dichter bij de reportage dan de roman staat en als zodanig buiten ons bestek valt.

dat langzaam, door sluwe wetten ‘tegen straatschenderij en bedelarij’, weer teruggedreven wordt in een officieuze slavenstaat. Trots het stemrecht, dat de neger sinds 1870 heeft, zijn er door het drijven van de keiharde puritans en edel-amerikanen (men denke aan de Ku-Klux-Klan) zoveel belemmerende bepalingen in het leven geroepen, dat de arische grootmoeder van Hitler-Duitsland er een kleinigheid naast lijkt. De color line! Nog steeds weigert een blanke den neger een gelijkwaardige plaats in tram, trein, ziekenhuis, school en kerk; lynchpartijen en volkswoede bedreigen hem voortdurend, en inzonderheid zijn roep van vrouwenverkrachter, die in werkelijkheid een ziekelijk verdrongen stuk zieleleven van den edel-amerikaan openbaart, wordt nu en dan weer noodlottig voor de zwarten.

Met dat al is de neger niet buitengesloten van vakopleiding, onderwijs, universitaire scholing; men heeft n.l. bizondere inrichtingen voor en door hen geschapen, waaruit een bloem van artsen, geestelijken en schrijvers is voortgekomen, die voorlopig echter alleen door hun beter gesitueerde rasgenoten zullen worden gewaardeerd.

Het is de laatste groep, die in het verband van dit onderwerp om belangstelling vraagt, en deze in veel opzichten verdient. Jessie Fausset, Charles Chesnutt, Claude McKay, Jean Toomer... ziehier enkele namen van een genre negerletterkunde, dat tot nog toe meer literair dan negroïde is, en zeer zeker niet het betrouwbaar beeld vertoont van het amerikaanse negerprobleem, zoals Lewisohn dat b.v. voor zijn rasgenoten heeft ontworpen. De auteurs hier genoemd zetten eigenlijk in moderne zin de traditie voort van den negerpatriarch Booker Washington, die in zijn ‘Up from slavery’ de emancipatie van het zwarte volk het snelst meende te kunnen bereiken door hun de blanken tot voorbeeld te stellen. Zo vindt men dan een negerwereld in de ‘betere’ negerromans, die niet meer dan een hardnekkig zelfgeschapen illusie blijkt, negers en negerinnen zijn er even overtuigd en briljant ‘bij’ omtrent Freud, Einstein, absolute muziek en de vierde dimensie als de witste highbrow in de salons van New York - kortom, de letterkunde van den neger-intellectueel is een min of meer klakkeloos en karakterloos overgenomen ‘cultuur’-product, en de kleine groep schrijvers en journalisten, die

hier hun best doen, om in geest en verstandelijke charme in geen enkel opzicht ten achter te blijven bij de blanke upper ten, kan onmogelijk representatief worden beschouwd voor het ras. Als een soort wel kostbaar, maar nutloos schuim drijven ze op de donkere stroom van de resterende negerbevolking in de Staten. De werkelijkheid immers is van dien aard, dat die bevolking een veracht en dienstbaar zoodje is in Amerika; het feit, dat er een paar honderdduizend boeren en zelfs grondbezitters onder hen worden geteld, verandert aan het lot van de negen millioen overigen al heel weinig; de hele en halve slavenpositie, het kaïnsteken blijft. Schoenen poetsend, de fabrieken bevolkend, strijkend, wassend, scherend, landbewerkend komt de doorsnee-neger aan de kost, en nog steeds mag hij zich alles laten welgevallen van de blanke 'bosses'.

Carl van Vechten heeft in zijn roman 'Nigger heaven' het bestaan van den 'beter gesitueerden' intellectuëlen neger in Harlem willen beschrijven. Hij heeft dit gedaan met een voor een niet-neger alleszins bizondere uitbeelding van de wonderlijke sfeer, waarin beschaving en barbaarsheid zo na aan elkaar grenzen, en botsing en tragiek van bloed en zintuigen verwoestend in het leven van het zwarte volk ingrijpen. Maar het psychisch noodlot van dit neger-ghetto is te veel in het uitzonderlijke en de uitwerking van het materiaal te veel in het maakwerk blijven steken. Wie de uitwerking van het kleine tergende lot van iedere dag met de bittere gevolgen van de 'color line' in het bestaan van den gemiddelden amerikaansen neger wil leren kennen, verwijs ik naar de bedelaarsroman 'Porgy' van Du Bose Heyward, en meer nog naar Langston Hughes' 'Not without laughter'.

Beschrijft het eerstgenoemde boekje nog te veel de zelfkant des levens, waar de ellende de scheidslijn tussen zwart en blank eigenlijk reeds heeft verwist, in Hughes' roman van de lotgevallen ener alledaagse negerfamilie krijgt men de zuiverste indruk van rastragiek. 'Not without laughter' mist de grote allure, het is zelfs naar de vorm min of meer gebonden aan een ouderwets realisme. Maar welk een typering! De oude moeder, die nog slavin is geweest, levenslang wassend en ploeterend voor de blanke missus, en haar dochters, zo uiteenlopend van aard en stand, de oudste, getrouwd

met een zwarte ‘mail-clerk’, die neerziet op den gemenen ‘nigger’ van de straat en met enige welstand ook de gestandaardizeerde cultuur in huis sleept; - de jongste dochter, een echte negerin, de verleidelijke ‘brownskin-mamma’ van de jazz-avondjes, in wier soepel lichaam de riten van het zwarte werelddeel magisch heropstaan tot ze als Princess of the blues haar roeping vindt in het theater, de enige plaats, waar haar instinct zich oprecht kan uitvieren -; de derde dochter, aardend naar de moeder, onderworpen en bang, de slavernij in het bloed, wassend en kokend als de voorgeslachten in blanke keukens - getrouwd met den zwervenden lichtzinnigen arbeider Jimboy, die het nergens uit kan houden, en met zijn guitaar van industriestad naar industriestad trekt; en tenslotte, de kleine scherpgeslepen spiegel, waarin alle gebeuren reflecteert, hun zoontje Sandy, wiens jonge brein al vroegtijdig het uit- en inwendig conflict van zijn afkomst en omgeving moet verwerken.

Langston Hughes, de dichter van de ‘Weary Blues’, heeft met zijn negerroman bewezen, de situatie van zijn slavenvolk beter te kunnen uitbeelden dan de zwarte highbrows, die ik daareven noemde. Ook al is Hughes' sociaal instinct zwak ontwikkeld, al vindt hij nauwelijks aanleiding tot een verontwaardiging, die de burgerlijke ‘'t-is-een-schande’-verzuchting te boven gaat - zijn waarneming is concreet en zijn gevoel streng en zuiver. Zo is er gelukkig in dit boek van kleine levens geen sentimentaliteit, wèl een warm sentiment, dat ook de simpelste gebeurtenis echt en levend maakt[1].

Belandden wij met Hughes' roman in de negerwereld van de Middle West, met ‘Main Street’ van Sinclair Lewis keren wij naar de blanke bevolking terug.

Wie Lewis' naam noemt, zegt ook: Amerika. Alsof het werelddeel, dat zoveel nieuwe vormen van samenleving en derhalve nieuwe mensentypen schept (daargelaten het nog al eens twijfelachtige van hun karakter) bewustzijn heeft aan-

1) Grimmiger is de toon, die Erskine Caldwell aanslaat in de novelle K n e e l t o t h e r i s i n g s u n (te vinden in The Albatross Book of American Short Stories). Hij tekent daar de ontvluchting van twee negers, de jacht met de honden om ze terug te vinden en de lynchpartij, die hierop volgt. Een duidelijke en aangrijpende bijdrage tot de kennis van het negervraagstuk in de amerikaanse literatuur, maar om zijn beknopte eenzijdigheid hier enkel het vermelden waard.

genomen in een kunstenaarsgeest en zich in felle zelfbeschouwing ten voeten uit tekent. Het is eigenlijk overbodig, te wijzen op het overbekende, maar in ons verband is de verleiding te groot, om ze niet nog eens op te halen: de ongelooflijk meesterlijke uitbeelding van de wetenschappelijke situatie in de V.S. - 'Arrowsmith'; de met vertederde grimmigheid en satirieke liefde waargenomen zakenman in de betere soort middelsteden - 'Babbitt'; de hele rij van amerikaanse mensverschijningen, die Lewis heeft geobserveerd en herschapen met fotografisch oog, bliksemsnel critisch doorzien, oordeel en spot, die steeds weer een menselijke ondergrond: geroerde genegenheid, door laten schemeren: de dominé-hypocriet 'Elmer Gantry', een schotschrift tegen den modernen geestelijke met zijn puriteins erfschap; 'Dodsworth', de millionair, harde werker en koopman, de lobbes-achtig ingenuë tegenspeler van zijn verwende vrouw Fran, die in haar eerzucht, haar aanbidding van de europese mode-cultuur, haar egoïsme en doordrijverij een ontstellende indruk geeft van de matriarchale strevingen, die het huidige amerikaanse familieleven bedreigen; Myron Weagle, de meester-hotelier uit 'Work of Art', wiens stoute dromen van hoogste efficiency en service als een schone kunstenaarsschepping hun verwerkelijking vinden; 'Our Mr. Wrenn', de kluchtig aandoenlijke kleine Rudolf van de Nieuwe Wereld, romantisch en roerend in zijn heldendom en reislust; 'Ann Vickers', de hedendaagse vrouw met haar al weer verouderd conflict roeping-beroep...; daar is tenslotte een van Lewis' waarachtigste uitbeeldingen, een van zijn eerste scheppingen, maar nog altijd een van de grootste, Carol Kennicott uit 'Main Street'.

'Main Street' is wel hèt boek van de amerikaanse Middle West, de kroniek van de mogelijkheden en begrensdheden - het volk en de geest van Amerika's grootse vruchtbare landbouwvlakte; de natuurlijke historie van de plattelands-Amerikaan en emigrantenafstammeling in zijn 'burg'. Wie is niet huiverig met de jonge sensitieve Carol de Hoofdstraat binnengewandeld, die 'climax van beschaving', welks bewoners onbewust, maar niettemin tyranniek de wereld regeren?

...Dahl & Oleson's vleeshal - een damp van bloed.
Een juwelierswinkeltje met blikachtig aandoende polshorloges voor dames. Aan de straatmuur, boven het trottoir, hing een reusachtige houten klok, die niet liep.
Een kroeg, gonzend van vliegen, met een blinkend reclamebord in goud en émail er voor. Nog meer kroegen, verderop. Uit alle een beslagen bierstank, en vette stemmen, die bargoens uitblaften of smerige liedjes joelden - ontucht die lamlendig en laf en afgestompt is -, de fijngevoeligheid van een mijnwerkerskolonie zonder de vitaliteit. Voor de kroegen zaten boerenvrouwen op de bok van huifkarren, en wachtten, tot hun mannen beschonken zouden zijn, en gereed om de thuisreis te aanvaarden.
Een sigarenzaak, 'Het Rookhuis' geheten, propvol jongelui, die gokten om cigaretten. Planken vol magazins, en plaatjes van preutse dikke prostituée's in gestreepte badpakken.
Axel Egge's Warenhuis, de zaak voor scandinavische boeren. In de lage donkere etalage lagen stapels rafelige zij, slecht geweven lappen katoen, linnen schoenen bestemd voor vrouwen met dikke enkels, stalen en roodglazen knopen op kaarten met gescheurde hoeken, een katoenige deken, een stenen braadpan die boven op een door de zon verkleurde satijnen blouse terecht was gekomen.
Sam Clark's zaak in ijzerwaren. Een suggestie van helderheid, metaal, ondernemingslust. Buksen en melkbussen en dozen met spijkers en prachtig glinsterende slagersmessen.
Chester Dashaway's Centrale Woninginrichting. Een verschiet van zware eikenhouten schommelstoelen met leren kussens, sluimerend in een gebroken rij.
Billy's Lunch. Dikke koppen zonder oor op de kleffe met zeildoek beklede toonbank. Een geur van uien en de walm van warme reuzel. In de deurpost een jongmens, die hoorbaar zijn tandenstoker uitzoog, enz. enz.

Pas van de universiteit komt Carol als vrouw van den plattelandsdokter deze wereld binnen, waarvan het innerlijk beeld natuurgetrouw aan de schamelheid van het uiterlijke beantwoordt. Ze heeft blauwe illusie's meegebracht vanuit haar metropool, vol aesthetische en paedagogische beschavingswaarde, ze wil 'bij' blijven, een cultuurmens zijn; haar hoofd gonst van hervormingsplannen, zowel jegens haar ietofwat berenplompen echtgenoot als jegens zijn joviaallistige omgeving. Maar de naargeestige ondermiddelmatigheid van de Hoofdstraat is ook haar te machtig; en langzaam, in ieder opzicht, tast de bacil van het provincialisme - de 'Villagus Virus', zoals een ander slachtoffer het eens vol wrokkige galgenhumor noemt - haar bestaan aan, en doodt de moedige geestdrift, anders te zijn dan de stomme rest, om haar

eindelijk geheel te dwingen onder het juk van het kleinburgerlijk amerikaans ideaal...

'Main Street' was, na een paar kleinere pogingen, de eerste forse roman van Sinclair Lewis, die hem een welverdiend succes bezorgde. De jonge dokterszoon, die als journalist alleen des nachts tijd vond om zijn literaire plannen na te jagen, kende deze Middle West immers aan den lijve, zijn jeugd had ook hij in de Hoofdstraat gesleten, zijn eigen beste verwachtingen van het leven moeten wel zwaar verduisterd zijn door de atmosfeer van eigengerechtigheid, femelarij, sleur en alles vergrauwende bekrompenheid, die de enige geestelijke erfenis gebleken zijn van de harde en gelovige pioniers, die een eeuw geleden de prairiën bewoonbaar maakten en de expansiedrang van het blanke ras nieuwe uitwegen baanden. - In zijn bittere ironie en waarheidsliefde, die steeds weer opgewogen wordt door een goedmoedige vergevensgezindheid (de door de jaren of gewijzigde levensomstandigheden verkregen afstand van den kunstenaar tegenover zijn object) is Lewis' 'Main Street' een meesterwerk, waarvan welbeschouwd niet eens Carol Kennicott, niet eens het stadje Gopher Prairie, maar een derde van een heel werelddeel met al zijn geografische en volkenkundige deugden en tekortkomingen, alle uit- en inwendige beïnvloeding, de 'held' is.

Dat de kijk van Sinclair Lewis op de amerikaanse Middle West intussen niet de enig mogelijke is - al zal m.i. Lewis' indruk het dichtst die van den gemiddelden beschaafden mens benaderen, waardoor zijn voorstelling en critiek voor óns een beslissende werkelijkheid krijgen - bewijst Sherwood Anderson in tal van novellen ('Winesburg Ohio' en 'Horses and Men' o.a.). Het is niet zo gemakkelijk, om de levenssfeer van dezen schrijver te bepalen, althans niet in een enkele zinsnede of een korte karakterisering, die het wezen van zijn werk tot uitdrukking brengt. Men kan zijn levenshouding misschien nog het best beschouwen in tegenstelling met die van Lewis. Waar Lewis op-en-top cultuurmens is, snel van oog en bevatting, onmiddellijk gereed zijn indruk in een verstandsoordeel te formuleren, waar zijn talent een welbewust en welgehanteerd samenspel is van intelligent opmerken en intelligente typering - waarbij op het onderbewust gevoel

slechts af en toe een beroep wordt gedaan om de extreme satire door een milde vergoelijking te temperen - wordt Anderson's schrijverschap juist voornamelijk beheerst door deze onderbewustheid, de gevoelssappen, die het verstandelijk waarneembare dadelijk met hun vervagende duisternis drenken, en voor wie iets als het cultuurprobleem niet bestaat. Er is iets zwaars en looms aan Anderson, dat in zijn langzame kracht niet minder dan Lewis' een verschijningsvorm van de Middle West uitbeeldt: het terrestrisch karakter, het vruchtbare van bodem en natuur, het instinctieve in mensen. Anderson's sfeer is die van de zintuigelijke samenhang tussen de mens en zijn omgeving; met een haast vijandige negatie van alle aan overmatig vernuft en overleg te danken scheppingen, techniek, grote steden, business, wordt Anderson gedreven naar de landelijke omgeving. Hij voelt zich behaaglijk en thuis in de wereld van paarden en boerenknechts, van aardgeur, weer en wind, en het zwijgend samenzitten bij een borrel en een pijp in een avond, die alle scherpe omtrekken vervaagt, tot alleen het onbestemde, tot vrede en sluimering gekomen, levensgevoel, overblijft. - Zoals zijn Aline in ‘Dark laughter’ hebben alle karakters, die Anderson tekent, dit verzwevend blind levensgevoel:

> ...Ze was in het wit gekleed en ze had een klein kinderlijk spelletje bedacht, dat ze graag speelde met zichzelf. Ze ging dan dicht bij een boom staan, en haar armen vouwend keek ze zedig naar de aarde, of ze plukte een tak van een heester en stond daarmee tegen haar borst geprest, alsof het een kruis was. In oude tuinen, in Europa en in sommige oude amerikaanse buitens, waar bomen en dichte heesters zijn, bereikt men een zeker effect door kleine witte beeldjes op zuilen tussen donkere blaren te zetten, en Aline verbeeldde zich veranderd te zijn in zo'n klein bekoorlijk beeldje. Ze was een stenen vrouw, die zich voorover boog om in haar armen een kindje op te nemen, dat met opwaarts gestrekte armpjes voor haar stond, of ze was een non in een kloostertuin, die een kruis aan haar borst drukte. Als zo'n bescheiden stenen figuurtje had ze geen gedachten, geen gevoel. Ze bereikte er een vorm van steeds terugkerende schoonheid mee in het duistere nachtgebladerte van de tuin. Ze werd een deel van de schoonheid van de bomen en de dichte struiken, die uit de aarde groeiden. Ofschoon ze het niet wist, had Fred, haar man, haar in zijn verbeelding juist eens zo gezien - op de avond, dat hij haar vroeg, zijn vrouw te worden. Jaren, dagen en nachten, eeuwig misschien, zou ze met uitgestoken armen zo kunnen staan om een kind op te tillen, of als non, die tegen haar lichaam het symbool drukt van het kruis, waaraan haar geestelijke minnaar gestorven is. Het was een dramatisering, die kin-

> derlijk, doelloos aandeed, en toch vol was van een soort troostende genoegdoening voor iemand, die in de werkelijkheid van het bestaan onbevredigd blijft. Soms als ze zo in de tuin stond, terwijl haar man binnenshuis zijn krant las of in zijn stoel zat te slapen, gingen minuten voorbij, waarin ze niets dacht, niets voelde. Ze was een deel geworden van de hemel, van de aarde, van de voorbijtrekkende winden. Als het regende, was ze de regen. Als de donder de vallei van de Ohio binnenrolde, sidderde haar lichaam zacht. Als een kleine, liefelijke figuur van steen had ze het Nirwana bereikt.

Hier mogen we bijna spreken van een vegeteren der ziel in de atmosfeer van de onbegrensde vlakte en de natuurlijkste natuur, van een onderbewustzijn, dat om bewustzijn worstelt, was het niet, dat de schepper van deze passage als ieder kunstenaar zich bewust moet zijn van zijn ‘manière’, ook zonder dat hij zich helder rekenschap geeft van de zielsmotieven, die deze manier hielpen bepalen. - Met al zijn donkere freudiaanse allures blijkt Sherwood Anderson de dichter van Amerika's vreemde zielen, de hobo's, de simpele wijsgeren van de onooglijke stadjes, de onbekende dromers, wier leven nog niet is aangevreten door het zelfmoordend tempo van de tijd. En - ‘they are America too’.

(Slot volgt.)

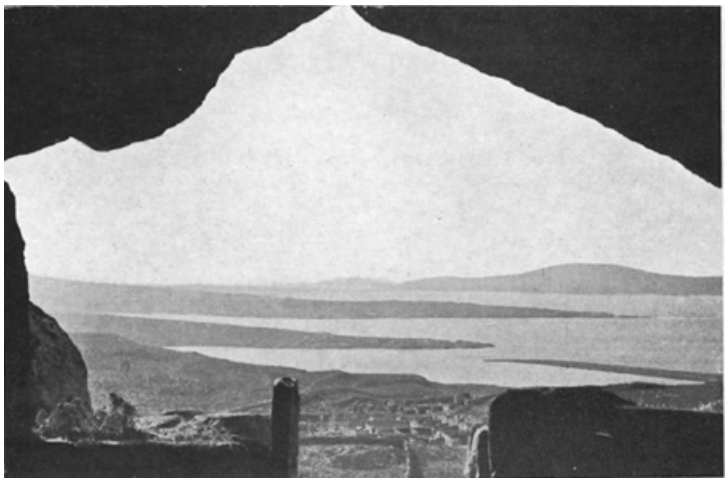

Delos, gezien van de ‘drakengrot’

Theaterstraat te Delos

Cisterne van het theater te Delos

Delos
Door R. Blijstra

Van Mykonos vaart men naar Delos in een combinatie van zeilschip en motorboot. Het is een raar gezicht een zeil bol te zien staan, terwijl de machine dreunt, maar het gaat vlugger en de overvaart biedt geen ongewenschte verrassingen.

Bij het aan wal gaan zorgt Delos daar echter in ruime mate voor en het kost me heel wat zelfoverwinning den kapitein van de boot te zeggen, dat ik niet meteen om elf uur terugga, maar eerst den volgenden dag. Een romantisch aangelegd schrijver vertelt, dat zijn voet bij het aan wal gaan onmiddellijk een blok marmer raakte (het cementen steigertje was er toen zeker nog niet), maar ik glijd na nog geen tien passen gedaan te hebben uit op eenige dierlijke uitwerpselen, die even recent zijn als het marmer oud. Ik had niet naar den grond gekeken maar kinderlijk verbaasd rondgestaard over dit veld van kille leelijkheid.

Ik loop langs het smalspoor, dat van het museum naar de haven loopt en kijk over deze platte woestenij van steen, die mij herinnert aan een openluchtatelier van grafmonumenten, reusachtig, overdonderend groot, maar nutteloos en weinig imponeerend.

Het museum, het pavillioen van het office hellénique du tourisme, de huizen der opzichters en archeologen, zij steken als pretentieuze moderne gebouwen boven dit meer van marmer uit en maken zichzelf en hun omgeving nog leelijker dan ze al zijn. Hier en daar zie ik heel in de verte een eenzame zuil opsteken, mager als een lucifershoutje, op een slecht geplaveid marktplein tusschen de steenen gestoken. Zuchtend zet ik mijn koffertje neer en stort me dan maar in den rijstebrijberg. Het moet gebeuren.

Het eerste, waar ik als doodonschuldig tourist zonder andere gedachten dan mijn geest te laven met deze dorre, doch

eerbiedwaardige antiquiteiten tegen aanloop is een volledige phallus, die als een ouderwetsch mortier op korte wielen naar het water staat gericht. Ik kijk om mij heen en bevind mij te midden van deze symbolen, die men nauwelijks symbolen kan noemen, zoo goed zijn ze in alle anatomische bijzonderheden uitgewerkt. Deze kanonnen van viriliteit schieten over het heiligdom heen en omhullen het met een fontein van sperma. De opstelling ontlokt mij even een glimlach: het Dionysion, dat kan ik wel raden zonder in de gids te kijken, datgene wat uit de schoolboekjes geweerd wordt, waardoor wij niet-klassici altijd zoo'n steriel idee van Griekenland krijgen...

Als men ijverig en nauwgezet is en nu eenmaal toch een dag moet blijven in een plaats, die men het liefst meteen den rug had toegedraaid, dan komt men er wel uit: het hieron van den Delischen Apollo is uit te visschen met geduld en doorzettingsvermogen. Ik weet nu, waar de portiek van Antigone stond en het sanctuarium der stieren en het prytaneum en de tempels van Apollo en Artemis, de portiek van Philippus, het groote beeld van Apollo (ik heb zelfs zijn rug en zijn dijbeen bewonderd, een paar ruwe blokken marmer), ik weet de oikos van de Naxiërs, het huisje van de Atheners, maar als men zich eenvoudig een hoop steenrommel voorstelt, verspreid over een vlakte van 180 bij 130 meter dan is men ook in het hieron geweest.

Het eenige, wat men dan nog moet prijzen is de netheid der archeologen, die alle steenen netjes geklassificeerd hebben naar de herkomst, trommelzuil bij trommelzuil, architraafblok bij architraafblok, precies den afstand uitmetend, ongeveer 50 c.M. bij elk stuk. Men ziet hier niets en alles. Men ziet niet één aardig, ‘toevallig’ smaakvol gearrangeerd stuk ruïne, men ziet echter een groot aantal moeizaam vervaardigde reconstructies, die nooit een grooter hoogte bereiken dan één meter en als archeoloog kan men aan de hand van de gerangschikte stukken de gebouwen bijna volledig doen herrijzen. Voor den aestheet is hier alles onecht, gewild, door menschenhand bedorven, voor den man der wetenschap moet Delos een voorbeeld van netheid zijn, een modelschool, een openbaring van verdoorgevoerde systematiek, honderdmaal Eleusis, honderdmaal imponeerender, maar ook honderd-

maal leelijker. Het hieron ligt aan zee en dat maakt wel even indruk, doch ten slotte ligt er in Griekenland zooveel aan zee en hierdoor wordt het ‘grafsteenachtige’ van dit ‘middenstuk van Delos’ niet weggenomen, dat hoogstens even de aandacht vraagt door de enorme hoeveelheid, de duizenden en duizenden kilo's marmer.

Daar in de verte lokken een paar zuilen (ik herinner me met schrik, dat ik op Sounion alle zuilen van Griekenland bijeentellend voor Delos vijf zuilen reserveerde, maar dat was een eerlijke vergissing, er zijn er minstens vijftig, als men die in de huizen van de theaterwijk meetelt; alleen die welke hier bij het veld staan, konden er even goed niet zijn, men ziet ze over het hoofd). Van hieraf gezien is het niet veel, maar dichtbij kunnen zij misschien een eenzaam zwerveling op dit barre eiland troosten. Er moet toch ìets zijn: het heiligdom van Apollo was wel het voornaamste, maar hier bevond zich toch ook een stad? Een groote, welvarende handelsstad, doch neen, eerst de zuilen, het heilige meer, de markten, het fameuze leeuwenterras. Ik weet wat ik hier behoor te zien, ik heb er meer dan genoeg van gelezen, maar ik neem nog eens mijn gids om in de stemming te komen. Als Delos mij niet suggereert, laat ik het dan mezelf doen en trachten ‘op historischen bodem’ te gaan staan, de laatste toevlucht.

Even voorbij de leeuwen, die er van verre zoo veelbelovend uitzien en het ook op de photo zoo goed doen, maar die van dichtbij leelijk gerestaureerd (één leeuw heeft een vierkant cementen zuiltje als poot en ziet er erg mank mee uit, medelijwekkend in plaats van heldhaftig en in steen bepaald belachelijk) en ruw behouwen zijn, ga ik zitten voor het huis van de Poseidoniasten en naast het huis van den diadumenos, waar een copie van den beroemden Olympischen overwinnaar van Polykleitos gevonden is. Het is hier reeds ‘huiselijker’ en ik tracht me nu aan de hand van de historie op te vijzelen tot ‘alles weten is alles mooi vinden.’

De geschiedenis van Delos kan men verdeelen in twee stukken, die wel niet geheel gescheiden zijn, maar toch het aspect van de stad in twee verschillende periodes verklaren: het was eerst heiligdom en daarna handelsstad, het Delphi en Korinthe der Cycladen.

Het begon met de geboorte van de tweelingen Apollo en

Artemis: het eenzame, dorre eiland werd een heilige plaats onder protectoraat van Naxos en later van Athene. Bedevaartplaatsen eischen in geografisch opzicht niet veel: zij mogen alleen niet te gemakkelijk, maar ook niet te moeilijk te bereiken zijn, dat is alles. Vruchtbaren grond hebben ze niet noodig, evenmin als achterland, met strategische overwegingen behoeft men geen rekening te houden. Het eigenaardige van Delos is echter, dat zij van heiligdom veranderde in een havenstad van den eersten rang. Men schrijft dit toe aan de gunstige ligging op het kruispunt van zeewegen tusschen Italië, Griekenland en de Oriënt. Natuurlijk zal deze factor een rol gespeeld hebben, het is alleen opvallend, dat zulk een factor altijd zoo tijdelijk is. Onze 'doode' havensteden, Gent, Brugge, Venetië, Narbonne, Tartessos, Vineta hadden alle deze 'gunstige' ligging en werden op een gegeven oogenblik om dikwijls onnaspeurbare redenen verlaten. De haven verzandde of het verkeer verplaatste zich en de bloei was voorbij. In Delos was de opkomst eigenlijk onnatuurlijker dan het verval: zoodra men het eiland betreedt, vraagt men zich af, wat de kooplieden hier te zoeken hadden. Een transitohaven: van schip op schip? Op zijn minst genomen vreemd. Toch heeft dit verschijnsel zich nog in de negentiende eeuw in Griekenland herhaald: Hydra was de eerste haven van het vrijgeworden Hellas, Syra verdrong haar en de beide eilandhavens werden eerst later overvleugeld door de vastelandsteden Patras en Piraeus. In Delos waren het Romeinsche handelslieden en bankiers, die voor de transformatie van de stad zorgden. Nauwelijks anderhalve eeuw duurde de korte, snelle ontplooiing en daarna zakte Delos ineen als een snel verdrogende plant; de ligging scheen toch niet zoo goed geweest te zijn: piraten der Cycladen bedreigden de open, moeilijk verdedigbare stad en hier waren immers twee kansen: het uitgaande, zoowel als het binnenkomende schip liep gevaar en het deed er niet toe welk van beide men nam; ze waren even vol, want op Delos zelf bleef zeer weinig achter.

Zoo heeft deze kruising van heiligheid en koopmansgeest een kort, romantisch en volkomen irrationeel bestaan geleid.

Wat is er overgebleven? De heiligheid ligt hopeloos tegen den grond, netjes gerangschikt weliswaar, maar zonder charme.

De handelsgeest en de daaraan verbonden vrije opvattingen waren hier nu nog rond. Het huis van de Poseidoniasten, waar ik nu zit, heeft weinig met Griekenland te maken, het behoorde aan een confederatie van kooplieden uit Beyrouth en zoo is heel Delos: aan beide kanten van het heiligdom is het handel en handel en nog eens handel en zelfs nu nog, te midden van deze ruïnes speurt men iets van den levendigen geest van geven en nemen en pakken en krijgen en halen en brengen en tellen en verbrassen. Hetgeen ik in Korinthe vergeefs zocht vind ik hier: internationaal verkeer van Goden en menschen en een wat wufte sfeer.

Ik kijk van hieruit over het heilige meer en het heilige meer is droog, maar alle oude huizen hebben nog cisternen, waarin overvloed van water aanwezig is. De zon schijnt over de gladde grijze muren van de magazijnen, die slechts een dak noodig hebben om opnieuw gebruikt te kunnen worden en terwijl ik hier langs en door dit voorproefje van het eigenlijke Delos zwerf, besef ik reeds dat ik mijn dag verder zal doorbrengen aan den anderen kant, in de ‘theaterwijk’, waar de groote villa's staan, de paleizen der rijke kooplieden.

Zonder op of om te kijken loop ik het hieron van Apollo weer door en begeef mij stadwaarts. Straat in straat uit, huis in huis uit, de geheele stad is van mij, overal woon ik in deze verlaten, doch bijna nog heelemaal gave stad. Slechts de daken ontbreken, het is of een reusachtig scheermes de bovenkanten van de huizen heeft weggesneden maar de rest dan ook volkomen intact gelaten heeft; overal treft men hier menschelijke sporen aan: een bad, vergeten in een hoek, stukken van gebruiksvoorwerpen, die te zwaar of te onbelangrijk waren om ze in het museum op te bergen, in den muur gekraste teekeningen van snel zeilende schepen, pleisterwerk met een ‘behangpatroon’, niet mijn smaak, maar hoe ‘bewoond’ maakt het deze kamers, mozaïeken...

Mozaïeken treft men hier in elk huis aan, eenvoudige en gecompliceerde, soms mooi van kleur, soms alleen maar ‘kunstig’, doch altijd geven zij een idee van de welvaart der bewoners. Ik tracht aan de hand van een kaartje de indeeling van deze particuliere huizen na te gaan: hier was de binnenplaats, gewoonlijk met een mozaïek tusschen de in een rechthoek gerangschikte zuilen en daaronder bevond zich de

cisterne, links de keuken en de trap, aan den achterkant de eetzaal, de toiletkamer, de appartementen van de ‘meesters’, van de binnenplaats naar den straatkant toe de vestibule, de kamer van den portier, het vertrek voor de slaven en de winkel. Ik verwonder mij, dat in deze chique behuizingen een winkel gevestigd is, maar het schijnt de gewoonte geweest te zijn. En zoo zijn ze alle: het huis van Dionysos, het huis van den Drietand, het huis van de Maskers, het huis van de Dolfijnen, rijk, weelderig, welvarend, tegelijkertijd smaakvol, verfijnd, gezellig zelfs. Men ziet het: dit moeten prettige huizen geweest zijn om in te wonen, hoewel ze van de straat af geen grootschen indruk maakten; als alle gebouwen in het Zuiden waren zij naar binnen gericht en het centrum van de woning was het impluvium.

Uren kan men door deze stad zwerven zonder zich een oogenblik te vervelen, zij is tegen een lichte helling opgebouwd en men heeft een prachtig uitzicht over de zee en de eilanden voor Delos, maar dat is niet het voornaamste; men staat hier dichter bij de oudheid dan waar dan ook in Griekenland en al is het dan niet de ‘echte’ klassieke oudheid, niet het bloeitijdperk, men leeft toch nog tweeduizend jaar terug en het gaat hier zoo gemakkelijk, men behoeft zich niet steeds voor te houden, dat men op ‘historischen bodem’ staat (er is hier trouwens niet veel gebeurd, wat men historie zou kunnen noemen; het geschiedkundig belang ligt daar beneden in het veld van marmer), het is hier zoo ‘pas verlaten’, dat men zich niet zou verwonderen, als men ergens iemand zou ontdekken, die opgesloten was toen de bevolking vertrok en nu brommend te voorschijn kruipt.

Men lacht niet als de gids vertelt, dat daar het loket was, waar men biljetten kocht voor het theater, zooals men lachte bij het bad van Agamemnon en Klytemnestra: het kan! Wie weet is die baardige dikzak er zelf wel bij geweest en heeft zijn buikje vastgehouden van het lachen, als er een klucht gegeven werd. Het theater ziet er van buiten indrukwekkend uit met den mooisten trapezoïdalen muur, dien ik ooit in Griekenland gezien heb, maar van binnen zijn de banken een beetje door elkaar geschud, alsof men bij de laatste voorstelling een ware orgie heeft gehouden.

Het verwondert mij niet, dat in de stad zelf geen tempel te

bekennen is, maar verder den berg op heeft men Goden in alle soorten en maten. En ook de godsdienst was hier ‘weelderig’: in de eerste plaats de Syrische goden Hadad en vooral Atargatis, de Syrische Aphrodite, die door het wellustige karakter van haar dienst zoo snel populair werd onder de Grieken en Romeinen, dat de Atheners, ongerust geworden om zooveel geloofsijver bij hun landgenooten, een ambtenaar aanstelden om deze religie wat minder ‘aantrekkelijk’ te maken. Verder de Egyptenaren: Isis, Serapis en Anubis en ten slotte Aphrodite zelf... Het is geen wonder, dat de arme Apollo met zijn ‘niets te veel’ het niet uit kon houden tegen al deze vrijgevige concurrenten.

Neen, dan hebben Zeus en Athena het weer veel beter uitgezocht: de Grieken zouden geen Grieken zijn, als ze den top van den Cynthus met rust hadden kunnen laten en hier tronen dan ook de Helleensche Goden par excellence (want Apollo met zijn Delphi en zijn voorspellerij en zijn slang vertrouw ik nauwelijks, niettegenstaande zijn ‘klassieke’ uitspraken). Na de van luxe barstende stad komt men weer in hooger sferen, men ziet weer het blauw van de zee, het grijs van de bergen en men betreurt uit den grond van zijn hart, dat hier niet één zuil is blijven staan, één slechts en deze plek was het centrum van Hellas geweest, het centrum van water en land.

Overal in het rond ziet men eilanden als duikende dolfijnen uit het water schieten, als vreemd gevormde oorlogsschepen opstoomen, als voorwereldlijke dieren lui drijvend met gekartelde ruggen, als draken met den kop onder water, die elk oogenblik gevaarlijk dichtbij op kan rijzen. En Delos zelf, dat hier uitgestrekt ligt als een zeepaard: als de Goden niet op den Olympus zetelden, hadden zij hier hun verblijfplaats moeten kiezen, op dit reusachtige snelvarende schip te midden van het water, dat zooveel meer Griekenland is dan de aarde. Er is langs de helling van den berg een trap uitgehouwen naar beneden, een godentrap, eindeloos lang... een directe verbinding met de onderdanen, met zulke onderdanen, kan zijn nut hebben, heer Zeus, want je kan niet even omkijken of ze doen iets verkeerds: dat zou mijn advies geweest zijn, als men er mij naar had gevraagd, destijds.

De mensch wordt aangetrokken door het lagere (het ligt in

zijn natuur; de zwaartekracht is de schuld van alles) en zoo daal ik gauw weer af naar mijn villawijk en in de schemering verbaast het mij, hoe weinig spookachtig deze eenzame stad is, hoe weinig ruïne met haar gehalveerde grijze muren. Men kan hier geen weidsch gevoel van 'voorbij' en 'dood' krijgen, men speurt hier rond als een rat, die blij is, dat de menschen zijn vertrokken en nu gauw gaat kijken of hij nog iets van zijn gading kan vinden. Hoe tragisch moest dit Delos zijn met zijn leege magazijnen, zijn nauwe verlaten straten, zijn voorwerpen, die tweeduizend jaar geleden voor het laatst werden aangeraakt met het doel ze te gebruiken, maar de stad is vroolijk, onlogisch in zijn dood zooals zijn bloeiperiode onbegrijpelijk was, en ik ben geneigd te denken, dat deze lichtzinnigheid verband houdt met dit geheele fata morgana van speculatief koopmanschap, deze fantasmagorie van nieuwe rijken. De stad mocht er niet zijn, zij kon er niet zijn, zij was er en zij was er niet. Een goocheltoer, volkomen nutteloos en onpractisch, een zeer gecompliceerde goocheltoer weliswaar met erotische goden en losbollige menschen, veel kleur en mozaïek en vermaak, het korte bestaan van een al te uitbundig schitterenden vlinder, een waarschuwing voor ernstig denkende lieden, dat men op deze wijze geen soliede ondernemingen op touw zet, dat men zoo handelend niets 'bereikt', dat eerlijk het langst duurt en dat de spreuk 'zoo gewonnen, zoo geronnen' ook hier geldt, dat men dus bezadigd dient te leven en bezonnen dient te sterven. Maar Delos lacht in zijn graf: het heeft zijn plezier gehad...

Teruggekomen op Mykonos vertelt een inwoner mij met trots, dat zijn voorvaderen tot de piraten behoorden, die Delos plunderden: Let u maar eens op, zegt hij, behalve Delos, dat onderging, ligt geen stad van de Cycladen dicht aan het water, alleen Mykonos. En hij toont mij in één der kapelletjes het graf van Monoli Mermlecha, een beroemd zeeroover en verhaalt, hoe hij als jongen met zijn zusjes verstoppertje speelde. Wekenlang wisten de meisjes zich zoo goed te verbergen, dat geen der jongens haar kon vinden totdat het deze laatsten begon te vervelen en zij de al te slimme speelgenooten volgden. Nu bleek, dat zij de grafsteenen in de kapel oplichten, in het gat kropen en dit zorgvuldig boven haar hoofd sloten. De aankomende mannen, geheel van

streek, durfden slechts op deze lugubere schuilplaats kloppen om de meisjes te beduiden, dat zij haar gevonden hadden en werden vol woede door de furiën achtervolgd, die zich intusschen gewapend hadden met een half vermolmd dijbeen. Deze geschiedenis moest den moed der Grieksche vrouwen illustreeren en ik denk: arme echtgenooten, en dan nog wel afstammelingen van piraten? Het kan verkeeren...

Verzen
Door Joh. de Molenaar

De teruggekeerde

I

De toren rijst, vierkant en grijs,
boven de donkre boomengroepen.
Stil is het dorp; een verre reis
bracht mij hierheen. 'k Zie op de stoepen

oude verbaasde menschen staan,
verweerd, bouwvallig als hun huizen;
die van hun vroege jeugd af aan
hoorden hetzelfde boomenruischen,

dat door mijn droomen heeft gespeeld.
Zij kennen mij niet meer, mijn vrienden;
hun hart en handen zijn vereelt.
Zij bleven blind, doch ik werd ziende.

(Of is het omgekeerde waar
en kregen zij wat ik wou vinden
cadeau bij 't bloeien, jaar na jaar,
en de beschaduwing der linden?)

II

Mijn eerste doel, daar, achteraf,
het lage huis waar 'k werd geboren;
en, verderop, 't verwaarloosd graf
van wie ik eeuwig wou behooren

en toch verliet: een stuurloos man,
nu tot het laat besef gekomen:
al wat ik won is minder dan
dit huis, dit graf, het lied der boomen...

Koortsnacht

Ik denk aan al mijn vrienden, 'k hoor hun stemmen,
duid'lijk, alsof zij in de kamer zijn
en wat ik voel elkaar beduiden: mijn
onduldbaar blijzijn en vreemddof beklemmen,

al mijn gedachten, nimmer meer te remmen.
Moet ik dan alles wat ik eenmaal dacht
duizendmaal óver denken dezen nacht,
waarin die menschen als een niet te temmen

horde onophoudlijk zeggen wat ik denk?
Hooge en diepe stemmen, door elkaar...
Onmachtig ben ik om dien stroom te stuiten,

springvloed van vriendschap als een wreed geschenk.
't Sonnet dat ik, ten afweer, in elkaar
zet, maakt de hel compleet: hoor, hoe ze fluiten!

Boven den afgrond
Door Dr. M. van Blankenstein

Jean François Gravelet, die onder zijn artistennaam Blondin niet enkel wereldvermaard geworden, maar ook wereldvermaard gebleven is en thans nog, 114 jaar na zijn geboorte, als het onvergelijkelijk voorbeeld van alle koorddanserij beschouwd wordt, heeft den grondslag tot zijn zoo degelijken roem gelegd door wandelingen over de Niagara. Een koord, 335 meter lang, en bijna 50 meter boven het water gespannen, vormde daarbij zijn weg. Steeds sensationeeler, zenuwprikkelender maakte hij deze vertooning. Hij deed zijn wandeling geblinddoekt, in een zak, met een kruiwagen, op stelten, en eens met een pauze halfweegs om daar een ommelet te bereiden en op te eten. Het hoogtepunt echter vormde zijn overtocht, waarbij hij een man op den rug droeg.

Wij zien thans een, op dit toppunt van sensatie lijkend tafereel in de Europeesche politiek. Een man loopt op een koord, over afzichtelijke afgronden. Op zijn rug draagt hij een figuur, die minder vertrouwen in haar drager heeft, dan eens de vrijwillige passagier van Blondin heeft bezeten. Immers, deze figuur heeft zich niet vrijwillig aan de kunstvaardigheid van den koorddanser toevertrouwd. Zij is: de vrede in Europa. De man, die haar meeneemt op zijn angstwekkende tocht, is: de ‘Führer’ aller Duitschers.

Hitler heeft eens van zich zelf gezegd, dat hij handelde met de onfeilbaarheid van den slaapwandelaar. Daarin heeft hij zelf een vast geloof. Steunend op dit geloof heeft hij reeds zeer gevaarlijke dingen gewaagd, en zal hij nog gevaarlijker dingen wagen. Waarschuwingen kunnen hem een tijd lang afhouden van de plannen, waarmede zijn geest zich bezig houdt, plannen die hij al jaren geleden in Mein Kampf geschetst heeft, en waarvan hij zeker niet voorgoed kan worden afgeschrikt, nu het noodlot van het Duitsche volk hem een macht heeft geschonken, die te boven moet gaan wat eens zijn

stoutste verwachtingen konden zijn. Niet een kalm afwegend, rustig denkend, en volgens dit rustige denken handelend man zien wij in Hitler den tocht op het koord ondernemen. Hij handelt volgens zijn intuïties, waarin hij, blind geloovig in zijn voorbeschikking, meer vertrouwen heeft dan in eenig deskundig, zorgvuldig afgewogen advies. De slaapwandelaar kiest niet het oogenblik van zijn handelen. De drang komt over hem, en hij stapt op het koord, steeds daarmede zijn omgeving overrompelend. Zooals bij Blondin is er een geregelde stijging in het gevaarlijke van zijn waagstukken. En op zijn schouder draagt hij dan de figuur, waarvan ik zooeven sprak, de figuur die ons aller lot vertegenwoordigt.

Eenige maanden zijn verloopen, sedert Hitler, bijwijze van nieuwe overrompeling, de hand op Oostenrijk legde. Europa is sedert niet meer tot rust gekomen. Zóó sterk als nu is het algemeene wantrouwen in de plannen van Berlijn, de bezorgdheid voor den vrede, te voren nog niet geweest. De methoden, die in het, bij het Derde Rijk ingelijfde Oostenrijk door de veroveraars worden toegepast, verergeren die vrees. Oostenrijk, het op zijn eigen wezen zoo trotsche land, wordt meedoogenloos geprussificeerd. De middelen, waarmede S.A. en S.S. in het eigenlijke Duitschland hebben gezegevierd, vinden toepassing met een volledigheid en een wreedheid, waarvoor de wat oostelijker ligging in Europa misschien eenige verklaring levert. In Duitschland hebben een behoefte aan goedpraten en slechts geleidelijk afbrokkelende schaamte, den groei van het barbarisme nog geruimen tijd vertraagd. In Oostenrijk wordt dit stadium gretig overgeslagen. Alles gaat daar onbetoombaarder in zijn werk dan wij het in Duitschland hebben zien gebeuren. De plunderingen, de mishandelingen, de vernederingen, niet slechts tegen Joden gericht, maar ook tegen andere bestrijders, waaronder lieden van zeer hoog gehalte, kreeg het Oostenrijksche volk in veelvoudig versnelde film voor zich afgedraaid. Men maakte geen omhaal en roofde de vermogens, als persoonlijke buit, uit de huizen, voorzoover die daar te vinden waren. Men zette rijke lieden, vooral rijke Joden, gevangen, met de voorspiegeling, dat zij zouden worden losgelaten, zoodra zij bepaalde, heel hooge bedragen zouden hebben afgestaan. Men nam lieden met zeer plutocratischen, internationalen naam gevangen,

niet enkel om hun hun, zich in het buitenland bevindende rijkdommen af te persen, maar ook om aan hun buitenlandsche betrekkingen nog weer andere hooge eischen te kunnen stellen, als loskoopsom voor deze gijzelaars. Sadisme zwaaide onbelemmerd den scepter, gelijk in Duitsche concentratiekampen en gevangenissen. Een epidemie van zelfmoorden, zooals nu nog in Oostenrijk voortwoedt, heeft Europa, tenminste het moderne Europa, nog nooit gekend. Men vertelt de Joden, dat zij het land moeten verlaten. Als zij echter den wensch daartoe te kennen geven - ook de onbemiddelden - dat wordt het hun geweigerd. Men gaat voort, bekende Oostenrijkers naar Duitsche concentratiekampen te brengen. En nog steeds zijn die concentratiekampen, om grondige redenen, als een hel gevreesd.

Oostenrijk, en de Oostenrijksche geest moeten nu worden uitgewischt. Het lijkt niet waarschijnlijk, dat dit gelukken zal. Maar slechts een Oostenrijker, vervuld van bewondering voor den Pruisischen geest, kon zóó zonder eenigen schroom deze cultureele en intellectueele uitroeiingspoging op touw zetten. Voor zóó harde hand is onmetelijk geloof noodig. Maar de man, die met de onfeilbaarheid van den slaapwandelaar meent te handelen, bezit dit geloof.

En onder de bescherming van zijn gezag komen dan de horden. Zouden de klachten uit Oostenrijk over deze teistering tot hem doordringen? Eerst waren het de plunderaars voor eigen rekening. Nu komt de stelselmatigheid van boven af, die in Goering haar gebieder en ook haar symbool vindt. Wat de Oostenrijker met zuinigheid en vlijt verzameld heeft aan voorraden voor een, zelfs in schamelheid nog verzorgd bestaan, wordt opgeëischt, onder strenge dreigementen. De het grondigst aangepakte gelijkschakeling na die der pers is de gelijkschakeling onder Goering, den man van ‘beter kanonnen dan boter’, van ‘beter ijzer dan vet’, de man die de verpersoonlijking is van den offers vragenden staat, zonder de verpersoonlijking te wezen van het offer zelve, of van de spartaansche leerstellingen, die hij verkondigt. De tweede gelijkschakeling is die onder Streicher, waarvan Streicher de verpersoonlijking mag heeten, man als hij is van ontaarde fantasie, aan wien de Duitsche jeugd ter bewerking met pornografische verbeelding, met giftige en leugenachtige rassenhaat

met sadistische vormen van kwelling en vervolging, overgeleverd is. En dan is er nog velerlei andere gelijkschakeling, die der verruwing van zeden, die van het vandalisme, van de anticultureele, antihumanistische, antigodsdienstige dwingelanden.

Met zelfs na al onze ervaringen ons nog verrassende wildheid ziet men den geest van het Derde Rijk zich op Oostenrijk werpen, het uiterlijk aan banden leggen, het innerlijk vermorzelen. Oostenrijk, nationaal-socialistisch gezind of niet, is overwonnen. Niet door het feit van de inlijving. Want het grootste gedeelte der Oostenrijkers heeft sedert 1918 in een of andere periode - of gedurende al dien tijd - den 'Anschluss' gewenscht. Oostenrijk is overwonnen, omdat de veroveraars zich hebben geworpen op datgene, wat de Oostenrijkers onder welken vorm van Anschluss ook, tot iederen prijs begeerden te handhaven: Hun Oostenrijksch wezen, hun eigenaardige Oostenrijksche cultuur, levensvormen, denkwijzen.

Waar de moderne, totalitaire staat zich als overwinnaar voelt, kent hij geen genade. Wee den overwonnene, is steeds zijn leuze. Hij wenscht niet enkel te overwinnen, hij begeert ook van zijn overwinning te genieten in het aanschouwen van de vernietiging van den overwonnene. Niet slechts het begrip humaniteit is, als 'undeutsch', uit de gedachtenwereld verbannen; ook iedere grootmoedigheid. Grootmoedigheid wordt minder geduld dan haar tegendeel, het sadisme. Geen dapperen tegenstander vindt erkenning van zijn dapperheid, tenzij in de eer als extra gevaarlijk te worden beschouwd en extra te worden mishandeld. Kwelling is er te over. Zelfs moord. Voor den gekwelde is er geen recht.

Het is noodig dit nog eens uitdrukkelijk te zeggen, want niet slechts uit Duitschland, maar ook door Nederlanders, die zich de bestempeling van nationaal-socialisten niet laten welgevallen, worden geregeld pogingen gedaan ons te doen gelooven, dat het alles zoo erg niet is, dat het slechts bijverschijnselen zijn van een genezingsproces of van een belangwekkend tasten naar nieuwe levensvormen. Dit tasten bestaat en is belangwekkend. Maar de door ons opgesomde verschijnselen zijn geen bijverschijnselen. Zij zijn het resultaat

van de moreele uitholling van een volk, van een moreel vergiftigingsproces, dat niets van een genezingsproces heeft, maar integendeel het tragisch bewijs levert van den ernst van de ziekte. Het is misdadig te vergoelijken en over het hoofd te zien. De vloed van ballingen over Europa, het gekerm, dat ons nog steeds - hoe moeizaam ook - uit de concentratiekampen bereikt, de geestverbijsterende, nooit rustende, uiterlijke propaganda, waarvan het heele Duitsche volk tegelijkertijd voorwerp en werktuig is, de giftige haat, die wordt gepredikt, en nu de jongste ervaringen in Oostenrijk, de demonstratie in dat land van de hoogte, waartoe de verwildering reeds gestegen is, laten niemand meer de moreele vrijheid tot vergoelijken.

Wie tracht te vergoelijken is zoo onwetend, dat zwijgen hem zou betamen. Weet hij, dan heeft hij geen geweten of is hij aangetast door het verval van moreel onderscheidingsvermogen, dat niet enkel binnen de Duitsche grenzen zijn slachtoffers vindt. Velen hebben de gruwelijkste terreur in Rusland vergoelijkt. Zij hadden nog de verontschuldiging van den grooten afstand, die het gemakkelijk maakte niet te zien en te hooren. Maar wie niet opzettelijk voor de gebeurtenissen, welke zich zoo dicht in onze nabijheid afspelen, oogen en ooren sluit, kan zich nog ternauwernood met onwetendheid als overtuigend voorwendsel verontschuldigen: Zóó luide zijn de kreten, die ons bereiken, en zóó onwraakbaar is menig getuigenis.

Er was een tijd, dat het onderwerp het publiek ‘vermoeide’. Men had nu genoeg gehoord van gruwelen. Nu wist men het wel, nu wenschte men wat anders te hooren. Vijanden van het Duitsche regime heb ik dat hooren betoogen. Het ging hun ten slotte zelf niet aan, en het was niet interessant meer. Beseften zij niet, dat in onze wereld het kwade en wreede zoo gemakkelijk vergeten wordt, en steeds weer nieuwe hanteerders vindt, omdat de ervaring leert, dat de gevoelens van het publiek er weldra voor afstompen, en de dader dan geen verder verwijt hoort? Op het oogenblik zijn de ‘verveelden’, de ‘afgestompten’ weer wakker geschud. Het gebeurde in Oostenrijk heeft zeer daartoe bijgedragen. Misschien gaat het ons toch wel aan, heeft men ontdekt. In andere landen is dat verschijnsel veel sterker nog waar te nemen dan bij ons. In Zwitserland vond ik, bij de Zwitsers van Germaan-

schen zoowel als van Romaanschen stam, een ontzetting die veel grooter was dan die in ons land. Uit Amerika verneem ik van vele kanten, dat de indruk der gebeurtenissen machtiger geweest is dan in onze wereld. Maar, zooals gezegd, ook in ons land is het ingeslapen bewustzijn van velen weer ontwaakt. Misschien minder uit medegevoel voor de slachtoffers dan uit besef van eigen gevaar. Men vreest niet slechts de razernij van een Streicher, waarmede stelselmatig millioenen menschen geregeld worden ingeënt; men vreest niet enkel de verwoestende luchthorden, waarmede Goering de buitenwereld dreigt; men vreest vooral, en bovenal het geloof van Hitler in een zending, een eerlijk, maar fanatiek en gevaarlijk geloof, dat in zijn uitingen een geesel Gods kan worden voor Europa. Men houdt zijn hart vast voor Tsjechoslowakije, zooals men in ons land nog nooit zijn hart voor een zoover verwijderd land heeft vastgehouden. Nu de collectieve veiligheid zeer in aanzien is gedaald, is het besef ontwaakt voor de beteekenis der collectieve onveiligheid.

Men spreekt van spanningen en ontspanningen. Men constateert den toenemenden overmoed der Sudeten-Duitschers, die niet slechts eigen vrijheid verlangen, maar tevens het recht, andere burgers van het land hun vrijheid te ontnemen, en de nationale meerderheid een buitenlandsch beleid op te dringen. Men ducht de zegepraal van Europa's onheil door opzettelijk gewekte moeilijkheden in het Boheemsche gebied. Men weegt de gevaren en geruststellende verschijnselen tegen elkaar af volgens oude maatstaven. Maar tegelijkertijd weet men, dat alles tenslotte berust op dien éénen man, die den vrede over den afgrond draagt, en die in de onfeilbaarheid van zijn, voor niemand berekenbare intuïties gelooft. Dat is nu de positie van Europa, van de wereld misschien. Eén innerlijke storm, die zoo gemakkelijk van buiten uit gewekt kan worden, één elatie van geloof in het gebodene van handelen, een golf van onberekenbare verbittering: en de kostbare last ligt in den afgrond. De drager dan waarschijnlijk ook. Maar is dit een troost voor den ondergang van een groot deel van Europa?

Er is geen grooter gevaar in deze dagen dan te vergeten en te vergoelijken, de dingen onschuldiger te achten dan zij zijn of er zijn oogen geheel voor te sluiten. Want dit is hetgeen

een propaganda van ons wil, die tot taak heeft ons weerstandsvermogen te verzwakken. Hier ziet men weer de tegenstelling tusschen Hitler en zijn wilde of verachtelijke medewerkers, gelijk ik die beschreven heb in de gebeurtenissen in Oostenrijk. Van een Dr. Goebbels en zijn systeem gaat, naar buiten tenminste, een listige propaganda uit, die met de, tijdens den oorlog door verschillende mogendheden ingevoerde methoden werkt, in zeer verbeterden vorm dan. Zij moet de wereld overtuigen van het onschuldige, het redelijke, het onvermijdelijke van de handelingen van het Duitsche regime. Hitler echter bekommert zich niets om dit 'beleid'. De handelingen, die hij van tijd tot tijd gebiedt, de toepassing van zijn beginselen, welke hij meedoogenloos verangt, met alle kracht van zijn fanatiek geloof, slaan er dwars door heen, hebben de uitwerking van de knapste propaganda steeds weer te niet gedaan. Het was het onbedoeld effect van zijn besluiten. Want zelf lijdt hij weer onder de critiek, die hij in de buitenwereld vindt. Ik heb daar, naar aanleiding van zijn 'lustrumrede' in de eerste dagen van Februari reeds op gewezen, als een zeer merkwaardig, en menschelijk zeer tragisch verschijnsel.

De onmogelijkheid, bij een binnenlandsch en buitenlandsch beleid, als in Duitschland gevoerd wordt, sympathieën in de buitenwereld te winnen of te behouden - tenzij bij gelijkgestemde gemoederen, die nergens zeer talrijk zijn - heeft de Duitsche propaganda nu vormen gegeven waarvoor men ten zeerste op zijn hoede moet zijn. Zoo is het steeds geweest te Berlijn: Ais de zedelijke verovering mislukte, moest dwang voor zachter middelen in de plaats treden. Het is de geschiedenis van de germanisatiepogingen onder de Polen, Franschen, Denen in het keizerrijk. Dr. Goebbels en de zijnen hebben geen terrein kunnen winnen, maar hebben, integendeel, steeds meer terrein verloren. De volledig geworden gelijkschakeling van de N.S.B. in ons land weegt niet op tegen de stemmingen, die nu in Amerika zijn gewekt, tegen het wantrouwen, dat zelfs autoritaire landen in Zuid Amerika tegen het Duitsche element aan den dag leggen. Die gelijkschakeling is zelfs geen vergoeding voor het opleven van de bezorgdheid en den afkeer voor barbarisme in het, gelukkig zeer sterk overwegende, gezonde gedeelte van ons volk. En-

geland is verloren gegaan, zij die er vertrouwen wenschten te toonen, zijn voor het oogenblik ad absurdum gevoerd. In Zwitserland is de nazificatie volkomen mislukt. Er is op het oogenblik geen volk in Europa vastberadener op zijn hoede, onomwondener in zijn oordeel dan het volk van Duitschsprekend Zwitserland.

Met zachtheid gaat het niet meer. Waar overreding faalt, moet brutaliteit te hulp komen. De Duitsche pers, het streven van Zwitserland naar versterking van zijn neutraliteit toejuichende, meende de Zwitsers te moeten duidelijk maken, dat daartoe ook moreele neutraliteit behoorde, d.w.z. het nalaten van critiek op hetgeen er in Duitschland gebeurt! De Zwitsersche pers was reeds daarop voorbereid. Zij had onderhandelingen gevoerd met de Duitsche pers over 'moreele ontwapening'. Men zou elkaar niet meer aanvallen, gelijk men te voren gedaan had. De Duitschers zouden zich van vijandige uitlatingen tegenover Zwitserland onthouden, als in de Zwitsersche pers niet meer dingen voorkwamen, waarover de Duitschers zich met recht konden beklagen. Het waren ongelijksoortige partners, die deze vredesconferentie hielden. De Duitsche pers heeft te schrijven wat haar overheid haar gebiedt; men moest dus de zekerheid hebben, dat de Duitsche overheid het woord van de Duitsche vertegenwoordigers als haar woord zou eerbiedigen. De Zwitsersche pers sprak namens zich zelf, in het trotsche bewustzijn van haar onafhankelijkheid. Zij verklaarde zich bereid en in staat te verhinderen, dat voortaan wilde, ongecontroleerde berichten over Duitschland in de Zwitsersche bladen verschenen. Daarmede echter namen de Duitschers geen genoegen. Daar kwam het voor hen feitelijk niet eens op aan. Niet de onderdrukking van lichtvaardige berichten was het, wat zij wenschten, maar een onderdrukking van alle onvriendelijke critiek, ook op juiste berichten. Toen hebben de Zwitsers de onderhandelingen onmiddellijk afgebroken. Zij waren niet verbaasd, toen de Duitschers nu het nalaten van critiek op het buitenland als een der eischen stelden voor de Zwitsersche politiek. De Zwitsers echter stellen zich hun neutraliteit als een versterking en beveiliging van hun zelfstandigheid voor, niet als een gelijkschakeling onder de censuur van Dr. Goebbels.

Deze Zwitsersche ervaring is belangwekkend, in verband met dingen, die wij zelf in den laatsten tijd hebben beleefd. Sedert jaren hebben de Duitschers getracht, de Nederlandsche pers te intimideeren. Zij hebben gemeend, veel te kunnen bereiken door de bladen in hun advertentiekolommen te treffen. Zij doen dat niet enkel in Nederland. Ook in Scandinavië wordt dit middel toegepast. Toen de eerste pogingen geen, of weinig, resultaat opleverden zijn zij verder gegaan. Zij hebben pressie uitgeoefend op Nederlandsche firma's, die met Duitschland zaken deden, teneinde deze firma's te bewegen, hun advertentiebudget als strijdmiddel in dienst van de Duitsche afdreigingspolitiek te stellen. Zij gingen nog verder, en dreigden groote oeconomische organisaties in Nederland met een boycot, als zij er niet in slaagden, dat bepaalde bladen, waarop, naar zij meenden, die organisaties een moreelen invloed bezaten, vriendelijk voor Duitschland gingen schrijven. Schrijver dezes persoonlijk bereikten herhaaldelijk dreigementen, dat men ‘hem wel klein zou krijgen’. Hooggeplaatste Duitsche ambtenaren in Nederland bevestigden dit onvoorzichtiglijk tegen derden, beriepen zich op reeds bereikte resultaten. Dit stelsel heeft weinig opgeleverd. Nu gooit men het over anderen boeg.

Dit was te verwachten na Hitler's lustrumrede, waarin hij met zoo groote verbittering over de buitenlandsche pers sprak. Zijn toon was dreigend; men kon dus begrijpen dat de instanties te Berlijn ‘iets’ ondernemen zouden. Zij zijn gaan dreigen, de Völkische Beobachter was daarbij hun belangrijkste instrument. Het blad dreigde met oeconomische vergelding, alsof Duitschland oeconomisch niet nog kwetsbaarder is dan Nederland, en alsof er niet zooiets als een sterk actieve Duitsche handelsbalans ten opzichte van Nederland bestaat. Ik weet, dat men het probleem niet grofweg zoo stellen kan. Maar zeker had het plomp geschrijf van Hitler's eigen orgaan nog geen verdere beteekenis dan een onoordeelkundig geprobeerde bangmakerij. Men zou, als Nederlander, hebben kunnen hopen, dat onze pers even beslist en even eenstemmig positie daartegenover genomen zou hebben als de Zwitsersche pers dat heeft gedaan. Duitsche afdreiging is ongevaarlijk, mits men niet den geringsten twijfel laat bestaan omtrent het vruchtelooze ervan. Dat hebben, in een vroeger

stadium, zekere groote oeconomische organisaties niet gedaan, tot hun eigen schade. En ik vrees dat het tafereel in onze pers tegenover den Duitschen aanslag op hetgeen precies het kostbaarste bezit van onze natie is, op het bezit waarvoor zij steeds trots verkondigt 'tachtig jaar gevochten te hebben', voor zekere Berlijnsche lezers nog niet voldoende duidelijk is geweest.

Men zal nog meer beleven van dien aard. Berlijn wordt niet bescheidener, verzwakt niet in aanmatiging. Het stelsel van dreigen en overbluffen heeft reeds te groote resultaten voor de totalitaire staten opgeleverd om nu door hen te worden verlaten. Wij mogen hier geen rest overlaten van onzekerheid, die te Berlijn zou kunnen worden opgevat als het eerste, nuttige bezinksel van zijn werk. Berlijn zal te meer behoefte krijgen aan onderdrukking van vreemde critiek, naarmate zijn daden duidelijker gaan spreken. Het heeft in de laatste twee maanden teleurstellende ervaringen opgedaan met het effect op de buitenwereld van zijn beleid en van hetgeen onder dat beleid aan wandaad kon geschieden. Het aarzelen tegenover Tsjechoslowakije bewijst, dat Berlijn de ontstelde openbare meening in den vreemde als een gevaar heeft leeren beseffen. Het zal trachten dit 'kwaad' in den wortel, d.w.z. in de berichtgeving, aan te pakken. De middelen, waar het mee geschieden zal, zullen grof zijn. Hitler zelf heeft in zijn lustrumrede verkondigd, in de houding van de pers in de buitenwereld aanleiding te hebben gezien tot verhooging van het tempo der Duitsche wapening. Het Duitsche gebrek aan gevoel voor schakeeringen kwam in dit woord bedenkelijk tot uitbarsting. De middelen tot intimidatie zullen onze verbazing kunnen wekken. Wie ze het krachtigst en het eendrachtigst terugwijst, zal er het minste last van hebben.

De man op het koord maakt soms vreemde sprongen. Deze echter zijn nog niet gevaarlijk voor zijn last. Zij verschrikken niet, omdat men den zin ervan begrijpt. Wat men vreezen moet zijn intuïtieve acties van onberekenbare strekking, en waarvoor Duitschland inderdaad al zijn krachten in de schaal zou willen werpen. En die zijn bij hem ieder oogenblik mogelijk.

De tafelronde
Door P.H. Ritter Jr.

III

Een oogenblik later is de binnentuin van stemmen vervuld en van gelaten, die dichtbijeen zijn en groot en sprekend van kleur, en ook heeft ieder gelaat een eigen, afzonderlijke aandacht, los van de bemoeienis met het gesprek. Het is een groep als op een primitieve schilderij, tusschen de kloosterstilte van de muren en de kleine bloemen, en met daarachter de minutieus bewerkte raadhuistoren, waarboven een wolk als een poederdons hangt in de lucht.

Er is het witte, bedaagde en deftige, maar in zijn groevenspel wanhopige gezicht van Ds. Eberhard, waaraan de witte baard zich bevindt als een profetisch aanhangsel. Er is weer het bolle, glimlachend voorovergebogen Chineezen-gezichtje van Mr. Smart, die van zijn trapje naar beneden gekomen is, om lekkernijen te brengen aan zijn gasten, er is het blanke, nog jonge gezicht van Louise Calon. Zij is statig en elegant, en ze heeft haar hand gelegd, een lange, nerveuze hand gelegd op den schouder van August Weber, wiens pioen-roode kop grijnst in een lach, maar zijn donkere oogen staren verbijsterd naar de aarde. En daar is Oude Vogel, voor wiens sprakelooze verbazing heel deze pantomime zich verheft.

- ‘Onze eerwaarde is nog steeds op zoek naar God.’ Dat ironische woord kaatst August Weber opeens tusschen al deze menschen, die niet weten wat ze tot elkaar zullen zeggen, nadat August en de dominé aan Oude Vogel zijn voorgesteld. ‘Maar wij zullen Hem wel vinden, nietwaar goede vriend?’, zoo gaat August Weber voort. ‘Wij doen niets dan wandelen langs de dijken en schorren, om het Mysterie te ontdekken, dat hij aan zijn Gemeente verklaren moet.’

- ‘Jullie wandelen te veel, en jullie zoeken en denken te veel,’ zoo gaat Louise dan voort, haar stem is als een wee-

moedige begeleiding van Augusts cynische alleenspraak. - ‘Wij hebben veel gewandeld en diepzinnig gesproken,’ zegt dan de dominé, die voor den nieuw-binnengekomen gast zijn twijfel verhullen wil.

- ‘Waarom wandelen wij niet meer samen?’ vraagt zij dan, verwijtend, en zij ziet hem aan met een blik, die niet is te weerstaan. ‘Wil je nu heelemaal niet genezen worden van je gedachtenvlucht? Het is toch zooveel beter het leven, het geluk te nemen, dat vlakbij ons ligt.’

- ‘Jij bent een heele lieve vrouw,’ roept August Weber dan uit, en hij neemt haar hoofd in zijn handen, in een weifeling tusschen humor en teederheid. En dan plotseling bukt hij zich, hij raapt een glinsterend kiezelsteentje van den bodem, en werpt het hoog in de lucht, en allen kijken het onwillekeurig na, zooals het als een fonkelend zilveren voorwerpje scheert door het avondblauw.

- ‘Nu, wie doet het me na?’ vraagt August dan jolig.

Alle drie mannen, die dit spel omringen, begrijpen, dat er alleen maar een tweegesprek zich heeft ontwikkeld tusschen dezen man en deze vrouw, maar August Weber gaat nu zitten op een oude steen met vreemde inscripties, en hij rookt een cigarette: ‘Come, mr. Smart, we shall take tea together,’ en mr. Smart draagt al maar thee en koekjes aan, en August wordt uitbundig, gewild-uitbundig, hij klopt op schouders, hij vertelt anecdoten, hij steekt den draak met al zijn metgezellen... hij vecht met zijn drang naar alleen-zijn, en zijn geschater klinkt op tegen de muren, rul in de immer nadrukkelijker stilte, die tusschen de zwijgende huizen daalt... Dan, langzaam, en moeizaam, geeft hij zijn vreugde op, en het gebronsd, gespierd gelaat valt in zijn groeven terug, de donkere oogen richten zich weer wezenloos naar de diepte. - Hij springt op; hij neemt het fijne, buigende rieten wandelstokje waarmee hij gekomen was weer tusschen zijn arm: ‘Kom jongelieden, jullie moet het nog even zonder mij doen, - ge weet het mr. Smart, - een kleine vertreding is noodig, voor de Tafelronde begint.’

Maar als hij langzaam het trapje bestijgt, dan is Louise vlakbij hem. ‘Toe August, waarom nu alleen? Laat ons toch samen...’ ze vleit zich tegen hem aan, ze legt lenig haar arm om zijn middel, ze omvaamt en omvangt hem, en Oude

Vogel ziet deze gezellen tegen wil en dank verdwijnen in de duisternis van de Gothische zaal. -

Dra voelt mr. Smart weer den drang, den immer hem voortstuwenden drang om van den een naar den ander te gaan. ‘Well, I think, it is my time. I shall leave you alone. I like it, to leave my people alone. There is freedom here.’ En als hij is weggestrompeld, ben ik alleen met dominee Eberhard. -

Er is eerst verlegenheid tusschen ons. Het is mij duister, hoe hij in dezen kring van boeven en bandeloozen is binnengevaren, hij, de man met het stijve, halve hemdje en de kale, vervaalde, gekleede jas, een ruïne van dorps-decorum in een kamp van ontwortelden, ik kan hem indeelen bij de versufte boeren en visschers, achter den muur van dezen wonderlijken kloostertuin, maar niet bij deze onevenwichtigen, die zich vergetelheid willen drinken in een uit de oude tijden overgebleven paleis.

Totdat ik hem recht in de oogen durf kijken, en daar den aanvang van waanzin aanschouw. Zij zijn onvast, die lichte oogen onder het witte haar, ze dwalen als golven, die flitsen door een zee.

‘Ge komt van ver?’ vraagt Ds. Eberhard mij, om de benauwing te breken.

‘Ik kom van ver,’ zoo antwoord ik, als in refrein.

‘En kunt u zich hier t'huis voelen?’

‘Ik ben hier nog kort, er zijn hier vreemde gewaarwordingen.’

‘Ja, vreemde gewaarwordingen,’ herhaalde de geestelijke peinzend. Het gesprek wilde niet vlotten, maar ik had bespeurd dat hij, bij de weinige woorden al, die hij gesproken had, veel met zijn armen gebaarde, als begeleiding van een bewogen gedachtenwereld, waaraan hij geen vorm geven kon. - En ik ving aan, over hen, die vertrokken waren, en die ons zoo onverhoeds aan elkander hadden overgelaten. ‘U kent August Weber zeker al vele jaren, dat u zich zoo tezamen bezondigt aan filosofische wandelingen.’

‘Hij is als een vuur, dat mij verteert,’ riep hij opeens uit, plechtig, alsof hij op den kansel stond. Om ons heen was het avond, om ons heen was er een groote stilte, ik zag dat er,

loodrecht boven ons, al een eerste ster stond te beven. En ik gaf mij rekenschap, niet van de potsierlijkheid van dezen mensch, maar van zijn verbijstering. Het was of een ongekende kracht mij tot een trooster maakte. ‘Ga toch zitten,’ zei ik, ‘en spreek u uit.’

‘Hebt ge dan niet gehoord, hoe hij God loochende, den God, dien ik te dienen heb?’ riep Eberhard wanhopig uit. Dan, zachter, als werd hij ontsteld van zijn eigen stem, - ‘het is zalig Hem te bezitten, maar het is een kruisgang, als het Ambt het gelooven gebiedt. - Maar laat mij mij rustiger aan u openbaren, aan u, die Skarijne niet kent; ge hebt een frischheid over u, een verschheid, die alle menschen hier verliezen, gij komt uit een land, dat ik nimmermeer betrad. - Het heugt mij niet meer hoeveel jaren er heengingen sinds ik hier kwam in deze, mijn eerste en eenige standplaats. Ik ben begonnen met de dichterlijke illusie, die de keus van het Ambt vergezelt. De ruige verlatenheid van visschers en boeren deelen, hun nooden lenigen en hen te sterken door het Evangelie. Tezamen den ernst van het leven te zoeken met de vrouw van zijn hart, en dan de zee, de altijd ruischende zee...’

Er kwam een lichte ergernis op in mij, Oude Vogel, over het zalvende en puerile van deze bekentenis. - Maar in dat ondeelbaar moment was de stem van den dominé krijschender en stootender geworden.

‘Van die idylle bleef weinig, het is of alles hier versteent en verdort. Geen kind werd ons geboren, en we liepen maar aldoor weer samen langs de zee, langs de eenige, eeuwige zee. En als dan de drang tot het leven uitgaat naar de omgeving, die mij geschonken is, dan lost zich dat alles op in loos gepraat en loos gebaar. De menschen hier, - mijn Gemeente, zij hebben hun eigen weet. Zij zwijgen en zij gelooven, en zij vragen schriftwoorden en dogmatiek. Dan komen, wanneer men geleerd heeft, dat de menschen, wier zielen men heeft te verzorgen in de engte blijven willen, dat ze alleen maar eischen: het formulier, - dan komen de lange avonden in den winter, wanneer de storm aan de luiken rammelt, - dan komen de lange avonden in den zomer, in den tuin, tusschen de verstarde boomen, de lange avonden met hun eindeloos licht. Men is immer te zamen, men is elkaars schaduw

geworden, en er kunnen haast geen woorden meer worden gesproken, omdat elk woord de wetenschap open-rijt van het gemeenzaam gemis. - En iedere tik van de hangklok, die van de open gang uit haar kadans aan den avond mededeelt, is als de druppel eener langzaam het bewustzijn uithollende Eeuwigheid. Nutteloos, nutteloos is dit leven, nutteloos is elke ademtocht. Men tracht te bidden, alleen, tezamen. En dan, op een avond zegt zij opeens: "och, laat ons het maar niet meer pogen, ik zie den afgrond... en niets dan dat!" -

Dan komen er tijden van een woedende reactie. Ik ga studeeren, ik ga teksten onderzoeken, en wijsgeerige problemen. Ik schrijf aan geleerden, aan bibliotheken. Zij verzorgt het kaartregister als was het haar kind. En door dat koortsachtig mij hernemen komt er beweging, ik laat mij wegroepen naar andere kansels. En op die kansels besef ik mijn onzekerheid. Wat zal ik geven, mijn twijfel, mijn opstandigheid, of het Formulier? - Men vraagt mij niet meer, men tast te zeer naar mijn bedoelingen. En ben ik dan Zondags weer op den kansel van Skarijne, in die kleine houten kooi, waarachter de onmetelijkheid huivert van de onbewoonde, verwoeste kathedraal, dan dringen mijn lippen naar het Formulier, naar de teksten en dogma's, naar de Bezweringen die mijne visschers begeeren, eer ze hun leven wagen op de groote zee.' Ds. Eberhard hijgt. Hij is koortsig, aangegrepen door een herinnering die nog, als een heden, om hem staat. - 'Dit heb ik begrepen: ik zit vastgeklonken aan Skarijne, ik mòet doen, ik wil doen, wat zij van hun priester-bezweerder verlangen. Al wat hier eenmaal gevangen zit, verstijft tot een gebaar. Waarin is een dominé in Skarijne anders dan zijn raadhuistoren of zijn veerhuis? Het is alles fantoom.'

'Maar mr. Smart is gekomen. Hij heeft mij weinig van zijn leven verteld. Er is alleen te gissen naar zijn donker verleden. Wat heeft hem bewogen tot de vlucht uit zijn vaderland? Was het een eerloos bankroet, een geheim misdrijf,... een vrouw? Wanneer ge met hem spreekt over zijn Verleden, dan is er maar ééne van wie hij gewaagt, eene, die al de liefelijkheid in zich schijnt te besluiten, waarin zijn zwijgend gedragen somberheid versmelt. Hij spreekt over haar als over

een princesse lointaine, zijn dochter Ann, zijn lievelingsdochter, de Jonkvrouw aan den anderen oever van de zee, die eenmaal komen zal.

Ge zult àl minder gelegenheid krijgen om te weten wat hij achter zijn minzaamheid besloten houdt, maar éénmaal, kort na zijn vreemd verschijnen, heeft hij zich even aan mij geopenbaard. Ik trof hem aan in mijn kleine kerk, in de enge, met hout omschoten hoek van onze kathedraal, waarheen de godsdienst gevlucht is, toen hij prijs gegeven werd aan de verwering, hij zat er stil en onaandoenlijk tusschen de visschers en de boeren. En 's avonds zat hij eensklaps in mijn tuin. “Why, you have preached about Wonders. Try to see this all around you, as a Wonder.” Hij zeide het rustig, nuchter bijna. Het was alsof ik door een tooverstaf werd aangeraakt. Ik besefte plotseling, door de wijze, waarop hij die eenvoudige woorden sprak, die kwamen als uit ongekende verten, en die tòch waren als werden ze gefluisterd, vlak aan mijn oor, - ik besefte plotseling, dat ik van de waanzinnige verstarring waarin ik was gekluisterd kon worden genezen, wanneer ik mij maar overgaf, wanneer ik maar naliet te worstelen en mij te verzetten, en mij te verantwoorden tegen den krampachtig in mij werkenden waarheids-zin. Ik had, zoo wist ik, iets in mij zelf om te wenden, ik had niet meer te streven, maar mij toe te vertrouwen aan een om mij heen gespreide vergetelheid.

Dien avond, toen wij tezamen gingen door onze oude stad, zag ik haar als een vreemd verhaal. Ik trad met hem binnen in deze woning, ik hield zijn kunstschatten geheven in mijn bevende handen, en ik meende dat ik de schoonheid gewonnen had.’

IV

Gij, die dit leest, indien ge de stilte in u opgenomen zoudt hebben, waar deze bewogen stem door trilde, ge zoudt u evenmin hebben verwonderd over zooveel onverklaarbare openhartigheid als de Oude Vogel. De sjofele geestelijke, met zijn witte, sidderende baard en zijn hulpelooze deftigheid was meer bewogen dan zelfs een dominé in zulk onwezenlijk moment gewoon is. Maar ik verbaasde mij niet, toen hij onverhoeds een oud manuscript te voorschijn tooverde uit zijn

binnenzak. - ‘Zie, dit bewaar ik als een herinnering aan die eerste ontmoeting. Ik wil niet beseffen, hoe heilloos dit alles geworden is voor mij, zonder mij telkens opnieuw voor den geest te brengen, dat er toch één oogenblik was van diep geluk. Ik heb aan het einde van dien dag mij voorgesteld, hoe hij gekomen moet zijn. Het was een fantasie, die mij bevrijdde van een jarenlange zelfkwelling.

En Ds. Eberhard las voor, met een ietwat galmende, geexalteerde stem, die resonneerde tegen de nabij zijnde muren, en hij had het dicht beschreven vel vlakbij zijn oogen te houden, nu eene zich verdichtende schemering van den hemel daalde, waarin nu al verscheidene sterren fonkelden. ‘Het moet wel een vreemde dag geweest zijn, die eerste dag, dat Smart in Skarijne kwam,’ zoo begon het verhaal van den dichterlijken dominé. ‘Hij kwam, vermoeid van het leven, vermoeid van wat er groot en donker is, in de groote wereld, als een banneling.

Het lange, witte jacht deint zachtjes op de breede, groene golven van de Noordzee, die statig, als waren het moeizaam bewogen, zware groene sluiers, over elkander worden heengespreid. Ze zijn doorregen met kleine flonkerende en blozende lichtglanzingen, die denken doen aan den weerschijn van bloemen in feestdischkristal. De boot is helder en strak-geboend en glimmend als zilver. De matrozen gaan af en aan in hun gesteven, lichte blouses, correct en vlot, aangedaan door de behagelijkheid van al dit drijvend welverzorgde. In de glazen kajuit boven aan dek staat de eigenaar van dit alles, een korte, ineengedrongen, gebronsde man. Op zijn hoofd is een reispet, om zijn beenen de leeren hoozen, hij is heelemaal sportief, and he smokes his pipe. Waar staart hij heen, waar denkt hij aan? Is hij alleen vervuld van golfgedruis, dronken van den wind in de open hemelen? Of wikt hij nog na over het groote onheil in zijn leven? Neen, hij wil droomer worden, hij zoekt de kimmen af naar een Ultima Thule - zijn doel is afstand van macht, dienstbaarheid... vergetelheid.

In de verte lijkt het of de zee verstilt. De zilveren, zon-door-tintelde vlakken, die de golven dragen in heur plooiingen, worden een roerlooze witheid aan den horizont. En daar, geleidelijk, glijdt de lange boot tusschen twee argeloos open-

gaande lage kusten, groen land, dat in zilverige schorren tot het water overvloeit.

De kleine gestalte in de glazen kajuit, - he smokes his pipe. Hij staat daar zwijgend en schijnbaar onaangedaan bij het omvangen worden door den toover van een ongekende wereld. Daar rijst aan den oever een stad uit vergane tijden, de Gothische torens en tinnen, de Gothische gevels met hun overtraliede vensterpracht aan een oude haven, vol zeilen van schepen, en waar het water tegen de houten hoofden klotst, zoo mild als leschte het dorstige kelen. - Het is Zondagmorgen. Een heel ijl en schor torenklokje luidt haastig in de groote leegte, maar zijn echo's worden overstroomd door het geruisch van de vloeden die aldoor aankomen uit zee. - Een enkele gedaante beweegt zich over het schoongeboende kadetje met zijn klinkers, die als door de zee beglazuurde kussens zijn, een donkere mannenfiguur, een stemmige vrouw, schrijdt daar henen, stijf gaande in veelheid van rokken, en in den zonneschijn die komt uit een milde, open plek van den grijzen hemel, glinstert haar gouden oorijzer en het gouden slot van den bijbel, die vooruit wordt gedragen in de ontvangende handen, als het Allerheiligste.

Zoo heeft Smart dan gestaan, op dien eersten dag, plechtig omringd door onzegbare stilte. Het kerkklokje klepte niet meer, opeens was het geruchtloos geworden tusschen de hooge, oude gebouwen. Een haan kraaide, want het was in dit latere deel van den dag zoo stil en ijl-licht als in den opgaanden morgen. - Hij liep de oude, statige stad binnen, de vreemdeling in de geruite jas en met de sportpet diep in de oogen, en hij rookte zijn pijp.

Ver in de haven lag zijn jacht, en de matrozen putsten het water over de dekken, het was als een oorlogsschip, en men wachtte op bevel. - Maar Smart beval niet, - hij liet den tijd vergaan, hij dwaalde verder in de oude veste, en al zijn dadenlust vloeide uit hem. - Hij doolde langs oude vervallen tuinen met bochtige, verwrongen boomstammen, waarover bloesems achteloos waren neergevallen en een enkele man, een enkele vrouw zat daar, onbeweeglijk als op een schilderij, en er was nergens verwondering dat hij kwam. Dieper de stad in was de ontzaglijke koepel van een oude

kathedraal, en binnenin was alleen leegte en rankten varenen tusschen den steen en boven kwinkeleerden kleine vogelen, hoog in den dag. Toen zag hij op, door de verweerde zoldering naar den hemel, waar ijle, witte wolkendraden werden geweven, en onstuimig jaagde zijn hart naar altijd meer van de gevonden eenzaamheid...'[1)]

Als Ds. Eberhard dit alles gelezen heeft, zwijgen wij beiden. - Het is mij, alsof zijn woorden nog al maar door gesproken worden als een nooit eindend verhaal van een ijlende. Het is mij, of zijn wit gezicht vervaagt in de schemering, zijn witte baard gelijkt de vezels van een ontwortelde plant, die men heeft opgehangen in de duisternis, waardoor wij al dichter worden omringd.

...Ds. Eberhard herneemt dan het woord. 'Was ik niet dwaas,' zoo vraagt hij, 'mij te laten misleiden door dezen goeden zonderling? Hij nam mij op, als gast in zijn huis, als stam-verwant aan deze Tafelronde, de Tafelronde, waaraan hij allen vereenigt, die den droom van deze oude stad willen beleven, als ware hij een werkelijkheid... Drinkt u een roes! Lescht de begeerte van uw verlaten zielen aan deze verlatenheid, die in de gebouwen van dit verstard verleden gestalte kreeg! Zoo komen zij dan allen naar Skarijne, om zich te troosten met iets, dat niet bestaat! Zoo komt een Louise Calon, de vrouw, die allen verwierp, die haar begeerden, en die maar één bezit verlangt: het bezit van hem, die zich verzet. Hem, August Weber, hem denkt zij te vangen in de draden van dezen droom, want het onmogelijke geschiedt alleen in een onwezenlijke sfeer. En hij, waarom kwam hij hierheen? Ginds, in de werkelijke wereld, achter de kimmen, daar lukt het hem niet, voedsel te vinden voor zijn gevoelsleven, dat zich door zijn intellect nog niet verknijpen liet. Maar hier, waar alles romantiek is, hier vinden zijn gevoels-behoeften bevrediging, terwijl hij kan paradeeren met zijn cynisme. Hier kan hij lustig het laatste geloof aan God ontvezelen, omdat Skarijne, met zijn Dom, met zijn door de eeuwen heen hun praal handhavende paleizen zoo machtig zich afbeeldt in zijn gemoed, dat hij het grond-conflict van

1) Dit verhaal van Dr. Eberhard is ontleend aan mijn bundel 'Karakters' (uitg. Querido, Amsterdam).

zijn leven, den strijd tusschen verstand en gevoel ontwijken kan. Hier, bezijden de werkelijkheid, kan zijn vernuft onbelemmerd uit spelen gaan. Zoo kan hij zijn machtsbegeerte stillen, en op emdelooze wandelingen langs de dijken mij verlammen met zijn onweerlegbare Gods-ontkenningen. Maar weet hij dan niet, dat hij mij vermoordt? Weet hij dan niet, dat dit Skarijne voor mij geen narcose, maar bloed-echte werkelijkheid is? - Voor mij is Skarijne niet het fantasma der zoekende zielen, voor mij is Skarijne het dorp der visschers, die God verlangen, die God aan hun zijde willen, wanneer zij kampen met den dood, op de hevige Zee. Want dìt heeft Weber mij laten zien: dat Smart mij niet redden kan, met zijn gesponnen Wonder, dat het God Zelf is, Dien ik moet winnen on mijn taak te hervinden. Niet den benevelenden beker der Eenzaamheid. - Maar dien God heeft hij mij op hetzelfde oogenblik ontroofd!'

Ik kon haast geen gelaat meer onderscheiden, - de woorden van mijn gezel lispelden fel in de duisternis, die ons had overstroomd. Zijn praten woei om mij heen als was het de wind, die stem gekregen had. En ik ging ook weten, dat hier geen antwoord werd verwacht. Dat dit alleen het klagen was van een ziel in nood, en misschien het voorspel van een reeks van openbaringen in het Huis der Gastvrijheid.

Maar plotseling waren er andere stemmen om mij heen. Er murmelden stemmen in het huis, waar, achter de vensters, lichtschijn ontloken was, en er riep buiten een luide, boertige stem, opklinkend uit de holte van de oude stad, die daardoor haar dreigende nabijheid kennen deed.

'Hallo, hallo Smart, hallo, doe eens open voor Lucas!' En de roep vond een wederroep. 'Ha Lucas, onze Rembrandt zonder haren! Houd je gemak maar, de portier komt zoo!' Een deur van glas, die rinkelde als castagnetten, was opengestooten, en in den lichtbaan, die als een Bengaalsch vuur de duisternis omtooverde in een groenen dag, zoodat de plaats waar wij vertoefden, de kleine tuin met de rechte paden en de gebarsten blokken, mij weer bewust werd, herkende ik de figuren van August Weber en Louise Calon. Zij praatten over onze hoofden heen met een man, die aan een deurtje rammelde, dat in den muur hing, tusschen den tuin

en de straat. - En ze kwamen het trapje af, omringd door den groenigen schijn, als daalden zij in het water; hunne armen hielden elkander omstrengeld, hunne hoofden waren dicht bijeen. Het was de eerste en de laatste maal, dat ik ze zoo samen zag.

Een oude, verroeste sleutel was er noodig om de kleine deur te ontsluiten. Louise had hem in haar priëel, en ze schrok even, toen zij Eberhard en mij daar nog ontdekte. Toen vond ze iets, wat op scherts geleek: 'Nog zoo laat samen? Ja, we biechten al maar door, in Skarijne. Het toevertrouwen aan elkander is hier net als het ruischen van de zee. En, Oude Vogel, je zult nog meer dingen moeten vernemen, waarvan hooren en zien je vergaat!' - Maar August Weber had weinig aandacht voor ons. Hij was maar bezig met zijn sleutel, en met het knarsend ontgrendelen van het poort-deurtje en met het heen en weer roepen met Lucas, van plan, zich over dien mensch uitbundig te vermaken.

V

Ik leerde Lucas pas kennen, toen wij allen te zamen waren gekomen in de zaal der Tafelronde, om aan den maaltijd te toeven, die de verwilderde en uitzonderlijke gasten van Skarijne vereenigde. Hij was inderdaad een man zonder haren; of hij een Rembrandt zonder haren was, daarover zou Professor Valerius, de kunstgeleerde en kritikus, wiens komst men gespannen afwachtte, op den dag mijner intrede in het Gothische Huis, moeten oordeelen. Maar zijn schedel, die het geflikker der kaarsen weerkaatste, blonk als ivoor. Hij droeg een gouden bril, het eenige voorwerp, naar Louise Calon mij later verzekerde, dat hij nimmer had kunnen beleenen, en achter die bril keken twee bruine honde-oogen. Hij leek wel de bastaard van een genie. Het voorhoofd was edel, het bovenste deel van den kop ademde een waardige intellectualiteit, die door de dunne, gouden brillestaven werd versterkt, maar de oogen waren dom, en de heele gestalte, zooals zij daar stond, in de verslonsde kuitebroek, dat symbool eener kunstzinnige nonchalance, die stijl tracht te geven aan het gebrek, - de heele havelooze gestalte onder het edele voorhoofd, was deerniswaardig hulpeloos.

Hij was het onwillekeurig middelpunt van de verspreide schare zonderlinge menschen, die bezig waren bijeen te komen in de ontzaglijke hal. Het leek wel als stonden zij zijn schamelheid te bekijken, en hij, de door een kleine poort en over een kleine trap tersluiks naar binnen gesmokkelde groote man, hij stond maar te lachen, terwijl August Weber hem monsterde: ‘wel, wel, op ende op een artiest, wat zegt u wel, dominé,’ en Eberhard, zijn hand door zijn baard strijkende, maar ja aan het knikken was omdat hij niets meer te zeggen wist, - en mevrouw Eberhard, statige, koele vrouw, met wit haar en een bleek gezicht boven het zwart van haar voornaam maar sleetsch gewaad, naar hem toekwam en hem deftig de hand reikte. - Hij stond maar te lachen, en hij zei toen tot Smart, dat hij was gekomen om inlichtingen te vragen over de lijst voor een zijner nieuwe schilderijen... maar ieder begreep, dat hij gekomen was omdat hij honger had en de Tafelronde lokte met haar geurige spijzen. Louise Calon heeft het mij later wel verteld, hoe zij leefden, de Lucassen. Hij, Lucas, had zich het Ideaal van Mathijs Maris voor oogen gesteld. Hij wilde niet voor de markt schilderen, maar voor de Eeuwigheid, die hem en zijn talrijk kroost al bezig was te verslinden, terwijl hij haar met zijn onbegrijpelijke doeken trachtte te naderen. Maar er was nooit een cent in huis, en Ada, zijn dappere vrouw ging iederen ochtend als een zigeunerin bij de boeren in den omtrek de kost bijeen bedelen, terwijl haar man in die zelfde uren wegzwijmelde in hallucinaties. 's Avonds namen zij dan tezamen deel aan de wijsgeerige discussies over de nieuwste kunstrichtingen om den haard, in het Gothische Huis, waarbij dan Ada op wie Lucas beschermend neerzag, op haar beurt zich verloor in de illusie van haars mans genialiteit.

Maar nú dan stond Lucas met zijn arme, beslijkte voeten op de parketvloer voorwendsels te verzinnen om aan een maaltijd te komen, die Ada niet had kunnen bijeenjagen, omdat ze waken moest over een ziek kind, en wij allen begonnen het tragische te raden, dat achter Lucas' komische verschijning verborgen lag, en wij waren blij, toen de kleine Smart kwam aanstrompelen en zei: ‘Well Lucas, old chap, come along, sit down and sup with us, the Ladies and gentlemen will be awfully happy.’

Het was meteen de oplossing van een ietwat rare situatie. Want die enkele menschen, die verloren gingen in de onmetelijkheid der zaal, zij wisten geen van allen goed, hoe zich te houden. De volkomen ontbondenheid van deze sfeer, de afwezigheid van alle maatschappelijke conventie, zij had hen zich doen verliezen in al te vèrgaande onderlinge vertrouwelijkheid, zij kenden de wanhoop van elkanders levens al te zeer, en nu, nu zij genoodzaakt waren tot het vormen van een bijeenkomst, nu faalde ieder maatschappelijk instinct. Ik dacht bij mijzelf: het lijkt wel een schimmenspel, deze heele vertooning, en er kwam opeens een onverklaarbare angst in mij op, toen ik de voeten van al de menschen, die hier te samen waren gekomen naar de tafel hoorde klotsen, over het parket, terzelfdertijd, dat twee schorre hangklokken tegen elkander in het uur van negen verkondden.

Maar eensklaps sloeg die angst om in een begeerte, die mij duizelen deed. Dáár, in het midden van het vertrek was, rossig en blank, de gestalte van Sylvia. Haar lachend hoofd met de wulpsche roode lippen was onder de amberballon die de tafel verlichtte, haar blanke armen tilden de dampende schalen, haar ronde borsten waarvan de tepels zichtbaar waren onder het doorschijnend kleed, hijgden van de lasten die zij te torsen had. En het was juist de beklemmende stilte, de ban der eenzaamheid, waardoor de hier verzamelden waren omvat, die mij te strakker en hartstochtelijker mijn gedachten deed richten op deze draagster van zinnenweelde, die m i j n Droom moest vervullen van Skarijne. -

Als reikster der spijzen werd Sylvia al meer en meer het welig middelpunt. Zij wees aan ieder zijn plaats aan de reusachtige ronde tafel, waarop een cirkel van kaarsen stond te vlammen - iedere gast had een ontstoken kaars als wachter voor zijn schotel, - en zij deed dikke soep klokken in het te broos porcelein, terwijl Smart aandachtig een oude roode wijn in de kelken goot. - Toen wij alle gezeten waren, keek zij lachend en triomfantelijk over de fonkelende tafel, en zij telde de zitplaatsen en vond drie zetels onbezet. ‘Well, Mr. Valerius is always late, and where are the girls?’ Haar welluidende, iets gebronsde stem zong door de ruimte, over al de peinzende hoofden heen: ‘Well Mary, Lewis come along!’ En wat er gebeurde, gaf haar het aanzien van een leidster

van een ballet. Klap-klap-klap, daar kwamen uit de alkoofachtige gangetjes, die volgepropt stonden met Smart's antiquiteiten, op heur bloote voetjes de twee schilderesjes, die het Gothische Huis nog had verborgen, het waren haast kinderen nog, met prae-Rafaëlitische gezichtjes en slanke, blanke gestalten en nog maar schuchter welvende borstjes. Maar de lippen waren gulzig door een al te brutale aantoetsing met rouge. Die meisjes openbaarden de volkomen onafhankelijkheid van het Gothische Huis, want ze hadden zich met niet anders dan een kimono omhuld. - En terwijl het gelaat van Mevrouw Eberhard rood werd van ergernis, en lijken ging op de gebarsten schil van een droge appel, zei Lucas, die al geslobberd had van zijn soep: 'De dames hebben zeker het eigen naakt geschilderd!'

Daarna was het wachten op Professor Valerius. Hij was de geweldige, dat bleek mij aldra. De kleine, oude Smart, met zijn Chineesche hoofdje, dat tusschen de koppen zijner gasten verzonk, was vol van een aparte onrust, die ik nog niet in hem ontwaard had. Hij keek telkens schichtig achter zich en zei half fluisterend, telkens opnieuw tot Sylvia: 'Well, and Valerius is not yet there.'

En Lucas zei pochend: 'Ik wilde Valerius mijn nieuwste doek, mijn droomsymbool nog laten zien.'

'Als h i j het goedkeurt, dan ben je te paard, ouwe jongen,' zei August Weber, en hij klopte hem over de tafel heen op zijn schouder, - 'maar hij d o e t het niet. - Valerius is een groot kunstgeleerde, en misschien de eenige in het land, die weet wat kunst beteekent, maar... heeft u contanten, meneer Lucas?'

'Je moet anders gekscheren over onzen vriend, August, je mag niet lasteren. Hij verraadt de kunst nooit. Als er betaald en beloofd is, - dan doet hij het nog niet. Tenzij... u w kunst, meneer Lucas.'

'Ja, m i j n kunst,' zei Lucas, trotsch.

'En onze Lammetjes,' riepen toen Mary en Lewis tegelijk, met heur kinderstemmen.

Louise Calon vond dat het te pijnlijk werd. Zij schoof dichtbij Mary en Lewis, en begon te fluisteren. 'Kijk eens schatten, als jullie nu heel lief zijn en heel gewillig voor meneer Valerius - dan zal hij jullie gelukkig maken met de belofte

van een mooie recensie over de teekening van de “Lammetjes”.’ Dan, Weber in de oogen kijkend, die tegenover haar aan de tafel zit: ‘Maar hij doet het niet!’

‘Hij doet het niet,’ herhaalde Weber, maar zijn oogen hadden de hare niet ontmoet. Wat hij herhaalde was slechts een werktuigelijke weerklank van haar woord. Onverhoeds was hij weer vervallen in een zijner diepe nadenkendheden. De volzin, dien Louise had gesproken, weerklonk al verder en verder in de gewelven van zijn starre mijmering. Hij doet het niet. Maar de beteekenis harer woorden was hij verloren. Hij was den zin van alles verloren...

‘August,’ zei Louise, en haar stem klonk als een verre, smachtende kreet. Maar August zweeg. August: hij doet het niet. En nu nog, na jaren, nu Skarijne ver teruggeweken is in mijn herinnering, nú nog rijst haar gestalte als een visioen in mij omhoog. Zooals zij daar zat, vol van een koninklijke aanminnigheid, die werd versmaad, de roode roos van den geliefde in het donkere corsage. Ik zie haar achterdochtig worden, ik zie haar oogen dwalen over Webers gelaat, dat als een starend masker over de tafel gebogen was. Ik zie een lichte siddering haar doorhuiveren, en dàn zie ik ook háár terugzinken in zichzelf, de schoon gewelfde mond teruggevallen in scherpe, smartelijke plooien, en ik zie een gelaat ontstaan, waarin de ouderdom zich al heeft afgedrukt. -

Zoo waren wij dan allen te zamen in de verstarring van dat potsierlijk en spookachtig uur, om een disch vol flakkerende kaarsen, waarvan we de vlammen hoorden zuigen, als er geen woorden waren om de stilte te overbruggen, zoo waren wij, die allen hunkerden naar de vervulling van begeerten, die als geesten uit ons waren opgestaan en die zich posteerden voor onze heete verbeelding, zoo waren wij, die onze geheimen aan elkander hadden uitgezegd, zonder hun foltering te hebben verloren, bijeengezeten om het lichtend tafelhart, dat klein en nietig was, temidden van in schaduwen zich verliezende ruimten. Boven onze hoofden voeren de miniatuurfregatten, en in de verte glansden de koperen kanonnen bij het takkenwerk onder de hooge schouw. Maar de kleine man, de Iersche gastheer, die dat alles geschapen had, die zich dezen tastbaren droom veroverde op een uitgeput leven, hij

was ten prooi aan een voortdurende onrust en zijn oor ontdekte het eerst een ver, in Skarijne anachronistisch signaal, - autogetoeter en autogepuf dat de van zee en wind ademende ruimte verbrak, - en dat gevolgd werd door een nieuwe gebeurtenis. -

Toen Professor Valerius binnentrad, kwam er een opluchting in heel het gezelschap. Hij was een cavalier, zooals hij daar kwam aangetreden, in zijn diner-jacquet met breede revers. Zijn wandelstaf met den ivoren knop plaatste hij in een hoek van de zaal en hij hing er zijn vilthoed overheen, de parelgrijze handschoenen in de gleuf. Zijn gelaat was fleurig en kerngezond onder de lokkige haren, en alle vrouwen, behalve Louise Calon beproefden zijn belangstelling te trekken. De dienstbaarheid van Smart voor dezen langverbeide was aandoenlijk. Hij boog, hij noodigde, hij schoof zijn stoel naar achteren als was hij zijn maître d'hotel, en ook Lucas, die nog stond terwijl Valerius al gezeten was, blonk uit in onderworpenheid.

'Ik ben wat laat,' zei de gevreesde man achteloos, nadat hij een roemer tot den bodem geledigd had, 'maar... mijn vriendinnen zijn weer zoo veeleischend geweest!'

'Heb je weer een schilderesje wegwijs gemaakt?' Die vraag kwam van Louise, de eenige, die niet onder den indruk was. Valerius boog hoffelijk. 'Inderdaad, de kunst moet geleerd worden, evenals het Begrip, nietwaar meneer Weber?' - De beide mannen keken elkaar spottend aan. - Weber, ontwaakt uit zijn verdooving, voelde zich opeens strijdbaar. Hij haatte dien man, zooals hij weinigen haatte.

Die man, die met een gemak, waarover hij telkens weer verbijsterd stond, zich in het leven t'huis wist te vinden en het wist te genieten en er in wist te bereiken, die zijn intelligentie bezigde, om het leven te kneden, die zoo, of het vanzelf sprak, de eenheid wist te vinden tusschen denken en zijn, het martelende vraagstuk, dat zijn leven verteerde.

'Professor,' zei Weber hooghartig, 'gelooft u, dat men eenig begrip van de kunst kan hebben, als men niet ietwat wegwijs is in de kunst van het begrip?'

'Een bekoorlijk woordspel,' zei Valerius, geaffecteerd.

Maar Ds. Eberhard was waakzaam geworden, toen hij den mensch zag aanvallen, die als een schaduw lag op zijn be-

geerd geloof. ‘Ja juist, Professor, een spel van woorden, nu zie ik het ook. Wat zijn begrippen anders dan woorden, die men voorstelt?’

‘Meneer Valerius,’ hernam toen Weber, ‘beseft u den ernst van deze dingen? Weet u wat het kost aan een mensch, om met het Begrip zich zijn v r i j h e i d te veroveren? Vrijheid van de overlevering, vrijheid van gods-voorstelling, vrijheid, vrijheid... van de menschen? Wat praat u over het Begrip, indien u van de tucht, en van de Smart van het Begrip geen notie hebt! Wat weet u van de eenzame uren, waarin de wijsgeer den strijd om het bestaan voert met zichzelf?’ Hij zeide dit alles strak, bevelend bijna, August Weber. De tucht van den sport-man en de tucht van den denker gaven opeens iets uitermate straks aan zijn gestalte; hij leek op een officier, die zijn orders geeft. Zijn donker oog fonkelde in zijn spits gezicht. Louise Calon bewaakte ieder moment van deze gespannen dialoog, zij las de woorden van zijn lippen.

Toen staakte Valerius zijn minachting. Hij had een Waarde gevonden tegenover zich, en Waarden erkende hij immer, zelfs geestelijke. ‘Ik ben blij, dat u dat allemaal heeft gezegd, meneer Weber,’ zoo reageerde hij, hoffelijk. Dan, met nadruk: ‘U is nu uzelf. U neemt nu geen houdingen aan. De menschen worden allemaal zichzelf, in mijn nabijheid. De filosofen net zoo goed als de vrouwen, en net zoo goed als de kunstverzamelaars, is n't it? Mr. Smart.’

‘Yes, you are right, you are right, we can meet each other a moment in a private discussion, after dinner?’ zoo vroeg de kleine man, vreesachtig.

Maar Valerius was opgestaan en hij hield zijn kelk met rooden wijn geheven, en hij wilde aan dezen disch, die een feestdisch moest worden door zijn aanwezigheid, zijn schoone volzinnen, waarvan hij altijd zulk een genoegen had, wanneer hij ze neerschreef in zijn kritieken, nog wat genieten.

‘Lieve kinderen,’ zoo sprak hij, ‘wat zijn wij allen aandoenlijke puberten, hier in Skarijne. Wij zitten hier allemaal tusschen de oude dingen, in deze waardige schrijn van het verleden onze wenschdroomen te koesteren. De een zoekt een lief, dat hem ontwijkt, de ander zoekt zijn leven, dat onder de menschen mislukt is te verwerkelijken in de natuur, in wandelingen langs de zee en over de dijken, de natuur, die de

Objectiveering geacht wordt van het denken, - maar de natuur geeft geen antwoord. Een derde probeert Ons Lieven Heer terug te vinden door over Hem te praten, maar hij verzaakt den visscher, in wiens oogen het Godsverlangen hunkert als een realiteit. Weer een ander denkt dat hij schilderijen kan maken van leege gedachten. En allen zijn wij beneveld door dit Skarijne, Skarijne dat ons verschijnt zooals een droom voor opiumschuivers rijst. Maar waarlijk, getrouwen, deze romantiek, verbroken van alle banden, is een onding. De realiteit zal zelfs onzen gemeenschappelijken wenschdroom aan flarden slaan. Daarom, laat mij een dronk instellen...'

Louise Calon onderbrak hem. Zij was heel opgewonden, heel fier en heel verontwaardigd. 'Ik geloof, waar u niet in gelooft, ik geloof in de mogelijkheid van het onmogelijke!' stiet zij uit.

'Welnu, Louise, dan drink ik op jouw bekeering.' En Valerius dronk zijn wijnglas leeg: ad fundum.

Toen maakte hij meteen een eind aan alle rhetoriek. Hij ging zich nestelen tusschen Mary en Lewis, die hij met kennersblik gemonsterd had, hij sloeg om ieder meisje een van zijn armen en hij zoende ze in de blanke halzen, zonder dat zij weerstreefden.

Mevrouw Eberhard maakte aanstalten om op te staan, omdat er geen ander verweer was tegen deze magistrale en ongebreidelde indecentie. Maar juist, toen de dominé haar bevel wilde volgen, was er een nieuwe gebeurtenis, die heel de bijeenkomst van aanzien veranderde. Een sluike vrouw was binnengekomen. Zij was gekleed in een vervaalde reformjapon, waarboven haar bleeke, lijdende gezicht, met diepe wallen onder de oogen deerniswaardig uitkwam. Zij was vervallen en goor, zij leek een oude vrouw, ondanks haar nog jeugdige gestalte.

'Ada!' riep Lucas onthutst, en hij richtte zich van de tafel op, en de figuur van den onhandigen man was opeens zoo ontzaglijk, dat aller aandacht zich op hem richtte. 'Mijn God, Ada, wat zie je er uit, wat is er?'

Zij kwam naar hem toe, en ze leunde even tegen hem aan, haar ellebogen op zijn schouder, haar handen gebogen om een snikkend gelaat. Heel haar lange lichaam schokte van

verdriet en ontsteltenis, zoodat het trillen zich meedeelde aan de tafel, waartegen zij leunden, waar een angstig gerinkel van glazen bibberde. Dan vloog zij opeens overeind. ‘Je moet komen, jullie moeten komen, de dokter halen - Joopie, het is zoo vreeselijk! Ik kan hem niet houden, hij ijlt maar door, en hij wil wegvluchten, overal en nergens heen. Ik heb hem moeten vastbinden aan zijn bed, en hij slaat z'n kleine vuisten bijna stuk tegen de muur. O God, als wij hem maar niet...!’ De angstgil wordt voortgedragen door de zaalruimten - en nu komen allen opeens te hulp.

‘Wij gaan naar den dokter,’ zegt Mevrouw Eberhard en zij neemt haar man bij den arm voor dit officium. Lucas ondersteunt de wanhopige vrouw en Louise Calon en Weber vergezellen haar, om haar terug te brengen naar haar woning, en de meisjes Mary en Lewis zoeken haastig lantarens om den triesten stoet te verlichten.

Als allen zijn heengegaan, schuift Valerius naar Smart. ‘Het is nu rustig, wij kunnen zaken doen.’ Ik zie het kleine mannetje trippelen naar de oude paneelkast op de ballepooten, ik zie hem aandragen met folianten, die op de kleine tafel gelegd worden voor den verkilden haard. En ik zie hoe Valerius zich zelfbewust in een der Dagobert-Stoelen neerzet, en hoe hij een cigarette ontsteekt, om de onderhandelingen aangenaam te begeleiden. - De laatste, die ik ontwaar, wanneer ik door een willoos instinct gedreven, de anderen volg naar de onheilsplaats, - dat is Sylvia. O, haar roode glanzende lokken, haar welige hals, haar blanke armen, die de spijzen wegdragen van den verstoorden maaltijd!

Traag overschrijd ik den drempel van het Gothische huis. Het laat mij los, zonder weerstand, zooals het mij zonder weerstand ontvangen heeft. - Daar is nu weer de stad, de kade met de ronde waterpoort en achter de kade-muren, de schorren, die een bleeken, schemerigen glans geven, als was er wat van het licht bewaard onder dezen overstarnden nacht. Daar zijn, - als ik langzaam verder slenter - àlle schaduwen van Skarijne, de spitse kade-huizen en de raadhuistoren als een minaret en de machtige koepel van den Dom, alles bijeen, binnen een adembeklemmend zwijgen bewaard. - Ik wend mijn hoofd, ik zoek naar mijn evenbeeld, want het is mij als loop ik mijzelf achterna, wanneer ik mijn

dubbelen stap hoor, als de slag van mijn hak tegen de holle muren weerkaatst. En ik vraag mij af, of ik nog vrij ben te dolen waarheen het mij lust, of niet het Huis, dat mij schijnbaar prijs gaf, mij aan zich gekluisterd houdt. Dit alles, hier om mij, even stellig als onbepaalbaar, het is niet anders dan de Droom, het Visioen, dat uitstraalt van de Gothische Woning, dat uitstraalt van het witte tafelhart. En in dien droom ben ik gevangen, aan zijn geheimen en angsten heb ik deel, ik ben er eigenlijker in betrokken naarmate ik mij, na Valerius' woorden zijn Absurditeit heb voorgezegd. Dàn duidt mij een stem, diep in mij, dat dit alles zoo onweerstaanbaar is, waarom? Omdat het geen anderen zin heeft dan het Uiterste van mijn Verlangen, - omdat het krankzinnige behoefte is om te beleven wat in de vele jaren die hieraan voorafgingen en die ik ontvluchtte in Skarijne, als een donkere drang heeft gewoed in de onkenbare diepten mijner ziel, maar dat ik te laf was om te verwezenlijken. Deze Angst, deze Ontzetting, het was een levensbedreiging die ik besloop, terwijl ik haar vermeed, dit schrikkelijk begeeren, dat mij aan Sylvia kluistert, die mij binnenleidde in de groep, die uit haar bestaat, verlangen, niet naar een Vrouw, maar naar een mond, naar een boezem, naar naakte vrouwevoeten die nerveus zich vastklampen aan plavuizen, het is onleschbaar begeeren door duizenden vrouwen gewekt, die ik aanschouwde en die langs mij heen zich voortbewogen van vergetelheid naar vergetelheid. - Ik weet dit alles, ik w e e t dat Skarijne leidt tot volkomen waanzin en vernietiging, maar ik behoor tot Skarijne, ik behoor tot de Tafelronde, met al haar verwezenheid, met al haar zinnendrang, met al haar flagellantistische gesprekken. Ik behoor tot het verband van Sylvia. Ik ben opgenomen in het Lichaam dat háár herbergt, ik ben bloed geworden van haar bloed!

Het Engelsche raadsel
Door Dr. W. van Ravesteyn

Wij lieden van de generaties, die den grooten oorlog van '14 tot '18 met volle bewustzijn en als volledig volwassenen - is dit een dubbele porte-brisée-deur? m.i. niet! - zagen komen en gaan, hebben, wil het mij schijnen - behalve onzen ouderdom, een voordeel in dezen tijd - nog iets op alle jongeren, zelfs hen, die nu in de kracht huns levens staan, vóór. Dit, dat wij getuige zijn geweest van het groote drama, zij 't dan slechts in een neutraal en gespaard land, maar een land, dat toen, behalve een relatieve veiligheid, dit onmetelijke voordeel bood, dat het een uitmuntende observatiepost was, zeker de beste, die er toen bestond. Gij noemt dit een voordeel, deze belevenis en deze gelegenheid tot observatie, zal misschien een jongere, laat ons zeggen een huidige veertigjarige, vragen. Een zonderling was het dan toch, voorwaar. Ja, doch met uw verlof, ons ouderen wordt dit toch steeds duidelijker naarmate de laatste jaren ons in een situatie plaatsen, die analogieën met het schrikjaar '14 gaat vertoonen. Nu zijn alle analogieën bedriegelijk. De eenigermate historisch geschoolde is zich daar zeker van bewust. Maar analogieën blijven construeerbaar zij 't ook slechts in onzen geest. De werkelijkheid herhaalt zich nooit, maar zij vertoont, althans in beperktere historische tijdvakken, zooveel overeenkomstige of in hoofdzaak gelijkblijvende trekken, dat het, in tegenstelling tot de beweerde snelheid waarmee wij leven, wel eens lijkt, alsof wij inderdaad slechts uiterst langzaam - historisch gesproken - ons voortbewegen. En het wil den ouderen beschouwer thans - in de laatste paar jaar in steeds toenemende mate - wel voorkomen, dat deze overeenkomst verre de verschillen overtreft. Zeker: 1914 kende

zooveel nog niet wat nu gewoon is: het vliegtuig bestond nauwelijks, was nog niet veel meer dan speelgoed; bioscopen waren er niet of nog slechts in obscure hokken; van radio had nooit iemand gehoord, althans het groote publiek niet, zelfs de auto was nog schaarsch en zeldzaam, althans ten onzent. Maar onder die technische, om zoo te zeggen aan de oppervlakte, direct zichtbare verschillen, welk een overeenkomst! Men behoeft, om dat te beseffen, zich slechts uit de wereld der directheid naar verdere sferen terug te trekken! Nu ware het, ongetwijfeld, van groot interesse, deze analogieën ten volle te ontplooien. Nog interessanter of ten minste van even veel importantie uit wereldhistorisch oogpunt, zou het zijn, de parallellen te trekken tusschen het heden - ditmaal in den zin van het historisch jongste verleden, dus de laatste 25, 30 jaar ongeveer - en een verder verleden, dat er duidelijke overeenkomsten mee vertoont, den tijd van de 'Restauratie', de periode, onmiddellijk volgend op de Napoleontische oorlogen, welker historische wortels dieper liggen en vroeger zijn na te sporen. Zoowel van het eene als van het andere moeten wij ons, in dit korte bestek, zorgvuldig onthouden. Maar op één frappante analogie van '14 met nu, '36, '37, '38, willen wij thans toch de aandacht vestigen, omdat ze misschien iets kan bijdragen tot begrip van wat velen ook hier te lande in toenemende mate vreemd, ja onverklaarbaar moet voorkomen, de houding van Engeland in de huidige internationale conjunctuur. Het Engelsche raadsel zou ik willen zeggen, een op 't eerste gezicht duister raadsel.

De analogie, die er m.i. in dit opzicht tusschen '14 en nu valt te bespeuren, werd mij, beken ik, duidelijker dan zij mij reeds was, toen ik, aangespoord door de lectuur van eenige in een nummer van het 'Tagebuch' vertaalde stukken - een boek weer ter hand nam, dat ik, verblind door marxistischen hoogmoed, toen het verscheen, eigenlijk niet goed, ja zelfs nauwelijks had gelezen. Ik bedoel het in de toenmaals zeer goede Fransche collectie van wetenschappelijke en toch populaire werken op allerlei wetenschapsgebied[1)] nog in het begin van den Wereldoorlog (1915) verschenen werk van den veelzijdigen Dr. Gustave Le Bon; dat den titel droeg: 'Psy-

1) Bibliothèque de philosophie scientifique van het huis Ernest Flammarion.

chologische leeringen uit den Europeeschen oorlog'[1]. Oorlogslectuur, ja! En als zoodanig uit de mode gedurende de jaren van pacifistische blindheid, die Europa voor en na Locarno doorleefde. Maar als meer oorlogsboeken, als meer van hetgeen onder de directe impulsie, den verschen schrik van die jaren - voor de meeste Europeanen des te gruwelijker, daar ze als een vulkanische uitbarsting hen plotseling overvielen - is geschreven, hoe leerzaam en hoe waar weer geworden! Welk een scherpe ontleding b.v. van de Duitsche geestesgesteldheid, die geestesgesteldheid, die het beschaafde West-Europa na den vrede o zoo snel trachtte te vergeten of, om moderner te spreken, naar het onder-bewustzijn verbande. Welk een profetische blik ook op hetgeen Europa, weten wij nu, te wachten stond. Wilt gij een staaltje? Ik geef u slechts iets uit de conclusies:

> De beschaafde naties schijnen heden ten dage blootgesteld aan gevaren, vreeselijker nog dan het verlies van hun rijkdommen en het verdwijnen van hun élite. Zij worden inderdaad hiermee bedreigd, dat zij zekere langzaam verworven deugden zullen zien verdwijnen, die de glorie en de charme der beschaving uitmaakten. Gevaarlijk geworden voor hun bezitters, schijnen die deugden veroordeeld om te verdwijnen.
> Trouw, oprechtheid, menschelijkheid, eerbied voor het woord en de verdragen, d.w.z. alle vormen van de eer, worden bronnen van zwakheid in een worsteling tegen volken, die deze niet meer eerbiedigen, en zullen zich dus niet kunnen handhaven. Maar wanneer al deze hoedanigheden definitief ten onder zullen zijn gegaan en blinde krachten uitsluitend over de wereld heerschen, zou de menschheid veroordeeld zijn tot de meest barbaarsche regressie en zouden de centra der beschaving zich noodzakelijkerwijs moeten verplaatsen.

1) 'Enseignements psychologiques de la Guerre européenne'. Le Bon, ontzaglijk veelzijdig schrijver op allerlei historische en natuurwetenschappelijke terreinen, is misschien nu nog het best bekend door zijn Psychologie des foules, dat weer uiterst actueel is geworden. 'Sociologisch' beschouwd mag men hem een vertegenwoordiger noemen van de anti-marxistische strooming, die in allerlei wetenschappen reeds vóór '14 doorbrak.

Hoe ver zijn wij in goed 20 jaar op den hier voorspelden weg reeds voortgehold! Hoe geldt dit alles reeds voor de bevolkingen van landen, die samen honderden millioenen omvatten!

En hoe gruwzaam waarschijnlijk klinkt nu weer een woord als dit:

> ‘Wat ook het uiteindelijk succes van Europa tegen de poging tot Duitsche hegemonie moge zijn, men moet niet hopen, dat dit succes definitief zal blijken. Het ideaal van te overheerschen vormt een van die gelooven in mystieken vorm, welks duur nooit efemeer is.
> Een volk, dat zich door God uitverkoren waant om te veroveren en de wereld te regenereeren, laat niet makkelijk een dergelijke missie los. Duitschland zal er slechts afstand van doen, nadat het meerdere malen is overwonnen.’

Horribele voorspelling. Maar hoe waarschijnlijk lijkt zij ons nu!

En thans de analogie, die mij uit de bladzijden van Le Bon versterkt te gemoet sprong. Zij dringt zich op uit de simpele, eerlijke beschrijving, aan de hand van de toen reeds gepubliceerde stukken, hoe het zwaar gewapende, maar pacifistische Europa van '14 den oorlog intuimelde, zonder dat iemand, ook de pacifistische Wilhelm, Duitsch Keizer, hem wilde. Want Le Bon - het was een stout stuk midden in den oorlog - erkende Wilhelm's persoonlijke vredelievendheid. En ook de praeponderante rol, die zoowel Engeland's situatie en aarzelen, als de, door de Duitschers aangenomen, onbekwaamheid van Franschen, Engelschen en... Russen om werkelijk een grooten oorlog te voeren, speelden bij de laatste kritieke beslissing, toen het er om ging den reeds bestaanden kleinen oorlog van de Donau-Monarchie met Servië al dan niet om te zetten in een Europeeschen d.i. een wereldoorlog. Maar om het eerste is het ons thans te doen. Le Bon wijdt eenige hoofdstukken aan de hevige ‘antipathieën van Engeland tegen het denkbeeld om in een oorlog betrokken te worden’, zijn weigering om ter wille van een volkje, dat niemand belang inboezemde, ja dat uit koningsmoordenaars - horribile dictu! - bestond, de Serviërs, in een Europeesch conflict te worden gedreven, aan de evolutie van de denkbeelden

en de publieke opinie in enkele dagen, aan de rol, die pure sentimenten daarbij speelden. Zijn stelling is, dat het Engelsche volk, juist omdat het, zooals de Engelschen zelf toegeven, nooit iets wat men een logische beslissing zou kunnen noemen, neemt, in sterker mate dan vastelandsche door zekere gevoelsopwellingen pleegt te worden meegesleept, die dan onweerstaanbaar zijn. Maar ook hij zag - in den oorlog, - en het was een stout stuk om dat toen te durven schrijven, - toch reeds duidelijk, wat oneindig veel paperassen en dikke boeken in 20 jaar duidelijker hebben gemaakt, dat, indien de politiek van Engeland vóór 1914 en in dat jaar, - d.w.z. de duidelijk uitgesproken wil van volk en regeering - anders geweest ware, de Duitsche regeering op het einde van Juli, toen de Oostenrijksch-Servische crisis er was, hoogstwaarschijnlijk den oorlog niet zou hebben gewaagd.

Nieuws is dit zeker niet. Men kan ook, dunkt me, niet verder concludeeren. Toen niet en nu niet. Maar dit mocht Le Bon toen en mogen wij, ondanks zekere recente mededeelingen, nu nog zeggen.

En de analogie - ook het verschil - met de huidige situatie springt dan duidelijk in 't oog. Indien men het zoo gematigd mogelijk uitdrukt - waar het gaat om zoo vreeselijke, ja onbeschrijfelijke dingen is dit moeilijk, - mag men nu weer zeggen: indien de Britsche Regeering een politiek wilde voeren, in de laatste jaren had willen voeren, die een nieuwen grooten oorlog in Europa misschien had kunnen voorkomen of nog zou kunnen voorkomen, zou zij een andere hebben moeten volgen dan zij gedaan heeft en nog doet. Hoe is deze politiek? Een Fransch schrijver, die zich achter de anonymiteit verbergt om doorzichtige redenen, maar wiens bevoegdheid en scherpzinnigheid niemand, die hem regelmatig leest, in twijfel kan trekken - hij doet mij denken aan wijlen den onvergetelijken Victor Bérard - zegt in zijn jongste stuk[1]:

> Sinds 7 jaar, d.w.z. sinds, voor het ongeluk van Europa, de zoogen. ‘nationale’ regeering in Engeland aan de macht is, volgt de publieke opinie der wereld met een

1) Le Carnet du diplomate inconnu. Les dessous de la politique internationale, No. 27.

> mengsel van schrik, verontwaardiging en angst het schandaal van de Britsche politiek. In schijn beweert het conservatieve Engeland de steun te zijn van de democratie in Europa. De dogma's van zijn buitenlandsche politiek zouden zijn de vriendschap met Frankrijk en de ‘samenwerking’ met den Volkenbond. En evenwel heeft het ‘nationale’ gouvernement, te midden van de talrijke gebeurtenissen, die van deze periode een der meest bewogene en troebelste van de geschiedenis na den oorlog maken, zich onthuld als het bolwerk der wereldreactie, als de kostbare hulp, de voorzienigheid der fascistische regiems.

Hoe gemakkelijk valt het den schrijver, dit aan de hand der feiten en der persberichten van al de betrokken staten, democratische zoowel als fascistische, aan te toonen. Hoe gelijk heeft hij, wanneer hij spreekt over Engeland's ‘dubbelzinnige, trouwelooze, allernoodlottigste’ rol in alle groote gebeurtenissen der laatste jaren, bekroond door die in den Spaanschen burgeroorlog, bij de annexatie van Oostenrijk en wie weet, helaas spoedig, in het Tsjechische geval.

En dit scherpe oordeel wordt door de, men mag wel zeggen bekwaamste, Engelschen onderschreven. Het zou gemakkelijk vallen dit met bladzijden citaten aan te toonen. De ‘New-Statesman’, Engeland's beste weekblad, schreef naar aanleiding van de jongste vertooning te Genève: ‘De geschiedenis kan weinig tooneelen bieden, meer beschamend en omineus dan de huidige vergadering van den Raad van den Volkenbond. Hier zijn de staatslieden van de Volkenbond-smachten bezig een laatste handvol spijkers te slaan in de doodkist van de collectieve veiligheid’. En welk een schouwspel was het, den nobelen Lord, die tegenwoordig als Minister van Buitenlandsche Zaken der Britsche kroon fungeert, zich met een grauw en een snauw van de door hem verraden slachtoffers der Britsche staatkunst, den ongelukkigen Negus, den democratischen Spaanschen gedelegeerde en de Chineesche gentlemen te zien afwenden. Deze nieuwerwetsche Britsche heeren zijn nog slechts vriendelijk voor de afgezanten van degenen, die Midden-Europa beheerschen. In een enkele aflevering van een revue van traditie en standing als ‘The Fortnightly’ kan men niet minder dan 4 opstellen aan-

treffen, waarin schrijvers van diverse pluimage, van verschillende gezichtspunten een oordeel vellen over de Britsche politiek, dat in substantie niet afwijkt van dat van den zooeven geciteerden Franschman en van den socialistisch georiënteerden ‘Statesman’. ‘Vigilans’ waarschuwt er het Engelsche volk, dat, door de schuld zijner regeering, Engeland in de gevaarlijkste situatie is gekomen, waarin het zich - inclusief het Empire - sinds 1917 heeft bevonden, toen het een haar scheelde of het was bezweken, hadde Amerika het niet gered. En dat het bovendien aan moreel prestige meer heeft verloren dan misschien ooit in zijn geschiedenis het geval is geweest. Crossmann - vurig anti-communist - toont aan, hoe sinds Baldwin de Britsche regeerders niets hebben verstaan van de wereld, waarin zij leven en hoe hun weergalooze bekrompenheid Engeland, en de rest van het democratische Europa - geen land uitgezonderd - aan den rand van een doodelijk gevaar heeft gebracht, dat had kunnen worden vermeden. Men kan zoo voortgaan. Doch lost het het raadsel op? Is het waanzin of methode, dat den heer Chamberlain op Franco's overwinning doet hopen en speculeeren en hem in Mussolini's woord - dat nota bene niet eens is gegeven - vertrouwen doet stellen? Klasse-sentimenten verklaren veel. Verklaren zij ook alles? Want er is, met 1914, behalve de overeenkomst, dit verschil, dat de publieke opinie in het toenmalige Engeland zich om de vastelandsche politiek minder bekommerde dan nu.

Critisch bulletin

Richard Aldington en de geest der vrijheid

Gelukkig Amerika, gelukkig Engeland, gelukkig al die delen der wereld, waar de Angelsaksische vrijheidsgeest nog heerst, waar persoonlijke vrijheid nog steeds een werkelijkheid is. Wat hindert daarmee vergeleken een te sterk commercialisme in de U.S.A., een te uitgesproken nationale geborneerdheid in Engeland? Overal waar de Angelsaksische geest nog oppermachtig is kan de kunstenaar een pionier zijn, kan hij dus dat zijn wat hij moet zijn, wil zijn ambt niet in een bloot automatisme ontaarden. Welk een zegen voor de Verenigde Staten tientallen romanciers, dichters, tooneelschrijvers, te bezitten, die de cultuur van hun land bespotten, afbreken, beoorlogen, en daarmee de grootste diensten aan de werkelijke, de enige cultuur bewijzen! Kan een waar kunstenaar iets anders zijn dan een profeet, een die boven het tijdelijke uit de toekomst ziet, de glorie van het niet verwerkelijkte, en daarom en daaruit de werkelijkheid van nu minnacht, hoogstens tolereert? Wee het land, dat geen profeten meer duldt, dat in seniele stompzinnigheid of misdadig narcisme alleen met het heden gevleid en met een twijfelachtig verleden getroost wil worden! Een geestelijke atrophie is het minste wat men daar te wachten heeft.

Onze Amerikaanse schrijvers mogen wat ongegeneerder te werk gaan, wat luidruchtiger, wat meer pour la galerie, in Engeland zetten in de laatste jaren de jongeren (en sommige ouderen!) hun licht ook niet onder de korenmaat! Onder die opstandige auteurs neemt in onze dagen Richard Aldington een plaats van veel belang in. Hier hebben we een van die Angelsaksers, op en top een Engelsman, met het gezicht van een beroeps-cricketter of tennisspeler, gedrenkt in heel de sterke tradities van zijn volk en land, die duidelijk en scherp heeft leren inzien, dat die tradities alleen niet meer redden kunnen, dikwijls zelfs overbodig en schadelijk zijn; die spuwt op den traditionelen gentleman, die weet te lachen om de brave woorden waarmee zijn landgenoten ook nu nog zo graag de politiek van hun land vergoelijken en die helemaal niet gelooft, dat buitenlanders per sé ongelukkige wezens moeten zijn.

Hoe is deze nuchtere Engelsman tot deze ‘Russische’ houding gekomen? Het antwoord is al bijna afgezaagd in zijn vanzelfsprekendheid: door de wereldoorlog, die ook hij als een jongeman, nauwelijks aan de schoolbanken ontwassen, heeft meegemaakt, en die ook hem de sluier van onze mooie beschaving van de ogen heeft gerukt. Ik geloof dat men het bij ons nog altijd niet voldoende be-

seft welk een alles vernietigende invloed de wereldoorlog juist in Engeland heeft gehad. Daar was een generatie van mensen, die de betekenis van een dergelijk gebeuren zelfs niet in de verste verte kon realiseren, vreemd aan elk militairistisch denken en doen, wars van geweld in eigen land. En daar komen de scheepsladingen blinden, verminkten; geen gezin of het heeft iemand onder de doden en gewonden; de overlevenden brengen de verhalen van de menselijke degeneratie, van de beestachtigheden en verwoestingen. De tegenstelling die ontstond kan niet beter gezegd worden dan in de woorden van Aldington's voorlaatste boek ‘Very Heaven’: ‘Er zijn verschillen tussen jonge Engelsen van vandaag en gisteren. 't Moet zelfs hùn duidelijk zijn. De Engelsman van vóór de oorlog was een soort blonde vis - lang, kil, sprakeloos, roofzuchtig. Na een eeuw van gemakkelijke overwinningen op negers en dergelijken deed deze verduveld fijne sportsman de onaangename ervaring op van door iemand van z'n eigen lengte te worden geraakt. In reactie op z'n omgeving nam deze vis langzamerhand de beschermende kleuren van den vredes-idealist aan, met de bedoeling de wereld in het behoud van de vis te interesseren. Nu dit mislukt is zit-ie nogal in de knoei, en zijn kinderen zien een lange en kille weg vóór zich, waarop ze voor de zonden hunner vaderen moeten boeten.’

Men weet dat er na een paar jaren van stilte plotseling ongeveer tegelijk met ‘Im Westen Nichts Neues’ een stroom van oorlogsliteratuur ontstond. Aldington's ‘Death of a Hero’ was de eerste belangrijke Engelse bijdrage daartoe. Hier was voor het eerst een boek, geschreven door een vertegenwoordiger van die beschaafde, verfijnde Engelse standen, die in het begin van de oorlog zoveel duizenden vrijwillig naar het slagveld zonden en waarvan de schrijver de woordvoerder werd, zoals een Remarque het, tot op zekere hoogte althans, in Duitsland werd. Vlak voor het uitbreken van de wereldoorlog behoorde Aldington tot een groepje dichters dat zich, naar ik meen, ‘Imagists’ noemde, aanhangers van een soort aesthetisme, bewonderaars van de Franse poëzie, enz. Aldington's gedichten zijn sinds dien in een paar bundels verschenen, veel vertalingen, maar ook veel eigens, alles een zeer verfijnde geest en een gevoelig gemoed tonende. En hij en al zijn vrienden leefden, net als feitelijk de hele Engelse beschaving, in idealistische verzekerdheid van vooruitgang, van algemene vrede, van menselijkheid. Hoe onmenselijk moet hun allen toen de gebeurtenissen van de volgende jaren geschenen hebben! Aldington's oorlogsgedichten tonen die ommekeer van gevoelens. Ook zìjn dromen en verwachtingen waren in de modder der loopgraven gestikt.

Bittere dingen zei de auteur in zijn ‘Death of a Hero’ van de Engelse maatschappij van vóór de oorlog en daarna. Bittere dingen

bleef hij daarvan in zijn volgende boeken zeggen, waarvan ik hier nog even op ‘Women must Work’ wil wijzen, waar de wereldoorlog nog eens de achtergrond voor een deel van het verhaal vormt en waarin de stemming van die jaren mijns inziens nog sterker is weergegeven dan in de eerste roman: ‘Hoera! Hoera! wij doen mee! riep zij. Zij zijn België binnengevallen... Het was een vraag van nationale eer, en God zij gedankt dat wij de juiste weg gekozen hebben... Wat zal Robert er prachtig uitzien in zijn uniform. Het zal al voorbij zijn voor hij in Frankrijk komt... Hij zal ons een van die puntige Duitse helmen mee terug brengen. Het is oorlog, oorlog, oorlog, oorlog, hoera!’ Hier was, zoals de auteur zegt, nog eens iets anders om over te praten en zich druk over te maken, dan een gekruid society schandaal of een moord in een badkuip.

Nu hebben wij hier zijn nieuwste boek ‘Seven Against Reeves’[1]. Nog is het dezelfde verachter van alle ‘cant’, van alle vals, sentimenteel gewauwel, van alle schijnheiligheid. Maar de toon is opmerkelijk verdraagzamer en begrijpender geworden; inplaats van veroordelen en aanklagen is de satyre nu het wapen waarmee hij aanvalt, een satyre die in zijn uitbundigheid zowel als in zijn mildheid onmiddellijk aan Sinclair Lewis doet denken, zoals trouwens deze hele roman merkwaardig goed op de lijst van Lewis' boeken had kunnen staan. Of Aldington zich aan den Amerikaan gespiegeld heeft? Het kan zijn, maar direkte imitatie kunnen we het toch in geen geval noemen, daar dit werk organisch wel degelijk geheel bij het voorafgaande aansluit. In zeker opzicht zijn zelfs de personen en de gebeurtenissen analoog aan die uit de vroegere romans, de contouren zijn slechts zachter geworden en er is een groter begrijpen gekomen.

Aan de andere kant kunnen we de hoofdpersonen, Reeves en zijn vrouw vooral, voor scheppingen van Lewis houden. Reeves is een Babitt en Dodsworth in één persoon; zijn vrouw heeft heel veel van Fran. Het begin in de slaapkamer der echtgenoten en hun gesprek doet de lezers van Sinclair Lewis op zijn minst uiterst bekend aan. Dat zal telkens weer het geval zijn gedurende het lezen van het verhaal. Maar het is allemaal verklaarbaar uit het feit dat Aldington in dit boek een zakenman tot hoofdpersoon gekozen heeft, die zich uit zijn werk heeft teruggetrokken en nu met zijn vrije tijd geen raad weet, en de reacties van dit soort mensen op de dingen om hen heen zullen wel overal ter wereld dezelfde zijn.

Hoe dit alles ook zij, de Babbitt van Aldington is een echte Engelsman, daar is geen twijfel aan, de gebeurtenissen zijn typisch Engels en er zijn lange hoofdstukken die nimmer in een roman, waarvan

1) Evenals de andere werken uitgegeven bij H e i n e m a n n , L o n d e n .

het toneel in Amerika is gelegd, zouden kunnen passen. Want wat is het geval? De vrouw van Reeves verlangt er naar in de Londense society te worden opgenomen en de arme Reeves wordt geheel tegen zijn zin en inclinaties in er bij betrokken. Dit is het middelpunt van het verhaal en daaromheen spelen zich de allerkostelijkste tafereeltjes af. We krijgen weer glimpjes van al dat geïntrigeer in society en would-be society, van dingen waarmee men buiten Engeland vaak zo weinig rekening houdt en die toch zo een enorme rol spelen in het bepalen van de Engelse mentaliteit. Men denke eens na over die vraag in het achtste hoofdstuk: ‘Don 't you want to have your photograph in the Tatler?’ of over die paar zinnen iets verder op, waarin er op wordt gewezen dat de sport, vooral de rensport, iemand's positie in society geweldig kan verbeteren, maar als daar dan geen kans op is, zoals bij Reeves en zijn vrouw, dan zou men de Schilderkunst eens kunnen proberen: ‘sommige van de Beste Kringen - natuurlijk niet de allerhoogste - doen werkelijk zo een beetje aan schilderkunst en muziek...’

Het zijn vanzelfsprekend niet geheel onbekende figuren die ons uit die kringen worden getoond; het motief is ontegenzeggelijk al vaak genoeg gebruikt. Maar ze leven allen; sommigen zijn prestaties op zichzelf. Zo een Ansie Hawksneeth, de beroepsmakelaar tussen de hogere kringen en hen die er in willen, is meer dan kostelijk; prachtig geslaagd is ook Margel, het tot Lady Stone gepromoveerde Amerikaanse koormeisje. En al zijn sommige figuren wel een beetje al te duidelijk de dragers van bepaalde denkbeelden van den schrijver zelf, zij zijn toch sterk van tekening, mensen van vlees en bloed. De karakterisering gaat hier en daar opmerkelijk ver in de richting van Dickens, bijvoorbeeld die jonge romanschrijver in de kroeg (hoofdstuk 4) en de vrouw van Reeves zelf in haar meer overdreven aspecten. Natuurlijk krijgen we de gewone bende halfgare kunstenaars, die deze kringen blijkbaar onvermijdelijk als entourage dienen. Men komt in de verleiding om hele passages met beschrijvingen daarvan aan te halen ten einde den lezer van de fijne humor van den schrijver te overtuigen, alsmede de beschouwingen, die telkens tussen al dat belachelijke door het andere wezen van den schrijver openbaren.

Wij hebben hier te maken met een van die vele grote Engelsen, die bijdragen tot de bloei van de Engelse roman, een bloei, die maar geen einde schijnt te nemen en die, stevig geworteld in het onvergankelijke verleden, toch telkens verrassend nieuwe bloemen brengt.

A. PERDECK

Bij Van Loghum Slaterus N.V. zal eerlang een Nederlandse vertaling verschijnen van de met de Tsjechische Staatsprijs bekroonde roman van Marie Pujmanová ‘Mensen op de Tweesprong’.

In Holland staat een huis
Dr. N. Japikse, De geschiedenis van het huis van Oranje Nassau, tweede deel Zuid-Holl. Uitgevers Mij, Den Haag; f 3.50, f 4.50

Het eerste deel van Dr. Japikse's ‘Geschiedenis van het Huis van Oranje Nassau’ verscheen tijdens de feestelijke voorbereidingen van Prinses Juliana's huwelijk. Het behandelde de geschiedenis tot het veelzeggend jaartal 1672. Het tweede deel verschijnt nu het land zich gereed maakt het veertigjarig regeeringsjubileum van Koningin Wilhelmina te gaan vieren. Het begint bij 1672 en het eindigt op heden. Neen, niet op heden. Het eindigt op 7 Januari 1937, op den dag van Prinses Juliana's huwelijk; het vermeldt niet, zelfs niet in een nawoord, de geboorte op 31 Januari 1938 van Prinses Beatrix. Hoe is het mogelijk, vraagt men zich af, terwijl de Blijde Gebeurtenis zoo geruimen tijd van tevoren werd aangekondigd, dat de schrijver zijn boek heeft afgesloten zonder voor dit nawoord een op het laatste moment nog in te vullen bladzijde open te houden. Mij dunkt, hiermee heeft hij zich een kans laten ontglippen om ook eens aandacht te wijden aan de emotioneele banden die Nederland en het Huis van Oranje verbinden en die in historisch opzicht zulk een groote rol gespeeld hebben. Nederland is altijd nuchter en koopmanschappelijk geregeerd geweest door plaatselijke en provinciale aristocratieën. De Napoleontische anekdote, dat Willem Six hier meer te vertellen had dan Willem Cinq, is daar een voortreffelijke illustratie van. Dit zakelijk bewind had ongetwijfeld een poëtische zijde: de wereldkennis, de ondernemingsdurf, het accepteeren van feiten, maar het had geen emotioneele uitlaat bij feesten, oproeren of gevaar. In zulke momenten van gevoelsoverwicht richtte zich de blik altijd weer naar Oranje, die door zijn merkwaardige positie zoowel buiten als boven de partijen stond; en het is een zegen voor het Huis en voor het land geweest, dat er in dat Huis altijd weer personen te vinden waren die het landsbelang met het hunne wisten te vereenzelvigen. Zoo is in Holland een Huis blijven staan, en dit Huis heeft een zinnebeeldige maar daarom niet minder werkelijke beteekenis gekregen en gehandhaafd. Hoe democratischer, verdraagzamer en neutraler zich de Oranje-figuren getoond hebben, des te beminder zijn zij bij ons volk geweest. Desnoods conservatief, desnoods feodaal, maar altijd boven en buiten de partijen. Diegenen echter onder de Oranje's, en het waren niet niet de geringste en minst bekwame leden van dit zeldzaam begaafde geslacht, die zich met hun volle persoonlijkheid in het gewoel geworpen hebben, Maurits bijvoorbeeld en Koning Willem I, verloren daardoor veel van hun populariteit. Het zijn figuren van groote tragiek. Ons

volk is niet kunstzinnig genoeg om in te zien dat hartstocht tot eer strekt. Oranje schijnt eerst van gewicht te worden, als de beroemde rade-, rede- en reddeloosheid intreedt. Andere volkeren hebben met revoluties hun koningen verloren, wij daarentegen hebben hen daarmee steeds weer terug gewonnen, en steeds dierbaarder zijn zij ons daardoor geworden.

Het boek van Dr. Japikse is te zeer gebaseerd op diplomatieke, en politieke geschiedenis. De wisselwerking van Oranje en volksgeest, die naar ons inzicht meer door economische, cultureele en geestelijke factoren bepaald wordt, komt niet tot zijn recht. De bijzonder goed gekozen portretten en andere illustraties zeggen eigenlijk meer dan de begeleidende tekst die - om het zacht te zeggen - wel wat erg gemeenplaatsig aandoet. We missen brieven, anekdotes, we missen karakterschetsen. Het is alles angstvallig gehouden op het gemiddelde peil van een vaderlandsch leerboek. Aan een waarlijke portrettengalerij van deze onze grootste Familie is de schrijver niet toegekomen.

Het is, naar ik meen, een quaestie van stijl. Met deze verdoezelende en voorzichtige taal valt niet te schilderen. Eisch ik teveel? Eisch ik de kennis van Japikse vereenigd met het talent van Deyssel? Ja, dat eisch ik, want ik kan het niet helpen dat ik Fruin niet kan vergeten.

TONIA DE BILT

Een schaapherder in koningskleren
Jan H. Eekhout Warden, Een koning G.F. Callenbach N.V., Nijkerk, z.j.

In bloemlezingen en jaarboeken vindt men gewoonlijk boven de naam van Jan H. Eekhout nog verzen staan, en geen proza. Terecht, want in de eerste plaats is deze schrijver een dichter, en een dichter is hij gebleven ook in deze jongste roman, nadat hij reeds een viertal proza-werken heeft gepubliceerd.

Men kan - en het is verleidelijk, zulks te doen - een uitvoerige verhandeling schrijven over de aanvankelijke relaties met de poëzie, die de meeste onzer jonge prozaïsten kenmerken. Bij Eekhout ligt de figuur echter anders dan bij Den Doolaard, Kuyle, Theun de Vries enz. Hij schreef proza, zonder daarom of daardoor de poëzie te verwaarlozen. Integendeel, hij telt nog steeds mede onder onze vruchtbaarste poëten, zij het dan ook veelal door vertalingen. En is ook een boek als dit ‘Warden’, niet alleen om zijn woordkeuze, maar tevens om de opzet en de schier lyrische bouw, niet eerder thuis te brengen in een poëtische dan in een prozaïsche rubriek? Stroken de grenslijnen van maat en rijm, enerzijds, en, anderzijds, de achter elkander door gedrukte volzinnen wel eerlijk en oprecht

met de wezensverschillen dezer beide gebieden? In ieder geval zijn hier geen scherpe afbakingen te trekken, ligt er een breed Niemandsland dat naar weerszijden vervloeit en dan ook tot menig dispuut de aanleiding is.

Eén onzer jonge prozaïsten, van wien men bij wijze van uitzondering geen vers kent, heeft onlangs zijn stem verheven tegen wat hij noemde 'de dictatuur der dichters'. Blijstra - want hij was het - scheen het iederen romanschrijver reeds euvel te willen duiden, wanneer ook verzenschrijven onder zijn jeugdzonden voorkomt. Bovendien keek ook hij allereerst naar het karakter van den schrijver - als schrijver, natuurlijk! - om hem in één der twee groepen, die geen tegenstellingen mogen heten, in te delen. Hij ging daarbij nadrukkelijker te werk en verder zijns weegs, dan ik zou willen doen. Maar met 'Warden' in de hand kreeg ik een lastig karweitje op te knappen, ging hij mijn standpunt op discussiabele wijze te lijf. Toegeven zou ik hem althans moeten, dat de bijna algehele afwezigheid van langere verzen onzer leeftijdgenoten, gecombineerd met de dikwijls sterk poëtische inslag hunner prozawerken, een formele terreinbezetting betekent.

'Warden' is de geschiedenis van een schaapherdersleven op de schorren tussen Nederland en België. Het is een simpel verhaal, van een stervende moeder, een vader, twee zoons en een vrouw, die als een maatschappelijke schipbreukelinge op dit woeste land bij de Noordzee aanspoelt. De handeling - het huwelijk van de vrouw met den oudsten zoon, de bedreiging van deze liefde door den jongeren broer en de uiteindelijke zegening ervan met een kind - moge, zo schetsmatig aangegeven, weinig spannend schijnen, in deze uiterst kleine samenleving, waar het bestaan vereenvoudigd is tot zijn wezenlijkste motieven, waar de natuur en de natuurdriften de dagen laden met dreigende krachten, groeit, wat elders een ongerepte idylle had kunnen schijnen, uit tot een drama van onmiskenbare grootsheid.

En wanneer de criticus dit erkend heeft, voelt hij aanstonds de bezwaren bij zich opkomen: is dit alles wel zo levenswaar, als het zich voordoet? Is de stijl, die men met een zeker recht gemaniereerd zou kunnen noemen, niet een dankbaar aangegrepen hulpmiddel instede van een essentieel, zich opdringend bestanddeel? De regionale roman, die grif werkt met locale kleur, dankt aan deze eigenaardigheid zijn bekende voordelen en wijt er zijn niet minder bekende nadelen aan. Men kan over het genre polemiseren, maar het bestaat en is in zijn beste vertegenwoordigers van uitnemende kwaliteit. Het genre nu heeft de mode mede en ligt daarin reeds niet een oordeel - ik zeg opzettelijk niet; een veroordeling! - opgesloten? Een streekroman kan, als ieder boek, goed zijn of slecht

zijn, maar bij voorbaat staat al vrijwel vast, dat het zich in het gunstigste geval niet ver zal verheffen boven de middelmaat der boeken, die men met veel genoegen leest.

Deze hoogste eer in zijn soort verdient 'Warden' naar mijn inzien niet, wel bezit het kwaliteiten, die het verkieslijk maken boven vele van zijn soortgenoten. Mijn grondigste bezwaar is de als 'verdicht' blijkbaar bedoelde, maar 'verdichterlijkt' geworden 'volkse' taal, waarin het is gesteld. Het is geen Vlaams, het kan geen Zeeuws zijn, wat hier gezegd en geschreven werd. Wellicht worden in Zeeuws-Vlaanderen gangbare woorden gebruikt, maar dan op dusdanige wijze, dat zij eerder uit een woordenboek bijeen schijnen te zijn gezocht dan uit de mond van dorpelingen opgevangen. Dit proces moge zijn verdienste hebben, het ligt mij te dicht bij estheticisme om het als waardevol te erkennen. Boven een dergelijke 'eigen' taal verkies ik nog steeds een onvervalst Nederlands of een onvervalst dialect.

Dezelfde pretentie, die ik in de stijl meen te hebben bespeurd, klinkt mij ook uit de titel tegen. Dezen schaapherder een 'koning' te noemen, zou in vervlogen eeuwen een stoutmoedige majesteitsschennis zijn geweest, thans riekt het naar zinledige exaltatie, die zich slechts handhaaft dank zij een wereldvèrheid, die een wereldvlucht tot ondergrond heeft. Weliswaar komt in het einde de moderne 'beschaving' opzetten, maar zij treedt hier uitsluitend en eenzijdig als een 'gevaar' op. En een woord als 'crisisveeteeltbeperking' - in deze dagen een harde realiteit, waarmee iedere schaapherder binnen deze grenzen kennis moet hebben gemaakt, - zou in dit boek als een rauwe vloek hebben misstaan.

HALBO C. KOOL

Uit de koets gevallen
Herman de Man, de koets Nijgh en van Ditmar, Rotterdam; f 3. -, f 3.90.

In zijn 'Verantwoording' voorafgaande aan de verhalenreeks 'De Koets' zegt Herman de Man, dat 'de historie van de oude koets slechts hun toekomt, die er eerbiedig naar willen luisteren'. Welnu, ik heb mijn best gedaan - dat doe ik altijd als ik naar een schrijver luister - maar ik heb het niet lang vol kunnen houden, het eerbiedig zijn niet en het luisteren niet.

Herman de Man wordt langzamerhand iemand, die zijn mond niet meer dicht of liever, zijn pen niet meer stil kan houden. 'Hou me vast, of er komt een anecdote!' Nu ben ik wel gesteld op anecdotes en verhalen, maar zelfs van het goede kan een mensch te veel krijgen. De Man kan langzamerhand geen Stoombootje, geen Koets -

binnenkort geen tandem of geen zeppelin - meer zien zonder zich genoodzaakt te voelen de levensgeschiedenis van de menschen die er in zitten of gezeten hebben te gaan vertellen. En de manier waarop gaat er ook niet op vooruit. Het wordt hoe langer hoe jeuiger, oubolliger, ronder, jovialeriger en tevens sentimenteeler en lijmeriger. Het ergste komt dit aan het licht in de gesprekken. Deze boeren en burgers praten allemaal in die, diep-gevoel-achter-een-rauw-woord verbergende, breedsprakerige, slijmerige, rondborstige, litteraire streektaal, die Herman de Man speciaal voor zijn sujetten geschapen schijnt te hebben, onder het mom van 'naar het leven'.

Het eerste verhaal - o neen, 'tafereel' - is het aanhooren nog wel waard. De verdere 'Een beetje muziek', 'Wat wilt gij van mij', 'Wij gaan voorbij', druipen van overmatig sentiment. Dan volgt het vijfde tafereel 'De Koets' en hierin heeft De Man werkelijk al zijn slechte eigenschappen tot het uiterste botgevierd en zijn goede ongebruikt gelaten. Vier hengelaars gaan uit hengelen en rijden tot slot met de koets van Johan Pavoordt te water en verdrinken.

En dan begint de historie opnieuw. Weer krijgen wij vier verhalen die dezelfde titels dragen als de vier eerste en die ieder de levensbeschrijving zijn van een van de vier hengelaars. Achter dat gebruiken van dezelfde titels zit vast wel een mystieke beteekenis, maar die kan ik met mijn nuchter hoofd onmogelijk vinden.

Als men alles gelezen heeft krijgt men het gevoel, dat de Man met die vier titels had door kunnen gaan tot in het zevende geslacht. De eenige band tusschen al die menschen is dat zij in dezelfde koets gezeten hebben. Ik zou De Man daarom aan willen raden het eens met een blokbandtaxi te probeeren.

Maar alles bij elkaar krijgt de verslindende bibliotheeklezer waar voor zijn dubbeltje. Ik heb echter moeten bedenken dat 'the English Mail-Coach' bestaat.

C. EGGINK

Het strand der gestranden
Johan van der Woude, Spel in Positano... Boucher, den Haag; geb. f 2.90

In dit werkje, dat men eigenlijk niet met den naam van roman noch zelfs met dien van novelle kan betitelen, geeft Johan van der Woude een reeks van portretten. Van de acht hoofdstukken heet er een: 'Portretten' en een ander: 'Nog een portret', waaruit wel blijkt, hoe het schilderen van menschen de voornaamste bezigheid van den auteur is geweest.

Menschen...! Kan men deze soort individuen, zooals zij door den schrijver voor ons worden opgeroepen, nog met den eerenaam mensch aanduiden? Deze bewoners van het Zuid-Italiaansche plaats-

je Positano maken ons soms huiverig, ze onder het genus mensch te rangschikken. Het zijn alle, zonder uitzondering, abnormale wezens, van binnen en van buiten. Men zou kunnen zeggen: ze zijn allen op de een of andere wijze ‘gek’. Ieder, die veel gereisd heeft, zooals Johan van der Woude, kent wel ergens op den aardbodem zulk een ‘Positano’, waar schilders en schrijvers, kunstenaars van verschillenden aard bijeenhokken in een eigenaardige levensverstarring.

Verstard zijn zij, ieder op een ander punt in hun leven. Er is in den normalen gang van zaken plotseling iets gebeurd, waardoor deze ongelukkigen zich hebben vastgeklampt aan een klein deeltje van het leven, dat voortaan hun geheele bestaan zal uitmaken. De een heeft zijn vrouw verloren, die er met een ander vandoor is gegaan, de ander is een oorlogsverminkte, een derde heeft de eigen sekse boven de andere verkozen.

Wat echter ook de aanleiding tot hun levensschipbreuk is geweest, één ding hebben zij allen gemeen: zij zijn gestrand in Positano en kunnen daar niet meer weg. Zij luieren den geheelen dag door, in melancholiek of in kwaadaardig gepeins, hangende in een stoel, voor zich uit starend, met als eenige afwisseling het bezoek des avonds aan ‘Tom's Bar’.

Waarvan zij leven, is allen en soms henzelf een raadsel. Zij winnen wel eens iets met pokeren van een vreemdeling, die in Positano neerstrijkt. Sommigen hebben geld, anderen krijgen geld van de relatie, die ze in den steek heeft gelaten, een vroeger echtgenoot, of een ex-vriendin. Allen loopen met zonderlinge gewaden, vuil en onverzorgd, rond, alsof deze kleedij een speciale artistieke praestatie beteekenden. Zij zijn in den volsten zin des woords wat de Franschen zoo juist ‘désoeuvré’ noemen. Zij kunnen niet meer werken en hebben voor elken arbeid de grootste minachting.

Het eenige, wat zij doen, is urenlange gesprekken houden, waarin zij steeds op den rand van ruzie balanceeren. Maar voor een explosie missen zij de vitaliteit. Een staaltje:

‘In Positano werkt niemand. Ik ook niet en Wolf al sinds zestien jaar niet’.

‘O, - die!’ zei Buddy verachtend. De vertegenwoordiger van het schijntalent. Jij schrijft, Pareau? Wel, - hier behoud je je aureool. Niemand zal ooit probeeren het er af te rukken. Het gerucht is voldoende, schrijven is schrijven, zonder aanzien des persoons. In deze gezegende stad Positano zijn slechts kunstenaars. Blijven zij langer dan tien jaar, dan promoveeren zij tot genieën in exiel...’

En verder... ‘Karakter?’ herhaalde Back rustig, ‘Wat beteekent karakter in Positano? Je bent hier nog te kort, Pareau, om te weten,

dat het verblijf in deze stad de levenshouding van de menschen bepaalt.'

Johan van der Woude geeft in een uitvoerige studie van deze ongelukkigen een treffend portret. Hij heeft zijn modellen goed bestudeerd, hij kent ze van haver tot gort. Doch daar er eigenlijk in deze serie portretten geen enkele dramatische constructie valt te bespeuren, wordt de galerij van figuren wel eens wat eentonig. Wel suggereert de schrijver hier en daar het waarlijk-tragische in het lot van deze menschen, maar toch weet hij ons niet voldoende te doordringen van de waarheid, dat elke mensch, ook al is hij nog zoo ontworteld en verminkt van geest, belangrijk is voor dengeen, die zich aandachtig over zijn bestaan buigt. Het schijnt ons toe, dat van der Woude tezeer gefrappeerd werd door de uitzonderlijke zonderlingheden van zijn modellen, om daar door heen het belangrijke van hun structuur te ontdekken. Zoodoende heeft zijn werk iets van de ansichtkaarten van die zuidelijke streken, waar de zee blauw, de palmen groen en de wegen wit zijn. Wij raken tenslotte vermoeid van het bekijken dezer plaatjes, ook al staan er merkwaardige cactussen of verwrongen boomgroepen op afgebeeld.

Opnieuw echter heeft van der Woude bewezen, dat hij zeer gevoelig de schoonheid van dat zuidelijke landschap weet te schetsen, evenals hij dat in zijn mooie boekje: 'De Faun' heeft gedaan. Daarin was een dramatische 'draad', die het verhaal boeiender maakte. Als studie van afwijkende 'types' is Positano een knap stuk werk.

EMMY VAN LOKHORST

Trilogie van minnaressen
Siegfried E. van Praag, Minnares in ongenade N.V. Em. Querido's Uitg.-Mij., Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Het laatste boek van Siegfried van Praag schetst ons het leven van Louise de Mailly, de eerste minnares van Lodewijk den Vijftiende. Met de romans 'Julie de Lespinasse' en 'Madame de Pompadour' vormt het een trilogie, waarin het Frankrijk van den Rococotijd wordt uitgebeeld. De auteur heeft zich niet tot de typeering van de door hem gekozen vrouwenkarakters bepaald; hij schilderde den socialen achtergrond met meesterlijke pen. Van Praag had zich kunnen beperken tot het hofleven te Versailles, tot de voortdurende opeenvolging van amusement en intrige. Dat hij ons tevens onder de warreling van wulpsche genoegens en egoïstisch vermaak den reeds rommelenden vulkaan van opstand en komende revolutie wist te suggereeren is een niet geringe verdienste. Zóó werden zijn romans tot sociale fresco's tot historische tijdsbeelden met boeiende perspectieven. Niet slechts laat ons van Praag de innerlijke leegheid

van het reeds door den dood aangevreten, wufte leven van het Hof te Versailles zien, maar hij brengt ons ook in contact - zij het meestal door indirecte aanduiding - met de ellende van het volk, dat de middelen voor het zelfzuchtige amusement van zijn koning moest opbrengen. Met groote kennis, zwier en elegance kweet de auteur zich van zijn taak. Zóó leefde hij zich in den geest der achttiende eeuw in, dat het hem gelukte in de huid van de door hem gekozen figuren te kruipen. Op die wijze heeft hij deel kunnen nemen aan de wufte manifestaties van een leven, dat tusschen den mensch en de natuur steeds meer coulissen, steeds meer décors plaatste. Uit eigen aanschouwing kon hij ons doen partecipeeren aan onberispelijk gedanste menuetten en aan de met venijn gemengde, intrigeerende conversatie in de kabinetten der gepoederde markiezinnetjes van Versailles. Heel de decoratieve, charmante wereld van den vijftienden Lodewijk, den egoïsten genieter van het goede der aarde, heeft hij ons in boeiende tafereelen getoond. Zelden misschien werd de figuur van Louis Quinze, dat onverantwoordelijke, verwende, genotzuchtige kind, zóó liefdevol geteekend als in van Praag's boeken.

In de drie vrouwen, die van Praag tot hoofdfiguur van zijn boeken koos, vinden wij eenige minnaressen-typen vertegenwoordigd. Zoo kunnen wij in Madame de Pompadour de principieel berekende, in Julie de Lespinasse, de berekening verafschuwende, romantische minnares herkennen. Tusschen deze beide vrouwen van formaat staat de tot berekening onmachtige, door de golven des levens heen en weer geworpen, ongelukkige Louise de Mailly. Van het medelijdenwekkende bestaan van Louis Quinze's eerste maîtresse vertelt een oude vicomte, die de taak van den auteur als 't ware overneemt. Reeds in den aanvang van het verhaal van den ouden vicomte zijn wij temidden van de hofintriges. De kamerknecht van den jeugdigen vorst, Bachelier, spant samen met Mademoiselle de Charolais, 's Konings nicht, om Lodewijk het pad der ontrouw te doen betreden. Dit gelukt zonder veel moeite: als de 22-jarige jongeman op zekeren dag in zijn appartementen een hofdame der koningin, de jonge Louise de Mailly, in voluptueuze houding aantreft, bezwijkt hij zonder meer. Kort daarna is Louise de Mailly, die hopeloos op den koning verliefd wordt, zijn officieele minnares. De wispelturige Lodewijk blijft haar echter niet lang trouw; weldra moet zij zijn bed met andere vrouwen deelen. Tot deze laatste behoort ook haar zuster en vriendin Félicité, die een pijnlijken dood sterft. Ondanks of misschien juist door de genoemde ‘partage’, waren Félicité en Louise onverbrekelijk met elkaar verbonden. Félicité bepaalde den loop van beider leven; na haar sterven wordt de onzelfstandige Louise meer en meer een dobber, die door belanghebbende handen

nu eens in de eene dan weer in de andere richting wordt gedreven. Louise de Mailly is au fond een goede ziel, die van intriges of politiek niet het minste verstand heeft. Tegenover vrienden en vijanden is zij van denzelfden goeden wil; berekening is haar ten eenen male vreemd. Daardoor wordt zij door den koning tot den minste der hovelingen toe, op allerlei wijze misbruikt. Van het sterkste misbruik zijn wij getuige, wanneer een jongere zuster van Louise, madame de la Tournelle, de latere Duchesse de Châteauroux, zich aan het hof weet in te dringen. Madame de la Tournelle wil de minnares van den koning worden en schuwt zich niet haar eigen zuster wreed terzijde te schuiven. Van den door haar schoonheid bekoorden Lodewijk eischt zij, dat deze Louise van het hof zal verwijderen. De koning laat zich daartoe inderdaad bewegen en als een volkomen overbodig, ongewenscht mensch moet Louise het paleis verlaten.

Nog steeds hopeloos op den koning verliefd, zien wij de arme vrouw terug te Parijs, waar zij eindelijk een zeker houvast in haar leven vindt; voor de armen en voor God zijn haar laatste levenskrachten bestemd. Haar gering pensioen deelt zij met de misdeelden, die zij in hun ellendige woningen opzoekt. Tusschen de verworpenen zal ook haar laatste rustplaats zijn; op het Cimetière des Innocents wordt zij tusschen de armen begraven. Zoo is het einde van de vrouw, die steeds alles had gegeven zonder er veel voor terug te ontvangen.

Met groot psychologisch inzicht en met een mededoogen, dat op bijna iedere bladzijde blijkt, heeft Siegfried van Praag het leven van de ongelukkige, dobberende, onzelfstandige Louise de Mailly herschapen. Zijn taak was ditmaal minder dankbaar dan in de twee voorafgaande boeken: figuren met allure als Julie de Lespinasse en Madame de Pompadour leenden zich iets gemakkelijker tot beschrijving dan de wankelmoedige, door anderen gedreven Louise, die er niet in slaagde zich een stabiele positie te veroveren. Evenzeer levend echter als dat van de twee genoemde ‘groote minnaressen’ wordt het bestaan van de ‘minnares in ongenade’ Louise de Mailly, die het versmaadde haar liefde op eenigerlei wijze materieel productief te maken. Maar daarom juist is zij, ondanks al haar onbeslistheid en een zeker gebrek aan karakter, zoo sympathiek. Het was van van Praag een goede gedachte om de vergeten figuur van Louise de Mailly tot nieuw leven te wekken. Gezien het resultaat kunnen wij er hem slechts dankbaar voor zijn.

J.F. Otten

Bij Hollandia-drukkerij zal binnenkort de Nederl. vert. het licht zien van Eugène Lennhoff, tot voor kort hoofdred. van de Weense Telegraf: ‘De laatste vijf uren van Oostenrijk’.

Een roman over het leven der kleurlingen
Mikro, Toiings Uitgave van J.L. van Schaik, Pretoria, Zuid-Afrika, 1937

Het is voor den Afrikaner uiterst moeilijk een buitenlander onze eigenaardige en historisch-gevormde rassenverhoudingen te verduidelijken. Men moet eigenlijk in Zuid-Afrika onder de boeren en 'die ou volkies' groot geworden zijn, om te begrijpen dat men het volkomen mis heeft van verknechting, uitbuiting of wederzijdse vijandschap tussen blanken en kleurlingen te spreken. Ik laat hier echter het grote en ernstiger Bantoe-probleem onaangeroerd, en bepaal mij uitsluitend tot de situatie in het Zuiden, waar het leven der blanken en dat der kleurlingen - een aanzienlijke groep van gemengd inboorling-, slaven- en Europees bloed - eerder te beschouwen is als berustend op een goede verstandhouding, die wederzijds verplichtingen en rechten impliceert, maar die, tenzij er van buiten af onrust wordt gestookt, normaal en zonder noemenswaardige spanningen is. De rechtgeaarde blanke houdt van de kleurling, voelt zich niet door hem bedreigd, weet hem als persoon te waarderen en zijn rechten te respecteren, zorgt voor hem als voor een kind dat nog niet verantwoordelijk is het leven met de strijd ener economische concurrentie in een hard land te aanvaarden, en de kleurling daarentegen weet een goede 'baas' te waarderen, vertrouwt hem, kan met de grootste vrijmoedigheid tot hem gaan met al zijn bekommernissen en zijn nood. Beiden kennen echter de ondefinieerbare grenzen die hen maatschappelijk scheiden, intuïtief bijna, op een wijze die onder normale omstandigheden enerzijds noch iets van heerszucht noch anderzijds iets van slaafse onderdanigheid heeft. De uitzonderingen zijn er, natuurlijk - maar voor ons gevoel vertoont de klassenstrijd in Europa veel dieper, onverdraagzamer en onverzoenbaarder tegenstellingen.

Hoewel dit boek 'Toiings' allerminst bedoeld zal zijn dit rassenprobleem te stellen of toe te lichten, is dit de diepere achtergrond daarvan, en zal het den buitenlander op één bladzij - zie bl. 76 e.v. - meer te zeggen hebben dan stapels regeringsrapporten. Het is een fris en oorspronkelijk werk dat vanaf zijn eerste verschijning in een tijdschrift met enthousiasme in Zuid-Afrika ontvangen werd. In 1936 met de Hertzog-prijs bekroond, verscheen het vorige jaar reeds de vierde druk van dit boek.

Vanaf de vroegste tijd heeft de kleurling een plaats gehad in de Afrikaanse literatuur, maar in het verleden werd hij nog te veel van buiten af als clown en grappenmaker gezien, werd hij haast uitsluitend als typische coleur locale van het Zuid-Afrikaanse leven gebruikt. Een mogelijke uitzondering was reeds Velbaadjie in

'Die Meulenaar' van D.F. Malherbe, waarin hij echter, als ondergeschikt karakter, niet tot volle gestalte kon uitgroeien. In dit boek van Mikro is de herder Toiings eindelijk mens geworden, is hij menselijk, met innige en begrijpende liefde, maar ook met waarachtige humor gezien. Toiings - de naam betekent zoiets als 'lompen', omdat hij in een toestand van verschrikkelijke verwaarlozing bij baas Fanie Naudé gekomen is - is geen gecompliceerde mens, hij is een schuchter kind van het veld, ruw en oprecht als de eenvoudige dingen der natuur zelf, dat soms plotseling met oerkrachtige felheid kan opvlammen in haat en jalouzie, met onverklaarbare verlangens en een ontroerend-naief geloof, met de haast woordenloze nederigheid van hen die na aan de aarde leven.

Het merkwaardigste kenmerk van dit boek is zijn volkomen pretentieloosheid, die bij gebrek aan begrip zelfs als matheid beschouwd zou kunnen worden, maar wie het sappige, plastische idioom dezer dialogen kan verstaan, zo rijk aan beelden en psychologisch zo fijn verantwoord, erkent in Mikro een knap realist. Ook in latere boeken als 'Pelgrims' en 'Rou Rieme' is Mikro voortgegaan met dit werk. Het is haast onmogelijk een indruk te geven van dit kleurlingen-Afrikaans zonder grote stukken over te schrijven. Hier volgen enkele voorbeelden: Ou Jan met sy bietjie baard en baie lag; een kar rijdt klopdisselboom - hier als bijwoord! iemand is zo verlegen als 'n hoenderhen wat 'n windeier gelê het; 'En hoe laat ry jy more?' - 'Vroeg-vroeg, Baas. Nog voor die hane roer, Baas'; van een ster die verschiet, heet het: Baas, en toe het die ster daar op sy tondeldoos geslaan... In de langere gesprekken heeft Mikro met wondere gevoeligheid al de naieve herhalingen, de omslagtige beleefdheidsvormen en affectwoorden weten te geven die zo kenmerkend zijn voor de taal onzer kleurlingen. De tautologische Ja, Baas van Toiings is trouwens reeds schertsend opgenomen in de omgangstaal!

Bij het herlezen van dit boek onlangs werd het mij echter duidelijk hoe noodzakelijk het geworden is dergelijke werken in het afrikaans met korte, verklarende aantekeningen te voorzien, wil men ze ook hier gelezen hebben. De diepe kloof tussen het Afrikaans en het Nederlands zal door vertaling - en dit is reeds met een onzer beste romans gebeurd! - onoverbrugbaar gemaakt worden. Waarom berust men in een situatie die nu nog gered zou kunnen worden!

W.E.G. Louw

St. Petersburg
L. von Baumgarten, Die generalsche, Petersburg 1880 J.J. Weber Verlag, Leipzig

Het is niet aan iederen schrijver gegeven, wat beleefd is en wat is

voorbijgegaan, zoo uit te beelden, dat het aanspraak op objectieve geldigheid krijgt. De schrijfster van dit boek lost het vraagstuk van ‘verdichting en waarheid’ op, doordat zij vol liefde en nauwkeurig, zonder bijzondere aanspraak op kunstvorming te maken, iets schildert wat eenmaal is geweest en wat spoorloos is verdwenen: het leven van de Petersburgsche ambtenaars-aristocratie omstreeks de eeuwwisseling. Aldus ontstaat een levend beeld van den stand van de maatschappij, die eenmaal toonaangevend is geweest te Petersburg en daarenboven in de tallooze landgoederen, die over geheel Rusland waren verspreid: generaals, hooge ambtenaren aan de ministeries en hun gezinnen, die aan de Newa-kade en de aangrenzende deftige stadshuizen te St. Petersburg in een vreemde afzondering hun bestaan leidden en hun zomer op het een of ander groot landgoed in het zuiden van Rusland doorbrachten. In het middelpunt van deze schildering, die doortrokken is met humor en weemoed, staat de generaalsvrouw, de oude, een weinig barsche, tyrannieke dame, die zich met alles bemoeit, overal haar wil doordrijft, maar wier warm hart en scherp verstand haar toch niet voor diepe teleurstellingen in het leven bewaren. Deze geloovig-bijgeloovige, goedhartig-heerschzuchtige vrouw is om zoo te zeggen de belichaming van het tijdperk voor de revolutie, waarvan zij het dreigende naderen reeds schijnt te voelen. ‘Wij zien van het leven, meent zij, alleen misschien den geheel onbelangrijken voorkant en vermeten ons over het geheel te oordeelen.’

Deze woorden zou men op bijna alle personen van dit herinneringsboek kunnen toepassen. Deze menschen leiden een schijnbestaan, dat gevuld wordt met bals, recepties, jachtpartijen en kunstgenietingen. De kinderen van de generaalsvrouw trachten, ieder op zijn manier, de leegte van het bestaan te vullen, maar alleen de jonge, bekoorlijke Ljoeba gelukt het, haar wil door te drijven, doordat zij eenvoudig de praalvertrekken van het paleis aan den oever van de Newa verlaat en liefdezuster wordt. Haar broers en zusters zijn niet tegen het leven opgewassen. Weliswaar spreken zij onberispelijk Fransch, hebben verstand van alle eischen der wellevendheid, zijn begaafd, en toch ontbreekt hun allen de kracht om hun wil tegenover hun moeder, die de ijzeren wetten van de goede kringen handhaaft en verdedigt, door te drijven. De eene verboemelt zijn leven in dolle streken, tot hij daarna op zijn zeven en twintigste jaar volkomen op is en wegkwijnt, de andere maakt schuld op schuld, totdat hij zijn schitterende loopbaan moet opgeven en zich terugtrekt op zijn landgoed, waar hij proeven op het gebied van land-oeconomie neemt; de derde, een geboren musicus en componist, sterft in zijn jeugd, elk van hen geeft zich hetzij slap over aan de verlokkingen van de wereld of leidt een schimmenbestaan, zonder

bedoeling en doel. Ten laatste blijft de oude generaalsvrouw geheel alleen met haar herinneringen aan ‘goede’, lang vervlogen tijden, met haar geloof en haar kleine belangen. Weemoedig eindigt het boek, dat niettegenstaande de eenvoudige vorm van het verhaal dwingt tot nadenken. Want tenslotte schildert het niet alleen ‘een vrouwenleven uit Rusland in den tijd van voor den oorlog’, zooals de ondertitel van ‘Die Generalsche’ luidt, maar veeleer achteruitgang en ondergang van een familie, ja van een geheele wereld, die bestaat uit hulpelooze, beminnelijke, wufte, zelfzuchtige menschen, die zonder het te voelen of te willen, alleen omdat zij nu eenmaal niet anders zijn, de afgrijselijke doorbraak van de krachten voorbereiden, die hen allen in den afgrond stort.

ALFRED HACKEL

Een opgelaten vlieger
Friedo Lampe, Septembergewitter Rowohlt Verlag-Berlijn

Dit is een onbedorven en onpretentieus boekje. Maar toch een boekje dat iets zijn wil en iets is.

Het zoekt naar een anderen weg. Naar iets avontuurlijks, in den eenvoudigen zin, en naar een beheerschte frischheid. Al lezend krijgt men het gevoel alsof door een bengel een bonte vlieger opgelaten wordt. Wij zien de trilling van het strakke touw. Er wordt op ongewone wijze naar spanning getracht.

Niet te midden van zijn personen leeft de schrijver. Hij is boven hen omhoog gestegen, niet uit hoogmoedigheid, doch alleen omdat het hem aantrekkelijk voorkomt hun leven en bewegen eens geprojecteerd te zien op een ander en ruimer gezichtsveld.

De stad die hij beschrijven wil, slaan wij voor het eerst gade uit den korf van de luchtballon van mr. Pencock, welke ballon nog kort voor het onweder langzaam en statig over Osnabrück dreef. ‘Mr. Pencock sah durch sein langes Fernglas und sagte: “Da unten liegt eine Stad am Fluß”, und er gab Mary das Glas.’

Op dezelfde wijze zou Friedo Lampe den verrekijker aan zijn lezer willen overhandigen. Zoo komt het ons althans in het begin van deze korte reeks schetsjes, die samengehecht werden tot een onopgesmukt verhaal, voor. Ja, het is blijkbaar wel de bedoeling van den schrijver ons door zoo'n verrekijker de kleine maar toch bewogen levens der menschen, te midden van elkander, te doen waarnemen en kennen.

Hoe aardig die bedoeling ook zijn moge, het wil ons toch voorkomen dat zij niet te verwerkelijken is. Een heel grooten afstand verdraagt het menschenleven nu eenmaal niet, wil het niet al te onbelangrijk worden. Zoo worden ook hier de figuurtjes wel eens

te klein, kleiner dan speelgoed uit een oud Chineesch doosje. Ook overmant ons af en toe de gewaarwording alsof zoo'n ballon wat al te ongedurig is. De vaste basis ontbreekt. Is het nog wel een ballon die ons herbergt? Of is het slechts een vlieger van papier, wankelend, dalend en dan weer stijgend? En een verrekijker is toch op den duur wel bezwarend en te spoedig beslagen.

Somtijds drijven wij vrij hoog boven het verhaal, maar toch niet zoo heel veel hooger dan de ommegang van een normalen toren. Een ander maal naderen wij bedenkelijk dicht de aarde. Onbewust schijnt de verhaler af en toe de noodzakelijkheid te voelen zijn lezers wat dichter bij zijn figuren te brengen, want al wil hij ons niet tot op de diepte van de levens zijner personen geleiden, ze vooral niet te interessant maken, hij wil hen in onze oogen toch ook niet te kort doen. Zoo troost ons een enkele maal wel eens het veilige gevoel dat wij weer vasten grond onder de voeten hebben. Een wijle lijkt het wel alsof er op den vloer een fraai, levendig en kunstig handwerk uitgespreid ligt, dat wij rechtopstaande, er dus op neerziende, bewonderen. Het toont kleurige, teekenachtige en soms felle tafereeltjes. Een scherpomlijnd kereltje of wijfje, een vlot bewegend kind, trekt onze aandacht. Dan stijgen wij opeens weer wat hooger en alles wordt meer 'luchtgezicht' vol kleine vlakjes, omzoomd door ijle lijnen.

Zoo is het geheel een alleraardigste poging. Rhythmische bewogenheid in niet te snel tempo; inkijkjes die te kort duren, maar toch vaak verrassend en bekoorlijk zijn. Iets dat, zeker niet zonder ernst, hier en daar toch een nuance te luchtig en te vluchtig is.

Indien het Lampe later eens mocht gelukken in een grooter werk wat doordringender te worden, zonder dat hij daarvoor zijn origineele wijze van zien en zijn eenvoudige manier van verhalen opgeeft of verliest, mogen wij iets bizonders verwachten.

Maar gemakkelijk zal hem dat in onze zoo ongunstige tijden niet vallen, want, hoewel het hem niet aan doortastendheid ontbreekt, hij lijkt niet krachtig. En kracht zal hij noodig hebben om tegen den zoo veel vernietigenden stroom op te kunnen roeien.

LAURENS VAN DER WAALS

De toekomst van Europa
Konrad Heiden, Europäisches schicksal Querido Verlag N.V., Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Konrad Heiden heeft in zijn Hitler-biografie en in Ein Mann gegen Europa bewezen, dat hij zakelijk en boeiend over de jongste politieke geschiedenis kan schrijven. Wat hij in Europäisches Schicksal opdist, getuigt echter van een volkomen gemis aan sociologisch en

geschiedphilosofisch inzicht - erger nog, het boek wemelt van tegenstrijdigheden en feitelijke onjuistheden, terwijl het den critischen lezer voortdurend ergert door quasi-diepzinnigheid.

De beschouwingen over de bevolkingsdichtheid in het eerste hoofdstuk zijn zeer oppervlakkig. Blz. 15 is in tegenspraak met blz. 14 omdat Möser een halve eeuw vóór Malthus leefde. Wat op blz. 20 en 21 wordt meegedeeld over geboorte- en sterftecijfers en de gemiddelde leeftijd, is in die vorm statistische nonsens. De bevolking van Europa nam trouwens reeds in de 18de eeuw snel toe, maar dit was nog niet 'die Geburt der modernen Masse' (blz. 21). De schrijver is specialist in apodictische voorspellingen. Binnen een eeuw zal de aarde door 4½ milliard mensen worden bewoond (blz. 28). Ook wat het verleden betreft, schijnt Heiden over merkwaardig cijfermateriaal te beschikken: 'Die zehn Millionen Toten des Weltkriegs sind eine leichte Last neben dem Bluttribut des dreißigjährigen Krieges oder des niederländischen Unabhängigkeitskampfes, der Ausrottung der Albigenser oder auch des schwarzen Todes von 1348' (blz. 34). Het verband tussen de Amerikaanse vrijheidsoorlog en de opkomst van het moderne Engeland is mij niet duidelijk (blz. 36). Evenmin was het mij bekend, dat Frankrijk na 1815 ook op economisch gebied de leiding in Europa nam (blz. 36). Wist u dat een Romeins leger disciplinair zoveel meer presteerde dan een modern leger? Wat Heiden vertelt over de verdeling van het nationaal vermogen is één van de merkwaardigste staaltjes van simplistische economie, die ik ooit onder de ogen kreeg (blz. 64). Wij zullen den schrijver maar in de waan laten, dat de wereldsuikerproductie bijna geheel door blanken wordt verbruikt (blz. 78).

Alles wat Heiden schrijft over het sociale vraagstuk, over de maatschappelijke positie der intellectuelen enz. is heel oppervlakkig. Voor de Nederlanders, die daarvan nog niet op de hoogte mochten zijn, diene de opmerking, dat de N.S.B. blijkbaar een beweging was van werkloze intellectuelen: 'seitdem der akademische Überschuß im Jahre 1936 sank, sank auch die Mussertbewegung' (blz. 168).

Een grote staat schijnt men gemakkelijker te kunnen besturen dan een kleine (blz. 177).

Ik staak mijn bloemlezing van Heiden's diepzinnigheden. Waarom zouden wij bladzijden doorgaan? Wat aan philosofische beschouwingen tussen de feitelijke onjuistheden staat, bereikt geen hoger niveau dan de gesignaleerde oppervlakkigheid. Het is te hopen, dat Heiden weer terugkeert tot het gebied, dat binnen zijn bereik ligt.

P.J. BOUMAN

Uit vele jaren
Bruno Frank, aus vielen jahren Em. Querido, A'dam; f 4.50 geb.

Op het eerste gezicht scheen het ons toe, dat men beter gedaan had poëzie en proza in deze verzameling te scheiden. Men zou aanvankelijk geneigd zijn te menen, dat deze tweeledigheid van het boek beter dan in één deel, tot haar recht zou zijn gekomen in twee zelfstandige delen, waarvan het ene de verhalende werken en het andere, geheel los daarvan, de in gebonden taal uitgedrukte gedachten en gevoelens van de schrijver zou bevatten.

Het leek ons een gewaagd experiment de gedichten onmiddellijk aan te laten sluiten op de vertellingen zonder enige overgang of aanduiding. Dit scheen nog sterker het geval door het feit dat het grootste gedeelte van het boek de novellen bevat, ongeveer negentig procent van de 400 bladzijden, zodat in verhouding een zeer beperkte ruimte overblijft voor de gedichten van de schrijver, die nu, wat hun plaats betreft, enigszins in de verdrukking schijnen gekomen, enigszins stiefmoederlijk behandeld zijn, als een kleine achterhoede die het grote leger volgt.

Zeker, ook overigens volgt het kleine het grote, b.v. de satyre de tragedie, maar juist de lyriek had het misschien verdiend zo niet in een afzonderlijk deel uitgegeven te worden dan toch in ruimtelijke zin de voorrang te hebben boven de vertellingen, als 't ware als heraut en fanfare, als inleiding en inzet.

Nu de lyriek aan het eind van het boek staat, zou men licht in de ruimtelijke volgorde een rangorde kunnen zien.

Wij zeiden, men zou dit kunnen doen, want wanneer men beide gelezen heeft, verhalen en gedichten, zal men het niet doen, maar begrijpen waarom beiden in één deel verenigd voor ons liggen, en men zal deze oplossing gelukkig noemen en als zodanig welkom heten. We hebben hier namelijk het merkwaardige verschijnsel dat in waarheid de vertellingen de werkelijke poëzie brengen, terwijl de gedichten meer gemodelleerd proza zijn. Misschien ligt de charme van dit boek juist in deze merkwaardige vermenging en doorbreking van dat wat wij gewend zijn proza en poëzie te noemen. De sterkste novelle uit dit boek, de tweede, ‘Die Unbekannte’, is zuivere en schone poëzie. Deze alleen al verheft dit boek boven de vele andere, deze maakt het ondanks alle ernst licht en speels, beminnelijk en kostbaar. Een liefdeservaring wordt teer en behoedzaam, met beteugelde gloed en ware hartstocht in zo klassieke vorm poëtisch uitgebeeld, dat zij het hoogtepunt van het boek betekent. Hier vermengt zich inhoud en vorm, en wat een vertelling genoemd wordt komt ons voor als de muziek van een vers.

Om nu ook de nadruk te leggen op het andere uiterste, het zwakste komt ons voor de lofrede op Frederik II van Pruisen te zijn, 'Tage des Königs'. Sinds Hegemanns 'Fridericus-Buch' is toch algemeen bekend wat meer ingewijden al eerder wisten. De voortbrengers van deze nimbus om Frederik, van de pruisische mythe, zijn legende en illusie. Jammer dat Bruno Frank daar niet duidelijker de nadruk op legde. Maar ook met deze preutse en den schrijver innerlijk vreemde stof bewijst hij op meesterlijke wijze de kunst te verstaan van beschrijven en weergeven.

Ieder van deze acht vertellingen draagt de datum van zijn ontstaan. Het geheel omspant een tijd van ongeveer tien jaar (1920-1933). De titel, die spreekt van 'uit vèle jaren', doet meer vermoeden. Het strekt het boek tot eer dat men zonder deze dateringen de volgorde van tijd, waarin de afzonderlijke vertellingen ontstaan zijn, nauwelijks zou opmerken. De kunst van den verteller wankelt gedurende zijn reeks van scheppingen niet, de harmonie van taal blijft op gelijke hoogte, maar deze gelijkmatigheid van artistiek niveau wordt op fraaie wijze door de veelzijdigheid van onderwerpen gevarieerd. Daardoor is het boek geenszins eentonig maar bont, kleurrijk en afwisselend. Iedere figuur op deze bladzijden staat ons duidelijk voor ogen, de handelingen van ieder mens komen uit zijn eigen persoonlijkheid voort, terwijl de enge omlijsting waarin de gebeurtenissen geplaatst zijn, ons de grootste concentratie waarborgt. Het is een rijp en goed boek.

Men zal goed doen het niet achter elkaar te lezen, eerst wanneer men langere tussenpozen tussen de verschillende hoofdstukken laat, zal men ten volle zien hoe onuitputtelijk bekoorlijk, hoe onbegrensd veelzijdig de universele geest van den schrijver de nuances weet te schilderen. Iedere filosofische pedanterie is hem vreemd, binnen de zelf getrokken grenzen schept hij souverein.

Het is enigszins moeilijk de grote, verbindende, innerlijke lijn in dit boek vast te leggen. Zij is te vinden in de diepte en daaraan ontleent zij haar geestelijke waarde. Men zou ze aldus kunnen formuleren beheerst gevoel. Een boek uit het hart, maar uit een beheerst hart: geen resignatie, maar ordening en helderheid, bereidheid en kalmte. Men zou op den schrijver zijn eigen woord kunnen toepassen: 'Ganz adlig war er. Denn er war ganz frei.'

De schrijver heeft het boek aan zijn vrouw opgedragen. 'Maar aan haar waren toch ook de werken gewijd die geen opdracht dragen.'

HANS-ERNST SCHROEDER

Over enkele weken verschijnt bij het Nederl. Boekhuis te Tilburg 'Dit is geschied in Oostenrijk (Van Serajewo tot Berchtesgaden)' van Juhász Andor en Juhász Sári.

Herzien herdenken over Sainte-Beuve
Naar aanleiding van:
Choisir, les meilleurs textes, Sainte-Beuve, introduction par André Thérive Desclée de Brouwer & Cie. Paris VIII, (542)

Meermalen is opgemerkt - en ook André Thérive zegt het in de inleiding der hierbovengenoemde bloemlezing - dat men er sinds Sante-Beuve niet meer over twist of de critiek een scheppingsvorm is, en wanneer men dit beschouwt als een grote vooruitgang dan vergete men daarbij niet dat in deze voor één man de hele toenmalig beschaafde wereld buigen moest en boog. Van een liefhebberij verhief hij de critiek tot een wetenschap, en kan het zijn dat hij in zijn reactie te ver ging, daartegenover staan zovele voordelen dat men deze - in den Fransman zo typische - overdrijving wel door de vingers moet zien. De jonge student in de medicijnen verloochende zich niet in de latere anatomist van het negentiende eeuwse - meer bepaaldelijk Franse - geestesleven, hij paarde zorgvuldigheid aan uitvoerigheid, wist objectiviteit en subjectiviteit te verbinden, wondde en heelde; doch was voor alles en overal Sainte-Beuve, onafhankelijk van wie dan ook, zich bewust te staan op een hoogte èn door zijn gave èn door zijn kennis; een eenzame in alle opzichten. Veranderde hij met de politieke kleuren van de dag, de wisseling was slechts uiterlijk en niet innerlijk; in zijn wezen bleef hij van het begin tot het eind dezelfde grootse, niet te omvatten, moeilijk buigbare, sterke figuur. Op het voorplan staande beheerst hij de Franse letteren, beheerst hij West-europa, ja beheerst hij zijn tijd in dier voege, dat de reeds genoemde André Thérive voorstelde die periode de eeuw van Sainte-Beuve te noemen. Het is met deze woorden dat de beroemde romancier en criticus zijn boeiende inleiding opent. Hij schetst daarin zijn grote landgenoot onder verschillende opzichten waarvan wij er hier slechts enkele willen aanstippen. Erop wijzend dat hij in het boek niet naar de dode letter maar naar het leven zocht en zijn methode die van den historicus is, kenschetst hij den tijdgenoot van Lamartine, Hugo, Vigny, Musset, Mérimée en Stendhal als behorend tot twee verschillende eeuwen, wat uit de dualiteit van zijn wezen blijkt. In verband met zijn roman - door den inleider een boek van religieuse psychologie genoemd - wordt gewezen op de tragedie inzake de religie waaronder Sainte-Beuve zijn hele leven gebukt ging. Een voornaam gedeelte is dat waar hij over het critisch génie handelt terwijl ook zijn slotconclusies niet zonder betekenis zijn. Doch hoe boeiend en voor-

naam de inleiding van André Thérive ook is - wij mogen niet verzuimen er nog op te wijzen dat ook hij het grote drama van Sainte-Beuve's leven in zijn eenzaamheid ziet -; wil men met den negentiende eeuwer kennis maken dan moet men bij hem zelf te rade gaan. Zijn figuur onttrekt zich aan inleiding en omschrijving, ook al is hij zelf schepper van het essay. Slechts in verband met zijn werk is André Thérive's schets te lezen en te waarderen; maar voor alles zal men den auteur zelf moeten bestuderen, zal men zijn werk opnieuw ter hand moeten nemen, ofwel na de lectuur van dit Choisir-deeltje aan het eigenlijke oeuvre moeten beginnen. Aan hem die bekend is met Sainte-Beuve's arbeid geeft dit boek een warme vreugde; het brengt hem opnieuw den auteur in al zijn grootheid en verscheidenheid, doet hem de zo geliefde passages wederom overlezen en overwegen, en schenkt hem de voldoening het portret dat hij zichzelf van den beroemden académicien vormde hier voor zich te zien. Als wij ons niet vergissen werd voor enige jaren melding gemaakt dat de uitgave van Sainte-Beuve's correspondentie gestaakt moest worden wegens gebrek aan belangstelling, en verbaasden wij ons toen reeds daarover, onze verwondering nam toe na de herhaalde lezing van dit pretentieloze doch voorname boek. Het schetst in zijn opgenomen fragmenten Sainte-Beuve ten voeten uit, zij het zonder arcering, zij het zonder regelmatige verdeling van licht en donker. Het is een mooie verzameling, terwijl het geheel gesteund wordt door goede bibliographie en practische inhoudsopgaven.

Het mag als bekend worden verondersteld dat Sainte-Beuve, toegerust met een kennis der historie welke aan het ongelooflijke grensde, ten opzichte van zijn tijdgenoten niet altijd even rechtvaardig was. Werd er opgemerkt dat hij in dezen nooit vergeten kon vroeger ook letterkundige te zijn geweest en als dichter en romanschrijver slechts matig succes te hebben gehad; hij zelf kon van de overtuiging uitgaan boven dit alles te staan door de bijzonderheid zijner roeping. Dit verleent zijn hele oeuvre een apart cachet en legt er een glans over welke slechts aan hem eigen is. Hij maakt de indruk van overal even luchtig en speels te zijn, doch het behoeft niet door ons met nadruk herhaald te worden dat zijn sierlijkheid in alle opzichten steunt op een degelijkheid en een wetenschappelijkheid die men slechts in den Duitser dier dagen zou veronderstellen. Huet kon hier spreken van een benediktijnse geleerdheid, en waar ook hij zijn onafhankelijkheid zo hoog stelde is het begrijpelijk dat hij elders te juister plaatse het woord koninklijk bezigde. In Sainte-Beuve's oeuvre vallen met name de grote bewondering en bijzondere waardering voor Goethe op. ‘Le propre de Goethe était l'étendue, l'universalité même!’ kon Sainte-Beuve schrijven, en ook al is dit

niet op hem toepasselijk, de man die tot deze erkenning komen kon schaarde zich in zijn exeptionaliteit naast den beschrevene toen hij er verder bijvoegde: ‘Goethe comprenait tout dans l'univers, - tout, excepté deuz choses peut-être, le c h r é t i e n et le héros’.

Cultuurdrager als weinigen zijner tijdgenoten ontzag hij noch anderen noch zichzelf waar het erom ging de beschaving te dienen of te redden, en zo is het wel begrijpelijk dat hij op alle mogelijke wijzen tot in zijn laatste dagen toe protesteerde tegen de militaire voorbereidingen welke de oorlog van 1870 voorafgingen. Sainte-Beuve beschikte over andere wapens, en hadden meerderen de kracht en de scherpte daarvan reeds moeten ondervinden, zelf wist hij ze uitstekend ter verdediging aan te wenden in dier voege dat hij zich overal dekte zonder de indruk te maken van geharnast te zijn; een geboren strateeg, het terrein kennend als weinigen en van een bij uitstek strijdbare natuur. Vandaar zijn zwenken en veranderen, vandaar ook zijn uiterste voorzichtigheid, hoezeer ook verborgen.

Het valt betrekkelijk licht dit alles met proeven te staven en slechts de quantiteit van een en ander kan in deze tot moeilijkheden aanleiding geven. De autobiograaf, de dichter, de romanschrijver, de verteller, de aestheticus, de humanist, de historicus en de geleerde legt er overal getuigenis van af zowel in zijn grote reeks werken als in zijn kleinere serie confessies, waartoe ook gedeeltelijk zijn in deze bloemlezing evenzeer vertegenwoordigde interessante briefwisseling behoort. Herleest men hier de opgenomen fragmenten van zijn roman ‘Volupté’ dan ontkomt men niet aan de bekoring der prachtig getekende jeugdherinneringen, ziet men elders hoezeer zijn auteur onder de invloed der romantiek stond, hoe knap sommige passages geschreven zijn - dit in tegenstelling tot het oordeel van André Thérive - en dat het het geheel niet aan trefkracht ontbreekt. Het zelfde geldt voor het overige hier opgenomene; men bewondert de stijl van ‘Port-Royal’, men herkent met vreugde de geestigheid der ‘Portraits contemporains’ en men staat opnieuw verbaasd over de vele qualiteiten der ‘Causeries du Lundi’ en zijn daarna volgende series. Het is inderdaad te veel om op te noemen, en het is dit besef wat het den schrijver over Sainte-Beuve zo moeilijk maakt. In zijn inleiding wijst André Thérive erop dat iedere keer wanneer men Sainte-Beuve raadpleegt, men bemerkt dat hij alles over ieder onderwerp van betekenis gezegd heeft, en hij voegt daaraan toe: ‘Cela est si décourageant qu'on ne le consulte plus beaucoup’. Iets soortgelijks geldt ook voor hem die van zijn bewondering voor deze geest blijk wil geven. Vandaar dat wij boven schreven dat hij zich aan inleiding en omschrijving onttrekt. Van een beroemdheid als weinigen zijner confraters trok hij allerwegen

belangstelling en werden zijn persoon en werk onderwerpen van onderzoek en studie over de hele wereld. Zo ontstond een Sainte-Beuve-bibliographie wier omvang reeds van de betekenis zijner figuur en arbeid getuigenis aflegt. Naar haar moeten wij de belangstellenden die kennis namen van deze onze aantekeningenreeks verwijzen. Hopen wij dat zij daartoe aanleiding moge geven.

PIERRE VAN VALKENHOFF

Periscoop
Maurois' Engelse historie
André Maurois, Histoire d'Angleterre

Les grandes études historiques, A. Fayard et Cie, Paris; 754 blz. 1937.

Een geschiedenis van Engeland te schrijven, die met Stonehenge begint en met Mrs. Simpson eindigt, geen geringe taak voorwaar! En men kan niet ontkennen, dat André Maurois niet zonder enige voorbereiding van wal is gestoken, getuige de bibliographie op blz. 735 vgg., die met zijn honderd en zoveel titels overigens wel het minimum vormt, waarmee men een opzet als deze behoort te schragen.

Van den biograaf van Disraeli, Byron, Shelley en Eduard VII mocht men een aangenaam leesbaar boek verwachten en deze verwachting is tenvolle vervuld; met zijn zin voor het sprekende detail en de schilderachtige anecdote herinnert dit werk aan de beste bladzijden van Taine en het kan voor den Fransen lezer het moeilijk bereikbare meesterwerk, de 'Short History' van Green, behoorlijk vervangen. Het is inderdaad een genoegen, dit fijne, lichte proza te lezen en de recensent moet werkelijk tegen zijn aandrang vechten, met tientallen citaten den lezer laten meedelen in zijn eigen genot. Nog nimmer heb ik een zo scherp en helder beeld gekregen van de achttiende eeuw als uit dit boek; het heeft de klaarheid van fotografie, die de bekoring van menige Franse film uitmaakt. 'La médiocrité même des premiers rois hanovriens fait leur importance historique (blz. 521). Op George I: 'Toute femme lui était bonne, pourvu qu'elle fût consentante et grasse. Aussi celles qui aspiraient à lui plaire se gonflaient-elles de leur mieux' (blz. 522). George III: 'Depuis 1810, le vieux Roi George III était aveugle et fou. Il est vrai que la démence, en faisant de lui le plus constitutionnel des monarques, lui avait enfin assuré une popularité sans réserve' (blz. 614). 'Lorsque le souverain commença de prendre les arbres de son parc pour le Roi de Prusse, il fallut nommer un Régent' (blz. 569). Ik zou echter hele bladzijden citaat nodig hebben, om te bewijzen, hoe raak en kleurig Maurois de maatschappij achter deze

dwaze marionetten schildert. Het is werkelijk historische treinlectuur van buitengewoon hoog gehalte.

In dit laatste oordeel ligt een zekere reserve opgesloten, die enige toelichting vereist. Als de tekenen niet bedriegen, wendt de smaak van het boekenlezend publiek zich meer en meer af van de 'vies romancées', de 'vies amoureuses', de 'vies héroïques' e.d., welke litteraire industrie misschien ook wel bij gebrek aan bruikbare sujetten zijn natuurlijk einde nadert; Emil Ludwig, Stefan Zweig en de andere gildebroeders hebben maar weinige prominenten van het wereldtoneel gespaard. Men kan toegeven, dat er in dit genre voortreffelijke werken zijn geleverd zonder dit einde te betreuren en men voelt de neiging, een 'echte' geschiedenis als deze te begroeten als een stap voorwaarts. Goddank! Eindelijk eens iemand, die niet onder het schrijven naar Freud loenst; die geen diepzinnigheden verkondigt over 'Historie' en 'Dichtung'; voor wien het wereldgebeuren zich niet oplost in een reeks feiten, nauw verbonden door een volkomen naar binnen gesmokkelde en hoogst verdachte soort causaliteit, die in voorwoord of epiloog den lezer als historische wetmatigheid wordt opgedrongen. Het boek van Maurois maakt de sympathieke indruk van een buitengewoon elegant en toch door en door solide en eerlijk vakmanschap, van dezelfde eenvoudige degelijkheid, die spreekt uit de bekende definitie van de geschiedenis, gegeven door de Dictionnaire de l'Académie française: 'L'histore est le récit des choses dignes de mémoire'. Van dezelfde degelijkheid en dezelfde argeloosheid.

Want dit is een argeloos boek, ondanks de boekenlijst en de index. Het is een vlotte, boeiende beschrijving, een heerlijk verhaal, een schitterend feuilleton. Het is een voortreffelijke verkorting van een werk, dat zeventien dikke delen zou kunnen omvatten en ook wel zou hebben omvat, indien André Maurois niet een bewonderenswaardig en door en door Frans kunstenaar ware geweest, voortzetter van de nobelste tradities van Voltaire, Renan en Anatole France. Maar het gaat te vlot, te gemakkelijk. Het geeft overal antwoorden, het stelt nergens vragen. Het bevat geen lege plekken; er is een overdaad aan beschrijving, een tekort aan analyse. Het verraadt nergens het besef, dat historie nog iets meer is dan een brillante causerie, dat de geschiedschrijver, zelfs van de kortste en 'gemakkelijkste' periode, worstelt met reeksen en reeksen problemen, waarvan hij soms hoogstens de stand van oplossing kan bepalen, tot welke zij in zijn generatie zijn gegroeid. Achter dit onderhoudende gekeuvel, deze meesterlijke synthese, trilt nergens de onrust, de scepsis, de twijfel; het is welbeschouwd nog altijd de serene evenwichtigheid of de rotsvaste overtuiging van Macaulay en Carlyle - en die Carlyle, den geschiedschrijver der Franse Revo-

lutie als twee druppels water doet lijken op Dickens, den romanschrijver van de ‘Tale of two cities’.

Van een boek als deze ‘Histoire’ verwacht men natuurlijk geen geschiedphilosophische of kentheoretische inleiding en het is waarlijk niet het ontbreken daarvan, dat mij aanleiding geeft tot het vellen van dit oordeel. De bewijzen liggen in het boek zelf. Het is de hele instelling van Maurois op dit werk, die hem aan 't begin doet zeggen (blz. 19): ‘Ces tribus celtes aimaient la guerre, même entre elles (ik spatieer, J.P.); aan 't eind (blz. 732) ‘L'insularité, l'éloignement et peut-être le climat amenèrent une rupture religieuse avec Rome’ (spat. id.). Die hem van Richard II doet meedelen (blz. 260): ‘Richard, après avoir regné sagement pendant six ans, se laissa tenter par le despotisme’. Van Elisabeth (blz. 341): ‘Parce qu'elle était pauvre, et aussi parce qu'elle était femme, et sans cruauté, elle n'aimait pas la guerre’. Het treft, hoe argeloos Maurois - naar Engels voorbeeld trouwens - het begrip ‘corruptie’ hanteert (blz. 526, 548, 568/9). Terwijl een analyse op zijn psychologische en maatschappelijke elementen hier juist zo ongemeen verhelderend had kunnen werken.

Het mindere kwaad hiernaast vormen de in een werk van deze opzet onvermijdelijke fouten en slordigheden. Soms wel wat veel vlak op elkaar: blz. 579 over Amiens, blz. 580: 1805 (i.p.v. 1804), blz. 580 eveneens over de betekenis van Trafalgar, blz. 581: ‘coalition sur coalition’, blz. 582: ‘après 1805’, blz. 583: ‘une petite armée anglo-allemande’. Maar deze vlekjes kunnen in een volgende oplaag verdwijnen; de boven aangegeven simplismen zijn echter onverbrekelijk met het werk verbonden; zij zijn a.h.w. het karakter van het boek zelf. Een boek, dat bewondering en respect verdient, dat door zijn stijl en levendige, boeiende trant tenzeerste bekoort, maar den vakman tenslotte niet geheel bevredigt.

J. PRESSER

Martin Luis Guzman, In de schaduw van den leider, Vertaald door J. Slauerhoff en dr. G.J. geers Boucher, Den Haag, zonder jaartal; f 2.90, f 3.90

Licht en schaduw - zo is ons steeds geleerd, en derhalve geloven wij het - zijn in Mexico feller en scherper dan in dit westelijke Europa. Een overeenkomstig verschil - zo werd ons voorts bijgebracht - bestaat er tussen het levensklimaat daarginder en dat hier. Wat wonder, dat onze vitalisten, die eer een voorkeur voor extremismen dan voor simpele groeikracht aan de dag plachten te leggen, in dat land één der dorado's waanden, waarheen hun vurige jeugddromen uitgingen.

Inmiddels, onze kennis van zaken daar te lande was beperkt en

wat wij sindsdien vernomen hebben van dolle dictators in die Nieuwe Wereld is, vergeleken met wat wij hier in deze Oude Wereld van nabij te aanschouwen kregen, alleszins geschikt om in onze ogen thans de overeenkomsten voorrang te verlenen boven de tegenstellingen. Klonk immers nog weinige jaren geleden een titel als 'In de schaduw van den Leider' ons in de oren als een uitheems barbarisme, onze culturele overmoed heeft sindsdien wel geleerd, thans allereerst te letten op de practisch politieke lessen, die te putten zijn uit zo gedocumenteerde werken als die van Guzman. Achtte immers de uitgever van een Franse vertaling van één zijner andere boeken ('L'Aigle et le Serpent') het niet gewenst, deze uitgave ter verduidelijking te verluchten met een foto van vier Mexicaanse generaals, nadat 'hun' revolutie was geslaagd, benevens een historische inleiding over de juiste gang van zaken tussen 1910 en 1915? Ook 'In de schaduw van den Leider' is een roman, waarin de politiek het voornaamste thema is. En welk een politiek! Die van een kleine groep prominente figuren, die in Mexico, tot de volgende revolutie, het openbare leven beheersen, terwijl dit openbare leven zelf op zijn beurt van hun allen weer ieders persoonlijke lot bepaalt. In dit boek slaagt de revolutie nog niet, zij wordt in de kiem gesmoord. Oude strijdmakkers staan elkander naar het leven in een verhaal, waarbij eerzucht en erotiek, complot en intrige, revolver en bajonet, idealisme en hebzucht, kameraadschap en misverstand, tegen elkander opbieden om het menselijke hart en het menselijke leven. Beslissende factor blijft te allen tijde het leger, terwijl het volk nauwelijks een bodem onder deze golven mag heten. Alles speelt zich af over zijn hoofd heen. Het is politiek van de slechtste soort; gangster-politiek, maar juist daardoor doet zij het hart kloppen in de keel. De schrijfkunst van Guzman weet, op weergaloze wijze, zijn figuren tot in hun vingertoppen te doen leven. Zij werden gedrevenen, maar geen marionetten, geen weerloze slachtoffers der feiten, maar handelend vlees en bloed.

HALBO C. KOOL

Dr. A.H. Colijn, Naar de eeuwige sneeuw van tropisch Nederland Scheltens & Giltay, A'dam, zonder jaartal; f 3.50 f 4.50

'Ze zijn voorbij... Ik weet niet precies, waar ergens in de literatuur die bekende schoone dagen van Aranjuez voorkomen, maar dat doet er minder toe; hier passen ze goed.' Het is de zoon van onzen minister-president, hiermee bewijzend een waardig nakomeling te zijn van den man van staat, die sans gêne bekende, dat hij voor de serieuze letterkunde geen tijd had en zich daarom maar liever onledig hield met het lezen van detectiveromans. Het maakt de zaak alleen hierdoor wat gecompliceerd, aangezien we nu voortaan niet

meer een zeker soort letterlievend burger als ‘een Colijn’ kunnen bestempelen, doch onderscheid dienen te maken tusschen een detective- en een Carlos-Colijn.

Behalve dat ik zijn literaire eruditie niet kan bewonderen ben ik nog pijnlijk getroffen door den zin voor humor van dezen schrijver; als hij de ontmoeting met de Kapauko's beschrijft, treft mij de zinsnede: ‘Als gekken sprongen wij daar zoo'n tijdje rond in innige omhelzing met deze primitieve knapen.’ Dit woord ‘knapen’ bevalt mij niet: het getuigt te zeer van de welbekende Hollandsche rondborstige, oubollige, zwaarstemmige gemoedelijkheid. Ik geloof niet aan poëtische Indianen, philosophische Chineezen en droomerige Maleiers (als proto-type genomen) maar men geeft te zeer blijk bevooroordeeld te zijn, wanneer men op een dergelijke wijze over een zij het ook nog zoo primitief, nochtans onbekend volk spreekt om bij den lezer niet den indruk te wekken, dat men als sightseeër en niet als ethnoloog kwam.

Intusschen is het ethnologische deel serieus behandeld door A. van Schilfgaarde, terwijl de Topografie en Geologie verzorgd werden door Dr. J.J. Dozy. Het moet mij van het hart, dat ik genoemde stukken met meer belangstelling gelezen heb dan het eigenlijke verslag van den tocht, die behalve dat hier en daar een storende zinswending of dito-uitlating voor gepaste ontsiering zorgt verder alleen moeilijkheden oplevert voor de moedige bergbeklimmers. Doch neen, hiermee doen we den schrijver toch weer onrecht: het laatste deel van den tocht levert niet alleen geen moeilijkheden op voor den lezer, maar het is zelfs boeiend geschreven. De nuchtere taal een tiental bladzijden vroeger zooal niet onaangenaam dan toch weinig zeggend krijgt in deze oogenblikken van spanning een ongekende kracht, die zij niet zou hebben als de auteur bloemrijk begonnen of bloemrijk geëindigd was. We leven mee met het Carstensz-weer en met de teleurstelling, veroorzaakt door de mislukte bestijging van de Carstensz-pyramide en wij wenschen den heer Colijn toe, dat hij zich den volgenden maal tot de droge feiten zal bepalen en intusschen een kleinigheidje van een zekeren Schiller gelezen zal hebben, want nu kunnen wij alleen nog maar constateeren, dat zekere gebreken hun kwaliteiten met zich meebrengen, hetgeen toch eigenlijk voor de prestatie, welke in dit boek ‘verwerkt’ werd, te weinig is.

R. BLIJSTRA

Albert Gervais, Chineesche schimmen, illustraties van H. Dietel, vertaald door A.E. van Rantwijk Boucher, Den Haag; f 2.90 f 3.90

Gervais, de bekende schrijver van ‘Esculape en Chine’ heeft de ongelukkige gedachte gehad een bij uitstek interessant onderwerp

nl. de werkelijkheid van het bovenzinnelijke in China, de macht van den ‘Ma-kwei’ zooals deze zich aan hem en een deel van zijn Europeesche vrienden openbaarde, in een roman te verwerken. Het nadeel van zulk een werkwijze komt op tweeërlei wijze aan het licht: het resultaat is een slecht verhaal en een ongeloofwaardige wetenschappelijke verhandeling. Middelmatige verhalen zijn er meer geschreven en wij kunnen den dokter nauwelijks verwijten, dat hij één aan de eindelooze lijst heeft toegevoegd, maar waar hij in zijn inleiding zelf zegt: ‘De in dit boek genoemde feiten hebben eerlijke en geloofwaardige menschen tot getuigen gehad, eer sceptisch dan overtuigd en voor het meerendeel begiftigd met het gebruikelijke wantrouwen, dat de Europeaan bewust of onbewust legt in zijn beoordeeling van kleurlingen. Zijn zij waar in den wetenschappelijken zin, welken wij aan het woord hechten? Het is mij evenzeer onmogelijk het te bevestigen, als het te ontkennen. Om iedere oorzaak van dwaling te vermijden, een oordeel te vellen tegen alle kritiek bestand, hadden die feiten onderworpen moeten worden aan de strenge regels der wetenschappelijke proefneming, iets dat, gezien de geestesgesteldheid der inboorlingen en hun geringe neiging ons deelgenoot te maken van hun kennis der geheime wetenschappen practisch onmogelijk is. Hetgeen ik zelf bij verschillende gelegenheden heb waargenomen, veroorlooft mij alleen te zeggen, dat geen enkele tot nu toe bekende wetenschappelijke wet toereikend geweest zou zijn om zekere verschijnselen te verklaren.’ is het jammer, dat hij, die als wetenschappelijk geschoold man ons een denkbeeld had kunnen geven van de waarschijnlijkheid der door hem medegedeelde toedracht der gebeurtenissen deze in een vorm heeft gegoten, welke wij gewend zijn als zuiver ‘verzinsel’ te aanvaarden. Het aanhoudend wisselen van ik-vertel-trant met objectief weergeven der geschiedenis van de optredende personen en met het dialoogsgewijze bespreken van verschillende theorieën maakt de verwarring nog grooter, terwijl de inleiding, waarin het kennisprobleem wordt aangeroerd gecombineerd met het verhaal van de ‘slechte, oppervlakkige, wufte’ vrouw, die met een ouderen man getrouwd is en een minnaar neemt, op den lezer den indruk maakt, dat hier doorgezaagdeweesmeisjesromantiek en quasi-objectieve waarneming door elkaar gemengd worden om iedereen het zijne te geven. Zonder twijfel zijn de medegedeelde feiten buitengewoon interessant, maar juist door het ‘vreemde’ dat hun aankleeft voor den Westerling had een zoo droog mogelijke opsomming de belangstelling verhoogd, tenzij natuurlijk een werkelijke romancier hier aan het woord geweest was, hetgeen helaas niet het geval is. De in hooge mate conventioneele figuren blijven interpretaties, die afbreuk doen aan den ‘autobiographischen’ toets van

het geheel: zoo conventioneel ‘Westerling-in-China’ kan geen Westerling in China zijn en als hij het wel is, dan ontbreekt elke reden om over hem te schrijven.

R. BLIJSTRA

Waakzaamheid, brochures uitgegeven door het Comité van Waakzaamheid van anti-nationaalsocialistische intellectuelen Van Gorkum en Comp. N.V., Assen; 25 ct. per stuk
7. Menno ter Braak, Het nationaal-socialisme als rancuneleer
10. A.W. Kersbergen, Onderwijs en nationaal-socialisme

Menno Ter Braak schrijft graag over het ressentiment, dat zo ongeveer zijn psychologisch kernbegrip vormt. Nu is het wel verleidelijk in een kleine uitweiding te vervallen over de vraag door welk ressentiment de over-critische Ter Braak bij zijn beschouwingen over het ressentiment wordt gedreven, maar ik zie er van af op dit punt een Ter Braak in het kwadraat te zijn en houd mij liever aan het onderwerp van de brochure.

Wie zal ontkennen, dat in de opkomst van het nationaal-socialisme buiten en binnen onze grenzen het ressentiment een zekere rol heeft gespeeld? Evenmin kan worden bestreden, dat het ressentiment met zijn negatieve tendenties van haat en afgunst steeds een gevaar oplevert voor onze samenleving. Ik kan het echter niet eens zijn met Ter Braak's betoog, dat zijn ‘herleiding van het nationaalsocialisme tot niets dan rancune geen nieuw simplisme (is) naast de oude’ (blz. 28).

Het is verwonderlijk, dat iemand die van huis uit historicus is, tot dergelijke stellingen komt. Indien het waar is dat het ressentiment een sterke drijfveer was van het opkomend nationalisme, dan moet worden bewezen - en daarin ligt het kernprobleem - hoe deze psychisch-negatieve kracht bepaalde politieke en sociale organisatievormen in het leven kon roepen. Dáár begint het werk van den historicus of den socioloog. Ik zou dit kunnen illustreren met het eenvoudig voorbeeld van de drift. Drift is het psychisch affect dat ten grondslag ligt aan een lange reeks misdrijven, van het scheldwoord tot de moord toe. De rechter mag als psycholoog de drift niet buiten beschouwing laten, doch vóór alles heeft hij te beoordelen op welke wijze de drift in realiteit, in vorm, is omgezet. Met het ‘niets dan drift’ zou de rechter een oordeel uitspreken, dat niet de minste practisch-realistische betekenis had.

Mejuffrouw doctoranda Kersbergen heeft een speciale studie gemaakt van het onderwijs in het nationaal-socialistische Duitsland. Met uitvoerige citaten uit veel-gebruikte schoolboeken illustreert zij hoever de verheerlijking van de oorlog is gekomen. Zelfs de elementaire rekenboekjes zijn ‘völkisch’ geworden. Kortom, voorbeelden te over van het gebrek aan ‘common sense’, dat onze Oostelijke

buren aan de dag leggen. Misschien had de schrijfster goed gedaan meer aandacht te schenken aan het werk van min of meer officiële paedagogen, waaruit de auteurs van eenvoudige schoolboeken gewoonlijk hun wijsheid putten. E. Krieck's Nationalsozialistische Erziehung' (1935) bijvoorbeeld, had in de brochure van Dra Kersbergen wel een plaatsje veidiend.

P.J. BOUMAN

Peter van Steen, Bevrijding Elsevier, Amsterdam; f 3.25, f 3.90

'Bevrijding blijkt het derde deel te zijn van de trilogie van Peter van Steen. Zooals wel gebleken is in mijn critiekje van 1936 heeft het vorige deel 'Kentering' mij weinig kunnen bekoren. Echter, zonder mijn meening over dat werk te herroepen, moet ik nu toch zeggen dat deze schijver mij in dit derde deel beter bevallen is. Deze nieuwe lotgevallen van Reinier - hoewel nog wel eens den indruk makend van kinderen in groote menschenkleeren - zijn minder vaag, tastbaarder en aannemelijker. Het is alsof de schrijver zich in zijn werk ingeschreven heeft. De stijl is met de uitbeelding mee kloeker en doelbewuster geworden. De verhouding van Reinier tegenover het meisje Tonie en tegenover de familie Boot is logischer en zoowel verstandelijk als emotioneel beter verklaard dan de houding van den hoofdpersoon in 'Kentering' tegenover zijn vrienden Peter en Else. Wij zien in Reinier nu werkelijk een worstelend mensch, een man die vecht voor zijn innerlijk leven zoowel als voor zijn materieel bestaan.

In dit boek is ook een nieuwe zijde van den schrijver van Steen voor den dag gekomen n.l. zijn gevoel voor het groteske, dat tot uiting komt in zijn beschrijving van het gezin Boot.

Aan het slot hooren wij, dat Reinier een oplossing vindt in zijn schrijversschap, een gebeurtenis die ons versterkt in het vermoeden dat deze trilogie een sterken auto-biographischen inslag heeft.

C. EGGINK

Critisch curiosum

Tandis que Paul Rubens illumine la terre
Des jets de son pinceau rapide et fulgurant,
Pour le mystérieux et tragique Rembrandt
L'ombre paraît plus belle encor que la lumière.

Avant d'entrer dans la clarté, ses rabbins d'or
Paraissent tous avoir habité la ténèbre,
Et les gestes qu'ils font, sur cent toiles célèbres
Si lumineux soient-ils, en font partie encor.

(Eerste opzet voor een Rembrandt-gedicht van E. Verhaeren)

[Deel 2]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
BEERLING, R.F.	Op de Bres: Philosoof en volksheil	1091
BIERENS DE HAAN, Dr. D.J.	Verzen	715
BLANKENSTEIN, Dr. M. VAN	De eb der beschaving	1150
	Totalitaire ontaarding	783
	De tragedie van Tsjechoslowakije	968
	Twee groepen	901
	De wilde jacht	1211
BOEKMAN, E.	Kroningsjubileum	849
BRUGMANS, Dr. H.	De taak van den uitgever in tijden van overgang	1073
COSTER, DIRK	Alie Smeding †	906
	Leven en sterven van Willem van Oranje	856
	Meer soepelheid	1024
	Thuiskomst uit Rusland December 1912	1360
DEBROT, COLA	In Parijs	1010
DONKER, ANTHONIE	Op de Bres: Geestelijke mobilisatie	971
	Op de Bres: Voor Israël	1193
	Verzen	1095
DOORN, WILLEM VAN	De Tibetaanse moeder	1006
ERLANK, W.J. DU P.	Twee ezeltjies	1200
HELL, JAN	Een gedachte reis	735
HOORNIK, ED	Geboorte	873

LIGT-VAN ROSSEM, C.L. DE	Strekkingen	793, 1033
LORCA, FREDERICO GARCIA	De bloedbruiloft	979, 1126
MOLENAAR, JOH. DE	Verzen	1222
MUSSCHE, ACHILLES	Aan den voet van het Belfort	717, 882
NIERMEIJER, Dr. J.F.	Op de Bres: Geknechte wetenschap	1195
PHILIPS, MARIANNE	De zanger Gods	777
RAVESTEYN, Dr. W. VAN	Politiek in een epos	918
	Spanje is er nog!	1118
ROMEIN, JAN	Frans Hemsterhuis. De philosoof van de ziel	1229
ROMEIN-VERSCHOOR, ANNIE	Jan Pietersz. Sweelinck, Amsterdams organist en Europees muziekmeester	1097
	Op de Bres: De boterpot	1198
SMEDING, H.J.	Bij de zestigste verjaardag van Nico van Suchtelen	1027

STEEN, ERIC VAN DER	Verzen	903
TRICHT, J.L. VAN	In memoriam Bart de Ligt	974
VRIES, THEUN DE	Amerika in de Amerikaanse roman II.	762
	Heimwee	685
	De Neven	1252
WELDERS, J.	Op de Bres: Vluchtelingenleed en Nederlands plicht	681

Critisch Bulletin

BARTSTRA, J.S.	1041
BARUCH, J.Z.	1301
BILT, TONIA DE	817
BLIJSTRA, REIN	824, 844, 1177, 1279
BOUMAN, P.J.	822, 951, 1058, 1191
BROUWER, J.	948, 1059
DEBROT, COLA	828
DONKER, ANTHONIE	813, 819, 937, 958, 1049, 1062, 1071, 1187, 1192, 1274
EGGINK, C.	846, 1281
GANS, J. Machiavelli en wij	942
HACKEL, ALFRED	835
HEUFF V. HOUWENINGEN, J.	848
HEUSDEN, E.G. VAN	1180
HOUWAARD, C.	826
HOUWINK, R.	956
HUBER NOODT, U.	832, 1287
KELK, C.J.	940, 1165, 1283, 1303
KOOL, HALBO C.	840, 929, 1290, 1292
LAMAN TRIP-DE BEAUFORT, H.	1069, 1293
LEEUWEN, W.L.M.E. VAN	959
LOKHORST, EMMY	1285
LOON, H. VAN	1185, 1297

MARSMAN, H.	1295
NIJHOFF, M.	1273
PANHUYSEN, JOS	1161
PREMSELA, MARTIN J.	801
ROMEIN, J.	1192
ROMEIN-VERSCHOOR, A.	933
SCHOTMAN, JOH. W.	846
SCIARONE, C.L.	1169
STERKENBURG, RENIER P.	843

STROMAN, B.	1174
THEUNISZ, JOHAN	953, 1168
VRIES, THEUN DE	1188
WAALS, LAURENS VAN DER	808
WESSEM, CONSTANT VAN	1067, 1181

II Alfabetisch volgens de titels

Aan den voet van het Belfort door ACHILLES MUSSCHE	717, 882
Alie van Wijhe-Smeding † door DIRK COSTER	906
Amerika in de Amerikaanse roman (II) door THEUN DE VRIES	762
De Bloedbruiloft door FEDERICO GARCIA LORCA	979, 1126
De Boterpot door A. ROMEIN-VERSCHOOR	1198
Bij de zestigste verjaardag van Nico van Suchtelen door H.J. SMEDING	1027
De eb der beschaving door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN	1150
Geboorte door ED. HOORNIK	873
Een gedachte reis door JAN HELL	735
Frans Hemsterhuis. De philosoof van de ziel door JAN ROMEIN	1229
Geestelijke Mobilisatie door ANTHONIE DONKER	971
Geknechte wetenschap door Dr. J.F. NIERMEIJER	1195
Heimwee door THEUN DE VRIES	685
In memoriam Bart de Ligt door J.L. VAN TRICHT	974
In Parijs door COLA DEBROT	1010
Jan Pietersz. Sweelinck, Amsterdams organist en Europees muziekmeester door A. ROMEIN-VERSCHOOR	1097

Kroningsjubileum door E. BOEKMAN 849

Leven en sterven van Willem van Oranje door DIRK COSTER 856

Meer soepelheid door DIRK COSTER 1024

De Neven door THEUN DE VRIES 1252

Philosoof en volkswil door R.F. BEERLING 1091

Politiek in een epos door Dr. W. VAN RAVESTEYN 918

Spanje is er nog! door Dr. W. VAN RAVESTEYN 1118

Strekkingen door C.L. DE LIGT-VAN ROSSEM 793, 1033

De taak van den uitgever in tijden van overgang door Dr. H. BRUGMANS 1073

Thuiskomst uit Rusland December 1912 door DIRK COSTER 1260

De Tibetaanse moeder door WILLEM VAN DOORN 1006

Totalitaire ontaarding door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 783

De tragedie van Tsjechoslowakije door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 961

Twee ezeltjies door W.G. du P. ELLANK 1200

Twee groepen door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 908

Verzen door Dr. J.D. BIERENS DE HAAN 715

Verzen door ANTHONIE DONKER 1095

Verzen door JOHAN DE MOLENAAR 1222

Verzen door ERIC VAN DER STEEN 903

Vluchtelingenleed en Nederlands plicht door J. WELDERS 681

Voor Israël door ANTHONIE DONKER 1193

De wilde jacht door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 1211

De zanger Gods door MARIANNE PHILIPS 777

Critisch Bulletin

Abraham Kuyper (Gedenkboek) 956

Arthur Rimbaud door Enid Starkie 929

Arthur Rimbaud in Abysinia door Enid Starkie 929

Asuncion door J.K. van Eerbeek 840

Bagatelles pour un massacre door L.F. Céline 828

Het been door Willem Elsschot 1279

Het booze gerucht door A.M. de Jong 959

Briand door Georges Suarez 1183

De bijen zingen door Theun de Vries 819

Byzantijnsche Kunst in Italië door Dr. M. Rèvèsz-Alexander 1192

The Citadel door A.J. Cronin 1180

Concubinaat door Walter Brandligt 1290

Count Belisarius door Robert Graves 826

De erfgenaam door A.M. de Jong 959

Erflaters van onze beschaving I door Dr. J. Romein en Dr. A. Romein-Verschoor 1058

Eine Frau hat geschrien door Robert Neumann	1181
Geschiedenis van Nederland onder Koningin Wilhelmina door Prof Dr. H. Brugmans	1041
Geschiedenis van Oranje doorluchtig verteld door Dr. Anne H. Mulder	1293
De Getrouwen 1799-1813 door Jo van Ammers-Küller	1283
De goede dood door A.M. de Jong	959
Les grands cimetières sous la lune door G. Bernanos	948
Het Hakenkruis over Europa door A. den Doolaard	939
Hedendaagse sociale bewegingen door Dr. W. Banning	822
Die Hüter des Grals door G. Robakidse	835
I knew Hitler door Kurt G. Ludecke	1301
Ik zie, ik zie wat gij niet ziet II door J.W.T. Werumeus Buning	1062
In alle ernst door J. Greshoff	1071
In Hazard door R. Hughes	1177
In memoriam Alie van Wijhe-Smeding door Joh. Theunisz	953
In memoriam J.K. Eerbeek	840

Johan de Witt door Joh. Theunisz 1068

Karakter door F. Bordewijk 1274

Kasteel in Korinthië door Johan Fabricius 1285

De klimmers door Egbert Eewijck 1290

Koningin Wilhelmina. Veertig jaren wijs beleid 1041

De laatste vijf uren van Oostenrijk door Eugéne Lennhoff 848

Das Lob des Lebens door W. Schönstedt 832

Machiavel et nous door L. de Villefosse 942

The men I killed door F.P. Crozier 843

Een mensch vindt het geluk door Marie Schmitz 1168

Mephistophelisch door Menno ter Braak 958

Merijntje Gijzen's jonge jaren. De knaap wordt man door A.M. de Jong 1303

Miniaturen door Dé van der Staay 846

Mirjam door Elisabeth Augustin 1289

Narcissus op vrijersvoeten door S. Vestdijk 813

La nausée door Jean Paul Sartre 1297

De Nederlandsche Musea 1192

De Nederlandsche Volkskarakters door P.H. Meertens en A. de Vries 1049

Notre Dame von den Wogen door H. Hauser 808

Officieel Gedenkboek 1938 1041

De onoverwinlijke vloot door Dr. J. Brouwer 1067

Ons Koninklijk Huis van 1880 tot 1938 door M.S. Juynboll-Van IJsselstijn 1069

Een ontmoeting met vreemde gevolgen door J.W.F. Werumeus Buning 1065

Oranje I-III door Maurits Dekker 1059

Een oud-Hollandsche burgemeestersdochter door Wouter van Riesen	940
Over Greshoff en ter Braak door Anthonie Donker	1187
Passagiera door Christa Winsloe	808
Plongées door F. Mauriac	801
Pro domo - pro agricolis door Theun de Vries	1188
Road of ages door Robert Nathan	1299
Roosevelt door Emil Ludwig	951
Schipbreuk te Luik door Jacob Hiegentlich	1169
Segel über Hass und Liebe door G. Elert	808
Senta Meloni door Josine Reuling	1287
Sibylle door Gerard Walschap	933
Sinn und Schicksal des Russischen Kommunismus door N. Berdjajew	837
De sociale aspecten van kennis en wetenschap door Dr. Sj. Hofstra	1191
Spiegel aan de wand door Olaf de Landell	844
Three guineas door Virginia Woolf	1161

The Trojan Horse door Chr. Morley	824
Tussenspel door Dé van der Staay	846
Uitgestelde vlucht door J. van Schaik-Willing	1281
‘Van Berkel’ wegend waterdrager door Louis Carbin	1174
Volk van Nederland door Prof. Dr. Jan de Vries	1055
Vom zukünftigen Sieg der Demokratie door Thomas Mann	1295
Vrouwen en vrienden door J.W. de Boer	1165
Vrouwepolder door B. Stroman	817
Wampie door A. den Doolaard	937
De wereld een dansfeest door A. van Schendel	1273
Wilhelmina Regina onder redactie van Jan Feith	1041
Een zoon begraaft zijn vader door H.M. van Randwijk	1290

Op de bres
Door J. Welders
Vluchtelingenleed en Nederlands plicht

Ons land kampt met een immigranten-probleem, dat zorgen baart; zorgen aan de Regeering, die den economischen toestand van ons volk zoo goed mogelijk wil beschermen, zorgen aan de leden van ons volk, wien het handhaven van de traditie onzer natie om toeverlaat te zijn voor hen die om politieke of geloofsredenen worden vervolgd, een heilig gebod is. Het spreekt vanzelf, dat de scheiding niet zoo scherp is als hier wordt gesteld. De Regeering, als een Regeering van Nederlanders, is aan onze nationale traditie evenmin vreemd als welke der nationaal voelende Nederlanders ook, en anderzijds beseffen de verschillende groepeeringen van ons volk zeer goed, dat de economische gevolgen eener instrooming van vreemdelingen niet mogen worden genegeerd. Maar er is nu eenmaal verschil van positie tusschen regeerders en geregeerden, en ons land behoort gelukkig nog tot de landen, waarin dat verschil niet alleen met den mond kan worden erkend, maar ook met de daad kan worden beleden. In het onderhavige geval heeft dat verschil tot een botsing geleid, die in het Parlement haar weerklank heeft gevonden.

Het is onmogelijk te schetsen wat in ons land door particulieren en comité's gepraesteerd wordt om menschen te redden, die uitsluitend wijl zij kinderen of kleinkinderen zijn uit een huwelijk, dat beneden de criteria blijft van een weerzinwekkende en goddelooze bloed- en bodemtheorie, in een hel van vervolging en vernedering zijn gestort. En ongeteld zijn de daden van liefde en solidariteit, betoond aan de velen, die om politieke, wetenschappelijke, kunstzinnige of geloofsopvattingen verjaagd zijn uit het land, dat naar geboorte en arbeid hun vaderland was. De volledige geschiedenis daarvan zal wel nooit geschreven worden en behoeft ook niet te

worden geschreven. Liefde worde betoond, niet geboekstaafd.

Hebben al deze daden van hulp en steun ons volk benadeeld? Economisch waarschijnlijk niet; daarvoor was het aantal gesteunden te klein in verhouding tot onze eigen bevolking, en daarvoor hebben velen van hen door hun arbeid en hun initiatief ons eigen bedrijfsleven te zeer gestimuleerd. En geestelijk zeker niet, want zij hebben een van de edelste karaktertrekken van ons volk tot een heilzame activiteit geprikkeld. Het is de betreurenswaardige fout van onze Regeering, dat zij te veel oog heeft gehad voor het eerste en te weinig voor het laatste, en dat zij, in stede van te appelleeren aan de geestelijke waarden van de natie, de aandacht van het volk vooral heeft gericht op vermeende economische belangen. In deze controverse tusschen natie en regeering staat de natie stellig niet aan den verkeerden kant.

De onmiddellijke aanleiding tot de botsing is het rondschrijven van minister Goseling van den 7en Mei geweest, waarin de immigratie, met terugwerkende kracht (het geval-Oostenrijk!), werd stopgezet en de beslissing aangaande toelating en uitzetting van vreemdelingen, met voorbijgaan van de wet, in de handen van plaatselijke politie-autoriteiten werd gelegd. Reeds voordien was verzet gerezen tegen een - reeds weer ingetrokken - resolutie van denzelfden minister, waarin de toelating van gevluchte Oostenrijkers o.m. afhankelijk werd gesteld van het bezit van een bepaalde geldsom, - een eisch die practisch de grens voor deze slachtoffers van het nieuwe bewind sloot, wijl dit hun juist van hun geld beroofd had. Het is het Tweede Kamerlid Albarda geweest, die het zedelijk ongeoorloofde van dezen eisch heeft gegispt. Doch het groote parlementaire debat is uitgelokt door het bovenbedoelde ministerieele rondschrijven.

Aan het boek van onze parlementaire geschiedenis heeft de Tweede Kamerzitting van den 9en Juni een schoone bladzijde toegevoegd. Zij heeft uiting gegeven aan wat leeft in de overweldigende meerderheid van ons volk op een punt, dat welhaast als een toetssteen van onze zedelijke krachten mag gelden.

De Kamer heeft geweigerd een interpretatie van de Vreemdelingenwet van 1849 te aanvaarden, die de dwingende en

objectieve voorschriften van de wet vervangt door een willekeurig ingrijpen van politioneele autoriteiten. Zoo de wet verouderd is, verandere men haar. Maar men taste de hooge idee van den rechtsstaat niet aan, vooral niet in een tijdsgewricht dat zoozeer als het onze de signatuur draagt van het geweld. Ministerieele circulaires mogen regelen geven omtrent de toepassing van de wet, zij mogen niet, in een détournement de pouvoir, het voorschrift van de wet, waarbij alle vreemdelingen in Nederland worden toegelaten die voldoende middelen van bestaan hebben of door werkzaamheid kunnen verkrijgen, vervangen door de volkomen willekeurige opvatting die elken vluchteling als 'een ongewenschten vreemdeling' beschouwt.

Bovendien moet de juistheid van de zienswijze van den minister aangaande de economische benadeeling van ons volk door de toegelaten vluchtelingen, worden betwist. Behoudens voor enkele gevallen, is uiteraard op dit punt geen exacte bewijsvoering mogelijk. Maar èn onze geschiedenis èn diverse publicaties - o.a. een rapport van de commissie voor economische voorlichting van Duitsche emigranten te Amsterdam - leeren, dat men in dit opzicht niet pessimistisch moet zijn. In geen geval mag aan het economisch argument, schoon op zich zelf stellig niet zonder beteekenis, een doorslaggevende waarde worden toegekend.

Ten slotte is wel gebleken, dat in ons volk nog altijd de groote traditie leeft van vrijheid en van deernis met vervolgden, die ons een - ook door vreemdelingen erkende - eereplaats geeft onder de naties der wereld. Hier zij volstrekt niet geïnsinueerd, dat onze Regeering die traditie bewust zou willen verloochenen. Maar wel mag men haar verwijten, dat zij tegenover het dubio van het economische nadeel niet het ontwijfelbare actief van onze nationale traditie heeft gesteld, die toch mede ons kleine volk groot maakt. Het leed, dat duizenden wordt aangedaan die tot de beste en trouwste leden hunner natie hebben behoord, de vernederingen waaraan ook, of juist, de edelste geesten zijn blootgesteld, de vervolgingen die zoovelen tot den waanzin of den zelfmoord hebben gedreven - dit alles is te erg dan dat wij, om der wille van nog wel zeer dubieuze materieele belangen, verraad zouden mogen plegen aan onze verantwoordelijkheid jegens onze

eigen geschiedenis en jegens de bedreigde cultuur van Europa. Er zijn op grond van het vermelde rondschrijven van den minister onbedoelde, maar materieel helaas volkomen gerechtvaardigde onmenschelijkheden gepleegd, waarvoor wij ons hebben te schamen, en ontsteld vraagt men zich af, of het 'positieve Christendom', waaruit onze Regeering haar kracht zegt te putten, bij de grenzen van het politieke christendom ophoudt.

Met dit alles wil schrijver dezes de beteekenis van het probleem niet onderschatten, en evenmin ontkennen, dat het een zaak is welker duurzame oplossing slechts internationaal kan worden verkregen. Het initiatief van de Amerikaansche Regeering tot het houden van een internationale conferentie moet dan ook zeer worden toegejuicht, evenals het feit, dat onze Regeering de uitnoodiging heeft aanvaard. Binnenskamers worden reeds plannen opgesteld, die niet alleen het onmiddellijke leed bedoelen te verzachten, maar ook den duizenden - en op dezen komt het aan, niet zoozeer op den brillanten enkeling die in elke natie met trots en vreugde wordt opgenomen - de levensbasis kunnen verschaffen welke hun is ontnomen. De moeilijkheden, die daarbij oprijzen, zijn niet gering. Maar ook hier is het de geest, die moet overwinnen. Op dit punt kan onze delegatie vooraan staan als zij kan wijzen niet alleen op den wil, maar ook op de daden van ons volk. In een tijd, dat de menschheid door barbaarschheid en brute macht dreigt te worden overweldigd, heeft vooral ons volk de nobele taak die barmhartigheid en gerechtigheid te oefenen, welke het aan zijn geschiedenis is verplicht en die voor kleine naties als de onze wellicht de eenige rechtvaardiging vormt voor haar bestaan in een wereld, welker God zich, naar het schijnt, uitsluitend laat uitdrukken in maat en getal.

Heimwee[1)]
Door Theun de Vries

I

Het was Tjalling, die in de Meimaand van 1900 den zoon van zijn doden broer als kleine knecht uitbesteedde bij Sybren Sybranda van Hardegarijp; en tot Tjalling was het, dat Ekke Jarigs Wiarda datzelfde jaar terugkeerde, nadat hij Sybranda een zwaar stuk hout naar het hoofd had geslingerd.

Ekke was een boerenzoon van de klei, en hij wist het zelf. Zijn hoekig, lang lichaam was opgewassen en vroegtijdig gespierd in de waterlanden, tussen de vlakke weiden, waar het riet buigt en kraakt onder de wind; hij had de wilde vogels zien nestelen en boven de vissige sloten tieren, waar de eenzaamheid klotst en dreigt.

De woudstreek was anders. Ekke stond, met zijn zware rollende tongval en zijn onbeholpen jeugd onthutst tegenover het volk en de arbeid op de zandgronden. Zijn ogen wilden, onder het werk, oudergewoonte de vliegende verlatenheden, de vochtige damp aan de horizonnen, de grenzeloosheid ontdekken; en zij ontmoetten elke morgen weer de beschuttende boomwal, de zachte brokkelende bodem, de bloemen, de omschaduwde boerderij, de trage eenvoud van een anderssoortige streek.

Ekke had van kinds af aan zijn vader geholpen, die aan hem hing met de grimmige tederheid van iedereen, die op late leeftijd kinderen wint; maar Jarig sprak nooit of zelden tegen hem; hier waren boeren, arbeiders, streekvrouwtjes en kinderen babbelziek. Ekke had geleerd het buitenland te maaien, met pramen hooi te varen, koeien te drijven en te verzorgen, paarden te jagen voor de melkwagens. Maar Sy-

1) Fragment uit ‘Het Rad der Fortuin’, dat in het najaar 1938 bij de uitgeefster van De Stem zal verschijnen.

branda was bouwboer, en Ekke moest, kruipend op stramme knieën, in de paarsblauwe grond leren werken, mesten, poten, zaaien, wieden. Het stond hem van harte tegen, dit bukken en buigen over de aarde, waar iedere klonter waarde had en elke richel van de kleinste tuin nog vruchten droeg. Hij was gewoon geweest aan zwaar werk, in teisterende zon, bij geselsneeuw en regen, maar hij had altijd rechtop gestaan tussen de grond en de hemel. De grote knecht van Sybranda, een schorre bazige kerel van Akkerwoude, liet hem, omdat hij paarden hanteren kon als de beste volwassen boer, eggen en mestrijden en vrachten verslepen; maar er waren ook weken, dat Ekke, behalve voor de melkwagen en een rit om een hoefbeslag, geen paardenstaart voor ogen kreeg. Hij moest spitten en nieuwe greppels slaan, die met rechte, gemetselde wanden hoorden te lopen; hij stak de kleinste akkers met geduldige spade af en plette ze zorgzaam, akkers voor tuinbonen, akkertjes voor sla, akkers voor slabonen, bruine bonen - akkers, zoals hij smalend oordeelde, niet veel groter dan een fatsoenlijk graf.

Ekke sliep op de plaats van Sybranda boven de stal, een stuk beschot op draagbalken, waarin de houten kast van een bedstee getimmerd was. Zijn klerenkist stond naast het bed, dat de melkmeid soms dagenlang vergat recht te schudden, zodat hij des avonds wrokkig op de doorwoelde, stekelige stromatras kroop en zich in de stinkende paardedeken rolde. Op de wrakke plank aan zijn voeteneinde stond naast de oude po, die hij nooit gebruikte omdat niemand ze legen wou, de wekker; elke morgen om kwart voor vier snerpte ze af. Dan schoot hij overeind - de zolder met de machtige kruin van de kap boven zijn hoofd één zilvergrauwe duisternis, doorvaagd met zijige webben stof, gebroken licht tussen bintenschaduw - de doffe schrik: Waar ben ik? - de eerste rillende ontnuchtering, als hij zich, half beschonken van slaap, in zijn werkbroek hees en de lange armen op de tast in de kiel stak. Hij klom de ladder af, die in het midden doorzwiepte, en wekte den boer. Eerst melken; - hij haastte zich, om de kleine driewielige melkwagen voor te rijden, de bussen op de wagen te slingeren, en het paard te fluiten in de doordringende gelige kou van de vroege zomermorgen. Het melken duurde niet lang, Sybranda had maar een paar

melkkoeien lopen; hij bouwde. Maar het herinnerde Ekke tenminste van verre aan de klei met de zware beesten, aan het dorp, aan Jarig, aan het verleden, waaruit hij was weggerukt; hij sloot de ogen, hoorde het populierenloof als waterdroppels kletteren achter de kleine plaats van zijn ouders. Na het melken begon opnieuw de dagelijkse plaag - graven en schoffelen en wieden en kruipen, binnen de eeuwige suizelende beslotenheid van de groenomwalde akkers, zonder uitzicht, zelfs de hemel ver weg; alleen onbestemde geluiden op de nabije rijksweg verrieden de gang van het leven - maar welk?

En dan het duivelachtige genoegen van deze mensen in vragen en uithoren! Hij wist, waarom ze hem zoveel vroegen; ze lachten om zijn brede, slepende tongslag en om de woorden, die hij af en toe gebruikte; zijn Fries was zo zonderling voor de woudkers als het hunne voor hem. Maar zij waren in de meerderheid, en hier was hun spreekwijze wet; zij konden lachen als ingeborenen van de streek, zonder dat iemand er aanstoot aan nam, en hij voelde zich tussen hen een vreemdeling, die anders had leren denken en leven. En na het avondeten, als de landarbeiders naar huis sjokten, en de vaste knecht het dorp inslenterde, liep hij alleen over het erf; het was, als zocht hij iets, dat er toch nooit geweest was; heimwee woelde en trok in hem als een pijnlijke plek in zijn borst. Bij de boer en de vrouw gaan zitten, dat dorst hij niet. Met de schroom van zestienjarigen knaap ontliep hij de jonge melkster, omdat hij haar radde tong en haar treiterend heldere ogen vreesde. En meestal klom hij, behalve op de warme avonden, als hij nog een tijdlang loom en zonder gedachten onder de wilgen en elzen van de slootkant wegdommelde, maar naar de zolder, die vol krakende geluiden en muizengejaag was. Hij stelde de wekker, ging bezweet en neerslachtig op het bed liggen, en zag achter gesloten ogen de ruimte en het water, dat in breed rippelend zilvervuur voor de boeg van schouwen en tjotters brak. En met het scherpend heimwee groeide in hem de vijandschap jegens allen en alles, die hem dit hadden ontnomen.

Onder in zijn kist zamelde zich het loon, dat hij er iedere Zaterdag ingooide, en waar hij niet meer naar omkeek. Twee gulden per week - waar moest hij het aan uitgeven?

Hij rookte niet, kocht nooit iets. Aan zijn moeder dacht hij zelden; hij schoof het beeld van de ranke listige vrouw met een haastige verlegenheid uit zijn brein, als het opdook. Maar vaak hield hij het horloge van Jarig in de hand. Het was een zilveren raap, dik in de kast, met geel glas. Het tikte diep en bedachtzaam in zijn handpalm, en elke keer, als hij er naar keek, was er het beeld, dat hij verlangender en hopelozer opriep: zijn vader, eenzelvig grijzend, het hoofd tussen de schouders, die des avonds dit horloge opwond en aan een spijker naast het bed hing. Het tikken werd galmen, een doodsklok; een graf, waarover de dunne sneeuw wegwoei - Vertwijfeld borg hij het uurwerk op en stopte hij zijn hoofd weg in het bonte klamme kussen, dat naar verwelkte netels rook.

Sybren Sybranda was een woudker, die als alle woudboeren hard met zijn volk arbeidde. Hij was uitgeslapen en dom, tuk op voordeel, gierig in het loon, een slecht kenner van mensen, en in zijn kinderloosheid zonder begrip voor een lotgeval als dat van Ekke. Over zijn gestoppeld, verbrand gezicht, tussen de bakkebaarden en de rossige oren trok een plaagzieke glimp, zovaak Ekke's botte zwijgzaamheid en nors, eenkennig uiterlijk zijn aandacht trokken. Hij wilde den jongen opmonteren, maar hij deed het steeds op averechtse manier. Hij plaagde. Boer en knechten plaagden Ekke, met de goedaardige koppigheid, die meedogenloos wordt, omdat ze van geen ophouden weet. Alleen de vrouw, die zuchtend en slonzig en moe was van het harde zomerleven der boeren, nam hem, als het te dol werd en hij het liefst door de planken vloer zou zinken, met een vermoeide hulpeloosheid in bescherming. Maar even dikwijls bekommerde ze zich niet om hem, en hij had dat bijna liever dan de vernederende goedheid van het mens, dat niet wist, wat in hem woekerde. Hij voelde zich man worden, hij had naar de draverijen in Bergum willen gaan, waar men jenever kon kopen en waar de meiden kwamen in nieuwe jakken en de jeugd danste; maar het hakketeren van Sybranda, van arbeiders, naburen en ieder, die hij ontmoette, ontmoedigden hem tot de ziel; verschopt en mokkend lag hij iedere keer, waarop anderen naar een feest of een vrijster trokken, in het gras, als hij niet met nijd en tranen op de bedompte peluw kroop. -

De zomermaanden, waarin hij bij Sybranda diende, gingen door de hardheid en het weerspannige van al, wat Ekke ondervond en waarmee hij het bejegende, in langgerekte wanhoop voorbij. Toen de Septembermaand kwam en de tarwe werd ingehaald, en hij weer met hotsende wagens kon rijden van akker naar schuur, en van de schuur naar den smid, lichtte zijn mismoedigheid korte tijd op. Maar de aardappeloogst, die volgde, onder de motregen, het woelen in de zwartgedrenkte kluitaarde, het schimpen en jagen van de rooiers, die al hun tegenzin en vernederingen ontlaadden op den jongsten knecht, sarden hem opnieuw tot het uiterste. Het weer werd slecht, in de regen lag hij op de lange rechte akkers, waar de zandpoters half uitgewrikt waren; schudde hij, zeefde hij en zocht hij de soorten uit in korven en manden, terwijl een doffere, hardere rampzaligheid in hem groeide. De buien werden af en toe stortregens, de boer vloekte hem de huid vol, als hij onder de heesters ging schuilen en vergat, de aardappelstapels met stro en aarde af te dekken. Aan de maaltijden zat hij versuft van de jacht en doorweekt te trillen, des nachts werd hij niet warm onder het vuile dek. Het was, of er knersende stenen tussen zijn gewrichten kwamen; de grond korrelde en kleefde aan zijn kleren, die niemand reinigde, de grond vulde zijn luchtpijpen en longen, ze vulde zijn mond, zijn gehele hoofd. Hij vervloekte de zandstreek, de woudkers, zichzelf - hij dorst het horloge van Jarig niet meer uit de kist te halen, hij wou niet aan het verleden herinnerd worden; de toekomst bestond niet; er was niets dan het onmenselijke ogenblik.

Het was Ekke's schuld niet, dat hij, toen men na het aardappelrooien de boomwallen ging snoeien en kappen, en hij voor het eerst weer warm werd, bij het omklemmen van de bijl op bloedige, troebele denkbeelden kwam. En het was zijn schuld niet, dat hij, in de rust van het koffiedrinken buiten, onder een leeggeregende hemel, opstoof, toen Sybranda, midden in de kring van mannen, bij het aanreiken van de volgeschonken kom met een grijns moest vragen:

‘Nou heb je met een bijl gewerkt, Ekke, jongen; hoe kappen ze bij jullie ook weer, met een mes of met een schaar?’ Het was de oude en zelfs onnozele toespeling op de boomloze klei, die in de vraag sarde. Ekke's adem floot in de keel.

Weken en weken had hij dit verdragen. Maar nu zag hij haar weer voor zich: de wijdte, het dorp, de vaart, waar de donkere tjalken door voeren; hij zag het opstuiven van de kemphanen, de wapperende kruinen van kleine bomen, die bukten voor de adem van de verte. Hij zag alles, waarnaar hij gehongerd had, sinds hij hier verdwaald was. De koffiekom rolde op de grond. De grote knecht met de schorre keelstem riep iets, en sprong op, de arm naar Ekke gestrekt. Maar Ekke was sneller; hij greep de knoest van de gerooide boom, waarop hij gezeten had, en gooide ze met een overhoofdse dolle rukbeweging naar den boer. De ketel kantelde blutsend, de dunne bruine koffiegeul zakte weg in het goudgeel zaagsel, een arbeider krijste: Boer, hij ráakt je! - en Sybranda bukte zich bleek en zonder een woord, terwijl de pijp hoorbaar tussen zijn tanden kraakte.

De houtstam tuimelde met een smak achter de mannen, en rolde langzaam naar de slootkant, waar hij liggen bleef. Een paar tellen bewoog zich niemand. Toen stond Sybranda op, zijn mond was wit in het verbrand gezicht, zijn stem siste vreemdsoortig:

‘Dat zal je berouwen, sodemieterse driftkop...!’

Ekke's knieën knikten tegen elkaar, even kromp de neiging tot braken wee door zijn ingewanden; daarna schokten hem de snikken, alsof ze uit zijn buik kwamen, zo krampachtig sidderde het in hem. Hij wendde zich haastig om en liep naar het boerenhuis, langs de vrouw, die hem met de vetpan in de hand sprakeloos nastaarde, de ladder op, naar de zolder; hij stond met het hoofd tegen de balk vol spinraggen, en huilde in een hartbrekende bevrijding.

Enkele ogenblikken later stommelde iemand hem na; de grote knecht. Toen zijn bovenlijf boven de ladder uitstak, veegde Ekke snel met de mouw de vurige tranen weg. De Akkerwouder man stond naast hem, onzeker en stug om te beginnen. In de schemering wachtten ze op elkaar. De knecht hoestte en zei met rauwe stem:

‘Je ken opdonderen, zegt Sybranda. Ik dacht 't wel. Stommeling. As je meent, dat we allemaal in onze jonge jaren niet 'ns wat ondervonden hebben...’

Ekke antwoordde niet. De grote kerel schopte tegen de kist. ‘Neem je rotzooi maar mee en ruk uit. Je loon leit in het

voorhuis op tafel. Hij wil je niet meer zien, anders begaat ie een moord aan je, zeit ie.'

Een vreemde schrik lichtte in Ekke; het was niet om de woede van den boer, maar om het wegjagen. Hij keek den knecht met grote ontdane blikken aan. Weer zwegen ze. Eindelijk draaide de lange zich om; zijn stem was heser en zachter: ''t Is goed. Kinders as jij, zonder ouders - Ik weet ook niet, wat ik liever gedaan had. Maar jongen, jongen, het leven ligt er voor óns nu eenkeer zo voor: bek dicht en verdragen, verdragen... Zonder klappen worden wij niet groot...'

Hij klom de ladder af. Zijn hoofd en schouders stonden op wegzakken, toen hij Ekke nog in dezelfde verslagenheid zag staan. Hij keerde twee treden terug, stak hem de hand toe: 'Jezus jongen, je bent ommers nog niks, en alles moet je leren. Lak an de wereld moet je hebben! Nou, het beste. En maak voort, anders komt ie zelf nog, ook al wil ie jou niet meer zien, en dondert je de ladder af, zo waar as ik leef.'

Des namiddags kwam Ekke op de Zomerweg terug. Hij had zijn kist tot het dorp op de schouder gedragen, en daar een kruiwagen geleend van den wagenmaker.

Tjalling, die opzij van de stelp stond, zag hem in stomme verbazing naderen.

Toen Ekke zijn oom gewaar werd, stokte hij; maar hij overwon ditkeer de tranen, en liep met strak, jong gezicht en koppige ogen op Tjalling toe.

Tjalling luisterde naar hem, de rimpels om zijn mond werden lang en mistroostig. Hij keek van Ekke naar de oude roodgeverfde klerenkist, die hij zelf voor den jongen van de zolder gehaald had. Hij nam de zachtzijden pet af en krabde zich machteloos verslagen achter het linker oor.

'Wat nou, Ekke, wat nou?'

Ze liepen samen naar binnen, weifelend, en beide even ongerust. Reinou schuurde de ketels in de keuken. Ze keek met kleine scherp-verraste blikken naar Tjalling op, die hakkelig en met schichtige volzinnen een herhaling begon van Ekke's verslag. Haar mond neep samen, haar hand schoof de doeken weg. Tjalling wendde zich spoedig half om, tastte kiel en broek af, en zocht bijvoorbaat troost en vlucht voor haar verwachte uitval bij pijp en tabakszak.

Maar tot zijn verbazing kwam de uitval niet. Reinou zei twee keer peinzend: Tja - en keek naar Ekke. Toen haalde ze de schouders op. Haar ogen gleden langs de portretten van Herre en Rudmer op het penantkastje.

‘Ik hoor het al, Tjalling... 'et is geen kind, om bij een ander te dienen. Het is niet anders...’

Ekke's lippen zakten ietofwat verbaasd vaneen. Zijn tante sprak zo zonderling en mild, als hij haar nog nooit had gehoord.

‘Laat 'm hier dan maar helpen. De bedstee in de glop is er nog. Eten is er ook. En hij kan hier net zo goed twee gulden met werken verdienen als bij Sybren Sybranda.’

II

Ekke wist het niet, en Tjalling en Reinou begrepen het zelf maar half, dat het hun naderende ouderdom en eenzaamheid was, die hen machtig en onverwacht bonden aan den zoon van Jarig. Zij hadden hem aanvaard als één van hun bloed, en zij zorgden voor hem in onverhoedse uitingen van goedgeefsheid en blinde toegeeflijkheid. En Ekke nam alles, wat zij gaven, alwat wat hij aan de Zomerweg beleefde, met een lichte, kinderlijke verbazing: als een verslagene, die in de zon wandelt, en bemerkt, dat hij buiten zijn wil geneest. Reinou stuurde hem die eerste winter naar de dorpszang-vereniging, waarvan de tengere, manke schoolmeester dirigent was. Maar Ekke verliet de verlichte schoolruimte na een paar keer voorgoed; hij kon niet zingen. Als zijn schorrige bas inzette, begonnen de boerenmeisjes voor hem elkander aan te stoten, en de mannen hoestten hun gegrinnik weg. En toen Ekke een paar maal met een rood hoofd had moeten zwijgen, omdat er te dikwijls voor hem werd afgetikt, wilde hij niet meer terug. - Aan de Zomerweg sprak men niet meer van de zangvereniging.

Terwille van Jarig's zoon hernam Tjalling Wiarda de oude gewoonte, de Vrijdagmarkten in de stad te bezoeken; Ekke moest mee, met goed geld op zak, al wist de jongen niet, waaraan het anders uit te geven dan aan sigaren. Soms gingen ze gedrieën met paard en wagen; Reinou deed weloverwogen haar inkopen, en tegen den middag voegden ze

zich bij de uitspanning weer samen. Als het regende en sneeuwde, was de trein er. In de midwinter dreven ze eenkeer langs de nachtelijke ruisende bomen van de straatweg, die ouder noch jonger schenen te worden, zolang Tjalling ze kende, een paar koebeesten naar de veemarkt. Die dag liep Ekke als een reguliere koopman tussen de beschotten en hekken vol loeiend en blatend gedierte met een bamboerotting te zwiepen, die Tjalling hem had gegeven, en kreeg hij zelfs een bod op de drie enterbeesten van een koopman, die Ekke's onervarenheid poogde te overrompelen; maar Ekke wist, hoe veel hij moest vragen, en hij was trots, toen hij ze voor vijf gulden meer per stuk aan een Jellumer boer verkocht. -

Met Nieuwejaar maakte de snijder op last van Reinou voor Ekke een zwart lakens pak. Hij leerde nu ook dansen, éens in de veertien dagen, in de herberg aan de rijksweg; daar kwam een oudgediende met snorren, die bij de grenadiers had gediend, en Haagse passen geloofde te hebben opgedaan, die hij voor een stuiver per avond en per man aan de boerenjeugd leerde, terwijl Keimpe met de bult, de ingedorde, onverwoestbare muzikant van de streek, op een tafel in de hoek zat, en de polka op de ontruimde bovenzaal met schrille harmonica begeleidde:

> Eén, twee, drie: naar de vensters toe,
> Nou terug naar de kachel toe...

Zo werd Ekke de derde zoon aan de Zomerweg: een jonge boer, die geen dorpsfeest oversloeg, en alle toneelkransen van de omtrek afliep. In het voorjaar kreeg hij een fiets met nikkelen bel en lantaarn, en toen hij eens repte over een klaverjaspartij, die zou worden gehouden, was het Reinou, die voor het eerst haar deugdzame degelijkheid overwon, en hem, bijna tersluiks, een paar rijksdaalders onder zijn hand schoof, zodat hij er heen zou kunnen gaan...

Er was weer jeugd in het huis van Tjalling Wiarda. En Tjalling verstoorde dit geluk niet - hij had bemerkt, dat Ekke het verleden van zijn vader niet kende; en Tjalling wilde de laatste zijn, om Jarig's zondenregister voor Ekke te openen.

Ekke leek te wennen aan het streekwerk van de Wouden; hij

had weinig wensen meer. De uren van vertwijfeling waren voorbij; het leek, of ook Jarig's horloge des nachts in de diepe stilte vrediger tikte. Ekke, met zijn grote machtige handen en éénkennige linksheid werd de tweede man in de stelp. Hij groeide onder het vertrouwen, hij verloor zijn schuwe geslotenheid, al werd hij nooit een drukke prater. Kwamen er gasten, een zeldene Zondag, dan nam hij deel aan de boerenverhandeling, beraden en langzaam als Tjalling zelf. Hij stond ook met de buren in gesprek, als 't zo geviel. Hij ging in 't voorjaar zelfs uit vrijen, al was hij er terughoudend over tegen Reinou, wier ogen klein en verstandig tegen Tjalling glinsterden, als Ekke des Zondagsavonds met het donker onrustig op zijn stoel heen en weer schoof, en eindelijk opstond: ‘Kom, ik ga maar 'ns even in 't weer kijken...’

De hele buurtschap kende en groette Ekke, alsof hij de zoon was van Tjalling, en niet als jongknechtje gediend had bij Sybranda, weggejaagd om een aanslag op het leven van een mens.

Soms waren er tijden, waarin de zachte onrust in hem scheen te keren. Op de voorjaarsavonden, waarin de lucht hoog en licht bleef na de rode gloeden, nam hij de nieuwe fiets, en reed tot aan het duister en de dauw over de woudwegen, die hem niet meer benauwden. En in diezelfde zomerdagen gebeurde het, dat Tjalling en het werkvolk hem bij tijden onverwacht misten, als ze binnengingen voor de koffie. Dan was hij naar het opvaartje gelopen, waar de hooischouw lag, en boomde hij het platte vaartuig over het uitzicht van de vlakte, die naar één kant van het lage waterland open lag. Daar viste hij in poldersloten en achter duikers, alleen met zichzelf, in de diepe voldoening van de ruimte en de eenzaamheid; hij lag ruggelings bij het water, de hemel een afgrond, en kauwde het sap uit grassen en zuring, als hij niet in slaap viel in wild, gemaaid buitenhooi.

Met de wind in het haar en de reuk van de zomerruimte in zijn kleren dreef hij op de namiddag terug. Dan zei Reinou niets, en Tjalling lachte: zij verdroegen alles van hem; ja, hij mocht meer dan hun eigen zoons, toen zij Ekke's jonge jaren hadden. -

De seizoenen schoven hun lichte en donkere hemels over elkaar; van elke hooiing tot elke aardappeloogst, van dors-

maand tot zaaiwerk bleef Ekke Wiarda aan de Zomerweg. Niemand sprak van een afscheid.

En Ekke leefde zonder te denken, in de eentonigheid der kleine gebeurtenissen en het niet overstelpend nieuws van ziekte, geboorte, huwelijk en dood der omwonenden. Het was, of iets zeers in hem te rust was gegaan, of iets klagelijks daar wilde slapen en zichzelf vergeten. Er konden nog uren zijn - meest in de nacht - waarin dat onbekende wakker schrok: dan herinnerde Ekke zich het dorp, het huis, zijn vader. Maar met die gedachte zag hij ook Regina voor zich, en hij bande het pijnlijke beeld van dit verleden en zijn rustig-geworden heimwee terug naar hun schuilhoek.

III

De spoorwegstaking van 1903 gaf ook Tjalling Wiarda een klap - al was die dan anders dan voor de arbeiders, welke de dwangwetten van Kuyper aan den lijve moesten voelen. Eigenlijk was het Meint, die Tjalling de knauw bezorgde: hij had, op Zaterdagavond 31 Januari, toen een brigade maréchaussées en het hele Amsterdamse garnizoen in beweging kwamen, en zelfs mariniers uit Den Helder de Rietlanden bezetten, zich niet op de gewone wijze van het bezorgen van de krant afgemaakt, maar kwam haastig met de deur in 't huis vallen:

‘Tjalling, hoor nou es... Ze staken bij 't spoor, in Amsterdam!’

Buiten gierde de bezemende noordooster in het dood geboomte. Reinou hield in met koffieschenken; ze zaten aan hun avondbrood. Tjalling en Ekke namen Meint met verbazing op.

‘Die verdomde socialen!’ zei de oude liberale boer, en sloeg met de krant op tafel, zodat de broodkruimels wegstoven. ‘Ik heb altijd wel gedacht, dat die Troelstra en Oudegeest de arbeiders tegen ons op zouwen zetten - 't Is zoveel as revolusie! Maar ze nemen maatregelen, let op! As de heren nou maar niet denken, dat ze álles kunnen... 't Is een zegen, dat er zoveel soldatenvolk op de been is...’

Reinou, die roerloos was blijven staan, zette de koffiekan hard op tafel neer.

‘Foei man! 't Is of je naar moord en doodslag verlangt...’ Meint wond zich op over de traagheid en klaarblijkelijke afkeuring van zijn gehoor.

‘Wátte? Moeten wij dan maar goedvinden, dat die godloze rooien de boel in 't honderd jagen? 't Is onverantwoord - het volk wil langer maar de baas spelen; een schande is 't - let op - wat zegt Johannes Negotie van de armluislaan? “Morgen draaien we alle rijke neten de nek om, en dan nemen wij het er eens van,” dát zegt ie, “en wat dan nog leeft, dat laten we voor ons werken,” zegt ie. Staking, jawel! Schiet 'r maar op, hoor, as het nodig is... elk fatsoenlijk mens gruwt er immers van!’

Ekke zat met opengesperde mond. Hij begreep het niet. Hij vergat, zijn koffiekom uit te slurpen, en keek van den een naar den ander. Tjalling streek de hand door het dunne grauwe haar achter op het hoofd; Meint werd steeds roder, en zijn vierkante kin beefde onder de stoppeling; een kleine dunne straal bruin tabakssap liep uit zijn mondhoek. Reinou bleef koud en kalm.

‘En nou ophouwen met dat woeste gepraat,’ zei ze ferm. ‘Ik weet net zo goed as Meint, dat de socialen een gevaarlijk volkje is, maar lieve ziel, man, je mag toch zo maar niet op je evennaaste schieten...? Wij mennisten zijn tegen al dat bloed en geweld... het is zonde, daar kom je niks verder mee.’

Meint hoonde met een uitval van zijn bovenlijf:

‘Zoo? En moeten wij ons dan maar door dat anarchistenvolk op laten vreten? Moeten ze hier straks ook met bommen gooien, net as in Rusland?’ Hij ademde zwaar. ‘Mens, mens, zie dan toch in, dat 't mis gaat, als zulke raddraaiers als Pieter Jelles aan 't roer komen... Een schande voor Friesland, die man!’

Reinou verschoof een paar koffiekommen, die met porceleinen gekletter tegen elkaar stieten.

‘Ik zeg: ophouwen in m i j n huis met dat opzwepende gepraat...! Wie hier niet over al dat gruwelwerk zwijgen kan, die rukt maar uit!’

Meint zwaaide de armen, hittig en dreigend.

‘O, ik ben in de weg, hè? Goed, ik zal weggaan! Maar let op! ik zet geen voet meer binnen deze deur!’

Ekke zat doodstil om de woede en het verzet, die hij aanschouwde, terwijl Meint de stoel, die achter hem stond, knersend met de voeten terugschoof. Tjalling, die er nog geen woord tussen had kunnen krijgen, stond snel en ontdaan op, en liep hem na, naar buiten.

‘Maar Meint! Zo bedoelt de vrouw 'et niet... Luister naar rede, man! We denken toch hetzelfde! We kunnen toch om die arbeiders geen onenigheid...’

Meint's half verstikte stem klonk al bij de buitendeur:

‘Stil maar! Ik ga!’

De deur viel in de klink. Tjalling's klompen tikten over het harde wintererf: hij liep Meint nog steeds na. Reinou en Ekke luisterden. Bij het hek scheen Tjalling den ouden buurman te hebben ingehaald. Zij praatten tegen elkaar, Meint met verbeten gegrom, Tjalling sussend en traag. Reinou haalde de schouders op, en legde de hompen brood, die over waren, in de trommel. Ekke dronk langzaam zijn koffie op, en kauwde de laatste roggesnede naar binnen. Alles bleef hem duister en ver.

Na enkele minuten gingen Meint's korte, haastige passen verloren in de wind. Tjalling kwam weer binnen; hij wreef de kromme handen. Een wolk van winterkilte kwam met hem mee. Reinou nam Tjalling vlug en scherp op over de kleine brilleglazen. Tjalling's lippen waren blauw, toen hij hoofdschuddend bij de kachel ging zitten.

‘Zo'n dwarskop...’

‘Tjalling,’ zei Reinou, als een rechter zo hard. ‘Ben je zó naar buiten gelopen, - zonder pet, in de blote kiel?’

Tjalling keek haar verslagen aan. Hij stotterde binnensmonds: ‘Nou ja...’

Zij perste haar mond kort bijeen, haar hand balde zich. ‘Nou, dan weet ik 't al weer... dat wordt net zo as voor drie jaar... eerst buiten in de wind staan, dan hoesten en sukkelen... Grote kerels, en zo dom as kinders. Here, Here, je gezondheid is toch meer waard as al dat spoorgedoe!’

De volgende dag was een Zondag. De hele middag zat Tjalling achter de krant. De walm van zijn pijp steeg in dunne spiralen naar de balkenzolder, maar tegen de avond rookte hij niet meer. Des nachts nieste en snoof hij met hol geweld. Toen Meint de Maandagavond terugkwam - zijn woedende

eed, om nooit weer te verschijnen, ontrouw - vond hij Tjalling in bed, met een hoest, zo knersend en hard, alsof men een sleutel in een verroest slot omdraaide. Reinou rukte de krant bijna uit Meint's handen.

‘'n Mooie ben jij, een mooie! Ruzie maken en kabaal, en een ander mens, die er niks mee uit heeft te staan, de dood op het lijf jagen!’

Meint zweeg ditkeer, keek tersluiks naar de halfopen bedstee, waar Tjalling koortsig steunde, en keerde op zijn schreden terug.

Tjalling lag drie weken in bed, en toen hij opstond, tegen het einde van Februari, was hij mager en lam. Zijn knieën knikten zwak, toen hij voor het eerst mee had gemolken en de volle emmers in de bussen overgoot, en onder het opladen van de mest brak het zweet hem zo ijskoud huiverend uit, dat hij snel naar de smorende kamerwarmte en de diepe rieten stoel terug moest keren. -

Meint kwam elke dag als een dief in de nacht, schoof de krant zonder zijn geroep van ‘volk!’ tersluiks en zo onhoorbaar mogelijk onder de voorhuisdeur door, en haastte zich weg.

Tjalling stond laat op, en ging vroeg naar bed. Hij dronk brandewijn met geklutste eieren, maar sterker werd hij niet. Zijn handen hielden bevend kom, vork en lepel vast; het nieuws van de krant trok niet meer; hij lei de bladen steeds na enkele minuten naast zich neer en staarde over het kale voorjaarsland. Na het eten kronkelde hij zich moe en oud bijeen in de korfstoel, de voeten schurend en kil op de plaatstoof.

‘Ik ben niks meer,’ zei hij dan. ‘Ik kan niks meer.’

Met het bedrijf vlotte 't niet. De vaste arbeider en Ekke konden het niet meer samen af. Toen de koeien begonnen te werpen, en Ekke ook bij de zeugen moest waken, gebeurde het dikwijls, dat hij in slaap viel, en dat in die tijd een kalf dood bleef in de grup. Het rasteren van de weilanden werd vergeten. Iedere dag had zijn schade en vergetenheid. - Reinou's gezicht werd smaller en ze sprak bijna geen woord meer. Ekke liep wanhopig rond; hij had een gevoel, alsof alle tegenslag zijn schuld was. Maar niemand verweet hem iets. Reinou's bitse en gemelijke zorg voor Tjalling ontging hem

niet. Ekke kende nu deze vrouw: de ernstige, vastberaden rimpeling van dit mooi-oude gezicht, de afgebeten woorden. Zij berispte Tjalling, en waakte over hem, alsof hij een dwaze, zorgeloze broer was, die men geen ogenblik uit 't oog kon laten. Eindelijk in het midden van Maart hoorde Ekke hen in de aangrenzende slaapstee gedempt praten, nadat de lichten gedoofd waren en ieder naar bed. Hij vernam zijn naam, toen spraken ze over het huis, over land, over notaris en rentenieren. - Een achterdochtige droefenis maakte zich bij het gehoorde van Ekke meester. - Elke avond luisterde hij, beklemd en gespannen, naar de herhaalde nachtgesprekken. En zijn angst werd zekerheid: met Mei, als de nieuwe huren ingingen, wilden zijn oom en tante de stelp van de hand doen en verlaten. -

Het denkbeeld beroofde Ekke van de slaap. Wat ging er met hém gebeuren? Hij kon toch niet blijven... bij vreemden? Vreemden! het woord zelf joeg hem een duistere schrik aan. Hij was hier, gelukkig met zijn leven, zijn werk. Hij had zijn vervreemding en vrees leren verliezen; hij was niet langer vertwijfeld. En nu...?

IV

Op een Aprilmorgen, die vochtig en zonnig over het glinsterend land lag en warm op de zandpaden blakerde, liet Tjalling door Ekke de kapsjees inspannen.

'Ik moet naar notaris,' zei hij. 'En jij moet mennen, want ik vertrouw mezelf niet meer op de weg met al die rijderij.' Ekke verkleedde zich op zijn halfbest, en haalde het paard. Ze reden stilzwijgend het erf af. De bosjes van de weg en de jonge wilgen liepen met smalle groene loten uit; een verse reuk van gras en water ziltte de lucht. Achter de heesterbanken kermde het aanvangsgesjilp van jonge weidevogels. Tjalling zat onder de wijdgeworden duffel ineengedoken, zijn neus stak benig smal uit het gegroefd gezicht, de handen lagen gevouwen en wit op het leren voetendek. Ekke keek naar zijn eigen vuisten, die de leidsels hielden; ze waren bruinrood, hard als hoorn, de polsen scherp behaard, over de huid liepen kerven en de roven van oude schramwonden. Hij dorst Tjalling niet aan te kijken, niets te vragen. Maar

toen ze de Zomerweg uitzwenkten, streek Tjalling zich een paar maal zuchtend over de spitsgeworden kin:

‘Der komen veranderingen, jong... 't hoge woord moet er maar eenkeer uit... We zullen voor jou wat anders zoeken... Je tante en ik, we gaan van de plaats. Ik moet 't opgeven.’ Ekke knikte zonder een woord. Zijn oom behoefde niet te merken, dat hij alles al wist. Een stille droefheid wrokte in zijn keel, hij slikte een paar keer hoorbaar. Tjalling Wychmans wachtte een paar minuten, toen begon hij weer, tussen het harde wielgeratel door, de blik op het dansende achterdeel van het paard:

‘'t Is beter, Ekke, ik ben niet meer opgewassen tegen 't boerenwerk... Die ziekte heeft me de knauw gegeven...’

Na elke zinsnede zweeg hij. Hij schokte zacht heen en weer op de zit, trots het kussen, dat aan de bank bevestigd was. Het was of elke schok hem ouder maakte, en het spreken moeizamer:

‘En ik geloof, dat Ryken van Sake Nieuwboer 'n plaats zoekt, met Mei... Ik moet eerst met notaris spreken, zie... Ik zal boeldag houden...’

Ekke klakte de teugel neer over de paardeflank, de wagen kreeg een korte ruk. Hij zei nog niets, knikte alleen weer.

‘En voor jou... tja, wat denk je... zou je 't aandurven als grote knecht? Ik weet ook niks anders... ik ken je bij Ryken anrekkomanderen...’

Voor het eerst keek Ekke Tjalling aan. In zijn ogen stond de schrik; Tjalling zag ze, en sloeg de blik neer.

‘Nee, Tjalling-oom, grote knecht, dat vertrouw ik mezelf niet toe...’

Stilte. Ekke keek voor zich. De gele stenen van de weg gleden in dood gelid onder de paardehoeven door, verdwenen onder de wagen. Het was afgelopen. Hij moest een besluit nemen. Er was er maar één. En met rauwe stem zei hij:

‘Ik ga dan maar weer naar mijn moeder.’

V

Toen Tjalling Wychmans Wiarda de stelphuizing aan den jongen zoon van den nieuwboer had verhuurd, schreef Ekke aan Regina; de eerste brief sinds drie jaren. Hij vertelde

haar, dat zijn oom ophield met boerken, en dat hij daarom die en die dag bij haar terugkwam.

Een paar dagen later volgde het antwoord:

> ‘Waarde Zoon,
> U brief heeft mij wel zeer verbaast. Maar ik ben u het naaste en als ge denkt, dat het beter is, zo kom wederom hier. Tis hier geen vetpot, maar ge weet er alles van. Groet u familie.
> U moeder.’

Ekke's laatste weken bij Tjalling en Reinou waren vol overstelpende arbeid. Hij maakte de inventaris mee op voor de boeldag. Hij zette kleine dakruiten in de schuur - er waren er een paar gebroken - herstelde draagbalken in de stal, zocht oud gereedschap uit, bundelde rieken en dorsvlegels, schilderde de verveloos geboende emmers fris groen en rood, woog de voorraden gerst en haver af, maakte lijsten van het jongvee, en schrobde de lege stallen.

Er werd weinig meer tussen hem en zijn familieleden gesproken. Het was, of ze van elkander wisten, dat 't een pijnlijke zaak was, dit onderling afscheid. Ekke dacht soms onder 't werk opeens aan de naaste toekomst. Hij kon ze niet overzien, begreep niet, hoe ze zijn zou. Wonderlijk, dat hij terugkeerde naar het dorp van zijn verlangen, en dat hij er nu tegen op zag; en met die onbestemde angst voor het onbekende groeide weer de vormloze, smartelijke wrok: tegen Tjalling en Reinou, die hem plotseling aan het verleden, aan Regina, aan zichzelf overleverden.

Ja, het was een zinloze wrok, en Ekke streed ertegen - alles was immers onvermijdelijk geworden; het gesloopte lichaam van Tjalling Wiarda vroeg om rust. En toch was er in hem iets, dat oom en tante niet vergeven kon. Zij hadden hem tot zich genomen, gekleed, beloond, alsof ze hem nooit weer zouden laten gaan - nu stieten zij hem terug naar zijn eenzaamheid. Hij had zijn geld geteld; meer dan driehonderd gulden was er over. Reinou gaf hem een linnen valies, waar hij alles, wat hij bezat, inrolde. Het werd een kort afscheid. Op de ochtend, vóor het boelgoed begon, bond hij het valies achter op de fiets. Het was nog vroeg, een gordijn van mistige droppels trilde tussen het groenend geboomte, het gras ritselde dik en vochtig tegen zijn schoenen. Zijn oom en tante stonden

plechtig in de open voordeur. Hij drukte stug hun handen: ‘Het allerbeste... en gezondheid, Tjalling-oom.’

Reinou was als hij haastig met afscheid nemen. Maar Tjalling, vermoeid en gebogen in zijn slobberkiel, rekte het vaarwel. Hij liep met Ekke mee de weg op; de jongen ging met gebogen hoofd naast de fiets; Tjalling's adem piepte.

‘En nou niet somber, Ekke... het leven begint nog... Vergeet ons niet te schrijven, nou en dan. En kom eens weer hier... binnenkort.’

Een lange mergelende hoestbui brak de begeleiding af. Tjalling bleef staan, de handen op de borst.

‘Ga nou maar... stap maar op... het allerbeste...’

Ekke fietste weg, zijn nieuwe schoenen kraakten op de trappers. Het lakense pak knelde. Hij keek niet weer om. Het rijwiel gonsde zacht. Achter zich hoorde hij de hoestbuien van Tjalling in de roerige wind uiteenrafelen. De zon brak door de vochtige morgenbomen, dansende bleke ruiten van licht en donker vielen over de weg, zijn hoofd, zijn handen, het blinkend stuur.

Het was nog vroeg, toen hij in Leeuwarden kwam, waar hij de trein wilde nemen. Hij moest nog anderhalf uur wachten. Toen hij met de fiets voor het station stond, besluiteloos, haatte hij eensklaps het glinsterend geschenk van Tjalling. Hij liep de stad in, keek uit naar een fietsenmaker. Toen hij er een ontdekte, bood hij den man het rijwiel te koop aan. De man nam hem scheef en onderzoekend op:

‘Verkopen? Die nieuwe fiets...?’

‘Ik moet onder dienst,’ zei Ekke kort. ‘En ik weet niet, wat ik er zo lang mee doen moet.’

Hij kreeg vijfentwintig gulden en liep terug naar het station. De verlaten droefenis in zijn borst kwelde. Wanneer hij aan Regina dacht, die hij straks terug zou zien, stokte hij. Ja, hij vreesde dit weerzien. Over drie, vier uren... Dan was het twee uur in de middag. Het dorp, klaar wakker, in de zon... de mensen. In godsnaam...! Hij wilde niet terugkeren, op klaarlichte dag! De gezichten, de ogen, de vragen... Nee, niet op klaarlichte dag!

Doelloos liep hij de straten in en uit. Hij keek voor winkels, hij slenterde over het hoge bolwerk, volgde het glijden van de zwanen in de Prinsentuin, vluchtte, toen een parkwachter

op hem toekwam, stond te kijken bij het lossen van de boten aan de kade en hoorde de Oldehove met bronzen weerklank luiden in de dunne, zonnig doorstraalde meilucht.

Laat op de middag, moe en uitgehongerd, liep hij weer naar het station. De schaduwen nestelden paars onder de bomen, tussen de wanden der huizen; kinderen speelden loom in het grint van de plantsoenen. Bij het station stond een kraampje, waar hij koek kocht; hij liep nog eens om de veemarkt en schrokte het zoete, met krenten gestijfde baksel gulzig in. De eerste groene schemering zweefde, toen hij eindelijk in de trein stapte. Hij sliep in bij het regelmatig metalen zingen der wielen. Een conducteur schudde hem wakker, en vroeg zijn kaartje. Hij keek verwilderd naar buiten: nee, hij had zijn halte niet verslapen. Werktuigelijk stapte hij te Sneek uit en liep door de straten, die hij half bevreemd in het schemerdonker herkende. Er was een lege vermoeidheid in zijn hersens.

Toen hij het waterdorp naderde, over de lange weg zonder mensen, kwam weer de langzame zware droefenis over hem. Het dorp sliep daar voor hem, blauw en doodstil in de vallende nacht. Hij stond op de eerste brug - achter de dwarsvaart lagen de weilanden onafzienbaar, witte damp boven de sloten, tot halve manshoogte; hogerop werd het zicht over de verte scherp en helder. Ekke greep de leuning van de geelgeverfde brug en snoof. - Het water.

Er was geen sterveling, geen kat. Een schrille koekoek klaagde ver in het rietveld. Tegen de open wal deinde de vaart met sluimerige golfslag. Ekke keek vragend naar de gesloten donkere woningen: niemand waakte meer, geen stallantaarns. Hij liep verder, de hand met het linnen valies woog zwaarder; hij verwisselde het. De schaduwen van de schaarse, gewrongen wilgen lagen roerloos op de bleke klinkers. Hij herinnerde zich elke plek; toch was alles vreemd. De droefenis groeide... wie moest hem hier ontvangen? Hij luisterde naar de gesmoorde botsende schreden van zijn schoenen; zij liepen verder en het was, of hij zelf achterbleef... ‘Niet binnengaan, niet binnengaan!’ - Hij herkende elk huis: daar woonde witte Sjoerd, die zich altijd woedend had opgewonden, als de jongens hem uitscholden; daar was de sme-

derij, de winkel met de lage brede ruiten, de school, de brievengaarderij met een wit plakkaat tegen het vaal glimmend glas... maar zij zwegen, deze hofsteden, het herbergje met de wagenschuur, op elke deur een lettergreep van het opschrift: ‘Door-reed’, de pastorie, hoog met haar witte luiken achter de grasberm, het hek, de lindenrij... Waarom waren zij zo gesloten alsof hij hun vijand was...?

Ekke's hand, bultig en breed, gleed langs zijn jas, zijn gezicht; hij liep hier, ja, Ekke, de zoon van Jarig Wiarda. Hij kwam terug, uit de woudstreek, waar hij nooit geaard had. De geur van het vochtige land was er weer, de geur van nazomermist, de geur van het stof, die anders rook dan op de zandgrond, de geur rondom de oude kamers en rietdaken; hij zag de populieren, de vaart, waar de plekken kroos licht zichtbaar dreven, het labyrinth der rattengeulen er in getekend. Het behoorde hem opnieuw. En hij liep het tegemoet, met zijn heimwee; het kwam naderbij, het groette stug en afgewend, het bleef achter...

Ekke stond stil. Aan zijn linkerhand lag achter weidepad en witgeverfd draaihek Jarig's voormalige koemelkerij. Hij keek naar het huis, in de eerste onbedrieglijke opwelling, dat hier zijn weg moest eindigen. - Er woonden anderen! Met smartelijk verbazen liep hij verder; hij keek nog eenmaal om. Er moesten pannen op het huis zijn gekomen, het dak glinsterde vaag onder de reine sterrelucht.

Waar woonde zijn moeder? In haar kort briefje had zij het niet aangeduid. Ze was een winkel begonnen, oom Tjalling had haar geholpen... waar? Hij had het ergens kunnen vragen. Een onverhoedse angst, een norse hoogmoed weerhielden hem. ‘Niet binnengaan!’ - Morgen wist iedereen, dat hij terug was. Het benauwde hem eensklaps, zijn hart begon dof te slaan. De jonge knechtjes in het dorp zouden groter geworden zijn, - zoals hij. Maar in drie jaar worden reeds volwassenen niet onherkenbaar ouder. Er kon niet veel veranderd zijn, suste hij zichzelf. Misschien een vreemdeling die van buiten was gekomen, een nieuwe schoolmeester... een paar doden, oudgedienden, die hij vroeger ook maar half gekend had. En toch...

Hij liep naar de tweede brug. Sneller, met wassende angst, in de geheime verwachting, dat hij nog iemand ontmoeten

zou, buiten in het halfduister, die hij naar Regina's woonstee vragen kon. Aankloppen, binnenlopen, ergens in het licht van een lantaarn staan... een schrikbeeld. Het was geen lange tocht, langs een paarhonderd huizen, stelpen, kotten, hooischelven. Maar Ekke's vermoeienis nam toe met elke pas, hij voelde de zwaarte van alle ledematen; de bal van zijn voet trok pijnlijk samen, als hij ze neerzette, zijn hielen schuurden vurig tegen de rand van zijn vetleren schoenen. En het valies trok zijn schouder naar beneden. Hij verwisselde twee, driemaal van hand. Het dorp lag achter hem. Nog een of twee boerderijen, een arbeidershuis, dan kwam het grote vaarwater met de overhaal... daarachter een paar zathes in 't land, een weg, die doodliep in het gras, ruimte, stilzwijgen... een verlatenheid van land en water. Toen hij de laatste bocht van de weg nam, zag hij licht. Het was een klein huis naast de donkere hofstee van Burema; een huis met een houten bruggetje, dat hij als een zwarte balk over het water zag vallen. - Naast de zijmuur stonden een paar kisten, een handkar. Twee vruchtbomen in de bleek. Terzij van de deur een breed raam, beplakt met stroken vol letters en getallen. Een winkel. - En tegelijk schoot het reeds door zijn brein: Regina!

Hier moest zijn moeder wonen.

Toen hij het bruggetje betrad - drie korte, brede galmen op het hout - hoorde hij stemmen; hij bleef staan, en ze zwegen. Hij liep snel naar de deur, drukte de klink neer. De scharnieren knersten zwak, een gebroken belgeluid deed hem schrikken. Ergens gingen snelle voeten. Hij stond in het donker. Toen sloeg een tweede deur voor hem open... het licht viel over hem.

Hij stond tegenover zijn moeder. Zij keken elkaar aan: hij op de drempel, half in de nacht, Regina met het volle licht van de petroleumvlam achter zich. Hij zag haar gezicht niet. Zij zwegen. Toen hoorde hij Regina zijn naam zeggen, een norse schrik in haar stem, die in verbazing overging. Ekke zette het valies neer:

‘Hier ben ik dan,’ zei hij.

Regina trad op zij, om hem binnen te laten. Ekke's verontruste blik zocht achter haar de kamer af: wie waren er bij haar geweest? Het was een zonderlinge ruimte, die hij zag: halfwoning,

half pakhuis. De richels vol pakken en bussen gingen over in een plank met schotels, koffiepot, een doekenrek; naast een theekist stond het penantkastje; daar tikte de pendule, wier fijn en helder slagwerk hem onverhoeds met scherpe herinnering doordrong. Rondom de mahonietafel waren drie stoelen getrokken; zij stonden daar schots en scheef, als pas verlaten. Buiten zijn moeder was er geen mens in de kamer. Toen Ekke binnentrad, ademde hij de lucht van jenever. Regina had de buitendeur achter hem gesloten. Zij bleef wachtend staan, haar ademhaling ging onzeker en luid. Hij wendde zijn ogen naar haar toe: hij zag haar gezicht voor het eerst. Zachte ontsteltenis overmeesterde hem - zijn móeder? Had het dagelijks beeld van Reinou Herres hem Regina langzamerhand ook doen voorstellen als een vrouw op jaren - had zij niet een mutsje gedragen? - Hij had zich zijn moeder gedacht als een verschijning van inkeer en bezonken bestel. Hij schrok van de jeugd van deze vrouw; het was nog de Regina van zijn jongensjaren, lang van gezicht, de mond met de brede rode lippen een bespotting van zijn oude wijfjesbeeld; een wezen met zware wenkbrauwen en gitzwart haar, dat er met vaardig lijf en hardgewette blik niet uitzag als de moeder van een volwassen man. - Het trage bloed kroop Ekke naar 't hoofd; hij schaamde zich, zonder te weten, waarom.

Het waren vier of vijf seconden, waarin dit alles in hem omging... toen stak hij haar de aarzelende hand toe; ze nam ze met vluchtige druk.

‘Ben je nóu nog gekomen? Ik had je niet meer verwacht.’ Dat was alles. Ze liep langs hem heen. Hij zag haar rug, de slanke krachtige rug van een vrouw zonder ouderdom. Hij lei zijn pet weifelend naast zich op de stoel neer; verbaasd en verslagen ging hij aan de tafel zitten. En nu zag hij ook, waarom zijn moeder geschrokken was: er stonden drie jeneverkelkjes op. Regina keek hem niet aan, terwijl zij ze met norse greep wegnam en er mee in het achterhuis verdween. Op dat ogenblik hoorde Ekke tersluikse voetstappen buiten, die zich in sluipende haast verwijderden. Hij spitste de oren: daar gingen de gasten van zijn moeder. De lucht van de alcohol hing nog zwak in de kamer, met een lucht van boerenkleren en mannenzweet. En terwijl hij zich naar zijn

valies bukte, om het los te knopen, dacht Ekke Wiarda: ‘Dus ze verkoopt drank ook. Zonder vergunning. En mij hebben ze voor den veldwachter gehouden.’

VI

Ekke was ‘thuis’. Ekke sliep op de zolder, waar een ledikant stond onder een tuimelraam. Ekke zat weer tegenover zijn moeder aan de ronde tafel. Ze spraken heel weinig. Slechts af en toe vroeg Regina iets.

‘Bij wien heb je alzo gediend? Wat, alléén bij je oom? Wel verdomme. Ze zijn in goede doen, vanzelf, hè? Wie is die Herre? Ook al zo'n rijke scheet! Ik hoop dat je je niet hebt laten uithongeren, dat heb je zo bij die welgestelde femilie. Jawel, en die andere... heb je die ooit gezien? Is-ie getrouwd? Wát, een dominee! Mmmm... Dat volk wordt nog dominee ook. Aan al dat gekristus verdienen ze nog dik geld.’

Zijn antwoorden waren kort. Het was, of ze zijn slapende wrok tegen Tjalling voelde, en aanwakkeren wilde. Hij bemerkte het, beloofde zichzelf, zich niet te laten meeslepen; maar Regina's schimpscheuten troffen, ongeweten, doel. Er was iets in hem, dat zich ging verharden tegen de verstreken jaren. Regina en hij vermeden het, elkaar aan te kijken. Ekke zag, dat zijn moeder nukkig mokte over zijn terugkeer. Ze wantrouwden elkaar, hun stugge pogingen tot toenadering waren bedrieglijk en ze wisten het beide. En er kwam bij, dat Regina vol smeulende angst was om de jeneverglaasjes, die Ekke gezien had.

Op de derde dag, toen ze gegeten hadden, en hij een pijp stopte, stond ze op, vlak voor hem; ze leek groter en ranker dan ooit, haar witte hals rekte zich, de ogen namen hem koud op: ‘Je komt nou weer in de arremoei... 't is hier uit met de grote beurs, dat merk je. Wat je daar gedaan en gelaten hebt... mij ken 't niks schelen. 't Is maar dat je weet, hoe 't er hier mee staat. Je oom Tjalling heeft me in de affairen gezet, met een handgeld as een aalmoes vanzelf... naar mij hebben ze nooit omgezien, de geldzakken, en je vader, nou, je weet wel, hoe ze die hebben laten verrekken... zolang as ik met 'm getrouwd was...’

Ekke's hand trilde om de pijp.

‘...Maar 't is hier ploeteren en beulen voor de kost Een weduwvrouw met niks, dat blijft niks, en ik heb te veel fatsoen in m'n karkas, om naar de diakenie te lopen, versta je... Ik wil door de wereld op eigen kracht, en ik kóm d'r ook door. Die winkel... nou ja, wat dat opgooit... Jaar in, jaar uit vraag ik daarom al 'n vergunning; d'r komt hier alderhand schippersvolk, dat een hartversterking wil; maar ze verdommen 't daar op 't gemeentehuis, ze geven me de vergunning niet. Ja, een mooie wereld, jonk: alles leeft van bedrog en diefstal, de grote lui hier, Siemensma en zulken, ze draaien de kleinen de nek om; maar Regina hebben ze nog niet. Ik laat me niet koejeneren, door geen grote boeren en door geen wet van de hoge heren. Ik verkoop drank, as ik dat wil, en daarmee basta. En de klanten wéten 't; jij weet 't nou óok... ik mót wel, anders kreperen we, in de winter gaat 't toch al op het asemhalen af...’

Ze zweeg na de vele woorden; Ekke knikte stom en stond op, om de kamer uit te gaan. De verachting en de smaad huilden zacht in hem. O, ze behoefde niet bang te zijn. Hij zou haar niet verraden. Hij liep naar buiten; om het eenzame winkelhuis wapperde de lente; de landen strekten zich bont en geelgespikkeld, een vette groene glans was er over, tussen en tot aan de blauwe watergeulen in het rond, waarachter de dorpen lagen als vroeger, en de rijkswegen, mijlen en mijlen ver weg, met lage lange eentonigheid het gezicht afzoomden. Ekke stond daar, om zijn hoofd woei de rook uiteen. Toen ging hij langzaam en beraden weer naar binnen, klom de ladder op, naar de zolder, waar het geld was. Hij nam een paar blauwe briefjes uit het linnen zakje en keerde er mee in huis terug. Regina stond bij de tafel; ze waste de borden, en wrong de vuile donkere doek in het bruine zeepsop van de teil uit. Hij schoof de biljetten onder haar bereik.

‘Dáar,’ zei hij. ‘Dat is voorlopig voor de eerste weken. Kostgeld.’

Hij draaide zich om, en ging opnieuw naar buiten. Nog op de drempel van het kamertje vernam hij het gretig ritselen van de papieren; Regina vouwde ze op en stak ze bij zich. Neen, ze deed ze in de kast; hij hoorde een la piepen, een slot werd omgedraaid. Hij schokte de zware schouders en liep het kleine erf op, onder de uitbundige zon.

VII

Na enkele dagen wisten allen het - de gebrilde brievengaarder had het rondverteld: - ‘de zoon van den pikeur is ook weer terug.’ De oude spotnaam van Jarig deed onverhoeds weer opgeld; ze was niet gaan slapen met den dode; ze had haar dienst nog niet gedaan; ze deugde nog, om den zoon, den zwijgenden geweldigen jongen man aan te duiden, die zo heimelijk in het dorp was opgedoken.

Ja, Ekke Wiarda was er weer, waar men hem zo lang gekend had; meer dan eens zag men hem langs de weg slenteren, alleen - de handen op de rug, een onverschillige trek om kin en mond, maar de lichte angst in de ogen: wien zal ik ontmoeten, wat zal men mij vragen?

Doch Ekke's terugkeer schokte het waterdorp niet bijster. Hij had nooit behoord tot de christelijke jongemannenvereniging, en ook nu kwam hij niet in het gebouwtje, waar de jongelingen elkaar op gezette tijd stichtten en onderhielden; zingen had hij nooit gekund; ook bij de ‘Harpe Sions’ miste men hem niet. Ekke bemerkte het zelf, geruststellend: zijn vrees voor nieuwsgierigen was zonder veel grond geweest. Het gebeurde nog het meest, dat kinderen, op weg naar school, bleven staan, om den vreemden, blonden reus op te nemen; zij waren het, die krachtens hun alomtegenwoordigheid iederen dorpeling kenden en tegenover Ekke een van de weinige keren in deze wetenschap faalden; en ook een enkele volwassene draaide zich af en toe om, als Ekke stug en met geknikte groet naar de bakkerij liep, of met de kruiwagen winkelwaren voor Regina van den vrachtrijder haalde. En als des avonds, onder het heldere licht van het voorjaar, dat wijd en parelig en laat over het dorp bleef dralen, de ‘raad’ vergaderde - dat was de spotnaam voor de praatgrage manskerels, die op de bruggen plegen bijeen te staan en wijdlopige gesprekken te houden - voegde Ekke zich er steels bij, nog achterdochtig schuw, om met vragen te worden verrast. Maar het kwam zelden voor, dat iemand zich traag uit de kring naar hem toe keerde en vorste:

‘Zo... en hoe beviel het in de Wouden?’

Dan kleurde het verlegen bloed Ekke's wangen; hij draaide

op zijn klompen, en sprak moeizaam, alsof het geluid in zijn keel hard en ademloos werd:

‘O, dáar... bouw en zo, 't werk is er héel anders... 't is hier geloof ik maar het beste.’

Dat antwoord was genoeg. Meestal was de vraag ook enkel gesteld, om een stilte te breken, of een wending te geven aan het gesprek; de nieuwsgierigheid ging niet in kleinigheden, en Ekke was, temidden van mannen en opgeschoten lummels, weer veilig in zijn afgezonderd luisteren naar het wijze en onbetamelijke der redeneringen. -

Veel vertier was er in deze avondbijeenkomsten niet; en dikwijls begon Ekke de andere kant van de weg uit te lopen - de korte afstand naar het vaarwater, waar het bruine roeibootje voor de voetgangers naast de ruwe pont voor vee en wagens dobberde, en wolken en verten spiegelend braken in gedurige stroom en keerstroom. Daar stond hij stil en staarde; de stilte van het buitenveld grazig en diep; de driehoekskappen der spaarzame boerderijen overhuifden laag de groene aarde; er klaagden waterhoenders en grutto's; een reiger zweefde met verachtelijk brede wiekslag tegen het hoge licht van de lentehemel. -

In het begin van de Juni-maand kwam een der dichtbijwonende boeren na het avondwerk het erf van Regina opslenteren. Ekke zat tegen de zijgevel en las de kranten van de vorige dag. Het bezoek was voor hem: of hij mee kon helpen in de hooiing? - Hij nam het bod aan: dertien gulden weekgeld en de kost, zolang er werk was.

Einde Juni keerde hij alweer bij zijn moeder terug; en opnieuw begon de onvervulde, zoekende tijd, als na zijn aankomst; het luisteren naar de ‘raad’, of het staren over de godverlaten wijdte. Hij redderde met trage hand het werk rondom het huis, dat niet veel mannekracht vergde; hij sleepte met balen en kisten voor de winkel, en trok de spijkers uit kratten; hij kruide lege kannen naar het dorp. Des Dinsdags ging hij naar de Sneker markt, en bracht bestellingen aan den grossier, ontevreden, omdat hij lopen moest en zijn fiets in een onberaden opwelling verkocht had. De zomer ging voorbij, schelle dagen en oranje, verhitte avonden, nachten op een doorgezwete strozak, de balken van de zolder volgezogen met stoffige gloed. Heel het dorp stond donker-

geurig doortogen van de warmte, de zoete bedwelming van het hooi, dat in laatste rissen op het weidland roosterde en als hooi in vakken en mijten broeide. Iedere week gaf Ekke aan zijn moeder een paar rijksdaalders; hij had uitgerekend, dat hij het zo een paar jaar kon uithouden, voor het geld in het valies op was. Regina nam ze steeds kortaf aan, en borg ze weg; en daarbij keek ze hem misprijzend aan, in een ongesproken vraag, die hij balorig verstond:

'Waarom zoek je geen vast werk?'

Nee, hij wilde niet. Hij wilde geen knecht meer zijn - bij vreemden. Maar dat was niet alles. Niet alleen de trots weerhield hem; er begonnen andere stemmingen in hem te treiteren, die van onbeslotenheid en zachte wanhoop. Hij dacht zelden meer aan Tjalling en Reinou; zijn hoofd was vreemd en leeg. Maar uit de verdrongen wrok wies een weerzin in alles, wat boerenbezigheid was; en die afkeer zat in zijn handen, in zijn hele lichaam. Hij begreep het niet; hij had nooit een tegenzin gehad in de arbeid; in de hooitijd, die pas achter hem lag, had hij de anderen verbaasd met zijn kracht. Ja, hij kon zich manhaftig weren, daarover was iedereen het eens. En toch plaagde hem nu iets, dat hem machteloos maakte, dat zijn wil tot een besluit lam sloeg: alsof een heimwee zo zonderling en beangstigend als hij het ook bij Sybranda niet gekend had, hem volslagen van de mensen en hun bedrijf ging vervreemden.

VIII

In Augustus begon een regentijd, die weken duurde; September had nog schrille dagen met lichte verblindende zon, maar de lucht bleef onrustig, en na vroege najaarsonweders sloot zich de hemel vlagend en bedekt, en verdween het uitzicht onder lage wolken. Het water rees in de boezemsloten, de molens klepperden met houten rateling, maar zij konden niet alles vermalen; het water klotste over de wallen van het grote scheepskanaal, en in de boerenopvaarten spoelde het over vlonders en steigers, waar de vrouwen de emmers boenen en spoelen; al de hellende erfjes liepen aan de laagzijde blank. Regina haalde de kachel vroegtijdig van de zolder. De avonden vielen naargeestig en kil over de alleenstaande

huizingen. De kleine winkel had weinig nering meer; wat binnenschippers, die hier voor de winter oplegden, en een paar boeren en arbeiders uit de omtrek. Maar de geheime slijterij begon weer volk te trekken. De hele zomer had Regina moeten oppassen; de dagen waren te licht en te lang, en er was een nieuwe veldwachter, jonger dan zijn goedmoedige voorganger, die scherp en fel bleek als een fret, en alle overtredingen genadeloos aanbracht.

Ekke zat hele dagen achter de kachel, de voeten in de zware gestopte sokken op de porceleinen plaat. Er lagen wat oude boeken op de zolder, die hij naar beneden haalde, maar ze boeiden hem niet; er was ook een stapel kranten in een touw, waar hij een wolk perkamentgrauw stof afblies, 'De Klok'. Er stond allerlei in over veenders en stakers, over socialisten en burgemeesters, over verdrukkers en verdrukten; hij las ze door en begreep het niet allemaal; het oude papier ritselde luid en houtig, als hij het omvouwde. Zo las hij, half werktuigelijk, om zijn dode gedachten bedrijvigheid te geven; maar meestal sukkelde hij in een slaap, waaruit hij wakker schrok, als Regina met opzettelijke luidruchtigheid de borden op tafel zette, en er de tinnen vorken en lepels naast gooide. - Dan rekte hij zich, zwaarte en een domme wezenloosheid in zijn leden; achter het raam zwiepten lege bomen, korte gebroken dode twijgen joegen losgerukt tegen het glas. -

Ze aten, bijna zonder een woord. Regina's ogen, gittig en haatdragend, namen hem op, vorsend naar het zonderling geheim van Ekke's afzijdigheid; - de verwijdering tussen de twee mensen was grondig, alsof de vrouw den groten stilzwijgenden man tegenover haar niet met eigen lichaam geboren en gevoed had.

Reeds des morgens begon het: Regina schreeuwde drie, vier maal onder aan de ladder, dat Ekke uit zijn nest moest komen; en als hij dan, laat en nors en met verward haar in de kamer verscheen, begroette hem haar vijandige blik, en dikwijls spraken ze in uren geen woord. Als het nodig was, ging hij naar buiten, waar de ruwe talhouten gestapeld lagen, en hakte hij brandstof voor de hoge kachel. Hij ruimde gevallen hout en bladeren op, en staarde van onder het karrenafdakje in de lucht, waaruit koude regenmonden bliezen. Hij kwam weer binnen, slobberde zijn koffie en thee, sliep

opnieuw in bij de kachel, at zijn avondbrood, kroop naar de zolder, luisterde onder het uitkleden naar de woedende weersgeruchten onder het pannendak en woelde zich in een slaap, loodzwaar en met kwellende dromen. -

Het gebeurde een enkele keer, dat Regina niet in de kamer was, als er iemand steels om het huis kwam en op de kamerdrempel verscheen - een klant voor de dranknering. Het waren boeren, schippers, landwerkers, of de veerman, die aan zijn vrouw ontsnapt was met het voorwendsel, dat hij het weer in ogenschouw moest nemen. Ze waren niet bang meer voor Ekke's tegenwoordigheid, evenmin als Regina; soms opende hij zelf de kelderkast, en ontkurkte hij de bruine stenen kruiken, om hen in te schenken. Het was een medeplichtigheid, die hij in den beginne verachtelijk vond, en die later slechts een onverschillige gemelijkheid in hem liet, maar dan ook alleen, omdat het Regina was, wie hij als handlanger diende. Zelfs posteerde hij zich somtijds, als er drinkers in de nacht-affaire waren, achter het verduisterd winkelraam, om een oog te houden op de weg, en bij onraad te waarschuwen. -

In die sombere, doorstormde en zonloze herfstmaanden wist hij één ding steeds beter: zijn wassende afkeer jegens Regina. Zijn verbeten haat, als ze hem uit de vergetelheid van zijn dommel op liet schrikken met haar nurkse haast en gekefte etensroep; als ze de winkeldeur openliet, en met dozen en lege blikken onder de toonbank begon te smijten. Bij tijd en wijle zwiepte het een grimmigheid in hem op, die alles aan zijn lijf aan 't trillen bracht; en één keer vloog hij op, stotterend en schor:

‘Jezus, mens, kan het niet wat stiller!’

Het was de eerste keer, dat hij zo eigenmachtig en openlijk tegen zijn moeder uitbarstte. Hij schrok er zelf van, ontsteltenis en woede hamerden in hem na, en redelozer schreeuwde hij: ‘Láat me verdomme waar ik ben!’

Regina's adem ging scherp, haar borsten deinden, de mond beefde saamgetrokken:

‘Een jonge kerel, hè, die zijn moeder bekaf laat sloeberen, en zelf geen poot uitsteekt...!’

Ekke's hand lag op het kille natgewreven tafelzeil, het bloed bonsde met voelbare slagen in zijn polsen:

‘Ik zit jóu toch niet in de weg? Ik geef toch kostgeld!’

Regina's oogleden knipperden onder de furieuze afweer van zijn blik. Ze keken elkaar een paar seconden aan; ze hijgden, alsof er een handgemeen moest volgen. Toen ging Ekke naar de zolder, en rolde zich in de dekens; het was het enige toevluchtsoord.

Tot woorden kwam het tussen hem en zijn moeder niet meer; maar de wrokkende tweedracht bleef van beider zijde en kerfde dieper, gereed, om bij elke gevaarlijke zwenking van blik of gerucht in een daad van haat naar buiten te slaan. In Regina's bleek, slank gezicht, in haar rukkende gebaren beefde de boosaardige hartstocht, maar ze was killer verschrikt door de onstuimigheid, waarmee Ekke op haar wekenlange uitdagingen geantwoord had, dan ze zichzelf toe wilde geven. Ze had plotseling in hem den vreemd geworden, overmachtigen man gezien, die haar, dat begreep ze, in zijn razernij af zou kunnen rossen. En haar zelfzuchtig hart was bang voor deze tomeloze jeugd; ze vreesde de blinde woede, die zij uit haar eigen schoot aan Ekke had meegegeven.

IX

Een korte tijd verblindde de wintersneeuw Ekke's ogen; ze lag in zonnige glooiing, met de uitgestrektheid van onmetelijke, geëffend witte pelzen, tegen de horizon; en hij, die in geen weken het dorp verlaten had, bond de oude schaatsen aan, die aan een spijker in het kookhok hingen en zwierf de ingevroren omtrek af. Het gaf hem een gevoel van lang verloren, stralende vrijheid. Maar toen hij op een morgen wakker werd, regende het opnieuw, en de dooi spoelde de mijlen-vlucht van zon en lichte schaduw in enkele dagen zonder genade weg. Het werd zijn laatste uittocht in dat neerslachtig jaar.

Verzen
Door J.D. Bierens de Haan

Euridike[1)]

Zij weet wien zij voortaan zal toebehooren,
de God houdt in zijn zachten greep gevat
haar teedre hand - voor hem niet meer verloren;
nooit dwong hij dien hij eens genoodigd had.

Hij laat haar tijd om nogmaals te vertoeven
bij voorge liefde en bij gedachtenis
van vroegre dagen, al het blijde en droeve
nog eens herdenkend, nu 't verganklijk is.

Zij weet niet wat zij spreken zal tot d'eigen
vriend van weleer, dien zij nu achterlaat:
het zinvolst afscheid is geduldig zwijgen,
en zwijgend staat zij en die met haar staat.

Is haar gedachte niet reeds heengetogen
naar wie haar wenkte tot den nieuwen dag,
die zal verrijzen voor haar lichtende oogen,
wanneer zal dagen wat geen stervling zag?

Reeds is zij in haar verten weggezonken
en ziet niet meer met wien zij zwijgend sprak;
de God wiens woord heeft innerlijk geklonken
noodt haar te gast onder 't onsterflijk dak.

Nog ligt haar hand gewichtloos op den schouder
van dien zij eerst beminde, aleer de god
haar tot zich naderriep; maar al vertrouwder
is zij geworden met het komend lot.

1) Bij het relief-stuk: Hermes bij het afscheid van Orfeus en Euridike.
Rome en Napels.

Nu zal de god den zwakken band ontbinden
met d' eersten minnaar, naar verlaten woon
teruggekeerd, en zal verheugd bevinden
haar zuivre ziel als duurzaam liefdesloon.

Spinster[1)]

Het werk gaat door, schoon onverhoed
de schaduw voortstrijkt langs den wand.
De schaduw talmt aan génen kant;
hìer spint de vrouw, die niets vermoedt,
en treedt de treêplank met den voet -
Het werk gaat door, maar aanstonds moet
de draad ontvallen aan haar hand.
De schaduw naakt; de laatste gloed
verdooft - het licht is uitgebrand -
Het werk gaat door - den dood temoet.

1) Nic Maes. Rijksmuseum

Aan den voet van het Belfort
Door Achilles Mussche

Als reuzewaterbloemen drijven de steden van Vlaanderen statig op hun kalme rivieren en stroomen. Zij drukken zich sterk en teeder tegen een boezem aan van de zee, ze vlijen zich behaaglijk en mijmerend in een sierlijke bocht, of ontluiken waar twee rivieren saêmvloeiend elkander omarmen in lange rimpelingen. Den derden scheppingsdag, toen de aarde geformeerd werd uit het droge, konden de wateren van Vlaanderen niet scheiden, en bleven in plassen achter. Zij spoelen de muren onzer steden blinkend en klotsend van schuim, ze spiegelen al de beelden van hun trots en hun liefelijkheid, ze brengen aan iederen toren den groet van al zijn broeders op hun loop - en, als de vloed hen terugstuwt, voeren zij iets aan van de drift van de zee. Wat is er schooner dan water, dat, drijvend tusschen 't groene der aarde, de wolken aan den hemel en de torens der menschen weerkaatst? Leunend over een brug in de vloeiende diepten schouwend, ontdekken jonge mannen en vrouwen er zichzelf, en de oneindigheid. De steden van Vlaanderen liggen altijd voor anker, altijd bereid voor niemand weet welke verre roekelooze reis.

Ze zijn het late werk der Middeleeuwen. Eens dat de handel weer te bloeien begon, ontstonden en groeiden zij als 't ware vanzelf, in den loop der 11e en 12e eeuw, op dit stukje grond, waarvan het de voorzienigheid en het noodlot is: karavaanweg en heirbaan, marktplein en slagveld van West-Europa te zijn. In de oudste stukken, waarin ze ter sprake komen, dragen ze de sprekende namen van p o r t u s of aanlegplaats en e m p o r i u m of stapelplaats. Het waren inderdaad ontmoetingen, begroetingen van kooplieden, die weliswaar be-

schutting zochten onder de zware torens van een versterkt kasteel of aanleunden tegen de muren van een klooster, maar al dadelijk in één opzicht wezenlijk verschilden van de andere omwoners: zij waren niet, als de boeren, aan de aarde gebonden. De aarde, voor hen, was geen akker, maar een weg; hun doel lag altijd áchter den horizon, en in hun kleeren droegen ze 't stof en de ruimte mee van alle hemelstreken. Zij waren geen gezetenen als de landbouwers, maar landloopers en zeevaarders, avonturiers van roeping en zwervers van beroep, overal thuis - maar één lucht was er, waarbuiten zij niet konden ademen: vrijheid, vrijheid, vrijheid! Arbeid was voor hen niet meer een leed, maar een bevrijding. Hun wagens zwoegden over de passen der Alpen, hun schepen vochten tegen de stormen der zee... en als zij weer terugkwamen in de nederzettingen der menschen, was de vrijheid hun een levensgewoonte en een sociale behoefte geworden. Door dezen wind van vrijheid werd hun heele leven, hun woord en hun daad, doorwaaid. Waar konden zij zich wel een waardiger vaderland opbouwen dan in deze streken, die met hun wijde vlakten en eindelooze hemelen aan alle zijden open naar heel de wereld liggen? Op de machtige torens van Damme en Lissewege brandden de vuren en wezen met vlammen in den nacht den weg naar Brugge, die ook de weg was naar zee; en aan Engelsche koningen antwoordden hun schepenen, dat de aarde van Vlaanderen gemeengoed was voor alle menschen, waar ook geboren: gemeengoed als de lucht en de zon.

In dien tijd was de handel moeder van alle welvaart. De handel wekte de nijverheid. Uit den schoot der boerenbevolking, die de aarde ploegde voor den honger der eigen omgeving en in de lange leege winteruren spon en weefde voor haar eigen koude en schaamte, maakte de koopman nu een nieuwe klasse los: een stand van ambachtslieden, die werkten voor de nooddruft van anderen, verre onbekenden. Aangelokt door den handelaar, geprikkeld door eigenbelang en opgejaagd door de beloften van veiligheid en vrijheid, rukte de nieuwe ambachtsman zich vrij van het oud agrarisch verband. De uittocht naar de stad begon. De boer heeft den trots op zichzelven te staan en heeft aan zichzelf genoeg; zijn oogst hangt af van de aarde, die zwijgt, en van blinde elemen-

ten; het zaad uit den worp van zijn hand geeft hij over aan andere dan menschelijke machten. Maar een werkman is niets alleen, zijn lot is zuiver menschenwerk, en zijn sociaal instinct drijft hem op zijn beurt naar de stad: ontmoeting alweer, ontmoeting voor de tweede maal van arbeiders thans, die elkanders vuisten en schouders komen zoeken. Zooals een mystiek individualisme de natuurlijke sfeer van den landman is, zoo kan de werkman niet leven buiten de menschelijke solidariteit. Voor den boer zijn leven en werk een magische gebondenheid, voor den stedeling beweeglijke schepping.

Zoo richtte Vlaanderen zich op tot een vurig en uitdagend land van steden en torens, als het onbetwiste rijk van koopen ambachtslieden. De vele hoofdmannen en ruwaards, die zijn geschiedenis hebben gesmeed tot één rooden klomp van hartstocht en durf, zijn arme wevers of groote burgers, maar in den glorierijken stoet der Pieter de Conincks en Artevelde's marcheeren geen edelen mee op. En hoe vroom het gemoed van dit volk ook mocht zijn, toch heeft het aan zijn geestelijken in de steden de meeste voorrechten ontzegd, die zij elders genoten, toch heeft het altijd vastberaden gestreefd naar den droom van een republikeinsch leeken-ideaal, en geen enkele Vlaamsche stad is toen de zetel van een bisschop geweest. Nergens ter wereld misschien hebben handel en nijverheid zoo diep-doordringend hun stempel op het sociale leven gezet, en nergens ter wereld misschien heeft de maatschappelijke toestand zoo onweerstaanbaar het uitzicht van politiek en kunst geboetseerd. Hoe zou het ons dan verwonderen, dat hier de stormvogels van de revolutie zoo vroeg hebben rondgefladderd hoog boven de torens van 't belfort; hoe zou niet de Gentsche wever van toen reeds hebben getracht om uit hun krijschen en 't kleppen der stormklok het evangelie op te vangen der bevrijding?

De wever is altijd de stoutste en de taaiste van al onze werklieden geweest: zuurdeesem, hij, van 't proletariaat. In lompen en flarden heeft hij van eeuw tot eeuw den mantel der koningen geweven en den ruischenden sleep der geschiedenis: zijn arme handen hebben het altijd geweten, dat er sóórten van menschen op aarde bestaan. Maar meer dan eens ook hebben die handen het weefsel, dat schoon was van

al hun ellende, vertwijfelend vaneengescheurd - in Vlaanderen meer dan waar elders. Ja zeker, de schepen voerden in Brugge de schatten uit dertig hoeken van de wereld aan en stortten de stapelhuizen vol met pelzen uit Rusland en vijgen uit Spanje, metaal uit Bohemen en wijnen uit Frankrijk; zij vulden den hemel boven het Zwin met de geuren van Zweden en Bagdad, wijl de kaden zangerig waren van zoete Italiaansche muziek; ja zeker, woekeraars en bankiers lieten den stroom van het goud op en neergaan naar den harteklop van Brugge, maar boven alles is Vlaanderen in de middeleeuwen een land van nijverheid geweest: vaderland van het laken, scharlaken laken waar de gloed van het vuur en der rozen in broeit, azuren laken waarin de hemel met al zijn weerschijnsels vurig en teeder zich welft. Iedere stad in de lange vlakten tusschen de armen van IJzer en Maas, was een lakenstad. De handen vonden nooit wol genoeg, hier graasden geen kudden genoeg in de zeezouten weiden langsheen de kust, Londen stond opgepropt met de fijne Engelsche schapevachten, gereed om de wateren over te steken. Tot waar de laatste golfslag hen dragen kon, tot op de kusten van Finland en Syrië, brachten de schepen de lakens van Vlaanderen: zoo kwam het, dat over de wereld de woorden V l a m i n g en w e v e r één zelfde beeld opriepen.

Maar deze internationale roep van roem en bewondering om het werk zijner handen, dreef den wever thuis in de beklemming van een eenige positie, waardoor hij nooit de gelijke der andere middeleeuwsche ambachtslieden is geweest. Smid en schoenlapper werkten voor de kleine behoeften der plaatselijke markt, de wever schiep voor de vloten der groote wereld; met eigen handen verkochten bakker en goudsmid wat die handen hadden gekneed of gesmeed aan wie het voeden of versieren zou, de wever echter zag nooit de duizenden verre gestalten waaromheen zijn laken zou spannen en afhangen. De anderen waren ambachtsman en handelaar ineen, zij hadden èn de grondstof èn hun werk èn den verkoop in hun bereik, in hun werkplaats vertoonde 't productieproces het karakter van een familie-aangelegenheid; de wever, hij, bezat niets dan zijn handen, en daarin geen handsvol wol, dat zijn eigen was. Hij kwam niet op de markt, hij kende geen publiek dan altijd weer het eeuwig eender gezicht van

den wol- en lakenhandelaar. Gebonden aan zijn weefstoel, schoof tusschen hem en zijn werk bij iederen slag een zwarte schaduw in - de schaduw van den koopman, de roofvogelschaduw van den kapitalist. Die voerde de wol aan, die voerde de stoffen weg, en van overal stroomden de gouden winsten in zíjn koffers rinkelend saêm. Wever en volder, verver en scheerder, zij waren maar loontrekkers meer; zij hingen machteloos af van den meester, uit wiens hand zij met vrouw en kind het brood moesten eten, het zure brood, dat inderdaad het brood bij de genade van den heer was. Want hij gaf hun het werk, maar hij kon het ook weigeren; hij liet hen leven, maar hij kon hen ook even goed laten sterven. Zoo ontstond in Vlaanderen, eeuwen vroeger dan overal elders, de scheiding tusschen arbeid en kapitaal, de nieuwe vorm der loonslavernij. Van 't werk zijner handen, een heel leven lang, bleef men hier toen reeds arm en armer, werd een ander onverdiend nog rijker en rijker. De chimaera van het goud hief haren leeuwenkop triomfantelijk op: vervoerend droombeeld en vervloeking terzelfder tijd. God op zijn troon in den hemel werd een god voor den Zondag van rust, 't goud echter werd de god der zes lange zwarte weekdagen: 't schaamtelooze liefdelooze goud. Daar kwam een kloof in de broederlijke samenleving der gemeente, daar rees een wal hooger dan alle torens tusschen werkgever en werknemer - en daar is, van mensch tot mensch, geen steiler muur dan een muur van goud. Zwoegend voltrok de wever zelf de scheiding tusschen zijn eigen ondergang en de opvlucht van zijn patroon, met ieder stuk van zijn ellende stapelde hij rusteloos overvloed op voor een ander, op zijn schouders droeg hij den koopman de ladder van weelden en voorrechten op, tot de meester trots en sterk genoeg troonde: toen stiet hij den wever weg in de donkere diepten aan zijn voet.

Van dat oogenblik af leven ook in de middeleeuwsche gemeente twee soorten van menschen; twee werelden ballen zich samen, die straks hard en zwart tegen elkaar zullen aanstooten, dat de geschiedenis er van dreunt. Daar komen menschen, die voortaan here en jonker moeten heeten; zij wonen in steenen met torens en tinnen, en drinken edelen wijn; zij vechten in den oorlog te paard: een slagveld ligt zoo vuil van modder en knechtenbloed en zij drijven ook daar dan op hun

zadel boven 't gewoel hoog uit. En als ze sterven, - sterven, helaas, gelijk de laatste, de armste - is de aarde te somber en te gemeen; dan gaan zij liggen rusten in de kerk vóór het koor, en de missen golven in galmen en wierook ruischend over hen heen. Zij koopen den grond op, zij bouwen de huizen: de stad is hun eigendom en de straten dragen hun hooge patricische namen. Zij hebben den handel in hun greep, zij heerschen over de textielnijverheid: meer dan de helft van de stad eet, als een arme musch, uit hun hand, of eet niet. En ook in de liefde bevelen zij naar de almacht van hun gril, want Venus verrijst wel naakt uit de zee, maar verdwijnt soms raadselachtig om den hoek van een steeg. De arme heeft het gemakkelijk om zijn vrouw, zoo niet in zijn droomen, dan toch met zijn daden trouw te blijven: hij kan niet anders, hij moet wel, uit armoe. Maar voor de rijken ligt de jacht van de liefde verleidelijk open: zoete beproeving en aanbiddelijk gevaar. Ook een patriciër heeft zich zelf niet gemaakt; wie jagersbloed heeft, moet mee met het wild tot in zijn hol desnoods, tot in het slop, - en de keuren van Gent zijn dan ook de voorzienigheid zelf en stellen den roof niet strafbaar, als iemand de dochter van een arme schaakt en haar, tot zijn bijzit verheffend, onteert. Want trouwen, trouwen is niet alleen een daad van hart en drift, trouwen is ook een zaak van geld en macht, en trouwen doen de rijken, wikkend en wegend, uitsluitend onder elkaar. Zoo kristalliseeren binnen de muren der steden, onverbrekelijk samen verbonden door goud en door bloed, de enkele groote geslachten: burchten van familietrots en kastebelangen, even ontoegankelijk en uitdagend als de versterkte kasteelen der ridders in de jaren der feodaliteit. De heele gemeente, zoo ver als ze strekt met haar torens en poorten: één reusachtig privilegie voor hun gewijde belangen en passies. Op de schepenenbanken nestelen de stamhoofden huiselijk-gezellig bijeen, als voor een uitgelezen clubavond, waar iedereen zijn onaantastbare plaats heeft en om de beurt de troeven krijgt. Te Gent is dat meesterlijk geregeld: toonbeeld van broederlijke verstandhouding. Daar zijn ze met 39 schepenen, en ze lossen elkander jaarlijks af in een zwevende maat van drieën, als een elegante gezelschapsdans. Op luiten en fluiten glijden zij aan, de dertien schepenen van der keure, die hand aan hand

den voordans dansen als dertien zonnen in éénen ring. Nu reppen hun voeten de dertien raadsheeren en zwieren omhoog langs de hemelbaan; zij volgen een zon en rijzen in haar stralen als dertien glanzende manen. Terwijl rondom, in de scheemring der tinnen, waken en wachten, naar de dans het wil, de dertien andere magistraten, als dertien starren in den nacht. Tot op den toren de dag van Maria-Hemelvaart verschijnt en luidt zijn bronzen uur, dan schuiven de kringen van vuur ineen, dan glijden de lichtcirkels over elkaar... en de dans gaat door met denzelfden gloed in een andere constellatie. Maar onverbrekelijk samen vast, als een heilige ring gesloten voor al wie niet tot de gezalfden der negen en dertigen behoort. Al de rest daarbuiten is nacht en stof. Met enkelen hebben zij alles, met enkelen zijn zij alles: patroon en schepen en rechter, drie goden in één persoon.

Hebt gij reeds gehoord van Jehan Boine Broke, die opperste belichaming van den kapitalistischen geest der middeleeuwen: koopman en nijveraar, geldschieter, grondbezitter, huisjesmelker en schepen der goede stede Dowaai? Na meer dan zeshonderd jaren rijst hij nog trillend van leven voor ons op uit de perkamenten rol, waarop, na zijn dood, de tallooze klachten werden neergeschreven van al wie voor hem had gewerkt. Rijk is Jehan Boine Broke: hij schept den gouden room van den arbeid der mannen en vrouwen; machtig is Jehan Boine Broke: hij zet de wijzers van de wet naar zijn gril en stelt in de plaats van het recht zijn macht; sluw en hard is Jehan Boine Broke, sluwer dan een vos, harder dan diamant, sluw en hard als alleen een mensch dat kan zijn. Misschien werd hij wel eens warm en week onder den adem eener vrouw, misschien dwaalden zijn vingers wel eens teeder door de haren van zijn zoons - ook een beest houdt van zijn jongen, en in allen gevalle was het hart van Jehan Boine Broke daarmee van alle gevoel onherroepelijk gereinigd. Voor al wat niet hij zelf was, ondervond hij verder niets dan souvereine minachting: het is alles nog juist goed genoeg, om gebrutaliseerd en uitgebuit te worden. Dingen en daden zijn niet schoon, niet eerlijk, niet goed, maar voordeelig of schadelijk; wat in zijn weg durft staan, wordt zonder meer onder de voeten getrapt. In iedere handelszaak legt hij zich listig in hinderlaag en spant zijn valstrik, sterk en strak. Men-

schen zijn iets dat uitgeperst en weggeworpen wordt. Daar is niets dat telt dan Jehan Boine Broke en zijn heilig glanzend goud. Goud, dat flonkert van wie weet hoeveel tranen. Goud, niet om zijn honger mee te stillen; goud, niet om der wille van macht en schoonheid en glorie; goud, niet om den roes van 't genot bij vrouwen op festijnen; goud alleen om 't goud zelf, goud als een fataliteit en een vloek. - Maar desniettemin komt het uur en zijn beurt om, arm als de armste der armen, den langen weg te voet, alleen met uw ziel, te gaan. O Jehan Boine Broke, dat moet een droevig afscheid van al uw schatten zijn geweest! Wat heeft een mensch aan zijn ziel, als hij zijn geld moet achterlaten? Ge hoort nog uit de verte de klokken over u luiden, en voor blinkende klinkende muntstukken bidden de priesters om uw heil in der eeuwigheid: klokken en priesters hebben veel werk, als een rijke der aarde sterft. Maar gij, ge staat met uw handen leeg in den donker van den dood. Ge zit, op uw beurt, in de val. Ge roept, ontstoken in woede over deze vernedering: Ik ben het, ik, Jehan Boine Broke! Ge roept, in een vlaag van duisteren angst, verschrikt voor den eersten keer: Ik ben het, ik, Jehan Boine Broke! Daar is geen echo, daar is geen weg. Gij zijt Jehan Boine Broke niet meer, gij zijt nog maar een arme verdwaalde.

En als ge dan goed en wel voor altijd verloren zijt en er bestaat geen gevaar meer dat gij nog levend terugkomt, dan lezen ze daar ergens op aarde hijgend uw testament: uw laatsten wil van goud en wol, en verfstoffen en koren, en huizen en akkers. En er vaart door de stad een siddering. De rijken van Dowaai zetten hun hoed af, maken een kruis en zwijgen in ontzag voor zoo'n fortuin. En de armen van Dowaai herinneren zich. Op den hoek van hun steegjes, in den moeën avond, bezien zij elkaar en hun eigen oude handen: die weten, hoe andermans goud wordt gemaakt. Zij hebben heel hun leven lang gezwegen en alles verkropt, nu kunnen ze niet meer: misschien is zijn testament barmhartiger dan hij zelf. Met velen durven zij ook meer dan alleen; zoo trekken ze dan op, met slachtoffers, weêuwen en weezen, familie en getuigen - en de scribenten schrijven op meters perkament hun eentonige klachten neer. Zielig, erbarmelijk stoetje van stumperds, wie de schrik in het bloed zit; zielig, erbarmelijk

deuntje van eendere lamentaties. Ze hebben jaren aan een stuk geleden, gehaat en bovenal gebeefd, en nu de meester dood is, zijn ze nog altijd bang voor hem en durven niet luidop spreken, als vreesden ze met hun jammeren hem weer tot leven te wekken. Ze klagen, eindeloos en onderworpen; twee arme bloeden smeeken herstel van het onrecht af, om de ziel van hun patroon te redden uit de weerwraak der hel; één is er, één op een en veertig, die plotseling naar de keel wordt gegrepen door een aanval van woede en die uitbreken durft in een schreeuw van verzet. Jehan Boine Broke heeft hun wol geleverd, maar als de zakken opengaan, komt er van onderen niets dan vodden en lorren te voorschijn. Hij voert met geweld een oogst van meekrap weg, en de boer ziet geen rooien duit. Hij heeft ze bestolen op het gewicht, en hij heeft ze bestolen op hun loon. Wat kan het hem schelen, dat de keure beveelt om het loon in baar geld te betalen? De dorscher heeft zijn rug gekromd over 't beuken der vlegels?... hier, wat graan voor je werk, scheer je weg. En die vrouw daar, die over de ramen de lakens spant en strekt, moet afgebeuld naar huis, marsch!, snikkend onder een pakje wol - naar huis, waar jonge wolven roepen om moeder en eten. De bakker uit de buurt zal haar wel troosten onderweg met al de vloeken, opgekropt toen hij weggejaagd werd met een karretje stroo, slecht stroo voor zijn geurig brood - de snikken en vloeken der armen passen voortreffelijk bijeen. Wat wilt ge, heeren rechters, gooit dat gepeupel er uit; Jehan Boine Broke moest toch rijk worden! Ze mogen blij zijn, dat ze nog iets gekregen hebben; daar zijn er anderen slechter aan toe. Vraag het maar aan zijn uitverkoren slachtoffers, die hij eerst weerloos heeft gemaakt door hun een dienst te bewijzen, wie hij grootmoedig een voorschot heeft gegeven of die hij in een van zijn huisjes wonen laat. Dan zijt ge met handen en voeten gebonden overgeleverd, dan doet hij met u wat hem belieft, hij knijpt u plat als een luis en zuigt u uit als een vlieg. En bij wie zoudt ge aankloppen om recht? Gij zijt toch maar het gemeen, gij zijt minder dan een paard of een weefstoel, van uw soort zijn er altijd te veel; Jehan Boine Broke heeft echter het geld en de macht en de wet. Uw rechters zijn zijns gelijken, als hij zelf het niet is - ge kondt even goed bij den duivel te biecht. En al ware 't sprookje gebeurd,

dat ge gelijk kreegt, ongelooflijk gelijk: wat doet zoo'n arme kleine man als gij met niets dan recht alleen? Daarvan kunt ge lekker verhongeren en gezellig verrekken. 't Is een droge korst, die men u toewerpt: ondankbare hond, ge moest er voor kwispelstaarten; honderd andere janken jaloersch. Vergeet het niet, 't is bij de genade van den meester dat gij ten slotte niet krepeert. Begrijp voor eens en altijd den gang en de orde dezer wereld: als de eene alles is, moet de andere niets zijn; en waar iemand onder ligt, is het maar recht en billijk, dat hij de klappen krijgt. Vergelijk u niet met mij, Jehan Boine Broke; de Bijbel heeft zich vergist: wij zijn n i e t naar hetzelfde beeld geschapen, wij zijn n i e t van hetzelfde bloed.

Neen, zeker niet, de menschen zijn niet allen van hetzelfde bloed. Vanwaar had al dat blauwe bloed en die edele klei moeten komen? De huizen kunnen niet alle van steen zijn met torens in de lucht; zooals er voor honden hokken bestaan, moeten er hutten voor de armen zijn. Hutten van leem en stroo en wat ouwe rotte planken. Hutten met lage deuren en lage zolderingen, dat de menschen er diep leeren bukken. Hutten met ergens in een hoek een harden houten bak van een bed, met doode blaren die de boomen rillend van zich hebben afgeschud - maar het is de eenige plek voor den arme waar het warm en goed is hier op aarde, waar man en vrouw een oogenblik als beesten gelukkig zijn.

In den stank en de modder van die steegjes en hutten, dáár gebeurt het mirakel. Als 's morgens vroeg de klok op het belfort gaat luiden, begint daar, onaanzienlijk, het wonder, iederen dag opnieuw. Het wonder der transformatie van wol tot laken, van schapevacht tot koningsgewaad.

Edele tooverij van den arbeid! Schoone mysteriën, die gij viert in werkplaats en fabriek! Wie denkt er aan, dat een toovenaar over den weg gaat waar een arbeider stapt naar zijn werk met handen, die steenen streelen en staal? Als de smid naar zijn hamer grijpt: zie, hij rijst als een bliksemgod in een mantel van sterren, wijl het aanbeeld gonst en bonst een koor van honderd klokken, - daar vangt het mysterie aan. In een onweer van vuur en muziek wordt het ijzer week en gratieus, golft en plooit zich en zwelt, wit van extase her-

boren tot ander hooger leven in een helm voor de goden zelf, of een zwaard voor Siegfried den held, en een ploeg die blinkt als de dag. En de boer, die toch het eeuwig mirakel van leven en dood over de aarde strooit, de boer zelf staat stom van ontzag: dat is geen smisse, maar een spelonk; dat is geen mensch, maar een verdwaalde cycloop; in 't zoeven en hijgen van den blaasbalg hoort ge den vleugelslag van donkere demonen. - Edele tooverij van den arbeid! Met welke wonderspreuken en magische teekens van zijn truweel bezweert de metselaar op zijn stellage de steenen aaneen, onverbrekelijk, tot tempels en pyramiden? De storm doet de zeeën sidderen, de stormwind jaagt de woestijn in hoozen vóór zich uit, de storm zwiept de boomen neer - maar de steenen staan opeen, de steenen blijven opeen, eeuwiger dan de pharao's, onvergankelijker dan de goden. De metselaar spuugt in zijn hand, laat den steen even wentelen in de lucht, geeft hem den zegen met zijn truweel... en 't mirakel rijst omhoog, schoon, sterk en onbegrijpelijk, met trappen en gewelven, zuilen en torens: paleis, kathedraal, laatste rustplaats der dooden. Welke hand naait de naden der flanken zoo zuiver, dat ze zijn gepolijst als strak metaal? Welk element houdt de voegen aaneen in ééne spanning van alle wanden? Welke macht heeft den sluitsteen bezield, die de honderdduizenden blokken en klompen saêmbindt tot één gesloten juweel? Oude geheimleer der bouwkunst. Als de metselaar neerdaalt op aarde, stijgt hij van zijn steiger af als van een altaar of een troon - en hier beneden zwijgt hij, als àl wie ingewijd is. Zwijgt als de smid, zwijgt als de wever: zij, de drie oudste, hoogste magiërs in den eeredienst van den arbeid; zij, die poëmen scheppen van ijzer en steen en wol.

Sedert den aanvang der tijden drijven over de vlakten der aarde die droef zijn van eindeloosheid de herders traag hun kudden. Zij kennen hun schapen en de sterren in ééne en dezelfde liefde, zij weten hoe warm de wol is en dat de warmte deugd doet aan het hart. Als de oude natuur weer jong wordt van bloemen en blaren, glijdt en rukt de schaar door de dikke vette vachten: dan staan de schapen rillend en broos in de prille zon, en de wol gaat, verder dan de vlakte, naar de groote luide stad.

Geen mensch heeft een meer bewogen lot dan de wol. Geen

enkele weg van 's levens wonderbare wegen is even lang en slingert even onberekenbaar op en neer door vele avonturen als de weg van de wol naar het laken. Geen kind van menschen groeit op, omringd door meer zwoegen en teederheid, dan de wol in haar langzame loutering tot de glanzende schoonheid en de honderdvoudige schakeeringen van alle lakensoorten. Mannen met hun zware vuisten zijn er noodig om de wol los en open te slaan, en als ze met boter wordt ingevet en gewreven, zuigt ze verliefd de goudgele droppelen op, gelijk een vrouwelichaam begeerig welriekende oliën drinkt. Dan worden haar krullen uitgekamd als de vlechten van een jonge danseres: ze moet schoon en sierlijk zijn om straks voor de mannen te verschijnen. Want dit kammen is vrouwenwerk: vrouwen alleen, die hun eigen haren met droomende gebaren streelen, kunnen dat toegenegen genoeg met zachte vingeren. En ook het spinnen is werk voor de vrouwen: dit fijne, zinnelijke ineendraaien, dit ineenstrengelen van vezels die elkander omslingeren en omhelzen tot ze niet meer vaneen kunnen glijden, dit aaneenhuwen in lange omarmingen tot de mystieke eenheid van een draad.

Zoo komt dan de wol onder de handen der wevers, die zitten aan hun weefstoel, plechtig en stil, als aan een orgel. Gespannen liggen zij over den kam, de maagdelijke draden, ingehouden trillend: ook dát heeft een vrouw nog gedaan; nu wachten zij, overgegeven, op het diepe geweld van den man. Daar komt het, daar zoeft de spoel dreigend en begeerlijk aan, daar schiet de spoel als een zeilschip trots en recht vooruit, en klimt over de golven en duikt wellustig onder, in een deining van rijzen en dalen, één vervloeiing van nemen en zich geven: zóó winden de draden van den inslag zich innig en machtig om de draden der schering heen, zóó vlecht de wever hen samen ineen met priesterlijke handen tot de nieuwe mystieke eenheid van het weefsel. En als hijgend het weefgetouw stil valt, en hij houdt de doeken open tegen het arme licht van zijn steegje, wat wordt de schemer in zijn hut dan rijk van lijn en figuur: daar spreiden naast de p l a i n e n , waarin geen teekeningen door het weefsel loopen, de s t r i j p t e die stijf van strepen staan, en de g h e t r a i l l e d e die als donkere tralievensters zijn waarachter jonge vrouwen droomen; de g h e s c a e c t e , rhythmisch licht en zwaar als de velden van

een schaakbord, en o! dan de speelsche g h e m i n g d e waarover de phantasie wispelturig danst als muziek, en de fijne d i c k e d i n n e n die men koningen aanbiedt tot een geschenk, zoo edel en zacht gelijk een maagd.

Maar het is nog niet schoon genoeg, het is nog op verre na niet schoon genoeg. Nu rijdt het doek naar de werkplaats van den volder, waar het onderduikt in een mengeling van warm water en een soort van klei, die driftig en onverzadelijk het vet uit de bloemen van het weefsel slurpt. En als het dan, zuivere prinses, uit een tweede bad komt gerezen, overvalt het, streng en hard, de onvermijdelijke beproeving. In de houten vollerskuip wordt het dagenlang met de voeten getrapt, en gedrukt en gewreven, getreden en gestampt, tot zijn wollen haren vervilten en onder 't gesloten pluizig oppervlak de binding van het weefsel vervaagt: zoo, net gelijk een mensch, wordt het schoon en zacht in het leed. Dan wordt het alweer gewasschen en een eerste maal gekaard, geschoren en gestreken, en vervolgens door den u u t s l a g h e r op het raam gespannen en gedroogd in open lucht. Daar hangt het en ademt, onzichtbaar en diep, met al zijn poriën open en vol verwachting. Heilig feest der elementen! Na de diepe samenkomst met de klei der aarde bij den volder, na de wasschingen ritueel als voor een godsdienstplechtigheid, stroomt het doek nu huiverend vol wind en communiceert met de lucht van den hemel.

Aan alles overgegeven, neemt het alles in zich op. Zie maar, daar nadert de lakenverwer met de kleuren samenvloeiend van dageraad en zonsondergang, met het blauw van den hemel, 't geel van de zon en het rood van vuur en bloed. Over alle velden der wereld wuiven de bloemen, uit wier wortelstokken en stempels en sap de verfstof getrokken wordt: de meekrap sterrelt haar blaadjes en opent over Vlaanderen haar geelgroene bloemenschermen, hoog rijst de weede met haar gele bloemen en blauwachtig-groene blaren in Duitschland en Frankrijk, uit Aragon geelt de saffraan, uit Portugal zeilt scharlaken het grein aan, en het roode bresielhout komt van den overkant der beschaving, uit Palestina en uit Indië, verre landen van over zee. Over al deze edele kleuren waken eeden en strenge verordeningen; als tooverdrankjes worden ze gemeten, gewogen en geteekend - schande over den

meester, die slechte meekrap gebruikt: verbannen wordt hij uit Vlaanderen als een onwaardige zoon. Zoo drinkt het doek zich wellustig en rein een roes aan den regenboog, openvloeiend van het geel der dotterbloemen naar 't goud van oranjeschillen, van het teedere blauw der zomerochtendluchten naar 't dreigend blauw van een stormwolk, van vlammend rood naar donkerpaars, lichtbruin en diepbruin, roodbruin en zwartbruin, grijs als ijzer of rose als de bloem van den perzikboom... zoo drinkt het doek zich een roes aan den regenboog.

Wie beschrijft de avonturen van 't laken? Gerekt wordt het weer op het raam, gestreken en gevouwen; de knoopjes worden er uit gewied, de gaatjes gestopt, de losse plaatsen gedwarsnaaid met vlijtige handen en zorgzame vingers door heel een volk van vouders en strikers, lakenbleekers en lakenboeters. Maar bovenal moet het gespannen over den welvenden buik van den scheerdisch, en geschoren met de groote zachte veerschaar, en gekamd in denzelfden stroom altijd, opnieuw en een derde maal, tot het van al dat scheren en kaarden te glanzen begint, met teederen weerschijn en bevende lichtspelingen, als een stil glorieerend vuurwerk. Zoo ligt het daar, open en zacht en stralend: begeerlijke jonge vrouw. Zoo rijst het, ruischend en rank, het wonder, in de schaduw en modder van steegjes en hutten, schoon van al hun miserie.

Want de scheppers van de schatten der steden wisten, aan hun maag, hoe een beer kwaadaardig gromt. Vrouwen en mannen, zij waren de velen, de tallooze velen die men noodig had, helaas! maar die men gelukkig niet sparen moest - geloofd zij hun vruchtbaarheid. Met hun eelten en blauwe nagels, hun lompen en vloeken, zwart en hard - beesten die als beesten best behandeld werden - schopte men ze voort en saêm in de buitenwijken, in hutten als wratten en zweren op het aangezicht der steden. Wat zich daar, in die voorgeborchten der middeleeuwsche gemeenten, aan honger en wanhoop heeft opgehoopt, behoort niet tot de geschiedenis. De trotsche muze der historie geeft zich niet af met arme lui en gaat de deuren der sloppen voorbij. Zij boeleert maar met prinsen en generaals. Zij plukt den roem van de macht en de schoonheid, zij geeft zich aan geld en geweld, maar den arme

beziet zij niet eens. De miserie heeft geen roem. Miserie is altijd anoniem; er is er te veel, daar vallen geen namen aan te geven. In mierenhoopen leven de onterfden bijeen.

De week begon met twijfel en angst. In benden ellende zag de maandagmorgen hen samenscholen op plein of markt, uitziend naar de meesters, die straks gingen komen om de lastdieren uit te kiezen. Kregen ze werk, dan hadden ze brood: zwart brood, natuurlijk; harde korsten, spreekt vanzelf - wat zouden ze anders willen? Al dat canaille deugt trouwens maar als ge 't in toom houdt en er de zweep op legt. Wie zondigde tegen de werkreglementen, moest, van zijn armoe, boete betalen; als meer dan zeven ambachtslieden na vespertijd de koppen durfden samensteken, joeg een Brugsche ordonnantie van 1280 hen in ballingschap uit het land; op staking stond de dood - kwestie van groote schoonmaak en uitverkoop. Zoo strompelden ze rond in den tredmolen van hun leven; tot opeens, in een razernij van rukwind op rukwind, onbegrijpelijk en vervaarlijk, een crisis over Vlaanderen voer. Daar was een stommeling van een Engelschen koning, die God weet waarom de schepen niet uitzeilen liet; daar was een stommeling van een Franschen koning, die God weet waarom de grenzen sloot van zijn land - en de weefstoelen vielen stil, de schoorsteenen van de verwerijen walmden niet meer, en hoopen honger en radeloosheid verdoolden over de velden, schooiend van hoeve tot hoeve om een boterham asjeblief, om een boterham godverdomme, niets dan een boterham in Gods naam. Geef ons heden ons dagelijksch brood; zoo ver kan het op aarde met de menschen komen, dat het leven niets anders meer is dan dat enkel stompzinnig smeeken: Geef ons heden ons dagelijksch brood.

Honger, vertwijfeling, wraakzucht... Maar ook: honger, droom van rechtvaardigheid, durf tot de reddende daad. De massa, om te durven, moet uitgehongerd zijn. Van eeuw tot eeuw is de honger één van de diepste stuwende krachten in den gang der tijden geweest. De honger die meesleept tot misdaad, maar ook de honger die tot heldenmoed vervoert - en wie trekt, in de warreling der historie, de lijn tusschen vernieling en vernieuwing? Zóó, zwart en hoekig, rijst het karkas van duizend ruggen omhoog, verheffen zich duizend

vuisten als één vuist in de lucht, zet de honger zijn tanden in het vleesch van het leven voor het duizendjarig gevecht tusschen rijk en arm, vetten en mageren, dorstigen en zatten, goeden en kwaden.

Dof rommelen grijpt den grond voor een aardbeving aan. Als een boom in de vlakte begint de 13e eeuw te sidderen en te gonzen met al haar blaren. Een revolutionnaire wind strijkt over den hemel en jaagt de onrust van stad tot stad in lange wolken stof. Aan alle kanten slaat het onweer flitsend en kolkend in met den bliksem van een werkstaking en het donderen van een oproer. De tijd kreunt, en hijgt: o vrouw die moeder wordt. Tot over de bergen der Alpen, tot over de stroomen van Frankrijk houden de gemeenten hun hart vast, en hun adem stokt van schrik en ontzag voor wat nu, daar in Vlaanderen, beginnen gaat.

En ineens, op een electrischen schok, vliegt de revolutie overeind. Samenzwering of uitbarsting, om het even, in het jaar 1280, op enkele dagen tijd, slaan de vlammen van den opstand over van Brugge naar Dowaai, van Ieperen naar Doornik... plundert en brandt er het grauw, en vloeit het bloed op straat. In de woelige geschiedenis van Vlaanderen, die zoo dikwijls de straten der steden vervult van drift en dood, zijn dit de eerste straatgevechten, is het voor de eerste maal dat een duistere greep de menschen óp doet staan uit hun miserie, en hen stoot naar de deur en hen stuwt uit hun steegjes allen naar elkaar op het plein of de markt. Daar maakt de lucht hen dronken en somber vervoerd, het zicht van al dien honger maakt hen solidair in de ellende, solidair in de radeloosheid. 't Is dezelfde honger dien wij lijden, 't zelfde onrecht waaraan wij vergaan, dezelfde woedende droom waarvan wij beven. U w lot voor m i j n lot, kameraad: wat is zoo'n leven ons waard? U w kind voor m i j n kind, kameraad: wat is zoo een liefde dan een schande en een vloek? U w vuist in m i j n vuist, kameraad: wat kan de dood ons schelen? Alles is beter dan deze hoop armoe en vuilnis dien ze leven heeten. - Zoo worden, op straat, de duizenden één. Op straat ontstaat de massa: de blinde wulpsche massa, die naloopt als een hond wie haar zoet weet te fluiten en zich geeft aan de brutaliteit van den eersten den besten avonturier; maar de massa, dezelfde massa ook, die door het genie

van honger en nood bezield zich verheft en de wereld vooruitschopt, recht de toekomst in.

Een grafelijk avonturier en een koninklijk avonturier lagen in 1280 op de loer naar de dreigende gebeurtenissen in de Vlaamsche gemeenten. Door een wonderlijke speling der historie slaan voor een oogenblik de belangen van den graaf en 't gemeen als golven in elkaar, terwijl hun vijand van de hoogere burgerij vanzelf in het kielwater van den Franschen koning wordt meegerukt. In de doodsschaduw van den klassenstrijd vechten dynastieke vraatzuchten gierig mee en valt meteen de beslissing over de onafhankelijkheid dezer gewesten. Ontembaar, door den roes van triomf en nederlagen heen, voert de maatschappelijke worsteling den politieken strijd met zich mee: niets dan een zog van zwart klotsend schuim. Wat elders de geschiedenis boordevol vult, is in Vlaanderen maar een fladderend meegesleurde sleep. In dit land van groote nijverheid en internationalen handel, blijkt het steeds verblindend klaar, dat de politiek leeft en beweegt op den zwaren harteklop van de diepe sociale gebeurtenissen. De wevers en volders, de verwers en scheerders van Vlaanderen treden uit de duisternis naar voren en dwingen dat nufje der historische muze naar hun wil. Uit hun grauwe, anonieme massa staat een man op, de leider, Pieter de Coninc, klein en tenger en arm, maar met zijn één oog ziet hij ver, en uit zijn gemoed haalt hij woorden op, die méér zijn in het leven dan vuisten. De man met de blauwe nagels, blauw van de weede waarmee de wol altijd eerst werd geverfd, weeft nu den mantel der 14e eeuw naar zíjn maat. Hij luidt zijn Vlaamsche namen van slagvelden en zegepralen als klokken over Europa. Het is alsof zijn goeie lieve God voor een poosje weer een Heer der heirscharen wordt en meevecht aan zijn zijde. De legers der Fransche koningen zijn ontelbaar en onoverwinnelijk, hun paarden en wagens ratelend overdekken het oppervlak der aarde - wat nood, hij staat daar, onverbiddelijk, dreigend zwijgend; hij staat daar, de man met de blauwe nagels, kan niet anders meer dan daar staan. Gisteren waren zij allen nog gewone ambachtslieden; vanochtend herkennen zij elkander niet meer in deze vlaag van sombere vervoering. Zij weten het niet, dat ze dingen gaan doen, waarvan de boeken als heldendaden

zullen spreken; zij wachten alleen maar, als koppige jagers, op het everzwijn. En slaan het neer. En maken het af... Roemrijke baronnen leeren te Groeninge beven van schrik. Prinsen bijten in 't stof onder de zool van wevers en macecliers. Koningen vluchten, over wegen van modder, in de schande van den nacht. En een gouden jubeling stijgt uit de lage landen op als een arend tot over de bergen van Zwitserland. De macht der patriciërs tuimelt achterover, 't lichtballet der groote geslachten stuift in duister uiteen. De democratie der Vlaamsche gemeenten blaast en slaat het signaal - en het vurige Luik verschijnt op 't appèl, en het tragere Brabant roept ‘present!’; tot in het verre Zuiden van Frankrijk en 't Noorden van Italië ontroert en bezielt het de massa's.

De 14e eeuw kan beginnen; klotsend en schuimend komt zij op, die 14e eeuw - een eeuw als een zee.

(Slot volgt)

Gedachte reis
Door Jan Hell

voor Christien H.-B.

Ik heb nog heel wat te doen vanavond, zei Mr. van Dorssen na het eten tegen zijn vrouw, laat Marie de koffie maar op de studeerkamer brengen en later een kop thee. Stoor me maar niet, het kan wel laat worden.

Goed, man... dan ga ik vroeg naar bed, ik heb wat hoofd pijn. Mij best, dacht Van Dorssen, als je geen hoofdpijn had, was het wat anders. Hij vouwde zijn servet en stond op om zijn kinderen goedennacht te zeggen. Eerst Miepie natuurlijk. Hij legde zijn hand op het vlassige haar en keek in het vermoeide, altijd zoo vermoeide gezichtje. De donkere oogen van het kind zagen hem verwijtend aan.

Vanavond niet, Mieps... als een groote meid ga je toch naar boven? Vader moet werken.

Ja, Vader.

Ze gaf een licht kusje aan zijn wang. Hij wendde zich snel naar Bob, den jongste, trok hem bij zijn kuif.

Hallo, jongeman, welterusten!

Geen verhaal strakjes voor Bob? fleemde de vijfjarige.

Morgen, meneer, we spelen niet duizend-en-één-nacht.

Tegen Joop, de oudste, die al in de tweede gym zat, zei hij plechtig: Vale, amice.

De jongen antwoordde eenvoudig: Nacht, Vader, en keek alweer in het leesboek, dat hij, toen Van Dorssen opstond, gepakt had.

Slaap lekker, zei Van Dorssen nog eens bij de deur tegen zijn vrouw. Het laatste, dat hij zag, waren de oogen van Miepie. Hij liep naar de vestibule en vischte uit den binnenzak van zijn overjas de engelsche detective, die hij onderweg naar huis gekocht had en daarmee ging hij naar boven.

Marie had goed gezorgd: de haard brandde lekker, de gordijnen waren al dicht en hij schoof met een zucht achter zijn bureau en achter de stapels boeken en tijdschriften, die een

veilige borstwering vormden, als iemand durfde binnenkomen, terwijl hij lekker zat te lezen na dien vervloekten dag vol zorgen en treiterende gebeurtenisjes op het departement, de aanmaning van de belastingen en die leuterconferentie van 's middags. Hij was er doodmoe van en had rust noodig. Hij stak reeds zijn hand uit naar het sigarenkistje, toen hij ineens weer die oogen van Miepie voor zich zag. Even schoof hij onbehagelijk in zijn stoel, doch stond dan plotseling op en ging terug naar de eetkamer.

Ze keken verwonderd, allen, behalve Miepie, die een zwakke glimlach voor hem had.

Kom dan maar, zei hij, zonder zich van de anderen iets aan te trekken.

Ze sloeg een arm om zijn hals en hij nam haar op voor het ritueel van elken avond, dat nu alleen een uur vervroegd werd.

Het is goed, dat je gaat slapen, zei hij zacht, je ziet er moe uit.

Ja, ik ben moe, Vader, zei het kind. Dat ergerde hem, het was als zijn vrouw, hetzelfde, altijd wàt, nooit heelemaal vroolijk, nooit zonder iets vervelends. Maar toen hij de trap opklom, langzaam met dien lichten last en haar koele wang tegen de zijne voelde, het smalle lijfje in zijn arm geheel weerloos overgegeven, was er alleen maar medelijden met zijn kleine dochter.

Hij zette haar voorzichtig neer op het bed en bleef wachten tot zijn vrouw bovenkwam om haar uit te kleeden. Zijn vingers gleden langs het voorhoofd en het ovaal van het gezicht, terwijl het kind gelukkig naar hem opkeek.

Je bent net een poes, die zich laat aaien, Miepie... zul je lekker slapen?

Nu wel... als jij me naar de slaap brengt.

Toen kwam zijn vrouw binnen en hij kon gaan.

Het was nu veel gemakkelijker rustig te zitten en een sigaar aan te steken. Je had tenminste iets goeds gedaan vandaag: de referendaris had zijn dochter naar boven gedragen, nadat hij eerst als een kleine jongen stiekum een verboden boekje in zijn hol had gesleept om eens lekker te luieren.

Hij glimlachte. Het was zeker treurig, maar hoe kon het anders? Je moest toch eens een oogenblik uit de misère hier en

elders, toch eens wat kunnen leven zonder gezeur over geld, zonder klachten over kinderen en echte of verbeelde ziekten. Nu had hij een boek, een sigaar, koffie zou komen en in het kastje van zijn bureau stond nog wat oude Bols voor later. De regen sloeg een roffel tegen het raam. Van Dorssen schurkte behagelijk in zijn stoel. Het was heerlijk hier te zitten, terwijl je buiten dat gure Februari-weer hoorde. De heele wereld kon hem geen snars meer schelen. - Laten we eens kijken wat dat voor prulding weer is. Dat was het eenige beroerde van die dingen, er was haast nooit een goeie bij, ze schreven maar raak, je zou het best zelf kunnen, als je het niet te flauw vond om eraan te beginnen. Tenminste als je niet een origineel idee had, want dat was altijd de moeite waard. Stel je voor bijvoorbeeld, dat je begon met een bericht aan de held van het verhaal, telefonisch, dat hij zelf net vermoord was gevonden in zijn stamkroeg.

Van Dorssen lachte en keek dan peinzend de rook na die boven de studeerlamp langzaam omhoog steeg. Je kon daar wel mee beginnen, maar hoe kwam je er weer uit. Dat was de kwestie, je kon met zooveel dingen beginnen, dat was niet moeilijk... moeilijk was het volhouden tot het einde - de ‘voleinding’, zoo was het met alles, ook met trouwen... dat was een heele toer om al die consequenties te verwerken, altijd gezeur, altijd salarisverlaging... en... Och, zanik toch niet.

Toen hij het boek opensloeg, kwam Marie binnen met de koffie en de post.

Koffie was plezierig. Die geurde naar exotische belevenissen - zou iedereen dat vinden? - voor hem was het geuren van wierook, van oostersche parfums, donkere vrouwen en soms van bosch en dieren. Zou wel een afwijking van hem zijn, voor ieder ander was koffie natuurlijk niets anders dan een ‘bakkie leut’! - En de post... o, dat kon - als het geen aanmaning was... zeur nou niet! ook leuk wezen.

Dank je Marie, en als er iemand komt, ben ik niet thuis.

Goed, meneer.

De post was een prospectus van een reisbureau. Het was al voorjaar in het Zuiden, beweerden die grapjassen, en daarom moest je daar beslist naar toe. - Ha, ha, daar hadden ze schoon gelijk in, je moest er zeker naar toe; je was wel gek

wanneer je nog een dag langer dan noodig was in dit land bleef met een klimaat, dat uit evenveel brokstukken van narigheid bestond, als er commissies waren in het ‘Staatsbestel’: een brok regen, een lap wind, een wimpeltje zon, een zak vol storm en dan een heele-week-zonder-weer-absoluut, en als je maar een goed vaderlander was en hevig nationaal kon je bij elk stukje weer wel een speechje houden. Als het een week regende, zei je, dat het sappig was voor het land, en als het sneeuwde, zei je dat ook, met een surplusje van: slecht voor het ongedierte des velds; als het mooi weer was volstond je al met dit twintig keer op een morgen te constateeren en dan merkte je 's avonds, dat het toch niet zóó mooi geweest was als je gezegd had, want dat je intusschen, door je hoed thuis te laten, verkouden geworden was. In de zomer was het er te heet bij en in de winter vroor het je vijver dicht en je visschen gingen eraan. - Nee, kom laten we naar het Zuiden trekken, waar het lente is, laten we trekvogels zijn. Het is toch eigenlijk een kleine moeite om wat spullen in een koffer te gooien, tegen je chef te zeggen: nou besjour, ik trek er maar eens een maandje tusschen uit... we nemen broodjes en koffie mee... en je zorgt maar, dat de boel blijft draaien... altijd maar draaien, anders dan ga je vast naar de haaien, dat je het wé-éet... Je chef zou zeggen: gelijk heb je. Laat het land van schoonmoeders, dwangbevelen en bleeke betten maar wat liggen, het loopt niet weg, het ligt vast tusschen de dijken en het prikkeldraad, en zeg maar, dat ik óók kom.

Het is lente in het Zuiden! Weet je, daar is een klein terras aan een weggetje langs de kust; je ziet de zee als je daar zit onder de bloeiende mimosa aan dat ronde tafeltje met... nou ja, dat doet er niet toe, het is dat meisje met die roode shawl en dat voor-indische ovale profiel... jong, oogen uit de appassionata... en dan zie je over de zee vanuit die geurende looverhut en de zee is zoo evenmatig in lange golvende beweging, melodieën ruischen je toe en je wordt maar een schelp aan haar strand, verzen van A. Roland Holst komen in je op-bronnen en dat meisje met die shawl is al weg en het kan je niet meer schelen, want er was ‘de stem van de zee en den wind’... Doch dan komt Holland je achterop, niets is volmaakt op dit ondermaansche, er komt een deftige meneer,

een Hollander, met de rekening voor de zee en de mimosa en het meisje met de shawl, dat nota bene overbodig was... En dan zit je plotseling op je bureau in de tocht, de telefoon bromt en een stem is erin van blik: of u dadelijk bij de Administrateur wilt komen! Je holt en hoort dat de commissie van gisteren vannacht heeft gejongd en dat er een blozende subcommissie is geboren, waarvan je - het zijn de eigen woorden van zijn Hoogedelgestrenge - de eer hebt weer het secretariaat te mogen bekleeden. - Ook met die waardigheid erbij heb je nòg niet genoeg om een reisje te maken naar Tessel of Giethoorn voor langer dan drie dagen, want je staart sleept mee, vrouw en drie kinderen, slepen... sleep ze maar ergens naar toe. Doe als een slak, neem je huis op je rug en ga ergens anders... Irgendwo auf der Welt liegt ein kleines bisschen Glück... dezelfde misère beleven als hier... Ba, het is lente in het Zuiden... Ba... klets niet... het is oorlog in China... het is moorden in Spanje - het is donderen in Holland en overal.

Van Dorssen keilde het prospectus neer op zijn bureau en dronk met een nijdig gezicht aan zijn koffie.

En het prospectus lag daar open. Naakt een pagina met rood en groen, die riep naar hem door den geur der koffie - die toch werkelijk lekker was en alle droomen weer even deed leven... Naar Egypte, het land van den Nijl en van de Pyramiden.

'Reis met ons mee naar Egypte, een maand lang uit de zorgen in het land van de zon, de groene Nijl en de eeuwenoude bouwwerken, ook de hotels zijn uitmuntend, een maand schoonheid. Tot Triëst tweede klasse trein, boot eerste klas, trein in Egypte eerste klas, alle maaltijden, fooien, vervoer van twee stuks handbagage enz. enz. (vraagt nadere inlichtingen) alles inbegrepen voor £120.-'

Als die £120. - ook nog inbegrepen was, ging ik mee, mopperde Van Dorssen. Je hebt tenslotte niet veel meer noodig dan een paar gulden voor sigaretten en ansichtkaarten aan je geachte familie. Gezeten aan den voet der pyramide van Cheops schrijf je met de vulpen - eerst dat gele zand er afkloppen - 'Hartelijke groeten van Paps'. Dit laatste woord klinkt Egyptischer dan 'Va-der'.

Maar in alle ernst: stel je voor dat het kon! Er komt morgen

een telegram voor je en je leest: dat die goeie ouwe ziel van een Tante Mien den vorigen nacht haar gebit en haar pruik in den steek heeft gelaten en afgereisd is naar de salons der eeuwigheid om weer eens wat anders te roddelen.

Mijn hartelijke deelneming met dit voor ons altijd toch treffend verlies. Dat zei je tegen neef Toon en nicht Rie en onder de port vroeg je zachtjes aan neef: Weet jij iets? - En hij weet natuurlijk niks, terwijl de notaris al achter hem staat en hem op den schouder tikt voor een conferentie in den middag en jij mag ook mee. - Het belooft niet veel goeds, want Tante Mien was nou niet... Nee, denk erom ze is dood... tenminste dat zeggen ze... de mortuis nil...

En de notaris leest met een radio-stem: Ik legateer aan mijn lieven neef Mr. Frits Van Dorssen eene som in contanten van £2000. - onder de voorwaarde dat hij voor een deel van dit geld, zònder zijn familie, een lange reis gaat maken ten einde zijn nog steeds zoo bekrompen inzicht in de menschen en de wereld te verbeteren. Mocht de legataris niet met deze voorwaarde accoord gaan, dan vermaak ik bovenvermelde som in contanten... nou ja aan iets zots natuurlijk, zóó zot, - je zegt dat met nadruk tegen den notaris, die met een trillende lorgnet knikt en dan over zijn kale kop strijkt vanwege de tocht, - het zou al te zot zijn zooiets mals te laten gebeuren en daarom voel je je verplicht het aan te nemen.

Je vertelt het op het departement en belt intusschen het reisbureau op: Ik ga mee naar Egypte, noteert u maar en maak alles in orde, en ponden heb ik ook. - Ja, kijk u eens, zeg je tegen den chef, ik kàn niet anders, mijn heele vacantie gaat eraan, maar het gaat om £2000.-.

Allemachtig, zegt ie, tweeduizend pond? Dat is niet mis, maar waarom ‘Pond’, waarom geen Nederlandsch fabrikaat, bedenk toch, dat je in dienst bent van de Overheid en het voorbeeld moet geven.

Je schudt wijs je hoofd en gebaart met je handen: Maar meneer, hoe zou ik anders die reis moeten betalen, dat gaat in ponden en omrekenen zou me meer dan een maand kosten, het verandert elken dag.

De chef zou je vacantie, zijn zegen en wat meer respect geven vanwege de £2000. - en je ging lichtvoetig de trap af naar huis, waar alles al gepakt stond en een man op de stoep met

passage-biljetten, hotelcoupons, pas, en een druppel aan zijn neus, omdat je nog in Holland bent. Onderweg zouden alle druppels zoo gauw je over de Alpen naar beneden rutschte, de Po-vlakte in, verdampen en in een miniatuurwolkje aan den blauwen horizon over de Apennijnen verdwijnen.

Den volgenden morgen vroeg zat je in den internationalen trein en gleed weg naar het land van de zon, de schoonheid en de goede hotels. Over de grens merkte je hoe internationaal het gezelschap is. Een lange meneer met een geruite plus-fours en een pijp verdenk je ervan Engelschman te zijn of Schot, doch het is een Rotterdammer, die in peerdrups reist. Er is ook een fransch meisje... hoe komt ze hier?... ze is niet geverfd en daarom niet echt. Je repeteert je Fransch en het schiet je te binnen dat vooral je Engelsch opgepoetst zal moeten worden en met schrik besef je, dat je niet eens weet hoe je pyama moet uitspreken. Het beste is te luisteren en zoodoende je in te stellen op accent en idioom. Het valt je op, hoe slecht die menschen hun eigen taal kennen; de Rotterdammer spreekt beter Engelsch dan Nederlandsch en converseert nu druk met een oud heertje, dat je voor een versleten deurwaarder hebt aangezien, doch dat een engelsch prof in de wis- en natuurkunde blijkt te zijn. Als ie naar Egypte gaat is het natuurlijk om nog eens de maten van de Koningspyramide te nemen. Je kunt duidelijk de duimstok in zijn binnenzak zien zitten.

Intusschen gaat die trein maar door op de zing-zang van de wielen. De landschappen worden je op een rond blad gepresenteerd: De Rijn, een wat vermoeid blinkende stroom in den winter, traag voortzeulend naar Holland... moest noodig eens opgewreven worden - je geeft hem je groeten mee. - Het landschap wordt wijder, dan weer nauwer, en je maag eveneens; je gaat wat eten in de restauratiewagen. Daar zijn de lampen al aan, want buiten begint het te schemeren, het is of er een net van den horizon over de heuvels om den trein getrokken wordt, een zilverpaars net, dat den trein zal vangen als een visch. Het kan je niet schelen, want je zit verloren tusschen de lampjes en de vreemde menschen en de talen. Het is of je midden in een verlichte dictionnaire zit.

C'est délicieux... Zanik niet... het duurt nog uren, je ken nog lang genoeg op die latten staan... I'm sure, it's always quite

the same... Ach, wie schön, da fahren wir ja 'ne ganze Strekke zusammen, Fräulein...

Waarom eet je nu zuurkool inplaats van kalfslever of een andere lekkernij? Stommiteit, er is zooveel te doen.

De trein suist voort in het donker nu en de heele wereld is geconcentreerd om dat troepje menschen hier onder de lampjes en de blikkeringen van glas en koper.

's Avonds in München sjok je moe naar het hotel en je vindt het bijna gelijk aan Den Haag, alleen is er een andere kleur en een ander rhythme, de lichten zijn grootscher en dringender, barok-sjok-sjok. Even later is het heerlijk in je bad te liggen op je rug, lekker warm en zoo stil. Het water klokt soms met een geluid, alsof je zelf met je tong klakte van plezier, in het bad zweven je armen en beenen en je heele corpus vrij in de ruimte, in het mat-wit van porcelein met noppen blauw. Je groeit en wordt een ander mensch. Je smoking zit perfect, als je naar de eetzaal gaat, waar de ober je tegemoet komt en ‘Mylord’ tegen je zegt. Het verhoogt je zelfrespect en je antwoordt in klinkend Engelsch, want die Ober zal toch wel een Duitscher wezen. Je bent één dag Kalif, reeds hier begint het sprookje van Duizend-en-één-Nacht. En wat later in de bar maak je kennis met een doodgewonen Hollander, net als jij, die met zijn vrouw - van d'r eigen een juffrouw Van Duren - en zijn schoonzusje ook de reis maakt naar de zon en de goede hotels. Het zusje heet nota bene Yvonne en is donker van haar en eigenlijk heel erg knap. Hoe komt het zwarte schaap aan zoo'n prachtigen naam? Het is heel bijzonder! Je hoeft geen vreemde talen te spreken en het is toch alsof je het wel doet, telkens als je zegt: Juffrouw Yvonne en nog meer als na een dans en een cocktail de ‘juffrouw’ wegvalt en je Yvonne moogt zeggen. Is het wonder, dat ze een artiste is? Niets is wonderlijk op deze aarde en zeker niet in een internationaal hotel te München, behalve dat je je op een laat uur plotseling herinnert, dat je al getrouwd bent. Je zegt goeden nacht en welterusten, net als de radio, en kruipt in je bed. De wereld staat plotseling stil tusschen kille lakens: het is maar een heel klein hokje, de wereld.

Maar den volgenden morgen kruip je daar weer uit, als een meikever uit een lucifersdoosje en je staat moederziel alleen

in de wijdte, van alles ontdaan tusschen het óvernaakte porcelein van de badkamer, dat overal spiegelt. Je bent een glanzend mensch in den dag en bijna begin je te zingen, en bijna lach je hardop, - doch dan beheersch je jezelf, omdat je een nieuwe wereld niet met je lawaai wilt bespatten.

Waar gaan we vandaag naartoe? Laat eens kijken: we zitten nu in Beieren en gaan via Salzburg met de Tauernbaan naar Triëst, dat is naar Italië.

Aan het ontbijt vindt je je gezelschap, het valt tegen. Menschen zijn anders in den morgen, niet zoo joyeus als je den vorigen avond dacht. Het is onbegrijpelijk hoe dat meisje komt aan dien naam!

Op het perron merk je pas, dat ze een vuurrooden shawl heeft en dat ze eigenlijk een donkerroode papaver is; haar oogen zijn zoo zwart als een papaver-hart en het haar glanst. Zou ze schilderen of zingen? Schilderen is beter, want met dat zingen komt er zoo'n erg groot gat in dat ovale gezicht. - Ze mag in den trein in het raamhoekje zitten en jij naast haar. Het is allemaal zilvergrijs: de ramen, de nevels buiten en de heuvels die je nog ziet. Is het grauwe sneeuw?

Maar tegen tienen is het blinkende sneeuw met verguldsel bestoven, want de zon is erdoor en de trein zweeft nu omhoog langs dennenbosschen, die dik bedot en ompluisd langzaam meedeinen. Op die golven glijdt een huisje als een vergeten bootje, ginder daalt een komma naar beneden, of is het een skiër?

Bij Salzburg komt Mozart in de coupé, midden tusschen je in met een muziekje, een menuet, dat je praat, luchtig ‘im Pulverschnee’... De sigaret van je overbuur, Toon Bergsma, danst met een gloeiend oogje clownesk, de roode shawl wordt afgedaan en uitgezwierd als een hevige wimpel, en toegevouwen, doodgedaan, en in het net gelegd, Point d'orgue! Oogen spelen, monden spelen het menuet van Mozart.

Langzaam gaat het dan onder voor de komende machten van buiten. De aarde kantelt tegen je aan, zoo lijkt het, de trein kan er net nog door, langs witgrijze muren, langs diepbruine wallen en tusschen ijle speelgoedboomen van den reus der bergen. De zon wordt groot, het raam kan open en dat is om te zwijgen, want hier is het Walhalla met open glazen ramen en blauw en goud, hevig groot gebouwd aan den rand der wereld en het donkerblauwe meer der oneindigheid. -

Het is beangstigend, zooals die kleine dwergjes, wij, kleine dwergen, daar in een puffertje naar toe durven klimmen. Houd je vast, houd je vast, Yvonne en allen, het is zoo breekbaar, dit karretje van ons, het is maar suiker-in-rococo midden in de werkplaats der Goden. - Het is hier een oord om mooie namen te hebben, waar je tegen leunen kunt, hier kun je Yvonne heeten en stil in je hoekje zitten.

De lampen gaan aan. Er is een hevig suizen, alsof je onder water gaat, en dat is ook zoo. De tunnel bromt en zuigt, de aarde slokt ons op. Dat komt ervan.

Ineens is het licht er weer, het hemellicht, maar anders nu, rossiger nu en zeegroener licht, het is licht dat speelt, dat dartel speelt om den blijden trein, die nu snelt naar beneden, naar de lente. Laat zakken de ramen, diep, we naderen de lente. Er hangen al bloesems in de lucht. Ruik je wel dien zoeten kruidigen geur? - De horizon zakt voor ons weg, wat sneeuw nog links en rechts, lakens sneeuw en lappen sneeuw, maar daartusschen grooter en grooter: zilvergrijs en groen. Eerst donkergroen, dan lichter, aldoor lichter tot het hier ineens opengaat in een zwavelgele vlam. Wat was dat? vraag je aan Toon. Maar die weet het niet, die zit met zijn oogen ver-weg, Yvonne weet het niet, ze zit recht in den hoek en tracht met een glimlach dit alles te vangen... Mevrouw Bergsma zegt zacht: het is de lente, jongens, waar we in Holland naar verlangd hebben.

Het is méér dan lente. Het is de eerste dag der aarde, versch geschapen en wij komen als kinderen langs een glijbaan in dien verboden tuin, er groeit al een bloem van zomerrood, papaver... nee, dat is Yvonne van Duren, die naast je zit en praat over de atmosfeer bij de schilders der venetiaansche school. Yvonne, Yvonne, hoe kun je nu over atmosfeer van verf praten, terwijl hier onder een vuurwerk van licht we naar de bloemen gaan en de zee.

De reis is een langzaam zinken in kleuren, langs groene hellingen, fonkelwitte huizen met horizontale vlaggen van gekleurde doeken aan een wiegelende lijn, met dorpen achteloos en speelsch geplant zoo maar ergens, wit en sepia en levend cadmium-geel.

Was dat mimosa? Nu al?... Laat de mimosa nog verre zijn, ze is hier niet noodig.

Er zijn kleine trage gesprekken onder het kijken door, herinneringen aan ceders, oleander en aan de groote schilders Giotto en Veronese en later aan muziek, naar mate de schemer de kleuren overdonst met blauw en mauve. De kleuren en de bloemen gaan te rust en de mensch is moe.

In het oude hotel te Triëst wordt Chianti gedronken en dat is niet goed. Het is echt hollandsch, alles en alles willen hebben, ineens. Het is beter te wandelen langs nauwe straten naar de zee, die in donkere weelde nu te rusten ligt. De adem gaat langzaam af en aan, de golvende bewogenheid van een boezem. Kleine groene lichten en een rood fonkelen als juweelen. Het is oostersch, rijk en zwoel. Ik sta met Yvonne aan den zoom van het water, geheel alleen in cobaltblauwe nacht. De roode shawl is een doovend vuur en ze is geen papaver, maar een tenger slaapzwaar kind. Ik zou haar op moeten nemen...

Het is de tijd, dat ik Miepie naar boven moet brengen in mijn arm, met oogen naar de mijne, blauw als maartsche violen in Holland.

Den volgenden morgen aan boord van de groote boot der Jugoslavische Lloyd begint weer een ander leven tusschen de vele menschen, die je leert kennen en met wie je vier talen spreekt. Je probeert zelfs Spaansch tegen een journalist, om hem af te leiden van Yvonne in haar lichte jurk... Tendremos hoy un buen dia, señor... en als je niet verder kunt, lardeer je het met engelsch... I thought you knew French and English too, zeg je verwijtend. Het kan hem niet schelen, hij kijkt met zijn donkere oogen naar Yvonne en je bent bang, dat er uit die twee paar oogen vuur zal slaan als ze elkaar zullen ontmoeten. Maar Yvonne kijkt over de zee en droomt. Langzaam wordt alles rustig in den grooten korf van het schip, je blijft lui liggen; bedienden komen geruischloos aan, het is of je lichaam niet meer van beteekenis is. De zee heeft ronde plekken, die glanzen alsof daar spiegels drijven en aan den horizon is de kustlijn gekarteld in zacht-blauw pastel. Je zult den Piraeus zien en zoo Griekenland streelend voorbijgaan naar nog oudere landen. Herinneringen aan het gym komen aan, de tocht van Odysseus en diens gezellen over deze wateren, die je nu zoo wiegend verder dragen, gelijkmatiger dan de

quadriremen met hun honderden slaven, die zwetend en zingend onder de zweep van den hortator hun leven verploegden op dit wijde waterveld.

Dit zijn de dagen der ziel. Yvonne en je vrienden zijn louter geest in den maannacht, als de boot drijft in het parelmoer onder de sterren. Van al het aardsche los op dit eiland der zaligen.

Doch den volgenden morgen wordt er lawaai gemaakt: er is een groot engelsch oorlogsschip in zicht en nog een, wel vier. Rookpluimen beschrijven de lucht, het merkteeken der menschheid op dit onaardsche albast. Het is de beschaving, die je niet kunt ontvluchten en 'dat is maar goed ook' zeg je spijtig tegen Yvonne, die door een kijker loert naar het engelsche schip als een doodgewone bakvisch uit Den Haag zou doen. Ze heeft een véél te mooie naam.

Het einde nadert en je bent gespannen of Alexandrië uit de zee zal opdoemen als een stad van witte paleizen, bijna doorschijnend. Doch ook hier is de beschaving thuis. Het is een moderne en groezelige stad. Of zijn je oogen troebel, mijn jongen, omdat die Spanjaard zoo theatraal doet tegen Yvonne?

Toen van Dorssen aan land wilde stappen, bedacht hij, hoe jammer het was dat de alexandrijnsche bibliotheek vernield werd, want het zou toch gemakkelijk zijn, als je, met een Bos-atlas je wat kon oriënteeren. Lag Alexandrië nu het meest westelijk of was dat Rosette?

Van Dorssen kreeg plotseling een gevoel of hij uit een slaapwandeling wakker werd. Hij stond kaarsrecht achter zijn bureau en staarde naar de boekenkast tegenover hem. - Alexandrië! over de zee is Klein-Azië... nee, daar staat de atlas en de geschiedenis van Egypte door Breasted en de kunstgeschiedenis van Maspero. Hij stapte met lange stijve passen er naar toe, griste nog een paar boeken weg en kwam met een armvol terug. Op zijn bureau bouwde hij een primitieve trappyramide, die van Van Dorssen. Dit ter voorkoming van verwarring met die van Zoster, welke grooter en een paar duizend jaar ouder is.

Toen ging hij weer zitten en boog zich over de Nijl-delta, waarover nu een blauwe wasem voortschoof, die naar tabak rook. Als je met je rug naar de Middellandsche Zee stond,

zag je de blauw-groene papyrus met al zijn waaiers, die in de hitte te loom waren om je koelte toe te waaien; water glinsterde hier en ginder. Te midden van die warmte waagde hij een blik op het reisprogramma: waar moesten ze heen?

Schiet op, Frits, we moeten met de trein naar Caïro, je staat daar maar te suffen in dit kikker en krokodillenoord... Stil, ik hoor wat, een motorboot komt door die sloot.

Een krokodil met buitenboordmotor, spotte Van Dorssen, man, het zijn nijlmuskieten om je roodgezegend hoofd.

Maar Yvonne, die er ook plotseling was, hief den blik ten hemel, alsof ze nooit met dien Spanjaard had geflirt en riep in verrukking door de warme morgenlucht: Het is een vliegmachien... jongens, het is de K.L.M.

Toen ontblootte Toon Bergsma het hoofd en stond in zijn witte tropenpak recht als een pijp krijt in de groene Delta. Dit is een plechtig moment, zei hij schor, het vaderlandsche hart gaat open.

Zijn mond ging mee en uit die wijdte klonk als van een contrabas: Wilhelmus va-an...

Stop, want ook de krokodillen deden hun bekken open en zaten in een kring om je heen en het was beschamend, dat je op dat angstige moment kon denken: Yvonne ziet er het smakelijkst uit. Doch meteen kwam je tegenwoordigheid van geest terug en je smeet den bosatlas in den dichtstbijzijnden muil... f 7.50 kost een nieuwe... en tegen een naderende onderkaak gaf je een trap. De bek sloot met een klap... Niet smakken, riep een stem en daar schrok je van, want het leek wel je vrouw aan tafel...

Zeg, hou je beenen bij je!

Je schrok wakker en het bleek, dat je een nachtmerrie had in den trein naar Caïro en dat was tenslotte iets heel bijzonders. Yvonne vond het ook, maar Mevr. Bergsma zei, dat het heel gewoon was na dat engelsche ontbijt in Alexandrië.

Langs de rotsen van het woestijn-plateau aan den eenen kant, waar het licht op vastzat alsof het gele verf was, en het water van den Nijl met groene landen aan den anderen kant ging de trein steeds dieper Afrika in naar het Zuiden, waar het al niet meer lente, maar heete zomer was.

En dan kwam je in Caïro. Het leek een stad uit Europa met groote witte hotels en het viel je tegen. Doch dan zag je ineens

tegen de lucht het kantwerk van een moorschen bouw, een minaret en als je verder liep, kwam je in nauwere straten en in het Oosten. De menschen schreden in losse gewaden, er waren auto's met ezels en kameelen. Het verwarde je. Aan alle kanten tinkelde muziek en langs je heen zongen de stemmen in het Arabisch, een taal zoo zoet als rijpe dadels. Je was ineens niet meer een gewoon toerist, die álles wil zien, je werd een schilder en een dichter en liet je droomerig gaan door stegen langs bonte uitstallingen en zelfs de klacht van je vriend: Made in Germany! haalde je niet uit je mijmering. In den rechthoek van een steeg stond plotseling de felle zon als een verblindende spiegel tegen een witte muur, je moest je oogen even sluiten onder de zachte geluiden van schuifelende voeten.

In een nauwe straat omving je de zoete geur van exotisch parfum, er waren donkere holen in de wanden, waar purperen gordijnen hingen vol kralen en kettingen en flonkerende steenen, menschen in tabbaards en baarden bewogen hevig en drongen om je heen. Langs woorden en uitroepen hoorde je ‘Salem aleikum’ en buigingen. Roodkoperen ketels, de lamp van Aladin en vazen uit het museum in Leiden. Nuchter door dat geschreeuw, dacht je aan het Waterloo-plein, en kocht niets, doch slenterde verder. Wat was er nu echt in Egypte?

Toen werd Toon Bergsma vermist. Hij stond achteraf en werd bebogen door een man - een dragoman - die, zoo vertelde hij later, een bod deed op zijn deugdzaamheid en het had over: Beautiful girls, Oh, salem aleikum... Het was een reiziger-op-provisie in ontucht.

Op het psychologische moment kwam je met je dames de deugd te hulp. Het werd niet gewaardeerd door Toon, heelemaal niet, en maar half door den dragoman, totdat hij Yvonne zag, tegen wie hij toen als een ruige terrier naar een bot te likkebaarden stond en vervolgens met het geblikker van Odol-reclame verdween.

Je zat in een kluwen van geluid en werkte je daar moeizaam uit, kooplieden en nog langer de bedelaars klitten vast en met dien tros achter je schoof je verder naar de Citadel... naar het schoone uitzicht.

Terwijl je naar boven klom, leek er veel viezigheid van je af

te vallen met het rumoer, dat wegebde, terug naar de straatjes. Onder de wijde tent van den hemel zat je neer in een koelte als van de zee in den zomer.

Het eerste, dat je zag, was de oostersche stad met zijn moskeeën gelegen aan den ooster avondhemel.

Daarachter ligt Bagdad, zei je tegen Yvonne... en al de sprookjes van Duizend-en-één-Nacht. - Achter de vioolblauwe gordijnen flonkeren sterren en het juweel van den maansikkel. Straks wordt het weggeschoven en we zullen de blanke paleizen van den Kalief zien... de Grootvizier sluipt door een ovalen poortje, het kromzwaard in de hand...

Wat gaat hij doen? fluistert Yvonne, die onder den indruk is van je verhaal.

Hij wil je roode shawl stelen... misschien heet dat ‘rooven’ hier.

De shawl? en waar blijf ik dan?

Jij blijft hier.

En dan lach je allemaal.

Toon zegt: Hier zie je het nu... Egypte is een gleuf tusschen twee woestijnen, uitgeslepen door den Nijl, het is een breede sloot met waterkers en kikkerbeet.

Het is heelemaal niet geestig, want de Nijl is opaalkleurig. Een groot vierkant zeil drijft er, oranje in de zon, boven een klein spits bootje. Aan den oever staat eenzaam een groep dadelpalmen met kantige silhouetten, de punten omvloten met karmozijn, tegen de avondlucht.

In het Westen ligt de woestijn als een versteende zee, mateloos in het oranje licht, met drie vergeten blokken, driekantig zwart met lichtende contouren... drie pyramiden.

De middenste is Cheops; de vinger van Toon wijst het aan in zijn boek.

Doch je zwijgt en kijkt uit over de desolate wereld met de drie doode steenbergen, daar gelegd duizenden jaren geleden op vergane beschavingen en over stroomen van menschen, onder dezelfde zon als deze, die nu zinkt in de eenzaamheid en de droge verven van den horizon. Dan zie je de schaduw der pyramiden langzaam groeien naar den Nijl, alsof ze onder hun donkere schut de stad en alle menschen willen hoeden tegen den nacht.

Het is huiveringwekkend. Yvonne opent haar tasch en als je

naar haar kijkt is het of het rood van den shawl, die nu opengaat, overvloeit en zich legt aan alle dingen: het is de gloed der zon, die zinkt achter den kanteelmuur der aarde. De top der pyramiden verglijdt zilver in zeegroen licht, maar achter je, tegen het Oosten, liggen de moskeeën nu robijnig en over de platte daken vloeit roode wijn. Yvonne staat ook in den gloed, een tengere gestalte, het meisje - aan haar voeten zitten Bergsma en zijn vrouw te kijken in een prentenboek en het is zóó onwezenlijk, dat je niet meer Van Dorssen bent en dat je stamelen kunt: Sheherazade. Het is een tooverwoord, want het wordt heel stil en de gloed gaat langzaam dooven. De schatkist wordt gesloten en de juweelen verzinken in het fluweel.

Dit lijkt natuurlijk bar sentimenteel, als je 's avonds in het hotel met anderen zit te praten en weer geheel terug bent in je eigen westersche sfeer, waar de jazz-band een zandstorm-lawaai blaast over de witte woestijntjes der tafels. Het is zoo heerlijk gemáákt, zoo technisch: muziek en bediening en ook de gesprekken. De wijsheid der Volksuniversiteiten wordt hier actief bedreven. Er wordt gesproken over de oude Egyptenaren en hoe de boeren, die nog niemand gezien heeft, de fella's, nog dezelfde trekken hebben als de onderdanen der Pharao's, hoe ze arm zijn en geplunderd worden door de ambtenaren, door de effendi's, die op kameelen rijden, terwijl zij, de nazaten van een koninklijk volk, hun bloote voeten doen kleven aan het slib van den Nijl.

Je drinkt wat en je danst wat en voelt je machtig als Van Dorssen Effendi, je zou op een kameel mogen rijden door de Lange Poten en over Het Plein; de kameel zou knielen voor de deur van het departement en Van-Dorssen-effendi-referendaris zou geholpen worden door den fella-bode, die de vulpen en de actetasch met een eerbiedige kus op het viezige leeren handvat, in ontvangst zou nemen... en dan natuurlijk vanwege de hygiëne ongemerkt zijn mond zou spoelen in het fonteintje.

Waar is Yvonne? - Ze is verdwenen en dat geeft je een schok, want er zijn hier ontvoeringen en nog sommige harems en... maar dan zie je haar dansen met een olijfkleurig individu, die vanonder een klein snorretje valsch naar haar lacht. Yvonne, pas toch op, het is hier net als bij ons, het is allemaal hetzelfde!

Het was een Armeniër, zegt ze, hij sprak Fransch en heeft me Arabisch geleerd.

Onnoozel kind, zeg je teeder, blij dat ze weer behouden terug is, wat ken je er al van?

Na-har-rak sa-ïd, effendi Van Dorssen.

En wat beteekent dat?

Dat moet je maar eens te weten zien te komen, fluistert ze geheimzinnig.

De dolste gedachten schieten door je hoofd. Wat zou die kerel haar geleerd hebben? Misschien is het: ik hou van je of iets hevig sensueels, gemeen zelfs.

Yvonne, zegt haar zuster, wees maar voorzichtig met dat tegen iemand te zeggen, het kan wel een vloek wezen.

Of een uitnoodiging tot... begint Toon. Maar Yvonne ziet hem met koolzwarte oogen aan en hij zwijgt ineens.

Nu, tart ze, ga door, uitnoodiging tot... tot wàt?

Niks, zegt hij koppig, tot... het mohammedaansche morgengebed, is het nu goed?

Maar het laat je niet los, je wilt weten, wat dit is. Het gaat je niks aan wat Yvonne doet en wat ze praat, doch ze heeft geen geheim te hebben met een Armeniër achter een snor. Vóór je, nagejankt door de jazz, naar bed gaat, vraag je het den ober. Naharrak saïd, Ober.

Hij buigt al: salem aleikum, naharrak saïd! -

Het is natuurlijk een vloek of een scheldwoord, de ober geeft het beleefd terug met een ‘salem’, bij wijze van bloemen. Nog eenmaal gaat het heen en weer, de ober ziet angstig om zich heen en buigt feller en dieper. Ten einde raad zucht je dan: Weet ik veel! Meteen staat de ober stil, één oogenblik staat alles stil en dan is het of de wereld een slag om een rekstok maakt.

Had u dat eerder gezegd... een hollander!

Allemachtig kerel, ik schrik me dood, wat doe je hier?

Ik ben kellner bij de mummies en andere beelden, het is hier de wintersport, meneer. Wat wou u eigenlijk?

Ik wou weten wat dat beteekent: naharrak saïd.

Da's een flauw dingetje; zooiets als bij ons goeie morgen, ze zeggen dat met: je dag zal gezegend weze. - Maar 't is er nou een beetje laat voor meneer, as je 't mij vraagt.

Salem aleikum, Piet.

Welteruste, meneer.

Dan komt er een dag, die heel bijzonder is, omdat je de woestijn in zult gaan en door een toeval - Bergsma voelt zich niet lekker - met Yvonne alleen, dat wil zeggen mèt de andere toeristen, doch die kunnen je niets schelen.

Je zit in een auto en kijkt nog eens achterom over het Nijldal, waar de groene zee van het suikerriet heel langzaam en zwaar golft. Dan stap je naast Yvonne in een van de glanzende auto's en voelt je daar klein in wegzakken onder de hevige zon, die eeuwige zon van Egypte. De woestijn dichtbij is roodgeel zand, dat glooit en daalt, schoon, kleurig zand, doodgegloeid door die zon, het lijkt of je er zoo in wegzakken zult, in dat rulle droge zand. Hoe verder je rijdt hoe kleiner de auto en de menschen schijnen te worden, jij en Yvonne zijn twee kinderen, die mee mogen doen in een véél te groot spel. Het is noodig wat te praten.

Gek hè, zeg je, dat we in zoo'n modern vervoermiddel naar de oudste beschaving rijden, zoo gemakkelijk en zoo licht over deze wilde grond.

Dit is een landschap, antwoordt Yvonne, dat je vernietigt... ik heb een gevoel of deze heftige zon, die alles transparantgoud maakt, ons zal optrekken tot een klein verguld wolkje en dan zullen we langzaam in het zacht-blauw vervloeien van den hemel.

Ze voelt het dus ook, denk je, het is beklemmend. Het is of de Pyramiden wijken, of ze achteruit gaan naarmate je verder komt en je zoo lokken naar een dood in rood en geel.

Doch je wordt aan jezelf hergeven. De auto's staan stil. De kameelen en de drijvers wachten. Hier is de overstap naar het onbekende, naar de mateloosheid en het verleden. Hier is de grens van den tijd.

En als je zit, hooger dan je dacht tusschen die bulten...

Het is griezelig, die levende heuveltjes, zegt Yvonne.

Dat is zoo, en je begrijpt het mechanisme niet. Het is geen auto met een motor en een cardan-as. Het beweegt aan alle kanten, alsof het zoo uit zijn voegen zal vallen, het is erg gammel, dit ‘schip der woestijn’, maar je zit er nu eenmaal in en doet je best je groot te houden... je bent immers volkomen hulpeloos.

Het gaat langzaam voort onder een eentonig gezang van den drijver. Yvonne en jij deinen daarop, het landschap gaat zacht op en neer in dat eenzame geluid door de droge stilte en je raakt in een toestand van sluimer. - Yvonne en jij drijven in een vergulde boot naar een blauw eiland.

Wat is het warm!

Ineens ben je er. De kameelen knielen bij de pyramide en je staat verloren in het zand, met vele menschen, voor de steenen berg, die nog dorder lijkt dan de woestijn, genadeloos. Het is zonder hoop! De zon zal je verpletteren en je zult zinken in het zand eindeloos door.

Is er een wit hotel en zijn er wuivende palmen? Hier? Het zal een luchtspiegeling zijn, je zult er nooit komen.

Moeizaam klim je omhoog langs de gestapelde blokken kalksteen. Je weet het allemaal zoo goed uit je boeken: door honderdduizend slaven jaren en jaren lang aangesleept van bij den Nijl en gevoegd aaneen zóó hecht, dat er nauwelijks het lemmet van je mes tusschen de naden kan... Quarante siècles vous regardent! Er kruipt een rilling langs je rug. Een Pharao der zesde dynastie, meer dan vierduizend jaar geleden, uitte een wensch, die onmiddellijk in vervulling begon te gaan en na meer dan twintig jaren gehéél vervuld werd. Veertig eeuwen later: graniet en kalksteen en cement houden het woord van den Pharao nog altijd vast. De breede voet der pyramide onwrikbaar in de aarde, vandaar stijgen de lijnen van de vlakken, die smaller worden, immaterieeler, geestelijker, ze verijlen in een punt, die in het blauw van den hemel boort. - Verleden en heden - het is maar een verschil van tijd en deze ging aan de steenen deuren der pyramide voorbij.

Het is van de hitte, Yvonne... ik raakte aan het suffen, neem me niet kwalijk.

We zijn net kleine kevers, die klimmen langs den wand van een schip, vind je niet?

Zooiets... ik voel me zoo log als een meikever, dat is zeker, maar jij, jij bent vast een lieveheersbeestje, Yvonne.

Ze antwoordt met een glimlach, alsof ze zeggen wil: wat een zottepraat en hoe volkomen nutteloos.

Dan ga je naar binnen in een gang. Het is daar groen-blauwe schemer. Je daalt nu af de tijden in, de eeuwen door en je

denkt aan Dante: Nel medio del camin di nostra vita... Virgilius leidde hem door de Inferno en jij hebt Yvonne.

In een van de kamers in dit graf is een nis en daar kun je zitten naast Yvonne, die nu zoo jong lijkt en zoo pril. In den schemer, die als met stofgoud doorpoeierd is, komen de gezichten uit alle tijden: in relief gehouwen, in granieten beelden, in zachte kleuren op den wand: geel, rood en blauw, verweerde papyrus rolt af, sieraden, edelsteenen, vazen geboord uit porfier, wierookschalen van metaal en geglazuurde potten, gebakken ergens in de zon van 3000 jaar vroeger. Nu ga je terug, Van Dorssen! - Weet je nog van voordat je trouwde, dien avond in Mei bij den seringeboom in den tuin van haar, die je liefhad? Hoe koel aan je wang waren de riekende trossen en hoe viel er een matwitte schijn op haar gezicht, toen ze zich naast je boog naar den geur, - die je dronken maakte. Je hebt gefluisterd aan haar mond: Zooals deze seringen je met duizend mondjes kussen, liefste, zoo zal ik je eenmaal kussen in een nacht, die volgt op zoo'n avond, - want ik heb je zoo lief!

Het is of Yvonne slaapt. Ze zit heel stil. Ze lijkt nu wonderlijk veel op het meisje van toen.

Yvonne, slaap je?

Nee, Frits, ik luister.

Spràk ik dan?

Ik weet het niet, doch het was als muziek, die ik hoorde van omlaag, harpenmuziek... maar het kan ook wel water zijn.

Het kan geen water zijn, hier in deze dorre steenen.

Hier is ergens een hart, dat klopt, zegt ze droomerig.

Je huivert. Het is zoo vreemd hier aan muziek te denken, in dit tijdelooze, en aan een hart... in dit graf. Hier is toch alles verstijfd en stil en dat blijft zoo tot den jongsten dag, als ook de tijd voor de rest van de wereld wordt stopgezet. De ‘dies irae’, als de dooden zullen herrijzen voor den God, die alle Goden samen is: Jahwe, - Wodan, - Set, - Horus, - Osiris, - Zeus en de anderen, die de menschen zich hebben geschapen. De stoot der bazuin zal genoeg zijn:

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulcra regionum
Coget omnes ante thronum.

Deze puntige steenen knop zal openbloeien in het licht van

den bliksem en de Pharao zal eruit oprijzen: Hier ben ik, Heer - Osiris - Amon-Râ...

Of zal er snel een bode naar het British Museum moeten om daar aan een mummie te fluisteren: Zoon der Zon, keer terug!

Yvonne, waar ben je?

Hier ben ik, Frits, ik luister.

Wat is het donker hier! De poort zal toch niet dichtgevallen zijn en wij alleen... hier? Weg van de menschen en weg van God? Verloren.

Nee, ik hoor stemmen van kinderen, luister!

Kinderen? Hoe kun je nu kinderen hooren? We zitten hier geborgen als zaden in een vrucht en hebben alleen maar te wachten tot we ons zelf kunnen worden en groeien naar boven in aarde en zon, we kunnen niet hooren.

Het zijn voetstappen nu.

Voetstappen? Stappen van legerkorpsen der Engelschen komen nader en verdwijnen, gesmoord in het zand... Is dat de lach van een kind? Nee, het is het klapperen in den wind van de Tricolore... Hoor het gejuich dat zwelt over de trommen; de legerscharen van den Islam trekken voorbij en vergaan in het zand... Romeinen en Hyksos en Babyloniërs zwerven allen, vechtend, om dit huis van den dood, waarin de Pharao ligt gebolsterd als een pit in harde noot. Hoe kun je nu kinderen hooren, Yvonne?

Ach, zegt Yvonne, door alle eeuwen waren man en vrouw met de liefde samengesloten en altijd hebben ze de kinderen geroepen, die achter den tijd te wachten stonden en die altijd en gaarne kwamen. Bij de Pharao's evengoed als bij ons en de anderen.

Ik zie het, zeg je. Ze loopen op bloote voeten en hun heldere stemmen maken geluid als bellen... ze zijn onbevangen en nemen zóó het geluk, zonder te vragen waarom en hoe. Ze kwamen met den man en de vrouw in het dal van den Nijl, groen tusschen het rood-geel der woestijnen en ze bleven toeven aan het water, dat kwam en ging en vloeide over hunne voeten en dat de planten voedde en wiesch. Ze bleven spelen als kinderen aan het strand en bouwden van klei. Ze geloofden als kinderen, dat ze zonen waren der zon en ziet, ze werden Pharao's en bouwden het Oude Rijk met Memphis,

de hoofdstad en Cheops, de koning... later Thebe, toen Memphis begon te vervelen, het Middenrijk, en dan het Nieuwe, zóólang tot ze aan hun spel ten doode vermoeiden en te gronde gingen in het zand der woestijn. - Anderen kwamen na hen en speelden opnieuw. Ze bouwden de muren van Babylon, teelden rozen en plukten bloemen in de hangende tuinen van Semiramis... ze bouwden den tempel van Philae en het Parthenon. - In verrukking vonden ze het tongewelf uit en den rondboog... In den kleurenschemer der romaansche kerken zochten ze speelsch naar God den Vader, die hen spelen laat... Ze vallen als bloemen onder de zeis... Een nieuwe lente - anderen dringen op met gedurfder spel, met wilder gebaar. Ze trekken ten kruistocht en slaan zingend een weg door den vijand naar Jeruzalem. - Onder den gotischen spitsboog heffen ze dan de smalle hongergezichten omhoog naar het licht en klauteren langs kanteelen en spitse torens... bóven hangen ze de felle poppen van hun spotzieke triomf aan de goten... Ze gaan onder in den storm en verwaaien over den horizon tijdens de fransche revolutie. Ze spelen het spel van schering en inslag bij de engelsche weefgetouwen en zijn er zoo in verdiept, dat ze bloemen noch vogels meer zien en de stem van den Vader niet hooren... Ze gaan onder, hun stemmen verijlen in de lucht als die van trekvogels in den herfst... allen komen en gaan en laten het speelgoed liggen... de wind waait erover en de voetstappen worden uitgewischt in het zand. Het speelgoed ligt verstrooid... tot de Vader het halen komt... er is niemand die er nog mee spelen kan. -

Behalve wij, zegt Yvonne.

Dat is zoo, behalve wij... o, nu lijkje op Koningin Nefertete... weet je nog wel, dat ik las van Iskander in Babylon?... Wij kunnen spelen langs alle plaatsen en door alle tijden. Wij spelen Tristan en Isolde, en het meisje van Staring aan den plas met de wilgen - de oude kasteelen in den Achterhoek staan op ons te wachten in de herfstbosschen - weet je nog van de maan en Endymion, die sliep in Latmus' wilde bosschen? Weet je den avond nog, dat ik het las? Bij rooden wijn en zachte bloemen, je rustte aan mijn knie... mijn hand was op je haar... hoe snelt de tijd! - Nu ben je weer de vrouw der Renaissance en je glimlach is die beroemde van de Mona

Lisa, een lach zoolang door Leonardo gezocht en half verkregen en weer gezocht opnieuw - raadselige lach der vrouw die liefheeft en nu wacht. Het is de liefde Yvonne, die alles bindt... Achter ons zullen de kinderen komen, die spelen gaan als wij met de goede en schoone dingen der aarde, terwijl wij zullen rusten als de Pharao in een eenzaam huis. Daaromheen, zegt Yvonne, zullen de jonge stemmen zijn en kleine voetstappen in het zand. - Er zal er eene zijn, die oogen heeft in de kleur van maartsche violen in Holland.

Haar glimlach in den schemer is zoo jong.

Miepie, zeg je dan, zal ik je naar boven dragen?

Je neemt haar op. Sluimerzwaar rust het hoofd tegen je schouder en door de diepblauwe gangen draag je haar de koelte door omhoog, tot het licht, dat er ineens is en dat je beiden naakt doet schijnen tegen een gouden fond. Daarom lach je verlegen en zegt het lesje op van den Pharao Amenhotep, die Ichnaton werd en die Aton, de zon, tot God verhief, zingende:

Gij zijt schoon, groot, glinsterend boven de aarde;

Uw stralen, zij omvatten de landen, zelfs alles wat Gij gemaakt hebt;

Gij zijt Re, en Gij hebt ze alle gevankelijk met U gevoerd; Gij bindt ze door Uwe liefde.

Hoewel Gij verre zijt, zijn Uw stralen op aarde;

Hoewel Gij hoog staat, zijn Uw voetstappen de dag.

Hiermede ben je teruggekeerd in de wereld van alle dag. Komend uit de spelonk, zie je, anders dan Dante, die den nacht zag en de heldere sterren, den dag en de bliksems der zon van Egypte.

Laten we asjeblieft ijswater zien te krijgen in het hotel, Yvonne, we hebben het verdiend.

Meneer... Uw thee!

Wàt?... Wat is er?... O, ben jij het Marie?... Ik was in gedachten, zie je... Ja, zet daar maar neer, naast die atlas, dank je wel.

Wel te ruste, meneer.

Salem... Maf ze, ach: - Slaap lekker, Marie.

Van Dorssen knipperde met zijn oogen naar de thee. Hij was

nog niet heelemaal terug uit de diepte en de verte. Zijn geest kwam achteraan. Slap zat zijn corpus achter een kommetje met vocht, dat zachtjes schommelde. Zijn ziel had hij als een kind uit spelen laten gaan en die zwierf nu nog daar ergens bij de Stuwdam in Assoean... Immense watervlakte in het zand, een drinknap voor de goden... bootje varen op de Nijl naar het eiland Elefantine en daar had je ruïnen. Nou, die had je hier ook, je zat er midden in: boeken en cahiers en oude tijdschriften. Het rook hier muf naar studie en luie bewegingen van den geest - en de afsluitdam was het raam, waarachter het ijswater van den Februarinacht stroomde. Doch waar was die roode shawl? Waar had hij die toch gezien? Zat zijn ziel daar nu achterheen in een auto langs stofgele wegen, langs de lage hutten der fellahien en voorbij de dunne boschjes der dadelpalmen? - Het zou toch prachtig zijn, het diep-azuur van de lucht over je als een huif, in een open wagen reed je naast Yvonne... Hoe kwam hij aan dat kind? Misschien was het alleen maar een naam, die hem getroffen had... ach ja, hij had vanmiddag moeten spellen voor de telefoon, een woord met een y-grec en toen was hem ‘Yvonne’ binnengeschoten... of zat er meer achter? Je wist niet hoe je onderbewuste zwoegde, terwijl je zoo lui achterover geleund je thee dronk. Had hij een onbewuste wensch naar een donker meisje? Onzin natuurlijk. Eigenlijk was het jammer, dat Marie hem eruit gehaald had met een beetje thee. Hoe weinig was niet noodig om iemand van groote dingen af te houden, want kijk eens: het programma was nog lang niet ten einde. Je ging nog naar Luxor en naar den tempel van Karnak, waar 132 zuilen - Bergsma zou ze wel voor je tellen - omhoog rezen in het blauw azuur en je moest zorgen dat je een flinke spijker bij je had om je naam te krassen onder de reliefs van de koningen. Onder Ramses, de zooveelste, schreef je: ‘Van Dorssen, Ref. Haag’ en de datum natuurlijk, want anders zouden de volgende kudden denken, dat je al 4000 jaar dood was, een gruwelijk misverstand en dat moest je voorkomen. In de doodenstad Memphis zou je wandelen langs de graven der Ramseïden in de rotsen uitgehouwen, en den doodentempel van Deir-el-Bahari met zijn terrassen. Je zou tegen Yvonne zeggen: Dit is nonsens overdag; wij zullen hier vanavond terug komen als de maan over

de woestijn staat en de tempel levend wordt als van ouds. Je zult zien tegen het uur van middernacht beginnen er geluiden te komen, zachte knirpende geluiden van steenen, die wat brokkelen en, gezeten in de schaduw, zul je langzaam een steenen deur zien opengaan. Daaruit komt de stoet van een Pharao uit het Oude Rijk met zijn bedienden en viziers, het heele ambtenarencorps, net als op een receptie ten departemente, maar nòg deftiger en statiger, want die lui hebben alle tijd. Een papyrus zal worden afgerold als de Pharao is gezeten en...

Net op dat moment zal er natuurlijk een jongetje met een roode pet komen en je stiekum aan je elleboog trekken: Meneer, bent u meneer Mr. van Dorssen? Hij stopt je een telegram in je hand van je chef in Den Haag: Kom direct terug, we kunnen het dossier Bekker niet vinden, Secretaris-Generaal wil weten met wie hij getrouwd geweest is. - Je schudt mismoedig je hoofd en zegt tegen Yvonne: Kind, wat spijt me dat, dringende staatszaken roepen me met spoed naar Holland terug. Een papyrus is zoek! Het ga je goed, ik neem de eerste de beste kameel en verdwijn naar het Plein. Doe m'n groeten aan je familie. Je blijft hier zeker nog wat, of wil je op de duo?

Doch Yvonne zal haar roode shawl laten waaien als een vlag, je zult wegvliegen over het zand en zit in de trein, die door de Delta vliegt, suizend en zoevend over dien drogen grond. Je ziet nog net, dat er geen sprietje papyrus in heel Egypte groeit en dat de Delta zoo droog is als kurk. Heel Egypte is droog, denk je, er is geen water genoeg en Holland is mij liever. Je hebt nauwelijks tijd dit te bedenken, want in een verwarring van treinen en koffers snel je door Europa en komt in den schemer der nieuwe cultuur. Het geeft een gevoel of je een veel te oud pak aan hebt en je dus schamen moet. Hoogovens vlammen in den nacht als toortsen, de trein snelt voort naar den Secretaris-Generaal en het verdwenen dossier, de moderne mummie van een mensch. Kaartsystemen worden je weer vertrouwd en je bent blij, tot aan de grens. Vlak daarvoor overvalt je een twijfel: was het niet beter weg te blijven om te droomen van een roode shawl en donkere oogen onder de palmen... in de verte zoemt een trom door de eenzaamheid van maan en zand... Het doet je

zeer, dat hier nu juist aan de grens niet dat bekende bordje staat: ‘Verboden Toegang, artikel 461 wetb. v. Strafr.’.

Met een ruk staat de trein stil en je bemerkt, dat je in de bazaars van Caïro niets hebt gekocht, geen enkel souvenir voor je thuis. Dus zul je morgen naar de Bijenkorf moeten, afdeeling egyptische kunst, en potjes en beeldjes koopen. Van Dorssen schrok op uit zijn gedachten. Voor hem stond het leege kopje, dor en stupide, daarachter bescheen het zachtgele licht der studeerlamp zijn boeken-pyramide en gleed erlangs af op den atlas.

Wat een onzin, mompelde Van Dorssen en stond recht. Hij zag zichzelf oprijzen en even kwam de gedachte aan den Pharao in de Pyramide terug... Het was eigenlijk allemaal hetzelfde: hier stond hij ook in de stilte, alles sliep, zijn vrouw, de jongens en Miepie... Er was ook verwachting van opstanding, doodgewoon, morgenvroeg... doch was dat niet even wonderlijk als daar in Egypte. Wat deed het ertoe hoelang je sliep en waar je sliep! Het ontwaken, dat was het toch, het komen nieuw tot alle dingen en tot de wereld... Die roode shawl had hij toch ergens gezien... ach, denk er niet meer aan. Ga slapen als de anderen... de pyramide wordt gesloten met zijn steenen deuren... over oogen blauw als maartsche violen in Holland zijn de luiken gehangen.

Hij schoof de gordijnen weg voor het raam. In het licht van den straatlantaarn spiegelde de natte straat, intens levend, hoewel er niemand liep... regen... regen, koude regen in Februari, levende regen, die vruchtbaarheid bracht aan het land... later de zon en den wind. Hoe kon je hunkeren er geheel in te zijn en je te kunnen laten gaan op de rhythmen van het wéér en vrij te zijn, alzijdig.

Hij klapte de atlas dicht en ruimde zijn boeken op. In de haard was nog een roode gloed, die aan een bloem deed denken, papaverrood.

En toen zag hij op den gang de roode shawl! Die hing aan den kapstok daar, een doodgewone roode shawl van zijn vrouw.

Hoe laat is het, Frits? vroeg ze slaperig, toen hij in bed stapte. Bij eenen, kind... is je hoofdpijn weg?

Ik heb heerlijk geslapen.

Het licht ging uit en hij draaide zich op zijn zij. In het duister ruischte de regen-melodie achter het raam.

Wat heb je, Frits?

Hoe voelde ze dit!

Zeg, zei hij nonchalant, zou je elke maand tien of vijftien gulden kunnen sparen tot Augustus?

Als het moet... waarom?

Wat zou je ervan denken als we in de vacantie eens voor drie weken een huisje huurden in Domburg?

O, Frits... ik zou het... het is als vroeger.

Egypte wordt Domburg, dacht Van Dorssen en de roode shawl is dichtbij.

Amerika in de Amerikaanse roman
Door Theun de Vries
(Slot)

Tegenover Main Street de Broadway - tegenover het kleine leven vol dodende eentonigheid en ongeweten mystiek de hardheid en stralende nuchterheid van de wereldstad, en deze in haar verst doorgedreven verschijningsvorm: New York.

Het is vooral John dos Passos, die de kroniek leverde van de eerste metropolis der aarde, de woonplaats van zeven millioen mensen, in zijn roman ‘Manhattan Transfer’. Ik zeg kroniek - een ander zou willen zeggen: massa-doorsnee, en niet weinig is er ook tegenover dos Passos's meesterstuk geschermd met de term: symphonie van de wereldstad; waar men dan ogenblikkelijk aan toe zou moeten voegen, dat deze symphonie kennelijk voor jazz is geschreven, om ten slotte vast te stellen, dat men een literair kunstwerk toch slecht benadert met vergelijkingen, die een ander kunstgebied bestrijken; terwijl in de aanduiding kroniek althans iets van het feitelijk en opsommend karakter ligt, dat deze merkwaardige weergave van amerikaans leven bepaalt.

Is Dos Passos een van de amerikaanse schrijvers, wiens sociaal bewustzijn uitgaat boven de kleinburgerlijke zedencritiek of het doelloos medelijden, dat in zoveel sociale romans nog steeds de plaats inneemt van een helder doorzicht in zieke toestanden, hij is niet minder een kunstenaar, die een ideale samenvatting weet te bereiken van intellectueel ervaren en scheppend beelden. Wij mogen, met een aan rijke voorbeelden zo gezegende internationale letterkunde als de huidige voor ogen, gerust vaststellen, dat het type van de moderne roman inderdaad op dat plan komt, waar de scheppers blijk geven van een scherp inzicht in de verhouding van maatschappij en mens, en bovendien bewijzen, deze kijk te kunnen suggereren in een vorm, die op haar romantische of

semi-naturalistische[1)] voorgangers de stimulans van een grote bezielende inhoud vóór heeft. Dos Passos is uitnemend bewust van de maatschappelijke processen, die de stervelingen vormen en beheersen; en hij is tevens zo volmaakt kunstenaar, dat hij ons geen sociologie voorzet, maar een scheppend werk, waarin de elementen harmonie, schoonheid, zinrijkheid (zelfs in hun jazz-structuur) aanwezig blijken te zijn. 'Jazz' in de manier, waarop hij boven ieder hoofdstuk de aanzichten van New York als zulk een modern magiër voor ons oproept:

> Eens waren er Babylon en Niniveh; ze waren gebouwd van gebakken aarde. Athene was van goud, marmer, zuilen. Rome rustte op brede bogen van natuursteen. In Constantinopel vlammen de minaretten als grote kandelabers rondom de Gouden Hoorn... Staal, glas, baksteen, gewapend beton zullen de materialen voor de wolkenkrabbers zijn. Saamgedrongen op het smalle eiland zullen de gebouwen met de millioenen ogen zich glinsterend hemelwaarts rekken, pyramide op pyramide als witte wolktoppen boven de onweershemel.
> Schemer vaagt teder de scherphoekige straten. Duister weegt zwaar op de walmende asfaltstad, perst raamwerk van vensters en schoorstenen en waterbuizen en ventilatoren en brandtrappen en deurfriezen en arabesken, en rimpels, en ogen, en handen, en dassen tot blauwe massa's, tot zwarte kolossale blokken. Onder de aandeinende al zwaardere druk fonteinen de ramen licht. De nacht drukt glanzende melkschijn uit booglampen, omknelt de doffe blokken tot ze rood, geel, groen uitstorten in de straten, die daveren van voeten. Het hele asfalt straalt licht. Licht spat van de reclames op de daken, fabrieken duizelend van vliegwielen, lichtvlekken die mateloze hemel dragen.
> Morgen ratelt met de eerste L-trein Allen Street binnen. Daglicht ratelt door de ramen, schudt de oude baksteenhuizen, overfonkelt het ijzer-geraamte van de L-structuur met stralende confetti.
> De katten verlaten hun vuile bak, de wandluizen kruipen terug in de muren, bezwete lichamen achterlatend, achterlatend de tedervuile nekjes van kleine slapende kinderen. Mannen en vrouwen roeren zich weer onder dekens en gestikte dekbedden op matrassen en in hoeken van kamers, bundeltjes kinderen beginnen zich te ontwarren, te gillen, te stompen.
> Op de hoek bij Riverton zet de oude man met de touwige baard die godweetwaar slaapt zijn zuurkraampje op. Potten met augurkjes, piment, meloenschillen, mosterdzuur, prikkelende zuurwasem en koele ranken van vochtig doorpeperde geur die als een moerastuin opgroeien boven de

1) Semi-naturalistisch zou ik het 'oude' realisme-naturalisme willen noemen, aangezien het in de feiten b l i j f t s t e k e n , inplaats van ze, als de 'maatschappelijke realisten' tot hun sociale s t r e k k i n g te ontleden.

muffe slaaplucht en de ranzige geruchten van de hobbelige ontwakende straat.
De oude man met de vlassige baard die godweetwaar slaapt zit in het midden daarvan als Jona onder zijn pompoen.
Nu is de zon gedraaid tot Jersey, de zon zit achter Hoboken.
Deksels kletteren neer over schrijfmachines, cylinderbureau's vallen dicht; liften gaan leeg omhoog, komen tjokvol naar beneden. Eb in het centrum van de stad, vloed naar Flatbush, Woodlawn, Dyckman Street, Sheepshed Bay, New Lots Avenue, Canarsie.
Rose blaadjes, groene blaadjes, grijze blaadjes, VOLLEDIGE BEURSBERICHTEN, LAATSTE NIEUWS VAN HAVRE DE GRACE. Drukwerk slingert zich rond hangende gezichten, moe van bedienen, moe van kantoren, pijnlijke vingertoppen, schrijnende wreven, mannen vechten zich met harde armen ondergrondse treinen binnen. SENATOREN 8, GIANTS 2, DIVA KRIJGT PARELSNOER TERUG, DIEFSTAL VAN 800.000 DOLLAR.
Ebtij in Wall Street, vloed in Bronx.
De zon is onder in Jersey.
Ze haasten zich bij paren weg. HET STAAN IN DE WAGENS IS TEN STRENGSTE VERBODEN. De stijgende ketting knerst, grijpt de kammen van het wiel; ruksgewijs klimt de wagen de helling op vanuit de gonzende lichten, vanuit de lucht van volksmenigten en geroosterde maïs en apennoten, omhoog ruksgewijs zich graaiend door de diepe nacht vol septembermeteoren.
Zee, moeraslucht, de lampen van een Iron Steamboat die het dok verlaat. Achter een breed violet indigo straalt de vuurtoren van de overkant. Dan komt de zwaai. De zee maakt een buiteling, de lichten vliegen. Haar haren in zijn mond, zijn hand in haar ribben, dijen drillen samen.
Het suizen van hun val heeft hun kreten weggerukt, nu razen ze opwaarts, door dichtvervlochten ijzeren netwerk. Zwaai. Opvlucht. Aandansende lichten in een menging van duister en zee. Zwaai. NEEMT PLAATSKAARTEN VOOR DE VOLGENDE RIT.

Trots het speelse virtuozendom, dat deze kleine vurige fragmenten van beschrijvingskunst zouden kunnen doen vrezen, blijkt de roman zelf een boek vol bittere mensenkennis en mensenliefde, gezien door de ogen van een nerveus en scherpzinnig waarnemer, die nergens een direct oordeel uitspreekt over de waanzinnige chaos van samenleving, welke New York heet, maar het des te drukkender door de feiten zelf tot gelding laat komen.

Tientallen gestalten worden door de gevoelige intelligentie van dezen auteur voor ons opgeroepen, paupers en millionnairs, schurken en intriganten, burgers en bohémiens, in de ver-

wikkeling van hun levensgevallen, die in de woelende draaikolk van de wereldstad ongeweten langs elkaar glippen, vluchtige raakpunten vinden, of elkanders noodlot worden. Leest men deze roman met zijn staccato rhythme, dan heeft men doorlopend het besef, dat New York door de literaire kunstenaar slechts op deze wijze beschreven kón worden: in een reeks verspringende flitsende voorvallen, met treffend gedrongen dialoog, in korte samenvattende evocatie's van de stad zelf, die ontwaakt, brandt en bruist, trilt van vuren en signalen, en zelfs in haar slaap nog blijft gonzen van bedrijvigheid: een dynamisch beeld van mensenwee en -drift, tegen de voortdurend zich wijzigende achtergrond van scyscrapers, woonblokken, theaters, drankhuizen, havens, dokken. Als ‘in het leven zelf’ verrijzen personen, om snel weer ten onder te gaan of elders op te duiken, geen ogenblik van stilstand of leegte tussen avontuur en ontmoeting, geboorte en dood; een ongebroken stroom draagt deze veelheid van uiteenlopende wezens, en elk van hen blijft trouw aan aard en fatum, hem door afkomst en omstandigheden meegegeven of opgelegd. - Werd ‘Manhattan Transfer’ een bont en aangrijpend kijkspel, waarbij de ogen en de gevoelens bijwijlen pijn doen van de kaleidoscopisch snelle en kervende indrukken, breder en epischer is de werkwijze van Dos Passos' andere belangrijke Amerika-schildering, ‘The 42nd Parallel’, hoewel men zich zou vergissen met de veronderstelling, dat het jazz-element hierin overwonnen zou zijn. De titel heeft zijn merkwaardigheid. Dos Passos geeft, als sleutel tot het begrijpen van de inwendige bouw, aan zijn roman een vreemdsoortig motto mee, twee passages, ontleend aan een leerboek over climatologie van 1865, welks schrijver vaststelde hoe, naar waarnemingen van de amerikaanse meteorologische dienst, de stormen van de west- naar de oostkust zich in het algemeen begeven langs een lijn, die ruw genomen samenvalt met de twee-en-veertigste breedtegraad. Den op uiterlijkheden tukken lezer zal het zeer zeker niet ontgaan, dat ook de existenties, die Dos Passos hier schept, in hoofdzaak niet alleen op dezelfde breedte worden geleefd, maar zelfs, als de voorgemelde verschijnselen oostwaarts trekken om ten slotte weer te belanden bij het aardrijkskundig eindpunt, dat het vasteland stelt: New York.

Mac, Janey, Eleanor Stoddard, J. Ward Moorehouse, Charley Anderson... ziehier vijf mensenlevens, wier roman zich in ‘The 42nd Parallel’ voltrekt, vijf amerikaanse typen, die als door magnetische krachten worden weggetrokken uit hun milieu's door de stormen en verborgen stromingen van het gemoed, het instinct, de koppige menselijke aard. In hun struggle for life, hun schommelen en worstelen om het evenwicht vindt de auteur Dos Passos breedvoerig gelegenheid, om een omvattend, van transparante levendigheid fonkelend beeld te ontwerpen van de amerikaanse maatschappij. - De zwervende arbeider en revolutionnair, de geslepen zakenman, het typistetje met haar eenvoudige idealen en sensitieve levensangst, de lichtelijk hysterische in ‘kunst’ en ‘verfijning’ afgereageerde decoratrice, de alledaagse volksjongen en baantjesjager, zij allen worden met de strakke levenshumor en de ongelooflijke milieu-kennis, die Dos Passos zich blijkbaar heeft kunnen verwerven, door alle schokkende en ook zielige spelingen van lot, toeval en veroverde kans langs de breedtegraad van hun bestaan naar voor sommigen een voorlopig, voor anderen beslissend doel geleid. Rustig verhalend concentreert Dos Passos niettemin op elke bladzij een boeiend stuk menselijk bestaan; geen oogwenk sleept deze kernachtige stijl, al heeft zich het jazz-element hier zichtbaar afgescheiden van de ‘kroniek’. In twee parallel lopende verbanden namelijk die de epische telkens doorkruisen, de ‘Newsreel’ en ‘The Camera Eye’, zette Dos Passos het overpersoonlijk bestanddeel van gedachten, die de schepping van de roman begeleidden, apart: beide een weergave van de indrukken ener sensationele persdienst, zoals die door jaar en dag chaotisch in de hersens van de lezers blijven hangen, afgewisseld door pathetische en expressionistische scraps of life van merkwaardige tijdgenoten, die 's schrijvers bewustzijn bezig hielden, mèt de herinneringen aan jeugd-ervaringen, die als uit het onderbewustzijn oprijzen. Men mag in deze aantekeningen van 's kunstenaars zielsdagboek de invloed erkennen van Joyce e.d., veel meer dan curieus zijn ze niet, en zeker niet van belang als maatstaf bij de waardering van Dos Passos als kroniekschrijver van zijn tijd en land. Van belang blijft het, dat deze onsentimentele geest de amerikaanse toestanden zo synthetisch kon weergeven; van belang is het psy-

chologisch doorzicht, waarmee hij zoveel onderscheidene karakters tot in hun laatste beweegredenen weet te volgen, de forse en sensitieve volkomenheid, waarmee hij de tegen conventie en staalharde geldmoraal worstelende mens ten voeten uit voor ons laat leven.

Tegenover deze artistieke grootheid, het helder en innerlijk zeker geroerde scheppingsvermogen van John Dos Passos staat het talent van T.E. Stribling onbewogen als een man met marionetten tegenover een schepper van mensen. Of, om aan het kwaliteitsoordeel te ontsnappen, dat onbedoeld, maar onvermijdelijk in zulk een vergelijking ligt: bij Stribling is de zakelijkheid, die bij Dos Passos in zulk een beheerst-aesthetische vorm verschijnt, ook van haar laatste franje ontdaan, en ontnuchterend als een dagbladbericht geworden, tot een simpel matter of fact. Geen taal of teken van menselijkheid en schoonheid is er aan het in dodende corruptie en zelfzucht verstarde bestaan van Stribling's amerikaanse burgerij. Nemen we een boek als ‘The Sound Wagon’ - de roman van een politieke carrière - dan schrikt men bijna terug voor de grimmige eenzijdigheid van dezen auteur, die niet minder dan Dos Passos zijn milieu's kent, en wiens sujetten in elk opzicht worden gedreven en geleefd door de vernielzieke krachten van het kapitalistisch systeem. Geen psychologie in de zin van het naspeuren en thuisbrengen van de persoonlijkheid - geen vormverfijning in de dialoog, geen geraffineerde tekening van stad of streek; bruusk en schor is Stribling's toon, hard de toets van zijn tekenstift, geen respijt gunt hij zich voor een schilderend moment; hopeloos wit-en-zwart is zijn zielsgebied, en toch... ook hij geeft Amerika.

‘The Sound Wagon’ is de geschiedenis van politieke misdaad en misdadige politiek in de V.S.; de geschiedenis van een wereld, waarin de onpersoonlijken en kleurlozen in massa achter de sluwen aanlopen, waarin de regering een verzameling van massa-poppen is, door onzichtbare handen in alle bochten en grimassen gedwongen, die van ver op een eigen leven lijken. Bankschandalen en omkoperij, verkiezingszwendel en onderwereldpractijken vormen de drijfkrachten in dit ontstellend relaas. De hoofdpersoon van de roman, het advocaatje zonder practijk, Henry Lee Caridius, is een onbedreven en onbeduidend mens, en niettemin ver-

vuld van een vaag ideaal, waarmee hij op straat als verkiezingsredenaar poogt te werken: de oproep tot politieke zelfhandhaving van de amerikaanse ‘middle-class’ tegenover het rode gevaar, maar voornamelijk tegen de willekeur van de plutocratie. Te dom om ook maar enige kennis te bezitten van de samenhang der feiten, en niet beseffend, dat alle politiek een strijd om macht en invloed is, wordt hij het slachtoffer van de listen der kapitalistische kliek in zijn stad. Zij brengen hem, geheel tegen zijn verwachting, in het parlement, en krijgen hem door het verschaffen van een senatorschap, verstevigd door een bankconto, geheel in handen. Zielig politicus als hij is, wordt hij nu in allerlei commissies gehesen, waarin hij malgré soi de belangen van de moderne roofridders helpt verwezenlijken. Met een satanische vanzelfsprekendheid volgt zijn inlijving in de gelederen van de ‘vijand’, zijn sociale, erotische en economische ontreddering, totdat het moment aanbreekt, waarop hij rijp is voor de ondergang, die dan ook prompt volgt bij zijn eerste poging, om de gemaakte vergissingen en stupiditeiten te herstellen.

In alle afzichtelijke feitennaaktheid is ‘The Sound Wagon’ - het letterlijk schreeuwend symbool van koopbare reclame en invloed - een onthulling van Yankee-mentaliteit, waar de geest van Babbitt bleekzuchtig bij wordt, en omschrijvingen als satire of caricatuur te welwillend klinken. Geen zweempje van menselijke fierheid, waardigheid of humor blijft er over in de schepselen van Stribling's roman, die waarschijnlijk beter dan alle gedocumenteerde klachten aangaande zedenverwildering en finantiële zwendel een inzicht geeft in de barbaarse praktijk van iedere geldheerschappij, inzonderheid die van de Verenigde Staten.

Stribling's boek van politici en racketeers, dat tussen Megapolis en Washington speelt, heeft ons, zonder dat er overigens door de auteur ook maar één regel druks wordt verkwist aan stad- of landbeschrijving, naar de oostkust gebracht - de ‘oude’ Verenigde Staten, waar namen als Maryland, Virginia, Delaware, Pennsylvanië etc. ogenblikkelijk gedachten oproepen aan het fabelig verleden van kolonisten en landveroveraars. Hier ligt het gebied, dat door Joseph Hergesheimer bij voorkeur wordt gekozen als achtergrond voor zijn visie op Amerika zoals het was en is.

Over deze verfijnden stilist lopen de gevoelens uiteen; men noemt hem afwisselend een aestheet, een romanticus, een eroticus, en heeft in 't algemeen een neiging om zijn romans te beschouwen als het decadent spel van een man, die zijn grauwe omgeving moe is en zich daarom verliest in het bonte, hevig levende en dikwijls min of meer zelfgeschapen verleden! Het wil me voorkomen, dat men Hergesheimer, trots de romantiserende bestanddelen in zijn rijk oeuvre, met een dergelijke karakterkenschets al heel eenzijdig en haastig veroordeelt, en speciaal het cultuur-historisch element in zijn boeken sterk onderschat[1]. Behalve de aanwezigheid van dit element uitte zich toch ook zijn hard realisme, b.v. in ‘Tampico’, de mexicaanse petroleum-roman, of ‘The party dress’, waarin Hergesheimer de ‘betere standen’ van Amerika met hun luxezucht en overleefde moraal onverbiddelijk aan onze critiek overlevert; voldoende bewijzen, dat deze schrijver zich niet louter een roes droomt aan de hartstochtelijke levensstijl van de oude federalisten of het liefdeleven van interessante hetaeren.

Een feit is het, en een voor velen blijkbaar misleidend feit, dat Hergesheimer in zijn weergave van mensen en toestanden zoveel waarde hecht aan het aesthetisch detail. Bijna physiek is deze behoefte, om de plooi en de snit van een gewaad, de bekoring van een parfum, gebaar, lach en spraak van zijn sujetten voelbaar te maken. Het behoort allemaal voor hem tot de wezenlijke bestanddelen van de persoonlijkheid; evengoed vermeit hij zich in het decoratief onbezielde, de rinse vlezigheid van een appel, de glans van stromend water, zon op het loof, de bloem van een oude wijn in een fijngeslepen glas. Zijn talent is het, uiterlijke en innerlijke reacties

1) In ‘Amerika levend en denkend’, dat dateert van 1927, geeft ook prof. Huizinga n.a.v. Hergesheimer's B a l i s a n d blijk van een al te eenzijdig oordeel, wanneer hij uit deze roman niet meer weet te halen dan 's schrijvers ‘afwending van de banaliteit en vulgariteit’ van het heden, waardoor hij dan als weldadig tegenbeeld van democratie en zachtzinnigheid den Amerikanen den duellant en aristocraat voor ogen stelt, nog wel ‘gebaad in een zoete atmosfeer van precieuze en gepassioneerde schoonheid, en overgoten met ontzaglijke hoeveelheden rum’. - Het is ons een raadsel, dat iemand van smaak, belezenheid en oordeel zich met een dergelijke platvloerse lezersvoorlichting van een belangrijk schrijver af durft te maken, te meer, waar het merendeel van Hergesheimer's, in dit artikel aangehaalde romans, toen toch reeds verschenen was!

in hun extreemste vormen te kunnen verbinden. Snobbisme? aesthetische afdwaling? Mogelijk; maar dan zeker op volmaakte wijze opgenomen in het totale beeld, dat hij wenst te ontwerpen, en waarvan het laatste doel steeds iets méér zal blijken.

Dank zij Hergesheimer's rijke verhaalkunst, de romaanse levenskracht van zijn taal en de zwier van het exotische moment, heeft het Amerika, dat in zijn boeken verschijnt, op het eerste gezicht al heel weinig gemeen met dat van een Lewis, een Lewisohn, een Dos Passos, zó zeer verschuilen zich de motieven achter de (overigens ook weer óngermaans beheerste) stylering van gebeurtenis, beeld en kleur. Gaan we echter nauwkeuriger de keus van deze motieven na, dan vinden we hier niet minder dan bij genoemde schrijvers kroniek en feitelijkheid, ja, dan treft het zelfs, hoe zorgvuldig Hergesheimer zijn onderwerp moet hebben bestudeerd, om in zo talloze zuivere kleinigheden zijn kennis van historisch en modern Amerika te kunnen laten fonkelen.

Nemen we, als een van zijn eerste romans, ‘The three black Pennys’, geschiedenis van drie stadia in een industriëlen-familie, waarin nu en dan een ‘donker’ karakter verschijnt, in wie de ‘heroïsche eigenschappen’ van het staal als het ware worden verpersoonlijkt. Belangrijke achtergrond van deze roman is de staalfabricage zelf, zoals die in een paar eeuwen van handwerk tot mechanisch reuzenbedrijf uitgroeit. De Smeltoven, de Smidse, het Metaal, heten vol omvattende zin de drie boeken, die deze overgangsstadia beschrijven, welke zowel de omwenteling in de industriële processen als in de menselijke ziel op klare frappante wijze in het licht stellen. In het oude 18-eeuwse bedrijf zit nog een vulcanisch duistere bekoring:

> De Smidse, een lang afdak langs de rivier, was aan de tegenoverliggende zijde open; een grensgebied van rossig walmende schemer met diepten vol gesmolten gloed, daverende geluiden. De borrelende witte vuurharten van drie opgestapelde overdekte haarden werden met lange ijzeren staven onophoudelijk levend gehouden door zwartgeblakerde glimmende gedaanten. Bij tusschenpozen werd een gloeiende stang teruggetrokken uit het vuur en in een bak met water gedompeld; een wolk van spokige stoom vloog dan op, waarbij het gezicht van een of anderen smidsman een oogwenk in vlam werd gezet als een koperen masker. Een roetige lantaarn hing boven het aambeeld, het magere licht ervan viel op de zware

> kop van de voorhamer, die rechthoekig neerhing van een draaibare kamradinrichting, in de muur gemetseld.
> Rondom de haarden, die in een rij achter het aambeeld lagen, leefde een donkere mechanische beweging, begeleid door de hoorbare zuiging van plompe trommelvormige blaasbalgen. Aan een der vuren hield het werk even op; half naakte mensenvormen, herculische schouders en ongelooflijke spierarmen, drongen met haakvormige stangen samen om de monding. Een witgloeiende massa werd opgewrikt en in uitstralende ondraaglijke vuurhitte de lucht ingeheven. De hamer werd er boven gezwaaid; en, alsof het metaal gevoel bezat, zo fonkelde een violette vonkenregen waar de slagen neervielen. Het weke ijzer werd naar het aambeeld gesleept, de haken maakten plaats voor wijdgraaiende tangen; de voorhamer gierde omhoog en viel weer. Het hardend metaal donkerde tot een anjelierrood, waarvan de schilfers her en der stoven als een overdadige bloesemregen. Het anjelierrood bleekte weg onder de dreunende slagen; de bloesembladen, die zich ophoopten in de halve schaduw van de bodem, waren zo helder blauw als gentianen. De kleur zwichtte uit de stalen bloei... Het metaal werd askleurig, zwart. Het hameren duurde voort.

Nuchterder, omvattender, de afstand tussen mens en mens met de jaren vergrotend, wordt het aartsvaderlijk bedrijf; harder degenen, die het beheersen; het gevoelsleven schijnt met der tijd evenzeer het vulcanische te verliezen, tot de industrialisering van de 20ste eeuw het concrete business-type schept, van wien men geen abrupt uitbarstend of zelfs heimelijk smeulend gevoel meer hoeft te verwachten, enkel maar de rechtstreekse uiting van willen en bedoelen. Vermechaniseert zich zo het mannenleven, niet minder sterk antwoordt het vrouwentype op de uiterlijke bestaansrevolutionnering. Is ze nog in het eerste deel de frivole 18-eeuwse, werelds vrijmoedig wel en zich van haar sexuele overmacht op den man bewust, speelt ze de courtisane tegen de achtergrond van vermoeide wuftheid en Händel's Water Music, ze richt toch alle levensaandacht op de verovering van dien man, wiens slavin, geliefde en vrouw ze zal zijn. Het tweede deel brengt de volledig kapitalistisch ingestelde liefdesmoraal, de vrouw gebonden aan de burgerlijke bezitsopvatting, die ongereptheid van haar eist, en tevens het angstvallig terughouden van haar gevoelens verwacht; terwijl in het laatste boek de vrouw al niet meer de ondergeschikte tegenspeelster van den man is, maar haar zakelijk en amoureus levensplan naar de hoogste wet van het ‘ieder voor zich’ met een kalme doeltreffendheid poogt te verwezenlijken, hetgeen in de roman zelfs plas-

tisch wordt aangetoond door de derde ‘donkere’ Penny... een vrouw te laten zijn!

Ziehier het cultuurbeeld van enige historische vormen ener bezittende amerikaanse groep, uitmuntend door bondigheid, kleurigheid en inzicht. Heeft ooit een burgerlijk auteur, een romantisch aestheet het aangedurfd, de algemeen-menselijkheid zó feitelijk te logenstraffen als de decadent en romanticus Hergesheimer het in ‘The three black Pennys’ doet?

Gebonden aan zijn milieu - het burgerlijk aristocratendom van de V.S. - overschrijdt Hergesheimer verre de begrensde horizon van zijn helden en heldinnen, door onophoudelijk de zwakheid, de betrekkelijkheid, de gebondenheid aan maatschappijvorm en -groei aan hen te demonstreren, voor 't overige met alle gecharmeerde voorkeur voor hun zeden en levensopvatting. Dit historisch inzicht is het ten slotte, wat hem bewaart voor een nutteloos literatendom; stuk voor stuk moeten zijn romans bijdragen worden genoemd tot de cultuurgeschiedenis van Amerika. Bekijk ‘Java Head’, dat ander relaas van een bezittende groep: de rijke reders van de voormalige bloeiende haven Salem, die hun china clippers de wereld inzenden. ‘Java Head’ is een roman uit de vorige eeuw, uit de dagen, dat in de scheepvaart het zeil verdrongen werd door de stoommachine - een aflossing van generaties als het ware, die in het boek haar meesterlijke terugslag vindt in het vader-zoon geschil, dat naar aanleiding van deze technische omwenteling broeit en uitbarst. En mèt dat ingrijpende technische verschil komt er ook in dezelfde familie het morele conflict, het conflict tussen gevestigde burgerlijke norm en de rebellerende cosmopolitische opvatting, die de rassenmoraal durft aantasten: een andere zoon uit China terugkerend, brengt als wettige echtgenote een mandsjoerijse vorstin mee naar Amerika, die in het wereldje van broers en schoonzusters en medeburgers een gechoqueerde ontsteltenis te weeg brengt. Omgeving, ‘geval’, personages geven Hergesheimer ook hier weer volop kans, om zijn verbeelding in alle tinten der prachtlievendheid te laten iriseren. De glorie van de koopmanshaven, de schoonheid en weelde van de als zeldzame bloemen gekoesterde vrouwen, de exotische vreemdelinge, die in deze overdadige omgeving neerstrijkt als een tovervogel in een sprookje... het zijn motieven van goud-

draad en juwelen, welke door Hergesheimer met verliefde zorg in het ernstig gewaad van het verhaal worden geweven. Maar al ruiken wij de tropische aromata van de kostelijke sigaren en de rhum, die de mannen genieten, al ritselen en bloeien de gewaden en hangt er een voorname aura van parfum om de babbelzieke dubbelzinnige vrouwenkransjes, de zin van dit alles (o Huizinga!) is meer dan een wereldvreemd narcotisch welbehagen aan het andersoortige. 'Java Head' is weer de roman van een machtig maatschappelijk verschijnsel, dat toestanden en gemoederen revolutionneert, en zich onder het pronkende masker doet kennen als geboren uit een felle werkelijkheid.

We noemden reeds hierboven die andere 'zedenkritiek' op de amerikaanse geldaristocratie: 'The party dress'. Dit boek speelt in de huidige tijd, en geeft een onbarmhartige studie van de (vrouwen) mentaliteit na de oorlog. Nina Henry, al niet meer jong - moeder van twee bijna volwassen kinderen - beleeft de, in zovele burgerlijke romans een rol spelende, gevaarlijke leeftijd. De parijse avondjapon, die ze heeft laten maken, en die bij het passen steeds een 'diepe gevoelsverwarring' in haar teweeg brengt, omdat ze de macht van haar rijpe schoonheid in 'gedurfde volmaaktheid' onthult, is haar een onbewuste prikkel, om van het leven nog ééns een groot meeslepend liefdegeluk te verwachten. Het boek beschrijft van phase naar phase haar kortstondige opstand tegen het leven van platvloerse denkbeelden en gemakkelijke luxe, dat ze leidt: ze wil niet, als haar man en zijn kennissen, die allerlei flirts en verhoudingen hebben met vrouwen van hun eigen moedeloze oppervlakkigheid, den eersten den besten tot man friend. Zij is de vrouw, die aan de standaardizering ontsnappen zal! Haar minnaar vindt ze in de figuur van Chalke Ewing, wijsgerig schoonheidszoeker en teder cynicus, met wien ze de aanvang van een erotische gevoelsstorm doorleeft. Ze is trots op zijn levenshouding, zijn genadeloze critiek op het burgerdom, zijn individuele moraal, zijn broos lichamelijk type, dat in alles afwijkt van het gangbare. Maar Nina Henry blijkt zich in de magische kracht van de avondjapon vergist en de maatschappelijke binding van de standaardizatie te hebben onderschat: er is voor haar en haar soortgenoten geen bevrijding uit de groep.

Als Chalke bij een spoorwegongeluk sterft, voelt ze zich, als enig mogelijke reactie op dit leed, teruggedreven naar man, kinderen en vrienden, naar de oppervlakkigheid, weelde en reddeloosheid van haar kaste. Aldus Hergesheimer's moraal van burgerlijke immoraliteit; niet hekelend, hatend, maar inwendig hopeloos onder zachte ironie. Want - dit kunstenaarschap herkent zichzelf te goed in zijn voorwerp; uit alle met sympathie en zorg saamgebrachte levensdetails van het doen en laten der welgestelden voltrekt zich het eindoordeel over een klasse, die in de geschiedenis van de mensheid haar taak heeft vervuld.

De verleiding, om Hergesheimer's romans een voor een de revue te laten passeren, is ongemeen sterk; we willen echter besluiten met nog eens te wijzen op de petroleum-roman ‘Tampico’, die met ere mag worden genoemd naast ‘Oil’ van Upton Sinclair. Zoals hier de strijd om de macht is uitgebeeld in een vernielende botsing van instincten, waarbij de vrouw de zinnebeeldige rol vervult van de begeerde Fortuna, is er geen plaats voor satire, voor een ongenadig blootleggen van corruptie, schijnmoraal en zakelijk succes als bij Sinclair. Hier enkel de grimmige antagonismen van het bezit, dat de wetten voorschrijft, en de niet bezittenden, die in de olie-hel vechten om het plaatsje in de zon, en hun ellende verdoven met de gebruikelijke soorten van ‘genot’. Alweer ‘burgerlijk gezien’, burgerlijke, d.w.z. mannen van de heersende groep, tot hoofdpersonen makend, gaat ook ‘Tampico’ de grens van het gegeven ver te buiten, en vlamt uit de persoonlijke lotgevallen de waanzinnige contrastwerking van hele groepen op.

Het is met een hernieuwd wijzen op deze contrastwerking, dat we de cirkelgang van onze beschouwing over Amerika in de amerikaanse roman willen besluiten. Want Amerika, zoals het is, zoals het uit de beste amerikaanse zedenschilderingen kenbaar wordt, blijft het vaderland van ongewoon hevige tegenstellingen, gelijk we die al in het uitgangspunt van dit artikel aangaven. Het zijn dezelfde chaotische tegenstellingen, welke reeds de eerste realistische romans in Amerika beheersten, en waaraan we een letterkunde danken, die namen als Norris, Dreiser en Upton Sinclair aan kan wijzen.

Vatten we nu deze greep-uit-een-overvloed samen (méér dan

dat laten bedoeling en omvang van dit artikel nauwelijks toe), dan heeft ons bij de vaststelling van de feiten een kentekenende trek getroffen: bijna niet één vrouw is er te noemen in de rijke vrouwenliteratuur van de V.S., die vanuit een gelijk breed plan heeft weten te zien en te schrijven als haar mannelijke collega's. Haar kunst richt zich meer bizonderlijk op het sensitief en knap uitspinnen van de roerselen der ‘algemene’ vrouwenziel (Fannie Hurst, Ostenso), de overal ter wereld bloeiende familieroman (Mazo de la Roche) of het ontwerpen van fleurig charmante beelden ener amerikaanse wereld, waarvan het film-optimisme als ernstige fout tegen de waarheid wordt gevoeld (Ferber). Gaver, sober gestyleerd, is het talent van Willa Cather (‘Death comes for the archbishop’, ‘Shadows on the rock’), ofschoon ook voor haar moet gelden, dat ze zich als haast iedere vrouwelijke auteur in laatste instantie niet met een beslissend inzicht buiten of boven de veelheid der dingen weet te plaatsen, en 's levens organische éénheid, ervaarbaar te maken; hetgeen niet wegneemt, dat bij al deze vrouwen heldere intuïtie en psychologisch onderscheidingsvermogen dikwijls die van den mannelijken schrijver overtreffen. Ook voor Amerika derhalve symptomatisch: de vrouw richt zich, geheel in de lijn van de stevigburgerlijke erfenis, op het begrensd persoonlijke, het vermeend onveranderlijke, het fragment werkelijkheid, dat haar zintuigen en intelligentie boeit, terwijl de man een onmiskenbaar wijder besef bezit van de samenhang, die voor de zedenschildering wel een eerste voorwaarde is.

Deze en voorgaande karakteristieken willen niet meer dan een bescheiden bijdrage vormen tot een overzicht van wat er in de literatuur van Amerika over Amerika is geschreven. Aan de hier genoemde namen zouden talrijke zijn toe te voegen, om maar te zwijgen van een gehele school van allerjongsten als Faulkner, Halper, McCain e.d., die een afzonderlijk artikel zouden opeisen. Bij de beperking, die ik me op moest leggen, meen ik echter, de rijpste en meest typische vertegenwoordigers van het soort te hebben gekenschetst.

Nog altijd moet Amerika - door zijn geestelijke en materiële onvoltooidheid, onontgonnenheid, jongelingsjaren - een land van ‘onbegrensde mogelijkheden’ worden genoemd, zij het ook, dat de puur op dollarsucces gerichte

jacht naar deze mogelijkheden niet meer het gouden aureool heeft van zestig jaar geleden. Zolang de culturele mogelijkheden onbegrensd zijn, zal ook het literair motief dit blijken te zijn, en de bezinning op de groei van deze mogelijkheden vol blijvende vernieuwingskracht. De wijze, waarop de schrijvers van de laatste decennia zich scheppend rekenschap gaven van die bezinning is er een, die de schrijvende jeugd van de wereld, de makers van de nieuwe roman, tot een epische richtlijn kan strekken. Want niet de auteurs alszodanig zijn in de eerste plaats het object geweest van onze belangstelling, maar de manier, waarop het beeld van hun omgeving en hun soortgenoten ons verschijnt in de wisselwerking van historisch veranderende werkelijkheid en artistiek temperament.

Naschrift.

- In het Mei-nr. van het Cr. Bulletin (jrg. 1938) verscheen een artikel van C. Houwaard over het verzamelwerk ‘Proletarian literature in the U.S.A.’, dat een goed, samenvattend beeld brengt van de nieuwste, maatschappelijke literatuur, die de in mijn artikel aangegeven lijn doortrekt onder het aspect van het jongste Amerika, dat onder de politiek van Roosevelt de neiging naar ingrijpende sociale gezondmaking vertoont.

De zanger Gods
Door Marianne Philips

David speelt voor Saul

‘Mijn koning, wend uw aangezicht niet af,
Ik heb voor u de snaren opgespannen,
Mijn toon klinkt hooger dan uw angst voor 't graf,
Geef mij uw oogen weer en uw verlangen.

Zie, om mijn haren ligt een smalle band,
Mijn helm en zwaard liet ik uw wapenjongen,
Ik vrees niet; al hebt gij mij aangerand, -
Mijn lied was goed, maar ik heb slecht gezongen.

Nu sla 'k niet meer de klanken van uw smart,
Ik mijd den angstkreet die uw ziel verdorde.
Zie naar mijn handen. Op 't gevest verhard,
zijn zij voor u weer streelende geworden.

Sterk was uw nek, uw schoudren recht en breed;
Gij wordt gebogen, maar wat zoudt gij vreezen?
God zendt den ouderen het aardsche leed
Om er hun ouderdom mee te genezen.

Is u mijn jong bestaan zooveel te fel
Dat ik niet in uw duistre tent mag wonen,
Zoo ban mij uit, maar zingen zal 'k zoo hel
Dat door uw tentwand dringen al mijn tonen.

Gij kunt mij nooit meer wegdoen. Uit mijn mond
Bloeit u de bloem van uw geringste uur.
O koning, hoor mij aan en word gezond!’

Saul wierp zijn spies. Die trilde in den muur.

Davids dans

II Samuel 6 Vers 14 en 15.
En David huppelde met alle macht voor het aangezicht des HEEREN en
David was omgord met eenen linnen lijfrok.
Alzoo brachten David en het gansche huis
Israëls de ark des HEEREN op; met gejuich en met geluid der bazuinen.

Ik stapte van mijn troon,
Nu ben ik weer de zoon
Van Isai, den herder.

- Verheft Jahwè den Heer! -

Gij moeder die me droeg,
Ik ben weer bloot genoeg
Te dienen God nog verder.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Mijn armschild is van goud,
Mijn zaal van cederhout,
Maar 'k draag vandaag zijn linnen.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Grijpt harp en cither aan,
Laat de cymbalen slaan!
Ik ga Gods dans beginnen.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Gij zijt mijn Middelpunt
Nu gij mij hebt vergund
Te wentlen met uw sterren.
Ik spring de zonschijf aan,
Glijd in den glans der maan, -
De aarde drijft al verre.

- Verheft Jahwè den Heer! -

Nu op den hoogsten trans
Voer ik de Maagd ten dans,
Den Ram leid ik er grazen.
Voorbij den hemelwand
Strooit mijn geheven hand
De sterren als topazen.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Dan schiet ik als een vis
Dwars door de duisternis
Naar vale doodspaleizen.
Ik huppel als een zot
Want Gij hebt Macht, mijn God,
Gij doet de dooden rijzen.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

De zon, de maan, 't kristal
Van het geboogd heelal
Vermag U niet te binden.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Ik zwaai de sferen rond...
Ik sla mijn zolen wond, -
Gij laat U nergens vinden.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Maar nu 'k mijn voeten plant
Hier, in dit gloeiend zand,
Voel ik Uw Adem blazen.

- Verheft Jahwè, den Heer! -

Bedek mij met Uw glans,
HEER, dans uw eigen dans, -
Wij dansen slechts als dwazen.

- Verheft Jahwè, den Heer, den HEER! -

Davids thuiskomst

II Samuel 6 Vers 16.
En het geschiedde, als de ark des HEEREN in de stad Davids kwam, dat Michal, Sauls dochter door het venster uitzag. Als zij nu den koning David zag, springende en huppelende voor het aangezicht des HEEREN, verachtte zij hem in haar hart.

‘Michal ik roep u.’ - ‘Zie hier ben ik, heer.
Gij hebt den gunst van 't volk gewonnen met uw dans.
Mijn maagden zijn verrukt, - ik niet te zeer.’

‘Hebt gij wel toegezien?’ - ‘Ja heer en vorst.
Een koning zag ik zonder schild of lans.
Een dwaas zag ik met wild ontbloote borst.’

‘Hebt gij mij dan niet lief?’ - ‘Mijn heer, ik leef
Opdat de koning oog en lijf verzink' in mij,
De koninklijke man zich aan mij geev'.’

‘Gij wilt me tot uw knecht. - Ge zijt Sauls dochter wèl.’
‘Ja heer, zijn koningszaad verwekte mij.
Saul sprong niet naakt bij harp en citherspel.’

‘Naakt ben ik knecht van God.’ - ‘Voorzeker heer.
De knechten van uw knechten zijn verblijd.
Een potsenmaker buigt zich tot hem neer.’
‘Ik dans voor 't volk omdat Jahwè het wil.
Geen vrouwenwoorden meer. Ik spreek. Zwijg stil.
Den Heere zal ik zingen, en met macht;
Mijn borst zet uit van Zijn geweld en kracht.

Ik vlucht uw wijd gespreide staatsiebed,
God Zelve blaast door mij als Zijn trompet.
Al wat mijn adem wijdt, wordt vorstlijk nu.
Bij uwe maagden zal ik slapen, niet bij u.

David en Abisag

Zijn haren hangen pegels om zijn wangen,
Zijn huid is dor. Zijn lichaam, als een stronk
verhard, geknoest, zit in zichzelf gevangen.
Zijn voorhoofd is vergeten dat het blonk.

Hij strekt de handen om nog iets te voelen,
Het houtskoolvuur blijft ver, hij is alleen.
Eens was de Heer nabij in 't driftig woelen
Van lied en strijd - maar later ging Hij heen.

Nu zit hij oud en koud en telt de reeks der dagen
Niet meer vooruit; hij wacht in 't oogenblik
op ieder klein gebeur, dat hem de laatste plagen
nog plotseling stellen voor den grooten schrik.

Zijn knechten, schuw, beklagen 't menschlijk lot,
En zoeken, hoe zijn ouderdom te warmen.
Zij weten niet van zijn verdwenen God
En leggen hem een jonge vrouw in de armen.

‘Kind, leid mij uit mijn hof. Breng mij in 't open land.
Ik heb de herders en de kudden zeer bemind.
Ik wierp den slingersteen met vaste hand
naar een ver doelwit, en mijn voet liep met den wind.

Ik vroeg niet naar den Heer, ik zag de sterren staan,
Ik proefde honing en ik dankte slechts de bijen,
De ooftboom reikte mij zijn vruchten aan
als ik mijn leden spelend in het meer liet glijen.

Toen kwam de Godsman die mij zalfde voor den Heer,
Ik boog onder de Hand die mij had aangewezen.
God schenkt aan dien Hij wil de koninklijke eer,
Dus heb ik Hem en niet mijzelf geprezen.

Hij gaf mij mannekracht tot kamp en tot gezang,
Ik sprong Zijn hemel aan om Hem te danken.
Ik rekte mij naar Hem, ik zocht zijn wang, -
Maar als ik neerviel, trilden mij de flanken.

Nu ben ik opgebruikt; tegen mijn zijde slaapt
Gij ongerept in lichte meisjesdroomen.
Gij weet, ik heb vergeefs mijn kracht geraapt
Om eens, ach nog een maal, tot u te komen.

Ik heb 't bestaan den Hoogsten Heer te zingen,
Maar 't oog dat in de zon staart, wordt verblind.
Eer ik mijn plaats onder de aarde vind,
Moet ik weer vrede maken met de aardsche dingen.

Zie hoe de roode zon onder den einder zinkt,
Mijn dag is om in dit gezegend uur
Waarop de avondgoedheid door mijn leden dringt
En 'k in mag slapen bij mijn doovend vuur.

De zon is weg. Ik vind den akker weer
Nu ik niet langer op den hemel schouw.
Ook in het kiemend zaad beweegt de Heer
En in het teeder ademen van een vrouw.

Gezegend zij gij, Abisag, en al de zonen
die gij zult koestren in uw oogenschijn;
Gezegend ook hij die met u zal wonen
en die de wekker van uw lust mag zijn.

Ik zegen allen: - koningen en slaven,
Den ploeger, en den jager in 't ravijn,
Den leeuw en 't lam, de duiven en de raven,
Het zwarte cederwoud en de jasmijn.

Gezegend zij de weide en de schapen,
De bedding en de beek, de barenspijn
der moeders en de lach der knapen. -
Gezegend zij de aarde en zijn wijn.'

Totalitaire ontaarding
Door Dr. M. van Blankenstein

Het is een wilde wereld waarin wij leven. Men zou in de verleiding komen den lof te zingen der schijnheiligheid. Schijnheiligheid getuigt in ieder geval nog van schaamte voor daden, van verantwoordelijkheidsbesef tegenover allerlei begrippen van moraal. De schijnheilige wil, dat zijn daden, die niet stroken met de moraal, door anderen als in overeenstemming met hun moraal beschouwd worden. Hij erkent de superioriteit van menschelijkheid, eerlijkheid, van respect voor een anders rechten. De begrippen van moraal vormen voor hem nog een rem, hoezeer hij ook trachten moge ze te ontwijken. Wat wij nu in de wereld aan gruwelijkheden en laaghartigheden waarnemen, kent geen remmen van dien aard. Het begrip humaniteit wordt in Duitschland, bijwijze van nieuwe moraal, als ‘on-Duitsch’ verworpen. Mussolini maakt zijn berekeningen in menschenbloed: zóóveel Italiaansche menschenlevens voor zóóveel voordeel. Andere dan Italiaansche menschenlevens tellen niet mee. Een dergelijke rekening kan verkeerd uitkomen. De Japanners kunnen op het oogenblik daarvan meepraten. En aan Mussolini komt Spanje allicht duurder dan hij verwacht heeft. Dat heeft dit soort zaken gemeen met ieder ander soort zaken. Men zegt, dat Berbervorsten in Noord-Afrika, die hun krijgers aan Franco tegen betaling afstonden, met valsche bankbiljetten betaald zijn. De negotie herbergt dergelijk risico. Misschien is dat der Berbervorsten zelfs het geringste, daar zij die valsche bankbiljetten zeker wel aan hun onderdanen op voordeelige wijze zullen kwijtraken. De aderlating, die zij hun volk daarvoor laten ondergaan, verandert er niet door van karakter. De berekeningen in menschenlevens van Mussolini en andere meer of minder primitieve machthebbers van zijn soort, behouden het zelfde ‘moreele’ type, om het even of zij al dan niet uit-

komen, en om het even of het gewenschte voordeel er al dan niet mee behaald wordt.

Het gegeven woord dient slechts ter misleiding. Mein Kampf was een leerboek in misleiding, een echt Duitsch product, daar het Duitsch is alles tot een systeem te verheffen en theoretisch te formuleeren en te 'begründen', goed en kwaad. Hoeveel maal heeft de wereld vernomen, dat het nu uit zou zijn met de 'verrassingen', dat het vraagstuk der Joden nu geregeld was, dat de zelfstandigheid van Oostenrijk niet zou worden aangetast! Het is alles speculatie op goedgelovigheid of op optimisme uit hulpeloosheid. Niemand heeft, cynischer, woordbreuk tot een stelsel gemaakt dan Mussolini, die zich zelfs erop beroemt, en die nog slechts onder den druk der uiterste noodzakelijkheid zijn woord zal houden. Mussolini laat zich de 'eer' niet ontnemen, dat het Italiaansche vliegers zijn, handelende op zijn bevel, die de weerlooze burgerbevolking der Spaansche steden teisteren. Af en toe kan men zelfs bij ons vernemen, dat die aanvallen te verdedigen zijn, omdat men de geteisterde steden niet als 'onmilitaire' objecten kan beschouwen. Dit echter is in sommige gevallen heel evident onjuist geweest. En in andere gevallen kon men deze tegenwerping niet laten gelden, omdat de aanvallers geen militaire doeleinden zochten, maar hun bommen wierpen in de drukke winkelstraten op de uren, dat daar het verkeer het drukst was; en dan nog eens terugkwamen, om een moorddadig gebruik te maken van de vooruitberekende omstandigheid, dat het reddingswerk in het hartje van de winkelstad opnieuw een menigte menschen bijeengebracht had.

Mussolini, in zijn roemzucht, gaat in zijn schaamtelooze erkenning van deze dingen heel veel verder dan de Duitschers. Deze gaan hun stillen gang, zonder dit luidruchtig te verkondigen. In zoover staan zij nog dichter bij de schijnheiligheid, die ik hierboven heb geprezen. Het kan echter zeer wel zijn, dat zij slechts voorzichtig zijn omdat zij altijd nog het branden voelen van de striemen, die zij, als verliezers van den oorlog, voor hun gruweldaden tijdens den oorlog, gekregen hebben. Slechts de overwinnaar is daarvoor veilig. En wie is van de overwinning bij voorbaat verzekerd?

De Duitschers verwerpen desniettemin, ook theoretisch, de menschelijkheid. Daarmede, zoo kan men in volkomen ernst in Duitschland hooren verzekeren, heeft het christendom den

Germaanschen geest vergiftigd. Een beroep op de menschelijkheid zal dus steeds onontvankelijk verklaard worden. Bij de jeugd wordt de menschelijkheid er stelselmatig uitgestampt. Een 'gerichtsnotorischer' sadist als Julius Streicher heeft de vrije hand en de middelen gekregen tot bewerking der jeugd. Overtuigender nog als demonstratie van moreele ontaarding dan zijn Stürmer, zijn de prentenboeken voor de jeugd, die hij af en toe uitgeeft. Pornografie, sadisme, leugenachtigheid zijn daar liefelijk dooreengestrengeld, uitsluitend voor de prille jeugd. Het is heel duidelijk een ziek brein, dat in zijn giftigste droomen en fantasieën door een ziek gezag aangemoedigd, en geëxploiteerd wordt. Tot welk doel? Er is deze troost, dat het gezonde gemoed een natuurlijk verweer moet hebben tegen deze weerzinwekkendheden. Bij ons ontleent een Rost van Tonningen, ongebalanceerde geest van ouds, er zijn terminologie aan. Wij Nederlanders hoeven ons door het optreden van dit verschijnsel in ons land niet te laten verontrusten. Het is een infectie als die van de pest: zij is, door normale hygiëne, in een sociaal normaal ingericht land, binnen nauwe grenzen te houden. Bij ons vindt deze pestilentie haar remedie in zich zelf. Zij moet zich tot geïsoleerde gevallen bepalen, die tot 'uitzieken' voorbestemd zijn. In Duitschland schijnt dat anders te wezen. De ellende van na den oorlog heeft dat arme volk zoo geteisterd, dat een volmaakt abnormale vatbaarheid voor dit euvel, zooals voor andere abnormale euvels, daarvoor is ontstaan in kringen, die, ook weer tengevolge van deze ellende, de macht veroverden. Dit is een verklaring, geen verontschuldiging. De dolle hond is ook een arm, ziek creatuur. Dit echter mag ons niet tot zwakheid tegen het beest bewegen. De rat, die de pest overbrengt, is al evenzeer een onschuldig dier.

De moreele verwildering komt in het Duitsche - en Oostenrijksche - volk niet duidelijker tot uiting dan in hun houding tegenover de Joden. Merkwaardig is het te zien, hoe het Engelsche en het Amerikaansche publiek meer en meer gefascineerd toeschouwer worden bij dit verschijnsel. Zelfs de deftige en voorzichtige, om politieke redenen tegenover Duitschland gewoonlijk zeer terughoudende Times zagen wij in deze dagen daarover uit haar evenwicht geraken. Wanneer wij een man zonder noodzakelijkheid zijn eigen vleesch met gloeiende priemen zien doorboren, zijn wij niet

enkel ontzet, maar ook verbaasd. Nog meer ontzet en ook nog meer verbijsterd zijn wij, als wij een man dit met steeds wreeder instrumenten op anderen zien toepassen. Dat is het tafereel, dat Duitschland ons te aanschouwen geeft. Men heeft de Joden niet slechts willen vernietigen; men heeft ook ernaar gestreefd, dat dit met de grootst mogelijke kwelling zou geschieden. Steeds feller zijn de moreele en stoffelijke pijnigingen in het Derde Rijk geworden. Het zwaarst moreel getroffen werden, als het gemakkelijkst bereikbaar en kwetsbaar voor uitstooting, de kinderen. De lichamelijke martelingen daarentegen waren waarschijnlijk in den beginne het ergst en het talrijkst. Daarna heeft het nationaal-socialisme in Oostenrijk gezegevierd, en nu bleek op eens, dat het nog veel erger kon dan in Duitschland. Plundering, moord, kwellende vernedering in het openbaar, kwelling van vrouwen, van ouden van dagen, van zieken en zwakken, zij waren een gruwel voor hen, die het moesten aanschouwen. De roofzucht van de Oostenrijksche nazi's bracht tafereelen te weeg, die men in Duitschland in dien omvang en met zooveel uiterlijk vertoon, nog niet had gekend. Hitler heeft zich in Mein Kampf, als antisemiet, den leerling van het Weensche antisemietisme genoemd. De Oostenrijkers zijn daarop nooit trotsch geweest. Zij noemden hun antisemietisme gemoedelijker, minder barbaarsch dan den Duitschen vorm. In werkelijkheid bleek het, toen het werd losgelaten zooals het Duitsche antisemietisme reeds te voren ontketend was, veel ruwer en onbetoomder nog. De Duitschers zelf moesten ingrijpen, daar de grens tusschen pogrom en platte criminaliteit reeds lang verdwenen was. Toch echter blijken nu de Duitschers opnieuw van de Oostenrijkers te hebben geleerd. Deze schudden de Joden, om het even of zij bleven of emigreerden, zonder omwegen uit. De Joden werd veelal alles, tot het laatste toe, afgenomen. Welvarende bevolkingsgroepen, gelijk in het Burgenland, werden tot den laatsten man tot den bedelstaf gebracht, in sommige gevallen zelfs van ieder bezit ontbloot in booten op de rivier in drift gebracht. Vaak werden de ongelukkigen, na uitplundering, over de grens gebracht, waar zij prompt weer naar hun pijnigers werden teruggekaatst. Het waren nog de gelukkigsten, die als armlastigen Weenen konden bereiken. Een nieuwe ‘moraal’ was daar toegepast, waaraan Berlijn nog niet gedacht, of die Ber-

lijn, door vooroordeelen gebonden, nog niet aangedurfd had. Het stelsel van gijzeling, dat de Duitschers van den beginne af - gelijk ook de Russen - met zooveel virtuositeit hadden toegepast, bleek, door de vindingrijkheid der Oostenrijkers, nog ongeëxploiteerde mogelijkheden te bevatten. Rijke lieden zette men gevangen, en beloofde hun vrijheid en het recht te vertrekken, als zij niet enkel hun in Oostenrijk aanwezig bezit 'vrijwillig' afstonden, maar ook datgene wat zij in het buitenland bezaten. En men ging nog weer verder. In bepaalde gevallen - de Rothschild's kunnen ervan meepraten - eischte men nog een losgeld voor den gevangene van zijn rijke betrekkingen in het buitenland. 'Zijn betrekkingen' is nog wat te beperkt uitgedrukt. Want vrouwen dienden evengoed voor dit doel.

Dat men van hen, die naar het buitenland trachtten te vertrekken, alles wat zij bezaten opeischte, en hen, die men uit het land joeg, alles afnam, was nog niet het uiterste waartoe men ging. Men had cynisme genoeg, de slachtoffers als een goeden uitweg het gebruik van den gasslang of een sprong uit het venster dringend aan te raden.

De gruwelen hebben zich niet tot de Joden beperkt. Vele goede katholieken heeft vreeselijk lot getroffen. Grootmoedigheid hoort ook weer tot de opgeruimde inventaris van de verouderde moraal. Een dapper tegenstander ontziet men vooral niet; hij, en niet de lafaard is gevaarlijk. De man, die dit het eerst heeft beseft en ernaar handelde, is de grootmachtige der Russische Tsjeka, Dzjerzjinski, geweest. Hij sprak met oude vrienden, oude mederevolutionnairen, die echter den bolsjewiekschen koers geweigerd hadden te volgen ongeveer op deze wijze: 'Ik ken en waardeer je van ouds. Je bent een man van sterke overtuiging, die met geen enkel middel voor ons te winnen is. Daarom ben je een gevaar, en moet ik je laten doodschieten. Wat doet ons leven ertoe, in dezen tijd, nu het geluk van miljoenen slechts met consequent beleid kan worden opgebouwd? Ja, je vrouw en kinderen, dat begrijp ik, die veroorzaken je bekommering. Maak je niet ongerust. Daarvoor zorg ik. En dan gebeurde alles, zooals Dzjerzjinski, de man van de zachtheid van een Robespierre, die doctrinarisme tot de wreedheid van een Robespierre bracht, het had gezegd.

In Oostenrijk gebeurde dat nog leelijker, gelijk het te Berlijn

reeds leelijker was gebeurd. De concentratiekampen hebben, vooral in den beginne, kunnen getuigen van menschenoffers, gebracht aan persoonlijken wrok, maar ook van wraakoefening op sterke tegenstanders. De doodenlijst van 30 Juni 1934 bevatte menigen naam, waarvan alle ingewijden wisten, welke hater in hooge positie dien naam er op had gebracht. Hatelijk was bovenal, dat van goede katholieken officieel gezegd werd, dat zij zelfmoord gepleegd hadden. Vooral in de omgeving van Von Papen was dit verschijnsel op te merken. Zijn beide naaste medewerkers te Berlijn ondergingen op 30 Juni 1934 dit lot. Nu heeft het te Weenen wederom zijn naasten medewerker getroffen.

Maar te Weenen heeft men geen 17 maanden gewacht. Majoor Fey - streng katholiek - 'pleegde zelfmoord' met zijn heele familie. Ieder wist, wat dit beteekende. En velen ging het zoo, en velen gaat het nog zoo. De mortaliteit onder de naar Dachau getransporteerde Oostenrijkers is groot. Het is, of de moordlust niet uitgewoed raakt. En te Weenen tiert de zelfmoordepidemie onverzwakt voort.

Stelselmatig echter, en niet handelend naar het geval, gaat men tegen de Joden te werk. Bij hen maakt men geen onderscheid. Zij zijn geen gevaarlijke tegenstanders, zijn het in Oostenrijk reeds heel lang niet meer geweest. Maar men kent geen respijt in de vervolging. En het is niet enkel om de uitschudding alleen te doen. Men heeft geen geduld, gelijk de Duitschers, die er jaren aan besteden, de Joden te elimineeren, die met hen een spel spelen als de kat met de muis, waarvan nu echter voor niemand meer het einde twijfelachtig zijn kan. Het Duitsche spel heeft voordeelige kanten, voor beide partijen. De slachtoffers zelf hebben er meer tijd tot 'afvloeiing' door gekregen, de eersten hebben nog, onder vergelijkenderwijs gunstige omstandigheden, het buitenland erdoor kunnen bereiken. Ieder kwartaal werd de uitplundering der vertrekkenden grondiger, werden de mogelijkheden, een wijkplaats voor hen te vinden schaarscher. De eerste uitgewekenen, wier uitdrijving reeds ontzetting wekte, hebben het, in het licht van de tegenwoordige omstandigheden beschouwd, 'goed' gehad. De Duitschers van hun kant hebben groot voordeel gevonden in hun methode, doordat de joodsche kwestie, hoe klein het percentage der Joden in Duitschland ook moge geweest zijn, hun meer dan vijfjaar lang stof

leverde tot felle demagogie, hun vijf jaar lang altijd weer denzelfden zondebok ter beschikking stelde voor alles, wat teleurstelde, voor ieder falen van het stelsel. Vijf jaar lang kon men het volk overstelpen met een prikkelende litteratuur en met opzweepende welsprekendheid over dit ééne onderwerp, waardoor de, van vele ongelegen onderwerpen afgehouden openbare meening op 'onschuldige wijze' werd bezig gehouden. De joodsche kwestie, levendig gebleven door de jaren, is de hen geweest, die voor het bewind te Berlijn altijd weer de eieren legde van de grondstof, waaraan dat bewind behoefte had. In Oostenrijk is men bezig dit nuttig stuk pluimvee in den kortst mogelijken tijd uit zijn lijden te helpen.

Nu echter heeft blijkbaar ook in de oogen van Berlijn het spel lang genoeg geduurd. De 'openbare meening' wordt er weer voor aan het werk gezet. Het zelfde Berlijn, dat Europa doet daveren van zijn kreten, als in een of ander plaatsje van Tsjechoslowakije een dronken soldaat of een gek geworden politieagent een Duitsch ingezetene des lands lastig valt, en daaruit dan de gevolgtrekking maakt, dat in Tsjechoslowakije geen recht en orde meer bestaan - dat zelfde Berlijn kan niet meer instaan voor zijn 'in verontwaardiging geraakte' bevolking in eigen land. Men heeft den Joden in alle kleine plaatsen, en in vele provinciesteden van Duitschland het bestaan volstrekt onmogelijk gemaakt. De uit hun brood gestootenen moesten armlastig worden, maar, daar de overheid hen niet steunde, was er in hun eigen streek niemand, die de zorg voor hen op zich kon nemen. Zij moesten wel hun toevlucht nemen tot de groote steden, en zelfs daarin hadden zij niet meer veel keus. Berlijn verdiende in veel opzichten de voorkeur. Daar zijn de meeste en de rijkste Joden, en daar bestonden nog de ruimste fondsen om de ellende onder de opgejaagden te bestrijden. Berlijn is ook de stad, waar misstanden en wangedrag van de overheid nog het meest tot de buitenwereld doordringen, en waar de altijd nog schroomvallige overheid dus het voorzichtigst is. Daar zijn de legaties en daar zijn de buitenlandsche dagbladcorrespondenten. In het Rijk kan veel gebeuren en gebeurt veel, zonder dat een haan ernaar kraait. Slechts bij toeval komen dingen aan den dag, die het recht geven tot zeer sombere voorstellingen van de wreede willekeur, die in Duitschland den scepter zwaait. Te Berlijn zijn nog vele 'kraaiende hanen'. Ook

deze zijn van het toeval afhankelijk, bij het verzamelen van hun stof. De kranten zwijgen, de politie zwijgt, de burgerij is vreesachtig in het doen van mededeelingen. Desniettemin wordt in Berlijn nog veel bekend, en heeft de overheid daar zich meestal tot zekere terughouding genoopt gezien. Joodsche zaken genoten uit dien hoofde nog eenige bescherming tegen uitroeiing, koopers, in joodsche winkels, patiënten van joodsche dokters werden, voorzoover zij geenerlei ambt bekleedden in of bij het regime, betrekkelijk weinig, en niet al te schrikwekkend, lastig gevallen. Zoo kon de joodsche gemeenschap te Berlijn voortgaan, meer voor de slachtoffers der vervolging te doen dan eenig andere gemeente in het Rijk.

Overheid en al dan niet geuniformeerd gepeupel hebben samengewerkt. De overheid liet avond op avond razzia's houden in de café's, nog in het bezit van Joden of door Joden bezocht. Dit had tweeërlei ‘nuttig’ effect. De bezoekers werden geterroriseerd tot wegblijven uit de zoo onveilig geworden gelegenheden. En verder moest de Joden worden duidelijk gemaakt, dat zij binnen de muren van hun woning hadden te blijven, en dat ontspanning in Duitschland voor hen niet meer was weggelegd. Ook uit de bioscopen werden zij tegelijkertijd verdreven. Verder werden nieuwe bepalingen aangekondigd, waarin het opzeggen van huishuur aan joodsche huurders niet meer enkel van den wil van de huiseigenaars afhankelijk werd gemaakt, maar waardoor deze opzegging door overheid of door andere huurders kon worden afgedwongen. De vervolging werd dus tot binnen de muren der woningen voortgezet.

Terwijl dit gebeurde werden te Berlijn, centrum van recht en orde en strenge discipline, de ruiten van joodsche winkeliers ingeslagen, werden de muren en niet-ingeslagen ruiten van joodsche winkeliers met verschillende kenmerken beklad. Dit avond aan avond. Correspondenten van groote en voorzichtige buitenlandsche bladen wisten te verhalen van gevallen van mishandeling van Joden, die zij zelf hadden gezien. Nu zou dan de Joden het verblijf in Duitschland voorgoed onmogelijk worden gemaakt. Dat bleek niet enkel uit deze feiten.

Nog steeds gaat men in Duitschland minder onmiddellijk te werk dan in Oostenrijk. In Duitschland vergunde men totnogtoe de Joden den uittocht met hun vermogen, op een wijze echter, waarbij van dit vermogen bijna niets overbleef.

De correspondent van het Handelsblad te Berlijn rekende dezer dagen zijn lezers voor: Een Duitsche Jood, in het bezit van 100.000 mark, die emigreeren wil, heeft onmiddellijk al 25 pct. als Kapitalfluchtsteuer te betalen. Door het overbrengen van zijn marken in Auswanderermarken slinkt zijn kapitaal van 75.000 mark tot 12.000 mark. Daarvan trekt de Rijksbank nog 3 pct af voor transfer en bankonkosten. De rest krijgt hij dan inderdaad in vreemde munt getransfereerd. Dit is theorie. Reeds een jaar geleden kwam hier een Duitscher aan, die van een millioen mark, waarvoor hij zijn zeer groote, industrieele onderneming van de hand had moeten doen, bij transfereering slechts 57.000 volwaardige marken overhield. Er zijn velerlei manieren om dat te bewerken. In den laatsten tijd wordt van alles wat sedert 1933 aangeschaft is, ook v a n k l e e d i n g s t u k k e n, de, voor kort daarvoor zeer verzwaarde, Kapitalfluchtsteuer geheven. Oneindig vindingrijk zijn de Duitschers in het uitdenken van middelen tot onteigening.

Het emigreeren is moeilijk, ook zonder geld, en als men de hinderpalen in het buitenland buiten beschouwing laat. Vele Joden heeft men hun pas afgenomen. In Oostenrijk heeft men nu het stelsel dat men Joden tegen hun wil over de grenzen zet, maar hen maanden op de noodige documenten laat wachten, als zij zelf het recht tot het verlaten van het land aanvragen. In Duitschland zijn de zwarigheden, die men het land vrijwillig verlatende joden in den weg legt, al niet minder groot. En Goering heeft onlangs in een rede verklaard, dat uit Weenen, waar 90 pct der Oostenrijksche Joden gevestigd waren, de Joden binnen korten tijd zullen moeten verdwijnen. In Duitschland is men thans begonnen, de vermogens van alle Joden in Duitschland - zelfs de bezittingen van buitenlandsche Joden, waartoe op geen manier een formeel verdedigbaar, Duitsch recht te scheppen is - te registreeren, ten einde ze ten bate van den staat te gebruiken. De Duitsche staat zal in zijn geldverlegenheid nu vooreerst door een uitplundering der Joden geholpen moeten worden. De ondernemingen der Joden zullen aan ‘Ariërs’, of aan den staat worden overgedaan, en de eigenaars zullen worden betaald met schatkistbiljetten, waarvan de toekomstige waarde meer dan twijfelachtig is. In ieder geval is de staat daardoor alvast aan veel geld geholpen. En voor welk ge-

deelte van de waarde zullen de bezittingen worden ‘geliquideerd’? Men zal waarschijnlijk weer niet zoo ver gaan als in Oostenrijk, waar men eenvoudig onteigent met een fictieve ‘schadeloosstelling’, en waar men Joden hun goede huizen boven hun hoofden voor eenige honderden schellingen heeft ‘afgekocht’.

Nog wat aarzelend, komt het Derde Rijk Oostenrijk achterna. Maar het tempo versnelt. Men heeft te Berlijn de teleurstellende ervaring moeten opdoen, dat de buitenwereld thans, na vijf jaren, nog volstrekt niet is afgestompt voor de barbaarschheden van het Duitsche regime. Wat nu gebeurt, wekt in de beschaafde wereld, ondanks alle gruwelen van de fascistische oorlogvoering in allerlei landen, nog evenveel verbazing en afschuw, als de gruwelen van den eersten tijd van het regime, ja, meer nog zelfs, omdat alle ongeloof in de buitenwereld, na al te pijnlijke bewijsvoering, is verdwenen. Niet aan de barbaarschheden is men gewend geraakt, maar aan het bewustzijn, dat het Duitsche volk voor deze ongeloofelijke dingen niet te goed, te beschaafd is gebleken, gelijk wij allen eerst wilden gelooven.

Naar het Oosten, naar Polen, naar Roemenië, naar Hongarije, van aard zeer ontvankelijke landen voor deze dingen, waarvoor wij eens het Duitsche volk onontvankelijk geloofden, slaat deze infectie gemakkelijk over. Het Noorden, het Westen, ten deele ook het Zuiden, en bovenal Amerika, toonen een toenemenden afschuw. Het is geen louter genoegen meer Duitscher te zijn in een groot gedeelte der buitenwereld, in Engeland reeds niet, maar vooral niet in de Vereenigde Staten. Bij ons wordt de pers, vooral in het kielwater van de Engelsche groote bladen, mededeelzamer over deze dingen. Bij ons werkt de infectie slechts in te voren ziekelijke gemoederen, en drijven sommige lieden, die het, ondanks hun politieke sympathie voor Duitschland, te voren weigeren te aanvaarden, nu handel met het virus, ter verlevendiging van een verloopend politiek standje.

Wij allen echter zijn niet meer dezelfden in verdraagzaamheid, in afschuw voor barbaarschheden, in verantwoordelijkheidsbesef voor hetgeen er aan verwildering is in onze wereld. Wij allen zijn verdraagzamer of afgestompter geworden tegenover de verschijnselen van de totalitaire ontaarding.

Strekkingen
Door C.L. de Ligt-van Rossem

VIII

In ‘De Stem’ is naar aanleiding van Huxley's literair werk, in het bizonder van ‘Eyeless in Gaza’, de aandacht gevestigd op wat men zijn bekering zou kunnen noemen. Sedert enkele jaren is hij een der voormannen der engelse vredesbeweging, en heeft op dit gebied al heel wat gepubliceerd. Behalve verschillende brochures voor de Peace Pledge Union, schreef hij in 1936 een kleine ‘Encyclopaedia for Peace’ en in 1938 een werkelijk encyclopedisch werk ‘Ends and Means’. De schrijver stelt daar een onderzoek in ‘naar het karakter van idealen, en de methoden om ze te verwerkelijken’.

Zijn grondstelling is, dat gewenste resultaten niet kunnen worden bereikt, indien doel en middelen niet met elkander in overeenstemming zijn. Huxley hecht, evenals we dit zagen bij Krishnamurti, grote waarde aan a w a r e n e s s , bewustwording of inzicht, waarbij ook het gevoel en de wil, dus de hele mens betrokken is. Hoe wijs vindt hij de Boeddhisten, die onbewust-zijn tot een der grootste zonden rekenen! In tegenstelling echter met Krishnamurti, die, enigszins eenzijdig, het heil alleen ziet in een persoonlijke verandering door het opgeven van het Ik, waaruit dan vanzelf een algehele verandering van de samenleving zal volgen, ziet Huxley veel evenwichtiger, de onophoudelijke wisselwerking tussen de ontwikkeling van de enkeling en de ontwikkeling van de maatschappij. Het gaat niet aan, zegt hij, al het verkeerde in de hedendaagsche samenleving terug te brengen tot één enkele oorzaak. Dit is een al te simplistische kijk, die de waarheid verwringt.

Het doel waarheen de mensheid streeft, is voor ieder duidelijk, zegt Huxley. Van Jesaja tot en met Marx waren alle profeten het er over eens, dat eenmaal de tijd zal aanbreken,

wanneer vrede en vrijheid, gerechtigheid en broederschap op aarde zullen heersen. De middelen om dit te bereiken geven echter meer moeilijkheden. De voorstelling die men zich maakt van de ideale mens, is, evenals alles, aan mode onderhevig en verandert in verschillende tijden van aspekt. Tenslotte bestaat er tussen de verschillende opvattingen toch overeenkomst, aangezien sinds 3000 jaar voor alle wijzen en profeten de ware weg die was van n o n - a t t a c h m e n t, het los zijn van de dingen, eerste voorwaarde tot zelfbevrijding. Ook is het, meent Huxley, duidelijk, dat werkelijke vooruitgang, vooruitgang is in naastenliefde. De questie is nu, hoe de tegenwoordige maatschappij, waarin juist een al groter gebrek heerst aan menselijkheid, veranderd kan worden in de normale samenleving, waarvan de wijzen en profeten spreken. Dit te onderzoeken is het doel van 'Ends and Means' dat voor een groot deel, zoals de schrijver het uitdrukt, een soort kookboek met recepten voor sociale vernieuwing zijn zal.

Daar de maatschappelijke ongerechtigheden vele zijn, zal ook de genezing op verschillende gebieden gezocht moeten worden: zowel op het terrein van politiek, ekonomie, opvoeding, godsdienst en wijsbegeerte, als op het gebied van het persoonlijk gedrag. In tegenstelling met Krishnamurti die zijn medemensen van alle tradities, geloven en gewoonten tracht los te maken, hecht Huxley grote waarde aan goede tradities en gewoonten, en ook aan wat hij noemt p r e v e n t i v e e t h i c s, het voorkomen van moeilijkheden door het scheppen van omstandigheden, waarbij ongunstige karaktertrekken, zoals zelfzucht, machtsdrift, gewelddadigheid, enz. geen, of zo min mogelijk, kans krijgen zich te ontwikkelen, terwijl daarentegen de goede kanten in de mens, hulpvaardigheid, zelfopoffering, samenwerking worden gewekt en gesterkt. 'Gelegenheid schept de dief, maar evenzeer een goed mens.' Intussen moet men een karakterverandering die onbewust plaats vindt en alleen berust op gunstige omstandigheden, zonder dat ook het inzicht en de wil er bij betrokken zijn, niet overschatten: zo'n verandering is zelden fundamenteel. Wanneer een traditie bestaat zoals b.v. in Engeland die wreedheid tegengaat, heeft dit ongetwijfeld invloed op de behandeling van kinderen, dieren en hulpbehoe-

venden. In de engelse koloniën echter merkt men van die traditie niet veel meer!

Toch is het tegengaan van gewelddadigheid in al zijn vormen voor Huxley een eerste eis voor het verkrijgen van diepgaande sociale hervormingen. Wanneer het geweld eenmaal is aanvaard en wordt gebruikt, is het zeer moeilijk er weer van terug te komen. Hoe meer geweld, hoe minder kans van slagen, omdat nu eenmaal een doel niet kan worden bereikt met verkeerde middelen. Ook werkt geweld door, en schept konsequenties die men aanvankelijk niet voorziet: aan de napoleontische oorlogen dankt bijna de hele wereld nu de konskriptie; de wereldoorlog maakte ijzeren diktaturen mogelijk, enz.

Gezien de menselijke behoudzucht, acht Huxley het wenselijk om in sociaal opzicht zeer voorzichtig te werk te gaan en geen verbeteringen te forceren, al zijn ze nog zo gewenst, wanneer de meerderheid van de mensen deze psychisch niet aan kan, omdat dit verzet of opstand uitlokt, die alleen weer gewelddadig kan worden onderdrukt. De schrijver herinnert aan de egyptische koning Achnaton die met zijn maatregelen zijn tijd te ver vooruit was en tevergeefs trachtte aan zijn volk vernieuwingen op te dringen. Veel wijzer is het middelen aan te wenden, waarmee men reeds min of meer vertrouwd is en die al worden aanvaard, zoals thans b.v. koöperatie, produktieve associatie en andere bestaande instellingen en methoden, wier werkzaamheid kan worden uitgebreid en ten goede beïnvloed. Een beter belastingstelsel en hogere successierechten, kunnen z.i. het invoeren van een maximum inkomen of bezit mogelijk maken. Kleine, geleidelijke veranderingen dus. Dezelfde voorzichtige taktiek geldt echter ook voor absoluut noodzakelijke, diepgaande hervormingen. Om b.v. de kapitalistische maatschappij te veranderen is een verbetering van het produktiestelsel noodzakelijk, waarbij de winst wordt uitgeschakeld. Daartoe is het tenslotte alleen nodig de grote ondernemingen te hervormen, terwijl de kleine kunnen blijven bestaan. Uit deze voorbeelden blijkt, hoe Huxley, typisch Engels, altijd wegen tracht aan te geven, die geen hevige oppositie zullen wekken, maar aansluiten bij wat psychisch mogelijk is.

Behalve dat de geestelijke sfeer in harmonie moet zijn met de

in te voeren sociale verbeteringen, mogen ook de politieke verhoudingen en de te gebruiken middelen er niet mee in strijd zijn. Onder een diktatoriale regering, die uiteraard onwetendheid, passiviteit, angst en volgzaamheid kweekt en tevens gezags- en machtswellust wekt, kan welke goede sociale vernieuwing ook, nooit leiden tot vrede, recht en samenwerking van vrije, aktieve en welbewuste persoonlijkheden. Ze leidt onvermijdelijk tot onderdrukking, geweld en waarschijnlijk gewapende opstand. Het is daarom duidelijk, dat de weg tot verbetering van de maatschappij in politiek opzicht alleen die zijn kan van decentralisatie en steeds meer zelfregering. S e l f - g o v e r n m e n t is een van de centrale begrippen van Huxley's sociale opvattingen.

Is hiervan echter wel iets te verwachten in landen die zich stelselmatig voorbereiden tot oorlog? Oorlog en oorlogsvoorbereiding kunnen alleen doelmatig werken in een sterk gecentraliseerde staat. Hieruit volgt, dat een land dat zich met alle macht wapent, uiteraard ophoudt demokratisch te zijn, terwijl anderzijds een gecentraliseerde, totalitaire staat weer een groter gevaar inhoudt voor oorlog.

Huxley ziet hoe in de tegenwoordige maatschappij iedere grondige sociale hervorming vastloopt op oorlog en oorlogsvoorbereiding. Hij gaat na wanneer en hoe de oorlog is ontstaan en vraagt zich af, of het verband tussen kultuur en oorlog noodzakelijk, onontkoombaar is? Hij troost zich met de gedachte, dat de menschelijke 'natuur' zo soepel is, dat er geen reden is, waarom we ons niet zouden kunnen verlossen van de oorlog, wanneer we dit werkelijk wensen, en op de goede manier te werk gaan, evenals we immers verlost zijn van de vervelende noodzakelijkheid om iedere keer, dat een maîtresse, echtgenote, of vrouwelijk familielid zich laat verleiden, een 'crime passionnel' te begaan. Al de tot nu toe bestaande en officieel erkende middelen tot oorlogsverhindering, lijden aan de een of andere van de twee hoofdeuvelen: of ze zijn wezenlijk verkeerd en kunnen dan slechts verkeerde resultaten voortbrengen, zoals een eventueel politieleger, dat niets met politie, maar alles met een leger te maken heeft, of de sankties in het volkenbondspakt, die eerder als een nieuw oorlogsgevaar te beschouwen zijn dan als een middel tot vrede; of wel het zijn goedbedoelde instellingen, die evenwel

niet in staat zijn iets van belang uit te richten, hetzij omdat er een verkeerd gebruik van gemaakt wordt, hetzij omdat ze stelselmatig worden gesabotteerd: het Haagse Gerechtshof, ontwapeningskonferenties enz.

Wanneer dus officiele instellingen en politici niet bij machte zijn, om ons nader tot de vrede te brengen, blijft er, konkludeert Huxley, niets anders over dan dat individuen en groepen de nodige veranderingen teweegbrengen. Maar hoe? Geweld brengt stelselmatig weer nieuwe vormen van geweld voort, en de pogingen om verbeteringen in te voeren door ze met geweld op te leggen, zijn bij voorbaat gedoemd tot mislukking. Hieruit volgt, dat alleen niet-gewelddadige middelen het gewenste resultaat kunnen waarborgen, en daaruit volgt weer, dat de publieke opinie de hervorming gunstig gezind moet zijn. Vandaar het grote belang - maar ook gevaar, alles kan immers ten goede en ten kwade worden gericht - van propaganda, reklame en suggestie.

Aldous Huxley heeft zoeven voor de film een satire geschreven, bijwijze van waarschuwing, op het reklamewezen; in verband waarmee hij nu in Hollywood is, waar zijn senario waarschijnlijk in beeld zal worden gebracht. En zonder twijfel zullen de lezers van ‘Brave New World’ zich nog zijn benauwend vizioen herinneren van een toekomst waarin de mensen dank zij de z.g. weldaden van een intens ontwikkelde wetenschap en techniek, wensloos gelukkig zijn geworden, maar zich niet bewust zijn, dat zij ondertussen zijn doodgesuggereerd en -gekonditioneerd.

De tegenwoordige diktators zijn, wat het laatste betreft, met hun bevolking al een goed eind op dezelfde weg; eerst onderwijs en opvoeding in propaganda gedrenkt, daarna een gekontroleerde pers, gekontroleerde cinema, gekontroleerde literatuur en gekontroleerde radio's. Weldra komt daar de televisie bij. Het zou Huxley dan ook niet verwonderen wanneer nog weer nieuwe, nog meer geperfektionneerde middelen van suggestie zouden worden aangewend. Inspuitingen met zekere chemische stoffen die de slachtoffers weerloos tegen suggestie maken, worden bij processen hier en daar wellicht reeds gebruikt. In ‘Brave New World’ laat Huxley een paar door een toeval aan de eenvormigheid ontsnapte individuen een revolutie beginnen en in ‘Ends ands Means’ ontwikkelt hij

dezelfde gedachte, n.l. het toedienen van een tegengif, een tegensuggestie, door woord en daad, in de zin van voorbeeld, door welbewuste individuen en goedwillende groepen.

Grote behoefte bestaat er z.i. aan schrijvers die typen scheppen welke het jonge geslacht trachten te imiteren. 'De opvoedende kracht van de literatuur bestaat in hoofdzaak in het scheppen van mytische, historische of fiktieve voorbeelden die men kan navolgen.' Als zodanig zullen zij opvoeders zijn van een nieuw mensentype, waaronder Huxley verstaat: mensen die intelligentie paren aan goedheid. Jammer genoeg echter, meent hij, zijn de meeste schrijvers nog mensen van de oude stempel. Zelfs wanneer ze revolutionnair zijn, denken ze nog in waarden, die wezenlijk samenhangen met de hedendaagse maatschappij. Grote behoefte bestaat er ook aan mensen die ophouden hun intellekt te misbruiken tot het uitdenken van 'geperfektionneerde middelen voor verkeerde doeleinden', zoals uitvinders en technici, die door hun kennis hun regering helpen met altijd groter doelmatigheid massamoorden te organiseren.

Het spreekt van zelf, dat Huxley veel aandacht heeft voor de questie van opvoeding en onderwijs. Alle diktatoren en hervormers immers hebben altijd getracht het jonge geslacht te beïnvloeden. Toch, meent Huxley, is de invloed van de opvoeding dikwijls overschat, evenals door de psychologen de invloed van de eerste kinderindrukken is overdreven. De bewaar- of voorbereidende scholen zijn tegenwoordig meestal uitstekend, de middelbare scholen heel slecht. Toch zien we, dat er van het goede van die eerste scholen heel weinig, maar van het verkeerde van de latere opvoeding veel blijft hangen. Hij vraagt zich zelfs af, of er wel veel zou veranderen wanneer de jeugd tot het eind toe werd opgevoed in een geest van koöperatie en zelforganisatie en ze daarna werden losgelaten in een maatschappij gegrond op hierarchie, concurrentie en maatschappelijk succes. Hij gelooft, dat er een tijd van grote verwarring voor die jonge mensen zou ontstaan en daarna een geleidelijke aanpassing aan de heersende toestanden en opvattingen. 'Het praktische leven is de degelijkste van alle leermeesters.'

Wat is nu eigenlijk te verstaan onder goede opvoeding? In ieder geval alles wat leidt tot vrijheid, gerechtigheid en vre-

de. Wanneer we zien, dat militarisme en passieve gehoorzaamheid het gevolg zijn van uiterlijke dicipline en onderdrukking, bestaat dus goede opvoeding in het tegenovergestelde: het wekken van zelforganisatie, vrije samenwerking en verantwoordelijkheidsgevoel. In het algemeen moet de opvoeding worden gericht op n o n - a t t a c h m e n t . Het tegenwoordig onderwijs brengt inplaats van persoonlijkheden, meest slechts papegaaien, specialisten en z.g. intellektuelen voort. Deze laatsten kunnen hun kennis samenvatten en ordenen in een zeker schema, maar dit schema staat geheel buiten het werkelijke leven, en mist het verband met het doel dat de mensheid nastreeft. Werkelijk modern onderwijs behoort rekening te houden met de verschillende typen van mensen, doch hoezeer ook hun belangstelling naar gelang van hun type zal verschillen, één interesse hebben ze allen gemeen, n.l. de mens en de mensheid. Wetenschap en ervaring moeten op menselijke waarden worden gericht. Alle leerstof voor hoger onderwijs moet steeds weer in verband worden gebracht met sociologie, psychologie en moraal.

Het leven evenwel is een geheel en verbeteringen op een enkel gebied zullen niet veel uitwerken, wanneer niet tegelijk grote veranderingen op andere gebieden plaats hebben. Twee hoofdvoorwaarden zijn noodzakelijk voor de verwerkelijking van een betere samenleving, n.l. een gezonder sociaal-economische organisatie en werkelijke vrede. De voorbereiding hiertoe ziet Huxley als het werk van toegewijde personen en van goedwillende groepen. Wanneer men in de geschiedenis de religieuze orden nagaat, ziet men dat er altijd mensen zijn geweest die vaak met grote toewijding en zelfopoffering een taak vervulden van menselijke naastenliefde, die hun medemensen niet op zich wilden of konden nemen: het verzorgen van zieken, het spijzigen van armen, het geven van onderwijs, enz. Huxley ziet nu als taak van toekomstige gemeenschappen, het geven van een voorbeeld voor een nieuwe samenleving. Hij stelt zich kleine produktieve associaties voor, waar een strenge zelftucht heersen zal, en de leden, alvorens ze definitief toetreden, een lange proeftijd zullen hebben door te maken. De omstandigheden in de kleine samenleving zullen zo zijn, dat eigenbelang, bezits- en machtsdrift geen of weinig kans hebben zich te ontwikkelen, terwijl

men zich tegelijk zal oefenen, door middel van meditatie en in alle verhoudingen van mens tot mens en groep tot groep, in los zijn van de dingen en een vreedzaam, bovengewelddadig gedrag. Hij wijst erop, hoe de praktijk hiervan meer en meer veld begint te winnen; op allerlei gebied, gevangeniswezen, behandeling van waanzinnigen, wilden enz., waar men vroeger met dwang optrad, komt men ervan terug, omdat blijkt hoeveel meer met bovengewelddadige middelen kan worden bereikt.

Huxley noemt zich een r a t i o n a l h u m a n i s t. Wat nodig is, zegt hij, is een praktische moraliteit die in de hele mens doorwerkt, een ethiek die zowel op het gebied van het lichaam als het intellekt, het gevoel en de geest, door middel van sport, opvoeding en onderwijs, religie en wijsbegeerte, alles tegengaat wat verzwakt, beperkt, gehechtheid kweekt, en alles bevordert wat de mens in staat stelt zich open te stellen en zich 'te verenigen met het oneindige dat ieder in zich draagt'. Liefde en intelligentie zijn de hoofdkwaliteiten; zonder deze zullen de kleinere deugden altijd weer kans hebben om voor een verkeerd doel te worden aangewend. In enkele woorden samengevat is zijn philosofie deze: alles wat bindt en scheidt, is slecht, alles wat verlost en verenigt, is goed, wat, zoals we vroeger zagen, ook Krishnamurti's opvatting weergeeft.

Het is voorlopig moeilijk zich Huxley zelf in een kolonie van humane rationalisten voor te stellen. Ook lijkt zijn philosofie wat betreft de kosmische eenheid wel erg in de studeerkamer uitgedacht. Wie op het land of in de tuin werkt, weet uit ervaring, dat de strijd om het bestaan kosmische eenheid slechts zeer betrekkelijk toelaat. Wanneer er gekweekt wordt, moet er worden gedood. Een eenheidsbeleving met slakken, mollen en muizen en allerlei ander 'ongedierte' dat men daarop vernietigt, is van een hypokrisie en vals gevoel, waarvan Huxley de eerste zal zijn om te gruwen. Zelfs Gandhi's geweldloosheid houdt op bij de apen die zijn kultures vernielen. Waarom echter zo ver gegaan? Op het gebied van menselijke solidariteit en naastenliefde is volgens de wijze, die Huxley aangeeft, reeds meer dan genoeg te verwerkelijken.

Critisch bulletin

François Mauriac en zijn Therese-figuur
N.a.v.: F. Mauriac, Plongées Editions Grasset, Parijs

I

'Dit boek moest eerst "Thérèse" heeten', zegt Mauriac in zijn Woord-vooraf, en deze verklaring is van groot belang.

Thérèse Desqueyroux, de heldin van den roman die haar naam tot titel kreeg, en van 'La Fin de la Nuit', is een Mauriac obsedeerende figuur geworden[1)], zoozeer dat zij, gelijk de Salavin-figuur in Duhamel, in haar schepper eerst sterven zal, wanneer deze haar heur geheele taaie, vaak daemonische levenskracht zal hebben laten opgebruiken. Tot zoolang blijft zij aan zijn hart vastgezogen als een vampyr, tot zoolang lijdt hij onder den beet van haar levenswil en haar wrok. Zij is zijn beklaagde en zijn beul; maar ook is zij het kind dat hij voedt met zijn hartebloed en dat hij lief heeft om haar opstandigheid. En is, zoo heeft hij eens gevraagd, de Verloren Zoon den vader alleen lief boven zijn andere kinderen, om zijn bekeering? Is het niet juist óm die persoonlijkheid-bevestigende opstandigheid?

Geen beter, geen eenvoudiger manier om Mauriac en Duhamel te vergelijken dan door de tegenover elkaar gestelde ontleding van de psyche van hun beider projectie, hun beider 'excarnatie': Salavin en Thérèse Desqueyroux: den ongelukkige die het goede zoekt en deernis opwekt bij wie met zijn menschelijk-mislukt streven naar heiligheid pogen saam te werken; - en de rampzalige vrouw, die zich heel haar leven lang tracht te wreken over een vernedering, en die wraak ommunt in hartstochtsroes en vernielzucht. De ééne: die zich tot God zoekt te verheffen door den menschenbroeder te dienen; de andere: die zich met hand en tand tegen God te weer stelt, door den mensch met hààr, uit eigen lijden geboren, slechtheid te besmetten.

Wat Thérèse voor Mauriac beteekent, heeft deze bij vorige gelegenheden in zijn letterkundige confidenties meegedeeld. Hij is bovenal voor haar v e r a n t w o o r d e l i j k . Haar aan haar lot overlaten na haar ongelukkig te hebben gemaakt, zou voor zijn Christenhart onverantwoord zijn. Ook mag hij haar niet dooden: zij moet, als een menschelijk schepsel, 'tot haar Maker terugkeeren': sterven in hèm. Eens heeft hij gepoogd, haar te laten gaan. Aan het eind van

1) Cf. Amélie Fillon's uitstekende studie 'François Mauriac' (Ed. Malfère, 1936, p. 196).

‘Thérèse Desqueyroux’ bekent Mauriac het: ‘Ayant gagné la rue, (elle) marcha au hasard’. En acht jaar later komt, in ‘La Fin de la Nuit’ de beschrijving van Thérèse's somberen levensavond, maar nog niet de ‘conclusie’, nog niet haar, door Mauriac vaderlijk verhoopte, terugkeer tot God[1)], en wéér kan hij haar nog niet laten sterven.

Aanvankelijk heeft Mauriac reeds in ‘Thérèse Desqueyroux’ zijn heldin willen ‘bekeeren’: later heeft hij zijn psychologisch begrip laten zegevieren over zijn strekkingsmoraal en tijdens haar levenslang rijpingsproces, haar natuurlijke zedelijke evolutie en haar ‘vrijen wil’ gerespecteerd. In zijn jeugdwerken heeft de schrijver gewoonlijk de moeilijke situaties waarin hij zijn helden verwikkeld zag, door God laten in 't reine brengen, maar dit deugde niet: ten eerste litterair niet (en daardoor behooren ‘La Chair et le Sang’ en ‘La Robe Prétexte’ tot zijn onrijp werk) en ten tweede ideologisch niet, omdat hij zijn eigen aansprakelijkheid niet op wie of wat ook mag afschuiven; zelfs niet op een idealen priester, een vertegenwoordiger van God, zooals hij dien tijdens een verblijf in Rome ontmoet had. Ook voor deze oplossing is Mauriac teruggeschrikt. Want zie: zulk een wijze, om een mensch tijdens zijn aardsche strijdperiode in den steek te laten, met de bedoeling, een hiernamaals-vereffening te bespoedigen, is te vergelijken met een zelfmoord[2)].

‘La Fin de la Nuit’ is dan ook een onjuiste titel... geworden: Mauriac had hem gekozen, vóór hij zijn roman schreef, in de meerling dat Thérèse christelijk zou sterven; hij werd in zijn verwachting teleurgesteld, maar handhaafde - men begrijpt eigenlijk niet goed, waarom - den titel. Hadde Thérèse aan Mauriac's verwachting voldaan, zonder twijfel ware de schrijver, die zulk een gehoorzaamheid beschouwt als een gebrek aan onafhankelijkheid, dus: aan eigen realiteit van zijn geschapen figuur, over deze ontknooping niet voldaan geweest. Hij heeft eens verklaard, te willen ervaren, dat zijn helden hém dwingen, hen in hun, ook onverwachte, evolutie te volgen. ‘Lorsque l'un de mes héros avance docilement dans la direction que je lui ai assignée, lorsqu'il accomplit toutes les étapes fixées par moi, et fait tous les gestes que j'attendais de lui, je m'inquiète: cette soumission à mes desseins prouve qu'il n'a pas de

1) Cf. Samuel Silvestre de Sacy, ‘L'OEuvre de François Mauriac’ (Ed. Hartmann, 1927).
2) Mauriac heeft zich steeds ernstig bezig gehouden met het zelfmoordprobleem. Cf. hierover zijn: ‘Journal’, I. p. 20 en ‘De Gedachtengroei van Fr. Mauriac's romanwerk’, door Martin J. Premsela (Uitg. S.L. van Looy, Amsterdam, 1924), pp. 13-15. Ook Phili, Thérèse's jonge minnaar, uit ‘Thérèse chez le Docteur’, maakt zich van kant; in ‘Le Noeud de Vipères’ is Phili nog een ‘bengel op 't verkeerde pad’, maar, zegt Mauriac, nog geen ‘mauvais bougre’.

vie propre, qu'il ne s'est pas détaché de moi'... En verder: 'Je ne suis jamais tant rassuré sur la valeur de mon ouvrage que lorsque mon héros m'oblige à changer la direction de mon livre'[1]. Ook André Chaumeix gewaagde eens van de 'worsteling tusschen Mauriac en zijn figuren'[2].

Onderwijl hadden wij in 'Ce qui était perdu' (1930) nog even Thérèse, als een schim, op de nachtelijke Champs-Elysées gezien, zooals Duhamel ons, buiten zijn 'officieelen cyclus' om, Salavin's schim had vertoond in 'Les Hommes Abandonnés'.

Thans echter geeft Mauriac ons twee lange berichten over haar geestelijken en zedelijken toestand: in 'Plongées' treedt Thérèse op tijdens haar bezoek bij een psychiater, en tijdens een verblijf in een vacantie-oord: 'Thérèse chez le Docteur' en 'Thérèse à l'Hôtel' (beide geschreven in 1933).

In het eerste verhaal zien wij hoe zij steun komt zoeken bij een, door Mauriac hoogst ongunstig voorgesteld psychiater, Elisée Schwartz, een halven Jood, een bruut, een arrivist, die in voortdurende onmin leeft met zijn vrouw. De psychiater wordt, door verloren zielen, beschouwd als de geldige plaatsvervanger van den biechtvader: bij hem komt dan ook Thérèse, maar niet alleen om haar zonden te biechten, haar verstikt gemoed te luchten, doch om een soort vrijbrief te ontvangen voor haar verdere uitspattingen. Indien deze tendentieuze en generaliseerende voorstelling van zaken werkelijk Mauriac's definitieve houding tegenover de psycho-analyse belicht, mag zij beschouwd worden als een heftige logenstraffing van het oordeel dat, in deze, Eugène Charles destijds uitsprak, toen hij Mauriac verweet, zich door het Freudisme te hebben laten verleiden[3].

Wij stippen hier niet dan terloops de weergalooze evocatiekunst aan, waarmee Mauriac ons Schwartz' vrouw, Catherine, toont, terwijl zij het gesprek tusschen haar man en zijn patiënte zit af te luisteren, in het pikdonker van de trap: wij willen hier vooral over Thérèse spreken, die van nachtcafé naar nachtcafé voortgejaagd, ondermijnd door whiskey en slapeloosheid, narcotische en sexueele excessen, bij den ziele-arts kracht komt koopen, om een moord te kunnen begaan. Zij wil een man, gehaat door haar tegenwoordigen, zeer jeugdigen minnaar, uit den weg ruimen door hem te vergiftigen. Na de mislukte vergiftigingspoging waar haar man, Bernard Desqueyroux, destijds aan ontsnapte, laat de gedachte aan een ge-

1) F. Mauriac, 'Le Roman'. (Cahiers de la Quinzaine, XVIIIe Série, No. 13, pp. 62-63).
2) Antwoord op Mauriac's 'Discours de Réception' (Grasset en Plon, 1934, p. 81).
3) Eugène Charles: 'L'OEuvre de Mauriac en regard du catholicisme' (Revue Apologétique, Nummer van Augustus 1927, pp. 153-178).

slaagde herhaling, op een ander toegepast, haar niet meer los. Zoo het waar is, dat zij Mauriac obsedeert, - zijzelf draagt een niet minder hardnekkige dwanggedachte in zich rond. Het is, als snakte een dissonant in haar, naar een harmonische oplossing. Te vroeg betrapt, heette Thérèse, toen zij haar echtgenoot wilde dooden, onschuldig, maar deze onschuld tegen wil en dank kan zij niet dragen. S o n i n n o c e n c e e n f i n c o m m e n c e à l u i p e s e r, zouden wij kunnen zeggen, met een variant op Mauriac's meest vereerd model: Racine. Er is in haar een moordgebaar in de kiem gesmoord: zij zal geen rust, geen evenwicht kennen, alvorens haar 'moord' tot zijn recht is gekomen, alvorens die zich in haar heeft gerealiseerd, zooals haar eigen dood eerst Mauriac tot rust zal laten komen. Wie weet, of Mauriac haar niet eens de gelegenheid zal kunnen geven, deze afgrijselijke verlossing te beleven![1].

Voorloopig zoekt dus Thérèse raad en baat bij een verdacht medicus (zij lijdt nog niet aan de hartkwaal die haar, in 'La Fin de la Nuit', tegenover haar achttienjarige dochter in zulk een vernederende inferioriteit zal plaatsen) - een medicus die haar geschiedenis kent en die in zijn diepste wezen hoopt, onrechtstreeks van haar zondig leven gebruik te kunnen maken, hetzij door zich, min of meer technisch, te verlustigen in het 'interessante geval', hetzij door, dank zij haar verdachte relaties, een tegenwicht te kunnen vinden voor zijn onmogelijk huwelijksleven.

In dezen tijd van haar leven zoekt de ouder wordende Thérèse de liefde van den zeer jongen man, den 'verdorven engel' (Phili, uit 'Le Noeud de Vipères') een figuur zooals wij die in Mauriac's werk telkens zien optreden (Raymond Courrèges, Bob Lagave, Gabriel Gradère in zijn jeugd, etc.); dit gegeven wordt overgenomen in 'Thérèse à l'Hôtel', en wel op een verrassende wijze.

Tijdens een van die 'intermittences du coeur' waar Colette kort geleden[2] een karakter van rust en verademing aan verleende, maar die de opgejaagde Thérèse met doodsangst vreezen doet, dat de tijd der begeerlijkheid voorgoed heen is - zoekt Thérèse Desqueyroux in een keurig familie-hotel een nieuwe 'geruststellende prooi'[3] en, zij meent die te hebben gevonden in een netten jongeman van een jaar of twintig, die met zijn moeder, grootmoeder en jonger zusje aan een naburig tafeltje eet. Een warm geluk van dankbaarheid en triomf doorstroomt haar wanneer de jongen haar als gehallucineerd aanstaart, en van de middagwandeling zijner verwanten gebruik

1) Op dit psychologisch-dramatisch gegeven is een van Pierre Bost's beste romans gebouwd: 'Porte-Bonheur' (Gallimard, 1932).
2) 'Bella Vista', 1937.
3) Zooals Thérèse in 'La Fin de la Nuit' haar aanstaanden schoonzoon Georges Filhot als 'haar laatste kans' zal beschouwen.

makend, Thérèse, die hem daartoe met blik en gebaar aanmoedigde, om een afspraakje vraagt.

De ontmoeting heeft dienzelfden avond plaats. En dan moet Thérèse ervaren, dat haar minnaar in spe slechts een zeer vroom asceet is, die alleen denkt aan het bekeeren van zondaren en zondaressen en die in haar een rampzalige en zwakke vrouw meent ontdekt te hebben. En nu ontbrandt de strijd tusschen den jeugdigen moralist en de in haar vrouwzijn diep gegriefde Thérèse - de strijd tusschen God en genot. In dit verhaal wint God den kamp - of juister: verliest de nietbegeerde vrouw den kamp, van een tegenstander die zijn kuischheid gemakkelijk hanteert als een welvertrouwd wapen. Men meene echter niet, dat Mauriac optreedt als de dogmaticus wiens willekeurige psychologie vroeger 'La Robe Prétexte' en 'La Chair et le Sang' tot mislukking doemde. Neen, in het derde verhaal van 'Plongées,' dat 'Insomnie' heet, wordt ons het tegendeel bewezen.

II

Ofschoon 'Insomnie' andere personen dan Thérèse en haar minnaren ten tooneele brengt, is deze geschiedenis belangrijk om het licht dat zij werpt op Mauriac's ideeën omtrent hetzelfde conflict, dat in 'Thérèse à l'Hôtel' slechts op één der mogelijke wijzen tot oplossing werd gebracht.

Mauriac, streng geloovige, spreekt, als hij over de liefde schrijft, met kennis van zaken. Juist daarom is voor elken andersdenkende, Mauriac geheel en al te volgen, te begrijpen en te bewonderen. Een niet-katholiek auteur zou het probleem weliswaar niet op dezelfde wijze trachten op te lossen, maar wel op dezelfde wijze poneeren. 'Insomnie' toont ons, in een opzettelijk zeer eenvoudig gehouden conflict, (- een jaloersche man lijdt onder de coquetterie van een minnares, aan wie hij, tot nu toe, juist óm haar macht hem te doen lijden, verslaafd was, en neemt zich tijdens een slapeloozen nacht, voor, met haar te breken -) 'Insomnie' toont ons, hoe weinig de godsdienstige plichtsgevoelens vermogen tegen de vijandelijke overmacht der zinnelijkheid. Hier werd het gegeven van 'Le Fleuve de Feu' (1923) andermaal uitgewerkt:

'La plus misérable créature, si nous l'aimons, comme elle est puissante contre Dieu! Nos mains la touchent, nos yeux la voient. Mair Lui, il est le Dieu caché, l'Etre sans limites et qui possède l'Eternité pour régler avec nous le compte redoutable de son amour. L'éternité! Alors que la mort habite ce corps chéri! Ah! courons au plus pressé, songe Louis. A peine quelques jours peut-être, et nos corps ne se confondront plus que dans la pourriture; et, même avant que la mort ne nous touche, s'étendent les années de décrépitude

où nous ne recevrons même plus cette aumône de tendresse qui nous aide aujourd'hui à ne pas mourir' (pp. 132-133).

Met zulk een Raciniaansch realisme staat de geloovige Mauriac, in 1938, wel verre van den goedgeloovigen Mauriac uit de boeken, geschreven vóór 'Le Baiser au Lépreux', dat het definitieve keerpunt vertoont in zijn gedachte-evolutie.

Louis, de held uit 'Insomnie', wordt voor ons ontleed als een mogelijke bekeerling, evenals Thérèse er een is. Teleurgesteld, gegriefd in zijn mannelijk imperialisme, zooals Thérèse gegriefd is in haar vrouwelijke verleidingsmacht, scheert hij nu, als een tendenzfiguur, alle vrouwen over één kam. Hier heeft niet de 'onafhankelijke' Louis, maar de subjectieve Mauriac-zelf schuld aan. Hij heeft van zijn dogmatische levensopvatting een principiëele misogynie overgehouden, die hem verhindert, in al zijn romans en verhalen, één werkelijk eerlijke en tegelijkertijd amoureuze vrouwenfiguur te scheppen. In 'Le Rang', het vierde verhaal van 'Plongées', zijn alle vrouwen wederom slechts bekrompen, huichelachtige, bigotte provincialen, die hij hekelt en verfoeit. Zelfs in het smartelijkteedere 'Conte de Noël', dat den nieuwen bundel besluit, en waar wij den schrijver-zelf zien optreden in de gedaante van Yves (de autobiografische figuur, het jongetje uit 'Le Mystère Frontenac') wordt een mannenhart levenslang bedorven en vergiftigd door de leugen van een jonge moeder.

Om nu op den Louis van 'Insomnie' terug te komen, zij opgemerkt dat deze figuur slechts kans heeft, tot God terug te keeren, uit hoofde van een noodlottige ervaring, door Mauriac ten onrechte gegeneraliseerd. Zal de vernedering, hem aangedaan door de ontrouw van de geliefde, hem bekeeren door hem te genezen van de liefde? Zoekt hij niet slechts werktuigelijk, een andere uitkomst? rust en gevaarloosheid in een opgaan in een niet-lichamelijke liefde, een menschelijke illusie? Lijkt hem de opperste levenswijsheid niet: een zich zonder risico hechten a a n n i e t s? Is N i e t s voor Mauriac, uit het oogpunt van menschelijke gevoeligheid, dan synoniem aan God? Doch zie: in 't diepst geheim van zijn hart bekent hij zichzelf, de martelende, ontrouwe geliefde prijs te geven... om voor haar een opvolgster te kiezen, die hij reeds vagelijk op het oog heeft (p. 146). Evenals bij Thérèse, is bij Louis de 'intermittence du coeur' een gedwongen leegte, die zoo spoedig mogelijk weer gevuld moet worden. En overigens, is zijn grootmoedige zucht naar afstand doen niet, in wezen, een manier om de ontrouwe geliefde, door geveinsde onverschilligheid, te tarten en sterker aan hem te binden? een poging, haar te doen lijden, door zijn meerderheid te toonen en haar des te veiliger willig aan hem ondergeschikt te maken?...

III

In den aanvang van dit opstel hebben wij gewezen op het obsessie-element in ‘Plongées’; Thérèse: een geobsedeerde, omdat een misdaadgebaar halverwege bleef steken, Louis, een geobsedeerde, omdat zijn minnares zich aan zijn bevrediging onttrekt; en evenzeer de moeder van Auguste Duprouy, uit ‘Le Rang’, behekst door de, haarzelf en hare drie kinderen verterende hartstochten van een verkeerd, conventioneel stands-begrip.

De grootste geobsedeerde blijft echter Mauriac. Naast de ongecamoufleerde autobiografieën (‘Commencements d'une vie’, ‘La Province’, ‘Mes plus lointains Souvenirs’) is ‘Plongées’ kennelijk een sterk-subjectief werk. Reeds hadden wij in ‘Le Mystère Frontenac’ den noodkreet hooren weerklinken van den somberen psycholoog (van wien onlangs Maurice Roelants zoo terecht opmerkte, dat in heel dit oeuvre van blijheid, van humor, geen spoor te vinden is) - beangstigd door zijn pessimistischen kijk op den mensch, en die een tragische poging waagde althans i e t s goeds, i e t s zuivers en menschelijk-verhevens te onderkennen in het - door hem in zooveel andere romans als misdadig-verstikkend gebrandmerkte ‘gezins-instinct’. Telkens, inderdaad, klinkt ons Mauriac's vertwijfeling in de ooren. Waar hij Thérèse aan de hand door het sombere leven leidt, treedt hij, zooals wij zeiden, op als de ongelukkige, die een verschrikkelijken scheppersplicht vervult. In ‘Le Rang’ spreekt hij zijn haat uit jegens de zelfzuchtigheid der Bordeaux'sche groot-industrieelen, en de slaafsche, door beangstigde vroomheid geschraagde, nederigheidstrots der bourgeoisie. In ‘Conte de Noël’, ten slotte, geeft hij ons den volledigen biecht van een eigen ervaring: hoe hij, van dichter, romanschrijver werd, naar aanleiding van een voorval waarvan het toeval hem getuige deed zijn.

Zelfs de mechaniek van zijn roman-conceptie en de techniek der uitwerking zet hij hier voor ons uiteen: hij geeft zich rekenschap van de verhouding tusschen de observatie en de affabulatie, en van de inmenging der symboliek in zijn dramatische ontwikkeling; hierdoor sluit dit verhaal aan bij de talrijke bladzijden waar Mauriac uit de school van den romanschrijver heeft geklapt (‘Le Roman’, de Inleiding tot ‘Trois Récits’ en ‘Commencements d'une Vie’). En wel mag het een veelzeggend feit heeten, dat de ‘bekeering tot romancier’ geschiedde in een ‘oord des verderfs’, in een dier Parijsche ‘boîtes’, waar hij, verdoold schaap, den Heiligen Kerstnacht doorbracht, verre van de Bordeaux'sche kerkklokken, wier klanken ‘machtiger in hem galmden dan over de daken van zijn geboortestad’; dat toen, zooals zoovelen zijner te rechter tijd be-

keerde afvalligen, hij in zijn laaggezonkenheid de schoonste genade deelachtig werd: ‘den blik te slaan op deze treurige wereld...’ Met dien blik heeft hij, van den aanvang harer ellende af, Thérèse beschouwd als een rampzalig slachtoffer, heeft hij haar lijden en zonden zien ontstaan uit een misdaad, aan haar gepleegd door haar familie; heeft hij haar kunnen zien als een gedoemde, als een ondanks haar vrijspraak veroordeelde, maar in laatste instantie als een deerniswekkend, hulpeloos, naar uitkomst hunkerend menschenkind.

MARTIN J. PREMSELA

Zeelieden en menschen op zee
Georg Elert, Segel über hass und liebe, roman Universitas, Berlijn
Heinrich Hauser, Notre dame von den wogen Eugen Diedrichs Verlag, Jena
Christa Winsloe, Passaggiera Allert de Lange, Amsterdam; f 2.50, f 3.50

Over het algemeen verdiept men zich gaarne in reisverhalen. Bizonderlijk in boeken die het leven van den zeeman op het water en op het land beschrijven. Van dergelijke boeken verschenen er in alle tijden een groot aantal. Alle stijlen zijn er in vertegenwoordigd. Ook heden ten dage wordt dit onderwerp niet verwaarloosd, al kan, sinds het zeilschip van de zee verdwijnt, de romantiek zich in dit soort lectuur niet meer ten volle ontplooien. Ook hier zegeviert de koelere zakelijkheid. Als een goed voorbeeld van een dergelijke strakgehouden reisgeschiedenis kan o.a. beschouwd worden: ‘Afrika in Sicht’ van Richard Huelsenbeck. Opmerkelijk is dat des te zakelijker de verhaaltrant is, ook des te meer, met verwaarloozing van veel anders, het leven van den mensch op den voorgrond wordt gebracht. Een schrijver wiens eerzucht het is om toch maar zoo dicht mogelijk bij de controleerbare werkelijkheid te blijven, durft geestelijk niet zoo ver van huis gaan.

Dit beseffende komen wij er al gauw toe om met een niet al te vriendelijk lachje te constateeren dat die zakelijkheid dan toch in veel gevallen verwant schijnt aan een vrij starre kortzichtigheid. Aan een geremdheid die langs veel verheugends heen kijkt en die tot overschatting leidt van ‘de mensch’. Een overschatting die mede ontstaat door het te ernstig nemen van het intellect, het eigen intellect in de eerste plaats, en dus tot een onderschatting van het dieper stroomende - en het dient erkend in onze tijden ook al niet volkomen betrouwbare - instinct.

De juistheid van het bovenstaande aannemende, kan men het moeilijk laten om verheugd te zijn over de omstandigheid dat de drie boeken

welke hier besproken worden (twee er van spelen zoowaar op een zeilschip!) als met een lichte mist van romantiek overtogen zijn. In alle drie licht iets als wijdheid op.

Het beste, het gaafste, van de drie lijkt wel de roman 'Segel über Hass und Liebe' van den in ons land te weinig bekenden schrijver Georg Elert. Het is geen avontuurlijke roman die ons voortdurend onder hooge spanning houdt. Zoo op het oog gaat alles er nogal rustig toe. De schrijver kent zijn kracht en zijn zwakheden uitmuntend. Nergens tracht hij verder te springen dan zijn polsstok toelaat. Alles in dit verhaal is vol evenwicht. Het is niet zoo sterk en levendig geschreven dat men een gewaarwording krijgt alsof men bij al hetgeen hier verteld wordt, als ware het lichamelijk, aanwezig is. Het bezit andere aantrekkelijkheden. Wij voelen ons genoodzaakt en bereid om het echt te 'lezen', dat wil zeggen het met onze zinnen te proeven. Wij bemerken spoedig dat het vol is van een fijn psychologisch inzicht en vol van warm begrip. Aardig doet in dit geval de 'ik-vorm' aan, waarin het werd gecomponeerd. Die vorm was hier wel eenigermate noodzakelijk wijl anders het verhaal een beetje te zwak aanspreken zou. Het aardige ervan is dat het in dit geval heelemaal niet om de figuur van dit 'ik' gaat. Die figuur telt nauwelijks mee. De verteller doet zich niet als een bizonder man voor. Zelf beleeft hij niet zoo veel (of liever wij hooren heel weinig van hetgeen er met hem gebeurt, wat hij denkt of doet). Bescheiden blijft hij op den achtergrond. Men zou hem kunnen vergelijken met iemand die op een tablet een gewaardeerde versterking komt aanbieden en die zich daarna geruischloos terugtrekt.

Ook de verhaler is een varende. Doch het is alweer niet het leven op z i j n schip, noch ook zijn eigen omgeving, welke hij beschrijft. Het verhaal betreft een a n d e r schip, een zeilschip, de bark van de gebroeders Miles. Het schip is hun beider eigendom, doch door bizondere omstandigheden treedt de jongste der broeders als kapitein en de oudste als eerste-stuurman op. Wij ontmoeten in gezelschap van den verteller hun schip herhaaldelijk in verschillende havens; dan volgt telkens een bezoek, telkens een samenkomst die ons in staat stelt heel wat uit hun leven waar te nemen. Ook iets van hun omgeving natuurlijk en van hun onderlinge verhouding. Dat die laatste moeilijk is, valt te begrijpen. De jongste, de kapitein, is een beetje hooghartig en dat maakt den oudsten het gehoorzamen niet gemakkelijker. Hij doet dit toch, schoon morrend, met een zeker soort trots, familietrots. Want behalve dat de jongste heerscher over de bark is, werd hij ook, door tegenslagen van zijn broeder, als knappere man en als verwend gunsteling van moeder en zuster, heerscher over de familie.

Dit laatste komen wij te weten o.a. door een bezoek, dat de verteller

eens op verzoek van den kapitein, brengt aan diens moeder wonende in een ouderwetsch huis in een kleine Noord-Duitsche havenstad. Daar gaat nog meer voor ons open. Wij ervaren ook iets van een liefde van den stuurman. Van een liefde die ten bate van den familie-welstand, door den kapitein krachtig en afdoende wordt bestreden. Verwonderlijk is het niet dat als gevolg daarvan, naast de genegen gehechtheid van den stuurman voor zijn broeder-kapitein, in diens hart iets als verweer en haat gaat ontluiken. Die haat groeit wanneer de kapitein, als hij zelf verliefd wordt op een niet erg deugdzame dame, den welstand van de familie niet meer zoo zwaar laat wegen; haar huwt en aan boord brengt. Het offer moet altijd van de zijde van Gustav komen. De goede Gustav, die in werkelijkheid én als mensch én als zeeman meer waard is dan zijn broeder, verlaat den kapitein desondanks niet. Hij blijft hem trouw. Hij houdt zelfs tegenover de teleurgestelde moeder stand. De kapitein heeft gelijk met dit huwelijk betoogt hij. En de achterblijvende vrouwen, moeder en zuster meenen dat de vaart van de gebroeders over de wijde oceanen er een is van twee verknochte vrienden. Daarover blijven de twee zeelieden het eens dat deze illusie der vrouwen niet verstoord mag worden. De schrijver belicht dit alles met een fijn spel van vlugge zoeklichtjes. Een beetje fragmentarisch natuurlijk maar niet onvolledig.

Men zou bijna kunnen zeggen dat dit boek een familieroman is, een familiegeschiedenis die wordt volgehouden tot op verre zeeën en tot in verre havens toe. Maar tenslotte is het natuurlijk meer dan dat. Ook ‘het leven van den zeeman’ wordt er in belicht. Dit licht zien wij misschien wat schaarscher, maar het brandt dan even heftiger. De schrijver is dan vervuld van waardeering voor hetgeen er aan goeds in den zeeman, ondanks diens onvolledige en vaak harde leven, overblijft en van een mededoogen dat zelfs al hetgeen anders ruw schijnt verzacht. Daarbij komt dan nog de bekoorlijkheid van in getemperde kleur gehouden en niet te uitvoerige natuur- en milieu-schilderingen.

Heel wat zelfverzekerder dan Elert verschijnt Heinrich Hauser ten toneele. Hij is, men zal zich dit herinneren, de schrijver van een goed en zuiver boekje, getiteld: Die letzten Segelschiffe. Dat werkje verscheen al vrij lang geleden, in het jaar 1930! Sindsdien heeft Hauser, soms met meer, soms met minder succes, verschillende boeken gepubliceerd. Altijd vindt men in zijn werken elementen welke de moeite waard zijn, maar toch... aan de opgewekte verwachtingen heeft hij daarin eigenlijk niet voldaan. Er is in zijn boeken een mankement... een gebrek aan origineele gedachte. Veel van zijn later werk heeft ook iets moeizaams, iets vermoeids. Het is vaak alsof hij tegen het schrijven opziet. Er is iets dat hem belemmert.

Heeft hij dat gevoeld? en is hij daarom tot zijn oude liefde en mis-

schien grootste succes teruggekeerd? Het verhaal van een zeereis per zeilschip!

Dat hij dit deed mag ons werkelijk wel eenigszins verheugen want wij hebben er prachtige, grootsch opgezette, beschrijvingen aan te danken. Hauser kan ons de zee, de machtige tocht door de zeilen en de snelle vaart beschrijven als geen ander. Maar geheel tevreden zijn wij niet. Wij voelen hier te veel een herhaling.

Het verhaal zelf heeft iets irritants. Het doet dikwijls aan een reeks oleografieën denken. Had hij nu maar niet den 'ik-vorm' vermeden, dan was een en ander wellicht toch wat dieper in ons doorgedrongen. Nu de hoofdpersoon als een mijnheer Jorg voorgesteld wordt, blijft in ons iets onvoldaans. Wij blijven op onze hoede. Wij gelooven niet aan de juistheid van die naam! Wij hebben een gewaarwording alsof wij voor het lapje gehouden worden. Onze intuïtie zegt dat het een schuilnaam is. Dat de schrijver zijn hoofdpersoon niet met eigen naam dekken wil verwondert ons intusschen niet. Jorg kan het gezinsleven aan land, tusschen de knellende grenzen van zijn vaderland, op den duur niet uithouden. Hij hunkert naar de ruimte. Zooiets kan men begrijpen. Maar moet hij er daarom zoo stiekum tusschen uitknijpen? en vrouw en kinderen onverwittigd laten? Liever gezegd te laat verwittigd!

En als hij deze onroyale zonden nu tenminste maar royaal op zich nam. Maar hij vindt die zelf ook heel erg en probeert al vertellende deze tegenover zich en zijn lezers weer wat goed te praten. Door o, zoo zorgzaam, uit de verte en met woorden, voor de achtergeblevenen te zijn en al direct naar het wederzien te verlangen. Zoo schrijft hij ook voor zijn kinderen, op sprookjesachtigheid afgestemde, verhalen. Hij vergeet zijn kroost immers niet! Kijk, hij denkt voortdurend met teederheid aan hen. Misschien zouden wij dat allemaal nog kunnen gelooven wanneer die verhaaltjes werkelijk mooi, of gevoelig en fijntjes waren, maar zij zijn hoofdzakelijk gevuld met barre romantiek, met onaangename burgermansdichterlijkheid. Zooiets gaat den gemiddelden Nederlander 'wider die Natur' om eens met Wilhelm Busch te spreken.

Dat is natuurlijk jammer. Doch wie gewaarschuwd is kan veel voorkomen, want al die verhaaltjes hebben met het verhaal eigenlijk niets uitstaande. Ze zijn er zoo maar, hier en daar, als met een veiligheidsspeld aan vastgehecht. Niets belet den lezer om ze vriendelijk over te slaan. Dan blijft een in wezen niet buitengewoon verhaal over, dat een beetje 'nordisch' aandoet. Het levensverhaal van de bemanning van de bark, een verhaal dat eigenlijk als staketsel dient voor de waarlijk prachtige natuurbeschrijvingen. Maar dat vertelsel geeft ons toch wel eenig inzicht in het leven van die barre kerels, meestentijds opgeschoten knapen, op zee, altijd op zee. Van binnen-

loopen in havens en verblijf aan land hooren wij vrijwel niets. Als men den schrijver gelooven mag is de kapitein een ruige rustige kerel, een vent uit één stuk. Een stevig karakter dus? Ieder kan daar het zijne van denken wanneer hij hoort dat die kapitein Andersson, wanneer hij bericht krijgt dat het oude schip na de reis gesloopt zal worden, van een storm gebruik maakt om een schipbreuk te forceeren. Van 'de notre Dame von den Wogen' blijft niet veel over en den bevelvoerder, die bij de schipbreuk ontkomt, wordt dusdoende de slooperij dubbel bespaard. Jorg vindt dat allemaal erg mooi. En wij moeten erkennen dat er eens een tijd was dat men dergelijke dwarse streken algemeen wist te waardeeren. Gelukkig is het verhaal niet overal zoo opgeschroefd en heldhaftig. Er zijn ook werkelijk boeiende fragmenten.

Maar nogmaals, het grootste genot verschaffen de natuur- en milieu-schilderingen. De beschrijving van deze lange zeereis, opgeteekend door een landrot die veel en graag naar zee ging.

Licht en lucht. Maan en sterren. Zon en zee, wind en water. Wij proeven de ziltheid van de atmosfeer. Er waait een drift van kleuren langs een perlemoeren achtergrond. Tinten van licht en schaduw tochten door zeilen en want. Dan is het heerlijk om te lezen. Men wordt als door een storm opgeheven. Een moment, telkens een moment. Dan lijkt het leven ruim en grootsch.

Wanneer Hauser zich eens tot louter beschrijven wilde bepalen. Of tot de reportage, als hij liever wil: de sublieme reportage, dan zou hij vaak iets heel goeds kunnen bereiken. Maar denken en betogen en zoomaar gewoon vertellen dat gaat hem niet, of niet meer, af. Daar is steviger eigen inzicht en grooter eerlijkheid voor noodig. En ofschoon als vakman en kunstenaar dikwijls de meerdere, blijft hij wat deze voorname eigenschappen betreft ver bij Elert ten achter. Zoo maar gewoon en gezellig vertellen, men zou haast zeggen zoo maar een boek genoeglijk en smaakvol inrichten alsof het een woning was, dat kan Christa Winsloe. En toch is het meer dan een vlot geschreven liefdesgeschiedenis spelende op zee. Het is echt een boek van een vrouw. Een boek uit de school van Vickie Baum maar dan een nuance dieper en een tikje gevoeliger.

Het is geschreven met een jonge en warme belangstelling en die warmte en belangstelling deelen zich aan den lezer mede. Wij zijn nu met een jonge vrouw uit de eertijds gegoede bourgeoisie aan boord van een klein Italiaansch stoomschip dat goederen en passagiers van Amerika naar Europa brengt. Allerhande menschen leeren wij daarop kennen. Allerlei situaties beleven wij. Het is een bonte warreling van menschen van velerlei nationaliteit, van vrouwen en mannen, van zeelieden en niet-zeelieden.

De jonge vrouw, over wier vroegere leven wij even van terzijde en

terloops worden ingelicht, wordt ook hier aan boord gauw door de liefde aangetast. Door een ernstiger aandoening voor den ouderen kapitein die deze genegenheid waardig, als uit een nabije verte, tegelijkertijd beantwoordt en tempert. En door een directer en verliefder gevoel voor den eersten officier die daarop met meer kracht en vuur ingaat. Haar daarin met ijver voorgaat, is beter gezegd. Deze dooreengestrengelde liefdesgeschiedenissen vormen voor den gewonen lezer natuurlijk het middelpunt van het boek. Daar is ook niets op tegen wanneer hem daardoor het andere niet ontgaat. Dat 'andere' is dan de beschrijving van het leven der zeelieden aan boord en ook aan land. Die beschrijving is vol levende bewogenheid. Vol van een argelooze nauwkeurigheid. Er wordt ons niet veel verzwegen. De jonge vrouw trekt overal mee heen, tot in de beruchte kroegjes toe. Maar dat gaat alles zoo luchtig en vluchtig dat alleen een stuk chagrijn daaraan aanstoot zou kunnen nemen.

Zoo zien wij ook af en toe wat van het leven der matrozen en andere 'minderen'. Op zoo'n klein schip kan en hoeft men niemand uit den weg te gaan.

In dit levendige boekje leeren wij dus het leven van den zeeman wat meer van den lichten kant bekijken. Wij zouden ons onder het lezen bijna af gaan vragen of die mannelijke auteurs niet een beetje te veel gebukt gaan onder een gevoel van verantwoordelijkheid! Of die het zichzelf en hun lezers en hun romanfiguren niet een beetje te zwaar maken. Maar dat is toch niet zoo.

Wij mogen niet vergeten dat hier, op dit schip, de mannen niet zoo ruw van het land zijn afgesneden. De reis gaat op deze stoomboot zekerder en vlugger. Er zijn passagiers, landrotten en vrouwen aan boord. Zij voelen zich hier niet zoozeer als verbannenen. Er is als het ware een klein stukje van het land losgeraakt en dat drijft nu verder. De samenleving is er niet verstoord. Het is een uiterst klein maar toch vrij normaal stukje wereld op zichzelf. Dat bemerkt men ook daaraan, dat als de reis afgeloopen is en de groote wereld weer voorgoed of voor wat langer tijd betreden wordt, alle banden - ook die van liefde en verliefdheid - niet plotseling breken maar langzaam verlengd en geslaakt worden. Zonder groote pijn, ja met niet veel meer dan een vleugje warme weemoed, zooals dat zoo vaak ook in het groote leven gaat.

LAURENS VAN DER WAALS

Ziekte- of louteringsproces der verbeelding?
S. Vestdijk, Narcissus op vrijersvoeten Nijgh en Van Ditmar; N.V. R'dam; f 2.50, f 3.25

Zooals Slauerhoff (minder door dichterlijke beheersching dan door onuitputtelijke scheppingsdrift) de belangrijkste dichter zijner ge-

neratie was, zoo is Vestdijk te beschouwen als de prozaschrijver met den grootsten aanleg onder zijn tijdgenooten. De Maatschappij der Nederlandsche letterkunde heeft daarom zelden met gegronder reden een bekroning toegekend dan dit jaar, toen zij Vestdijk, voornamelijk om zijn grooten roman Het vijfde zegel, onderscheidde. De kracht en veelzijdigheid van zijn talent verdienen echter ook een verscherpte critische aandacht, die zij trouwens verdragen kunnen. Narcissus op vrijers voeten is een bundel gedeeltelijk al in tijdschriften gepubliceerde verhalen, te vergelijken met zijn vroegeren novellenbundel De dood betrapt. De vergelijking gaat ook hierin op, dat de verhalen in beide bundels niet alleen geheel op zichzelf staan maar buitendien door het hoofdthema in een zeker verband. De bundel moet daarom óók als geheel beschouwd worden, daar hij een probleem en een visie belichaamt boven de enkele verhalen uitgaand: het probleem van den man die terugdeinst voor de liefde, of voor de vrouw, en wiens probleem in de visie van Vestdijk tot een obsessie wordt, van aantrekking en afstooting. De titel, hoewel niet mooi en bijna Duitsch, drukt deze tweespalt duidelijk uit. Niet alle verhalen behandelen het thema in directen zin, sommige behelzen voornamelijk de narcistische zelfbespiegeling van de hoofdpersoon en deze treedt dan niet noemenswaardig, op vrijersvoeten, buiten zichzelf. Maar naar thema of sfeer zijn het in hoofdzaak verhalen van sexueele benauwdheid: als zoodanig zal in het algemeen hun aantrekkingskracht voor de lezers niet groot zijn, terwijl degenen die juist op het onderwerp afkomen natuurlijk evenmin hun gading aan prikkellectuur vinden, en bovendien verscheidene der verhalen zonder een zekere historische en litteraire eruditie niet te volgen zijn. Belang bij dit werk hebben dus minder de gemiddelde lezers dan de psychologisch en litterair geïnteresseerden. Voor hen komt het erop aan, hoe deze verhalen psychologisch gemotiveerd zijn en (of) hoe de motieven ervan in de verbeelding van suggestieve werking zijn geworden. Dat die suggestiviteit hier en daar eenige belemmering ondervindt, valt niet te ontkennen: het proza, soms bijzonder mooi, is ook weleens zwaar en moeizaam, door ingewikkelde en onduidelijke zinnen; het moet den schrijver betrekkelijk weinig moeite kosten om zijn proza daarvan te bevrijden. Een ernstiger en denkelijk lastiger te vermijden nadeel is Vestdijks neiging om geen associatie en geen gewaarwording die zijn overgroote sensibiliteit hem aan de hand doet te laten loopen, wat zijn verhaal soms noodeloos vermoeiend maakt en ook wel eens beelden en observaties meebrengt, die de lezer zich slechts met moeite of in het geheel niet voorstellen kan. De zekere troebelheid die soms als een klamme mist om zijn verhaal hangt, is meer een interne eigenschap van het werk zelf, in-

haerent aan het gegeven of de toonzetting die de schrijver daaraan geeft, en kan dus wel nadeelig werken op de aantrekkingskracht maar daarom nog niet op de waarde van dit werk, zoodat den schrijver hiervan geen verwijt valt te maken. Of kan men hem er toch een verwijt van maken, indien hij er niet genoeg in geslaagd is de beklemming van zijn gegevens, als een demonisch verontrustend of verstikkend visioen, op zijn lezer over te dragen en het niet verder brengt dan het verwekken van een zekere vage afkeer? In dat geval is het dan of zijn verbeelding de onlusten die de drijfveer der hoofdpersonen zijn, niet genoeg meester is. Dat is in sterkere mate zoo, als de schrijver het gegeven in een hedendaagsch milieu uitwerkt: net als in sommige zijner romans en ook wel verzen verliest het verhaal dan licht zijn spankracht en verzakt in een gemelijke vormeloosheid, als een slak waarop zout gelegd wordt (met op slakken zout leggen kan deze minitieuze waarnemer zich trouwens langdurig bezighouden). Dan kan men minder spreken van een zich voortstuwend verhaal dan van een zich onthullende atmosfeer, de benauwende dampkring van naargeestige kleinsteedschheid en lafhartige, vleugellamme kleinzieligheid. Het is of de schrijver dan tegen kwallen vecht, die wel lillend schokken maar niet van hun plaats te krijgen zijn. Een gevecht dat de lezer niet met spanning kan blijven volgen! In de verhalen die in andere werelden spelen, Helleensche wateren, Fransch hof of Venetiaansch paleis, speelt de verbeeldingskracht uiteraard een grooter rol dan de herinnering en kan de schrijver gemakkelijker den afstand tot zijn stof bewaren. De kwellingen van het booze en vaker nog van het vale in de menschelijke ziel schijnen den schrijver te lastig te bestoken om er het visionnair pandaemonium van te kunnen schrijven inplaats van het wrevelig journaal. Een aanwijzing daarvan bevatten ook bepaalde hobbies die hij telkens weer berijdt of liever nachtmerries waardoor hij bereden wordt: jongens die zinneloos viesheden zeggen of uithalen, geniepigheden bestaande in verholen pesterijen en een slinksche nieuwsgierigheid die kwetsbare geheimen tracht te ontfutselen. Maar die beheersching over zijn (voor lezer en schrijver beide) weerzinwekkende en ongrijpbare stof zal hij, als hij den lust en den moed heeft zijn afrekeningen voort te zetten, wel verkrijgen, en in dat geval zal hij bij den lezer pas geheel den nu soms opkomenden twijfel kunnen bezweren, wáár in voor een deel van zijn werk althans de zin van het schrijven ervan gezien moet worden. Ten aanzien van Pijpen en ook van gedeelten van het sterkere De bruine vriend (voorzoover de verbeelding tot enkele jeugdherinnering lijkt in te zakken) komt die vraag wel op, en tenslotte toch ook bij het knappe stuk Een, twee, drie, vier, vijf, een poging tot den zoo uiterst moeilijken litterairen vorm van monologue intérieure,

die hier echter nog te duidelijk door het overbewuste geredigeerd inplaats van als uit het onderbewuste opgerezen schijnt.

Ten opzichte van een deel van Vestdijks werk kan men aldus de vraag stellen, of het zelfbevrijdingsproces van obsessies voldoende tot kunst ge(re)organiseerd is; men zou zelfs verder kunnen gaan en vragen, of het ziekteproces dier obsessies somtijds de verbeelding besmet. In elk geval hangt voor de litteratuur er alles van af, of de ongeordende droombeelden en obsessies tot de vormen en visioenen der verbeelding gelouterd zijn. Of dat proces van aesthetische katharsis der voorstellingen door de scherpende verbeelding tevens een psychologische functie van persoonlijke bevrijding vervult, is uit het oogpunt van zuivere litteratuur weer van geen belang. Wat is er uit de stof geworden, dat is de vraag. Soms nu is de stof de stof gebleven, zij het kunstig weergegeven maar toch nog geen kunstwerk geworden dan. Wanneer Vestdijk zijn gegeven naar een verbeeld verleden verplaatst, heeft hij een tegenwicht tegen de subjectiviteit en het gemis aan distantie tegenover zijn thema, in de inspanning om dat verleden duidelijk op te roepen, wat hem in deze verhalen, evenals in De dood betrapt, uitstekend gelukt, met hulp van groote kennis van zaken tevens. Tijd- en milieuteekening zijn zeer suggestief en zorgvuldig uitgewerkt. Bovendien verstaat Vestdijk wel degelijk de kunst van verhalen, van spanning gaande houden, van indeeling der zich ontwikkelende gebeurtenissen. Hij slaagt erin den lezer in het onzekere te houden over wat er gaat gebeuren, en voldoet daarmee aan een niet onbelangrijken eisch der epiek. In al deze verhalen gebeurt er bovendien (uit een zekere eentonigheid der verbeelding?) iets anders dan men gaat verwachten, wat overigens ook uit den aard van den bundel voorkomt: Narcissus die telkens een eindje, op vrijersvoeten, losgelaten wordt en dan weer naar zichzelf teruggehaald. In twee gevallen gaat dit echter zoo ver dat de schrijver zijn verhaal eigenlijk niet afmaakt, doordat het eerst zoo ver in een andere richting voortgeschreden is, dat de wending aan het eind dit niet meer geheel teniet kan doen. Zoo is het eerste verhaal de geschiedenis van een jongen slaaf, die aan boord met Phoenicische kooplieden en Grieksche roeiers, in zijn nog half gewekte instincten aangewakkerd wordt door hun hitsige verhalen; op een rotsig eiland vallen zijn metgezellen in een hinderlaag, waarin zij door schaamteloos uitdagende vrouwen werden gelokt, de jongeling echter ontkomt uit dit wreedaardig (voortreffelijk beschreven) avontuur. Aan het eind der geschiedenis komt hij nu in aanraking met Homerus, en door de samenwerking van zijn relaas en diens heldere verbeelding wordt een nieuw kunstwerk geboren. Zoo is dan het verhaal ongemerkt gewijzigd van de voorgeschiedenis eener manwording in de wordingsgeschiedenis van een kunst-

werk. Is het eerste thema met die wending echter afgedaan, losgelaten? Of moeten we juist in dien overgang een parabel zien van de katharsis der troebele en verwarde voorstellingen in het zuiverende element der verbeelding? Een parabel dus eigenlijk van wat de scheppende schrijver doet, of... tracht te doen. Ook in Doge en cicisbeo wordt het proces waarvoor onze belangstelling gaande gemaakt is, niet ten einde gevoerd: onbeantwoord blijft de opgeworpen vraag, of de cicisbeo werkelijk de minnaar van de gemalin van den doge is geweest en eigenlijk min of meer ook de vraag of het testament wel of niet veranderd zal worden. De doge riskeert een moeilijke tocht om het antwoord op die eerste vraag te weten komen maar komt onverrichter zake terug. Heeft de schrijver dus ook hier zijn verhaal losgelaten? Of wil dit zeggen, dat zijn eigen intrigue hem tenslotte niet schelen kan en als bijzaak op een gegeven oogenblik kan worden weggeworpen, omdat nu alle aandacht voor de hoofdzaak noodig is, de Narcissusfiguur? De novelle is dan minder handeling, minder verhaal dan wel atmosfeer. Dat nu klopt met de hierboven gegeven karakteristiek: dit werk is niet zoozeer strikt episch dan wel het suggereeren van een atmosfeer, of in de minder geslaagde gevallen, het verwijlen daarin. Die atmosfeer, een gespannen toestand van psychisch onvermogen om den sexueelen drang in daden om te zetten en er toch voortdurend door gebiologeerd zijn, is hier, zonder als psychologisch probleem nader ontwikkeld te worden, telkens op andere wijze opgeroepen, soms alleen onmiddellijk in haar troebele onbehaaglijkheid, soms gemengd of verdeeld door een de obsessie beurtelings temperende en aanwakkerende fantasie, die de bestrijding ervan kunstiger volvoert in een gedroomd Hellas, Versailles of Venetië.

ANTHONIE DONKER

Titaantje in Vrouwe-polder
B. Stroman, Vrouwe-polder H.P. Leopold N.V., Den Haag; f 1.90, f 2.50

Dit is een charmeerend boek. Bekoorlijk en ontroerend, licht van toets en diepzinnig, goedgeschreven, en met een mengeling van weemoed en zelfkennis, die ook een boekje als ‘Tsjip’ van Willem Elsschot of de verhalen van Nescio indertijd zoo onweerstaanbaar maakte. Maar Stroman - althans de jeugdige schrijver die de hoofdpersoon is in Stroman's nieuwe boek - is jonger dan Willem Elsschot, hij heeft nog illusies, hij is nog min of meer, zou Nescio zeggen, een Titaantje. Of dat kwaad kan? Integendeel, zou ik zeggen. Er is geen andere weg een Titaan te worden dan, om te beginnen, een Titaantje te zijn. Hetgeen zeggen wil, met zichzelf overhoop te liggen en tegen de rest van de wereld op te tornen,

terwille van iets dat niet bestaat maar stellig bestaan moet. En het bijltje er niet bij neer te leggen, tot het bestaat. - ‘Laat me nog vordren tot de vervulling! Laat me nog worden tot ik zal zijn!’ - heeft Geerten Gossaert geschreven, die ook meespreken kon en dit deed op de hem eigen klassieke wijze, de eenige wijze om in onze tijd oprecht te zijn. Maar ter zake over het boek van Stroman. Stroman vertelt hoe een jeugdig schrijver, met visioenen uit illusoire middeleeuwen, een ‘retraite’ op het landelijk Walcheren zoekt, om het boek te schrijven waarvoor hij al maanden studies heeft gemaakt. Hij vindt een woning in het dorpje Vrouwenpolder, en zet zich tot schrijven aan een tafel voor het raam, dat op de rustige dorpsstraat uitziet. Zijn jonge vrouw, die mee is gekomen en het huishouden doet op petroleumstellen, die winkelt, met haar man praat, hem inspireert en 's avonds langs den dijk met hem wandelt naar Veere, verwacht een baby. Er ontstaat een soort wedstrijd, gedurig in samenwerking over en weer, tusschen het kind en het boek, wie de eerste zal zijn. De een wint het in tijd, de ander in belang. Maar er is, voor het zoo ver is, nog heel veel gebeurd. De illusoire middeleeuwen zijn in het dorpje werkelijkheid aan het worden. Oude veetes en broedermoord zijn niet slechts legendarische gebeurtenissen, maar gebeuren nog. De mythe wordt tastbaar. Dit ondervindt vooral een uit de stad overgekomen vriend van het schrijverspaar, een schilder, die tijdelijk zijn intrek in het dorp neemt om ‘mooie koppen’ te teekenen (nog een illusie sinds Toorop's Apostels) maar die aan den lijve bemerkt dat er nog iets anders dan evangelische gelijkmoedigheid en stroeve zelfbeheersching onder de gebruinde trekken schuilt.

Zie hier in het kort de inhoud. Maar u moet het boek niet om de inhoud lezen, maar omdat het wat het vertelt goed vertelt. Het een weinig ‘Larensch’ aandoend huishoudelijk bedrijf van de jonge menschen, welmeenend, artistiek, toch in den grond ernstig, in botsing met uit de wonderlijke bodem van Walcheren plotseling oprijzende eeuwige krachten, houdt u zeker een avond bezig en u zult zien dat u er nog vaak aan terugdenkt. Zoo is het mij althans gegaan.

Ik ben zelf, twee zomers geleden, te Vrouwenpolder geweest. Ik had toen met een vriendin een huisje gehuurd tusschen het dorp zelf en de duinen, aan den weg naar het strand. Stroman zal deze in allerijl neergezette vacantiehuisjes waarschijnlijk verfoeien, maar ik heb er goede herinneringen aan. Het dorp is sterk genoeg om niet door de stadsexpansie aangetast te worden. Wat mij spijt in Stroman's boek, is dat hij, tot in de titel toe, de n uit het woord Vrouwenpolder weglaat. Noch bij Geertruidenberg noch bij 's Hertogenbosch is dit geoorloofd, en er zijn maar twee soorten menschen:

de eene zegt Den Haag en de andere De Haag. 'Vrouwe-polder' klinkt mij, sinds ik er geweest ben, in de ooren als 'De Haag'. Ik kan het niet helpen dit erg te vinden, zijnde nu eenmaal een schooljuf. Ik heb in mijn exemplaar de ennetjes netjes aangebracht en ben van plan dit charmeerend boekje nog vaak te herlezen.

TONIA DE BILT

Onderzoek van een ontknooping
Theun de Vries, De bijen zingen Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 1.50, f 2.25

Deze novelle neemt in het werk van Theun de Vries ongeveer eenzelfde plaats in als De herberg met het hoefijzer in dat van Den Doolaard: een uit zijn romanstof overgehouden, gesloten verhaal, dat dichter bij het gave kunstwerk komt dan die romans zelf. Op een straks te noemen voorbehoud na krijgt men al lezend den indruk, dat dit verhaal, uit welk oogpunt men het ook beziet, in alle opzichten geslaagd is. Het is boeiend, met toenemende spanning, het is goed gecomponeerd, de knooppunten van de verwikkeling zijn goed aangebracht, men kan zich de plaatsen der handeling duidelijk voorstellen (wat meestal niet meevalt), de uitbeelding van situatie en gebeurtenissen is sober en karakteristiek, en het proza is bijna zin voor zin zuiver, forsch en ongeforceerd, de ontknooping is frappant. Maar juist die ontknooping veroorzaakt een voorbehoud, dat het moeilijk maakt dit verhaal ondanks zijn uitstekende hoedanigheden als ten volle geslaagd te beschouwen.

Het is de geschiedenis van een veete tusschen twee Friesche boerengeslachten. Een oude twist over het eigendom van een drassig stuk weiland op de grens van twee bezittingen. De omstandigheid dat de oudste zoon van den eenen boer een geëcht voorkind is, waarvan toevallig de andere boer de vader is (alleen de moeder heeft den vluchtigen minnaar uit haar jeugd herkend) voegt hier een verwikkeling aan toe: eigen bloed tegen elkaar. De veete gaat van ouder op ouder. Zonder een bloedig slot schijnt zij niet beslecht te kunnen worden. Zoo nadert de ontknooping, als op eersten Kerstdag, wanneer de Wiarda's aan het kerstmaal zitten, de Thedema's naar de gehate hofstee trekken. Het lijkt niet waarschijnlijk dat streng geloovige boeren in Friesland den kerstdag zouden durven misbruiken voor een brutalen overval op hun erfvijanden. De duivel is hun altijd nog meer als erfvijand ingescherpt dan hun meest gehate buurman. Ik denk niet dat zij den godsvrede van dit vredigste feest zoo moedwillig durven verbreken. Voordat wij dit met den schrijver mede zouden aannemen, komt er nog iets bij. Het blijkt waarvoor hij dien overval met Kerstmis noodig had: dat is maar niet toevallig, daar

ligt juist een der knoopen, de voornaamste, van het verhaal. De schrijver zal dus daar die onwaarschijnlijkheid voor hebben overgehad. Immers de ontknooping is een soort Kerstwonder. De oude stammoeder, die op de opkamer in veiligheid was gebracht, had de kinderen kort tevoren de legende verteld van de bijen die met Kerstmis zingen. Als de strijd in de voordeur op het heetste woedt, de beide zoons (broeders) als doggen in elkaar vastgebeten worstelen en de eene kleinzoon op den anderen vuurt, gebeurt het wonder. In de bijenkast beginnen de bijen te zingen. Verbijsterd staken de vechtenden den strijd. Het 'Kerstwonder' echter is een krijgslist, ten einde raad door de oude vrouw den kinderen ingefluisterd. De kinderen komen lachend achter de bijenkast te voorschijn. Het lijkt een blijeindig slot te worden. Er is nog een andere verwikkeling in het spel. De kleindochter was ontvlamd voor den vijandelijken kleinzoon. Zij is het die het geweer van haar broer neerslaat als deze op haar minnaar vuurt; de kogel vliegt opzij weg. Zal nu het 'Kerstwonder' ook nog een bruiloft bewerkstelligen? Het slot is echter geenszins blijeindig. Want nu volgt de droeve ontdekking, dat de verdwaalde kogel in de opkamer de oude vrouw heeft gedood. Is dus haar toeleg slechts gelukt met opoffering van eigen leven? Het lijkt of het verhaal aldus een dieperen zin krijgt, of het werkelijk een kerstverhaal wordt. Heeft de oude vrouw, die het vurigst op de verzoening hoopte, de veete geboet, door de list van het 'Kerstwonder' en bovenal, eindelijk met haar leven? Of, als de schrijver er niet zulk een diepen zin aan heeft willen geven en wij het slot enkel als een noodlottig toeval moeten zien, waarbij haar list voor allen een gelukkige oplossing brengt behalve voor haarzelf, hoe is deze ontknooping dan te beschouwen? Is zij m.a.w. zinrijk, of logisch onafwendbaar, of slechts een tragische bijzonderheid? Gaan wij de ontknooping nog eens na. Zij is in elk geval een vondst. Want wat zou het gewone verloop in de werkelijkheid geweest zijn? Waarschijnlijk zouden de partijen zich doodgevochten hebben, en de veete daarmede een voorloopige pauze, zij het een dreigende pauze, zijn ingegaan. In het verhaal had dan nog de vermelde liefde der eene kleindochter uiteraard een wending aan het slot moeten geven, die de tragiek ervan denkelijk verhoogen zou. De schrijver vindt nu een ander, in elk geval verrassend slot, maar is die vondst ook redelijk en houdbaar?

Deze vondst laat twijfel open en vele vragen onbeantwoord. Kan dat 'bijenwonder' zulk een ontwapenend effect hebben? En als het den strijd opschort, kan het dan als de kinderen voor den dag komen en de list uitkomt, nog een blijvend effect hebben en zoo'n hartelijke opluchting verschaffen? Is een woedende reactie op het bedotten door de kinderen bij de tot het uiterste verhitte en verbitterde ge-

moederen niet waarschijnlijker? Kan het heele incident zelfs wel zooveel indruk maken, dat de strijd erdoor eindigt? En dan nog, kan het zulk een volslagen omkeer in de stemming teweegbrengen, dat alles ineens vergeten en vergeven is en er zelfs dadelijk een bruiloft op til is? Is de gansche diep ingevreten wrok van zeventien jaren ineens weg?

Dit over het wonder, de eene helft van het slot. Nu de andere helft, de verdwaalde kogel. Vult die het 'bijenwonder' aan of is ze ermee in tegenspraak? Wil ermee gezegd zijn, hoe diep de veete geboet moest worden en hoe deze kerstvrede pas met het leven van haar die hem bewerkte gekocht kon worden? Maar zou dat opgaan? Welke reactie is op de schrikwekkende ontdekking van haar dood te verwachten? Moet dat den toch reeds zoo onverwachten en door een schijnwonder verkregen vrede niet geheel teniet doen? En moet de stemming nu niet nogmaals omslaan in een verwoeder reactie, die zich met verdubbelde verbittering tegen de indringers keert door wier schuld de oude vrouw onschuldig en nog wel door de hand van haar eigen kleinzoon gedood werd? Dan echter is het 'zingen der bijen' slechts een intermezzo zonder noemenswaardig effect, eigenlijk meer een pijnlijke bijzonderheid, waardoor de geschonden kerstvrede des te scherper uitkomt (zoo zou het kunnen lijken op een verschrikkelijke parodie of antithese der kerstgedachte, maar daarvoor is de anecdote van de kinderfopperij niet beklemmend en dramatisch genoeg). En als het 'wonder' niets uithaalt, is de dood der oude vrouw meer een treffende toevalligheid dan een slot met een op het geheele verhaal terug doelende beteekenis. Zoo is het dus niet overtuigend dat de beide helften van het slot verband houden, en elkaar aanvullen en versterken. Dan blijven het maar twee losse helften, die alleen door een interpretatie waarvoor niet genoeg waarschijnlijkheidsgrond bestaat tot een geheel te vereenigen zijn. Het wonder haalt iets uit en daarvoor moet de moeder sterven, maar het is de vraag of het juist door haar dood nog iets uithalen kan; haalt het echter niets uit, dan is ook de dood der vrouw maar een los geval. Noch opgevat als een verhaal met een diepere beteekenis noch zonder deze is dus de geschiedenis tenslotte bevredigend en overtuigend.

Boerenhistories lijken in alle talen min of meer op elkaar. Kort geleden las ik, in de vertaling van Jef Last, een drama van Garcia Lorca, dat ongeveer dezelfde geschiedenis behandelt: een boerenveete, doorkruist door een liefdesgeschiedenis onder de strijdende partijen. Het stuk eindigt eenvoudigweg volgens de wreede werkelijkheid die hiervoor waarschijnlijk is: een bruiloft waarbij de vrouw van den een naar den ander loopt en de twee rivalen elkaar dooden. Het is een ware Spaansche bloedbruiloft, maar de geschiedenis

overtuigt doordat naar dieperen zin noch verrassende bijzonderheden gestreefd is. De novelle van Theun de Vries is door het slot, dat grootendeels over de waardeering voor het verhaal moet beslissen, te merkbaar een bedenksel gebleven. Terwijl immers juist het bedachte werkelijkheid heeft te worden in en door het kunstwerk.

Met dit oordeel worden de goede hoedanigheden van dit verhaal niet vergeten. Even sterk als de indruk van Garcia Lorca's drama die van een zonnig warm land is en van snel, heet bloed, even sterk is de indruk van dit norsche, noordelijke boerenverhaal die van een somber, koud land en van trage maar niet minder heete instincten. Een waarlijk Friesch verhaal, geschreven door een afstammeling van een calvinistisch volk. Aan sfeer en stijl ervan is dat duidelijk te merken, ja zelfs misschien aan den trek van ‘plaatsvervangend lijden’ in het slot. Een enkel noodlottige en dramatische geschiedenis als het Spaansche stuk is het niet. Maar als geschiedenis van een boerenveete is het sterk en karakteristiek. Dat heeft men te erkennen ook als men eigenlijk geen liefhebber is van boerenverhalen. Maar al te vaak wijt men dat dan aan het verhaal. Daaraan is het o.a. toe te schrijven, dat Theun de Vries, die wel een groot publiek in het land en daarbuiten verwierf, over het geheel in de pers, d.w.z. door de letterkundige critici, niet gewaardeerd werd zooals zijn werk ontegenzeglijk verdient. Van zijn kroniek der Wiarda's is nog veel te verwachten. En hij kan die verwachtingen zelfs overtreffen. Het is jammer dat de illustraties zoowel voor deze overigens zoo verzorgde uitgave als voor het verhaal niet passen.

ANTHONIE DONKER

Revue van Idealen
Dr. W. Banning, Hedendaagse sociale bewegingen Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 3.90, f 4.90

Dr Banning heeft stellig nuttig werk gedaan een uitvoerig overzicht der belangrijkste sociale bewegingen te schrijven. Achtereenvolgens laat hij het liberalisme en de moderne democratie, het katholicisme, het calvinisme, het socialisme en het fascisme de revue passeren - niet in al hun variaties en in hun historische concretisering, doch vooral in hun zuivere, ‘idealtypische’, vorm. De schrijver vermeed echter zoveel mogelijk een dorre opsomming; hij schetste de verschillende stromingen in verband met bepaalde levens- en wereldbeschouwingen en hun sociale achtergrond. Zijn methode is voornamelijk die der cultuursociologie, de wetenschap, die zich bezig houdt met de invloed van de sociale structuur op de cultuur, in het bijzonder op de maatschappelijke idealen. Hoewel Dr Banning uit-

drukkelijk wees (blz. 9) op het verschil tussen de sociologische opvatting over de algemene ‘interdependentie’ van sociale omstandigheden en denkbeelden en de historisch-materialistische ‘verklaring’ van alle ideologieën uit de economische structuur, heeft menigeen hem op dit punt niet begrepen. Men kan aan de economische tegenstellingen een grote invloed op het geestelijk leven toeschrijven zonder historisch-materialist te zijn. Toch gaf enige tijd geleden één onzer grote liberale dagbladen een critiek op Dr Banning's boek, waarin werd betoogd, dat de schrijver geheel het historisch-materialisme volgde.

Het schrijven over hedendaagse sociale stromingen vereist veel zelfbeheersing. Volmaakte onpartijdigheid is daarbij ondenkbaar. Het is trouwens ook niet nodig, dat de auteur eigen sympathieën geheel verbergt, al is het niet zijn bedoeling polemisch te worden. Zo is in Dr Banning's werk het hoofdstuk over het fascisme heel wat critischer dan dat over het liberalisme en de moderne democratie. Een beschouwing over de wankele basis der egalitaire democratie van Franse oorsprong mist men node in een boek, dat de cultuursociologische methode volgt. Juist deze vorm van democratie slaat zo licht om in haar tegendeel. Men kan het fascisme slechts recht doen, wanneer men het o.a. wil zien als een onvermijdelijke reactie tegen de uitwassen der West-Europese egalitaire democratie.

Tenslotte meen ik nog de aandacht te moeten vestigen op een inconsequentie. In zijn slotbeschouwing breekt Dr Banning een lans voor de ordening van het economisch leven. Maar hoe komt hij er toe over de corporatieve gedachte te schrijven, dat deze ‘lange tijd in allerlei ook niet-fascistische kringen een sterke aantrekkingskracht heeft uitgeoefend, (ik spatieer B.), al was niet steeds duidelijk, of de bewonderaars precies begrepen, wat de inhoud der hooggeprezen gedachte was’ (blz. 188)? Voor degenen, die bij de huidige sociale structuur de onmogelijkheid der economische vrijheid inzien en die het andere uiterste, de gecentraliseerd-bureaucratische economische dictatuur willen ontwijken, groeperen bijna alle gebonden vormen zich om de corporatieve gedachte. Men behoeft daarbij waarlijk niet aan Italië te denken. In Nederland heeft men althans in de waterschappen een voorbeeld van corporatisme, dat klassiek mag worden genoemd. Ook de katholieken zullen de corporatieve gedachte niet een slechts kortstondige aantrekkingskracht toeschrijven. Hun solidaristisch ideaal en de door de grote sociale encyclieken aangeprezen organisatie in beroepsstanden - waaraan Dr Banning wel degelijk aandacht schenkt - is immers niets anders dan een pleidooi voor corporatisme. Daarom beschouw ik de enigszins ironische uitlating op blz. 188 van Banning's boek

als een ongemotiveerde opmerking. Dit is echter slechts een klein vlekje. Mogelijk, dat men er, bij naarstig zoeken nog enige zou kunnen aanwijzen. Daarmee zou de bespreking muggenzifterij worden. Ik eindig liever met de warme aanbeveling van een zó degelijk, helder-geschreven en voortreffelijk oriënterend boek als Dr Banning's 'Hedendaagse sociale bewegingen'.

P.J. BOUMAN

Een historische roman in modern gewaad
Christopher Morley, The Trojan horse Faber and Faber, London

De opvatting, dat wij in de laatste paar duizend jaar in geestelijk opzicht weinig vooruit zijn gegaan, dat ons levensinzicht ondanks spitsvondige technische vindingen en eenige juistere begrippen omtrent een aantal natuurkundige en biologische vraagstukken niet zooveel dieper of ruimer is geworden, dat wij voor een zekeren vooruitgang op een bepaald gebied hebben moeten betalen met achteruitgang op ander gebied, is in de laatste jaren het duidelijkst tot uiting gekomen (hoe kon het anders? daar was immers de gelegenheid het gunstigst) in een aantal historische romans.

Historische romans, ik wees daar reeds vroeger op, zijn in het algemeen hybridische producten: zij zijn meestal niet zakelijk genoeg om historie en niet ongebonden genoeg om roman te kunnen zijn; bij het vervaardigen van zulk een werk steunt de kunstenaar gewoonlijk te veel op hetgeen naar het oordeel van zijn bronnen gebeurd is en brengt het dan ook meestal niet verder dan tot een journalistieke transscriptie, tevens wordt hij gehinderd door de vaststaande feiten, die hij niet mag verwaarloozen zonder de verbinding tusschen zijn figuren en die der historie in gevaar te brengen en zoo is hij dikwijls gebonden op een oogenblik, dat hij vrij had willen en moeten zijn.

Zeker, geen enkel kunstwerk komt maar zoo kant en klaar uit de lucht vallen en ieder romanschrijver maakt gebruik van zijn ervaringen, zijn feitenkennis, zijn kranten en zijn boeken, zelfs als hij het meest fantastische verhaal componeert, dat zijn brein kan bedenken, doch alle schrijvers, behalve die van historische romans, vormen ten slotte een eigen werkelijkheid, waarin hun figuren kunnen leven. De werkelijkheid van den historischen roman is een geleende werkelijkheid, die toevallig tamelijk dicht bij die van den kunstenaar kan liggen, zoodat dan toch nog een min of meer harmonisch geheel ontstaat, doch zij is en kàn niet zoo zuiver zijn als die van het eigen gegeven, omdat zekere mijlpalen, zekere punten onwrikbaar vastgesteld zijn en niet genegeerd mogen worden. Het gemak een

gegeven te vinden moet betaald worden met gedeeltelijke slavernij. Robert Graves heeft in zijn werk van den nood een deugd gemaakt en is daardoor gekomen tot een soort super-slavernij, waarbij hij zich vrij voelt door niet aan de ketens te rukken. Zijn Claudius en Belisarius zijn precies binnen de contouren gehouden, die de historie hun heeft gegeven en alleen daar waar de geschiedschrijvers een vakje wit hadden opengelaten, heeft hij een bescheiden reconstructie van het ontbrekende deel bijgevoegd. Toch staan ook zijn gestalten in het teeken van de reeds genoemde opvatting: dat de menschen van een paar duizend jaar geleden niet zooveel minder 'modern' waren dan wij, dat zij niet eerbiedwaardig en stoffig, doch levend en zondig geweest zijn.

Christopher Morley heeft getracht zich vrij te maken door eenvoudig zijn ketenen door te vijlen. Zijn roman, 'The Trojan Horse', behandelt de belegering van Troje, maar het lijkt meer op een bioscoopopname van deze belegering met de geheele apparatuur die zoo'n evenement pleegt te vergezellen. De radio, de politieke redevoeringen van Cassandra, de moderne kleeding van de dames, die wellicht op het eerste gezicht het vreemdst aandoen hebben mij niet zoo diep geschokt als het feit, dat zoowel Achilles als Hector nog bij de verovering van Troje door middel van het befaamde paard gezellig rondloopen, en dat de naam Patroclus nergens genoemd is. De ketenen zijn zoo goed doorgevijld, dat ik niet begrijp, waarom Morley het noodig heeft gevonden de belegering van Troje te gebruiken als motief voor een roman, waarvan het doel blijkbaar niets anders is dan de tragische liefdeshistorie (in 'modernen' zin tragisch, met een lach en een traan) van een zekeren jongen man, die zijn vaderstad (of vaderland) door alles heen trouw blijft en die hier Troilus genoemd wordt en een zeker meisje, dat als gijzelaarster aan den vijand wordt uitgeleverd en in diens kamp op afdoende wijze troost zoekt en die Morley met den naam Cressida bestempelt. Afgezien van alle knapheid in de uitwerking komen wij hier voor één der gemakkelijkste foefjes, die een letterkundige kan toepassen om een zeker effect te bereiken, te staan. Op zijn slechtst genomen: gebrek aan eigen fantasie noopt den schrijver een historisch motief te kiezen ten einde haastiglijk een roman te pennen, doch gebrek aan kennis, gebrek ook aan zin voor tragische heroïek brengt hem er toe een aangenaam poespas van modernisme en oude namen samen te stellen, dat prettig is om te lezen (hoe heerlijk voor een leek, die de Ilias alleen maar in vertaling heeft kunnen lezen, of voor den gymnasiast, die met moeite het origineel doorworstelde of zelfs voor een klassicus, wiens vak het als leeraar is om alle anderen op fouten te betrappen, om Agamemnon cocktails te zien drinken!) Afgezien van alle stunteligheid in de uitwerking komen wij hier ech-

ter eveneens voor één der moeilijkste problemen, die een letterkundige zich kan stellen, te staan. Op zijn best genomen: ondanks radio en jazz, politiek en economie deze helden helden te doen zijn, deze geschiedenis van Troilus en Cressida tragisch te laten verloopen, bij elken regel de vaste, in onzen geest zoo heel erg vaststaande gestalten van Agamemnon en Priamus, van Menelaus en Helena om te gooien om ze bij een volgenden regel weer overeind te zetten, door de ridiculiseering heen schrijven om de grootschheid te bereiken zonder welke deze gestalten niet kunnen leven: voorwaar, een verheven taak!

Enkele passages in het boek wijzen er op, dat Morley iets dergelijks voor oogen stond, toen hij dit werk schreef. Dat hij niet slaagde, dat deze roman niet veel anders werd dan een herhaalde Erskine, ligt aan de formuleering van de opgave (en dus in laatste instantie toch aan hemzelf), die deze wijze van behandeling eenvoudig niet toelaat. De historische roman met 'moderne' figuren is alleen mogelijk als men hoogst voorzichtig te werk gaat; zooals Graves, en wil men een contra-evolutie in den levensgang der menschheid langs dezen weg duidelijker demonstreeren, dan komt men, of men het wil of niet, onherroepelijk bij Shakespeare terecht en niet bij Chaucer, al haalt men dezen laatsten ook tallooze malen aan.

REIN BLIJSTRA

Ridder zonder vrees of blaam
Robert Graves, Count Belisarius Cassell, London; 8s. 6d.

De historische roman is theoretisch een onmogelijk genre. De historie is het onpersoonlijke, objectieve, massale, en wat een roman belangwekkend maakt is het zeer persoonlijk subjectieve van de romanfiguren als enkelingen. En ziedaar het dilemma. Maar stelt niet iedere roman in meerdere of mindere mate een dergelijk dilemma? Iedere roman heeft een achtergrond, of het de stad is of het land, een schip of een hotel, en wat er 'gebeurt' in een roman is hoe dan ook een afspiegeling van wat er gebeurt of gebeuren kan in een 'werkelijkheid', die essentieel niet verschilt van de historische werkelijkheid en op haar beurt te zijner tijd historie wordt. En wat is tenslotte een roman? Weet iemand een definitie te geven van den roman? Ik benijd menschen met een gevestigde overtuiging, maar de literaire critiek kan zich de veilige geborneerdheid van een orthodoxen maatstaf steeds minder permitteeren, en ten opzichte van een zoo proteïsche literatuursoort als de roman vallen er feitelijk heelemaal geen regelen te stellen. Men doet hier, geloof ik, beter zich maar te bepalen tot de concrete uitkomsten, en zoo-

lang er nog boeken worden geschreven als ‘Salamnbo’, ‘Iskander’ of ‘Het Vijfde Zegel’ behoeft er ook over het tweeslachtig curiosum dat historische roman heet nog niet al te diepzinnig te worden getheoretiseerd.

Nochtans, deze kleine bespiegeling heeft haar oorzaak. ‘Count Belisarius’ is precies het soort boek, waarmee de principieele tegenstanders van den historischen roman - zijn er zulke? - het genre te lijf zouden kunnen gaan, want het element geschiedenis overweegt in een mate, dat men zich moet afvragen, of dit nu ook nog een roman is te noemen. Het merkwaardige is, dat dezelfde schrijver met precies dezelfde middelen zulke gelukkige resultaten heeft bereikt in zijn evocatie van het Rome der eerste keizers. Robert Graves is, totdusver, als schrijver een man van verrassingen gebleken: na zijn bekende autobiografie ‘Good-bye to all that’, op zich zelf verrassend door een bijna schaamtelooze openhartigheid, die nergens loslippig was te noemen en een zekere aristocratische reserve niet uitsloot, was een ontwikkeling, die zoowel tot de breede en tegelijk sobere epiek van ‘I, Claudius’ en ‘Claudius the God’ als tot de sardonische hedendaagsche satire ‘Antigua, Penny, Puce’ zou leiden, hoezeer achteraf plausibel te reconstrueeren, toch nauwelijks te voorzien. Maar deze kroniek van den Byzantijnschen veldheer Belisarius is, mutatis mutandis, een herhaling van de levensbeschrijving van den Romeinschen keizer Claudius. Tot het procédé om het verhaal quasi door een tijdgenoot te laten doen is hetzelfde gebleven; schreef echter Claudius zijn eigen biografie, hier heeft de slaaf Eugenius, eunuch van Belisarius' echtgenoote Antonina, de roemrijke daden en lotgevallen van den grooten generalissimus geboekstaafd. Ook hier is de hoofdfiguur representatief voor een wereld en een tijdperk, zich uitstrekkend over bijna een eeuw en van den Kaukasus tot de Straat van Gibraltar - alleen is het zwaartepunt verlegd van Rome naar Byzantium, - en ook hier zijn die wereld en die eeuw gepenseeld op een breed historisch tafreel van veldslagen en veroveringen, volksrelletjes en paleis-intriges, druk bevolkt met koningen en generaals, bisschoppen en hovelingen, soldaten en prostituée's, Perzen, Hunnen, Vandalen en Gothen e.t.q. Het geheel, evenals de Claudius-romans, weer verlevendigd door anecdoten en schandaaltjes over hoog en laag geplaatsten, gelanceerd met die onnavolgbare ‘leukheid’, een mengeling van vernaggelenden humor en ingetogen onbeschaamdheid, die mij telkens weer herinnert aan onzen onvergetelijken Couperus, en waarom ik zoowel Robert Graves als den schrijver van ‘De Komedianten’ zoo graag mag.

Hoe komt het, dat ‘Count Belisarius’ desondanks zooveel minder boeit dan de Claudius-romans? In een kroniek in de N.R.C. heeft

Vestdijk er terecht reeds op gewezen, hoe bij Graves' extreme ‘zakelijkheid’, welke zich tot doel heeft gesteld de zooveel mogelijk getrouwe reconstructie eener z.g. objectieve geschiedkundige werkelijkheid, de historische roman in verhoogde mate afhankelijk wordt van het gehalte der geraadpleegde bronnen. En de Romeinsche bronnen over den eersten keizertijd borrelen nu eenmaal frisscher en overvloediger dan de Byzantijnsche over de zesde eeuw onzer jaartelling. Bovendien was Claudius, althans de Claudius van Robert Graves, een mensch van vleesch en bloed met deugden en gebreken, een persoonlijkheid, die ons zoowel in zijn kracht als in zijn zwakheid vertrouwd werd. Belisarius echter is voor honderd procent een held, sans peur et sans reproche, en zooveel massieve deugdzaamheid en kracht blijkt op den duur een beetje eentonig. Maar wat uiteindelijk het gehalte van ieder kunstwerk bepaalt, namelijk, of de maker er van ‘iets te zeggen’ had, is ook hier weer beslissend gebleken. In den verschoppeling Claudius heeft de schrijver van ‘Good-bye to all that’ het ressentiment, om met Ter Braak te spreken, over eigen leelijke-jonge-eendjes-jeugd kunnen afreageeren, en zijn natuurlijke sympathie voor een man, met wien hij zoowel een gevoelige intelligentie als den stoïschen weerstand tegenover de bezwaren van lichamelijke handicaps gemeen had, stelde hem niet alleen in staat zich bevredigend met zijn sujet te identificeeren, maar waarborgde tevens, daardoor, een verhoogde sensitiviteit voor Claudius' historisch milieu. Om echter, wat Graves met zijn Claudius te zeggen had, goed te kunnen zeggen, was een gedegen historische kennis noodzakelijk. En nu ligt het geheel in de lijn van Robert Graves' eigenaardige persoonlijkheid, die wel eenigszins de hebbelijkheden van den jusqu'au boutist vertoont, om al doende een hartstocht voor geschiedvorsching en geschiedschrijving te krijgen, die nog verdere ontlading behoeft. Zulk een ontlading nu lijkt mij ‘Count Belisarius’. Het is een boek, dat nog veel te genieten geeft, vooral aan wie Graves weet te waardeeren en eenige historische nieuwsgierigheid bezit, maar ik ben het met Vestdijk eens, dat de grenzen van den roman hier toch wel lijken te zijn bereikt. Al weet ik dan nog steeds niet precies wat een roman is en waar dus zijn grenzen liggen.

C. HOUWAARD

De gedaantewisseling van L.-F. Céline
L.-F. Céline, Bagatelles pour un massacre Editions Denoël, Parijs

Na het verschijnen van Mea Culpa, vertelt Céline in zijn laatste boek, bereikte hem een zwerm brieven uit Tel Aviv, waarin meer dan eenmaal de vraag in het Duitsch werd gesteld: ‘Du Dümen-

kopf! wirst du nimmer doch sozial denken?' Nu, na verschijning van zijn woest antisemitisch boek, zal hij, vermoed ik, van dien kant niet veel post meer binnenkrijgen, Tel Aviv zal in alle talen, waaronder ook het Duitsch, zwijgen. Céline verzekert, dat hem dat veel genoegen zal doen. Hij vergeet daarbij echter, dat het feit, dat wij anderen met scheldwoorden of zelfs met buitengewoon geestige opmerkingen, die in zijn boek evenmin ontbreken, tot zwijgen brengen, nog niet inhoudt, dat de vraag, door hen opgeworpen, door ons niet beantwoord, niet zal doorklinken. Ik moet echter in de allereerste plaats, om ieder misverstand uit te sluiten, een vorm van 'sozial denken', sterk door Moskou aanbevolen, onvoorwaardelijk verwerpen, voordat ik met mijn bespreking voortga. Ik lach ronduit om de voorstelling, dat de wereldgeschiedenis de uitdrukking zou zijn van een sociale zelf-verwerkelijking, de zgn. trapsgewijze sociale zelfverwezenlijking, de zgn. sociale zelfverwezenlijking in 'phasen', waarin personen, die in een volgende 'phase' nog steeds kenmerken vertoonen van een voorafgaande mogen beschouwd worden als dragers van de 'tragische historische schuld', de allerergste vorm van bacillendragers, met wie men korte metten maakt; men bestelt het executie-peloton! Ik verzet mij tegen deze schematische voorstelling niet zoozeer omdat zij schematisch is... het krioelt in onze gedachtenwereld van schematische voorstellingen en vele voorstellingen kunnen trouwens niet anders zijn dan schematisch..., ik verzet er mij tegen, omdat dit schema, door het al te schrandere vernuftspel van Moskou, behoort tot het gevaarlijke web van schemata, waarmede men de vrije persoonlijkheid onderdrukt. Ik weet, dat de vrije persoonlijkheid eveneens een schema, een fictie, een illusie, een abstractie is, maar ik vind, dat het toch een abstractie is, heel wat aangenamer, belangrijker en waardiger dan die van de in naam der groote Sociale Zelfverwezenlijkingsmaatschappij gepropageerde onderdrukte persoonlijkheid.

De 'vrije persoonlijkheid' is de inzet geweest van alle groote liberalen, socialisten en anarchisten. De 'vrije persoonlijkheid' was, om tot het onderwerp onzer bespreking terug tekeeren, ook de inzet van al het vorig werk van L.-F. Céline. Men zal zich herinneren, dat wij hier te doen hadden met iemand die iedere schematiseering, ieder dogma; uit het diepst van zijn hart verfoeide. Nu staan wij voor het raadsel, dat wij van de hand van den zelfden schrijver een boek ontvangen, waarin schematiseering en generaliseering hoogtij vieren. Nu heeft de Jood plotseling alles gedaan! Nu moeten de boomgaarden van Frankrijk verwoest worden, omdat het de wijn (la vinasse) is, die alle rampen over Frankrijk heeft gebracht! Nu moet de Renaissance het ontgelden, omdat het plotseling de Renaissance is, die een begin maakte aan alle verdorvenheid waarvan wij

heden ten dage getuige zijn (een thema voor de jong-katholieken om van te watertanden)! Nu moeten wij eens voor al goed begrijpen, dat de Angelsaks (Amerikaan of Brit) in geen enkel opzicht verschilt van de Jood, waarbij wij niet kunnen uitmaken voor wie het erger is: voor de Jood of de Engelschman. Nu blijken auteurs, die niet in de diepste armoede zijn groot gebracht, geen waarde te kunnen vertegenwoordigen in de Fransche Letteren. Etc. Etc.

Céline is het type van den 'oorspronkelijken' mensch. Het woord zegt al, dat hij behoort tot die menschen, die niet leven uit de 'wijsheid der vaderen', maar uit persoonlijke ervaringen, uit persoonlijke gevoelens. Hij erkent slechts de onmiddellijke belevenis, hij leeft nimmer 'middellijk', hij leeft nimmer door bemiddeling van heiligen of helden, vooroordeelen of schemata. De oorspronkelijke mensch is de meest menschelijke mensch, zijn excentriciteit komt voort uit het feit, dat hij leeft temidden van een hoogst geschematiseerde, gereglementeerde wereld. De schematiseering gaat zoo ver, dat het een 'historische schuld' heet, wanneer men nu eens eindelijk naar een individueel bestaan snakt! Wij zouden dus zoo graag dezen oorspronkelijken mensch in bescherming nemen! Maar dit neemt niet weg, en hier raken wij het paradoxale van het leven, dat de menschen niet schematiseeren uitsluitend om de sterk in de minderheid verkeerende oorspronkelijke naturen in den weg te staan. De schema's, die ons verbitteren omdat wij er zoo vaak de kwade zijde van zien, bevorderen anderzijds de menschelijke ontwikkeling; bevorderen in hooge mate vooral de verstaanbaarheid van den eenen mensch voor den ander. De menschen hebben m.a.w. geschematiseerd, gegeneraliseerd en gereglementeerd, omdat het in de menschelijke natuur ligt dit te doen; omdat een volkomen 'oorspronkelijkheid' tot het barbarendom zou terugvoeren; omdat wij sociale wezens zijn, weliswaar niet in bovenvermelden communistischen zin, maar wel in de beteekenis van het zooön politikon van Aristoteles.

Nu bestaat de tragedie van de oorspronkelijke mensch daarin dat hij, liever dan zijn sociale gebondenheid te erkennen, van oorspronkelijkheid tot hyperoorspronkelijkheid (excentriciteit) vervalt, waarop hij zich letterlijk tot maatstaf aller dingen opwerpt, tegelijk daarmede zich ladend met tweeërlei schuld: ten eerste, omdat hij zijn sociale gebondenheid niet erkent, die mogelijk een nieuwe gevoelswereld bij hem had kunnen wakker roepen (maar de schuld voor een nog niet eens bestaande gevoelswereld weegt niet zwaar), en ten tweede, en dit is wel het ergste wat hij zichzelf kan aandoen, omdat hij dan, onmerkbaar zooals alleen gedaantewisselingen plaats hebben, ophoudt een oorspronkelijk mensch te zijn. Want om zich op te werpen tot maatstaf aller dingen moet hij

noodzakelijkerwijs zich bekennen tot die doctrines en schema's, die hem tot voordeel kunnen strekken; die hem boven de anderen kunnen verheffen; die anderen hun eer kunnen ontnemen. Wanneer wij dit hebben doorzien, is het zoo moeilijk niet meer de heterogene combinatie van Céline's stellingen te begrijpen. Hij, de Breton, haat de gezellige drinkebroers van de Midi, tegelijk daarmee ook iedere hectaar wijngaard. Hij, de jongen van uiterst armoedige afkomst, haat de verfijningen van Gide, Proust, Huxley, Bergson. Hij, de man, die, door zijn overwegend artistieke aanleg, nooit een werkelijk belangrijke wetenschappelijke positie had kunnen verwerven, haat de groote medicus Widal, naar wie beroemde ‘reacties’ worden genoemd, en, via Widal c.s., de renaissance, waarin tegelijk met de kunst ook de wetenschap een hooge vlucht nam. Hij, de man met het temperament tegenovergesteld aan het flegma, haat den Engelschman. Ik zeg: hij verliest zijn oorspronkelijkheid. Wanneer hij de renaissance aanvalt, doet hij dat niet slechter, maar ook niet beter dan de jong-katholieken. De aanval op de Joden, ondernomen door Rathenau en Weininger, zelf Joden, is scherper! De verhandelingen over het alcohol-misbruik en de syphilisbestrijding zijn, naar hij ons zelf meedeelt, archi-connu, bekende kost voor de hygienisten. In zijn polemieken met de gezellige Zuid-Franschen, speelt zich af de eeuwige strijd tusschen de dikken en de mageren met de daarbij passende hatelijkheden.

De doelstelling van Céline blijft intusschen, voor een deel slechts in naam, maar voor een ander deel ook wezentlijk, onveranderd: hierdoor komt het, dat de gedaantewisseling door Céline zelf niet wordt bemerkt. Nog steeds beoogt hij de bestrijding van de nivelleering, de standaardiseering. De oorzaak hiervan ziet hij tegenwoordig echter bij de Joden, die zich, volgens hem, van de door hem bestreden toestanden en opvattingen bedienen teneinde de volkeren, die zij aan zich willen onderwerpen, van te voren te nivelleeren, d.w.z. te ontzielen. Ik kan deze voorstelling niet anders beschouwen dan als de waan, de zwartste nachtmerrie van een excentrieke geest! Een ander ding is, of er in het Engelsch flegma, of er in een zekere verstandsoverheersching, een zekere Joodsche opzichtigheid (‘Monsieur Genialstein’) niet genoeg punten overblijven, die zich voor een satyrieke behandeling leenen. Begrijp mij dus wel. Céline moge veel van zijn oorspronkelijkheid hebben ingeboet, hij blijft allicht een geestig man met een welbesneden pen. En ik zie niet in waarom hij een overdreven alcohol-verbruik in de Fransche bistro's en de miserabele Russische toestanden niet aan de kaak zou stellen. Het bezwaar is echter, dat hij niet tevens das Deutsche Heulen en het onverstand van de Italianen, die trouwens ook wijn (la vinasse) lusten, bij de kladden pakt.

Verreweg het zwakst blijft zijn aanval op de Joden, die hij van bovengenoemden monsterlijken opzet beticht. De argumenten, die hij voor zijn beschuldiging aanvoert, zijn echter uitermate zwak, zoo niet rondweg onnoozel. Wat hij de Joden verwijt, kan zonder uitzondering aan iedere menschengroep verweten worden. De Joden hebben een internationale, zegt hij. Tot op zekere hoogte is dit juist, voorzoover men althans daarmee te verstaan wil geven, dat menschen, die bepaalde belangen gemeen hebben, elkander in de ure des gevaars ook zullen bijstaan. De R.K. geitenfokkerij bewijst, dat men dit doet ook op de vredige grazige weiden. De groote koloniale rijken van de Ariers bewijzen, dat zij elkaar ook niet aan hun lot hebben overgelaten. De Joden zijn racist, meent hij. Tot op zekere hoogte is ook dit juist. Ik heb een mulat gekend, die de meening was toegedaan, dat de voortreffelijkste menschen bestonden uit de kruising ⅓ zwart en ⅔ blank; dat was natuurlijk zijn eigen doseering. Iedereen laat zich tot op zekere hoogte voorstaan op zijn eigen ras en, bij eventueele kruising, zelfs op zijn menging. Bij de Joden komt nog, dat zij op het oogenblik blootstaan aan de gruwelijkste vorm van vervolgingen. Op dit oogenblik zou men even goed van lafheid kunnen spreken wanneer zij niet racist waren. Alles, maar dan ook alles, wat hier in dit boek staat tegen de Joden kan men (op dezelfde karikaturale wijze desnoods) van iedereen zeggen. Ik zal er niet op ingaan.

De simpele waarheid is, dat wij allen, Céline en schrijver dezes en niemand maar dan ook niemand uitgezonderd, bij tijden wenschen koesteren, die met het bestaan van de anderen niet vereenigbaar zijn. Ook de oplossing is simpel, wij hebben slechts de keuze: tusschen het geweld, dat ons tot macht of tot slavernij voert, of het verstaan van ons zelf en de anderen, wat een matigen van de driften met zich meebrengt, maar tegelijk een groote verrijking van ons innerlijk leven. Ik kies het laatste, ofschoon ik er mij van bewust ben, dat dit praktisch niet altijd mogelijk zal zijn, en in dat geval bid ik God, gelijk de Arabieren, dat hij mij geve een goed paard, een scherp zwaard en een dapper hart.

‘Du! Dümenkopf! wirst du nimmer doch sozial denken?’

COLA DEBROT

Een treffend ‘document humain’
Walter Schönstedt, Das lob des lebens
New York, Farrar and Rinehart Zürich, Oprecht und Helbling, 1938

Voor het eerst is een moderne Duitsche roman in Amerika gedrukt en verschenen: reeds daarom verdient hij de aandacht. En wij gaan

wel niet te ver door te veronderstellen, dat het boek een beschrijving is van eigen leven. Deze Peter Volkers, de Berlijnsche proletariërsjongen, zoo om en bij 1908 geboren, is ongetwijfeld voor een groot deel met den auteur identiek. Zijn ervaringen schijnen soms wel wat moeilijk te gelooven. Doch het leven, herhaalt men uit den treure, is meer bewogen dan weinig product onzer verbeelding - en kan ook de plompste autobiografie de omstandigheden niet soms behoedzaam plooien?

Erkennen wij, dat Schönstedt's debuut, vooral in de eerste helft, een zeer sterken indruk op ons gemaakt heeft, zonder dat wij strikt kunnen formuleeren, waarom. De inhoud zou aangrijpender zijn, wanneer niet verscheidenen vóór den schrijver iets dergelijks hadden geschilderd. De metselaarszoon groeit op met den oorlog, de revolutie, de inflatie, de werkloosheid. Naast Berlijn is er een verblijf in Oost-Pruisen om over de ontbering en den honger heen te komen; later een gruwelijke leertijd als melker in de Lausitz. Hier wordt Peter een man: want hij ontmoet er, in een stal, de vrouw en (het is juist de Kapp-Staatsgreep), met doodslag en waanzin, de nieuwe wereldbeschouwing. Later vlucht hij opnieuw de stad uit met zijn Zuidduitschen vriend Ernst: dank zij een rijken, jongen Amerikaan bezoeken ze Zwitserland, onder leiding van een halfgaren pacifistischen dweper Frankrijk. Beide buitenlandsche reizen eindigen met uitwijzing. Maar het Helvetisch tochtje (overigens de minst aanvaardbare bladzijden: welke onbekende Phil zal twee ‘tippelaars’ dagenlang herbergen in een duur Zürichsch hotel, om daarna verder te rijden en de broodelooze kwanten aan hun lot over te laten?) heeft gevolgen: de Amerikaan, al dadelijk fuivend en drinkend met zijn vriendjes, laat Peter naar New York komen, zet hem aan tot het schrijven van zijn jeugd. Ook vindt de Berlijner daar de fijnbesnaarde Ellen. Wel wil Peter naar zijn ‘Heimat’ terug. Doch daar heerscht het hakenkruis en de doffe resignatie der zijnen. Ernst is doodgeslagen. Amerika roept hem terug. Er leeft daar onder zijn landgenooten treurigheid en woede. Doch: ‘Neen, het is niet goed, alleen maar treurig te zijn. Nu moet komen de haat, de machtige, onbarmhartige haat, opdat onze liefde tot Duitschland nog grooter worde.’ Dit leven, triest begonnen, draagt een felle toekomst in zich.

Zoo is de inhoud: wel boeiend, maar niet oorspronkelijk. De stijl, het ‘genre’ zijn het eigenlijk ook niet. De uitgevers zelfspreken van Dos Passos en Hemingway. Wij denken ook aan jongere Duitschers: den Fallada van voorheen, iets van Remarque, iets van Erik Reger in zijn goede dagen. Sterker wellicht aan Gorki. Het roerende, het aangrijpende ligt in de bijna-volstrekte waarheidsliefde, den zichtbaren strijd - waar trouwens Schönstedt zelf over spreekt, de

dingen strikt te vertellen, zooals zij geweest zijn. Daarbij de humor, die alles, ook het meest tragische, als in gloed zet; een geest, die nimmer grapjasserij wordt, maar meestal onuitgesproken, misschien zelfs onbewust blijft, die geboren is uit een levensmoed, een uit geheimzinnige gronden opwellende bestaans-blijheid. Hij zegt het even naïevelijk als hij het gevoelt, wanneer de vader plotseling werkloos is geworden: 'Ik zoek me louter woorden uit, die moed moeten maken. Men moet alleen maar moed hebben, dan kan men een tijdlang ook bedroefde stemmingen verdrijven. Hoort daar al moed toe? Moed is niet alleen noodig, om heldendaden te volbrengen. In dit leven moet men ieder uur van evenzooveel moed blijk geven als de een of andere koning, die een poosje op zijn schimmel door den veldslag heeft gereden.' Nog dapperder is deze klare ziel. In dit kunstgeworden ongekunstelde ligt, gelooven wij, de oorzaak onzer ontroering bij de lezing van dit stralend-jonge, van hoop en kracht vervulde boek. Eenmaal overweegt Peter in een slapelooze nacht: 'De verruwde, doorgewinterde, ziellooze, werklooze jeugd, ja, de oorlog, zij zijn zonder vader opgegroeid en vlegels geworden. Zoo leest men in de kranten, in de boeken, zoo hoort men op straat en in de zaal der kinderrechtbank. De eenen zeggen of schrijven dit koelweg, de anderen met omhooggetrokken wenkbrauwen, peinzend en belangstellend. Deze laatsten doen dat wetenschappelijk, psychologisch, zij trekken elk geval afzonderlijk heen en weer en rangschikken het onder de meest verschillende aanduidingen. Zij twisten lang onder elkaar over de methoden, die zij hebben uitgevonden en toepassen, om inzicht in de jeugd te krijgen, de gevallen voor zich te ontleden. Wanneer een onzer naar hen toe zou gaan en onze psyche, het binnenste van ons hart of, wat mij betreft, onze ziel, als duidelijke, goed waarneembare voorwerpen op hun schrijftafels leggen, ja, dan zouden zij misschien iets te weten kunnen komen van de psychologie der oorlogsjeugd.' En evenzoo hartstochtelijk en onopgesmukt vertelt Schönstedt ons aan zijn eerste erotische gewaarwordingen of van het kalven van de koe daar op de boerderij of van den Spartakus-opstand in het begin van '19 of van de ophitsing tegen de Joden of van de bergwouden in Zwitserland of van de vele en vergeefsche tranen van zijn moeder. Daarom trekt dit boek ondanks zijn onvolkomenheden (het is zóó jong!), zijn constructiefeilen (wie kan harmonisch naar evenwicht zoeken, als hij a l l e s zegt?), zijn gebrek aanoorspronkelijkheid (hoevelen beschreven al de hongerige files voor de broodwinkels!) - ons weergaloos aan; het laat ons niet meer los, het graaft zich in ons vast en de verontwaardiging, de haat, de vreugde, de levensaanvaarding van den schrijver worden de onze... Zou 'Das Lob des Lebens', ofschoon misschien geen 'literatuur', dan geen kunstwerk zijn?

U. HUBER NOODT

Het irrationeele in de Russische revolutie (twee zienswijzen)
I
Grigol Robakidse, Die hüter des grals Eugen Diedrichs Verlag, Jena

'In de figuren en beelden van den dichter gaat de groote eenheid van den Westerschen geest open en in zijn woorden leeft het geloof, waaruit de nieuwe mensch wordt geboren.'

Tot zoover de uitgever van dit werk. Zeker zullen velen onder de Duitsche lezers van Robakidse met deze eenigszins hoogdravende aankondiging instemmen. Want 'de geboorte van den nieuwen mensch' wordt heden ten dage allerwegen verkondigd en door velen met smart verwacht. Er zijn ook velen, die in de romans van Robakidse den geur van deze nieuwe aarde en den adem van den nieuwen mensch bespeuren, want Robakidse's werken zijn niet alleen boeiende en soms meesleepend geschreven romans, maar zij willen meer dan a l l e e n romans zijn. Zij maken aanspraak op een nieuwe opheldering en verklaring van het bestaan, op het verkondigen van een overoude waarheid, van de mythe van bloed en bodem, van Moeder natuur en van de zon. Daarom is het noodig met Robakidse tot klaarheid te komen, omdat deze 'oerwaarheid' tegenwoordig in Duitschland (en niet alleen in Duitschland) tallooze bewuste en onbewuste belijders heeft.

Om het al bij voorbaat te zeggen: deze roman van den Georgiër Robakidse vertoont alle goede eigenschappen en gebreken van zijn reeds vroeger verschenen romans: eenvoudige en toch hartstochtelijke stijl, spanning en dramatiek van handeling, bezielde natuurschildering van zijn vaderland en diepe gedachten, die meestentijds in den vorm van legenden en mythen aan den lezer worden voorgelegd. Naast deze deugden treden echter in dezen roman ook de zwakheden van Robakidse sterker op den voorgrond, zwakheden, die al in de voorafgaande romans soms waren te bespeuren: zijn zwart-wit-manier, zijn neiging om psychische en andere verschijnsels te veel te verscherpen, de handeling tot aan de grens van het sensationeele en sentimenteel-prullerige op te voeren. Ideeën te overdrijven, menschen en karakters door verhooging van hun positieve en negatieve eigenschappen tot kunstmatige scheppingen te maken, die alle spreken en denken volgens Grigol Robakidse. Juist bij het te sterk den nadruk leggen op het 'bodem en bloed' raakt de oplettende lezer, die zich niet alleen door de met spanning geladen handeling laat bedriegen, bij herhaald lezen van dezen roman het gevoel van het gekunstelde en opzettelijke niet kwijt. 'Man merkt

die Absicht und wird verstimmt' des te meer omdat hij hier een uitgesproken begaafdheid toont.

Ook deze roman is een poging tot een verklaring van de Russische revolutie als een Europeesch-metaphysisch gebeuren, in zekeren zin een politieke roman met een duidelijk doorgevoerde tendenz. Drie ideeën liggen ten grondslag aan dezen tendenz-roman: de idee van de gemeenschappelijkheid van de idealen van het ridderlijke Europa en het ridderlijke Georgië (graalmotief), maar bovendien van het Noordsche Europa en van Georgië, de idee, dat de Georgische mensch ook heden nog de drager van geheimzinnige machten van het leven is, die hem in staat stellen om tot het mythische wezen van zijn Ik en van zijn volk, ja daarenboven tot Moeder natuur door te dringen en - zij het in promethischen roes of in een meditatief overdenken te begrijpen - tenslotte de idee van een demonische, volstrekt booze macht, die in de bolsjewieke heilsleer is belichaamd, en die vijandig gezind tegenover het leven, tot den chaos en tot de psychische en geestelijke vernietiging van den mensch leidt.

Deze drie ideeën treden zooals van zelf spreekt in den roman in de gedaante van enkele personen op: Thavad Georg is de vertegenwoordiger van de ridderlijke Europeesch-Georgische verbondenheid, tegelijkertijd de eigenlijke drager van de eeuwige, geheimzinnig werkende levenskracht, de zonderling gloeiende liefde van den held Levan en de jonge Zweedsche met den vreemden naam Norina verpersoonlijkt de idee van de verbondenheid van het Noordsche en Indo-Arische, dat wil zeggen Georgische bloed en de strijd van de rampzalige rossige communist en Tsjekist Welskij met den blonden gevangene Thavad, achter wien de ridder zonder vrees of blaam Levan oprijst, is niet anders dan de strijd van het licht met de duisternis, van het mythisch-irrationeele met het analytisch critische, alles ontledende ratio van den modernen mensch, die de levenskrachtige oerbeelden van de praehistorische menschen ontdoet van hun mythische wezen en ze vernielt.

Evenals 'Die ermordete Seele' is ook de hier genoemde roman 'Die Hüter des Grals' sterk door 'De booze geesten' van Dostojewskij beïnvloed, - in elk geval voor zoover het gaat om het in het reine komen van den Georgiër met het bolsjewisme (deze arglistige en demonische Welskij is toch slechts een zwakke copie van Peter Werchowenskij, den 'Mephisto' in 'De booze Geesten').

Naast Dostojewskij zou men zeker nog vele Europeesche geesten kunnen noemen, die een sterken indruk op het wereldbeeld van Robakidse hebben gemaakt: Jung en Ziegler, Nietzsche en Frobenius, Goethe en Hamsun.

Een eigenaardige zonnemystiek treedt ons in de Georgische mythe tegemoet, waarvan de oorspronkelijke bron misschien bij de Sume-

riërs en Oer-Iraniërs moet worden gezocht. ‘Het zonnemaal’, ‘het zonnepaard’, ‘op den zonneweg’ heeten sommige hoofdstukken van dit boek en de warme adem van de Georgische zon gaat door al de bladzijden van dezen spannend geschreven roman, die tegelijkertijd door een vurigen, nationalen Eros is doordrongen. Wat Levan-Robakidse hier als nieuw ‘inzicht’ verkondigt, luidt ongeveer als volgt: men moet met de zon en door de zon leven. De zon rekent niet, zij schenkt zichzelf onberekend weg. Men moet de zon in zichzelf krijgen. De zon vernielt niet zichzelf, integendeel door haar overgave vormt zij zich verder. Zonnig leven wil zeggen moed en leven hebben, innerlijk bereid zijn, zich evenals de zon weg te geven. Zon is in het Georgische eigenlijke wezen van het zijn, en zijn beteekent moed en kracht. Georgië is het land van de zon, zonneland, de Georgiërs zonnedragers en daarom eeuwig.

Het zou ons te ver voeren om deze diepe en schoone mythe geheel uiteen te zetten. Wij betwijfelen geenszins, dat deze mythe ook heden ten dage nog geldigheid in den Kaukasus heeft. In hoever echter de zonnemythe voor het Westen beteekenis zou kunnen hebben, in hoever in het algemeen dit mythische denken, dat op ‘Wunsch und Ahnung’ (Ziegler), betooveringen van verschillenden aard, zelfopoffering en wijding, dooden en Taboe, ‘Einbilderung der Bilder’ (Ziegler), in hoe ver dit mythische denken voor de hedendaagsche menschheid nog mogelijk is en of het noodig en heilzaam zou zijn, deze vragen hier te beantwoorden verbiedt ons de plaatsruimte. Wij moeten in ieder geval den Georgischen schrijver Grigol Robakidse dankbaar zijn, dat hij door zijn nieuwen roman deze vragen weer een keer heeft gesteld.

ALFRED HACKEL

II
Nikolai Berdjajew, Sinn und schicksal des Russischen kommunismus Vita Nova Verlag, Luzern

Ongetwijfeld behoort Berdjajew tot de meest eigenwillige en meest Russische denkers van onzen verwarden tijd. De eenen kenmerken Berdjajew als ‘Oost-Christelijke gnosticus’, de anderen als ‘apocalypticus’. Zonder twijfel denkt de schrijver van de ‘Philosophie van den vrijen geest’, van ‘De zin van de geschiedenis’, ‘De nieuwe middeleeuwen’ en ‘De wereldbeschouwing van Dostojewskij’, om slechts de voornaamste werken van hem te noemen, als Oostersch Christen. Hij philosopheert uit het absolute, integrale geloof aan Christus, den Godmensch. Zijn denken is geheel en al in de diepste ideeën en tendenzen van het Oostersche Christendom vastgeworteld.

Naast de Christelijke cosmologie (Sophia-mystiek) staat de metaphysische antropologie in het middelpunt van zijn denken. Aldoor cirkelt zijn onrustige geest om het vraagstuk van den mensch om zin en lot van de menschheid, die in het licht van een metaphysische al-eenheid wordt gezien en begrepen.

Ook het nieuwste, hier genoemde boek is aan dit vraagstuk gewijd; Berdjajew tracht hier zin en lot van het Russische communisme te ontraadselen en te verklaren. Oneindig veel is er reeds over dit onderwerp geschreven en nog steeds trekt het huiveringwekkend-grandioze probleem van de Russische revolutie, nog steeds schijnt het laatste woord over het Russische communisme niet gesproken te zijn. Berdjajew stelt in de eerste plaats belang in den geestelijk-psychischen levensvorm van het communisme, waarvoor hij niet abstract, maar veeleer uit eigen zielservaring philosopheert. Terecht wijst hij in zijn inleiding erop, dat het Russische communisme niet alleen een internationaal verschijnsel maar een zuiver Russisch nationaal phenomeen is. In tegenstelling met de populair-oppervlakkige literatuur, die het Russische communisme op Marx en zijn leer terugbrengt, ja hierin de uitwerking van de 'bovenstaatsche machten' ziet, legt Berdjajew de nationale bronnen van het Russische communisme bloot en benadert de geheele nieuwe Russische geschiedenis uit het wezen van de Russische godsdienstige idee. Onder alle werken van Berdjajew komt het hier genoemde ons het rijpste voor. Ja, in zekeren zin is dit boek de diepste en meest afdoende verklaring van de Russische revolutie. In zeven hoofdstukken worden hier de kernvragen van het Russische cultuurbewustzijn en de essentieele kenmerken van de Russische ziel aangetoond. Berdjajew leidt het Russische socialisme uit het Russische messianisme, ja uit de zielsstructuur van het Russische volk af, die 'bepaalde stabiele eigenschappen heeft ontwikkeld: de neiging tot dogmatisme en tot ascetisme, de geschiktheid om in naam van zijn geloof, van welken aard dit ook is, leed te dulden en offers te brengen, het vurig verlangen naar het transcendente en wel in tweevoudigen vorm: als vurig verlangen naar de generzijdsche wereld en als streven naar een aardsch rijk'. Als men een poging wil doen om den overvloed van wat hier wordt geboden in het kort samen te vatten, dan ontstaat het volgende beeld van de geestelijk-psychische ontwikkeling van de Russische intelligentsia, van deze eigenaardige 'monnikenorde', die het Russische communisme heeft voorbereid. De voortdurend terugkeerende, somtijds elkaar uitsluitende motieven van dezen door de intelligentsia verdedigden geestelijken levensvorm, zijn: socialisme en nihilisme, populisme en anarchisme, messianisme en vergoding van de wetenschap in hun wederzijdschen strijd en aanvulling. Uit de daaruit gegroeide ontzaglijke innerlijke spanning,

die haar stempel op de geheele nieuwe Russische geschiedenis drukt, kunnen dan de bepaalde, voor de Westerlingen in de eerste plaats raadselachtige verschijningen van de Russische geestesgeschiedenis worden verklaard, zooals Tolstoj en Dostojewskij, Solowjew en Fedorow, die den profetischen geest van de Russische letterkunde het volmaaktste weerspiegelen en belichamen. Een eenige portrettengalerij doet hier de schrijver aan ons voorbijtrekken. Van Tsjadajew over Belinskij, den stamvader van de Russische intelligentsia en Herzen, den eersten vertegenwoordiger van het Russische populistische socialisme over de leiders van het Russische nihilisme (Dobroljoebow, Pissarew) naar Bakoenin en Netsjajew, de grondleggers van het Russische anarchisme - totdat deze geestesstroomingen in den breeden stroom van het Russische Marxisme uitloopen, waaruit zich dan langzaam het Russische communisme kristalliseert. Het zwaartepunt van deze meesterlijke, somtijds al te schetsmatige schildering van de Russische geestesontwikkeling der laatste twee eeuwen ligt in het bewijs, dat wij hier steeds met een bijzondere, specifiek Russische hervorming van het een of andere Westersche geestesverschijnsel te doen hebben, met een ‘diepgaand russificeeren en orientaliseeren’ van de op dat oogenblik heerschende West-Europeesche idee. En zoo blijkt bijvoorbeeld het Russische Marxisme een nationale, bijzondere vorm van het ‘klassieke Marxisme’ te zijn, die ‘het identificeeren van het Russische volk met het proletariaat, van het Russische met het proletarische messianisme voltrekt’ en in tegenstelling van het orthodoxe Marxisme het volk als boerendom met het volk als proletariaat tot een revolutionnaire macht vereenigt (Lenin). Zoo komt de geheele geschiedenis van de Russische intelligentsia aan Berdjajew voor als de geschiedenis van de voorbereiding van Rusland tot het communisme. Ondanks alles, ondanks het blootleggen van de rationeele wortels van het Russische communisme en zijn historische genealogie is ‘de Russische revolutie irrationeel en getuigt van de heerschappij van irrationeele krachten in de geschiedenis, de ontketening van de chaotische energieën van het Russische volk, waarin de communistische idee als disciplineerende en organiseerende kracht zich betoont.’

‘In de beheersching van den chaos bestaat de groote verdienste van het communisme jegens den Russischen Staat.’

Het zou volkomen verkeerd zijn om uit deze zinsnede een rechtvaardiging van de communistische dictatuur te willen afleiden. Voor Berdjajew - en in het laatste hoofdstuk (communisme en Christendom) treedt ons de Oostersche Christen Berdjajew tegemoet - beteekent het communisme met zijn verloochening van God en van de menschelijke vrijheid, met zijn totalitarisme en dwang,

een ‘anti-godsdienst’, de heerschappij van het kwade, de demonie van een uit haat, wraak en terreur samengesteld antihumanisme en antichristelijken’ levensvorm. Voor Berdjajew, den kampioen voor een nieuw Christelijk personalisme, ontstaat uit dit inzicht de eisch: de menschheid van de ‘onderwerping aan de donkere machten’, ‘den mensch en zijn algeheele persoonlijkheid van een nieuw demonisme te redden’. Tot deze daad is alleen ‘een Christendom in staat, dat een wedergeboorte heeft ervaren, opnieuw zijn profetischen geest belijdt en zich onder het teeken van het Rijk van God heeft geplaatst’.

Het boek van Berdjajew, dat door een echt pathos wordt gedragen, zal iederen mensch, die zich met het vraagstuk van het communisme en bovenal met de toekomst van Rusland en van het Westen bezighoudt, sterk boeien en tot een zich rekenschap geven van de stuwende krachten van den tegenwoordigen tijd dwingen. Want het gaat hier niet alleen om Rusland, Ook de humanitair-Christelijke cultuur van het Westen wordt heden ten dage door een macht bedreigd, die evenals het communisme aanspraak op algemeene geldigheid maakt en volgens zijn wezen anti-christelijk is.

ALFRED HACKEL

Herzien herdenken
J.K. van Eerbeek in memoriam-uitgave D.A. Daamen's Uitgevers Mij. N.V., 's Gravenhage, z.j.
J.K. van Eerbeek, Asuncion, het Spaansche sprotje Uitgave van J.H. Kok N.V., Kampen, z.j.; f 2.25, f 2.90

‘We leven wat de materie betreft in een tijdperk van jeugd, vernieuwing en geboorte; wat de wereld der ideeën betreft, het koninkrijk van de geest, zijn we ver achter, leven we in een fin de siècle, in een ruïne die honderd keer ondergraven is. In huurkoop. En de akker ligt te wachten op hem die de ploeg zal kunnen hanteeren. Er moet ontzettend veel opgeruimd worden, aan de eene kant en aan de andere zijde moeten de normen verdiept. Ook die van de massa. De achtergrond moet haar gewezen worden. Nu is iemand strafbaar als-ie iemand doodslaat, maar straks zal het gemeenschappelijk onderscheidingsvermogen zoo scherp zijn dat we de geestelijke moord zullen kunnen identificeeren.’

Deze woorden moet Van Eerbeek kort voor zijn dood hebben geschreven. Zij zijn gedateerd ‘1937’ en op 5 November dat jaar is hij overleden, nog geen veertig jaar, oud noch jong, midden in het leven. Men vindt dit citaat in de hierboven aangekondigde in memoriam-uitgave, die niet in de handel is, maar werd uitgegeven voor de leden van het Verbond van Christelijk Letterkundige Krin-

gen in Nederland. Men treft er warm gestemde en hoog gestelde bijdragen van mr Roel Houwink, G. Kamphuis, Q.A. de Ridder, Leentje M. Hagen en K. Heeroma, benevens citaten, biografie en bibliografie van wijlen Van Eerbeek zelf in aan. Opmerkelijk is in dit dunne boekje, hoe telkens weer wordt gewezen op twee punten: dat men zijn werk als 'voorlopig' wil zien ('veelbelovend', 'experimenten') en hemzelf tekent als mens-uit-één-stuk (d.w.z. 'die geen scheiding vermocht te maken noch tussen zijn leven en zijn kunst, noch tussen zijn kunst en zijn geloof'). Mej. Leentje M. Hagen, die vertelt van haar neuzen in de werkplaats des schrijvers, besluit als volgt: 'Misschien lopen wij de kans - ik ben daar niet volkomen zeker van - zijn werk, zoals het gepubliceerd is, in betekenis te overschatten. Maar hier ben ik zeker van: nooit zullen wij hem te hoog kunnen aanslaan om het werk, dat hij als pionier voor ons proza heeft verricht.'

Men geve zich, dit lezend, er goed rekenschap van, dat de 'wij' van 'ons proza' de protestantse letterkundigen zijn. Want anders is het wel ietwat verwonderlijk om te lezen, welk een naturalistische werkmethode - het uithoren en bestuderen van 'slachtoffers' - hier nog werd toegepast, ja, uitgebuit door een 'pionier'. Slechts wanneer men de publicaties onzer huidige protestantse schrijvers nog eens nagaat, krijgt een dergelijke opmerking de achtergrond, die zij behoeft. Immers, waar hier te lande ánders dan in deze kring kan men zonder een weemoedige glimlach denken aan een zo simpele 'copieerlust des dagelijksen levens', die de 'Camera Obscura', zaliger nagedachtenis, in verdiende herinnering brengt?

Toen ik het vorige jaar het laatst bij zijn leven verschenen boek van Van Eerbeek - 'Beumer en Co' - op deze plaats besproken had, kreeg ik van enkele hem en mij bevriende zijden te horen, dat ik 'onbillijk' zou zijn geweest, blijkbaar omdat ik de waarde van dit werk wel voor de protestantse letterkunde, maar niet voor de Nederlandse letterkunde, zonder verder beperkend bijvoeglijk naamwoord, wilde en kon erkennen. Ik kreeg zelfs te horen, dat een dame mij dit kwalijk had genomen, en zulks zwart op wit, gedrukt nog wel.

Nu heb ik ook 'Asuncion' gelezen, de geschiedenis van 'het Spaanse Sprotje', die zo Nederlands Calvinistisch is gebleven, dat ik ditzelfde oordeel thans anders zou willen formuleren: Van Eerbeek heeft met middelen, die in de publieke litteratuur nauwelijks meer gangbaar mogen heten, de Calvinistische geestesgesteldheid, die een groot deel van ons volk bezielt, uitdrukking gegeven op een wijze, als men slechts uit zijn kring verwachten mocht, beter, scherper en directer dan men hopen kon.

Was in 'Beumer en Co' de schrijver als figuur afwezig, hier heeft hij

zich getekend als den schilder, die zich weerbarstig beschermend, maar warm toch van hart, met Asuncion inlaat en dieper in deze voor hem moerassige, doch in wezen klare geschiedenis wordt weggezogen dan hij zichzelf wel wil bekennen. Zijn Calvinistisch gerechtvaardigd wantrouwen - Asuncion heeft een kind! - schijnt opnieuw de overhand te nemen in de dramatische ontknoping, wanneer hij, lijfelijk vluchtend, weer 'afstand' weet te nemen.

Ik zal den aandachtigen lezer van deze regels wel nauwelijks meer behoeven te vertellen, dat ik het Calvinistische karakter moeilijk kan waarderen. Misschien is het wel een zinvolle anecdote, daarbij te vermelden, dat ik dit volksdeel sinds mijn jeugd in verschillende geledingen heb kunnen gadeslagen - vaak van meer nabij dan mij lief was. Wanneer ik dan ook tot een zo openhartige waardering van Van Eerbeek kan komen, is dit te danken aan een enkele uitlating, als ik hier in de aanhef heb geciteerd en zeker niet aan de talrijke passages, die, direct of indirect, door hun onvervalst Calvinisme bij mij gevoelens van verzet hebben gewekt (Is het nodig hier in te lassen, dat ik met opzet telkens weer de afleidingen van Calvijns naam gebruik en die van Christus, althans in mijn eigen mond, vermijdt?).

Meinart Boss - zo stond Van Eerbeek bij de burgerlijke stand ingeschreven - werd op 22 Juli 1898 als bakkerszoon te Zwolle geboren. In het laatste jaar van de wereldoorlog onder de wapenen geroepen, liep hij in de militaire dienst een ziekte op, die zijn gezondheid knakte en het hem onmogelijk maakte, werkzaam te blijven bij het Christelijke onderwijs. Wel lieten zijn krachten hem toe het werk, dat hij later als onderwijzer aan het Huis van Bewaring te Zwolle vond, goed te vervullen. Aan deze tijd danken wij de roman 'Gesloten Grenzen', terwijl de titel van 'Lichting '18' voldoende zegt over de ervaringen, waarop dit werk is gebaseerd.

Welnu, over Meinart Boss vertelt de heer Q.A. de Ridder, medewerker van 'De Nederlander' o.m. het volgende: 'Ook in zijn milieu moet hij het als jongeman wel niet gemakkelijk hebben gehad, want hij had zo zijn eigen meningen en denkbeelden en hij was er niet de man naar ten aanzien van geestelijke waarden ook maar enige concessies te doen.' Dezen Meinart Boss voel ik aan mij verwant. Waardering voor kunstwerken wordt nu eenmaal ook door de gevoelens voor hun maker, en zeker niet alleen door de constatering van hun betrekkelijke 'knapheid', bepaald.

Ik heb enige tijd geaarzeld, alvorens dit alles neer te schrijven. Aan een graf past een persoonlijk woord, maar ook dat van hem, die zich eer voelt tegenstander van, dan verwant aan veel, wat den overledene dierbaar en wezenlijk moet zijn geweest. Ik heb deze aarzeling overwonnen, toen ik, na den Calvinistischen schrijver

J.K. van Eerbeek in ‘Beumer en Co’, ook den, naar mijn smaak meer menselijken Meinart Boss in ‘Asuncion’ en de in memoriamuitgave leerde kennen. Ik bedacht, dat het Romeinse gezegde luidt: ‘de mortuis nil nisi bene’ en niet ‘...nil nisi bonum’. Een juiste formulering van het eigen voor en tegen is een waarachtiger eerbewijs dan een vriendelijk woord-voor-de-gelegenheid. Boss zou - daarvan ben ik overtuigd - zelf met mij hebben ingestemd, dat slechts het eerste een vriendenwoord kan zijn. Als hoedanig het dan ook is bedoeld.

HALBO C. KOOL

De Redactie herinnert, in aansluiting aan het bovenstaande, aan van Eerbeeks h.i. beste boek, Strooschippers, hier buiten beschouwing gebleven, maar van gegeven en bewerking belangwekkend en eigenschappen toonend, die het stellig een eigen plaats in de nieuwere romanlitteratuur geven.

Lezerstribune
Militair-pacifistisch getuigenis
Brigadier-general F.P. Crozier, The men I killed Michael Joseph, London

Dit boek is een der scherpste en meest deskundige rekwisitoirs tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding, die totnogtoe geschreven werden. Het is, tevens, na en naast Lloyd George's Oorlogsherinneringen, de scherpste veroordeling van de engelse legerleiding, die gedurende 1914-18 het bevel over de britse troepen heette te voeren. En déze veroordeling zal men niet kunnen afwijzen met de dooddoener, dat het een leek is, die over hem onbekende zaken spreekt. Want de schrijver van dit boek is een vakman, is iemand, die zelf vier jaren voor aan het front heeft gestaan en als het ware dageliks de stupiditeiten van de opperste legerleiding aan den lijve ervaren heeft. En deze minachting voor zijn kollega's en superieuren vloeit niet voort uit een verschil van inzicht omtrent het doel van de wereldoorlog: hij is een generaal, die met de overtuiging en de onverzettelikheid van den beroepssoldaat heeft gedood en liet doden. Maar die daaraan dan ook de bevoegdheid ontleent, aan te tonen, welk een weerzinwekkend bedrijf het doden is en hoe onwaarachtig de bewering dat bewapening een oorlog zou kunnen voorkomen: ‘It is criminal folly, in this age of science, for any government to suggest that a superiority in armaments will ensure security for this or any other government.’ (blz. 182)

Ook hij beweert, dat de enige verdediging in een komende oorlog, als in vroegere, de aanval is. Dat vernietiging met vernietiging zal

worden beantwoord. ‘At the Church Assembly the Bishop of London asked Canon “Dick” Sheppard if he would stand by calmly and see at the children the Bishop's annual party killed by bombers from abroad. The answer to such a question is that whatever might be done to prevent the killing (if anything could be done at all, which is doubtful) one thing certainly would not be done - and that would be for a flight of aeroplanes to go over to Berlin, under Canon Sheppard's direction and there drop bombs on the Bishop of Berlin's Children's Garden Party in retaliation for the evil perpetrated on the British bishop and his child guests... Yet the only answer to evil which the bishops seem to possess is retaliation by means of like evil.’ (blz. 200-201)

De twaalf hoofdstukken van dit boek zijn even zo vele aanklachten tegen het militarisme (dat de schrijver uit een praktijk van bijna een geheel leven kent), het (engelse) imperialisme, dat de oorzaak is geweest en is van zo vele oorlogen (maar hierin verschilt het niets van elk ander imperialisme), en de kerk, die noch in 1914-18, noch nu, haar taak begrepen heeft. ‘The Church had its great opportunity. What has it done with it? I make no claim to be a prophet in my own land. But this I know - if the Churches ever again permit another war, they will surely be wiped off the face of the earth by the people they will have betrayed for the last time, and among the first to do the cleansing will be the ex-Servicemen of 1914-18 who marched off to battle, consecrated by their Church, to the martial strains of “Onward Christian Soldiers”.’ (blz. 222, 223)

‘The Men I Killed’ is allereerst voor het engelse publiek bedoeld. Maar de strekking ervan is zo wijd en de betekenis zo groot, dat deze ver over de engelse grenzen heen reiken. Waarbij vooral zij, die geen pacifist zijn of tot de tegenstanders van het pacifisme behoren, nuttige lering uit de inhoud kunnen trekken. Maar bovenal nuttig lijkt dit boek mij voor kerkelijke ambtsdragers en beroepsmilitairen: het houdt hun een leerzame spiegel voor.

REINIER P. STERKENBURG

Periscoop

Olaf de Landell, Spiegel aan de wand W.L. & J. Brusse N.V., Rotterdam; f 2.90, f 3.90

De geschiedenis van dezen schoonheids-salon is niet bijzonder ‘diep’ geschreven, maar zij heeft onmiskenbaar kwaliteiten, die in den gemiddelden Hollandschen roman zeldzaam zijn. In de eerste plaats treedt men in dit boek geen verfoeilijk oord oftewel poel des verderfs binnen, de klanten zijn tamelijk netjes en worden netjes behandeld en voor zoover er dingen gebeuren, die volgens de Hol-

landsche standaard-moraal niet in den haak zijn knoopt de schrijver er geen verhandeling over het zieleheil of het hiernamaals van de betreffende figuren aan vast. Hij wordt slechts bij uitzondering sentimenteel en nooit al te zwaar op de hand, hetgeen in het algemeen en vooral bij een onderwerp als het onderhavige het kenmerk is of zou zijn voor een Hollandsch verhaal dat zoogenaamd zonder literaire pretentie geschreven is.

In overeenstemming hiermee is de humor niet zuur en ook niet te zoet en wij werden getroffen door een passage, aan de hand waarvan de vlotte gezelligheid van dit boek nader gedemonstreerd kan worden. Het gaat om een dame, die als winnares in een sweepstake in het schoonheidspaleis verzeilt: ‘Op een ochtend, om tien uur, treedt Louise Diller de wijde deuren binnen en gaat schroomvallig de trap op.

Ze is een grijze muis, die van het leven niets anders kent dan zes dagen typen op een kleurloos kantoor met gebrek aan licht, en één dag lezen in een nuchtere pensionkamer, onder het genot van drie kopjes slappe thee en 'n stuk of wat schuimkoekjes. Die kosten wel wat meer dan halve maantjes of Maria's, maar ze zijn zoo licht op het gewicht, dat Louise ze steeds weer neemt zonder gewetensbezwaren.

Ja, heusch! Trouwens - de kiem der lichtzinnigheid wortelt onmiskenbaar in haar hart, want ze speelt sedert twee jaar in de sweepstakes. En dat is nou juist het sprookje; je begrijpt het natuurlijk al. Ik ook. Maar Louise Diller leest nooit oppervlakkige romannetjes, waarin zooiets voorkomt en zij begrijpt het nog niet.

Zoo staat het met Louise. Ze kijkt aldoor in de diepte van haar rijkdom en dan duizelt ze.

Honderdtwintigduizend gulden!’

Ook de kleine incidenten, de mentaliteit van de verschillende kapstertjes (tegen het Fransch en Engelsch heb ik ernstige bezwaren, maar men gaat die talen wellicht wat eigenaardig spreken, als men lang in een Hollandsch-sprekend land verwijlt, overigens is het ‘grapje’ om dergelijke meisjes gebroken te laten praten wel wat goedkoop) de milieubeschrijving zijn zeer zeker voldoende. Op het einde is de directeur wat te braaf en de eigenaar (of althans diens vrouw) wel wat te stout, in het algemeen hadden trouwens de minder sympathieke figuren aan menschelijkheid kunnen winnen, indien de schrijver (naar ik hoop uit conventioneele onbedachtzaamheid of onbedachtzame conventionaliteit) niet nog even een tikje van gemoraliseer door de luchtige huid (als luchtig blosje of omdat het bloed kruipt waar het niet gaan kan? Men wordt hier zoo wantrouwend) had laten schemeren. Maar in het algemeen is de houding van den auteur juist zoo onpartijdig, dat men met gerust hart

mag twijfelen (en men twijfelt: die ‘tragische’ ziekte van die arme sweepstake-winnares afkomstig van haar gigolo, was dat wel nóódig, of heeft Olaf de Landell daarmee de schrijnende-wreed-heid-van-het-leven of wellicht de wie-met-pek-omgaat-wordt-er mee-besmet-theorie of de-boontje-komt-om-zijn-loontje-regel of het zeg-mij-wie-uw-vrienden-zijn-en-ik-zal-u-zeggen-wie-gij-zijt-dogma, deze keiharde Calvinistische uitspraken, willen aantoonen?) of hier nu nog adders onder het gras schuilen, ja of neen (men wil ten slotte toch niet gepatenteerd dogmatisch Calvinophoob worden). Het boek is verlucht met teekeningen, die wat mij betreft beter weggelaten hadden kunnen worden; zoolang men bekwame teekenaars als Roelofsz of Henriët nog geen boeken laat illustreeren, haalt men het gehalte van het werk met dergelijke nietszeggende prentjes alleen maar naar beneden; de schrijver moge dit bedenken voor hij een deel van zijn werk met een ander deel vermoordt.

R. BLIJSTRA

Dé van der Staay, Tussenspel N.V. De Spieghel, Amsterdam, z.j.; f 2.10, f 2.90 N.V. Het Kompas, Antwerpen, z.j.

In haar roman ‘Tussenspel’ heeft Dé van der Staay zich verdiept in het leven van een jonge vrouw, die in haar eerste liefde - zij is dan nog op de H.B.S. - is teleurgesteld, naar Parijs - dat eeuwig toevluchtsoord - gaat en daar de kunstnijverheid beoefent, met succes. Als zij daar een tijd is, komt haar geliefde die ondertusschen met een andere vrouw getrouwd is, haar opzoeken en het gevolg is een liaison van eenige maanden. Op den duur begint Els, zoo heet zij, de fouten van haar vriend in te zien. Zij komt tot de overtuiging dat dit de ware liefde niet is en verdwijnt. Alleen in Parijs terug vestigt zij haar batik-atelier en ontdekt dat zij zwanger is. Na wat strubbeling verloopt alles naar wensch. Als het kind een paar jaar is gaat Els met hem naar Holland terug. In haar ouderlijk huis begint zij een zaak voor woninginrichting en kunstnijverheid. Ook hier loopt op den duur alles gesmeerd en tot slot trouwt Els met haar trouwen klasgenoot en is erg gelukkig.

Het geheel is niet onaardig verteld.

C. EGGINK

Miniaturen
Dé van der Staay, Miniaturen N.V. C.A.J. van Dishoeck, Bussum; f 1,75, f 2.50

Na het opvallend debuut met ‘De vervulde Wensch’ is dit tweede bundeltje sprookjes voor volwassenen - want dit boekje richt zich veel sterker tot de ouderen dan de jongeren - een nieuwe verrassing. Want terwijl de schrijfster de eigen stijl van haar eerste werkje

als 't ware verstevigd hervindt, heeft zich de spanbreedte van haar talent verruimd en beweegt ze zich daardoor op nieuw terrein: daar waar het sprookje overgaat in de fijngeestige satire.

Een schat van vertelseltjes vol diepdoorvoelde wijsheid en toch zo luchtig en onderhoudend neergeschreven, vindt men in dit charmante boekje bijeen. De zachte spot, het fijne en soms tedere sentiment, de oorspronkelike en vaak zeer geestige vondsten, de zeer zuiver getroffen dialogen, en de snelle raakheid, waarmee personen en entourage in enkele penstreken worden neergezet, zijn dubbel te waarderen doordat ze in literair zeer verdienstelik proza tot ons komen.

Dit werk is waarlik modern: direct, kernachtig, en, zonder ooit het sprookjeskarakter te verliezen, zakelik. Het spreekt onmiddelik aan, - hoe sterk dat het geval is, bleek mij, toen ik in een besloten kring er eens een paar verhaaltjes van had voorgelezen. Terwijl men algemeen gelooft, dat wij voor sprookjes geen tijd meer hebben en zulke dingen te boven zijn, bleek naar deze vertelseltjes onmiddelik levendige vraag. Naar ik meen zijn ze ook al drie keer voor de radio voorgedragen.

In de oorspronkelike trant zijn het wat ondeugende Spons en Zeep, het geestige Olie- en Azijnstel, De Westertoren, De Karakter-Gelijkrichter, Waar de Menschen trotsch op zijn. En dat prachtige sprookje van den Koning, die niet van rimpels en de Koningin, die niet van kale hoofden hield. Voortreffelik zijn ook de langere verhalen: Ninette en Rintintin, en Joris Goedbloed. Maar een geheel nieuwe toon klinkt uit De hoop, die leven doet, en uit: Een veel voorkomende metamorphose. Hierin is het sprookje overgegaan in de satire, misschien met een vleugje bittere scherpte, zeer zeker met een tikje hekelende spot.

Is dit een overgang naar ander werk? De schrijfster beschikt - dat blijkt uit haar beide boekjes - over opmerkelike gaven, zij weet het leven en vooral de mensen goed te observeren en psychologies raak te treffen. Ook de dialoog gaat haar zeer goed af. Ze begeeft zich niet in uitvoerige beschrijvingen of bijkomstige détails, en toch is haar werk door en door vrouwelik.

Deze sprookjes, die, mogen ze in de verte verwant lijken aan Andersen en Leander, toch zo door en door Hollands, om niet te zeggen Amsterdams zijn, verrijken onze Nederlandse literatuur met een kunst, die geenszins alledaags is, en waarvan we maar weinig geslaagde voorbeelden kunnen vinden. Daarom hoop ik, dat dit bundeltje door andere zal worden gevolgd: het is een verademing tussen de zwaarwichtige en soms wat luide en schelle doeken van onze letterkundige toonzalen, deze fijne en geestige miniatuurtjes te zien hangen.

JOHAN W. SCHOTMAN

Posthuum Weensch dagblad
Eugène Lennhoff, De laatste vijf uren van Oostenrijk Hollandia Drukkerij, Baarn; f 1.90 geb.

Eugène Lennhoff, de hoofdredacteur van de Oostenrijksche 'Telegraph', kwam veel in café Rebhuhn, waarover hij 't volgende zegt: 'Niet alle geruchten, die daar de ronde doen, zijn waar'. Toch vindt de redacteur het noodig, deze geruchten op te teekenen, waarbij hij dan in hoofdstuk drie tot een conclusie komt, welke ik liever aan het eind van dit journalistieke overzicht zou willen plaatsen: 'Met zooveel binnenstroomend, tegenstrijdig nieuws, was het volslagen onmogelijk om een zuiver beeld van den toestand te krijgen.' De bedoeling van den schrijver 'feiten te vermelden en zoodoende de publieke opinie te helpen voorlichten', is dan ook geheel en al mislukt. Wel weet hij ons ervan te overtuigen, dat Katholieken, Joden, Sociaal-democraten en Legitimisten, tezamen 70% der bevolking, bereid waren voor een onafhankelijk Oostenrijk te stemmen. Het blijft echter onverklaard, waarom deze partijen niet achter de regeering van Schuschnigg stonden. Alleen een verklaring hiervan kan buitenstaanders duidelijk maken, waarom de Kanselier op 12 Februari naar Berchtesgaden ging en waarom hij toen toegaf aan de eisch van Adolf Hitler: Seyss Inquart, den Nationaal-socialist, tot Minister van Binnenlandsche zaken en Openbare Veiligheid te benoemen. Alles wat er gebeurde tusschen 12 Februari en 11 Maart, waren vergeefsche pogingen om het zinkende schip te redden. Ook zonder druk van Duitschland, had het ministerie Schuschnigg voor de steeds grooter wordende overmacht van binnenlandsche vijanden moeten wijken. Het brutale optreden van Duitschland bracht Schuschnigg aanhang en verleende hem een machtspositie, welke hij, gedurende de kleine vier jaar dat hij kanselier was, in die mate nooit bezeten had. Het was echter te laat. Lennhoff geeft slechts een verward relaas van deze ondergang. De titel zoowel als de tekst hadden zeer goed gepast in het kader van een extra nummer van de Telegraph. Dat dit extra nummer niet meer verschijnen kon, had geen aanleiding mogen worden er een reportage in boekvorm van te maken.

J. HEUFF VAN HOUWENINGE

Van de roman 'Rembrandt' van Theun de Vries zal eerlang ook een Poolse vertaling verschijnen.

Kroningsjubileum
Door E. Boekman

In de negentiende eeuw scheen het in de lijn der ontwikkeling van den modernen staat te liggen, dat het koningschap in beteekenis zou verminderen, in die mate zelfs, dat, op een bepaald oogenblik, de overgang van het koningschap tot den republikeinschen staatsvorm een vanzelfsprekendheid zou zijn geworden. Was met de totstandkoming van den liberalen staat, met zijn gereglementeerd koningschap, de nadering van dat oogenblik niet reeds voorbereid? Berustte in Nederland een deel van den afkeer bij de conservatieven tegen Thorbecke niet juist in de opvatting, dat hij een mijn had gelegd onder het koningschap, welke hij of een op- of navolger eens zou doen springen?

Na den oorlog rolden in een aantal monarchieën de kronen over de straat. In een aantal, niet in alle. Alleen in die, waar het keizer- of koningschap een grooter macht had bezeten dan in de liberale constitutioneele monarchieën, die deze macht door grondwettige bepalingen of conventions tot redelijke grenzen hadden teruggebracht.

Waar eens keizers en koningen aldus regeerden, zijn zij niet teruggeroepen; hun landen zijn republieken geworden en gebleven; hun plaatsen zijn ingenomen door burgermannen. Het ideaal van allen, die in vorige eeuwen droomden van en streden voor een republiek, is in een aantal landen verwezenlijkt. Doch hoe anders is die republiek dan zij zich hadden voorgesteld. Wat is er geworden van de vrijheid, welke in een republiek beter tot haar recht zou komen, ja, alleen zou kunnen bestaan in een koningloozen staat, in een republiek?

De ontwikkeling sinds den oorlog van het vraagstuk monarchie of republiek levert het bewijs, hoe volkomen verouderd de vroegere opvatting is alsof het eene stelsel onderworpenheid zou impliceeren, het andere vrijheid. De republiek van

de twintigste eeuw toont ons met nadrukkelijke duidelijkheid, dat de ware vrijheid, die luistert naar de wetten, zeker niet haar monopolie is, noch dwang haar vreemd.

Is het een paradox van de geschiedenis of is het een innerlijke consequentie van het stelsel, dat in de landen waar de macht van den koning door de ministerieele verantwoordelijkheid is beperkt, de straten van rollende kronen zijn verschoond gebleven? Hoe verkeerd hebben de conservatieven het gezien, toen zij meenden, dat het liberalisme het koningschap ten val zou brengen. Hier zijn in werkelijkheid de liberalen de conservatieven geweest, de conservateurs.

En zoo men toch aan een paradox zou willen vasthouden, dan zou het deze moeten zijn: de democratische staat is de redder van het koningschap.

Geen staat levert hiervan meer het bewijs dan Engeland. Het is nauwelijks honderd jaar geleden, dat Bentham, Mill en anderen het als de natuurlijke consequentie van het liberalisme beschouwden, dat door zijn overwinning de monarchie zou verdwijnen; dat Shelley - het was na de regeering en het overlijden van George IV - den regel schreef: ‘Oh, that the free would stamp the impious name of King into the dust’. En nog in een volgende periode waren mannen als Dilke Morley, Chamberlain, Bradlaugh, de stichters van republikeinsche clubs, waar zij en Annie Besant, later de ongekroonde vorstin der theosofen, het republikeinsche beginsel verdedigden.

Wat is er van dit beginsel in Engeland overgebleven? Het is opgeborgen bij de reliquieën der geschiedenis - en niet eens bij de belangrijkste. Wat voor Nederland de jaren 1848 en '66 zijn, is voor Engeland het jaar 1832, waarin de parlementaire democratie haar bevestiging kreeg. Van dat oogenblik af is de tegenstelling monarchie en republiek schier onwezenlijk geworden, zoodat de roep om wijziging van den top van den staatsvorm verklinken moest bij gebrek aan weerklank in de feitelijke verhoudingen en de daaruit resulteerende ideeën. Bentham en Mill en Bradlaugh - het zijn groote namen in de geschiedenis van het Engelsche geestelijke en cultureele leven van de negentiende eeuw, maar, wat hun dragers zeiden over koningschap en republiek, neemt de twintigste eeuw niet meer aan als waarheid.

Ook in een Engeland, nog democratischer dan het thans is, dient de functie des konings te worden vervuld; zelfs in een socialistisch geregeerd Engeland, welker 'proposed national organisation does not involve the abolition of the ancient institution of an hereditary monarch... Without exaggerating the political advantages of an hereditary monarch of the British type - without ignoring, on the other hand, the social disadvantages by which it has hitherto been accompanied - it is suggested that the necessary titular and ceremonial headship of the State should be retained essentially in its present form.'

Zoo schreven Sidney en Beatrice Webb, toen zij in 1920, in opdracht van de Labour Party, ter voldoening aan een verzoek van de Socialistische Arbeiders Internationale, hun denkbeelden over dit onderwerp uiteenzetten en het schema ontwierpen voor A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain. Met rollende kronen op continentale straatsteenen als wekkers voor hun gedachten, wilden zij toch niet anders dan de Engelsche kroon dit lot besparen. Tot in verre toekomst.

Na 1920 is ook met de Engelsche kroon het een en ander gebeurd, maar niet anders dan in dien zin, dat het wezen van de personenwisseling een bevestiging is van de opvatting der Webbs, dat 'this function could not be fulfilled to the satisfaction of either king or people, unless the tie of mutual sentiment between citizen and sovereign remained real and vital'. Zuiver constitutioneel is de crisis van 1937 opgelost en de mogelijkheid van een koning aan het hoofd van een socialistisch Engeland is er niet door verzwakt. Voor Harold Laski bijvoorbeeld, een der meest gezaghebbende linksche socialisten, is de vraag van koningschap of republiek zoo volledig uit het gezichtsveld verdwenen, dat hij in zijn verleden jaar herdrukte boek, 'Liberty in the modern State', dat bedoelt de suprematie der vrijheid te verdedigen, onder de mogelijke gevaren voor die vrijheid het koningschap zelfs niet noemt. De opvattingen omtrent het koningschap, welke honderd jaar geleden vooruitstrevend waren, hebben voor hem en de zijnen geen waarde meer.

In den democratischen staat is het koningschap voor de vrijheid geen gevaar, alleen en juist door het feit, dat de staat

democratisch is, omdat, met andere woorden, ieders rechten en verplichtingen vaststaan.

Waar de democratische gedachte niet sinds luttele jaren in grondwet of conventions haar belichaming heeft gevonden, doch zoo oud is, dat zij deel is geworden van het volksbewustzijn, daar is aan omzetting van den regeeringsvorm geen behoefte. In Zwitserland zal niemand streven naar een koningschap, in de constitutioneele monarchieën van West- en Noord-Europa geen burger met verantwoordelijkheidsgevoel naar een republiek. In beide soorten landen is het eigen stelsel niet alleen deel geworden van den staatsvorm, maar ook van het volksbewustzijn. Eerst wanneer in een der monarchieën een bepaald koningshuis uitsterft of zich inconstitutioneel gedraagt, zou men voor een nieuwe en vrije situatie staan.

Ook in Nederland.

De constitutioneele monarchie is door de hier gegroeide verhoudingen voor Nederland thans de meest geschikte regeeringsvorm.

Slechts wie de realiteit der Nederlandsche verhoudingen miskent, kan gelooven, dat het koningschap in Nederland minder vasten wortel heeft geschoten dan in Engeland, Scandinavië of België.

Zoowel in de ontwikkeling van het koningschap als in de opvattingen omtrent zijn waarde vindt men in de geschiedenis van Engeland en van Nederland parallellen. Beiden landen gemeen is bovendien, naast de waardeering voor de dragers der kroon, de staatsrechtelijke zakelijkheid in de beschouwing van het instituut.

Door de grondwetswijziging van 1848 heeft het liberalisme het koningschap een deel van zijn macht ontnomen, al heeft het, dus doende, het innerlijk sterker gemaakt. Maar het feit blijft, dat, zooals De Vooys in zijn studie over ‘Potgieter en het Liberalisme’ zegt, ‘de monarchie die de liberalen van 1845 als ideaal voorzweefde, veel had van de republiek, al wilden ze het zichzelf niet bekennen; de kroon werd tot ornament verlaagd.’ En Busken Huet, die dichter bij de periode van de liberale overwinning stond, drukte het in zijn befaamde opstel over de Tweede Kamer en de Staatsbegrooting van 1865, nog wat drastischer uit dan De Vooys.

Intusschen heeft de staatsrechtelijke praktijk sinds de dagen der liberale overwinning duidelijk bewezen, dat de Kroon meer kan zijn - en meer is - dan een ornament, of, naar een andere uitdrukking uit die dagen, vliegwiel van de staatsmachine - vergelijking, teekenend voor de periode, waarin zij ontstond, van rationalistisch vertrouwen in de technische en natuurwetenschappelijke ontwikkeling.

Nergens wellicht vindt men beter de juiste verhoudingen op het punt van het koningschap in Nederland uitgedrukt dan in dezen zin: 'Op zichzelf geen enkelen staatsvorm den eenig bruikbaren keurende, erkent zij het aan de grondwet gebonden koningschap, gelijk zich dit ten onzent geleidelijk uit de Republiek der 16e eeuw heeft ontwikkeld, als den voor ons meest geschikten regeeringsvorm'. Wie is die zij, die het koningschap niet aanvaardt op principieele gronden, doch uitsluitend op historische? Het is de Anti-revolutionnaire Partij, in artikel 6 van haar Program van Beginselen. En van gebrek aan waardeering voor het koningschap zal men deze partij toch zeker niet verdenken.

Trouwens, Colijn, de feestredenaar in de Nieuwe Kerk op 6 September aanstaande, heeft er in zijn Toelichting op dit punt van het Program nog eens op gewezen, dat de eerste gedachte, welke in het artikel is neergelegd, 'is de theoretische onverschilligheid in zake den staatsvorm die eruit spreekt, en de tweede de voor ons land uitgesproken voorkeur voor het constitutioneele koningschap onder het Huis van Oranje... Als wij dus, zoowel met een monarchie als met een republiek tevreden kunnen zijn, dan zij het wèl verstaan, dat wij in die tegenstelling van monarchie of republiek, bij de eerste altijd de constitutioneele monarchie op het oog hebben. Intusschen valt niet te ontkennen, dat voor een land als het onze, op zuiver praktische gronden, de constitutioneele monarchie voordeel en heeft die de republiek mist.'

Het is thans zeker niet het oogenblik om te onderzoeken wat in de principieele en historische beschouwing van Program en Toelichting voor anderen dan anti-revolutionnairen aanvaardbaar is. Geconstateerd zij slechts, dat hier een geest blijkt, welke waarachtiger en dus innerlijk sterker is dan veel gelegenheidslyriek en -enthousiasme, waarvan ontbreken van gedachten het voornaamste kenmerk schijnt.

Aan gelegenheidslyriek en -enthousiasme ontbreekt het in deze dagen niet. Men doet het beste er maar niet veel van te zeggen. Occasioneele geestdrift kan waarde hebben als psychologische uitlaat voor allerlei massa-gevoelens, het instituut waarop zij betrekking heeft, vindt er geen solide basis in.

Waarin vindt het constitutioneele koningschap die basis dan wel?

Het vindt die in het samenstel van regelen, welke zijn positie bepalen, eenerzijds, in den persoon van den drager van de Kroon en wie dien persoon nastaan, anderzijds. Want ook de beste regeling dier positie kan ondergraven worden door het optreden van wie tot deze hooge functie geroepen zijn. Nu in de komende dagen het veertigjarig jubileum van Koningin Wilhelmina zal worden gevierd, mag uitgesproken worden, dat de basis van het constitutioneele koningschap in Nederland hechter is dan zij ooit geweest is. Het is niet noodig ter adstrueering van deze meening een overzicht te geven van hetgeen in deze veertig jaren is gepasseerd. Waarom aan te toonen, waarin een draagster van gezag is nagekomen, wat zij bij de aanvaarding van haar taak in grondwettige formule plechtig heeft beloofd? Hier past niet het maken van een optelsom; hier past slechts de herinnering aan een onafgebroken periode van hooge opvatting van plichtsvervulling. Zakelijk en persoonlijk heeft het koningschap in deze veertig jaren Nederland reden gegeven tot het van harte medevieren van het jubileum van de Koningin.

Het leiderschap, belichaamd in het constitutioneele koningschap, drukt niet als een last op een democratischen staat. Integendeel, het vormt van de nationale zelfstandigheid en de burgerlijke vrijheid het punt van vereeniging, omdat het gehoorzaamt aan dezelfde wetten als het volk, aan welks hoofd het is gesteld. Welke sociale en geestelijke verschillen in een volk mogen bestaan, er is een nationale eenheid waarvan het constitutioneele koningschap thans het symbool is. Tegenover andere volken is de nationale zelfstandigheid, binnen het eigen volk is de democratische vrijheid het hoogste goed van het Nederlandsche volk. Beide zijn in de veertig jaren regeering van de Koningin geworden tot de idealen, waarop zich een bewuste nationale gemeenschap baseert. In

deze veertig jaren immers is tot de nationale cultuur ook gekomen die groote massa, welke daarvan voorheen uitgesloten was. Door eigen kracht heeft zij zich daartoe den weg gebaand; door eigen, zelfstandige kracht. Zij kon dit doen door de vrijheid, welke, als het koningschap, constitutioneel verankerd is. Van deze massa geloofde men vroeger, dat zij nationaal gezind was, thans weet men, dat zij zich van haar nationaal gevoel bewust rekenschap geeft.

Zoo kan het regeeringsjubileum van de Koningin gevierd worden in gansch andere verhoudingen dan veertig jaren geleden bestonden.

Wat vroeger een feest voor het volk was, is thans een feest van een volk.

In die ontwikkeling ligt de grootste waardeering voor Haar die van dit feest het middelpunt is.

Leven en sterven van Willem van Oranje
Door Dirk Coster

Het Vierde Bedrijf

(Het Prinsenhof te Delft. Tijdens het beleg van Haarlem. Groote zaal. De Prins achter de tafel. Vaandrig Hasselaer staande tegenover hem.)

HASSELAER:
Wanneer Uwe Hoogheid het zou vergunnen willen, zou ik graag naar huis teruggaan.

ORANJE:
Beste jongen, ik kan je dit niet vergunnen. Het is veel te gevaarlijk. Groot is je moed geweest, door alle schansen heen te breken. - Blijf hier. Ik heb hier wel werk voor je. Ik kan je niet meer verzekeren, dat je stad gered zal worden. En jij hebt genoeg gedaan. Waarom daar een vreeselijke dood te zoeken? Je bent nog zoo jong.

HASSELAER

(met een eentonig aandringende stem):

Wanneer de Prins me zou willen vergunnen, naar huis te gaan. Nademaal ik toch naar huis verlang. -

(Dringend):

Veel brieven kan ik overbrengen. Als de Prins ze maar wil medegeven.

DE PRINS:
Brieven liggen hier gereed in deze kokers. Maar anderen zullen die overbrengen. Ze zijn bereid hetzelfde gevaar te doorstaan, als jij doorstaan hebt. Twee maal lijkt mij voor zoo'n kleine knaap te veel.

HASSELAER,

(trots zijn blonde hoofd in de nek werpend):

U zoudt me geen kleine knaap meer noemen, wanneer u mij op de wallen van Haarlem had gezien met mijn groote slagzwaard. Geef ze me Prins. Laat me ze brengen overnacht. Ik heb een dolk en pistolen. Elke Spanjaard die me te na komt zal gestorven zijn, voor hij schreeuwen of zuchten kan. Geef de koker, Prins.

ORANJE:
Ik zou je den koker graag geven, Hasselaer. Maar de eeden die ik eischen moet, zijn zoo vreeselijk, dat ik daaraan niet beginnen wil.

HASSELAER:
Eisch wat ge wilt, Prins. Vraag eeden.

(Plotseling zijn handen voor zijn gezicht slaand, terwijl zijn starre stem breekt in een kinderlijk klagen):

Ik wil naar huis, Prins, naar mijn

broer, naar tante Hasselaer, naar mijn oude moeder. Alles is me zoo vreemd hier, zoo koud, - als wij dan allen moeten sterven, dan wil ik daar toch bij zijn, bij de mijnen. Geef me den koker, Prins, vraag me de eeden. Laat me gaan.

ORANJE,

(peinzend):

Het is me of ik een verre echo hoor, van toen ik jonger en krachtig was. Ach ja, eenmaal heeft Heer Egmond in dienzelfden zin tot me gesproken, toen ik hem voor 't laatst op aarde zag. Ik zou jullie kunnen benijden. Want ik ben op deze aarde een zwerveling geworden.

HASSELAER,

(even opkijkend):

Dat deze koningsgezinde graaf de dood gestorven heeft, was verdiend. En zoo het me vergund is den Prins tegen te spreken: zijn thuis is hier, bij ons, als onze vader en beschermer. Geef de koker, Prins, en zeg me de eischen en eeden.

ORANJE:
Ach ja, ik word oud, en men verstaat mijn taal niet meer.

(Schellend).

Goed, jonge man, ik sta het toe.

(Als secretaris Bruyning verschijnt).

Deze dappere jonge man vraagt dringend, een dergenen te mogen zijn, die onze nieuwe brieven binnen Haarlem brengt.

BRUYNING:
Is hij bereid de zware eed te zweren?

HASSELAER:
Volkomen, Heer Secretaris.

BRUYNING:
Zweer me dan dit: Zoo waarachtig helpe mij God almachtig. Ik zweer: Niet levend zal ik mij laten vatten.

HASSELAER

(spreekt het na).

BRUYNING:
En dan - je kunt het ook zwijgend zweren, met heel je hart -: Ik zweer onmiddellijk de brieven in den koker weg te werpen, en daarom zoo min mogelijk op mijn tocht de nabijheid van het water te verlaten. Ik zweer, mij dadelijk na dit wegwerpen, het

leven te ontnemen, opdat ik niet door de allerwreedste pijnen gedwongen zou worden, de plaats of de inhoud der brieven te verraden. -

(Bedenkelijk):

Een zware eed, jonge man. Hebt u een voldoende scherp wapen bij u, om deze daad onmiddellijk en afdoend te kunnen volvoeren?

HASSELAER:
Ik zweer het, Heer. En over de scherpte mijner wapens kunt u gerust zijn.

ORANJE:
Geeft hem den koker.

HASSELAER:
Ik dank u, Heer Bruyning.

(Zich op een knie nederlatend):

En zegen me nu op dezen tocht, Prins.

DE PRINS VAN ORANJE

(ietwat verlegen en aarzelend):

Ik dacht dat deze dingen volgens de nieuwe leer verboden waren.

HASSELAER:
Zegen me, Prins, als onze vader en beschermer. Ik ben toch nu des doods gewijd.

ORANJE

(opstaand, om de tafel gaand en tamelijk onhandig en ongewend zijn hand even op het krullende haar van den jongeling leggend):

Ga dan met God, dappere jonge man en breng de brieven binnen Haarlem. Wees voorzichtig, en verberg u overdag.

HASSELAER

(staat op, buigt diep, en verdwijnt, terwijl Musius en Charlotte de Bourbon de zaal binnentreden).

MUSIUS

(zijn oude, kleine handjes wrijvend):

Het is hier heerlijk warm. Och, och, hoe ouder een mensch wordt, hoe harder de koude zijn schamel lichaam bijt. Prins, wat nieuws van Haarlem.

ORANJE:
Niets, dan dat wij, Bruyning en ik, een liefelijk jong leven waarschijnlijk met onze brieven den dood in hebben gestuurd. Verder geen nieuws, eerwaarde vader.

MUSIUS:
Die jonge Hasselaer ja? Wel, dat begroot me. Zoo vriendelijk en blozend een jonge man. Ach, die verwarring der tijden toch. Iedere dag kwam hij bidden in onze kapel. Ik zag hem wel, maar liet hem maar stilletjes zijn gang gaan. Al zou ik zoo gaarne naast hem neergeknield zijn. - Maar ik vreesde zijn blik die me zou wegjagen. Men heeft hier een arm oud priester niet meer noodig.

ORANJE:
Vader, ik wou dat u wat eerder gekomen was. Hij vroeg me de zegen. Ik heb hem die moeten geven, ik, worm dezer aarde. Ik heb me daarvoor geschaamd. Dat werk is u meer vertrouwd dan mij.

CHARLOTTE DE BOURBON

(invallend; zij heeft een bijzonder klankvolle, doordringende stem):

Deze aarde heeft u niets gegeven, Vorst, dan zwoegens en smarten, - smarten genoeg voor dertig levens. En God ziet het einde, wij niet. Waarom zoudt ge die jonge man uw zegen niet mogen geven, in naam van zooveel arbeid.

MUSIUS:
Vrouwe, hij die ons geloof werkelijk kent, geeft u gelijk. Maar men kent ons geloof niet meer. Men weet niet meer in welk een vrijheid en vrede men zou kunnen samenleven onder de vleugelen der kerk. Sinds de Koning van Spanje onze Kerk

onder zijn bloedige hoede heeft genomen, is de kennis van ons geloof verduisterd. Kennis ontstaat uit liefde. Hoe zou zij kunnen ontstaan, als doodelijke vreeze in de zielen leeft. Ach ja deze koning, die een mensch is, zal

veel voor God te verantwoorden hebben. Ik kan erbij huiveren wanneer ik eraan denk.

ORANJE

(schertsend):

Musius, Musius, smaadt toch zijn zeer Katholieke Majesteit niet zoo.

MUSIUS:

Als priester en dienaar van Christus past het me niet, een ziel van God te smaden. Ik zal vanavond voor hem bidden. Maar het past me evenmin, onderworpen te blijven als ik een ongewijd mensch zie treden in de rechten van Christus' Stedehouder, onze heilige vader, en die daarmede alles verderft - en smart verspreidt inplaats van liefde. - Weet Prins, de dag dat de vreugde me de adem benam en mijn blikken verduisterde, was de dag toen hier tot Delft de tijding kwam, dat onze H. Vader den Koning van Spanje met den ban bedreigde. - Toen hebben mijn dochterkens gezegd: wat scheelt vader. Hij danst over de trappen en door de refter. Hij kietelt en hij stompt ons waar we hem ontmoeten. Zij dachten natuurlijk: hij is onder invloed des wijns,

(gichelend)

, maar heur Christelijke hartjes vergaven me dadelijk deze tijdelijke zwakheid des vleesches.

ORANJE

(nog eenmaal op zijn vroegere wijze lachend):

En vader, hoe is dit afgeloopen, met dat kietelen bedoel ik?

MUSIUS:

Foei Prins.

(Ernstig):

Een jaar daarna is de droefste dag mijns levens gekomen. Toen heeft de H. Vader, in een wijsheid die voor mij volkomen onbegrijpelijk was, den banvloek ingetrokken. Toen wist ik dat voor mij een bittere en droeve ouderdom beschoren was. Ik ken dit Delftsche volkje hier toch. Ik wist toch dat nu Luther hier zijn vrije spel gekregen had.

(Verschrikt):

Vergeef me Prins.

ORANJE:

Er is hier toch niemand bij. Spreek vrij, vader. Een beker heete kruidenwijn. Het is koud buiten.

MUSIUS:

Graag Prins.

(Zich in een zetel neerzettend bij het vuur en peinzend):

Ja, hier is Christelijke vrede. Zooals mijn groote leermeester Erasmus mij die leerde. Zuiver, zacht en liefelijk. -

(Zijn hoofd buigend en treurig):

En ook deze zal ik moeten verlaten.

ORANJE

(verbaasd):

Wat nu, vader Musius.

CHARLOTTE DE BOURBON:
Ja, Heer Willem, daarom komen wij hier. Musius heeft me gesmeekt zijn voorspraak te zijn om hem te ontslaan en hem een vrijgeleide te geven. Dat is toch niet goed, nietwaar.

MUSIUS

(beschaamd):

Prins, laat me gaan. Om ergens anders mijn dagen te eindigen. Och, ik word hier zoo slecht behandeld. Ik kan me niet meer op straat vertoonen, of steenen vliegen langs me, en scheldwoorden die me meer pijn nog doen, omdat ik altijd denken moet dat ik vroeger toch hun herder was.

ORANJE:

Blijf dan binnen deze muren, vader, waar gij onder mijn hoede volkomen veilig zijt. Het is ook veel te guur in de straten voor zoo een oud mannetje. Gij doet er maar vallingen bij op.

MUSIUS:

En mijn menschen dan? Ik ben nu eenmaal altijd gewoon geweest me bij ze aan het vuur te zetten, of 's zomers op de bank onder de luifel, en mij met hun zoet gekeuvel van mijn studiën te verkwikken, en als ze dat van mij noodig hadden, hun een dropje te brengen van de oneindige zee van liefde die Christus is. - Maar ach, allang is deze kleine vreugde vermengd met bittere gal. Ik weet nooit meer of ik welkom ben. Inplaats van de gulle lach van vroeger, vind ik nu soms een koud zwijgen en stekende oogen die me ten deure uitwijzen. Ik beef op elke drempel die ik betreed. Er is tegenwoordig moed toe noodig, den armen ouden Musius te ontvangen. En ik verwonder me dagelijks hoe weinigen die moed bezitten.

ORANJE

(bedenkelijk):

En gelooft men dan mijn woord niet. Erkent men mijn wil dan niet, dat Roomsch en on-Roomsch gelijke rechten zullen hebben, en vrijheid hun God te aanbidden elk op hunne wijze.

MUSIUS:

En dat is nu juist het eenige dat de groote liefde der burgers voor Uwe Hoogheid een weinig in den weg staat, - dat Zij te zacht voor ons is. Maar ze blijven hopen, dat gij tot harder maatregelen tegen onze arme kerk besluiten zult. Reeds het feit dat ik gerust hier onder Uw dak mag wonen dat eenmaal, vergeef me Heer, het mijne was, vervult hen met een booze verbazing. Ook daarom wil ik gaan, Hoogheid.

(Klagend):

Ik ben overal tot last.

ORANJE

(streng):

Dus ook gij gelooft niet aan mijn macht en mijn wil. En dat is de ware reden van uw vertrek. Zulk een klein geloof strekt u niet tot eer, Vader. Het kwetst mij diep.

MUSIUS

(verschrikt afwerend):

Vergeving, Hoogheid. Ik zeg het toch om Hoogheids eindelooze zorgen nog niet met één

nieuwe te vermeerderen - de zorg een oud en gehaat mannetje te beschermen, opdat hij zijn laatste troost in de letteren kan vinden. Gehaat ja, - en toch was er een tijd dat er geen kind in de straten van Delft speelde, of het kwam den rector een handje geven, en huppelde een eindje mee aan zijn arm.

CHARLOTTE DE BOURBON:
Wees niet vertoornd, Vorst. Vader Musius meent dit alles oprecht. Hij heeft me zooeven zijn heele hart geopend.

ORANJE

(rustig):

Dan vader, een reisplan. Ik zal het inzien en u een paar soldaten meegeven, desnoods tot de grens van Duitschland.

MUSIUS:
Dit is het, Heer. Twee mijner begijnen hebben nog wat geld en goed, en zij willen mij niet verlaten. Wij gaan naar Italië. Daar heb ik vele geleerde vrienden, die ons wel in een klein kloosterken onderbrengen zullen. Om daar eenzaam en verbannen te mogen sterven, nademaal God me de zegen weigert hier een goede dood te vinden, omringd door een Delftsch volk op wier tranen ik veel te lichtzinnig gerekend heb.

ORANJE

(glimlachend):

Dus Vader Musius wil weg, maar hij wil veel liever blijven. Dus blijven we dan rustig hier. En waag het niet, mij te ontloopen, want bij God ik stuur je mijn ruiters na, om je terug te halen. Die zullen altijd sneller zijn.

MUSIUS:
Prins, prins doe dat niet.

(Zijn handen in elkaar slaand):

Uw soldaten! Als u wist hoe velen ervan me bezien. Met een dreiging des doods. En de vreeselijkste van allen, Heer Lumey. Altijd heb ik getracht hem te ontwijken. Maar ik weet het, hij vergeet me nooit. Ik weet het, vanaf dat ik hem niet meer ontgaan kon, op den drempel van dit huis dat ik verliet terwijl hij binnen wilde treden. Toen is deze machtige mensch voor me getreden zoodat ik ter deure niet uit kon en heeft me aangezien met een ontzettende glinstering in zijn koude oogen. Hij heeft me gezegd: Pater, uw buikje is te vet. Wat zoudt u ervan zeggen, als u een weinig vets van uwen dikken buik afstond terwille van de goede zaak der Calvinisten. Het is niet veel, heeft hij gezegd, maar alle kleine beetjes helpen. Wij kunnen er allicht een konijntje in braden. Deze vreeselijke woorden heeft die mensch me gezegd. Ik voelde mij sidderend als een duifje onder den blik van een slang.

(Zijn kleine handjes in ontzetting opheffend, en onbedwing-

baar jammerend):

O, hij zal me dooden. Hij zal me in martelingen dooden.

ORANJE

(verveeld en tevens zéér hooghartig):

Ik zal den Graaf van der Marck verzoeken voortaan deze slechte grappen achterwege te laten. Ga nu, Vader, ik heb andere dingen te doen. Geef ons een volgende keer de vreugde van uw wijs en vroolijk woord. Maar vandaag bent u een drenzend kind gelijk.

(Musius gaat stil en met gebogen hoofd heen. Tegelijk komt Maria van Henegouwen binnen, en zet zich aan het vuur in de zetel die Musius verlaten heeft. Zij is oud geworden, haar kleeding is sober, zwart door bruin bont afgezet. Haar haren zijn grijs. Doch in haar gezicht stralen nog immer hare grijze, sterke oogen. Tusschen beide vrouwen, Charlotte en Maria, is iets van een onbestemde wedijver.)

CHARLOTTE:
Vorst, u waart te hoog tegen dien armen Vader. U onderschat het gevaar, dat hij loopt, - één dronken Luthersche soldaat langs de straten en het is met hem gedaan. U wilt de smart van zijn arme en hartelijke ziel niet zien.

ORANJE:
Wat praat hij dan. Terwijl wij hier den wanhoop ten prooi zijn, komt hij kermen over het gevaar voor zijn oud leven.

CHARLOTTE:
Ik geloof niet dat hij zijn oud leven zooveel telt. Maar dat dit oude kind zoo grenzeloos ontsteld is, omdat de liefde in deze wereld verloren raakt. En dat kan ik zeer goed begrijpen.

ORANJE:
Als altijd zegt onze gast Charlotte het wijze woord. Vergeef Prinses, - maar nu begrijp ik het ook wat beter. Ga tot hem en vraag hem aan onze avonddisch.

MARIA VAN HENEGOUWEN

(ijverig):

Ik heb Vader Musius altijd al begrepen. Ik heb al zoo vele en lange gesprekken met dezen heiligen mensch gehad.

ORANJE

(schertsend en argeloos):

Het schijnt het lot des mans te zijn, de laatste wijsheid altijd van de lippen der vrouwen te moeten vernemen. Maar Maria, hoe is het in de stad Delft. Je hebt je arme, jichtige

voeten willen wagen aan de bevroren klompen slijk in onze straten. Je bent toch niet gevallen.

MARIA:

Heer, de ambachten liggen stil langs alle straten. Steeds meer volk verzamelt zich op de markt. Ze praten druk en juichen voortdurend. Ze zijn volkomen zeker dat ze het ontzet van Haarlem zullen brengen. Telkens komen nieuwe

stoeten binnen, van Gouda, van Zoetermeer, met hun trommelaars voorop. Ze laten elkaar hun wapens zien en met de vingers de scherpte beproeven der snede. En vragen elkander te slaan, om de kracht van hun borstkurassen te toonen. Ze zijn gelijk opgewonden kinderen. En ach, als de wolken niet zoo zwart en angstig achter de toren joegen, en er geen vrouwen in stille hoeken te schreien stonden, dan zou het bijna kermis lijken in Delft.

ORANJE:

En juist daarom heb ik zoo weinig vertrouwen in zulk een leger. Ze weten niet goed wat een Spaansch regiment is. Ik vrees wanneer ze in het open veld deze muur van ijzer op zich aan zien komen, ze al die mooie scherpe wapens weggooien zullen en weerloos worden achterhaald en afgemaakt. Als zoo dikwijls reeds. Maar toch heb ik vandaag besloten, mij nu zelf aan het hoofd van het leger te stellen. Dus behoede ons God, en eenmaal toch moeten wij sterven.

DE VROUWEN

(eensgezind in een kreet):

Neen, Vorst, dat niet. Dat niet.

ORANJE

(driftig):

En zouden wij deze schapen van burgers eraan wagen, en zelf hier veilig blijven. Ik wil dat niet meer. Nu naderen de wateren de lippen. Haarlem gaat vallen. De stad is onredbaar. Dan Leiden, dan Delft, dat zwak van wallen is, dan is alles verloren. Dan zal een razernij losbarsten te wreed om voor te stellen. Luister vrouwen, ik zal mijn hart u openen. Tegen dien tijd en wanneer ik van Haarlem terugkom, zal ik zooveel mogelijk schepen hebben, waarin ik me werpen zal, en al wie van dit volk me nog volgen wil, al wat nog overblijft vanonder de spaansche speren en zwaarden. - Dan zeilen we weg over de wijde zee, of om ergens eindelijk vrede en land te vinden, of in deze wemelende wateren te verzinken. Bij dit werk wil ik alleen blijven. Daarom, Maria en gij edele vrouwe De Bourbon, verzoek ik u zich nu langzamerhand reisvaardig te maken. Een vendel zal u naar Duitschland, naar de Dillenburg brengen. Niet lang meer zal ik daar soldaten voor hebben.

MARIA VAN HENEGOUWEN

(rustig en toch extatisch):

Ik verlaat u nimmer, Prins. Neen nimmermeer. Wat pijnen of schanden over mijn sterfelijk lichaam komen, nimmermeer, mijn prins. - In een der laatste zuchten harer lippen heeft vrouwe Anna me dat gevraagd.

ORANJE

(ongeduldig en hard):

Laat deze vrouwenspraak, Maria. Jij gaat weg, naar Duitschland. Of wou je soms dat bedorven soldeniers onder mijn oogen hun schandelijkheden aan je zouden doen? Of wou je soms eischen dat ik je met eigen hand zou moeten dooden. Want dezen zijn nu erger dan slangen en wolven geworden, van dorst naar bloed ziedend, sinds ze onder de wallen van Haarlem bij duizenden verschroeid en verslagen liggen, verslagen door burgers waarom ze altijd lachten. Jij gaat naar Duitschland, Maria, waar je veilig zult zijn.

CHARLOTTE DE BOURBON:
Wij gaan naar Duitschland, Prins, wanneer gij mede zult willen gaan. Het is uw eigen land, het land uwer moeder.

ORANJE:
Edele vrouwe, de hameren van Gods toorn hebben mij zoozeer en met zooveel pijnen met dit volk hier te samengesmeed, dat er voor mij geen keuze meer is. Er is nergens plaats meer voor mij dan hier. En hier zal ik moeten sterven, met dit volk, hier in dit land, of in de wateren die er omheen stroomen.

CHARLOTTE DE BOURBON

(oprijzend uit haar zetel en haar armen latende hangen):

Dan, Prins, laat het ons te zamen doen. Onder het geweld van soldeniers, in vlammen of water, of op welke wijze de dood ons nemen wil.

ORANJE:
Charlotte, en dat zeg jij. - Ik ben verrast. - Jij, zoo een bloeiende vrouw. - Jij zegt me dit.

CHARLOTTE DE BOURBON

(weemoedig):

Een weggeloopen non, vervloeking en spot van Frankrijk en haar vader, kan zich alles veroorloven te zeggen.

ORANJE:
Ik ben een oud man, Charlotte. Met een kalotje vanwege de kaalheid des hoofds. -

(Ietwat ijdel):

Vroeger gold ik voor een der eerste ridders aller landen.

CHARLOTTE:
Prins, geen ridders, geen schoone Heeren vergoeden mij uw aanblik.

(Ineens breekt Maria in snikken uit.)

ORANJE:
Wat nu, Maria. Waarom ween je zoo?

MARIA

(snikkend):

Laat me weenen, Heer, weenen om onze groote nood, om onze schuld, en omdat wij verdoemd zijn om ons kleine geloof.

ORANJE

(vol wrevel):

Dit te beoordeelen, moeten wij aan God overlaten en niet aan den Heer Calvijn.

SECRETARIS BRUYNINCK:
Heer, burgers van Delft vragen verlof u te spreken.

ORANJE:
Laat ze binnenkomen, Heer Bruyninck, en wil terugkomen, wanneer gij deze edele dames hebt weggeleid.

(Nadat Bruyninck met de vrouwen is gegaan, keert hij dadelijk met vijf burgers terug. De Prins heeft zich achter de tafel gezet, - zijn secretaris achter hem.)

BRUYNINCK:
Uw namen, mannen.

(Zij stellen zich eerbiedig in een rij, en spreken beurtelings uit):

Jans Dirkszoon, volder aan de Verversdijk. - Corn. Adr.zoon, bakker op de Nieuwe Delft. Willem Pieterz. uit de Bonte Os. - Jan Janszoon, kuiper, Vrouwjutteland, Gijsbert Uitenhove, Schepenzoon. UITENHOVE

(jong en sierlijk gekleed, treedt vooruit en zegt):

Wij wachten u, Heer. Men heeft ons gezonden om u te vragen ons enkele goede woorden te willen zeggen. De markt is vol volks. Wij gaan naar Haarlem. Alle burgers van Delft gaan mede. Zij verdringen zich voor het stadhuis om den schrijver hun namen op te geven.

ORANJE:
Gijsbert Uitenhove en gij, andere goede burgers van Delft, ik ben u dankbaar voor uw moed en trouw. Gij kunt teruggaan, en zeggen dat ik kom. Gij kunt zelfs meer zeggen. Gij kunt zeggen, dat ik het bevel van het leger op mij nemen zal. Overmorgen vertrekken wij naar Sassenheim, dan op den goeden avond rukken wij op, en werpen ons in Haarlem. Die van Haarlem weten door onze brieven wat wij doen willen en komen ons tegemoet.

UITENHOVE:
Dat is schoon, Prins. Met u zullen wij zeker overwinnen. -

(Geestdriftig):

Leve de Prins van Oranje.

(De andere burgers hebben elkaar aangekeken, neen geschud, dan treedt Jans Dirkszoon een pas vooruit.)

JANS DIRKSZOON:
Heer, Baron Batenburg heeft ons verzekerd, dat hij het bevel van ons leger op zich nemen wil. Hij haakt, hij dorst naar wraak en bloed van Spanjaarden. - Geen beter bevelhebber kunnen wij ons wenschen.

ORANJE

(koel):

Wanneer het volk van Delft Heer Batenburg wenscht in plaats van mij, kan dit geschieden.

JAN DIRKSZOON

(eerst omziende, en toestemmend knikken ziende):

Neen, Heer, zoo niet. U moet weten, Heer, wij zijn maar kleine luyden. Vallen wij onder de Spaansche speren, dan is nog alles niet verloren. Dan ontvangt ons God en beloont

ons met vele vreugden. Maar hier beneden zullen de nieuwe leer en de vrijheid van stad en ambacht behouden blijven en dat weten we dan, daar boven. Maar als het lichaam van onzen Prins op het slagveld blijft, en de Spanjaarden er hun gruwelijke blijdschap aan doen - wat dan Heer?... De schoone zangen der engelen zouden ons storen, wanneer wij onze stad en kerk onbeschermd wisten.

ORANJE:
Terwijl gij, burgers van Delft, bereid zijt de allergrootste gevaren te lijden, wilt gij mij hier achterlaten, veilig in dit huis?

(Met bitter wantrouwen in zijn toon):

Ik dacht mijn taak als veldheer wel te verstaan, alreeds sinds Frankrijk. Ik dacht dat die van Delft dit wisten.

(Een ander burger treedt vooruit):

Zeg dit niet, Prins. Uw roem is groot, en klinkt langs al onze grachten. Maar wij willen onze vrouwen en kinderen niet achterlaten zonder iemand die waakt over hen. Geef dat opperbevel aan den Baron van Batenburg. Hij is geliefd bij alle burgers hier. Hij heeft gezworen zijn broer en zijn laatste nederlaag te wreken met zoo harde snikken, dat zijn machtige borst scheen te breken. Wij kennen hem. Hij versmaadt het nooit, een kroes bier te drinken in de taveernen met ons burgers.

EEN OUDE BAKKER

(met witte haren maar zwaar gebouwd):

Prins, gij die ons van de allerwreedste inquisitie hebt gered, die al onze dagen tot bange droomen maakte, blijf hier, en blijf denken voor ons. Wat moeten wij doen zonder u. -

(Met het gezag van zijn ouderdom):

Wij gaan, heer, en gij blijft hier.

ORANJE:
Wanneer de burgers van Delft mij het opperbevel niet gunnen, zult niet gij, maar het volk op de markt daarover te beslissen hebben. Ga nu mannen, ik volg u na, met Heer Bruyning, die mij als gouverneur vervangen zal in mijn afwezigheid. - Uw woorden stellen me zeer teleur.

DE OUDE BAKKER VAN DE VOORSTRAAT:
Onze woorden, Heer, spreken in eerbied van ons vertrouwen op onzen Willem vader.

ORANJE:
Goed - vader noemt ge mij. Misschien ook ben ik te moe van zorgen en nachten zonder slaap geworden, om het zwaard nog goed te kunnen voeren. Goed, mannen, wanneer gij straks de Baron kiest, ik zal mij daarnaar voegen en zelf uw verzoek bij

de Staten ondersteunen. - Maar voor gij dan gaat, zeg ik u dit. De zaken die gij aan gaat vangen, zijn

van grooten ernst. Wie aan dezen tocht deelneemt, moet zijn leven volkomen in Gods hand stellen. Hij moet zijn kinderen en zijn vrouw kussen met de smart van een eeuwig adieu. Daarom vraag ik u, burgers, alle jonge lieden die hierin een spel zien, terug te houden. Ik hoor dat op de markt de vroolijkheid van een jaarmarkt is. Dat is niet goed. Want wanneer het hen dan tegengaat, zullen zij verdeeldheid wekken in deze onze laatste stad.

DE BAKKER:

Ja, Prins, wij begrijpen dit. Wij weten dat Haarlem en Leiden ons scheiden van den gruwelijksten dood en kracht onzer dochterkens en jonge vrouwen. Daarom gaan wij mannen dien dood maar tegemoet met open oogen, vastbesloten hem terug te jagen, maar toch met het eeuwig adieu dat onze vorst van ons eischt. Maar zonder den Prins. Die blijft hier.

ORANJE:

Dit zal op de markt beslist moeten worden en door de Staten bekrachtigd. Ga, mannen, ik volg u na.

Doek, even.

(Zelfde zaal, en beide vrouwen. De deur gaat open, en Oranje komt in. Hij schijnt plotseling ouder geworden, hij gaat met een zonderling slepende tred naar de tafel, valt erbij neer, bedekt zijn oogen met de hand. Angstig afwachten der vrouwen. Stilte. Dan valt zijn hand zwaar op de tafel en hij zegt met een stem die schel van vertwijfeling is):

Zij hebben me veroordeeld hier brieven te zitten schrijven. Ik schijn oud en slecht te worden. Ik heb ze toegesproken en zij hebben hun zwaarden en speren juichend omhooggestoken. En toen... hebben ze om den Baron van Batenburg geroepen.

(Zachter doorgaand):

Dat is droevig. Wat blijft me nu nog over dan alles aan te zien. Ik had me zoo graag in Haarlem willen werpen. Ik had naast dien jongen Hasselaer willen staan, op de wallen. Maar neen, ze hebben me veroordeeld hier brieven te zitten schrijven. Zoo snel gaat het leven. Wij zijn jong, en lachen, dan zwoegen we omdat het moet, we zwoegen zoo, en zoo angstig, dat we den tijd vergeten. En dan is het ineens gedaan. Het is me of ik Anna's zilveren stem nog hoor, als ze mij verweet dat ik veel te vroolijk, dorstte naar strijd. Vreemd,

(zijn kalotje afnemend en onwillekeurig over zijn kaalwordend hoofd strijkend):

dus nu is alles al voorbij.

CHARLOTTE DE BOURBON:
Niet voorbij, Heer. Deze strijd is schooner. Gij waart een ridder der wereld, - nu zijt gij ridder Gods. Uw wapenen zijn wijsheid en goede wil geworden. En zie, hoe de zwakste schaapkens Christi zich samendringen onder uwe hoede. Zie hoe ze met hun schuldelooze oogen hunkerend opzien naar u, naar u alleen.

ORANJE:
Die ridderslag doet me bitter zeer, Charlotte. - Dat men me niet vergunt, nog eenmaal ridder in het veld te mogen zijn,

(met een diepopgehaalde zucht)

, de benauwdheid, de woede die mijn hart bewoont, in zwaardslagen te mogen ontslaken. - Ik begin nu mijn lieven broeder Adolf te benijden, en hoe hij in het harnas viel. Van mij eischt God, in eindelooze benauwdheid stil te zijn. Altijd maar een bijna gewurgde, een halfverstikkende te zijn...

(Hulpzoekend):

Weet je wat me nu weer wacht, Charlotte, weet je dat?

CHARLOTTE:
U hebt het gezegd, vanmiddag. Wij hopen Prins, dat u ons vergunt bij u te mogen blijven.

ORANJE

(driftig):

Neen, dat meen ik niet. Dat komt later nog. Maar straks, over eenige dagen. Wat komt er terug van al die burgers, die zonen van moeders en mannen van vrouwen. Zelfs als we overwinnen, waaraan ik niet geloof. Niet één op de tien ziet zijn stad en vrouw weerom. Dan staan ze hier op de binnenplaats van dit arme huis, dan staan ze te roepen en te schreien. - Ach, als ze me dan maar steenigen wilden, of hun nagels op mijn lichaam probeeren. Maar als ik kom, komen m o e t , dan knielen ze, dan kussen ze mijn handen en maken die nat met hun warme tranen, dan zie ik moeders met hun handen door hun grijze haren woelen, dan hoor ik hun kreten: Prins, prins, onze zonen, onze mannen. Ze zijn toch niet dood. Zeg toch dat het niet waar is. Alsof ik dat kon!! En ik sta daartusschenin als een dwaas, en moet wat prevelen van Gods barmhartigheid. Radeloozen loopen om een radelooze te hoop. -

(Zijn bezweet voorhoofd afwisschend):

God, God ik kan niet meer. Vraag me toch niet meer geduld dan ik toonen kan. Het is nu toch genoeg...

CHARLOTTE:
Willem, je hebt dit niet gewild. Zij hebben u gedwongen dit toe te staan. Voor deze onderneming kunt ge rustig opzien naar God, en niet bezorgd zijn.

MARIA:

En ik zegen de burgers van Delft. Zij brengen zichzelf ten offer, en den woesten Heer van Batenburg. Zij geven

zich in Gods hand. En zij sparen ons, - maar voor grooter smarten en grooter zorgen nog. Opdat wij die dragen zullen, omdat wij die dragen kunnen. - Met God, met God, met God. Mijn Heer, gij miskent uw groote kracht, - en onze bereidheid alles met u mede te willen lijden.

ORANJE:
Ik dank u vrouwen, voor uw groote toewijding. - Maar ach, als Haarlem nu toch maar gered kon worden!

(Musius treedt binnen, met een mofje die zijn handen warmen en verbergen.)

MUSIUS:
Vol schaamte neem ik uw uitnoodiging aan, Heer. Nademaal ik mij, zooals gij terecht gesproken hebt, gedragen heb als een schreiend kind.

ORANJE:
Dus vader, alle booze plannen zijn vergeten.

MUSIUS:
Heer, ook een oud man die de wanhoop en de verwondering heeft leeren kennen, - kan wel besluiten, na lange nachten van diep verdriet. Ik hoop dat uwe beloften standhouden.

ORANJE:
Die blijven van kracht, Musius. Alhoewel het mij spijten zal u te moeten missen hier. Weet vader, veel vriendelijkheid omringt ons hier niet. Een schoon gedichtje van vader Musius is altijd zooiets als malvesij. Dat drinken wij met onze ooren.

MARIA

(invallend):

Musius, de Prins gaat n i e t mee naar Haarlem.

MUSIUS

(stralend):

O, welk een geluk. Dus blijven ons nog eenige rustige dagen.

(Hoofdschuddend):

We hebben leeren tellen, wat wij vroeger nooit telden.

ORANJE:
Dat is ons aller lot, Musius. Laten wij tellend altijd door dankbaar zijn voor elke dag, die we hier in vriendschap en vrede samenzijn. Wat zoudt u daarvan denken, vader?

MUSIUS:
Ik ben zoo diep verslagen geweest, Heer, dat ik straks handenwringend geweend heb in mijn kamerken. Ik had u hedenmiddag heel wat anders willen zeggen. En inplaats

daarvan heb ik gejammerd om mijn oud en waardeloos leven, en om Heer Lumeys wreede oogen. Toch zijn er dieper smarten die mijn ziel bewonen.

Oranje:

U kunt dit ook nu nog uitspreken.

Musius:

Werp me in een kerker, heer, doe de scherprechter over mij komen, als mijne woorden u mishagen. Dan zult u zien dat Musius te sterven weet.

ORANJE:
Open uw hart, vader, doch krenk me niet opnieuw door me als beul aan te spreken.

MUSIUS

(de handen vouwend):

Ik heb u niet gansch de smart van mijn leven bekend. Die is: dat gij niet een katholiek vorst gebleven zijt, en dit aan een wreeden mensch, wiens ziel aan steenen kerkers en den verwilderden angst van kleine luyden behagen heeft, hebt overgelaten. Ik zag een ridder der duisternis, en ik zag een ridder des lichts, en beiden streden om onze H. moeder de Kerk. Mijn gebeden vroegen dat de solferen adem van dezen vreemden wreeden mensch haar niet beroeren zoude. Maar plotseling legde de ridder des lichts het harnas af en wilde niet meer voor haar strijden. Toen zijn al mijn gebeden nutteloos geworden.

ORANJE:
Vanaf dat ik een knaap was, Musius, heb ik geweten, dat het er niet zoo zeer op aankomt, hoe men God aanbidt, mits men hem oprecht liefheeft. Vader, wanneer u zooveel gezien hadt als ik, zooveel gruwel, zooveel sterven, zooveel nooit verhoord smeeken, - dan zoudt u weten dat het alreeds zoo bitter moeilijk is, Hem zonder morren altijd-door te loven. - Wat verwijt ge me dan. Loof ik Hem niet en tracht ik niet te leven naar Zijn geboden?

MUSIUS:
Daarom ga ik, Heer. Omdat mijn hart u niets verwijten kan. Naar een celleken in Rome, om te bidden, altijd door te bidden, voor de boozen, en voor hen die onder de boosheid lijden. Mijn stad en de goede studiën geef ik op.

ORANJE:
Waarom vader, verwijt ge mij, dat ik het geloof gekozen heb der laatste luyden, die bij mij bleven en hun leven voor onze zaak geofferd hebben. Ik kon toch wel niets anders doen. Nademaal dit geloof even oprecht als het uwe is. Bij duizenden hebben zij hun leven ervoor gegeven.

MUSIUS:
Aan hun oprechtheid twijfel ik niet. Al zegt mijn hart me, dat als onze Moeder ons niet meer vereenigt, steeds nieuwe scheuringen zullen volgen en steeds verder ze zullen wegdwalen. - Ik vraag dus alleen, Heer, te mogen bidden, bidden, - en hier kan ik dit niet, hier kan ik niet bidden zooals mijn ziel dit eischt, omdat sterfelijke liefde voor mijn stad en mijn menschen dit gebed zoo zwak en aarzelend maken.

ORANJE:
Bidt dan, vader, in Rome, en moge God uw goede ziel verhooren. Maar ga niet weg zonder dat ik u wat soldaten medegeef.

MUSIUS

(opstaand):

Ik dank u, Heer.

ORANJE:
Maria, begeleidt den vader.

(Maria en Musius gaan samen weg.)

ORANJE:
Wat had ik meer toch moeten zeggen. Alle woorden worden hier ijdel geklap. Hoewel ik een goed katholiek ben geweest, kan ik hem nooit duidelijk maken dat deze kerk voor mijn hart toch niet alles was. Hoe kan ik hem duidelijk maken wat vreugde deze aarde me gegeven heeft. Niet veel. Maar genoeg om niet te kunnen kiezen tusschen hen die deze zoetheid om de religie vergeten.

CHARLOTTE:
En hij dan? Hij is de vriend van alle geleerden, en ook die der kleine kinderen in de straten van Delft. Zijn hart huivert om alle haat. Hij heeft nooit iets anders dan vrede en liefelijke vreugde om zich verspreid. Daarom is ook hij een ridder van Christus.

ORANJE:
Ook hij! Een oud mannetje, door het leven verslagen! En daartoe verneder je me, Charlotte. Ik heb je toch anders gekend, zoo stralend van leven. Toen je me in Frankrijk tegemoet reed, met al je nonnen in je gevolg, toen was het mij moeilijk mijn oogen te gelooven. Je was een abdis, maar dit wist ik toen nog niet. Ik dacht: welk een fiere edelvrouw nadert ons, mij berooide soldenier, die niets meer heeft dan zijn zwaard en die hier komt om het te verkoopen, aan wie het gebruiken en betalen wil. Ik wilde mijn paard reeds ter zijde stellen van het zandpad, om deze schitterende stoet te laten passeeren. Men went er zoo snel aan, vernederd en veracht te zijn. Toen, Charlotte, trok je de roode teugels van je witte paard in en sprak me toe, en met welk een klankvolle, zingende stem!

CHARLOTTE:
Ach ja, Willem, spreek verder. Heb ik dwaze dingen gesproken?

ORANJE:
Je begroette me, namens den Prins van Condé. Ik schaamde me om mijn gescheurde mantel en mijn verroeste borstkuras. Maar des te beter herinner ik me jou. Je hadt een zwarte mantel over je witte gewaad, een keten van goud rond je hals, en een ivoren kruis aan je zijde. Terwijl je sprak tot mij, werd je witte paard onrustig, maar met een sterke, snelle ruk bracht je het tot stilstand. En ik zag aldoor je schoone oogen en je bloeiende lippen.

CHARLOTTE

(gretig om meer te hooren):

Dus heb ik me zeker niet eerzaam gedragen.

ORANJE:
Dat weet ik niet. Toen je sprak, werd mijn hart overstroomd van een wilde golf van geluk. Ik was zoolang alleen geweest, met grove soldeniers, die naar mijn leven stonden, en vrienden die het onder mijn handen bestorven, en een booze vrouw die mij aan mijn vijanden verkoopen wou. Ik was zoo ongelukkig, zóó ongelukkig. Ik heb aan uw zijde gereden, maar tranen hebben mijn oogen toen zóó verblind, dat ik aldoor weggezien heb en niets meer gezegd. Maar daarom heb ik, toen hier de tijding kwam dat je het klooster waart ontvlucht, naar Embden dit briefken geschreven, om je hier huis en heul te bieden.

CHARLOTTE

(alle reserve latende varen en zijn beide handen grijpend):

En ik dan? Ik dan! Ik dan, die naast dien verarmden ruiter reed, en wist dat het de edelste, de meest gevreesde ridder van Europa was. En dat ik een non was, een gedwongen non. En ik dan die nachtenlang mij zonder slaap in mijn harde bed om en om gewenteld heb, omdat ik jou had gezien.

ORANJE:
Ik geloof, Charlotte, dat je me goed gezind bent.

CHARLOTTE

(met de gansche ironie die de vrouw immer tegenover den man heeft):

Ik geloof, goed gezind, wel, goed gezind. Alleen nog maar gezind den bittersten laatsten beker met jou te drinken, en die zal zoet zijn, ja, zoet...

ORANJE:
Mijn krankzinnige vrouw leeft nog, Charlotte, - en Philips zal nieuwe redenen vinden om mij voor het oog van Europa te smaden.

CHARLOTTE

(hem kussende op den mond):

Laat hem dan, Willem, en wees niet immer zoo bezorgd om het oordeel der wereld.

ORANJE:
Deze late troost! Maar och, dat Haarlem! Haarlem! toch gered zou kunnen worden.

(Het is donker geworden in de zaal. Terwijl Charlotte de Bourbon haar hoofd aan Oranje's borst laat rusten, valt het doek.)

Einde Vierde Bedrijf.

Geboorte[1)]
Door Ed. Hoornik

Weer doet de maan de heuvels zwellen,
hinnikt de hengst, te vroeg gestald...
Een golf stijgt in haar op en valt;
diep in de deiningen der wellen
voelt zij het donkre vergezellen
van hèm, die berg is en basalt,
die pijn en angst tot lusten balt,
en hijgende haar gaat omknellen.

Nòg roept haar wil om hooger dingen,
nòg hoort haar borst de vogel zingen,
dan breekt haar bloed en stort zich uit.

Maar in de laatste tuimelingen,
voelt zij een zacht en teeder dringen
en kreunt met moederlijk geluid.

1) De geheele cyclus lyrische gedichten ‘Geboorte’ verschijnt in het a.s. najaar bij Ch.L. Boucher te 's Gravenhage.

Nòg is de dag mij groot geheim,
nòg weet ik niet, of gij, verbeide,
zijt ingegaan tot mijn domein,
of gij u tot mijn vleesch belijde...

Ontvangenis, gij maakt mij stil;
diep ligt het zaad ter wel besloten.
Reik mij de mantel, zoo ik ril,
kus mij de borsten, de ontbloote.

En slaat de angst mij op de keel,
behoed mij, dat ik niet zal breken,
en laat mij zacht zijn als fluweel,
geef aan mijn schoot het moederteeken.

Nu groeit gij, maar reeds ben ik moe,
en krimpt de nacht tot paarse dampen.
Nu sluit ook ik de oogen toe
en sluimer over aardsche rampen.

* * *

Van kim tot tegenkim gezogen,
een vrucht in schemerweek moeras,
nog toegeschubd de visschenoogen,
gelubd gelijk een droomgewas,
hebt gij u in mijn slaap bewogen,
en wist ik, dat gij wordend was.

* * *

De dag waait open met banieren.
Gij, die in mij hebt overnacht,
'k zal opstaan en het huis versieren,
maar gij blijft rusten in mijn vacht.

Fonteinen zingen waterstroomen,
en duiven kringen in het licht,
mijn duivenoogen willen droomen
van u, wéér doe ik d' oogen dicht...

Mijn droom: er dansten negen knapen,
en telkens boog er een naar mij,
en negen malen zag 'k mij rapen,
de negende, wist ik, waart gij.

Want gij droegt rozen om de slapen,
ranonkel en het kruid der hei,
gij waart het zuiverste geschapen,
gij waart uit mij...

Mijn schenkels hebben veel gedragen,
o, kind, gij waart de lichtste last:
zoo zal de stok de wijnrank schragen,
de boom de bast.

De winden geuren naar het zuiden,
ik roep u, maar gij antwoordt niet,
ik roep u wéér... In de geluiden
van 't wiegend riet, zijt gij daar niet...?

Ik leger mij in vochte dalen.
Ik weid mij, en zoo weid ik u,
en in de put bij 't water halen,
daar spiegel ik, en spiegel u.

En is ten zomer 't gras geschoren,
de bij ter rijke honingraat,
dan wordt gij diep uit mij geboren,
o, lam, dat langs de heuv'len blaat.

* * *

Moet ik dan alles overgeven,
de stad uit - onder 't landvolk zijn,
en dauw'lend als de dieren leven,
verdroomend met het landschap zijn?

Maar aarde is het omgeploegde
- hoe heeft zij naar het zaad gesmacht -
zie naar den boer, die duldzaam zwoegde,
die aan geen oogsten heeft gedacht.

Waarop kon hij des nachts betrouwen,
sloop om het erf het vossenpaar...?
De welp lag in het bloed, het lauwe,
ten akker zwol de korenaar.

O, tarwe, die zijn honger stilde,
o, borst, die hem het voedsel bood,
o, wee, die hem tot 't leven tilde...
O, wee, doe pijn, en maak mij groot...

* * *

Nu ik het maal wil toebereiden,
klopt een mij aan met donkren bons,
en trekt en stompt mij in de zijde...
De dracht is hard voor elk van ons.

Ten zwaren schoot vouw ik mijn handen:
wie schrijft daarin ons beider lot?
Ik hoor het kloppen aan de wanden,
nu klopt mij God.

* * *

O, God, soms haat ik u verholen:
de jaren keeren in mijn bloed,
en ik loop leeg, en word bestolen
als gij de kinderloozen doet.

Maar dan keert weer de zachte duizel:
het appelloof wiegt heen en weer,
en voor het goud-brocaat kazuifel
der priesteren buig ik mij neer.

Wil dan mijn geest van u verdwalen,
ik bid: blijf bij mij, in dit vleesch,
te Pinksteren laat uw tongen dalen,
ik ben uw wees...

Plasregens toornen op de ramen,
en trekken weg, het duister in,

ik bid: gij zijt het hijgend amen,
het amen en het herbegin.

En over zerken, waar het zachte:
‘vader en moeder’, is genoemd,
daar wordt het kind van deze nachten
geboren en naar hen vernoemd.

Ik roep: laat niet mijn vrucht versteenen,
maar maak hem leeuw, die mij verscheurt,
en laat hem nòg mijn sappen leenen
tot hij mìj beurt.

O, laat mij niet misdrachtig wezen:
een koortsgezwel, dat in mij woedt,
en wil mijn schoot indachtig wezen,
als ik verbloed.

Neem van mij af de booze vreezen,
de adders en het helsch gebroed,
en laat in mij de zachtheid wezen,
die schreien doet.

Zooals het kind in mij geborgen,
laat mij in u verloren zijn:
gij zijt de dag, hij is de morgen,
ik zijn domein.

O, God, soms haat ik u verholen,
de jaren keeren in mijn bloed,
ik voel mij leeg, en arm gestolen:
zet mij in gloed!

* * *

O, aarde, zwaar als geur van rozen,
nòg zijn mijn dagen niet vervuld,
rijpt - roos gelijk - mijn wangenblozen,
mijn schoot, verhuld.

O, deze huls, niet meer de looze,
maar tot de randen toe gevuld;
o, zoete Mater Dolorosa:
leer mij geduld.

En gij, gebond'ne aan den navel,
gelijk een koning aan zijn volk:
stéék mij den dolk.

Al waart gij als de steenen tafel
zoo zwaar en was als lood mijn zog:
ik droeg u nòg.

* * *

O, zee, die op de kust zal breken,
nòg roert mijn hand het roode wier,
en in de wielingen der kreken
groeit zorgeloos het mosseldier.

En wiegt het zeepaard op een stengel,
en hoedt en broedt het kleine ei;
zie, op mijn leden staat een engel,
en die hoedt mij.

En God, in wien de zeeën buigen,
hij buigt ook mij; ik ken hem niet;
maar zal het kind mijn borsten zuigen,
dat hij mij ziet.

* * *

Nog sluimerend, o, hulpelooze,
- u wiegende, totdat ik sliep -
tast ik u af: een hand vol rozen...
O, doren, die mij wakker riep.

De koude nacht houdt mij omvangen. -
O, maan, die door mijn venster ziet,
hoe komt die doodskleur op mijn wangen,
staat niet mijn mond naar groot verdriet?

Nòg moet gij in den vruchtzak hangen:
o, zoet, o, bloed... Nòg zekerheid...
Aan dood en leven opgehangen
tot één ons scheidt.

Dit is de tafel met de stoelen,
een pad daardoor, dat 'k mij niet stoot,
in ieder ding kon ik u voelen...
Zijt gij nu dood...?

Laat dan ten nacht dit huis verbranden,
maak licht, ik haat u, morgenrood...
O, roei en ruk weer aan mijn wanden,
gij, steen geword'ne in mijn schoot.

* * *

De vrucht spreekt:

Wat zoekt gij mij? Wat gaat gij rond
gelijk de bruid haar nieuwe huis?
Wat hijgt uw hart en maant uw mond:
reeds stijgt het water aan de sluis.

Moet dan het kraakbeen van mijn schedelbreken...?

Begeer mij niet. Gij moet mij zijn.
Het dier werpt dier; de boom schept boom;
de goede meester bottelt wijn...
Ben ik het waard, gij moet mij zijn.

Ik vind in u meer dan mijn welbehagen...

Ik speel in u, ik tast u aan,
ik deel met u, gij breidt u uit,
nòg wil ik niet uit u vandaan,
bespeel mij, want ik ben uw luit.

* * *

Weer trilt de lucht der zomermaanden,
de hitte, boven stad en veld;

o, maan, die negen malen taande,
ga op, mijn uur is uitgeteld.

De dieren dorsten in de dreven,
en vliegen zwermen om hun pijn;
wie zal den pasgeboornen geven
de melk; wie zal hun voedster zijn...?

Mijn borsten zwellen tot den spiegel:
twee knoppen en ze botten uit;
langs klieren dringt de zoete wiegel:
o, kindermond, drink mij nù uit.

Gaan straks de lampen aan ten avond,
en nuttig ik het brosse brood,
ten laatste maal ben ik u lavend,
reeds zakt gij lager in mijn schoot...

* * *

De dagen, dat mijn bloed nog vloeide,
zijn ver, en een onwerkelijkheid,
de dagen, dat gij in mij groeide,
vervuld; die dragen eeuwigheid.

Nòg ben ik u, nòg gij de mijne,
gij, die in mij uw ligging zoekt,
zal uwe lamp geen vrede schijnen,
dan zij uw navelstreng vervloekt.

O, kind, in eenzaamheid geworden,
dat driftig naar het leven bijt:
geef aan dit land een nieuwe orde,
en 't rhythme van een nieuwen tijd.

* * *

O, laatste uur, dat gij zult wijlen,
mij splijt, mij langzaam openbrandt,

reeds rekt gij u; ik grijp de spijlen
van 't ledikant.

Nu bloeien rozen op mijn wangen,
èn bloed èn water breken uit,
nu voel ik u ter wereld hangen,
- uw eerst geluid.

De dag komt op: twee stemmen zingen:
zijt gij daar moeder, gij, m'n kind?...
- O, licht, waarin de duif zal kringen,
het worde licht; uw loop begint...

Aan den voet van het Belfort
Door Achilles Mussche
(Slot)

In het pauselijk paleis dat het Lateraan heet op een der zeven heuvelen van Rome, prijkt een mozaïek, waarop Karel de Groote en Leo III links en rechts eerbiedig knielen aan de voeten van den heiligen Petrus, die den grooten sleutel van den hemel op zijn schoot liggen heeft. In naam van God den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest overhandigt Sint-Pieter aan Karel den standaard van Rome om hem de wereld rond te dragen en te zwaaien, terwijl Leo de lange smalle stool ontvangt als het hoogste zinnebeeld van het juk des Heeren. Zoo, aan de voeten van den hemelbewaarder, heerschen zij beiden op aarde, keizer en paus, als broeders samen naast elkaar met de macht die zij hebben van God. Daar is een kring van het wereldlijke, waar de keizer troont, gezalfd en onaantastbaar; daar is een kring van het geestelijke, waarover troont de paus, gezalfd en onaantastbaar. Als de keizer spreekt, of de paus heft de hand, buigen de millioenen, en zwijgen. De keizer zwaait zijn zwaard over de heidenen, en de paus geeft de vaandels zijn zegen. Staat en Kerk staan bijeen en steunen hetzelfde wereldbeeld; imperium en ecclesia heerschen solidair en ieder onbeperkt op zijn eigen gebied. In zwermen zendt de paus zijn priesters en monniken uit over berg en zee met de boodschap van den nieuwen hemel, en de keizer stuurt zijn baroenen en markgraven ver naar de grenzen met de wachtwoorden van het nieuwe rijk. Ridder en monnik: met de kracht van hun geloof en hun trotschen lust aan daden maken zij eeuwen lang nu de geschiedenis van Europa, van het Europa der vroege middeleeuwen, dat Europa van burchten en kloosters. Terwijl thuis, onbekend en ongeweten, werkt, zijn godgansche leven lang, de boer - de boer, voor wie geen plaats was te Rome op het mozaïek.

De priester bidt voor de zonden en de zaligheid van allen; de ridder waakt over leven en goed van allen; de boer zaait en maait het brood voor allen: zoo ziet het gedroomde beeld er uit van de vroeg-middeleeuwsche maatschappij, die in haar opbouw denken doet aan het rhythme van de kathedraal. Breed en zwaar staat zij gestut op het fondament der duizenden, talloos en nameloos, die eeuw aan eeuw gebukt almaar dragen en schoren; dan rijzen de zuilen omhoog in het stralend streven der hiërarchieën van adel en geestelijkheid, uit de nissen nemen heiligen en helden stout en steil hun vlucht, tot de torens van pausdom en koningschap den zoom van den hemel raken, als de twee biddende handen der middeleeuwen naar God. Iedere steen staat vast op zijn plaats, gemetseld in 't geheel, verheven of duister, maar alle onontbeerlijk en onverwrikbaar, dáár en niet elders. Na den stormvloed der volksverhuizingen komt de maatschappij tot rust in deze drieledige constructie, scherp van scheidingen, streng en strak. Maar in Vlaanderen zijn de steden ontstaan. En in die steden sluipt rusteloos iets rond: een ritselen, zoeven, hijgen... men weet niet van wien, men weet niet vanwaar. Het overvalt u van achter een hoek, bitter en onvergetelijk. Dan glijdt het over het werk en het brood van uw handen. In het donker klopt het zachtjes dringend op de deur en woelt uw hart om in den slaap. De poorters speuren het aan elkaar, aan iets gejaagds in den gang, een koorts in den blik, en hun hand soms die beeft. Wat fladdert in de schemering als een vleermuis door de stad? Welke schaduw doemt uit de muren op gelijk een gelaat, en klaagt en grijnst ineen? Vanwaar plots dit zoeven en zwoegen, dat in windvlagen stuift door de nachtelijke straten...? Een oude kroniekschrijver heeft het afgespied en vertelt het ons, fluisterend van schrik. Die vleermuis, die schaduw, dat hijgen... het is de vijand, de booze, de duivel. De duivel kruipt over Vlaanderen. De duivel vaart over Vlaanderen. In den donker draaft hij rond, dof dreunend met bokkepooten, en gaat op het slapend lichaam van Brugge, Gent en Ieperen liggen, zwart als een nachtmerrie. De duivel vaart in het lijf van den Vlaamschen wever. De duivel loert met kattenoogen naar den snorkenden mond van den volder. De duivel wroet als een schorpioen door het haar op de borst van den verwer en stort zijn gif uit, somber en fel. De duivel

hitst in den scheerder het beest op, dat zit in ieder van ons. Zoo worden die allen de wildemannen, die leven van onrust en onlust, die de 14e eeuw overhoop gooien met ‘duvelryen’ uit de Apocalyps, en den edelen graaf en den geweldigen koning en den heiligen paus met hun ruiterij en hun interdict uitlachen, uitlachen en uitdagen, dat de wereld er van dreunt. De brave, ontzette kroniekschrijver weet waarbij het komt. Hij heeft het, alleen met den nacht, ontdekt door de tralies van zijn judasraampje: De duivel, de duivel berijdt de schoone Vlaamsche maagd.

De moderne economisten echter denken niet meer zoo primitief concreet. Zij gelooven niet aan het bestaan van den duivel op hun gebied. Zij spreken over economische toestanden, die in de Vlaamsche lakenindustrie toen reeds, weergaloos vroeg rijpend, half-kapitalistisch waren; zij hebben het over maatschappelijke verhoudingen, die nergens zoo straf gespannen waren, dat ze niet anders konden dan stuk springen, keer op keer. Voor het eerst in onze tijdrekening zien zij hier den bezitloozen arbeider tegenover den vermogenden werkgever staan - en uit deze kloof steekt de storm op, vanzelf, als een fataliteit. In de organisatie zelve der lakennijverheid zit het dynamiet, dat de maatschappij slag op slag doet ontploffen. Door den statischen tijd der Middeleeuwen jagen de Vlaamsche steden het dynamisch element van hun onderdrukte massa's. En ze doen dat zoo vurig en onverschrokken, dat ze zelfs de loome landelijke menigten onweerstaanbaar meesleepen in een van de vervaarlijkste boerenopstanden, meer dan dertig jaar vóór de Fransche Jacquerie en bijna zestig jaar vóór het oproer van Wat Tyler in Engeland.

Langsheen de Vlaamsche kust lag eeuwen lang de grond zooals God hem had achtergelaten, arm en koud. Het was er een hopeloos oord van moeras en woestenij. Als de zee kwaad werd, stortte zij zich uit over de aarde gelijk een dronken man die een vrouw overvalt, overweldigend van dierlijkheid. De Franken, die toch heusch geen verwende dandy's waren, vonden het er te bar en te min voor de voetzool van veroveraars, en spuwden er eens op, van ver: goed genoeg voor de inboorlingen. En zelfs de zee, de zee op den duur was er

beu en vies van en trok haar wateren in een deining van minachting terug; af en toe een springvloed bij zonnewende was genoeg, om de wurmerij van de dwergen daar kort en klein te slaan.

Daar lagen nu de slierten ziltig slib en de stukken harde heide. Wees dan maar graaf van Vlaanderen! Wat hebt ge aan een Goddelijk lotsbestier, dat u het eigendomsrecht verleent over een zootje slijk en reepen wildernis? Wat vangt een heer daarmee aan? Gelukkig zijn er in de binnenlanden menschen te veel - de Vlaamsche moeders zijn altijd uitbundig geweest met hun onstuimige vruchtbaarheid - menschen die toch niet weten waarin noch waaruit, mannen die zich toch bij Willem den Veroveraar moeten verhuren om in Engeland een plekje grond te gaan zoeken, mannen voor wie de kruistochten een uitweg zijn om in den verren vreemde te jagen op rijkdom en macht. Als die kerels absoluut willen vechten, dat ze dan hier vechten, tegen de zee. We zullen hun een stuk moeras of zand afstaan voor een appel en een ei, ze blijven vrij en aan geen heerendiensten onderworpen, ze mogen trouwen en sterven en erven naar het hun lust en past, maar ze moeten de nukken der zee leeren temmen gelijk de grillen van hun eigen wijf. Dijken bouwen, geulen en goten graven om 't water af te voeren - en dan, mannen: vee in de meerschen, den ploeg in den grond, en leve de graaf, de voorzienigheid zelf.

Zoo groeit daar in de streek langs de kust, door een strijd van dag aan dag, jaar in jaar uit, tegen weer en wind, tegen de aarde en de zee er bij, een stoer vrij volk van landbouwers op: boertjes van niemendal, boertjes van enkele ‘gemetten’ of eenige lijnen slechts, maar onafhankelijk, energiek en gehard in arbeid en strijd, solidair als één man tegen 't water, maar anders gewoon hun eigen gang te gaan en hun eigen slag te slaan, gewoon te willen en te durven en te doen. Wanneer in 1302 de haan van den opstand kraait over den nacht der Brugsche Metten, staan de kerels van de kust dadelijk wakker. In de schaduw der koninklijke banieren hadden de heeren ook hen, in den laatsten tijd, onderdrukt en uitgezogen; maar zij, zij kennen den prijs, den gouden prijs der vrijheid. Voor haar staan zij recht met hart en ziel, en met de vuist als 't moet. Baroenen en garnizoenen slaan op de

vlucht, de hoeven zoeven van schrik. Jaren lang vechten de kerels mee met die van Brugge, jaren lang leven zij in den trots zichzelven meester te zijn. En als dan, na al hun overwinningen, de graaf van Vlaanderen weer de hand reikt aan den koning van Frankrijk... en zij, de boeren en ambachtslieden, moeten vernederende eeden zweren, hun keuren scheuren, hun vestingen sloopen en ontzaglijke boeten betalen, dan lijkt deze valsche verraderlijke vrede wel een valstrik, waarin al dat edel gespuis van daarboven hen voor de zooveelste maal verschalken en vangen wil. Woedend steigeren de massa's overeind. Aan alle kanten ontploft deze vrede in oproer na oproer, al jagen de graaf en zijn ridders de belhamels op als wild of knoopen ze op aan de galgen, amen en uit, definitief.

Ha! wat een illusie te meenen, dat een galg, dat duizend galgen definitief zouden zijn! Nooit heeft geweld een idee kunnen breken - dat is misschien het edelste, wat van den mensch te zeggen valt. Het oproer dat ze willen smoren, groeit, bevrucht en gelouterd door bloed, tot een doelbewusten opstand. Wat eerst maar een protest tegen misbruiken was, stijgt tot een eisch naar een betere toekomst. Uit een politiek onweer zwelt een sociaal orkaan. Vage communistische droomen, eeuwen lang sprakeloos, en oude woorden uit het Evangelie halfvergeten, zwerven nu samen rond in de dorpen en laten de harten geen rust. Simpele, norsche boeren worden welsprekend onder hun adem. Op de kerkhoven reiken de redenaars de nieuwe leuzen aan de massa uit, en hun stem klinkt vermanend en geladen, zij spreken als uit naam van de dooden mee: Rekent nu af, en met allen. Herkent uw natuurlijke vijanden, telt ze en vergeet er geen een, geen een van allen die leven op uw zweet, geen een van allen die leven op de opbrengst van den grond, die is uw werk alleen. Weg met den adel, weg met de abdijen, weg met al wat rijkdom is. De ridder is gemaakt als gij. De grond is van wie hem bebouwt. Stort den cijns van uw oogst niet meer uit, haalt het graan van het tiend uit hun schuren, draagt het brood waar honger is rond. De tijd is daar!

Zoo slaat het 1324 op de torens van Vlaanderen. De kleine pachters en de simpele boerenarbeiders langs de kust leggen de handen als broeders ineen onder hetzelfde hoofd: Nicolaas

Zannekin van Lampernisse achter den Yzer. Maar niet zij alleen. De wevers en volders van Brugge doen mee, de wevers en volders van Ieperen doen mee. De democratie van de stad, de democratie van het platteland vinden elkaar hier voor den eersten keer in een jarenlangen strijd op leven en dood tegen al wat patriciër en edelman is.

Op leven en dood. Roekeloos en genadeloos. Aan weerskanten roeien ze mekaar als een plaag van ongedierte en een pest van onkruid uit. In den oorlog keert de mensch altijd tot den holenbeer terug; in den burgeroorlog verbeest hij bééstiger dan een beest; maar als de massa's der boeren log en loom in beweging komen, blijkt het steeds opnieuw, dat reeds Kaïn een landbouwer was. Door alle tijden, in alle landen is er niets wreeder, onbarmhartiger geweest dan een boer die in opstand komt: één blok van wrok en wraak. Altijd en overal heeft hij zijn tegenstanders geroosterd, gevild, doorspijkerd... en er omheen gebruld en gedanst. - De ridders ook vragen niet beter dan het nu uit te vechten, voorgoed. Verplettert ze, luidt een brief van den graaf, trapt ze plat, om 't even hoe. Brandt hun nesten uit, verzuipt hun graan en hun vee, doet er mee wat ge wilt, maar knijpt ze dood, als luizen.

Hoe fijn een ridder kan zijn, vernemen wij uit zijn krijgslied tegen de Kerels: het eenig historisch lied, dat uit dien tijd tot ons kwam. In schamperen spot en vervloekingen stort hij zijn haat en verachting over 't hoofd van den kerel uit en schimpt op zijn langen baard, zijn kleeren die kapot hangen, zijn kaproen die scheef staat en zijn doodgelapte schoenen. Zijn slons van een wijf ‘met een lap om haar muil’ brokkelt hem hompen roggebrood in de wei van de melk en draagt zijn schotel naar 't veld: dat eet hij den godganschen dag, daarom is hij zoo stom. Maar wacht tot het kermis is: dan droomt hij, dronken, een graaf te zijn en zwaait met zijn kluppel, 't is ál van hem, hij zal het al verslaan. Zoo vindt hem zijn wijf, ze vloekt hem zwart, maar een stuk van een peperkoek maakt haar zoet, en dan komt de doedelzak. Zijn lange baard waggelt, ze schreeuwen schor, ze loopen en springen den boel overhoop - geve God hun kwade vaart. En tot slot, in een strophe als een grimmig dreigement, ballen de ridders de vuist: Wij willen de kerels doen grijnzen, al dravend over

't veld; het is ál kwaad wat ze peinzen, ze bukken maar voor geweld. We zullen als paarden hen vangen en houden in bedwang; we zullen ze sleepen en hangen, hun baard is al te lang.

Jaren worden het, rood en zwart van moord en brand. In 1326 wordt alweer eens vrede gesloten, alles staat plechtig beschreven en met sierlijke krullen onderteekend... en na enkele dagen stormen de Kerels weer los, onverbiddelijker dan ooit. Onder de leiding van Jacob Peit deinst hun schrikbewind voor niets achteruit. De menschen slachten mekaar in een waanzin van bloeddorst. Het is een tijd om te walgen van het leven, zucht een monnik in zijn kroniek. De paus en al zijn bisschoppen zien nog paarser en rooder van toorn en slaan over Vlaanderen den ban der heilige moederlijke Kerk. Het interdict helpt niets. Jacob Peit gaat er trotsch op, dat hij nooit een voet in een kerk zet, en ik zou, roept hij uit, den laatsten priester willen zien bengelen aan de galg.

Nu gaat het waarachtig te ver. Alle gevestigde machten zijn vanzelf solidair. De graaf van Vlaanderen knielt te Parijs vóór den troon van den Franschen koning: Sire, daar wordt niet alleen een verdrag verscheurd en vertrapt, daar wordt ook de basis van alle gezag ondermijnd. Nu bliksemt het boven Vlaanderen, straks staat de hemel hier bij u in brand. Help mij, zoo niet zijn alle koningen schaak. Red de beschaving, den godsdienst en de orde der maatschappij. - En de prins-bisschop van Luik, wiens beminde onderdanen ondertusschen alvast in opstand gekomen zijn, bidt van uit zijn paleis: Sire, red de beschaving, den godsdienst en de orde der maatschappij! En de heilige vader stuurt uit Rome zijn smeekboden: Sire, red de beschaving, den godsdienst en de orde der maatschappij! - Dus staat de koning van Frankrijk recht, voor God, de beschaving en zichzelf. Het is weer zomer, als in 1302. Het is de schoone tijd om het koren te maaien, en ten oorlog te gaan, met lansen, banieren, tamboers, naar den dood in de vlakten van Vlaanderen... De bloemen hangen dronken langs de wegen. De vogels zingen als onverbeterlijke romantiekers. De zon illumineert als voor een Vlaamsche kermis. Zoo speelt de dood zijn spel bij Kassel, 1328: een kort, verschrikkelijk spel van enkele uren in den heeten namiddag. De flitsende charges der Fransche ruiterijen trap-

pelen den opstand in zoevende rukwinden neer. De aarde, dagen al dorstig naar regen, zwelgt nu in bloed, tot ze 't weigeren moet. 's Avonds ligt de vlakte vol bulten, spokig van schaduwen, rood en zwart.

De wraak was meedoogenloos. De vlammen wezen den weg der victorie. De hoofdmannen werden onthoofd, geradbraakt, gevierendeeld; honderden in verbanning verjaagd. De goederen der schuldigen verbeurd, de keuren der rebelsche gewesten gescheurd, de muren van Ieperen en Brugge geslecht, de grachten gedempt, de steden in der eeuwigheid tot schatting verplicht. De orde heerschte, in de terreur. Toen hief ook de paus zijn banvloek op. De beschaving, de godsdienst, de maatschappij waren weer eens gered. Te Deum laudamus. Zoo was het einde van dit doodelijk duel tusschen ridder en boer, van dit stuk klassenstrijd - eeuwen vóór Marx.

Ze wrijven zich de handen, te Rome en in Parijs, want ze vinden het werk van die handen zeer goed. Ze roepen elkander luid lachend toe, dat het nu wel uit zal zijn met die beesten van boeren en wevers, voor eeuwig en altijd amen en uit. Maar zoo zullen ze nog dikwijls moeten roepen en lachen, en opschrikken, telkens opnieuw. Want ze kennen nog de Gentenaars niet. En ze weten niet, wat voor een kei van een kop op 't karkas van een wever staat.

Ieperen is uitgeput. Brugge is moe. Maar de fakkel wordt doorgegeven. Nu is de beurt aan Gent, aan de wevers van Gent. Het stond in de hand van die wevers geschreven, dat zij daden zouden verrichten, waarvan de geschiedenis beeft. De tijd zelf liet ze geen rust, en eischte hen op. Al hadden zij het anders gewild, maar zij hadden een historische taak, waaraan geen ontkomen was: kwestie, letterlijk, van leven of dood. Zij vochten niet alleen om de politieke macht, zij drongen en stieten niet maar om een plaats op de schepenbank. Van politiek zonder meer kan de arme niet leven; in de politiek strijdt hij voor een maatschappij. Zoo reikte 't programma der Vlaamsche wevers uit de 14e eeuw oneindig verder dan wat politieke hervormingen; zij wilden de structuur zelf der stedelijke maatschappij omkeeren tot in haar fundament; zij moesten, wilden ze vrij kunnen ademen, hun

arbeid eerst verlossen van de ketens der loonslavernij. Vrijheid om over de grondstof te beschikken, zelfbestuur voor het ambacht, vrijheid om zelf de productie te verkoopen op de markt: daar stond de inzet van den strijd van heel hun leven; daar rukte hun onrust, sterker dan zij zelven, hen altijd opnieuw naartoe. Geen dwang, geen geweld schrikten hen af om deze eischen door te zetten en de economische feiten te wringen naar hun hand. Telkens ze konden, hebben zij in de wilde vaart van de 14e eeuw een echte dictatuur van het weversproletariaat over Vlaanderen uitgeoefend.

Maar ondertusschen bleef de lakennijverheid spinnen en weven voor den uitvoer naar alle vier hoeken der wereld, bleef zij leven en bewegen op den polsslag van het stuwend kapitaal. De wever had het goed van op 't belfort uit te luiden: de handel in wol en de arbeid van het laken zijn vrij voor allen en iedereen - de economie daar beneden luistert naar geen beiaardmuziek. Hoe verder de roem van zijn handen over Europa ging, des te meer schepen met wol moest hij roepen uit Engeland, en des te dringender stampvoetten de makelaars in de hallen om stapels en nog stapels laken. Maar schepen vol wol kon zoo'n wever als hij niet betalen, en schepen vol laken kon een wever alleen niet leveren; daarvoor was geld noodig, goud, kapitaal - en hij bezat niets dan die twee verdomde handen. Waar hij zich wendde, waar hij zich keerde, daar lag op de wereld voor hem geen andere weg open dan de weg van zijn steegje naar den man met de groote beurs, heen en weer, heen en weer - loonarbeider hij, onherroepelijk. De vrijheid obsedeerde hem als een vrouw, en ontkwam telkens opnieuw aan den greep van zijn knuisten. Voor de vrijheid, net als voor andere vrouwen, moest ge geld hebben, goud en altijd maar goud, waarvoor de heele wereld te koop achterover gaat liggen. Sedert vader en grootvader leed de wever honger; koppig van aard en taai, werd hij nu razend er bij van machtelooze woede. Hij zal, bij God en den Duivel er bij, eens zien of hij die begeerlijke teef van de vrijheid niet kan krijgen en temmen onder hem. De heele veertiende eeuw zit hij haar achterna, met vloeken en schoppen, ransel en doodsdreigementen, al de onverbiddelijkheid van zijn drift.

In den beginne der eeuw, na zijn overwinning bij Groeninge,

neemt de wever stormenderhand 't bestuur der gemeenten in; onder den gloed van zijn schrikbewind roept hij met keuren en plechtige zegels zijn economische vrijheid uit en heerscht twee jaar lang, onbeperkt. - Om het midden der eeuw, na den moord op Jacob van Artevelde, zwaait de weverie der drie groote gemeenten alweer haar dictatuur over Vlaanderen en jaagt de heele samenleving tegen zich te hoop: te Brugge worden de wevers neergeslagen; te Ieperen worden ze neergeslagen; te Gent, door allen verlaten, door allen besprongen, uitgehongerd door de blokkade, in den rug overvallen door de zwarte pest, houden ze stand, verwoed, somber, koppig tot in den dood, onoverwinnelijk tot in de nederlaag. Want meer dan door de zegepraal hunner vijanden, worden de Gentsche wevers in 1349 tot den vrede gedwongen door den geesel der pest. Opstooten en opstanden in 1359, 1366, 1377 herhalen het luid en dreigend genoeg, dat de wevers zich niet verloren geven, maar snakken integendeel naar een nieuwe en laatste afrekening.

In 1379 breekt de brand, eindelijk, uit, lang door allen verwacht, en toch overrompelend nog door zijn bliksemsnelheid. Nooit was de toestand zoo klaar en scherp geweest: twee sociale posities en dus twee politieke concepties onverzoenlijk tegenover elkaar, aan weerskanten der economische barricade. Te Groeninge vochten nog enkele ridders mee aan de zijde der wevers, vroeger hadden allerlei politieke en dynastieke zijtakken den grooten maatschappelijken stroom gekruist en vertroebeld of tegengehouden. Maar de tijd heeft zijn werk gedaan. Het uur is gekomen, zooals het in alle diepe conflicten komt, het uur, dat de historie zich niet meer laat omkoopen met compromissen, en een beslissing eischt. De vijanden hebben elkander, logisch, allen gevonden. Prins, adel, hoogere burgerij, ze hebben leeren inzien, dat hun belangen ten slotte solidair zijn. Zij zijn de ‘goeden’. En buiten de goeden bestaat er niets dan de ‘kwaden’, al dat kleine vuile volk daar, uitvaagsel en schuim, met de wevers als dollemannen voorop: wild, grof wild, waarop ze regelmatig klopjacht moeten houden om het uit te roeien aan den eenen kant en het voor de andere helft aan band te leggen. Klopjacht, haro! voor al wie te paard zit; klopjacht als een voorzorgsmaatregel van sociale gezondheidsleer.

Zooals gezegd, de weverieën van Ieperen en Brugge zijn moe; nu slaat het uur der wevers van Gent - en de geschiedenis kan staat maken op hen. Niet dat ze zouden worstelen om een glimlach van de muze der historie: ze kampen niet dichterlijk om de bloem van den roem en sterven niet klassiek. Deze oorlog is voor hen geen tornooi; zij vechten maar uit bitteren nood en in het vaste geloof aan een heilige zaak. Vandaar het dubbel karakter van hun krijgsvoering: roekeloos en harteloos ineen. Geen pardon: de gevangenen maken zij af. En geen vrees: omsingeld door beleg op beleg, breken zij zelf de vleugels der stadspoorten uit. Daar ligt nu Gent, uitdagend-open, ál vijanden in het rond - en niemand durft Gent aan. Ze rijst, de stad, in een aureool van onaantastbaarheid. Haar vijanden wagen het niet haar aan te vallen zóó van man tot man; ze durven haar alleen maar blokkeeren, om haar uit te hongeren... En de honger, die ploert van een honger, die altijd tegen den arme mee samenzweert en samenrot, de honger moet voor de zooveelste maal zijn historische vieze taak van sluipmoordenaar volbrengen. De honger maait, verdelging waait... zoo schalt het in de verzen der dichters, die later in hun gezelligen zetel al deze miserie geestdriftig bezingen. Maar de honger komt niet zoo verheven met de stem van den storm of zoevend als een zeis. De honger is banaal, de honger is geniepig en afkeerig van alle lyriek. Hij begint met den mensch te degradeeren tot nog juist een stuk maag - en dan knaagt hij je op en dan holt hij je uit als een stomme boormachine, 't vleesch valt van de beenderen als molm. Je leeft, ja zeker je leeft nog, evenbeeld Gods, als een koe die stompzinnig je aanstaart om wat gras en een raap. Wat kan je anders doen als je rammelt van binnen, dan neervallen langs den weg en schooien en krepeeren? Wat kan je anders doen? Je kan, god en alle duivels, ook nog rechtstaan, rechtstaan voor den laatsten keer misschien, maar rechtstaan zooals Gent recht staat.

De andere steden van Vlaanderen houden zich alle stil. Ze zijn nu moederziel alleen, die van Gent - en het is des te beter, dan loopt er hun niemand in den weg bij dit doodelijk avontuur, in 't zoetste van den meie. 't Is anders de tijd om den meiboom van buiten te halen en te dansen en zingen hand aan hand, 't is anders de tijd voor jonge vrijers en de

nachtegaal die slaat: Schoon lief, hoe ligt gij hier en slaapt in uwen eersten droome... Nu staan ze daar, zwijgend in den vallenden avond, op de heide bij Beverhout, vóór de muren van Brugge; gaan dan ineens in een rukwind over den vijand, jagen hem op, nemen de stad, plunderen, dooden de rijken - ja zeker, ik weet het, dat ook deze geschiedenis een saai verhaal dreigt te worden. Wat is er eentoniger, eeuwige mensch, dan al die oude dingen van liefde, honger, dood?

Gent alleen is nu gansch Vlaanderen. Weer grijpen overal de wevers naar de macht. Weer vlucht de graaf als een boef in het donker naar Frankrijk, schooit in Parijs om hulp als zijn vader weleer, keert op zijn beurt terug met de koninklijke troepen en slaat bij Rozebeke de Gentenaars neer. Maar verschrikkelijker dan ooit, ontzaglijker dan ooit rijst Gent in zijn nederlaag. De overwinnaar is bang voor zijn zegepraal en weet er geen raad mee. Ge denkt misschien, dat de koning en de graaf hun prooi achtervolgen en Gent gaan innemen, natuurlijk? Maar dan kent gij de Gentenaars al evenmin. De heeren vorsten trekken braafjes naar Doornik om er het kerstfeest te vieren - en Gent is het, Gent dat verder aanvalt, alsof Rozebeke nooit in Vlaanderen had gelegen, en de graaf is het, die zijn hand op den duur moet uitsteken voor den vrede, en alle keuren erkent en bevestigt. Wat zouden zij zich geven voor een graaf? Ze geven zich, zeventig jaar nadien, nog niet voor een hertog van Bourgondië, al capituleert ook een koning voor hem; ze geven zich, honderd en vijftig jaar later, nog niet voor een keizer, al heet hij Karel V in wiens rijk de zon niet ondergaat. Maar ondertusschen zijn de tijden gegaan en veranderd. Hun zware, logge massa's kunnen niet meer op tegen de uitrusting en de krijgskunst der staande legers. Ze worden dan ook, telkens, onverbiddelijk, onherroepelijk verpletterd. En zoo moeten, ten slotte, ook de ontembare Gentenaars er aan gelooven; ze moeten, op hun beurt, leeren bukken, blootshoofds, blootsvoets, en in een boetehemd leeren knielen om genade vóór Philips den Goede, Karel den Stoute, Karel V. Al hun dapperheid dient tot niets meer; kanonnen hebben geen respect voor heldenmoed; die schieten maar, stom en blind.

Doch niet alleen de wapenen der gemeenten waren verouderd, ook hun ideeën keken alle naar 't verleden om. Eens

hadden zij 't oud agrarisch verband der vroege middeleeuwen uiteengescheurd en den tijd doen opmarcheeren op het rhythme van hun droom en hun wil: toen waren zij de toekomst, jong en avontuurlijk. Maar de slinger der geschiedenis valt nu terug, de wereld wentelt na enkele eeuwen telkens weer onderste boven. De aarde schuift de gordijnen van haar horizonten wijder wuivend open, de schepen varen onbekende verten in en hun zeilen zwellen van de nieuwe begeerten van het kapitalisme: vrijheid voor den handel, geen reglementeering meer; vrijheid voor de mededinging, totterdood, en weg met alle bescherming; vrijheid voor het individu om zich los te rukken uit alle corporatieve beperkingen en bandeloos over land en zee te storten, elk voor zich zelven alleen. Alles wordt vloeiend en stroomend in overgangstijden, maar als oesters kleven de oude gemeenten vast aan de schelp van hun verleden, als slakken kruipen de ambachten in het huisje van hun verworven positie. De vrijheid, voor hen, is niets anders meer dan hun monopool en hun privilege: zelfzucht en eigenbelang, en ondergang voor al wat daar buiten hun eng, strak kringetje valt. Brutaal en meedoogenloos weegt de vuist der steden op het platteland en slaat er de weefstoelen en de vollerskuipen stuk: de boer heeft geen recht op de lakennijverheid. In doodelijke afgunst grijpen de gemeenten gedurig elkaar naar den strot, misgunnen mekaar het brood in den mond, ontzeggen mekaar een plaats in de zon: die van Maastricht helpen mee om de muren van Luik af te breken, en de schippers van Gent slaan de grondwerkers dood, die een kanaal moeten graven van Brugge naar de Leie. En in de gemeenten zelf staan de ambachten, zooveel als ze zijn, alle tegenover alle in een blind gevecht van de eene baatzucht tegen de andere baatzucht; ja, de machtige draperie verscheurt zichzelf in bloedige broedertwisten tusschen wevers en volders op de Vrijdagmarkt te Gent.

Zoo is ook hier de historische kringloop van verrijzenis en ondergang, expansie en verstarring voltrokken. Iedere sociale groep die zich opsluit in zijn egoïsme, doet afstand van zijn taak en valt als een doode tak af van den boom der samenleving. Een klasse werkt maar voor haar eigen toekomst, zoolang zij daarmee ook bouwt aan de grootmaking der menschheid. De verdere ontwikkeling van de maatschappij

wordt nu niet langer meer door de eischen der wevers gedragen voortbewogen. Op den drempel der nieuwere tijden staren de lakenarbeiders zich nog altijd blind op den voorkapitalistischen droom van kleinburgerlijke zelfstandigheid; op het oogenblik, dat handel en nijverheid vol durf en energie zich losmaken uit alle boeien, zoeken deze ambachtslieden zich nog te verschuilen achter een traliewerk van keuren en reglementen, en jaren na de ontdekking van Amerika worden hier nog paardensmeden veroordeeld om vreemde nagels in de hoeven geslagen te hebben. Zoo móet hier wel het woord in vervulling treden, dat alles wat ontstaat ook waard is om te vergaan. Eens, in de 12e eeuw, had de adel moeten wijken voor de opkomst der steden; thans, in de 15e eeuw, worden op hun beurt zij verlaten en wereldvergeten als Tyrus en Babylon. De rol is gespeeld en het lied is uit: daar is geen dank der tijden. De molen der economie maalt onverbiddelijk.

In 1462 vallen de leege huizen van Ieperen in puin en twintig jaar nadien is er een derde van de bevolking, dat bedelen moet om wat brood. Ook Brugge ligt reeds als een schaduw in de schemering van den ondergaanden dag. De natuurelementen zelf doen mee in de samenzwering. De wateren van de zee trekken af om nooit meer terug te keeren; ze laten niets dan zand en biezen en wat arme bloemen achter in den trotschen zeeboezem, waaraan Brugge eeuwenlang in weelden en genot heeft gelegen. In doodsangsten klampt de stad zich vast aan de zee en delft en baggert en graaft, maar het zand is machtiger dan de tempels der Pharao's, machtiger dan de wanhoop van Brugge. De schuimende haven van alle zeevaarders wordt een verloren achterbuurt voor begijnen en kwezels, de muren storten brokkelend in, de wateren langs de reien verleeren het klotsen, vergeten het vloeien af en aan. En de wevers, zij die eens statig de wereld hadden gekleed, zij kunnen niet meer op tegen de overmacht der Engelsche mededinging; zij die eens roekeloos met hun handen historie hadden gemaakt, zij zijn maar goed genoeg meer om te schooien of uit te wijken. Bittere ironie van het leven! De wevers der groote gemeenten, die 't platteland altijd opnieuw 't bezit van een weefstoel hadden betwist, moeten nu haveloos, moeten nu radeloos werk gaan zoeken in de diep ver-

achte kleine stadjes. Zoo kenteren de tijden. Zoo buitelt de muze der geschiedenis onberekenbaar rond en staat als een bakvisch op haar hoofd. Zoo moeten die dames der steden nu schandelijk op den boer gaan. De verslagen lakennijverheid van Ieperen en Gent zoekt een onderkomen in de dorpen: daar zijn de dagen schameler en de loonen lager, daar staan geen oude droomen en geen vroegere trots in den weg, men doet er onderworpen wat men kan: men weeft er lichte goedkoope stoffen, men braakt er en zwingelt en spint er het simpele vlas, maar men werkt er, men ploetert van 's morgens tot 's avonds, men heeft er geen handen genoeg op den duur... en de doodssnik van Ieperen en Kortrijk wordt omgonsd door het hijgen en zwoegen der dorpen uit den omtrek.

Dat heeten wij: het leven. Over ondergangen en nederlagen wentelt en ratelt het almaar voort, onverbiddelijk als een tank. Den eene zijn dood, hopsasa! is den andere zijn brood. Van op zijn torens ziet Brugge nog altijd den droom van de zee, maar aan den einder klapperen de zeilen en wapperen de vlaggen voorbij naar de bloemige vrouwen van Antwerpen. Daar klopt nu 't hart der Nederlanden; daar geven sirenen, matrozen, schilders, geldschieters, diplomaten, gelukzoekers, bankroetiers uit alle hoeken van Europa elkander rendez-vous; daar vlammen de ontelbare stralen van 't internationale kapitalisme verblindend samen óp in een vuurwerk van feesten en banketten, weelden, genietingen, hartstochten, goudkoorts, ontucht en misdaad. Als in 1520 Keizer Karel doorluchtig zijn intrede doet in zijn metropool, rijst aan beide zijden der straten trotsch een triomfboog omhoog van vierhonderd bogen lang met twee verdiepingen boven elkaar en de poorten alle versierd met tooneelverlustigingen en schoone jonkvrouwbeelden, die onder een lichten sluier van gaas glanzen als godinnen gansch naakt, de allerschoonste uit, want het is een eer voor Antwerpsche maagden zóó te stralen langs den weg van den jongen imperator. En als in 1561 de Rederijkers hun landjuweel houden, rukken zij bij honderden te paard de stad binnen in kleeren met zilver en goud belegd, terwijl meer dan tweehonderd praal- en zegewagens zeer lustig ende plezantelijk meerijden in den stoet onder klokkengelui en klaroengeschal. Bij dit sierlijk en uit-

dagend schouwspel aan de bocht als een borst van de zee, verliest een Engelsch ambassadeur al het kostelijk flegma van zijn land en zijn stand, en gaat hij Antwerpen roemen in een aanval van dichterlijkheid als een van de bloemen der wereld. De strenge Duitsche schilder Dürer staat vol bewondering voor den toren en de altaren en de muziek der kathedraal, en hij schrijft in het Dagverhaal van zijn Nederlandsche reis: ‘Te Antwerpen spaart men geen kosten voor zulke dingen, want daar is geld genoeg’. De Florentijnsche geschiedschrijver Guicciardini vraagt zich soms verontrust af, of deze weelderigheid niet méér is dan de rede kan verdragen en of deze kleedijen niet wufter en schaamteloozer zijn dan de eerlijkheid dulden kan. En de katholieke dichteres Anna Bijns klaagt verontwaardigd de vrouwen aan, die gaan als ‘eertsche Godinnen’ pronkend ‘metten lichaem bloot’ en de mannen tot kwade begeerten ontstekend, zoodat men ‘schier nauw een hoere voor een maecht’ onderscheidt. Op ieder uur van dag en van nacht schuimen de bekers en kroezen op fuif en feestgelag, weergalmt het op alle hoeken van fluit en doedelzak. Zoo neemt er het leven zijn dolle vaart in een roes, als de wereld sedertdien niet meer zag.

Maar al deze menschonteerende pronk kan niet bestaan zonder evenveel menschonteerende nooddruft. Uit de kussens van zijn karos rijst de Venetiaansche gezant Badoero verstomd overeind, als hij rijdt door dit dubbele landschap van praalzieke burgerijen en uitgeworpen plebs. De macht der economische feiten, die den eene doet barsten van overdaad, stroopt den andere 't vel van zijn lijf. Terwijl aan den eenen kant de bourgeoisie al maar rijker en rijker wordt, groeien aan den anderen kant de proletarische massa's nameloozer haveloozer aan. Steeds nieuwe lagen van de bevolking, zoowel op het platteland als in de stad, zakken af tot het proletariaat en staan, tegenover den meester, alleen, ellendig en machteloos. Met velen, arm, zwak en alleen: dat is een ideale toestand voor den grondheer om koeienhouders en maaiers af te jakkeren, en voor den patroon om spinsters en wevers uit te zuigen, en voor den prins om schansgravers en soldaten op te jagen. Een ideale toestand inderdaad, als de menschen minder waard zijn dan een beest, een weefstoel, een geweer... 't Leven wordt duur in dien tijd. Met zuchten en vloeken kan

het hongerloon het einde der week niet meer halen. Zoo wordt dan ook in de hutten van Vlaanderen, in de 16e eeuw net als vroeger, net als honderd, tweehonderd, driehonderd jaren nadien nog, gezwoegd van vier uur af in den killen troebelen dageraad tot een stuk diep in den donker; zoo wordt in de hutten van Vlaanderen, in de 16e eeuw reeds net als honderd, tweehonderd, driehonderd jaren nadien nog, de vrouwenarbeid der kantwerksters uitgebuit met een aalmoes; zoo werken in de hutten van Vlaanderen, in de 16e eeuw reeds net als honderd, tweehonderd, driehonderd jaren nadien nog, de kindertjes mee van zes en zeven jaar. Ja zeker, wij zingen geestdriftig over de t o r e n s van Vlaanderen sierlijk en fier, maar wij moesten de hutten niet vergeten aan hun voet, de hutten talloos en donker en eeuwenoud.

Op haar beurt betrekt de 16e eeuw met doodelijke onweerswolken. In iederen anderen tijd was hier 't zooveelste maatschappelijk conflict onbedwingbaar losgebroken. Maar deze eeuw wordt als een vrouw bereden door mystieken wereldangst en apocalyptische verschrikking. De groote klassieke tijd der stedelijke middeleeuwen is voorbij; de schoone god uit de nissen der kathedralen verliest zijn gebaren van stralende liefde: god grijpt weer als een terreur de menschen naar de keel. En die menschen denken nu martelingen uit zooals ze vroeger hymnen en gebeden dichtten, de menschen verdelgen elkaar gelijk luizen en muizen alsof ze werken van barmhartigheid pleegden... de menschen verkondigen God weer met het vuur en het zwaard. - In deze jaren van nieuwe profeten, heksen en inquisiteurs laait ook het sociale verzet als godsdienstoorlog op. Achter het duel op leven en dood tusschen Rome en de Hervorming om den baard van Onzen Lieven Heer, achter den politieken vrijheidskamp der Nederlanden tegen Spanje wordt terzelfder tijd een stuk klassenstrijd uitgevochten. De oude vage communistische droomen, die reeds tweehonderd jaar tevoren de dorpen langs de zeekust hadden beschenen, doemen weer wrekend en vervoerend op in de preeken en zangen der Wederdoopers. De beeldenstorm steekt op in het nijverheidsgebied Hondschoote - Armentières, waar de uitgezogen massa's der arbeiders en de uitgehongerde werkloozen en schooiers de weelde der kerken vertrappen en den wijn uit de kelders der

abdijen zuipen. En evenals het Christendom eens een religie van visschers en proletariërs was, zoo is ook het Calvinisme in de Zuidelijke Nederlanden althans een beweging van arbeiders en proleten, die zich in den godsdienstoorlog meteen als in een revolutie storten, en vechten niet alleen voor een nieuwen hemel, maar evenzeer voor een nieuwe aarde.

De wereld weet, hoe de dobbelsteen der geschiedenis hier toen gekanteld heeft. Terwijl het Noorden jong en sterk de onsterfelijkheid tegemoet gaat, valt het Zuiden terug onder 't Spaansche juk: politiek onteigend, economisch afgeroomd en geestelijk onthoofd. Als Alexander Farnese in 1585 onder triomfbogen Antwerpen binnentrekt, rijdt de Dood mee in zijn gevolg, grimmig en souverein. In zwarte benden kraaien strijkt het einde der eeuw over Vlaanderen neer. Dit land is nog juist goed genoeg om als een deerne genomen en op den koop toe bestolen te worden door alle soldeniers van Europa. De koning van Spanje gebruikt het als een stuk wild, waarvan hij gedurig weer brokken uitsnijdt om den Franschen wolvenhonger te stillen; en de Hollandsche kooplui (die onze liefdevolle broeders zijn) schuilen er achter profijtelijk weg als achter een stapel oude weggeworpen zakken, waarin de steek van hun vijanden breekt. Tientallen tientallen jaren lang is de smook van den oorlog niet uit de lucht. Als de lente telkens opnieuw al haar dwaze grappen uithaalt, komen met de trekvogels uit het Zuiden ook de krijgsbenden aanzetten altijd weer, alsof de menschen niets anders meer te doen hebben. Is het een razernij die hen aangrijpt, maar de soldaten plunderen hier met zoo'n verwoede woestheid, dat zelfs hun generaals nooit iets dergelijks hebben aanschouwd. Den koninklijken doortocht van Lodewijk XIV wijzen glorierijk vlammen en puinhoopen. De Fransche minister van oorlog Louvois is zeer verontwaardigd, als hij verneemt, dat in een of ander dorp een brandje werd gesticht; zoo komen we niet vooruit, schrijft hij in een edelen brief: ‘ge moet de dorpen gansch verbranden’. - En de Spaansche garnizoenen zijn al niet veel beter. Als zij voor den zooveelsten keer naar hun soldij mogen fluiten, ranselen ze voor den zooveelsten keer de duiten er uit op den rug van den boer of schudden als struikroovers de reizigers uit. Met recht en reden trouwens:

een goed soldaat wacht niet op zijn plezier,
want morgen is het al te laat misschien,
geef dus dat lieve geld maar liever hier,
of anders wil Katrien mij niet meer zien.

Maar zoo, soldaten aan den eenen kant, soldaten aan den anderen kant, wordt het volk aan weerskanten opgevreten. Van uit hun triomf en hun welvaart zien de Hollandsche Calvinisten in al dezen oppersten nood de wrekende hand des Heeren: want God heeft hemel en aarde in zijn greep en doet er mee wat hij wil. De zaligheid van den mensch, verkondigt de dominee, is het werk van Gods genade vrijmachtig, de rampen en plagen van den mensch zijn het werk evenzeer van Gods rechtvaardigen toorn. De sterren aan het uitspansel en de zonden der wereld, beminde geloofsgenooten, alles dient alleen om den Heer te verheerlijken. In den voorspoed van zijn trouwe Calvinistische Hollandsche zonen komt God aan Zijn eeuwige eer. In de ellende van die katholieke goddeloozen uit het Zuiden komt God aan Zijn eeuwige eer... zoo leeren de predikanten, en zij moeten het weten, want ze worden er voor betaald. In allen gevalle, wat een verheven troost dat het ter eere van den God der Calvinisten is, wanneer de dijken in Vlaanderen doorstoken staan, de polders overstroomd, de landerijen overwoekerd, de huizen leeg en verbrand en ineengestort. Duizenden zijn op de vlucht geslagen; anderen, practischer aangelegd, vonden het de moeite niet meer waard, hebben de korte pijn verkozen en zijn maar ineens gekrepeerd. In hun plaats draven huilend de wolven in benden over het land. En die zijn niet eens het ergst, de beesten. De wolven hebben een slechten naam; in alle sprookjes scheldt men schijnheilig hen uit voor vraatzuchtige roovers. Maar de mensch is erger dan een wolf. De mensch als soldenier, de mensch als kapitalist. Spitsbroederlijk akkoord, maken zij beiden goede sier van andermans miserie. Zoo hangt de geschiedenis van Vlaanderen nu eeuw na eeuw aaneen van lompen en droeve flarden. In de C h r o n i j c k e v a n G h e n d t door Jan van den Vivere en andere opteekenaars van merkwaardige geschiedenissen, staat te lezen, hoe de honger ten jare 1586 zoo groot is, dat de arme lieden de hoopen vuilnis, die men uit de huizen werpt, doorsnuffelen

en openspreiden om te zien of er iets in ligt dat eetbaar is; appelschillen, graten en beenderen rapen zij er uit op en knagen en likken er aan ‘dat compasselic was om siene’; ja, de darmen en het afval der visschen kapen ze van onder de vischbanken weg en vreten er van als honden op straat. Als straathonden eveneens krioelen landloopers en vagebonden overal rond, al hagelt het edicten met de zwaarste dreigementen van roede, verbanning, strop en vuur. Achter alle hoeken en struiken liggen roof en moord op de loer, de magistraten kennen geen rust meer. Gelukkig bedenken de philantropen, hoe de ledigheid het oorkussen van den duivel is, en de steden richten rasphuizen op, half werkplaats, half gevangenis ‘om de jonghe wulpsche bedelaers te temmen ende te leeren wercken, neffens een deughdelick leven, alsmede de vremde bedelaers ende vagebonden, 't sij mans ofte vrauwen, door schrick ende vreese de stadt te doen schauwen.’ - wat niet belet, dat blijkens een decreet in 1765 het aantal schooiers van beider kunne nog gedurig stijgt. Als straathondjes zwerven ook de weezen en de verlaten jochies rond. Kinderen zijn een groote schat, natuurlijk; heeft God niet gezegd: Gaat, weest vruchtbaar, vermenigvuldigt, en vervult de aarde? Maar Hij heeft den tijd niet voorzien, dat pijn en smart alleen niet meer genoeg zouden zijn, den tijd dat een kind ook geld kost. Want zoo ver is het nu gekomen, dat een moeder haar kind niet meer ‘krijgt’, maar koopt met geld, altijd geld, niets dan geld. En het goddelijk gebod moet herzien worden: Gaat, maar gij die te arm zijt, zult onvruchtbaar blijven. Vraag het maar, in de streken van 't vlas, aan de duizenden spinsters, die slaven van 3 à 4 uur in den ochtend tot 9 uur van den avond... en in een memorie gedagteekend 28 December 1765 deelen de hooge heeren schepenen uit het Land van Waas ons mee, dat de ellende deze vrouwen noodzakelijkerwijs veroordeelt tot den echteloozen staat. In 1771 telt Gent 27 ten honderd armen en 7 ten honderd vondelingen. Terwijl aan den overkant, tusschen de handen van adel en kloosters, ontzaglijke fortuinen opgestapeld liggen. Terwijl op een veertig jaar tijd, van 1753 tot 1792, in de Zuidelijke Nederlanden voor honderd en elf millioen op Oostenrijksche leeningen ingeteekend wordt, leeft om denzelfden tijd te Brugge de helft der bevolking ongeveer van de

openbare liefdadigheid - en we weten wat dat zeggen wil. Daar zijn op den duur geen woorden meer om over deze gruwelen reëel genoeg te spreken; de woorden slijten af, maar de honger blijft, altijd dezelfde, altijd dezelfde van eeuw tot eeuw, altijd dezelfde dierlijke schreeuw die opstijgt... ach neen, kameraad, uit Vlaanderen stijgt niets meer op, geen kreet, geen stem, geen zucht. Al deze honger blijft sprakeloos. Geslachten op geslachten lijden alles stommer dan een beest dat jankt of kreunt; zij hebben zelfs verleerd te spreken, en er is niemand anders die getuigt in hun plaats. Hoe zou het trouwens kunnen in een land, waar de weergalooze schande van de miserie der massa's haar schandelijke weerga vindt in de algemeene verstomping en verstarring van den geest? Op honderd menschen zijn er niet meer dan een drietal naar school geweest; behalve kasteelheer, pastoor en baljuw kan in de dorpen niemand lezen of schrijven; in de steden geniet de burger als geestelijke weelden de lectuur van zijn kerkboek, en de adel leeft maar voor banketten, banketten en bals en wat lichte operamuziek - op een oogenblik, dat over de grenzen een zee van ideeën wild en driftig opspat tegen de kusten der samenleving.

Wat wilt ge, dat men in Europa doe met deze Nederlanden? De koningen van Spanje keeren zich beu van zoo een bezitting af, en de keizers van Oostenrijk blijven er tegen hun zin mee zitten, omdat er op de markt der Europeesche politiek geen kooper voor te vinden is.

Dat is alles wat er overblijft: dit volk van werkbeesten, schooiers, ongeletterden en kwezels. Dat is alles wat er overblijft van Reinaert en Uilenspiegel, van Hadewijch en Ruusbroec, van Bruegel en Van Eyck. En dat duurt en dat blijft zoo duren, zonder zin, zonder doel, zonder uitkomst, alsof er aan de kracht van den mensch om te lijden geen einde komt.

Geen einde.

Aan al dit lijden, geen einde?

P.S. - Dit is het eerste hoofdstuk uit een boek over Vlaanderen in de 19e eeuw. Voor het feiten-materiaal steunt dit deel in hoofdzaak op Pirenne en verder op een massa andere historische literatuur, waarbij de schrijver streng aansluit.

Verzen
Door Eric van der Steen

Nachtelijk fluiten op de kade

In Juni, drie uur 's morgens, werd ik wakker,
niet door het noordelijke regenlicht,
aan zon noch maan ontsprongen, o, ik wist:
in midden Juni wordt de nacht niet donker -
De zeilen zijn gestreken door de barken,
de mast is ingehaald, het werd wind-stil:
vier zwanen rusten op hun spiegeling -
niet daarom zouden nu mijn droomen stokken -

Er klonk een fluiten, melodieus, voor leed en
verlangen zoo hoog, dat het niet verijlde,
zoo onweerstaanbaar helder, zóo ver-af,
dat ik wie naast mij sliep weer ging vergeten
en droomde dat ik uit de haven zeilde,
maar dat zij deze vlucht nimmer vergaf.

Tristitia

Tristitia, de bruine bijen zoemen
zoo zoet als bitterste herinneringen
die zijn te zeggen niet en niet te zingen
en 'k wilde dat ik U anders kon noemen.

Tristitia, de witte en purpren bloemen
van bruidsboeketten en van rouwseringen,
de onbestovenen voór zij vergingen,
zijn bruin als bijen, die heur honing roemen.

De regen zal Uw laatste honing zijn,
nu gronden geuren, beursch en rood als wijn,
de planten van de aarde zich ontbinden,

kantelt een kruik, tot in de ziel gevuld
met droefenis: de boete en de schuld
dat ik U liefhad en U niet beminde.

In mei

Het waaien dat haar borst beweegt
is zalig en wordt nooit een zucht,
als sneeuw in Mei, seringen wit,
haar tanden zoo zij lachen mogen;

schemering kwam tot heur haar gevlogen
en slaapt er, maar niet in haar oogen,
van zomersterren hield hun licht,
haar stem van merels 't hemelhooge.

Blad-bruine armen, blank van binnen,
koel, warm en zacht om te beminnen,
wie schonk haar mij, mijn brood, mijn Oosten?

Groene oogen die de nymphen grieven,
o wangen, o mijn lieve, lieve -
wie, als de dood roept, zal mij troosten?

Alie Smeding †
Door Dirk Coster

Zeer vroeg is deze schrijfster aan de litteratuur ontvallen. Haar werk was nog niet voltooid. Er was in dit werk een voortdurend gemis aan evenwicht, dat wellicht de rust van den ouderdom behoefde om overwonnen te worden. Zij was een gekwelde. Haar werk deed aan als een voortdurend roepen van één die in nood verkeert. Soms kwam daar een wilde bravour bij, uit angst geboren. Twee nooden joegen haar kunst met een sombere drijfkracht op: de honger van het lichaam en de nood van de ziel, anders en statiger gezegd: de sexueele en de religieuze nood. En toen zij deze overwonnen meende te hebben, betrekkelijk kort voor haar vroegen dood, bracht dit voor haar werk nog geen uitkomst en verstilling. Want dadelijk wilde zij predikend uitgaan om dat gevonden geluk aan anderen, neen, niet mede te deelen, maar te leeren. Haar werk verwerd tot tractaat.

Een gedrevene was deze vrouw. Uit haar vlaagde de hartstocht los, die in zoo vele sterke Calvinistische zielen van vroeger tijden moet hebben geleefd. Over dit groote ordelooze levenswerk glijdt nergens een zweem van een glimlach. Wel hier en daar een vreemd licht, een mystieke schittering, onwezenlijk en bijna dreigend, iets dat de moderne psychiater godsdienstwaanzin noemt en de middeleeuwer extase. Zij begon, in Enkhuizer argeloosheid, met een dikke bundel schetsen in een toen reeds verouderden Hollandsch-naturalistischen stijl. Maar deze ongelukkige woordjes-mozaiek kon niet beletten, dat iets hevigs uit dit werk sprak, een kracht die met het slechtst denkbare instrument uitgedrukt werd. Sommige harer typen hebben een Breugheliaansche scherpte en kracht in de boosheid, andere zijn van een vreemden droom betogen. Dan echter werd zij gegrepen door één machtige obsessie: de ellende der nietgevraagde vrouw, de nood van het naar liefde verlangende lichaam. En de vervloeking van fatsoen en godsdienst die daar omheen zweeft. En eigenaardig is: het boek dat in deze periode haar meesterwerk werd, beschrijft weliswaar deze sexueele nood, doch niet die der vrouw, maar van den man (‘Achter het anker’, deze don-

kere en barsche schippersroman). Hier kon zij objectiever zijn, zij zag het schrijnend probleem meer in de ruimte, met menschelijke mildheid, en zonder persoonlijke uitdagendheid en rancune. Doch deze uitdagendheid won veld naarmate zij meer werd aangevallen. 'De Zondaar' ontstond met daaraan annex een litterair schandaaltje. Het werd een verbeten, hopeloos boek, omdat het voor een deel onecht was, onecht van materie en verwrongen van bedoeling. Met calvinistische koppigheid deed zij dit in 'Naakte Waarheid' nog eens over, en dit werd een wroeten in vuil, niet omdat zij aan dit vuil behagen vond, maar omdat zij het publiek wilde trotseeren in een woedend verzet. Zij voelde zich miskend in de waarachtigheid van haar aanklacht, en daarom forceerde zij deze aanklacht tot bijna-pornografie en bijna-onwaarschijnlijkheid. Zij redde zich uit deze kramp-van-gelijkhebben in een ander boek, de Marker-roman 'Tijne van Hilletje'. Dit boek doet aan als uit een droom geschreven. Het heeft er helaas ook de ordelooze overdadigheid van. Maar welk een meesterwerk ligt er in verborgen, als goud in steen - in woordenklompen beter. De beschrijving der overstrooming is in den letterlijken zin onwerkelijk van oerkracht en blind geweld. En in dit boek dringt ook de andere nood van haar leven zich sterker naar voren: de nood om God, die angst voor God is, door schaarsche oogenblikken van ijle extase niet verzoend. Is God liefde? of leeft Hij in den brullenden storm en straft Hij lusten en zonden, waar de mensch toch, zegt haar andere Ik hardnekkig, zijn aardsche recht op heeft? Maar voorloopig kon zij haar siddering voor den Tijger van het Oude Testament, die steden en volken verdoemt zonder aanzien van personen en van welk hunkerend leven ook, niet meester worden.

Ja, God is liefde, heeft zij na haar huwelijk juichend geantwoord en geweten. Maar dit betreft de kern van haar kunst niet meer. Zij ging toen leerarend uit. Ook nu weer hartstochtelijk gedreven.

Zeker is dit: wat er verwrongen en vreemd was in deze van aanleg zoo groote kunst, in dit zoo groote en zwoegende hart, was de tragische uitwerking van een schuld, die de hare niet was. Maar van hen die haar voorgingen in het kleine sombere stadje aan de zee.

Twee groepen
Door Dr. M. van Blankenstein

Europa is sterk veranderd sedert een jaar. Het is een militant werelddeel geworden. Het is bezield van een stemming, die ons wat jaren geleden zou hebben verschrikt, en waarop nu onze hoop gevestigd is den vrede te zien voortduren. Andere hoop hebben wij niet meer.

Europa is fatalistisch geworden. Het heeft zich vertrouwd gemaakt met de gedachte, voor zijn behoud te moeten strijden. Het is zich bewust, dat de strijd vreeselijk zijn zal. Maar het is erop voorbereid. Het is bezig zich tot de tanden te wapenen. Alle verwachtingen, en het ideaal der ontwapening van een decennium geleden, zijn vervlogen. De Amerikaansche secretaris van staat, Cordell Hull, heeft in een radiorede de oorzaak daarvan geformuleerd. 'In de wereld', zoo ongeveer zeide hij, 'kunnen niet naast elkaar twee groepen van naties bestaan, waarvan de een haar vertrouwen stelt in de redelijkheid en de andere in het geweld'. De totalitaire staten speculeerden op de vredelievendheid der redelijke staten, door een beleid van gestadige afdreiging toe te passen. Dit streven was heel duidelijk gericht op het veroveren van machtsposities, waardoor later de andere mogendheden, als zij de overheersching der totalitairen zouden willen gaan bestrijden, niet meer daartoe in staat zouden zijn geweest. De eerste maatregel der redelijke staten tegenover dit gevaar was een sterke uitbreiding, ook van h u n wapening. Maar waren zij bereid die wapenen te gebruiken? De totalitairen konden het niet gelooven. Zij waren hongerig en op buit belust. Zouden echter de verzadigde, de verwende volken het besluit kunnen nemen tot een strijd, waarin zij alleen te verliezen hadden, en die hun, voor zijn verschrikkingen, geen enkele vergoeding bood? Een Mussolini, een Hitler hebben dat niet kunnen gelooven. Mussolini zette zijn inmenging in Spanje, ondanks de protesten van Engeland en Frankrijk, en ondanks

al zijn beloften, in versterkt tempo voort. Hitler legde de hand op Oostenrijk, en maakte zich gereed, van den Tsjechischen staat op zijn minst zich de in hoofdzaak door Duitschers bevolkte gebieden toe te eigenen. Er viel geen tijd te verliezen. De omstandigheden konden voor de dictatoren veranderen, en hun volken begonnen reeds vermoeidheid te vertoonen.

Engeland en Frankrijk hebben veel tijd noodig gehad om de samenwerking tot stand te brengen, die hun beider behoud was gaan eischen. Het was niet genoeg, dat zij onderling nu wisten, wat zij aan elkaar hadden; ook naar buiten moest dat ondubbelzinnig duidelijk worden gemaakt. Zoolang hun eensgezindheid niet overtuigend voor allen was gebleken, bezat zij nog niet de macht, Europa voor een ramp te behoeden. Men had dan een wat avontuurlijk tafereel, dat voor de juistheid van de hierboven aangehaalde formuleering van Hull een treffend bewijs leverde. Tusschen de totalitaire staten was een puur uiterlijke band, die in geenerlei legaal gemeenschappelijk belang zijn rechtvaardiging vond. Het doel van dien band was, het prestige voor de beide deelnemers te wekken, dat noodig was voor het straffeloos ondernemen van strooptochten. Waarschijnlijk zou geen van beiden bereid blijken voor den ander in het vuur te gaan. Maar zoo lang de schijn kon worden gehandhaafd, dat zij, desperaat als hun stemming en desperaat als hun omstandigheden zijn, wel degelijk elkaar zouden steunen, rustte het gevaar van hun vereenigd geweld als een machtig intimidatiemiddel op Europa. De groep van de, met hun wapenen dreigende desperado's moest altijd meer indruk maken dan de groepeering van staten, die geen tegenstrijdige belangen of begeerten hebben, en wel degelijk een groot, gemeenschappelijk belang tegenover de eerzuchtige en hongerige ‘totalitairen’, maar van wie ieder wist dat zij niet licht zich aan de verschrikkingen van een oorlog zouden bloot stellen. De dictators beseften, dat deze tegenstelling tusschen geweld en redelijkheid hun grootste machtsmiddel was, en zij zorgden ervoor, de wereld voortdurend voor oogen te houden, of te laten houden, op hoe vreeselijke wijze zij den oorlog dachten te voeren. Het kwam er voor de groep der redelijken op aan, de wereld geloof te wekken in de hechtheid van hun samenwerking.

Innerlijke vastberadenheid was niet genoeg, vastberadenheid en macht moesten ook naar buiten worden gedemonstreerd. Een lang niet gering, maar nog altijd vrij tam middel uit de oude doos was het bezoek van den koning van Engeland aan Frankrijk. Dit was een demonstratie van dezelfde solidariteit, waartegen tenslotte Duitschland den grooten oorlog had verloren. Zij zou waarschijnlijk, voor het beoogde doel, nog onvoldoende zijn geweest, als niet het optreden van Engeland in de crisis over Tsjechoslowakije eraan vooraf was gegaan. Nu was dit bezoek niet alleen een demonstratie van een samenwerking, welke op zich zelf nog onbeproefd was, maar ook een bezegeling van iets, waarvan Berlijn reeds de kracht kende.

Het was zeer gewichtig, de wereld te overtuigen van de ernstige bedoeling van het nieuwe bondgenootschap op leven en dood, niet enkel om de kwaadwilligen van wandaden af te schrikken, maar ook om het vertrouwen in zekere deelen van Europa in de westelijke mogendheden te herstellen en de suggestie van de totalitaire groep op die deelen te breken. Dat was niet met verzekeringen van goede bedoeling te doen, en zelfs niet met voorspiegelingen en beloften. De ‘redelijken’ moesten het bewijs leveren dat zij tot daden bereid en in staat waren. Daarvoor heeft het optreden van Engeland inzake Tsjechoslowakije goeden dienst gedaan. Duitschland moest, in het openbaar, terug wijken, zich een pressie laten welgevallen, die de macht der andere groep demonstreerde. Onmiddellijk was er een verandering van tafereel in heel oostelijk Midden Europa. Hadden de Roemenen wel eens aarzeling vertoond, nu schaarden zij zich met beslistheid aan de zijde der bedreigde Tsjechen, en daarmede van zelf ook aan den kant van de westelijke mogendheden. In Zuid Slavië was de openbare meening, die daar echter niet veel meer in te brengen had, hartstochtelijk gekant geweest tegen de Duitsch-Italiaansch georiënteerde politiek van den premier dictator Stojadinowitsj. Nu was zij niet langer te houden, en zag Stojadinowitsj blijkbaar ook in, dat hij de felle stroomingen ten gunste van de vriendschap met de Tsjechoslowaaksche broeders niet mocht weerstaan. Polen staakte, onder druk van Fransch-Britsche diplomatieke stappen, voor een oogenblik zijn koketteeren met Duitschland, waarvan geen staats-

man in Europa de mate van oprechtheid of onoprechtheid durft schatten.

Londen en Parijs lieten het niet bij betoon van wilskracht in de pogingen, hun invloed in oostelijk Europa te herstellen. Zonder geld in den zak komt men daar nooit heel ver. Die landen waren oeconomisch in afhankelijkheid geraakt van Duitschland en Italië, omdat deze de koopers waren van hun overtollige landbouwproducten. Wel konden de afnemers slechts met industrieele producten, die zij heel hoog in rekening brachten, betalen. Maar de regeeringen der begunstigde landen konden door deze transacties tenminste bewerken, dat hun landbouwende bevolking niet bleef zitten met haar voortbrengselen. Niemand anders zou haar daarvan hebben bevrijd. Nu echter zijn de Franschen en Britten in de Balkanwereld weer als koopers opgedoken; niet uit feitelijke behoefte, maar om de regeeringen onafhankelijker te maken van Berlijn en van Rome. Engeland heeft de hand gelegd op de olieproductie van Roemenië, die zij aan de totalitaire staten nu verstrekken of onthouden kan, al naar de politieke behoefte van Albion. Engeland en Frankrijk hebben in de Balkanlanden ook veel graan opgekocht. De verkoopende landen krijgen weer geld in handen, en kunnen eindelijk opnieuw in hun industrieele behoeften voorzien, waar zij die het voordeeligst vervuld krijgen. Frankrijk verstrekt Bulgarije belangrijke credieten, waardoor Bulgarije te gemakkelijker overreed kon worden, tot de Balkanentente toe te treden. Van de vriendschap dier Balkanenten te konden de westelijke mogendheden overtuigd zijn, nadat het Frankrijk was gelukt, door belangrijke concessies inzake Syrië, met Turkije, den bewaker van den toegang tot de Zwarte Zee, een overeenkomst te sluiten, welke feitelijk een entente kan worden genoemd.

Slechts met de oude wapeningspolitiek en met de oude politiek van diplomatieke omsingeling, welke wij allen eens zoozeer hebben verfoeid, en waarvan Parijs en Londen vroeger zoo vaak in veroordeelende termen afstand hebben gedaan, is het de groep der ‘redelijken’ gelukt, een evenwicht in Europa te herstellen, zonder hetwelk wij ons waarschijnlijk reeds in een Europeeschen oorlog bevonden zouden hebben. Het is een bitter teleurstellende ervaring voor allen, die eens

hebben gehoopt, dat de groote oorlog de toegangspoorten tot een wat betere wereld had opengerammeid. Maar wij hebben ons te onderwerpen aan het noodlot van dezen tijd. Wij moeten ons verheugen over de mate van vrede, waarin wij op het oogenblik nog leven, en iederen dag beseffen dat het nog heel veel erger gekund had, ja, dat de mate van vrede, dien wij nog genieten, waarlijk een wonder kan genoemd worden.

Een wonder heeft ons voorloopig van het ergste gered. Het is nu bekend, dat het nooit in Hitler's bedoeling gelegen heeft, Oostenrijk naar zijn hand te zetten, voor hij erin was geslaagd, het probleem van Tsjechoslowakije op te lossen zooals hij dat begeerde. Oostenrijk, dat wist hij, moest hem als een rijpe vrucht in den schoot vallen. Niemand zou bereid zijn oorlog te voeren terwille van de zelfstandigheid van Weenen. Voor den een zou Oostenrijk de offers van een oorlog niet waard zijn, terwijl de ander in geen geval een dergelijken oorlog zou kunnen ondernemen. Met Tsjechoslowakije was het een ander geval. Het land had bondgenooten met zeer bepaalde verplichtingen tot verdediging van zijn ongerept bestaan. Frankrijk en Rusland waren tot hulp verplicht, en tot zekere hoogte ook de landen der Kleine Entente. Men mocht niet aannemen, dat Engeland Frankrijk zou laten ondergaan in een strijd tegen Duitschland, zonder poging om het te redden. Berlijn begreep, dat de eenige mogelijkheid van slagen tegenover Praag gelegen zou zijn in een overrompeling. Het leek de laatste overrompeling, welke kans van slagen bood. Een voorafgaande overrompeling van Oostenrijk zou de kansen tegenover Tsjechoslowakije geducht kunnen schaden.

Het kwam er op aan, de Tsjechen op het lijf te vallen zóó, dat zij overweldigd zouden zijn voor zij een verdediging hadden kunnen organiseeren. Dan bestond er alle vooruitzicht, dat Europa wederom in het voldongen feit zou berusten. Berlijn had dan ook geen haast met de regeling van zijn Oostenrijksche aangelegenheid, waaraan het geduldig en met zorgvuldige voorbereiding werkte. Het is Schuschnigg geweest, die zonder het zoo te bedoelen, dit weloverlegde plan in de war heeft gestuurd. Hitler heeft dat van het eerste

oogenblik af ingezien. Toen Schuschnigg zijn plebisciet aankondigde, bevond zich een van de, Berlijn toegedane Oostenrijksche ministers in Duitschland, die door het besluit van zijn bondskanselier niet minder overrompeld was dan de Duitschers zelf. Deze minister werd bij Hitler ontboden, wiens felste aanklacht tegen Schuschnigg formuleering vond in de woorden, dat diens handeling zijn 'concept' bedierf. In een zeer emotioneel en eenzijdig gevoerd gesprek kwam Hitler telkens weer op dit verwijt terug. Hij wenschte toen echter van zijn Oostenrijkschen aanhanger niets anders, dan dat hij Schuschnigg ertoe brengen zou, zijn besluit in te trekken. Reeds echter waren de dingen in een beweging geraakt, die ook Hitler niet kon stuiten.

Hitler heeft gelijk gehad: Zijn concept was bedorven, en zelfs veel grondiger dan hij had kunnen vermoeden. De inval in Oostenrijk bleek inderdaad de laatste, zonder verzet aanvaarde verrassing. Tsjechoslowakije had die moeten opleveren, daarvoor was het nu te laat. Frankrijk was voorgoed wakker geschud, en de Engelsche regeering ging onmiddellijk beraadslagen, hoe zij zich op een verdediging van Tsjechoslowakije kon voorbereiden. De volmaakte entente tusschen Parijs en Londen was daarvan het gevolg, en een bespoediging nog van het wapeningstempo van de beide mogendheden. Toen gevaar voor Tsjechoslowakije scheen te dreigen, was Engeland onmiddellijk gereed tot een diplomatieke actie, die Berlijn te machtig bleek. Praag was zoo op zijn hoede, dat het in zes uur gemobiliseerd was, toen het tot dezen stap besloot. De hulp, die Berlijn van de Sudeten-Duitschers verwacht had, zoowel voor de ontdekking als voor de verijdeling der Tsjechische mobilisatie, bleef volmaakt uit. Na het gebeurde met Oostenrijk hadden de Tsjechen begrepen, dat nu weldra ook hun uur geslagen zou zijn. En hun uiterste toebereidselen waren meer dan voortreffelijk geweest.

De invasie in Oostenrijk had schrik verspreid in heel Oost Europa. In Zuid Slavië was de stemming ontstaan, die geen regeering meer zou hebben veroorloofd, met Duitschland gemeene zaak te maken. Roemenië zag reeds begeerige handen uitgestrekt naar zijn rijkdommen aan olie en aan graan. En het reageerde dienovereenkomstig. Zelfs de Hongaren, Tsjechoslowakije's bittere vijanden, wreven zich de oogen uit, en

namen strenge maatregelen om den Duitschen invloed in hun land te betoomen. Roemenië versnelde ook het tempo van het werk aan de driesporige, strategische spoorweglijn, welke Rusland in staat stellen moet, over Roemeensch gebied, door de Boekowina, hulptroepen naar Tsjechoslowakije te zenden.

En men kon te Berlijn niet onwetend blijven omtrent de stemmingen, die de 'Anschluss' in het Italiaansche volk en in het Italiaansche leger had gewekt. Geen van de gevreesde gevolgen bleef uit. Zij traden op in een ongedroomde volleigheid.

Zou het veel anders zijn geloopen, als Duitschland niet, door zijn overweldiging van Oostenrijk, alle alarmschellen in beweging had gebracht? Men kan het niet aannemen. Het staat buiten twijfel, dat Tsjechoslowakije, anders dan Berlijn verwacht had, zich geducht zou hebben verzet. Een volkomen overrompeling ware niet mogelijk geweest; daarvoor bleek Praag nu te snel en te goed ingelicht over hetgeen er aan den Duitschen kant werd voorbereid. Zijn mobilisatie geschiedde met een spoed, die bewees, dat het land zelfs door een overrompeling niet machteloos kon worden gemaakt. Was de strijd eenmaal ontketend, dan ware niet te verwachten, dat Frankrijk en Engeland, en ook Rusland, werkeloos zouden hebben toegezien. Men heeft alle reden te gelooven, dat een poging der Duitschers tot overweldiging van Tsjechoslowakije, ook al ware daaraan niet de Oostenrijksche waarschuwing voorafgegaan, een algemeenen strijd zou hebben uitgelokt.

Hitler heeft geloofd, dat dit niet zou gebeuren. Had hij zijn concept kunnen uitvoeren, dan zou naar alle waarschijnlijkheid gebleken zijn, hoezeer hij zich had vergist. Maar intusschen was dan het noodlot al ontketend. Het ziet er niet naar uit, of wij nu voor langen tijd tegen onaangename verrassingen beveiligd zijn. Dit echter mag geen reden voor ons zijn, ons niet te verheugen over het afwenden van het tijdelijk overwonnen gevaar. Waar vrede is, is nog hoop. En de omstandigheden worden niet gunstiger voor de totalitairen. Italië raakt zeer vermoeid. En Japan, hun tegenwicht tegenover de zeemacht van Engeland, is bezig af te vallen.

De groep der redelijken kon zich slechts handhaven, door zich te wapenen met de middelen en methoden van de groep van het geweld. Daarin echter is zij sterker. Want innerlijk is de samenhang in de groep der aanhangers van het geweld slechts zwak. Duitschland en Italië hebben geweigerd, Japan materieelen steun te verleenen, toen Tokio die vroeg, naar aanleiding van zijn geschil met de Sowjetunie. Het heeft er allen schijn van, alsof het de taak van Balbo in Duitschland is geweest, Berlijn tot voorzichtigheid in de Tsjechoslowaaksche aangelegenheid aan te manen, daar Mussolini daarvoor niet zou kunnen vechten. Dit zijn op zich zelf staande feiten, die echter diepe wortels hebben in den aard der betrekkingen tusschen de leden van de gewelddadige groep, van de totalitaire leden in het bijzonder. Ik zal mij te dien opzichte tot Europa beperken.

Er is geen punt in de Europeesche politiek, waarop hun belangen niet met elkaar in strijd zijn. Geen twee andere staten in ons werelddeel zijn in zoovele opzichten felle mededingers. Hun betrekkingen zijn nog onnatuurlijker geworden, sedert Hitler den Anschluss van Oostenrijk geforceerd heeft. Duitschland heeft zich meester gemaakt van de positie aan den Brenner, en daarmede verwezenlijkt, wat jaren lang de nachtmerrie van Italië is geweest. Zoozeer voelde Mussolini zich overrompeld, dat hij een oogenblik heeft geaarzeld, voor hij zich zelf bekende, niets ertegen te kunnen doen. De Brenner is de laatste etappe voor Duitschland, op zijn weg naar de Adriatische Zee. Dat Duitschland's weg daarheen over Italiaansch gebied moet gaan, weet Mussolini zoo goed als eenig ander Italiaan. Onder de gewelddadigen heeft weer de vermetelste den andere gedupeerd. Mussolini heeft zich precies zoo tandenknarsend moeten schikken als eenige andere belanghebbende bij de Oostenrijksche zelfstandigheid. Nu is Duitschland het groote, dreigende gevaar voor Italië geworden, maar den schijn van het bondgenootschap moet verder worden gehandhaafd. Want zonder dit bondgenootschap ware Italië weer een zwakke staat, overgeleverd aan de macht van Engeland en Frankrijk, als deze het kwade in den zin zouden hebben. Het einde van het bondgenootschap zou voor Mussolini de kracht hebben van een bekentenis, dat zijn politiek heeft gefaald. Zijn gezag heeft toch reeds zeer ge-

leden door het gebeurde. Het volk moppert erover, zooals over zijn ontberingen; het leger is erdoor verbitterd. Voor het eerst is de ontevredenheid voor ieder zichtbaar geworden. Zeer sterk kwam die voor buitenlandsche waarnemers die volk en taal kennen, aan den dag, toen de schijn naar buiten van den Duce eischte, den zoo gevaarlijk gebleken bondgenoot als een dierbaren vriend in Italië te ontvangen. Hij moest het Italiaansche volk deze vernedering opleggen, en het droeg die met slecht verkropten wrok, ondanks alle uitbarstingen van georganiseerde geestdrift.

Het regime wordt zwaar om te dragen voor het Italiaansche volk, niet enkel om deze gevaren en vernederingen. Over Abessinië spreekt de Italiaan liefst niet meer. Het is alles zorgen en lasten, wat de verovering tot nog toe heeft gebracht. Het is een pijnlijke wonde, waardoor veel levenssap wegvloeit. Het avontuur in Spanje, dat Italië reeds zoovele duizenden menschenlevens gekost heeft, en waarvan het einde altijd weer terugwijkt als een fatamorgana, wekt al evenzeer bittere stemmingen. Het is de kunst en de gave van moderne dictators, de gedachten, die de menigte beheerschen, te gevoelen, ook als de uitingen ervan niet tot hen kunnen doordringen. Dat is het geheim van hun opkomst. Mussolini hoeft het gemopper niet te hooren, om te weten dat het bestaat. Hij voelt zijn greep op het volk verslappen. Op zijn schouders drukt de overzware last van hetgeen hij ondernomen heeft en van hetgeen hij het lot, tegen alle redelijkheid in, en ondanks de beperktheid van de middelen waarover hij beschikte, wilde afdwingen; even zwaar als hij op de schouders der menigte drukt. Er is zeer zeker een tragedie-Mussolini. Hij heeft steeds vrees gehad voor den ouderdom, die hem zou kunnen verhinderen zijn werk te voltooien. En hij had goede redenen, een vroegtijdig intreden daarvan te verwachten. Toen hij vijftig jaar oud werd, mocht men in Italië daarvan geen gewag maken. Nu heeft Hitler, door een hartelijk telegram, de wereld aan den vijfenvijftigsten verjaardag van den Duce herinnerd. Mussolini wil zich, ter onderdrukking van eigen twijfel en den twijfel van anderen aan zijn krachten, vitaler en machtiger toonen dan ooit. Daardoor echter dreigt hij te vervallen tot de grillen van een Caesar, die de karikatuur zijn van de waan van een

Caesar. Hoort zijn plotselinge ontdekken van een rassenleer voor Europeesch Italië daartoe, nadat hij vroeger nooit anders dan bijtenden spot en woorden van minachting over heeft gehad voor de Duitsche rassenleer en de uitingen daarvan. Er zijn echter nog veel duidelijker verschijnselen. Nero en Calligula kunnen zich overtroffen voelen door een Caesar, die zijn hoogste dienaren door al dan niet brandende hoepels laat springen, of over rijen van bajonetten. Ondanks zijn Narcissusaard is Nero niet op de gedachte gekomen, zich tot den gordel naakt voor de zijnen te vertoonen, gelijk Mussolini deed, toen hij zich, staande op een dorschmachine en sprekende voor de microfoon, liet fotografeeren, opdat de zijnen hem niet slechts door de radio zouden hooren, maar ook een voorstelling zouden krijgen van de kracht van zijn figuur. En men kreeg te zien het weinig aesthetisch bovenlichaam van een te vet geworden zuiderling, en een, in hartstocht verwrongen gezicht. Deze foto illustreerde, feller nog dan eenige karikatuur dat zou vermogen, de verdwazing van dezen nieuwen, in de greep van innerlijken twijfel geraakten Caesar.

Vergelijken wij de twee groepen, waarvan Cordell Hull heeft gesproken, dan kunnen wij op dit oogenblik een groot verschil in kracht constateeren, een verschil dat wellicht groot genoeg is om het gemis aan strijdwoede der redelijken goed te maken. Maar aan den anderen kant zien wij moeilijkheden, stemmingen en psychische verschijnselen welke voor de wereld het gevaar doen voortduren van een uitbarsting. De dictatoren dreigen ten gronde te gaan aan hun eigen streven en beleid. Zij bevinden zich, tengevolge van eigen daden, als in een belegerde vesting. Zullen zij daarin ondergaan, zonder een desperate uitval nog te hebben gewaagd? Dat is de schrikkelijkste vraag van dit oogenblik.

Politiek in een epos
Door W. van Ravesteyn

Fransche kritiek is soms niet malsch! Ik vind haar zelfs vaak onrechtvaardig van scherpte. Wat b.v. te zeggen van de opmerkingen, die het lid van de Académie Française - een lichaam, dat, zooals men weet, groote schrijvers bij voorkeur weigert - Edmond Jaloux, overigens een man van enorme literaire eruditie, niet lang geleden in de rubriek ‘L'esprit des livres’ van Les Nouvelles Littéraires maakte over de twee jongste deelen van Jules Romains' groote epos, Les Hommes de Bonne Volonté? Den heer Jaloux schenen die twee: de Missie naar Rome en de Zwarte Vlag tot de minder goede van de 14 tot nu toe verschenen te behooren. Vooral de schildering van de clericale milieu's en van den jongen geestelijke, die er een der hoofdrollen in vervult, had wrevel bij hem verwekt. Men is in rechtsche Fransche milieu's thans op dat punt ijselijk gevoelig, zooiets als een Hollandsche Roomsche krant. En hij verbond aan de kritiek op deze twee - laat ons hopen: voorloopige! - slotdeelen nog eens een algemeene kritiek op het geheele werk. Die komt hier op neer: Jules Romains is niet exact genoeg; hij kent de vele milieu's, waar hij ons binnen voert - hoeveel zijn er het niet! men kan er haast geen bedenken, of men treedt er met hem binnen - niet alle even goed, of liever maar enkele goed. Hij borstelt met te groote vegen. zou men mogen zeggen, als hij een schilder was. Zijn werk is een grof fresco en geen serie voltooide meesterstukken. Men moet eerst over de ergernis heenkomen, die dit verwekt, wil men het werk, waarvan toch ook deze Académicien wel moet erkennen, dat het een der grootste van de Fransche literatuur belooft te worden of reeds is, waardeeren. Om 's heeren Jaloux' bezwaren met zijn eigen woorden nogeens te geven: Het scheen mij volgens zekere intenties van den heer Jules Ro-

mains, volgens zijn voorrede, volgens den algemeenen gang van het geheel, dat de schrijver ons een minutieus tafereel had begeeren te geven van de jaren, die den oorlog vooraf gingen, een om zoo te zeggen historische reconstitutie. Dit bracht mij vaak tot een staat van vijandigheid ten overstaan van de onjuistheden, de vooringenomenheden, de overdrijvingen van dit tafereel. Ik kon niet accepteeren, dat een auteur, die de realiteit wilde reproduceeren, zich zoover van deze verwijderd hield, zeker niet om er, behalve op zeldzame oogenblikken, een poëtisch denkbeeld van te geven noch om haar te transfigureeren, noch om de wijk te nemen naar het gedroomde, maar eenvoudig omdat hij zeer vaak sprak over de dingen, zonder ze geheel en al te kennen en zonder rekening te houden met die details, welker juistheid u doet gevoelen, dat er geen dwalingen worden begaan.' Klinkt dit niet zeer scherp, is 't niet haast afbrekend? De heer Jaloux, misschien vreezend, dat hij te fel was geweest, trachtte zijn oordeel zooal niet te rechtvaardigen dan toch nader toe te lichten door een voorbeeld, een vergelijking met een schrijver, wien hij dan wel den prijs der nauwkeurigheid toekent, Marcel Proust. 'Moge het om het "uitschot" gaan, om de bedienden, om een milieu van bourgeois met pretenties als de Verdurin's, om jonge intellectueelen, genre R e v u e B l a n c h e , als Bloch, om de personen uit de bepaalde carrière of om de minste bijfiguur, het accent is juist verstaan, de taal aangepast aan de personen, de minste bizonderheden zijn te verifieeren, alles klinkt juist. Met den heer Jules Romains heeft men het gevoel, dat behalve Jallez en Jerphanion (die trouwens een dubbel beeld van henzelf zijn), en het milieu van de Ecole Normale, deze ontelbare figuren dat lichte uit-de-as-gezakt-zijn, dat buiten-de-gewone-wet staan hebben, zoo zeer teruggebracht kunnen worden tot één familie, dat zij vertegenwoordigers worden, niet van de menschheid, maar van de verbeelding van M. Jules Romains.' Dit verzachtte het, ziet men, niet. Hij had zich, gaat hij voort, om zijn twijfel aan Romains' exactheid te rechtvaardigen tot verschillende representanten van allerlei milieu's gewend, hemzelf niet genoeg precies bekend, en daar telkens weer een bevestiging vernomen van zijn oordeel. Zoo had een 'man van de wereld' hem gezegd: waar

heeft meneer Romains toch zulke ‘mondaine’ lieden gezien? Een politicus, een ingenieur, die de proletariërs goed had leeren kennen, zei hem, dat Romains' proletariërs geheel en al buitengewoon en conventioneel waren - behalve wat hun werk betrof - enz. enz. De heer Jaloux is dan echter wel zoo goed hieraan toe te voegen, dat dit alles nog geen argument tegen Jules Romains is. Want van Zola's arbeiders - in l'Assommoir b.v. - van zijn bourgeois, in Pot-bouille, kon men reeds precies hetzelfde zeggen en heeft 't ook gezegd. Dit belette Zola echter niet om te zijn, die hij was. Volgens den heer Jaloux staat 't er zoo mee geschapen, dat, tenzij men een Balzac of een Proust is, men slechts die menschen goed doorvoelt en goed weer kan geven, die men gekend en met wie men omgang heeft gehad in de periode, toen de schrijver geheel en al ontvankelijk was - dus in de jeugd wordt wel bedoeld. Later zegt hij, merkt men van den buitenkant op en verliezen de dingen hun waarschijnlijkheid.

Nu ben ik 't met den heer Jaloux geheel eens, dat de belangrijkheid van Romains' groote epos in laatste instantie niet afhangt van de ‘nauwkeurigheid’, de ‘exactheid’, waarmee hij de zoo onderscheiden personen en milieu's, die hij ons in zijn 14 deelen voor oogen voert, heeft afgebeeld. Er komen hier, dunkt me, andere factoren in aanmerking. Maar het is niet mijn bedoeling 't daar nader over te hebben. Wel wilde ik aan een bepaald onderdeel en bepaalde persoonlijkheden, waarvan ik iets meer weet, het hier gegeven oordeel, dat niet alleen staat, eens trachten te toetsen. De politiek namelijk en zekere politieke personages, die er een min of meer belangrijke plaats in beslaan. Hoe belangrijke plaats, zullen wij dadelijk zien.

Vooraf echter nog dit. De heer Jaloux, zeer thuis in de uiterst rechtsche, deftige middens, die in de Académie Française een soort van kroon bezitten, tracht in 't verdere deel van zijn artikel over De Missie naar Rome aan te toonen, dat de jonge abbé Mionnet, door Poincaré en Gurau - een van Romains' hoofdpersonen, op dat moment afgetreden als Minister van Buitenlandsche Zaken - naar Rome gezonden voor geheime naspeuringen omtrent de politiek van het Vaticaan tegenover Frankrijk - niet precies zoo

denkt en spreekt als een echte jonge abbé zou hebben gedaan. Die kritiek slaat, zagen wij al, op heel de schildering van geestelijken en clericale personen en instellingen. Dit bracht me in herinnering, dat wijlen Albert Thibaudet, naar aanleiding van het 7e en 8e deel: Op zoek naar een Kerk en Provincie iets dergelijks had opgemerkt, maar toen onmiddellijk in, ik meen Vendredi, op de vingers werd getikt door iemand, die zich La Pie Borgne noemde en die schreef, dat men Romains, naar aanleiding van zijn schildering der maçonnieke milieu's en personages precies even goed van anti-maçonnerie kon beschuldigen als van anti-clericalisme, omdat zijn geestelijke figuren niet allen heiligen zijn. Tusschen haakjes: er komt in ieder geval een echte, d.w.z. de nederige, de onbekende heilige in voor, in de gedaante van den eenvoudigen pastoor Jeanne! En deze ekster ging toen voort: ‘Mijn pastoor, die een heilig man is en met wien ik iederen avond mijn partijtje écarté speel, heeft alle deelen Romains gelezen, en niet alleen stelde hij er levendig belang in, maar ik verzeker u ook, dat hij er van genoot. Hij heeft me zelfs gevraagd, waar die drommelsche kerel de heeren priesters zoo goed had leeren kennen. En hij voegde er deze overdenking bij, die ik zeer steekhoudend vind, en die uw onjuiste kritiek veroordeelt, mijnheer Thibaudet: Ik dacht eerst, dat meneer Jules Romains wel eertijds de soutane had moeten dragen, maar heb die onderstelling verworpen, want, als hij een gewezen priester was, zou hij bij zijn schildering van onze milieu's minder eerlijk geweest zijn in zijn schakeeringen en meer wrok en ongetwijfeld zelfs haat hebben getoond.’ Indien men mag aannemen, dat dit oordeel van een eenvoudigen dorpspastoor echt is, - en waarom zou men er aan twijfelen? - staat dus, wat dit belangrijke deel van stof en personen betreft tegenover Jaloux' oordeel een deskundig, dat het weerlegt. Dat het op het stuk van de politiek en de politici onrechtvaardig is, kan nu, dunkt me, ook niet betwijfeld worden. Alvorens dit aan enkele voorbeelden aan te toonen, zij 't echter geoorloofd er op te wijzen, dat Thibaudet, hij moge zich inzake dit onderdeel dan hebben vergist, over 't algemeen al in den beginne, toen Romains' epos nog niet zoo ver gevorderd was als nu, het op zijn juiste plaats

heeft gerangschikt. Hij schreef al in 't begin van '35 in een artikel over het begrip ‘klasse’ in de Fransche literatuur, waar hij o.a. Barrès en Romains tegenover elkaar plaatste: ‘Tot dusverre is het beste van de M e n s c h e n v a n G o e d e n W i l l e het formeeren van een troepje, dat in 't verborgene verlangt naar en tracht te verwerkelijken een maatschappij zonder klassen - zonder hereditaire klassen. Een kolonne, samengesteld uit de ‘normaliens’ Jerphanion en Jallez, eenige onderwijzers, een arbeidersgezin, de familie Bastide, waarschijnlijk uit de hoogere en bewuste deelen van de vrijmetselarij, uit de nederige, een weinig heretische deelen van de Katholieke Kerk (pastoor Jeanne), uit de vrouwen, die deze wereld bewonen...; als de kleine Bastide achter zijn hoepel, zoo zijn ze daar op weg gegaan, op de schouders van een groot romancier, en in overeenstemming met de opstijgende krachten, om de wereld van Barrès en de wereld van Mauriac omver te werpen: de mannen van goeden wille tegen de erfgenamen der ‘goede families.’ De wereld van Barrès en van Mauriac is de steriele wereld der stagneerende bourgeoisie, der bourgeoisie, die leeft uit het verledene, al is het onherroepelijk gestorven, en die als een kadaver den weg verspert naar een hoogere wereld. Thibaudet is van meening, dat Romains deze ‘équipe’ met meer liefde en zorg heeft geschilderd dan andere persoonlijkheden. Ik deel deze meening niet. Maar in ieder geval is zij juister en rechtvaardiger dan die van den heer Jaloux. En Thibaudet lichtte dit nog toe door deze opmerkingen: ‘Het eerste artikel, dat Romains schreef in de N. Revue Française heette: De nieuwe generatie en haar eenheid; hij en zijn vrienden in opmarsch. Uit het zaadje van dien titel schijnt wel, na een kwart eeuw, de boom van de “M e n s c h e n v a n g o e d e n w i l l e” te zijn ontsproten. Het onvergelijkelijke interesse van de “M e n s c h e n v a n g o e d e n w i l l e” vindt men inderdaad in het op-marsch-zijn van die groep van menschen van goeden wille, in datgene, wat zich goedschiks en kwaadschiks aan de groep Jerphanion vasthecht.’ En: ‘In afwachting van de maatschappij zonder klassen waarheen de M e n s c h e n en het “Plan” - Jules Romains is ook auteur van een “plan” tot regeneratie van de Fransche maatschappij

- samen opmarcheeren, zien wij in de Menschen van Goeden wille zich letterlijk werkelijke klassen van romanpersonages vormen, samenvallend met sociale klassen, waarvan de eenen opstijgen in het bewustzijn en door de conscientie, en de anderen gemechaniseerd zijn door automatisme. Zoodat de Menschen van Goeden wille per slot van rekening aan Romains evenzeer en meer zelfs dan aan Gide den naam van den anti-Barrès zouden verdienen te doen toekomen, dien Massis, de anti-Gide, aan zijn tegenstander heeft gegeven. Het klasse-begrip is afwezig in het werk van Gide, en thans kan het bij hem nog slechts een begrippelijk bestaan aannemen, terwijl het bij Romains evenals bij Barrès en bij Mauriac een werkelijk bestaan leeft, en, letterkundig gesproken, nooit reëeler is dan in den opmarsch naar de opheffing der klassen...' Mij lijken deze opmerkingen van den grooten kritikus diep en juist en zij openen verder perspectief tot het waardeeren, ook literair, van Romains' grootste werk dan uit klasse-gevoelens voortspruitende kritiek als die van Jaloux.

Is zoo de kern van het epos - en welke groote romanschrijver, of hij nu Balzac, Dickens, Dostojefski, Zola of Hardy heet, heeft ooit zonder zulk een 'sociale' kern zijn werk opgebouwd? - dan spreekt het vanzelf, dat de politiek er een groote rol in speelt. Wat zou het zonder politiek zijn? Is niet juist een zwakheid van onze vaderlandsche romankunst dat onze schrijvers - om van de schrijfsters maar niet te gewagen - dit hoogste en moeilijkste object gemeenlijk niet eens kennen, laat staan het resoluut durven aanpakken? Komt het niet daardoor mede, dat bijna geen moderne Nederlandsche roman den in de wereldliteratuur eenigszins ervaren volwassene vermag te boeien? Romain Rolland schreef al in de voorrede van zijn revolutiedrama's dat de ware tragedies van onzen tijd politieke zijn. Sedert is dat woord nog juister geworden. Hoe zou de politiek dan een geringe plaats kunnen beslaan in een geweldig werk, dat reeds in de voorrede zich noemde een poging, die een beroep deed op 'de meest uitgebreide menschelijke communie, op een onmetelijke kameraderie' (Voorrede blz. XVI)? Wordt die menschelijke gemeenschap, of het nu de Fransche is, dan wel een nog veel wijdere, niet door de

politiek beheerscht, geregeerd, misschien naar den afgrond gevoerd? En zou de dichter, die reeds vóór den Wereldoorlog Europa bezong als ons gemeenschappelijk vaderland, de politiek en de politici in het duister hebben kunnen laten, toen hij het geweldige tafereel ontwierp van Frankrijk in de kritieke jaren (1908 tot 1914), die van den grootsten oorlog zwanger gaan? Het feit is dan ook, dat de Menschen van Goeden Wille met ‘politiek’ beginnen en met politiek eindigen, terwijl de politiek de roode draad is, die dit begin en dit einde - een voorloopig hopen wij! - aan elkaar knoopt. Politiek en politici. En waar het nu op aankomt, is of die politiek en de politici ‘exact’, juist, waar, levend zijn geschilderd. Is dit zoo, dan wordt 's heeren Jaloux' kritiek ook voor andere milieu's en onderdeelen minder waarschijnlijk.

Leest men de 14 deelen van de Menschen van Goeden wille met 't oog op dit onderdeel dan kan men niet anders dan het oordeel van den boven geciteerden anonymen dorpspastoor onderschrijven: hoe drommel is de schrijver er in geslaagd èn van deze politiek en van de ten tooneele tredende politici zoo treffende en juiste beelden te schetsen? Het is alsof hij te midden van haar en hen heeft geleefd, alsof hij er thuis is. Reeds het eerste deel is in dit opzicht meesterlijk. In dit deel, dat slechts één dag in het leven van Parijs omvat, den 6en October 1908, dag van een ongelooflijk schoonen herfst die in October nog de illusie van zomer wekte, en waarin Parijs de Persoon is, die zoo alles domineert, dat alle menschen die er in optreden, slechts figuranten schijnen naast de onmetelijke en onsterfelijke heldin, is het eerst Clanricard, de onderwijzer, uitmuntend type van die élite van lagere school-mannen, zooals wij er ook hier gelukkig niet weinigen hebben, die heel het corps als een soort zuurdeesem levend houden, een der ‘mannen van goeden wille’ bij uitstek, die, beangst door de lectuur van zijn morgenblad - het bevat de tijding, dat Bulgarije zich onafhankelijk heeft verklaard - aan de eenvoudige volksjongens van zijn klasse, die hij liefheeft, zijn angst in enkele zinnen kenbaar maakt en daarna in een gesprek met Sampeyre, zijn ouden leeraar, nu in ruste, geruststelling en troost zoekt aangaande de situatie van Europa, troost, die

hij er natuurlijk niet vindt. Prachtvol en... volkomen exact, volkomen geloofwaardig, volkomen in overeenstemming met de feiten is hier onmiddellijk een toon aangeslagen, die niet meer zal wegsterven, die zal doorklinken door heel het werk, tot hij in het 14e deel uitklinkt in de kleppende dorpsklok, die een anderen 'held', een der andere jongeren van Goeden Wille in zijn vacantie-oord naar den oorlog oproept. De Balkan-troebelen, de verwarde politiek van Europa, ze staan in dit eerste deel aan den ingang van het gebeuren, gelijk ze in de Juli-maand van '14 het laatste beheerschen. En van die wijdere perspectieven der alles beheerschende wereldpolitiek voert Romains ons al heel spoedig, in dat eerste deel reeds, in de 'cuisine' van de Fransche binnenlandsche politiek binnen, waar wij daarna nog zoo vaak een kijkje zullen nemen. Het tooneel is het appartement van de actrice Germaine Baader, waar Gurau, de fictieve politicus, die een der hoofdrollen in alle deelen zal vervullen, haar minnaar, Kamerlid van de uiterste linkerzijde, vriend van Jaurès, maar niet aangesloten bij de, dan reeds vereenigde Socialistische Partij, over politieke dingen met haar praat. Ook hier duikt de wereldpolitiek onmiddellijk op, want ook Germaine weet er genoeg van om den ernst der gebeurtenissen te voelen. Maar als vrouw ziet zij er in de eerste plaats mogelijkheden in voor haar minnaar, dien zij gaarne minister zou zien. Gurau's mededeelingen ontdekken haar dan nog een anderen kant van de kwestie, waar hij nauw bij betrokken is. Hij is van plan te interpelleeren over de petroleum-belasting: een jong idealistisch ambtenaar heeft hem een uitmuntend dossier bezorgd over de wijze, waarop de groote petroleum-kapitalisten zich ten koste van den Staat verrijken. Hij weet echter, tegen welke machten hij zoo den strijd aanbindt. Hij toont zijn maîtresse het nauwe verband aan, dat er tusschen petroleum en oorlog bestaat, en ook over welke middelen de petroleum-kapitalisten beschikken om op de Kamer en de afzonderlijke kamerleden pressie uit te oefenen. Niet met directe middelen. Maar met indirecte, door middel van de pers b.v. des te meer. Hiermee heeft Romains een thema aangeslagen, dat mede door het geheele werk zal loopen: de ondergrondsche kapitalistische machten, wier invloed in de jaren vóór '14, ook in

Frankrijk, steeds groeiende is, en de duizend manieren waarop zij, ondanks hun verscholenheid achter de coulissen, de binnen- en buitenlandsche politiek beïnvloeden. Romains heeft dit alles geheel onder de knie moeten hebben eer hij zelfs zijn eerste deel schreef. Het bewijst, hoe hij Delaisi en andere anti-kapitalistische schrijvers volkomen heeft opgenomen. Dit gesprek met Germaine voert ons ook nog in ander opzicht ineens in het midden van de Fransche politiek. Wij krijgen 't een en ander over 't ministerie Clemenceau-Briand-Pichon te hooren, dat op dat moment aan het bewind is. In hetzelfde eerste deel werpen de overdenkingen van den toekomstigen student der Ecole Normale - de kweekplaats van Frankrijk's ruimste en hoogste geesten sinds de dagen van Lucien Herr, haar beroemden bibliothecaris vooral, - die uit zijn bergdorp in den trein Parijs nadert, op deze regeering nog eenig licht. En - al heeft dit met de politiek nog slechts indirect te maken - het eerste deel geeft dan nog een prachtig beeld van de élite der Parijsche arbeiders, belichaamd in den meubelmaker Mirand en zijn vriend, beiden Parijzenaars van ouden stam, typen van den hoog ontwikkelden, artistieken Parijschen vakman, die meteen de kern uitmaken van het Syndicalisme. De politieke actie en de Socialistische Partij niet versmadend, maar daarnaast en, men zou haast zeggen daarboven, nog iets bizonders, hun alleen eigens van originaliteit en artisticiteit bezittend. Zoo voert reeds dit eerste deel - behalve talrijke andere, even uitmuntend geschetste personen als de jonge Wazemmes, Haverkamp, Quinette, die met de politiek direct niet te maken hebben - alle elementen in, die deze en de politieke figuren verder zullen domineeren: de internationale, de nationale, de groot-kapitalistische en de journalistieke invloeden, die op hun beurt weer afhankelijk zijn van het kapitaal. Meesterlijk - en volkomen ‘exact’ - is b.v. de wijze, waarop geschilderd wordt, hoe de groote petroleumkapitalisten, wier belangen door Gurau bedreigd lijken, hem eerst trachten onschadelijk te maken en als zij daarin door zijn integer verleden niet slagen, hem om zoo te zeggen ‘omsingelen’ - een hoofdstuk in het tweede deel heet ook: de omsingeling van Gurau - en een soort compromis met hem sluiten,

waardoor hij het beheer krijgt over een dagblad, dat zij koopen, maar waarin hij volkomen vrij is zijn zeer linksche politiek, die hem zelfs in conflict brengt met Briand en steeds meer in syndicalistische banen gaat, te verdedigen. Zonder schijn zelfs van corruptie stijgt Gurau, die, evenals Briand in zijn isolement zijn kracht zoekt, mede met behulp van deze petroleumkoningen eerst tot het ministerschap van arbeid, daarna zelfs van buitenlandsche zaken en wordt hij een toekomstig Premier. Wie iets van de occulte macht weet, door het groote kapitaal in alle landen, reeds vóór den Wereldoorlog, uitgeoefend, zal in de schildering van Romains niets vinden, dat hem kwetst of ergert door overdrijving of valschheid. Integendeel: het kapitalisme is geschilderd ten voeten uit, zooals het is. En men moet ook de wijze bewonderen, waarop Romains er in geslaagd is, een fictieven politicus van de Derde Republiek in 't leven te roepen, - te midden van de werkelijke als Briand, Clemenceau, Viviani, Caillaux, Pichon, Jaurès - die zoozeer den indruk maakt van echtheid, een zoo levend mensch is, - man van goeden wille trouwens: hij behoort tot den troep, de élite, waar Thibaudet 't over heeft - dat men zich vaak met eenige moeite moet indenken in het feit, dat hij niet, als Jaurès, zijn vriend, of Briand, minister-president tijdens Gurau's eerste ministerschap, en later, Poincaré, in levenden lijve in de schitterende zalen heeft gezeten, waarin de ministers van Frankrijk hun ambt uitoefenen. Gurau, de fictieve politicus, is haast levender dan Briand en Jaurès! En dit zegt iets, waar ook Briand en Jaurès wanneer zij ten tooneele worden gevoerd, volkomen echt, volkomen juist worden geteekend. Jaurès vooral is uitmuntend weergegeven. De nederigheid en slordigheid van zijn woning (in het derde deel), zijn gedachten over den oorlog en den vrede, wanneer hij in een groote vergadering spreekt, de aard van zijn welsprekendheid, dit alles is feilloos, zal ieder beamen, die den tribuun, den grootsten redenaar, dien de Derde Republiek na Gambetta heeft voortgebracht, zelf nog heeft gekend of zijn leven en werken heeft bestudeerd. Maar ook in de weergave van deze werkelijke politici heeft Romains, zoo goed als in zijn schildering van de clericale en maçonnieke milieu's en figuren, van volmaakte onpartijdigheid blijk gegeven:

men kan onmogelijk zeggen, dat Poincaré, zoo ongeveer de antagonist zoowel van een Jaurès als van den fictieven Gurau, die in de latere deelen optreedt, niet even zorgvuldig is behandeld. Summa summarum: wie van de politiek en de politici der Derde Republiek aan den vooravond van den Wereldoorlog, in den aangenaamsten vorm, die der fictie, een waar beeld wil hebben zonder eerst een hoop historische lectuur door te worstelen, die neme slechts Romains' 14 deelen ter hand. Als politieke gids, als exact en tegelijk diep en fraai verbeelder van het politieke, mag ik zeggen, is Romains' werk voortreffelijk. Het is slechts een klein deel van zijn verdienste. Maar waar er Fransche kritici zijn, die omtrent zijn nauwkeurigheid in 't algemeen twijfel hebben uitgesproken, is het oordeel over dit onderdeel misschien niet zonder waarde.

De tijd zal moeten uitmaken, of Romains de Balzac of de Zola van onzen tijd zal mogen heeten. Maar waarom zou het den tijdgenoot niet reeds geoorloofd zijn, hem als zoodanig te zien, indien hetgeen hij meer speciaal kan beoordeelen, hem zoo voortreffelijk voorkomt?

Critisch bulletin

Een leven in de hel
Enid Starkie, Arthur Rimbaud Faber and Faber, Londen, 1938, 15 s. Enid Starkie, Arthur Rimbaud in Abyssinia Oxford, at the Clarendon Press, 1937, 7 s. 6. d.

Wie Charleville nooit heeft gezien, zal ook nooit Rimbaud, en dus zijn werk, goed kunnen begrijpen. Het doodse industrieplaatsje, dat met Mézières aan weerszijden van de Maas een dubbelstadje vormt, is, met zijn lokkende tegenstelling van de heuvels der Ardennen in de onmiddellijke nabijheid, een onmisbare sleutel tot meer dan één element in de poëzie en het leven van dezen dichter en ontdekkingsreiziger.

Er schuilt waarheid in deze apodictische these, maar zij is onbillijk. Weinigen hebben de pelgrimage naar het stadje met het geboortehuis en het graf van Rimbaud gemaakt, maar het enkele deel van zijn ‘Oeuvres complètes’ wordt over de hele wereld gelezen - het is zelfs een datum in de wereldlitteratuur geworden, en de bron van een eindeloze reeks biographieën, verhandelingen en disputen. Uiteraard vooral in Frankrijk, waar het Rimbaldisme schier tot een spel is verworden: de aanhanger van de ene interpretatie zet den verdediger van de andere mening met een nieuw ‘authentiek’ stuk vast. Daaruit blijkt immers klaar, dat... Waarop, terecht weer, het antwoord luidt, hoe aanvechtbaar deze ‘klaarblijkelijkheid’ is, omdat men rekening heeft te houden met het karakter van den schrijver van dit ‘authentieke’ stuk. Enzovoorts.

In dit stadium van de cultus voor Rimbaud had miss Starkie een onschatbaar voordeel op vele andere auteurs: zij schreef geen Frans, maar Engels. En met trots kon de uitgever van haar biographie dan ook aankondigen: ‘This is the first comprehensive book in English - and the fullest biography in any language - about a man who is interesting for two reasons’ (poëzie en levensloop). Miss Starkie behoefde zich niet te mengen in het debat tussen den man, die Rimbaud als ‘Le voyant’ zag, en hem, die Arthur voor ‘Le voyou’ par excellence wil laten doorgaan. Zij kon afstand bewaren tegenover de familie, die hem liefst voor een katholieken heilige zou verslijten, én tegenover den medicus, die zijn werk en leven uitsluitend uit de homosexualiteit verklaart, maar inmiddels kon zij toch de gegevens en de hulp van alle kampen benutten. Zij had, tenslotte, te schrijven voor een publiek, dat voor het overgrote deel

slecht met de carrière en de publicaties van haar held op de hoogte was en zelfs de Franse toestanden in het algemeen, het Franse tijdvak, waarin Rimbauds leven viel, in het bijzonder, moest leren begrijpen, alvorens aan het thema-in-engere-zin van haar werk toe te zijn. Hoe groot dit voordeel was, toont reeds een oppervlakkige vergelijking met het, veel oudere standaardwerk van Ruchon aan. Niet alleen beschikte deze uiteraard nog over minder gegevens, maar ook in opzet bleef zijn arbeid veel meer specialistenwerk naast de - noodzakelijkerwijze - ruimere opvatting van miss Starkie. Inmiddels ga men haar studies niet beschouwen als compilatorische arbeid. Haar kennis van de Rimbaldiaanse litteratuur heeft miss Starkie het zelfstandig aanboren der bronnen niet doen versmaden. Integendeel, zij heeft nieuwe bouwstoffen verzameld, vooral over Rimbauds Abessijnse periode. Slaagde zij er niet in, verlof te krijgen voor het raadplegen der documenten van de Parijse 'Affaires Etrangères' - back from abroad - in Londen bestudeerde zij de voor haar studie benodigde papieren tot 1885 in het 'Public Record Office' en, met speciale vergunning, de nog niet voor het publiek toegankelijke paperassen van 1885 tot 1890 in het 'Foreign Office'. De resultaten hiervan heeft zij, met wat hieromtrent reeds bekend was, uitvoeriger dan in de biographie, in 'Arthur Rimbaud in Abyssinia' neergelegd. Sindsdien echter heeft zij ook de nalatenschap van Arthurs jongste zuster, Isabelle, de eerste vrouw van één zijner biographen, Pierre Dufour (pseudoniem: Paterne Berrichon) kunnen bestuderen. Het nieuwe materiaal, hieruit geput, wettigde een herziene, Franse uitgave 'Rimbaud en Abyssinie' (Payot 1938), die ik nog niet onder ogen heb gehad. Wanneer dit wel het geval zal zijn geweest, hoop ik mij een gegronder oordeel te kunnen vormen dan thans, nu voor mij het belangrijkste; nieuwe element - het betoog, dat Rimbaud sluikhandel in wapens en in slaven heeft gedreven - althans voor de laatste helft nog op te wankele basis staat om het reeds met haar eens, of oneens, te kunnen zijn. Er staan in het karakterbeeld, ook van den lateren Rimbaud, te sterk andere eigenschappen tegenover, dan dat men déze romantiek voetstoots zou willen aannemen. Een andere, algemene - voor beide boeken geldende - kanttekening moge hier worden ingelast: waarom heeft Miss Starkie Rimbauds proza en brieven steeds in het Engels vertaald, hoewel zij door de aangehaalde, en niet vertaalde verzen van haar lezers toch een vrij grondige kennis van het Frans vergt? Zo, als het thans voor ons ligt, brengt het boek als naslawerk vrij grote bezwaren mee.

Er zouden meer kanttekeningen, veelal van pietluttiger aard, te maken zijn: waarom is de index op de citaten 'Une saison en

enfer' niet onderverdeeld? Geeft men aan deze neiging toe, dan vervalt men in een criticasterij, die deze vooruitstrevende Engelse dame niet heeft verdiend. Een vrouw, die zich zo onbevooroordeeld, als het haar mogelijk is, zet aan het oplossen van de 'mysteries' van een Rimbaud, mag reeds daarom alleen aanspraak maken op een even loyale behandeling. Welnu, haar theorie is, dat 'Rimbaud, ten tijde van zijn grootste scheppende kracht, geloofde dat hij God was geworden. Aangetoond zal worden, in hoeverre hij werd versterkt in dit geloof door zijn studie van het occultisme. In die tijd dacht Rimbaud, dat poëzie het middel was om door te dringen tot het ongekende en om te worden vereenzelvigd met God. Later begon hij in te zien, dat dit alleen maar een droom was geweest, dat hij niet inderdaad God was, doch enkel een onbetekenende schakel in een lange keten van onwetende boeren; dat alles waarop hij zijn leven had gebouwd zelfbedrog was geweest, dat poëzie niet een middel om te ontdekken was, dat zij voor hem was geweest, wat zij voor ieder ander was, dat verachte ding, een instrument om zichzelf mee uit te drukken. "Une saison en enfer" is de voortzetting van de doodsstrijd van die ontdekking en zijn poging weer te keren tot normaal menselijk leven. Vermoedelijk was hij van zins door te gaan met schrijven; hij ontdekte echter, dat, eenmaal hoger en zeldzamer verrukkingen geproefd, deze nederiger vorm der kunst voor hem smakeloos was. Hoe genoegen te nemen met het bestaan als louter menselijke schrijver, wanneer iemand God is geweest?' (N.B. Miss Starkie vertalen, en Rimbaud, zijn twee verschillende dingen!)

Men ziet, hoe ook de ruimhartige Engelse dame niet ontkomt aan het opstellen van een eigen theorie om toch maar een logische lijn door Rimbauds werk en leven heen te ontdekken. Ook al verwerpt zij de eenzijdigheden van den katholiek en den homosexueel, van den 'voyant' en den 'voyou', ook al vermijdt zij de parallellen met Dostojewski en Marx, met Nietzsche en Kierkegaard, zij wil toch - zij kan niet anders - den dichter laten rijmen op den mens, den poëet op den prozaïst, en op den handelsman. Wat, zeker in onze lyrische tijd, een derde fout is: de verliefde jongeling denkt niet aan echtscheiding, en de scheppende dichter is een ander wezen dan de berekenende handelaar.

O, zeker, deze algemeenheden zijn aanvechtbaar, maar niet voor het onderhavige geval. Rimbaud was, wanneer hij schreef, een lyrisch dichter zo zuiver als geen. En hier ligt, volgens mij, de misvatting van miss Starkie. Zij geeft Rimbaud niet de plaats, die hem toekomt in de litteratuur, bóven de letterkunde van de laatste tijden, omdat zijn verzen en korte prozastukken één voor één de afrekening met en de uitputting van een deel van zijn wezen waren. Nergens

blijkt dit duidelijker dan waar zij hem vergelijkt met Baudelaire. Al onderkent zij scherp het onderscheid tussen deze twee figuren, het wezen daarvan ontsnapt haar telkens weer.

Zij wijst erop, naar aanleiding van ‘Les paradis artificiels’ en van de ‘Lettre du Voyant’ (Le poète se fait voyant par un long, immense et raisonné dérèglement de tous les sens), hoe ‘It is in the moral conclusion that Baudelaire's real meaning is to be found and it is he himself who calls it the moral’. ‘That is where Rimbaud differed from Baudelaire; he would not accept the conditions of human life, but intended to alter them himself... He wished to go on from where Baudelaire had stopped short, at whatever the cost to himself, and to penetrate into eternity’. Zie, dit is alles volkomen juist en helder gezien, maar niet wordt de vraag gesteld, waartoe dit onderscheid moet worden herleid, wat het nu eigenlijk betekent.

En toch haalt de biographe uit diezelfde ‘Lettre du Voyant’, op 15 Mei 1871 aan Paul Demeny geschreven, wel Rimbauds oordeel over Baudelaire aan (pag. 124): ‘Mais inspecter l'invisible et entendre l'inouï étant autres choses que reprendre l'esprit des choses mortes, Baudelaire est le premier voyant, roi des poètes, un vrai Dieu. Encore a-t-il vécu dans un milieu trop artiste; et la forme si vantée en lui est mesquine; les inventions d'inconnu réclament des formes nouvelles.’ Maar zij glijdt over het belang van deze critiek op den toch zo geëerden voorganger achteloos heen, hoewel juist hierin ligt opgesloten de ontraadseling van het geheim, waarom Rimbauds ‘Oeuvres’ een keerpunt in de poëzie betekenen, terwijl Baudelaires ‘Fleurs du mal’ slechts een mijlpaal zijn.

Het moralisme in Baudelaire heeft dezelfde oorsprong als zijn vormcultus: hij rangschikt zichzelf, met zijn vernieuwende krachten, in de overlevering, waaraan hij zich daardoor over-levert. Hij is e e n ‘maudit’, niet ‘le grand maudit’ en geen ‘damné’, omdat hij geen ‘révolté’ is: een mens veroordeeld door mensen, niet door God. Bij Rimbaud is dit alles juist tegengesteld. De God, dien hij zich waant, verdoemt den mens, die hij is. Waar Baudelaire in de allegorie het beeld buiten zichzelf gereed vindt als vorm voor de inhoud, daar laat Rimbaud de stof naar eigen wetten kristalliseren tot ongeziene phenomenen. De stof was - het kan ook niet anders - beider uitgangspunt, maar de één zocht naar de harmonie tussen deze ideale stof en die weerbarstige vorm, terwijl de ander het laboratorium was, waarin de kokende stof uitwoedde tot gestolde, en dus ideale vorm: ‘Car je est un autre, si le cuivre s'éveille clairon, il n'y a rien de ma faute.’ Baudelaire gaf het vers, als cultuurelement, zijn geestelijk leven terug; Rimbaud verwierp de allegorie voor de bezwering; bij hem werd het woord weer beeld, en natuurelement. De oudere van het tweetal hoorde thuis in de negentiende

eeuw, met al zijn pessimisme past hij in het kader van het geloof aan de vooruitgang, in het kader van de geleidelijkheid; de jongere is een voorpost van de twintigste eeuw geweest, van onze tijd, waarin de ontwikkeling (vooruit-, noch achteruitgang, maar: groei) zich schoksgewijze voltrekt. Vandaar de ziekelijkheid en de harmonie der 'Fleurs' vóór het elementaire geweld en de spasmodische ontladingen der 'Illuminations'. Maar zo'n hoogspanning verduurt een mens geen leven lang; onverwachts - en onverwacht snel! - slaan de stoppen door: de geniale jongeling wordt van 'voyou' tot 'trafiquant' - hij wordt gedwongen zich tenminste als mens te rangschikken in dezelfde maatschappelijke samenhang, waarin de ander zich vrijwillig als schrijver heeft gevoegd.

Dat miss Starkie dit onderscheid zich niet bewust heeft gemaakt, moet wellicht worden geschreven op rekening van haar academische vorming en werkzaamheid, waarvan nu eenmaal een kenmerk schijnt te moeten zijn, dat zij zich - de goede uitzonderingen niet te na gesproken - meer bezig houden met te classificeren historiciteiten dan met levende krachten. Zij publiceerde eerst een studie over Baudelaire en is thans blijkbaar aan Rimbaud toe, terwijl de levende litteratuur van den eersten nog wel geniet en leert, maar met den tweeden lééft.

Is deze uiteenzetting bedoeld als een afwijzende critiek? Geenszins! Zij wijst slechts de waardebepaling van den beschreven kunstenaar af. Als oriëntatie is het werk voortreffelijker dan ieder ander, als documentatie is het voor den Rimbaldiaan onmisbaar. En ik denk nu bijvoorbeeld aan de beschrijving van het hier voor het eerst bekend geworden bezoek van moeder Rimbaud en zuster Vitalie aan Arthur, wanneer hij in de vroege zomer van 1874 ziek ligt in Londen. Het is tenslotte - en dit is geen geringe lof! - een voortreffelijke en warme studie over het Phenomeen Rimbaud, waarvan zij in de 'Conclusion' o.m. deze prachtige zinnen zegt: 'He was an unfortunate man whose breath was fire which burned up everything that came in to contact with him; everything turned to ashes in his hand, just as everything turned to gold at Midas's touch.' En: 'He was a grandiose failure and remained to the end, "le grand maudit". He remained in hell all his life.'

HALBO C. KOOL

Pygmalion en de apologeet
Gerard Walschap, Sibylle Rotterdam 1938, Nijgh en van Ditmar

In het algemeen kan het slechts als critische methode zin hebben literaire waarde en inhoud of strekking van een roman naast elkaar

te stellen. Want valt de hulplijn tussen beiden met een organische tegenstelling samen, dan is het boek daarmee feitelijk al veroordeeld. Het is daarom te opmerkelijker, dat, telkens wanneer we ons rekenschap geven van een nieuw werk van een zo belangrijk schrijver als Gerard Walschap die hulplijn er als het ware als een natuurlijke plooi in valt. Een plooi, die een tegenstelling markeert tussen het betoog en het verhaal en waarbij meestal het verhaal het wint ten bate van het geheel, want waar het betoog de overhand hield, als in 'Een mensch van goeden wil', schreef Walschap zeker niet zijn beste boek. Men zou hieruit de aloude conclusie kunnen trekken, dat het betoog ook uit den boze is in een roman en den auteur de welmenende raad geven zich voortaan aan het verhaal te houden. Maar afgezien van de ontvangst die deze ongevraagde raad mogelijk zou vinden, lijkt mij juist het boeiende van Walschap's werk zo zeer in die tegenstelling gelegen, dat wel een evenwichtiger verhouding van beide elementen, maar geen eliminering van één van beide hem verder zou kunnen voeren.

Tekenend voor het overwegen van het betoog in Walschap's opzet is de doorzichtige constructie van zijn romans: zijn verhalen zijn verzonnen al zijn ze - dat is nu juist het geheim van Walschap's kunst - daar niet minder levend om. Een historische roman van Walschap kan ik me vooralsnog moeilijk voorstellen. En de criticus, die uit louter onpartijdigheid zich tot literaire waardering van zijn werk tracht te bepalen, moet noodzakelijk onrecht doen aan den denker Walschap of, zo dit woord te veel naar filosofische systemen riekt, aan den peinzer over het mensenleven. Uitgangspunt van zijn roman is de idee, niet de mens. Dat is geen kwantitatieve, maar een kwalitatieve onderscheiding. Want uitgaande van de mens, kan een schrijver meer dan levensgrote gestalten scheppen als Tolstoi òf kiekjes maken van voorbijgangers als een schrijvende mijnheer X en mevrouw IJ. En uitgaande van een idee kan men tot een 'Comoedia' komen en een moraliserend marionetten-theater vertonen.

De idee van Sibylle is de strijd tussen geloof en ongeloof, eindigend met de ondergang van de heldin en het kort kommentaar van den schrijver: 'Zoo en niet anders is de geschiedenis van Sibylle de Lansere, martelares. Gij, mijne dorpsgenooten, zegt dat zij hare straf niet is ontgaan. Ik heb haar leven beschreven zonder passie of polemiek, naar waarheid, uit deernis. Steenigt mij zoo gij wilt, ik getuigde rechtschapen en vrij.'

Richt dit uitdagend en ongevraagd getuigenis aan het slot zich niet meer dan tot de tot stenigen geneigde dorpsgenoten tot den ernstigen lezer, die met een bijna automatische reactie op dat getuigenis zal antwoorden: Wat moeten die dorpsgenoten er op eens bij en wat betekent die uitnodiging tot steniging? Maar vooral: wie het boek

ten einde toe las, weet dat niet de dorpsgenoten Sibylle haar lijdensweg voorschreven, noch een onberekenbaar lot, maar dat de schrijver zelf haar stap voor stap geleid heeft, dat hij tenslotte Harry het gevaarlijke bruggetje over de vijver deed maken en dat hij haar die verraderlijke duw in de rug gaf, die haar voorover deed zinken daar waar het water het diepst is.

Sibylle is de geschiedenis van een geloofsafval. Op de weg tussen geloof en ongeloof laat de overgang zich even moeilijk betrappen als op die tussen slapen en waken. Vele bekeerlingen en vele afvalligen schreven de geschiedenis van wat voor hen redding of bevrijding was, maar zelden las men er meer uit dan het relaas van de uiterlijke omstandigheden, waaronder zich de niet te betrappen overgang voltrok en het getuigenis van de gewonnen rust en zekerheid, van de voorafgaande vrees en twijfel, precies zoals we kunnen vertellen, hoe hard het bed, hoe warm het dek, hoe ongedurig moe ons lichaam, hoe bedompt de kamer was en welk een verlossing de uiteindelijke rust, maar niet hoe wij daar zoetjes uit al onze benauwenissen in weggleden.

Walschap heeft deze nooit opgeloste vraag van een nieuwe zijde aangevat: hij schreef als gelovig katholiek de geschiedenis van een afval.

Twee dingen vallen ons daarbij op, die we hier wat nader willen bezien, één dat het ‘probleem’ in het algemeen raakt, één Walschap's behandeling daarvan in het bijzonder. In onze ideologische wereld groeien woorden en begrippen niet altijd adaequaat met de verschoven verhoudingen mee en die achtergebleven woorden en begrippen remmen op hun beurt weer gedachten-gang en voorstelling van de menselijke geest, die ze gebruikt. Bij een ondanks alle modeen crisis-gelovigheid binnen en buiten de kerk toenemende ontkerstening, vertegenwoordigt in onze terminologie van het metaphysische nog altijd het geloof het positieve element: zie woorden en begrippen als: ongeloof, afval, zijn geloof verliezen, de zekerheid van het geloof e.d. Ook Walschap heeft zich aan deze suggestie niet kunnen onttrekken: Sibylle v e r l i e s t haar geloof en wat daarvoor in de plaats komt is een vacuum, een afgrond van - zeer christelijke twijfel en zelf-verwerping en zoals wij dat bij Walschap gewend zijn onderschikken de uiterlijke gebeurtenissen zich aan de souvereine ideeënbeschikking van den schrijver: zo min als een nieuwe gedachtenwereld de oude verdringt in het brein van de jonge studente in de filosofie, zo min omvat een nieuwe kring van geestverwanten de van familie en vrienden vervreemde afvallige. Als psychologisch geval van een mens, die aan zijn twijfel ten onder gaat, is dit alles aanvaardbaar, maar Walschap is niet de schrijver van het psychologische geval, maar van de grote ideële tegenstelling. Niet de twij-

felmoedigheid, maar het ongeloof is Sibylle's ongeluk èn dat van alle afvalligen in het boek. Zij allen spreken van de ‘ontluistering’ van het leven, van ‘hoogstens een wijs en droef berusten’, van ‘wanhoop’ ontredderd en ‘diep ongelukkig’ en op zijn best komen ze tot de doelloze en ontgoochelde lanterfanterij van Harry. Ook zijn ze alleen, omdat de schrijver, gelijk gezegd, hen geen nieuw milieu laat vinden, omdat zo'n milieu, als voor een middeleeuwse ketter, niet schijnt te bestaan, ‘verdoemd tot dubbelzinnigheid’. Zo heeft het wrekend geloof, dat haar te lijf gaat met een paar onnozele Lourdese wonderverhaaltjes uit de een of andere Parochieklok, al te gemakkelijk spel. D.w.z. al te gemakkelijk spel om de ‘martelares’ tot een lusteloze wanhoop te brengen, maar niet... met Walschap's lezer en hiermee komen we aan ons tweede punt, want daar is memand anders schuldig aan dan Walschap zelf.

Walschap toch is een even knap schrijver als een slecht apologeet en de Moederkerk, wier ideeënleer hij in nu al een hele reeks van romans verdedigde, moet wel vaak haar hart vasthouden.

‘Let op’, zei hij, toen hij aan zijn eerste roman ‘Adelaïde’ begon, ‘wat de Kerk ons leert omtrent de heiligheid van het huwelijk en zijn verplichtingen en over de straf van wie die niet ontziet. Hier is de vrouw Adelaïde, die ik geboetseerd heb om er u die waarheid mee te demonstreren.’ Maar als een vóór zijn bede verhoorde Pygmalion ziet hij zijn schepping tot leven komen, de lotgevallen van Adelaïde worden die van een levend mens, het eenzijdige prentje wordt drie-dimensionaal, en wij, de lezende dorpsgenoten, kunnen er om heen lopen en haar elk uit onze eigen gezichtshoek zien, als slachtoffer van de bedreven zonde, van een erfelijkheids-noodlot òf van de redeloze bangmakerij, die bij een zeker soort godsdienstige opvoeding hoort.

Wie, als Walschap over het goddelijk vermogen beschikt zijn Galathea's tot leven te wekken, moet wel bedenken, dat zij, eenmaal levend, niet blijven staan in de stand waarin hij ze plaatste. En wanneer deze Sibylle ons, gelijk Adelaïde als een levend mens bij blijft, dan is het ten koste van het ‘te bewijzen’ en wel niet zonder toeval staat op de plaats van het ‘Quod erat demonstrandum’ Walschap's raadselachtig getuigenis. De Pygmalion in Walschap verzet zich met succes tegen den apologeet, die ons een wereld van gelovig geluk tegenover een van naargeestig-verdorven ongeluk zou willen stellen. Maar ook deze ‘dubbelzinnigheid’ bleef niet ongewroken: ze verdoemde een groot schrijver om de verslaggever te worden van het pathologische geval Sibylle de Lansere, slachtoffer van de twijfel - of misschien van het geloof, dat haar vader mèt zijn krampachtige ethiek in haar willig kinderhart had geplant: ‘Quand on a du Dieu sous la peau...’

A. ROMEIN-VERSCHOOR

Van Albanië naar Arcadië (met Cook)
A. den Doolaard, Wampie de roman van een zorgeloze zomer Amsterdam, E. Querido, 1938

Den Doolaard is verhuisd: van Albanië naar Arcadië, van de ruige heroïek naar de lachende idylle, van de herberg met het hoefijzer naar het meisje met den blauwen hoed, van de zware treinlectuur (Oriënt-Express) naar de lichte. Dat hoeft op zichzelf niets te beteekenen, niet eens een koersverandering. Waarom zou een ernstig schrijver niet eens voor de variatie een luchtig verhaaltje schrijven? Mits hij het goed doet! En als er ook amusementslectuur moet zijn, omdat er nu eenmaal vraag naar is, gun dan de kiosken gerust een aanwinst. Tot zoover is er niets verontrustends te berichten. Tenslotte moet men met het gewichtige onderscheid tusschen litteratuur en amusementslectuur voorzichtig zijn: het genie stoort zich nergens aan en als het goed gaat, loopt er tusschen de laatste opeens een Dickens of zelfs een Dostojewsky door, terwijl men, omgekeerd, van de 'hooge' litteratuur toch ook mag eischen, dat ze niet te vervelend is. En van den beginne af heeft Den Doolaard ons als romanschrijver tenminste te zien gegeven, dat zijn aspiraties om werkelijk verhalen te scheppen, overtuigend van verbeelding en van ervaring, niet zoo diep gingen, anders zou hij niet zoo slecht begonnen zijn en bij het gaandeweg er beter op worden van zijn romans de 'kitsch', die ook zijn verdienstelijke boeken bedreigde, met meer zelfcritiek geweerd hebben. Intusschen bewees hij toch met het werkelijk goed gecomponeerde en goed geschreven verhaal 'De herberg met het hoefijzer', dat hij zijn dichterschap niet geheel vergeten was. Doch als we van koersverandering willen spreken, dan bestond die hierin, dat juist Den Doolaards dichterschap meer en meer verloren leek te gaan, sinds hij gemakkelijk en met succes wel aardige romans bleek te kunnen schrijven, die ook den lezer in het buitenland wel smaakten. Dat hij nog altijd tot degenen behoort van wie men méér dan dit eenigszins goedkoope succes wilde verwachten, is reden om van zijn mislukkingen meer notitie te nemen dan die op zichzelf verdienen.

Als Den Doolaard zich voorgoed bij de verdienstelijke leesbibliotheekleveranciers wil scharen, bij Melis Stoke en Hans Martin, bij F. de Sinclair (die trouwens gelukkig ook Van der Feen heet) en Den Hertog, bij Ben van Eysselstein en Willy Corsari, dan is voortaan alles geregeld. Maar we zouden hem liever nog niet schrappen van de toch al zoo kleine lijst van hen, die tot grooter dingen in staat zijn. Den Doolaard is wel altijd een slordig dichter geweest en hij kon minder goed tegen zulke gebreken dan Slauerhoff, wiens toon nu eenmaal haast

altijd alle ‘fouten’ goedmaakte, maar zuiver was toch zijn élan en de veroverende charme van zijn snelle en gedurfde plastiek en van zijn lenig rhythme. De sporen van die jongensachtig ontvlambare geestdrift en die avontuurlijke visie zijn ook in zijn verhalen te herkennen en men zou ze er, ondanks alle bijbehoorende overdrijvingen, niet graag missen. Den Doolaard bleek bovendien nog andere dan lyrische pijlen op zijn boog te hebben. Hij deed zich kennen als een goed waarnemer, die met alle zintuigen de wereld begeerig in zich opnam, en hij werd er een boeiend reporter door (De wilden van Europa). Bovendien deed hij ons beloften, zelfs half ingelost, als romanschrijver. Maar met dit laatste boekje blijkt zijn gebrek aan zelfcritiek (keerzijde van zijn voortvarendheid) hem wel bijzonder grif te doen offeren aan het gemak en het succes. Ieder boek is tenslotte een avontuur, van den geest of van de ziel, waarin de schrijver geheel alleen een stuk van de (zijn) wereld ontdekt. De slechte schrijvers zijn zij die dat niet op zichzelf doen maar er tam-tam bij maken en o, kom eens kijken roepen (dat doen de amusements-vertellers en de tendenz-schrijvers beiden). De ontdekkingsreizigers, de uitvinders, de geleerden, de dichters, zij allen zijn te zeer door hun doel in beslag genomen en van hun idee bezeten, om zich om de massa te bekommeren, die straks toch wel komt kijken (of, als de ontdekking te groot is voor het gewone brein, er ook wel ver vandaan blijft). Zoodra hij gallery-player wordt, is de schrijver verloren. Hij kan nooit voor de massa schrijven; wel ook voor háár geschreven blijken te hebben, wat iets anders is.

Het kan best zijn, dat Den Doolaard wel degelijk met dit boek van zijn idylle bezeten is geweest, maar hij heeft haar geschreven met alle goedkoope middelen van den feuilletonnist. Zijn boek zou gepast hebben als vervolgfeuilleton onder de streep in een volkskrant of illustratie (ofschoon daar ook beter iets minder smaaknivelleerends passen zou). Hij heeft zijn idylle met de goedkoopste grappigheid bedorven en zijn reis naar Arcadië pasklaar gemaakt voor een ginnegappend Cook-gezelschap. Ik geloof, dat Den Doolaard het niet zoo erg (banaal) bedoeld heeft, en tot deze mislukking minder is vervallen door gewilde concessies aan den slechten smaak van het gros dan doordat hij van nature geen humorist is en zich bij zijn proefneming dus onherroepelijk in den toon vergiste. En tot overmaat van ramp heeft hij de fout begaan zijn hoofdfiguur, die zoo aardig had kunnen worden, niet haar eigen gang te laten gaan, maar hoorbaar te applaudisseeren bij elk van haar bedenksels, en haar met allerlei litteraire aardigheidjes, beeldspraakjes en filosofietjes voor den dag te laten komen, die meer een half grappige Pygmalion van haar maken dan een ontwapenend natuurlijk menschenkind zooals de bedoeling is. Den Doolaard stelt zijn hoofd-

persoon in het licht en een schrijver die dat doet staat zijn personages naar het leven. Dat de conversatie van geliefden voor derden, zooals een lezer uiteraard is, altijd potsierlijk is, omdat het de tóón is die de muziek moet maken, heeft Den Doolaard ook vergeten te bedenken, en dat hij die muziek zoekt in het aanhoudend doen afvuren van zoenen als zevenklappers, verhoogt de smakelijkheid der idylle niet, hoe aangenaam dit voortdurend pauseeren in het verhaal ook voor de hoofdpersonen mag zijn. Inplaats van deze leukheid en uitbundigheid hadden we liever iets van de stormloopende charme zijner vroegere gedichten in deze idylle aangetroffen. Of, nog liever het geheel ingeruild tegen enkele verzen!

A. den Doolaard, Het hakenkruis over Europa Een groote reportage. Amsterdam, E. Querido, 1938

Een goed reporter noemden wij Den Doolaard. Ja, waar hij op zijn best is, als hier en daar in 'De wilden van Europa', is hij van de kracht van dien uitnemenden reporter Heinrich Hauser (den dichter van 'Die letzten Segelschiffe' en de boeiende reportages over Oost-Pruisen en den Balkan). Dit jongste journalistieke werk van Den Doolaard is geen dichterlijke reportage, maar beoogt een zakelijk verslag van de geheime actie der fascistische organisaties in de niet-fascistische landen (de vele germanismen zijn paradoxaal!). Wanneer men zooiets doet, dient men echter de uiterste securiteit in acht te nemen om het effect ervan niet te ontkrachten. Dat heeft Den Doolaard, zooals te vreezen was, niet gekund. Zonder dat ik dit boek in zijn geheel op de vuurvastheid der gegevens zou kunnen toetsen, geeft wat hij bijv. over Zwitserland schrijft, mij gegronde reden om niet al te stellig op hem af te gaan. De lezer krijgt uit Den Doolaards voorstelling den indruk dat Zwitserland geen werkelijk democratisch land meer zou zijn en de fascistische invloed er zeer bedenkelijk en het 'liebäugeln' met de dictatoriale landen opvallend is. Al is een zekere angstvalligheid bij de regeering om de 'big bens' niet te kwetsen ginds evenals bij ons wel waar te nemen, toch brengt Den Doolaards voorstelling hier den lezer geheel op een dwaalspoor. Hij vergeet nl. dat een zekere regeeringstactiek niets zegt over den geest in het volk (en dan wel volk in alle lagen). Het Zwitsersche volk voelt en denkt democratisch, is anti-fascistisch in hart en nieren. De Frontisten zijn er harder en doeltreffender weggelachen dan de NSB-ers in ons land, met hun aanwezigheid hoeft men er geen rekening te houden. Sinds hun leider destijds in omgekeerde richting bekeerd uit Duitschland terug kwam, was hun invloed gebroken. Over de mentaliteit van de Zwitsers kan het verbod van ongeveer alle groote Zwitsersche kranten, de toon der

hoofdartikelen, en kortom van ieder café- en tramgesprek afdoende inlichten. Voldoende teekent dien de anecdote van den Zürcher tramconducteur, die een dame weigerde, welke met Duitsche marken wilde betalen en toen op hoogen toon beweerde, dat het over een jaar wel anders zou zijn. Bij de halte riep de conducteur: Uitstappen, dame. Dan kunt u hier een jaar wachten! Dat zijn de Duitsch-Zwitsers, die het afgezien van Hitler toch al nooit op den 'geibe Schwaob' begrepen hadden. En dan eerst de Fransch-Zwitsers! De bewering, dat de appel van Wilhelm Tell Goebbels in den schoot zou kunnen vallen, zou onder Zwitsers met daverend hoongelach of erger gestraft worden. Anti-fascistisch en anti-communistisch is de oude Zwitsersche boerendemocratie (er is maar weinig arbeidersproletariaat), en democraat het eerste en laatste woord van den Zwitser. Overigens deelt Den Doolaards reportage nog genoeg schrikwekkends mee over de niets ontziende, alle middelen huldigende fascistische propagandaterreur. Maar eer men van zijn inlichtingen een boek, 'een grote reportage' maakt, dient men terdege op de hoogte te zijn!

A.D.

Stoffeering van Huygens' journaal
Wouter van Riesen, Een oud-hollandsche burgemeesters-dochter, een liefdestragedie uit de zeventiende eeuw Van Loghum Slaterus' U.M.N.V. Arnhem, 1938

De titel van een boek is tegelijk een der scherpste karakteristieken, ten goede zoowel als ten kwade. Uit sommige titels spreekt hoovaardij, uit andere naïeveteit. Een titel is alleen goed, wanneer hij het boek zelf, en niets anders, synthetisch kenschetst. Zoodra de titel tevens den auteur ten deele karakteriseert, ontstaat er een afstand tusschen boek en titel. Daardoor 'rammelt' er iets. De auteur is niet in staat geweest tot een nauwkeurige samenvatting; er rammelt dus ook iets in de verhouding tusschen het boek en zijn auteur.

Wouter van Riesen schreef een boek en noemde het 'een oud-Hollandsche Burgemeestersdochter'. Hij zal hebben gevoeld hoe weinig zeggend deze benaming was, hij had behoefte aan een uitbreiding en schreef er nog bij 'een liefdestragedie uit de zeventiende eeuw'. Ziezoo, dacht hij, nu weet men toch wel zoo ongeveer wat men verwachten kan van mijn boek. Maar hij vergat, dat hij zijn boek geen n a a m gaf, maar dat hij zijn heil zocht in een omschrijving. Men kan spreken van Jan of Dirk, maar ook van 'dat mannetje aan de overkant' en als dat niet voldoende is, er bij voegen: 'je weet wel, die elken avond dronken thuiskomt'.

Nu is het bekend, dat de titel wel eens door den uitgever (of door een ander) wordt 'bedacht', omdat de auteur er geen raad mee

weet. Maar juist dat is het meest funest. Een ander k a n dat niet. Voor een werk, dat inderdaad een werk is, gegroeid uit de ziel, vindt de auteur altijd zelf een titel, die 'het doet'. Elk kind krijgt een naam en in normale gevallen is het den ouders een vreugde er een te bedenken voor het geliefde wezen, dat het eerste levenslicht ziet. Vaak spreekt uit dien naam een verwachting. Het geven van dien naam is een deel der ouderlijke illusie. Zoo ongeveer behoort het ook te zijn bij het geven van een titel aan een eigen werk.

Ik moet dus constateeren, dat er iets rammelt tusschen Wouter van Riesen en zijn 'Burgemeestersdochter'. Inderdaad, wat hij heeft willen realiseeren, is in dit boek niet bereikt. Wouter van Riesen schrijft in een 'voorwoord', dat hij zijn stof putte uit het Journaal van Constantijn Huygens, den secretaris van Willem III, den koning-stadhouder. Daarin is herhaaldelijk sprake van een meisje uit Heusden, dat door een Engelsch officier is verleid en dat naar Londen kwam om haar rechten, voornamelijk ten behoeve van haar kind, erkend te zien. Maar de man, die haar verleidde, Floyd, stond hoog in aanzien bij zijn koning. Z.M. wilde zijn gewaardeerden medewerker niet lastig vallen in zake diens particuliere aangelegenheden, welke hij trouwens ook niet belangrijk vond. De pogingen van Anna de Backer blijven vruchteloos. Zij slaat zich echter met haar zuster Maria moedig door het leven. Haar dochter Mieke trouwt naderhand een militair en krijgt eenmaal gelegenheid, den onwettigen (en onverbeterlijken) vader te vernederen. Met deze 'climax' eindigt het boek.

Wouter van Riesen is waarschijnlijk verlokt door 'de stof', die hij in Huygens' Journaal vond en verzuimde die op het oog aantrekkelijke stof vooraf critisch te keuren. In zijn schoolsche behandeling is het evenwel 'stof' gebleven. Zulk een gegeven zou alleen door een zeer sterk dramatisch talent tot een boeienden, levenden roman verwerkt kunnen worden. Want een tragedie, i.c. liefdestragedie, is het niet. Er is geen sprake van liefde tusschen Anna en Floyd. Anna laat zich eenvoudigweg verleiden en zij vindt het ellendig om met een kind achter te blijven. Maar daarmee is ook alles gezegd. Als zij Floyd wil huwen, dan is dat alleen om haar eer te redden, niet omdat zij ook maar in het minst een blijvende band begeert met den man, voor wiens avances zij altijd huiverig is geweest.

Wat de schrijver dan toch zoo sterk moet hebben aangetrokken in dit dramatisch-zwakke thema, begrijp ik volstrekt niet. Was het de lust om iets te schrijven, dat in de zeventiende eeuw speelde? Misschien, want hij blijkt van dat leven tamelijk veel af te weten. Het boek geeft zoo nu en dan aardige bizonderheden over de tweede helft van de gouden eeuw. De schrijver is daar, althans in de stoffage, blijkbaar goed thuis. Hij poogt ook een aantal figuren te scheppen,

een trotsche, door het lot verwende zuster, een liefhebbende, breeddenkende moeder, een toegewijde meid, maar het gaat allemaal erg houterig en schoolsch en ouderwets.

Misschien zou het terrein van dezen schrijver kunnen zijn: het zuiver historische boek, de populair-wetenschappelijke geschiedschrijving. Mij dunkt, hij heeft toewijding genoeg om op dit gebied iets degelijks te volbrengen. Daar is belangstelling voor en de wereld herademt, dat er eindelijk meer lezenswaardige en leesbaarder historische lectuur verschijnt dan ooit te voren. Laat Wouter van Riesen daar zijn kracht zoeken. Want als schrijver van historische r o m a n s lijkt hij mij door de Muze te zwak bedeeld.

C.J. KELK

Machiavelli en wij
Louis de Villefosse, Machiavel et nous Bernard Grasset, Paris, 1937

Belangstelling voor de geschriften en den figuur van den Florentijnschen staatssecretaris Niccoló Machiavelli komt niet uit de lucht vallen in een tijdperk van politieke onzekerheid als het onze. Moderne dictatoren, vleesch geworden in de gedaante van een Mussolini, Hitler, Franco, rezen de laatste jaren als paddenstoelen uit den europeeschen aardbodem. Als exportartikel naar windstreken der aarde, tot voor kort gelukkiger geacht dan het benarde Europa, bestond naar dit product van de hedendaagsche politiek eveneens een zekere vraag.

De man in de straat, eensdeels opgegroeid in de atmosfeer en de illusies van een historische periode waarin de politiek, zoo ostentatief met het mes tusschen de tanden in het openbaar uitgevoerd, weinig oirbaar werd geacht, is te spoedig geneigd de adepten van deze politiek als 'machiavellistisch' te veroordeelen. Een veroordeeling, die met een duidelijke moreele verontwaardiging gepaard gaat. Andere mannen in de straat daarentegen, fanatieke aanhangers van de nieuwe dictatoren en verwoede tegenstanders van de 'demo-liberalen' eischen Machiavelli op, om met hem, het volgens hun inzicht onvermijdelijke 'gangsterisme' in de politiek te rechtvaardigen. Overigens met aanvoering van niet minder moreele gronden, dan waarmee de 'demo-liberalen' den Volkenbond plegen te verdedigen. Het merkwaardige van de afkeer van de 'demo-liberalen' en van het hosannah van de fascisten voor Machiavelli, is dat beide categorieën hun voor en tegen baseeren op door en door moreele sentimenten. Terwijl de oorspronkelijke verdienste van Machiavelli juist in het zorgvuldig uit elkaar houden van de moraal en de politiek bestond.

Meestal is het inzicht omtrent het machiavellisme, bij beide cate-

gorieën, waarin de mannen in de straat zijn verdeeld, verduisterd door vooroordeelen en onwetendheid. Dit inzicht wordt er niet helderder op in de hitte van den dagelijkschen politieken strijd, waarin de hartstocht waarmee men elkaar een vlieg afvangt geen bizonder gunstig klimaat oplevert voor een onderzoek van eenige beteekenis naar de eigenlijke waarde van Machiavelli's schrifturen voor dit oogenblik.

In het lot van den intellectueel die zich met politiek inlaat is ook ten opzichte van Machiavelli-zelf niets veranderd. Hij zal ook nu het voorrecht blijven genieten, zoowel door zijn voor- als door zijn tegenstanders misverstaan te worden, eenige intellectueelen bij de voor- en tegenstanders uitgezonderd. De onverschilligheid van zijn tegenwoordige paladijnen lijkt nog altijd verdacht veel op de onverschilligheid van Laurens d'Urbin, wien Machiavelli zijn hoofdwerk ‘De Vorst’ opdroeg en die op 't oogenblik van de aanbieding veel meer belangstelling toonde voor een koppel jachthonden, dat eenige jachtvrienden hem op 't zelfde oogenblik schonken. Onwillekeurig denkt men hierbij aan Goering's zwak voor jachttropheeën en Mussolini's beroemden brief aan Magda de Fontanges, waarin de Duce de verovering van geheel Abessinië achterstelde bij de gunsten dezer dame.

Het is een verdienste van Louis de Villefosse, dat hij de gemakkelijkste manier om het Machiavelli probleem te behandelen van de hand wees en niet stil bleef staan bij de te veel gevolgde mode van de ‘vie romancée’. Eerder komt hij in zijn boek ‘Machiavel et notre temps’ tot een vergelijkende studie, waarin hij door een bronnencritiek van zijn geraadpleegd materiaal den lezer in zijn methode betrekt, zonder hem evenwel daarbij te dwingen tot dezelfde slotsom te komen. Zulk een niet verplichtende wijze van behandeling heeft iets bekoorlijks, vooral bij het karakter van dit onderwerp dat zoo dicht in de buurt van de dictatuur ligt en zelfs wanneer men er rekening mee houdt dat de Villefosse niet vreemd is aan de geestesrichting van Daudet en Maurras. Het opmerkelijke bij het boekje van de Villefosse vindt men vooral in zijn onderzoek, waar Mussolini in directe tegenspraak met de uitgangspunten van Machiavelli raakt. Voor beiden was de mensch van nature geen sociaal wezen en zou er dwang voor noodig zijn hem in het staatsgareel te brengen en te houden. Alleen, Machiavelli's wantrouwen was grondiger dan dat van Mussolini. Terwijl Mussolini door zijn veto over den klassenstrijd als redder van het staatskapitalisme gedwongen werd zijn wantrouwen alleen tot het volk - dat in de italiaansche realiteit niet minder dan in iedere andere realiteit onderdrukt wordt - te beperken, strekte Machiavelli zijn wantrouwen ook over den vorst zelf uit. Machiavelli was een te

goed dialecticus om de les van twee eeuwen klassenstrijd die de Florentijnsche burgerij uitgevochten had, als positieve factor voor zijn politieke theorieën te verwaarloozen. Psychologisch is dit van het allergrootste belang, omdat juist in deze essentieele nuance het verschil ligt opgesloten tusschen den klassenbewusten burger Machiavelli en den renegaat van de arbeidersklasse Mussolini - tijdens den wereldoorlog reeds ijveraar voor de union sacrée, het bondgenootschap met de bourgeoisie - die in de na-oorlogsche periode deze italiaansche burgerij van een wissen ondergang redde en ten slotte de arrivist Mussolini werd. Er loopt daarentegen door het leven en vooral door het werk van Machiavelli, van 'De Vorst', over de 'Redevoeringen van Tito Livio' naar 'De Dialogen over de kunst van den oorlog' een lijn, die er van getuigt dat het echec van zijn politieke verwachtingen, voor Machiavelli ondanks alle 'machiavellisme' nooit de aanleiding opleverde om zijn inzicht omtrent datgene wat juist en goed was - in den 'machiavellistischen' zin van deze woorden alweer - geweld aan te doen.

Het komt mij voor dat de Villefosse bij zijn vergelijking Machiavelli-Mussolini de historie van Machiavelli wel tot haar recht laat komen, die van Mussolini daarentegen slechts matig, waardoor de vergelijking die hij trekt, mank gaat. Om de politieke carrière van Mussolini een weinig duidelijker te belichten, kan het geen kwaad er aan te herinneren dat deze 'gezagsman' nog in 1911 de russische anarchisten, die zich een dag lang tegen de liberale Londensche politiemacht in een huis aan de Sydneystreet verdedigd hadden, de volgende memorie van sympathie wijdde: 'Zij haatten de arbeid, omdat de physieke arbeid (men moet den moed hebben dat voor eens en voor altijd vast te stellen) den mensch afstompt in plaats van hem te veredelen, zij haatten den eigendom omdat deze de tegenstelling van individu tot individu onoverbrugbaar maakt; zij haatten het leven en boven alles de maatschappij die zij ontkenden en wilden vernietigen.' Er loopt een zonderlinge kronkel van deze woorden van Mussolini naar zijn ideologie van het fascisme, die de nationale staat en het gezag tot de heiligste aller goederen maakt. Het is jammer dat de Villefosse verzuimde te onderzoeken, in de eerste plaats, welke conjunctuur in de politiek van na den wereldoorlog, in de tweede plaats, welke portie onverwerkte rancune Mussolini deden overloopen van de zijde van de onderdrukten naar die van de onderdrukkers en of niet juist hierin de verklaring schuilt waarom Mussolini alleen het volk wantrouwt en moet wantrouwen. Misschien zou hij bij dit onderzoek op hetzelfde symptoom gestoten zijn, dat Hitlers en langs een omweg ook Stalins welwillendheid tegenover de op 't oogenblik machtigen verklaart. Machiavelli kwam uit een oud geslacht van kloostervoogden en

magistraten en had stellig een universeeler blik op de menschelijke zwakten, omdat hij daar niet in de dwangpositie van den renegaat tegenover stond. Overigens laat de Villefosse wel duidelijk uitkomen dat Machiavelli zich met ‘De Vorst’ niet alléén tot een psycholoog van de macht voor onderdrukkers opwierp, doch dat hij met ‘De Redevoeringen’ wel degelijk als een woordvoerder voor de republikeinsche vrijheid beschouwd mag worden. Machiavelli heeft nooit anarchisten in bescherming genomen; Savonarola was voor hem hoogstens een curieuze dilettant, wat niet wegneemt dat de staat volgens zijn ontwerp, waarin hij de deugden van het volk vrijelijk recht liet wedervaren, nog wel iets meer was dan een organisme, dat alleen in het portret van den heerscher leefde. Hier daagt een probleem op, dat de Villefosse ook bij zijn verdere confrontatie met datgene wat hij het Marxisme waant te zijn en vooral daar, waar deze confrontatie het russische probleem raakt, niet tot op den bodem uitput. In de eerste plaats hevelt de Villefosse Machiavelli te lichtvaardig naar onzen tijd over, juist waar het problemen betreft, die weliswaar nog gelijk aan benaming doch het niet meer aan inhoud en structuur zijn. Het lijkt mij dat de Villefosse over 't hoofd ziet en wellicht is zijn royalistische oriëntatie aan deze vluchtigheid niet vreemd, dat het begrip van het nationalisme waar Machiavelli in de 16e eeuw op doelde, een rol te vervullen kreeg, die diametraal tegenovergesteld is aan de rol van het nationalisme in de 20ste eeuw. Het verschil tusschen de actiemogelijkheid van den vorst, zooals Machiavelli die voor zijn tijd wenschte en die van den modernen dictator is juist evenredig aan het verschil tusschen de beide historische ruimten. De Villefosse plaatst beide ruimten wel naast elkaar, doch zijn statische historische oriëntatie verhindert hem te bespeuren, welke dynamische factoren het wezen der beide ruimten tegenovergesteld doen zijn. De vorst van de 16de eeuw kon met de machiavellistische tactiek, waarbij het doel de middelen, verraad en moord heiligt toch een positief doel nastreven, omdat de natie zelf nog niet tot ontwikkeling gekomen was. Machiavelli's begrip voor een nationale eenheid ontstond niet in de laatste plaats onder den druk van de plundertochten der barbaarsche legers, die keer op keer de rijke Italiaansche steden en bezittingen teisterden. De inwendige ruimte en de hinderlijke ongelijkheid van de kleine bezittingen en steden in die ruimte konden ongetwijfeld een volkomen utilitaire rechtvaardiging geven aan de sluwste intriges en de verraderlijkste handelwijzen van een vorst, indien zijn doel maar de eenheid van een verweer had opgeleverd. Dat het vroege kapitalisme, waarvan Wittfogel in zijn ‘Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft’ de ontstaansvoorwaarden aangeeft, juist in deze gebieden tot een blijvende ontwikkeling kwam, enca-

dreert tastbaar Machiavelli's anti-feodaal streven. Men hoore hem slechts razen over paus Clemens VII ‘die zich opsluit, de lafaard, in zijn kasteel,’ terwijl hij eerst alles verwaarloosd had om tot een soort van nationale militie te komen, die zich tegen de plunderende benden van Karel den Vijfde had kunnen verweren. Dat ‘De Vorst’ en de ‘Redevoeringen’ met pauselijk privilegie werden uitgegeven, lijkt mij in tegenstelling met Ter Braak in zijn essay over Machiavelli (naar aanleiding van het boek van Valeriu Marcu) uitsluitend een incidenteele en onontkoombare vormkwestie, doch allerminst symbolisch. En de voornaamste achtergrond van Machiavelli's immoralisme lijkt mij evenmin te culmineeren in het merkwaardige catholicisme van die dagen, dan wel in de zeer acute politieke en economische problemen. Wat Machiavelli in de handelspausen verachtte, was niet zoozeer de handel, maar de kleinhandel!

De Villefosse noemt Machiavelli niet onaardig den schepper van het politieke humanisme, wat weer aansluit bij de opinie van Ter Braak, waar deze Machiavelli ‘evenmin passend in den komenden tijd van godsdienstige oorlogen als de humanist Erasmus’ oordeelt.

De tragiek van het z.g. ‘realisme’ van den modernen dictator ligt juist opgesloten in den afstand tusschen het nationalisme in zijn kiemvorm van de 16de eeuw, dat een onmisbaar begeleidingsverschijnsel werd voor den opbloei van het kapitalisme en het late nationalisme van de 20ste eeuw, waarin een vermoeid en aan aderverkalking lijdend kapitalisme onder de dekking van de verschillende dictatoren in de staatsmachinerie zelf vlucht, waarbij het machiavellistisch ‘immoralisme’ nu in neergaande richting en voor reactionnaire doeleinden de taak heeft, den staat grooter, machtiger en ordelijker te doen voorkomen dan hij in werkelijkheid nog is en zijn kan. Nooit is het prestigevraagstuk zoo gevoelig als in een politieke periode waarin het in werkelijkheid niet aanwezig is en waarin propagandaministeria deze werkelijkheid moeten overschreeuwen. En de mogelijkheden van den modernen dictator om met dit ‘immoralisme’ zijn staat blijvend in 't leven te houden, zijn, helaas voor hem, op den duur zeer beperkt. Na bevolkingsklassen, die in een florissanter tijdperk van het kapitalisme bepaalde rechten veroverd hadden in de eigen ruimte, op alle mogelijke wijzen onderdrukt en machteloos gemaakt te hebben, behalve de politieklasse - het is geen wonder, maar wel symbolisch, dat na den ‘Anschluss’ te Weenen de politie op de schouders van de menigte omhoog geheven werd - komt de moderne dictator op een bepaald oogenblik nogal ouderwetsch op gespannen voet tegenover zijn collega's te staan, die van dezelfde markten thuis zijn - Duitschland zijn Rijksweerzuivering, Rusland zijn Moskou-processen. - De dictatoren hebben hun

staat z.g. sterk gemaakt. Doch de buurman beroemt zich er op een minstens even sterken staat te bezitten en beide zijn van elkaars machiavellistische onbetrouwbaarheid volkomen doordrongen, al geeft men elkaar nu en dan een weinig onderricht in de perfecties van de methoden. De democratische landen kunnen van hun z.g. moreele positie uit, het 'immoralisme' heel wat soepeler met een ietwat minder heesch nationalisme bedrijven, zooals het afdanken van Eden door Chamberlain bewees. De moderne dictator daarentegen weet achter zich het egale gezicht van de 'herboren' natie, die hij niet eeuwig aan het hervormen kan blijven, ook al vanwege het prestigevraagstuk. Dit prestigevraagstuk heeft alles van het spook, dat wel opgeroepen, doch niet meer bezworen kan worden. In de eerste periode, waarin het ongevaarlijke resultaten voor de galerij opleverde, beheerschte de dictator het, in de laatste periode, waarin het niet meer bezworen kan worden beheerscht het den dictator. Het is alsof Goering dit ondanks zichzelf ontsnapte, na den Anschluss, 'Duitschland kan ondergaan, niet meer uiteenvallen'.

Doch alle profeten, de democratische zoowel als de dictatoriale, zijn gewapend en daar zij ten slotte toch weer onder de broederlijke soortnaam van imperialisten te vereenigen zijn, luidt het vraagstuk voor dit oogenblik slechts: 'Waar zijn de grenzen der chantage?' Machiavelli, door de Villefosse naar de dilemma's van onzen tijd overgeheveld zou stellig geen Volkenbond bedoeld hebben als een bruikbaar politiek handvest, maar hij was stellig realist genoeg om te begrijpen dat zelfs het knapste propagandaministerie het prestigevraagstuk niet in permanentie kan uitbuiten omdat men de natie daarmee op den duur in een positie schuift, die op de ouderwetsche wijze slechts met de wapenen beslecht wordt, juist door het fetiche-karakter van dit prestigevraagstuk.

Wat het onder oogen zien van deze realiteit betreft, zou het inzicht van Machiavelli wellicht weinig van Lenin afwijken, al zouden hun gevolgtrekkingen uit die zelfde realiteit anders loopen. In dit verband beschouwt de Villefosse - m.i. ten onrechte - Marx als een ongewapend profeet, die volgens hem een uitzondering vormde op den regel, dat deze categorie altijd vernietigd werd. Marx was allerminst een pacifist en heeft de arbeidersklasse nimmer wijsgemaakt, dat zij zonder geweld de macht zou kunnen veroveren. Men kan voor Machiavelli en Marx de volgende parallel trekken; aanvankelijk oogstte Machiavelli met 'De Vorst' niet meer succes bij zijn uitverkorenen, de vorsten, dan Marx tot dusver met het revolutionnaire internationalisme bij de arbeidersklasse. Dat de Villefosse als royalist een groote bewondering voor Stalin gevoelt is even begrijpelijk als de bewondering van Leon Daudet voor Stalins woorden: 'De

politiek is de onderdrukking'. Het is daarom absurd dat de Villefosse in Stalin, die wel gewelddadig doch slechts een gewelddadig nationalist is, een bevestiger van het Marxisme ziet. Het uit den weg ruimen van Zinowjew, Kamenew c.s. geschiedde niet omdat deze lieden Gestapo-agenten waren, zooals men de goe gemeente wil wijsmaken, doch alleen omdat zij tot het laatst toe in de Russische arbeidersklasse voor het marxistisch internationalisme ageerden en zelfs nog na het intreden van Rusland in den Volkenbond dit in het partijblad der Russische communistische partij 'Bolsjewiek' als een uitlevering van het internationale proletariaat aan de verschillende bourgeoisieën brandmerkten!

Wanneer Stalin deze lieden in Rusland uit den weg ruimt, doet hij dit omdat hij ondanks zijn verloochening van het Marxisme er nog wel zooveel van over heeft gehouden om te begrijpen, dat de op handen zijnde oorlog, onverschillig of deze gunstig of ongunstig voor Rusland afloopt, onvermijdelijk revolutionnaire stroomingen achter zich aansleept, die daar zullen aanvangen, waar de revolutionnaire beweging omstreeks 1920 bleef steken en die in Rusland nog eenige kleinigheden op te knappen hebben. Dat Stalin zich, evenals Hitler en Mussolini, bij voorbaat van de menschen bevrijdt, die een dergelijke beweging na den Katzenjammer van den komenden oorlog zullen aanwakkeren, desnoods van binnen uit, is allerminst verwonderlijk en geheimzinnig, doch geheel in de lijn van zijn neo-fascistische tactiek, die met een realisatie van het marxisme even weinig uit te staan heeft als Machiavelli met de Christian Science.

Het is natuurlijk een zeer hachelijke onderneming die de Villefosse waagde, om Machiavelli ten tooneele te voeren in de toch reeds aan voetangels en klemmen rijke hedendaagsche politiek, waarin de landsbesturen dikwijls benamingen dragen die met hun werkelijkheid op geen enkele wijze in overeenstemming zijn. Zelfs al snijdt hij zich bij dit streven op verschllende plaatsen in de vingers, de figuur van Machiavelli zelf komt ons door deze poging tot vergelijk stellig nader.

J. GANS

Sensus catholicus en christelijk bewustzijn
G. Bernanos, les grands cimetières sous la lune

De waardigste houding welke men tegenover iemand kan aannemen is die van geloof in zijn woorden en eerbied voor zijn beginselen. Hieruit mag men het recht afleiden zijn daden naar zijn woorden en beginselen te beoordeelen, en den betrokkene zoo noodig ter verantwoording te roepen. Wanneer de beginselen waarop men zich beroept voor volstrekt en onveranderlijk worden gehouden, dan kan

daar onder geen voorwaarde en in geen enkele omstandigheid bewustelijk mee getransigeerd worden, en wie in gebreke blijft overeenkomstig zijn openlijk beleden beginselen te handelen, kan hoogstens een verontschuldiging zoeken in menschelijke zwakheid. Transigeeren met beginselen, of uit opportunisme tegen die beginselen ingaan, is bewuste verloochening ervan. Van geestelijke of zedelijke beginselen een lokmiddel of dekmantel maken ter bereiking van een aan die beginselen tegenovergesteld doel is cynische tactiek - psychologisch en methodisch uiteengezet en aangeprezen door Hitler in zijn beruchte boek - of zonde tegen den heiligen geest waaruit die beginselen zijn ontsproten.

De ontwerpers en leiders van den Spaanschen opstand van Juli 1936 - generaals, grootgrondbezitters en hoogere geestelijkheid, met behulp van buitenlandsche trusts en fascistische mogendheden - beweerden ‘in uiterste noodzaak’ te handelen, en verkondigden dat zij zich zouden richten naar de beginselen van den Christelijken eerbied voor de persoonlijkheid, het erkende burgerlijke recht, en de waardigheid van de vrije, onafhankelijke Spaansche natie. Het algemeen, leidend beginsel van hun beweging zou zijn het Christendom, in de Roomsch-katholieke interpretatie. Hieraan ontleenden zij voor zichzelf het recht hun opstand ‘een heiligen oorlog’ te noemen.

Het bleek echter al spoedig dat evenals de zoogenaamde ‘uiterste noodzaak’ een grove overdrijving van, met beleid en geduld, te overkomen moeilijkheden was, de leuze van ‘den heiligen oorlog’ een cynische reclame was voor in wezen onheilige doeleinden. Er waren echter te weinig onafhankelijke, onbevooroordeelde menschen die zich ter plaatse van de toestanden en gevolgde methoden konden of wilden gaan overtuigen, en het gerucht over den chaos welke als gevolg van den militair-clericalen opstand in de vrij gebleven gebieden ontstond was te groot, en is te handig uitgebuit, dan dat de enkele stemmen die Franco c.s. beschuldigden van volkomen tegen de verkondigde beginselen te handelen, duidelijk konden worden verstaan.

De Spaansche katholieke tegenstanders, priesters zooals Lobo, Gallegos Rocafull, schrijvers als Bergamin, Semprún, politici als Ossorio Gallardo, werden doodgezwegen of gediscrediteerd, de buitenlandsche katholieke tegenstanders werden politiek bevooroordeeld genoemd.

Na een jaar kwam er eenige kentering. Het bezworen getuigenis van A. Ruiz Vilaplana bekrachtigde vroeger verschenen beschuldigingen, de artikels van Maritain, Mauriac en anderen, in democratisch katholieke Fransche bladen, tijdschriften en boeken, en vooral de steeds meer bekend wordende wandaden van de Spaansche opstandelingen

- executies, bombardementen van dorpen en steden - begonnen tot het geweten te spreken. Degenen die in woord en geschrift de leiders van den Spaanschen opstand, en vooral de tot haat en onbarmhartige vervolging ophitsende geestelijken, aan de verkondigde doeleinden en beleden beginselen herinnerden, bleven evenwel weinig of geen gehoor vinden in officieel katholieke kringen. Maritain en Mauriac heetten 'nog gevaarlijker vijanden dan het roode leger' te zijn. Wie niet Franco-gezind was miste 'sensus catholicus'. De Spaansche aartsbisschop Gomá y Tomás heeft in zijn toespraak op het Eucharistisch Congres te Boedapest - waar men woorden van vrede, naastenliefde en erbarming mocht verwachten - dezen 'sensus catholicus' gedefinieerd door zijn verheerlijking van Moscardo, zijn opwekking tot het voortzetten van de gewelddaden en zijn onverzoenlijkheid. De 'sensus catholicus' van de toespraak van Mgr. Gomá van 28 Juni 1938 heeft niets gemeen met de verdraagzaamheid van het Evangelie en het rijk van Jezus Christus, dat niet van deze wereld is, en voor zijn uitbreiding geen bombardementen, standrechterlijke executies en officieele misleiding noodig heeft.

Eindelijk heeft nu een man gesproken op wien wij, die zijn ervaringen kenden, zijn levensbeschouwing deelden en zijn werk bewonderden, reeds verscheidene malen een beroep hadden gedaan, maar die meende voorloopig te moeten blijven zwijgen. Ik bedoel G. Bernanos, den schrijver van 'Sous le soleil de Satan', 'La Joie', 'Le journal d'un curé de campagne' e.a.

Bernanos, katholiek, monarchist, leerling en navolger van Drumont, sympathiseerde aanvankelijk met Franco. Zijn zoon diende als officier bij de opstandelingen, en heeft den eersten stormaanval op Madrid meegemaakt.

Bernanos heeft zeven maanden lang de daden en methoden van de opstandelingen kunnen gadeslaan, op het vreedzame eiland Mayorca, waar zij een hel van hebben gemaakt. Het boek van Bernanos, 'Les grands cimetières sous la lune' is het requisitoir van een vaderlandslievend, katholiek Franschman tegen Franco en, in 't algemeen, tegen de 'nationalisten' die zijn methoden wenschen te volgen. De geestelijkheid, die in het Franco-Spanje vrijwel alle besef van haar plicht en waardigheid schijnt verloren te hebben, en de oogen sluit voor de wandaden of zelfs tot die wandaden aanzet, wordt met een Paulinische heftigheid aan haar roeping en verantwoordelijkheid herinnerd.

Het boek van Bernanos is de noodkreet van een ontzet geweten. De katholieke berichtgeving in den trant van de 'Gringoire' wordt met verontwaardiging gegeeseld. Ernstig wordt er gewaarschuwd voor het gevaar dat kerk en geestelijkheid zich laten gebruiken door, of zich ten dienste stellen van, de dictatoriale, fascistische politiek. Dit

is de stem van het Christelijk bewustzijn, dat den zoogenaamden ‘sensus catholicus’ van den Spaanschen aartsbisschop en propaganda-chef van Franco, Gomá y Tomás, vernietigend veroordeelt. Ik vrees echter dat degenen die door de bombardementen van open steden en dorpen niet zijn opgeschrikt, die door de executies van duizenden arbeiders en burgers niet zijn verontwaardigd, en uit politiek opportunisme een in wezen onchristelijken ‘sensus catholicus’ hebben geconstrueerd en gepropageerd, ook thans wel middelen en casuïstieke argumenten zullen vinden om dit boek van Bernanos ter zijde te leggen, om den ‘heiligen oorlog’ van het vennootschap Franco-Mussolini-Hitler te blijven steunen.

J. BROUWER

Ludwig, de onveranderlijke
Emil Ludwig, Roosevelt. studie über macht und glück Querido, Amsterdam

De biograaf Ludwig heeft de stijl en de inhoud van zijn werk in de loop der jaren merkwaardig constant gehouden. Zijn boeken lijken soms op de schilderijen, die men in een tentoonstellingszaal reeds bij een vluchtige indruk uit deverte aan een bepaalden meester kan toeschrijven. In deze opmerking zou voor Ludwig een compliment kunnen schuilen, maar ik heb allerminst de bedoeling zijn biografische gelijkmatigheid te prijzen. Integendeel, ze wordt op den duur vervelend.

Ludwig heeft een soort sentimentele breedsprakigheid, die ondragelijk wordt zodra hij over Rembrandt begint te schrijven, doch die wij voor een bepaald genre van historisch-psychologische beschouwingen of veredelde reportage desnoods op de koop toe kunnen nemen. De eerste bladzijden van deze Roosevelt-biographie zijn reeds volkomen kenmerkend voor de gewild-literaire onzakelijkheid, die Ludwig zich meent te kunnen permitteren. Om Roosevelt's geboorteplaats aan te duiden heeft hij een lange reeks vage aanduidingen nodig - waarschijnlijk om de lezer in de stemming te brengen - maar tenslotte blijft men nòg in het onzekere. Geleidelijk wordt het verhaal wat concreter. Wij leren de carrière kennen van een bemiddelden jongen Amerikaan, zijn oppervlakkige academische studie, de obligate reizen naar Europa en zijn deelnemen aan het society-leven. Op zijn 25ste jaar vestigde Roosevelt zich als advocaat, enige jaren later kozen de Democraten hem tot senator van de staat New York en vervolgens werd hij benoemd tot minister van marine. Hij vergezelde in 1919 Wilson naar Parijs, waardoor hij gelegenheid kreeg enigszins op de hoogte te komen van de chaotische politieke toestanden in Europa. De Democratische partij verloor de

gunst van het publiek, Harding werd tot president gekozen, met het gevolg dat alle Democratische ministers, ook Roosevelt, moesten aftreden.

Uitvoerig beschrijft Ludwig hoe Franklin D. Roosevelt kort na zijn aftreden als minister een aanval van kinderverlamming kreeg, die hem invalide maakte en hem voorgoed van iedere politieke activiteit scheen uit te sluiten. De energie, waarmee Roosevelt zijn kwaal overwon, de jarenlange inspanning om weer geleidelijk enigermate de verlamde benen te leren gebruiken, - vooral zwemoefeningen bleken een gunstige invloed uit te oefenen - staalden een karakter, waarin de beste eigenschappen tot dusver latent waren gebleven. Door zijn ziekte werd Roosevelt een ander mens. Hij wilde niet in stille afzondering, omringd door allerlei comfort, het egocentrisch leven van een gefortuneerde zieke gaan leiden. Dit weet Ludwig ons wel aannemelijk te maken; de hoofdstukken over Roosevelt's terugkeer in de politiek behoren tot de beste van het boek.

In 1929 begon de crisis, die een einde maakte aan het sprookje van de ‘everlasting prosperity’. President Hoover - nog steeds waren de Republikeinen aan het bewind - bleef passiever dan men van een zo bekwaam organisator mocht verwachten en maakte zich daardoor in korte tijd gehaat. Het volk verlangde naar een man, die leiding kon geven aan het streven naar een algemene hervorming van het maatschappelijk leven. Wat Franklin D. Roosevelt in zijn verkiezingsredevoeringen beloofde, heeft hij gedurende zijn eerste ambtstermijn grotendeels volbracht. Hij bleek de doortastende, tegelijk vertrouwen gevende, minzame figuur te zijn, die men zocht. De psychologie van het eertijds zo individualistische Amerikaanse volk begon te veranderen. Het collectivisme won snel terrein. De economische structuur der Verenigde Staten werd ingrijpend gewijzigd. Ludwig had gelegenheid gehad aan deze verschijnselen een paar goede hoofdstukken te wijden, maar dat zou hem tot een voorstudie hebben gedwongen, die hij liever uit de weg gaat. Met zijn beminnelijke vaagheid glijdt hij over alles heen wat enig reliëf aan de achtergrond van het politiek gebeuren geeft, hetgeen niet uitsluit dat hij nu en dan blijk geeft van juist inzicht: ‘Mit seinen Forderungen suchte Roosevelt sein Land nicht zu revolutionieren, er suchte vielmehr die Revolution aufzuhalten’ (blz. 151) of ‘Wiederholt hat sich Roosevelt als Vollstrecker von Wilsons wirtschaftlichem Vermächtnis bezeichnet’ (blz. 201).

De figuren om Roosevelt heen komen niet tot hun recht. Op menig punt, gewoonlijk in détails van ondergeschikte betekenis, verraadt Ludwig zijn onkunde. Over Hoover oordeelt hij te ongunstig; dat Wilson geen gevoel voor humor zou hebben gehad (blz. 66) is een uit de lucht gegrepen bewering - iedere Wilson-biographie zou

Ludwig van het tegendeel kunnen overtuigen. Ernstiger is, dat de schrijver zijn beschouwingen over het z.g. dictatorschap van Roosevelt gebruikt voor een groot aantal 'Seitenhiebe' voor Hitler en Mussolini. Het gewone euvel van de emigrantenliteratuur. Te pas en te onpas worden verlichte staatslieden vergeleken met de dictators van Centraal- en Oost-Europa. Een biographie, die de pretentie heeft serieus werk te zijn, behoort echter alle vergelijkingen, welke niet historisch verantwoord zijn, achterwege te laten. Roosevelt's 'dictatuur' bij volmacht is zó geheel anders dan die van Hitler, dat moraliserende beschouwingen op dit punt even nutteloos zijn als bij een vergelijking van het schaap en de wolf. Niet dat de historie ethisch indifferent behoeft te zijn. Zij moet echter het ongelijksoortige gescheiden houden. Het is Ludwig's goed recht het huidige Duitsland te verfoeien, doch het heeft geen zin om Roosevelt's minzame manier van groeten tegenover de Nazi-groet te stellen. De afwezigheid van militairen in en om het Witte Huis te Washington en de concentratie van troepen in de buurt der regeringsgebouwen te Berlijn illustreren niet de goedheid van Roosevelt of de angst van Hitler. Zij liggen in de lijn van twee volkomen zelfstandige historische ontwikkelingsreeksen, die ieder uit hun eigen wezen moeten worden beoordeeld (of veroordeeld). Ik kan mij echter voorstellen dat Ludwig zich liever niet met dergelijke geschiedphilosofische beuzelingen ophoudt.

P.J. BOUMAN

Herzien, herdenken
In memoriam Alie van Wijhe-Smeding

Alie Smeding was een schrijfster van karakter, van een felle natuur, van een heftige aard. Zij was geboortig uit de star-calvinistische kringen van het schilderachtige, oude en stille Enkhuizen. Men moet deze kringen kennen, om te weten, welk een geestelijke erfenis deze vrouw meekreeg in het leven. Men kan alleen vanuit deze hoek begrijpen de opvallend-grote rol, die de godsdienstige problemen in haar werk spelen, problemen, welke zij met heftigheid, halsstarrigheid, betweterigheid, met voorvaderlijk, drijverig fanatisme naar voren schoof. Een groot deel van haar werk, de voortdurende tegenstelling van licht en donker, het altijd-maar-weer praten over God en Duivel, dat is een legaat van haar voorvaderen, waaronder zij zo nu en dan bijna bezweek, maar dat zij op calvinistische wijze ostentatief aanvaardde, vaak haar lezers opdrong. Alie Smeding levert in haar werk een bewijs, dat calvinisme is een levenshouding, geen religie. Niemand zal er over dromen haar tot de christelijke schrijvers te rekenen, maar van haar eerste tot haar laatste boek is haar werk calvinisme.

Hoe voortreffelijk zij het pittoreske en tegelijk beklemmende van het decor zag, bewees zij, behalve met talrijke passages van haar verschillende latere boeken, zeer overtuigend door haar eerste grote boek ‘Menschen uit 'n Stil Stadje’, eigenlijk meer een verzameling schetsen dan een roman. Maar reeds daarin bleek haar neiging, haar opvallende belangstelling voor het ongezonde, verwrongene, onuitgegroeide en ziekelijke, het onnatuurlijke, het ‘rare’, zoals men in Enkhuizen zegt. Deze belangstelling, toen in kiem aanwezig en bij de gehele sfeer van dat boek wel zeer goed passend, groeide later zo sterk uit, dat ‘Tijne van Hilletje’ en ‘De Ontmoetingen van Rieuwertje Brand’ boeken werden over volmaakt onevenwichtige zielen. Ik ken uit het gehele oeuvre van Alie Smeding, vanaf Mien uit ‘Sterke Webben’ of Jut uit ‘Het Wazige Land’ tot Cobie Savrij uit ‘Bruggenbouwers’ feitelijk geen gezonde, normale vrouwenfiguur.

Na het decor zag ze de mensen: ‘Sterke Webben’, ‘Achter het Anker’, ‘Het Wazige Land’, waarvan het tweede het beste was. Toen brak Alie Smeding uit de omgeving los. Zij zag, hoe allen in dat milieu vergingen in de moordende benauwenis van de al te enge grenzen. Toen zij eenmaal haar milieu zag heeft zij het gehaat en gevreesd. Zij zeide mij eens, dat men in Enkhuizen haar naar het leven stond: dat er bij huizen in aanbouw altijd stenen vielen, als zij passeerde.

Zoals haar figuren steeds iets gemartelds hadden, als verscheurd werden door folterende onzekerheden, knagingen, wroegingen, onbekende dreiging, als gebukt gingen onder een noodlot, onder hun praedestinatie, zo ging Alie Smeding zelf door het leven.

Maar uit tegenslagen putte zij kracht. Zij had de kastijding nodig en de marteling, om de verrukking van de pijnloosheid te kunnen genieten. Zij zocht de duisternis en de Duivel, om licht en God te kunnen zien daarna. Zij prees de dood om de opstanding. En telkens zag zij weer licht. Daarom zijn haar boeken weinig anders dan pogingen om zich de angst van haar ziel te schrijven: angst voor het donkere, het ‘rare’, sexuele angst, zieleangst, geloofsvrees. Haar boeken zijn evenzovele bekentenissen geweest van bevrijd-zijn, geloof en licht. ‘De Domineesvrouw’ of ‘Bruggenbouwers’ zijn meer belijdenissen dan letterkundige producten. Het laatstgenoemde boek zou men bij de tractaatjesliteratuur kunnen indelen.

Ook hierin was het primitieve voelen, haar hevige en impulsieve aard, haar primair-functionnerende psyche. Zij schreef, onverschillig het onderwerp, gepassionneerd, driftig, meegesleept door haar figuren. Alles wat maar zweemde naar overweging, zorgvuldig wikken, òver-denken, het was haar vreemd. Ik geloof, dat zij nooit zich ook maar een moment bekreunde om het effect van haar werk, dat zij

iets toevoegde of wegliet met de gedachte aan haar lezers. Zij schreef, zoals haar heftig hart haar ingaf, zij was een geboren schrijfster. Als een onderwerp zich eenmaal in haar had vastgebeten, dan gaf zij zich met passie daaraan over, dan schreef zij zich daaraan uit, roekeloos en onbeheerst. Daarom schreef zij vaak zo slordig.

Haar ontoombare werkdrift maakte haar boeken te talrijk en te omvangrijk. De figuren, die zij schiep, waren dat zelden waard, maar zij kon zich niet beperken. Zij miste elke vorm van zelfbeperking en contrôle. Ik geloof wel, dat zij aan haar boeken schaafde, maar zij kon het niet.

Haar talent was door en door primitief, haar kunnen was geheel en al natuur, als de zee, als vuur. Maar haar calvinistische visie maakte, dat het elke lieflijkheid, elke zonnigheid, elke onbevangenheid miste. Haar talent was als de zee, maar niet als die van een stille, windloze zomermorgen; het was de kolkende, brandende, verslindende, door jagende winden opgezweepte, onder asgrauwe luchten witschuimende Novemberzee. Haar talent was als het vuur, maar niet mild koesterend, weldadig verwarmend; het was verschroeiend, brandend, laaiend. Het is tekenend voor haar persoonlijkheid, dat Alie Smeding nooit een boek geschreven heeft van een volmaakt gelukkig, open, blij mens.

Herhaaldelijk is Alie Smeding gebrek aan smaak verweten: ten onrechte. Men kan evengoed de wind het verwijt maken, dat hij behalve rozegeur ook mestvaaltstank meevoert! En zeker niet - ook dat is haar verweten! - vond zij genoegen in vuiligheid! Maar haar levenskijk was dusdanig gericht, dat zij slechts de levensafval, het vervuilde kon zien. Het was niet haar vreugde, het was haar tragiek. Wat Alie Smeding miste was cultuur. Had zij deze bezeten, dan zou zij de gave, om noodlotsdreigingen te schetsen hebben kunnen verheffen tot schilderingen van visionnaire beklemming. Had zij cultuur bezeten, dan had zij die geestelijke onevenwichtigen tot tragische helden kunnen maken. Dan had zij psychologische scherpte gehad in plaats van onhandig en dikwijls onjuist aanvoelen; dan had zij ook kunnen schaven, dan had zij stijl bezeten en verzorgde dictie. Haar talent, dat natuurlijk was, krachtig en fel, dat rijk welde in een verbijsterende overvloed, dat volbloedig en onstuimig kolkte, het werd helaas niet gesteund, geschraagd en geleid. Het talent van deze schrijfster is te vergelijken met een rivier, het ene ogenblik wild kolkend, dan mager zich voortwringend en troebel en ondiep. Want het was niet gekanaliseerd, het werd niet binnen dijken gehouden, niet opgevangen hier en gestuwd ginder, niet bevaarbaar of bruikbaar gemaakt. Het was natuurlijk, romantisch zelfs; maar natuur en romantiek hebben toch ook hun bezwaren: het miste immers ge-

dragenheid en doorwerkende kracht. Het was oprecht, ongekunsteld, maar het liep maar al te vaak dood. Dode rivierarmen zijn dikwijls idyllisch, maar stilstaand water is zelden fris.

Haar gemis aan cultuur was de grondslag van haar tekorten. Daarom heeft zij ons boeken nagelaten, die op talrijke plaatsen treffend haar rijk talent bewijzen, maar daarom ook gaf zij ons geen enkel gaaf meesterwerk.

JOHAN THEUNISZ

Abraham Kuyper
Dr A. Kuyper, Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid van de herdenking van het feit, dat dr A. Kuyper honderd jaar geleden te Maassluis geboren werd Kampen J.H. Kok N.V.

Het valt te betreuren, dat een gedenkboek als het onderhavige gelegenheidslectuur blijven zal. Geen der medewerkers - slechts voor Dr H. Colijn, die het werk opent met een beschouwing over Dr Kuyper als nationale figuur, moeten wij hier tot op zekere hoogte een uitzondering maken - heeft blijkbaar voldoende afstand weten te bewaren ten aanzien van zijn subject om deze groote gestalte kritisch en in historisch perspectief te zien. Bijna alle medewerkers aan den zeer royaal uitgegeven bundel bepalen zich tot een lofrede op den man, die als exponent van de eigen beginselen geldt; een ruimer blik werd hun helaas niet vergund. En toch zou er zeer zeker reden zijn geweest om Kuyper kritisch en in historisch perspectief te bezien in onzen tijd zonder tekort te doen aan zijn eminente beteekenis voor land en volk. Doch men heeft het kennelijk niet aangedurfd in Kuyper ‘het profetische’ van ‘het historische’ te onderscheiden.

Fundamenteele vraagstellingen als die welke bijvoorbeeld de verhouding van geloof en wereldbeschouwing betreffen, vindt men door geen der schrijvers in het geding gebracht, terwijl het toch juist op deze punten is, dat een beschouwing moet inzetten, die Kuyper's figuur kritisch waardeeren wil.

Wat ondeugend zou men bijna van een Calvinistische heiligen-vereering gaan spreken, wanneer men deze opstellen doorleest. Natuurlijk ontbreekt de kritische noot niet heelemaal, doch zij draagt toch in hoofdzaak een louter formeel karakter en dringt niet tot het wezenlijke door.

Kuyper wordt door deze schrijvers inderdaad min of meer geannexeerd als een Calvinistische heilige en dit lijkt ons in het bijzonder voor de toekomstige ontwikkeling van het Calvinisme zelf in Nederland een bedenkelijk ding. Niemand, die blind is voor de werkelijke waarde van het Calvinisme in geestelijk en in nationaal opzicht, zal

er vrede mee kunnen hebben, dat het zich hoe langer hoe meer ontwikkelt tot een scholastiek en sectarisch stelsel, dat zijn greep op het volk als geheel verliest en, waar het deze nog behoudt, dit steeds meer een politieke dan een geestelijke kwestie blijkt te zijn.

Men moet eens opletten, hoe gemakkelijk het den schrijvers van deze opstellen valt te spreken over 'het christelijk volksdeel', 'het gereformeerd volksdeel', 'het belijdend volksdeel', 'het geloovig volksdeel' zonder dat zij zich ervan bewust zijn, dat zij hierbij feitelijk doelen op de leden van een politieke partij. Colijn waarschuwt weliswaar hier tegen in het voetspoor van Kuyper en met klem; doch wij gelooven niet, dat het hem mogelijk zal zijn de identificatie ongedaan te maken, welke er in de praktijk ongetwijfeld tusschen de Anti-revolutionnaire en de Calvinistische beginselen bestaat.

Daarbij komt nog, dat het begrip 'Calvinistisch' evenzoo in volslagen gemoedsrust geïdentificeerd wordt met begrippen als 'Christelijk', 'Gereformeerd', 'belijdend' en 'geloovig', waardoor een dusdanige verenging van den geestelijken horizont ontstaat, dat men nauwelijks hopen mag, dat het mogelijk is dit Calvinisme straks in een gesprek te betrekken, waarbij het om de laatste dingen gaat van het christelijk geloof.

Ds T. Ferwerda, die Dr Kuyper als hoogleeraar beschouwt, blijkt intusschen (zie blz. 219 e.v.) in elk geval wat Kuyper zelf betreft een open oog voor een en ander te hebben, doch over het algemeen staan de medewerkers aan dit gedenkboek op een zoo eng geestelijk standpunt, dat men het moeilijk anders dan 'sektarisch' noemen kan.

Dat hierdoor het beeld van Kuyper eveneens een verenging moest ondergaan, kan niet genoeg betreurd worden. Want Kuyper's gansche persoonlijkheid is nog altijd van groote beteekenis voor het geestelijke en politieke leven van onzen tijd. Doch deze beteekenis kan niet dan ten deele zichtbaar worden, wanneer zij beschreven wordt door pennen, die het als hun voornaamste zorg zien Kuyper's machtige gestalte vrijwel kritiekloos op het voetstuk van hun politieke beginselen te plaatsen.

Om Kuyper in zijn vollen rijkdom èn in zijn historische betrekkelijkheid te zien - het één is zonder het andere niet mogelijk, omdat ook deze groote figuur een mensch was als wij allen, - is een ruimer geestelijke houding noodig dan wij over het algemeen aantreffen op de bladzijden van dit gedenkboek. En wij vreezen, dat het zich eenmaal wreken zal aan het Calvinisme, dat het juist in deze dagen niet den moed tot een meer bewogen en breeder visie op het eigen verleden heeft gehad. 'Splitsing in het leven van een volk kan ook zóó ver gaan', zegt Dr H. Colijn in zijn meergenoemd artikel

(blz. 7), ‘dat de nood van den tijd er weer om roept aan de volkseenheid zeer bijzondere aandacht te schenken’. En hij voegt eraan toe: ‘Vooral wanneer men leeft in een periode, waarin die eenheid met zooveel warmte en geestdrift wordt bepleit in de richting van den totalitairen Staat, kan er aanleiding bestaan om geen brandstof te leveren voor de kachel, waarop deze spijs te vuur staat.’ Hetgeen hier door Dr Colijn gezegd wordt, is ‘politiek’ gezegd en draagt een politiek karakter. Dat is ongetwijfeld des schrijvers goed recht. Doch wij zijn van meening, dat de wig, die een vorm van Calvinisme bezig is in het hart van het Christelijk cultureele en geestelijke leven te drijven, een nog grooter gevaar beduidt ten aanzien van het nieuwe Heidendom dan de politieke gevaren, die verbonden zijn aan een al te diepgaande differentiatie der staatkundige partijen ten opzichte van den dreigenden totalitairen staat. Want wij gelooven nog altijd, dat het Christendom als geloofsrealiteit ons sterker bindt dan alle mogelijke (en onmogelijke) politieke speculaties. Wij maaien wat wij gezaaid hebben. En dit woord krijgt een bijzondere beteekenis, wanneer het zich op de laatste dingen van het Christelijk geloof betrekt.

Wanneer wij daarom dit aan Kuyper gewijde gedenkboek moeten beschouwen als de exponent van het geestelijk standpunt, dat het hedendaagsch Calvinisme wenscht in te nemen, is er reden tot droefheid en bezorgdheid voor hen, die in het Calvinisme als zoodanig een geestelijke strooming van groote waarde in het bijzonder voor het Nederlandsche volk zien. Want dit verpolitiekt en tot sectarisme versmald Calvinisme zal onherroepelijk in korten tijd zijn greep op de massa verliezen en als reactie een ‘anti-Christendom’ in het leven roepen, waarvan men hier te lande reeds thans zeer duidelijk de voorboden waarnemen kan. En dan moet de vraag nog openblijven, of werkelijk een ‘nationaal Calvinisme’, waarover Dr Colijn in zulke geestdriftige bewoordingen spreekt (zie blz. 12 e.v.), in staat zal zijn de bovennationale waarheid van het Christendom getrouw te blijven op het beslissende moment, wanneer ook ten onzent de vogelaar de zoetste ‘positief-christelijke’ klanken aan zijn instrument ontlokt!

ROEL HOUWINK

Periscoop

Een bundel knipsels of ‘sprokkelingen’ uit zijn critische werk in bladen en tijdschriften, korte beschouwingen die de auteur het bewaren waard vond, heeft Ter Braak bijeengebracht onder den titel ‘Mephistophelisch’ (uitgegeven als vierde deeltje van de fraaie Ursa Minor-reeks bij Stols, Maastricht). Men vindt er een aantal helder en geestig geformuleerde denkbeelden in over vragen van litteratuur en samenleving, die op zichzelf niet zoozeer van onthul-

lend of vernieuwend belang zijn maar die altijd wel weer eens gehoord mogen worden, vooral in een pétillanten vorm als hier. Bezwaar kan men alleen maken tegen de titel. Het verwijt van een ‘mephistophelische houding’, Ter Braak indertijd door de commissie voor den Wijnandts-Francken-prijs gedaan, heeft hij zich tot geuzeneer gerekend. Dien term over te nemen is echter niet zonder pretentie. Ik vraag mij af, of Mephisto zijn naam hier niet ijdel gebruikt zal vinden? Verder echter kan men van dezen bundel, als men aanneemt dat Ter Braak zijn gedachten met deze bijzonder verzorgde uitgave niet als zeldzaamheden op een goudschaaltje bedoelde te presenteeren, niet anders zeggen, dan dat hij op speelsche en amusante wijze tot nadenken prikkelt. In zulke stukjes is Ter Braak minder ‘zwaar’ dan in zijn boeken vaak onnoodig het geval is. Ter Braak figureert hier verder allerminst als opzettelijk paradoxenjager, het is hem er kennelijk om te doen telkens voor eigen bevrediging tot de kern van een zaak door te dringen. Doordraven doet hij maar een enkele maal, als hij het over dezen ‘Blubo-Coolen tijd’ heeft (zaken die weinig of niets met elkaar te maken hebben) of met Arij Prins in twee regels geheel meent te kunnen afrekenen. Soms verwisselt hij het verkeerd gebruik der dingen met de dingen zelf, maar die overdrijving hoort bij de boutade (alleen krijgt die verwisseling iets stelselmatigs, maar ook de boutade is een genre). Als hij de tachtigers corrigeert in Kloos' aanval op de ‘onzuivere beeldspraak’ (de ‘bitterende zuilen’) door de beeldspraak zelf problematisch te maken, vergeet hij dat wat wij vijftig jaren later ons kunnen afvragen, voor de tachtigers, die tegen slecht schrijven te velde moesten trekken, niet aan de orde was, zoodat beiden gelijk hebben omdat er vijftig jaren tusschen liggen. Ter Braak redeneert een étappe verder door, dank zij de vroeger door Kloos en Verwey afgelegde stadiën.

Tot de aardigste passages behooren die over een bezoek aan het Spinozahuisje, over Huizinga, over de chantage door het honderdmaal herhalen der phrase en den spellingoorlog. De slottirade over het gevaar dat de ‘buitenstaander’ (tegenover de ‘specialisten’) loopt om zelf een soort medicijnman, specialist in outsiderschap te worden, bewijst hoe Ter Braak zijn eigen risico beseft: stabiliseering (of verstarring) van zijn vrees voor stabiliseering.

ANTH. DONKER

A.M. de Jong, ‘De goede dood’, ‘Het boze gerucht’ Querido, Amsterdam, 1937
A.M. de Jong, ‘De erfgenaam’ Salamander-reeks, Querido, Amsterdam, 1938

Een nieuw deel van ‘Merijntje Gijzen’ biedt uiteraard geen nieuwe gezichtspunten en men kan dan ook eigenlijk gevoeglijk volstaan

met dezelfde lof en dezelfde bezwaren, die men bij het verschijnen van vorige deelen uitsprak. Ook in deze deelen toont De Jong zich weer de vlotte en kleurige verteller, die zijn geschiedenissen ‘smakelijk’ opdient. Evenmin ontbreekt de ernst, die ten slotte het geheele leven van Merijntje vergezelt en worden vele problemen aangesneden en behandeld op de aan De Jong eigen populaire wijze. Maar ook - evenzeer als bij vroegere deelen - stuit men op verschillende ‘valsche noten’, op al te fel gekleurde tafereelen, of op melodramatiek van de zuiverste soort. Steeds klemmender wordt natuurlijk het bezwaar tegen het steeds zich herhalen van De Jong: men wordt het toch eindelijk wel eens moede steeds weer te lezen over typische pastoors, dorpsfiguren, kwaadsprekende oude vrouwen, streken à la Dik Trom, geijkte uitdrukkingen. Daardoor wekken de Jong's boeken vaak de indruk noodeloos gerekt te worden. Zooals b.v. bij ‘Het boze gerucht’; enkele van de hoofdgebeurtenissen hebben plaats gehad vóór het boek begint (Fliérefluiters dood, Marjan's vertrek uit het dorp), terwijl het thema, waarop dan voortgeborduurd wordt (de praatjes, die in het dorp rondgaan over pastoor Ramakers) in dit boek nog niet zijn voltooiing vindt, zoodat men als netto winst (een voorloopige waarschijnlijk nog) slechts overhoudt een afstand doen door Merijntje van Marjan en Nelleke (Blozekriekske) en twijfel over de waarheid van het praatje over een verhouding tusschen den pastoor en zijn huishoudster. Overigens wil hiermede niet gezegd zijn, dat deze gerektheid gelijk is aan langdradigheid, want daarvoor is De Jong stellig een te goed verteller. Bovendien is deze gerektheid waarschijnlijk zeer ten gerieve van zijn vele trouwe lezers, die het niet moede worden over Merijntje te lezen.

In ‘De erfgenaam’ blijft De Jong onder zijn kunnen, ook al toont hij zich ook hier een goed verteller. De geschiedenis van een armen boekhouder, die een kleine erfenis krijgt en deze besteedt voor een reis naar de Rivièra, waar zijn vrouw onder de bekoring geraakt van een pseudo-markies, komt vrijwel nergens boven het peil van een banaal romannetje uit. Dat een boek over banale menschen niet banaal behoeft te zijn, hebben groote schrijvers reeds vele malen bewezen. Hier echter is zoowel de vormgeving banaal (men vindt er nog meer cliché dan bij Merijntje) als ook - en dit is erger - meermalen de geest, waarin het verhaal verteld is. Critiek gelde echter niet zoozeer den schrijver - deze heeft ten slotte het recht een amusementsromannetje te schrijven - als wel den uitgever die een dergelijk romannetje in De Salamanderreeks opneemt, die toch beoogt te zijn een ‘reeks van de beste oorspronkelijke en vertaalde romans’.

W.L.M.E. van Leeuwen

De tragedie van Tsjechoslowakije
Door Dr. M. van Blankenstein

Europa staat, op het oogenblik waarop ik dit schrijf, aan den rand van een oorlog. Het is een heel abnormaal geval. Groote volken voltrekken voorzichtig hun mobilisatie, in de hoop, dat het gevaar nog zal kunnen worden afgewend, terwille van het streven van een man of van een land, dat niet meer normaal kan worden genoemd. Hitler had, door het voorstel van Chamberlain, alles gekregen wat hij eischte. Hij heeft zelf, in zijn rede van 25 September, gezegd, dat hij van Dr. Benesj niet meer verlangde, dan deze, door het aannemen van het Britsch-Fransche voorstel, aanvaard had af te staan. Toen echter Chamberlain bij hem kwam, om een bekrachtinging van het vergelijk te verkrijgen, stelde hij eischen, die meer nog kwalitatief dan kwantitatief van het aanbod verschillend waren. Hij wierp, naar klassiek voorbeeld, zijn zwaard in de schaal, waarin zich het gewicht bevond tot het afwegen van de schatting. Het kan wederom een noodlottig gebaar blijken. Hitler wilde nu een uitrooving van den tegenstander, zijn vernedering door voorwaarden, die men aan een machteloos verslagen vijand, na zeer bitteren strijd oplegt. Chamberlain kreeg inzicht in de mentaliteit, waarmee hij te onderhandelen had. Duidelijker werd het hem dan ooit te voren, dat Engeland dezen geest moest bestrijden. Meer dan al het andere bleek indruk op hem te hebben gemaakt, dat het de bedoeling der Duitschers was, hen, die niet onder het Derde Rijk zouden willen of kunnen of mogen leven, de gelegenheid tot veilig uitwijken te beletten. Zouden zij uitwijken, dan moest het zijn zonder eenig roerend bezit. Zij moesten eerst worden voorgeworpen aan het ‘plundergrauw’ dat in Oostenrijk zoo vreselijk heeft huisgehouden. Zij moesten alle martelingen ondergaan, die in Oostenrijk het vermaak en de genoegdoening der ‘overwinnaars’ hebben gevormd. Het strekt Chamberlain tot groote eer, dat, blijkens zijn radiorede van 26 September, dit punt vooral hem de

overtuiging gegeven heeft, dat de wereld daartegen moest worden beschermd.

Maar laat ons nu het karakter van het eigenlijke Tjechoslowaksche vraagstuk wat nader bekijken.

Het is niet te loochenen, dat in de Tsjechoslowaksche republiek de Duitschers nooit, als volksgroep, de positie hebben ingenomen waarop zij, als gelijkgerechtigde onderdanen des lands, aanspraak konden maken. Het zou onbillijk zijn, het onrecht, dat hun is geschied, geheel aan den ouden wrok der Tsjechen toe te schrijven, die dan in hun eigen staat de Duitschers zouden hebben willen laten ervaren, wat zij zelf, onder de Duitsche overheersching in de Donaumonarchie, aan verongelijking te lijden hebben gehad. Zeker waren oude gevoelens een van de redenen van de achteruitzetting der Duitschers. In den Tsjechoslowakschen staat leefde, zooals in andere successiestaten, de traditie voort van in voortdurenden, bitteren twist samenwonende nationaliteiten, welke de traditie der Donaumonarchie was geweest. De voortbestaande haat kwam echter niet van één kant. Er waren er velen onder de Sudeten-Duitschers, die tegenover de machtigste groep in den staat, met een vrijmoedigheid, welke zij zich in geen der andere successiestaten hadden kunnen veroorloven, een gloeiende vijandschap aan den dag legden. Ik heb in 1923 voor het laatst een vergadering bijgewoond van het Tsjechische parlement. Toevallig waren er dien middag twee vertegenwoordigers der Duitsche rechterzijde aan het woord. Een van hen sprak, zonder dat iemand hem tot de orde riep, van ‘dezen op leugen en bedrog opgebouwden staat’, en de ander noemde, in het voorbijgaan, het parlement waarvan hij deel uitmaakte, een ‘huis der schande’.

Tegelijkertijd echter is er een sterke groep van Duitschers geweest, die een verzoening wenschte met het land hunner inwoning. Zij werkten mede in de regeering, zij gaven steeds te kennen, loyale inwoners van Tsjechoslowakije te willen zijn, en geen afscheiding te verlangen, mits men het hun maar mogelijk maakte, zich als volwaardige onderdanen des lands te gevoelen. Het is de groote fout der Tsjechen geweest, ondanks het wijze inzicht en de vermaningen van hun eerbiedwaardigen president-bevrijder, prof. Masaryk, en ondanks

de latere vermaningen van Dr. Benesj, meer aan eigen gevoelens van wrok, en aan uitdagende en beleedigende uitlatingen van Duitsche nationalisten in hun land gehoor te hebben gegeven, dan aan de tegemoetkomende en vertrouwenwekkende uitingen van de zoo talrijke 'coöperators' onder de Duitschers.

Bijzondere verbittering heeft de groote oeconomische crisis in het Sudetenland gebracht. Dit werd, als industrieel gebied, zwaarder getroffen en dieper innerlijk geschokt door de malaise en door de nieuwe politiek in de wereld welke allerwege den uitvoer beknotte, dan de overige deelen van het land. En bij deze onvermijdelijke oorzaken van ontevredenheid bleef het niet. De crisismaatregelen en de werkverschaffingspolitiek werden veel meer ten gunste van het Slavische gedeelte des lands dan van het zoo bijzonder zwaar getroffen Sudetengebied toegepast. In den Tsjechoslowakschen staat heeft een hartstochtelijk Tjsechisch nationalisme zooveel kwaad gesticht, als onder een betrekkelijk goede wetgeving voor de minderheden en onder een verstandig opperbewind slechts mogelijk was. Goede bedoelingen en goede bepalingen verloren hun kracht door de obstructie van een nationalistisch ambtenarencorps, dat geen regeering in bedwang heeft kunnen houden.

Desniettemin bleef het gros der Duitschers bereid, vast te houden aan den Tjsechoslowakschen staat, als deze hun slechts recht zou doen geworden. Zelfs Henlein heeft in 1935 te Londen nog, in interviews en in een rede, gezegd geen overgang naar het nieuwe Duitsche Rijk te wenschen. De groote ondernemers zagen daarin geen heil, en evenmin de vrijheidlievende arbeiders. Nog is er een belangrijke minderheid onder de Duitschers, die vijandig gestemd is tegenover het Duitschland van Hitler. En zeker is er daarnaast een sterke minderheid, die slechts onder moreelen en oeconomischen druk en tenslotte ook wijkende voor terreur en vrees voor de wraakneming na de reeds lang onafwendbaar geachte inlijving in het Derde Rijk, zich bij de nationaal-socialistische strooming heeft aangesloten. De werkgevers konden tenslotte niet anders en werden bovendien genoopt, arbeiders te ontslaan, die weigerden, de bij hun loon ingesloten formulieren ter aanmelding voor het lidmaatschap

'der partij' te onderteekenen. Oostenrijk en zijn radicaal einde, de vernietiging van elke traditie, en de onderdrukking van plaatselijke eigenaardigheden en kerkelijke vrijheden vervulden menigen Sudeten-Duitscher met schrik voor een zelfde lot. Maar de hardheid, waarmede in Oostenrijk de leden der oude oppositie behandeld werden was, bij het geloof aan het onvermijdelijke van eigen opslorping, afdoende waarschuwing tegen het verkondigen van innerlijke gevoelens en innerlijke wenschen, die niet met de voorschriften van Berlijn overeenstemden.

Intusschen deden propaganda en terreur, die van Berlijn uit werden geleid, hun werk. De jeugd was daarvoor zeer toegankelijk. En zij vormde de massa, die Berlijn als werktuig noodig had, en die in staat was, groote groepen der ouderen door schrik in bedwang te houden. Henlein werd uit Berlijn voorwaarts gedrongen in zijn eischen. Hij ontpopte zich meer en meer als willoos werktuig van Hitler en zijn medewerkers. Hoe kon hij ook anders? Zijn beweging had hem omhoog gedragen, tot een hoogte, waarvoor hij waarlijk niet geschapen was. Berlijn handhaafde hem op die hoogte, maar was bereid, hem ieder oogenblik te laten vallen, als hij de ontevredenheid van zijn gebieders zou wekken. Een Henlein, door Berlijn losgelaten, zou als een steen in de diepte gevallen, en daar volkomen verdwenen zijn. Hij had reden tot voorzichtigheid. Berlijn is niet vergevingsgezind, en het had hem menig onvriendelijk of weerbarstig woord uit vroeger dagen te verwijten, meer nog dan de woorden, die hij te Londen had gesproken. De Sudeten-Duitsche partij, en zijn aanvoerder in het bijzonder, waren nog slechts de werktuigen van het beleid van Hitler, dat niet de 'bevrijding' der Sudeten-Duitschers, maar de inlijving van hun gebied ten doel had. Men wist te Praag zeer wel, dat Henlein, zooals zijn positie geworden was, niet in werkelijkheid meer voor de verovering van een verbeterde positie der Duitschers binnen Tsjechoslowakije kon strijden, maar dat hij alleen nog tot taak had, iedere verzoening binnen de staatsgrenzen te voorkomen. Niets ergers had er voor de tactiek van Berlijn, en voor die van Henlein kunnen gebeuren dan een volkomen aanvaarding der acht punten van Karlsbad door de regeering te Praag. Het is een fout geweest van het bewind van den Slowak

Hodzja, door een stugge wijze van onderhandelen in de kaart van Berlijn te hebben gespeeld. Zeker, zijn positie was niet gemakkelijk. Hij was een parlementair minister-president, die voor zijn handelingen aan de goedkeuring van een meerderheid gebonden was. Dit echter is niet voldoende tot zijn verontschuldiging. Hij had, door knap manoeuvreeren, de positie van de loyale burgers des lands onder de Sudeten-Duitschers kunnen versterken. Hun leiders had hij, door hun aan een succes te helpen dat hij nu voor Henlein reserveerde, aan versterkt gezag kunnen helpen. Hij weigerde hun hooghartig de besprekingen, die hij daarna Henlein niet meer weigeren kon. Er is veel verzuimd aan Tjsechoslowakschen kant, tot in den allerlaatsten tijd. De positie werd toen voor de regeering nog te moeilijker, daar mèt de uitdagendheid in het optreden der Henleinisten, de wrok der Tsjechische bevolking steeg. En de Tsjechen wisten, dat zij op hun Slowaksche broeders konden rekenen. Een belangrijke minderheid onder hen maakte gemeene zaak met de Duitschers, slechts zoolang zij niet begrepen, waar dezen in werkelijkheid heen wilden.

Het heeft waarlijk aan fouten niet ontbroken, wat het beleid van de Praagsche regeeringen tegenover de Duitschers gedurende het bestaan van den Tsjechoslowakschen staat betreft. Maar, dit alles in het oog houdende, moeten wij toch één ding bovenal erkennen. Er was geen staat in heel Midden- en Oost Europa, waar de nationale minderheden, en in het bijzonder de Duitschers, een zoo goede behandeling vonden en zooveel cultureele en politieke vrijheden bezaten. Zij werden er zooveel mogelijk verwijderd gehouden van belangrijke posten in het leger. Daarop is nu niets meer te zeggen. Ware dat niet geschied, dan zou de positie van Praag op het oogenblik nog zeer veel zwakker zijn geweest dan zij nu geworden is. Zij werden in minder dan bescheiden mate als ambtenaar aangesteld; dat is een der eerste punten geweest, waarop men het rechtmatige van hun eischen, bij de pogingen tot een vergelijk, heeft moeten erkennen. Maar op cultureel gebied schoten zij vooral niet te kort, kwamen zij zelfs bij de Tsjechen zelf niet ten achter. Lager-, middelbaar- en hooger onderwijs van iederen aard,

met het Duitsch als voertaal en op Duitsche leest geschoeid, en kunstinstellingen, de Sudeten-Duitschers bezaten die in zoo ruime mate als hun aantal en de welstand van hun groep maar vereischten. Heel veel ongunstiger dan de positie der Duitschers in Tsjechoslowakije is die der Duitschers in Italië, in Hongarije, in Roemenië en in Zuid-Slavië, om van Polen maar niet te spreken.

Er is geen greintje oprechtheid in, maar zooveel te meer expansionistische en diplomatieke bedoeling, als de Duitschers van de mishandeling der Sudeten-Duitschers spreken. Het tegendeel is waar. De Tsjechen hebben de Duitschers nooit mishandeld, en in de laatste periode hebben zij zelfs een, bij hun temperament vooral verwonderlijke, lankmoedigheid aan den dag gelegd, tegenover de uitdagingen, de beleedigingen, ja zelfs tegenover de handtastelijkheden der opstandige Duitsche elementen. Vele bezadigde Sudeten-Duitschers zijn in ontsteltenis geraakt, toen zij de verwildering zagen, die de nationaal-socialistische propaganda in de gelederen van hun jeugd had gebracht. Zij stonden er machteloos tegenover, hadden zelfs niet de mogelijkheid meer van een waarschuwing of protest. Terwille van hun eigen veiligheid en toekomstige bestaansmogelijkheden hadden zij te zwijgen. Zij kregen op die manier een voorproef van de 'cultuurwereld', waarin zij weldra zouden worden opgenomen. De eenige wijze, zich een waarborg tegen de kwade kansen van de toekomst te verschaffen, was het overbrengen van bezit naar de verder naar binnen gelegen deelen van Tsjechoslowakije. En daarvan maakte menigeen een ruim gebruik. Mocht de toekomst van den staat, waaraan zij hun bezit toevertrouwden, onzeker zijn, nog te minder vertrouwden zij den toestand, die hun in den schoot van het Derde Rijk wachtte. Dit gold, uiteraard, in het bijzonder voor de Joden.

Hitler ging stelselmatig te werk, naar het 'er onder manoeuvreeren van Benesj', zooals hij het zelf heeft genoemd. De weerbarstigheid van Praag, of in ieder geval het langzaam handelen en tot besluiten komen van Praag, vergemakkelijkte zijn taak. En een tijd lang bevorderden deze houding der Tsjechen Engeland en Frankrijk. In toenemende mate

gaven zij blijk, dat Tsjechoslowakije op hun bescherming kon rekenen. Frankrijk was, door zijn bondgenootschap met Praag, tot hulp verplicht, als Hitler de Tsjechoslowaksche republiek zou aanvallen. Engeland zou nooit lijdelijk kunnen toezien, dat Frankrijk ten onder ging of al te zeer werd verzwakt door de uitvoering van deze verplichting, waarvan Parijs het gevaarlijke karakter niet had voorzien, toen zij werd aangegaan. Engeland was, als onafscheidelijk bondgenoot van Frankrijk, dus eveneens aan het lot van Tsjechoslowakije gebonden. Men zag dat te Londen zeer duidelijk in. Engeland was sterk, zoolang Frankrijk sterk zou zijn, te land en in de Middellandsche Zee. Zou Frankrijk als groote mogendheid worden uitgewischt, dan had Engeland, en dan had de samenhang van het Britsche Rijk ook niet meer zoo heel veel te beteekenen. Volgens dit inzicht ging Londen te werk. En dat wel op zeer grondige en zeer omvangrijke wijze. Het gaf niet alleen te verstaan, dat het, zoomin als Frankrijk, een aanval op Tsjechoslowakije zou dulden; het ging verder, en gebruikte zijn machtige financiën en zijn groot handelsvermogen, om de landen van oostelijk Midden Europa, en in het bijzonder de landen aan de Adriatische en aan de Zwarte Zee, oeconomisch onafhankelijker te maken van Duitschland en Italië. Aan zijn invloed was het toe te schrijven, dat de, van Frankrijk en de Kleine Entente losgeraakte landen weer den terugweg zochten naar hun oude oriëntatie. Het was vooral ook de invloed van Londen, die even een belangrijke wijziging in de politiek van Polen tengevolge had. Dit alles strekte ter versterking van de positie van Tsjechoslowakije, en ter demonstratie aan Duitschland, hoe gevaarlijk een aanval op dezen bondgenoot van Frankrijk zou zijn.

De Engelsche politiek ging daarbij uit van de leerstelling, dat Hitler geen oorlog om Tsjechoslowakije zou aandurven, als hij wist dat het geen strijd tegen een zwakkeren tegenstander, maar tegen een zeer machtige coalitie zijn zou. Sedert 12 Maart, den dag van de voltrekking van den ‘Anschluss’, was Engeland's beleid geweest, Berlijn zoo duidelijk mogelijk onder het oog te brengen dat het niets goeds van een actie tegen Praag te wachten had.

Engeland versterkte daarmede het zelfvertrouwen van de

Tsjechoslowaksche staatslieden, die minder haast hadden dan ooit, om de Sudeten-Duitschers zoover tegemoet te komen als deze verlangden. Eén ding ontbrak nog, dat dit zelfvertrouwen vol waardig zou kunnen maken: Een overtuigend bewijs voor de Duitschers, dat de Britsche politiek geen uiterlijk vertoon was, en dat Tsjechoslowakije zelf zeer wel in staat zou zijn om een aanval op zijn gebied tot een moeilijke en kostbare onderneming te maken. Men wist te Praag, en men moest ook te Berlijn inzien, dat ingeval van een aanval op Tsjechoslowakije, waarbij dit land den steun van de westelijke groote mogendheden zou vinden, een groote beweging in oostelijk Europa tegen Duitschland niet zou uitblijven. Maar dan moest er zekerheid bestaan omtrent deze twee punten. Men kreeg de gelegenheid, Berlijn van dit alles te overtuigen, door de gebeurtenissen van 21 Mei 1938. Er scheen gevaar te dreigen voor Tsjechoslowakije; dit land maakte er onmiddellijk van gebruik, om te toonen, welk een voortreffelijk werkend en betrouwbaar instrument het bezat in zijn leger. En onmiddellijk trad Engeland manmoedig aan zijn zijde. De beteekenis van het gebeurde kon Berlijn niet ontgaan. Engeland had Parijs de leiding van de actie ter beschutting van Tsjechoslowakije uit handen genomen. Londen handelde niet meer als secundant van Frankrijk, maar trad nu zelf als beschutter op. De eene duidelijke verklaring volgde op de andere. Engeland zou Praag niet aan zijn lot overlaten. Het zou de integriteit van het staatsgebied der republiek niet laten aantasten. Wat de Sudeten-Duitschers konden verwerven, moesten zij verkrijgen in onderhandeling met hun wettige overheid. Praag had alle reden de naaste toekomst met meer vertrouwen tegemoet te zien. Polen en Hongarije, die reeds begeerig hadden toegekeken toen Duitschland zich gereed maakte om Tsjechoslowakije te bespringen en te verscheuren, er op hopende dat ook voor hen vette stukken zouden afvallen, schenen ander inzicht te hebben gekregen, en toonden zich toegankelijker voor goede betrekkingen met den buurman, dien zij kort te voren nog zoo weinig goeds hadden toegedacht. De zon scheen weer op te gaan boven Praag, dat zoo lang in zeer zwarte bewolking gelegen had.

Praag kreeg daarna echter menigen schok. Op een goeden

dag zond de Britsche regeering Lord Runicman als een opgedrongen raadgever naar Tsjechoslowakije. Hij zou trachten uit te vinden, wat als een billijk vergelijk tusschen Tsjechen en Duitschers kon worden beschouwd. De Tsjechoslowaksche grootmachtigen schrokken er van. Dit was een daad, waardoor Engeland te kennen gaf, een zeker gezag in deze aangelegenheid te willen uitoefenen, de beslissing niet enkel aan de formeel uitsluitend daartoe gerechtigde Tsjechoslowaksche regeering over te laten. Een verzoenende overweging was het echter, dat Londen als zijn scheidsrechter een liberaal staatsman, van onverdacht democratische opvattingen, had aangewezen, en met zijn uitzending nu grooter verantwoordelijkheid dan te voren op zich nam.

Intusschen zat Berlijn verre van stil. Nu moest worden bewezen, zooals reeds lang door Dr. Goebbels was uitgemaakt, dat het blijven van de Sudeten-Duitschers in Tsjechoslowakije onmogelijk was geworden. Een lastercampagne van luid en hevig karakter, omtrent de mishandeling der Duitschers in dat land, werd op touw gezet. Deze had echter niet het gewenschte effect. Zij was te gemakkelijk te controleeren, door de aanwezigheid van vele buitenlandsche correspondenten in Tsjechoslowakije, en door de berichten der buitenlandsche diplomaten. Kleine incidenten, die menigmaal voor het doel waren uitgelokt, werden opgeblazen. Om het buitenland niet enkel tegen Tsjechoslowakije op te zetten, maar het ook met vrees te vervullen, werden de grootste monden van Duitschland, toebehoorende aan de allerhoogste persoonlijkheden, aan het werk gezet, om bedreigingen uit te slingeren. Den armen Henlein werd de taak gegeven van prediker van een opstand, van gebieder van vrije scharen. Hij moest de onverzoenlijkheid van de tegenstelling tusschen Tsjechen en Duitschers proclameeren, ofschoon er geen gebeurtenissen aan te wijzen waren, die dezen in weinige weken ontstanen, onheelbaren toestand konden verklaren. Maar op de buitenwereld maakte dit alles toch, zonder eenigen twijfel, een diepen indruk. Wij hebben vele vrienden der Tsjechen hooren verklaren, dat een bijeenblijven van den staat nu onmogelijk was geworden. Waardoor? Toch enkel op grond van de, zeer zeker niet spontaan tot stand gekomen verklaringen van Henlein. Dat uit Sudetenland

heel andere stemmen kwamen, dat vele Henleinisten bevreesd raakten door den loop, dien Berlijn aan de zaken gaf, zag men over het hoofd.

Intusschen deed Berlijn, door het geforceerd bouwen van vestingen, door schijnbaar discrete vragen in allerlei hoofdsteden, zijn uiterste best, de westelijke mogendheden aan zijn vastberadenheid in oorlogszuchtige bedoelingen te doen gelooven. Door zijn abnormaal uitgebreide manoeuvres, door zijn fel dreigen en al het overige vertoon moest de voorstelling uit de wereld worden geholpen, dat Duitschland op het uiterste oogenblik voor den strijd zou terugdeinzen.

Op die manier ging het er werkelijk naar uitzien, dat Europa op het punt stond door een grooten oorlog te worden geteisterd. Van dag op dag verwachtten velen het uitbreken der vijandelijkheden. Toen gebeurde er iets heel onverwachts. Chamberlain, de Britsche premier, zou zelf Hitler gaan opzoeken. Hij wilde een laatste poging wagen tot een vergelijk. Hij bracht ook het voorstel tot een vergelijk mee terug, dat door de Fransche regeering werd goedgekeurd, en daarna onder sterken druk door Tsjechoslowakije werd aanvaard. Een tweede reis van Chamberlain was aangekondigd, waarbij dan Chamberlain het resultaat van zijn verzoeningspogingen aan Hitler zou voorleggen. Bij die tweede reis deed Chamberlain de ervaring op, die hem zoo hevig heeft geschokt, en hem de overtuiging heeft gegeven, dat het verantwoord was het heele Britsche Rijk aan een oorlog bloot te stellen, om de wereld te vrijwaren voor de heerschappij van den geest, waarvan Hitler's nieuwe eischen de uitdrukking waren. Het was niet langer de dwingelandij van het fascisme, die hij tegenover zich vond, en ook niet de begeerte van een buitensporig nationalisme. Hij kreeg een complex te zien van hartstochten, waaraan al het menschelijke vreemd is, en die steeds naar nieuwen buit zullen grijpen, als zij niet worden betoomd.

Zal Duitschland oorlog voeren om deze ziekelijke verlangens? Onze beschaving is nog een broos bezit, zoolang zij daarvan afhangt.

Op de bres
Door de redactie
Geestelijke mobilisatie

Op het critieke oogenblik in de Europeesche geschiedenis, dat wij thans beleven, is onder de gevoelens die zich van ons meester maken, het sterkst dat van onmacht. De goede wil van de Europeesche menschheid, die den oorlog verafschuwt en op alle manieren van geloof of hoop bidt om den vrede, vermag niets tegen de overmacht der gebeurtenissen. Er dreigt te gaan geschieden wat bijna niemand wil, tenminste zoolang niet de alles opzweepende en krankzinnig makende wapenleus is opgestoken. Niemand kan, als het er op aan komt, iets aan de verhoeding der demonische machten doen, op de beslissing over oorlog of vrede in werken. Het eenige wat de machtelooze meerderheid tegenover de oppermachtige minderheid, die zelf door haar te boven gaande krachten wordt gedreven, kan uitrichten, is hartstochtelijk getuigen voor den vrede. Het getuigenis der ontelbaren zal niets veranderen aan den onweerhoudbaren loop der gebeurtenissen. De organisatie van dat getuigenis is niettemin een dringende noodmaatregel in de dreiging van het gevaar. Het is nog niet lang geleden, dat bij de bewustwording van het naderend gevaar een Nederlandsche vrouw het initiatief nam tot geldelijken steun voor onze weerbaarheid, een initiatief waarvoor onze waardeering toch samengaat met een schrijnend gevoel van gemis: want de geestdrift en instemming die dit spontane verdedigings-initiatief wekte, hoe geruststellend en goed op zichzelf als nationaal verschijnsel van zelfhandhaving, zou ver overtroffen moeten kunnen worden door een rechtstreeks op behoud van den vrede gerichte actie, maar zulk een actie kan in succes nooit bij een weerbaarheidsinitiatief halen, daarover zal zich

niemand illusies maken. Waarschijnlijk is het besef van machteloosheid om tot den vrede bij te dragen, daarvoor te groot, *maar ook is het besef van de oorlogsrealiteit te zwak*, om uit alle lagen van het volk in even grooten getale een spontaan en vurig vredesgetuigenis te doen opklinken. Het getuigenis van de Nederlandsche vrouw en van den Nederlandschen man moet wederom en nu zoo algemeen mogelijk in deze dagen gehoord worden. Spreekt de vredesgedachte sterk genoeg tot den man in de straat en de vrouw in het huis, of is de hoop op behoud van den vrede te sterk gemengd met de strijdbare instincten en de onbehaaglijk-aangename spanning, opwinding en sensatie van het gevaar? Er werken sterke krachten in den mensch tegen de rede en tegen het geweten in; die zijn maar al te gemakkelijk te overstemmen. Tegen de met het toenemend gevaar aanwakkerende opwinding is een g e e s t e l i j k e m o b i l i s a t i e noodzakelijk. Een psychische infectie is een van de krachtigste oorlogsdrijfveeren, waarvan zelfs welbewust een strategisch gebruik wordt gemaakt. Omgekeerd is een psychische desinfectie evengoed met aanwending van de juiste middelen te bereiken of te bevorderen, doch de middelen daartoe zijn altijd veel minder bewust aangewend, de mogelijkheid ervan is wel hier en daar en nu en dan beproefd, maar steeds dringender wordt de eisch van zoo algemeen en beslist mogelijke manifestaties tegen de waanzinnige zelfonteering van het menschdom, dat zich tot geweld en moord ziet genoodzaakt. Het is niet te peilen, want nooit is op groote schaal geprobeerd, welk effect een over alle bereikbare landen in Europa en daarbuiten georganiseerd massagetuigenis voor den vrede kan hebben, waarin zich zoovelen als mogelijk is, organisaties, vereenigingen en personen in ontelbare menigte in één uitspraak vereenigen.

Nederland kan zulk een initiatief nemen, het ligt in de lijn zijner historische traditie en van zijn zedelijk prestige. Resultaat is van zulk een getuigenis op het oogenblik niet te verwachten, dat is echter een des te klemmender reden voor de noodzakelijkheid om het te doen. Een nationaal, vervolgens een internationaal massagetuigenis van ontelbare organisaties en individuen, over wier hoofd heen de rampen ontketend worden, kan echter niet nalaten diepen indruk te maken; ook

dat is een resultaat, al is het alleen dat het een begin stimuleert van een bewustzijnsvernieuwing, een verantwoordelijkheidsvorming die thans in de massa slechts in kiem, ongeorganiseerd en slechts zwak aanwezig is. Zoolang er veel te veel voor den oorlog gedaan wordt, geschiedt er veel te weinig voor den vrede en is elke daad daarvoor een duimbreed winst voor de in staat van beleg verkeerende menschheid. Met vreugde hebben wij kort geleden het initiatief van enkele vooraanstaande landgenooten vernomen voor geestelijke herbewapening, waarmee een genadeloos onderzoek naar de middelen ter bestrijding der ziektehaarden van den oorlog bedoeld moge zijn. Onder de auspiciën van leidende persoonlijkheden in het Nederlandsche volksleven en de Nederlandsche traditie ware een Nederlandsch massagetuigenis voor den vrede te organiseeren, een voorbeeld, dat in andere Europeesche landen navolging kan èn moet vinden. Aan hen het initiatief! Aan anderen met hen!

In de ure van het gevaar klemt deze noodzaak te meer, quia absurdum! Legt de lijsten klaar, al moesten ze in de gasmaskerdépots geteekend worden! Des te harder is het noodig te getuigen dat wij *menschen* zijn! Een geheel volk spreke!

In memoriam Bart de Ligt
Door J.L. van Tricht

Tot teleurstelling der Redactie kan het plan, een uitgebreid artikel te wijden aan de betekenis van Bart de Ligt, van wiens hand De Stem menige belangrijke bijdrage heeft gepubliceerd, niet doorgaan door het plotseling in gebreke blijven van dengene die dit op zich had genomen. Op haar verzoek wil ik thans trachten in 't kort te wijzen op de belangrijke plaats, die De Ligt in 't Nederlandse, ik mag wel zeggen: Europese cultuurleven heeft ingenomen.

Die plaats nauwkeurig te bepalen is begrijpelijkerwijze in kort bestek niet mogelijk. Ik moet volstaan met te wijzen op enkele trekken van zijn veelzijdige persoonlijkheid, die mij essentieel toeschijnen.

De eerste maal, dat ik persoonlijk kennis met De Ligt maakte, was in 1913 te Barchem, waar hij, nog predikant, sprak over de tekst: ‘Weest gijlieden dan volmaakt gelijk Uw Vader die in de hemelen is, volmaakt is!’ Nog hoor ik het telkens herhaalde ‘nu en hier!’, ten betoge dat deze tekst niet, zoals de gangbare uitlegging luidde, een aansporing inhield naar het volmaakte te s t r e v e n , maar de volmaaktheid vorderde op ieder ogenblik. In en door deze evangeliewoorden verkondigde hij de absolute eis.

Nu, na hem vele jaren te hebben gekend en in vriendschap met hem verbonden te zijn geweest, schijnt mij die avond te Barchem nog altijd typerend voor zijn wezen. Hoe langer hoe minder zou hij in staat zijn, zijn overtuiging in de vorm van de aangehaalde woorden te kleden, zeer diep zou hij de macht der betrekkelijkheid ervaren, maar de waarheid en de gerechtigheid is hem steeds een eis gebleven van het Nu en het Hier. Met zijn volle persoonlijkheid stond hij achter de gaafheid der Idee. Als de wereld de Idee niet wilde aanvaarden, dan was 't aan de mens om, desnoods alleen, met volledige inzet van zijn gaven en krachten, de Idee in de

wereld als 't ware te verpersoonlijken en aldus toch werkelijkheid te doen zijn. De betrekkelijkheid erkende hij van de aardse verhoudingen, maar hij verwierp de relativiteit voor wat de noodzaak betreft de Idee ongeschonden voor te staan. En dat niet met het woord alleen, maar met de daad, die de waarheid tot een levende reële kracht maakt. Want aan het woord kan men voorbijgaan, maar de daad grijpt in in de werkelijkheid.

Ongetwijfeld kan men deze levenshouding het best als de profetische kenschetsen. En 't behoeft niet te worden uiteengezet, van hoe groot belang het voor het cultuurleven is, wanneer temidden van de onvermijdelijke compromissen, waardoor de Idee in de betrekkelijkheid van het leven even onvermijdelijk wordt ontkracht, er mensen zijn, die door hun aard geroepen zijn, de waarheid in volle luister hoog te houden. Ook al is men zelf van andere geaardheid, ook al kan men zich niet altijd verenigen met de concrete taktiek, waarin die profetische roeping zich revolutionnair uitwerkt, toch moet men erkennen, dat een cultuur, die in de betrekkelijkheid opgaat en waarin het absolute zwijgt, onverbiddelijk moet verarmen.

Als dit profetische inderdaad kenmerkend is voor De Ligt's levenshouding, dan wordt het begrijpelijk dat hij nooit getracht heeft zijn aanhangers in het massale te zoeken en zich nimmer geheel vereenzelvigd heeft met de een of andere organisatie. Hij wist, dat in de strijd voor de waarheid, zoals hij die opvatte, de gehele mens nodig was, en daarom kon hij niet anders dan altijd weer een beroep doen op de mensen als 't ware persoonlijk.

Uit dit fundamentele beginsel vloeit verder nog een aantal karakteristieke eigenschappen voort van De Ligt's persoonlijkheid, overtuiging en strijdwijze. Allereerst zijn houding tegenover het gezag. De profetische mens ontvangt zijn diepste impulsen uit de aard der zaak niet van enig gezag buiten hem, maar uit de diepte van eigen wezen. Bovendien spreekt het vanzelf dat het gezag, statisch, de bestaande werkelijkheid handhaaft, terwijl de profetische mens, dynamisch, juist die werkelijkheid wil doorbreken in naam van het absolute. Een conflict is hier onvermijdelijk, allereerst in beginsel, in bepaalde situaties ook praktisch. Zo wekte De

Ligt terecht de mensen op, hun leven niet langer door het van buiten komend gezag te laten bepalen, in welke vorm zich dat ook voordoet, maar het gezag te vinden in de normen van eigen geest. Op grond van deze overtuiging heeft hij zich enerzijds a n a r c h i s t genoemd, daarmee zijn verwantschap met een bepaalde historische stroming aanduidend, maar was anderzijds deze benaming hem te negatief. Meer voelde hij daarom voor de term a u t a r c h i s t, om het misverstand te voorkomen, dat de door hem voorgestane vrijheid ook maar iets te maken had met ongebondenheid of wanorde, in plaats van juist een strenge doch zelfgekozen gebondenheid te zijn.

Typisch in dit verband is zijn opmerking, dat voor den waarachtigen mens het bekende 'Quod licet Jovi, non licet bovi' in omgekeerde zin te gelden heeft: 'Quod licet bovi, non licet Jovi'!

Zich losmakend van de ontzaglijke invloed, die het bestaande, het nu eenmaal geldende, die traditie en conventie op hem uitoefenen, moet de mens zich b e w u s t w o r d e n van eigen menselijkheid, van wat voor hem, zich diep rekenschap gevend, waar, goed en rechtvaardig is. Hij moet dat doen niet eens en voorgoed, om dan toch weer te verstarren in de betrekkelijkheid van een mening, maar in voortdurende z e l f h e r z i e n i n g. Zo, onder de tucht van het eigen innerlijk gezag, groeit de mens tot de ware z e l f s t a n d i g h e i d, die hem in staat stelt zich voor eigen leven en daden v e r a n t w o o r d e l i j k te voelen, en eerst waarachtig te leven in plaats van geleefd te worden.

Dit alles wilde De Ligt, naar ik meen, samenvatten in zijn telkens weer herhaalde oproep tot z e l f b e v r i j d i n g: de mens moet worden tot een centrum van verantwoordelijk handelen. Maatschappelijk onrecht, mensonwaardige gebruiken en methoden, onderdrukking en geweld heeft hij persoonlijk te weerstaan. Zo eiste hij in de maatschappelijke strijd de direkte actie, de inzet van de volledige bewuste persoonlijkheid, en heeft hij in de strijd voor de vrede de mannelijke g e w e l d l o z e w e e r s t a n d als term ingevoerd en als daad voorgestaan. Zijn hoofdwerk 'Vrede als Daad' is in zekere zin de geschiedenis van deze levenshouding, zoals die door de eeuwen heen door grotere en kleinere groepen is aange-

nomen en de levenbehoudende kracht der cultuur is geweest.

De Ligt is bovenal bekend geworden als anti-militairist, als krachtig strijder voor de vrede tussen de volken. Wat hij in dit opzicht op nationaal en internationaal gebied heeft tot stand gebracht, zou, in historisch verband te boek gesteld, een zeer sprekend getuigenis vormen van een ontzaglijk rijk en waardig geleid mensenleven - rijk aan kracht, aan kennis, aan toewijding, kortom aan de hoogste levenswaarden.

Zijn grote verdienste voor de cultuur in dit verband is mede, dat hij, met zijn scherp verstand en veelomvattend weten, het begrip Vrede heeft doordacht, het losgemaakt heeft uit de gevoelssfeer en het heeft doorgrond tot in alle vezelen, waarmee het met de maatschappelijke verhoudingen even goed als met de geestelijke en psychologische staat der huidige mensheid is vervlochten. Hij mag gelden als een der grondleggers van de Wetenschap van de Vrede.

Tevens kan men zeggen, dat de Vrede voor hem nooit een afzonderlijk probleem is geweest, maar dat daarin zich zijn wereldbeschouwing als 't ware had geconcentreerd. Die wereldbeschouwing, in onafgebroken studie steeds dieper gefundeerd, die - zij 't vaag - wellicht het best is te kenschetsen met de termen k o s m i s c h , s o l i d a r i t e i t en v r i j h e i d , en waarin tenslotte plaats bleef voor het Ondoorgrondelijke waarin hij alle Zijn geworteld wist, heeft hij niet meer, zoals zijn plan was, naar zijn fundamentele beginselen systematisch kunnen uiteenzetten: een gevoelig verlies te meer, al vindt men daarvan ook veel terug in zijn ‘Erasmus’.

Dat hij zijn strijd voor de vrede in zo'n ruim verband zag, mag als een uiting worden beschouwd van de universaliteit van zijn geest. Alles was hij eerder dan eng, hij was op geestelijk terrein geen mens van het entweder-oder, hij aanvaardde de eerlijke tegenstanders en zocht naar de synthese. Wie b.v. in Barchem getuige is geweest van zijn debatten met Dr. van Senden en Prof. de Graaf, zal daarvan de indruk hebben bewaard als van een op ongewoon hoog peil staande gemeenschappelijke worsteling om de laatste waarheid. Dat gaf aan zijn persoon het bevrijde en bevrijdende, dat een ontmoeting met hem steeds tot een verrijking maakte. Want achter den strijder, achter den denker stond altijd de

mens De Ligt, een vurig, bezield en bezielend, nobel mens, een mens met grote zin voor humor, die kon genieten van het leven als weinigen, en van wie die bewust makende kracht uitging, waarin voor hem de eerste voorwaarde van waarlijk mens-zijn was gelegen. Dat de bijzetting van zijn as te Westerveld door honderden mensen uit alle oorden des lands en uit alle rangen en standen werd bijgewoond, is een sprekend getuigenis van wat hij als mens voor mensen was. Het hedendaagse cultuurleven heeft in De Ligt's dood een onherstelbaar verlies geleden: een bewust, krachtig en inzichtrijk strijder voor die beginselen van menselijkheid, zonder welke ook voor vele Stem-lezers cultuur, ondanks de hoogste vlucht van een louter technische en materiële ontwikkeling, slechts ‘klinkend metaal en een luidende schel’ blijft. De herinnering aan zijn leven en werken moge nog lang voor velen een aansporing zijn, om met evenveel toewijding, zij 't ook soms op andere wijze, voor de hoogste cultuurwaarden op de bres te staan.

De bloedbruiloft
Tragedie in 3 aktes en 7 tafereelen
Door Federico Garcia Lorca

(F e d e r i c o G a r c i a L o r c a, de Zigeunerdichter der Romancero Gitano (1924-27), was een romantisch Spaansch volksdichter, wiens poëzie geheel in de traditie der Spaansche litteratuur past. Hij stond buiten de politiek. In Juli 1936 echter is hij door de rechtsche troepen in Granada gefusilleerd. De PEN-Club nam op het PEN-Concres in Juni 1937 te Parijs een verklaring aan, waarin zij zijn nagedachtenis eert en met ontroering protesteert tegen zijn fusilleering.
Red.)

Personen:

De moeder
De bruid
De schoonzuster
De vrouw van Leonardo
De dienstmaagd
De buurvrouw
Meisjes
Leonardo
De bruidegom
De vader van de bruid
De maan
De dood (als bedelares)
Houthakkers
Knapen

Eerste akte

Eerste tafereel

(Een geel geschilderde kamer)

DE BRUIDEGOM

(binnenkomend):

Moeder.

MOEDER:

Wat is er?

DE BRUIDEGOM:
Ik ga.

MOEDER:
Waarheen?

DE BRUIDEGOM:
Naar den wijngaard.

(Wil uitgaan.)

MOEDER:
Wacht.

DE BRUIDEGOM:
Wilt u iets?

MOEDER:
Jongen! Je ontbijt.

DE BRUIDEGOM:
Laat maar. Ik eet wel druiven. Geef me het mes.

MOEDER:
Waarvoor?

DE BRUIDEGOM

(lachend):

Om ze te snijden.

MOEDER

(tusschen haar tanden en terwijl ze zoekt):

Het mes, het mes... Vervloekt zullen ze allemaal zijn en de schurk die ze uit heeft gevonden.

DE BRUIDEGOM:
Laten we over iets anders spreken.

MOEDER:
En de jachtbuksen en de pistolen en zelfs het kleinste mesje en tot de houweelen toe en de bijlen waarmee het hout gehakt wordt.

DE BRUIDEGOM:
Genoeg.

MOEDER:
Alles waarmee men in het lichaam van een mensch kan snijden. Een prachtig mensch met een bloem in zijn mond die uitgaat naar de wijngaard, of die naar zijn eigen olijven gaat, omdat ze van hèm zijn, omdat hij ze geërfd heeft...

DE BRUIDEGOM

(met gebogen hoofd):

U moet zwijgen.

MOEDER:
...en die man komt niet terug. Of als hij terugkeert is het om een palmtak op hem te leggen of een schotel met bitter zout dat het lijk niet opzwelt. Ik begrijp niet hoe je het over je kunt verkrijgen een mes te dragen op je lichaam, zoomin als ik een slang toe zou laten in die kast daar.

DE BRUIDEGOM:

Is het nu genoeg?

MOEDER:

En al leefde ik honderd jaar, dan zou ik nog over niets anders spreken. Eerst je vader, die me geurde als een lelie en die ik nauwelijks drie jaren heb genoten. Toen je broer. En is het rechtvaardig, en kan het dan zijn dat een klein voorwerp, zooals een pistool of zooals een mes, een mensch kan vellen die als een stier was? Nooit zal ik zwijgen! De maanden gaan voorbij, maar de vertwijfeling is in me, ze bijt in mijn oogen, ze is in ieder haar van mijn lichaam.

DE BRUIDEGOM

(hard):

Is het nu eindelijk uit?

MOEDER:

Nee. Nee het zal niet uit zijn. Is er iemand die me je vader terug kan brengen? Of je broer soms? Daarna de gevangenis. Maar wat beteekent de gevangenis? Daar eten ze, daar roken ze, daar spelen ze muziek! Maar mijn dooden waarop het gras groeit, die niet meer spreken, die tot stof

vergaan zijn, twee mannen die waren als geraniums... De moordenaars, in de gevangenis, levend, en hun oogen zien nog altijd de bergen...

DE BRUIDEGOM:

Wilt u soms dat ik ze dood?

MOEDER:

Nee... Als ik spreek is het omdat... Hoe zou ik kunnen zwijgen als ik je door die deur naar buiten gaan zie? Het is alleen maar dat ik wou dat je geen mes bij je had. Het is... ik wou dat je heelemaal niet naar het veld ging.

DE BRUIDEGOM

(lachende):

Kom nou!

MOEDER:

Het is dat ik wou dat je een vrouw was. Dan zou je vandaag niet naar de beek gaan, maar we zouden hier zitten en borduren, gouddraad door de wol heen.

DE BRUIDEGOM

(omhelst met zijn eene arm zijn moeder en zegt lachend):

Kom moeder! En als ik je nu eens meenam naar de wijngaard?

MOEDER:

Wat moet een oude vrouw nu in de wijngaard beginnen? Wil je haar soms onder een van de struiken zetten?

DE BRUIDEGOM

(haar optillend met de beide armen):

Oudje, oudertje, ouder dan oudertje!

MOEDER:

Ja, je vader, die droeg me weg. Dat is het goede ras. Het bloed. Je grootvader liet een kind achter in iedere hoek. Dat is het wat me aanstaat. De mannen mannen. Het graan graan.

DE BRUIDEGOM:

En ik dan, moeder?

MOEDER:

Jij, wat?

DE BRUIDEGOM:

Moet ik het nog eens zeggen?

MOEDER

(ernstig):

Ah!

DE BRUIDEGOM:
Vindt u het dan verkeerd?

MOEDER:
Nee.

DE BRUIDEGOM:
Dus...?

MOEDER:
Ik weet het zelf niet, zoo, zoo ineens, dat verrast me. Ik weet dat het een goed meisje is. Zoo is het toch? Bescheiden, werkzaam. Die haar eigen brood kneedt en haar eigen kleeren naait. En toch, zoodra ik haar noem is het alsof iemand me een klap in mijn gezicht geeft.

DE BRUIDEGOM:
Dat zijn dwaasheden.

MOEDER:
Erger dan dwaasheden. Het is dat ik dan alleen blijf. De eenige die ik nog heb ben jij en ik voel dat je weggaat.

DE BRUIDEGOM:
Maar u komt bij ons in.

MOEDER:
Nee. Ik kan je vader en je broer hier niet alleen

achterlaten. Iederen morgen moet ik daar heen, want als ik wegging, dan zou het kunnen zijn dat een van de Felixen stierf, eentje van de moordenaarsfamilie, en dat ze hem naast hun wilden begraven. Dat! Nee, dát nooit! Want dan graaf ik ze op met mijn nagels, dan verpletter ik ze tegen de muur aan.

DE BRUIDEGOM

(hard):

Nu komt u daar weer op terug.

MOEDER:
Vergeef me.

(Een pauze):

Hoe lang ken je haar nu?

DE BRUIDEGOM:
Drie jaar. Vanaf de koop van die wijngaard.

MOEDER:
Drie jaar. Ze heeft een andere jongen gehad, is het niet?

DE BRUIDEGOM:
Dat weet ik niet. Ik geloof van niet. Maar een meisje moet eerst goed uitkijken, voordat ze gaat trouwen.

MOEDER:
Ja... ik heb niet uitgekeken. Ik keek naar je vader en toen ze hem gedood hadden keek ik naar die muur hier voor me. Een vrouw met een man en dat is voldoende.

DE BRUIDEGOM:
U weet toch dat mijn verloofde een goed meisje is.

MOEDER:
Ik geloof het. En toch hindert het mij op de een of andere manier dat ik haar moeder niet gekend heb.

DE BRUIDEGOM:
Ja, wat dan?

MOEDER

(hem aanziend):

Jongen!

DE BRUIDEGOM:
Wat wilt u.

MOEDER:

Dat het jou goed gaat! Dat je gelijk hebt; wanneer wil je dat ik om haar hand vraag?

DE BRUIDEGOM

(blij):

Wat denkt u van Zondag?

MOEDER

(ernstig):

Dan geef ik haar die koperen hangers, die zijn antiek, en jij moet voor haar koopen...

DE BRUIDEGOM:
Dat weet u het beste...

MOEDER:
Een paar opengewerkte kousen moet je voor haar koopen en dan voor je zelf twee nieuwe pakken... Drie! Jij bent de eenige die ik heb!

DE BRUIDEGOM:
Nu moet ik gaan. Morgen zal ik het haar zeggen.

MOEDER:
Ja, ja, en dan zullen we eens zien of je mij zoo kleinkinderen bezorgt, of zooveel als je lust hebt, nu je vader geen tijd gehad heeft om er mij meer te schenken.

DE BRUIDEGOM:
De eerste is voor u.

MOEDER:
Ja, maar zorg voor meisjes. Want ik houd van borduren, en van kantklossen, van rust...

DE BRUIDEGOM:
Ik ben zeker dat u van mijn meisje zult houden.

MOEDER:
Ik zal van haar houden.

(Wil hem een kus geven, maar trekt zich terug):

Nee, ga maar, je bent veel te groot om nog te kussen. Kus jij je vrouw maar.

(Een pauze, voor zichzelf):

Als het zoo ver is.

DE BRUIDEGOM:
Nu ga ik.

MOEDER:
Denk er om dat je dat stuk bij het molentje goed omwerkt, dat is wat verwaarloosd.

DE BRUIDEGOM:
Ik zal er aan denken.

MOEDER:
Ga met God.

(De bruidegom af. De moeder blijft zitten met haar rug naar de deur toe. Door de deur komt een buurvrouw op, donker gekleed en met een doek over haar hoofd heen):

Binnen!

BUURVROUW:
Hoe gaat het?

MOEDER:
Je ziet het.

BUURVROUW:
Ik was even in de winkel, toen dacht ik, ik kon je meteen wel eens opzoeken. We wonen anders zoo'n end uit de buurt, hé!

MOEDER:
Het is meer dan twintig jaar geleden dat ik aan het andere eind van de straat was.

BUURVROUW:
Je hebt gelijk.

MOEDER:
Geloof je?

BUURVROUW:

Er gebeuren zooveel dingen! Nog geen drie dagen geleden, een jongen van mijn buurvrouw, allebei zijn armen af met de maaimachine.

(Gaat zitten)

.

MOEDER:
Van Rafaël?

BUURVROUW:
Ja. En zoo is het maar. Zie je, ik denk soms zoo, dat jouw jongen en de mijne beter zijn daar waar ze zijn, zoo slapend, zoo zonder zorgen, beter dan dat iemand zoo verminkt voort moet leven.

MOEDER:
Zwijg. Dat zijn allemaal maar gedachten, daar zit geen troost in.

BUURVROUW:
Ach!

MOEDER:
Ach!

(pauze)

.

BUURVROUW

(droevig):

En jouw jongen?

MOEDER:
Is uitgegaan.

BUURVROUW:
Die wijngaard heeft hij toch maar gekocht.

MOEDER:
Geluk.

BUURVROUW:
En nu gaat hij trouwen.

MOEDER

(alsof ze wakker werd. Ze schuift haar stoel dicht bij die van de buurvrouw):

Luister!

BUURVROUW

(klaar om een bekentenis te hooren):

Zeg het maar.

MOEDER:
Ken jij het meisje van mijn jongen?

BUURVROUW:
Een best meisje.

MOEDER:
Ja, maar...

BUURVROUW:
Maar, dat iemand haar door en door kent, nee, dat kan niemand zeggen. Ze heeft daar altijd alleen gewoond met haar vader, zoo ver uit de buurt, minstens tien mijl van het dichtstbijzijnde huis af. Maar een goed meisje is het. En gewend om alleen te zijn.

MOEDER:
En haar moeder?

BUURVROUW:
Haar moeder heb ik gekend. Een mooie vrouw! Met een gezicht als een heilige. En toch iemand die me niet aanstond. Iemand die haar man niet lief had.

MOEDER

(hard):

Ja maar, de menschen zeggen zooveel!

BUURVROUW:
Neem me niet kwalijk. Ik wou je niet beleedigen. Maar zie je, het is de waarheid. Niet dat er iets onpassends gebeurd is, dat zeg ik niet. Daar heeft niemand ooit over gesproken. Maar trots was ze.

MOEDER:
Altijd hetzelfde!

BUURVROUW:
Je hebt me zelf gevraagd!

MOEDER:
Het lijkt wel alsof niemand hen gekend heeft, noch de doode, noch het meisje. Als twee distels, die met niemand spreken, maar die op een bepaald oogenblik steken.

BUURVROUW:
Gelijk heb je. En je zoon is een goede jongen.

MOEDER:

Dat is hij. Daarom ben ik bezorgd. Tegen mij hebben ze gezegd dat het meisje vroeger een andere jongen gehad heeft.

BUURVROUW:

Toen ze vijftien jaar was. Maar hij is al twee jaar geleden met een nicht van haar getrouwd. Dat staat vast. Maar dat herinnert zich geen mensch meer.

MOEDER:

Hoe komt het dan dat jij je herinnert?

BUURVROUW:

Wat jij al kan vragen!

MOEDER:

Iedereen wil graag meer weten over dat wat hem pijn doet. Wie was die jongen?

BUURVROUW:

Leonardo.

MOEDER:

Welke Leonardo?

BUURVROUW:

Die van de Felix!

MOEDER

(opstaand):

- van de Felix'!

BUURVROUW:

Maar beste! Leonardo heeft toch nergens schuld aan. Die was net acht jaar toen die dingen gebeurden.

MOEDER:
Dat is waar... Maar ik hoor de naam Félix, en dan is het hetzelfde.

(Tusschen haar tanden):

Felix! Dan is het of ik modder in mijn mond heb.

(Ze spuwt voor zich):

Dan moet ik spugen, spugen om niet te dooden.

BUURVROUW:
Kom tot je zelf! dat helpt immers niets.

MOEDER:
Nee. Maar jij zult het begrijpen.

BUURVROUW:
Je mag je niet tegen het geluk van je jongen verzetten. Je mag hem niets zeggen. Je bent oud. Ik ook. Voor ons is het tijd om te zwijgen.

MOEDER:
Ik zal niets zeggen.

BUURVROUW

(haar kussend):

Niets.

MOEDER

(ernstig):

Zooals de dingen loopen...

BUURVROUW:
Ik moet weg. Straks komt mijn volk van het veld terug.

MOEDER:
Heb je gemerkt hoe drukkend het is?

BUURVROUW:
De jongetjes die het water aan de maaiers gaan brengen zagen er zwart van. Beste! Dat het je goed ga...

MOEDER:
Tot weerzien.

(De moeder gaat naar de deur links. Halfweegs blijft ze staan en slaat langzaam een kruis.)
D o e k

Tweede tafereel

(Een rose geschilderde kamer met boerenbloemen. In het midden een gedekte tafel. Het is morgen.)
(De schoonzuster van Leonardo met een kind op haar armen. Zij wiegt het. De vrouw in de andere hoek van de kamer breidt kousen.)

DE SCHOONZUSTER:
Slaap, mijn kindje, slaap
daarbuiten gaat 't zwarte paard
't groote paard dat geen water lust
daar waar de beek in de schaduw rust
't paard staat alleen bij de donkre brug
donkere schaduw ligt over zijn rug
daar zingt het paard zijn droevige lied
daar drinkt het paard van het water niet.
Waarom is 't water zoo donker en stil?
Wat bedekt het zoo droevig en kil?
Wie zal zeggen, kindje
waarom het paard daar niet drinken wil?

De vrouw

(zacht):

Slaap, mijn leliebloem

omdat het paard daar zoo dorstig staat.

DE SCHOONZUSTER:
Slaap mijn rozenbloem
omdat het paard daar nu weenen gaat.
De heuvel af met gewonde pooten
de heuvel af met bevroren manen
een zilveren dolk in zijn oogen gestoven
zoo ging het paard door de donkere lanen
omlaag naar de donker zwijgende vloed
sneller dan 't water
stroomde het bloed.

DE VROUW:
Slaap, mijn leliebloem
omdat het paard daar zoo dorstig staat.

DE SCHOONZUSTER:
Slaap, mijn rozenbloem
omdat het paard daar nu weenen gaat.

DE VROUW:
Met de zilvren vliegen
om schuim bedekten mond
wil het niet beroeren
de vochtige oevergrond.
Naar de harde bergen
hinnikt het zijn leed
om het doode water
dat langs zijn hoeven gleed.
Ay, mijn droevig paard
aan de beek verstard
paard der dageraad
met je sneeuwen smart.

DE SCHOONZUSTER:
Kom niet hier! Blijf buiten
sluit de vensterruiten
met der droomen bloemen
met der bloemen droom.

DE VROUW:
Nu slaapt mijn kleine zoon.

DE SCHOONZUSTER:
Nu rust ons kleine kindje.

DE VROUW:
Paard, mijn kind
heeft een veeren kussen.

DE SCHOONZUSTER:
Een wiegje van staal.

DE VROUW:
Een deken met lussen.

DE SCHOONZUSTER:
Slaap, mijn kindje slaap.

DE VROUW:
Ay, mijn groote paard
dat geen water lust.

DE SCHOONZUSTER:
Ga naar de bergen

blijf buiten
stoor niet mijn kindjes rust.

DE VROUW

(om zich ziende):

Mijn kindje slaapt in.

DE SCHOONZUSTER:
Mijn kindje rust uit.

DE VROUW

(zeer zacht):

Slaap, mijn leliebloem
omdat het paard daar zoo dorstig staat.

DE SCHOONZUSTER:
Slaap, mijn rozenbloem
omdat het paard daar nu weenen gaat.

(Zij brengen het kind weg. Leonardo komt op).

LEONARDO:
En het kind...?

DE VROUW:
Het slaapt...

LEONARDO:
Gisteren voelde het zich niet goed. Het heeft 's nachts gehuild.

DE VROUW

(vroolijk):

Vandaag is het als een dahlia. En jij? Ben je nog bij den hoefsmid geweest?

LEONARDO:
Ik kom er juist vandaan. Zou je het gelooven? Dat is nu al twee maanden dat ik hem telkens opnieuw laat beslaan en altijd weer verliest hij zijn ijzers. Ik geloof dat hij ze aftrapt tegen de steenen.

DE VROUW:
En kan het niet zijn dat je hem te veel gebruikt?

LEONARDO:
Nee. Ik heb hem bijna niet gebruikt.

DE VROUW:

Gisteren zeiden de buren me dat ze je gezien hadden, heelemaal aan het einde van de vlakte.

LEONARDO:
Wie heeft dat gezegd?

DE VROUW:
De vrouwen die de safraan plukken. Het verwonderde me. Was jij dat werkelijk?

LEONARDO:
Nee. Wat zou ik daar moeten zoeken in die woestenij?

DE VROUW:
Dat dacht ik ook. Maar het is waar dat het paard onder het zweet zat.

LEONARDO:
Heb jij dat gezien?

DE VROUW:
Nee. Maar mijn zuster.

LEONARDO:
Is zij bij het kind?

DE VROUW:
Ja, wil je een glas kwast om wat op te frisschen?

LEONARDO:
Als het water flink koel is.

DE VROUW:
Waarom ben je niet komen eten!...

LEONARDO:
Ik was bij de maaiers. Daar krijg je altijd wat mee.

DE VROUW

(terwijl ze de kwast klaar maakt, zeer teeder):

En betalen ze goed?

LEONARDO:
Het gewone loon.

DE VROUW:
Ik heb een nieuwe japon noodig en het kind moet een muts hebben met bandjes.

LEONARDO

(opstaand):

Ik ga naar hem kijken.

DE VROUW:
Pas op. Hij slaapt net.

DE SCHOONZUSTER:
Wie heeft in godsnaam het paard zoo laten loopen? Het ligt op de grond, heelemaal uitgeput met uitpuilende oogen, haast alsof het het einde van de wereld verwachtte.

LEONARDO

(scherp):

Ik.

DE SCHOONZUSTER:
Neem me niet kwalijk; het is jouw paard.

DE VROUW

(verlegen):

Hij was bij de maaiers.

DE SCHOONZUSTER:
Wat mij aangaat, ik ben op.

(Ze gaat zitten, pauze)

.

DE VROUW:
Je kwast. Is ze koud genoeg?

LEONARDO:
Ja.

DE VROUW:
Weet je dat ze om de hand gaan vragen van je nicht?

LEONARDO:
Wanneer?

DE VROUW:
Morgen. Binnen een maand is het bruiloft. Ik hoop dat ze ons ook zullen vragen.

LEONARDO

(ernstig):

Ik weet niet.

DE SCHOONZUSTER:
Ik geloof dat zijn moeder niet veel op heeft met het huwelijk.

LEONARDO:
Misschien heeft ze gelijk. Ze is voorzichtig.

DE VROUW:
Ik vind het naar dat je zoo denkt over een goed meisje.

DE SCHOONZUSTER:
Hij zal het wel zeggen omdat hij haar kent. Het is immers waar dat je drie jaar met haar hebt geloopen?

(Met een bedoeling).

LEONARDO:
Ik heb haar de bons gegeven.

(Tegen zijn vrouw):

Ga je nou huilen? Laat dat!

(Trekt haar ruw de handen voor het gezicht weg):

Laten we naar het kind gaan kijken.

(Ze gaan gearmd weg. Vroolijk en hard loopend komt het meisje binnen.)

MEISJE:
Juffrouw!

DE SCHOONZUSTER:
Wat is er?

MEISJE:
Weet u! De bruidegom is in de winkel geweest en hij heeft het mooiste gekocht wat er maar te krijgen was.

DE SCHOONZUSTER:
Kwam hij alleen?

MEISJE:
Nee, met zijn moeder. Zoo'n ernstige, weet u, zóó groot.

(Doet haar na):

Maar, wat een prachtige dingen!

DE SCHOONZUSTER:
Ja, die hebben geld.

MEISJE:
En die opengewerkte kousen die ze gekocht hebben, nee maar, dat waren kousen! Van die kousen waarvan alle vrouwen droomen. Moet u kijken, hier een zwaluw

(ze wijst op haar enkel)

, en hier een schip

(ze wijst op haar kuit)

en hier een roos

(ze wijst op haar dij).

DE SCHOONZUSTER:
Maar kind!

MEISJE:
Een roos met steel en blaren! Nee maar! En alles van zij.

DE SCHOONZUSTER:
Ja, daar komen twee goede kapitalen bij elkaar.

(Leonardo en zijn vrouw komen terug.)

MEISJE:
Ik kom om te vertellen wat ze allemaal koopen.

LEONARDO:
Dat gaat ons geen steek aan.

DE VROUW:
Laat haar toch.

DE SCHOONZUSTER:
Maar Leonardo!

MEISJE:
U moet niet boos zijn

(huilende af).

DE SCHOONZUSTER:
Wat heb je daaraan, om ruzie met de menschen te zoeken?

LEONARDO:
Ik heb u niets gevraagd.

(Gaat zitten).

DE SCHOONZUSTER:
Ook goed.

(Zwijgen).

DE VROUW

(tegen Leonardo):

Wat is er toch met je. Wat zijn dat voor gedachten die in je hoofd rondspoken.
Waarom laat je me zoo, zoo zonder iets te zeggen...

LEONARDO:
Hou op.

DE VROUW:
Nee. Ik wil dat je me aankijkt, dat je me het zegt.

LEONARDO:
Laat me met rust.

(Staat op).

DE VROUW:
Waar wil je heen? Jongen!

LEONARDO

(scherp):

Zal je nu zwijgen?

DE SCHOONZUSTER

(energisch, tegen haar dochter):

Zwijg maar!

(Leonardo af):

Denk aan het kind.

(Ze gaat weg en komt terug met het kind op haar armen. De vrouw is blijven staan, onbewegelijk.)

De heuvel af met gewonde pooten
de heuvel af, met bevroren manen

een zilveren dolk in zijn oogen gestoken
zoo ging het paard door de donkere lanen
omlaag naar de donker zwijgende vloed
sneller dan 't water
stroomde het bloed.

DE VROUW

(zich langzaam omwendende, als in slaap):

slaap, mijn leliebloem
opdat het paard eindlijk drinken gaat.

DE SCHOONZUSTER:
slaap, mijn rozenbloem
opdat het paard eindlijk weenen gaat.

DE VROUW:
Slaap, mijn kindje, slaap.

DE SCHOONZUSTER:
Ay, het groote paard
dat geen water lust.

DE VROUW

(dramatisch):

Ga naar de bergen, blijf buiten
stoor niet mijn kindjes rust.
Ay, die smart van sneeuw
paard van de dageraad.

DE SCHOONZUSTER

(huilend):

Mijn kindje slaapt in.

DE VROUW

(huilend en langzaam dichterbij komend):

Mijn kindje rust uit.

DE SCHOONZUSTER:
Slaap, mijn leliebloem.
omdat het paard daar zoo dorstig staat.

DE VROUW

(huilend, terwijl ze voorovergebogen leunt op de tafel):

Slaap, mijn rozenbloem
omdat het paard nu weenen gaat.

D o e k

Derde tafereel

(Interieur van de hofstede waar de bruid woont. Aan het einde een kruis van groote rose bloemen. Boog-deuren die door een kralengordijn met rose lussen afgesloten worden. Langs de wanden die van een hard en blank materiaal zijn, hangen ronde waaiers, blauwe kannen en kleine spiegeltjes.)

DE DIENSTMAAGD:
Gaat u binnen.

(Heel vriendelijk en vol gehuichelde nederigheid. De bruid en zijn moeder komen binnen. De moeder in eenvoudige zwarte dracht. De bruidegom in zwart fluweel

met een zware gouden horlogeketting):

Wilt u niet gaan zitten? Ze komen dadelijk.

(Af.)

(Moeder en zoon blijven onbewegelijk als standbeelden zitten. Langdurig zwijgen.)

DE MOEDER:
Heb je je horloge?

DE BRUIDEGOM:
Ja.

(Trekt het te voorschijn en bekijkt het.)

DE MOEDER:
We moeten op tijd terug zijn. Wat ver weg wonen die menschen!

DE BRUIDEGOM:
Maar de grond is goed.

DE MOEDER:
Goed; maar erg eenzaam. Vier uren loopen en geen huis, geen boom...

DE BRUIDEGOM:
Dat is de geestgrond.

DE MOEDER:
Je vader zou boomen geplant hebben.

DE BRUIDEGOM:
Waar geen water is?

DE MOEDER:
Dat zou hij wel hebben gevonden. In de drie jaren dat wij getrouwd waren heeft hij tien kersenboomen geplant.

(Zich in haar herinneringen verdiepend):

Dan nog de drie noteboomen bij de molen, een heele wijngaard en een plant die ze Jupiter noemen, zoo eentje die roode bloemen geeft die je dan kunt drogen.

(Zwijgen.)

DE BRUIDEGOM

(sprekende over de bruid):

Ik denk dat ze met haar spreken.

(De vader van de bruid komt op. Een oude man met glanzend wit haar. Het hoofd altijd gebogen. De moeder en de bruidegom staan op. Zij geven elkander zwijgend de hand.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Was de weg lang?

DE MOEDER:
Vier uur.

(Ze gaan zitten.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Dan heeft u de langste weg genomen.

DE MOEDER:
Ik ben een beetje te oud om langs het ravijn van de beek te gaan.

DE BRUIDEGOM:
Ze wordt gauw duizelig.

(Zwijgen.)

DE VADER VAN DE BRUID:
De oogst zal dit jaar goed zijn.

DE BRUIDEGOM:
Dat wordt ze zeker.

DE VADER VAN DE BRUID:
Toen ik nog jong was groeide er niks op deze grond. Ik heb haar moeten straffen, haast over haar moeten weenen om haar vruchten te doen dragen.

DE MOEDER:
Nu geeft ze genoeg. Je hoeft niet te klagen. En ik kom niet om iets van je te vragen.

DE VADER VAN DE BRUID

(glimlachend):

Jij bent rijker dan ik.

De wijngaarden zijn een kapitaal waard. Iedere struik een zilverstuk. Wat ik jammer vind is dat de gronden, begrijp je me - dat ze gescheiden zijn. Ik houd er van de dingen samen te voegen. De doren in mijn hart zijn die stukjes tuinland die mijn akkers in drie deelen verdeden en die ze me voor al het geld in de wereld niet verkoopen willen.

DE BRUIDEGOM:
Zoo gaat het altijd.

DE VADER VAN DE BRUID:
Ja, als we met twintig paar ossen jouw wijngaarden hierheen konden slepen en ze daar tegen de helling aanleggen. Wat een genot!

DE MOEDER:
Waarom.

DE VADER VAN DE BRUID:
Wat van mij is is van haar en wat van jou is is van hem. Daarom. Om het allemaal bij elkaar te zien. Omdat alles bij elkaar iets prachtigs is.

DE BRUIDEGOM:
En het zou minder werk kosten.

DE MOEDER:
Als ik dood ga kun je het eene stuk verkoopen en het andere daarvoor koopen.

DE VADER VAN DE BRUID:
Verkoopen! Verkoopen! Nee, kind, koopen! Het allemaal koopen. Als ik kinderen gehad had zou ik deze heele berg gekocht hebben, tot aan de beek toe. Want wel is het geen goeie grond, maar met de handen máák je haar goed, en omdat er niemand voorbij komt kunnen ze ook je vruchten niet stelen en zoo kun je rustig slapen.

(Zwijgen).

DE MOEDER:
Je weet waarvoor ik kom.

DE VADER VAN DE BRUID:
Ja.

DE MOEDER:
Nu, en...

DE VADER VAN DE BRUID:
Mij lijkt het goed. Ze zijn het eens.

DE MOEDER:
Mijn jongen héeft en kán.

DE VADER VAN DE BRUID:

Mijn dochter ook.

DE MOEDER:

Mijn jongen is mooi. Hij heeft nog geen vrouw gehad. Zijn eer is blanker dan een laken in de zon.

DE VADER VAN DE BRUID:

Wat zal ik je zeggen van de mijne... Staat om drie uur op, met de sterren. Ze spreekt nooit, zacht als wol, ze kent alle soorten borduurwerk en kan een touw doorbijten met haar tanden.

DE MOEDER:

God zegene haar huis.

DE VADER VAN DE BRUID:

God zegene het.

(Het dienstmeisje komt binnen met twee presenteerblaadjes. Op het eene glazen, op het andere flesschen met limonade.)

DE MOEDER

(tegen haar zoon):

Wanneer wil je trouwen?

DE BRUIDEGOM:
Volgende Donderdag.

VADER VAN DE BRUID:
De dag dat ze twee en twintig jaar wordt.

DE MOEDER:
Twee en twintig jaar! Zoo oud zou mijn oudste jongen zijn als hij nog leefde. Warm en mannelijk, zooals hij was, als de menschen geen revolvers hadden uitgevonden.

DE VADER VAN DE BRUID:
Daar moet je niet aan denken.

DE MOEDER:
Altijd denk ik eraan. Leg je hand op je borst.

VADER VAN DE BRUID:
Donderdag dus. Zoo is 't toch?

DE BRUIDEGOM:
Zoo is het.

VADER VAN DE BRUID:
Dan gaan de jongelui en wij met het rijtuig naar de kerk, omdat dat ver weg is en het gezelschap komt met hun eigen wagens en dieren.

DE MOEDER:
Goed.

(Het dienstmeisje gaat voorbij.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Zeg haar dat ze binnen kan komen.

(Tegen de moeder):

Het feest zal naar uw zin zijn.

(De bruid komt binnen. Haar handen hangen langs het lichaam, bescheiden houding met gebogen hoofd.)

DE MOEDER:
Kom wat dichterbij. Ben je tevreden?

DE BRUID:
Ja, mevrouw.

VADER VAN DE BRUID:
Je moet niet zoo ernstig zijn. Tenslotte wordt het je moeder.

DE BRUID:
Ik ben tevreden. Als ik ja gezegd heb is het omdat ik het meende.

DE MOEDER:
Natuurlijk.

(Pakt haar bij de kin):

Kijk me aan.

DE VADER VAN DE BRUID:
Ze is precies mijn vrouw.

DE MOEDER:
Werkelijk? Hoe mooi is ze! Weet je wat het beteekent om te trouwen, meisje?

DE BRUID

(ernstig):

Dat weet ik.

DE MOEDER:
Een man, kinderen, en voor de rest een muur van twee roeden lang.

DE BRUIDEGOM:
Heeft een mensch dan meer noodig?

DE MOEDER:
Nee. Allemaal moeten ze leven. Dat is het. Leven!

DE BRUID:
Ik zal mijn plicht doen.

DE MOEDER:
Hier zijn cadeautjes.

DE BRUID:
Dank u.

DE VADER VAN DE BRUID:
Zullen we niet iets gebruiken?

DE MOEDER:
Ik niet.

(Tegen haar zoon):

Jij misschien?

DE BRUIDEGOM:
Graag.

(Hij drinkt een glas limonade, de bruid ook.)

DE VADER VAN DE BRUID

(tegen de bruidegom):

Wijn?

DE MOEDER:
Die drinkt hij niet.

DE VADER VAN DE BRUID:
Nog beter.

(Zwijgen. Allen zijn opgestaan.)

DE BRUIDEGOM

(tegen de bruid):

Morgen kom ik.

DE BRUID:
Hoe laat?

DE BRUIDEGOM:
Tegen vijven.

DE BRUID:
Ik zal je verwachten.

DE BRUIDEGOM:
Als ik zoo van je weg moet wordt het me koud om mijn lichaam en is het of er een brok in mijn keel schiet.

DE BRUID:
Dat gaat over als we een keer getrouwd zijn.

DE BRUIDEGOM:
Dat zeg ik me ook.

DE MOEDER:
Laten we gaan. De zon wacht niet.

(Tot den vader):

Dus alles is in orde?

DE VADER VAN DE BRUID:
In orde.

DE MOEDER

(tot de dienstbode):

Adios, meisje.

DE DIENSTMAAGD:
Ga met God, heerschappen!

(De Moeder kust de bruid, dan gaan ze zwijgend weg.)

DE MOEDER

(in de deur):

Dag kind.

(De bruid antwoordt met een handgebaar.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Ik laat u uit.

(Af).

DE DIENSTMAAGD:
Ik ben teruggekomen om de cadeaux te zien.

DE BRUID

(scherp):

Laat dat!

DE DIENSTMAAGD:
Kom nou, kind, laat ze me zien.

DE BRUID:
Ik wil niet!

DE DIENSTMAAGD:
In ieder geval de kousen. Ze zeggen dat ze heelemaal geborduurd zijn. Maar kind toch!

DE BRUID:
Ik zeg je toch, nee!

DE DIENSTMAAGD:
Goeie hemel. Nou, mij is het goed. Het lijkt wel of je niet veel zin hebt om te trouwen.

(De bruid bijt haar woedend in de hand):

Au! Maar kind, meisje, wat is er met je? Is het dat je nu koningin af bent? Is er iets? Niets, immers. Kom laten we nou die cadeaux zien.

(Ze neemt de doos.)

DE BRUID

(haar bij de polsen grijpend):

Laat los!

DE DIENSTMAAGD:
Au! Kind!

DE BRUID:
Ik zeg dat je die doos loslaat!

DE DIENSTMAAGD:
Je bent sterker dan een man.

DE BRUID:
Heb ik soms geen mannenwerk gedaan? O, als ik sterk was!

DE DIENSTMAAGD:
Zoo mag je niet praten.

DE BRUID:
Zwijg, zeg ik je! Laten we over iets anders praten.

(Het tooneel wordt donker. Langdurig zwijgen.)

DE DIENSTMAAGD:
Heb je vannacht niet een paard gehoord?

DE BRUID:
Hoe laat?

DE DIENSTMAAGD:
Tegen drieën.

DE BRUID:
Waarschijnlijk een paard dat uit de stal geloopen is.

DE DIENSTMAAGD:
Nee, het droeg een ruiter.

DE BRUID:
Hoe weet je dat?

DE DIENSTMAAGD:
Omdat ik hem gezien heb. Hij stond stil onder jouw venster. Ik was er van streek van.

DE BRUID:
Was het mijn verloofde niet? Een paar keer is hij om die tijd voorbij gekomen.

DE DIENSTMAAGD:
Nee.

DE BRUID:
Heb je hem gezien?

DE DIENSTMAAGD:
Ja.

DE BRUID:
Wie was het?

DE DIENSTMAAGD:
Het was Leonardo.

DE BRUID

(luid):

Dat lieg je! Dat lieg je! Waarom zou hij hier komen?

DE DIENSTMAAGD:
Hij is gekomen.

DE BRUID:
Houdt je stil. Vervloekt zij je tong!

(Men hoort het geluid van een dravend paard.)

DE DIENSTMAAGD

(voor het venster):

Kijk, kom voor het raam. Was hij het?

DE BRUID:
Hij was het.

(Het doek valt snel)
EINDE VAN DE EERSTE AKTE

Tweede akte

Eerste tafereel

(De deel in het huis der bruid. Aan het einde een deur die naar buiten voert. Het is nog nacht. De bruid komt op in een geplooid witte onderkleeding, vol lussen en borduursel, met een wit lijfje. Zij heeft de armen in de hoogte. De dienstbode is eveneens in ondergoed.)

DE DIENSTMAAGD:
Hier zal ik je verder kappen.

DE BRUID:
Het is hier niet uit te houden van de hitte.

DE DIENSTMAAGD:
Ja, in deze streek wordt het zelfs bij de dageraad niet koeler.

(De bruid gaat op een lage stoel zitten en bekijkt zich in een handspiegeltje. De dienstmaagd kapt haar.)

DE BRUID:
Mijn moeder kwam uit een streek waar veel boomen groeiden. Van de vette grond.

DE DIENSTMAAGD:
Daarom was ze ook zoo vroolijk.

DE BRUID:
Maar hier kwijnde ze weg.

DE DIENSTMAAGD:
Dat is het noodlot.

DE BRUID:
Zooals wij allen wegkwijnen. De muren branden. Au! Kam niet zoo hard.

DE DIENSTMAAGD:
Dat is om die krul er beter in te krijgen. Ik wil dat ze over je voorhoofd valt.

(De bruid bekijkt zichzelf in de spiegel):

Wat ben je mooi! Ah!

(Kust haar hartstochtelijk.)

DE BRUID

(ernstig):

Ga door met kappen.

DE DIENSTMAAGD

(kammend):

Jij gelukkige, die een man zult omhelzen! Die hem kussen zal en zijn gewicht zal voelen.

DE BRUID:

Zwijg.

DE DIENSTMAAGD:

En het beste is, als je wakker wordt en hem naast je voelt liggen, als zijn adem over je schouder strijkt als de veeren van een nachtegaal.

DE BRUID

(luid):

Wil je nou eindelijk zwijgen?

DE DIENSTMAAGD:

Maar kind! Wat is dan eigenlijk een bruiloft? Een bruiloft is dat en niets anders. Dacht je soms dat het de dranken waren, of de ruikers? Welnee. Het is een stralend bed, met een vrouw en een man.

DE BRUID:

Dat mag niet gezegd worden.

DE DIENSTMAAGD:

Dat is iets anders. Maar vroolijk is het toch!

DE BRUID:

Of bitter.

DE DIENSTMAAGD:

De oranjebloesems wil ik hier vastmaken, van hier tot hier, zoodat de kroon blinkt op het kapsel.

(Past haar de oranjebloesems aan.)

DE BRUID

(bekijkt zich in de spiegel):

Geef hier.

(Ze pakt de oranjebloesems, bekijkt ze en laat het hoofd verslagen zinken.)

DE DIENSTMAAGD:

Wat beteekent dat nu?

DE BRUID:

Laat me maar.

DE DIENSTMAAGD:

Dit zijn toch geen uren om verdrietig te zijn!

(Hartelijk):

Kom, geef mij die bruidskroon.

(De bruid

gooit de bloesems weg):

Maar kind. Wie weet wat voor straf je over je zelf roept door wat je daar doet!
Omhoog dat voorhoofd. Wil je soms niet trouwen? Zeg het dan. Nu kan je nog terug.

(Staat op).

DE BRUID:
Nee, het is maar een vlaag, hoofdpijn, daar heeft iedereen soms last van.

DE DIENSTMAAGD:
Houdt je van je man?

DE BRUID:
Ja, ik houd van hem.

DE DIENSTMAAGD:
Zie je wel, dat staat vast.

DE BRUID:
Maar het is een groote stap.

DE DIENSTMAAGD:
Toch moet hij gedaan.

DE BRUID:
Ik ben immers al gebonden.

DE DIENSTMAAGD:
Nu zal ik je de kroon opzetten.

DE BRUID

(gaat zitten):

Maar vlug. Ze kunnen ieder oogenblik komen.

DE DIENSTMAAGD:
Het is minstens twee uren gaans.

DE BRUID:
Hoe ver is het van hier naar de kerk?

DE DIENSTMAAGD:
Vijf mijl door het ravijn, en het dubbele als je over de weg gaat.

(De bruid staat op en de dienstbode is opgetogen als ze haar ziet.)

DE DIENSTMAAGD:
Laat de bruid ontwaken

't Is de bruiloftsdag.
De kleuren van de regenboog
wachten op haar lach.

DE BRUID

(glimlachend):

Kom, laten we gaan.

DE DIENSTMAAGD

(kust haar geestdriftig en danst om haar heen):

Laat de bruid ontwaken
met haar bruiloftskroon
geen bloemen langs de beken
geen twijgen langs de kreken
zijn als zij zoo schoon.

(Er wordt geklopt).

DE BRUID:

Doe open. Dat zijn zeker de eerste gasten.

(Zij gaat haar kamer binnen. De dienstbode doet open en staat versteld.)

DE DIENSTMAAGD:

Jij!

LEONARDO:

Ja, ik. Goeie morgen.

DE DIENSTMAAGD:

De eerste!

LEONARDO:

Ben ik dan niet uitgenoodigd?

DE DIENSTMAAGD:

Dat wel...

LEONARDO:

Nu, daarom kom ik.

DE DIENSTMAAGD:
En je vrouw?

LEONARDO:
Ik ben met het paard gekomen. Zij komt over de weg.

DE DIENSTMAAGD:
Ben je niemand tegengekomen?

LEONARDO:
Een paar ben ik voorbijgereden.

DE DIENSTMAAGD:
Je rijdt het dier nog dood op die manier.

LEONARDO:
Als het dood is is het dood en basta!

(Zwijgen).

DE DIENSTMAAGD:
Ga zitten. Er is nog niemand op.

LEONARDO:
En de bruid dan?

DE DIENSTMAAGD:
Ik ga juist om haar te kleeden.

LEONARDO:
De bruid! Die zal tevreden zijn!

DE DIENSTMAAGD

(van onderwerp wisselend):

Hoe gaat het met het kind?

LEONARDO:
Welk kind?

DE DIENSTMAAGD:
Het jouwe.

LEONARDO

(zich herinnerende, als een slaapwandelaar):

Ah!

DE DIENSTMAAGD:

Brengen ze hem ook mee?

LEONARDO:

Nee.

(Zwijgen. Heel in de verte hoort men zingen.)

STEMMEN:

Laat de bruid ontwaken
't Is de bruiloftsdag!

LEONARDO:

Laat de bruid ontwaken
't Is de bruiloftsdag!

DE DIENSTMAAGD:

Dat zijn de gasten. Ze zijn nog ver.

LEONARDO

(opstaande):

Is de bruidskroon groot, die de bruid draagt? Nee? Ze moet niet al te groot zijn. Een beetje kleiner zal haar beter staan. En heeft ze de oranjebloesems al die ze op haar borst moet dragen?

DE BRUID

(komt binnen, nog altijd in onderkleeding, maar met de kroon van oranjebloesems op):

Die draag ik.

DE DIENSTMAAGD

(luid):

Wat wil je nog meer?

DE BRUID

(ernstig):

Waarom vraag je of ik mijn bloesems draag. Bedoel je daar iets mee?

LEONARDO:

Niet in het minste! Wat zou ik kunnen bedoelen?

(Dichterbij komend):

Jij, die me kent, weet dat het beste. Zeg zelf, wat ben ik voor jou geweest? Frisch je geheugen op. Maar niet meer dan twee ossen en een krot van een huis, dat is zoo goed als niets. Dáár zit de doren.

DE BRUID:

Waarom ben je gekomen?

LEONARDO:
Om je huwelijk te zien.

DE BRUID:
Ik heb het jouwe ook gezien!

LEONARDO:
Door jouw bekonkeld, door jouw eigen handen gemaakt. Mij kunnen ze doodslaan, maar ik laat niet op me spuwen. En het zilver dat zoo blinkt, dat spuugt soms.

DE BRUID:
Je liegt!

LEONARDO:
Ik wil niets zeggen, want ik heb warm bloed en ik wil niet dat alle heuvels hier mijn woorden hooren.

DE BRUID:
De mijne zouden sterker zijn.

DE DIENSTMAAGD:
Die woorden moeten ongezegd blijven. Jij hebt geen recht om te spreken over wat voorbij is.

(De dienstbode kijkt bijna met onrust naar de deuren.)

DE BRUID:
Je hebt gelijk. Ik zou heelemáál niet met je moeten spreken. Maar mijn bloed kookt dat jij hier komt om te spioneeren op mijn bruiloft en dat je met een bijbedoeling naar mijn kroon vraagt. Ga weg, en wacht op je vrouw bij de deur.

LEONARDO:
Wil je niet dat jij en ik praten?

DE DIENSTMAAGD

(woedend):

Nee. Jelui kunnen niet met elkaar praten.

LEONARDO:
Na mijn huwelijk heb ik nacht en dag loopen denken wiens schuld het was en iederen keer dat ik denk, komt een nieuwe schuld te voorschijn die de oude opvreet, maar een schuld is er altijd!

DE BRUID:
Een man die een paard heeft weet veel en kan veel doen om het een vrouw die in de eenzaamheid woont zwaar te maken. Maar ik ben trotsch. En daarom trouw ik. En ik ga me opsluiten bij mijn man van wie ik verplicht ben boven alles te houden.

LEONARDO:
Die trots zal je niet helpen.

(Komt nader.)

DE BRUID:

Kom niet dichterbij!

LEONARDO:

Er bestaat geen grooter straf dan die van zwijgen en verbranden. Wat heeft mij mijn trots geholpen, en dat ik je niet meer zag en dat ik nachten en nachten wakker lag? Niets immers! 't Hielp om het vuur nog feller te laten branden! Want jíj denkt dat de tijd genezing brengt, en dat de muren beschermen, maar dat is niet waar. Als de dingen in het diepste van je wortel schieten is er niemand die ze uitrukt.

DE BRUID

(bevend):

Ik mág je niet hooren. Ik mag je stem niet hooren. Het is alsof ik een flesch anijs leegdronk en in-

sliep op een bed van rozen. En ik sleep me voort, en ik weet dat ik verdrinken ga, en toch ga ik verder.

DE DIENSTMAAGD

(Leonardo bij de slippen van zijn jas grijpend):

Je moet meteen gaan!

LEONARDO:
Dit is de laatste keer dat ik met haar kan spreken. Wees maar niet bang.

DE BRUID:
En ik weet dat ik waanzinnig ben, en ik weet dat mijn ziel vergiftigd is van verlangen, en toch sta ik hier rustig naar hem te luisteren, om de bewegingen te zien van zijn armen.

LEONARDO:
Ik had geen rust voor ik je deze dingen gezegd had. Ik ben getrouwd. Trouw jij nu.

DE DIENSTMAAGD

(tegen Leonardo):

En trouwen zal ze.

STEMMEN

(nu dichterbij, zingende):

Dat de bruid ontwake
't Is de bruiloftsdag.

DE BRUID:
Dat de bruid ontwake!

(Zij holt naar haar kamer)

.

DE DIENSTMAAGD:
Daar heb je de gasten al.

(Tegen Leonardo):

Waag het niet om terug te komen bij haar!

LEONARDO:
Wees maar niet bang.

(Links af. Het begint dag te worden.)

EERSTE MEISJE

(binnenkomend):

Laat de bruid ontwaken
't Is de bruiloftsdag
laat de vedels klinken
steek uit de vensters de vlag.

STEMMEN:
Laat de bruid ontwaken.

DE DIENSTMAAGD

(met drukke bewegingen):

Dat ze ontwake
met bloeiende liefdes
bloesems gekroond.
Dat ze ontwake
en zich in lauweren
stralend vertoont!

TWEEDE MEISJE

(opkomend):

Dat ze ontwake
zuiver en schoon
als sneeuw op het pad
gelakte schoentjes
met zilveren gespen

en om haar slapen
van jasmijn het blad.

DE DIENSTMAAGD:
Ay, mijn herderin
laat de maan nu opgaan.

EERSTE MEISJE:
Ay, mijn herdersknaap
werp je hoed in d' olijven
daar waar geen mensch haar meer raapt!

EERSTE KNAAP

(opkomende, zwaaiende met zijn hoed):

Laat de bruid ontwaken
reeds komen door het veld
de gasten voor het bruiloftsmaal
ze dragen ruikers van dahlias
en brooden van gloria.

STEMMEN:
Laat de bruid ontwaken!

TWEEDE MEISJE:
Hoe draagt de bruid
haar kroon zoo stout
de bruidegom vangt haar
met lasso's van goud.

DE DIENSTMAAGD:
Waarom kon de bruid niet slapen
wat voor zoet's zat er in die flesch?

DERDE MEISJE

(opkomend):

Daar waar de sinaasappels gloeien
zal de bruid met de bruidegom stoeien
en geeft hij haar kleed en mes.

(Drie genoodigden komen binnen):

EERSTE KNAAP:
Waak op mijn duifje
de dageraad verjoeg reeds
klokken van schaduw.

GAST:
De bruid, de blanke bruid
vandaag nog een jonkvrouw
en morgen een vrouw.

EERSTE MEISJE:
Kom uit, o bruid
met je sleep van zij.

GAST:
Kom uit, o bruid
dat het dauw op ons regent
als een morgen in de Mei.

EERSTE KNAAP:
Sta op, sta op, o schoone bruid
sinaasappelsap stroomt de hemel uit.

DE DIENSTMAAGD:
Granaatappels aan iedre tak
de boomen wuiven over 't dak

in iedere appel een cupido
die roept hoera voor de bruid, hojo!

STEMMEN:
dat de bruid ontwake.

EERSTE KNAAP:
't Is de bruiloftsdag.

GAST:
't Is de bruilofstdag
hoe schoon zal de bruid nu zijn
ze gelijkt op een bloem uit de bergen
op de vrouw van een kapitein.

DE VADER VAN DE BRUID

(opkomend):

de vrouw van een kapitein
zal de bruid van de bruidegom zijn,
daar komen zijn ossen de schat reeds halen.

DERDE MEISJE:
Zoo'n gouden bruidegom
kan de schat wel betalen
aan zijn voeten hechten zich
de lelies der dalen.

DE DIENSTMAAGD:
Ay, gelukkig kind.

TWEEDE KNAAP:
Laat de bruid ontwaken.

DE DIENSTMAAGD:
Ay, mijn schoone kind.

EERSTE MEISJE:
Het bruiloftsfeest roept ons reeds door de ruiten.

TWEEDE MEISJE:
naar buiten de bruid nu.

EERSTE MEISJE:
naar buiten, naar buiten!

DE DIENSTMAAGD:
Laat de klokken alom luiden.

EERSTE KNAAP:
Hier met de bruid, naar buiten, naar buiten!

DE DIENSTMAAGD:
Als een stier in d'arena met felle horens
treedt de bruiloftsdag in den dag naar voren.

(De bruid verschijnt, ze draagt een zwart kleed met smalle heupen en een lange sleep van geplisseerd gaas met zwaar borduursel. Op het haar dat over haar voorhoofd valt, draagt ze de kroon van oranjebloesems. De guitaren klinken. De meisjes kussen de bruid.)

DERDE MEISJE:

Met wat voor reukwater heb je je lichaam gewreven?

DE BRUID

(lachende):

Met geen enkel.

TWEEDE MEISJE

(haar kleed bekijkend):

Zoo'n stof vindt je nergens meer.

EERSTE KNAAP:

Hier is de bruidegom!

DE BRUID:

Salud!

EERSTE MEISJE

(een bloem achter het oor stekend):

De bruidegom

lijkt op een zonnebloem.

TWEEDE MEISJE:
Een zoete wind van rust
heeft zijn beide oogen gekust.

(De bruidegom gaat naast de bruid staan.)

DE BRUID:
Waarom heb je die laarzen aangetrokken?

DE BRUIDEGOM:
Omdat ze vroolijker staan dan de zwarte.

DE BUURVROUW

(komt op en kust de bruid):

Salud!

(Allen spreken opgewonden.)

LEONARDO

(komt op, als iemand die zijn plicht wil doen):

Op de morgen van de bruiloft
reiken wij de bruidskroon u.

DE VROUW VAN LEONARDO:
Dat het zonlicht van jouw oogen
zeegne onze velden nu.

DE MOEDER

(tot den vader):

Zijn die ook gevraagd?

DE VADER VAN DE BRUID:
Ze zijn familie van ons. Vandaag is een dag van vergiffenis!

DE MOEDER:
Ik zal dulden, maar vergeven kan ik niet.

DE BRUIDEGOM:
Het is een genot je zoo te zien, met de bruidskroon.

DE BRUID:
Laten we nu vlug naar de kerk gaan!

DE BRUIDEGOM:

Heb je zoo'n haast?

DE BRUID:

Ja. Ik wil jouw vrouw zijn en alleen met jou en geen andere stem meer hooren dan de jouwe.

DE BRUIDEGOM:

Dat wil ik ook.

DE BRUID:

En geen andere oogen meer zien dan de jouwe. Ik wil dat je me zoo krachtig omhelst dat ik me niet meer van je los zou kunnen maken, zelfs al zou mijn moeder uit haar graf opstaan en me roepen.

DE BRUIDEGOM:

Ik heb sterke armen. Ik zal je veertig jaar lang niet meer loslaten.

DE BRUID

(dramatisch, zijn arm grijpend):

Voor altijd!

DE VADER VAN DE BRUID:

Laten we vlug gaan. Iedereen naar zijn wagens en zijn dieren. De zon is al op.

DE MOEDER:

Wees voorzichtig. Dat we geen noodlottig uur kiezen!

(De poort op den achtergrond gaat wijd open. Men begint weg te gaan.)

DE DIENSTMAAGD

(weenend):

Vergeet niet, blanke maagd
die dit huis verlaat

dat je als een sterre
te blinken staat.

EERSTE MEISJE:
Rein van lichaam en kleeding
gaat zij naar 't huwelijksfeest.

(Allen gaan weg).

TWEEDE MEISJE:
Nooit is er in de kerk nog
een schooner bruid geweest.

DE DIENSTMAAGD:
Nooit strooide de wind zoovele
bloemen op 't pad voor het feest.

DERDE MEISJE:
Ay, welk een reine bruid.

DE DIENSTMAAGD:
De wind breidt in het morgenlicht
haar bruiloftskleeding uit.

(Af. Men hoort de muziek van guitaren, trommels en tamboerijnen. Leonardo en zijn vrouw blijven alleen achter.)

VROUW:
Laten we gaan.

LEONARDO:
Waarheen?

VROUW:
Naar de kerk. Maar ik wil niet dat je met het paard gaat. Je komt met mij mee.

LEONARDO:
In de wagen?

VROUW:
Hoe anders?

LEONARDO:
Ik ben niet de man om in een wagen te rijden, die gaat me te langzaam.

VROUW:
En ik ben niet de vrouw die zonder haar man naar een bruiloft gaat. Ik kan niet meer.

LEONARDO:
Ik ook niet.

VROUW:

Waarom kijk je zoo? Er steekt een doorn in ieder van je oogen.

LEONARDO:

Laten we gaan.

VROUW:

Ik begrijp het niet meer. Maar ik denk en denk en wil niet meer denken. Ik weet maar één ding. Van mij heb je genoeg. Maar ik heb een kind van je. En een tweede is op komst. Laten we loopen. Anders ga ik hier niet weg.

(De stemmen verwijderen zich.)

STEMMEN:

Vergeet niet, blanke maagd
die dit huis verlaat
dat je als een sterre
te blinken staat.

VROUW

(weenende):

dat je als een sterre
te blinken staat!

Zoo ben ik ook eens uit mijn huis gegaan. Dat de heele natuur

me één groote bruiloft toescheen.

LEONARDO

(opstaande):

Laten we gaan.

VROUW:
Maar mèt mij!

LEONARDO:
Goed.

(Zwijgen):

Vooruit dan.

(Zij gaan.)

L a n g z a a m d o e k

(Slot volgt)

De Tibetaanse moeder
Door Willem van Doorn

Voor Tony de Ridder

Ballade van vroomheid

‘Zoon!... Tsong-Khapa!... je trekt weer naar Hindostan, -
Hindostan, 't Heilige Land, -
Breng je nu mee waar je moeder naar hunkert,
Breng je m'n wens in je hand?
Zul je me brengen het tweemaal beloofde
Reliek voor de nis in m'n wand?

'k Wou 't knielend vereren en biddend aanschouwen,
En horen onzichtbre muziek;
'k Wou d'aarde vergeten en èlders me weten,
Omwuifd van onzichtbare wiek!
Zoon!... Je reist naar het Heilige Hindostan, -
Breng mij 'n heilig reliek!’ -

‘Moeder, - vér is het Heilige Hindostan;
Hachlijk zijn engte en kloof; -
Adem stokt op de duizlige steilten;
Holen zijn krochten van roof!
Hangbruggen zwiepen, de Tsangpo davert
Oren en hersens ons doof!

Moeder, de wegen zijn moeizaam in Hindostan;
't Woud is 'n walm, die verduft;
't Zand is 'n gloed, die de aadren doet koken;
Gloed, waarin denken versuft!
Maar 'k zweer 't: in m'n ziel zal ik griffen uw hunkeren:
'k Zweer het, wankel noch wuft!’

Tsong-Khapa reed naar het Heilige Hindostan, -
   Sneeuwdood wolkt' om z'n yak;
't Muildier droeg 'm langs richel en steilte, -
   Glipdood loerd' op 'n smak;
Hij reet zich, wrong zich, door djongel-lianen:
   Worgdood van ceders aan wrak.

Martlende wegen voerden door Hindostan, -
   Grof was het geld voor z'n waar;
Zandstorm schroeide 'm de wimpers van d'ogen. -
   't Koopmanshoofd bleef klaar; -
Maar de Eed, onder wegstof en cijfers bedolven,
   Woog 'm geen veer en geen haar.

En nu ging het huiswaarts, huiswaarts uit Hindostan,
   Terug naar het eigene land!
Kreunende koelies torsten z'n balen,
   Achter hem bluste zich 't zand.
Achter 'm verzonken de djongelspelonken,
   En hangbrug en dreigende rand...

Vóór hem lokten de richels en steilten;
   't Grensfort, schut tegen roof.
Neer van de glooiïngen bliezen de winden
   Sneeuw, die hij hijgende snoof.
Sneeuwlucht, droogtelucht, reine lucht, hoogtelucht
   Heelden wat blind was en doof.

't Fort, één starre profetenvermaning,
   Rees, en verweet 'm z'n schuld;
Rees en sprak van 'n hunkrende moeder,
   Hartewens, nimmer vervuld; -
Rukte 't gordijn van 't komende weerzien,
   Toonde wat verte verhult...

(Hier is Tsong-Khapa, terug weer uit Hindostan,
   Terug uit het Heilige Land -
Zonder 't reliek, waar z'n moeder naar hunkert;
   Met niets voor de leegt' in de wand!
Kinderplicht, mannewoord, alles vergeten,
   Nooit aan beloften gestand...)

Juist blies 'n windstoot kaalt' in de sneeuwlaag, -
Dunne laag, poeierig licht, -
Wees Tsong-Khapa iets wits aan de wegkant,
Sperde 'm 't peinzend gezicht: -
'n Hondeskelet, bleek, los in z'n delen,
Kakebeen, wervel, gewricht...

Hij liet voor zich uitgaan dragers en drijvers, -
(Ze zongen om 't eind van hun taak),
Toen, schichtige ogen, plotseling bukken, -
'n Steen, 'n geklik, 'n gekraak -
'n Melkwitte tand in 'n rukkende hand,
En 'n schop voor de rest van de kaak...

Ha!... hij kon z'n moeder in 't oog zien,
Fier aan 't eind van de tocht!
In z'n tas, in teerblauwe zijde gewikkeld,
Sliep het kleinood dat ze zocht!
Daar was geen reliek ooit blanker of gaver, -
Hij had niet in 't wilde gepocht!

‘Zoon, - Tsong-Khapa, terug weer uit Hindostan!
Heb je 't beloofde reliek?
Kan ik nu wijden m'n nis, die zo leegstaat?
Knielen bij Eeuwge Muziek?
Aarde vergeten en Elders me weten,
Omvaamd door Onzienlijke Wiek?’ -

‘Moeder, hier ben ik, veilig uit Hindostan,
Veilig in 't ruime Tibet!
't Kindergeweten liet niets me vergeten;
Eed aan 'n Moeder is wet!
Hier is het reliek, 't is de tand van 'n Boeddha,
Gaafwit, zonder 'n smet!’

Ze nam het met bevende, koestrende vingers;
Ze legde 't met schreiende dank
Tussen twee lichten op zilvren altaartje,
En 't Groette haar, stralend en blank.
Ze viel op de knieën voor 't wond'r in de muurnis,
Biddend, met staamlende klank.

Ze riep de geburen, ze haalde vriendinnen, -
Die knielden en baden als zij;
Aan d'aarde onttogen in 't wierookoffer,
Roerloze schimmen in rij.
En kleurige priesters kwamen en knielden,
En monniken, zwart in d'r pij...

En vreemden die 't hoorden, - uit allerlei oorden
Brachten z'in eindloze stoet,
Uit Westen en Oosten en 't poolverre Noorden,
Ziek lichaam, bitter gemoed;
En ze knielden om zegen, en gingen hun wegen,
Huiswaarts, genezen en goed.

Nooit was de muurnis zonder devotie,
Nooit zonder wierook of licht!
Steeds weer brandde vernieuwing van vroomheid
Zich weg voor 't wondre Gezicht!
En eenmaal stond er 'n Man-in-bezieling,
En sprak, en het was 'n gedicht...

En was er geen ander, steeds was er de Moeder,
En gaf zich aan het reliek -
Als vrouw die vereerde, die vroom zich verteerde,
Die smolt bij d'onzichtbre Muziek -
En steeds was de aarde haar minder van waarde,
En dierder 't Onzichtbre Gewiek.

Maar eens, alleen, in aanbidding verzonken,
Met spreiende handen geknield,
Bléef ze aldus, tot de wierook verwaasde,
Geen lamp meer z'n olie behield, -
Zeeg ze, - zakte ze lager en lager,
En lag daar, koud en ontzield.

Haar zoon kwam binnen, Tsong-Khapa de koopman, -
Hij raakte haar voorhoofd en hand;
Hij riep de bedienden, geburen, vriendinnen;
Ze staarden van 't lijk naar de wand:
De nis was één licht, 'n vreemd-stille glorie
Vloot uit de hondetand.

In Parijs[1)]
Door Cola Debrot
I

Zuster Goudron, een van de jongste verpleegsters van de Parijsche Vrouwenkliniek Ste-Anne, luisterde naar haar eigen stappen, terwijl zij zich met den brief, witglanzend in haar hand, haastte door de lange gang, reeds donker in den avondschemer. Nu en dan streek zij zich met het gebaar, waarmee sommige vrouwen de stof der zonde van zich afvegen, over haar voorschoot, hellichtend als de envelop, die de andere hand ver van het jonge lichaam afhield. De helle slagen van haar zolen doofden. Haar vingerknokkels klopten op het deurpaneel, dat, precies in het midden als een grafzerk, bedrukt was met de letters: Dr. Redin. Zij klopte nogmaals, ook ditmaal kwam geen antwoord. Binnen de kamer, die zij aarzelend betrad, werd zij opgenomen in een verrassende nevel, waarin het rose van den schemer zich vermengde met het groen teruggekaatst door de boomen, die met hun kruinen zwiepten en schudden voor de ramen. Deze wisseling van kleur, van de donkere gang naar de kamer met de open ramen, herinnerde haar aan een roos, waaraan zij eens geroken had temidden van de stoffige bedompte lucht van een derde klas-wachtkamer, waarin zij lang had zitten wachten op iemand, die maar niet kwam. Zij keek weer om zich heen. De toover was verbroken.

De naakte werkelijkheid bracht de kaalheid aan het licht van de officieele meubileering, die wel bijeengegaard leek uit veilinglokalen: het hooge buffet, waarop geen champagneglazen glinsterden, maar waarop nu boekdeelen, beplakt met bibliotheek-etiketten L67, H31, 78K, slap en vermoeid tegen elkaar aanleunden; het bureau-cylindre,

1) Uit de roman ‘Señorita Campbell’, verschijnend bij J.M. Meulenhoff.

waarvan de klep half openstond; de tafel in het midden van de kamer, voorzien van een kleed, dat gelijkenis vertoonde met dat op het divanbed, dat op zijn beurt weer gemakkelijk kon worden verwisseld met het tapijt op den vloer. De intimiteit van de spullen, door den tegenwoordigen bewoner hier medegebracht - een bizonder fraai vouwmes op het bureau, de helle omslag van een eigen boek op de tafel, eenige behagelijk zachte kussens op het divanbed - teekende slechts flauw verzet aan. De jonge verpleegster plaatste zich voor een foto aan den wand, waarop Dr. Redin stond, in een jeugdiger uitgaaf, met vrienden in een tropisch landschap. Palmen... palmen. Zuster Goudron droomde voor zich uit; zij zou wel graag, evenals Dr. Redin, in de tropen geboren zijn. Alleen maar om den droom... Dan was het of zij den afwezigen Dr. Redin dicht aan haar oor hoorde grinniken, nu zij voor een teekening stond, voorstellend het verwaaide gezicht van een bohémien anno 1880, met een sigaret tusschen de lippen, die behalve weemoedig ook buitengewoon dik waren. Men mocht vermoeden, dat de teekening daar vastgeprikt was alleen om het eigenaardige onderschrift ‘rêvons toujours, ça coute rien, le bout d'un téton dans les dents’. Naar het plafond van het hooge appartement opkijkend, werd zij, misschien wel door de onbereikbare hoogte van de zoldering, opeens pijnlijk bevangen door de eenzaamheid van deze kamer, waarin de palmdroomen en de grap om de ‘bout d'un téton’ een groot medelijden bij haar wakker riepen voor den dokter, die hier zijn jonge jaren sleet. Zij strekte haar armen uit, geeuwde van verveling en van wellust, die zich onverhoeds in de vlaag van verveling mengde, om vervolgens een weemoedige zucht te slaken, toen haar armen machteloos langs haar zijde terugvielen.

Op het bureau rinkelde de telefoon, kort en heftig. Van den schrik sprong zij eerst naar het buffet, dan naar den divan, toen pas naar het bureau. Daar nam zij manmoedig den hoorn op. De welbekende stem van den directeur van Ste-Anne sprak aan den anderen kant: ‘Redin?’

- Neen, dokter Redin is hier niet.’
- Wie is U dan?’
- Zuster Goudron.’

- Wie?'

- Zuster Goudron van Zaal Vijf', antwoordde zij nadrukkelijk.

- O', klonk het op den toon van iemand, die kennis neemt van mededeelingen, die hem geen belang inboezemen en die bij hem, juist door de tegenstelling tusschen hun onbelangrijkheid en de klem, waarmee zij worden uitgesproken, een onbedwingbaren lachlust opwekken, hoezeer hij er zich ook rekenschap van geeft, dat de nadrukkelijkheid niet den inhoud van de uitgesproken zinnen betreft, maar integendeel beoogt te doen uitkomen, dat deze inhoud er op het oogenblik ook werkelijk niet toe doet. Bedremmeld keek Zuster Goudron in de donkere spreekbuis van de telefoon, terwijl in haar ooren de spottende stilte nazoemde.

- O... o... o', herhaalde de stem aan den overkant, als napeinzend, met afnemende kracht. Toen werd de verbinding verbroken, het kraakte in haar ooren. Wel legde ook zij den hoorn neer. Niettemin bleef zij haar houden in haar greep, die nu eens vaster dan weer zachter klemde, terwijl haar oogen voor zich uitpeinsden. Zij wierp een blik op het handschrift op de envelop: dikke zwarte letters; de onleesbaarheid van den naam van den afzender was niet zoozeer aan het schrift, dat vrij duidelijk was, te wijten, als wel aan de vormovereenkomst van de opvolgende letters; blijkbaar bestond de naam uitsluitend uit r's, n's, i's en u's. 'Misschien is het toch belangrijk.' Reeds vroeg zij door de telefoon: 'Is Dr. Redin op de verloskamer?'

Zij wierp een laatsten blik in de verlaten kamer, keerde terug om wat bladen op het bureau te schikken, wierp een aller-, allerlaatsten blik en snelde toen weer door de lange, leege gangen. In de verte hoorde men een deur dichtslaan: ook hoorde zij het rinkelend kletteren van de metalen instrumenten, waarmede de vrouwenartsen hun beroep, althans voor een deel, uitoefenen. Zij trok ten eigen pleiziere een griezelig gezicht: tangen, lepels en haken in je onderbuik. Oef... Aan haar lijf geen polonaise! Zij lachte, tegelijk terugschrikkend voor haar eigen onverwachte straatmeidenlach en voor de grofheid van de gedachten, die haars ondanks uit haar opwelden.

Even later had zij het vertrek bereikt, bestemd voor de jonge

medische verlossers, die de wacht hadden en zich daar zoet hielden met het lezen van zoo niet immer ernstige, dan toch steeds zeer nauwkeurige zwangerschapsgeschiedenissen of ook wel, in uren van schaarsche baringen, met vroolijker romans. Van dit vertrek uit bereikte men de eigenlijke verloskamer door een breede boogopening. Voor de boogopening stond een scherm, zoodat uit de verloszaal alleen het felle licht over het scherm heen tot hier doordrong, een licht zoo fel, dat het herinnerde aan op volle kracht werkende machinekamers, vooral in oogenblikken, dat er stilte heerschte, omdat de stilte in onze ooren zoo gemakkelijk overgaat in het bijna onhoorbare zoemen van motoren, gebouwd volgens de nieuwste technische vindingen. Wanneer een vrouw in barensweeën een gil slaakte, kon men het er voor houden, dat het een arbeider was, wien een ramp, de verbrijzeling van een arm of het meegesleept worden door een vliegwiel, was overkomen.

Bij het betreden van het kleine vertrek keek Zuster Goudron tegen den rug van den man in witte jas, die stond te bladeren in paperassen op het bureauministre dat, met de tafel in het midden, en eenige witgeverfde kasten, waarvan er een stormachtig opensloeg, toen de deur werd gesloten, de eenige meubileering van deze zitkamer vormde. De figuur keerde zich niet om bij het nieuws van den brief; alleen stak hij zijn hand naar achter, het was eerder of hij die op zijn rug legde. Zuster Goudron schoof behoedzaam den brief in de open hand, die daarop dichtkneep, nog even op den rug talmde, maar toen, terwijl de andere hand voortging te bladeren in de paperassen, zoo hoog geheven werd, dat Dr. Redin van den afzender kon kennisnemen. De brief verdween daarna, ongeopend, ongelezen in een zijzak. Aan Zuster Goudron, die achter zijn rug was blijven doorpraten, antwoordde hij: ‘Zoo, zoekt de directeur mij? Ik zal hem opbellen. Nee, ik ga persoonlijk naar hem toe. Altijd dat getelefoneer, het tuit je in de ooren. Heb je daar ook soms last van? Neen zeker, je bent nog jong. Dadelijk doe ik de wacht over. Dan ga ik naar hem toe. Dat tuiten vind ik onaangenaam.’ Zuster Goudron, wist Redin, kon soms zoo stilletjes uit een kamer verdwijnen, dat het te bezien viel, of hij, nu hij zich omdraaide om zich naar

de verloskamer te begeven, haar in de vragende oogen zou peilen dan wel alleen in de leege ruimte zou kijken. Het laatste bleek het geval. Zuster Goudron was spoorloos opgelost in de ledige ruimte. Langs het scherm schuivend, oppassend, dat het niet door een onvoorzichtige stoot omkantelde, begaf hij zich naar de verloskamer om zich te vergewissen, dat alles in orde was, nu hij de wacht zou overdoen. Het gekerm van een vrouw in barensweeën drong tot hem door. Het was bed II, evenals de andere bedden door twee schermen van de overige ruimte afgescheiden. De vrouw zweeg, terwijl hij haar aankeek, het spartelen als van een stout kind hield op, de bultig door de knieën opgetrokken lakens effenden, de beenen lagen weer slap op het bed; alleen de wijder en nauwer wordende pupillen verrieden den doodsangst, die niet afliet. Redin kweet zich van zijn plicht, hij sprak de vereischte troostwoorden. In bed V strekte een vermoeide, maar verheugde vrouw haar arm naar hem uit om hem de hand te drukken: ‘Ik ben zoo blij, dat het voorbij is. Ik ben U zoo dankbaar, dokter...’ Hij wilde zeggen, dat het niet anders dan zijn plicht was, maar zweeg bij de gedachte hoe prettig de illusie, dat hij in een persoonlijke verhouding tot haar stond, voor haar mogelijk was. Tegenover bed V stond een verpleegster het pasgeboren kind boven een tafel in te smeren. Verpleegster en kind vormden zoozeer een geheel, dat de trekken en gezichtsuitdrukking van de verpleegster in het geheel niet werden opgemerkt nu het andere onderdeel van deze eenheid, het kind, de wonderlijkste grimassen trok. Het spuwde met overtuiging de eerste indrukken van de wereld van zich af.

- Een jongen?’ vroeg Redin.

- Neen, een meisje’, antwoordde de verpleegster.

- Over 20 jaar of nog eerder is het gepromoveerd van die tafel daar naar dit bed hier’, zei Redin wijzend van het kind naar de moeder.

- Een langen tijd om zoo'n korten afstand af te leggen’, riep ineens de moeder met een gillende lach, zoodat de zuster haar werk staakte en bedenkelijk opkeek naar de vrouw, zich afvragend of de ruwe lach een loszinnig karakter dan wel uitsluitend goedlachsche ondeugendheid verried.

Redin, die de oogopslag volgde van de verpleegster, wier goed- en afkeuring hij ook gelezen had aan eenige nerveuze trekkingen van de lippen, wendde zich af, toen haar oogen de zijne ontmoetten. Van de klok, die midden aan den langen wand tegenover de bedden hing, stond de minuutwijzer reeds drie strepen over XII. De wijzer trilde even en viel toen op de volgende streep. Redin, die achter het scherm terugschoof, zag met voldoening dat zijn opvolger, even wit van jas als iedereen in dit gebouw, reeds gebogen stond, gelijk hijzelf eenige minuten tevoren, over de statussen op de tafel.

- Is er iets bijzonders?' vroeg de collega, die zich thans evenmin omdraaide als Redin daarstraks bij het binnenkomen van Zuster Goudron. Deze hebbelijkheid van het met den rug naar anderen staan is aan vele zakelijke maar vooral would-be zakelijke menschen eigen. Sommigen schokken daarbij met de schouder, anderen wiegen van links naar rechts als de mast van een zeilschip, weer anderen omstrengelen het eene been met het ander, alsof zij wilden laten zien, dat zij ook op één been met den rug naar je toe kunnen staan. Redin's collega kuchte enkele malen; na iedere kuch wreef hij zich over den nek, alsof het fatsoen voorschrijft dat men, met den rug naar een ander gekeerd, bij het hoesten de hand niet naar den mond, maar naar den nek brengt. Nog anderen krabben in de lendenen, en nog lager.

- Neen', antwoordde Redin tenslotte.

- Ik heb op de Boulevard des Italiens uitstekende schoenen gekocht. Goedkoop...'. Redin bevond zich reeds op de gang, terwijl de collega voortging met praten. 'Natuurlijk zijn het Japansche schoenen. Evidemment. Wie doet me wat? "La patrie" zeker. Gaat het erom de Fransche industrie te begunstigen, dan moet men beginnen met onze salarissen te verhoogen. Of is de kinderfabricage minder belangrijk dan de productie van tandenborstels! Men zal mij tegenwerpen, dat ik deze kinderen niet zelf heb verwekt. Maar de tandenborstels worden evenmin verwekt. Het gaat alleen om het leiden van de natuur. Wij hebben er om zoo te zeggen alleen maar de hand in. Wij, die voor ons dagelijksch brood toucheeren, zelfs letterlijk.'

Verrast door de stilte achter zich, draaide hij zich ineens om en zei: 'Verrek, ben je al weg, Redin?' om zich weer in zijn

papieren te verdiepen, geërgerd omdat hij noodeloos had staan kletsen; het was nu eenmaal zoo met hem gesteld, dat hij dadelijk begon te ratelen, zoodra een mensch in zicht kwam; nauwelijks was hij alleen, of er trad behalve in zijn mond, ook in zijn ziel een doodelijke stilte in.

- Ik ben ditmaal even stil uitgeknepen als zuster Goudron,' dacht Redin, die op de gang liep. 'Die man wordt vervelend met dat eeuwige praten.' De gang strekte zich eindeloos voor hem uit, aan beide zijden de witte deuren, tot crême verschoten in den loop der tijden. Zijn voetstappen klonken luid tusschen twee groote stilten, twee ware Sahara's zonder geluid, totdat de stilte achter hem eensklaps vervuld raakte met het drukke ratelen van wielen: een zieke wordt vervoerd. Welke pijnen en ongemakken heeft nu die weer te doorstaan! Arm menschdom, geplaagd door oorlog, hongersnood en pest! Toen liep hij den hoek om, aan zijn rechterhand zetten zich de deuren voort, maar aan zijn linker opende de wand opeens met vensters, lang als uit de kathedralen der gothiek, met dat koele, bijna kille glas, waarin het daglicht nabrandde en warrige takken dropen. Het verlangen steeg gebiedend in hem op hier te blijven staan, voor immer, met de ellebogen op het kozijn, uitkijkend naar het sterven van den dag of, eerder nog, naar het vormelooze, waarin sommige menschen bij voorkeur staren. Toen hij zijn stappen niet inhield, maar ze integendeel verhaastte, en met opzet aan zijn innig verlangen niet voldeed, welde in hem op een haat zoo groot, dat hij zijn oogen sloot, om des te dieper genot uit deze opwelling te puren. Na een dergelijk genot moeten wij de oogen tweemaal openen aleer wij ons weer in de gewone werkelijkheid bevinden. De eerste maal openen wij de oogen, d.w.z. de oogleden, maar wij zijn nog blind als pasgeboren dieren. De tweede maal zijn het onze werkelijke oogen, die opengaan, wij nemen weer de wereld in ons op. Toen dat gebeurde stond Redin reeds in de kamer van den directeur, wiens gezicht, dat hij recht en face zag, omdat men in deze kliniek slechts tusschen rug en en face de keuze had, even plechtstatig in de ruimte hing als de portretten van de beroemde gynaecologen, die van de wanden af den binnenkomende aankeken met de deftigheid van de voormalige aapjeskoetsiers, voorzien van groote snorren, hooge

boorden en stalen brilgarnituren. Wel zat de directeur daar erg stil, maar in zijn vuisten, die ver voor hem op tafel lagen, zoodat zij overmatig groot leken, bijna even groot als zijn hoofd, begon zich eenig leven te vertoonen; zij bewogen zich zacht op en neer in het polsgewricht, zooals bij menschen, die met hun vuisten of handen hun woorden onderstrepen. En werkelijk, daar klonken ook de woorden: 'Collega...' zei hij, glimlachend wat hij altijd deed als hij een jongere collega met dien naam vereerde. 'Collega, het spijt me U te moeten verzoeken Uw vacantie wat uit te stellen. Ja, ja, ik begrijp, dat U weer eens graag een maandje zou doorbrengen in de tropen, waar U tenslotte vandaan komt. Ja, ja, men vergeet nooit zijn geboortegrond. Maar ik ben nog niet geslaagd met den plaatsvervanger...' Redin vond, dat de directeur nog het meest weghad van een timmerman op Zondag. O.a. was zijn boord te wijd. Zijn zwarte haar begon te dunnen, maar alleen aan den rand, niet op de kruin, waar het nog dik groeide; de kale zône om deze begroeide kruin stak wit en bleek af tegen het voorhoofd, dat trouwens veel beweeglijker was, dat bovendien voortdurend gloeide door het rood van verlegenheid of dat van woede, die bij dezen man al te gemakkelijk in elkaar overgingen. Op het oogenblik moest men geduldig afwachten of hij bloosde uit verlegenheid, omdat de ander daar zoo mismoedig stond, alsof hij zijn tong had verloren, dan wel uit woede, omdat de ander zoo hardnekkig het stilzwijgen bewaarde. Het ging den goeden kant op, want de directeur, die nu naar Redin was toegestapt, legde den arm vaderlijk om de schouders van zijn assistent.

- Laat U niet terneer slaan. Over een paar maanden, in Juni, heerlijk in de tropen!' Hij lachte, toen Redin vroeg of hij bedoelde Juni van het loopende jaar. De directeur herhaalde lachend: 'Ja, Juni van dit jaar. Ja, van het loopende jaar. Het loopende jaar. Die is goed.' Waar hij echter voornamelijk om lachte was de gedachte, dat zijn assistenten hem te slim af geweest waren; dat zij, hoewel intern op Ste-Anne, ook een kamer in de stad erop nahielden, zoodat zij hun vrijen tijd, vooral hun vrije Zaterdagavonden en Zondagen buiten het ziekenhuis doorbrachten, voor hun directeur onbereikbaar.

- Nu, tot Maandag dan. Het is toch Uw vrije weekend?' Hij had reeds de deur voor den ander geopend, toen hij deze weer sloot, uitsluitend om met zichtbare belangstelling de vraag te stellen: 'Is er dan zooveel aan die tropen, waar U zoo graag naar toe gaat?'

De directeur bloosde.

Redin zette het spelletje voort: 'Ach, wat zal ik zeggen. Uit de verte wuiven ons de palmen vriendelijk toe, maar aan land wordt men opgenomen in een onaangename stofwolk, waarin de menschen even wrang en ontevreden zijn als overal.' Reeds bij de eerste woorden had Redin bemerkt, dat zijn uitlating den directeur niet beviel, maar hij had haar niet kunnen inhouden. Noch op familiariteit, noch op dichterlijkheid stelde de directeur prijs. Maar wat hem het meest hinderde, was het generaliseeren, waardoor de menschen meteen allemaal zonder uitzondering even wrang en ontevreden werden. Juist tegen dit generaliseeren waarschuwde hij steeds zijn jongere collega's: de eene zwangere verschilde hemelsbreed van de andere. Wie in de geneeskunde generaliseerde, was een gevaarlijk man. Begreep deze knul het dan nog niet? Gaf je daarvoor je tijd? Betoonde je daarvoor je genegenheid? De verlegenheid had voor woede plaats gemaakt. De directeur kon eerst geen woord uitbrengen. Dan luchtte zich zijn verontwaardiging op een slordig verkreukte slip van Redin's jas, die in vele plooien geplisseerd was, doordat Redin er blijkbaar geruimen tijd op gezeten had. De woede van den directeur nam steeds vreemde wendingen, hield zich nooit bij de kernkwestie, maar verdwaalde naar alle kanten, totdat zij vanzelf uitstierf. Met een verachting, een betere zaak waardig, wees hij naar de slip, die van het lichaam afstond als het duveltje uit de doos. 'Belachelijk. Dat is de schuld van de waschvrouw. Ik weet, dat ze zal zeggen, dat U op Uw jas gezeten heeft. Maar dat is niet waar. Onze waschvrouw kan niet strijken. Stel U voor, dat ik geen verlossingen kon doen. Dat zou de wereld op zijn kop zijn. Kijkt U maar, op mijn kraag heb ik ook zoo'n plooi, zoo'n richel, zoo'n gleuf, zoo'n slordigheid. Nu moet ik zeggen, het juiste woord ervoor vinden is ook niet makkelijk.' De woede was voorbij getrokken. De deur weer openmakend, zei hij nog: 'U moet mij beloven

dat U vanavond, voordat U uitgaat, de waschvrouw nog even waarschuwt. Ik heb niet voor niets een speciale waschvrouw voor ons aangesteld. Men dient dan niet alleen verschoond te worden. Men dient ook verschoond te blijven van richels of plooien.'

- Plissee's', waagde Redin er tusschenin te brengen.

- Plissee, juist,' herhaalde de directeur met een glans van dankbaarheid, 'tot Maandag'.

Redin dreigde het telkens uit te proesten, zoo vaak als hij, terwijl hij zijn haren kamde, of zijn das netjes knoopte voor den spiegel, of aan den ingang van het ziekenhuis nog even omhoog keek naar het beeld van Ste-Anne, zoo troostrijk voor alle zieken en verlatenen, en ook toen hij zich reeds temidden van de Zaterdagavond-menigte bevond, terugdacht aan den directeur, die als een mannequin om hem heen draaide om hem plooien of richels in zijn kraag of op zijn rug te vertoonen. En hij zat reeds achter een café crême op de Boulevard Montparnasse, toen hij tenslotte den brief, dien hem dien avond zuster Goudron zoo behoedzaam in de hand geschoven had, te voorschijn haalde en voor zijn oogen ontvouwde. Een uitdrukking van teleurstelling verscheen op zijn gezicht, terwijl hij verder las: 'Dat komt goed uit, dat je de volgende maand naar Guadeloupe gaat. Met een van mijn broers moet ik dan naar Curaçao, ik zal je hier later nog meer van vertellen. Het zal bijzonder prettig zijn weer dezelfde reis te maken, die wij als studenten zoo vaak deden, wanneer wij voor de vacantie naar onze verschillende landstreken gingen. De laatste reis, is dat al tien jaar geleden? Ik ben in dien tijd zelfs nooit meer op Curaçao geweest. De laatste keer, dat jij op Guadeloupe was, is ook alweer drie jaar geleden. Het prettige van die reizen was het cosmopolitische ervan. De Engelsche jongens uit Trinidad, die uit Zwitserland kwamen, de studenten uit Holland, die naar Curaçao moesten. De Franschen naar Guadeloupe of Martinique. De kostelijke Venezolaansche meisjes, die voor ons allemaal, misschien wel speciaal voor mij, zooveel hebben beteekend.' Redin vouwde den brief tot een koker, die hij voor één oog, nu eens het rechter dan weer het linker hield, als een kijker waarmee hij de verschillende terrassen aan de overzijde aftuurde. Hoe

ongelukkig waren eigenlijk de Europeanen: Kijk, daar zaten twee mannen, de een praatte voortdurend, vleiend en fleemerig, terwijl de ander met een hooge stijve boord, strak voor zich uitkeek om zich ineens tot den ander te wenden en hem eenige nijdige woorden toe te bijten, waarvan de ander niet terughad, zoodat deze verschrikt terugweek, maar alleen om gauw weer een nieuwe poging te wagen, eerst met de handen, die als kreeftenscharen over het tafelblad kropen, dan met het gezicht, dat smeekend in de ruimte naderbij schoof. Een keer was het gezicht heftig teruggeschrokken, omdat zijn metgezel bits over zijn schouder heen schreeuwde: 'Garçon, un bock.' Even verder zaten Stalin en Trotzki of althans menschen, die daar sprekend op leken, te conspireeren tegen Trozki of Stalin. Het langst bleef zijn kijker bij een beeld, menschelijk als het alleen zijn kan in een ongelukkig land. Een jonge man zit naast een veel oudere vrouw, die evenals den stijfboordige voor zich uitkijkt, maar welk een verschillende uitdrukking op het gezicht: de jongeman praat en de vrouw knikt ten teeken dat zij begrijpt, zooals zij ten teeken dat zij begrijpt, hem soms met den handrug over de wangen aait of een tik met de volle hand op het jonge dwaze hoofd geeft. Het enorme karkas van een krakende taxi heeft zich dan gesteld tusschen Redin en de anderen, het vrije zicht belemmerend. Er ontstaat een verstopping, wagens toeteren achter elkaar, politieagenten heffen den arm, zoodat hun blauwe capes zich in de lucht ontplooien. Wanneer de auto's verdwenen zijn, voorbijgetrokken zijn als een roetzwarte wolkenbank en het zicht weer is opgeklaard, is ook het beeld aan de overzijde veranderd. Haast hebben de Europeanen ook, de stijfboordige is spoorloos verdwenen. Stalin en Trotzki hebben zich uit de voeten gemaakt, alleen de jonge man spint nog steeds zijn eeuwenoud en eindeloos verhaal tegen de poeslief aaiende oudere vrouw. Tusschen de menschen op het trottoir heeft Redin een figuur ontdekt, die hem herinnert aan vroeger, aan een zekere Señorita Campbell, die, evenals de jongens uit Curaçao, Trinidad en Guadeloupe, voor de vacande naar de West reisde. Zij ging dan naar Caracas, Venezuela. Dat kwam van dien brief. De menschen bestaan nu eenmaal maar uit enkele hoofdtypen, waaraan de meest

uiteenloopende individuen beantwoorden. Vandaag zou hij overal figuren zien, die hem zouden herinneren aan vroeger, maar deze vrouw, die daar kwam aanloopen, had iets veel beslisters dan de Señorita, iets donkerders. Neen, de gelijkenis was niet eens zoo groot, zeker niet frappant, Señorita Campbell was ongetwijfeld knapper, minder pertinent, minder gehaaid. Toen is Redin van zijn stoel opgesprongen, hij heeft zich gesteld voor de vrouw, die haar vaart remde, onwillekeurig de hand uitstak om niet tegen dezen zonderling aan te stooten, naar links zwenkte, naar rechts zwenkte, om zich, toen zij merkte, dat er geen ontkomen was, plotseling kaarsrecht te stellen voor haar belager. Op haar gezicht werd een openlijke ergernis afgewisseld met een stillere spotzucht. Totdat het gezicht in een blijden lach geheel open ging: 'Redin! De roodharige Constant Redin van Guadeloupe!'

- Dus toch de Señorita!'

De Señorita keek omlaag naar haar eene schoen, die zij op de hak cirkels liet beschrijven. Redin's blik vloog over haar heen als de zon over het water. Ja, zij was mooi, deze vrouw! Maar was zij nu eigenlijk wel zoo mooi? Wat hij zoo mooi vond aan haar op dit oogenblik, kon men dat niet aan iedere vrouw bewonderen? Van welk een sneeuwwitte reinheid was de kanten kraag, die opwoei aan haar hals! Kant is nog reiner dan sneeuw, droger vooral! En heeft niet iedere vrouw enkele fijne haren, die waaien aan de slapen? Ook zonnestralen zijn dun, maar zij bestaan niet uit voor den mensch vertrouwde stof. En heeft niet iedere vrouw een schoenpunt, scherp als een dolk, die ons er aan herinnert, dat er metalen en harten zijn, die geen compromissen sluiten op aarde. Wanneer men zijn verstand gebruikte, was het duidelijk, wat er hier aan de hand was. Door haar onverwachte verschijning riep zij de betoovering van Redin's jeugd weer op. In de betoovering wordt ook het leelijkste mooi. Er bestond een verhaal van Christus, die het lijk van een hond zag liggen en toen zei: 'Ziet, hoe mooi de tanden zijn, als parels.' En het was niet eens alleen de Señorita, die deze betoovering had opgewekt. De brief had er ook het zijne toe bijgedragen. En niet te vergeten het feit, dat hij een vrije weekend had. Want tijdens het werk kon hij zulke vervoerin-

gen niet gebruiken! Redin zei: ‘Ken je dat verhaal van Christus, die door Jeruzalem liep...?’ De Señorita keek hem aan, onzeker, welken kant zijn woorden uitgingen. Zij lachte vroolijk: ‘Christus heeft heel wat wandelingetjes door Jeruzalem gemaakt.’ Redin liet zich niet storen door de nuchtere opmerking: ‘Hij kwam voorbij een doode hond, dien de menschen met de vinger aan den neus en met vloeken in den mond voorbij liepen...’ De Señorita keek hem aan, scherp onderzoekend wat deze man in godsnaam toch kon bedoelen, zich afvragend of hij mogelijk op haar zinspeelde, of hij mogelijk van haar iets wist, en wat hij dan van haar afwist, en of deze dingen ook haar bekend waren, want niet alleen dat de menschen bar veel kwaad van elkaar vertellen, ook is het niet meer dan natuurlijk, dat wij onze eigen grove fouten niet tot ons bewustzijn laten doordringen. Weinig enthousiast voltooide Redin het apocriefe verhaal, voornamelijk ook, omdat hij een meer actueel onderwerp wilde aansnijden. Hij dacht: hoe zal ik haar vertellen, dat ik juist vandaag een brief ontvangen heb van den man, van wien zij zooveel gehouden heeft? Zij zou mij niet gelooven. De Señorita wuifde het gesprek af, toen hij beginnen wilde, zij zocht in haar tasch naar een visitekaartje, schreef er een adres op, overhandigde het aan Redin. Zij zei, dat zij nu groote haast had, maar als hij kon moest hij straks om half elf bij haar komen. Nauwelijks was hij doorgeloopen of hij begon weer te twijfelen of Señorita Campbell, ofschoon dezelfde, ook werkelijk nog steeds dezelfde was. Er sneed soms een frons door haar voorhoofd, onvriendelijk bijna, die hij vroeger nooit bij haar had opgemerkt. Wie weet, dacht hij, heeft zij nu den leeftijd bereikt, waarin zij zichzelf wordt, waarin zij de andere wezens uit haar leven bant. De frons is het mes, dat onbruikbare producten uit haar leven wegsnijdt. Dat klinkt heel mooi, zei hij tot zichzelf, maar ik hoor liever het verhaal van Christus. ‘Jezus wandelde eens door Jeruzalem. Hij zag een doode hond, dien de anderen met de vingers aan den neus voorbij gingen. Men moet wel goed bedenken, dat de menschen ontzaggelijk vies kunnen kijken. Het is meestal aanstellerij natuurlijk, maar hoe dan ook, zij liepen met dichtgeknepen neus den hond voorbij...’ Redin mompelde bijna

luid, de andere menschen op het terras keken naar hem. Zij zagen den bleeken roodharigen man, die nu en dan aan zijn brioche pulkte, maar er niets van at. Een enkele meende zelfs zijn woorden te verstaan: ‘Jezus... Jezus... als parels... als parels.’

Varium
Door Dirk Coster
Meer soepelheid

Wij leven in een best land. Bij het regeeringsjubileum hebben wij het onophoudelijk gehoord. En terecht overigens. Arbeidszin, nuchterheid, een groote mate van trouwhartigheid, die, als overheerschende eigenschappen, zich ook in de orde van ons maatschappelijk organisme hebben vertolkt. Noemde ook zelfs ‘le Matin’ ons land niet, in een hoofdartikel, ‘l'oase de l'Europe?’ Maar overigens: wat zijn we stroef, wat zijn we stug, om niet te zeggen saai! Ach, als we den Belgique niet zoo vlak bij hadden, om de stijfheid eens uit en af te schudden, zouden we heelemaal in onze plooi vast groeien! (Al schudden wij daar, uit reactie, wel eens te driftig, want als in Lier of Brugge een toevallige Heer wankelend en zingend zijn weg vervolgt, zeggen de Vlamingen zonder aarzelen tegen elkaar ‘kijk, nen zatten Ollander’.)

Deze medidatie wil mij uit de pen, naar aanleiding van de verhouding Nederland-S.D.A.P. en de sterke toenadering die tusschen deze beide volksgroepen is ontstaan, eensdeels onder de druk van het fascisme, anderdeels door een groeiend bewustzijn van de verwikkelde werkelijkheid in de boezem der S.D.A.P. zelf, die het de leiders niet meer toeliet, de oude fiere paarden te berijden eener te simplistisch geworden levensbeschouwing.

Wij beklagen ons hier niet over de S.D.A.P. Integendeel: haar gebaar was royaal, gewoon menschelijk, zonder omwegen. De schoone rede van wethouder Boekman, op den dag van Prinses Beatrix' geboorte, geeft het karakter van dit gebaar voldoende aan. Geen Byzantinisme, maar geen dogmatisme ook, een eerlijke handreiking, een rustig constateeren: wij hebben over sommige dingen anders leeren denken. Maar van de andere zijde: welk een stroeve terug-

houding, welk een - men vergeve ons dit woord - verwaandheid, die niemand past tegen een van onze machtigste en tevens meest ontwikkelde volksgroepen. Welk een retrospectieve gelijkhebberij: als men van de kranten, of van de redevoeringen van sommige leiders der partijen kennis neemt, dan komt ons onwillekeurig het beeld voor oogen van een snibbige tante, die stijf rechtop gaat zitten met priemende oogjes, en den verloren zoon wel ontvangen wil, maar niet voordat zij den ongelukkige nog eens van den naald tot den draad verteld heeft wat een ellendeling hij is geweest, een schande voor de familie, de grijze haren van vader en tante, en dat het nu nooit meer voorkomen moet. (Dan zal tante het nog eens aanzien...)

Is het te verwonderen dat die z.g. zondaar een 'loop naar den duivel' tusschen zijn tanden vermaalt. En is het te verwonderen dat velen in de S.D.A.P. zich de macht herinneren die hun partij vertegenwoordigt, de groote dingen als zij in Nederland deed, de groote figuren die zij aan Nederland gaf, nu zij een eerlijk gebaar als een voetval beschouwd ziet en noode aanvaard. En dat daardoor in de boezem dier partij een verdeeldheid dreigde die wellicht anders vermeden zou zijn?

Maar een regeering heeft zich niet te storen aan het onmachtig zuur dat particulieren produceeren. Inderdaad niet! en haar houding geeft de doorslag.

Maar och arme: stroef, stug, en hoe zuinig! Bij voorbeeld: waarom klopt de voorzitter van een der kamers niet als er weer eens iemand de tijd dier kamer verknoeit om het verleden der S.D.A P. (een glorieus verleden, Heeren!) uit te meten? Een ander voorbeeld: een der voornaamste symbolische en moreele gebaren waarover een regeering beschikt zijn de onderscheidingen. Zij heeft wel niet anders. Zij zijn een uitdrukkingsmiddel, zij verleenen geen macht of geld en hebben alleen een psychologische beteekenis. Inderdaad: een enkele S.D.A.P. 'er die toevallig ook magistraat was, de voortreffelijke K. ter Laan ontving deze onderscheiding. Maar wat zou meer voor de hand gelegen hebben, als gebaar, als een spontane tegemoetkoming nu óók van de andere zijde, als duidelijk teeken eener groeiende volkseenheid, wanneer de regeering in versneld tempo, des-

noods buiten Koninginnedag om, die figuren der S.D.A.P. onderscheiden had, waarvan men als zeker kan aannemen, dat zij deze onderscheiding reeds zouden ontvangen hebben, wanneer zij toevallig geen leden der S.D.A.P. waren geweest. Maar zulke dingen zijn al te spontaan voor onze regeering, te ondeftig, te onverwacht van doodgewone menschelijkheid.

Maar het toppunt van stugge onhandigheid ten opzichte van de S.D.A.P. is bereikt in deze dagen van spanning. Nu plotseling, opzienbarend, verschijnt het regeeringsbericht, dat het beruchte l e g e r v e r b o d is ingetrokken. Waarom nu? Waarom niet eerder? Waarom niet ten tijde van de geboorte van Prinses Beatrix? Waarom moet elke socialist nu achter dit belangrijk bericht lezen in onzichtbare lettertjes: omdat wij niet anders kunnen of erger: omdat de angst ons drijft. Is het te verwonderen, dat zulke gestes in het kamp der S.D.A.P. wrevel wekken en wantrouwen? Een wantrouwen dat in zekere zin ongerechtigd is. Het is echt Hollandsch, het is nu eenmaal de aard van 't beestje: de kat uit de boom te kijken. En de S.D.A.P. zal haar richtlijnen er zeker niet om wijzigen. Maar het is jammer.

Ging onze regeering eens bij de Latijnsche landen in de leer, om net soepele gebaar te leeren dat met waardigheid vereenigbaar is. Voor alles zou dit beter zijn: voor de politiek, voor kunst en cultuur vooral, voor gansch het maatschappelijke verkeer dat door dit voorbeeld eveneens aan soepelheid winnen zou.

Bij de zestigste verjaardag van Nico van Suchtelen
Door H.J. Smeding

De 25e October van dit jaar wordt de schrijver Nico van Suchtelen zestig jaar. Zestig jaar is een prachtige, zij het ook nog geen bijbelse leeftijd: men heeft dan een heel leven en een heel oeuvre achter zich en in vele gevallen - waartoe het zijne moge behoren! - ook nog een reeks jaren van vruchtbaar werk vóór zich.

Maar zestig jaren rechtvaardigen toch in elk geval een voorlopige afsluiting en om een samenvattend beeld te krijgen ging ik mij in zijn werken verdiepen, om te beginnen in 'Quia Absurdum'. Het is voor een schrijver misschien niet prettig te moeten horen dat zijn 'jeugdwerk' nog altijd zijn merkwaardigste schepping blijkt te zijn, maar het is zeker geen miskenning van de toch ongetwijfeld grotere kwaliteiten van zijn latere werk wanneer we dat nochtans handhaven. Immers, als we een kunstwerk niet alleen zien als individuele uiting, als zelfverwerkelijking van zijn maker, maar ook van zijn tijd, dan is deze roman toch die van zijn scheppingen, welke het meest van belang is voor de kennis van de tijd, waar in het ontstond: de eerste jaren van de twintigste eeuw voor de wereldoorlog. Ja, men kan met Greshoff en de Vries (Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde) inderdaad zeggen dat het 'behalve een onmiskenbare literaire waarde, een groote historische beteekenis heeft', ofschoon ik de hierop volgende zin: 'Nico van Suchtelen, een goed schrijver blijvend, vond nadien niet meer dien persoonlijken toon, dat accent van het diep en persoonlijk doorleefde, hetwelk zich nooit verloochenen laat', allerminst zou willen onderschrijven. 'Quia Absurdum' blijkt ook nu nog een grote bekoring te bezitten omdat het, al hebben wij in deze tijd misschien geheel andere idealen en een andere maatschappijbeschouwing, een gaaf en edel boek

is, dat zelfs thans nog een heimwee in ons vermag te wekken naar een sfeer die wij nooit geheel blijken te kunnen vergeten, zoals wij het beste van onze jeugd nooit zullen kunnen vergeten. En het bevat reeds alle positieve kenmerken van zijn latere werk: verlangen naar absolute zuiverheid van geest, behoefte aan eerlijkheid tegenover zichzelf, een sterk ingesteld zijn op de vrouw als inspirerende figuur, een zachte en milde wijsheid, ironie en zin voor het caricaturale terwijl het ook de zwakkere kant van zijn kunstenaarschap vertoont: een tekort aan objectief beeldend vermogen.

'Quia Absurdum' is het eerste van een reeks werken, die één kant van van Suchtelens schrijverschap vertegenwoordigen; de romans 'De stille Lach' en 'Tat Tvam Asi' liggen geheel in dezelfde lijn. 'De Stille Lach', dat overigens later in samenwerking met Annie Salomons bleek te zijn geschreven, heeft hem eigenlijk het meest zijn vermaardheid bezorgd en het is wel een van de meest gelezen romans - althans van de niet door vrouwen geschreven romans - van de laatste twintig jaren. Ik meen echter dat het ten onrechte zijn bekendste boek is geworden, maar het is mogelijk dat de eigenschap, die de lectuur ervan thans enigszins bederft - een zekere halfslachtigheid, die je soms wel eens kriebelig kan maken - juist uit deze samenwerking is voortgekomen. De eindindruk is thans dat dit boek prachtige fragmenten bevat, dat het een genot is er in te bladeren en telkens een rake of geestige gedachte te vinden, een ontroerende beschrijving van kinderleven of een poging tot een eerlijke zelfanalyse, maar het is te veel gebleven: een eerlijke poging en het mist te zeer de alles bindende 'Gestaltung', de ook thans nog boeiende centrale figuur.

Juist omdat de opzet van 'Tat Tvam Asi', met de ondertitel 'Aanteekeningen van een kristalkijker' anders is en de behoefte aan deze 'Gestaltung' minder doet voelen, schijnt mij het laatste werk in deze reeks, dat bovendien door zijn fellere en mannelijker reacties meer een boek van onze tijd is geworden, veel geslaagder en sympathieker. Frans Coenen zei dan ook naar aanleiding van deze 'Aanteekeningen': 'Van Suchtelen is geestig, vernuftig en wijsgeerig. Wat hij over de vragen van den dag en de meer diepgaande

en durende kwesties te zeggen heeft, is bijna altijd lezenswaard en belangrijk.'

Men zou kunnen zeggen dat de schrijver in 'Tat Tvam Asi' een lans breekt voor het humanisme. Ik ben mij bewust dat dit een gevaarlijk, want vaag, woord is, dat bovendien in bepaalde kringen lelijk bezig is in discrediet te geraken. Misschien zou men het zo kunnen definiëren dat het humanisme een edel en persoonlijk ideaal van de menselijke waardigheid is dat weliswaar naar de massa u i t g a a t , maar niet door deze g e d r a g e n of voortgebracht wordt of kan worden. Het is daarom dat vele meer sociologisch of politiek-denkende geesten zich van dit 'humanisme' afwenden en het zelfs als gevaarlijk bestrijden. Hoe dit ook zij, van Suchtelen heeft zijn pacifistisch ideaal een wapen in handen gegeven, dat in elk geval zeer ontwapenend werkt: een waarlijk unieke geestigheid, die telkens verrassend opduikt uit een groot gevoel voor woord-symboliek.

Dit is slechts één reeks uit het gehele oeuvre van van Suchtelen. Hiernaast staan zijn gedichten, de lyrische en dramatische, die zuiver, maar niet sterk zijn, en geen persoonlijk, uit alles te herkennen rhythme hebben, z'n werken voor toneel, z'n 'gewone' romans als 'Eva's jeugd' en 'Demonen', zijn wijsgerige studies, voorts de psychologische, of liever psycho-analytische beschouwing 'Uit de Diepten der Ziel', zijn talloze vertalingen, die soms het karakter van herscheppingen aannamen, zijn dissertatie in de vorm van een sociologische studie over de waardeleer en ten slotte enige novellen, rijk aan humor: de geestige schets 'Een paedagoog' en de kostelijke schildering van een heel gezin-rondom-een-hond, die hij ons in 'Fontie' schonk. Men ziet, het is een omvangrijk en zeer veelzijdig oeuvre, van een veelzijdigheid, die wij sinds van Eeden niet meer in onze letterkunde hebben aangetroffen, terwijl hij op de overigens wel eens miskende van Eeden één ding voor heeft: een grote gaafheid. Welke bezwaren men ook tegen hem zou kunnen aanvoeren, hierdoor neemt van Suchtelen een uitzonderlijke positie in onze litteratuur in, dat hij zich op zulke verschillende gebieden heeft bewogen, dat hij zo veelzijdig kan zijn zonder ooit een gesplitste persoonlijkheid te worden.

Het lijkt mij dat een wijsgerig werk als ‘Tot het al-eene’ te weinig bekend is geworden, aangezien het psychisch-monistisch denken, dat een grote groep van denkers voor en ook nog enige jaren na de wereldoorlog heeft beheerst - in ons land vooral die van de z.g. Groninger School, rondom de grote Heymans - hierin een dichterlijke verdieping heeft gekregen, die het nog steeds tot een levensleer vermag te maken voor wie zich van het Christendom heeft afgewend en geen bevrediging vindt bij een ‘materialistisch’ denken. Velen die even eerlijk als hij hun geest mochten gaan onderzoeken, zouden zich misschien wel met hem van het Christendom afwenden en tevens na deze negatieve daad in een positief en alles door-lichtend eenheidsbesef troost vinden. Alleen is het te betreuren dat van Suchtelen, misschien afgeschrikt door huichelachtige en verwrongen of al te star dogmatische Christenen nooit in elk geval de waarachtige en ook alle dualisme overwinnende grootheid van het Christendom heeft kunnen erkennen.

Ook is het jammer dat zijn rijke interpretatie van de Freudiaanse leer, die hij gaf in ‘Uit de Diepten der Ziel’ te veel als ‘dilettantisme’ is beschouwd. Het schijnt wel dat men in het met universiteiten volgepropte Nederland op het gebied van wijsbegeerte en zielkunde te veel hecht aan vakgeleerdheid - ofschoon juist alle vakgeleerden elkaar tegenspreken! Hij zelf heeft in een herdruk buitengewoon waardig op deze beschuldiging gereageerd en als men het boekje nu, een kleine twintig jaren later, herleest, nu het rumoer er omheen verstomd is, geeft het nog een troost-brengend inzicht. En waren tenslotte ook niet alle groten op de gebieden der ziel ‘dilettanten’?

Er is hier slechts een kleine en zeer willekeurige greep gedaan uit veel, wat nog boeide en andere werken, die teleurstelden en het beeld, dat ik kreeg, maar nog steeds niet heb kunnen geven, dreigde ineens weer door iets anders verstoord te worden. In een drang naar literatuur-historische volledigheid, die niet alleen wenst te weten wat een schrijver aan zijn tijd geeft, maar ook hoe deze tijd op een schrijver reageert, ging ik oude kritieken en tijdschriftartikelen bestuderen. Eigenlijk is niets zo interessant als een dergelijke studie: ieder orakelt weer iets anders en door de

concentratie op één figuur, die bovendien nog midden in onze tijd staat en dus nog niet historisch-gefixeerd kan zijn (wat overigens ook weer een ‘fictie’ is), ziet men ten slotte al de aspecten van die tijd, ja, dit ongetwijfeld méér dan de figuur die men scherper wenst te zien. Over één zelfde boek kan men de meest uiteenlopende waardering vinden, van grote veneratie tot totale afwijzing en na twintig artikelen dreigt het beeld soms geheel vertroebeld te worden - als men door dat alles niet een eigen weg gaat. Omringd door oude afleveringen van ‘Groot Nederland’, ‘de Beweging’, ‘de Nieuwe Gids’, ‘Stemmen des Tijds’, ‘de Stem’, ‘de Gids’ en andere bouwstenen van de verschansing, kreeg ik ineens het gevoel hem niet meer in het vizier te kunnen krijgen, in een oud familiealbum te bladeren met allerlei portretten, die soms wel, maar soms ook niet verwante trekken vertoonden - en die alle dezelfde persoon moesten voorstellen. Tot ik besloot - de deur uit te gaan om de zich opdringende massa van meningen te ontvluchten en de eigen weg te vinden.

Dit was niet veel meer dan een vlucht en ik wist nog niet waarheen. Hetgeen ik echter begeerde was: een ontmoeting met degene, die ik achter de boekenverschansing was kwijtgeraakt en dit woord wees mij, toen ik uit was gegaan, ineens de weg die ik zocht.

Wij voeren vele gesprekken in ons leven, waarin wij min of meer contact met de ander voelen, maar wij hebben slechts zelden een o n t m o e t i n g , die is: een plotselinge herkenning van de ander en van zichzelf, een volledig naar elkaar openstaan van twee geesten, op een niveau ver boven ons dagelijkse uit. En al peinzend trof mij bij van Suchtelen één ding: hij, die zich op allerlei gebied bewoog, heeft toch ook weer nooit gedaan wat juist vele minder veelzijdige schrijvers maar al te gaarne doen: kritieken schrijven, oordelen over hun collega's. Hij gaat kalm en waardig zijn eigen weg, in zichzelf besloten, zonder te schrijven over anderen, zonder zich veel te bekommeren om wat anderen over hem schrijven. Maar was dit soms ook een al te afzijdige, ja zelfs egocentrische en beperkte levenshouding? Was dit soms au fond niets dan hooghartigheid? Maar daar zag ik Erasmus, bij wiens feestgelag hij als een der brillantste gasten aanzat en

Spinoza, met wie hij ook als met een vriend samenspraken voerde en ineens zag ik de schone keerzijde van deze afgezonderde, doch door en door aristocratische levenshouding: van Suchtelen is de man der grote ontmoetingen, waarvan hij in zijn romans en studies soms al getuigde, maar het meest in zijn herscheppingen van Erasmus, van keizer Marcus Aurelius, van Dante, Goethe en Homerus, van Heine, Freud en Spinoza: voorwaar een illuster gezelschap, dat mij op mijn weg tegemoet kwam. Dit was niet meer kritisch schrijven over, maar slechts een getuigen van ontmoetingen met de edelste geesten uit de geschiedenis, voor welk getuigen een ware verwantschap hem altijd de juiste vorm en de juiste toon deed vinden: de flonkerende dialoog en de voorname ironie voor Erasmus, de waardige en mannelijke ernst voor Marcus Aurelius, de strenge, simpele en toch ontroerde toon voor Spinoza, het verheven en gedragen rhythme voor Dante, het inzicht van de ονειροπολος voor Goethe's Faust. De ontmoeting, die ik begeerde, kon slechts zijn een tegemoetgaan naar den zestigjarige, die gaarne in stille afzondering leefde, maar op die dag naar voren gehaald diende te worden en die daarin Dichter moge blijven: dat hij zal voortgaan ons van zijn ontmoetingen te getuigen.

Strekkingen IX
Door C.L. de Ligt-van Rossem

Men heeft zich dikwijls verwonderd over Huxley's ‘bekering’ en zich afgevraagd, waar zijn nieuwe opvattingen vandaan kwamen (deze bekering heeft overigens niet zonder voorbereiding plaats gevonden, zoals reeds blijkt uit ‘Those barren Leaves’). Wanneer men de werken van Huxley's intieme vriend Gerald Heard bestudeert, dan ziet men dat diens wereldbeschouwing, welke hij baseert op de moderne wetenschap, Huxley ongetwijfeld sterk heeft beïnvloed.

Ook Heard is actief werkzaam in de P(eace) P(ledge) U(nion), de vredesbeweging die in Engeland meer dan 100.000 leden telt. Zij trachten het dikwijls nog naieve pacifisme van deze beweging, dat meer berust op een wens naar vrede dan op een werkelijk begrijpen van de psychologische oorlogsoorzaken en de wezenlijke voorwaarden voor een duurzame vrede, te verdiepen, en te komen tot een nieuwe levenshouding die de weg zal wijzen uit de toestand van dreigende zelfmoord waarin de mensheid nu is geraakt. Op grond van zijn anthropologische studies, verdedigt Heard de opvatting, dat de mens zich niet zozeer heeft kunnen doorzetten, omdat hij een vechter was, dan wel door zijn s e n s i t i v e n e s s en zijn a w a r e n e s s, zijn eigenaardige intelligentie stelde hem in staat zich op min ofmeer juiste wijze aan te passen, telkens wanneer hij zich in de loop van zijn ontwikkeling geplaats zag voor nieuwe problemen en onverwachte situaties. In verband met zijn inventief vermogen heeft zich in de loop der eeuwen één kant van het bewustzijn speciaal ontwikkeld, t h e o b j e c t i v e m i n d, het objectieve denken. Hierdoor was de mensheid in staat grootse beschavingen op te bouwen; de bewuste en steeds eenzijdiger concentratie van de geest op de uiterlijke wereld, noodzakelijk voor de materiele vooruitgang, moest echter tenslotte de onbewuste verhouding met de innerlijke wereld verbreken.

De buitensporige ontwikkeling van deze ene kant van de geest, heeft geleid tot het opkomen van een scherp Ik-be-

wustzijn, waarmee het wegzinken van andere bewustzijnsgebieden is samengegaan. Intens bewustzijn, merkt Heard op, hoeft niet noodzakelijk te leiden tot intens Ik-bewustzijn, noch ten koste te gaan van andere bewustzijnsvormen. Het heeft bij ons nu eenmaal plaatsgevonden en lijkt daarom onontkoombaar. De proto-civilisatie is volgens hem aan dit gevaar ontkomen, omdat wat hij noemt 'psychische ontdekkingen', m.a.w. een ethiek, een wereld- en levensbeschouwing, nog juist de materiële ontdekkingen in evenwicht hielden. Hoe meer dit evenwicht evenwel verstoord werd, des te meer kreeg het individuele bewustzijn de overhand, met het gevolg, dat de meest actieve personen de massa begonnen te overheersen. Zolang echter de tyrannen niet beschikten over de nodige materiële middelen om de kultuur in de korte tijd van hun leven te vernietigen, bleef hun macht altijd nog min of meer beperkt. Na hun dood trad er dan meestal een tijdelijke reactie in, die niet blijvend kon zijn, omdat deze reactie op geweld en onderdrukking niet meer was dan de uiting van een emotionele wens, om met minder drastische maatregelen dezelfde resultaten te bereiken. Het werd door niets nieuws vervangen en men was zich niet bewust 'dat de punt van het zwaard niet anders is dan de uiteindelijke condensatie en concentratie van de unresolved individuality, het beperkte Ik'[1].

Tegenwoordig zijn de omstandigheden veranderd en uiterst gevaarlijk geworden, omdat door de intensivering van de individualiteit en het onmatig toenemen van de destruktieve krachten die de mens nu tot zijn beschikking heeft, een volkomen uiteenvallen van de maatschappij mogelijk wordt, terwijl de moderne civilisatie geen ethiek heeft voortgebracht, die in staat zou zijn voldoende evenwicht te brengen tussen de materiële en morele ontwikkeling van de mens. Door de intense toespitsing van het bewustzijn op het Ik en de stoffelijke omgeving heeft het leven zich hoe langer hoe meer in begeerten en angsten gepolariseerd. We zien dan ook een diepe scheuring in de psyche ontstaan, door de psychologen het gespleten bewustzijn genoemd, die de mensen ertoe brengt, verkeerde handelingen te verrichten, die het in werkelijkheid niet wil.

1) G. Heard, The Source of Civilization.

Het doel van Heards werk is, om langs de weg van de anthropologie aan te tonen, hoe en waarom de vroegere levens- en wereldbeschouwingen zijn vastgelopen en te laten zien hoe de modernste wetenschappelijke ontdekkingen gegevens voor een geheel nieuwe, universeel menselijke wereldbeschouwing - en de mogelijkheid voor een daaruit voortkomende nieuwe ethiek - in zich houden.

In The Third Morality geeft Heard een studie van de twee grote wereldbeschouwingen, die zich volgens hem in de loop van de evolutie ontwikkeld hebben, waarmee hij komt tot twee tijdperken. Het eerste is dat van het anthropomorphisme, waarin de mens zichzelf in de Godheid projecteerde, een zeer vergrote en zeer machtige Ikheid die ertoe gebracht moest worden allerlei individuele en kollektieve wensen te vervullen. Ook het Christendom, meent Heard, heeft zich van deze opvartting nog lang niet kunnen vrijmaken. Dit tijdperk is tenslotte vervangen door het mechanomorphisme, de tijd van het rationalisme en het materialisme, toen de wetenschap trachtte het leven eenzijdig tot materie terug te brengen en men probeerde alle verschijnselen in enige eenvoudige wetten vast te leggen. Hierbij werd feitelijk alleen gerekend met de stoffelijke werkelijkheid. Maar hoe men ook zocht naar de oerstof, het leven bleek altijd weer meer te zijn dan enkel materie en aan iedere mechanische opvatting steeds weer te ontsnappen. Een wereldbeschouwing die eenzijdig stoffelijk was ingesteld, waarin b.v. Darwins leer van de survival of the fittest werd begrepen als ‘het recht van de sterkste’ kon geen ethiek voortbrengen. Heard noemt als typisch verschijnsel van deze tijd ook het pragmatisme van William James in Amerika, die de waarheid definieerde als datgene wat de mens macht gaf over zijn omgeving. Hoe meer macht dus, hoe meer waarheid!? Heard meent dat achter de mechanomorphische opvatting de onbewuste wens leefde, om, wanneer men in staat was de wereld terug te brengen tot een machine, waarvan men de werking zou hebben begrepen, deze voor eigen doeleinden te kunnen aanwenden. Wezenlijk zou er dus, wat het verschil met de anthropomorphische opvatting betreft, op moreel gebied niet veel zijn veranderd. Voor de Godheid, die door allerlei magische en ander middelen ertoe gebracht

moest worden aan persoonlijke begeerten tegemoet te komen, stelde men een machine in de plaats, feitelijk met hetzelfde doel, alleen met doelmatiger middelen.

Heard hoopt, dat de mens, in de uiterste spanning van het gevaar van zelfvernietiging dat hem nu bedreigt, zal begrijpen, dat allerlei leed dat hem van buiten scheen toe te vallen - persoonlijk leed, maar ook maatschappelijke onrechtvaardigheid en economische moeilijkheden - wezenlijk samenhangen met zijn eigen innerlijke toestand. Nieuwe chemische, biologische, physiologische en psychologische ontdekkingen komen hem bij zijn bewustwording te hulp. Die 'mannen van wetenschap', die in de mechanomorphische tijd alleen de zintuiglijk waarneembare verschijnselen onderzochten en van de ontdekkingen die ze daarbij deden verklaarden 'dit is de waarheid', leefden in een toestand van verregaande bewustzijnsverenging. Zij zagen niet in, dat de mens zich door middel van de zintuigen een wereld opbouwt, die geen realiteit is in zichzelf, doch zich slechts als absolute werkelijkheid aan hem voordoet. In deze illusie levende, van waaruit ze dachten en handelden, sloten tallozen zich af voor de oneindige mogelijkheden buiten de door hen waarneembare wereld, en voor de diepere krachten die in hen zelf sluimerden. Dat onze geluids- en gezichtservaringen door de zintuigen sterk worden bijgewerkt, m.a.w., dat wanneer onze zintuigen anders waren, we de wereld ook anders zouden waarnemen, was reeds langere tijd min of meer bekend, maar dat vaste stof, gewicht en volume onomstotelijke werkelijkheden waren, die ook zouden bestaan wanneer er niemand zou zijn om ze waar te nemen, stond zo goed als algemeen vast. De hedendaagse wetenschap komt nu van de mechanomorphische opvatting dagelijks meer terug door de erkenning, dat zelfs de zwaarste, stoffelijkste stof geen werkelijkheid is in zichzelf, maar slechts een betrekkelijke realiteit verkrijgt door de werking van onze zintuigen en alles veeleer tot krachten, energieën is terug te voeren, zodat we ons de kosmos inplaats van stoffelijk van aard, nog het best kunnen denken als 'geest': een universeel bewustzijn, waarvan het individuele bewustzijn evenzeer zou verschillen als de kinderlogica van die van een abstrakt wiskundige. En toch komen beide uit dezelfde bron

voort en heeft de ene zich uit de andere ontwikkeld. Het kleine deel slechts van dit kosmische bewustzijn waarop onze zintuigen zijn ingesteld, dringt tot het bewustzijn door en wordt door de zintuigen dan eerst nog bijgewerkt, bijgekleurd en omgezet. In deze omgetoverde toestand heeft het zich tot nu toe als absolute werkelijkheid aan ons voorgedaan. Ook de huidige psychologie toont, dat eveneens de psyche, gebonden aan bepaalde opvattingen, tradities en vooroordelen, slechts het gewenste tot het bewustzijn doet doordringen, en dat al het andere eenvoudig niet wordt opgemerkt, onderdrukt of vergeten. We leven dus in een wereld, die voor een groot deel door ons zelf is geschapen.

Heard meent nu, dat door dit nieuwe weten een nieuwe wereldbeschouwing en daaruit weer een nieuwe levenshouding zal volgen, die de wereld geheel van aspekt zal doen veranderen. Wil dit echter niet slechts een theoretisch erkend feit blijven, maar een levende werkelijkheid worden, dan zal de individuele geest moeten leren zijn denken en gedrag in harmonie te brengen met de universele geest. Heard denkt, dat door een intense koncentratie op de onwerkelijkheid van onze zintuiglijke werkelijkheid, deze zich langzamerhand als het ware zal oplossen en dat een nieuwe werkelijkheid zal worden geopenbaard die samen zal gaan met - en meer nog veroorzaakt zal worden door - een sterke bewustzijnsverwijding en nieuwe ervaringen. De eerste eis om ervaringen in deze bovenpersoonlijke sfeer op te doen en deze in het leven zuiver om te zetten, is zelfbevrijding van persoonlijke begeerte en bezitsdrift, en de overwinning van de angst. Er zullen zich dan krachten ontwikkelen en er zal een nieuw weten ontstaan, waarvan wij nu niet of nauwelijks enig besef hebben. Hij ziet het bereiken van dit nieuwe stadium in de menselijke ontwikkeling als iets zeer moeilijks. Er wordt van ons niet minder dan een nieuwe sociaal-psychische mutatie gevraagd, die alleen te bereiken is door training in d i r e c t a w a r e n e s s o f o u r e x t r a - i n d i v i d u a l i t y , waarschijnlijk het best te vertalen door: boven individuele intuitie. Hij behandelt uitvoerig hoe deze training zal bestaan in een zich bewust instellen op het bovenpersoonlijke bewustzijn, door een bepaald dieet, door ademoefeningen, het aanleren van de juiste physieke houding. Doch

ook door oefening in het abstrakte denken, onbelemmerd door persoonlijke wensen, begeerten en angsten, en door diepe koncentratie op het eeuwig voortvloeiende en zich vernieuwende leven evenals op de fundamentele eenheid van al het bestaande, wat een al grotere bewustzijnsverruiming ten gegevolge zal hebben en zal samengaan met een zuiverder kontact met onze medemensen, met al het levende en het universum. Het bewustzijn dat ieder wezen, ook het eigen 'zelf' daarin begrepen, deel uitmaakt van het zelfde leven, moet, volgens Heard, vanzelf voeren tot practische resultaten, n.l. oorlogsverhindering, bestrijding van alle vormen van wreedheid en georganiseerde onderdrukking, en leiden tot samenwerking en geestverwantschap in een vrij kommunistische zin, zonder eenvormigheid.

Hoewel Heard niet geheel de weg van Yoga-training over wil nemen, hij is b.v. tegen askese - dit is doding, niet verruiming - zoekt hij het toch ook in deze richting, n.l. een bewuste verandering van lichaam en geest volgens een bepaalde techniek. De mensen, wie het met het meeste succes gelukt is buiten de zintuiglijke wereld te geraken, zegt hij, zijn enige Indiërs, die de weg van Yoga volgden, een weg vol gevaren overigens, waarlangs ook de meeste Indiërs hebben gefaald. Velen hebben aan de verschillende physieke, geestelijke en morele gevaren niet kunnen ontkomen. Wat de physieke gevaren betreft, kan het b.v. zijn, dat wanneer men buiten het Ik-bewustzijn geraakt, het minimum aan werking nodig om het lichaam te doen doorfunctionneren ophoudt, waarmee het dan natuurlijk voorgoed met het aardse leven gedaan is. Geestelijke en morele gevaren kunnen hierin bestaan, dat men, in de buitenindividuele toestand gekomen, losse gegevens ontvangt en visioenen, welke men niet weet te ordenen in nieuw verband, zodat er een geestelijke verwarring ontstaat, of, de nieuwe gegevens worden wel geordend, maar ten eigen bate aangewend. Ook kan het kontakt met de universele geest een vlucht worden uit de realiteit, een steriele vlucht in de kontemplatie. Toch moet dit bovenpersoonlijk kontakt tot stand worden gebracht en moet er, meent Heard, in dit opzicht wat worden gewaagd. De eventuele gevaren moeten worden aanvaard, omdat het eenvoudig een vraag van erop of eronder is ge-

worden; òf de mensheid zal uit zichzelf de geestkracht voortbrengen voor de noodzakelijk geworden psychische mutatie, òf zij zal ten gronde gaan, zoals vele diersoorten zijn uitgestorven, die zich niet konden aanpassen aan de veranderde omstandigheden. Velen zullen falen en ten onder gaan, enkelen slechts zullen winnen, zoals het in iedere krisis in het leven is gegaan; dezen zullen het doel van het leven hogerop voeren. De opmerkelijke overeenkomst die men aantreft tussen Heard en Krishnamurti is niet toevallig: beiden zijn sterk beïnvloed door de Indische philosofie. Hoewel Krishnamurti voor de Yoga-techniek met veel schijnt te voelen, zijn voor de rest hun grondgedachten dezelfde. Beiden zien de macht van tradities, gewoonten en begeerten als de grootste belemmering voor de sociale en persoonlijke bevrijding. Alleen ziet Heard veel beter, spreekt dit in ieder geval duidelijker uit, dat een los zijn van sociale suggestie nog niets met werkelijke bevrijding heeft te maken, zulk een zelfbevrijding kan voor sommige heiligen in de anthropomorphische tijd mogelijk zijn geweest, nu is de samenleving zoveel ingewikkelder geworden, dat iedereen vast zit en deel uitmaakt van één groot raderwerk, waaruit individueel niet meer is te ontkomen. Louter persoonlijk heil bestaat niet, werkelijke zelfbevrijding kan alleen plaats vinden door en in het geheel waarvan we deel uitmaken en dus door allen tezamen; maar de individuen kunnen zich ieder voor zich ertoe voorbereiden en kernen vormen van kontrasuggestie, die het anderen weer vergemakkelijken zich van allerlei fatale suggesties te verlossen.

Wanneer men Heards werken bestudeert, krijgt men de indruk, dat hij door zijn samenvatting van het vroegere en het moderne denken, tot een van de weinigen behoort, die op het ogenblik werkelijk verschieten opent voor een nieuwe wereld- en levensbeschouwing. Wat echter in zijn denkwijze treft, is een zekere eenzijdige ‘instelling’. Zijn hoofdgedachte is dus: de mens leeft in een werkelijkheid die hij zich zelf schept, hij bouwt zich een wereld, die bij zijn psychologische gesteldheid past; in de anthropologische tijd was een wereld bewoond door boze en goede geesten evenzo reëel als in de mechanomorphische tijd de opvatting, dat deze wordt geregeerd door blinde krachten. Zolang dus onze psyche

zal worden beheerst door angst en begeerte, zal de samenleving berusten op het geweld dat daaruit noodzakelijk volgt; zodra evenwel onze gehele psyche - dus ook het onderbewustzijn - anders zal zijn ingesteld, zal ook de gehele samenleving veranderen. Heard gaat daarbij m.i. eenzijdig uit van een individuele verandering en rekent weinig met de voortdurend plaats hebbende wisselwerking tussen individu en samenleving. Behalve dat personen de samenleving beïnvloeden, moeten anderzijds de maatschappelijke omstandigheden gunstig kunnen inwerken op de krampachtige psychische toestand waarin de individuen nu leven, om zodoende te bevorderen dat zij zichzelf daaruit verlossen. Dit is wat Maria Montessori altijd sterk accentueert. Zij zegt immers, dat we de kinderpsyche moeten kennen, om het jonge geslacht de omstandigheden te geven, die bij hun psyche past, waardoor ze zich harmonisch zullen ontwikkelen. Huxley, die deze kant goed ziet, heeft, door in E n d s a n d M e a n s speciaal op het belang van sociale maatregelen te wijzen, Heards werken in dit opzicht aangevuld. Voorts rijst de vraag, of het samendenken van het kosmische bewustzijn met kosmische eenheid, niet een te hevige reactie op de vroegere stofverheerlijking is en als zodanig toch weer een forcering van de waarheid naar de andere kant. Er vindt in het leven ook een voortdurende verbreking van de eenheid plaats, en steeds ziet men hoe twee strekkingen zich openbaren in oneindige reeksen: naar verdeeldheid en eenheid, naar geven en nemen, naar zelfhandhaving en zelfovergave, naar destruktie en konstruktie. Met woekeringen, zoals b.v. de kankerbacil, weet Heard dan ook geen raad. Ook zijn er zwammen in de natuur en woekerplanten, die anderen verstikken, en veel andere elementen die wijzen op een zekere destruktieve tendentie in de kosmos. De Chinese wijsbegeerte lijkt met haar erkenning van de twee beginselen Yang en Yin dichter bij de waarheid. Zouden de krachten en energieën, waartoe nu alles wordt teruggebracht niet veeleer berusten op spanningen en verhoudingen, waarbij twee polen moeten worden verondersteld, waarvan het juiste evenwicht moet worden gevonden, evenals van de juiste spanning van de koorden van een instrument de zuivere toon afhangt?

Critisch bulletin

Gedenkboeken 1898-1938

Het is een belangwekkend en leerzaam werk, kennis te nemen van het belangrijkste dat er in de afgelopen maanden aan jubileum-literatuur is uitgekomen en te trachten de waarde en het wezen daarvan te bepalen. Men moet als recensent daarbij a.h.w. enigszins buiten zich zelf treden en - of men wil of niet - een ietwat andere maatstaf aanleggen dan men gewoon is. Nemen wij als voorbeeld het prentenboek 'Veertig jaren wijs beleid' (f 1.90), uitgegeven door het dagblad 'De Telegraaf" en den uitgever H.J.W. Becht, waarbij in twee opstellen 'Uit de geschiedenis van Oranje Nassau' en 'De regeeringstijd van Koningin Wilhelmina' Mej. E.W.J. Mulder, conservatrice van het Oranje Nassau Museum, de begeleidende tekst heeft geleverd. Terecht heeft Mej. Mulder begrepen, dat bij deze gelegenheid van haar niet zozeer verwacht werd een zoveel mogelijk realistisch-juist historisch aperçu, als wel een ook weer bij deze gelegenheid herhaalde - zij het natuurlijk niet àl te veel van de historische realiteit afwijkende - v r o m e l e g e n d e .

Immers heeft zich onweersprekelijk langzamerhand ook in ons land gevestigd een naar het wel schijnt bijna algemeen aanvaarde en krachtige 'moderne nationale religie', waarin calvinisten - met hun aanvankelijk toch zo streng monotheïstische leer - liberale regenten - die toch zo lang in wezen republikeins gebleven waren - katholieken - de juist aanvankelijk in naam van het Oranje-symbool verdrukten, achter gestelden - ja zelfs in onze tijd van lieverlee: de socialisten - oorspronkelijk toch zulke vurige haters van 'brandkast, troon en altaar' - hun 'eenheid' schijnen te vinden. Ook onze nationale religie heeft haar conventionele terminologie, haar steeds herhaalde traditionele voorstellingen, waarbij de gelovige zich weinig of niets zozeer denkt, maar des te meer ontroerd wordt en waarbij de niet of minder orthodox gelovige slechts eerbiedig het zwijgen heeft te doen...

Dit bedenkende, bladeren wij de geïllustreerde bladzijden van 'Veertig Jaar' door en nemen wij kennis van het proza van Mej. Mulder, dat zich bij het illustratief materiaal voortreffelijk aansluit. Haar opstellen zijn geschreven met kennis van zaken en vooral 'uit een vol gemoed', wat in dit geval noodzakelijk was. Aardig is haar opmerking, dat uit de namen, die onze zeelui in het begin van de XVIIde eeuw aan hun ontdekkingen en vestigingen gaven, blijkt, dat zij Prins Maurits reeds als den ongekroonden vorst van onze republiek voelden. Dat zij 's prinsen staatsgreep tegen zijn meesters van

1619, waardoor Oranje voor het eerst de weg der souvereiniteit opging, ongenoemd laat, is vergeeflijk, alsook dat zij verderop de Verklaring van Oranienstein vergat, waarbij Oranje in 1802 ook van zijn kant de 'mystieke band' met Nederland doorsneed: in dit geval was stichting en geen lering het doel. Over de schreef gaat de schrijfster slechts als zij zegt, dat ons volk aan het Oranjehuis zijn onafhankelijk volksbestaan te danken heeft. Wanneer zij om begrijpelijke redenen het woord 'Oldenbarneveldt' had willen vermijden, had zij een woordje als 'mede' moeten invoegen. Het kan haar niet onbekend zijn, dat zelfs een man als Prins Willem van Oranje niet eenmaal in de mogelijkheid van een onafhankelijk Nederland heeft geloofd, zodat hij tot vlak voor zijn dood pogingen heeft gedaan, de souvereiniteit over de Nederlanden in handen te spelen van den koning van Frankrijk. Te ver gaat het ook, wanneer Mej. Mulder uitroept, dat in 1648 'de vrijheid op elk gebied des levens verzekerd was', terwijl zij vier bladzijden verder de reproductie van een schilderij niet van Hillegaert, maar van Pacx geeft, die de verdrijving van het laatste hoopje Roomse geestelijkheid uit ons gebied toont.

Naar mijn smaak voortreffelijk is dan weer Mej. M.'s huldiging van de grondwet van 1848 en haar nadrukkelijke constatering, dat het aanzien en de betekenis van het koningschap van Oranje - om de bewoordingen van De Beaufort te gebruiken - door de afschaffing van het autoritair systeem niet gedaald is, maar gerezen. We willen er in dit verband reeds de aandacht op vestigen, dat ook in de andere nog te bespreken publicaties om begrijpelijke redenen en op dikwijls zeer gelukkige wijze (N.B. Dr. Colijn en Hans in het Officiële Gedenkboek 1938) aan de herdenking het karakter wordt gegeven van een huldiging van het constitutioneel-parlementaire koningschap. Onbegrijpelijk en betreurenswaardig in strijd daarmee is dan echter, dat Mej. M. het in haar tweede artikel nodig vindt om tegenover de trouw aan haar kroningseed van de koningin a.h.w. de tuchteloosheid van de stoute Nederlandse kindertjes te stellen. Zij kapittelt het volk, dat 'doorging met grootere en kleinere twistpunten onderling uit te vechten en politieke tegenstellingen en ontevreden gemopper aan te kweeken'. Mej. M. vergat een ogenblik, dat bij een blijkbaar ook door haar bewonderd constitutioneel-parlementair systeem nationale partijvorming en dus ook partijstrijd onafwendbaar is en juist een oorzaak van nationale kracht in plaats van - zoals men elkaar te vaak nagepraat heeft - van nationale zwakheid vormt. De regeringsperiode van Koningin Wilhelmina en daarvan vooral de laatste jaren vormen het bewijs daarvan, wanneer men de gang van zaken in het binnenland vergelijkt met die in een bepaald deel van het buitenland.

Dat rijke gedifferentieerdheid, die nu eenmaal spanningen en zelfs conflicten veroorzaakt, van een cultuurperiode veeleer de kroon in plaats van de schande moet heten, wordt ook gemanifesteerd door het 'Officiëele Gedenkboek 1938' (f17.50 geb.), dat ten vervolge op een soortgelijke publicatie van 1923 bedoelt het résumé van de laatste 15 jaar te geven. Een imposant en kostbaar uitgegeven boek- en plaatwerk met meer dan honderd bijdragen van officiële specialisten en waarnaast het dus geen kwaad denkbeeld van Jhr. Jan Feith was om iets van bescheidener omvang te plaatsen, 40 bijdragen door medewerkers van niet minder allooi: 'Wilhelmina Regina' (f 2.50 geb.). Nu zij het geredelijk toegegeven, dat men als in alle jubileumuitgaven scherp moet speuren om tegenstellingen te ontdekken. Ook valt het, wanneer men de lijst van medewerkers critisch beschouwt, op, dat men die vanzelfsprekend bovenal gezocht heeft in de meerderheidspartijen, aangevuld hier en daar met enige mannen van de 'brede basis'. Maar er zijn toch enkele 'rarae aves' van ver daarbuiten. En men stuit tot zijn vreugde toch ook op enige fel-partijdige uitingen, die het rustige gevoel geven, dat er gelukkig in ons volk ook nog iets anders is dan 'eenheid'. Daar zijn de krachtige klaroenstoten van Pater M. Molenaar ('Het Katholiek godsdienstig leven in Nederland') tegen 'liberalisme, socialisme, communisme, nationaal-socialisme' en tegen 'een steeds groter wordende schaamteloosheid op zedelijk gebied, zich openbarende in oneerbare kleding'. Daar is vooral het sterk met sentiment en ressentiment geladen opstel van Prof. Van Ginneken tegen de spelling-Kollewijn, waarvan hij zelf eenmaal een aanhanger was: 'Spellingvereenvoudiging een onderdeel van den klassenstrijd'... 'modelvoorbeeld van een modern materialistische denkfout' enz. Men kan natuurlijk de vraag stellen, of de redactie dergelijke sappig-extremistische uitingen ook toegestaan had aan eventuele medewerkers van uiterst links, maar voor ons zijn deze opstellen het prettige bewijs, dat men 'grotere en kleinere geschilpunten onderling uit kan vechten', terwijl zelfs 'eenheid'-in-zéér-beperkte zin bewaard kan blijven, want het zal den opmerkzamen lezer uit het bovenstaande citaat niet zijn ontsnapt, dat de beide vechtlustige paters... een verschillende spelling schrijven...

In een werk als het onderhavige, dat zo ontzaglijk veel biedt, te gaan speuren naar omissies, zou te ondankbaar wezen. Twee-en-veertig bijdragen op economisch, zeven-en-dertig op cultureel gebied! Vooral die van de eerste rubriek tonen meestal nuchter-betrouwbaar werk, cijfers en feiten rangschikkende met haast pijnlijke nauwgezetheid, blijk gevend van die echt Nederlandse eigenschappen, die immers de Jubilaresse van het pas gevierde feest ook zo sterk typeren: toegewijdheid aan het werk, eerlijkheid, tenaciteit.

Natuurlijk heeft alles wat hier opgesomd wordt ook zijn keerzijde. Maar bij een feestelijk jubileum was het nu eenmaal passender om te schrijven over Middenstandsb e w e g i n g (door Mr. Van Hellenberg Hubar) dan over Middenstandsm i s è r e , over Werklozenz o r g (door Ir. R.A. Verwey) dan over Werkloosheidsk a n k e r . De laatste deskundige neemt het bekende standpunt in dat 'onze groote werkloosheid een begeleidend verschijnsel is van onze groote volkswelvaart' - wat den leek een 'des te erger' kan ontlokken - en eindigt: 'Volksrijkdom, stoffelijke en meer dan stoffelijke: energie en gezondheid, zijn in de jaren van beproeving behouden. En nu gaan wij verder.' Inderdaad een uiting, die de feestelijke stemming van de rest van het boek niet behoeft te verstoren. Mogen wij echter toch nog twee onderwerpen noemen, die in een volgende uitgave - van naar wij allen hopen: over tien jaar - een plaats zouden kunnen krijgen? De jeugdbeweging op velerlei grondslag en het volksontwikkelingswerk, mede toch, dacht ons, typerende verschijnselen in het Nederland van na de Wereldoorlog. Mr. Roel M.F. Houwink memoreert van de eerste nog enige aspecten in 'Protestantsch Cultureel Leven'. De merkwaardige jeugdherbergen worden zelfs in het artikel 'Toerisme' van Edo Bergsma niet genoemd. Een artikel over de Padvinderij in het zonderling gevariëerde XVIde hoofdstuk kan, dunkt mij, het gemis van al het bovenaangeduide slecht vergoeden. En had niet de arbeid der Volksuniversiteiten, van het Nut, van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, van de Leeszalen evenzeer een korte bespreking verdiend als die van Het Alg. Nederl. Verbond, De Vredesbeweging, De Bestrijding van Plantenziekten en schadelijke Dieren?

In een zo op analyse en opsomming ingestelde publicatie als het 'Officieel Gedenkboek' is vanzelfsprekend weinig te vinden dat naar een soort synthese zoekt der talloze en zéér verschillende verschijnselen gedurende de behandelde periode. Typerend is dat Dr. Fockema Andreae, die tot opdracht had te schrijven over 'De belangrijkste gebeurtenissen in het Nederlandsche volk', blijkbaar opzettelijk zo volledig afgezien heeft van het aanbrengen van iets steviger verband tussen de te memoreren feiten, dat hij geen andere rubricering voor zijn relaas heeft willen kiezen dan... de hoofdstukken van de staatsbegroting. Hij doet dat op keurige, levendige, hier en daar zelfs feestelijk-jolige wijze, maar onvermijdelijk blijft een lezer, die iets meer uit is op het naspeuren van het wezen, de kern der dingen, teleurgesteld. Misschien doet zo iemand het best het volumineuze boek niet te gaan lezen van den beginne af, maar begint hij zijn speurtocht beter met de naar mijn smaak voortreffelijke opstellen in het XIVde hoofdstuk: 'De Nederlandsche Letterkunde' door Prof. Donkersloot, 'Geestelijke stroomingen' van

Prof. Casimir, Dr. G. Knuttel ‘Beeldende kunsten’ en Prof. Wattjes ‘Bouwkunst’. Uiteraard streven deze bijdragen óók naar fijngevoelige en juist-gestelde typeringen der afzonderlijke verschijnselen en persoonlijkheden, maar men zal hier toch ook menige uiting vinden, die het gemeenschappelijke in de besproken cultuurperiode bedoelt te karakteriseren. Zo zegt Dr. Knuttel: ‘Zelden heeft de kunst zo uiteenlopende richtingen vertoond’, maar tegelijkertijd: ‘het dogmatische van de eerste jaren der kunstvernieuwing is sterk verzacht’. Is daarmee meteen niet een synthese gegeven, die geldt voor heel wat verschijnselen in de maatschappelijke, ja zelfs ook in de politieke sfeer? Er is een duidelijk syncretisme in Nederland op te merken gedurende de laatste jaren van Koningin Wilhelmina's regering, die in haar persoon zelfs bewust of onbewust deze strekking schijnt te verzinnebeeldigen. Als bange kuikens schieten de Nederlandse partijen, groepen, stromingen onder de veren van de kloek.

‘Rijk is aldus het beeld, dat Nederland ons biedt,’ schrijft Prof. Casimir en zijn conclusie wordt begrijpelijk, wanneer wij ervan kennis nemen, hoe hij in zijn conscientieus artikel trouwhartig de zo menigvuldige geestelijke uitingen op haar plaats en tot haar recht probeert te laten komen. Maar dan schrikken wij plotseling door het zonderlinge slot van de alinea, die zo juichend begon: ‘De levensstemming bij weinigen hoopvol, bij velen ter neer geslagen, bij anderen... die van indifferentisme.’ Moet niet een ieder die de stemming van verschillende volksgroepen aanvoelen kan, de juistheid van de opmerking beamen? Ligt hier misschien de reden van het phenomeen, waarover Prof. Donkersloot klaagt: ‘Het uitblijven van een nieuwe jongste dichtergeneratie onder hen, die thans tusschen twintig en dertig jaar oud zijn, is een ongewoon verschijnsel’? Het is jammer, dat men de bespreking van het forse boekdeel, waarvan de meeste bijdragen met reden in zulk een optimistische toon feschreven zijn, moet eindigen met een vraagteken. Geen rijk volk? En ons ontzaglijk sterke bankwezen dan, onze millioenen ook belegd bij de spaarbanken (f 1.040,8 millioen tegen f 148,7 millioen in 1898! - Mr. L.J.A. Trip)? En onze 1.071.869 ‘beschaafde*)’ radio-luisteraars? Het kan zijn, maar men kan ons toch niet weerhouden de vraag te stellen, of een volk wezenlijk r i j k is, dat geen jonge dichters meer zou hebben en waarvan een van de regelmatigst terugkerende levensstemmingen die van het indifferentisme zou zijn.

Aan de veertig medewerkers van het verzamelwerkje ‘Wilhelmina

*) Dr. A.F. Philips schrijft: “de radio is blijkbaar een van de onmisbare levensbehoeften geworden van de *beschaafde* menschheid” (cursivering van mij. B.)

Regina' was door het uiterst geringe aantal bladzijden dat elk kon worden toebedeeld, de gelegenheid zo goed als afgesneden, in hun opstellen naar een of andere opsomming of détaillering te streven. Sommige schrijvers zijn als gevolg daarvan ertoe gekomen, volstrekt nietszeggende bijdragen in te zenden, zoals die van 'Buitenlandsche betrekkingen' en 'Defensie'. Anderen, zoals Prof. C.W. de Vries over 'Binnenlandsche parlementaire ontwikkeling' hebben getracht in korte woorden a.h.w. de essentie te geven van de veertigjarige ontwikkeling op hun gebied, maar bij hen is de kortheid de vijand geworden van de duidelijkheid. Bij weer anderen echter is die klip ontzeild en dan zijn uitstekende artikeltjes ontstaan zoals van Ir. v.d. Kloot Meyburg over de verschillende phazen in de ontwikkeling der moderne bouwkunst. Wij noemen nog een ander voortreffelijk synthetisch résumé, dat van de godsdienstige ontwikkeling door Ds. F. Kleyn: 'Men kan zeggen, dat het geheele kerkelijke leven zich heeft toegelegd op een sterke bewustmaking van het eigen karakter en van de beginselen, en van een verdieping en zuivering van het geloofsleven. Het kerkbesef is hierdoor verlevendigd en wat hier en daar aan getal verloren is, is aan kracht en zuiverheid gewonnen.' Een typisch Nederlands verschijnsel, dat dus het boven geconstateerde syncretisme niet op het gebied van het geloofsleven geldt. Voor mij zit de betekenis van de constatering van Ds. Kleyn echter ook hierin, dat zij, alvorens tot het meer moed gevende slot te komen - er had ook nog bijgevoegd kunnen worden, dat er ondanks of juist door de sterkere bewustwording van eigen karakter en eigen beginselen merkwaardige symptomen zijn van beter elkaar verstaan over grenzen en schotten heen - de eerlijke erkenning geeft van de ontzettende crisis, waarin ook hier te lande het geloofsleven de laatste jaren gekomen is: zéér groot is inderdaad 'het getal dat verloren is'.

Diep graaft ook Dr. Jac. P. Thijsse in zijn bijdrage 'Heemschut en Natuurbescherming'*): 'Verbijsterend groot bleek het arbeidsveld. Een ontsierende reclame had het stadsbeeld aangegrepen, wanstaltige bouwerij bedierf het platteland, fabrieken bevuilden de riviertjes, de electriciteit vermoordde onze molens, de moker sloeg tal van schone, oude bouwwerken tot puin.' Ziehier dan de heersende tijdgeest, n'en déplaise belangwekkende en optimistische artikels ook hier over 'Fabrieken en bedrijven', 'Electriciteit etc', 'Luchtvaart' e.t.q., aan zijn gevaarlijke kant ontmaskerd: de geest van het

*) Door de behandeling van dit onderwerp vult 'Wilhelmina Regina' het Offic. Gedenkboek aan. Zo is hier ook een artikel - en een goed - over 'Volksontwikkeling' (door Daan v.d. Zee), met o.a. de volgende juiste opmerking, die bewijst hoe noodzakelijk de behandeling was: 'De leeszaal-organisatie is specifiek-Nederlandsch, al zijn hier wel buitenlandsche invloeden aanwijsbaar.'

materialistische kapitalisme. Is niet de veertigjarige periode van Koningin Wilhelmina's regering in laatste instantie een tijd geweest, waarin de geest worstelt tegen het materialisme? En met succes? Wij denken nu ook aan Dr. Kuypers alarm vóór zijn ministerschap... Wat is er bitter weinig bereikt, ook zelfs op het kleine, maar kenschetsende terrein van 'Heemschut en Natuurbescherming'. In 1928 stelde de regering een 'Natuurbeschermingswet' in uitzicht, klaagt Dr. Th., maar tot dusver bleef het daarbij.

Het was een goed denkbeeld van Prof. Dr. H. Brugmans om naast de zo pas besproken gedenkboeken in een lijvig werk de veertigjarige regeringsperiode als een geheel te beschrijven: 'Geschiedenis van Nederland onder de regeering van Koningin Wilhelmina' (f7.50 geb.). Onbezonnen is de inleiding. De schrijver herinnert aan de veertigjarige periodes van Maurits en van Willem III. Maar toén was het meteen uit! 'Bij het jubileum van de Koningin echter komt de gedachte aan een naderend einde bij niemand op.' God geve het! Verderop heet het: 'Zoo beleefde H.M. de Koningin het geluk, dat haar veertigjarige regeering niet eindigde in crisis en stagnatie, maar in herleving en opbloei.' Men duide den gelukkigen 70-jarige zijn enthousiasme niet al te euvel. Brugmans heeft de tijd van 1898-1938 in zijn geheel met bewustheid meegemaakt. Hij herinnert zich de inhuldigingsfeesten, waarvan hij met grote vlotheid vertelt, 19 bladzijden lang, de verwachtingen, opgewekt door de Eerste Vredesconferentie, de spanningen waarin ons volk leefde gedurende de Zuid-Afrikaanse oorlog, de strijd pro en contra het Ministerie-Kuyper enz. enz. nog alles als de dag van gister. De grotere en minder grote figuren op wetenschappelijk gebied heeft Brugmans alle van nabij gekend, als oude vrienden, ambtgenoten in elk geval. En zo krijgt dit boek het aantrekkelijke karakter van vlotvertelde mémoires, waarom men den beminnelijken schrijver benijden moet: zijn ambtelijke loopbaan te besluiten met een boek, waarvan brede kringen met zoveel genoegen zullen genieten. Er zijn natuurlijk vluchtigheden. Hoe is het mogelijk het verhaal van de 'Gefaalde Revolutie' te vertellen zonder over de soldatenrelletjes in de Harskamp te reppen? Trouwens in de hele hoofdstukken X en XI, die de Mobilisatietijd en deszelfs gevolgen behandelen, komt de naam van Generaal Snijders niet voor. Maar daar staan een groot aantal aardige opmerkingen en beschouwingen tegenover, zoals men die trouwens van Brugmans niet anders verwachten kan: 'Voor een diligencedienst was in 1837 geen octrooi meer noodig, in 1937 is zulk een concessie wel degelijk vereischt voor een dienst van autobussen.' In een van zijn laatste hoofdstukken wijst hij op het versterkt zelfgevoel van de Katholieken. Voor ± 1900 was het een

‘gevoel van afgezonderdheid’, dat hen beheerste, ‘veelal ook gemengd met een sentiment van een zekere minderwaardigheid, dat uiting vond eenerzijds in een nederige bescheidenheid, anderzijds in een gevoel van wrevel over achteruitzetting.’ De verandering in dezen, die Prof Brugmans mede demonstreert aan een beschrijving van het Eucharistisch Congres te Amsterdam in 1924, vat hij dan tenslotte op de hem eigene vriendelijk-optimistische wijze samen in het zinnetje: ‘de Nederlandsche Katholieken zijn Katholieke Nederlanders geworden’.

Op het gebied van de buitenlandse politiek, waarop Brugmans zich mede, zoals men weet, gaarne beweegt, waagt hij zich aan een belangrijke conjectuur over de oorsprong van de befaamde ‘faux d'Utrecht’, die ‘faux de Bruxelles’ bleken. ‘Men kan zich het verloop zoo voorstellen, dat de Belgische regeering zich al te sterk gebonden heeft gevoeld aan haar militaire verplichtingen aan Frankrijk en nu een poging heeft gedaan zich daaraan te onttrekken door een publicatie, waarin waar en onwaar zoo nauw waren dooreengemengd, dat zij bezwaarlijk te scheiden waren. Een ontkenning van de echtheid der documenten van Fransche zijde zou na de publicatie niet kunnen uitblijven, maar zou dan zoowel de valsche stukken als de echte, daarin opgenomen feiten moeten betreffen en treffen.’

Een uitvoerige literatuuropgave is aan het boek van Prof. Brugmans toegevoegd. Natuurlijk heeft die niet de pretentie volledig te zijn. Het is dan ook allerminst uit bedilzucht, dat wij als slotopmerking er onze spijt over willen uitdrukken, dat Prof. Brugmans het niet nodig gevonden heeft gebruik te maken van het merkwaardige boek van Mr. A.S. de Leeuw ‘Nederland in de Wereldpolitiek’. Voorzover ik weet is dat het enige werk, dat berust op systematische verzameling van alles wat in de talloze buitenlandse documenten- en memoirenpublicaties van na de Wereldoorlog betrekking had op de buitenlandse positie van Nederland. Die oogst was niet zo gering en kon in verband worden gebracht met het schaarse wat van Nederlandse zijde zelf bekend was geworden en al zal ik niet beweren, dat alles wat de heer De Leeuw aan conclusies en suggesties in zijn boek voordraagt, evenveel kans heeft in de toekomst juist te blijken, het wil mij toch voorkomen, dat daarover in een ‘Geschiedenis van Nederland onder Koningin Wilhelmina’ niet geheel gezwegen had moeten worden.

J.S. BARTSTRA

Verkenning van Nederlandsche volkskarakters
De Nederlandsche volkskarakters, onder redactie van P.J. Meertens en Anne de Vries J.H. Kok, Kampen; f 12.50 geb.{problem}

Men kan zich niet genoeg realiseeren hoe moeilijk het is een werk als dit te maken zonder in oppervlakkigheid, voorbarigheid, generaliseeren of onzakelijk patriotisme te vervallen. De samenstellers van dit werk hebben die moeilijkheid ten volle beseft. De inleiding geeft daar reeds dadelijk blijk van. Zij zijn zich dubbel en dwars bewust geweest hoezeer het wetenschappelijk onderzoek van ras, volk en volkskarakter nog geheel in het begin staat, hoeveel bouwstoffen ontbreken, hoe zelfs de methode van onderzoek nog voor een deel experimenteel is. Een boek als dit verschilt dus hemelsbreed van de onwetenschappelijke wijze waarop met propagandistische strekking en dikwijls van wenschen en ficties als stellingen uitgaand, in Duitschland over volk en ras geschreven pleegt te worden. Dit boek over de bestanddeelen van ons volk is zoodoende tevens een zuiver en echt Nederlandsche uiting geworden. Zakelijk en onbewimpeld wordt door medewerkers van zeer uiteenloopende richting de karakteristiek der verschillende volksdeelen gegeven en de nadeelen worden er zoomin verzwegen als de voordeelen. Over het algemeen hebben de medewerkers er naar gestreefd zoo onpartijdig mogelijk de deugden en fouten van het door hen beschreven volksdeel te bepalen of aan te wijzen. Het is een groote verdienste der redactie, dat zij erin geslaagd is bij zooveel verscheidenheid en verschil van medewerking, tot zulk een zakelijk resultaat te komen. Wij vinden hier de beschrijving van 22 Noord-Nederlandsche streek- en bevolkingstypen en van 8 Zuid-Nederlandsche.

Uiteraard is de Groot-Nederlandsche opzet van het werk, dat alle deelen van den Nederlandschen stam diende te beschouwen, ook weer zuiver zakelijk. Zoo is dit boek een in alle opzichten zuiver nationaal, geen nationalistisch werk geworden; een kapitaal werk en toch bescheiden genoeg gebleven om een voorloopig, geen voorbarig karakter te dragen. Het is populair geschreven, maar met de bedoeling een wetenschappelijke toets te kunnen doorstaan, het werd aldus een boeiend en betrouwbaar handboek. Reeds de titel wijst op de strikt zakelijke bedoeling: er is niet oppervlakkig of onvoorzichtig sprake van ‘het’ Nederlandsche volkskarakter (al moet men erkennen, dat er min of meer algemeen aan dit volk en deze cultuur eigen trekken bestaan, die steeds en overal weer onder verschillende vormen naar voren komen, vandaar dat Huizinga in zijn

karakteristiek onzer beschaving kon spreken van Nederlands 'geestesmerk'), er wordt nadrukkelijk van de Nederlandsche volkskarakters gesproken. Dat bij de vele verschillen in eigenaardigheden en eigenschappen der bevolking van de onderscheiden deelen van ons land niettemin een dit alles psychologisch, historisch en ethnologisch bindende eenheid bestaat, komt duidelijk tot uiting in het eerste hoofdstuk over de Nederlanders in het algemeen door Dr. van Schelven. Verder is meestal weer voldoende in het oog gehouden, hoevele en hoegroote individueele verschillen er natuurlijk weer zijn binnen de zgn. groepskarakters. Terecht zegt Dr. Kruyt in zijn bijdrage over de Noord-Hollanders, dat het alleen gaat om die trekken die er 'veelvuldiger voorkomen dan elders, en dan nog in een bepaalde, eigenaardige combinatie.' Er is dan ook het verschil tusschen volksaard, streekaard en stedelijke aard in het oog gehouden (stadswijken kunnen zelfs weer tot op een zekere hoogte of laagte eigen karakter hebben), en verder ermee rekening houden dat ontelbare kruisingen tegenover het algemeene beeld de eindelooze diversiteit van individueele nuanceering volhouden. Men kan zoo licht bij een dergelijke studie vergeten dat ieder mensch een wereld op zichzelf is en dat zoowel voor het kennen van het individu als van het complex een wisselwerkende herleiding tot de eenheid en afleiding uit de eenheid noodig is, een dubbele beweging van en naar het middelpunt of beter een wisselwerking tusschen twee middelpunten, het feitelijke individueele en het feitelijke algemeene, waarbij men dan nog weer dient te beseffen dat men geen van beide ooit geheel fixeeren en determineeren kan, laat staan de beweging ertusschen.

De verschillende bijdragen zijn natuurlijk niet alle even goed geschreven of even instructief van inhoud. Al naar de specialiteit van den medewerker voeren zij meer sociografische of meer litteraire en historische gegevens aan: dat in beide gevallen een belangwekkend resultaat bereikbaar is, bewijzen de bijdragen van den sociograaf Dr. Kruyt en van den litterator en dialectkundige Meertens, die modellen van deze beide soorten van poging tot volkskarakteristiek vertegenwoordigen. Zij doen de wenschelijkheid voelen van het samenbrengen van soortelijk verschillende gegevens met name van een samenwerking van op verschillende gebied vakkundigen teneinde tot een op meer gegevens steunende karakteristiek te geraken. De bijdragen over stedelijke bevolking neigen weleens teveel naar het journalistieke en grenzen aan het genre 'wat niet in Baedeker staat' (van de rake en zakelijke schets van Stroman over den Rotterdammer geldt dit echter niet, evenmin als van Ritters Utrechtsche stadskarakteristiek). In het algemeen is tusschen een meer litteraire (of journalistieke) beschrijvingssoort en een strikt wetenschappelijk

objectief verslag het voor een boek als dit gewenschte zakelijke gemiddelde bereikt. De afwisseling, die een bijdrage als van Alie Smeding over de Zuiderzeevisschers verschaft, volstrekt geen nadeel, al is hier kennelijk geen sociografisch of ethnologisch geschoolde aan het woord doch een schrijfster met veel hart voor, maar ook wel degelijk kennis van de menschen, waarover zij met tal van anecdotes schrijft. Het geheele boek is trouwens des te boeiender door de schat van bijzonderheden, wetenswaardigheden en typeerende anecdotes die er in het zakelijke kader meegedeeld worden. Slechts enkele bijdragen zijn wat te veel in het anecdotische en het folkloristische blijven steken, een heel enkele (over het Gooi) is bepaald te dilettantisch. De kundige beschrijving der bevolking van Z.-Holland is nog voor een meer gedifferentieerde uitwerking vatbaar (de bevolking der eilanden!) Opmerkelijk is dat de schrijvers der bijdragen over de noordelijke deelen van het land wat critischer tegenover hun stof lijken te staan dan die, welke de zuidelijke behandelen. Interessant zou het zijn iets meer te vernemen over het meer en minder voorkomen der streekkenmerken in de verschillende klassen, gegevens dus in hoeverre de dichtheid van invloed der landelijke geaardheid verschilt in de bevolkingslagen, welke hoek het vlak van den volksaard vormt op de verticale scheidingslijnen der standen en klassen. Uiteraard roept een zoo voorloopig onderzoek als het hier gedane (vaak meer tastend kenschetsen dan onderzoek) allerlei wenschen op, o.a. die van systematische gegevens (in sommige bijdragen aanwezig, en in de vele sociografieën uit dezen tijd meermalen zorgvuldig verzameld) over het zedelijk peil der bevolking, waarbij de verhouding dienaangaande tusschen Katholieke, rechtzinnig Protestantsche, vrijzinnige en kerkelijke streken interessant is. (De gegevens van Kruyts: De onkerkelikheid in Nederland kunnen daarbij nuttige diensten bewijzen).

Van groot belang is het, dat ook hier de nadruk gelegd wordt op het ervaringsfeit, dat een volk minder door het ras dan door de geschiedenis wordt gevormd. Het 'Nederlandsche volkskarakter' dat onmiskenbaar als een gecompliceerd verschijnsel van nationale en locale componenten bestaat, is kennelijk historisch bepaald. De geschiedenis heeft hier inderdaad 'een heterogene bevolking samengelascht tot een homogene nationaliteit'; homogeen in wezen natuurlijk, de vrij groote accidenteele verdeeldheid daargelaten. Volgens raskenmerken zou Nederland in drie deelen uiteenvallen, evenals dat volgens de dialecten en volgens de bodemgesteldheid het geval is (wie het land precies op het midden doorrijdt, kruist zijn drie landschappen, klei, zand en veen). De Oostelijke bevolking zou al meer bij Duitschland behooren, het Zuiden vervloeit al meer naar het Fransche, het Noorden naar het

Engelsche type, zeer globaal gesproken naar rasverschillen (de foto's in dit boek bevestigen dat ook). En toch is Nederland onmiskenbaar en onherroepelijk Nederland, een onscheidbare volkseenheid waarvan de samenstellende deelen onderling sterk verschillen. Geestelijke factoren hebben de natie historisch gevormd, in den vrijheidsstrijd die er een om geestelijke en materieele vrijheid samen was (zoo zag reeds Hugo de Groot het) is de natie tot stand gekomen en heeft ze dan verder haar toevallige (van den militairen gang en stand van zaken afhangende) grenzen gekregen.

Naarmate men de geledingen van het Nederlandsche volk duidelijker gaat zien, wordt men voorzichtiger met eenstemmig gehuldigde algemeenheden. Als het meest typische kenmerk van den Hollander (waarmee men dan tegelijk den Nederlander in het algemeen bedoelt) wordt zijn nuchterheid genoemd. Dat gaat echter alleen in het globale in vergelijking met zuidelijke volkeren op. Als echter de Hollander zoo nuchter was, zou dit volk niet het calvinistische bij uitnemendheid zijn geworden, wat het in zijn meest kenmerkende trekken is. Nuchter zijn niet de echte (frankische) Hollanders, de Zuid-Hollanders, de Zeeuwen, doch men vindt die nuchterheid noordelijker, waar de Friesche inslag sterker is, in Noord-Holland en in Friesland zelf. Niet zoozeer de godsdienstig-rationeele deugdleer maar de calvinistische mystiek van verdoeming en uitverkiezing, ging er bij den Hollander in. De nuchtere Fries was de rationalist, naar het Noorden vluchtten voor de contra-Remonstranten mannen als Camphuysen, in het Noorden begon ook later weer de vrijzinnigheid, de vooruitstrevendheid, daar kwam het socialisme op. Het hart en de haard van het fanatieke calvinisme was in Holland (de synode in Dordt!), dat centrum trok den fanatieken Revius uit Deventer naar Leiden. Daar vond het felle calvinisme, dat geen nuchtere verstandsmenschen maar absolutistische naturen aantrekt, tot in dweepzucht en geestdrijverij toe, het best ingang, den grootsten aanhang en de meest consequente belijders. Een hartstochtelijke, van mystiek niet afkeerige aard, samen met een moeilijken strijd om het bestaan op een vochtigen, hardvochtigen bodem die weinig zekerheid bood, en daarenboven zeer sterke instincten, dat alles vroeg om een stevig houvast, een sterk en sober geloof en een streng bedwang, en zoo werd waarschijnlijk zoowel door aard als land (trouwens weer samenhangend) deze frankische bevolking bij uitstek geschikt voor het streng, sober, vurig en schuldbewust calvinisme, omkeering der hartstochten, knechting der instincten. Er zal hiervan wel genoeg waar zijn om er de bewijskracht uit te putten, dat de eigenlijke Hollander niet nuchter is.

Als men de verschillende kenmerken van noord en zuid in het oog houdt, krijgt men een spoor te pakken, een aanwijzing in handen,

ja misschien een sleutel voor de oogenschijnlijk zoo raadselachtige tegenstelling in het Nederlandsche volk tusschen onverdraagzaamheid en tolerantie (twee geprononceerde krachten in onze geestesgeschiedenis), tusschen sectarisme en humanisme. Zeer individualistisch en particularistisch (gewestelijke decentralisatie!), altijd kerkelijk en politiek verdeeld heeft het Nederlandsche volk zich in de wereld toch den naam verworven van een der krachtbronnen en vrijplaatsen van verdraagzaamheid en humanisme. Strengste dogmatiek en meest elastische liberaliteit, sectarisme en tolerantie, exclusief calvinisme en eclectisch humanisme gaan er wonderlijk samen. Voor de verklaring dezer tegenstelling telt waarschijnlijk ook de ethnologische factor niet weinig mee. Vrijheidszin, eigenbelang en vurige overtuigingstrouw hebben de natie geschapen die zonder die eigenschappen niet ontstaan zou zijn, zij werkten toen samen: als het geloof der vroomsten niet zoo sterk, als de vrijheidsliefde niet door het koopmansbelang ondersteund was, en als de onafhankelijkheidswil niet tevens een volkseigenschap was geweest, hadden deze landen zich niet van een vreemde heerschappij kunnen bevrijden. Frankische dweepzucht en overtuigingstrouw hebben daar samengewerkt met frieschen vrijheidszin (in Alkmaar begon de victorie). Het frankische fanatisme, samen met de geringe frankische gemeenschapsbehoefte (‘ieder voor zichzelf en God voor ons allen’ is een typische Hollandsche, en Zeeuwsche, individualistische houding, gansch anders dan bijv. bij de saksische bevolking) kwamen echter na dien vrijheidsstrijd, reeds in de eerste pauze: het Bestand, tegenover het meer noordelijke rationalisme der kooplieden en regenten te staan, wier belang hun natuurlijke neiging tot tolerantie en humanisme, nog te meer door een cosmopolitisch contact, versterkte. Voor deze tegenstelling van een sterk rationalistischen en een irrationeelen trek in de geestesgeschiedenis van ons volk levert de ethnologische samenstelling van dat volk aldus mede waardevolle aanwijzingen op, op de werking van frankische en friesche elementen dient in elk geval gelet te worden om meer van onze geschiedenis te gaan begrijpen. Het calvinisme en het humanisme als meest kenmerkende krachten onzer geestesgeschiedenis ziet men dan in hun onderling verband en tegenstelling werkzaam, waarbij men als derde hoofdelement den stimuleerenden invloed der Zuid-Nederlandsche beschaving, de Brabantsch-Vlaamsche voorgeschiedenis onzer volksvorming en de tijdens die natievorming voortdurende bevolkings- en beschavingsimmigratie uit het Zuiden in aanmerking dient te nemen. Om de grondtrekken onzer geestesgeschiedenis gewaar te worden kan men met deze ethnologische en cultuur-historische hulplijnen een vrij betrouwbaar kader scheppen.

Mogen we de speciaal Hollandsche nuchterheid naar de ficties

verwijzen, een opvatting waarin de lezing van dit boek ons versterkt, een andere fictie wordt hier rechtstreeks telijfgegaan, nl. die van de friesche koppigheid, die men niet als stijfhoofdigheid (veel meer een saksische eigenschap) mag opvatten, maar die in den regel meer standvastigheid dan moedwillige starzinnigheid is, waarvoor de Friezen (misschien het begaafdste volksdeel naar karakter en verstand) te intelligent en te vooruitstrevend zijn.

Tenslotte verdienen de foto's in dit boek nog bijzondere vermelding. Zij zijn met groote zorgvuldigheid en zin voor het karakteristieke gekozen en verhoogen niet alleen als illustraties, maar als demonstratiemateriaal de waarde van het boek. Trouwens het hoofdstuk van den fotograaf Willem van Malsen over het Nederlandsche gelaat bevestigt met hoeveel inzicht de keuze werd gedaan (men leze o.a. de belangrijke notitie over den Limburger). Men vergelijke eens de foto's van den Rotterdammer en den Amsterdammer (die keiharde en toch tragisch weemoedige kop tegenover het lichtere, linkere, vlottere, gladdere van den Amsterdammer, zwoegender de een, humoristischer de ander; ook de vrouwen, al ziet de Amsterdamsche er op het eerste oog uit als stiefmoeder aarde zelf).

Dat ook de Joden als een Nederlandsch volksdeel beschreven zijn, is zoowel feitelijk als tactisch juist gezien, daar zij immers zich haast nergens op zoo gelukkige wijze aan de bevolking geassimileerd hebben als in Nederland, en de aandacht verdienen, niet alleen door hun belangrijke cultureele bijdragen daaraan maar ook als karakteristiek Nederlandsch Jodendom (het bezoek van H.K.H. Prinses Juliana aan De Joodsche Invalide symboliseert dat fijngevoelig).

Een omvangrijke litteratuurlijst completeert dit kapitale werk. Bij een volgende uitgave zou men nog een ethnologische en een dialectenkaart toegevoegd wenschen.

Interessant is het na te gaan, hoe van bijna alle bijdragen de auteur in toon en opvatting verwantschap met het door hem beschreven volksdeel verraadt. Het is van groot belang, dat in een periode, waarin een netwerk van groote verkeerswegen en bruggen de scheidingen en nuanceeringen van het volksleven nog meer dan reeds het geval was, gaat doen vervloeien, aan het onderscheiden der kenmerkende bestanddeelen op een wijze als hier nauwkeurige aandacht wordt besteed. Geen Nederlander diende het daarom ongelezen te laten, en zeker niemand die met het onderwijs te maken heeft en de zelfkennis en zelfcritiek van zijn volk bevorderen kan.

ANTHONIE DONKER

Volk van Nederland. Onder leiding van prof. dr. Jan de Vries Uitgeversmij Elzevier, A'dam; f 13.50 geb.

Dit eerst in afleveringen verschenen werk, waarin Prof. De Vries met acht tenvolle deskundige medewerkers een voor een groot publiek bevattelijk overzicht heeft gegeven van de bestaande kennis en de problemen omtrent het Nederlandsche volksleven in al zijn volkaardige uitingen, is evenals het boek van Meertens en de Vries, en in dit geval met nog meer nadruk en met krachtige uiteenzetting door den redacteur van het propagandistisch en idealistisch doel, in dienst gesteld van het welbewuste streven om het verflauwde bewustzijn van een volksleven met eigen karakter en de zeer onvoldoende wetenschappelijke kennis en staat van onderzoek hierover te versterken. De redacteur ziet dit werk duidelijk aan het begin staan van een dringend noodige, en door hem voorloopig hier geschetste organisatie van het wetenschappelijk onderzoek naar de uitingen en geaardheid van het Nederlandsche volksleven, een streven dat om tot de kennis van eigen volk te komen niet genoeg ondersteund kan worden. Het is dit bewustzijn van eigen wezen dat een volk noodig heeft zoowel voor de ontplooiing van eigen geestkracht als voor de vorming van productieve zelfcritiek, die het juist behoeden kan voor de verkeerde vormen van zelfbewustzijn van een volk dat zich in zelfverblinding en eigenwaan verheerlijkt. Zoo is dit werk er een van nationaal idealisme, niet van nationalisme. Het werk van Meertens en De Vries verkent de kenmerken der streekbevolkingen van ons land; Prof. de Vries laat door zijn medewerkers, na enkele algemeene inleidende hoofdstukken over volkskarakter, samenstelling van bevolking en bodem, alle soorten van uiting van dat volksleven de revue passeeren, zeden en gebruiken, kleederdrachten, feesten, dansen, volksgeloof, sprookjes, liederen en verhalen, al wat het Nederlandsche volk in den lande door bijzondere eigenaardigheid typeert. Hij legt er den nadruk op, dat men de ‘folklore’ veel te lang verkeerd opgevat en beoefend heeft, van het curiositeitsstandpunt uit, als antiquiteitencollectie dus, een naar het verleden gerichte museumqualiteit, instêe van als object van levende volkskunde, in dienst van de zoo uiterst moeilijke bepaling van het wezen van het volksleven zooals dat is en geworden is. Ondanks het belangrijke werk van wijlen Mgr. Prof. Schrijnen op dit gebied en de rijke, onvermoeid voortgezette verzameling van folklorestof door Van der Ven, voor het verdere onderzoek van de grootste waarde, staat de volkskunde nog aan het begin van haar taak en moet een wetenschappelijke beoefening en toepassing der folklore nog geheel georganiseerd worden, een or-

ganisatie waarmee Prof. De Vries een begin wenscht te maken maar die niet zonder steun van de regeering en medewerking der universiteiten verwerkelijkt kan worden. Prof. De Vries zet uiteen hoe dit kan en wat ertoe noodig is. Met een centraliseering van het materiaal is begonnen door de oprichting van een centraal-volkskundearchief, door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Concentratie van op verschillende terreinen der stof deskundige en geïnteresseerde beoefenaars der volkskunde in commissies, en uitwerking der plannen in bureaux, als door Prof. De Vries geschetst, is thans aan de orde. Voor de uitvoering daarvan is de tewerkstelling van jonge academische krachten noodig, die met de stof, haar verzameling en behandeling, vertrouwd gemaakt dienen te worden.

Ook de litteratuur, hoewel deze uiteraard zeer gedifferentieerde, individueele uitingen bevat en dus niet het meest geschikte middel is om de volkskarakters te leeren kennen, levert in niet onaanzienlijke mate stof ter bestudeering uit volkskundig oogpunt; omgekeerd kan trouwens de studie der litteratuur uit een volkskundig gezichtspunt bijdragen tot verdieping van het inzicht in het individueele werk, waarschijnlijk zelfs meer dan wij vermoeden, terwijl zeker het tijds- en volksbeeld dat de litteratuur in haar geheel oplevert erdoor verduidelijkt en verscherpt worden en de structuur, naar geest en karakter, der Nederlandsche letteren gezien onder den invloed van bevolkingstype en cultuurtype (waarvan in ons land vooral het godsdienstige element de vorming beïnvloed heeft) toegelicht kan worden. Er is, tot in de meest individueele uitingen, een aanhoudende wisselwerking van differentieering en gemeengoed (reeds in de taal, voorts in geest, karakter, levenshouding en -beschouwing, die men bij alle erkenning van het persoonlijke karakter der litteraire werken niet verwaarloozen kan. Op deze wijze wordt het cultuurleven der intellectueele bovenlagen der bevolking, welke door Prof. De Vries om hun individueele gedifferentieerdheid hier buiten beschouwing zijn gelaten, evenals de genivelleerde massa der stedelijke bevolking in het volkskundig onderzoek betrokken, welke tak van onderzoek dan naar twee kanten reikt, zoowel bijdrage tot de volkskunde als tot inzicht in litteratuur. Tevens kan dat een goed werkend correctief, in dubbelen zin, zijn op het door eenzijdige bestudeering van het volksaardige leven dreigend gevaar om dit te veel als het eigenlijke leven van een volk te gaan zien en met de natie te vereenzelvigen, anderzijds op de neiging het litteraire werk als een vreemde bloem zonder wortels te beschouwen.

Interessant zijn de hier door Prof. De Vries meegedeelde gegevens over de wisselwerking van gemeengoed en individualiteit niet als bovenbedoeld aan auteurspersoonlijkheid waargenomen doch aan

de volksletterkunde, volkslied en -verhaal, en het zwe(r)ven dier stof tusschen cultuur- en volkskunst, een speciaal onderwerp der letterkunde dat natuurlijk bij uitstek aansluit bij de volkskunde. Twee waarschuwingen van belang laat Prof. De Vries hooren. Het onderzoek naar de oorspronkelijke volkscultuur kan geen uitstel lijden, daar deze meer en meer door verkeersvergemakkelijking in ieder opzicht genivelleerd wordt, een organisch proces, dat onherroepelijk verliezen meebrengt maar alleen dan geen onheil is, wanneer er een tegengewicht geschapen kan worden door behoud en versterking van een weerstandskern tegenover de cultuurlooze massa, door een verhoogde en vernieuwde dubbele uitstraling van de oorspronkelijke diepere volkscultuur en de hoogere intellectueele laag van waaruit de natie geestelijk gevoed en geleid wordt. Ook in dien zin kan dan waargemaakt worden, dat 'het Nederlandsche volk cultuurpsychologisch gezien niet oud is'.

En in de tweede plaats waarschuwt Prof. De Vries tegen den geestelijken hoogmoed, die den intellectueelen Nederlander ertoe doet neigen de landelijke cultuurvormen te minachten (de stedelijke verachting voor den boer, de litteraire minachting van den boerenroman zijn er symptomen van, bij massa en individu) berustend op een gebrek aan inzicht en zin voor het verband der dingen (wij herinneren aan het uitstekende boekje van Prof. Schermerhorn over De boeren in onze volksgemeenschap). Een dergelijk inzicht hoeft waarlijk niet te leiden tot een eeredienst van den boer en een Nederlandschen Böckeberg, een verbreking der proporties waarvoor de hemel ons spare, zoogoed als voor een navenante boerencultus in de litteratuur!

Met een nationaal paedagogische strekking en een gezond enthousiasme werd dit evenwichtige en naar zakelijke en wetenschappelijke objectiviteit strevende werk opgezet en zorgvuldig is er aan het besef vastgehouden, dat het een wijdvertakt onderzoek vereischt om te bepalen wat een volk is, en dat dit onmogelijk is 'zoolang men met politieke begrippen of met rassentheorieën alleen werkt'. De geschiedenis, zoolang uitsluitend politieke geschiedenis gebleven, betoogt Prof. De Vries, kan als cultuurgeschiedenis niet alles omvattend worden behandeld, zoolang naast de hoogtepunten van geestelijk leven ook de bodem van het cultuurleven van een volk niet gekend wordt en dus de volkskunde erin wordt betrokken. De versterking van het ondermijnde nationale leven is daarmee gemoeid en dat deze studie door mannen van een zuiver wetenschappelijke geestesgesteldheid ter hand genomen wordt, is een waarborg tegen gevaren van nationale zelfverblinding of bewustzijnsverenging, die trouwens niet passen bij een volk dat in zijn beste representanten zulk een goed Europeesch burgerschap aan den dag heeft gelegd en dat

overigens in zijn meerderheid reeds van nature geneigd is zichzelf in zijn nationale hoedanigheid meer te verloochenen dan te verheerlijken. Het is tegelijk een vermaning tegen het andere gevaar, dat der onverschilligheid, waartegen dit volk niet genoeg bestand is geweest.

ANTHONIE DONKER

Een reeks biografische essays over de Ned. beschavingsgeschiedenis Jan en Annie Romein, Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen. deel 1: 14e-16e eeuw Querido, Amsterdam; f 3.25, f 4.25

Dr. Romein's ‘Lage landen bij de zee’ is in enkele jaren een populair boek geworden. Wij hopen dat de schrijver, in samenwerking met zijn begaafde vrouw, er in zal slagen deze reeks biografische schetsen op dezelfde wijze ingang te doen vinden bij de vele belangstellende lezers, die ons land telt. Wat het algemene overzichtswerk aan persoonsbeschrijving te kort kwam, wordt thans geboden in een vorm, welke wij van de beide Romeinen gewend zijn: knap-geschreven, origineel en boeiend.

Het ‘knap-geschreven’ duidt op de bondige uiteenzetting van soms zeer ingewikkelde problemen, waarbij de auteurs de moeilijkheden waarlijk niet uit de weg zijn gegaan. In het algemeen is het reeds een zware taak de beknoptheid van het essay te verenigen met de noodzakelijkheid iedere levensbeschrijving tot een geheel af te ronden. Nog moeilijker is het daarbij psychologie en historische achtergrond tot hun recht te doen komen zonder een al te hinderlijke onderbreking van het biografisch relaas. Het is wel jammer dat de, op zich zelf zeer levendige en verdienstelijke, stijl, meermalen wordt ontsierd door slordige zinnen en germanismen (blz. 181, de zin, die begint met: ‘Door deze zending’; blz. 208, de zin, die begint met ‘Noodlot’; blz. 217, ‘de verweesde (!) Republiek’; op blz. 228 wordt met ‘de som ener zeer begrijpelijke ontwikkeling’ zeker de uitkomst of het resultaat bedoeld en voor ‘eerzuchteling’, blz. 201, hebben wij toch het goed-Hollandse woord ‘eerzuchtige’). Ik wil met het noemen van deze voorbeelden allerminst naar volledigheid streven. Zo'n opsomming wordt gauw wat hatelijk en ze zou een geheel verkeerd beeld geven van de grote waardering, die ik voor de ‘Erflaters’ heb.

Origineel is dit boek reeds door de keuze der besproken figuren. Niet minder door de wijze waarop soms stoutmoedige hypothesen aannemelijk worden gemaakt - in dit opzicht is vooral de studie over Jeroen Bosch zeer verrassend. Dit opstel over den ‘meester

der duisternis' en dat over Simon Stevin lijken mij de meest geslaagde van deze bundel.

Boeiend zijn de acht schetsen, welke men in dit deel vindt verenigd, zonder uitzondering. Ik meen dat Filips van Leiden ons thans nog duidelijker voor de geest komt te staan dan door de lectuur van Fruin's bekende artikel. Bij het lezen van de beschouwingen over Geert Groote vroeg ik mij af of deze niet te veel als 'laatste middeleeuwer' werd geschetst. De rationalistische zijde van Groote's vroomheid bleef wel heel sterk in de schaduw. Me dunkt dat in de 'moderne devotie' zelfkastijding niet zo'n grote rol speelde als deze beknopte Groote-biografie suggereert. De bladzijden over Erasmus, Willem van Oranje en Filips van Marnix, vormen tezamen een voortreffelijke inleiding tot de Nederlandse cultuur-geschiedenis der 16de eeuw. Zij geven meer dan de opschriften beloven.

Een woord van bijzondere lof verdient de levensbeschrijving van Simon Stevin; in deze verhandeling wordt niet alleen een belangwekkende levensloop beschreven, maar tevens een helder exposé gegeven van de beoefening der wetenschappen in de Nederlanden tegen het einde der 16de en in het begin der 17de eeuw, met buitengewoon illustratieve bijzonderheden aan de werken van Stevin ontleend.

Wij zien de volgende delen van het groot-opgezette werk met belangstelling tegemoet.

P.J. BOUMAN

Dekker's historische roman-experiment over Oranje
Maurits Dekker, Oranje, drie deelen A'dam, Querido; f 3.75, f 4.90 per dl.

De keuze van een taak teekent een man, en hij mag er aanspraak op maken beoordeeld te worden, niet alleen naar wat hij tot stand heeft gebracht, maar ook naar zijn ontwerp en opzet. Wanneer een schrijver die reeds verdienstelijk werk heeft geleverd, en verwachtingen heeft gewekt, zich een werk van grootsche afmetingen en cultuurhistorische beteekenis ten doel stelt, dan zijn wij gehouden zijn resultaten bijzonder aandachtig te bekijken en ze aan zijn bedoelingen te meten.

In zooverre leent zich het werk van Maurits Dekker - drie deelen, tezamen meer dan duizend bladzijden - hetwelk een der belangrijkste perioden van onze geschiedenis, het ontstaan van den Nederlandschen Staat behandelt, tot een vruchtbare gedachtenwisseling, ook al is het, m.i., een algeheele mislukking. Dit werk over het begin van den tachtigjarigen oorlog tot aan den dood van

Willem van Oranje, stelt ons opnieuw voor de vraag aan welke eischen een historische roman dient te beantwoorden. De roman van Maurits Dekker maakt het bijv. Prof. Huizinga bijzonder gemakkelijk het geheele genre met een hooghartig gebaar af te wijzen. Wij moeten echter nagaan waarom Dekker gefaald heeft, en anderen het bestaansrecht van den historischen roman hebben bewezen en gehandhaafd.

De kunstenaar die zich ten doel stelt een bepaalde historische periode, figuur, strooming of gebeurtenis te beschrijven, stelt zich daar op eenigszins andere wijze tegenover dan de historicus-vakman. De kunstenaar heeft een andere bedoeling, hij richt zich anders tot de feiten. Zijn werk heeft een andere strekking. De kunstenaar moet echter als geschiedkundige niet de mindere zijn van den vakman, maar veeleer dient hij diens tolk en diepere uitlegger te zijn. Alle geschiedschrijving en historisch onderzoek is in hooge mate, zoo niet uitsluitend, bewust subjectieve arbeid met een persoonlijke bedoeling. Alle historiebeschrijving heeft een zin, bedoeling, en richting. Deze richting loopt van den beoefenaar over het verleden naar het heden. Men poogt den kringloop der oorzaken te volgen, houdt daarbij voortdurend het tegenwoordige in het oog, en wil daarvan de historische verklaring zoeken. Zoo spoedig dit voornaamste en eigenlijke doel uit het oog wordt verloren, en de geschiedkundige niet de belangstelling, of niet de vereischte verbeeldingskracht en het noodige combinatievermogen heeft om het verleden met het heden in samenhang te brengen, levert hij slechts stukwerk, verplaatst hij slechts losse bouwstoffen, in casu documenten, van het archief naar de bibliotheek. De werkelijke geschiedkundige opereert met veronderstellingen welke hij aan het heden heeft ontleend, en hij z o e k t in het verleden de bevestiging daarvan.

De historicus-kunstenaar heeft evenals de historicus-vakman behoefte aan historisch realisme. Hij wil zich binnen gedocumenteerde feiten zelfstandig bewegen. De kunstenaar werkt evenwel niet met veronderstellingen, maar met overtuigingen, met innerlijke zekerheden. Hij dient echter evenzeer historicus, v a k m a n , te zijn als de wetenschappelijke zoeker. De kunstenaar verhoudt zich tot den vakman als de dichter tot de nuchtere beschrijver. De schrijver van een historischen roman moet een poeet, een maker, zijn. Een reconstructor. Hij moet (zijn eigen) leven blazen in de feiten. Tolstoi's ‘Oorlog en Vrede’, Frank's ‘Cervantes’, Valle-Inclán's ‘Carlistenoorlog’, zijn duidelijke voorbeelden.

De historische roman is dus de individueelste van alle individueele uitingen van een historicus-kunstenaar. De kunstenaar geeft een persoonlijke, maar goed verantwoorde, interpretatie van een figuur,

beweging of gebeurtenis uit het verleden. Hij geeft zich rekenschap van de feiten, en laat die feiten tot organisch leven komen. Er is een verbinding, een wisselwerking, van het verleden met het heden gekomen. De kunstenaar heeft gewerkt als de contactstop, als overbrenger van levendmakende kracht. De figuren leven en bewegen zich, dank zij zijn tooverkracht, zijn poëtisch vermogen, maar zij gedragen zich overeenkomstig eigen wezen, dank zij den eerbied van den historicus-kunstenaar voor de historische werkelijkheid waarvan hij zich ten volle rekenschap heeft gegeven.

Maurits Dekker heeft gefaald waar een Tolstoi, een Frank, een Valle-Inclán, een Galdós, en anderen, geslaagd zijn. En juist door na te gaan waardoor zijn werk een volkomen mislukking is geworden, leeren wij inzien wat de wezenskenmerken van de ware historische romans zijn. Maurits Dekker mist de noodige historische kennis, het vereischte historisch-realistische besef, het noodige historische inzicht, om een p e r s o o n l i j k e interpretatie te geven van het belangrijke tijdvak, de verschuivingen en veranderingen die het heeft teweeg gebracht, en de groote figuren die het heeft opgeroepen. De feiten is hij elders gaan zoeken, zonder oordeel des onderscheids. Ik meen dat ik niet overdrijf als ik zeg dat Dekker's eenige of voornaamste bron Motley is. De feiten, personen, gebeurtenissen, samenhang, het heeft alles een typisch Motleyaansch stempel. Dekker is niet in staat zich zelfstandig rekenschap te geven, hij heeft geen eigen visie op de personen en de gebeurtenissen. Hij vertelt na wat hij oncritisch gelezen heeft. Zijn lange relaas staat tot de diepere historische werkelijkheid als een filmjournaal tot de hedendaagsche politieke werkelijkheid zooals die in Londen, Parijs, Rome en Berlijn wordt gemaakt.

Maurits Dekker raakt nooit aan de oorzaken, aan de wortels van het gebeuren. De redenen van de diepgaande verandering in de tweede helft van de zestiende eeuw, die pas leidde tot een wijziging in de staatkundige verhoudingen toen de ommekeer in het geestesleven en in de economische toestanden vrijwel was voltrokken, blijven voor Dekker verborgen. Dat alle politieke leiders in een geheime codetaal spreken, heeft Maurits Dekker blijkbaar niet begrepen. Dat ‘godsdienst’ dikwijls met ‘grondstoffen’, ‘productiewaren’, ‘belangrijke strategische punten’, of ‘afzetgebieden’ moet worden vertaald, had Dekker heden ten dage kunnen leeren inzien. Het was in de zestiende eeuw niet anders. De interventie van Elizabeth, het absolutisme en de contra-reformatie van Philips, de opstand der Nederlanden, hadden evenmin de zuiverheid der religie of het behoud der cultuur ten doel, als de politiek van Mussolini en Hitler, en de opstand van Franco vandaag.

Zelfs komt Maurits Dekker niet tot het zelfstandig stellen van de

vraag wie Willem van Oranje was, en wat deze rasechte Renaissance-figuur van Zuid-Europeeschen stempel eigenlijk bedoelde. Is Willem van Oranje de bewuste ontwerper en grondlegger van den Nederlandschen staat geweest? Er is alle reden om dit te betwijfelen, en om tot een nieuwe behandeling van de feiten te komen, verrijkt met de Spaansche gegevens, welke onze historici kennelijk angstvallig ter zijde laten.

Evenzoo heeft Dekker geen flauw besef van het spel van economische, geographische en andere factoren welke tot de scheiding van Noord en Zuid hebben geleid. Alles wat van werkelijk, vitaal, normgevend belang is geweest in de geschiedenis van onzen opstand, blijft voor Dekker verborgen, zooals het in wezen voor Motley verborgen of onduidelijk is geweest. Niet één figuur wordt in dezen roman tot een werkelijk, levend wezen met eigen karakter. Van hun wezenlijke aandoeningen, gedachten, bedoelingen, bevindingen, worden slechts uiterlijke of niet diepgaande aanwijzingen gegeven. Zoowel de hoofdfiguren als de bijfiguren zijn schematische abstracties welke mechanisch en willekeurig bewogen worden. Wat de schrijver aan historisch en psychologisch verbeeldingsvermogen mist, probeert hij aan te vullen met een enkel archaisch woord, en een gelijkmatigen, ouderwetschen stijl, die denken doet aan een negentiende-eeuwschen familieroman.

Het is jammer dat Maurits Dekker zijn eigen begaafdheden zoo weinig kent, en zich op een gebied waagt waarvoor hij de vereischte bekwaamheden mist. De jaren en de moeite die hij aan dit werk heeft besteed zou hij vruchtbaar hebben kunnen maken op het gebied waar hij zich reeds had onderscheiden.

J. BROUWER

De verjongingskuur van het onderwerp

J.W.F. Werumeus Buning. Ik zie, ik zie wat gij niet ziet II. Nieuwe zwerftochten door ons land A'dam, E. Querido; f 3.75, f 4.90

Een van de veel voorkomende vooroordeelen der litteraire critiek in ons land is, dat een dichter niet hoort te schrijven over zaken waarvan de portée maar bescheiden is en die nergens raken aan de aangelegenheden van ziel, paradijs, avondland, intellect, leven en dood om eenige kleinigheden te noemen; niet over zaken dus die alleen maar het oog, den neus, de tong aangaan, en die slechts nieuwsgierigheid en plezier verwekken. De dichter heeft een vrijkaart op het voor het vulgaire publiek gesloten terrein dat door puinhoopen en paradijzen begrensd wordt. En Buning die zelf over paradijzen gedicht heeft, moest niet over kasteelen en over

Vlieland schrijven, vindt men, nog veel minder over slatuintjes (over slaboontjes en zulke culinaire zaken mag weer wel, als curieuze buitenissigheid van den poëet, dus uit een soort van paradijs-snobisme). Een onderwerp als kasteelen is, hun geschiedenis ten spijt, voor een dichter niet voornaam genoeg, en al zijn het óók bijna puinhoopen, over zulke onderwerpen hooren de A.N.W.B. en Monumentenzorg te schrijven. Iets waar touristen naar gaan kijken, kan trouwens niet de moeite waard zijn, redeneerde Greshoff onlangs ongeveer 'in alle ernst', en geen mensch ter wereld kan door een kerk of kasteel zonder aanstellerij in geestvervoering raken. Hij vergeet dan in het voorbijgaan, dat de officieuze verfoeier de slaaf is van den officieelen bewonderaar; waar die heenloopt, keert hij om. Niemand heeft het zoo druk met zich aan anderen te storen als de onafhankelijke 'non-conformist', een eenzaam sectarier die geen tijd heeft voor zichzelf omdat hij het doorloopend met anderen oneens moet zijn. In zulk een min of meer verbreid vooroordeel, zien wij eigenlijk de heerschappij van het onderwerp terugkeeren, een beetje anders dan voor tachtig, maar au fond toch hetzelfde, een stilzwijgende verwerping van de door tachtig geproclameerde autonomie der kunst, waarbij het onderwerp dus a priori niets ter zake deed. Het was destijds hard noodig, vast te stellen, dat het onderwerp er niet toe deed, omdat men toen alleen 'verheven' onderwerpen erkende. Tegenwoordig is het 'verheven' onderwerp er wéér, slechts is het niet als toen 'het schoone, goede en ware' maar dat wat de 'high-brow' voor vol aanziet, het onverdacht non-comformistische thema. Een relaas over kasteelen, een roman over boeren, een vers over het regeeringsjubileum, daar begint men bij voorbaat wantrouwend bij te kijken, en die twijfel is, gezien de verzenstroom bij de jongste gelegenheid, zeker niet ongegrond, doch wij maken bezwaar tegen die houding 'bij voorbaat'. Het komt er maar op aan wat een dichter met zijn onderwerp doet. Waarom moet de criticus zijn neus dadelijk tot zijn 'high-brow' ophalen, vóór hij gelezen heeft wat de schrijver over zijn onderwerp zegt. Het is ieders recht om niet van peultjes te houden en wel van blinde vinken, waar maarom moet wie het met de blinde vinken houdt de peultjes zoo diep verachten. Goed, wij zijn wat verder dan omstreeks tachtig en weten nu al weer, dat het onderwerp er tenslotte toch wel iéts toe doet. Want al hebben alle onderwerpen voor de kunst gelijke rechten, ze hebben daarom nog geen gelijke kansen. Zooals trouwens elke democratie gelukkig gecorrigeerd en doorkruist wordt door een aristocratie.

Buning ziet geen enkele reden om zich aan den heerschenden goeden toon of het goede onderwerp te storen. Hij doet waar hij pleizier in heeft en schrijft er met pleizier over. Zijn gewraakt 'conformisme'

bestaat dan hierin, dat hij van zijn land houdt (net als het lid van de A.N.W.B.), en van kasteelen en van geschiedenis (net als de gepensionneerde generaal-majoor) en van de natuur (net als de jeugdherbergbezoeker) en van malsche boerenmeisjes (net als de non-conformistische paradijsdichter), en daarover schrijft zoo malsch en soepel, zoo los en licht als de auteur van ‘ons mooie land vlak bij de hand’ en de high-brow en de paradijsdichter samen mochten willen, en natuurlijk tienmaal zorgeloozer dan Monumentenzorg dat immers serieus moet blijven. En daarenboven verafschuwt hij ‘toeristenkarren’ en loopt maar te zien, te zien wat niemand ziet, hij gaat kijken waar een ander niet komt en als het er niet veilig door toeristen is, op een uur of in een seizoen dat die anderen er niet zijn. Hij houdt van het eeuwige landschap en van de eeuwenoude stadschap, hij zoekt de potscherven der vergane schoonheid in de door kapperswinkels en bioscopen stukgeslagen oude stadjes. Hij komt thuis met een oud tegeltje, een stadswapen en een bosje vingerhoedskruid, en als hij eenmaal goed en wel voor zijn schrijfmachine zit, heeft hij deze allang omgetooverd in een zwierige ganzeveer. Wat Buning doet, met zijn stof, is niet anders dan wat alle kunstenaars ermee doen: de verjongingskuur van het onderwerp.

Ditmaal heeft Buning zijn tochten minder naar de kasteelen binnen het land gericht dan naar de kust en de eilanden, waar torens en poorten tot zijn nieuwsgierigheid en verbeelding spraken. En stilstaande bij oude monumenten of voor veel oudere uitzichten, verhaalt hij wat hij ziet en wat hij te weten kwam: hoe het land was en hoe het zoo geworden is en wat er nog van over is: van het Geldersch kasteel waar Alianora's zoon gevangen zat (hij corrigeert de sage van den dikken hertog met een centimeter), van de geschiedenis van Schenkenschans (er is veel historie ditmaal) onder Frederik Hendrik en onder Lodewijk XIV, van het havenbolwerk van Zierikzee dat door een zeemeerman vervloekt werd, van de stilte op Vlieland waar men de torenklok kan hooren tikken, van de walvischvaarders op Ameland (is er niet onlangs de laatste begraven?), van den Brandaris, en van de Hel en het Hemeltje op Schouwen. Dat zijn een jachthuis en een boerderijtje tegenover elkaar, en de Hel prijkt met engelen boven de deur en een jongen speelt er harmonika, en Buning vervolgt: ‘Tja, en drie meter over den weg, aan den anderen kant ligt het Hemeltje, waar geen mensch is, omdat ze aan 't oogsten zijn in de Hel. Het is een klein boerderijtje verscholen onder accacias, vergroeid in den wilden groenen wingerd en een hoog perk oranje lelien. Op een bliksemkalen boom erachter zitten alle spreeuwen van het eiland doodstil en zwart tegen den hemel. 't Schijnt met de rozenranken en de harmonika in de

Hel en deze van den duivel behekste doode boom in het Hemeltje, of de wereld ietwat in de war is geraakt... De keuze is moeilijk.

Ik zou mijn feesten willen geven in de Hel, en mijn vredig leven willen eindigen onder de stille, fijnbladerige accacia's van het Hemeltje. 't Is echter, zegt men, een hofstee. Het hoort bij elkaar. De boer woont op de Hel, zijn zoon in het betere gewest. Later ruilen ze. En zoo voorts. Er valt veel te overpeinzen, in de schaduw van deze accacia...'

Hij heeft ook de ooren gespitst en de duizend-en-één-verhalen der kapiteins en visschers van de eilanden aangehoord, en hij klaagt dat de Nederlandsche literatuur te belabberd is om die histories te schrijven. Hij vertelt een paar kleine avonturen. Maar 'om de groote te beschrijven heeft men een boek noodig.'

Hoorde ik daar een naam roepen: Werumeus Buning?

En klonk daar het antwoord: Present -?

J.W.F. Werumeus Buning. Een ontmoeting met vreemde gevolgen (hoe Maria Lécina geschreven werd) Amsterdam, Querido; f 0.90

Onzekerheid, de essentieele staat des levens, de 'condition humaine' bij uitnemendheid, is beurtelings voor den sterveling geluk en ongeluk, tegelijk een beveiligende antitoxine tegen de toekomst en een virus van vrees en onrust, een plaag en pijniging maar ook een bescherming, stimulans en charme. Schrijvers weerstaan gewoonlijk het verlangen naar zekerheid van den lezer niet, vandaar dat op Jaapje Jaap volgt en op Merijntje Merijn, vandaar in romans het slot-hoofdstuk, het naschrift (beter voorin te drukken om ezelsooren te voorkomen) op de kindervraag: en toen...?, vandaar de romancyclus en het ongezegelde strookje over de oplossing van het detective-verhaal. De onbeantwoorde vraag, het onopgeloste raadsel durven de schrijvers (of de uitgevers?) niet aan. Dat is misschien niet te verwonderen maar zeker hadden wij niet verwacht dat op de negenennegentig strofen van Maria Lécina nog negenendertig bladzijden tekst en uitleg zouden volgen. Dicht wel en zie niet om, die raad had van Buning zelf kunnen zijn. Er zijn altijd ongelukken gebeurd als men naar critieke zaken omkeek, daar weten Orpheus en de vrouw van Loth van mee te praten. Het geheim van den smid en het geheim van den zwaanridder, daar moet men niet achter trachten te komen. Maar zou het dan anders zijn met Maria Lécina en de poëzie, die twee geheimzinnige bekoorlijke vrouwen die samen een dichter hebben verleid? Buning heeft aan zijn Vlaamsche vrienden verteld, hoe dat in zijn werk gegaan is. Men moet van een gordijn nooit meer dan een tip oplichten en gelukkig weten we nog

niet of alles nu opgehelderd is, en tusschen de tip die Maria Lécina gaf om terug te komen en het goed te maken of 's dichters verliefde voorkeur voor de droomgeliefden, hetzij zij Larrios heeten of Beatrice, zweeft nog de goudnevel der onvolprezen onzekerheid.

En intusschen krijgen we wel eenige opheldering over het ontstaan van een gedicht, een niet minder geheimzinnige historie gewoonlijk en waaromtrent wij tamelijk wel in het duister plegen te tasten. Buning is van meening, dat daar veel te veel diepzinnige onzin over verkondigd wordt, en dat mag waar zijn, maar het is toch ook niet goed de dingen meer te vereenvoudigen dan zij verdragen. Buning snakt naar den eenvoud en de kenmerken van het ware, hij heeft daarvan ook in zijn poëzie bewust en haast principieel blijk gegeven, maar een neiging tot de simplistische voorstelling, die zaken wel vergemakkelijkt maar niet opheldert of nader bij een oplossing brengt, is hem niet vreemd, en zijn gezond en onbevangen oordeel, hetzij over poëzie of historische problemen, kan wel eens minder gecompliceerd wezen dan de dingen zelf zijn. Eenvoud, in poëzie, vergt uiterste beheersching en raffinement (wanneer men geen dichtende boschneger is), en in het leven tot eenvoudige wijsheid te komen is verre van eenvoudig, evenals het groote inspanning van het denken vordert eer men moeilijke zaken schijnbaar zonder moeite op eenvoudige wijze duidelijk kan maken; dat kan pas nadat men ermee geworsteld heeft. En zoo is inderdaad, met Buning, het ontstaan van een gedicht een soort van ‘wonder’, maar een menschelijk wonder, waarvan de draden van het weefsel in het bewustzijn samenkomen, een grillig associatieproces aan de psychologische bepaling waarvan men zich nog nauwelijks gewaagd heeft en behoedzaam met een eenvoudige of ingewikkelde mystiek zich van heeft trachten af te maken, maar waarvan zeker meer te weten te komen valt dan tot nog toe het geval is. De moeilijkheid is alleen dat voor zulk onderzoek psycholoog en dichter tot juist begrip en waarneming van het proces in één persoon aanwezig dienen te zijn en naar alle waarschijnlijkheid een van beiden het loodje zou moeten leggen, want wee den dichter bij wien het proces in procédé verandert. Misschien zou een vooral intellectualistisch dichter als Vestdijk er zijn dichterschap voor in de waagschaal willen stellen, en wie weet zelfs ongestraft, doch ik wil niemand tot moord aanzetten en lees nog altijd liever een goed gedicht. En in zooverre denken Buning en ik er dan weer eender over. Trouwens de gegevens over het associatieproces, die Buning hier luchtig verhalend verschaft, zijn goud waard, vooral de meegedeelde oerstrophen van het gedicht. Het ontstaan van verzen leek mij altijd te vergelijken met het opkomen van koorts, verzen zijn een soort van verduurzaamde koortsvisioenen, met een elkaar verdubbelend waarheids- en

verbeeldingsgehalte, een liegen in de tweede macht waar een hoogere waarheid aan ontspringt, een her-zien van tijdelijke werkelijkheid door de verbeelding tot blijvender, a.h.w. ontijdelijke werkelijkheid. Tenslotte een waarheid in de tweede macht dus, in den vorm der verbeelding een meestal klemmende persoonlijke waarheid, verhoogd, verbeeld tot een 'algemeene' waarheid.

Er staan in dit boekje terloops enkele gouden woorden over het wezen der poëzie: 'Vertrouw de dichters niet, zij fantaseeren en dichten; vertrouw de gedichten. Als ze goed zijn, zijn ze waar, al zijn ze niet waar. (Zij) liegen en spreken toch de waarheid, om de wereld te verheerlijken.' En over het ontstaan: 'Ik had de verzenkoorts en was verrukt.'

Voor de ballade van kapitein Jan van Oordt heb ik altijd iets meer gevoeld dan voor Maria Lécina. Zij leek mij in dezelfde periode geschreven en ik hield haar voor een gelukkig klad van Maria Lécina. Interessant was het hier te vernemen, dat de twee gedichten door elkaar geschreven zijn, en te zien dat de ballade van Jan van Oordt inderdaad de toon heeft van het vroegste klad van Maria Lécina. Niet dat de klad erin maar dat ze er iets te veel u i t gekomen is, lijkt mij eenigszins een bezwaar van Maria Lécina. Doch laat ik ophouden, voor ik zoo onhoffelijk en ondankbaar word om iets kwaads van haar te zeggen.

ANTHONIE DONKER

Uit de vaderlandsche geschiedenis
Dr. J. Brouwer, De onoverwinnelijke vloot Patria-serie. Van Kampen en Zoon, A'dam; f 2.25, f 2.75

De historie is vaak anders dan wij ze uit onze schoolboekjes leerden. De Onoverwinnelijke Vloot werd niet door de Engelschen en Nederlanders verslagen, zij verloor in het gevecht slechts enkele schepen, maar zij is gevlucht en op de terugreis rondom Schotland en Ierland door stormen verongelukt. Zoo leert ons het interessante boekje van Dr. Brouwer met de berichten en getuigenissen der Spanjaarden zelf, uit het Spaansch vertaald, nogmaals. Men vindt echter ook hier niet verklaard, waarom Philips II een onbekwaam en zich zelf onbekwaam achtend man als de hertog van Medina Sidonia aan het hoofd van de vloot stelde. Het waarschijnlijkst is, dat Philips, die, als geloofsdrijver, aan 'ingevingen' geloofde, volgens zulk een ingeving gehandeld heeft en daar koppig aan vasthield. In ieder geval heeft hij den ongelukkigen hertog nimmer met verwijten lastig gevallen, integendeel hem tot aan diens dood met eerbewijzen en gunsten overladen, alsof hij wist dat hij dezen niet voor den ongelukkigen afloop verantwoordelijk mocht stellen.

Johan Theunisz, Johan de Witt H.P. Leopold's U.M., Den Haag; f 1.90, f 2.50

Dit boekje beschrijft den staatsman Johan de Witt. In zijn Oratio pro libro zegt de schrijver: ‘Een biographie van Johan de Witt zonder een ruime plaats te geven aan onze Vaderlandsche geschiedenis is een onmogelijkheid gebleken.’ Dit is juist. Toch hadden wij den m e n s c h Johan de Witt, wiens persoonlijke deugden en fouten ook de deugden en fouten van zijn politiek zijn geworden, graag wat meer in het middelpunt geplaatst gezien dan Theunisz nu doet. Hij geeft een goed en verzorgd overzicht van de toenmalige toestanden in ons land en welke richtsnoeren deze aan een staatsman als De Witt voorschreven, of juister: welke richtsnoeren De Witt daaruit voor zijn politiek koos, en wie slechts over de politiek van De Witt op de hoogte gesteld wil worden, kan zich bij het lezen voldaan achten. Wij voor ons hadden De Witt zelf graag wat duidelijker geteekend gezien, niet enkel in zijn uiterlijken levensloop, maar ook in zijn innerlijke gesteldheid, waarvoor de brieven, die hij schreef en die Theunisz vaak citeert, niet steeds betrouwbare documenten zijn, want De Witt was ook als briefschrijver gewend op zijn woorden te letten en zijn uitdrukkingswijze op te sieren met diplomatieke wendingen. Het groote zwak van De Witt, het zwak ook, dat hem gehaat maakte en ten val bracht, was zijn ijdelheid van ‘selfmade man’, zijn al te groot vertrouwen in eigen inzicht, daarin een waardige zoon der toenmalige regenten, die zich de aangewezen leiders van den Staat achtten. Psychologisch verklaart Theunisz ons niets van De Witt. Deze was een man met ontegenzeggelijk de beste bedoelingen jegens zijn vaderland, maar die, gedupeerd door koppige zelfoverschatting - hij is soms bepaald kinderlijk ijdel! - op een gegeven moment mistastte. Zijn eigengereidheid heeft velen verbitterd en dit geeft ook veel meer een verklaring van den lateren volkshaat dan dat het volk ‘redeloos’ was geworden, zooals het bekende gezegde luidt.

Tegenover de verguizing, die De Witt langen tijd is ten deel gevallen stelt de tegenwoordige tijd een overschatting, die ons echter niet blind mag maken voor het feit, dat De Witt, naast zijn groote en ook grootmoedige eigenschappen - zijn houding tegenover den jongen Prins van Oranje b.v., hoewel hij de Oranje's, naar zijn inzichten als vaderlander, uit het landsbestuur moest weren, was heel wat grootmoediger dan die van den lateren Stadhouder Willem III tegenover hem! - ook zijn kleinheden had, die hem ten slotte noodlottig zijn geworden: hij wilde niet aannemen wat niet in zijn politiek paste en sloeg daarbij de waarschuwingen van anderen in den wind, koppig vasthoudend aan wat hij zelf meende te zien.

De tragedie van Johan de Witt is de tragedie van zijn eigen karakter. Al schreef hij van de Hollanders, waarmede hij te doen had: ‘den aerdt van de Hollanders is soodanich, dat, als haer de noodt ende periculen niet seer klaer voor ogen comen, zy geensins gedisponeert connen werden, om naer behooren te vigileren voor haer eygen securiteyt’, ook bij hem is de Nederlandsche aard een belemmering gebleken om mannen van groot formaat te vormen en het is het tragische element in de levens van alle Nederlanders met een aanleg om boven de massa uit te steken, Daendels b.v.! Den ‘schrikkelijken moord’, dien het volk op De Witt bedreef, heeft hij zeker niet verdiend, maar hem mankeerde het juiste moment om de bakens te verzetten - al prouveert het voor hem, dat hij het zinkende schip niet verliet, voordat men hem dwong het te verlaten.

CONSTANT VAN WESSEM

Lezerstribune

Veertig jaar Oranjeverzen

Ons koninklijk huis van 1880 tot 1938 gelegenheidsgedichten uitgekozen door M.S. Juynboll- Van IJsselstijn N.V. Leidsche Uitgeversmaatschappij; f 0.90

Gedichten, die bedoeld zijn de hooge overheid, vorstelijke personen of nationale gebeurtenissen te bezingen, zijn al heel gauw hachelijke ondernemingen voor het dichterlijk talent. Voor een niet dichterlijke natuur, en die rijmt soms met gelijke lust, is het heelemaal een periculeus avontuur; het maaksel is onnatuurlijk van gevoel, tuitelig van lof en onzuiver in emotie. Iedereen kent wel de gewaarwording, dat men al lezende aan het blozen raakt, omdat er zooveel hols en geks gezegd wordt. Toch kent de wereldlitteratuur prachtige gedichten die bezingen en verheerlijken willen. Men denke aan Heines ‘Es zogen nach Frankreich zwei Grenadiere’, aan Walt Whitmans verzen bij den moorddadigen dood van president Lincoln ‘O Captain, my Captain’, om maar enkele te noemen. Onze letterkunde heeft een eigen Oranjepoezie, die ook een dichterlijke waarde bezit; Vondels werk is er eigenlijk vol van. Altijd maar weer Vondel als er iets aangetoond moet worden in onze letterkunde! Niemand beter dan hij heeft het geweten wat het is, verknocht en verkleefd te zijn aan Soevereinen, niemand beter dan hij heeft een historische binding beseft, een vaderland bemind, genoten van zwier en praal en onder dat alles de eenvoud van het hart behouden, de eenvoud die weet dat elk mensch, hij zij hooggeplaatst of laaggeplaatst in deze wereld, tenslotte toch maar be-

hoort bij de ‘lammeren in de Schuur van den grooten Herder’. Hooft heeft het ook gekund Oranjedichter te zijn. Wat is mooier dan het zevende couplet van zijn Klachte der Princesse van Oranjen:

‘Want ik mij elkmaals voel bezeeren,
Als van een punt,
Die denk: op 't hoofdt met witte veeren,
Was dat gemunt!’

En de laatste regel van deze klachte, die de voorgaande in gepassioneerdheid overtreffen:

‘Zoo gunt mij dat ik met U rijde,
Door koudt, door heet,
En voert mij bij 't rappier, op zijde,
Waar dat ghij treedt.’

Na Hooft en Vondel is de Oranjepoëzie in hoedanigheid minder geworden. Wel bezit de 19de en de 20ste eeuw voortreffelijke stukken Oranjeproza en samenstelster van het bovengenoemde boekje zou goed doen daarvan ook eens een keur uit te geven. Ik denk aan de klaroenstoot op den grooten 17den November 1813 door van Hogendorp: de Proclamatie. Zij is en blijft een koen stuk Nederlandsche taal. Aan veel ander proza van hem verstrooid in de schat van zijn brieven, aan Oranjeproza van Groen van Prinsterer, van Thorbecke, de Beaufort, aan de rede van Pater Borromaeus de Greeve na het Novemberalarm in 1918, aan enkele gelegenheidsredevoeringen van Colijn, die alléén reeds een keurverzameling zouden kunnen worden, van niet minder gehalte dan de speeches van Baldwin over zijn Koning, Koningshuis en Engelsche volk, redevoeringen die reeds in voortreffelijke uitgaven in Engeland te krijgen zijn.

De gedichten door Mevrouw Juynboll hier te zamen vergaderd geven een uitnemend overzicht van Oranjepoëzie der laatste veertig jaren. De goede Beets komt er wat heel veel in voor, maar tenslotte heeft hij dan ook welhaast niet één gelegenheid voorbij laten gaan zonder te dichten. Schaepman staat er in met één klaar, onsentimenteel vers. De verzen van de twintigjarige Perk zijn belangrijk en niet bekend, de populaire ballade van Boele van Hensbroek, een vorm zoo zeldzaam in onze litteratuur is prettig te lezen op het ééne woordje ‘Doe’ na, in het vijfde couplet, een kenschetsend hooge-hoed-woord dat op geheel onnoodige wijze de plaats inneemt van het meer gebruikelijke ‘toen’. Vele gedichten tijdens het huwelijk van de Prinses liggen nog versch in het geheugen, de mooie verzen van Werumeus Buning, het veel besproken en onvolprezen gedicht ‘Een nieuwe Lente op Hollands erf’ van Boutens, dat voor klompenscholiertjes bestemd had moeten zijn maar door ouderen genoten wordt; de verzameling heeft veel goede en half-goede

Oranje gedichten. De samenstelster heeft waarlijk slechte poëzie niet opgenomen. Het boekje opent met een verassing.

Een onbekend Oranjegedicht van Boutens. Dit is het beste en mooiste gedicht dat deze verzameling bevat. Al de gevoelens die in een Oranjeliefde samenvloeien, de eerbied, de historische toegedaanheid, het beminnen van de eigen grond 'dit dierbaar nest van alle knechtschap ver', een stille en sobere vroomheid, ze zijn hier gezegd of aangeduid. En het doet goed een Oranjegedicht te lezen dat in stilte en verzonkenheid uitloopt:

> 'Zijn stem bleef zingen, en zijn zingen werd gebed.
> Zoo zong de nachtegaal, in Noachs ark gebed.'

Dit gedicht dient lezend Nederland te kennen.

H. LAMAN TRIP-DE BEAUFORT

Periscoop
J. Greshof. In alle ernst Querido Amsterdam; f 1.90, f 2.75

De titel kon een aankondiging zijn dat Greshoff hier zijn ironie a fortiori losliet of een waarschuwing dat het hier op een anderen toon meenens werd. Dat laatste is min of meer het geval, wat dan echter meer doet verwachten dan de lezer hier vindt, want het boekje bevat slechts gebundelde losse aanteekeningen, in den trant van Du Perrons Cahiers en Blocnote klein formaat, aardig genoeg om bij elkaar te zetten maar ook zonder veel verlies achterwege gebleven. Die aanteekeningen gaan voor zowat de helft over reizen, naar aanleiding van een verblijf in Portugal, en verder over enkele curieuse outsiders in de litteratuur als Speenhoff, Léautaud, Elsschot, vermeerderd met nog enige litteraire getuigenissen. Over Portugal verneemt men in de eerste hoofdstukjes nog niets, omdat Greshoff het blijkbaar nog niet met zichzelf eens is, waarom hij zoo graag reist en daar uitvoerig rekenschap van geeft. Het is een heel betoog of getuigenis, en het lijkt wel of ieder plezier hem vergald wordt door de vrees hetzelfde te doen als anderen, vandaar deze apologie zijner reizen of dit requisitoir tegen den toerist. Het komt mij voor, dat Greshoff niets kan verrichten, dichten noch reizen, niet leven kortom zonder in debat te gaan met zijn aartsvijand, zijn onafscheidelijke schaduw, den burger. Al wat hij, foeterende en fulmineerdende, razende of railleerende, schrijft en dicht, is een poging om die schaduw te ontvluchten: ook op reis gesticuleert hij steeds, half omgekeerd tegen die schaduw, wat zijn aandacht of plezier of ontvankelijkheid aldoor belemmert of beschaduwt. Greshoff is eigenlijk zelden in zijn werk een dichter, meer een dichterlijk pamflettist, iemand die op rijm polemiseert

en moraliseert (in casu anti-moralisaties, wat op hetzelfde neerkomt). Een groot deel van zijn dichterlijk werk (de beste verzen niet te na gesproken) is de typische Hollandsche leekepreek, die alle vijftig jaren van inhoud verandert, dus bij De Genestet de vrijzinnigheid, bij Adama van Scheltema de sociale blijmoedigheid, bij Greshoff het ongegeneerde vrijbuiterschap verkondigt. De vergelijking tusschen Scheltema en Greshoff gaat trouwens verder op dan men denken zou, daar hun streven beiden zooveel moeite kost omdat zij in wezen eigenlijk anders zijn: daarom hebben hier de ondertoon of de bijgeluiden, de verzen-terzijde het meeste belang. Het verlangen zijn schaduw van zich af te snijden, is overigens het essentieele kenmerk van alle poëzie, van alle romantiek, van allen onverstarden levensdrang die begrenzingen altijd te doorbreken tracht en de op honderd manieren altijd weer dichtgebouwde ruimte probeert open te houden, het verlangen naar vrijheid, vuur, eenzaamheid, eeuwigheid dat allen die zich in het leven niet vestigen gemeen is. Voor ieder heet die schaduw anders, het zijn echter maar nuanceeringen. Het is jammer dat Greshoff altijd zoo erg veel aandacht noodig heeft voor een tamelijk oninteressante begrenzing als de burgerlijke: de bevrijdingspogingen die aangeduid worden met ‘awater’ of ‘elysium’ of ‘kruistochten en kathedralen’ of ‘het verlangen’ of ‘het leven op aarde’ zijn interessanter dan het ‘debat met den burger’.

Voordat Greshoff iets over Portugal meedeelt, en ook tijdens die mededeelingen levert hij een schijngevecht tegen bouwerken en landschappen, waarvan de exploitatie ons immers niets aangaat en die van niemand meer vergen dan de erkenning dat ze er zijn en ons niet onverschillig laten. Uit vrees aan een kathedraal eer te bewijzen, haast hij zich dan erop te wijzen hoezeer een contezza, die uit wraak op den hotelier in haar kamer een scheve toren van Pisa op het tapijt bouwde, zijn belangstelling heeft gaande gemaakt. Greshoff houdt meer van menschen dan van dingen, maar terwijl hij weet dat we ook de dingen door den mensch zien, waarom dan zoo bevreesd om naar de dingen te kijken waar Cook een kijkspel van heeft gemaakt, waarom per loudspeaker verkondigd: dames en heeren, attentie, ik kijk op mijn manier! Dat merken we toch wel, we zouden zelfs wenschen dat Greshoffs mededeelingen over wat hij in Portugal zag en hoorde nog iets persoonlijker, piquanter of petillanter waren dan wat hij vertelt.

Iewat paradoxaal lijkt het mij, dat Greshoff en Ter Braak nooit Van Schendel tot vervelend auteur hebben uitgeroepen, maar dat kan aan de heilzame preventie eener persoonlijke relatie te danken zijn. Bijzonder aardig zijn de teekenende bladzijden over Speenhoff.

ANTHONIE DONKER

De taak van den uitgever in tijden van overgang[1)]
Door Dr. H. Brugmans

Toen Uw Bestuur de wens te kennen gaf om juist dit onderwerp op de jaarvergadering te laten inleiden, was het klaarblijkelijk tot deze voorkeur gekomen uit een gevoel van verontrusting. En dat gevoel is alleszins verklaarbaar. Wanneer men ziet, hoe snel de waarden op de boekenmarkt elkander opvolgen, hoe gauw een werk tegenwoordig als 'stil staat', hoe onbestendig en onberekenbaar het kopend publiek in onze tijd geworden is - dan bekruipt U allen een onbehagelijke vrees voor de toekomst. Ook Uw bedrijf is meegezogen in de zenuwachtige haast van het moderne levenstempo. Uw reclame moet sensationeler zijn dan vroeger; Uw uitgaven moeten elkander sneller opvolgen dan destijds gebruikelijk was; wanneer Gij door lezend Nederland niet vergeten wilt worden, moet Gij onophoudelijk nieuwe dingen blijven doen, die de fantasie prikkelen.

Maar wanneer Gij U ertoe zet, om over de nieuwe toestand na te denken, betreurt Gij toch niet in de eerste plaats, dat Uw werk iets van zijn deftigheid verloren heeft. Ook de moderne economie heeft haar aantrekkelijkheid, ja, haar eigenaardige romantiek, en wanneer hier alleen een zekere aanpassing gold van een eerwaardige nering aan Amerikaanse methoden van zaken-doen, wel, dan zou er geen reden zijn tot principiële cultuur-historische bezinning. Doch de zaak is, dat Gij U allen de vraag stelt, of er deze tijd niet iets veel waardevollers onder de voet gelopen wordt dan een zekere uiterlijke aristocratie. Gij twijfelt dikwijls, of de uitgeverij niet bezig is, schade te lijden aan haar ziel.

1) Daar de in deze voordracht ontwikkelde denkbeelden ongetwijfeld velen zullen interesseeren buiten de beperkte kring, waarin hij werd gehouden, verheugt het de Redactie Dr Brugmans bereid te hebben gevonden het stuk voor De Stem af te staan. Red.

Gij hebt een boek uitgeven, waaraan een schrijver jarenlang heeft gewerkt, b.v. een historische roman. Het ligt een paar weken in de uitstalkasten van de winkels, en na afloop daarvan is zijn lot beslist. Dan weet Gij al, of het zal gaan of niet, Gij kunt bij benadering vaststellen, hoe lang het nog zal blijven lopen, maar na een half jaar of daaromtrent is het verdrongen door ander werk, dat misschien alleen de verdienste heeft van enkele maanden jonger te zijn. Het eerste heeft niets van zijn betekenis verloren - ik nam juist een historische roman als voorbeeld, omdat verouderen hier uitgesloten is! - maar toch is het reeds achterhaald. Het wordt niet meer gepresenteerd en zal weldra zelfs niet eens meer voorhanden wezen. Boeken met een... laat mij zeggen ‘secundaire functie’, die pas op de lange baan beginnen te werken, krijgen geen tweede kans.

Tegenover deze situatie stelt de uitgever allereerst zijn instinct. Hij heeft het wat verfijnd door zijn ervaring, maar tenslotte is het toch een onberedeneerbare intuïtie, wanneer men voelt, dat b.v. de Gedenkschriften van Prins Bülow enige jaren geleden zulk een ongehoord succes zouden hebben. Men kan dat achterna verklaren (in het onderhavige geval heeft geen enkele verklaring mij trouwens volkomen bevredigd), maar wie dat vooruit ziet, heeft iets van een profeet. Dat is uw inspiratie, en Gij zoudt Uw vak niet gekozen hebben, wanneer Gij van zulk een vingertoppen-gevoel niet iets had meegekregen. Gij moet kunnen kruipen in de huid van het onbestaanbare en dikwijls onuitstaanbare wezen, dat ‘de gemiddelde lezer’ heet.

Doch er zijn andere gevallen, waar de intuïtie een veel geringere rol speelt: men moet haar trouwens altijd verstandelijk trachten te controleren, want ze kan dikwijls ontzettende blunders begaan. Bij het instinct: de redeneering.

Wanneer er een boekje verschijnt ‘H o e h a a l i k m i j n R i j b e w i j s ?’ dan behoeft men geen geïnspireerd profeet te zijn om te voorspellen dat het, wanneer het goed is, regelmatig gebruikt zal worden door aspirant-autorijders. Evenzo kan men, afgaand op ervaring en redenering, vrij zeker weten, dat er voor een goed boek over Abraham Kuijper afzet is in antirevolutionnaire kring, en voor Troelstra's mémoires in de

S.D.A.P. En hier raken wij met een de kern van ons onderwerp: de cultuur-sociologie van het lezend publiek.

Het probleem van de afzet is voor U van geheel andere aard dan voor de meeste zakenlieden. Een fabrikant of importeur van gloeilampen zal in de crisis zijn omzet allicht iets zien teruglopen, maar de s t r u c t u u r van die omzet is vrij eenvoudig: men heeft lampen noodig bij de aanleg van nieuwe lichtpunten en wanneer oude peren versleten zijn. Daarbij speelt de psychologie een betrekkelijk ondergeschikte rol. Wanneer in iemands eetkamer de lamp knapt, haalt hij een nieuwe, hetzij hij katholiek of protestant, Jood of vrijdenker, vooruitstrevend of reactionnair is. De vraag is slechts of hij terstond het benodigde bedrag kan uitleggen en welk merk hij zal kiezen. De elementen van koopkracht en concurrentie beheersen hier grotendeels de markt, in al hun simpelheid. Voor U is dat geheel anders. Gij kent geen automatische vraag. Voor elke verkoop moet Ge vechten om de ziel van den koper, niet slechts opdat hij Uw boek koopt, maar opdat hij voor een boek geld besteedt. Afgezien van enkele utilitaire werken, moet iedere uitgave, om een succes te zijn, een zedelijke overwinning behalen op de geestelijke traagheid van elken individuelen koper. En daarbij is de factor ‘aanvulling bij slijtage’ nagenoeg geheel buitengesloten: bijna niemand koopt een boek, omdat zijn oude kapot is.

Gij hebt dus direct en onafgebroken te maken met de psychologie van Uw publiek. Gij moet het kennen en begrijpen in al zijn verscheidenheid en wisselvalligheid, of liever: Gij moet in die variatie en onstabiliteit een zekere lijn hebben gevonden, die U tot richtsnoer dient. En hier begint de taak van den cultuur-historicus op Uw jaarvergadering.

Wat is de cultuur-historische situatie van onze tijd, en in hoeverre kan de uitgever deze helpen beïnvloeden: dat was de vraag. Om hierop een ook maar bescheiden begin van antwoord te vinden, is het niet voldoende, een aantal uiterlijke kentekenen en gebeurtenissen op te noemen, ook al trekken ze nog zo hevig de aandacht. Dat is voor den historisch denkenden mens nooit genoeg. Hij weet b.v., dat de veelbesproken onthoofding van Lodewijk XVI en Marie Antoinette in de ontwikkeling van geringe betekenis was,

terwijl de minder opgemerkte wet Lepelletier, die de organisatie van patroons en arbeiders tot 1864 toe verboden heeft, diep ingreep in het Franse volksleven. Men moet zich niet laten overrompelen door de sensatie, maar vragen naar het verband, naar de achtergrond der verschijnselen, naar hun diepere oorzaak en verderstrekkende gevolgen. In het begin van zijn C h a r t r e u s e d e P a r m e beschrijft Stendhal, hoe zijn hoofdpersoon, ergens in België, te paard, in uniform, wat ronddraaft en om zich heen troepenbewegingen opmerkt; de volgende dag hoort hij, dat hij heeft deelgenomen aan de slag bij Waterloo. Wat heeft hem ontbroken, om te beseffen, dat hij bij een historische beslissing tegenwoordig was? De kijk op het geheel, het overzicht. Wij moeten trachten, na te gaan, in hoeverre de feiten die zich aan ons voordoen s y m p t o m t i s c h zijn, en zo ja, waarvoor.

Een dergelijke, zowel wijsgerige als wetenschappelijke houding bewaart ons voor paniek. Wie de dingen ziet in hun steeds vloeiende ontwikkeling, in hun voortdurend 'Stirb und Werde', zal zich hoeden voor het gemakkelijke optimisme, dat 'alles wel terecht komt', maar beseft tevens, dat er geen groeien mogelijk is zonder afsterven. Laat mij een voorbeeld geven uit Uw eigen vak. Niemand zal zeggen, en zeker niemand in deze zaal, dat de uitvinding van de boekdrukkunst voor de mensheid een ongeluk is geweest. En toch: welk een vulgarisering, op het einde der XVe eeuw, van gedachte en kunst! Handschriften, die met oneindige liefde stuk voor stuk waren gecopieerd, werden nu overbodig. Weg waren de fijne miniaturen in hun heldere waterverfkleuren, en nooit heeft de wereld meer zulk schoonschrift gezien. De 'alle distinctie fnuikende machine' verdrong honend de prachtige manuscripten, en menige kloosterling moet handschrift en wiegedruk met elkander vergeleken hebben, onder de verzuchting: Welk een vergroving!' Dat is verlies geweest, onherstelbaar en voor de beste tijdgenoten zeer pijnlijk verlies. Maar de winst was, dat nu duizenden mensen de heilige en profane teksten konden lezen, terwijl ze daar vroeger van verstoken waren. Daarom mag men zich niet blind staren op het doodlopen van grote tradities, ook al schijnen ze ons essentieel en zelfs al vertegenwoordigen ze inderdaad een grote positieve cultuurwaarde.

Slechts wie tevens de nieuwe elementen onderkent, kan de loutering van deze krachten verhaasten, en het cultuurbewustzijn levend houden.

Dit cultuurbewustzijn beweegt zich tussen twee polen: die van de continuïteit en van de vernieuwing, de 'conservatieve' factor en de 'révolutionnaire'. Enerzijds is daar de zekerheid, dat geen enkel geslacht begint met een schone lei: er leven in ons overgeleverde waardenormen omtrent goed en kwaad, mooi en lelijk. Maar anderzijds zijn deze normen slechts lege formules, wanneer wij ze niet van toepassing kunnen brengen op de nieuwe situatie, waarin wij geplaatst zijn.

Geen schilder zal de dwaasheid hebben om te werken alsof er geen scholen en stijlen vóór hem hadden bestaan. Maar wanneer hij de voorafgaande meesters slechts kan copiëren, wordt hij op zijn best een honorabel salon-artist. Academisme is geen groter, maar ook geen kleiner gevaar dan anarchisme.

Of liever: academisme en anarchisme behoren even wezenlijk bij elkaar als werkelijk verantwoord conservatisme en revolutionnair besef. Het warhoofd zal plotseling een kritiekloos conformist worden, en dat zal voor hem niet eens een verraad of een belangrijke heroriëntering zijn. Zijn traditieloosheid was een gebrek aan begrip voor de diepe, levende krachten in de grote voorgangers. Hij was niemand, en daarom herkende hij zich in iemand. En door dat zelfde gebrek aan persoonlijkheid scheept hij zich later, bang de aansluiting te missen, in op het bootje van de heersende middelmatigheid, dat kalm voor anker ligt te dobberen.

Juist omgekeerd is de w e r k e l i j k e conservatief, d.w.z.: de w e r k e l i j k e revolutionnair, hij die w e r k e l i j k wil behouden én vernieuwen. Hij is tot in zijn merg doordrongen van de waarde der menselijke traditie. Hij weet, dat zich hierin een wereld van vruchtbaar streven heeft gekristalliseerd, en, juist omdat hij zo diep menselijk is, omdat waarlijk 'niets menselijks hem vreemd is', voelt hij zich geworteld in de geschiedenis van het gehele aardse geslacht. Hij is universeel, en dus traditioneel. Maar hij beseft ook, dat het geen zin heeft, de oude waarheden na te vertellen, wanneer men

er niet bij zegt, hoe ze thans moeten worden toegepast. Wie de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan leest, moet deze kunnen overbrengen op een tijd zonder roversbenden en met een goed werkende E.H.B.O.-dienst. Hij moet de begrippen transporteren, herbeleven, opnieuw doordenken - verrijken zelfs. Waar wij 'barmhartigheid' vroeger konden vertalen met 'liefdadigheid' of 'behulpzaamheid' doen wij thans met 'gerechtigheid'. En ook in de evolutie van de kunst, zien wij slechts de grote v e r n i e u w e r s als de voortzetters van een historische lijn: Delacroix 'behoudt', 'conserveert' veel reëlere waarden dan Pieneman... de waarden n.l., waarom mensen altijd geschilderd hebben, in plaats van het doek nuttig te gebruiken voor poetslappen.

Zo is iedere omwenteling - wil ze vruchtbaar zijn - tevens een herstel. Herstel van evenwicht, eerherstel van grote, oude idealen in actuele vorm en radicale consequentie. Conservatisme zonder vernieuwingswil betekent slechts verstarring, sleur, ja zelfs bederf. Vernieuwingswil zonder besef van continuïteit leidt tot gevelarchitectuur, tot 'revolutie-bouw'. Ziedaar de algemene geestelijke wetten, die, naar ik meen, de geestelijke vooruitgang stuwen. Zij zullen ons thans afvragen, hoe deze beginselen zijn toe te passen op de concrete situatie van nu.

Wie de nood van onze tijd aanschouwt, begrijpt onmiddellijk, dat er iets verloren dreigt te gaan hetwelk behouden moet worden. Onze conservatieve taak is duidelijk genoeg. Verloren dreigen te gaan: het bewustzijn van de eenheid der mensen en de wetenschap dat de ziel het wezenlijke is in ons. Misschien zijn dit de, trouwens onafscheidelijk verbonden, kern-waarden van onze gehele menselijke beschaving, gelijk men ze evenzeer (zij het in verschillende vorm) terugvindt in het Christendom als in de heidense Oudheid, de humanistische Renaissance, de Verlichting en het Socialisme. Wie kranten leest, ziet, hoe de solidariteit van een volk, die wij nationaal besef noemen en die in haar wording steeds met universalisme en wereldburgerschap verbonden was, dreigt te degeneren, ja, in meerdere landen gedegenereerd is tot horde-instinct met hordehaat. Waarom aan-

vaardt men de eenheid van ‘alles wat mensenaangezicht draagt’ niet meer? Geenszins om toevallige overwegingen, maar omdat men de autonomie van de menselijke ziel - tegelijkertijd het allerpersoonlijkste en het meest universele in ons - ontkent. En men ontkent deze autonomie van de ziel omdat men den mens ondergeschikt maakt aan tijdelijke, of zuiver natuurlijke verschijnselen als volk, staat en ras... begrippen, die elk voor zich een onmiskenbare waarde hebben, zeker, maar dan een waarde, die juist ontleend wordt aan het universele, het algemeen-menselijke.

De mens onderscheidt zich van het dier, doordat hij met rede begaafd is. Daarom kan hij een staat bouwen, waarin zijn redelijk willen zich weerspiegelt. Doch wie den maker onderwerpt aan het maaksel, den mens aan zijn staat, die slaat de geest in boeien en ontzielt bovendien het maaksel zelf. Wij houden van ons eigen volk, omdat het universeel menselijke zich daarin manifesteert op een wijze die ons vertrouwd is. Maar wie dat eigen volk ten troon zet met afwijzing van het universele, die ontluisterd niet alleen bepaalde algemene cultuur-beginselen, maar ook: de vaderlandsliefde zelf. De menselijke geest schept in bepaalde verhoudingen, bepaalde begrippen, bepaalde vormen, bepaalde formules, bepaalde groepen. Wij bestuderen ze met liefde, want wij vinden er den mens in terug: den mens van alle tijden, gelijk hij zich openbaart in tijdelijke verschijnselen. Doch wie ze juist in hun tijdelijkheid en om hun tijdelijkheid in deze of die bepaalde vorm wil verabsoluteren en vereeuwigen, die maakt ze dood, en verlaagt de eeuwig veranderlijke geestesuiting tot een bewegingloze, ontzielde afgod.

Nooit is de nationale gedachte dus principiëler verraden dan door hen, die de natie onmondig willen maken, een zwijgende, gebalsemde, verstikte... maar vereerde mummie. Hier is het conservatisme in zijn fataalste en eenzijdigste vorm aanwezig: de natie moet behouden worden, door haar te zetten onder de luchtledige stolp.

Doch thans voltrekt zich het wonderlijke. Terwijl deze uitsluitend-conservatieve stromingen in wezen de eeuwige opstand van de levende geest tegen de dode vorm niet erkennen - terwijl zij in de beginsel de geest willen laten dienen - ter-

wijl zij dus essentieel onvruchtbaar en essentieel contra-revolutionnair zijn - terwijl dat alles het geval is, maken zij gebaren van revolutie en vernieuwing. Dat is schijn, want men kan niet tegelijkertijd de vrije, revolutionnaire geest erkennen... en het tabou. Maar het is merkwaardig, dat men zich van deze schijn bedient, bedienen moet, ja, dat men ten dele zelfs aan deze schijn gelooft. De noodzakelijkheid van deze revolutionnaire schijn brengt ons nader tot de oorzaken van onze huidige cultuurcrisis.

De revolutionnaire schijn zou nooit dit succes hebben kunnen oogsten, wanneer de werkelijke conservatieven werkelijk zichzelf, werkelijk revolutionnair waren geweest, wanneer degenen, die doordrongen zijn van de eeuwige onafhankelijkheidsrechten van de geest deze rechten ook in de praktijk van leven, maatschappij en cultuur verwezenlijkt hadden. Doch juist zij hebben te veel deze rechten gepredikt zonder ze toe te passen. Toen is de reactie gekomen, die aan het humanisme verweten heeft, geen oplossingen te geven voor de nood van het heden, en die alle traditionele normen overboord wierp, omdat ze maar zo weinig verder kwamen, dan zich te uiten in verheven, maar steriele woorden.

Mag ik een voorbeeld geven? Voor mij en voor zeer vele anderen is de lezing van het beroemde boek ‘In de schaduwen van Morgen’ een ernstige crisis geworden. Prof. Huizinga, zo redeneerden wij, is stellig de belangrijkste exponent van het humanistische denken in Nederland; hij is doordrenkt van de cultuurwaarden, waarvan we iedere dag zien hoe ze bedreigd worden; hij ziet deze situatie, voelt zich gedrongen tot een getuigenis... en toont ons dan geen enkele uitweg, geen enkel perspectief. Hij herhaalt de oude idealen, maar zegt niet hoe, ja zelfs niet dat ze verjongd moeten worden om leiding te geven aan de nieuwe krachten in cultuur en maatschappij. Wij hebben dat zeer smartelijk geconstateerd, en sommigen onzer hebben zich mismoedig afgevraagd: ‘Wanneer dan zelfs Prof. Huizinga niet verder komt dan een vermoeid, zij het zeer ideëel conservatisme - heeft onze traditonele, Christelijke-humanistische beschaving dan nog wel een kans?’

Conservatisme alléén is dus niet voldoende. Wie bepaalde beginselen wil behouden, moet bewijzen dat ze levensvat-

baar zijn, dat ze in de huidige situatie leiding kunnen geven aan het herstel. Hij moet ze actueel kunnen maken en actueel-handelend. Laat ik dat toepassen op Uw werk.

Wij hebben met leedwezen geconstateerd, wat de wijsheid en schoonheid van het boek in onze tijd nauwelijks meer tijd heeft om te bezinken, dat het tempo van uw omzet meer is toegenomen dan voor de eigenlijke inhoud van de litteratuur goed is. Wij voegen er thans aan toe, dat in de laatste jaren een toevloed van oppervlakkige romans heeft plaats gehad, die wij zeker geen van allen wensen. Gij weet dat, Gij betreurt dat, maar Gij kunt niet oproeien tegen de stroom, ten eerste omdat Gij een commerciële onderneming hebt te leiden, maar verder ook omdat Gij geen enkele behoefte hebt aan Don Quichotterie. Gij hebt te maken met een concrete, gegeven behoefte van het publiek. Gij kunt trachten, deze om te buigen, maar Gij hebt er tenslotte toch mee te werken of Gij wilt of niet. Gij wenst geen conservatieve napraters te blijven, en toch wilt Gij met Uw uitgaven trachten, enige leiding te geven aan een opgroeiend geslacht.

Welnu, laat mij U dan mogen verklaren, dat Uw werk alleen vruchtbaar kan wezen, wanneer Gij medewerkt aan de vernieuwing van cultuur en samenleving, aan de voorbereiding van een diepe, stille, principiële, geestelijke en maatschappelijke revolutie. En de vraag, die wij ons moeten stellen is niet: hoe ontwijken wij de moeilijkheden? Maar wel: waarheen moeten wij de revolutie helpen leiden?

Het zal misschien sommigen van U verbazen, dat ik zo uitdrukkelijk het woord ‘revolutie’ in de mond neem. Het spreekt vanzelf, dat ik hiermee niets bedoel, dat te maken heeft met primitieve verschijnselen als straatgevecht en opstand, evenmin trouwens als ik met conservatisme het dood gewicht bedoelde van geestelijke onbewegelijkheid. Wanneer ik zeg, dat de oude waarden weer revolutionnair moeten worden beleefd en toegepast, bedoel ik slechts, dat ze ons moeten inspireren tot een zakelijk, maar meedogenloos ‘non-conformisme’. Revolutionnair wordt de traditie, wanneer zij het waagt, de huidige werkelijkheid onder de normen te stellen van de geest, en wanneer zij het besluit neemt, deze normen opnieuw toe te passen, aan te vullen en te verwezenlijken, radicaler dan ooit te voren. Wanneer wij zeggen,

dat deze normen ‘eeuwigheidswaarde’ bezitten, betekent dit niet alleen, dat ze reeds zo oud zijn, maar vooral: dat ze in de toekomst richting kunnen geven aan de evolutie der dingen naar principieel nieuwe vormen.

Welke die nieuwe vormen zullen zijn, moeten wij straks nader bekijken. Zeker is het in elk geval, dat ze zowel de antipode van de huidige zullen zijn... als ook de voortzetting daarvan. Zo is het in alle grote, diep ingrijpende revoluties geweest. Hoe principiëler zij vernieuwden, hoe levenskrachtiger ook de oude waarden uit de tumulten weer naar voren kwamen. Wie wil behouden, moet voortzetten, zeiden wij zoëven. Thans voegen wij daar aan toe: wie wil voortzetten, moet durven snoeien, niet als een dolleman, maar als een redelijk mens, die opmerkt, oordeelt, en durft handelen.

Scherp waarnemen - logisch oordelen - moedig handelen, en dat alles onder de voortdurende norm van de geest: ziedaar de enige levenshouding, die onze cultuur redden kan. Want wij beleven een tijd, waar iedere kortzichtigheid tot een catastrofe kan worden. Iedere kortzichtigheid, maar ook iedere lafheid. Iedere lafheid, maar ook iedere verzwakking van het principiële, het traditionele, het ‘conservatieve’ bewustzijn. In die geest hebben wij, meen ik, onze taak in de moderne wereld op te vatten. In die gezindheid moet ook de uitgever zijn werk zien in een samenleving, waarvan hij (in nog duidelijker mate dan ieder ander sterveling) enerzijds afhankelijk is, terwijl hij haar anderzijds door zijn uitgaven beïnvloedt en vervormt. Trouw aan de kernideeën van onze beschaving, aan de absolute soevereiniteit van rede en ziel - scherp realistisch inzicht en helder begrip voor de werkelijkheid, zonder paniek en zonder illusies - voortdurende bereidheid om inzicht en beginsel samen te smelten tot scheppende, vernieuwende en, wat wij genoemd hebben: ‘revolutionnaire’ daden. Met deze geestelijke bagage kunnen wij de strijd niet met, maar om de wereld gaan beginnen. Aldus combineren zich traditionele gebondenheid en onverbiddelijke hervormingsdrang tot het telkens herhaalde waagstuk van de permanente geestelijke en maatschappelijke revolutie.

En nu hebben wij de vraag, welke wij in de aanvang stelden, reeds veel nauwer omschreven. Wij weten thans, dat het niet meer voldoende is, beginselen op de stellen, en te betreuren, dat ze zo weinig meer worden nageleefd. Wij weten ook, dat het ons niet verder helpt, om zonder redelijke diagnose een totale revolutie te eisen. En wij weten tenslotte, dat deze diagnose niet kan worden gebouwd op een willekeurige opsomming van symptomen, maar dat wij achter de verschijnselen de drijvende krachten moeten erkennen in hun waarde en onwaarde voor de toekomst van onze cultuur. In die geest komen wij terug op het concrete uitgevers-probleem, dat wij tevoren stelden.

Er wordt in de laatste tijd meer en meer oppervlakkige litteratuur gevraagd. Ziedaar een feit, dat we noch alleen moeten bejammeren noch ook ontkennen. We moeten het v e r k l a r e n , wanneer wij het herstellen willen. En deze verklaring is ook niet zo moeilijk te geven, tenslotte.

Wanneer honderdduizenden mensen hun leven gebouwd voelen op drijfzand, zullen ze dan de rust vinden om Dante, Shakespeare en Goethe te lezen? Wanneer talloze jongeren niet durven trouwen omdat ze geen perspectief zien - sterker: omdat het perspectief er maatschappelijk voor hen ook inderdaad niet of nauwelijks i s - zullen zij dan smaak vinden in de fijne psychologische analyses van een liefdesverhouding? Wanneer de stoffelijke nood en de meest ordinaire honger weer grote groepen van ons volk naar de keel grijpt, moet dan de wijsbegeerte niet op de achtergrond geraken... tenzij wij weten aan te tonen, dat deze filosofie een concrete uitweg wijst? Wanneer wij allen leven te midden van permanent oorlogsgevaar, zo, dat de overspanning van onze zenuwen een dagelijkse toestand wordt, is het dan onverklaarbaar, dat men naar ontspanningslectuur vraagt? Dat alles is maar al te duidelijk, doch thans begrijpen wij beter, dat wij het alternatief onjuist stellen, wanneer wij vragen: ‘moeten wij meedoen of er tegen ingaan?’ Natuurlijk moeten wij zowel meegaan als reageren. Natuurlijk moeten wij ontspanningslectuur brengen, en zorgen, dat deze zoveel mogelijk litterair en moreel verantwoord blijft. Doen wij dat niet, dan laten wij dit terrein aan anderen, die misschien minder scrupules tonen. Maar tevens moeten wij

er ons klaar van bewust zijn, dat ontspanning niet voldoende is, wanneer de spanning rondom ons tenslotte blijft. Wij moeten meehelpen, het leven hier en nu een beetje dragelijker te maken, maar ons niet verbeelden, dat het daardoor ook reëel dragelijk wordt. Wij moeten de zaken lopende houden, en uit de huidige situatie het beste maken zo goed en zo kwaad het ons lukken kan. Maar daarnaast moesten wij trachten, tot de wortels te gaan van een kwaad, waarvan Prof. Huizinga enkele verschijningsvormen met grote scherpte heeft belicht - waarvan wij allen voelen, dat het onze beschaving zelf bedreigt - maar dat slechts weinigen van ons duidelijk kunnen definiëren, laat staan bestrijden en opheffen. Wanneer ik zeg 'een kwaad', zeg ik het verkeerd. Onze cultuur en samenleving zijn niet klakkeloos ten offer gevallen aan satanische machten. Onze tijd is er niet één van degeneratie en bederf alléén. Wie dat gelooft, heeft geen bevrijdend woord te spreken. Slechts wie erkent, dat onze moderne wereld een verward samenstel is van nieuwe en oude, vruchtbare en steriele krachten, vindt de lust tot beïnvloeding van deze schijnbare chaos. Slechts wie zich rekenschap geeft van de nog altijd grote mogelijkheden tot nieuwe menselijkheid, dat wil zeggen: tot nieuwe cultuur - slechts hij is in staat tot handelen. Daarom zei ik in mijn titel: 'tijden van overgang' en gebruikte geen somberder woorden. Ik had ook kunnen zeggen: 'tijden van crisis', maar dan in de oorspronkelijke Griekse betekenis van die term: 'tijden van schifting', tijden, waarin het drama van de menselijke geschiedenis een nieuwe beslissing ondergaat, hetzij naar de ene zijde of naar de andere. 'Jahre der Entscheidung', zeggen wij Keyserling na.

Wat is dan, sociologisch beschouwd, de beslissing, waarvoor wij staan? Ik zie het zo: in de loop van de vorige eeuw en het begin van deze, heeft zich een diepgaand democratiseringsproces voorgedaan, en dit dreigt thans halverwege te blijven steken. Men heeft honderdduizenden geïsoleerde landbouwers en handwerkers in hun afzondering gestoord, hen meegetrokken in een reusachtig golfstroom van industrialisatie, hen tot een massa gemaakt, die tot bewustzijn kwam van haar mogelijk-

heden, van haar gemeenschappelijke belangen en rechten. Men heeft het grootbedrijf gemaakt tot het beslissende element in de economische ontwikkeling. De groei der techniek heeft de machtsconcentratie van kapitaal en arbied bevorderd. Van onder op is de organisatie gekomen, die heeft gevraagd om het dragen van eigen verantwoordelijkheid. Men heeft een aantal van die eisen vervuld, omdat men ook moeilijk anders kom. De leerplicht voor allen is gekomen, de sociale wetgeving werd verwezenlijkt en tenslotte het Algemeen Kiesrecht. Er heeft zich, kortom, voltrokken wat Karl Mannheim in zijn M e n s c h u n d G e s e l l s c h a f t i m Z e i t a l t e r d e s U m b a u s heeft aangeduid met de term 'Fundamentaldemokratisierung'.

Deze evolutie is niet in de eerste plaats het gevolg van meningen, overtuigingen en idealen, maar van technische en economische, onvermijdelijke groeiprocessen. Men kan zich geen hoog-kapitalistische maatschappij voorstellen, zonder dat de massa's daarin een gehele andere en veel positievere rol spelen dan b.v. in de feodaliteit het geval was. Men kan zijn bedrijfsleven niet bouwen op het samenbrengen in één fabriek van grote arbeidende groepen - en tevens deze groepen volkomen object laten blijven van de ontwikkeling. Men kan geen moderne economie blijven leiden zonder dat georganiseerde massa's aandeel krijgen in de gang van zaken. Men heeft ze te voortdurend nodig, om ze onmondig te laten, op den duur.

Maar van het ogenblik, dat men toegeeft aan de emancipatie van deze massa's, sleept de ene hervorming de andere na zich. Ieder onrecht, iedere fundamentele ongelijkheid die door de georganiseerde massa's bestreden wordt, kan niet op zichzelf worden opgeheven, zonder dat ze blijken een uitvloeisel te zijn van ander, nog fundamenteler onrecht. Men heeft b.v. indertijd het Algemeen Kiesrecht bestreden op grond van de onontwikkeldheid der massa's. Het gevolg was, dat het Algemene Kiesrecht toch kwam, maar dat thans het probleem van de ongelijke onderwijsmogelijkheden voor arm en rijk actueel wordt. Tegen de onverbiddelijke logica van deze opeenvolging van revolutionnaire, dat is: fundamentele hervormingen, rees het verzet. In den beginne stond men tegenover de democratisering niet vijandig,

doch bij de verdere consequenties - hoezeer ook voortvloeiend uit de democratisering zelf - werd men kopschuw en dacht aan terugkeren. Dáár ligt de oorzaak van de verwarring, welke wij om ons zien.

Descartes heeft in het D i s c o u r s s u r l a M é t h o d e gezegd, dat wie in een bos verdwaald is, recht voor zich uit moet blijven lopen, in één richting. Men zal dan misschien niet uitkomen waar men verwacht had, maar men komt tenminste ergens. Doch niets is gevaarlijker, dan te aarzelen, te twijfelen of men wel de goede weg gekozen heeft, te blijven staan, een eindje terug te keren, een zijweg te beproeven en op die manier steeds hopelozer te verdwalen. Dat is het beeld van deze tijd. De ‘Fundamentaldemokratisierung’ zet door omdat ze de lijn van de historie zelf is, doch wanneer zij haar complement moet krijgen op alle gebieden, ontstaat verwarring en daardoor verlamming van de constructieve kracht, met als laatste en volkomen mogelijke consequentie: de ondergang van de beschaving in ons gehele werelddeel. Dat deze beschaving dan in andere werelddelen, van jongere datum, zal worden voortgezet volgens de revolutionnair-conservatieve lijn die wij niet hebben weten te vinden, is misschien maar voor weinigen een grote troost..... Men heeft de massa's gemobiliseerd. Eerst in de fabrieken, later in de politiek. Men kan ze thans politiek en sociaal weer uitschakelen, temmen en gevangen zetten, maar men heeft geen oppermacht meer over hun geest. Zij zullen misschien hun gedwongen onmacht tijdelijk verdragen, maar zo onbewust is hun leven niet meer, of zij zullen er psychisch, in elk geval onderbewust, onder lijden. En dit psychische lijden, deze ophoping van ongelouterde, ongeuite, opgekropte gevoelens en driften is een directe bedreiging - niet slechts en helaas niet eens in de eerste plaats van degenen die de democratisering afwijzen - maar van onze cultuur en wellicht ook van de economie zelf. Het kweekt desperado's en machinebrekers.

Ignazio Silone heeft een diepzinnige woord gesproken, toen hij schreef, dat ‘sedert iedereen deel heeft aan opvoeding en ontwikkeling, niemand meer honger wil hebben’. Inderdaad kan men niet enerzijds de massa's inschakelen als een

handelende productie-factor, en anderzijds de nood en levensonzekerheid, de werkloosheid, de inflatie en de crisis over hen laten komen als een blinde natuurramp. Hoe men ook tegenover hen staat, zij zullen vragen: ‘waarom?’, en antwoord eisen. Zelfs de despoten van onze tijd laten volksstemmingen houden. Zij kunnen in al hun totale machtuitoefening niet nalaten, de massa's althans in schijn te consulteren - maar in feite doen zij hun beslissingen op deze massa's nederdalen, even noodlottig en onafwendbaar als bliksem en hagel, orkaan en aardbeving over primitieve horden. Maar de tijd is voorbij, dat men de rampen toeschreef aan boze geesten wien men offers brengt. Er is op den duur geen terugweg meer mogelijk, en, met een variant op Hassan's dadels, zou ik willen zeggen: ‘De geschiedenis is al verder dan ze is’.

Dit betekent geenszins, dat de huidige cultuurcrisis eigenlijk naar een ‘misverstand’ zou zijn. Maar wel bestaat er in maatschappij en geestesleven een innerlijke tweespalt. De historie is trouwens van dergelijke discrepanties vol. Maar met de toeneming van het redelijke wil tot begrijpen van wat gebeurt, wordt zulk een verscheurdheid ondragelijk. In een tijd, dat wij allen kranten lezen en radionieuws horen, is het ons eenvoudig onmogelijk geworden, passieve medespelers en slachtoffers te zijn van de wereldtragedie. Ja, zelfs in de landen, waar pers en radio slechts en één richting functionneren, bestaat er onder de massa een (zij het verwrongen) beeld van de gegeven situatie, dat althans in omvang en intensiteit verre alles overtreft wat in vroegere tijdperken aan massa's bekend en bewust was. Lodewijk XIV kon ongecontroleerde politiek voeren: hij werd inderdaad niet op de vingers gekeken, en behoefde zelfs geen propaganda-minister te benoemen. De moderne dictatoren echter worstelen onafgebroken met het onwrikbare historische gegeven der ‘Fundamentaldemokratisierung’, die zij verraden en verminken kunnen in wat alweer Mannheim noemt de ‘negatieve democratie’, maar die de gevaarlijke joker is in hun spel die zij niet kunnen wegwerken en waarmee zij tenslotte blijven zitten.

Daarom is de gegeven situatie ook allerminst hopeloos, en zeker is het de taak van den uitgever, om dit voor ogen te houden. Mislukt is het dwalen zonder principieel kompas en zonder duidelijk inzicht in de algemene toestand. Bij voorbaat veroordeeld - ondanks voorlopige successen - is de contra-revolutionnaire poging, om terug te gaan tot staatsvormen en cultuurordeningen van voor de Franse en voor de industriële revolutie. Maar de toekomst ligt, als wij willen, voor ons. Laat mij een laatste keer Mannheim mogen citeren: 'Man kann die Ereignisse, die sich vor unseren Augen abspielen, als die erste Stufe eines allgemeinen Klärungsprozesses auffassen, in der breite Menschengruppen zum erstenmal in das Experimentierfeld politischen Geschehens wirklich einbezogen werden und hierbei allmählich lernen, in das politische Gewebe einzuschauen'[1]. En wat hier gezegd wordt van de politiek geldt nog veel sterker voor het algemene beschavingsleven.

Wij staan niet aan het eind, maar aan een begin, ook met de humanistische cultuur. Het begin van een tijdperk, waarin de geestelijke leiders in talrijker mate nodig zijn dan ooit tevoren, maar waarin ze zullen moeten worden geselecteerd uit het gehele volk, in al zijn geledingen. Een massa-maatschappij, waarin iedere catastrofe dadelijk het leven van millioenen bedreigt, heeft stuur nodig, leiding. Daarom begrijpen de werkelijk representatieve jongeren van deze tijd zeer goed, dat men geen sterker revolutionnaire eis kan stellen, dan de roep om orde. Niet de orde op straat alléén, al blijft die de eerste nodige. Maar een orde, waarbij wordt vooruitgezien, waarin de krachten worden onderkend en gekanaliseerd in het belang der gemeenschap, waarij de willekeur overal wordt beschouwd als volksvijand nummer 1. Een orde ook, waarin de verlangens en behoeften van de volken in al hun geledingen in harmonie worden gebracht, onder de norm van een gemeenschappelijke levenszekerheid. Een orde tenslotte, waarin het leiding-geven geen privilege is voor enkelen, door geboorte of bezit aangewezen, maar een verantwoordelijkheid voor meerderen, uitgekozen terwille van objectieve capaciteit en door het vertrouwen van anderen. In deze orde zullen de blinde krachten van economie en techniek be-

1) T.a.p., blz. 162.

heerst zijn door of liever van wege de gemeenschap der gelijkwaardigen. Doch zulk een stoffelijke veiligheid is ons vooral veel waard, omdat zij de enig denkbare voorwaarde biedt tot een geestelijke zelfwerkzaamheid bij velen, in wie thans ieder culturele mogelijkheid wordt verstikt door de zorg voor morgen. Eerst in deze, tot innerlijke rust gekomen orde, zal de volksopvoedende taak van den uitgever niet voortdurend worden doorkruist door omlaagsleurende krachten. Eerst hier zal hoofd en hart der mensen staan naar boeken, welke Gij hun thans - vergeef mij het woord - wilt opdringen, dwars tegen nood en verontrusting in. En eerst dan zult Gij zonder belemmering kunnen medewerken aan de vorming van een waarachtige, leidinggevende, uit het ganse volk voortgekomen en daarmee innig verbonden voorhoede.

Intussen: wanneer ik dit ideaal opstel, gebeurt dit niet uit de laffe behoefte om een luilekkerland te projecteren op het scherm van een verre toekomst. Ik meen veeleer, dat de hier gestelde orde en de cultuur die zich daarin zal kunnen ontwikkelen, geen utopie zijn, maar een reëel perspectief, een richtsnoer voor ons handelen, een toestand, die wij vandaag kunnen helpen voorbereiden, zonder dat er een schoksgewijze overgang behoeft plaats te grijpen tussen nu en straks. Gij hebt hier een principiële taak. Gij moet de verontruste massa's van thans (die waarlijk niet toevallig verontrust zijn, maar om zéér reële redenen, helaas!) helpen, om te blijven aanknopen bij de levende waarden uit het verleden. Daartoe is voor alles georganiseerde élite-vorming nodig, de opvoeding van een betrekkelijk grote, maar toch selecte groep van mensen, die reeds thans, ondanks de wanorde welke hen omgeeft, traditioneel genoeg zijn gebleven om revolutionnair te kunnen worden. Gij kunt dat niet doen, door alleen te vertrouwen op Uw intuïtie en op het toeval. Of liever: Gij moet Uw natuurlijke instinct aanvullen met een diepe kennis van de nieuwe lezersgroepen, die opkomen uit het brede volk, lezersgroepen, die Uw voorgangers niet of nauwelijks hebben gekend, die U soms verrassen en verbijssteren, maar die geroepen zijn om de beschaving voort te zetten door haar te vernieuwen, in het tijdperk der ‘Fundamentaldemokratisierung’.

Dit is geen tijd alleen, waarin men spreekt over ‘voorbij’ en over ‘niet meer’ Het is voor alles een tijd van ‘nog niet’, ‘misschien nog niet’, ‘misschien nog niet genoeg’. Nieuwe groepen worden meegezogen in de historische ontwikkeling. Nieuwe, onbedorven, maar onervaren mensengroepen worden geroepen tot eigen verantwoordelijkheid. Verwijt hun niet een zekere onbeholpenheid die maar betrekkelijk is, maar hebt in hen vertrouwen omdat ze jong zijn en onverbruikte reserves meebrengen. Het is Uw nieuwe publiek, in massa en élite. Ik wil sluiten op dit laatste woord: vertrouwen in het nieuwe. Zeker, er is veel in onze tijd, dat U en mij van harte tegenstaat. Nervositeit en gebrek aan kritisch vermogen bij mensen, die gaarne luisteren naar redeloze frazes. Onzekerheid en wankelheid hebben schijnbaar overal de oude soliditeit en berekenbaarheid vervangen. Wij begrijpen, dat dit sommige, retrospectieve geesten tot pessimisme, zwaarmoedigheid of zelfs tot wanhoop stemt. Wij begrijpen I n d e S c h a d u w e n v a n M o r g e n, en ook de lichte weemoed die doorstraalde in de woorden van Dr. Colijn bij de herdenking van het Regeringsjubileum, in de Nieuwe Kerk. Maar het mag niet de enige verdienste blijven van den opmerker, de onmiskenbare storingen in maatschappij en cultuur te zien en aan te klagen. Wij moeten ook bedenken, dat de oude soliditeit het gevaar van verstarring in zich droeg, en dat de huidige onzekerheid kan wijzen op nog niet gekristalliseerde, maar vruchtbare levenskrachten.

Iedere uitgever is een opvoeder, op zijn eigen wijze. Maar geen opvoeder is slechter voor zijn taak berekend, dan hij, die zijn hoofd schudt over het jonge geslacht. Om op te voeden, moet men liefhebben. Laten wij daarom, trots alles, houden van onze ongezeggelijke tijd. Het is mijn innige hoop, dat ik deze middag iets tot U heb mogen brengen van de dynamiek der onverbruikte reserves, iets van de richting, waarin naar mijn stellige overtuiging, de maatschappelijke en culturele toekomst ligt van Uw en ons aller arbeid. Ik hoop, dat ik iets heb mogen aanduiden van de nieuwe geestelijke krachten, die deze tijd het tegendeel van perspectiefloos maken. Iets van de nieuwe wil tot orde - dus tot geestelijke vrijheid - en dus tot cultuur.

Op de bres
Door R.F. Beerling
Philosoof en volksheil

In den feestbundel, dr. J.D. Bierens de Haan ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag aangeboden, kwam een stuk van dr. T. Goedewaagen over het humanisme voor, waarop in 'De Stem' de aandacht gevestigd is[1]. Het was een knappe, eenigszins formalistische verhandeling, waarin het humanisme volgens de dialectische methode werd beschouwd zonder dat de schrijver partij verkoos te trekken voor één der om de opperheerschappij strijdende wereldmachten Christendom, nationalisme en humanisme. Zonder Goedewaagens neutraliteit als b e d o e l i n g in twijfel te trekken, meende ik uit de wijze, waarop hij het humanisme belichtte toch de conclusie te mogen trekken, dat hij als 'de vertegenwoordiger van een bepaald type van humanistisch denken' mocht worden beschouwd, een gevolgtrekking trouwens, die bij zijn verleden als philosoof wel paste. Zelfs drong zich de indruk op, dat de heer Goedewaagen een zwak had voor het marxisme en het communisme en dat zou van de geruchten, die in sommige kringen omtrent zijn politieke gezindheid de ronde deden wel de krachtigste tegenspraak zijn. Noemde hij het marxisme niet 'het humanisme in zijn volledigsten en rijpsten vorm' en verkondigde hij niet, dat het humanisme zich als communisme in 'topvorm' vertoont? Was dan de slotsom ongerechtvaardigd, dat er aan deze sportieve terminologie eenig persoonlijk enthousiasme ten grondslag lag?

Precies twee jaar na de verschijning van den feestbundel maakt dr. Goedewaagen een eind aan de onzekerheid, die zijn studie bij mij achterliet en ik zou niet aarzelen haar nu als een meesterlijke camouflage te signaleeren, wanneer de

1) Humanisme in een feestbundel (De Stem. Sept. 1937.)

eerlijkheid niet gebood de mogelijkheid in aanmerking te nemen, dat ‘deze tijden’ in staat zijn ook schijnbaar hecht gefundeerde geesten uit hun baan te werpen. Liever neem ik als vaststaand aan, dat er aan het feestbetoon voor dr. Bierens de Haan iemand heeft meegedaan, die innerlijk geheel vreemd tegenover de gedachtewereld van dezen philosoof was komen te staan en zulks ter wille Van de feeststemming niet wilde laten blijken. Want in het Haagsch Maandblad van verleden maand heeft dr. Goedewaagen een artikel, getiteld ‘De nationale school: een onmisbaar fundament voor onze volkskracht’ laten verschijnen, waarin hij zich niet alleen ontpopt als een doodsvijand van het humanisme, maar ook bewijst al aardig vertrouwd te zijn met het kwalijke jargon, waarin de nationaal-socialisten hun afkeer van alles waar ze niet bij kunnen plegen te kleeden. Wat in den feestbundel als een eerbiedwaardig geestelijk verschijnsel, in een terminologie, waaraan een zekere verhevenheid niet te ontzeggen viel, werd voorgesteld, blijkt thans voor den heer Goedewaagen de oorzaak te zijn van waarachtige volksche toorn. Wat ginds met subtiele dialectische bewegingen onderscheiden en weer vereenigd werd, is hier voorwerp van een volslagen oncritische vereenzelving, die van individualisme, liberalisme en communisme één groote humanistische stamppot maakt. Dr. Goedewaagen werpt zich op tot tolk van het ‘wakkere deel van ons volk’, dat inziet, hoe ook bij ons ‘de wereldrevolutie tegen de cultuur door ontwortelde en van het volk vervreemde leiders wordt voorbereid.’ Om daaraan het hoofd te bieden ontwerpt hij een soort van Anti-Komintern-paedagogie, uitgaande van het standpunt, dat ‘alle humanisme en internationalisme waardeloos en zelfs gevaarlijk is,’ omdat zij communisme in de hand werken. Weg dus met het ‘gehumaniseer’, het ‘gevaarlijke mom van objectiviteit’, de ‘volksondermijnende theorieën’, het aankweeken van humanisten en pacifisten op de scholen, waar alleen plaats moet zijn voor volksgenooten en de ‘gewiekste vreemdeling, die hier komt parasiteeren’ moet worden geweerd. Na deze anti-semietische hint barst de vroeger zoo gemoedelijke dr. Goedewaagen in exclamaties uit, die de lucht boven de Luntersche hei van enthousiasme zouden kunnen verzadigen. ‘Waar is hij, die het monster van het communistisch

humanisme regelrecht in den strot grijpt en zich niet door humaan gebazel en in het brein van aan het volk vreemde individuen uitgebroede opvoedkundige theorieën laat begoochelen?' Is dat geen onvervalschte hagespraak-terminologie?

Dit wil allemaal niet zeggen, dat het artikel van dr. Goedewaagen geen verstandige opmerkingen bevat. Zijn meening, dat ons onderwijs in het algemeen te intellectualistisch en te analytisch is, kan men deelen. De dramatische veranderingen, die onze tijd te zien geeft, zetten den wijsgeer aan het denken over allerlei verschijnselen en krachten, die vroeger te ver buiten zijn gezichtsveld lagen. Het anthropocentrische humanisme houdt inderdaad elementen in, die tot geleidelijke ontbinding van de humanistische grondgedachte kunnen leiden en hebben geleid. Het rationalisme ziet de werkelijkheid van het leven voorbij en heeft geen achting voor de diepere beweegredenen van het handelen. Het heele menschelijke zelfbewustzijn, zoodat zich dat in den loop van eeuwen heeft gekristalliseerd, staat in een diepgaande crisis. De democratie - merkwaardigerwijze noemt dr. Goedewagen dit in het verband van zijn betoog zoo voor de hand liggende woord noch in de feestbundel, noch in het H.M.! - kan iets leeren van de bewegingen, die haar voortbestaan bedreigen en zij steekt de hand nog te weinig in eigen boezem. Maar is het niet de taak van den waarachtigen denker, al deze verschijnselen eenigszins op een afstand, 'au-dessus de la mêlée' en in bezonnenheid gade te slaan om zoo tot een dieper inzicht te komen in de waarden en krachten, die dezen tijd bewegen? In de feestbundel proclameerde dr. Goedewaagen een neutraliteit, die hij nu waarschijnlijk met geen enkele wetenschap meer vereenigbaar acht. In het Haagsch Maandblad gooit hij de mantel der dubbelzinnigheid af en kiest positie, op een wijze, die hem in het toekomstige Nederland, dat hij stellig verwacht, aanspraak kan doen maken op een plaats ter rechterzijde van Musserts troon. In de feestbundel vlocht hij dialectische kransjes en hij scheen daar zoo in verdiept, dat hij de werkelijkheid vergat. Maar het subtiele begrip, waarin hij daar de realiteit probeerde te vangen, is mij toch duizendmaal liever dan de daemagogische bombast waarmee hij haar in het Haagsch Maand-

blad aan het oog van de half-intellectueelen onttrekt. Wanneer ‘het wakkere deel van ons volk’ de ‘schoone humanitaire leuzen van broederschap en vrijheid’ zal hebben opgeruimd, dan mogen we in dr. Goedewaagen misschien onzen Hollandschen Rosenberg begroeten. Hij moge tegen dien tijd zijn evenwicht hervonden hebben. Zijn nationale school is nog ver genoeg weg om daar in alle kalmte naar te streven.

Verzen
Door Anthonie Donker

Harderwijk

Ville morte aan in zichzelf gekeerde kust.
Er valt geen roem, geen rijkdom meer te halen.
Het ligt ommuurd, gemetseld in zijn rust.

Geen Hanze meer, geen visschers, kolonialen -
Maar in de vroegte op het kazerneplein
Klinken kommando's en trompetsignalen.

Er momplen golven van een doode zee
Die eens de stukken uit de Vischpoort sloegen.
Rimbaud vertrok van deze kalme rêe.

Menschen zijn er op straat als pro memorie,
Tusschen de keerkringen markt en Mattheus.
De bronst der jeugd alleen is geen historie.

O kleine Akropolis, kleine Piraeus!
Afzijds in 't Akademiestraatje staan
Plataan en torentje nog van Linnaeus.

Christoffel Plantijn,

Labore et constantia
Museum Plantin-Moretus, Antwerpen

Die vorstengunst ontving en als een vorst
Zijn ordonnantie gaf aan de gezellen,
En trotsch den tegenspoed trotseeren dorst,

Door ketterijverdenking noch campagne
Uit 't lood geslagen, schoon hij zich verstout
Om zelf zijn wensch te drukken voor Oranje,

Zag hier aan werktafels over hun vellen
De proeflezers gebogen om de fout
In bijbel of oorkonde te herstellen.

Schuldeischers legden hem lagen en listen.
Onder den waren wijnstok langs den muur
Bleef hij een werkzaam en standvastig christen.

Het werk voortzettend had hij rust noch duur,
En maakte met pointsoenen en matrijzen
Zijn drukkerij tot wetens voorraadschuur

En smederij waar van Europa's wijzen
Het woord, in vorm gegoten door het vuur,
Kwam onuitwischbaar uit de persen rijzen.

Hier, waar hij meesterwerk na werk onthulde,
Den koningsbijbel heeft in 't licht gezonden,
Doch zelf gebukt ging onder last van schulden,

Schreef hij wiens roem de wereld wijd verkondde,
In stilte op wat hem het meest vervulde,
En noemde het: le bonheur de ce monde.

Jan Pietersz. Sweelinck
Amsterdams organist en Europees muziekmeester
Door Annie Romein-Verschoor

De muziek is de enige kunst die de engelen beoefenen: zij geldt als de meest onstoffelijke en verhevene. Maar zij is ook de meest primitieve, de minst intellectuele, de meest zinnelijke kunst. Men hoeft er Tolstoy's Kreutzersonate niet op na te lezen, zie slechts de muzikaliteit van den onnozelen stamelaar, zie ook het portret aan van menig gevierd zanger, wiens tronie ervan getuigt dat zijn hemels stemgeluid rechtstreeks uit zijn buik opstijgt. Het leven van den primitieven mens is vol muziek: het rythme van zijn arbeid en van zijn gebaren, de kreten, waarin hij zijn emoties uitstoot, vloeien vanzelf in melodiën over. Zijn eerste kennis, wijsheid, techniek, geschiedenis legt hij in liederen vast, zijn verkeer met de bovenzinnelijke wereld is zonder muziek ondenkbaar. Bezwering van boze, oproeping van goedgezinde machten voltrekt zich in een liturgie van zang, muziek en dans; in zang en dans, aangedreven door het frenetieke rythme van trommels en bekkens uit zich de spontane religeuse bewogenheid. Dat alles is niet zo regelrecht barbaars en onchristelijk als de hedendaagse kerkganger, luisterend naar het inwijdend voorspel van den organist wellicht, zal denken. Immers deze primitief-emotionele uiting van religeuze verrukking heeft nu nog slechts een beperkte speelruimte in de gebondenheid aan liturgie en vastgelegde compositie. Maar koning David, die de beoefening der religieuze muziek tot een vaste aan de Levieten opgedragen taak maakte, danste zelf nog voor de Ark uit. En voor de gehele godsdienstgeschiedenis der Middeleeuwen en nog lang daarna vinden we voorbeelden van massale en individuele religieuze extase, die zich in zang- en dansdrift uit. Van de eredienst, die tot taak had het beroep op het goddelijke in een meest doelmatige, dat wil hier zeggen in één alleen aanvaardbare vormvast te leggen, moest noodzakelijk de ordening van die spontane muzikale gemoedsuitstorting uitgaan op gevaar af aan spontane emotio-

naliteit te verliezen, wat er aan geordende muzikaliteit, die toch eigenlijk pas ‘kunst’ mocht heten, gewonnen werd. Inderdaad zien we dan ook dat in onze Westerse muziekgeschiedenis de Christelijke Kerk een centrale plaats inneemt en dat niet omdat we toevalligerwijze daar alleen iets van de middeleeuwse muzikale ontwikkeling vinden vastgelegd, maar omdat die ontwikkeling voor zover ze vaste vormgeving der muzikale drift was, zich inderdaad in hoofdzaak binnen de kerk voltrok, met dien verstande echter dat de grote vernieuwende impulsen in die ontwikkeling, zoals die tot het ontstaan der meerstemmigheid, van buiten de Kerk kwamen. Centraal is de kerk ook in de muzikale scholing. Reeds in de vierde eeuw bezat Rome zijn s c h o l a c a n t o r u m, nagevolgd door dochterscholen in heel West-Europa. Aangezien de muziek bovendien naar antiek voorbeeld een van de hoofdvakken van het quadruvium, het program van de nog ongespecialiseerde academische vorming was, voltrok zich de hele muzikale scholing door en in dienst van de kerk. Deze gebondenheid aan de Kerk is karakteristiek voor het hele middeleeuwse kunstleven, maar al naar de techniek van iedere kunst is de aard van die binding verschillend. Schilder- en beeldhouwkunst vinden tot ver in de middeleeuwen vrijwel uitsluitend in de kerkelijke sfeer inspiratie en opdrachten, maar blijven in hoofdzaak buiten-kerkelijk ambacht. In de literatuur handhaaft zich een uit het volks-lied en -vertelsel voortgekomen wereldlijke kunst, maar waar zij literatuur in engere zin - en niet meer volkskunst - is, toch sterk doorweven van de - louter kerkelijke - beschaving. Met de muziek staat het weer enigszins anders. Het middeleeuwse leven was doortrokken van muziek, van tromgeroffel en klaroengeschal, van het pijpen van fluit en doedelzak, van het lied vooral: arbeids- en liefdesliederen, spel- en dansliederen, strijd- en spot-liederen. Voor zover de zang in kunstvaardigheid boven de spontane gemoeds-uitstorting uitging, was zij voor haar scholing aangewezen op de Kerk en dat niet ten aanzien van een kleine groep van scheppende musici, maar voor alles wat zong, speelde en luisterde.

De beeldende kunst, die als zelfstandig handwerk altijd buiten de Kerk was blijven staan, behoefde slechts in de opkomende burgerij der late Middeleeuwen nieuwe opdracht-

gevers te vinden om sterk te verwereldlijken. In de rederijkerskamer verovert de burgerij zich een buiten-kerkelijk - wel te verstaan geen anti-kerkelijk - literair scholings-instituut, maar de eerste etappe op het pad van den musicus bleef het kerkkoor en koraal-zingen. Het kerkkoor is als het ware het grote test-instituut dat de massa keurt op zijn muzikaliteit en ook wanneer in volgende eeuwen de alles overheersende rol der vocale muziek sterk terugloopt, blijft het deze selectieve functie vervullen en de traditie van een voor allen toegankelijk muziekleven voortzetten.

Voor zo een openbaar muziekleven was men in de laat-middeleeuwse Nederlandse steden zeker niet aangewezen op de Kerk. En de bemoeiing der stedelijke overheid èn het bedrijf van allerlei corporaties overbrugde de nog zo korte afstand tussen muzikale uiting en muzikale kunst. Bij de talrijke openbare vermakelijkheden, bij kermissen, inkomsten van aanzienlijke personen en rederijkersoptochten, bij schuttersfeesten en overheidsmaaltijden, bij processiën en ommegangen kwamen ‘trompenaers en pipers’ te pas. Specifiek Nederlands waren de klokkenspelen in de torens van kerk, stadhuis, waag of lakenhal, toevertrouwd aan de zorgen van een stadsbeiaardier, belast sinds de uitvinding der speeltrommels op het einde der 15e eeuw met het om de veertien dagen ‘versteecken van de heele en halve uyren’ op het uurwerk (het verstellen dus van het mekaniek dat het automatisch spel der klokken regelde) en met de bespeling der klokken volgens een naar het seizoen wisselend rooster en ‘opte jaermarcten ten bevele van Burgemeesteren’. Naast de beiaardier en de ‘orgelist’, die in vele steden een half kerkelijke, half stedelijke functie had, vinden we al in de veertiende eeuw ‘stadstrompers’, genoemd; elders spreekt men van ‘stadsschalmeispelers’. Wat wij van de maatschappelijke positie van deze stadsmuzikanten af weten, geeft ons ook een indruk van de rol, die de muziek in het laat-middeleeuwse stadsleven speelt. Een Utrechtse resolutie van 1489 schreef de trompenaers voor: ‘Zellen alle avonts eer sij op ten toeren gaan, alle heylige dagen savonts op Hazenberch een motet speelen, ende alle Saturdagen avonts ende aller lieve Vrouwe lof spelen in die Buerkerk’. Hieruit blijkt, dat het toentertijd in Utrecht gebruikelijk was het ambt van

stads-musicus met dat van torenwachter te verenigen. In Haarlem kennen we uit de eerste helft van de 16e eeuw een organist-schalmeispeler-torenwachter Claes Aelbrechtsz; Floris Schuyt was in de tweede helft van die eeuw organist èn schalmeispeler te Leiden. In 1592 worden te Haarlem vier stadsschalmeispelers aangesteld op een jaarwedde van 50 vlaamse ponden ‘omme vier mael des weecks als sondaechs maendaechs swoondaechs ende vrijdaechs op de trappen van den stadthuyse als naer ouder gewoonte op den middaege te spelen’. Twee van dit viertal, Jan Willemsz. Lossy en zijn zoon Jan zijn nawijsbaar als gezeten Haarlemse burgers, brouwers en ‘moutmaeckers’.

Het is bekend, dat de laat-middeleeuwse muzikale vernieuwing, die ons in de 15e en 16e eeuw van een Nederlandse school doet spreken, vooral bloeide in het Zuiden, in de glans van het Bourgondische hof en uitstraalde naar andere hoofse centra in Engeland, Duitsland en Italië, maar minder naar het burgerlijke Noorden.

Uit de hierboven genoemde en soortgelijke gegevens mogen we afleiden, dat de muziekbeoefening in de Noord-Nederlandse steden van de 16e eeuw nog een dergelijk algemeenburgerlijk karakter had als de beoefening der dichtkunst in de rederijkerskamer, als het hele sociale leven, dat nog niet het scherpe gescheiden zijn van grote en kleine burgerij kende. De aanzienlijke liefhebber en de beroepsmuzikant, de deftige stads-organist en de blazers ten dienste van heren burgemeesteren en hun vrienden vormden nog geen streng gescheiden groepen en allen dienden een naar ons gevoelen nu wel vrij schraal en simpel, maar daarvoor dan ook voor alle stedelingen toegankelijk muziekleven. Gelijk ook allen deelden in de vreugde om de naar onze smaak naïve praal der ‘inkomsten’, in de leut om de naar onze smaak platte grollen der ‘cluten’, in de vrome aandacht voor de naar onze smaak taaie allegorieën der rederijkers-drama's.

Er bestaat een gangbare voorstelling, dat de heerschappij van het calvinisme, streng en a-musisch van aard, deze kunst der gemeenschap onderdrukt heeft om ons volk te maken tot een psalm-galmend, straat-liederen blèrend òf zwijgend volk. Die voorstelling is - als vele gangbare voorstellingen - waar en onwaar, zelfs op meer dan één wijze onwaar, zoals we zullen zien.

Een nieuw beginsel keert zich zelden tegen het oude in zijn zuiverste vorm, maar tegen de verwording van het oude. Zo de strenge, zestiende-eeuwse calvinisten zich al niet tegen alle aards vermaak keerden, dan toch tegen zijn verwording en welke kermis, welk muziek-en dans-feest, welke toneelvoorstelling was daar vrij van? Zo ook keerden ze zich tegen de kerkmuziek om wat zij als de verwording daarvan zagen. Waarin bestond die verwording?

Wij zeiden al, dat de kerkmuziek zijn vernieuwende impulsen uit de wereldse muziek kreeg, de wereldse muziek zijn scholing uit de kerk. De argeloze en wederzijdse doordringing van de wereldse en de kerkelijke sfeer, die kenmerkend is voor het heele middeleeuwse leven, gaf het dionysisch wezen der primitieve muziek gelegenheid zich binnen de kerk uit te leven; gelijk de ten hemel strevende zuilen en de waardige koorbanken der gotische kathedralen omrankt werden met de wilde en scabreuse grillen der beeldsnijders, drong het aardse en al te aardse in de kerkmuziek door: missen, gecomponeerd op de melodie van ‘vuile minneliedekens, daer Hoeren en Camerspelers op dansen’ waren niets ongewoons. Maar het verschijnsel was niet zo specifiek Rooms als vooral de latere hervormden het zagen en het verzet er tegen kwam niet alleen van de hervormden. Dat Huygens in 1640 nog reden had bovenstaande kwalificatie van Erasmus aan te halen, bewijst dat al. Maar de strijd tussen wat zich het gemakkelijkst laat omschrijven als de aardse en de hemelse muziek in de kerk was al veel ouder dan Erasmus' tijd en het opmerkelijke daarbij is, dat steeds de vocale muziek als de meest geestelijke gold, de zelfstandigheid van de instrumentale, van het orgel vooral, wordt bestreden. Waarom? Waarschijnlijk toch wel, omdat in de vocale muziek de met de rede verstaanbare tekst afhield van het zich laten gaan op de streling der zinnelijke emotie, ‘'t gevoelighe’ zoals Huygens het noemt, ‘dat onse swacke aandacht afleidt van het onsienlicke’. Vandaar dat niet alleen het contrareformatorische concilie van Trente (1545-1560) ‘alle muziek die in melodie of tekst iets wellustigs of onreins bevat’ uit de kerk bant, maar dat reeds Thomas van Aquino (± 1250) en tal van synoden uit de 15e en 16e eeuw zich verzetten tegen zelfstandige instrumentale muziek in de kerk. En niet ten

onrechte beriepen de Hervormde theologen in hun strijd tegen het werelds vermaak zich op dien ouderen en door hen zoveel hoger gestelden kerkvader, Augustinus, waar hij zegt: ‘Laat toch de Christenen niet dit dansen en springen bedrijven, dat schandelijk en wellustig gezang en die duivelse spelen, noch op straat noch in huis noch elders, want dat zijn overblijfselen van de gewoonten der heidenen.’

Wanneer Zwingli in 1527 het orgel in de Grosz Münster van Zürich laat uitbreken, wanneer de beeldstormers hier verscheidene kerkorgels vernielen of beschadigen, dan breekt een eeuwenoude tegenstelling in daden uit.

De later ingeroeste tegenstelling tussen de beide kerken en het feit, dat hier te lande met het uitbreken van de 80-jarige oorlog de toen nog betrekkelijk kleine groep der hervormden het staatsgezag aan zich trok, hebben ons een historiebeeld gesuggereerd, dat een vrij abrupte overgang vertoont van een katholiek-middeleeuws maatschappelijk leven naar een gereformeerd 17e eeuws. Zin voor traditie en verheerlijking van de Middeleeuwen bij de katholieken helpen dit verschoven beeld evenzeer in stand houden als de hervormde tendentie tot rechtvaardiging van de breuk. De gisting, die in het kerkelijk leven - en daar niet alleen - op het einde der Middeleeuwen optreedt, werkt zowel binnen als buiten de kerk door: wij wezen er elders al eens op dat zowel de hervormden als de Jezuïeten het recht hebben een figuur als Geert Groote als hun ‘voorloper’ te beschouwen. Enerzijds is er in het sociaal en geestelijk leven van het hervormde Nederland der 17e eeuw zoveel ‘middeleeuws’ gebleven en is het beleden en niet-beleden katholicisme nog zo sterk, anderzijds is ook het katholicisme zo sterk door de nieuwe geest der burgerlijke maatschappij, door renaissance en humanisme doordesemd, dat de onderlinge tegenstellingen vooral in het persoonlijk verkeer der ontwikkelden, veel minder groot zijn dan wij met onze voorstelling van hagepreek, brandstapel en schuilkerk op het eerste gezicht kunnen rijmen. En nergens worden de tegenstellingen zo vloeiend als in de wereld der muziek met zijn woordloze en daardoor weinig aanstoot gevende taal.

Het ligt voor de hand, dat de reformatie met zijn neiging tot rationele beheersing, subsidiar irrationele onderdrukking,

der menschelijke hartstochten, het meest principiëel post vatte tegen de spontane gemoedsuitstorting der muziek en althans tegen het betrekken daarvan in de ingetogen sfeer der godsverering: Calvijn bande gelijk Zwingli de muziek uit de kerk en de Franse hervormden hielden zich aan dat gebod, terwijl de voormalige zingende 'bettelstudent' Luther haar rol aanzienlijk inperkte. Ook in de Nederlanden, waar men zeer goedzangs was, getuige de vele liedboeken, getuige de uitbundige wijze, waarop de religieus-politieke tegenstellingen in de 16 e eeuw in liederen tot uiting kwamen, getuige een uitspraak van de Venetiaanse gezant Guicciardini in zijn boek over de Nederlanden van 1567 over de grote zanglust en musicaliteit van het volk: ook in de Nederlanden bindt de reformatie de strijd aan tegen de kerkmuziek. Maar die strijd wordt zo weinig consequent tegen een zo sterke traditie in en met zoveel opportunisme gevoerd, dat zij alleen doordat andere factoren in dezelfde richting werkten, en dan nog nooit geheel en al gewonnen werd.

Onderling tegenstrijdige opvattingen van kerkelijke en stedelijke overheid en van de stedelijke overheden onderling èn gebrek aan gegevens maken het onmogelijk, een algemeen geldend beeld van deze ontwikkeling te geven. In de grote Hollandse steden schijnt in de eerste rumoerige en benarde tijd van de opstand een stagnatie in het muziekleven te zijn ingetreden en dat niet alleen, omdat hier en daar de orgels het slachtoffer der beeldstormers waren geworden. Een reeks synodale besluiten eisen 'aangaende 't speelen der orghelen in der kercken, dat de Dienaers arbeyden sullen, dat 't selve met den aldereersten afgestelt worde', ja in 1578 zelfs het uitbreken der orgels. Maar met de overgang der kerken, waren de orgels van kerkelijk tot stedelijk bezit geworden en de burgemeesters waren het, gelijk wel meer voor kwam, niet eens met de heren van de synode. Was het uit de nuchtere overweging dat de mensen in de kerk dan in de 'muziek-herbergen' hun kunstzin konden bevredigen gelijk we zouden mogen opmaken uit de instructie van de Leidse organist Cornelis Schuyt van 1593, wiens orgelbespelingen moesten dienen 'tot recreatie ende verlustinge van de gemeente ende omme dezelve duer middel van diens te meer uyt herbergen ende tavernen te houden?' Was het

hun eigen behoefte aan muzikaal genot en muzikale scholing voor hun kinderen? We kunnen het afleiden uit de mededeling van een Duitsen bezoeker aan Amsterdam, dat de orgelbespelingen van Sweelinck ‘de voornaamste kooplui’ van de stad naar de Oude Kerk lokten, uit de aantekeningen in de Utrechtse stadsrekeningen uit 1649, waarbij het tractement van den blinden organist-beyaardier-fluitist jhr. Johan v. Eyck verhoogd wordt ‘mits hij de wandelende luyden op 't kerkhof somwijlen s'avonts met het geluid van zijn fluitgen vermake’, uit de benoeming van de organist Alewijn de Vois te Utrecht (1626) op aanbeveling van Constantijn Huygens... ‘en dat de burgeren en de innewoonderen van qualiteit hare kinderen sullen mogen doen instrueren in de musycke oock op clavesimbalen speelen’. Tenslotte kan er ook in meegesproken hebben de geldingsdrang naar buiten van de machthebbers der jonge republiek, die - zien we hetzelfde niet bij vele nieuwe gezagdragers in onze eigen tijd? - tegenover aanzienlijke vreemdelingen graag ‘uitpakten’ met de vaderlandse of vaderstadse producten van wetenschap en kunst. Deze bijzondere functie, het spelen bij de ‘ordinaryse en de extraordinaryse maeltijden van die van den gerechte, zonderlige als enige forsten princen heeren off potentaten in deser stede comende, met enige maeltijden of banketten zullen werden geeert’, vinden we o.a. in een Leidse instructie genoemd. Ook Sweelinck kon voor dit doel door burgemeesteren worden ontboden. Hoe het ook zij, na korte of langere onderbrekingen worden reeds vóór 1590 in de voornaamste steden de orgels zo nodig hersteld, opnieuw organisten benoemd - nu door de stedelijke overheid, ‘naar ouder gewoonte’, zoals we hier boven uit een Haarlems raadsbesluit aanhaalden, stadstrompers of schalmeispelers belast met het op gezette tijden spelen voor de open ramen of op de trappen van het stadhuis. In Utrecht luisterden de stadstrompers tesamen met de zingende studenten ook de academische plechtigheden op. Soms werd de organist opgedragen een paar ‘coralen’, d.w.z. jongens, ‘clare ende heldere stemmen hebbende’ te onderwijzen, die voor stadsrekening werden opgeleid ‘om tot verchieringe onder de orgalen te werden gebruyckt’.

Het kardinale punt in deze hele ontwikkeling is wel, dat het

Calvinisme juist door zijn streven om de muziek uit de kerkdienst te bannen, belangrijk heeft bijgedragen tot de vrijwording der instrumentale muziek, te meer omdat door de gelijktijdige verandering van de kerk van gewijde plaats tot niets dan huls van de vergadering der gemeente, die zich ook voor andere doeleinden liet gebruiken (Huygens vermeldt het werven van krijgsvolk in de kerken) plaats en gelegenheid geschapen werd voor wat we de eerste concerten kunnen noemen. Kardinaal punt èn in de ontwikkeling der muziek in het algemeen èn in het leven van den Amsterdamsen organist en componist Jan Pieterszoon Sweelinck, wie wij om deze 'sleutelpositie' eerder een plaats kunnen aanwijzen in de Europese cultuurgeschiedenis dan in het Nederlandse muziekleven, èn omdat wij van zijn aards bestaan en zijn rol in dat Nederlandse muziekleven zo bitter weinig weten en omdat de door hem geschapen traditie zich buiten de grenzen van zijn vaderland voortzet. Zelfs over zijn geboorteplaats hebben we geen volstrekte zekerheid; waarschijnlijk werd hij geboren kort voor zijn ouders van Deventer naar Amsterdam verhuisden, waar Pieter Swybertzoon organist van de Oude Kerk werd, en wel in 1562. Pas op het titelblad van zijn in 1584 te Antwerpen gedrukte bundel Franse chansons voegt hij de familienaam van zijn moeder Swelinck achter het al te weinig onderscheidende Jan Pietersz. In later jaren schrijft hij Sweelinck.

Zijn vader, die reeds in 1573 stierf, kan hem hoogstens de eerste beginselen van zijn vak hebben bijgebracht, zijn verdere muzikale scholing kreeg hij van de Haarlemse organist Jan Willemsz. Lossy, terwijl de bekende laatste pastoor van de Oude Kerk, de vurige katholiek Jacob Buyck, die aan de vooravond van de Alteratie naar Duitsland uitweek, de zorg voor zijn algemene ontwikkeling op zich nam. Lange tijd heeft men gemeend zekere verwantschap in Sweelinck's werk met de Italiaanse school te moeten verklaren uit een kunstreis naar Italië, die dan omstreeks 1578 werd geplaatst en een leertijd bij de Venetiaanse meester Zarlino. Latere muziek-historici hebben deze veronderstelling, waarvoor geen enkel bewijs is, afgewezen. Wel bewerkt Sweelinck voor zijn leerlingen Zarlino's leerboek: 'Instituzioni harmonichi'. Reeds op het eind van 1577, dus slechts 15 jaar oud, aan-

vaardde Jan Pietersz. als derde opvolger van zijn vader het ambt van organist aan de Oude Kerk. Wij weten niet of de jonge Sweelinck bij de Alteratie van 1578 dadelijk door een stedelijke benoeming in zijn functie bevestigd is, maar uit de mededeling van zijn vriend Plemp na zijn dood, dat hij 44 jaar organist zou zijn geweest, mogen we afleiden, dat in Amsterdam het orgel niet lang heeft stil gestaan, wat ons bij het gematigd karakter van deze overgang niet behoeft te verbazen. Van Sweelincks persoonlijke reactie op deze toch diep in zijn leven en kunst ingrijpende veranderingen weten wij niet meer dan zich uit zijn werk en schrale gegevens omtrent zijn verder leven laat aflezen; met zekerheid valt zelf niet te zeggen of hij, dadelijk of later, tot het gereformeerd geloof is overgegaan. Dat hij in zijn functie gehandhaafd bleef zegt in dit verband niets: zo lang de Calvinisten nog maar een klein deel der bevolking vormden, konden ze, omdat ze het meest doelbewuste en strijdbare deel waren, wel de leiding aan zich trekken, maar bij de bezetting van alle niet direct politieke en kerkelijke ambten was verdraagzamheid practische noodzaak. Ja zelfs onder de nieuwbakken predikanten waren er heel wat die gisteren nog de mis lazen en bereid waren vandaag te preken. Wat nood dan of het kerkorgel door Roomse of Hervormde handen ‘geslagen’ werd? In Utrecht was men nog in 1706 bereid een Rooms beiaardier te benoemen bij gebrek aan een bekwame ‘van de religie’. Hoofdzaak was, dat de organist zich aanpaste aan zijn nieuwe functie, die in wezen op een verwereldlijking neer kwam. De liturgische kerkmuziek en het ondersteunen (door meespelen) van de liturgische zang verviel. Wat daarvoor in de plaats kwam, was bij de grote zelfstandigheid der gereformeerde kerken van plaats tot plaats zeer verschillend. In sommige kerken werd aanvankelijk de muziek geheel buiten de godsdienstoefening gebannen, in andere speelde het orgel de psalm-melodie voor, die dan vervolgens door de gemeente zonder begeleiding werd ingezet. Vrij algemeen was een naspel, waarvan de Dordtse kerkeraad voorschreef: ‘terstond na de predicatie met de psalmen te beginnen en die 5 of 6 maal te achtervolgen, en wilde zij dan (de organisten), musicale stuxkens spelen, mogten zij het doen, mits dat zij grave, stichtelijke stuxkens speelden en motetten en

lichtvaerdige dennen achterwegen lieten'. Het is datzelfde naspel waartegen Huygens zich later zo krachtig verzetten zou, omdat het in zichzelf niet stichtelijks had en slechts diende om het voetgeschuif, de onderlinge begroeting, het afspraakjes maken en kwaadspreken van de weg-stromende kerkgangers te overstemmen en alleen de koster en een paar hinkende oude wijfjes het to het eind toe aanhoorden.

Naast deze bescheiden kerkdienst beoefenden Sweelinck en zijn vakbroeders hun kunst in wereldlijke dienst als vrij beroep: in dienst van de burgerij, die bij slecht weer in de kerk zijn pantoffelparade hield, gaven zij hun orgelbespelingen en afgezien van verschillende bijbaantjes als dat van beiaardier, waarmee Sweelinck voor zover we weten niet bezwaard was, werd van de organist verwacht, dat hij de spil van het stedelijke muziekleven was, als musicijn bij plechtigheden en feesten der magistraten, als leermeester van de kinderen der voornaamste burgers (we kennen b.v. Hoofts eerste vrouw Christine van Erp en den katholieken dichter van Latijnse verzen Plemp onder Sweelincks leerlingen en als leider van muziek-colleges, een vorm van muzikaal gezelschapsleven, die juist in Sweelincks tijd in zwang kwam. Het waren kleine ge zelschappen van deftige amateurs, die wekelijks hun samenkomsten hielden, waarbij de gezamelijke maaltijden geen kleiner rol speelden dan de gezamelijke muziekbeoefening en die af en toe concerten voor genodigden gaven, welke in de 18e eeuw, als een bredere laag der burgerij aan het culturele leven gaat deelnemen, uitgroeiden tot openbare concerten tegen entrée en met - gewoonlijk buitenlandse - solisten als sterren. In Utrecht werd de organist van de Dom evenals de stadstrompers bij resolutie van de vroedschap voorgeschreven op de bijeenkomsten van het muziek-college te 'compareren'. Van Sweelinck kennen wij zo'n order niet, maar de acht 'Philomuses en la tresrenommee ville d'Amstelredam', waaraan hij het tweede boek van zijn psalmen opdroeg, vormden zulk een gezelschap onder zijn leiding, gelijk uit de tekst van die opdracht blijkt, waarin hij er aan herinnert, dat zij deze muziek reeds vaak tesamen gezongen hebben. Uit opdrachten in ander werk, waarin verscheidene muziekvrienden genoemd worden, uit de wetenschap, dat mr. Jan, evenals

later zijn zoon en opvolger Dirck, tot de zij het zeldzame bezoekers van het Huis te Muiden heeft behoort, uit verscheidene lofdichten op de 'Phoenix der Musycke' valt af te leiden, dat Sweelinck door een kring van muziek-vrienden en bewonderaars omgeven was en inderdaad jaren lang het huis in de Koestraat, waar hij zich in 1590 na zijn huwelijk gevestigd had, het centrum van het Amsterdamse muziekleven is geweest. Even iets als een beeld van wat Sweelinck voor muzikaal Amsterdam en ver daarbuiten betekend heeft, krijgen we uit de enige iets uitvoeriger mededeling van een tijdgenoot over hem, die wij bezitten, een passage uit de 'Memory- en ofte Cort Verhael der Gedenkcweerdichste so kerckelicke als wereltlicke Gheschiedenissen van Nederland, Vranckrijck, Hoochduytschland' van den Kamper predikant Baudartius: 'My gedenckt, dat ick eens met eenighe goede vrienden bij meyster Ian Petersz. Swelinck, mijnen goeden vriend, gegaen zijnde, met noch andere goede vrienden, inde maend van Mey, ende hy aan het spelen op zijn Clave-cymbel ghecomen zijnde, het selfde continueerde tot ontrent middernacht, spelende onder anderen het liedeken Den lustilicken Mey is nu in zijnen tijdt, d'welck hij, soo ick goede memorye daer van hebbe, wel op vijf-en-twintigerley wysen speelde, dan sus, dan soo. Als wy opstonden ende onsen afscheyt wilden nemen, so badt hij ons, wy souden doch dit stuck noch hooren, dan dat stuck, niet cunnende op-houden, alsoo hy in een seer soet humeur was, vermaeckende ons zijne vrienden, vermaeckende oock hem selven.'

Men heeft door zorgvuldig archief-onderzoek ons kunnen vertellen, dat Sweelinck trouwde met een welgestelde burgerdochter Claesgen Dircxdochter Puyner van Medemblik, dat hij zes kinderen heeft gehad en wat er van hun nakomelingschap geworden is. Uit notariële acten heeft men het een en ander omtrent de welstand en de goedgeefsheid van de mens Jan Pietersz. kunnen besluiten, maar met het levendigzachtzinnige portret van de hand van zijn broer Gerrit Pietersz. in het Haagse Gemeente Museum en de stijve gravure van Muller is dit het enige beeld wat we van hem hebben: de kunstenaar bezeten van de eindeloze mogelijkheden van zijn nieuwe kunst niet aflatend anderen er voor te winnen. Welke anderen? Niet langer de gemeen-

schap der gelovigen, die vroom het schrale en verstarde spel der liturgie had aangehoord, maar toch ook wel niet de nieuwe Calvinistische gemeente. Zeker, daar waren de orgelbespelingen. Maar wie waren zijn wandelende luisteraars? De ‘voorname kooplui’, ‘aanzienlijke vreemdelingen’, de ‘eerlycke burgers’ vinden wij vermeld, maar drong ook het geuzenvolk tussen de drentelende heeren en eerlycke burgers of geldt ook voor hier het beeld, dat de Deense schrijver Jacobsen is zijn ‘Marie Grubbe’ geeft van een orgelbespeling in de domkerk van Ribe, waar de schamele gemeente saamgedrongen blijft staan voor de drempel van de open kerkdeur? Wij weten het niet, maar zeker is wel, dat zijn werk, zijn *Chansons* zijn op Franse tekst getoonzette psalmen zich richten tot een kleine toon-aangevende groep. Hier ligt de voornaamste oorzaak van onwetendheid omtrent Sweelincks geloof: in die kring van voorname burgers en cultuurdragers zonken de geloofstegenstellingen weg onder het gemeenschappelijk vuur voor een nieuwe kunst, een nieuwe wetenschap, een nieuwe levenskunst.

Bij de de kerk mijdende libertijn Hooft, waar ook Sweelinck met Plemp, de neef van zijn oudere katholieke leermeester Buyck enige malen geweest is, kwamen de contra-remonstrant Constantijn Huygens, de Doperse Vondel, de Roomse Tesselschade, de Haarlemse pastoor Ban en de... Joodse Francisca Duarte samen. Wat hen allen bond in hun wetenschappelijke, historische, literaire, muzikale bedrijvigheid was het streven naar en het ontdekken van een kunstige stelselmatigheid, naar een ordening, die hen vrij moest maken uit wat zij als de middeleeuwse verwarring en barbarij waren gaan zien, een streven, dat in het religieuse zijn uitdrukking vond in de reformatie - maar ook in de contrareformatie - en dat wij als de geest der burgerij herkennen, wanneer Huygens tegen het verward psalmgegalm aanvoert ‘dat wij op alle andere dingen, oock boven maten puntigh, keurlick ende besett zijn’. Die geest spreekt uit de systematiek van Calvijn èn van Loyola, uit het streven naar ordenend en rationeel denken der humanistische geleerden, uit de strenge bouw van Vondels en Hoofts verzen en Sweelincks fantasieën en toccata's en tot in het absurde gedreven in de muziek-theoretische speculaties van Ban. De echt re-

naissancistische gedachte van de zinrijkheid der muziek, die de Italianen er toe gebracht had te streven naar een vóór die tijd onbekende overeenstemming van woord en toon in hun madrigalen en de meerstemmigheid om de onverstaanbaarheid van de tekst te verwerpen, heeft aan verscheidene muziek-theoretische werken het aanschijn gegeven o.a. van Keppler, van Stevin en Descartes, maar geen ging daarin zover als Ban, die zo iets als een vaste muziek-taal meende te kunnen opstellen: '...zo oordeelde ik dat de zanghkunst ook moeste hebben zoodaenighe vaste redenen, ende Regulen. Ende dies te meerder dewijl ik merckte dat de Letterkunst, Talkunst, Landt-meeterije, ende diergelijke wisse kunsten, hadden haer vaste zeekere Regels: zoo besloot ik dat de zangkunst, die onderhandelingh is aen de Talkunst, ook moeste hebben zeekere regulen'. Ten bewijze van zijn theorie daagt de Haarlemse pastoor de geleerde en muzikale Franse Franciscaan Mersenne, die ook een drukke correspondentie voerde met Huygens, tot een compositiewedstrijd uit... op de tekst van een Frans minneliedje: 'Me veux tu voir mourir, insensible Climaine? Viens donner a tes yeux ce funeste plaisir!' enz. En wanneer de Franse beoordelaars hem in het ongelijk stellen, doet hij - in vijfentwintig dichtbeschreven foliovellen - een beroep op de even gereformeerde als geleerde joffer Anne Maria van Schuurman te Utrecht. Geen wonder dat de vrome Anne Maria na haar bekering door de Labadie alle bemoeiing met wetenschap en kunst als wereldse ijdelheid verwierp!

Al het werk wat in druk van Sweelinck bewaard bleef, is aan kunstbeschermers uit de kring van Amsterdamse kunstminnende patriciërs opgedragen. De bundel *Chansons* van 1584 is opgedragen aan Ophaert den Otter, die dus zoals toen gebruikelijk was, de kosten van de uitgave geheel of gedeeltelijk voor zijn rekening zal hebben genomen. In 1603 maakt Sweelinck een begin met wat op zichzelf al als een levenswerk mag gelden, zijn voledige 4-8 stemmige toonzetting der psalmen op de Franse tekst van Marot en de Bèze. Het eerste boek daarvan draagt hij op aan burgemeesters en schepenen van Amsterdam met dank voor veel gunstbetoon aan deze 'vrais Peres de ma patrie, desquels j'ai esté gratifié en maintes sortes des ma jeunesse'. In 1612 en 1613 ver-

schenen boek 2 en 3, in zijn sterfjaar het laatste boek der psalmen. De druk van 2 en 3 werd bekostigd door Henric Barentsen, van 4 door David van Horenbeeck, die voorzanger in de Grote Kerk te Haarlem was. De 8 peten van het tweede boek noemden wij al eerder.

De *Rimes francoises et ietaliennes* van 1612 droeg Sewelinck op aan zijn 'tres singulier amy Jean Ludovicq Calandrini', waarschijnlijk dezelfde als de Levant-handelaar en bankier Willem van den Heuvel, dien we ook kennen als geldschieter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. De *Cantiones sacrae* van 1619 ten slotte zijn gewijd aan zijn leerling en vriend Cornelis Plemp.

Overzien we deze reeks van vrienden-en-beschermers, en hun bemoeienis met Sweelincks werk, dan blijkt, dat wat met hun medewerking een ruimer verspreiding vond uitsluitend het vocale werk was en wel op niet-Nederlandse (Franse, Italiaanse, Latijnse) teksten. D.w.z. niet het meest vernieuwende en baanbrekende gedeelte van zijn oeuvre, maar dat wat zich het meest aansloot bij de bestaande overwegend vocale traditie en de in de buitenlandse muziekcentra - bij gebrek aan een binnenlands - gangbare smaak en taal zelfs. Het was niet anders te verwachten van deze kunstlievende burgers, die èn als cultuurdragers èn als natie nog geen verleden hadden en grootgebracht waren in eerbied voor de klassieken, voor de Italiaanse en voor de Franse beschaving en in een niet geheel onbegrijpelijke geringschatting voor het provinciaal en klein-burgerlijk getinte eigen kunstleven.

Niet dat het in zijn tijd aan waardering voor Sweelincks instrumentale kunst geheel ontbroken zou hebben. Daarvan getuigt zijn roep als 'seer constich ende vermaert Organist, ja beroemt voor den alder-cloecksten ende constichsten Organist dezer eeuwe' (Baudartius) en de ijver, waarmee men vreemdelingen naar zijn orgelconcerten sleepte, ook al bleven deze principiëel verzet wekken, zoals we nog zullen zien. Maar van werkelijk begrip voor zijn oorspronkelijkheid getuigt voor alles, zoals bij alle werkelijk grote vernieuwers de schaar van zijn leerlingen, die uit heel Nederland en Duitsland toestroomden en waarvan de Deventer organist Claude Bernart, Paul Siefert uit Dantzig, Jacob Praetorius, Hein-

rich Scheidemann uit Hamburg en Samuel Scheidt uit Halle de belangrijkste zijn.

Ten dele in Nederland, maar vooral in het Noord-Duitse muziekleven van de 17e eeuw, ontstaat een Sweelinck-school, die over Scheidemann en diens leerling Johan Adams Reinken rechtstreeks op Bach uitloopt. Met zijn fantasiën legt Sweelinck de grondslag van Bachs fuga's. De Italiaanse toccata draagt hij, strenger gebouwd, in de Duitse muziek over en een zelfde bemiddelende en vormgevende functie vervult hij tussen Engeland en Duitsland ten aanzien van de variaties over volksliederen en dansen. Nieuwe vormen schiep hij in zijn echo-fantasiën en koraal-variaties.

Van al deze instrumentale muziek werd bij het leven van de componist niets uitgegeven, maar ze werd ijverig afgeschreven door de leerlingen, die hem tot zijn dood in 1621 bleven omringen. En van al deze manuscripten is, nadat omstreeks het midden van de vorige eeuw de belangstelling voor Sweelincks werk hier te lande herleefde, een rijke verzameling bijeengebracht uit Zweedse, Duitse, Oostenrijkse, Italiaanse archieven en tussen 1894 en 1900 in 10 delen door de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis uitgegeven, maar in Nederland zelf bleek elk spoor van het instrumentale werk uitgewist. Waarover we ons, gezien de ontwikkeling van het muzikale leven in de Republiek na Sweelinck misschien mogen ergeren, maar nauwelijks verbazen. Wat met Sweelinck als het begin van een rijke bloeiperiode inzet, breekt hier af om elders opnieuw te wortelen en vrucht te dragen. Waardoor?

Zij die het Nederlandse Calvinisme in bescherming hebben genomen tegen de beschuldiging van Huet en anderen het muzikale leven in de Republiek te hebben doodgedrukt, wijzen terecht op de het kan niet anders dan overwegend gereformeerde inspiratie en steun, waaruit Sweelincks psalm-muziek moet zijn geboren èn op die wat negatieve verdienste van de reformatie: door de feitelijke secularisering van het orgel de weg vrij te hebben gemaakt voor de ontwikkeling der zelfstandige instrumentale muziek. Zij wijzen op de muziek-colleges, die juist in de eerste helft van de 17e eeuw overal ontstaan, op de vele liedboeken die ook nog in de 17e eeuw bleven verschijnen, op het beeld van een op-

gewekt huiselijk muziekleven, dat men uit schilderkunst en literatuur krijgt. Maar wij zeiden al dat de dompertheorie zich niet laat afdoen met het simpele ja of nee, dat men er tegenover pleegt te stellen. En wel om twee redenen. De eerste is dat het Calvinisme niet uit de lucht is komen vallen, dat het samenhangt met het hele complex van verschijnselen, dat de overgang van de feodale Middeleeuwen naar het tijdperk der burgerlijke maatschappij betekent en dat niet in het Calvinisme alleen, maar in dat hele complex en wel in de bijzondere gestalte, die het hier in de Republiek kreeg, de oorzaken gezocht moeten worden van de verdorring van het muzikale leven. De tweede is dat het met het doordrijven van de eisen van het Calvinisme, juist omdat ze zo streng en consequent waren, zo'n vaart niet liep. Men handhaafde hun integriteit als van meer strenge wetten, door er zich aan aan te passen en er onder door te duiken, door afwisselend onderdrukken en oogluikend toelaten van het verbodene. Om ons tot het muzikale leven te beperken: in de ordeloosheid der Middeleeuwen waren kunst, vermaak en roes een ongescheiden sfeer geweest waar de mensheid zich ongescheiden in vergeten kon, omdat zij de ‘jaren des onderscheids’ nog niet kende. De burgerlijke wereld met haar zin voor de ‘Regel’ ontdekte het systeem in de muziek, maar ook de ‘Verwirrung der Gefühle’, de tuchteloosheid, de ‘zonde’ die er in stak. Een tendentie naar theoretische en ethische ordening der muziek zet in, de laatste vooral van de Kerk - en het meest consequent van de gereformeerde Kerk - uit, maar de botsing met het verzet van de ‘natuurlijke’ mens voerde tot een reeks van compromissen, die het beeld van het 17e eeuwse cultuurleven uiterst... verward maken. Gaan wij ons beperken tot Sweelincks terrein om te beginnen de uiterlijke verschijningsvormen van het muziekleven na, dan zien we dat het publieke muziekleven, de incomsten, de orgelbespelingen, het spel van trompers en schalmeispelers in de loop van de 17e en 18e eeuw inschrompelt mèt de overheidszorg voor dit soort muziek en de scholing er voor tot er niet anders overblijft dan de salariëring van de kerk-organist. Semi-openbaar, maar dan toch in een zeer beperkte vorm voorloopig zijn de muziek-colleges, gerecruteerd uit aanzienlijke diletantten De liedboeken blijven nog

wel verschijnen, maar ze verliezen meer en meer hun oorspronkelijk en nationaal karakter en passen zich aan bij de modieuze Frans-Italiaanse smaak van een elite. Want de muziek, in zijn karakter aan de nieuwe functie aangepast - het monodische lied met begeleiding van enkele instrumenten overweegt - trekt zich terug in de huiselijke sfeer, d.w.z. in de huiselijke sfeer van de ‘heren’, de grote burgerij, die tot een staat van welstand en comfort is gekomen, waarin het huisconcert past. Het is de groep van de bevolking, die, gereformeerd of niet, ruimer denkend door zijn ontwikkeling en betrekkingen met het buitenland, steunend ook op zijn standstrots, zich onttrekt aan de controle der Kerk, verpersoonlijkt in de klein-burgerlijke predikanten. Een soort onwillekeurig zelfportret van zo'n muziekliefhebber bezitten we in de brieven van Constantijn Huygens, die als twintigjarige jongeling met een gezantschap in Londen, vol trots aan zijn ouders schrijft, dat hij op een regenachtige middag, toen de koning een jachtpartij had moeten opgeven, zijne majesteit met zijn luit had mogen opvrolijken en dat deze zijn kaartspel een paar keer had onderbroken om naar hem te luisteren. Voor Huygens is muziek geen Nederlandse kunst: hij zoekt voor zijn kinderen een Franse muziekmeester, schrijft om Franse en Italiaanse muziek voor hen, hij spreekt van ‘les ignorans de pardeçà’ en van de ‘barbarije’, waarin hij leeft en de hoogste lof die hij de vaderlandse kunst kan toezwaaien, wanneer hij de Franse gezant d'Estrade wil overtuigen, dat het hier zo gek nog niet is, blijft de verzekering dat er in Amsterdam (‘nostre villette d'Amsterdam’) ‘beaucoup d'illustres compositeurs capables d'admirer l'excellence des vostres’ zijn te vinden. Huygens was Haags hoveling en hij sloot zich, hoewel het beschavingsniveau van zijn kring ver boven dat van het hof lag, op dit punt bij de hofgeest aan. Het stadhouderlijk hof, waar de sprinkhanentros van de winterkoning en de kale hoogheid der Stuarts, zo mogelijk in het Frans, de toon aangaven, heeft nooit de krachten opgeleverd voor een zelfs niet op namaak-Franse leest geschoeide hof-cultuur in de geest der Duitse vorsten. Vooral de muziek en het toneel, toentertijd vrijwel geheel afhankelijk van een beschavingscentrum, dat over de scholing der uitvoerende kunstenaarswaakte, hebben daar sterk onder geleden.

Huygens was zijn leven lang een hartstochtelijk en meerdan-middelmatig muziek-liefhebber. In zijn hoge ouderdom schrijft hij niet zonder krasse-oude-heren-trots aan een lid der familie Duarte: ‘Met mij is het sulx gelegen, dat ick mij in desen ouderdom van over de 90 jaeren, niet soo wel als ick wenschte bedienen kan van de 800 ende meer musieckstucken en de stucxkens, die ick (bijnaer met schaemte) bevinde mij ontvallen te sijn op de vijfderhande Instrumente U.E. bekent; door dien mij dese gaende ende comende gichten hier en daer eenen vinger wat verswackt hebben.’ Maar zijn ijver voor de muziek leefde zich geheel uit in het musiceren in eigen kring, in zijn muzikale correspondentie en de daarin vervatte critiek op het muzikale peil van zijn vaderland. Zeker, hij leefde niet in de tijd van Kunst-voor-Allen. Opmerkelijker echter is, dat het enige van zijn vele geschriften, dat zich met het vaderlandse muziekleven bezig houdt, een rechtstreekse aanval is op wat in Sweelincks tijd het fundament scheen te worden van de door het Calvinisme bevrijde instrumentale muziek, de orgelbespeling. Huygens' in 1641 verschenen boekje: ‘Ghebruik en Onghebruik van het Orgel’ is het doodvonnis, tot uitwijzing verzacht, over Sweelincks werk. Het boekje toch hoort thuis in de in die jaren gevoerde polemiek over het gebruik van het orgel in de gereformeerde kerken, beter over het misbruik, dat daar gemaakt werd van de menselijke stem, want de zonder begeleiding regelrecht uit de harten der gemeente ten hemel stijgende lofzang oordeelden velen weinig stichtelijk. Huygens stelt zich in die strijd op het standpunt, dat ook Revius had ingenomen:

> ‘Tot psalmen en gebeên wordt 't orgel recht gebruyket!
> O, salich welcker keel des Heeren roem ontluycket!’

Al voordat Huygens zijn betoog uitgaf, hadden sommige kerkenraden de knoop doorgehakt: op voorgaan van de Friese gemeenten had Leiden in 1636, Dordt in 1638, Middelburg in 1640 besloten het psalmgezang der gelovigen door het orgel te doen begeleiden. Maar elders woedde de strijd nog voort: de remonstrant Uytenbogaert zo goed als de steile Voetius waren er vóór de orgels eenvoudig te verwijderen en in Amsterdam ging men pas in 1680 tot bege-

leiding van het gezang over. Maar merkwaardiger dan Huygens' al te redelijk betoog daarvoor is zijn philippica tegen ‘het stomme geschal der pijpen’ en het ‘ijdele avond-orgelspel’. Voor Huygens, en als dat voor deze muzikale hoveling gold dan zeker voor de meeste van zijn geloofsgenoten, is alle zo-maar muziek zonder de heiliging van de eraan gehechte gewijde tekst louter zinnestreling. Men denkt er toch ook niet aan, betoogt hij, om een feestmaal in de kerk te geven. Welnu dan, ‘komt, het niet op één, oftmen mijn' Ooghen, mijn Tong ofte mijn' Ooren onthale, isser onderscheyd van Wellust in wat lieffelix te sien, te smaken oft te hooren?... Ende plegen wij weelde oft wellust ter plaatse self daerse ons afgepredict werden?’ Het is al papisterij: ‘soo wij die deuren open doen, maken wij ons schuldigh aen de schuld der ghenen, die den eenvoudigen, voor den redelicken, eenen redenloosen Godsdienst voorschrijven.’

Opmerkelijk is ook dat Huygens, zij het terloops en niet als fundament van zijn betoog, vermeldt dat het programma der verwerpelijke orgel-bespelingen nog altijd ‘tegens eenen Psalm thien Madrigalen, en lichter deunen, in geen' Kercke sonder aenstoot te noemen’ omvat. Zo stapvoets voltrok zich de overgang van de katholieke naar de hervormde, nee, van de middeleeuwse naar de burgerlijke wereld.

Nergens vindt men zo op't kortst vervat als in Huygens' boekje de ‘schuld’ van het calvinisme aan de uitbanning van Sweelinck en tevens zijn verdediging op grond van ‘hoger streven’. Sweelinck noch zijn zoon en opvolger Dirck, die Huygens toch zeker van roep moet hebben gekend, worden er overigens in genoemd. Maar men komt er bovendien zijn medeplichtige op het spoor: Als de schrijver het orgelspel nogmaals als ‘ijdelen wellust onser uyterlicke Sinnen’ met de ontwijding van het avondmaalsvaatwerk vergeleken heeft, vervolgt hij: ‘Soo viesen (pietluttige) eerbieder van zielloose dinghen en ben ick niet, dat ick mij stooten wilde aan eerlicke luyden, die somtijds het werck oft de hand van een Meester op sijn Orgel soeckende te hooren, sich daer toe buytens tijds in de Kercke deden sluyten, ende also in 't bijzonder genoten het gebruyck van een kostelick speeltuych, desgelijcken yeder eens gelegentheid niet en is een tot sijnent te hebben.’

Dit is duidelijk: de kunst, losgemaakt van het vermaak en de roes maar anderzijds ook van de stichting der massa, is voorrecht der ‘eerlicke luyden’ geworden, het volk blijft het muzikaal vermaak van elkaar met of zonder begeleiding te overschreeuwen in de kerkgalm, de ook-muzikale roes der door geen kerkeraad te onderdrukken en door een menskundige overheid gehandhaafde kermissen. Het was - schrale troost voor de misdeelden - geen tegenstelling van louter winst en louter verlies, er was verlies aan beide kanten: het volk, losgeraakt van de muzikale scholingsmogelijkheid en de muzikale selectie der oude Kerk, verviel tot de deun, tot de ‘snel-hel-le vliet’ en de ‘moord-te-Raamsdonck’ of tot gelal zonder meer, maar de geïmporteerde kamerplant-muziek der ‘heren’ werd schraal en onvruchtbaar tot een graad waarbij een vloedgolf van nationaal enthusiasme niet meer kon losmaken dan de deun van het ‘Wien Neerlands bloed’. Sweelincks naam verzinkt met die van zijn zoon Dirck, de afschriften van zijn instrumentale muziek fladderen uit over Europa en blijven in vergeten hoeken liggen, van zijn psalm- en chanson-bundels zal slechts een enkel exemplaar van onder het vaderlands stof voor de dag komen, als in de 19e eeuw de belangstelling voor zijn werk herleeft, herleven kan, omdat de democratie een nieuwe grondslag voor muzikaal leven heeft geschapen en de emancipatie der katholieken ook naar die kant de deur van het openbare cultuurleven weer heeft opengezet.

Sweelincks werk werd met piëteit bijeengezocht en zorgvuldig uitgegeven, er kwam een Sweelinck-monument en er kwamen Sweelinck-straten, ja, men kan zonder overdrijving van een speciale Sweelinck-vorsing spreken en op historische gedenkdagen speelt en zingt men zijn muziek... en polemiseert daarna met vuur of ‘Sweelinck het zó bedoeld had’. Dat alles is historisch belangwekkend, de nationale glorie mag er mee gebaat zijn en gewetensvolle vaderlanders mogen er de voldoening in vinden ‘iets goed te maken’. Maar laten wij Sweelinck niet te nadrukkelijk opeisen voor het Nederlands pantheon, want niet als de Nederlandse musicus, die hij onmiskenbaar was, maar als de Europese kunstenaar, die hij voor zijn Duitse erfgenamen werd, heeft hij zijn cultuur-historische taak vervuld.

Spanje is er nog!
Door W. van Ravesteyn
En de haan kraaide ten derden male...

Na China Abessinië, na Abesinië Spanje, na Spanje Oostenrijk, na Oostenrijk Tsjecho-Slowakije.

Het jongste offerlam is nog niet geslacht. Het ligt nog slechts op de bank en de Abraham's staan gereed om het de keel af te snijden. Maar er is geen Jahwe meer achter de wolken, die Isaac op het laatste moment aan het mes ontrukt. Tenzij.. Ja, onze voorouders wisten het wel in de verre dagen, meer dan 350 jaar geleden, die wij een paar jaar geleden naar aanleiding van des Zwijgers geboorte zoo mooi hebben herdacht. Help dan u zelf, zoo helpt u God, was hun devies en zij namen den strijd op tegen de machtigste wereldmonarchie dier dagen. Een beetje nolens volens, het is waar. Maar zij deden het en wij leven erdoor, zooals wij reilen en zeilen. Het schijnt, dat in de 20e eeuw niet meer mogelijk is voor een klein volk, wat in de 16e nog kon. Den Tjsechen heeft het in hun lange geschiedenis - zij zijn wat ouder en hebben meer ‘cultuur’ achter zich dan de Oost-Elbische jonkers, die den Grooten Oorlog van 1914-18 na precies 20 jaar toch hebben gewonnen - anders noch aan moed, noch aan uithoudingsvermogen ontbroken. Lees er de groote romans en de kleinere historische schetsen van George Sand maar eens op na, vooral ‘Consuelo’ en ‘la Comtesse de Rudolstadt’. Nu echter zijn zij, voor zoover de berichten thans strekken, niet meer bereid het alleen op te nemen voor de toekomst van Europa, zooals onder Ziska en Procopius voor het ware geloof tegen de papistische ontaarding. Wij zijn de laatsten die hun dit mogen verwijten. In 1813 durfden wij het immers eerst opnemen tegen de toenmalige wereldmonarchie, toen deze reeds den doodsteek had ontvangen. Maar daar

is één volk - in het huidige Europa - dat het wel heeft gedurfd, en nog steeds durft, nu na volle twee jaar van afgrijselijke moord en verwoesting. Het is hetzelfde volk, dat het Rijk van den grootsten condottiere der moderne geschiedenis in een oorlog van 5 jaar ondermijnde en ten val bracht, het Spaansche. Het is waar: toen stond het niet alleen. Engeland, dat de wereldzee beheerschte, weldra een geweldige vastelandsche coalitie, waren aan zijn kant. Nu staat het alleen en verdedigt zich twee jaar tegen twee groote mogendheden. Het is in deze dagen, nu het jongste verraad der Westersche 'democratieën' nog versch en niet bekoeld, noch zelfs compleet voltrokken is, van belang de balans van die heroïsche worsteling, het schoonste, wat onze tijd te aanschouwen heeft gegeven, nog eens op te maken, nu Europa door de wijze van oplossing der Boheemsche zaken, aan het begin staat van een nieuwe periode van nog sneller verval. De Fransche diplomaat, die sedert een kleine 2 jaar de ondergrond van de internationale politiek zoo scherp belicht,[1)] heeft ons dit door zijn in Juli verschenen résumé: 'Na 2 jaar Spaansche burgeroorlog', gemakkelijk gemaakt. Wij zijn zoo vrij aan de hand van de door hem bijeengebrachte gegevens de hoofdzaken van deze worsteling en haar Europeesche beteekenis nog eens de revue te laten passeeren. Wij doen goed daarbij met hem nog eens terug te gaan tot het begin d.w.z. vóór de verkiezingen van Februari 36, die de directe aanleiding werden tot den coup d'état der generaals. Waarom? Omdat het nu reeds lang documentair vaststaat, dat deze staatgreep vòòr deze verkiezingen was voorbereid, in het vooruitzicht op een waarschijnlijk échec der rechtsche partijen. Het ging hierbij per slot van rekening om een laatste poging der reactionaire elementen, die zich niet konden neerleggen bij het definnitieve verlies van hun bevoorrechte posities ten gevolge van de komst der Republiek in 1931. Wie mocht vergeten zijn, hoe deze werd geboren en waarom de laatste Spaansche koning in April van 1931 de vlucht nam, herleze bv. het relaas van de aan de gemeenteraadsverkiezing van April '31 voorafgaande situatie in een prachtigen in de Penguin-editie verschenen roman van

1) Le Carnet du diplomate inconnu, Numéro spécial, Juillet '38 (No. 92): Paris.

den Engelschen schrijver Ralph Bates: ‘Lean men’, die speelt in Barcelona en de arbeidersbeweging daar uitmuntend schetst. De verdedigers van het oude, feodale Spanje waren in 1936, na gedurende de eerste jaren dat de Republiek bestond, een verwoeden weerstand te hebben geboden tegen de doorvoering der uiterst gematigde pogingen ter hervorming van de eerste republikeinsche regeeringen, en nadat zij in 1933, toen zij door het vrouwenkiesrecht er weer in geslaagd waren de meerderheid te krijgen, al deze kleine hervorminkjes hadden te niet gedaan, vast besloten, geweld te gebruiken om de macht te behouden, die hun dreigde te ontglippen. Zooals de Franco-aanhanger Perez Madrigal het na de rebellie der generaals schreef in ‘Augurios, Estallido y Episodios de la guerra Civil’: de nationale Juli-opstand zou hebben plaats gehad, zelfs indien de moord op Calvo Sotelo niet was geschied. (Men weet, dat volgens de Frankistische these de moord op dezen monarchistenchef de rebellie zou hebben ontketend.) ‘Reeds sedert maanden waren de generaals bezig aan het organiseeren van de remedie’. Ja, drie dagen vòòr den stemdag, 16 Februari '36, was de regeering genoodzaakt den generaal Fanjul af te zetten. Zij verklaarde in een officieel communiqué bij deze gelegenheid, dat zij op de hoogte was van een militair complot om eventueel den uitslag der verkiezingen te annuleeren. En de regeering die dit deed, was zelf de regeering der reactionnaire meerderheid. Ook later is overtuigend uit de verklaringen van generaals gebleken, hoe lang en grondig de Juli-opstand was voorbereid (bv. door den generaal Cabanellas in het Frankistische orgaan: El Norte de Castilla van 27 November 1936). De verkiezingen van 16 Februari '36 brachten inderdaad, wat de generaals vreesden: een linksche meerderheid. En dat de uitspraak van de stembus duidelijk was, werd door niemand minder dan den chef der monarchististen, den later vermoorden Calvo Sotelo toegegeven. In een artikel in het blad ‘Pueblo Vasco’ van San Sebastian (11 Maart '36) trok hij de conclusies uit dezen uitslag en zei: niemand kan dit evidente feit ontkennen, dat de dag van 16 Februari een hecatombe is geweest voor de rechterzijde. Hij verweet verder in dit artikel de rechtsche partijen, dat zij te veel met ‘verkiezingsmystiek’ gedrenkt waren geweest,

en hij verzekerde een en andermaal, dat Spanje niet in de stembus haar gezondheid zou terugwinnen. Een verklaring, die des te veelzeggender was, daar hij erkende, dat de verkiezingen een uiterst 'correcte' kamer hadden opgeleverd, al was deze dan ook links. Des te erger daar zij zoo correct was. In overeenstemming daarmee was de regeering, die uit de overwinning van de linkerzijde, het Frente popular, te voorschijn kwam. Zij was zoo gematigd mogelijk, bestond uit 9 ministers van de Republikeinsche linkerzijde, 3 van de Republikeinsche Unie, en één technisch minister (de portefeuille van Oorlog). In dit 'Volksfront'-ministerie zat dus niet één socialist zelfs, hoe gematigd deze in Spanje reeds toen ook mochten zijn (een der bekendste socialistische leiders, de oude Largo Caballero, had zelfs deel uitgemaakt van het ministerie van den dictator Primo de Rivera). De linksche meerderheid van 277 afgevaardigden (op een totaal van 473) telde trouwens slechts 89 socialisten en 16 communisten. Deze 16 communisten (percentsgewijze ongeveer evenveel als onze kamer telt), vormden het 'bolsjewistische gevaar', dat, in de 2 jaar na de generaalsrebellie, binnen en buiten Spanje - niet het minst in de rechtsche Nederlandsche pers - moest dienen om den opstand te rechtvaardigen. Maar deze opstand van het aan de stembus - ondanks het reactionnaire vrouwenkiesrecht - nu definitief overwonnen oude, feodale Spanje, het Spanje dat sinds de 16e eeuw bezig was te sterven maar niet wilde sterven, zou nooit zijn geslaagd, hij zou misschien niet hebben plaats gehad; hij zou zeker na korten tijd zijn bedwongen door de meerderheid van het Spaansche volk, dat niet meer terug kon en wilde naar de feodaliteit, waren de Duitsche en de Italiaansche veroveraars-machten hem niet direct te hulp gekomen, reeds bij zijn voorbereiding en conceptie. Lang vòòr 1935 - het blijkt o.a. overtuigend uit een boek als dat van O.K. Simon: 'Hitler en Espagne', waarin de documenten bijeengebracht zijn, na de poging tot militairen opstand te Barcelona in de bureaux van de sectie 'Spanje' van de Duitsche Nazzi-partij gevonden, was de Nazzi-propaganda in Spanje werkzaam. Hitler's agenten leverden wapens aan de reactionnaire organisaties. In Berlijn was men zoo goed op de hoogte van wat in Spanje werd beraamd, dat de Nazzi-

pers actief deelnam aan de ideologische voorbereiding van den nationalen opstand en de ‘Voelkischer Beobachter’ den 15de Juli '36 den Putsch aankondigde, die drie dagen later uitbrak. En wat de Italiaansche medewerking betreft, reeds in Maart '34 had Mussolini een contract gesloten met 2 leiders der rechtsche partijen: Goicocea, President van de Partij Spaansche Renovatie en graaf Rodezzo, chef van de Carlisten, waarbij Italië zich verbond aan de Spaansche Monarchisten, 1½ millioen pesetas, 200 000 geweren en 200 mitrailleuses te leveren. Indien de omstandigheden dat vereischten, zou Italië edelmoediger zijn. En Mussolini was, eer de opstand uitbrak, reeds bereid veel verder te gaan. Vòòr de opstand begon, zond hij reeds vliegtuigen. Den 15 Juli vertrok een eerste eskader naar Spaansch Marokko, al weer drie dagen vòòr de opstand uitbrak! De vliegtuigen waren gedwongen op Fransch grondgebied te landen (in de streek van Oran), en zoo werd deze hulp bekend.

Men weet, hoe het verder ging. Toen de opstand, in Spaansch Marokko begonnen, den 18en Juli '36 uitbrak, slaagden de generaals, ondanks het feit, dat zij bijna overal over de meerderheid van het leger beschikten en nagenoeg het geheele officierscorps meesleepten, er niet in, zich van de grootste steden, van Madrid, Barcelona, Valencia, Malaga, meester te maken. Slechts in Andaluzië had de militaire opstand succes: Sevilla viel hun in handen. De burgeroorlog begon. Aan den eenen kant de wettige regeering - te voorschijn gekomen uit normale verkiezingen, zoo normaal als ze in Spanje nog nooit waren gehouden - en de massa van het Spaansche volk. Aan den anderen kant de opstandige generaals met alles, wat in Spanje de machten van het verleden vertegenwoordigde, adel, kerk, grootgrondbezitters en een deel der bourgeoisie. Een ongelijke strijd, zeker, maar die in korten tijd toch door de regeering en de volksmassa zou zijn gewonnen, ware daar niet de buitenlandsche hulp geweest voor de opstandige generaals en een andere factor, die, naarmate het conflict zich ontwikkelde, duidelijker werd, de sympathie van de Engelsche regeering en de Engelsche bezittende klasse voor de opstandige generaals. Reeds in de eerste maanden werd het duidelijk, dat daar de sleutel van de situatie lag: te Londen en niet in Sevilla, of later Burgos, waar Franco op den duur

een soort gouvernement vestigde over de door hem met buitenlandsche hulp veroverde deelen van het ongelukkige land. In den aanvang van de Italiaansch-Duitsche interventie was de rol van Engeland in dit opzicht vooral passief: zij bestond in het dekken van de aanvallers, terwijl men daarbij een sterken druk op Parijs uitoefende, teneinde aan den eenen kant alle Fransche actie ten gunste van het republikeinsche Spanje te beletten en andererzijds alle reactie van Frankrijk tegen de Italiaansch-Duitsche tusschenkomst te neutraliseeren. Weldra vond de Britsche regeering om deze politiek te voeren het middel uit, dat in den loop der twee jaren tot een van de meest sinistere farces zou ontaarden, die de aan listen rijke Britsche politiek ooit heeft uitgevonden: de politiek der non-interventie. De Fransche Regeering - het was de regeering van den ongelukkigen eersten socialistischen premier Blum - moest, zoo wilde de Engelsche regeering, daartoe het initiatief nemen. Zij deed dit, natuurlijk met goede bedoelingen. Maar, eenmaal tot stand gekomen, onder presidium van een Engelschen Lord, Plymouth, werd deze Commissie een werkelijk uitnemend werkende machine om alle werkelijke interventie ten gunste van de Spaansche Republiek te verlammen en die van de fascistische mogendheden ten volle effect te laten sorteeren. Zoo werd Engeland de medeplichtige van de fascistische aanvallers, van de opstandige machten van het verleden. En Engeland is deze politiek getrouw gebleven onder alle omstandigheden en gedaanteverwisselingen. Zij was bovendien de politiek van de Engelsche regeering, niet van een bepaalden staatsman, van Baldwin en Eden, zoogoed als van Chamberlain. De als ‘gentlemen's agreement’ bekende overeenkomst van 2 Jan. 1937 van Mussolini met de Londensche heeren werd het prototype van wat daarna zich telkens zou herhalen. De Britsche pers begroette met veel gejuich een overeenkomst, die naar het heette, Mussolini van Hitler zou losmaken en hem zelfs zou nopen, zijn benden uit Spanje terug te trekken. Op den dag zelf, waarop het accoord werd geteekend, landden 10.000 nieuwe Italiaansche soldaten in Cadiz. Kort daarop begon de farce der ‘vrijwilligers’. Terwijl de val van Malaga - gepaard met nieuwe afgrijselijke gruwelen - het directe gevolg was van deze overeenkomst tusschen de Londensche heeren en den gewe-

zen socialistischen propagandist, bracht men nu de kwestie op het tapijt van de terugtrekking der, nota bene, op bevel van Rome en Berlijn gezonden troepen, die ‘vrijwilligers’ werden gedoopt, alsof er in Duitschland en Italië sprake had kunnen zijn van ‘vrijwillige’ dienstneming in Franco's dienst. De smadelijke nederlaag, die Italiaansche troepen - geheel trouwens volgens hun traditie in den wereldoorlog, waar zij nooit iets anders dan nederlagen leden behalve op 't allerlaatst, toen de gedemoraliseerde Oostenrijksche legers reeds half verhongerden - in Maart '37 bij Guadalajara leden, deed Mussolini het masker afwerpen, waarachter hij zich tot nog toe had verscholen. Den 23en Maart '37 deed hij door zijn knecht Grandi in het Comité-Plymouth verklaren, dat geen Italiaansch ‘vrijwilliger’ Spanje zou verlaten, vòòr de burgeroorlog ten einde was, dwz. hij, Mussolini, Spanje zou hebben onderworpen. Middelerwijl was het Londen duidelijk geworden, dat het Spaansche volk, dat de legers van Napoleon jaren lang schaakmat had gezet, niet door eenige tienduizenden Italiaansche soldaten - de slechtste van Europa - en eenige duizenden Duitschers, zelfs voorzien van het beste oorlogsmaterieel, kon worden overwonnen. De onsterfelijke tegenstand van Madrid, de slag bij Guadalajara hadden dit geleerd. Het werd tijd, wilde men de overwinning van Franco werkelijk, tot straffere middelen over te gaan. En zoo nam Engeland Franco's zaak zelve ter hand. Er bleef nog slechts één mogelijkheid. Het Spaansche volk, militair niet te overwinnen, kon door den honger worden bedwongen. Dit was de zin van het fameuze plan van Eden van 14 Juli '37, dat lang had gesluimerd, maar dat hierop neerkwam, dat men het republikeinsche Spanje zou verzwakken door het zooveel mogelijk te isoleeren, te land en ter zee. Dit heette in officieele diplomatieke taal: het verhaasten van de oplossing der Spaansche crisis. De bekroning van deze Engelsche politiek was het Engelsch-Italiaansche accoord van 16 April 1938, gesloten op het moment, waarop de zaak der Republiek, dank zij geweldigen toevoer van Italiaansch en Duitsch oorlogsmateriaal en heele legercorpsen hopeloos scheen te staan. Helaas: ook deze berekening is weer falikant uitgekomen. Het Engelsch-Italiaansche accoord, dat alle geschillen tusschen het Imperium en Musso-

lini zou hebben opgelost, is nog geen werkelijkheid geworden. Er zijn nog evenveel Italiaansche 'vrijwilligers' in Spanje, ja er komen er nog steeds aan. Maar de Republiek is niet bezweken. Integendeel: zij heeft in de laatste weken blijk gegeven van nieuwe militaire kracht. Het groote offensief van Franco-Mussolini tegen Sagunto - historisch monument van den eersten rang! - en Valencia is mislukt. Een nieuwe oorlogswinter begint. En eerst in het voorjaar zullen de troepen der Spaansche regeering op volle kracht zijn, wat manschappen en aanvoering betreft. Het Spaansche volk middelerwijl lijdt ontzaglijk, maar het werkt en is vol vertrouwen, omdat het weet te strijden voor onafhankelijkheid en vrijheid, die twee groote godinnen, waar het reeds zooveel bloed om heeft vergoten. Maar mag het ons, gezien deze jongste geschiedenis, verbazen, dat men te Londen het niet zoo erg vindt, nog eens den vrede door afkoop te redden zonder waarborg van het recht.

Naschrift: Dit stukje werd 21 September geschreven, kon wegens plaatsgebrek niet worden opgenomen in de October-aflevering, doch heeft, naar de meening van den schrijver, aan actualiteit nog niet verloren ondanks den overstelpenden gang der gebeurtenissen sinds dien datum. Integendeel, wat de in den aanvang vermelde feiten betreft, staat het thans - medio October - vaster dan ooit, dunkt mij, dat 1° Duitschland door de gebeurtenissen van September den grooten oorlog, dien het in 1918 verloren had, in 1938 vreedzaam heeft gewonnen door het terugwijken van zijn tegenstanders, 2° dat de Tsjechische Regeering geweigerd heeft zich als offerlam voor de toekomst van Europa aan te bieden, met als gevolg de thans reeds zoo goed als voltooide annexatie van de voormalige Republiek door het Groot-Duitsche Imperium.

De bloedbruiloft
Tragedie in 3 aktes en 7 tafereelen
Door Federico Garcia Lorca
Vertaling van Jef Last

Tweede akte

Tweede tafereel

(Voor het huis van de bruid. Kleurenschema in grauw-wit en koelblauw. Groote distels. Zilverachtig donkere schakeeringen. Op de achtergrond de hoogvlakte, hard van kleur als volksceramiek.)

DE DIENSTMAAGD

(terwijl zij glazen en flesschen op de tafel zet):

Het spoelde
het spoelde om 't bootje
het water woelde
want de bruidstoet kwam nader
de twijgen weken
de maan kwam te voorschijn
de maan toont haar bleeke
lieflijke aanschijn.

(met luider stem):

Spreidt het tafelkleed!

(met poëtische stem):

Zij zongen
zingen deed het bruidspaar
het water woelde
want de bruidstoet kwam nader
de maan blonk in 't water
tot naar honing smaakten
de bittere amandels.

(met luider stem):

Zet de wijn klaar!

(dichterlijk):

O, jij schoonheid
schoonheid dezer aarde
ziet hoe het water voorbijvloeit
nu jouw bruiloftstoet nadert
vouw nu de plooien

van je gewaden
onder den arm van je bruidegom
verlaat nimmer zijn veilige huis
omdat de bruidegom een duif is
met een borstkas gloeiend van vuur
terwijl de velden slechts wachten
op bloedwraak's bittere uur.
Het spoelde
het spoelde om 't bootje
het water woelde.
Als de bruidstoet nadert
glanst van maanlicht het water.

DE MOEDER

(opkomend):

Eindelijk.

DE VADER VAN DE BRUID:
Zijn zij de eersten?

DE DIENSTMAAGD:
Nee. Leonardo en zijn vrouw zijn al een tijdje eerder gekomen. Als duivels hebben ze geloopen. De vrouw was kapot van angst. Ze hebben de weg afgelegd alsof ze te paard gekomen waren.

DE VADER VAN DE BRUID:
Die zoekt zijn ongeluk. Zijn bloed deugt niet.

DE MOEDER:
Hoe zou dat bloed kunnen deugen! Hetzelfde van zijn heele familie. De hand van zijn overgrootvader die met het moorden begonnen is, dat zich voortzet door hun heele vervloekte geslacht, messenstekers en menschen met een valsche glimlach.

DE VADER VAN DE BRUID:
Laat ons niet aan hem denken.

DE DIENSTMAAGD:
Hoe is dat mogelijk?

DE MOEDER:
Ik voel de smart tot in mijn laatste ader. Als ik tegenover een van hun sta, zie ik niets anders meer dan de hand waarmee ze de mijnen gedood hebben. Je kijkt me aan? Schijnt het je niet toe dat ik gek ben? Maar als ik gek ben is het omdat ik niet alles uitgeschreeuwd heb wat in mijn borst school! Er woont een kreet in mijn borst die altijd opnieuw los wil barsten, die ik voortdurend moet kastijden om hem in bedwang te houden. Ze brengen me bij de dooden en ik moet zwijgen. Om de menschen.

(Legt haar mantel af.)

DE VADER VAN DE BRUID:

Vandaag moet je je zulke dingen niet herinneren.

DE MOEDER:

Wanneer ze beginnen te praten moet ik het mijne zeggen. Vandaag meer dan ooit.
Want van nu af ben ik alleen.

DE VADER VAN DE BRUID:
In afwachting van wat komen gaat.

DE MOEDER:
Ja, dat is mijn eenige illusie, de kleinkinderen.

(Zij gaan zitten.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Ik hoop dat ze veel kinderen zullen hebben. Deze grond heeft arbeidskracht noodig die niet betaald hoeft te worden. Hier moet een voortdurende slag geleverd worden, tegen het onkruid, tegen de distels en tegen de steenen die altijd weer te voorschijn komen, God weet waar vandaan. En deze armen moeten de heeren zijn, die straffen en heerschen, die het zaad laten ontkiemen. Daar om moeten er veel jongens komen.

DE MOEDER:
Maar ook een meisje! Jongens zijn windbloemen. Die verlangen altijd naar wapens. De meisjes gaan nooit het huis uit.

DE VADER VAN DE BRUID

(vroolijk):

Ik ben er overtuigd van dat we ze in soorten zullen hebben.

DE MOEDER:
Mijn jongen heeft hartstochtelijk naar haar verlangd. Hij is uit een goed nest. Zijn vader zou veel kinderen gehad kunnen hebben.,

DE VADER VAN DE BRUID:
Ik wou maar dat het het werk van één dag was. Dat je zoo meteen twee, drie, flinke kerels kon hebben.

DE MOEDER:
Maar zoo gaat het niet. Dat kost veel tijd. Daarom is het ook zoo ontzettend, later te zien hoe roekeloos het bloed wordt vergoten. Een bron die slechts enkele minuten vloeit en die ons jaren zorg gekost heeft. Toen ik bij mijn jongen kwam lag hij, neergevallen, midden in de straat. Ik heb mijn handen in zijn bloed gedoopt en het afgelikt met mijn lippen. Omdat het mijn bloed was. Jij weet niet wat dat beteekent. In een kristallen vaas met topazen zou ik de grond bewaren willen die met zijn bloed gemengd is.

DE VADER VAN DE BRUID:
Nu moet je geduld hebben. Mijn dochter is breed van heupen en jouw zoon is sterk.

DE MOEDER:
Zoo hoop ik het.

(Zij staan op.)

DE VADER VAN DE BRUID:
Maak de schalen met graan klaar.

DE DIENSTMAAGD:
Ze zijn klaar.

VROUW VAN LEONARDO

(opkomend):

Dat alles goed mag gaan.

DE MOEDER:
Dank U.

LEONARDO:
Zal er nu feest zijn?

DE VADER VAN DE BRUID:
Weinig. De menschen zijn niet meer zoo vroolijk als in mijn tijd.

DE DIENSTMAAGD:
Hier komen ze al

(De gasten komen op in vroolijke groepen. Ook de bruid en bruidegom komen gearmd op. Leonardo af.)

DE BRUIDEGOM:
Nog nooit heb ik zooveel menschen gezien op een bruiloft.

DE BRUID

(somber):

Op geen enkele.

DE VADER VAN DE BRUID:
Het was schitterend.

DE MOEDER:
Heele families zijn gekomen.

DE BRUIDEGOM:
Menschen die anders nooit hun huis uit komen.

DE MOEDER:
Je vader heeft veel gezaaid dat jij nu mag oogsten.

DE BRUIDEGOM:
Er waren neven van me die ik niet eens kende.

DE MOEDER:
Zelfs die van de kuststreek.

DE VADER VAN DE BRUID

(vroolijk):

Je werd bang van al de paarden.

(praten)

DE MOEDER

(tot de bruid):

Waaraan denk je?

DE BRUID:
Nergens aan.

DE MOEDER:

Al die zegewenschen wegen zwaar.

(Men hoort guitaren.)

DE BRUID:

Als lood.

DE MOEDER

(luid):

Maar dat mag je niet voelen. Zoo licht als een duif moet je zijn.

DE BRUID:

Blijft U van nacht hier?

DE MOEDER:

Nee. Mijn huis is alleen.

DE BRUID:

Ik wou dat U bleef.

DE VADER VAN DE BRUID

(tot de moeder):

Kijk eens hoe ze dansen! Dansen van ver weg, van de zeekant.

(Leonardo komt op en gaat zitten. Zijn vrouw vlak achter hem in stijve houding.)

DE MOEDER:

Dat zijn neven van mijn man. Die kunnen dansen tot ze erbij neervallen.

DE VADER VAN DE BRUID:

Ik ben blij dat ze gekomen zijn. Wat een verandering voor dit huis!

(Af)

DE BRUIDEGOM

(tot de bruid):

Is de oranjebloesem naar je zin?

DE BRUID:

(hem vast aanziende):

Ja.

DE BRUIDEGOM:

Alles van was. Die blijven altijd goed. Ik had gewild dat je heele kleed er vol mee was.

DE BRUID:

Zoo is het genoeg.

(Leonardo rechts af)

EERSTE MEISJE:
Laten we haar helpen met de bruidsnaalden.

DE BRUID

(tot den bruidegom):

Ik kom dadelijk terug.

VROUW:
Ik hoop dat je gelukkig zult zijn met mijn nicht.

DE BRUIDEGOM:
Daar twijfel ik niet aan.

VROUW:
Zoo met zijn tweeën; zonder ooit weg te gaan of te verhuizen. God, ik zou ook wel zoover van de menschen willen wonen!

DE BRUIDEGOM:
Waarom koopen jelui geen grond? De berg is goedkoop genoeg en de kinderen zouden beter opgroeien.

VROUW:
We hebben geen geld. En zoover weg als wij wonen!

DE BRUIDEGOM:
Je man is een goeie werker.

VROUW:
Ja, maar hij zwerft te veel. Hij houdt ervan dan dit te doen en dan dat. Hij heeft geen rust in zijn bloed.

DE DIENSTMAAGD:
Drinkt u niets? Ik zal een paar wijnflesschen inpakken voor uw moeder, want deze wijn smaakt haar.

DE BRUIDEGOM:
Geef haar drie dozijn mee.

VROUW:
Nee, nee. De helft is genoeg.

DE BRUIDEGOM:
Een dag als vandaag komt niet terug.

VROUW

(tot de dienstbode):

Waar is Leonardo?

DE DIENSTMAAGD:
Ik heb hem niet gezien.

VROUW:
Hij zal bij de anderen zijn. Ik ga kijken!

(Af)

DE DIENSTMAAGD:
Een mooie vrouw!

DE BRUIDEGOM:
Moet jij niet dansen?

DE DIENSTMAAGD:
Niemand vraagt me.

(Op de achtergrond gaan twee meisjes voorbij. Gedurende al deze tijd is het op de achtergrond een gewarrel van vroolijke figuren.)

DE BRUIDEGOM

(vroolijk):

Daar begrijp ik niets van. Oudjes met een jong hart als jij dansen beter dan de jongen.

DE DIENSTMAAGD:
Zeg eens, ga je me nou het hof maken? Een mooie familie! De mannetjes van de mannetjes! Toen ik nog een kind was heb ik de bruiloft gezien van je grootvader. Dat was een kerel! Alsof de berg zelf ging trouwen.

DE BRUIDEGOM:
Ik ben zoo groot niet.

DE DIENSTMAAGD:
Maar dezelfde glans in je oogen. Waar is het meisje?

DE BRUIDEGOM:
Ze kleedt zich uit.

DE DIENSTMAAGD:
Ah! Luister eens. Voor vannacht, omdat er toch niets komt van slapen, heb ik ham voor jullie klaar gezet en een paar glazen extra oude wijn. Onder in de kast. Voor als je zin hebt.

DE BRUIDEGOM

(glimlachend):

Midden in de nacht eet ik nooit.

DE DIENSTMAAGD

(ondeugend):

Toch wel! Je vrouw!

(Af)

EERSTE KNAAP

(opkomend):

Je moet met ons drinken!

DE BRUIDEGOM:
Ik wacht op mijn vrouw.

TWEEDE JONGEN:
Die kan je nog de heele nacht hebben!

EERSTE JONGEN:
Dan is het namelijk het beste!

TWEEDE JONGEN:
Een oogenblik maar.

DE BRUIDEGOM:
Vooruit dan maar.

(Af. Groot gejuich. De bruid komt op, van de andere kant komen twee meisjes haar tegemoet hollen.)

EERSTE MEISJE:
Aan wie heb je de eerste bruidsnaald beloofd, aan mij of aan haar?

DE BRUID:
Dat herinner ik me niet meer.

EERSTE MEISJE:
Je hebt gezegd aan mij.

TWEEDE MEISJE:
En voor het altaar heb je gezegd aan mij!

DE BRUID

(onrustig en met een groote inwendige strijd):

Ik weet niets.

EERSTE MEISJE:
Omdat je niet wilt!...

DE BRUID

(haar in de rede vallend):

En omdat het me niet kan schelen. Ik heb veel te denken.

TWEEDE MEISJE:
Neem me niet kwalijk.

(Op de achtergrond gaat Leonardo voorbij.)

DE BRUID

(ziet Leonardo):

Dit zijn moeilijke oogenblikken.

EERSTE MEISJE:
Daar hebben wij geen verstand van.

DE BRUID:
Dat zal je wel krijgen als het maar een keer zoover is. Dit zijn zware stappen.

EERSTE MEISJE:
Ben je boos op me?

DE BRUID:
Nee. Júllie moeten niet boos zijn.

TWEEDE MEISJE:
Waarover? Maar ze zeggen dat die bruidsnaalden helpen om een vrijer te krijgen. Is het niet?

DE BRUID:
Daar zijn ze allebéi goed voor.

EERSTE MEISJE:
Ja maar wie de eerste naald krijgt trouwt ook het eerste.

DE BRUID:
Verlang je daar dan zoo naar?

TWEEDE MEISJE

(een beetje beschaamd):

Ja.

DE BRUID:

Waarom?

EERSTE MEISJE:

Nou...

(ze omarmt het tweede meisje; beiden hard loopend af. De bruidegom komt op en omhelst haar plotseling van achteren.)

DE BRUID

(met een sprong van schrik):

Laat dat!

DE BRUIDEGOM:
Schrik je zoo van mij?

DE BRUID:
Ah! Was jij het?

DE BRUIDEGOM:
Wie zou het anders zijn?

(Zwijgen)

Of je vader of ik.

DE BRUID:
Natuurlijk.

DE BRUIDEGOM:
Maar je vader zou je heel anders omhelsd hebben.

DE BRUID

(somber):

Nog al duidelijk!

DE BRUIDEGOM:
Omdat hij oud is, zie je.

(Omhelst haar hartstochtelijk en een weinig bruut.)

DE BRUID

(droog):

Laat me!

DE BRUIDEGOM:
Waarom?

(Laat haar los.)

DE BRUID:
Omdat... de menschen. Ze zouden ons kunnen zien.

(Op de achtergrond gaat de dienstbode voorbij zonder naar het bruidspaar te kijken.)

DE BRUIDEGOM:
En al zien ze het? Nou mag het immers!

DE BRUID:

Ja, maar laat me met rust... later...

DE BRUIDEGOM:

Wat is er met je. Het lijkt wel of je geschrokken bent.!

DE BRUID:

Mij scheelt niets. Ga niet weg.

(De vrouw van Leonardo komt op.)

VROUW:

Ik wil jelui niet lastig vallen...

DE BRUIDEGOM:

Wat is er?

VROUW:

Is mijn man hier niet langs gekomen?

DE BRUIDEGOM:

Nee.

VROUW:

Omdat ik hem nergens zie, en zijn paard is ook niet meer in de stal.

DE BRUIDEGOM

(vroolijk):

Hij is zeker een ritje aan 't maken.

(De vrouw gaat ongerust af. De dienstbode komt op.)

DE DIENSTMAAGD:

Nu, hebben jelui nog niet genoeg van al de goede wenschen?

DE BRUIDEGOM:

Ik begin te verlangen naar het einde. De bruid is een beetje moe.

DE DIENSTMAAGD:

Maar kind, wat scheelt er aan?

DE BRUID:

Het bonst in mijn slapen!

DE DIENSTMAAGD:

Een bruid hier uit de bergen moet sterk zijn.

(Tot den bruidegom):

Jij alleen kunt haar beter maken, want ze is van jou.

(Hardloopend af.)

DE BRUIDEGOM

(haar omhelzend):

Laten we een poosje naar het bal gaan.

(Kust haar.)

DE BRUID

(gekweld):

Nee. Ik zou een oogenblik op bed willen gaan liggen.

DE BRUIDEGOM:
Dan ga ik mee!

DE BRUID:
In geen geval! Met al die menschen hier? Wat zouden ze zeggen? Laat me een oogenblik uitrusten.

DE BRUIDEGOM:
Zooals je wilt. Maar zorg ervoor dat het vannacht anders is!

DE BRUID

(in de deur):

Vannacht zal het beter zijn.

DE BRUIDEGOM:
Dat hoop ik ook!

(De moeder komt op.)

DE MOEDER:
Jongen.

DE BRUIDEGOM:
Waar gaat u heen?

DE MOEDER:
Al die drukte! Ben jij tevreden?

DE BRUIDEGOM:
Ja.

DE MOEDER:
En je vrouw??

DE BRUIDEGOM:
Rust een oogenblik uit. Een slechte dag voor jonggehuwden!

DE MOEDER:
Een slechte dag? De eenige goede. Voor mij was het als een erfenis.

(De dienstbode gaat voorbij naar de kamer van de bruid.)

Het is het omploegen van de akker, het planten van nieuwe boomen.

DE BRUIDEGOM:
Wilt u al weggaan?

DE MOEDER:
Ja. Ik moet naar mijn huis.

DE BRUIDEGOM:
Alleen.

DE MOEDER:
Niet alleen. Mijn hoofd is vol met dingen en menschen en strijd.

DE BRUIDEGOM:
Strijd die voorbij is.

(De dienstbode snel op. Verdwijnt hollende in de achtergrond.)

DE MOEDER:
De strijd duurt zoolang we leven.

DE BRUIDEGOM:
Ik zal u altijd gehoorzamen.

DE MOEDER:
Met je vrouw moet je teeder zijn, maar als je merkt dat ze zelf-genoegzaam is of schuw, dan moet je haar een liefkoozing geven die haar tegelijk een beetje pijn doet, een heel krachtige omhelzing, haar bijten en dan een vluchtige kus. Niet zoo dat je haar afschrikt, maar zoo dat ze voelt dat jij de man bent, de meester, die beveelt. Dat zou je vader je geleerd hebben als hij nog leefde. Nu hij dood is moet ik je die dingen wel leeren.

DE BRUIDEGOM:
Ik zal altijd doen wat u beveelt.

VADER VAN DE BRUID

(opkomend):

En mijn dochter?

DE BRUIDEGOM:
Is binnen.

EERSTE MEISJE:
Hier met het bruidspaar, voor de polonaise!

EERSTE KNAAP

(tot den bruidegom):

Jij moet hem leiden.

VADER VAN DE BRUID

(terugkomend):

Ze is er niet.

DE BRUIDEGOM:
Niet?

VADER VAN DE BRUID:
Ze moet op de veranda gegaan zijn.

DE BRUIDEGOM:
Ik ga kijken.

(Gaat binnen.)

(Men hoort enkele guitaren.)

EERSTE KNAAP:
Ze beginnen al.

(Af)

DE BRUIDEGOM

(op):

Ze is er niet.

DE MOEDER

(ongerust):

Niet?

VADER VAN DE BRUID:
Waar kan ze heen zijn?

DE DIENSTMAAGD:
En het meisje, waar is het meisje?

DE MOEDER

(ernstig):

We weten het niet.

(De bruidegom af, drie gasten komen op.)

VADER VAN DE BRUID:
Ja maar, is ze dan niet bij het bal?

DE DIENSTMAAGD:
Bij het bal is ze niet.

VADER VAN DE BRUID

(haastig):

Er zijn zooveel menschen! Laten we gaan kijken!

DE DIENSTMAAGD:
Ik heb gekeken!

VADER VAN DE BRUID

(tragisch):

Waar kan ze dan zijn?

DE BRUIDEGOM

(opkomend):

Niets. Nergens!

DE MOEDER

(tot den vader):

Wat beteekent dit? Waar is je dochter?

(De vrouw van Leonardo komt op.)

VROUW:
Ze zijn gevlucht! Ze zijn gevlucht! Zij en Leonardo. Te paard. Ze omhelzen elkaar als hadden ze slechts één adem.

VADER VAN DE BRUID:
Dat is gelogen, mijn dochter, nooit!

DE MOEDER:

Ja, jouw dochter! De vrucht van een slechte moeder, en hij, hij ook, hij! Maar ze is de vrouw van mijn jongen!

DE BRUIDEGOM

(opkomend):

Hun achterna! Wie heeft een paard?

DE MOEDER:

Wie heeft een paard? Direkt! Wie heeft een paard? Alles wat ik heb kan hij krijgen, mijn tong zal ik afbijten voor hem...

STEM:

Hier is een paard.

DE MOEDER

(tot haar zoon):

Vooruit! Ze achterna!

(Hij gaat weg met twee jonge mannen.)

Nee. Ga niet. Dat volk doodt snel en goed... maar, ga toch... hol, ik kom je na!

VADER VAN DE BRUID:

Dat kan zij niet zijn. Misschien is ze in het water gesprongen.

DE MOEDER:
In het water springen zij die een eerlijk geweten hebben, de reinen, deze, nee. Maar ze is de vrouw van mijn jongen. Twee kampen. Hier staan we, in twee kampen.

(Allen komen op.)

Mijn familie en de jouwe. Weg jelui allemaal! Schudt het stof van je laarzen! Help mijn jongen!

(De menschen scheiden zich in twee groepen.)

Want hij heeft vrienden hier, die van de zee en die van het land. Weg van hier! Langs alle wegen! Het uur van het bloed is gekomen! Twee kampen. Jij met de jouwe, ik met de mijnen! Ze achterna! Ze achterna!

D o e k

Derde acte

Eerste tafereel

(Een bosch. Het is nacht. Groote, vochtige boomstammen. De omtrek ligt in het donker. Men hoort twee violen.)
(Drie houthakkers komen op.)

EERSTE HOUTHAKKER:
Hebben ze hen gevonden?

TWEEDE HOUTHAKKER:
Nee. Maar ze zoeken hen overal.

DERDE HOUTHAKKER:
Ze zullen afrekenen met hen.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Sjt!

DERDE HOUTHAKKER:
Wat is er?

TWEEDE HOUTHAKKER:
Het schijnt dat ze van alle kanten tegelijk naderen.

EERSTE HOUTHAKKER:
Als de maan opgaat zullen ze hen zien.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Ze moesten hen met vrede laten.

EERSTE HOUTHAKKER:
De wereld is groot. Allen kunnen op haar leven.

DERDE HOUTHAKKER:
Maar ze zullen ze dooden.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Men moet zijn neiging volgen. Ze hebben er goed aan gedaan te vluchten.

EERSTE HOUTHAKKER:
De een bedroog den ander en eindelijk kon het bloed het niet meer verdragen.

DERDE HOUTHAKKER:
Het bloed.

EERSTE HOUTHAKKER:
Men moet den weg van het bloed volgen.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Maar als het bloed het licht ziet, wordt het opgeslorpt door de aarde.

EERSTE HOUTHAKKER:
En wat dan nog? Het is beter dood te zijn en zonder bloed dan met vergiftigd bloed te leven.

DERDE HOUTHAKKER:
Stilte!

EERSTE HOUTHAKKER:
Wat is er? Hoor je iets?

DERDE HOUTHAKKER:
Ik hoor de krekels, de kikvorschen, de waakzaamheid van de nacht.

EERSTE HOUTHAKKER:
Maar van het paard is nog geen spoor!

DERDE HOUTHAKKER:
Nee.

EERSTE HOUTHAKKER:
In dit oogenblik zal ze van hem zijn.

DERDE HOUTHAKKER:
Ze zullen ze zoeken en ze zullen ze dooden.

EERSTE HOUTHAKKER:
Maar reeds zullen ze hun bloed gemengd hebben en reeds zijn ze geworden tot twee leege kruiken, twee beken zonder water.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Er zijn veel wolken aan de lucht. Het kan zijn dat de maan niet opgaat.

DERDE HOUTHAKKER:
Met of zonder maan zal de bruidegom ze vinden. Ik heb hem zien uitrijden. Zijn gezicht was vuurrood. Uit hem sprak het noodlot van zijn geslacht.

EERSTE HOUTHAKKER:
Zijn geslacht van dooden in het midden der straat.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Zoo is het.

DERDE HOUTHAKKER:
Geloof je dat het hun zal gelukken om de ring te doorbreken?

TWEEDE HOUTHAKKER:
Dat is moeilijk. Er zijn messen en jachtbuksen tien mijlen in het rond.

DERDE HOUTHAKKER:
Hij heeft een goed paard.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Maar hij heeft een vrouw bij zich.

EERSTE HOUTHAKKER:
Wij zijn bijna klaar.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Een boom met veertig takken. Wij zullen haar snel omhakken.

DERDE HOUTHAKKER:
Nu gaat de maan op. Laten we ons haasten.

(Aan de linkerzijde gaat een licht op.)

EERSTE HOUTHAKKER:
Ay, maan die opgaat
maan van de groote bladeren.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Maan van de bloedige jasmijnbloem!

EERSTE HOUTHAKKER:
Ay, eenzame maan
maan van de groene bladeren!

TWEEDE HOUTHAKKER:
Zilver op het gelaat van de bruid.

DERDE HOUTHAKKER:
Ay, slechte maan
Laat een donkere tak voor de liefde!

EERSTE HOUTHAKKER:
Ay, trieste maan
Laat een donkere tak voor de liefde!

(Af. Door de lichte plek links komt de maan op. De maan is een jonge houthakker met wit gezicht. De scène krijgt een levendig blauwe weerglans.)

DE MAAN:
Een ronde zwaan op het water,
het hoograam der kathedralen,
het licht gestold op de bladeren,
ben ik. Zij kùnnen niet ontsnappen!
Wie verbergt zich? wie klaagt daar
in het struikgewas tusschen de heuvels?
De maan heeft een mes gelaten
in de lucht opgehangen
een bleek mes van staal
dat tot smart van bloed wil worden.
Laat mij binnen!
Bevroren kom ik
uit de kristallen zalen van het heelal.
Open mij daken en boezems
waarin ik warmte kan zoeken!
Ik heb het koud.
Mijn lichaam
van sluimerend metaal
zoekt de kam van het vuur
in bergen en straten.
Nog weegt de sneeuw
op mijn schouders van jaspis,
nog doordringt mij het water
van ijskoude vijvers.
Maar deze nacht zullen mijn wangen
bloedrood zich kleuren
en bloedwarm wil ik rusten
in de wijde schoot van de winden.
Geen wolk zal ik dulden, geen schuilplaats.
Ik wil niet dat z'ontsnappen
want ik wil binnendringen in een boezem
om mij eindelijk te warmen.
Een hart wil ik voor mij,
een kloppend hart, dat het bloed vloeie
in de bergen van mijn borstkas.

Laat mij binnen! Ay! Laat mij!

(Tot de takken):

Ik duld geen schaduwen. Mijn stralen
moeten doordringen in alle hoeken.
Ik wensch in de donkerste struiken
een lichtrumoer nog van vonken
want deze nacht zullen mijn wangen
bloedrood zich kleuren
en bloedwarm wil ik rusten
in de wijde schoot van de winden.
Wie verbergt zich?
Te voorschijn zeg ik!
Nee, nee, er zal niemand ontsnappen
want ik zal het paard doen glanzen
als een koortsdroom van diamanten!

(Verdwijnt tusschen de stammen en het tooneel verdonkert weer. Een oude vrouw komt op, geheel bedekt met dunne groene lappen. Het gezicht is slechts ternauwernood zichtbaar door de spleten. Deze figuur komt niet voor in de rolverdeeling.)

BEDELARES:
Nu gaat die maan daar weg, en zij, komen nader
Hier mogen ze niet voorbij. Het mischen van het beekje
het ritselen van de takken zal hun doodskreet overstemmen
en de rauwe kreet van hun ontketende liefde.
Hier moet het zijn, en spoedig. Ik ben moe.
De koffers openen zich, en op den drempel der slaapzaal
spreiden zich witte lakens
voor zware lichamen met gekorven halsen.
Geen vogel ontwaakt en de nachtwind
die in haar kleed zuchten en klachten wikkelt
vlucht met hen naar de donkere kruinen
of begraaft ze aan de blanke boschrand.

(Ongeduldig):

O, die maan, die maan!

(De maan verschijnt. Het intens blauwe licht komt terug.)

DE MAAN:
Nu komen ze nader. De eenen door het ravijn
en de anderen langs de beek. Ik ga de steenen aansteken.
Wat wensch je?

BEDELARES:
Niets.

DE MAAN:
De wind is scherper geworden. Met een tweesnijdend lemmet.

BEDELARES:
Schijn op het mes en blink op de knoopen, dat de messen goed hun weg kunnen vinden.

DE MAAN:
Ja, maar ik wil dat ze langzaam sterven,
dat het bloed als een teedere fluittoon glijdt
door mijn vingers.
Zie hoe alle dalen van mijn lichaam reeds ontwaken
van begeerte naar die warme bloedstroom.

BEDELARES:
In geen geval mogen ze de beek over! Stilte!

DE MAAN:
Daar komen ze.

(Af, de scène wordt donker.) - (De bruidegom en de eerste knaap komen op. De bedelares gaat zitten en bedekt zich met haar mantel.)

DE BRUIDEGOM:
Hierheen.

EERSTE KNAAP:
Je zult ze niet vinden.

DE BRUIDEGOM

(energisch):

Ik zál ze vinden!

EERSTE KNAAP:
Ik denk dat ze een andere weg genomen hebben.

DE BRUIDEGOM:
Nee. Een oogenblik geleden heb ik hoefslagen gehoord.

EERSTE KNAAP:
Dat kan een ander paard zijn.

DE BRUIDEGOM

(dramatisch):

Luister naar me. Er bestaat maar één paard op de wereld, dat is het zijne. Heb je begrepen? Als je me volgen wilt, volg me dan zonder te spreken!

EERSTE KNAAP:
Het is maar, dat ik zou willen...

DE BRUIDEGOM:
Zwijg! Ik ben zeker dat ik ze hier zal vinden. Zie je deze arm? Dat is niet mijn arm. Het is de arm van mijn broer en van mijn vader en van mijn heele geslacht dat dood is. En ze heeft zooveel kracht dat ze deze boom met wortel en al zou kunnen uitrukken als ze dat wenschte. En laten we nu haastig verder gaan, want ik voel de tanden van al de mijnen in me geslagen dat het me bijna onmogelijk is te ademen.

BEDELARES

(zich beklagend):

Ay!

EERSTE KNAAP:
Heb je dat gehoord?

DE BRUIDEGOM:
Ga daarheen en maak een ronde.

EERSTE KNAAP:
Dat is een jacht.

DE BRUIDEGOM:
Ja, een jacht, en de felste die er zijn kan.

(De knaap af. De bruidegom gaat haastig naar links en stoot op de bedelares. De dood.)

BEDELARES:

Ay!

DE BRUIDEGOM:

Wat wil je?

BEDELARES:

Ik heb het koud.

DE BRUIDEGOM:

Waar ga je heen?

BEDELARES

(nog altijd zich beklagende als een bedelares):

Ergens ver weg.

DE BRUIDEGOM:

Waar kom je vandaan?

BEDELARES:

Van daar... Van heel ver.

DE BRUIDEGOM:

Heb je een man en een vrouw gezien op een dravend paard?

BEDELARES:

(Ontwakend).

Wacht.

(Ziet hem aan.)

Hoe mooi is hij.

(Ze staat op.)

Maar nog mooier zou hij in zijn slaap zijn.

DE BRUIDEGOM:

Zeg dan, antwoordt me! heb je ze gezien?

BEDELARES:

Wacht - wat een breede schouders! Hoe zou het je aanstaan op die schouders te rusten en niet meer te gaan op die voeten van je die zoo vlug zijn?

DE BRUIDEGOM

(haar door elkaar schuddend):

Ik vraag je of je ze gezién hebt? Zijn ze hier voorbij gekomen?

BEDELARES

(energisch):

Ze zijn nog niet voorbij gekomen, maar ze komen daar over den heuvel. Hoor je ze niet?

DE BRUIDEGOM:

Nee.

BEDELARES:

Ken je de weg niet?

DE BRUIDEGOM:

Ik ga daarheen, weg of geen weg.

BEDELARES:

Ik ga met je mee, ik ken de streek hier.

DE BRUIDEGOM

(ongeduldig):

Vooruit dan! Waarheen?

BEDELARES

(dramatisch):

Hierheen.

(Haastig af. In de verte hoort men twee violen die stem van het bosch zijn. De houthakkers komen terug. Ze dragen hun bijlen op de schouders. Ze gaan langzaam tusschen de stammen door.)

HOUTHAKKER:
Ay, dood, die opstaat
Dood van de groote bladeren!

TWEEDE HOUTHAKKER:
Open de stroom van het bloed niet!

EERSTE HOUTHAKKER:
Ay, eenzame dood
Dood van de droge bladeren.

DERDE HOUTHAKKER:
Bedek niet met bloemen de bodem.

TWEEDE HOUTHAKKER:
Ay, trieste dood

Laat een groene twijg voor de liefde.

EERSTE HOUTHAKKER:
Ay, slechte dood
Laat een groene twijg voor de liefde.

(Pratende af. Leonardo en de bruid komen op.)

LEONARDO:
Zwijg!

DE BRUID:
Van hier af wil ik alleen gaan. Ga weg! Ik wil dat je terugkeert!

LEONARDO:
Zwijg, zeg ik je!

DE BRUID:
O ruk toch, met je handen, met je tanden, met wat je maar kunt van mijn eerlijke hals het metaal dezer ketting. Laat me vrij, laat me terugkeeren naar mijn woning. En als je me niet wilt dooden als een kleine adder, leg dan in mijn maagdelijke handen de loop van de jachtbuks. Oh, welk een gejammer, welk een brandend vuur stijgt op naar mijn hersens, mijn tong is wond van de scherven.

LEONARDO:
De stap is gedaan; zwijg! want dichtbij zijn de vervolgers en ik moet jou met me voeren.

DE BRUID:
Dan moet het met geweld zijn!

LEONARDO:
Met geweld? Wie ging het eerste de trap af?

DE BRUID:
Dat was ik.

LEONARDO:
Wie gaf aan het paard nieuwe teugels?

DE BRUID:
Ik zelf. Het is waar.

LEONARDO:
Welke handen gordden mijn sporen?

DE BRUID:
Déze handen die van jou zijn, maar die, zoodra ze je zien, de blauwe takken zouden willen breken waardoor het bloed stroomt in jouw lichaam. Ik heb je lief, ik heb je lief! Ga weg. Want als ik je kon dooden zou ik je doodshemd weven van de bladeren der boschviooltjes. Oh, welk een gejammer, welk een brandend vuur stijgt op naar mijn hersens.

LEONARDO:

Mijn tong is wond van de scherven! Want ik heb willen vergeten en ik heb een muur van steenen gebouwd tusschen jouw huis en het mijne. Weet je dat niet meer? Het is de waarheid. En als ik je van verre staan zag, strooide ik zand in mijn ooren. Maar ik besteeg mijn paard en het paard droeg mij naar de deur van jouw woning. Naalden van zilver kleurden mijn bloed zwart en midden in de slaap riep de schreeuw der wellust mij wakker. Ik ben niet schuldig, schuldig is de aarde en deze geur die opstijgt uit jouw boezem en uit jouw haren.

DE BRUID:

Ach welk een verdwazing! Bed noch tafel begeer ik met jou en toch is er geen minuut van den dag dat ik niet

met jou te zijn wensch. Want ik ruk me los en ga, maar jij roept me dat ik omkeer en ik volg je door de lucht als een grasspriet door de stormwind gegrepen. Een sterke man heb ik verraden en allen die van hemzouden komen. In het bruidsbed heb ik hem verlaten met de bruidskroon nog om mijn slapen. Voor jou alleen zal de straf zijn, maar ik wil niet dat ze je straffen. Laat me alleen! Vlucht! Er is niemand die je verdedigt.

LEONARDO:
De vogels van den morgen ontwaken reeds in de boomen. De nacht heeft zich ten doode gewond aan de scherpte der steenen. Laten we naar een donkere hoek gaan waar ik voor altijd je liefheb, daar waar geen mensch ons kan deeren, noch het vergift dat ons scheidde.

(Hij omhelst haar hartstochtelijk.)

DE BRUID:
En ik zal rusten aan je voeten om je droom te bewaken, naakt, met mijn blik naar de velden.

(Dramatisch):

Alsof ik een hond was, want dat ben ik, want ik zie je aan en ik verbrand aan jouw schoonheid.

LEONARDO:
Een vlam zal een vlam omhelzen. Eénzelfde kleine mes snijdt twee vereenigde aren. Laat ons gaan!

(Hij beurt haar op.)

DE BRUID:
Waar breng je mij heen?

LEONARDO:
Daarheen, waar zij die ons omringen ons niet zullen vinden. Daarheen, waar ik je kan aanzien!

DE BRUID

(sarcastisch):

Breng me van jaarmarkt naar jaarmarkt en vertoon aan de menschen mijn smart van eerlijke vrouw en laat ze me zien, allen, met de linten der bruiloft om mijn hoofd als twee wimpels.

LEONARDO:
Alsof ík jou niet moest verlaten als ik rechtschapen wou denken! Maar ik ga waar jij gaat, jij waar ik ga. Kom, vooruit! De maan legt mijn riem om jouw heupen.

(Deze geheele scène is heftig en sterk sensueel.)

DE BRUID:
Hoor je?

LEONARDO:
Ze komen.

DE BRUID:
Vlucht! Het is rechtvaardig dat ik hier sterf met mijn voeten in het water en dorens in mijn slapen. En laat dan de uren beweenen een verloren vrouw die een maagd was.

LEONARDO:
Zwijg. Ze komen de helling op.

DE BRUID:
Ga weg!

LEONARDO:
Stilte! Dat ze ons niet hooren. Jij vooruit! Laten we gaan zeg ik

DE BRUID:
Gearmd!

(De bruid wankelt.)

LEONARDO:

(haar omhelzende):

Zooals je wilt! Als ze ons scheiden zal het zijn omdat ik dood ben.

DE BRUID:
En ik met jou.

(Gearmd af)

(De maan komt zeer langzaam op. Over het tooneel stroomt een sterk blauw licht. Men hoort twee violen. Plotseling hoort men twee lange, rauwe kreten en de muziek der violen breekt af. Bij de tweede kreet komt de bedelares op en blijft staan met haar rug naar het publiek toe. Zij opent haar mantel en staat daar als een groote zwarte vogel met ontzaggelijke vleugels. De maan blijft stilstaan. Het doek zakt in een volkomen stilte.)

Laatste tafereel

(Een witgekalkte woning met boogramen en dikke muren. Rechts en links witte trappen. Op de achtergrond een groote boog en een muur van dezelfde kleur. Ook de grond moet blinkend wit zijn. Deze eenvoudige woning moet iets monumentaals hebben als een kerk. Nergens mag een grijze tint zijn of een schaduw, zelfs niet zooveel als noodig is voor het perspectief. Twee donkerblauw gekleede meisjes haspelen een rood kluwen af.)

EERSTE MEISJE:
Kluwentje, kluwen,
waar wil je naar toe?

TWEEDE MEISJE:
Een kleed van jasmijn
een papierbloem daartoe.
In de morgen ontwaakt en
gestorven bij nacht
een kleedje van wol
dat jouw voeten verwacht
naakt als de laurier
en zijn bittere klacht.

EEN KIND

(zingende):

Was je op de bruiloft?

EERSTE MEISJE:

Nee, ik had geen zin.

HET KIND

(rijmende):

Ach wat is dat naar, ik al evenmin.
Wat is er toch geschied
daarginder in de wijngaard?
wat is er toch geschied
in d'olijvenhof

wat is er toch geschied
ze gingen en keerden niet?
Was je op de bruiloft?

TWEEDE MEISJE:
We hadden toch geen zin!

HET KIND

(zich beklagend):

Ach wat is dat naar, ik al evenmin!

TWEEDE MEISJE:
Kluwentje, kluwen
Wat is er je lied?

EERSTE MEISJE:
In de winden zul je 't vinden
ze slaapt in de morgen
maar 's nachts slaapt ze niet.

HET KIND

(in de deur):

In de steenen verwart zich
mijn arme draad
tot de blauwe berg haar
weer loopen laat.
Loop, loop, loop
over heg en sloot
tot het mesje eindlijk
snijden zal het brood.

HET KIND

(af)

TWEEDE MEISJE:
Kluwentje kluwen
wat is er geschied?

EERSTE MEISJE:
Afgeweven is het leven,
de bruid keert weer
maar de bruidegom niet.

(Zij houden op en kijken verschrikt naar het kluwen.)

HET KIND

(door de poort kijkend):

Loop, loop, loop
ach mijn draadje rood
ik zag de mannen dragen
lichamen als lood
alle menschen klagen
zeker is iemand dood.

(Af)

(De vrouw en de schoonzuster van Leonardo komen op, vertwijfeld van smart).

EERSTE MEISJE:

Komen ze al?

DE SCHOONZUSTER

(bitter):

We weten het niet.

TWEEDE MEISJE:

Vertel je ons over de bruiloft?

EERSTE MEISJE:

Toe!

DE SCHOONZUSTER

(droog):

Ik weet niets.

DE VROUW VAN LEONARDO:
Ik wil terug. Ik wil alles weten.

DE SCHOONZUSTER

(energiek):

Jij, naar je huis. Dapper en alleen in je huis. Om daar oud te worden en te weenen. Maar je deur gesloten. Nooit gaat die meer open. Bij dood noch leven. De vensters spijkeren we dicht. Laat het regenen en waaien over het onkruid op de velden.

DE VROUW:
Wat kan er gebeurd zijn?

DE SCHOONZUSTER:
Niets gaat het ons aan. Bedek je gezicht met een sluier. De kinderen zijn joùw kinderen en van niemand anders. Strooi een kruis van asch op de plaats van zijn kussen.

(Af)

BEDELARES

(in de poort):

Een stukje brood, meisjes.

HET KIND:
Maak dat je weg komt!

(De meisjes gaan bij elkaar staan.)

BEDELARES:
Waarom?

HET KIND:
Je stinkt als een lijk: ga weg!

EERSTE MEISJE:
Maar kind!

BEDELARES:
Ik zou je oogen kunnen laten uitpikken. Een wolk van vogels volgt me. Wil je er eentje van?

KIND:
Ik wil weg!

TWEEDE MEISJE

(tot de bedelares):

Let maar niet op haar!

EERSTE MEISJE:
Ben je door het ravijn gekomen?

BEDELARES:
Ja!

EERSTE MEISJE

(verlegen):

Mag ik je iets vragen?

BEDELARES:
Ja, ik zag ze; ze komen weldra, twee stroomen, eindlijk tot rust gekomen tusschen de groote steenen. Twee mannen tusschen de pooten van het paard. Gestorven toen de nacht het schoonst was.

(Met verrukking)

Dood, eindelijk, dood!

EERSTE MEISJE:
Zwijg, oude, zwijg!

BEDELARES:
Hun oogen gebroken bloemen, hun tanden sneeuw van de bergen. Beiden gevallen, maar de bruid keert terug, haren en kleederen bloedig.

Zij komen, bedekt met twee dekens, op de schouders van de sterkste knapen.

Zoo was het. Niets meer. En zoo is het goed. Over de gouden bloemen donkre modder.

EERSTE MEISJE:
donkre modder.

TWEEDE MEISJE:
over de gouden bloemen.

HET KIND:
Over de gouden bloemen
worden de minnaars gedragen
bruin als een beuk was de eene
bruin was de andere minnaar
ik hoor de nachtegaal klagen
over de gouden bloemen.

(Allen af. Het tooneel blijft leeg. Dan komt de moeder op met een buurvrouw. De buurvrouw huilt.)

DE MOEDER:
Hou op!

DE BUURVROUW:
Ik kan niet.

DE MOEDER:
Hou op zeg ik!

(Bij de deur):

Is hier niemand?

(Brengt haar beide handen aan het voorhoofd.)

Ach, nu had mijn zoon moeten antwoorden. Maar mijn zoon is immers nog slechts een hand dorre bloemen. Mijn zoon is reeds een donkere stem achter de bergen.

(Woedend tegen de buurvrouw.)

Wil je nu stíl zijn? Ik wil geen gejammer in dit huis. Jelui tranen zijn tranen van de oogen, niets anders, maar de mijne zullen komen als ik alleen ben, van mijn voetzolen, uit mijn wortels, en ze zullen heeter zijn dan mijn bloed.

BUURVROUW:
Kom met mij mee naar huis, blijf hier niet alleen!

DE MOEDER:
Hier, juist hier wil ik blijven. En rust zal ik hebben. Nu zijn ze immers allemaal dood. Nu kan ik de heele nacht slapen, slapen zonder dat ze een pistool op me richten of een mes tegen me trekken. Andere moeders zullen voor het raam staan bij storm en regen en wachten of hun zoon niet thuiskomt. Ik niet meer. Mijn slaap zal een marmeren duif zijn die camelias van rijp draagt naar het kerkhof. Maar nee; geen kerkhof, geen kerkhof, een bed van aarde, een aarde die hen beschermt en een lucht die hen zal wiegen.

(Een zwart gekleede vrouw komt op, gaat naar rechts en knielt daar neer. Tot de buurvrouw.)

Weg met die handen van je gezicht! Wij gaan verschrikkelijke dagen tegemoet. Geen mensch wil ik zien. Ik en de grond. Ik en mijn klacht. En deze vier wanden. Ay, ay!

(Gaat uitgeput en star zitten.)

DE BUURVROUW:

Heb medelij met je zelf.

DE MOEDER

(haar haar achterover strijkend):

Ik wil kalm zijn.

(Gaat zitten.)

Want de buurvrouwen zullen komen en ik wil niet dat ze me zoo arm zien, zoo arm! Een vrouw die zelfs geen kind meer heeft dat ze aan haar lippen kan beuren.

(De bruid komt op. Zonder haar bruidskroon en in zwarte mantel.)

DE BUURVROUW

(met woede als ze de bruid ziet):

Waar ga je heen?

DE BRUID:

Hierheen.

DE MOEDER

(tot de buurvrouw):

Wie is dat?

DE BUURVROUW:

Herken je haar niet?

DE MOEDER:

Daarom vraag ik wie ze is. Omdat ik haar niet mag herkennen als ik niet mijn tanden in haar keel wil zetten. Adder!

(Gaat met een woedend gebaar in de richting van de bruid, maar houdt zich in en blijft staan. Tot de buurvrouw:)

Zie je haar? Ze is hier, en ze huilt, en ik sta hier rustig, zonder haar oogen uit te rukken. Ik begrijp me zelf niet. Heb ik dan misschien niet van mijn jongen gehouden? Maar... en zijn eer dan? Waar is zijn eer?

(Zij slaat de bruid. Die valt neer.)

BUURVROUW:

In Godsnaam!

(Probeert hen te scheiden.)

DE BRUID

(tot de buurvrouw):

Laat haar! Ik ben hier gekomen dat zij me zal dooden en dat ze mij met hen begraven.

(Tot de moeder:)

Maar niet met je handen; met een sikkel, met een bijl, en met kracht, dat mijn beenderen breken.

(Tot de buurvrouw:)

Laat haar begaan. Want ik wil dat ze weten zal dat ik rein, ben dat ik gek zal worden, maar dat ze me be graven zullen zonder dat ooit een man tusschen mijn borsten gerust heeft.

DE MOEDER:
Zwijg, zwijg, wat gaat mij dat aan?

DE BRUID:
Omdat ik met den ander ben weggeloopen, ja weggeloopen.

(Vertwijfeld)

Maar jij zelf, jij zou even goed gegaan zijn. Ik was een vrouw die in brand stond, met vlammen binnen en buiten me, en jouw zoon was een beekje, en ik verwachtte kinderen van hem, de aarde, mijn redding; maar de ander was een donkere rivier, vol draaikolken en schuim, maar die me het geruisch bracht van het riet en zijn lied tusschen de tanden. En ik ging met jouw zoon, die als een kind was van water, koel, maar de ander zond me honderden van vogels, die me beletten te gaan en die rijp achterlieten op mijn wonden van verwelkte vrouw, van vrouw die uitgebrand door het vuur was. Ik hield niet van hem, hoor me goed! ik hield niet van hem! hoor me goed! ik hield niet van hem! Ik wilde jouw zoon en ik heb hem niet bedrogen; maar de arm van den ander wierp me omver, als een golf in zee, als de stoot van een muildier, en ze zou me altijd opnieuw

omgeworpen hebben, altijd weer, zelfs al was ik nóg zoo oud geworden en al zouden alle kinderen van je zoon mij aan mijn haren vast hebben gehouden!

(Een buurvrouw komt binnen.)

DE MOEDER:

Zij heeft geen schuld. Ik evenmin!

(Sarcastisch)

Ja, wie heeft dan schuld? Lichtzinnig, geil, wellustig in haar slaap is de vrouw die naar de plek in het bed verlangt die door een andere vrouw warm gemaakt is!

DE BRUID:

Zwijg! zwijg! Wreek je op mij, daarvoor ben ik hier! Zie hoe teer mijn hals is. Het zal je minder moeite kosten haar door te snijden dan een dahlia in je tuin te plukken. Maar niet dit! Rein ben ik. Rein als een pasgeboren kind. En sterk genoeg om het je te toonen. Steek het vuur aan. Laten we onze handen er in steken. Jij voor jouw jongen en ik voor mijn lichaam. Jij zal de eerste zijn die ze terugtrekt.

(Nog een buurvrouw komt binnen.)

DE MOEDER:

Maar wat gaat mij jouw maagdelijkheid aan? Wat gaat mij jouw dood aan? Wat gaat het me allemaál aan wat je kunt zeggen? Gezegend zij het graan, omdat mijn kinderen daaronder rusten; gezegend zij de regen, omdat ze het gelaat verfrischt van mijn dooden. Gezegend zij God, die ons zal vereenigen om samen te rusten.

(Nog een buurvouw komt binnen.)

DE BRUID:

Laat mij mét u huilen.

DE MOEDER:

Huil. Maar buiten mijn deur!

(Het kind komt op. De bruid blijft in de poort staan. De moeder midden op het tooneel.)

EEN VROUW

(opkomend en naar links gaande):

Hij was een prachtige ruiter
nu nog een handvol sneeuw slechts
hij draafde door velden en bergen
en rustte in d'armen van vrouwen
nu groeit het mos van de nacht reeds
over zijn marmeren slapen.

DE BRUID:
Zonnebloem van je moeder
spiegel van hemel en aarde
laat ons je borst bekronen
met een kruis van bittere oleanders
een laken van blinkende zijde
bedekke zijn bloeiende lichaam

het water stroomt als een klaaglied
tusschen zijn rustende handen.

EEN VROUW:
Ay! vier jonge mannen dragen
zijn lijk, met vermoeide schouders.

DE BRUID:
Ay, vier schoone knapen dragen
zijn lijk door de lauwe luchten.

DE MOEDER:
Vrouwen!

HET KIND

(in de poort):

Daar komen ze al met hen.

DE MOEDER:
Dat is hetzelfde.
Het kruis.

DE BRUID:
Laat het kruis levenden en dooden beschermen.

DE MOEDER:
Vrouwen! met een mes
met een klein mes
op een zekeren dag, tusschen twee en drie
hebben zich twee mannen gedood uit liefde,
met een mes
met een klein mes
dat in de vuist van de hand gaat
maar dat binnen weet te dringen
in het vleesch van de menschen
en hardnekkig zich handhaaft
waar eenmaal beefde
de wortel der doodskreet.

DE BRUID:
En dat is een mes
een klein mes
dat in de vuist van een hand gaat
visch zonder schubben of water
opdat een zekere dag, tusschen twee en drie
met dat mes
twee sterke mannen elkaar dooden
met bloedroode lippen.

(De buurvrouwen zijn neergeknield en weenen.)

DOEK

EINDE VAN HET DRAMA

De eb der beschaving
Door Dr. M. van Blankenstein

Het rhythme van eb en vloed der beschaving is in dezen tijd tegen de menschheid. Na den grooten oorlog, die zooveel verwildering bracht, was Europa, materieel en moreel, gedesorganiseerd. Het was echter nog niet een puinhoop. De menschheid echter schijnt, gelijk de vogel Phoenix, slechts uit zijn asch te kunnen herboren worden. De les was niet hard genoeg geweest om ons te leeren, nieuwe wegen in te slaan. Van nieuwe wegen heeft de mensch een diepgewortelden afkeer. Hij is gebonden aan zijn gewoonten van denken, handelen en reageeren als welke andere diersoort ook. Misschien gehoorzaamt zelfs geen ander dier zoo traag aan de wetten der noodzakelijkheid.

De vredesverdragen waren een treffend bewijs van de hardleerschheid der menschen. Haat en vrees bleken als drijfveeren veel sterker, dan het inzicht dat ons het noodwendige voor den opbouw van een veilige toekomst aanwees. De staatslieden stonden voor een keus, die eenvoudig genoeg leek. In hun oogen had Duitschland zeer zwaar gezondigd. Dit eischte wraak, of in ieder geval bestraffing. Wraak of straf waren echter niet vereenigbaar met de zorg voor een rustige toekomst van Europa. Deze eischte constructieve rechtvaardigheid, die ook den zondaar moest ten goede komen. Men heeft toen straf of wraak gekozen, niet wat de beste beveiliging van de toekomst bood. De hartstocht zegevierde over het verstand. Daarvan beleven wij nu de noodlottige gevolgen.

Belangrijk lapwerk heeft men ondernomen. Oud onrecht is hersteld. Maar ook het herstel van onrecht werd in dienst gesteld van vrees en haat. Men schiep den Volkenbond. Deze zou de wereld grooter beveiliging voor oorlog schenken. Maar men beging de groote fout, altijd weer door de zelfde gevoelens gedreven, Duitschland er buiten te houden. Geen

volk zou op dat oogenblik ontvankelijker geweest zijn voor de beginselen van de nieuwe stichting dan het, in zijn trots gebroken Duitsche volk. Zoo is de Duitscher. Als het onvermijdelijke eenmaal gebeurt, en het tegenwoordige barbarisme, van binnen of van buiten uit, ten val zal komen, dan zal men nergens grooter geestdrift vinden voor vrijheid, verdraagzaamheid, menschelijkheid en vrede met heel de wereld, dan in Duitschland. Het is een karaktertrek in den Duitscher, die niemand bij langdurige en zorgvuldige waarneming van het Duitsche volk en den Duitschen mensch ontgaan kan. Iedere ommekeer is daar mogelijk. Tijdens de revolutiedagen van November 1918 heb ik te Berlijn niet anders dan republikeinen gekend, ofschoon ik in die dagen veel in kringen verkeerde, die vóór dien en na dien steeds bolwerken der reactie zijn geweest. De felste bestrijders van het nationaal-socialisme heb ik later tot verdedigers van dit stelsel zien worden. Bekende hoogleeraren, verheven voorvechters van de vrije wetenschap, van de wetenschap om de wetenschap, hebben zich zonder slag of stoot laten transformeeren tot voorvechters van het beginsel, dat de wetenschap slechts ten bate van den staat mag strekken, en van de partij, waarmede de staat zich vereenzelvigt. Ik heb het wonder aanschouwd dat binnen een paar jaren Duitsche professoren leerstellingen omtrent ras en taal verkondigden, die zij tevoren niet bestreden zouden hebben, omdat zij de bestrijding daarvan beneden hun wetenschappelijke waardigheid achtten. De geleerde die zijn wetenschap, de rechter die de strenge en onafhankelijke rechtspraak steeds fier, als boven ieder belang en boven iederen dwang verheven, hadden gepredikt, lieten zich gewillig door het nieuwe systeem prostitueeren. Dit laatste, zeer harde woord is ontleend aan de verzuchting van een Duitsch rechter over zijn eigen ambtsuitoefening in den nieuwen tijd.

De algemeene psychose, die met een generalen ommekeer van overtuiging of van aanhankelijkheid gepaard gaat, heb ik onlangs treffend juist hooren betitelen door een bejaard en zeer wijs Engelschman, voortreffelijk waarnemer van de volken, waaronder hij heeft geleefd, en vooral kenner van Duitschland, het land, waar hij gestudeerd en herhaaldelijk jaren gewerkt heeft. Hij vertelde mij bezig te zijn aan een

boek over Duitschland, gelijk hij reeds een boek over een ander groot volk geschreven heeft. Het gesprek kwam op het gebrek aan stabiliteit in gevoelens en overtuigingen van den Duitscher. ‘Daaraan,’ zoo zei hij, ‘heb ik het belangrijkste hoofdstuk van mijn boek gewijd. Het heet: Transfer of loyalty.’ Duitschland was in 1918 er rijp voor, een ijverig lid van den Volkenbond te worden. Maar men hield het er buiten. Het Duitsche volk was bereid, met iedere moreele veroordeeling van zijn oude machthebbers in te stemmen, een groote mate van verantwoordelijkheid voor het uitbreken, en voor de ergste rampen van den oorlog te erkennen. Maar men vroeg het niet, men schreef het de formule van de schuldbekentenis voor. De Volkenbond vormde een onderdeel van het Duitschland opgelegde vredesverdrag, terwijl Duitschland er niets mee te maken mocht hebben. Zonder verdriet zou het Duitsche volk afstand gedaan hebben van zijn koloniën, waarvan het nooit voordeel had gezien, waarvoor de breede massa nooit belangstelling had gekoesterd. Men beroofde het echter van zijn koloniën op de meest grievende wijze: Men stelde die onder beheer, omdat de Duitschers zich, door hun wijze van beheeren, onwaardig zouden hebben gemaakt nog langer meester te zijn in die gewesten.

Tegen het militarisme was het Duitsche volk, in zijn ongeluk, bijzonder bitter gestemd. Men verbood Duitschland echter, zelfs maar een bescheiden militieleger te houden. En daardoor kreeg, wat er aan militarisme sluimerde in dit, den dril hartstochtelijk begeerende volk, nieuwe en zelfs ongekende virulentie. Men schreef Duitschland een beroepsleger voor, dat in de eerste twee jaren onvoldoende was tot handhaving van de orde tegenover spartakisten en communisten. Daarmede dwong men de regeeringen van links de paramilitaire formaties, waaruit later het militante nationaal-socialisme gerecruteerd is, te dulden, ja, maakte men de stabiliteit van den staat tot zekere hoogte daarvan afhankelijk. Door het beroepsleger schiep men nog meer een, voor democratische invloeden zeer weinig toegankelijk corps van beroepsofficieren, bevestigde men opnieuw het oude monopolie der jonkers, die, terwille van hun eindelijk bedreigde, privilege van grondbezit, tenslotte den staat van Weimar aan hun eigen vijand Hitler verrieden.

Men legde Duitschland een schadeloosstelling op, aanvankelijk van een bedrag, dat in het gunstigste geval voor vijf percent zou kunnen voldaan worden. Inplaats van uit welbegrepen eigen belang Duitschland's herstel te bevorderen, waren het vooral de Franschen, die het erop toelegden, Duitschland zoo insolvent mogelijk te houden, teneinde het gevreesde herstel van den ‘erfvijand’ te vertragen. De bezetting van het Roergebied, door Frankrijk verlangd, door België en Italië dwaselijk goedgekeurd, was een van de middelen dezer politiek. Later slaagde men er werkelijk in van Duitschland betalingen te verkrijgen, waarvoor het buitenland, in den vorm van nu uitermate laag genoteerde leeningen, de middelen verschafte. De buitenlandsche spaarder heeft het grootste gedeelte van dezen last te dragen gekregen. Men verkondigde het recht der volken, over eigen lot te beschikken. Maar men verbood de, toen juist door de Oostenrijksche en Duitsche democraten verlangde vereeniging van het Duitsche Rijk met Oostenrijk. Men schiep de Poolsche corridor, die Duitschland's meest Pruisische provincie volledig van het Rijk scheidde, terwijl zeker organischer oplossing te vinden ware geweest. Men bevrijdde Polen, Tsjechen en Slowakken, maar gaf hun tegelijkertijd macht over andere stammen, die innerlijk deze macht verwierpen. Men bevrijdde vele nationaliteiten uit de waarlijk harde, Hongaarsche onderdrukking, maar deelde noodeloos aanzienlijke scherven van dit trotsche volk bij andere staten in. Het was niet het streven Europa zoo organisch mogelijk op te bouwen, maar Duitschland, het kernstuk van Midden Europa, zooveel mogelijk te verzwakken, en zijn herstel zooveel mogelijk te bemoeilijken. Europa is sedertdien vol onderdrukking, wrok, oeconomische ellende geweest. Ofschoon de Volkenbond partijschappen ter beveiliging overbodig moest maken, schiep men een stelsel van allianties, dat totnogtoe voor de betrokkenen alleen nog gevaar en ongeluk opgeleverd heeft, en nog niemand doeltreffend heeft kunnen beschermen.

Maar de Volkenbond was er dan. Ondanks al zijn constructiefouten kon hij de groote winst zijn uit den oorlog. Hij bleek van constructie beter, doeltreffender, dan iemand had kunnen vermoeden.

De fouten, bij zijn opbouw begaan, leken herstelbaar. Men ging groote verwachting koesteren van het nieuwe instituut, toen in 1926 Duitschland er zijn intrede had gedaan, nu door Frankrijk met warmte begroet. De Volkenbond was er de oorzaak van, dat men met hoop op redelijk en veelbelovend resultaat aan de opening van de ontwapeningsconferentie kon gaan denken.

Toen echter, in 1931, bleek voor het eerst het beslissend zwakke punt in de constructie van den Volkenbond. Het gebouw zelf was niet slecht. Zijn deugdelijkheid bleek in het gebruik op velerlei gebied. Maar de fundeering begon te bezwijken. Het nieuwe bouwwerk was opgetrokken op oude grondslagen, en op ondeugdelijke grondslagen, voorzoover deze nieuw waren. De vredesvoorwaarden hadden reeds geleerd, dat staatslieden en volken nog niet van nieuwe wijsheid doortrokken waren. Vele fouten in de organisatie en in het mechanisme van het nieuwe Europa heb ik reeds opgesomd. Andere kwamen er nog bij. Italië had aan den kant van de geallieerden deelgenomen aan den oorlog, terwille van beloofden buit. Toen het na den oorlog zijn 'loon' vergeleek met de offers, die het ervoor had gebracht, voelde het zich te kort gedaan. Het voelde zich innerlijk ontredderd, tot het den man gevonden had, die het alsnog de begeerde ruimte zou verschaffen. Italië werd de eerste 'dynamische' staat. Japan werd vervolgens onrustig. Het had in de verwarring van 1917 een rooftocht ondernomen op Russisch gebied in Siberië, die in 1922 definitief mislukt bleek. De ellende van overbevolking, gepaard met een jammerlijk slecht sociaal systeem verwekten te zamen een desperate ontevredenheid, die op vele wijze, door moord binnenslands, en door veroveringsoorlogen buitenlands, tot een gevaar voor heel Oost Azië zou worden. In Duitschland had men te laat getracht, den loop van het noodlot te stuiten. Hoe hecht ook het gebouw van den Volkenbond er mocht uitzien, het was omstreeks 1933 reeds overduidelijk, dat de grondvesten begonnen te scheuren. De hechtheid van den bovenbouw scheen in 1935, in het begin van de Abessinische aangelegenheid, een oogenblik nog het ondeugdelijke van den bodem waarop het geheel rustte, te kunnen compenseeren. Maar het experiment moest mislukken. Het was onrationeel te verwachten,

dat de stevigheid van het moderne bouwwerk het scheuren der fundamenten in bedwang zou kunnen houden. De grondslagen zijn in beweging gekomen, en wat er bovenop staat lijkt nu het meest op een bouwval. Zal het op den duur gelukken de fundamenten alsnog te herstellen, en het gebouw voor algeheele instorting te behoeden? Zoo belangrijk is het bestaan ervan reeds gebleken, en wij hebben daardoor oog gekregen voor zoovele, te voren ongedroomde mogelijkheden, dat al wat ervan overblijft, altijd nog als een winst voor de menschheid kan beschouwd worden, en tevens als een kern, die een later, volledig herstel zal vergemakkelijken. Er is dan geen nieuw initiatief noodig. En niets valt de menschheid zoo zwaar, en niets voltrekt zij zoo traag, als het scheppen uit het niet, volgens nieuwe, onorthodoxe denkbeelden.

Men heeft na den oorlog van vooruitgang gesproken, dank zij de vredesverdragen. En ondanks al het bovenstaande was dat niet zonder reden. Veel onrecht bestond voort, nieuw onrecht was in het leven geroepen, maar meer onrecht dan dit alles was uit den weg geruimd. Polen bestond weer, nu zelf onderdrukker in het kleine. Maar niets was te vergelijken met het onrecht van het van zijn vrijheid beroofde, en in drieën gedeelde, Poolsche volk. De stichting van Tsjechoslowakije was voor het overgroote deel van zijn bewoners een weldaad; het stichten van dezen staat was een eisch der gerechtigheid. Het nieuwe onrecht, dat erdoor ontstond, was niet te vergelijken met het onrecht, dat erdoor werd opgeheven. Tal van volken werden onttrokken aan den Russischen chaos. Er was een begin gemaakt met het stichten van een internationale rechtsorde. De zwakke leek minder aan den sterke overgeleverd dan te voren. Ondanks alles was er dus, na den oorlog, eenige reden tot geloof in den vooruitgang der menschheid. Wij wisten, dat deze niet met zevenmijlslaarzen vooruitstapt.

Op het oogenblik echter hebben wij alle reden om ons af te vragen, of er niet meer verloren dan gewonnen is. Het blijkt nu dat van de rooversmoraal die vroeger in de internationale betrekkingen heerschte, het gewetenlooze, het bloedige, bewaard is gebleven. Wij zien dat nu zelfs binnendringen, gelijk in een barbaarsch verleden, in de betrekkin-

gen tusschen de volksgroepen, in de naties zelf. De staat is niet meer de beschermer van zijn onderdanen, maar hun dwingeland, die tegen een gedeelte hunner, hoe weerloos zij mogen zijn, meedoogenloos strijd voert. Daarbij moeten wij waarnemen dat de romantiek, welke vroeger toch de rooversmoraal placht te kenmerken, verdwenen is, plaats heeft gemaakt voor uitsluitend wreede, uitsluitend gewetenlooze, 'nieuwe zakelijkheid'. Tot in den grooten oorlog toe waren zekere begrippen van ridderlijkheid, van grootmoedigheid, van mededoogen met den overwonnene, als inherent aan het geweld, gespaard gebleven. Er werd tegen gezondigd, zooals er gezondigd werd tegen de trouw aan verdragen en aan het gegeven woord, maar deze crimineele gevallen wekten zoo hevige stormen van verontwaardiging in de wereld, en de bedrijvers ervan spanden zich zoo in, drogredenen te vinden ter rechtvaardiging, dat nog altijd de uitzonderingen den gunstigen regel bleken te bevestigen. Woordbreuk, wreedheid, bij voorkeur tegen den weerlooze begaan, volledige afwezigheid van eenige ridderlijkheid, van eenig mededoogen, ruwe roof, stelselmatige vergiftiging van het gemoed der jeugd volgens cynisch bedachte stelsels, lafhartige strijdwijze gelijk die der anonyme duikbooten, welke in de Middellandsche zee schepen torpedeerden tot er gevaar ontstond voor dit bedrijf, het concentreeren van den strijd op vrouwen en kinderen, dit alles werd in den grooten oorlog nog nergens als stelsel toegepast. Die oorlog had nog een zeker natuurlijk barbarisme, dat niet geheel verstoken was van zekere natuurlijke deugden. De natuur paart nu eenmaal aan ieder gif zijn tegengif, die de uitwerking ervan verzwakt. De moderne techniek echter verbetert het werk der natuur, en weet de vergiften chemisch zuiver te produceeren. Ons barbarisme kent geen halfheden meer. Nooit heeft 'deutsche Gründlichkeit' zich completer gemanifesteerd, dan in dit verschijnsel. De moderne rooversaard heeft zich bevrijd van alle ballast van ridderlijkheid en 'ridderplicht'. Iedere misdaad wordt nu zonder 'zwakheden' voltrokken. Men spaart den verslagen tegenstander niet het uiterste van de wraak. De weerlooze wordt niet ontzien, maar het eerst aangevallen, volgens de leer der doeltreffendheid. Men sluit verdragen, maakt schijnbaar vriendelijk bedoelde afspraken, om een gevrees-

den tegenstander tijdelijk te ontwapenen en dan, van dat oogenblik van zijn zwakheid, tot het uiterste partij te trekken. Ik zei reeds, de mensch is hardleersch, ook in het beseffen van trouweloosheid. Het valt hem uitermate moeilijk zich aan te passen aan de stelselmatige, onorthodoxe kwade trouw die hij nu om zich heen, als nationale industrieën, in toepassing ziet. Tallooze malen moet de mensch zich stooten aan den zelfden steen voor hij er iets uit leert. Dit geldt voor den staatsman blijkbaar vooral niet minder dan voor den individueelen mensch. Volgens de oude rooversmoraal was het misbruik van de witte vlag een afschuwelijke wandaad. Het verdrag van München was misbruik van de witte vlag, volgens het hierboven beschreven systeem. Duitschland scheen zijn eischen te hebben gematigd, Chamberlain leek tenminste iets te hebben bereikt. Maar toen de vreugde over den geredden vrede het dreigende verzet onmogelijk had gemaakt, werden de Duitsche eischen in al hun verstrekkendheid en met al hun bijbedoelingen tot uitvoering gebracht. In Spanje heeft Mussolini zich nooit een oogenblik zoozeer geschaamd over het breken van alle beloften en afspraken, over het doen van onware verzekeringen, dat hij behoefte gevoelde, tenminste den schijn te handhaven. Het tegendeel gaf hij ons te aanschouwen. Hij hield ervan en hij houdt ervan, te demonstreeren hoe diepe minachting hij heeft voor hetgeen wij nog als goede trouw noodzakelijk plachten te oordeelen.

Achteraf lijkt het nu naïef, dat wij een oogenblik aan de mogelijkheid van vooruitgang na den oorlog hebben geloofd. Toen heerschten de overwinnaars, de allersterksten, de allerverzadigdsten, terwijl alle anderen een tijdlang niet te vreezen waren. Zoo kon de illusie van een rustiger, veiliger geworden wereld worden gewekt. Maar op den duur hebben wij de krachten, de, naar de leer van moderne efficiency geperfectioneerde krachten van de ‘dynamische’ staten en leerstellingen leeren kennen. Die krachten zijn niet op eens zoo gevaarlijk gebleken, hebben zich niet onmiddellijk als zoo moreel gesteriliseerd ontmaskerd. Men heeft ze niet bedwongen toen zij nog te bedwingen waren, ten deele omdat men niet voorzag waartoe zij zich zouden ontwikkelen, en ten deele ook, omdat men, in het besef van begane fouten,

een slecht geweten ertegenover had. Men heeft al te lang ook gemeend, ze altijd nog wel te kunnen opvangen met de middelen, die vroeger daarvoor voldoende waren. Men vond het zoo kwaad niet dat op die manier vele gebreken der vredesverdragen werden hersteld, zonder dat men zelf daarvoor hoefde te handelen, begane fouten openlijk hoefde te erkennen. Men verkoos vooral ook het compromis boven den strijd, niet beseffende dat voor de anderen ieder compromis slechts een middel was om het totalitaire doel te bereiken.

Wij staan niet aan het einde van een ontwikkeling ten kwade. De eb van onze beschaving heeft nog niet het punt van dood getij bereikt. Het zal verder gaan tot een ontknooping, die haar oorzaak kan vinden in een algemeen conflict, of in het barsten van binnen uit van het stelsel in een of meer der totalitaire staten. Duitschland heeft hevig gekraakt, toen het oorlogsgevaar ernstig dreigde. Is een gelegenheid voor langen tijd verloren gegaan?

De Europeesche beschaving staat aan groote gevaren bloot. Zal de erfenis der antieke ethiek, der groote hervormingsperiode van de XVIIde, de XVIIIde, de XIXe eeuw verloren gaan, vertrapt worden onder de laarzen van de eindelooze kolonnes van het bruine, het zwarte of het Tartaarschgrijs gekleede gevaar? In de vijfde eeuw was het Attila, wiens horden hun roof- en avontuurzucht niet met ideologische fraseologie bemantelden. Reeds was ons werelddeel van het Oosten uit voor het grootste gedeelte overstroomd, toen de vereenigde Franken, Alemanen en Romeinen, boven iedere redelijke hoop, in 451 bij Troyes, het verderf wisten te stuiten. In de achtste eeuw was het een, door een ideologie gestuwde overstrooming, die toch oude cultuur als een vruchtbaar slib in haar golven meedroeg, welke van het Zuid Westen uit Europa bedreigde. Karel Martel wierp den oprukkenden Islam voorgoed terug, in 732, in den slag bij Poitiers. Uit het oosten braken in later eeuwen de golven van den Turkschen springvloed op de muren van Weenen. De troepen der Fransche revolutie gingen, toen men ze eenmaal buiten hun grenzen gelokt had, als een stormvloed over de naburige rijken. Weer was het de kracht van een ideologie, die sterker bleek dan de krachten, welke de berekeningen

van dynastieke belangen dienende staatslieden er tegenover wisten te plaatsen. Onweerstaanbaar werden de Franschen eerst goed, toen zij onder de leiding kwamen van het genie van Napoleon. Tot Moskou zou hun macht over Europa gaan. Maar ook zij vond een einde. De vrijheid van Europa heeft steeds weer bloot gestaan aan overweldiging door superieur samengebalde, soms door een idee bezielde krachten. Maar altijd bleek opnieuw, dat iedere uitstroomende kracht zich uitput. Dat heeft echter niet verhinderd, dat de beschaving telkens weer van groote hoogte in te voren niet meer denkbaar geachte diepte gevallen is. Waar bleef het edele, vrije Grieksche denken in het Romeinsche Rijk? Waar bleef in de vroege middeleeuwen de Pax Romana, die eenige eeuwen lang het leven in het beschaafde Europa veilig gemaakt had, die het mogelijk had gemaakt, rustig en geriefelijk over heel dat gebied te reizen? Uit de verwarring ontstond de feodaliteit, waarin de kleine man vrijwillig zijn vrijheid opofferde, om tenminste beschutting te vinden voor het naakte leven, bij lieden die in staat waren hem tegen de dagelijksche gevaren te beschermen. De geestelijke beschaving, de ethiek van Babylonië, van Israël, van Griekenland, van het groote centrum Alexandrië, van Rome, van het late Carthago, is langs de precaire kanalen van kloosteroverlevering en langs den omweg van de Saraceensche wereld, juist nog tot ons gekomen. Eeuwen van groot geestelijk werk heeft het herstel gekost, eeuwen duurde het voor men verder kon bouwen. Dreigt nu de geestelijke beschaving te worden verpletterd door de technische cultuur, toevertrouwd aan de handen van barbaren?

Er is geen reden te twijfelen aan de toekomst van de menschheid. De mensch lijkt een Sisyphus, die telkens den steen, welke hij naar boven heeft gebracht, terug ziet vallen. Maar als hij hem weer omhoog wentelt, is zijn resultaat toch telkens anders. Iedere periode van nieuwen vloed der beschaving schept eigen, nieuwe winsten. Geestelijk moge onze stijging gering zijn, in periode na periode is er winst van humaniteit. Zelfs de nieuwe barbarij werkt daartoe mee, door sociaal bewustzijn, dat in ieder geval haar getrouwen ten goede komt, en door het vernietigen van onuitroeibaar schij-

nende misstanden. Men moge dit positieve in haar wezen vooral niet over het hoofd zien, al is het met slijk van zooveel ruwe negatie vermengd.

Ons leven is kort, en de weg der menschheid naar ware beschaving, naar ware humaniteit, naar waar levensgeluk is oneindig lang, gemeten aan onze levensperiode. Wij zijn misschien te ongeduldig om zelf reeds het licht te zien na eenige honderden generaties van beschaafde samenleving, van ethische begrippen en ethisch denken. Het is zeer wel mogelijk, dat juist ons ongeduld de grootste vijand is der vooruitgang. Dressuur eischt bovenal geduld. Iedere dierentemmer weet, dat geen stadium erin kan worden overgeslagen, of nalatig worden behandeld. Door zijn geestelijken weerstand is de mensch waarschijnlijk het moeilijkst dresseerbare van alle dieren. De menschheid zal haar ziel in lijdzaamheid moeten bezitten. Duizenden van jaren misschien nog? Eb en vloed van beschaving moeten, met de stormen, die over de menschheid gaan, de duinenreeks opwerpen, waarachter men eens veilig zal kunnen leven. Iedere dijkaanleg is totnogtoe mislukt. Duinformatie duurt lang, heel lang. Slechts een katastrofe van geologisch karakter zou het proces kunnen wijzigen.

Nogmaals, zou de menschheid als de vogel Phoenix zijn?

Critisch bulletin

De wereld der mannen
Virginia Woolf, Three guineas The Hogarth Press, 52 Tavistock Square, Londen

Three Guineas van Virginia Woolf is een ontstellend boek, het heeft reeds veel hilariteit verwekt en het zal nog veel hilariteit wekken, want in Three Guineas zegt een vrouw haar meening met zulk een geweldige kracht, zulk een verbijsterende onomwondenheid en felheid, maar ook met zulk een klaar inzicht herhaaldelijk, dat het een man, die haar leest, nu en dan angstig om het hart wordt. Want Virginia Woolf zegt in Three Guineas voornamelijk haar meening over den man, en wat de man van de wereld der mannen, waarin we leven, gemaakt heeft. Hij heeft er nog altijd niet veel van gemaakt en als men het tafereel beschouwt, dat Virginia Woolf hier van deze wereld toont, dan vraagt men zich af of de man tot nu toe zich werkelijk nog nooit rekenschap er van heeft gegeven, hoe deze wonderlijke maatschappij met haar bespottelijk vertoon, haar onredelijke verplichtingen, haar cupiditeit en hypocrisie in de oogen en den geest van een ontwikkelde vrouw moest schijnen. Als hij hier van inderdaad nog geen idee had, dan heeft hij dit na de lezing van Three Guineas en hij zal het niet licht vergeten. Virginia Woolf heeft deze wereld, dezen optocht van dwaasheden niet alleen beschreven, zij heeft haar beschrijving ook voorzien van enkele verluchtingen, zij nam daarbij haar toevlucht, niet tot caricaturen, maar wat erger blijkt, tot fotografieën, want deze fotografieën zijn door geen enkele caricatuur in satirisch vermogen te overtreffen. Zie de aangekleede herauten, zie den rechter met zijn potsierlijke pruik boven zijn even potsierlijk kostuum, zie den eerbiedwaardigen generaal behangen met munten, een omgekeerden kolenbak op het eerbiedwaardige hoofd, zie den stoet der professoren van middelbaren en meer dan middelbaren leeftijd en daaraan gelijke lichaamsvormen in hun wapperende gewaden en zie, hoe oneerbiedig het ook moge lijken, om der waarheid wille, den ouden aartsbisschop ‘in full canonicals’. Kan men het een vrouw van smaak, van geest, van hart, ten kwade duiden, dat een glimlach haar lippen krult en dat er een fonkeling komt in haar oogen als ze bedenkt, dat, onder een van die vele kostuums, zich een bepaalde broer van haar verbergt, wiens opvoeding zoovele offers van zijn familie heeft gevraagd, ook van haar, hoewel ze nog steeds eenigszins in twijfel verkeert over het resultaat?

Ik geloof, dat Virginia Woolf verkeerd doet iedere zwierigheid of

plechtigheid in kleeding te verwerpen, maar ze heeft volkomen gelijk als ze spot met deze namaak hiervan.

De uiterlijkheid van de wereld der mannen is echter nog het ergste niet, veel erger is wat zich achter deze symbolen verschuilt, veel erger is, dat de man, die haar boek leest, herhaaldelijk Virginia Woolf ook hier gelijk moet geven. Niet altijd. Het is mijn vaste meening, dat Virginia Woolf zich te weinig rekenschap geeft van de bepaalde persoonlijkheid der gemiddelde vrouw, haar gedachten en verlangens, en dat de uitzonderlijke vrouw even als de uitzonderlijke man een geval op zich zelf is. Het is mijn vaste meening, dat een groot aantal beroepen, inderdaad de slechtst betaalde, gaarne door de meeste vrouwen verlaten zouden worden voor het vervullen eener andere roeping in het huwelijk, maar ik geloof ook, dat er uitzonderlijke vrouwen zijn, die in de zoogenaamde hoogere beroepen, de beter betaalde, voornaam en heilzaam werk zouden kunnen verrichten, en Virginia Woolf laat met de feiten zien, dat in Engeland deze vrouwen nog altijd uit die beroepen geweerd worden om twee redenen, twee zeer beschamende redenen. Het is echt vrouwelijk, practisch en oprecht, om in de deze zaak niets te verbloemen en ronduit te verzekeren, dat het de mannen hier te doen is om het behoud van een privilege en om het honorarium, om de macht en het geld.

Trouwens het meest waardevolle in haar fel pamflet, waar Virginia Woolf naar mijne meening het dichtst tot de oplossing van het wezenlijke raadsel van de wanstaltigheid van de mannenwereld nadert, is haar uiteenzetting over de verhouding van cultuur en geld, cultuur en privilege. Hier zegt ze de meest ontstellende en ware dingen, en ondanks dat, verheugt ze het hart met een verre, nog al te vage hoop door haar uiteenzetting hoe het zou moeten zijn. Zij laat even zien met aanhalingen, met de woorden van de mannen zelf, hoe degenen, die ons besturen, onderwijzen, van onze lichamelijke kwalen genezen, hun leven leiden, hoe zij om der wille van het privilege en om veel geld te verdienen, nauwelijks ergens anders tijd voor hebben, hoe de politici bijna de opeenvolging der jaargetijden niet meer gewaar worden, hoe professoren in eindelooze ‘lectures’ den wezenlijken zin voor het eigen onderwerp verliezen, hoe geneesheeren zooveel patienten willen helpen, om niet bepaald onbaatzuchtige redenen, dat die patienten eraan te kort komen.

De aanhalingen, waarvan ze gebruik maakte, zegt zij ‘bewijzen niets, dat kan worden nagegaan en geverifiëerd; zij kunnen ons alleen tot bepaalde meeningen brengen. En deze meeningen kunnen ons aanleiding geven om aan de waarde van het mannelijke beroepsleven te gaan twijfelen, deze aan een critisch onderzoek te

onderwerpen en als verre van vaststaand te toonen - niet de waarde ervan in geld, die is groot; maar de spiritueele, moreele en intellectueele waarde ervan. Zij kunnen er ons toe brengen te gelooven, dat de menschen, die zeer succesvol zijn in hun beroep, hun vijf zinnen verliezen, en hun verstand. Het gezicht verkwijnt. Zij hebben geen tijd om naar schilderijen te kijken. Het gehoor laat hun in den steek. Zij hebben geen tijd om naar muziek te luisteren. De spraak verdwijnt. Zij hebben geen tijd voor conversatie. Zij verliezen hun zin voor verhoudingen - de betrekkingen tusschen de eene zaak en de andere. De menschelijkheid verlaat hen. Geld verdienen wordt zoo belangrijk, dat zij moeten werken nacht en dag. Hun gezondheid gaat heen. En zoo naijverig worden ze, dat ze hun werk niet met anderen willen deelen, ofschoon ze meer hebben te doen dan ze af kunnen. Wat echter blijft er over van een menschelijk wezen, dat zijn gezicht, zijn gehoor en zijn zin voor verhoudingen kwijt is geraakt? Niets dan een gebrekkig monster in een hol.'

Virginia Woolf geeft toe, dat dit een vergelijking is en daarom wat fantastisch, maar in hoofdzaak blijft het toch niet minder waar, en er zijn tal van gevolgtrekkingen uit te maken. Dat de hedendaagsche regeering in Engeland en we mogen er aan toevoegen in verscheidene andere landen, o o k i n h e t o n z e, zich zeer weinig gelegen laat liggen aan de schoone kunsten, is na het bovenstaande geen wonder, dat het woord cultuur in vele menschen een weerzin wekt, omdat hetgeen men er onder verstaat een aanfluiting geworden is van wat het eigenlijk beteekent, evenzeer. Cultuur veronderstelt onbevangenheid en onbaatzuchtigheid en kan men die verwachten in een wereld van gebrekkige beroepsslaven of erger. 'Cultuur', zegt Virginia Woolf en terecht, 'die vormelooze bundel, omwonden als deze thans is met onwaarachtigheid, laat halve waarheden ontsnappen aan haar schroomvallige lippen, maakt haar boodschap zoet en wee en lengt ze aan met alle suiker of water, die dienen kan om den roem van haar schrijver te doen stijgen of de geldbeurs van haar meester te doen zwellen.' Alleen als de allesverzwelgende macht van het beroep plaats maakte voor onbaatzuchtigheid en onbevangenheid zou de cultuur weer 'haar eigen vorm en wezen kunnen aannemen en worden wat ze volgens Milton, Keats en andere groote schrijvers in werkelijkheid is, gespierd, vol lust tot avontuur, vrij.

Nu echter zoodra men het woord cultuur maar hoort, gaat ons het hoofd al pijn doen, sluiten zich onze oogen, de deuren gaan dicht en de lucht wordt loom en zwaar; we zijn in een collegezaal, vervuld met den kwalijk riekenden geur van muf drukwerk en we luisteren naar een heer, die gedwongen is iederen Woensdag, iederen

Zondag, een uiteenzetting te geven of te schrijven over Milton of over Keats, terwijl de seringestruik in den tuin zijn takken vrij maakt en de meeuwen, opwervelend en snel weer neerduikend met hun wilden, krijschenden lach schijnen te beduiden, dat men zulke onfrissche visch veel beter aan hen zou kunnen overlaten.'

Het lijkt u misschien een weinig overdreven en misschien is het wat overdreven, maar vergeet niet, dat Virginia Woolf een pamflet schreef en vergeet zeker niet, dat deze hevigheid opkomt voor een waarheid, die onloochenbaar is. Veel van de huidige cultuur is surrogaat, armzalige schijncultuur en gedeeltelijk wordt dit verschijnsel zeker veroorzaakt door economische toestanden, door succesvolle mannen niet alleen geduld maar geschapen.

Three Guineas is ook een pacifistisch geschrift, het zijn drie brieven, antwoorden gezonden, vergezeld van een guinje, aan drie menschen, een penningmeester en twee penningmeesteressen van drie verschillende instellingen, de penningmeester hoort bij een vereeniging, die den oorlog wil voorkomen, de eene penningmeesteres behartigt de belangen van een bouwfonds voor een vrouwenuniversiteit, de andere penningmeesteres tracht gelden te verzamelen om vrouwen, die gestudeerd hebben, aan een passende betrekking te helpen. Virginia Woolf laat zien hoe deze drie instellingen in zekeren zin met elkaar verband houden en elkaar onderling kunnen helpen, bepaaldelijk in het voorkomen van oorlog.

Zij zegt, dat oorlog iets vreeselijks is en niemand, die haar dit zal bestrijden. Dit neemt echter niet weg, dat het voorkomen van oorlog een negatief ideaal is en dat negatieve idealen de cultuur, die ze liefheeft, op den duur niet zullen bevorderen. Naar mijne meening is het pacifistische gedeelte van haar pamflet het minst sterk en schiet zij, die anders zulk een helder oog heeft voor de onderlinge verhoudingen tusschen menschen en zaken, hier een weinig te kort. Zooals de meeste van haar medepacifisten. Het positief ideaal van den vrede is bij vele pacifisten vaak veel minder aanwezig en veilig dan men zou denken, men moest eigelijk niet alles doen om een oorlog te voorkomen, men moest alles wat raadzaam is doen om den vrede te waarborgen. Dat zou men alleen kunnen doen door ieder zijn recht te geven en daar zijn we nog wel een weinig van verwijderd. Als we dat gingen doen, zou de wereld der mannen en misschien zelfs die der vrouwen wel eenigermate veranderen, dan zouden we tevens, dunkt me, de voorwaarden geschapen hebben voor een waarachtige cultuur, zoodat de aftrek van het verwaterde, weeë surrogaat van thans zou verminderen. Dan zouden we echter onder meer moeten beginnen met eenige economische maatregelen, die diep ingrepen in het maatschappelijk leven. Virginia Woolf is zich van dat laatste bewust, zeer duide-

lijk toont ze in Three Guineas de macht van wat ze ‘property’ noemt. Het lijkt daarom verwonderlijk, dat ze behalve het verband tusschen property en cultuur, ook niet het verband tusschen property en vrede duidelijker zag. Kwam dat wellicht, omdat ze, wanneer ze over de fascistische landen begint te schrijven, dadelijk niet de minste lust meer voelt om iets anders te doen dan te verdoemen, om te onderscheiden? Zij laat in haar boek zeer helder zien, dat de Engelsche democratie een glazen huis is, dat verhindert haar echter niet wat al te gul met steenen te gooien. Men hoeft er de politiek niet in te mengen, men hoeft geen fascist te zijn, om tegenover het oordeel van Virginia Woolf in dezen een ander oordeel te stellen. Het is niet van mij, het is van Ezra Pound, die van zichzelf getuigt, dat hij geen enkele mensch ter wereld kent, die zoo afwijzend staat als hij tegenover sommige details van wat er in Duitschland en Italië gebeurt. Maar dat verhindert hem niet om te constateeren, in zijn onlangs verschenen Guide to Kulchur, dat er in Italië iets gedaan wordt om ‘die macht der hel, den Woeker, te breken’. En Ezra Pound is er vast van overtuigd, dat Woeker de ergste vijand is voor de cultuur, die men zich denken kan. Naast Three Guineas zou men goed doen zijn boek te lezen, want er is een verwantschap tusschen deze twee werken.

Ik ben mij volkomen bewust, dat dit artikel Virginia Woolf's pamflet niet geheel recht doet, er staat veel meer in dan ik u heb kunnen aanduiden, het is geschreven in een stijl, die een hoogstaand pamflet voegt, het is heftig, vlijmend scherp nu en dan, het is somwijlen van een ijzige en ijzingwekkende ironie, maar het is altijd geestig en het is vaak in hooge mate poëtisch, vogels vliegen er doorheen, landschappen waaien er in open en telkens weer wordt men verkwikt door een geur als van seringen. En dat men dit werk een weinig cum grano salis moet en zal lezen is niet zoo erg, daarvoor is het een pamflet. Geen pamflettenschrijfster of schrijver, ook Virginia Woolf zelf niet zal dat iemand ten kwade duiden, mits men van den korrel maar geen kilo maakt. Want daaraan zou men zeer zeker verkeerd doen.

JOS. PANHUIJSEN

Het Hollandsch provincialisme
J.W. de Boer, Vrouwen en vrienden W.L. & J. Brusse N.V. Rotterdam; f 2.90, 3.90

Men heeft steen en been geklaagd over ‘het provincialisme’ van de Hollandsche romanlitteratuur. Er zijn zelfs een heele tros lezers, die absoluut geen Hollandsch meer willen lezen, omdat ze niet voortdurend herinnerd willen worden aan de nauwe grenzen, de kleine verhoudingen van ons eigen land. De huiskamer-, de schip-

pers- en de boerenromans, die bij velen nog steeds groot succes hebben, kunnen in de oogen van anderen geen genade vinden.

Er is dan ook een categorie schrijvers, die hun verhalen elders situeeren, in China of in Amerika, in wereldsteden als Berlijn, Londen, Parijs. Ja, vooral in Parijs. Het is opmerkelijk hoeveel boeken geheel of gedeeltelijk in Parijs 'spelen'. Men kan merken dat dit de stad is, die door onze schrijvers het meest wordt bemind. Maar er zijn dwarskijkers gekomen om te zeggen, dat dit alles van weinig beteekenis was. Al liet men zijn boeken in Yokohama, in Honolulu, in Budapest of in Venetië 'spelen', het provincialisme bleef. Het was nu eenmaal een wezenstrek van ons volk. Wij zijn allen, volgens hen, hopeloos geprovincialiseerd. Het is jammerlijk, het is zuurstofonttrekkend. En het ergste van alles is, heelemaal onwaar is het niet eens.

Het provincialisme demonstreert zich m.i. het duidelijkst in de schrijftrant, in de schriftuur. Er bestaan gemeenzame omgangsvormen tusschen schrijver en lezer, die schijnen te duiden op het knusse van-één-familie-zijn (gesp. door Red.). Langzamerhand is de beeldende kracht van het proza op de achtergrond gedrongen. Het is niet het in beeldbrengen en tot verhaal scheppen door de tot een uiterst raffinement doorgevoerde mededeelingstechniek van den schrijver (zijn ware functie m.i.), het is thans vooral de toon, die beslist, de toon die de figuren, met veel wenken, knipoogen en sous-entendus, tracht naar voren te roepen uit het niets. Zooals gezegd, deze toon veronderstelt een wederzijdsch begrijpen. En of die toon nu gemoedelijk en burgerlijk is, 'beschaafd', zelfs een beetje geaffecteerd, of b.v. 'hoogst modern', het feit, dat de beeldende kracht van het proza plaats gemaakt heeft voor afhankelijkheid van de toonhoogte van de vertellende of bewerende schrijversstem, beperkt de waarde, beperkt vooral de duurzaamheid van het geschrevene, beperkt ook de beteekenis 'voor de menschheid', want men raakt daarmee alleen hen, die op hetzelfde moment op een zelfde toonhoogte zijn gestemd. Voor de anderen is en blijft het een gesloten boek. Het boek kiest zelf zijn vijanden en verachters.

Geef het boek van J.W. de Boer, 'Vrouwen en Vrienden' aan een eenvoudig mensch. Hij zal er niets van begrijpen. Misschien zal hij ontdekken, dat 'Port Mémoyre', waar het verhaal zich afspeelt, een symbolisch gekozen naam is en dat ook de 'rade du passé', den weg langs de kust, en de 'place du passé', symbolische namen zijn. Ook een eenvoudig mensch kent soms Fransch. Maar of hij alles begrijpen zal van het cosmopolitische gezelschap, dat temidden van een natuurlijke, stroeve en stoere visschersbevolking leeft: van 'de Hollander', die daar in het huis met de veertig vensters woont om

een oud verdriet te vergeten, van dokter Santos, die een liefde en een geliefde carrière heeft moeten opgeven, van Dian Brébo, ‘de eeuwige proponent’, die overal ‘van hoogerhand’ vandaan wordt gejaagd omdat hij zich al te zeer om het lot van den verdrukten mensch bekommert, is voor mij wel zeer de vraag. En evenmin geloof ik, dat de verhouding van die drie tot de drie fantastisch genaamde lichtwachtersdochters Marielle, Marelore en Marilou, voor iedereen even duidelijk zal zijn. Ook de gesprekken van diplomaten, journalisten en vrouwelijke spionnen over de brandende vraagstukken van dezen tijd zijn zoo gesteld, dat alleen ‘ingewijden’, i.c. zij die dezen toon verstaan omdat het ook de hunne is, er allicht meer uit halen dan ik bij machte was te doen. Want eerlijk gezegd, bevalt de toon van den heer J.W. de Boer mij persoonlijk geenszins. Er is iets zeer gewilds in, dat mij maar matig behaagt en in het geheel niet boeit. Zelfs niet als hij het verhaal vertelt van de mooie, jonge vrouw, de geliefde, die zich over het verlies van Santos in een sneeuwwit bloeiende appelboom hangt, om door een Chineesche bediende te worden afgesneden en in zijn sampang zeewaarts gevoerd. Een detail, dat overigens een fraai, fantastisch ornament had kunnen zijn, omdat het alle elementen daartoe in zich heeft, maar dat in den ‘toon’ van den schrijver, voor mij, jammerlijk verdrinkt.

Aldus luidt b.v. de beschrijving van de werktafel van den Hollander (pag. 55): ‘Een brief vertelt melancholisch van een Chineesch circus op Java - en een Weensch tijdschriftartikel van een Universitätsprofessor vertelt methodisch van een Diät der Seele; de onderverdeelingen luiden Tempo, Angst, Neurasthenie, Abhärtung oder Schonung; het is leesbaarder dan Moderne Seelenprobleme, Ergebnisse der Neuesten Psychotherapie und Psychologie, geschreven door een man in uniform, behangen met titels, maar wonende in de stad van het hippodroom en de kwart-arische trapeze-zweefster. Als daar niet onlangs Les Vraies Richesses van Jean Giono was bij gekomen - die rijke editie met de honderd foto's van Kardas - zou het een tafel geweest zijn, waar geen bloemen op wilden staan.’ Een staaltje van de eenvoudigste en meest ongekunstelde toon van den schrijver moge hier volgen: ‘Zij loopen terug. Drie mannen die spreken over de wereld als baaierd en over de liefde als verspild geschenk Gods. Santos ziet Bould nieuw; daarom gaan de woorden hoofdzakelijk tusschen hen beiden heen en weer. De Hollander tast met het nerveuze supplement van ieder zintuig, hoe ver het eene gaat, hoe diep het andere der aangeroerde problemen. Met de gevoeligheid van een micro-antenne tracht hij in den tijd vooruit te zien: zijn oogen schouwen als met ultra-violette stralen, zijn trommelvliezen hooren meer dan het direct verneembare, zijn huid is magnetisch geladen. Hij proeft den wind en weet vanwaar die komt ge-

waaid: om het met een doodgewoon Hollandsch woord te noemen: zijn oude overspannenheid maakt zich weer van hem meester hier is Port Mémoyre, en er is geen wijkplaats voor hem buiten Port Mémoyre.

'Hij laat zijn oogen gaan langs de vertrouwde rade du passé...: zelfs Port Mémoyre zal even een verre narimpeling te verwerken krijgen van de vloedgolf, die de wereld teistert. Het trilt reeds in de lucht; niet die lucht, waar zich thans de meeuwen reppen, om landinwaarts schuiling en voedsel te zoeken en verwennerij bij blokjes brood werpende kinderjuffrouwen - neen: die andere lucht, die geen naam heeft en waarvoor "aether" en "sfeer" ongelukkige pseudoniemen zijn.'

Hoe kunstmatig is dit alles, hoe onzuiver van beelden, al is in deze passage het zinneloos chaotische, dat de meeste deelen van dit proza ongenietbaar maakt, minder storend. De schrijver schijnt met zijn werk een diepe bedoeling te hebben, want hij draagt zijn boek eerbiedig op aan twee van zijn zoons. Maar er zijn, helaas, menschen en boeken, wier bedoelingen ondoorgrondelijk zijn.

C.J. KELK

De roman van een lelijke vrouw
Marie Schmitz, Een mensch vindt het geluk Wereldbibliotheek, Amsterdam; f 3.25

In dit nieuwe werk beschrijft Marie Schmitz het leven van een lelijke vrouw, jongste dochter van een groot gezin. Zij is opgegroeid, in de ruimte van een wijde polder, in een oud huis, waar een heftige vader de centrale figuur is. Door haar uiterlijk, maar nog meer door haar moeilijke en weinig beweeglijke, hoewel felle aard, stoot Riena van der Pot vrijwel iedereen van zich. Te midden der broeders en zusters blijft ze feitelijk alleen; op school leeft ze meestal in afzondering. Late reizen doen haar slechts haar onvoldaanheid en eigen levensleegte zien. Pas in een eindelijke terugkeer, waardoor ze tegen haar zin weer gebonden wordt aan huis en grond, vindt ze een smalle bevrediging. Dit schamel leven vindt in dit boek zijn beschrijving.

Marie Schmitz - ze heeft dat al vroeger bewezen! - is uitmuntend in staat kinderleven te schetsen en het eerste gedeelte is dan ook het beste deel van het boek. Want hoe verder de figuur groeit, hoe meer zij ontsnapt aan de waarneming van de schrijfster en ten laatste is er alleen nog het besef, dat er wel over Riena van der Pot geschreven wordt, maar dat zijzelf onbeschreven blijft. Onontkoombaar is het langzaam ons besluipend gevoel, dat de camera van de waarneming telkens onzuiverder wordt ingesteld. In het

begin zijn de opnamen scherp en raak, telkens is het karakteristieke moment van het kinderleven vastgelegd. Maar zachtjesaan komen er andere opnamen. Nu eens lijkt het beeld van de centrale persoon te ver vooruitgeschoven of in de achtergrond vervaagd, dan weer krijgt men de indruk, dat een ander moment, even vroeger of juist een seconde later genomen, typischer voor de heldin zou zijn geweest. En aan het eind van het boek herkent men in de willekeurige vrouwengestalte ergens op het beeld ternauwernood de trekken van Riena van der Pot.

Het blijkt, dat Marie Schmitz de kracht mist om een werk van grote adem ten einde toe vol te houden. Dit is het constateren van grenzen en geenszins afbreuk doen aan de onmiskenbare gaven. Want die heeft Marie Schmitz ongetwijfeld! Er is een, somtijds zelfs een sterk eigen geluid, een persoonlijke kijk op mensen en gebeurlijkheden, er is goed-geobserveerd kinderleven. Er is zelfs een verzorgde en een wel persoonlijke, hoewel geen fraaie stijl. Dat zijn waarlijk geen kleine talenten.

Maar er ontbreekt aan dit boek grootheid van visie en conceptie. Wij ondergaan niet de voltrekking van het eenmaal gegeven karakter als de enig en volmaakt juiste. Het is vrij goed werk deze roman, maar het is niet verbijsterend, vernietigend, verrukkend: het is in geen opzicht buiten-gewoon.

JOHAN THEUNISZ

Bewoonbaar verleden
Jacob Hiegentlich, Schipbreuk te Luik A.G. Schoonderbeek, Laren; f 2.25, f 2.90

In de hedendaagsche litteratuur kan men bij vele schrijvers een geestesgesteldheid waarnemen, die men - indien oorzaken en karakter niet zoo nauwkeurig te definieeren waren - een m a l d u s i è c l e zou kunnen noemen, en dit niet in den gekunstelden zin des woords. Wij verstaan immers onder dit verschijnsel gewoonlijk iets gewilds, een ziekelijkheid, die men zorgzaam cultiveert. Een dergelijke gekunstelde beweging teekende zich in dit land reeds na 1920 duidelijk af: het was de weerslag van het duitsche expressionnisme, welks vertegenwoordigers, volgens het woord van Kurt Pinthus ‘die ganze schäumende Totalität unsrer Zeit’ wilden omvatten.

Deze Duitsche beweging kon men gereedelijk als een uiting van den verbijsterden na-oorlogschen mensch beschouwen, doch tevens was zij typisch germaansch in haar chaotische ongevormdheid, die de oorzaak is van den z.g. Kadavergehorsam.

Het eveneens door den oorlog geteisterde Frankrijk, - materieel

minder, doch moreel evenzeer, - heeft deze bandeloosheid bijna niet gekend. Een vergelijking van de fransche bloemlezing ‘Anthologie de la nouvelle poésie française’ met boven bedoelde ‘Menschheitsdämmerung’ kan ons daarvan overtuigen.

Naast meer vormvastheid en vaak volmaakte metriek vindt men bij de fransche dichters ironie en fantaisisme, tegenover het ongebonden metrum en de vaak opgeblazen tragiek bij de in Pinthus' bloemlezing vertegenwoordigde Duitschers.

De ‘préface’ van de fransche anthologie, waarbij niet de naam van den auteur staat vermeld, doch kennelijk van de hand van Pierre Léon-Quint, opent met een zeer juiste karakteristiek van de ‘maux du siècle.’

‘Le mal du siècle était, comme son nom l'indiquait, indéfinissable. On ne faisait que nommer un nouvel état d'esprit qu'on ne pouvait comparer à rien. Pour quelques privilégiés, cette expression représentait réellement un mal; pour d'autres, moins clair-voyants, elle était simplement un signe de ralliement ou plutot de révolte. Pour tout le monde et malgré d'inévitables malentendus, ce mal du siècle correspondait à une réalité[1)].

Wat Nederland betreft, kan men deze geestesgesteldheid het best leeren kennen uit den bundel ‘Nieuwe Geluiden’, in welks inleiding men zeer juist de taak van het metrum vindt gedefinieerd, definitie die tevens een veroordeeling impliceert van het vrije vers, zooals zich dat in de praktijk nu eenmaal altijd openbaart.

De nederlandsche beweging was er een van doorgaans ‘moins clairvoyants’; zij was een behoefte om te revolteeren en bij velen, speciaal bij verschillende katholieken, verzandde deze geëxalteerde revolte in de smadelijkste en kleinburgerlijkste opstandigheid die men zich kan indenken: het fascisme (Knuvelder, Kuyle, Henri Bruning).

Het is hier echter niet mijn bedoeling uit te weiden over het ressentimentsaandeel; alleen verklaart dit voor een aanzienlijk deel de snelle verbreiding van bedoelde destructieve ideologieën.

De snel om zich heen grijpende onbeschaafdheid, de luide en arrogante leuzen der barbarie heeft ook in ons land een onbehagen gebracht in de kringen der rechtschapen lieden en het werk van vele intellectueelen en kunstenaars draagt hiervan het stempel. Dit is een werkelijk kwaad, maar zij die het ondervinden, gevoelen zich niet als ‘privilégiés.’

Overal komt het tot uiting, hier als cynisme, ginds als wat men wel ‘intellectualisme’ noemt, bij anderen weer als een verlangen naar verleden en jeugd.

Dit verleden, het lijkt ons vaak eeuwen verwijderd; en toch het

1) Anthologie de la nouvelle poésie française [20]. Aux éditions du sagittaire. Chez Simon Kra, Paris, (1927). Préface, pag. 1.

heeft ons gevormd en wij verdedigen het tegen de luidruchtige aanmatiging van het huidige verval.

En deze verdediging van een meer bijzondere cultuur, waaruit de algemeene normen zich voeden, geschiedt met een liefde, welke de comedie van de ordinaire Blut- und-Boden-fictie aan de kaak stelt. Zoo zijn wij tegenwoordig begrijpelijkerwijze maar al te geneigd om in een door de omstandigheden gerechtvaardigde germanophobie, alles wat Duitsch is te verwerpen. Maar een Duitsche emigrant als Gerth. Schreiner getuigt in een voortreffelijk Nederlandsch (beter dan dat van vele 'Groot-Dietschers') en met een smaakvolle eruditie van de tradities, waaruit gedurende zijn jeugd zijn liefde voor de beschaving werd gevoed. Vele van zijn artikelen in 'Den Gulden Winckel' roepen een Duitsch verleden op dat ook wij kenden en dat ook ons dierbaar was.

Maar ook wij gevoelen ons ballingen in dezen tijd, waarin de verdoovende uitwerking van de reclame zich op het gebied van het geestesleven doet gevoelen. Wij zijn gedwongen ons voortdurend met de domheid te occupeeren, zij het om ze ons van het lijf te houden. Hier ligt tevens een oorzaak van de vele mémoires en het toenemen van het autobiografische element in de letterkunde. De ons omringende wereld is onbewoonbaar geworden en wij geven ons rekenschap van ons verleden.

De onbewoonbaarheid van onze wereld is de grondgedachte van Jacob Hiegentlich's eersten roman 'Onbewoonbare Wereld', die ruim een jaar geleden verscheen. Deze roman is geenszins een volmaakt werkstuk, doch daarom mist men er ook dat al te gemakkelijk habiele in, dat ons koud laat.

Maar wel vertoont zich aan ons, door het verhaal heen, de schrijver als een intelligent en gevoelig mensch. Daarom kan men ook gerust wat onhandigheden in dit boek aanwijzen, daar deze alleen een werk vermogen te vernietigen, dat slechts bestaat bij de gratie van zijn habiliteit. Geheel anders staan de zaken met dit boek, waar toch de hoofdpersoon maar al te vaak alleen de onwezenlijke band is, die des schrijvers jeugdsympathieën bijeenhoudt, alsmede diens herinneringen daaraan, herinneringen, die niet zijn meegegroeid, en toch, door het ouder en rijper worden van den auteur, gedefigureerd. En toch, welk een teederheid heeft hij niet vaak gehecht aan dien bloedeloozen jongeman, Ludo. Treffend is diens herinnering aan het witte konijntje, dat hij als kind in Limburg heeft achtergelaten. Hij denkt er aan na zijn wel wat bizarre, en litteraire omzwervingen in Parijs. Doch dit diertje is zijn kindsheid in het Limburgsche land, toen hij nog van zijn bruyanten vader hield, dien hij allengs is gaan haten. Deze egoïstische vader is beter geteekend dan Ludo; een bekrompen man stijgend tot hoog ge-

plaatst fascist en ten slotte oorzaak van den zelfmoord van zijn zoon. Juist aan dezen vader zien wij, hoe de schrijver de kunst verstaat, zijn tegenstanders als mensch te geven. De joodsche auteur weet ons dezen groven jodenhater vaak ontroerend en als een groot hulpeloos kind voor te stellen. Ludo denkt nog wel eens aan den blijden glans in vaders oog, toen hij, Ludo, een mooi opstel had gemaakt, aan hun wandelingen langs de Maas, in dien lang vervlogen tijd, toen hij het heerlijk vond, vader met een plaid toe te dekken, als hij op den divan lag, iets dat hem nu tot een weerzinwekkende plicht is geworden. Als de moeder na Ludo's zelfmoord in een schrift bladert en daarin zijn harde opmerkingen over zijn vader leest:

'Wat lees je daar?' zei hij verward. Ze werd rood en scheurde opeens de bladzij uit 't cahier, wierp 't in de vlammen. 'O?' zei hij steunend, 'Ludo was 't niet met ons eens, hè... Hij hield niet van mij?' ging hij moeilijk voort, 'maar ik wel van hem.' (p. 225). 'Niet met ons eens...' terwijl zijn vrouw reeds gansch van hem is vervreemd, en dat 'ik wel van hem' teekenen subliem het kinderlijke en den vader in dezen ruwen branieschopper.

Dergelijke fijne trekken treft men hier meer aan en daarom nemen wij het op den koop toe, dat deze roman ten slotte wat al te zeer verloopt in een 'vadercomplex' met kennelijk daarop geïnspireerde droomen.

Bovendien heeft de schrijver een aangename manier van vertellen, verlevendigd door ironische en soms precieuze zinswendingen '...hij sprak langzaam en zacht, ieder hing aan zijn lippen. Het interesseerde hen allen sterk wat voorzichtig uit dat eironde bleeke hoofd kwam.' (Dit op pag. 29 over een rechter, die schandaaltjes vertelt).

In den laatsten roman van Hiegentlich is het aspect veranderd. Wij verkeeren niet hoofdzakelijk in de onbewoonbare wereld, doch een glanzend verleden werpt een lichten schijn over het duistere heden. De hoofdpersoon, Alex Moser, advocaat in een Limburgsch stadje, ziet zijn huwelijk stranden. Hij verlaat het plaatsje dan om de scheidingsprocedure af te wachten in Luik. Daar ontmoet hij twee vroegere schoolvrienden, die eveneens schipbreuk hebben geleden, Paultje Corduwaner, vroeger reeds van school gejaagd, en later in een zedenaffaire gewikkeld, waaraan hij part noch deel had; Antoine Maessen, substituut-officier van justitie, heeft zich als penningmeester vergrepen aan de gelden van de fascistische Rattertbeweging. In verband met dit laatste vreeze men echter niet voor laag-bij-de-grondsche politiek.

Het is namelijk belangwekkend te zien, hoeveel knapper deze roman gecomponeerd is dan de vorige. De schrijver vertelt, oogen-

schijnlijk luchtig, met een klare, onhollandsche distinctie. De titels der hoofdstukken zijn reeds ietwat poëtisch, elegant en soms ironisch. En toch heeft deze elegante verteltoon een zwaarmoedigen ondertoon.

Alex Moser, gehuwd met een duitsche jodin, gaat ten slotte zijn vrouw critisch bezien; haar duitsch accent hindert hem. (‘Kun jij niet kloppen bevor jij binnenkomt,’ vaart ze scherp-pruisisch tegen het dienstmeisje uit, dat opgewonden binnenkomt). In Luik wordt hij zich plotseling scherp bewust:

‘Neen, er was teveel gebeurd, de oorlogsjaren vervaagden, de contour van Pauls gelaat vervloeide, er was 'n duidelijke scheiding tusschen dat onschuldige leven en het heden. En die scheiding was de Hitlerie. Men was 'n ander mensch geworden. Het schoone was daarna niet meer schoon. Alles had vlekken, werd van onwaarde, het edelste kreeg 'n afschuwelijke bijsmaak. Ook zijn huwelijk. Daardoor was zijn huwelijk mislukt, door de dreigende schaduw van de Hitlerie. Daarom géén kind, dat slachtoffer kon worden. De bruine beulen braken je vingerkootjes, sloegen je rug bloedend, er werden dagelijks velen ontmand. Nu was Paul juist een schoone schim uit een ongerept, maar vaag verleden (p. 190). Zoo wordt de opgejaagde jood het zich bewust. Maar de schrijver, zonder te betoogen, heeft duidelijk doen uitkomen dat er zooveel andere factoren zijn, die dit huwelijk deden ontsporen: Het verschil tusschen de zinnelijke vrouw en den wat abstracten Alex, die steeds gehanteerd wordt door de herinnering aan zijn moeder (met astra-kan-mutsje en witte ijstrui), die hij als kind zoo vaak heeft gemist en die hij als man vergeefs in zijn vrouw zoekt, al wordt hij vaak verteederd als hij haar ziet.

Zoo is daar de al genoemde herinnering aan het elegante vriendje uit zijn vroege jeugd: Paultje. Een héél onbewuste, ietwat afwijkende erotische geaardheid wordt met de uiterste distinctie nauwelijks aangeduid, men zou haast zeggen: vol beteekenis verzwegen: ‘Ja, Paultje had altijd 'n kleine zilveren medaille om zijn hals, (bedoeld wordt een scapulier. Sc.) die hij soms boven zijn boordje trok en met 't fijne kettinkje speelde hij dan tusschen zijn tanden. Vreemd was dat, zoo iets om je hals, iets meisjesachtigs.’ (bl. 14).

Dit Paultje is een zeer knap en gevoelig verwerkt motief geworden in Hiegentlich's boek. Hij verschijnt eerst in de laatste bladzijden, maar reeds op de eerste bladzijde is er gemompel rond zijn leeggebleven plaats: Paul is van school gejaagd. Het geheele boek door blijft Paul een schoone herinnering, iets prils en teeders uit de jeugd, iets dat ongerept bleef, om ten slotte geschonden weergevonden te worden aan het einde van het verhaal; en dàn, in een tweederangs nachtgelegenheid in Luik: ‘Over enkele uren, bedacht Lex, zouden

in een verre schoolkapel jonge knapenstemmen misschien weer het Veni Creator laten hooren' (p. 200).

Het eerste hoofdstuk van dit boek, dat ons den ouden mijnheer Moser toont, in gezelschap van zijn neefje Siegfried, is een tafereeltje dat ons doet denken aan Erckmann-Chatrion's L'Ami Fritz, zoo idyllisch, maar dieper en veel psychologischer.

Op den achtergrond van dit arcadische Limburg is de booze dreiging, het scheldwoord 'spekjood' van Koos Harting; er is de booze geest in het eigen gemoed, waarmee de opperrabbijn dreigt, '...hij streelt voortdurend zijn baard en maakt niet veel woorden vuil, maar als hij iets zegt, dan galmt de wereld, huppelen de bergen als lammeren en trillen de inktpotten in de oude, vervelooze banken.'

Al vinden wij de conversatie der heeren op het feest ter eere van Lex' doctoraat allesbehalve geslaagd, Paultjes misgreep in het diplomatieke gezelschap wel wat onwaarschijnlijk, het boek is in zijn geheel knap en smaakvol geschreven en men kan het beschouwen als een bijzonder geslaagden roman van een nog zeer jong auteur, die een malaise, welke zich bij velen van ons openbaart, gevoelig wist te poëtiseeren.

C.L. SCIARONE

Posthuum bedongen eerherstel

Louis Carbin. 'Van Berkel' wegend waterdrager. Een parapsychologisch verslag W.L. & J. Brusse's Uitgeversmij N.V., Rotterdam; f 1.50

Toen Louis Carbin J.C. van Berkel, 'De verliefde passagier', tot leven riep (1928), deed hij dat uit herinneringsbeelden aan een pas gestorven vriend uit zijn Indische jaren.

Na den wereldoorlog keerde Carbin uit Indië weer per mailboot en hij had op zich genomen een reisjournaal te schrijven voor een Indisch weekblad.

'Ik vermoed zoo - aldus verantwoordt hij zich nu in zijn parapsychologisch verslag - ik vermoed zoo, dat men op die eerste mailreis weer door het heropende kanaal van Suez en de vol mijnen liggende Middellandsche Zee, hoopte op sensatie van eenigerlei soort.' 'Maar het liep, zooals alles altijd, heel anders dan te verwachten was. Geen enkele sensatie. Geen aanhoudingen. Geen ontploffende mijnen. En bij mij, in mijn hulpbehoevenden toestand van te staan voor een taak, die mij niet paste, de idee, dat ik dan maar iets verzinnen moest aan boord. Ik en verzinnen!

Toen legde ik den grondslag van wat nu in mijn leven het parapsychologisch geval "Van Berkel" is geworden.

Hij was kort geleden gestorven. Ik riep hem te hulp. (.....) Oogen-

schijnlijk voerde het mij inleven in zijn levensteleurstelling tot de tegenover dat weekblad niet volkomen zuivere daad hem als het ware op te roepen.'

'Er was genoeg materiaal in zijn figuur om er iets roman-achtigs van te maken.

Toen doopte ik hem: Van Berkel. - En voorzag hem van het etiket, als een soort identiteitsplaatje: de verliefde passagier.'

'Zooals ik de figuur toen opzette geloof ik, dat zij beneden den bijzonderen aard van mijn jong gestorven vriend bleef met zijn vlagen vinden tusschen veel verliezen.

Dragen dooden nog een gevoel van eigenwaarde met zich om, dat gegriefd kan worden?

Heb ik daaraan zijn "mij-bezoeken", zoo voortdurend toenemend, te danken?'

De roman 'De verliefde passagier' liet reeds een gevoel van twijfel aan wat verbeelding, wat werkelijkheid kon zijn na, juist door de opzettelijke werkelijkheidssuggesties, welke het reisjournaal van Van Berkel omsloten; het inleidende 'Een gesprek' en het 'Uit een dagboek' aan het slot.

De scheepsdokter uit het gesprek karakteriseert Van Berkel aldus: Gistend temperament. Klutst bovendien op een voor mijn ooren potsierlijke manier vreemde en geleerde boekenwoorden met soosuitdrukkingen dooreen. Typisch Indisch naar wat ik er zoo van gemerkt heb: twee leef-terreinen: boeken en de soos.'

In het dagboek van het meisje, dat als verbeeldingskind (onder gefingeerden naam) in van Berkel's brieven verschijnt, maar dat door het toegevoegde dagboekblad realiteit herwint, wordt Van Berkel met jonkvrouwelijke spontaneïteit 'levensdilettant' genoemd. Carbin heeft Van Berkel in 'De verliefde passagier' tot leven geroepen en de vriend, die daarvoor model zat, komt nu spoken. Resultaat: 'Van Berkel'. Wegend waterdrager. Een parapsychologisch verslag.' Tegen dat 'spoken' opponeert de schrijver echter nadrukkelijk: Meen vooral niet, dat ik mij als exacticus geroepen zou voelen om spookverhaaltjes te schrijven.' Neen, hij geeft verslag van een gehoorshallucinaties, hij den stokdoove. Want hij luistert naar hetgeen zijn vriend, 'die krachtens de annalen van zijn geboorteplaats een glans had op te houden,' hem te verslaan geeft. En de schrijver 'gehóór-zaamt'. Hij trekt nauwkeurig het hartsdiagram na van zijn vriend, dien hij Van Berkel noemde. Dat het lezen van dit diagram zoo boeiend kon worden is toch zeer duidelijk te wijten aan den verslaggever. Want wel geeft hij nauwkeurig verslag van hetgeen zijn gehoorshallucinatie hem dicteert, daarnaast echter geeft hij zich exact rekenschap van hetgeen zijn eigen bewustzijn ervaart.

Dit uiterst merkwaardige boekje fascineert door het scherpe, toch vervloeiende contrast tusschen de wetenschappelijk nauwkeurige mentaliteit van den schrijver, die zich dan ook nadrukkelijk exacticus en logicien noemt, en de mentaliteit van 'Van Berkel', die 'vol onbewezen en nooit bewijsbaare beweringen en eigenaardig dubbelzinnige aanhalingen (zit), die hij na zijn dood water is gaan noemen.'

Mathematisch exact trekt de schrijver de boeiende lijnen van dit hartsdiagram en daarover spoelt het water van Van Berkel's geest, den geest van een 'wegend waterdrager'.

Veel anders dan een man met twee leef-terreinen, zooals de scheepsdokter zei en een levensdilettant, gelijk het verbeeldingskind onverbiddelijk oordeelde, toont 'Van Berkel' zich nog niet. Maar zijn vriend heeft hem gerehabiliteerd, niet door wat hij verslagen heeft, maar door de wijze waarop hij hem verslagen heeft. (Desnoods dubbel lezen, om met 'Van Berkel' te spreken.)

Carbin zegt, dat verslag geven is: 'openbaar mede deelachtig doen worden'. Dat is hem inderdaad gelukt. Het parapsychologisch verslag als litteraire vorm blijkt suggestief te zijn en deze litteraire vorm is nieuw, althans in onze letteren. Is het een parafraseeren op een reeds voltooid werk? (I.c. De verliefde Passagier.) Is het een étaleeren van materiaal waaruit een roman werd samengesteld?

Maar dan toch niet in den geest van Gide's 'Journal des fauxmonnayeurs'. Eerder is dit wonderlijke werkje, dat geen essay is en evenmin een prosopopee - het is immers een verslag - een zich rekenschap geven. Carbin geeft zich systematisch rekenschap van de reacties, welke in hem hoorbaar werden, nadat hij zijn vriend, dien hij Van Berkel noemde, had prijsgegeven in een vertelling voor een Indisch weekblad. Hij noemt dat nu: zijn ondeskundige manier van werkelijk gebeurde gebeurtenissen om te zetten in verbeeld gebeurde geschiedenissen. En over het omgekeerde, waarin de lieden van het vertelvak zoo knap zijn, behoef ik nu niet te denken, zoo zegt hij. Het rapport, dat Carbin nu heeft geschreven, met een 'Oproep', een in XXXI paragrafen verdeeld 'Verslag' en een 'Sluitsein', kent drie hoofdfiguren, die op onmiskenbare wijze één zijn: de stokdoof geworden verslaggever, de herinnerings-Van-Berkel en de 'Van Berkel' tusschen aanhalingsteekens, die met den verslaggever redetwist. Wel onderscheidt de verslaggever duidelijk wat in zijn voorstellingswereld de herinnering aan zijn jong gestorven vriend Van Berkel is en het parapsychologisch geval 'Van Berkel', maar hij moet toch toegeven, dat deze twee zeer heterogene voorstellingen telkenmale, zijn verstand met verbijstering dreigende, inéén vloeien. En evenmin is 'Van Berkel' Carbin-zelf in de een of andere psychische transfigureering per se niet. 'In een

doodgewoone gehoorshallucinatie schuilt niets occults zou ik zoo zeggen.' Carbin blijft registrator.. Blijkens het 'Sluitsein' registreert hij het kort verslag van een geloofscrisisstadium. 'Minder geschikt om aan te hooren voor wie in steigerwerk gesteund staan van bepaalde structuur; ongeschikt waarschijnlijk voor wie hun huis ongeheid in moerassigen bodem fundeerden. Een keerpunt wil het geven in de spanningsontladingen en verwarringen van een ouden vereenzaamden cijferaar, in wiens hart de herinnering aan een overleden zonderlingen vriend inbraak pleegt.' Dat 'herinnering aan' dreigt dan per slot het heele parapsychologische verslag te niet te doen, maar juist deze denkschommelingen met telkens wisselende amplitudo's maken de lectuur van dit boekje tot een verfijnd spel, tot een bizonder genot.

Carbin en Van Berkel hebben 'Van Berkel', den man tusschen aanhalingsteekens, de gehoorshallucinatie, voldoende in bedwang gehouden om hem aanvaardbaar te doen zijn en niet te worden tot wat hij zelf smalend noemt een 'zendelaar'; zij beiden hebben het geschriftje bewaard voor de opzichtige geesteloosheid van het tractaatje en hemzelf voor een te ononwonden manifestatie van wat hij misschien toch eigenlijk wel is: een zoeker, die vindt om te verliezen.

B. STROMAN

De stilte na den storm
Richard Hughes, In hazard Chatto and Windus, Londen, 1938

Sedert in de politiek zoowel aan fascistischen of nationaal-socialistischen kant als bij de anti-dictatorialen de stoere, mannelijke heldhaftigheid de levenshouding van individu en gemeenschap bepaalt, kunnen wij ook in de literatuur een zekeren drang naar heroïek constateeren, die in schrille tegenstelling staat tot de aangename ironie van een tiental jaren geleden.

Of men nu 'een vent' is, 'met het hart' schrijft of het intellect als een nieuwe profeet verdedigt, in elke van die bezigheden zit een element van flinkheid, van 'zeker weten wat men wil', van gebrek aan twijfel, die op verrassende wijze overeenstemt met den geest van dezen tijd. De man, die niet weet of hij nationaal-socialist had kunnen worden, indien de Jodenhaat en de censuur er niet geweest waren of volbloed democraat, als het kapitalistisch systeem hem niet als een stelselmatige uitbuiting van economisch zwakken was voorgekomen of communist, op voorwaarde, dat er in geen geval een dictatuur van het proletariaat ingesteld zou worden of Trotzkist, als Trotzky niet zoo vaak zijn eigen voortreffelijkheid had geprezen, of anti-revolutionnair, als Colijn maar van andere boekjes

dan detectiveromans had gehouden, de man dus, die niet weet waar hij staat misschien zelfs niet wil weten waar hij staat, die zich in alle onschuld door zijn vijanden van welken kant ook laat afmaken, niet omdat hij te laf is, maar omdat hij niet wist, of het misschien niet zijn vrienden waren, deze man, die op het oogenblik door iedereen behalve zichzelf querulant of onderkruiper of verrader genoemd wordt of die volgens de welwillenden toch nog altijd aan een soort verstandsverbijstering lijdt, hoort in onze samenleving niet thuis. Hij wordt zelfs niet meer individualist genoemd, want hij verklaart van de gemeenschap en zijn medemenschen te houden, hij is nummer drieëntwintig in het edele voetbalspel, loopt vol enthousiasme een bal na als hij uitgetrapt wordt en brengt hem hoofdschuddend naar de grenslijn terug, waar men niet eens ‘dank je’ zegt voor zijn goede bedoelingen.

Deze twijfelmoedige figuur, de typisch menschelijke mensch is in de literatuur van den laatsten tijd aan het verdwijnen om plaats te maken voor een soort heros, in de slechte verhalen de welbekende met het zwaard in de vuist, in de goede het ‘tegen wil en dank’-type, dat, eenmaal in een bepaalde situatie geplaatst geen kamp geeft.

Dit ‘zakelijk’ heldendom vormt een integreerend bestanddeel van Hughes's laatsten roman ‘In Hazard’ en wij moeten het erkennen: als ooit iemand in de beschrijving van den strijd tegen de natuurkrachten, de verrassende ontplooiing der persoonlijkheid in hachelijke oogenblikken, den beklemmenden overgang van storm in stilte zijn maat heeft gekend, dan is het deze auteur in dit boek. ‘In Hazard’, ik gebruik den term niet graag, want er wordt gewoonlijk nogal raar mee gegoocheld, maar ik weet werkelijk niets anders te bedenken, is een meesterwerk van den eersten rang. Ik kan me niet voorstellen, dat alle critici het daar niet over eens zijn.

Persoonlijk heb ik in de eerste plaats tegen dit boek, dat het zoo'n meesterwerk is. Het is zoo onaantastbaar goed, dat het zich buiten het bereik van den lezer plaatst, het heeft al het onmenschelijke van het volmaakte. Als boeken Goden waren, dan had het onmiddellijk recht op een piedestal en een tempel. Het is natuurlijk een zuiver individueele tegenzin, waarvan men de oorzaak vermoedelijk in eigen boezem moet zoeken, en ik weet helaas geen ander motief te vinden dan de nog al kinderlijke overweging, dat niets op deze wereld volmaakt is en dat een volmaakt boek dus uit den toon valt. Als wij als menschen ons samen tegenover de phenomenen van deze wereld plaatsen en aannemen, dat wij elkaar kennen, doch dat het wezen van onze omgeving ons te eenen male ontgaat, dan zou ik dit boek, liever misschien dan een God een boom, een onweer of een zee van een boek willen noemen.

Uiteraard volgt hieruit het tweede bezwaar (ook weer zuiver persoonlijk), namelijk, dat de schrijver van dezen roman nergens in zijn werk te vinden is, behalve dan als uiterst scherpzinnig observator. De schrijver doet niet mee, hij is er niet, hij staat achter den boom, schuilt voor het onweer of is in zee gedoken. Het merkwaardige gevolg hiervan is, dat men bijna de sensatie heeft een krantenverslag te lezen of een wetenschappelijke verhandeling. Soms is de toon ook 'wetenschappelijk', zooals bij de verklaring van het ontstaan van den cycloon, bij de beschrijving van het 'wegzuigen' van de luiken enz. enz. Deze eenvoud is grootsch, grootsch als de beschrijving van een scheepsramp door een ooggetuige, grootsch als het zakelijk verslag van een man uit de loopgraven, die de kogels om zijn ooren hoorde fluiten, een nieuw soort literatuur of maakt de schrijver hier misbruik van zijn geweldig gegeven om een bepaalden indruk te maken? Ik bedoel: wie schrijft hier, het motief of de auteur?

Het derde bezwaar volgt weer uit het tweede: de 'natuurlijke' keuze. Het is traditie, dat op zee de mannen heldhaftig en nuchter, gevoelig en droog, sterk en practisch, pathetisch en zakelijk zijn. Er is geen goed zeeboek, dat niet op eenigerlei wijze de stemming van 'In Hazard', zij het wellicht ook niet zoo volmaakt, weergeeft. Het komt mij voor (en dat is natuurlijk weer hoogst persoonlijk), dat de schrijver open deuren intrapt. Niet dat hij iets wil betoogen, maar ik heb na lezing het gevoel: zoo was het, maar ik had niets anders verwacht. Het verhaal is zoozeer storm geworden en de storm zoozeer verhaal, dat men schijn en wezen niet meer weet te scheiden. Ongeloofelijk knap, geniaal, meesterlijk, maar als men het boek dichtklapt i s m e n n i e t i n d e n s t o r m g e w e e s t. Men heeft in zijn leunstoel gezeten. En er bestaat een verschil tusschen de sensatie, dat men beurtelings in de huid van verschillende personen, die niet bestaan, is gekropen of dat men een storm heeft meegemaakt, die niet gewaaid heeft. En in dit verhaal vallen de personen weg tegenover den storm, omdat zij in de eerste plaats personen-in-den-storm zijn. Hoezeer ik dit boek ook bewonder: na den storm is er niets in mij achtergebleven.

Het is wellicht niet heelemaal rechtvaardig op deze wijze over een roman te praten, waar men alleen maar goeds van kan zeggen, maar in dit geval doet het er niet toe, want het kunstwerk kan er tegen. Het is, nogmaals, een prachtig boek, maar... doch laat ik niet opnieuw beginnen.

REIN BLIJSTRA

Martins ondergeschoven kind
A.J. Cronin, De citadel; A.W. Sijthoff, Leiden; f 3.75, f 4.50 id. the citadel; Gollancz, Londen

'Ik ben zoo beroerd moe. Ik heb geen donder gedaan in dat geheele jaar bij McGurk. Deug niet. En ik verdom het om vanavond te studeeren'.

'Waarom zou ik verdomd nog an toe, Chris. Weg, geen schijn van kans. Je weet, dat ik me aan het vermoorden ben. En dat is allemaal voor jou. Je bent verdomd hard. O, God, ik ben zoo moe.'

De eerste zin is willekeurig genomen uit Arrowsmith, de tweede even willekeurig uit Cronins boek. Hiermede zou men deze bespreking kunnen beëindigen.

Cronin had iets te zeggen, vele misstanden in de Engelse medische praktijk, waaronder vooral de woekerende gifplant der dichotomie wilde hij grondig en hardhandig uitroeien. Dat is zijn goed recht. Maar hoewel dit boek overal met groot enthousiasme ontvangen is, bij publiek en pers, heeft het alle kenmerken van de best-seller: sensationeel, tendentieus, en primitief van psychologie. Dat daarbij de gehele toon zo kennelijk geïnspireerd is op Arrowsmith ontneemt het veel van zijn litteraire waarde. Het succes ligt hier m.i. meer in de heftigheid, waarmede allerlei heilige huisjes omvergehaald worden, dan in de werkelijke kunstwaarde. Waar deze van Arrowsmith boven alle verdenking verheven is, zowel stilistisch als psychologisch, is Cronins boek vrij grof van bouw, rommelig, uitvoerig op onnodigheden, en psychologisch vooral volgens het bekende altijd blijkbaar weer smakelijke recept: de doktoren, die grof, ruw en dwaas doen, vloeken en schelden, of in het sentiment der verloren illusiën aan de drank slaan, maar au fond unaniem de enige bezitters der gulden harten zijn, en aan de andere kant de verfijnde grand-seigneurs, die echter als gieren loeren op hun te plunderen prooi, en in een onontwarbaar dichotomie-gezelschap elkander de vette kluiven doorgeven. Dit boek kan een werkelijk gevaar zijn, zoals mij van Engelse zijde verzekerd werd, omdat op het ogenblik ook een serieus medicus er tegenop ziet een consult aan te vragen, uit angst voor een bewoner der beruchte citadel aangezien te worden.

Het verhaal, hoe de jonge arts Andrew-Martin zijn eerste tijd doormaakt, hoe hij huwt met Christine-Leora, strijdt voor zijn patiënten, maar allengs door het succes belegerd, zijn jonge idealen verliest, om ook mee te wervelen in de draaikolk van medisch bedrog, dan verwijderd geraakt van zijn vrouw, haar na dieper inzicht plotseling door de dood verliest, en zich dan met zijn herboren idealen opnieuw werpt op zijn werkelijke taak, het is alles wel levend en dik-

wijls boeiend beschreven, maar het mist te enen male de machtige beheerste spanning van het boek, waar het zo duidelijk mee wil wedijveren. Men leze bijv. Martins ontdekking van zijn 'Phaag' en Andrews ontdekking der anthracosis, het sterven van Leora, en Martins tijd daarna, en hetzelfde onderwerp in Cronins werk om de grote afstand te ontwaren.

Tenslotte zij de Hollandse lezer er voor gewaarschuwd, de beschreven toestanden ook te willen toekennen aan de Hollandse artsenstand.

E.G. VAN HEUSDEN

Een roman van den Hongaarschen opstand
Robert Neumann, eine frau hat geschrien Humanitas Verlag, Zürich

Het is een zeldzaam schrijver, deze Robert Neumann. Of eigenlijk, meer een verteller dan een schrijver. Een heelen roman lang vertelt hij ons dezen roman, hij laat de figuren en gebeurtenissen ons voor oogen komen zooals een verteller ons een figuur beschrijft en een gebeurtenis verhaalt. Het is steeds Robert Neumann, dien wij hooren. Maar hoe! Wij worden niet moe naar hem te luisteren, ook al vertelt hij met zwier en veel omhaal van tierelantijnen en tusschenwerpsels als handgebaren, want met dit alles suggereert hij ons wat hij mededeelt zoo levend voor oogen, dat de meest 'uitbeeldende' schrijver ons niet meeslepender een voorstelling kan maken dan Robert Neumann met zoo'n zin (het gaat over een gevecht tusschen Oostenrijksche dragonders en de bonte ruiterbenden van den rooverhoofdman Rozsa, die voor Hongarije in den strijd gaat): 'Man nahm einen Meldereiter aus, wie er hinüberpreschte von den retirierten Husaren zu den avancierenden Zirkusvolk. Doch da waren die schon an den Dragonern. Man hatte auf dem Seißertitz'schen Feldherrnhügel seine Erfahrung im Kavallerie-Gefecht. Aber das war kein Gefecht! Eine Viertelstunde später waren die Dragoner nicht umzingelt, nicht in alle Winde gesprengt, nicht geschlagen - sondern zerhackt. Eine wilde Wirrnis von Mannsleib und Roßleib mit zertretenen Helmen und zerbrochenen Klingen und zerfetzter Montur. Kein Dutzend, keine sechs Reiter, denen die Flucht gelang. Von denen blieben fünf erschöpft oder unter ihren Wunden am Wegrand.'

Maar het is niet alleen de wijze waarop hij vertelt, ook de wijze waarop hij in zijn vertelling een voorstelling van de dingen geeft en zooals hij het met een opmerkelijk scherp oog ziet, die zoo uiterst boeit

Robert Neumann begon als journalist, als reporter. In het jagen naar nieuws ontwikkelde hij den speurzin, die vooral zijn latere

werk zou kenmerken. Reeds vroegtijdig joeg hij op ‘Menschen und Gespenster’, gelijk hij een bundel van zulk werk betitelde. ‘Menschen und Gespenster’, zij hebben hem van vroeg af gehanteerd. In de schuilhoeken van het leven zocht hij ze af, de wonderlijke voorvallen van wonderlijke levens. Met zijn zaklantaarn belichtte hij hun holen, belichtte ze fel en onderzoekend, zooals een detective. Op de kleine reportage volgde de groote reportage, van de levens der kleine duisterlingen ging hij naar de levens der groote duisterlingen, den X. van een wereldconcern, den beruchten ‘man achter de schermen’ van de wapenfabricage. Hij bespiedde en ontleedde ‘zielen’ ook van de schijnbaar zielloozen. Hij belichtte het harde leven der ‘blinde passagiers’, de kleine visschen, die aan de buik van de groote meezwerven, de parasieten van de domheid en de lichtgeloovigheid der grooten. Er werd dan een leven in etappen onthuld, wrang-humoristisch, komisch-sluw, maar steeds gehanteerd door een verbitterden strijd om het moeilijke bestaan: hoe te leven, hoe te eten.

Neumann begon langzamerhand de chroniqueur der kleine avontuurlijke levens, daarna van de groote avontuurlijke levens te worden: de blinde passagiers van anderen werden de blinde passagiers van het Noodlot (Struensee).

Een boek van Robert Neumann heeft altijd iets van een dossier. Over een stapel bijeengebrachte documenten buigt zich een speurzin, een detectiveoog. Wikt en weegt, noteert ‘en marge’, spreekt hardop met zichzelf onder het werk. Stelt een hypothese op, die hij het volgend moment weer verwerpt: neen, zoo niet, dit of dat pleit er tegen. Maar nemen wij aan: het was zoo. Een nieuwe weg opent zich voor hem. Zoo dan? Maar hebben wij wel rekening gehouden met dit? Neen, weer anders. Zoo ontstond b.v. de wonderlijke jacht op Zaharoff: wie was Zaharoff? Hij schrijft het boek op een wijze, dat wij den speurder zelf stap voor stap kunnen volgen, totdat, ten slotte, een conclusie is gegroeid, die niettemin een vraagteeken blijft. Niemand kan weten wie Zaharoff was: hij is dood en leeft nog. (Het boek werd geschreven voordat Zaharoff - althans, dat kunnen wij aannemen - werkelijk dood was). Een kostelijk boek ontstond er op deze wijze, waarbij Zaharoff zelf niet meer dan ‘de inzet van het spel’ beteekende. Wij voelen, dat Neumann vooral om het spel speelt. Wij beleven het in zijn stijl, die van een bijna Heine-achtige ironie is, wij ondergaan het in de afwikkeling, de verrassingen, die de schrijver ons bereidt: nooit snijdt hij onmiddellijk door tot op de levensnerf van zijn sujetten, spelend blijft hij het ontleedmes gebruiken, de sierlijke zwaai telt hem evenveel als het resultaat van den snee. Hij is een operateur met geestenbezweerdersgebaren: overal waart toch nog het ‘Gespenst’ rond, de in-

vloeden van een Schicksal, dat magnetisch zijn stroomen uitzendt naar de personen, die het verheft of laat vallen. Ieder leven is omwolkt door een ander onzichtbaar leven: dat zijn de inwerkingen op de handelingen in dat leven. Soms voelt men zich op een spiritistische seance bij een boek van Neumann: van waar komt thans deze onthullende 'stem'? Een wonderlijke reportage is zijn 'Panoptikum', berichten over vijf huwelijken van dezen tijd, berichten, die ons verplaatsen in een wereld van 'invloeden', die bijna occult tot gestalten opwekken.

Van zijn voorlaatsten grooten roman 'Struensee' zou men zeggen: dit is toch wat men verstaat onder een psychologischen roman, een roman, die den gang van een merkwaardig leven vastlegt en den mensch, die dit leven leefde, onthult. Maar rondom Struensee blijft diezelfde 'invloed' waren, die men Noodlot kan noemen, naar het Grieksche begrip der Schikgodinnen. De kern van den roman 'Struensee' is niet de man, die van arts minister en dictator van Denemarken werd, het is wat de Schikgodinnen met haar aanvankelijken gunsteling uitrichten: den blinden passagier van het Noodlot. En ook in de stijl van dit boek is het voelbaar; figuren doemen op, de duistere, gevaarlijke tegenspelers van den man, die zelf gespeeld wordt door het Lot, en die hem uit duistere hoeken tegentreden, wanneer hij zich met zichzelf alleen waant of die hem plotseling verblinden wanneer hij zijn daden wil doen. De methode verandert niet, wel het beeld van de methode, nu eens een filmbeeld, snel, geconcentreerd, en met wisselwerkingen ('Die Macht') dan weer een 'belichting' door middel van een breedere werkwijze.

De breedere werkwijze, waarin de 'methode' minder merkbaar is en de vertel-toon epischer, neemt in de latere romans van Neumann toe. Op 'Struensee' volgt thans de nieuwe roman 'Eine Frau hat geschrien'. Het tooneel is bevolkter, het is stampvol met figuren, die allen hun beteekenis hebben rondom een bepaalde figuur, die in het middelpunt staat: de man Rozsa. De man Rozsa is een man, die zich begint te verwonderen, dat 'Onrecht' bestaat en wordt toegelaten en dat er tegen 'Onrecht' geen 'Recht' valt te verkrijgen, wanneer dit op zijde van de sterksten staat. Een door Neumann geliefde figuur: hij is reeds de hoofdpersoon in 'Die Macht' en in zekeren zin ook in 'Struensee'. Maar Rozsa, de eenvoudige, doch rechtschapen van hart, wordt de fanateling, die 'recht', ook z i j n 'recht' zoekt, vastgebeten aan zijn naïef rechtsgevoel tot het laatst toe, zoodat hij bijna komisch voor ons wordt. Neumann is een te groot menschenkenner om niet de keerzijde, de dwaasheid van het heldendom, te zien: Reeds de aanleiding tot den strijd tegen 'onrecht' berust op een vergissing. Rozsa, Hongaar, uit Polen ge-

weken voor de Russen en in zijn land teruggekeerd, heeft, in zijn logement een vrouw hooren schreeuwen en in zijn brein zet zich die schreeuw vast tot de overtuiging, dat een arme vluchtelinge van daarginds geweld wordt aangedaan door de brute overheerschers van zijn land Hongarije, de Oostenrijkers (de geschiedenis speelt omstreeks 1830). In werkelijkheid is het een deerne geweest, die de samenkomst van Oostenrijksche officieren na een recruteering wat opvroolijkt met liedjes en die het nu op een gillen zet om een muis... Er geschiedt hier 'onrecht', meent hij, maar hij wordt uitgelachen en tenslotte door een Hongaarschen magnaat, Andrassy die zich populair wil maken, uit het raam gegooid. Neumann belicht nu scherp hoe 'heldendom' uit verzet tegen onrecht individueel ontstaat en hoe een 'groote zaak', de bevrijding der Hongaren, aan het rollen gaat door allerlei bijmotieven. Want de latere vrijheidsheld in den Hongaarschen opstand, Dr. Kossuth, heeft zich het geval van Rozsa enkel nog aangetrokken om een veete tegen dienzelfden Andrassy, die Rozsa uit het raam wierp en verwondde. Maar ook Kossuth krijgt langzamerhand het idee, dat hij voor 'Hongarije' handelt en tegen de onderdrukkers van het land. En als het groote moment daar is, als Hongarije, in opstand gekomen, van alle kanten door aanvallers wordt omringd (ook Serven zijn daaronder) voert het lot de beide mannen Kossuth en Rozsa, die zich eerst als rooverhoofdman, aan de zijde van de armen tegenover de rijken magnaten heeft gesteld (ook een 'onrecht', dat gewroken moet worden!) weer samen en de rooverhoofdman Rozsa wordt met zijn ruiterbenden 'generaal' voor de bevrijding van Hongarije. Totdat anderen Kossuth overreden afstand te doen van een generaal met 'dievenreputatie', wat geschiedt. De zaken gaan echter mis, Hongarije verliest den strijd en als Rozsa, in den nood, wordt teruggeroepen, is het te laat. Maar 'recht' zal de koppige man hebben en als tragi-komische figuur, gevangene van een 'idee fixe' en van zijn afgod Kossuth (den man van het Recht!), eindigt hij zijn leven.

Zoo is dit nieuwe boek van Neumann wederom een boek vol ironie, maar met een warm medegevoel voor den enkeling in zijn gewond rechtsgevoel geworden. Doch tevens heeft de schrijver ons een grootsch opgezet tafereel van een weinig bekende historische gebeurtenis gegeven, een komedie vol grootsche momenten van een ontwakend nationaliteitsbesef en vol wrang-komische momenten van naïveteit en eerzucht. Geen enkele is er onder de talrijke figuren, door Neumann ten tooneele gebracht, die niet levend voor ons staat, al is het door nog zoo weinig handelingen of gezegden, zelfs het fantoom van den in het heele boek onzichtbaren Metternich waart beklemmend als de onwrikbaar-behoudende macht rond.

En zijn meesterschap als verteller, zij het dan ook naar zijn eigen ‘methode’, heeft Robert Neumann met dit boeiende boek, waarin hij zijn talent, evenals in ‘Struensee’, ten volle ontplooit, opnieuw bewezen. Later, als veel kaf van het koren is gescheiden, zal het nageslacht dezen ten onzent nog veel te onbekenden Oostenrijkschen schrijver onder de grootsten van zijn tijd rekenen.

CONSTANT VAN WESSEM

Herzien - herdenken
Georges Suarez, Briand, 1862-1904 Plon, Parijs

Tijdens en na het leven onthield Briand zich ervan zich tegen aanvallen te verdedigen. Poincaré, Clemenceau en anderen waren niet in gebreke gebleven zijn zorgeloosheid, gebrek aan inzicht, en andere ondeugden bij de bevestiging van Frankrijks's positie voor, gedurende en na den oorlog te striemen en hem voor bijtende teleurstellingen aansprakelijk te stellen. Briand, die weinig schreef, die zelden las, liet de kastijdingen over zich heengaan. Als een grand seigneur van de bohème rekende hij erop dat de tijd alles zou effenen. Hij zakte lichamelijk en geestelijk ineen, toen de stem, die eertijds wonderen deed, verdofte, de welsprekendheid besloeg, de gevatheid hem begaf, hij den greep op zijn gehoor verloor, en de tijd barre vraagstukken stelde, waarvan hij zich met zijn beperkte bij het ouder worden slinkende middelen niet met een Jantje van Leiden kon afmaken.

Tot dan toe won hij het met het persoonlijke verkeer, zijn kennis vergaarde hij in het contact van woord tot woord. Briand was bij uitstek een gezellig wezen, de ongehuwd geblevene van alles los. Men zocht hem om de bekoring van zijn diepe stem, dit timbre, dat vriend en tegenstander inpalmde, deze violoncel van den vogelaar. Eer dan door dorre rapporten liet hij zich mondeling over de dingen van den dag voorlichten. Wat wonder, dat er, gegeven zijn algeheele gemis aan cultuur, aan elementaire kennis zelfs gelijk van geschiedenis en aardrijkskunde, dwaze vergissingen meeglipten. Wat daaraan ontbrak moest intuitie vergoeden. Briand hing, Aeolusharp, in een hoogen boom waar de internationale winden woeien. Tot zijn ongeluk ruimde de bries van voor 1914 tot een orkaan. Met dat al bestond hij het na eenige malen omgeworpen te zijn zich niet te laten neerslaan. Na het einde grepen zijn fijne handen opnieuw behoedzaam de verwarde draden tezamen om ze geduldig tot strengen te vlechten. Hij had den tijd en het deerde hem niet, dat menschen of omstandigheden ze scheurden. Hij had invallen gehad, initiatieven genomen, die, vermetel, doel troffen,

maar anderen waren verzand. Op het slagen verhoovaardigde hij zich niet, de échecs verbitterden hem, blijkbaar eer om de tegenwerking, waarop ze gestooten waren, dan in een vaag besef van eigen ontoereikendheid.

Brandpunt van de werelddiplomatie, bleef hij eenzaam. Hij voorzag, dat de oorlog door een zet in het naburige oosten tot een einde moest worden gebracht, de ineenstorting van het Turksche, Bulgaarsche en Oostenrijksche front. Later begreep hij, dat toenadering tot Duitschland te allen prijze moest worden gezocht, wilde de wereld niet, door aan het republikeinsche stelsel de aanmoediging te onthouden, onmisbaar om zich tegen nationalistische krachten te verzetten, een herhaling van de razernij riskeeren. Heeft hij hierbij met onvoldoende oordeel des onderscheids gehandeld...? Stellig was de Duitsche heksenketel van die jaren hem noch een ander vertrouwd. Briand was er de man niet naar, zich door bijoverwegingen van zijn weg te laten afbrengen. Hij noemde zich iemand van de conversatie, hij wenschte Frankrijk overal tegenwoordig, waar de levensbelangen van de wereld behandeld werden. Zoo maakte hij Locarno, zoo zocht hij samenspraken met Stresemann, zoo ging hij zelf naar Berlijn.

Het is makkelijk gezegd, dat het alles tevergeefsch was. Voor het nageslacht bewaarde hij alles, wat tot goed begrip van zijn wezen en staatkunde van waarde kon zijn. Brieven, dagboek en documenten, men heeft er laden, kasten vol mee gevonden. Hem zelf lustte het niet ze te schiften, te ordenen. In overleg met de nabestaanden heeft Suarez dit gedaan. Een levendig verhaal van den révolté circonspect is dit geworden. Eer dan revolutionnair was Briand een weerspannige. Al schikte hij zich allengs meer en meer, een bourgeois is hij nooit geworden. Daartoe miste hij de elementaire gegevens, wat de bekoring van zijn geestelijke en physieke physionomie uitmaakte. Hij liep, zooals dat heet, langs de kantjes en wilde zich geen breidel aanleggen.

In dezen chaos heeft Suarez orde geschapen. Zoo veel was er te redderen, dat andere deelen op dit lijvige zullen volgen; een histoire romancée zoeke men dus, de muze van de geschiedenis zij gedankt, hier niet. Alles is verantwoord, overwogen, getoetst, doordacht, ontleed en weer tezamen-gevoegd. Een helder beeld der innerlijke tegenstrijdigheden ontstond ermee van den selfmade man, advocaat zonder armslag, die via de anarchistische arbeidersbeweging van die dagen in de politiek kwam en zich leerde temmen. In een herberg opgevoed, is hij den invloed van deze omgeving nooit te boven gekomen. Er bleef in hem een losheid, welke die van den geboren aristocraat naderde en overtrof. In alle levenskringen was hij zich zelf, hoofsch, innemend, welbespraakt, een

guit, die een spel speelde en wien dit spel ernst was. Zoo zag men hem in de vergaderzaal van de wereld te Genève, nonchalant, een sigaret of b o n mot op de lippen, omworven en gevleid. Hij behoefde de honing van dezen eeredienst, die langs hem afvloeide, omdat hij bij oogenschijnlijke weifeling zeker van zich zelf, van de zuiverheid zijner bedoelingen en de doeltreffendheid van zijn worp was. Zoo raadselachtig kon dit schijnen, dat naar beweerd is een geheim over zijn geboorte zou liggen: hij zou de natuurlijke zoon van een grooten heer zijn geweest. Suarez weerspreekt dit en met die tegenspraak kan men vrede hebben.

Zoo laat zich dit minutieuze verhaal lezen als een avonturenroman met vervolgen. Wachten we deze af alvorens een oordeel te geven.

H. VAN LOON

Critische curiosa
Over Greshoff en Ter Braak

In het Cr. Bulletin van Oct. j.l. maakte ik in een critiek op Greshoff's In alle ernst een opmerking over de waardeering van Ter Braak en Greshoff voor Van Schendel, en veronderstelde, als verklaringsfactor voor wat mij daarin eenigszins paradoxaal toescheen, dat persoonlijke relatie hier als een krachtig en gelukkig correctief, aanvullend en misverstand voorkomend, op litteraire waardeering, inzicht en visie inwerken kon.

Greshoff las daarin iets geheel anders dan ik bedoelde, een insinuatie als zouden volgens mijn woorden t. B. en G. hun oordeel door vriendschapsoverwegingen laten leiden of vervalschen, dus een aantasting van hun vakeer, als criticus, en hun persoon, als eerlijk man.

Dat erin te zien, was een misverstand, dat misschien ontstaan kon door de kortheid van mijn opmerking, door een bestaand zwak voor mij in het negatieve en door het ontbreken van de ‘heilzame preventie eener persoonlijke relatie’, in welk geval deze ongunstige uitleg aan mijn woorden niet gegeven zou zijn.

Greshoff diende dus te protesteeren, of als hij zulke beleedigingen van mij niet verwachtte, lag opheldering vragen nog meer voor de hand. Hij koos het eerste. Op welke manier? Niet in het Cr. Bull., waar het behoorde, doch in ‘Het Vaderland’, waar het protest niet thuis hoorde doch luider alarm sloeg. Hij deed het kort en krachtig met de vierkante beleediging: ‘geniepige insinuaties’. Ter Braak deed er een schepje bij: ‘schaamteloos insinueeren.’ Een hatelijk opschrift haalde er twee dingen bij, die er niet mee te maken hadden: ‘De saneeringsmethoden van Prof. Dr. N.A. Donkersloot’, hetgeen nog wat luider alarm sloeg en mij buiten de

kwestie om als criticus in het algemeen en hoogleeraar tegelijk aan de kaak bedoelde te stellen.

Greshoff begon bovendien een beetje valsch met de suggestie: 'Toen Donkersloot nog Donker heette,' waarbij dus als derde ook de dichter nog even gekleineerd moest worden. Ter Braak gaf, zij het in onzakelijke bewoordingen, althans de zakelijke inlichting, dat hij over 'het vervelende' bij Van Schendel meermalen in 'Het Vaderland' had geschreven, wat mij tot mijn spijt ontgaan was, doch de veronderstelling in mijn opmerking niet geheel uitsluit.

De kwaadaardige methode en toon der reactie maakten dus een discussie vrijwel onmogelijk. Ik protesteerde in 'Het Vaderland' tegen de beleedigingen, en gaf, uiteraard polemischer dan als slechts verantwoording gevraagd was, de noodig gebleken opheldering over mijn uiting. Die opheldering over mijn bedoeling wordt dan vervolgens door beiden genegeerd, zij blijven erbij ondanks mijn verklaring van het tegendeel, dat ik hun vakeer aangetast zou hebben, en nemen hun beleedigingen geen van beiden terug. Greshoff herhaalt zelfs zijn beleediging met te zeggen, dat als ik eenigszins gevoel voor fair play bezat, ik excuus zou hebben gevraagd, wat dan kameraadschappelijk aanvaard zou zijn, door hem, die aan mijn woorden ongestraft de ongunstigste uitleg in de uitgezochtst krenkende bewoordingen blijft geven. Ik concludeer, dat Greshoff en Ter Braak zich in deze zaak niet als eerlijke tegenstanders gedragen hebben.

ANTHONIE DONKER

Pro domo - pro agricolis

Een woord van scherp persoonlijk protest zij mij hier vergund na de twijfelachtige eer, mij op 12 October j.l. aangedaan door een letterkundigen beoordelaar in het 'Nationale Dagblad', het orgaan van Mussert. Deze twijfelachtige eer bestaat in een, zij het ook niet onverdeelde, ophemeling van mijn roman 'Stiefmoeder Aarde' van 1936, welke dezer dagen blijkbaar door de Dietse fascisten is ontdekt; met dit werk, 'vol Friesche wederwaardigheden en volksche trekken' is, naar het schijnt, het fascistenhart gestolen. Jammer alleen, zo klinkt het uit de mond van den zwarthemd-criticus, dat het niet overal even gelukkig is. 'Het begint als een goed boerenboek, om uit te glijden over het verwoestende godlooze socialisme en weg te stuiken in den ondergang van een industrieele opkomst.'

Afgezien van het feit, dat mij een 'wegstuiken in de ondergang ener opkomst' volslagen on-Diets lijkt, is de opzet van de Utrechtse heerschappen wel duidelijk. Het 'goede boerenboek' draagt hun goedkeuring weg niet alleen, zij eigenen het zich, bij gebrek aan eigen scheppende literatuur, maar al te gaarne toe, om iets van die boerenglorie op hun germaanse schedels te laten afstralen.

Het zij mij echter vergund, om op deze plaats den zwartgehemden scribent op enkele kleinigheden te wijzen, die hem, naar ik hoop, voor het vervolg duidelijk zullen maken, dat hij zich bij het lezen van mijn 'boerenboeken' beter rekenschap dient te geven van de inhoud, dan hij hier in overijlde Blut-und-Boden-illusie gedaan heeft. - Hij mist blijkbaar de onderscheidende functie in het menselijk denken, die schijn en wezen uit elkaar weet te houden. Voor hem heeft het woord 'boer' die mystieke klank, die aan de overzijde van onze Oostgrens op zulk een grof-listige wijze wordt gebruikt, om de economische horigheid van den pachter aan den nieuwgeschapen 'Erbhofbauer' te bemantelen. En onze Nederlandse fascisten weten ook wel beter, wat er aan de hand is, als zij pogen, zich in de bestaande boeren-organisaties te nestelen en daar met het hol tam-tam van verering voor het 'volkseigene', 'bodemvaste', enz. de crisis-wanhoop der landbouwers te exploiteren voor het verbreiden van hun hyper-reactionnaire beginselen.

Wanneer de Mussertman, die thans zulke bewonderende kreten slaakt bij mijn roman, dit boek met aandacht gelezen had, dan zouden hem daaruit twee dingen duidelijk zijn geworden: 1e. dat de schrijver ervan deze 'bodemvaste, volkse' boeren niet alleen in hun kracht, maar minstens evenzeer in hun asociaal individualisme, hun patriarchale behoudzucht en uit hun economische positie voortvloeiende ondeugden heeft getekend; 2e. dat tegenover dit individualistisch boeren-kapitalisme - hetzelfde, wat de Duitse nationaalsocialisten thans ter versteviging van hun positie op het platteland nastreven - zeer bewust de collectieve maatschappijmoraal is gesteld, die zich, hoe primitief en onbeholpen ook, in de arbeidersbeweging en het opkomende socialisme uitte. - Geen intelligent lezer bijvoorbeeld zal het in zijn hersens halen, om in de terugkeer van Jarig van 'socialisme' naar 'individualisme' een symbolische correctie op deze moraal te zien (een wonder, dat de beoordelaar van het Nationale Dagblad niet op dat idee is gekomen!), evenmin als men aan 's schrijvers sympathieën voor zijn rebellerende veenarbeiders behoeft te twijfelen, omdat hij bepaalde elementen een zwakke of verraderlijke rol laat spelen (al weer een motief, dat den N.S.B.-er zo goed in de kraam te pas had kunnen komen!).

Dat de nationaalsocialistische criticus overigens nattigheid heeft gevoeld, blijkt uit zijn voorbehoud - 'het begint als een goed boerenboek'! - en uit de zeer lange tirade, die hij in zijn beschouwing vlecht over de 'ontzettende dwaalweg', waarop het eerste 'eerlijke arbeidersverzet' is geraakt, toen het zich overleverde aan de leiding van het 'parlementaire, volkomen karakterloze socialisme', waarvan zich natuurlijk 'de Joden meester hadden gemaakt', om maar te zwijgen van de periode, 'toen het communisme zich omzette in

bolsjewisme en dit bolsjewisme zijn westersche arbeiderstrekken verwisselde voor de mongoleïde trekken der aziatische steppenvolken, geleid door de geslependsten uit Juda's stam', waarvan ons alleen het nationaal-socialisme weer zal kunnen bevrijden(!?). - En vandaar ook de zachtzinnige opmerking, dat het boek mettertijd 'uitglijdt' over het 'godloze socialisme', in zijn kroniek van een tijdperk, 'dat niet eervol is geweest'. - Maar de verontwaardiging en de kritiek van den fascist zijn toch niet zo groot, of hij annexeert de rest van de roman gaarne terwille van de inspiratie op 'eigenlandsch geschieden'.

Neen, heren, zó makkelijk gaat dat niet. Gij weet, dat een kunstwerk niet op twee gedachten kan hinken, en als gij werkelijk eerlijk zoudt kùnnen zijn, moest ge m e t uw veroordeling van de strekking van de tweede 'helft' van mijn boek ook de eerste wegwerpen, omdat de maatschappelijke moraal daarvan uit dezelfde overtuiging stamt - n.l. dat de aarde aan den mens behoort, en dat de boeren onbelemmerd recht op die aarde hebben, inplaats van als onder het fascisme - het Derde Rijk leert het ons - tot lijfeigenen van de grondbezitters te worden en zich als producenten doodgedrukt te zien door een sleep van belastingen, die in niets verschillen van de tailles et corvées, waardoor de adel zich in vorige eeuwen zo bizonder geliefd wist te maken.

Het naasten van andermans denkbeelden en de volksmisleiding, die dan met deze denkbeelden bedreven wordt, toont deze Mussertianen in hun volledige geestelijke armoede. Het is een zich tooien met andermans veren, die op eigen huid niet kunnen gedijen; zoals de nood der werklozen en arbeiders wordt misbruikt, om tegen de bestaande arbeidersbeweging op te hitsen; zoals men het recht van den boer op de aarde, en zijn gehechtheid aan de grond wenst te misbruiken, om zijn 'tegenstelling' tot hoofd- en handwerkers in de stad te verdiepen, en hem daardoor af te leiden van de sociale bewustwording, die hij nodig heeft om te begrijpen, dat hij zich met de andere voortbrengende groepen leert verbinden en verbroederen, om te veroveren, wat hij onder het fascisme nooit zal kunnen krijgen: d e v r i j e a a r d e.

'Stiefmoeder Aarde' bevat in het literaire geen andere moraal dan de hierboven geschetste, en de schrijver ervan voelt zich daarom gedrongen, in 't openbaar te protesteren tegen de frase en het bedrog, dat zich van zijn werk meester wil maken, om een wereldbeschouwing te dienen, die er lijnrecht mee in strijd is; een protest, niet ter wille van zichzelf alleen, maar ook terwille van den Nederlandsen boer, die in het staatsbestel, dat Mussert huldigt, stiefmoederlijker bedeeld zou worden dan thans reeds het geval is.

THEUN DE VRIES

Periscoop

Dr. Sj. Hofstra, De sociale aspecten van kennis en wetenschap Scheltema en Holkema, Amsterdam

Er verschijnt in ons land veel sociografisch werk van uitstekende kwaliteit. Met zuiver sociologische verhandelingen zijn wij minder verwend. Des te verheugender wanneer men een zo voortreffelijke studie in handen krijgt als Dr. Hofstra's boekje over de sociale aspecten van kennis en wetenschap.

Het doel van het geschrift is een overzicht te geven van een reeks problemen, die de verhouding tussen kennis en wetenschap enerzijds en de cultuur anderzijds betreffen. De schrijver behandelt deze verschijnselen eerst genetisch: de ontwikkeling der kennis, in het bijzonder in primitieve en andere niet-moderne culturen. Vervolgens stelt hij het 'structureel aspect' aan de orde: de sociale verschijningsvormen van kennis en wetenschap, voornamelijk de organisaties, groepen en personen, die op deze gebieden werkzaam zijn. Tenslotte bespreekt hij het 'functioneel aspect', de wisselwerking tussen de kennis en de overige elementen der cultuur.

De 'Wissenssoziologie', waarvan Scheler en Mannheim de grootste vertegenwoordigers zijn, is één der moderne wijsgerige stromingen, die zich tegen de abstracties der formele logica of de zuivere rede richt. Zij betoogt, dat ons denken, ook ons wetenschappelijk denken, in nauw verband met de sociale werkelijkheid staat. Een dergelijke probleemstelling is niet nieuw. De historisch-materialistische theorie van Marx en Engels bewoog zich geheel in deze richting, doch zij verviel in de uiterste eenzijdigheid door alle sociale werkelijkheid in het keurslijf der 'productie-omstandigheden' te willen persen. De sociologie van kennis en wetenschap neemt 'de werkelijkheid' veel ruimer en ontleedt haar met alle verfijnde methoden van philosophie en maatschappijleer. Zij komt tot zeer interessante resultaten, waarvan Dr. Hofstra, compact, maar tegelijk duidelijk en critisch, een overzicht geeft, dat ieder die in het wel en wee van onze cultuur belangstelt, met vrucht kan lezen. De bladzijden over de Wissenssoziologie van Karl Mannheim vereisen echter enige vakkennis - zij behoren m.i. tot de meest geslaagde van het boek, speciaal de critische beschouwingen blz. 42-51 (een meesterstukje van scherpzinnige analyse!).

In de huidige cultuurcrisis staat de positie der wetenschap als culturele macht allerminst vast. Sommigen willen haar geheel in dienst stellen van de leiding van het maatschappelijk leven, zelfs van bepaalde politieke denkbeelden. Anderen willen haar zoveel mogelijk isoleren en in de sfeer der zuivere theorie houden. Een dergelijke tegenstelling kan nooit in abstracto worden behandeld; zij maakt

de ‘studie van de sociale aspecten der kennis en in het bijzonder van de functionele relatie tussen wetenschap en cultuur, tot een der dringendste taken’ (blz. 76). Daarbij zal een nauwe samenwerking tussen sociologie en cultuurphilosophie onmisbaar blijken.

P.J. BOUMAN

Dr. Magda Révész-Alexander, Byzantijnsche kunst in Italië N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmij, Amsterdam

Een bespreking van dit boek hoort in een kunst- of historisch tijdschrift thuis; een aankondiging ervan moet echter o.i. ook een literair tijdschrift brengen, gezien de belangstelling, waarin zich alles wat inzonderheid Italiaanse kunst betreft, steeds heeft mogen verheugen, zowel bij literatoren als, in het algemeen, bij het geestelijk-geïnteresseerde publiek. En dat te meer, omdat dit boek in wezen niet zozeer kunsthistorische wetenschap biedt, als wel beredeneerde impressies ener kunstzinnige vrouw op een ‘sentimental journey’ door Italië. Iets moois kan men op vele manieren mooi vinden. Misschien is dit zelfs wel de enige volstrekt-algemene en daarom de enige altijd-houdbare definitie van wat mooi is. Onze bewondering voor de Byzantijnse kunst is niet die van de schrijfster; wij zouden zelfs van al wat wij van den Byzantijnsen geest menen te weten, moeten afzien, om de schrijfster te kunnen bijvallen, die deze geest en dus deze kunst bijna uitsluitend waardeert als ‘mystiek’ en het goud, in die kunst zo kwistig gebruikt, als de zuiverste uitdrukking daarvan. Maar dit pleit, per definitionem, dan slechts voor de schoonheid der Byzantijnse kunst, waarvan de schrijfster hart en hoofd zo vol heeft. En geen kunstgevoelige die dit boek leest of alleen maar de talrijke goed-gekozen en goed-uitgevoerde illustraties bekijkt, zal het willen tegenspreken. Moge hij ervan genieten, zoals wij ervan genoten hebben, eventueel ook ondanks principieel verschil van inzicht.

J.R.

Wij vestigen de aandacht op een nuttige uitgave vanwege het Dep. v. Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen: ‘De Nederlandsche Musea’ (Algemeene Landsdrukkerij, Den Haag). Het eenvoudige boekje geeft een overzicht van de musea op verschillend gebied in ons land, met toelichtende beschrijving. Daarmede toegerust, komt de amateur van bezienswaardigheden verzamelingen op het spoor, van welker bestaan hij vaak niets afwist. Het haalt de musea zoodoende uit hun soms aan schuilkerken herinnerende positie naar voren, en wie het boekje, kleiner dan het huidige spoorboek, in zijn tasch meeneemt, behoeft waar hij op den trein te wachten heeft, zich nooit een uur te vervelen. En menigeen zal er ontdekkingen mee kunnen doen in zijn eigen stad.

A.D.

Op de bres
Voor Israel

Uit den ‘goeden ouden tijd’ van 1870 laten wij uit het tijdschrift ‘Los en Vast’ onder redactie van de predikanten De Veer en Van Gorkom, onderstaande verzuchting volgen over het toen bij nu vergeleken nog gezegend jodenlot in Duitschland. Wij zijn nu bijna 70 jaar verder.

‘De ‘Preussische Staats-Anzeiger’ sprak onlangs aan het slot van een zijner artikelen aldus:

- ‘De Heer, die onze legers tot de zegepraal leidde, zal er thans genadiglijk voor zorgen dat onze edele offers niet tevergeefs vallen. Hij zal ons koninklijk legerhoofd in zijn grijsheid zegenen -, dat het hem beschoren zij in het hart van Europa een duurzamen vrede tot stand te brengen door een groot eenig Duitsch vaderland, als een toevluchtsoord van godsvrucht, edele zeden en ware vrijheid, amen!’

‘Amen!’ dus zeiden wij 't den ‘Preussischen Staats-Anzeiger’ na, ‘amen, zoo doe de Heer!’

Ook ‘het Israelietisch centraal-orgaan voor 't orthodoxe Jodendom in Duitschland’ had er bereids een hartelijk amen! toe gedaan.

Het voegde er bij - 't was in de ‘Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung’ -: ‘Mogen die godsvrucht, die edele zeden, die ware vrijheid ook in rechtvaardigheid jegens ons joden blijken!’

‘Amen!’ herhaalden wij.

Ziehier wat genoemd Israelietisch orgaan nog volgen liet:

- ‘Men ontneemt ons onze zonen en maakt er soldaten van; maar de officierenstand wordt feitelijk voor hen gesloten. In geheel het Pruisische leger bevindt zich geen enkel joodsch officier van linie; in geheel den Pruisischen Staat is geen jood als hoog ambtenaar bij het rechtswezen of bij 't openbaar bestuur geplaatst. Wat meer zegt, de Pruisische Staat ignoreert het jodendom gansch en al.

Terwijl de geestelijken der christelijke gezindten staatsambtenaren zijn, zijn de rabbijnen slechts gemeente-ambtenaren, met wie een contract wordt gesloten voor één jaar of voor drie jaar, evenals met een knecht of met een dienstmeid.

Terwijl voor alle christenen de kerkelijke trouwplechtigheid in Pruisen volle rechtskracht heeft, is de kerkelijke trouw der joden van geen de minste kracht voor de wet.

O n z e n soldaten heeft men geen veldpredikers meegegeven in den oorlog. O n z e rabbijnen heeft men niet opgeroepen om in den algemeenen boete- en bededag mee voortegaan. Al deze dingen nogtans hebben ons patriottisme niet uitgedoofd. De vaderlandsliefde is ons niet slechts een burgerlijke, zij is ons ook een godsdienstige plicht, geheel onafhankelijk van de mate der rechten, die men ons verleent.

Toen de Franschen aan het einde der vorige en in 't begin dezer eeuw het Duitsche vaderland onder den voet brachten, toen kwamen zij voor de joden als bevrijders van een zwaar, schier ondraaglijk juk. Desniettemin waren onze vaderen en grootvaderen door en door Duitsche patriotten. Vrijwillig togen zij mee ten strijde, waar 't de verdediging des vaderlands gold. Als ter belooning werden zij, na den tweeden Parijschen vrede, weer naar de ghetti gebannen (in Oostenrijk) en met ontzettende verdrukking geplaagd (in geheel Duitschland).

Godvreezendheid, edele zin en ware vrijheid, - wij begeren niets anders.

...Dat Duitschland rechtvaardig zij, ook tegenover onze billijke wenschen, dat geve God!'

Aldus het Israelietisch centraal-orgaan. Kon het edeler spreken? Is er uit den jongsten tijd een roerender smeekschrift bekend? Doch zal 't iets baten...? O, ik geloof in den Hoorder van zulke gebeden. Al toeft Hij, ik geloof in Hem.

Maar in Von Mühler, den Pruisischen minister van eeredienst geloof ik niet; en niet in den heelen Berlijnschen 'Oberkirchenrath'; niet in eenig ander instituut van wijlen den heer Hengstenberg; niet in Heer Pastor Knack en zijn gevolg; wel te verstaan, in geen van die geloof ik, op geen van die vertrouw ik, als 't de bevrijding van Israël geldt. Aan die emancipatie zullen zij niet meehelpen. Hun hart is mis-

schien goed genoeg, - wie zal 't zeggen? Maar hun stelsel deugt niet; hun stelsel is dom en wreed.

Neen, van de Pruisische staat-theologen, gelijk ze zijn, komt voor Israël de hulpe niet. Ook zal 't van het jonkerdom niet komen, - en evenmin van 't gezalfde koningschap.

Noch voor het vrije Israël, noch voor het vrije Protestantisme is van het tegenwoordige régime in Duitschland - lees Pruisen - veel te hopen. De legermobilisatie heeft haar Von Rhoon, de strategie haar Von Moltke, de politiek haar Von Bismarck, de souvereiniteit haar Von... Gottes Gnaden. Maar de 'ware vrijheid' wacht nog altijd haar Von... dat wil zeggen, haar adellijken leider en beschermer in menschelijk vleesch.

Het is wel mogelijk dat de tegenwoordige oorlog zijn komst niet zal verhaasten...'

A.D.

II
Geknechte wetenschap

Door de publicatie van een verklaring door een aantal leden der letterkundige faculteit van de Universiteit van Amsterdam is, naar ik hoop, het doek gevallen over het drama van de benoeming van twee hoogleraren in de geschiedenis aan die universiteit. Hier past echter een korte nabeschouwing van de beslissing, die op 19 October door de Amsterdamse gemeenteraad met 18 tegen 16 stemmen genomen werd, omdat daarbij een geestesgesteldheid de doorslag heeft gegeven die de Nederlandsche cultuur in haar grondbeginselen aantast. Aangezien de voorgeschiedenis dezer benoeming zich niet in het openbaar heeft afgespeeld, kan ik daarover geen oordeel vellen. De in de pers bekend gemaakte uitschakeling van den eersten candidaat der voordracht, Dr. Jan Romein, door het curatorium moet hier dus buiten beschouwing blijven.

Het is echter nuttig de aandacht te vestigen op de houding van de mandatarissen der Communistische Partij Nederland bij de stemming in de Raad, in het bijzonder, omdat deze houding nu eens niet slechts de betekenis van een demonstratie had, maar integendeel in de hele zaak de doorslag

gaf. Het toeval van de verhouding der partijsterkten bracht mede, dat deze leden de beslissing in handen hadden. Welnu, zij hebben aanvankelijk op een van de candidaten der voordracht, en vervolgens, toen deze afviel, blanco gestemd - daardoor de benoeming verzekerend van den door hen in krasse termen afgekeurden anderen candidaat.

Beschouwen wij de motivering dezer houding. Waarom was J.R. voor den heer Wijnkoop onaanvaardbaar? De wetenschap, zo verklaarde hij, is er om de maatschappij vooruit te brengen. Speciaal de geschiedwetenschap behoort in de eerste plaats maatschappelijk te zijn. Wat bij hem onder 'maatschappelijk' te verstaan is, blijkt uit de tekortkomingen, die hij in de wetenschappelijke prestaties van J.R. constateerde. Deze bestonden daarin, dat zijn beoordeling van de Sovjet-Unie niet uitsluitend een lofprijzing was, en dat hij ook ten aanzien van Spanje en het koloniale vraagstuk niet aan de gestelde eisen had voldaan. Hij had zodoende aan de vijanden van het communisme argumenten geleverd, en daarom kon hij voor een hoogleraarsfunctie niet in aanmerking komen.

Ik laat nu daar de zonderlinge inconsequentie, die den heer W. ertoe bracht de benoeming te weeg te brengen van een candidaat, van wien hij zeker de leverantie van in zijn ogen nog veel erger argumenten aan de bestrijders van het communisme verwachten moet. Ik laat ook daar de niet bepaald grootmoedige wijze, waarop de heer W. honend vaststelde, dat R. tussen twee stoelen kwam te vallen - op het ogenblik dat hij zelf de ene stoel wegtrok. Maar het hier verdedigde principiële standpunt verdient de aandacht van allen, die het met de wetenschap en met de maatschappij wel menen. Het is geschikt om hun de ogen te openen voor wat het communisme werkelijk is, althans het communisme van de partij die de heer W. vertegenwoordigt.

Wij leven in een tijd, waarin men kan aanschouwen hoe onder 'totalitaire' régimes de wetenschap wordt verlaagd tot een instrument van politieke propaganda en daarmee, kort gezegd, vernietigd. Want een intellectuele bezigheid die zich iets anders ten doel stelt dan de hele waarheid en niets dan de waarheid, heeft op de naam van wetenschap geen recht. Het doet er nu niets toe dat die waarheid steeds en in

het geval van de geschiedenis in bijzondere mate een betrekkelijke waarheid is, medebepaald als zij wordt door het gezichtspunt en de antecedenten van den onderzoeker. Juist het feit dat de wetenschap zich van die betrekkelijkheid bewust is geworden, legt de plicht van te streven naar het grootst mogelijke waarheidsgehalte des te dwingender op. Ik geloof echter, dat niet alleen het belang der wetenschap, maar ook dat der maatschappij met dit streven gediend is. Beide worden gelijkelijk bedreigd door een systeem, dat tegelijk physieke terreur en geestelijke tyrannie is. Beider belangen zijn ten nauwste verbonden. Slechts door ons geweten zuiver te houden, ook ons wetenschappelijk geweten, kunnen wij ons te weer stellen en een weg naar culturele zowel als maatschappelijke vooruitgang banen. Die weg heet: democratie. Van de democratie is een wezenlijk kenmerk, de kritiek, het zakelijke, niet vooringenomen oordeel over menselijke dingen. ‘Argumenten’ zou men daardoor leveren aan den tegenstander? 't Is mogelijk, maar 't doet er weinig toe. Waar het wel op aan komt, dat is: door kritisch, onbevangen te blijven, handhaaft men zichzelf; wie dat opgeeft, verlaagt zich tot het niveau van den vijand.

Daarom is het goed, de les van den heer W. ter harte te nemen. Opnieuw blijkt hier, in een praegnant geval, dat waakzaamheid geboden is tegen een geestesgesteldheid, die door het doel de middelen geheiligd acht, en niet beseffen wil, dat de middelen wel eens het doel verdoemen kunnen.

Zulke dingen zijn het, waartegen het Comité van Waakzaamheid wil opkomen ‘voor de verdediging en bevordering der geestelijke vrijheid, van welke zijde zij ook bedreigd wordt’.

Men zal begrepen hebben, dat het comité daarin ditmaal verhinderd werd door de toevallige omstandigheid, dat twee leden van het bestuur persoonlijk ten nauwste bij deze zaak betrokken waren. Daarom stel ik als secretaris van het comité prijs op de mij geboden gelegenheid, hier mijn mening over het algemene aspect van het gebeurde voor zover dit zich in het openbaar heeft afgespeeld, kenbaar te maken.

Dr. J.F. Niermeyer

III
De boterpot

Een sprookje, opgedragen aan de redactie van ‘De Gids’ (die zich ernstig bezorgd maakt over de toenemende ‘recordzucht’ van ons volk, blijkende uit het duizendvoudig bezoek op een g r a t i s - d a g der Franse-kunst-tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

In het land van Kokanje was het van ouds gebruikelijk schoensmeer op het brood te eten. Wel werd er verteld, dat sommige aanzienlijke Kokanjers in hun binnenkamers ook vetten van edeler samenstelling gebruikten, maar daarvan kwam niets naar buiten. Nu gebeurde het op een dag, dat door tot nu toe onopgehelderde oorzaken een Keulse pot met roomboter op het marktplein van de hoofdstad van Kokanje verdwaald raakte. De verbaasde marktgangers proefden eens voorzichtig en van de welsmaak van de inhoud overtuigd, verdrongen ze zich spoedig in dichte drommen rondom de pot. Het werd een ware oploop en bijgevolg hadden de meeste omstanders nog niet veel meer dan een vleugje van de frisse geur genoten, toen de bodem van de pot al zichtbaar werd. Maar hoe vluchtig dat genot ook geweest was, het had bij allen een onoverwinlijke afkeer van schoensmeer gewekt en overal in het land van Kokanje ging een gemurmureer op over het ontbreken van geuriger vetpotten en werden petities tot de landsregering gericht met het verzoek deze verrassing tot een vaste instelling te maken.

Overal - nee toch niet overal.

Aan het marktplein, vlak tegenover de plek waar de eerste marktgangers de boterpot aantroffen, stond het eerbiedwaardig gebouw van de Hygiënische Leiders-Commissie, een van de eerbiedwaardigste instellingen van het koninkrijk. Hetzij nu dat de heren van de H.L.C. in hun ernstige besprekingen gestoord waren door de oploop voor hun deur, hetzij dat - maar wij kunnen dat gerucht nauwelijks geloven - zij de bewuste boterpot als voor hun persoonlijk gebruik bestemd beschouwden, hoe dan ook, de volgende ochtend lieten zij de volgende proclamatie in welverzorgd rondschrift gecalligrafeerd op hun eerbiedwaardige voordeur aanplakken:

Gisterochtend werd de vredige rust van ons marktplein verstoord door een volksoploop, die ons levendig deed denken aan de tonelen, welke zich plegen af te spelen bij het volksvermaak genaamd schoensmeerhappen. Wie beschrijft echter onze ontsteltenis, toen ons bleek dat de enthusiaste belangstelling der menigte uitging... naar een pot zuivere roomboter onder rijkscontrôle. In foto's hebben de dagbladen deze waanzin vastgelegd, hoe zes duizend vijfhonderd Kokanjers zich verdrongen hebben om het edelst zuivelproduct en het ternauwernood geroken hebben. Het wil ons voorkomen, dat wij hier te doen hebben met een van de bedenkelijkste symptomen van de verwording van goede smaak en zeden, die helaas maar al te opvallend is in onze dagen. De H.L.C. heeft het haar plicht geacht zich tot de lands- en stadsregering te wenden met het verzoek tegen herhaling van dergelijke onwaardige tonelen te waken en dringt er ernstig bij haar mede-Kokanjers op aan de Idee van de Boterpot te helpen hooghouden!

En aangezien het volk van Kokanje altijd in eerbied voor zijn Hygiënische Leiders Commissie geleefd had, slaakte het sindsdien iedere ochtend opnieuw een zucht van verlichting, omdat er op het marktplein nergens een boterpot te bekennen viel.

A.R. - V.

Twee eseltjies
Door W.J. du P. Erlank

Jaffie, die kleinste van die twee eseltjies, voel nog moeg na die wilde vaart. Sy neusgate spalk nog wyd, sodat die binneste haartjies elke keer op die rand van die uitgang kom en weer vinnig terugspring. ‘Kom nou, kom nou...’ Sy oom Vaaltyn, 'n heelwat ouer esel, mens kan dit sien aan sy gebarste hoewe en aan die swart kaalkolle op sy blad en sy knieë, - sy oom Vaaltyn probeer die oudjie tot bedaring bring deur hom te kieliebyt op sy skof. Maar Jaffie bly nog skrikkerig, en as daar net 'n droë blaartjie vóór hom ritsel, of 'n donsveertjie verbywaai, skiet sy ore vinnig vorentoe.

Hulle staan onder 'n groepie jong kameeldoringbome, 'n paar honderd tree van die skoolgebou af. Die klok het alweer gelui en die kinders is alweer in die skool, sodat 'n eseldier nou tog sonder ergernis kan skuil in die skaduwee. Onder die lekker gekriewel op sy kruis het Jaffie ook weer tot bedaring gekom, en sy Oom Vaaltyn dink dis nou die geskikte geleentheid om vir hom die Levitikus voor te lees.

‘Dit betaam nie 'n esel van jou afkoms nie, Jaffie, dit betaam jou nie om die wêreld so onfatsoenlik te skeur nie, ou seun. Dink aan jou mama, oorlie Nig Mamra, wat voorverlede botterblomtyd aan die papies dood is. Dit was vir jou 'n eselsvrou, so bedaard, soos hier nie nog een op Vlakplaas loop nie. Al die sambokke en rosyntjieboslatte van die ganse wêreld kon haar nooit haar fatsoen laat verloor nie. Onder al die geslaan en gesteek en geskreeu van Rooi Martiens Coertze se kinders - en jy weet die Coertzes hèt groot bekke, en hulle kan venynig slaan met 'n horssweep, - maar onder al hulle aanjaery het oorlie Nig Mamra eenselfde stil draffie gehou, smorens skooltoe en smiddags huistoe. Sy het haar nooit eers verwerdig om 'n stert te swaai of 'n oor te trek nie. Ai, Jaffie, dit was vir jou 'n eselsvrou met 'n geaardheid daardie. Net daardie tydjie toe jy gebore is, het daar so'n

ietsie van 'n onegaligheidjie in haar lewe gekom. Hulle het jou mos smorens by die huis gehou, en dan het jou mama so'n bietjie vas-stekerig getrek, sodat ek haar 'n paar keer moes vermaan: “Toe dan, Nig Mamra, ek kry swaar so alleen!” Ek sou dit ook nie eers gedoen het nie, maar Rooi Martiens Coertze se pokkels van meisiekinders het nog skoolgegaan, en die ou karretjie was te swaar vir my alleen. En smiddags, met die huistoe gaan, het dit weer gelyk of jou oorlie mama die karretjie met Rooi Martiens se swetterjoel Maailand-toe toe wil trek. Om haar nie weer te vermaan nie, want dit lyk so rusie-soekerig, het ek dan maar altyd bietjie op die disselboom geleun. Ek noem die dingetjies nie om oorlie Nig Mamra by jou swart te smeer nie, maar net om te wys hoe uitsonderlik dit was, want sy was vir jou, soos ek gesê het, 'n eselsvrou met fatsoen.’

Toe Oom Vaaltyn sy mama se naam noem, het 'n lang traan in die uitloop van Jaffie se oog afgedrup en 'n klompie vlieë verwilder, wat daar gesit en brak het. Van pure skaamte het hy sy kop laat sak na die koelte van sy oom Vaaltyn se lies. Dit het net een oomblik gelyk of hy weer opstandig wil word: hy het met die hoef van sy regtervoorbeen gestamp op die grond, en sy stertjie het 'n paar vinnige swaaie gegee, hoewel daar nie 'n perdevlieg in die hele buurt was nie, en hy het deur die eenkant van sy mond gesê: ‘Ja, maar Oom Vaaltyn, daardie blik wat die kinders vanmore aan my stert gebind het...’

Oom Vaaltyn het hom nie laat uitpraat nie. ‘Jaffie!’ - sy byt op Jaffie se rug was bietjie harder as kielie - jy moenie vir my kwaad maak nie, ou seun. Jou oorlie mama en ek het saam getrek, behalve... nou, jy weet dit al, daardie een keertjie... en ek voel die plig van 'n vader teenoor jou, al is Ribbok van Maans Scholtz jou eintlike vader. Maar hy steur hom nie aan jou nie, soos jy self sien. Kyk, daar by die beeskraal, kyk hoe manhaftig ja hy die ander esels uitmekaar. Nee, steek maar weer jou kop onder jou oom se lies in, dis nie dinge vir 'n seun nie. Wat ek wou gesê het, jy het meer die sedige aard van jou moeder, en jy moet haar waardig bly. En nou daardie gedoente van vanmore, die dol hardlopery, en die skoppery na die blik, en dan daardie skrikskote in die lug, hoe sal ek sê... jy het 'n harde skrik, Jaffie, en dit

voor die esels van Driefontein. Het jy gesien hoe Ribbok gerol het van die lag, en die skoolkinders? Ek kon die dikkopsiekte kry van woede.

‘Ribbok het ook maar noudiedag hardop geskrik, Oom Vaaltyn.’

‘Reg, ou seun,’ - oom Vaaltyn gee Jaffie 'n ordentelike hap op sy nek - maar wie's Ribbok altemits, wat is die hele klomp esels van Driefontein? Het een van hulle 'n mama gehad soos oorlie Nig Mamra? Jou pa was nou wel sommer so, maar dis niks, dis 'n esel se ma wat tel, want 'n ma maak nooit 'n baster nie. En wat is die Driefontein-spul? Basters, almal, sommer hierjy se optelgoed. Kyk hier op my skof. Ja, byt sommer bietjie, noudat jou mond tog daar is, bietjie hoër, nog bietjie hoër, maar byt, kêrel, byt, dis nie perdevel wat ek op my skof het nie... so, sò ja, sò, dis nou genoeg. Wat ek wou gesê het, sien jy die swart kruis wat ek op my skof het? Die een streep loop dáár van my stuitjie af en dood in my maanhaar; en die dwarsstreep lê soos 'n saalband oor my skouerblaaie. Kan jy sien, dis 'n kruis, so duidelik of jy hom met houtskool getrek het. Van houtskool gepraat, ons kan netnou bietjie daar op die ashoop gaan rol, dis goed vir die jeuk.’

‘Wat se kruis is dit, Oom Vaaltyn?’

‘Ha-ha-ha! Verbeel jou, hy vra wat se kruis is dit, die seun van oorlie Mamra, en hy weet dit nie! Dis die kruis van adel, Jaffie, die kruis van my adel. Jy het ook so'n kruis, nie so duidelik nie, dis waar, jou vader... maar dis nie jou skuld nie... as hulle my nie alte vroegtydig... maar laat ons dit nou maar vergeet. Jou moeder was tenminste opreg, met 'n kruis, so suiwer getrek soos jy maar kan kry, dáár van die puntjie van haar pragtige stert af. Ai, sy was 'n vrou honderd! Maar sy is dood voor sy die eer kon hê van die groot dinge wat nog moet gebeur.’

‘Wat se groot dinge moet nog gebeur, Oom Vaaltyn?’

Jaffie staan nou met sy kop onder Oom Vaaltyn se ken, want sy oom kan so lekker vertel uit die voorgeskiedenisse van die esels, veral die esels van hulle geslag.

‘Ek kom nóu daarby. Sê my eers, het jy by een van die Driefonteiners so'n kruis gesien soos die wat ons het, veral myne? Nie? Nou jy sál dit ook nooit sien nie. Dis mos almal

van die ou swart eseltjies, onstigtelike goed - nee, Jaffie, moenie daarheen kyk nie, my seun - en die kruis op hulle skofte is mos dofswart, asof dit 'n fout was wat weer uitgevee is. Dit wás ook 'n fout, want nie een van hulle het reg op 'n kruis nie; dit kom net ons geslagte toe, ons vaallyf-esels. En dit sal die hele wêrels eendag weet, as die groot dag eers daar is, maar ek loop te vinnig vooruit... Kyk, jou oorlie mama en ek, en déur ons - mens kan maar sê deur my ook, want jou mama en ek het tenminste darem saam getrék - déur ons het jy ook die adelkruis van die vaallyf-esels. Dis 'n ereteken wat ons geslagte oorgehou het uit die jaar ginter. Ons het dit gekry in 'n baie vèr land, og, baie verder as die plaas waar ons noudiedag die sak broodmielies gaan haal het. En jy sal onthou, ons was toé al nat van die sweet. As ons nou nóg 'n maal so vèr gery het, tot ons wáternat was van die sweet, dan, kan jy maar sê, sou ons nog nie eers oor die eerste bult na daardie vèr land-toe gewees het nie. Dis sommer baie vèr. Nou goed, van daardie vèr land kom ons famielie. Rooi Martiens Coertse se dogter, daardie dik Marja, het eendag die naam genoem; maar die mense weet niks en dit weet hulle nog verkeerd. In die vér land het dit gebeur, wat ek nou van praat. Ons ou oergrootjie - haar naam was anders, maar in die taal van daardie land het dit ook beteken Mamra, soos die naam van jou oorlie mama was - in ieder geval, ons ou oergrootjie het 'n vulletjie gehad, sommer nog 'n papperige ou dingetjie, want sy was nog maar 'n paar rusdae oud. Haar vaal haartjies het klammerig gekrul op haar lyfie. 'n Mooi ou dingetjie, en opreg, ook van vaderskant, maar nog sonder 'n kruis; dit kom eers later. Hulle het behoort aan 'n sekere Lewinog, 'n Jood uit daardie vèr land - want die Jode is ook van 'n ou geslag, nes ons vallyf-esels; jy onthou mos die Jood in die dorp, waar ons noudiedag was, ons het nog 'n oop sak mielies in sy agterplaas gekry. - En die Jood Lewinog was hard op ou Oergrootjie, want hy het op haar heen en weer gery na Jerusalem.

Soe! daar het ek nou ingedagte die naam genoem, maar jy is oud genoeg om dit te weet, Jaffie. Net jou mond dig hou voor die Driefonteiners, want hulle sal dink dis 'n dorpie sommer hier-hier oorkant die vaalbosbulte, en dit sal 'n skande wees vir ons geslagte. Die mens wat groot dinge weet,

praat nie. Daarom was jou oorlie mama so stil van natuur. Luister hoe hiehaau so'n raasbek van 'n Ribbok. - Nee, luister maar hier, my seun, dis sommer 'n niks van 'n esel. - Soos ek gesê het, die Jood was hard op ou Oergrootjie, maar sy was 'n esel van geduld, wonderbaarlik, net of sy 'n voorgevoelte gehad het dat dit nog sou gebeur. Dit was die dag 'n groot gewoel in die strate van Jerusalem, nagmaal of soiets, en Lewinog het daarheen gery. Hy het nooit 'n byeenkomste gemis nie. Voor een van die winkels het hy afgeklim en ou Oergrootjie aan 'n paal vasgemaak, nie eers in die koelte van 'n boom nie, sommer so in die warm son. 'n Mens sou sê hy kon haar tog liewers gekniehalter het in die winkel se agterplaas, waar sy hier en daar tussen die sakke nog 'n ietsie kon uitsnuffel. Maar dit sou jammer gewees het, soos jy netnou sal hoor. Die ou lewe is baie ouer as ons esels, en hy weet partykeer baie beter wat goed is vir ons en ons nageslagte. Daarom het Lewinog vir ou Oergrootjie sommer aan die paal vasgemaak, in die bloedige son. En haar dogtertjie het hy langs haar vasgemaak, asof so'n ou melkdingetjie nou alleen die pad sou kies huistoe. Tog snaaks hoe verkeerd 'n ding partykeer moet loop om reg uit te kom!

Maar toe gebeur die groot ding: Uit die poort se kant kom twee vreemde Jode aangestap, sommer gewone Jode, met eenvoudige klere aan, maar met iets aan hulle - dit was nie hulle klere nie - dit was sommer iets, wat gemaak het dat die allerdaagse mense gaan staan en hulle agternakyk. Hulle stap reguit na ou Oergrootjie toe, en hulle begin Mamra losmaak. Die snaakste is, Oergrootjie was nie eers 'n oor se trek bang vir hulle nie, en Mamra ook nie, alhoewel sy nog 'n skrikkerige ou dingetjie was. Die een streel Mamra oor haar rug, terwyl die ander die riem losmaak, en sy hand was lekker sag, soos die lek van jou mama toe jy nog klein was. Toe hulle nog besig is, kom die Jood Lewinog uit die winkel uitgestap. Hy was 'n vername Jood onder die Jode, en kwaai, en almal was bang vir hom. Maar snaaks, hy wat anders so haantjie was met sy karwats, hy vrá díe keer voor hy slaan: ‘Hoekom maak julle my eseltjie los?’ En een van die twee manne sê vir hom: ‘Die Meester het hom nodig.’ Lewinog laat sy hand en sy karwats sak, sodat die mense op die stoep van die winkel verstom staan, want hy was 'n verkeerde man onder die Jode.

Toe hulle vir oorlie Eerste Mamra weglei, het sy nie eers teëgespartel, soos 'n jong eseltjie sal doen as hulle haar wegneem van haar mama nie. En ou Oergrootjie het net met groot oë van dankbaarheid haar kind agternagekyk. Dis snaakse geskiedenisse wat ek nou vir jou vertel, maar dis alles die reinste waarheid, want dit kom uit ou Oergrootjie en oorlie Eerste Mamra se eie monde, en die kruis op jou en my rug is die bewys. Maar ek kom nog daarby... Gee bietjie net zo'n paar kort vinnige happies op my rug, bietjie hoër, harder, àà, sò ja, sò ja, onthou dat ons netnou bietjie in die as gaan rol, die ou vreetplek van klein Martiens Coertse se karwats gee my vandag weer opdraande...

Waar was ek nou weer? Toe hulle vir Mamra weglei het, nog reg. Nouja, hulle het vir Mamra na die groot poort van die stad gelei, want om Jerusalem was 'n hoë soort kraalmuur, soos om ou Rooimartiens se fyntuin, net baie groter en hoër, en die hek van so'n baie groot kraalmuur noem hulle 'n poort.

Daar by die poort het een man, en nog 'n paar manne, en nog baie ander gewone mense gestaan. Maar die een man - dis die Meester wat hulle van gepraat het - daar was iets aan hom, ek weet nie wat nie. Hy het eenvoudige klere aangehad, maar sy gesig was bleek, soos die lig van die maan op 'n hawerland in die winter. En sy oë was groot, en hulle het groter geword, asof hulle die hele wêreld wou inneem. Mamra het dit goed onthou, sy het nog diep in díe oë gekyk, want sy wou weet wat die vreemdeling met haar voorhet. In sy oë het sy die klein kringetjie manne, en haarself, en die groot menigte mense by die poort sien staan, en die lig was warm om hulle lywe. Dis snaakse dinge wat ek vertel, maar as oorlie Eerste Mamra nie dood was nie, kon jy haar self gevra het, en die kruis, nou, jy weet dit al...

Daar voor die poort het dit toe gebeur. Die klein klompie manne het hulle klere uitgetrek, en dit op Mamra gelê, en van die ander mense ook, en dit het 'n mooi bont saalkleed geword, soos die wat klein Martiens vir sy ryperd gebruik as hy gaan kuier. - Ons esels word mos sommer bloots gery; maar dis niks, óns dag kom. - Daar voor die poort het oorlie Eerste Mamra gestaan, sommer 'n jong ou vulletjie, wat nog geen ruiter geken het nie, maar kalm, bedaard, soos

een wat groot dinge voel kom. En toe het die groot ding gekom. Die Meester het op haar geklim, en hy het omtrent nie gewig gehad nie, omtrent, mens kan sê, so lig soos 'n hawerkorreltjie, of 'n strooihalmpie op ou Rooi Martiens se dorsvloer. Al was hy, soos ek gesê het, skraal en tingerig gebou, met net die groot oë, die Meester was tog darem 'n grootman, en oorlie Eerste Mamra was nog maar 'n vulletjie wat nog digby haar mama se uier geleef het. Maar so is dit, net soos ek dit vir jou hier staan en vertel. Oorlie Mamra was so bedaard soos 'n ou ry-esel. - Dink bietjie hoe wild het jy stert-in-die-lug gesit die eerste dag, en ek moet my nou nog vererg as ek dink oor vanmore. - Maar Oorlie Mamra was kalm, en sy het die swaarste en die ligste las in die wêreld ontvang op haar rug. Jy sal nog hoor, waarom ek sê die ligste en die swaarste.

Maar toe breek dit los, wat oorlie Mamra seker nooit vergeet het nie, en wat ons vaallyfesels altyd moet onthou. Die mense, nie die klein klompie manne wat by die Meester gestaan het nie, maar sommer die ander spul wat gekom het om te lag en te spot - die ánder mense dan, pluk hulle pragtige klere af en lê dit in die pad, waar die voete van oorlie Mamra moet loop met die Meester. Ander weer breek takke van die bome af. - Nie die vaalbos wat ons hier het nie, en die kameeldoringbome wat nie vir 'n esel eers 'n behoorlike skuiltetjie gee nie. Ja, staan bietjie so dat ek my kop onder jou bors steek, want die son brand venynig en my ou kop duisel van al die groot dinge, en kernuffel so 'n bietjie met jou tande op my blad langs, díe branderige ou skaafplek. - Maar wat ek wou sê, hulle breek takke van 'n soort boom met breë groen blare - een blaar gee glo al genoeg koelte vir 'n hele paar koppe - en die takke lê hulle ook voor in die pad. Dit moes glo wonderbaarlik gewees het, die groen takke, en die pragtige klere, want die mense wat hulle klere in die pad neergelê het, was party rykes wat gekom het om te lag. Hulle het gekom om te lag en te spot, jy moet dit altijd onthou, as die skoolkinders weer kaskenades uithaal, en veral kalm bly en bedaard, want die een wat bespot word kry sy loon.

Toe oorlie Eerste Mamra voel die Meester sit reg, en die pad is klaar, stap sy met fiyn, vaste treedjies, en met hoefies wat blink in die son, té adret oor die klere en takke. Toe moes jy

die mense gehoor het. Die geskreeu daardie dag, toe ek met Tom Coertze op my rug al die Driefonteiners disnis geloop het in die groot reisies, was niks in vergelyking met wat daar in die poort gebeur het nie, sommer niks. Die mense stroom uit alle kante, en hulle sing soos een man: ‘Hosanna, hosanna, geloof is hy wat kom in die naam van Koning Dawid.’ Van Koning Dawid het ek jou al vertel, en van Saul, die seun van Kis, wat eenkeer sy pa se eseltjies gesoek het; dit was ook eseltjies van ons voorgeslagte, maar nog sonder die kruis.

Sover as die tog gaan, word meer klere en groen takke gelê, en nogal deur van die ryk Jode, en hulle sing net hosanna dat dit dreun. Mens sou sê dat oorlie Eerste Mamra verbouereerd sou geword het, soos jy vanmore, maar nie 'n haartjie van haar mooi regop ore het geroer nie. Dit was of sy en die Meester al jare saam ryding en ruiter is, of sy elke drukkie van sy wil verstaan, en of sy kan voel tot in sy hart. Die mense het gesing en die Meester geprys, maar oorlie Eerste Mamra het geweet die Meester se hart is seer. Daardie dag in Jerusalem, was die Meester se hart seer oor Jerusalem en sy esels en sy mense wat almal verkeerd loop. Daardie hartseer van die Meester oor die wêreld, iemand wat dit eenkeer gevoel het, vergeet dit nooit weer nie, en al sy kinders erf dit, tot daardie laaste dag waarvan ek nog moet praat. Jou oorlie mama het ook partykeer daardie regte soort treurigheid gehad, as sy so staan en dink in die tuig of onder die boom, want sy was nog 'n esel met 'n geaardheid, nie... nee, ek wil nie weer verwyt nie.

Maar een wat die regte soort hartseer geken het, is soos een wat nou weer splinternuut gebore word, heeltemal 'n nuwe esel, mooier, en sterker en geduldiger. Die hartseer laat sy oë oopgaan, hy sien alles wat al was en wat nog moet wees, en een wat alles weet, voel nie meer pyn nie. Pyn is nie-weet-nie - so het die woord uit die mond van oorlie Eerste Mamra tot ons gekom. Dis 'n groot woord; al verstaan ons dit nie, ons moet dit vashou, ons vaallyfesels met die kruis.

Ja, dit moet ek jou nog vertel: Voor 'n groot huis het die Meester afgeklim. Hy was nóg treuriger, of hy wat hy liefhet moet gaan seermaak. Maar voor hy in die huis ingaan, het hy met sy hand oor oorlie Eerste Mamra se skouerblaaie

gestreel, van links na regs, en toe oor haar rug, van voor na agter. En waar sy hand gestreel het, het 'n swart kruis uit die vaal lyfie opgeslaan, té wonderbaarlik. Op daardie oomblik het oorlie Eerste Mamra geweet, dis 'n belofte aan haar en haar geslag. Sy het duidelik in haar hart die woorde gehoor, wat die Meester nie met sy mond gepraat het nie: ‘Hierdie kruis gee ek aan jou en jou nageslag, as 'n teken dat julle sal swaarkry, en as 'n vermaning dat julle die swaar geduldig moet dra, en as 'n belofte dat ek weer sal kom om op een van julle in die nuwe Jerusalem in te ry.’ Dit is die woorde wat die Meester nie gepraat het nie, want praatwoorde is liegwoorde; maar oorlie Eerste Mamra het dit gehoor in haar hart, en sy het dit onthou, en dit is van beslag tot beslag oorvertel net soos ek dit nou vir jou gedaan het. Jou oorlie mama sou dit self vir jou vertel het, as sy nie alte ontydig papies gekry het nie...’

Oom Vaaltyn se storie was uit.

Met hulle koppe bymekaar, en ore wat weerskante weglê van die warmte, het die twee eseltjies nog 'n ruk doodstil gestaan. Oom Vaaltyn het net eenkeer swaar gesug, en Jaffie kon hoor die ou oom van hom het al harde bene gekou - dis ook daarom dat hy soveel dinge weet. Daar was nog baie dinge wat hy wou vra, maar sy ou oom het so indagtig gelyk, dat hy hom nie wou pla nie.

Met weer 'n diep sug het Oom Vaaltyn sy kop opgetel: ‘Ek dink ons kan bietjie ashoop se kant toe staan, Jaffie, my ou lyf is alweer so aan die brand.’ Sonder 'n woord het hy aangestap na die skool se ashoop, en Jaffie het kort op sy stert gevolg.

Op die skool se ashoop het hulle 'n ruk rondgerol, en Oom Vaaltyn het gekreun van die lekker. Hy kon nie genoeg kry nie. Jaffie het toe maar onder 'n maer trassiedoringboom, wat op die ashoop groei, gaan skuil met sy kop.

Toe Oom Vaaltyn vir die soveelste keer omrol, dink Jaffie dis tyd om nou weer verder te vra, want as sy ou Oom eers op 'n ashoop is, kry hy nie end nie.

‘Wat is die nuwe Jerusalem, wat die Meester van gepraat het, Oom Vaaltyn?’

Oom Vaaltyn bring net sy voorlyf half oorent, met sy voorpote uitgestoot, asof hy wil opstaan. Dis 'n oú houding van

sy Oom Vaaltyn daardie, en in daardie houding kan hy partykeer diep dinge vertel. ‘Ja, nou vra jy 'n ding, Jaffie. Die oú esels van ons geslag verskil nogal op daardie punt. Dis alles omdat ons nog nie swaar genoeg gekry het nie, en nog nie geduldig genoeg ly nie; anders sou ons dit met sekerte geweet het. Daar is party wat sê die Meester sal op een van ons oor die wêreld ry tot daar ver, sien jy daar oorkant, waar die bult en die lug bymekaar kom - dit lyk naby maar dis baie ver - en dan sal hy sommer teen die steilte van die blou lug opry na die botterblomvelde. Jy het tog al in die aande gesien hoe die botterblomme blink in die lug. Nou daarheen sal die Meester dan ry, waar dit dwarsdeur die jaar volop botterblomtyd is. En al wat vaallyf-esel is en 'n behoorlike kruis het, sal agternaloop. So sê party esels, maar ék dink hulle is verkeerd.’

‘Hoe sê Oom Vaaltyn dan?’

‘Nee, Jaffie, ek dink die nuwe Jerusalem sal sommer hier wees, maar hy sal net anders wees. Ek dink so gou soos die hosanna weer gehoor word, sal alles verander, net so, vinnig soos, kyk bietjie... net so vinnig soos ek nou van my linkersy op my regtersy gerol het, net so vinnig sal alles verander - a, hoe lekker byt die liewe assies tog in die ou skaafplekke. - En die mure van ou Rooi Martiens se graanskure sal sommer so omval, en die draadheining om sy lusernland sal skeur soos 'n spinnekopdraad tussen die doringbossies. Ons sal daar dwarsdeur loop en dit nie eers voel nie. En daardie boelhond uit wie se bek ek al twee tande geskop het, sal so mak word soos 'n lammetje, al loop ons ook waar. Daar sal nog blindevlieë wees, maar hulle sal nie meer steek nie. En ons sal nog karre trek, en mense op ons rug dra, maar hulle sal so lig word soos die Meester op daardie dag.’

‘En wanneer sal dit gebeur, Oom Vaaltyn?’

‘Wanneer ons deur swaarkry die groot geduld geleer het, wat hulle liefde noem. Dit kan enige tyd gebeur, miskien nog voor ek weer op my linkersy teruggerol het.’

Oom Vaaltyn het omgerol en weer terug, en weer so half op sy hurke gesit en kyk. Maar daar was niks en niemand te sien nie. Toe het hy opgespring en langs sy neef kom staan, met sy kakebeen oor Jaffie se nek. Die ou maer skaduweetjie van die trassiedoringboom het onder hulle voete uitgeskuif, en die

son het warm geword, en die koppe het laer gesak. Jaffie het gedroom van die groot dag wat moet kom... Hy sal versigtig oor die groen takke en klere loop, mooi ekstra egalig sodat die Meester nie skud nie. En hy hoor al in sy ore die gesing en geskreeu van die swetterjoel mense... Dit was of sy Oom Vaaltyn se stem dáár uit die verte kom: ‘Jaffie, Jaffie, die skool is uit, hulle kom ons nou haal.’

Toe klein Martiens uit die bondel kinders na hulle kant toe kom, stap hulle, soos twee geduldige esels, vanself na die karretjie. Hondmak laat Jaffie die tuig oor sy rug gly. Onder die inspan, hoor hy Ous Coertze sê: ‘Martiens, jy onthou pa het gesê ons moet by Driefontein langs ry om daardie speenvark te gaan haal.’ ‘Ja, Ous, ek weet,’ brom Martiens, ‘dit lyk my hulle wil ook Krismis uitvreet en Nuwejaar invreet. Verlede week was dit die kalkoen op Blinkklip, en nou is dit weer die speenvark, en ek wou vanmiddag met Piet hulle gaan kleilatveg het in die vlei.’

Jaffie kyk skuins na sy Oom Vaaltyn, en sy bolip trek eintlik weg van sy tande soos hy lag oor die mense se vreet-praatjes, hulle wat niks weet van die groot ding wat kom nie. Klein Martiens gee hom 'n haal met die karwats oor sy heupe, omdat hy altyd wil byt; maar Jaffie staan doodstil asof daar niks op sy boude gebeur nie.

Van daardie dag af het hy rus gekry vir sy siel, want hy het geweet, eendag is eendag, dan moét dit kom.

De wilde jacht
Door Dr. M. van Blankenstein

Voor de wereld is het een schokkende ervaring; voor het Derde Rijk is het niet meer dan een tusschenspel. Driekwart millioen Joden zijn aan wanhoop ten prooi. Honderdduizenden dreigen om te komen door verhongering, in een staat, die zich op zijn welvaart beroemt. Dezen honderdduizenden ontbraken tot voor weinige dagen, toen hun alles of bijna alles ontnomen werd, niet de middelen om het noodige te koopen. Ook nu nog zouden velen hunner daartoe in staat zijn. Maar zelfs voor hun geld, of voor het geld van weldoeners, worden hun de eerste levensbehoeften geweigerd. De Duitsche winkelier, die dat niet doet uit haat, doet het uit vrees.

Wij zijn daarbij de ontzette en beschaamde toeschouwers. Beschaamd zijn wij, omdat dit alles in onze dagen mogelijk is. Wie onzer zou tien jaar geleden niet met zijn hoofd ervoor borg hebben willen staan, dat dergelijke dingen in Duitschland niet konden gebeuren, als iemand op de haast ondenkbare gedachte zou zijn gekomen de mogelijkheid ervan te opperen? Als men de oude meerderheden in den Rijksdag van de republiek van Weimar twee of drie lustra geleden zou hebben voorspeld, dat deze daden bedreven zouden worden door een regeering, die zich door 99 pct van het Duitsche volk gedragen kon noemen, dan had men, met even veel kans geloof te vinden, de spoedige instorting van het hemelgewelf onder het gewicht der sterren kunnen aankondigen. Dit is een leering voor ons allen: Wij hebben het recht niet meer eenigen loop van zaken in ons eigen midden bij voorbaat onmogelijk te noemen. Niet het lot der Duitsche Joden treft ons meer dan iets anders. Evenveel honderdduizenden in Spanje zijn er, door de schuld van hun landgenooten, niet minder ongelukkig aan toe. In China zijn het tientallen millioenen, die nog vreeselijker lot ondergaan. Wat ons bovenal

pijnigt en met angst en schaamte vervult, is datgene in de menschelijke natuur, waarvan wij nu in het land van de 'dichters en denkers' de manifestatie beleven. Tat twam asi, dat zijt gij, zoo zijt gij, de oude, doordringende vermaning der Indiërs, klinkt er ons uit tegemoet. Niet dat menschen als wij zoo kunnen lijden, is het ontmoedigendste in hetgeen wij nu moeten beseffen. Want wij kunnen hoop koesteren op den duur ieder lijden te overwinnen, als wij zeker ervan zijn dat de menschheid haar strijd tegen het lijden onafgebroken en met steeds verbeterde middelen zal voortzetten. Het waarlijk angstwekkende is, dat menschen als wij, met denzelfden achtergrond van beschaving, en die met denzelfden ernst aan den opbouw van een verbeterde wereld hebben gewerkt, ertoe kunnen vervallen, anderen, weerloozen, al dit leed aan te doen. Wij zien de besmetting zich uitbreiden in verschillende richtingen. Zelfs ons volk blijkt er niet volkomen immuun voor. Hoever de vatbaarheid van den mensch voor dergelijke geestelijke infecties gaat, kunnen wij niet beoordeelen, zoolang wij de uiterste grens niet kennen voor de verspreiding van het euvel. O zeker, de vloedgolf van verontwaardiging en mededoogen, die over de wereld gaat, is een troostrijk verschijnsel. Onze hoop op de menschheid berust echter minder op het goede, waartoe zij in staat is, dan wel op haar vermogen tot uitroeiing van het kwaad. Daarom moeten de gebeurtenissen van dezen tijd ons zoo troosteloos stemmen.

Over den moreelen en pathologischen achtergrond dezer dingen heb ik in vorige beschouwingen herhaaldelijk geschreven. Politiek bezien zijn zij niet minder angstwekkend. De moord op Vom Rath was slechts een voorwendsel, om dingen, die de best ingelichte buitenlandsche correspondenten te Berlijn reeds sedert eenigen tijd hadden voorspeld, tot versnelde uitvoering te brengen. De moord op Vom Rath was een, dezen keer waarlijk door anderen gestichte, brand in het rijksdaggebouw. Tegenover de buitenwereld heeft men reeds lang geen voorwendsels meer noodig. De buitenwereld ontzag men slechts, zoolang men haar vreezen moest: Volksmenners zullen echter te allen tijde rekening houden met de stemming van hun volgelingen. Het Duitsche volk is vermoeid geraakt van de lasten en gemoedsbewegingen, die het

regime het geregeld oplegt. De angst van de kritieke dagen in September, toen het werkelijk oorlogsgevaar duchtte, heeft het in opmerkelijke mate van het nieuwe stelsel, zelfs van Hitler persoonlijk, vervreemd. Het Duitsche volk moet het regime dulden, en was voor een overgroot deel bereid het te dulden. Het geloofde zijn leiders geniaal genoeg, om ieder doel te bereiken zonder oorlogsgevaar. De maatregelen, waarmede Hitler in September er in geslaagd is, het buitenland vrees voor oorlog in te boezemen, wekten echter in niet mindere mate deze zelfde vrees onder zijn Duitschers. In 1914 kon men overal in het Rijk de troepen zien vertrekken, zingende en toegejuicht door de menigte. Ik heb dat toen aangezien, en mij verbaasd over de afwezigheid van besef van komend leed bij vrouwen en meisjes, die de mannen uitgeleide deden. En toen men dit leed reeds lang had leeren kennen, tooide men nog de vertrekkenden met bloemen, als blijk van gewilligheid tot ieder offer. Nu heeft alle waarnemers, vreemdeling en Duitscher, de grafstemming getroffen die gewoonlijk heerschte bij het uittrekken der soldaten. Nu zag men scharen van weenende vrouwen, en somber de hunnen verlatende mannen op de groote Duitsche stations. Ondanks alle terreur in het land, wist haast iedere reiziger die uit Duitschland kwam, te vertellen van uitingen van tegenzin en innerlijk verzet welke hij had opgevangen.

De crisis van September is geëindigd met een overwinning van het regime op zijn buitenlandsche tegenspelers. Maar in het binnenland heeft het een moreel en politiek verlies geleden, dat nog zeer verre van overwonnen is. Een reactie, die men al jaren verwachten mocht, was bij millioenen Duitschers ingetreden.

Moest nu de actie tegen de Joden nieuwe gehechtheid wekken bij de menigte voor zijn leiders? Van een spontane reactie op den aanslag op Vom Rath was geen sprake. De leiders hebben zelf alles op touw gezet. Zij vonden het goed, den dood af te wachten van het slachtoffer. Daardoor verkreeg men tijd van voorbereiding. Maar toen de dood was ingetreden, was men dan ook voor alles gereed. Op eenzelfde nachtelijk uur, over het heele Rijk, volgens nauwkeurig dezelfde instructies, en zonder dat een dorp werd overgeslagen, begon de teistering. Velen gingen over de schreef, door plun-

dering, mishandeling, moord, waar dit niet uitdrukkelijk zoo bevolen was. Maar het volk deed niet mee. Het zag toe, zwijgend, bescheidenlijk morrend zelfs. Het toonde gevoel voor hetgeen er gebeurde. Velen is het te machtig geworden. Zij hebben, op zijn minst met hun vrijheid, voor hun onvoorzichtigheid of gebrek aan zelfbeheersching geboet. Er is geen twijfel aan: Er groeit schaamte en afkeer in het Duitsche volk. Deze gevoelens zijn niet voldoende sterk, en het volk is niet moedig genoeg, om het regime aanleiding te geven tot vrees. Maar de leiders weten, dat het buitenland niet onbekend is gebleven met de verkilling, die in Duitschland tegenover het bewind is ingetreden. Het zou onvoorzichtig zijn, als de wereld verwachtingen daarop bouwde. Een regime echter, dat op demagogie berust, kan deze stemming niet verdragen, moet het uiterste doen haar te doen wijken. Daarom zal Goebbels nu een groote propagandaveldtocht beginnen, en wel tegen de Joden. Hoe afzichtelijk zal het schouwspel zijn, deze kleine, satanische figuur, met zijn satanische eigenaardigheden en zijn groote stem, te zien rondspringen op het lichaam van de ter aarde liggende slachtoffers! Zal de gemoedelijker, beter doorvoede, minder moreel afzichtelijke, maar daarom niet minder wreede kolos Hermann Göring, met al zijn gewicht, aan deze krijgs- en overwinningsdans deelnemen? Als het menschelijk bewustzijn in het Duitsche volk op het oogenblik werkelijk aan het ontwaken is, dan zal deze ‘propagandaveldtocht’ den afkeer slechts nog versterken. Maar Hitler en zijn volgelingen kunnen niet anders. Er is voor hen maar één weg. Geen stap zullen zij teruggaan, wat ook aan verzet op dien weg ontstaan moge.

Amerika heeft zijn ambassadeur uit Berlijn teruggeroepen en tegelijkertijd zijn handelsattaché. Engeland, Frankrijk en Zuid Afrika geven, op één zelfden dag, te kennen, dat zij niet voornemens zijn mandaatgebied aan Duitschland af te staan. Het is alles onmiddellijk gevolg van de algemeene verontwaardiging over de mishandeling, uitplundering, wreede wijze van uitdrijving der Joden. Een oogenblik poogt men te Berlijn te beletten, dat dit tot het Duitsche volk doordringt. Men tracht het zelfs voor te stellen alsof in het buitenland op vele plaatsen instemming wordt betuigd met hetgeen

in Duitschland geschied is en verder geschieden zal. Goebbels spreekt tot 150 buitenlandsche journalisten, die met ontzetting en afschuw alles hebben aangezien, en vertelt hun, bij wijze van hoon, dat niet waar is hetgeen zij met eigen oogen hebben aanschouwd. In de Angelsaksische wereld stijgt de toorn slechts te hooger. Mededoogen met de slachtoffers worstelt om den voorrang met gevoelens van afkeer voor de bedrijvers daarvan.

Duitschland antwoordt daarop, als misleiding mislukt is, met nieuwe dreigementen. Goebbels geeft te verstaan, dat al deze betuigingen het lot der in het Rijk achtergebleven Joden slechts zullen verergeren. Hij kondigt nieuwe maatregelen aan, alsof de juist uitgevaardigde niet reeds wreed genoeg waren. Hitler zwijgt, maar men weet, dat zijn wil dezen keer achter dit alles is, dat de geest van een Julius Streicher hem beheerscht. Engeland en Frankrijk hebben hem weken lang nageloopen met betuigingen van bereidwilligheid tot het sluiten van vriendschap, tot het vervullen van zijn verdere verlangens. En hij heeft, na alles wat hij gewonnen heeft, daarop geantwoord met zijn kwetsende redevoeringen van Weimar en München. Hij heeft, ondanks de vooruitzichten die zich voor hem geopend hadden op het verkrijgen van koloniën, en ondanks zijn verzekering aan Chamberlain, dat hij terwille van de koloniën geen mobilisatie zou bevelen, zijn ongeduld betoond, en gedreigd zich zelf te zullen helpen als men hem te lang zou laten wachten. Zoo sprak hij na al de welwillendheid, ja volgzaamheid, tegenover hem betoond. Nu echter weerstaat men hem, bestraft, ja geeselt men hem met woorden. De straffere houding der Engelsche regeering is te bedenkelijker, omdat zij zoo duidelijk afgedwongen is door de openbare meening. Chamberlain had reeds begrepen zijn zoetsappigheid voor een oogenblik te moeten prijsgeven, vóór eenige tusschentijdsche verkiezingen het stijgen van het verzet tegen zijn beleid hadden aangetoond. Frankrijk is, te midden van zijn ontreddering, voorzichtiger. Zijn pers is zoo moedig als zij kan, het moge dan ook een bedeesde dapperheid zijn.

Hitler is de man niet meer, om voor dit alles terug te wijken. Zooals gezegd, is er voor hem maar één weg: Voorwaarts. Hij zal de vervolging van den verslagen vijand niet opgeven.

Hij mag hem ook niet loslaten. Er zijn ongunstige verschijnselen: De reis van den koning van Roemenië, van den koning van Griekenland, van den regent van Zuid Slavië naar Londen, de bijeenkomst van de chefs der generalen staven der landen van de Balkanentente te Athene. De keuze van Ismet Inönü tot president van de Turksche republiek, ter vervanging van Kemal Atatürk is, ofschoon verwacht, toch teleurstellend voor Berlijn. Polen toont zich zenuwachtig. De tegenstander mag zich niet kunnen herstellen. De druk op Frankrijk, terwijl het politiek en financieel ontwricht is, de druk op Engeland, terwijl het nog niet gereed is, het trotseeren van Amerika terwijl Japan weer driester optreedt, dat mag nu alles niet worden gestaakt.

Weldra zullen nieuwe 'verrassingen' volgen. Zullen zij Dantzig, Memel, heel Litauen of de Oekraïensche volken betreffen? Intusschen leven de Duitsche katholieken in groote vrees. Reeds zijn zij beducht voor het lot van hun kerken, zoeken zij bij voorbaat toevlucht in geestelijke instituten in het buitenland voor hun priesters, die in verdrukking zouden geraken. Het is niet enkel paniek. De campagne tegen hen krijgt een dreigend karakter. En het regime heeft nooit minder gehouden dan het heeft aangekondigd. Maar toch moet men er wel rekening mee houden, dat de overmoed de dragers van het regime nu heel boud doet spreken. Hoort men niet reeds aanduidingen, dat de herovering van Triëst op de Italianen wel eens een der eerste groote doeleinden zijn kon? Zelfs te Berlijn wordt niet alle brij zoo heet gegeten als zij te vuur stond. De redeneering echter, dat Hitler zich wel zal wachten, de katholieke Kerk al te ruw aan te pakken, zal niemand meer kunnen gerust stellen. Aan de beurt komt zij, als het regime tijd van leven heeft. De vraag is slechts: Wanneer.

De Joodsche aangelegenheid was als een interludium bedoeld. Misschien gebeurt nu, door het élan, dat de actie door den moord te Parijs gekregen had, meer dan voor éénmaal was beraamd. Tusschen Hitler's groote, politieke acties lag steeds een tusschenspel van verscherpte Jodenvervolging. Het is zeer wel mogelijk, dat de Joden nog eenige keeren hadden moeten dienst doen om een pauze tusschen twee bedrijven op

onderhoudende en nuttige wijze te vullen. Nu echter kan het zijn, dat dit tusschenspel uit zijn omlijsting gegroeid is, en een beteekenis heeft gekregen, die buiten de bedoeling viel. Het is niet meer een binnenlandsche actie, ter afwisseling op een buitenlandsche actie. Het is met buitenlandsche acties verward geraakt. Daarvan heeft de houding der Angelsaksen in het bijzonder getuigd. Hitler was reeds niet tevreden met de toeschietelijkheid der westelijke mogendheden inzake de koloniën, toen zij nog bereid schenen hem ver te zullen tegemoetkomen. Daarom meende hij dreigementen te moeten uiten. Nu hebben zij hem, zonder dat hij om een antwoord vroeg, een krachtige weigering doen hooren. Dat verdraagt Hitler niet. Tegenwerking, verzet doen hem alle zelfbeheersching verliezen. Wie in September zijn redevoering in het Sportpaleis te Berlijn heeft aangehoord, kan weten hoe ver zijn prikkelbaarheid tegenover tegenstanders gaat. Het plan van Schuschnigg, een plebisciet te houden in Oostenrijk, bracht hem ertoe zijn plannen om te keeren, en de inlijving van Oostenrijk te laten voorafgaan aan de inlijving van Sudetenland, ofschoon hij Schuschnigg veilig zijn plebisciet had kunnen laten houden. Want wie in de wereld is nog te overtuigen van de waarde van een plebisciet buiten eenige landen in Europa? Het ware voor de Duitsche propaganda waarlijk geen moeilijke taak geweest, een gunstig resultaat voor Schuschnigg alle beteekenis te ontnemen, vooral na de bepalingen, welke Schuschnigg gemaakt had voor het recht op deelneming. Hitler wilde zelfs eerst niets liever, dan de onmiddellijke inlijving van Oostenrijk overbodig maken. Maar de prikkel, welke Schuschnigg's balsturigheid voor hem vormde, was hem te machtig. Hij wijzigde er zijn zorgvuldig beraamde plannen voor.

Zoo heeft het op 21 Mei 1938 gebeurde de actie tegen Tsjechoslowakije eerst misschien opgehouden, maar daarna ook weer versneld. Toen men Hitler een keer tot terugwijken genoopt had, had hij geen rust meer het lang daarbij te laten. Nadat dit was geschied, moest hij toonen zich geen tegenstand te laten welgevallen.

Men zal goed doen zich dat te herinneren. Dat hem overdracht van mandaten uitdrukkelijk is geweigerd, nadat hij reeds zijn ongeduld inzake de regeling van de koloniale

kwestie had te kennen gegeven, kan zeer goed tengevolge hebben, dat hij nu deze kwestie, vroeger dan alle andere kwesties welke te voren misschien den voorrang bezeten hebben, geregeld zal willen zien. Het ligt geheel in zijn aard, te forceeren wat men hem onthouden wilde. Er is nu geen militaire invloed meer, die hem van onbedachtzame daden kan terughouden. Militaire bedachtzaamheid is in het Derde Rijk, door de aarzelende politiek van Frankrijk en Engeland, reeds zoo vaak in het ongelijk gesteld, dat zij bij Hitler eindelijk alle gezag verloren heeft. Bij den intocht te Reichenberg in October, heeft hij dat verscheidene generaals in zeer onvriendelijke bewoordingen onder het oog gebracht.

Zijn de drie verklaringen tegen het afstaan van mandaatgebied aan Duitschland, die evenmin op gelijktijdige spontaneïteit kunnen berusten als de pogroms in het Derde Rijk, een gevolg van de door die pogroms gewekte verontwaardiging, dan verliest de jongste Jodenvervolging haar karakter van tusschenspel en kan zij zeer wel tot voorspel worden van de groote tragedie, waarin niet enkel over het lot van het Derde Rijk, maar over dat van de heele wereld zal worden beslist. Dat een of andere ontknooping van de machtige tegenstelling, die thans vrede en veiligheid voor de nog ongeteisterde menschheid tot uiterst onzekere dingen maakt, niet lang meer op zich kan laten wachten, scheen bij voorbaat waarschijnlijk. De noodlottige loop van zaken heeft in deze weken zeker nieuwe drijfkracht verkregen.

Wij zien Berlijn steeds meer de bezinning verliezen. Geen succes heeft Hitler rustiger kunnen stemmen, zijn verbittering tegenover de wereld kunnen verzachten. Op het bedenkelijke van dit verschijnsel, met zijn tragischen achtergrond, heb ik vroeger al gewezen. Zijn daemon drijft hem voort, en kleine duiveltjes springen, met aanmoedigende kreten en buitelingen om hem heen. Het is een ‘wilde jacht’ in nieuwen vorm, die langs het donkere Europeesche zwerk raast, een wilde jacht te sterk voor eenige bezwering. Het tempo wordt woester en woester, er is geen stuiten meer aan. Een oogenblik schenen Chamberlain en Daladier, met stukken koloniaal gebied, of met koloniale concessies van nog minder bevredigenden aard, de wilde jacht op hun platje van vreed-

zaamheid te willen lokken alsof het een vlucht duiven was. Plotseling schijnt zich de ware aard van het verschijnsel - voor een oogenblik misschien - aan hen te hebben geopenbaard. De Engelsche regeering laat verklaren, dat na de jongste wandaden der Duitschers tegenover de Joden met hen voorloopig niet kan onderhandeld worden. Het is, zooals reeds betoogd, moeilijk, zich een ander gevolg daarvan voor te stellen dan een nog gevaarlijker razen van het angstwekkende cortège. Op de verklaringen der drie regeeringen kan eenig antwoord, in den vorm van een daad, niet uitblijven. Nog kennen wij geen daad, maar misschien is zij reeds in voorbereiding, om op een kwaden Zaterdag de wereld te overrompelen. Men zou alles vergeten moeten zijn, wat in de laatste jaren, en vooral in het laatste jaar is geschied, om iets anders te verwachten dan een nieuwe uitbarsting van een geprikkeldheid, die het gevaarlijkste instrument ter wereld, de gewapende Duitsche natie, ter beschikking heeft, om zich te uiten.

Het Derde Rijk is, door een blijkbaar onvermijdelijken loop der dingen, in een tempo gekomen, waarbij het zich zelf of de overige wereld, ja, misschien beiden, moet doodloopen.

Intusschen zal men goed doen aan de innerlijke spanningen in het Duitsche Rijk alle aandacht te wijden. Die spanningen zullen stijgen met de vastberadenheid, die de buitenwereld tegenover de aspiraties van Duitschland aan den dag legt. Het regime heeft nu zoo groote verwachtingen gewekt, dat het moeilijk anders nog kan dan teleurstellen. De oeconomische verovering van den Balkan staat niet zoo vast, als men te Berlijn wel eens gemeend heeft. De reis van Ciano naar Londen zal daar bezorgdheid wekken. Men kent er te goed de zwakheid van zijn persoon, waarvan men zelf zoo goed partij heeft weten te trekken. Londen is een suggestieve plaats, niet enkel voor moderne Balkankoningen, voor wie Parijs voor het overige niet meer de bekoring heeft, die het voor hun voorgangers had. Italië, dat in zijn betrekkingen tot Duitschland nederlaag na nederlaag geleden heeft, moet zich, na het falen van zijn plan van een Poolsch-Hongaarsche grens, zeer in het nauw gedrongen voelen. Als Londen den Italiaan eens leerlingen voor zou houden? Men heeft in

Duitschland, 1915 gedachtig, niet genoeg vertrouwen in het materiaal van de spil Rome-Berlijn, om aan de onverbuigbaarheid ervan te gelooven. Het Duitsche volk is niet gerust, en ziet vooral ook nog geen verbetering van zijn levensomstandigheden. Het heeft den schrik gehad van de mobilisatie van de Engelsche vloot. Thans ziet het een nieuwe verstijving van de houding van Chamberlain, hoort het voor het eerst weer een barsch geluid uit Engeland. Hitler zelf heeft de zijnen voorgehouden, welk gevaar voor oorlog ontstaan zou als zij, die in de oogen van het Duitsche volk nu voortdurend terrein winnen, met de regeering in Groot Brittanje zouden worden belast.

Men moge dan getracht hebben, de uitwerking van de pogroms in de buitenwereld te verheimelijken, het Duitsche volk kon die reeds vermoeden, afgaande op eigen gevoelens van afkeer. En de slag van het terugroepen van den Amerikaanschen ambassadeur moest voor het Duitsche publiek te harder aankomen, naarmate het er te minder op voorbereid was door zijn pers.

En de Duitscher weet nu: Zijn eigen regeering zal niet afwijken van zijn weg van afdreiging. Hij beseft nu tenvolle het pathologische in het regime, dat zijn kracht vormt, maar tegelijkertijd de oorzaak van een onvermijdelijk einde moet worden. En hij weet, dat hij de zware en waarschijnlijk bloedige lasten van dit einde te dragen zal hebben. Hij gelooft niet meer in vrede met de wereld, omdat hij weet dat het begrip vrede met den aard van zijn leiders onvereenigbaar is. Naast de millioenen in Duitschland, die in September met angst en vreezen een oorlog tegemoet zagen, waren er honderdduizenden, die er naar reikhalsden, omdat zij daarvan een snelle bevrijding verwachtten uit de ondragelijke beklemming.

Talloozen in Duitschland hopen, met andere hoop dan hun regeerders, en talloozen vreezen met andere vrees. Het leger der duchtende katholieken is zeer versterkt met de ‘aanwinst’ van Oostenrijk. Zij, die bereid zijn voor hun geloof te strijden kunnen geen vrede meer vinden met het regime. Zij zijn onmiddellijker zijn vijanden dan allen, die in de buitenwereld gevaar duchten van het Derde Rijk.

Het tempo van de wilde jacht is op weg de eenheid van het Duitsche Rijk, waarvoor het regime zooveel goeds en zooveel kwaads heeft gedaan, uiteen te rukken. Wat al echter zal in den ondergang worden meegesleept?

Verzen
Door Johan de Molenaar

De dichter en de vrouw

(Anth. Donker:
‘Hij is een diep noodlottige natuur:
‘verzen schrijven ten koste van andren)

I

‘Als was ben ik in Uwe handen;
gij kunt mij kneden naar 't U lust’,
sprak zij tot hem, die alle landen
en zeeën kende, iedre kust
bevaren had - omdat hij dichter was.

‘Er zijn geen woorden, die Uw mond spreekt,
die mij niet dringen in het hart,
zóó diep... Alsof het uit een wond leekt
vloeit alle leven uit dat hart.
Zóó ben 'k voor U: doorzichtiger dan glas.’

‘Ook ik kan zonder U niet wezen’,
sprak hij, die, wijl hij angstig zocht
naar rijmen, kostbaar, uitgelezen,
haar heeft verraden en verkocht,
ondanks zichzelf - omdat hij dichter was.

II

‘Waar was ik toen Uw stem mij riep?
Ik weet het niet: ik sliep, ik sliep,
zóó diep...
- en weet nu pas
hoe zalig 't was
te slapen, niet te weten.
Hoe leer ik ooit vergeten
te zijn een weggesmeten
leeggedronken glas?
- Ik hoor
aldoor
Uw stem die riep...
O dat ik sliep
heel diep
in 't gras.’

Sarabande

Veel blanker dan het blank ivoor
het wonder van Uw ranke handen.
Mijn hart gaat in 't geheim teloor
der statigteedre sarabande.

Bach schreef dit eenmaal voor zijn vrouw
en soms, in slapelooze nachten
aan 't clavichord, speelde hij 't nauw-
lijks hoorbaar als een stoet gedachten.

Zij, Anna Magdalena Bach,
die om Sebastiaan's spel moest schreien;
die vlakbij in een hemel zag,
waar englen zingend zich vermeien.

'k Heb eens het manuscript aanschouwd
van kloeke, eerlijk ronde noten:
een vorm, ook voor het oog gebouwd.
Mijn hand hield bevend 't blad omsloten.

- Speel voort, dat onvolprezen lied,
dat eeuwen na ons nog zal klinken.
Mijn oor dat hoort, mijn oog dat ziet,
willen die eeuwigheden drinken!

En toen: Uw zachte blik gericht
op mij;
en ik, zooals een schip dat zwicht
ter lij,

ik wankelde in dien hemelglans...
Mij heugt
slechts: wankling die vergleed in dans
van vreugd.

En nu: voorgoed Uw wakend oog
op mij
in dit ontzweven zalighoog
en vrij.

De zelfmoordenaar

Dat ik voorgoed ben heengegaan
niemand, zelfs jou niet, gaat het aan.

Ik wil niet meer voor harlekijn
of heilige versleten zijn.

Wij gingen eenmaal, hand in hand,
een droom... Elk in een ander land

zijn wij ontwaakt. Géén mooglijkheid
om van dien vloek te zijn bevrijd

dan deze zelfgewilde vlucht
uit een verstikkend lauwe lucht.

Sneeuwliedje

O, ijle sneeuw van kleine vlokken
uiteengedreven op den wind
die, langs mijn raam voorbijgetrokken,
zijn ongeweten doelen vindt,
geluideloos, melancholiek...

Gedachten, door mijn brein getrokken
en meegenomen op den wind
van welken Adem, lijk die vlokken,
en welke verten toegezind? -
onzeggelijk, gelijk muziek...

En dit gedichtje, opgetrokken
als een miniatuurbouw, - als een kind
een kleine toren maakt van blokken -
ik geef het prijs aan sneeuw en wind,
geluideloos, melancholiek...

Herfst

De herfst is schoon met rood en geel
van welkend loover en met mist
vanmorgen in het scheemrig bosch.
Een vochtig luwe wind waait heel
de tintelende druppenrist
van dauw met zachte vlagen los.

Dan toovert bleekgoud zonnelicht
een ijl en grillig vlottend spel
van glans en schaduw over 't mos.
- Zoo glimlacht eens mijn oud gezicht,
gerimpeld en verweerd van vel,
zich van de wereld en zichzelve los.

Frans Hemsterhuis[1)]
De filosoof van de ziel
Door Jan Romein

Bij de zeventiende eeuw denkt men aan het drama, bij de achttiende aan de roman of zelfs, wanneer men uitsluitend die eeuw in Nederland bedoelt, aan de novelle. Of wil men een andere vergelijking, die hetzelfde verschil symboliseert: bij de gedachte aan de zeventiende eeuw te onzent ziet men een schilderij voor zich met vaste omtrekken en duidelijke kleurvlakken als een Vermeer of De Hoogh, terwijl de achttiende zich voordoet als een pastel of aquarel met vage contouren en meer tint dan kleur. En tenslotte kan men dezelfde tegenstelling ook nog begrijpen als een tussen genie en talent, eigen en afgeleid, mits men zich bewust blijft, dat het bij alle drie vergelijkingen slechts om symbool en benadering gaat, en zij derhalve als verklaring van het nog slechts geconstateerde onderscheid niet de minste waarde hebben.

Naar deze verklaring zelf van het opmerkelijke en nochtans door niemand geloochende verschijnsel, dat de Nederlandse cultuur sinds het derde kwart der zeventiende eeuw haar evenmin door iemand betwijfelde grootheid van daarvoor verloor, dat zoals wij het uitdrukten, het drama tot novelle, het schilderij tot pastel, het genie tot talent werd, is veel gezocht. De ene meent haar gevonden te hebben in de economisch-sociale veranderingen, die de regerende regent tot patriciër, de handelende koopman tot rentenier maakte. En voorzeker is dit losraken van de regentenstand in de achttiende eeuw van de reële functies, die hem in de zeventiende in zo nauw contact met de werkelijkheid gebracht en gehouden hadden, één van de sleutels tot het begrip van onzen filosoof. Want hij moge dan al zelf uit een academisch milieu

1) Een van de acht portretten van grote Nederlanders in het volgend voorjaar als ‘Erflaters van onze Beschaving III’ bij Querido's Uitgeversmaatschappij te verschijnen.

zijn gesproten, door zijn beroep en maatschappelijke positie heeft hij toch deel uitgemaakt van de kring van dit nieuwe soort regenten, wier van de noodzaak van dagelijkse arbeid ontslagen bestaan hun tijd genoeg, ja al te veel tijd tot zelfbespiegeling liet. In de tuinen hunner buitens ligt de bron van Hemsterhuis' individualistische filosofie verborgen. De tweede zoekt de oorzaak van de verandering, die ons hier bezighoudt, in de verfransing onzer cultuur, die het eigene verstikte. Ook hij zou zich op Hemsterhuis kunnen beroepen. Deze Hollander van Friese afkomst schreef nooit anders dan Frans. En al kwamen zijn denkbeelden, voorzover ze niet op de Grieken teruggingen, dan in hoofdzaak hem niet uit het Zuiden, maar uit het Westen, uit Engeland, aangewaaid, van Hollandse bodem zijn zij in elk geval niet. De derde denkt aan het veld winnen en tenslotte overheersen van een zowel mystisch-ascetische als nuchter-rationalistische stroming, die beide de volbloedige en daadzwangere cultuur onzer zeventiende eeuw ondermijnd zouden hebben. En ook hier dient Hemsterhuis' naam genoemd, maar dan als één van hen, die zonder het rationalisme als zodanig te verloochenen, door de beklemtoning van het gevoel het van zijn nuchterheid ontdeden. Maar hoezeer er iets waars in al deze en met name in de eerst genoemde pogingen moge schuilen, het blijven pogingen en er blijft bij de tegenwoordige stand der geschiedwetenschap in dit en al dergelijke problemen een voorlopig onverklaarbare rest, die maakt, dat we niet met zekerheid kunnen zeggen, waarom op een Sweelinck - niets, op een De Groot een Noodt, op een Coen een Carpentier, op een De Geer een Hope, op een Vondel een Van der Goes, op een Rembrandt een De Lairesse, op een de Ruyter een Zoutman, op een De Witt een Van Slingelandt, op een Christiaan Huygens een Boerhaave, op een Spinoza een Hemsterhuis moest volgen.

Doch hoe ook de verklaring zij, het feit zelf dat in de achttiende eeuw tweede-rangsfiguren de plaatsen innemen van de eerste-rangsfiguren uit de zeventiende, is, zoals gezegd, onloochenbaar. In overeenstemming daarmee hebben wij in ons tweede deel voor de inzet van de portretten der zeventiende-eeuwers de dramatische toon gevonden, die bij het onderwerp paste, terwijl in dit derde deel, bij een Hemster-

huis of wie der achttiende-eeuwers ook, even onwillekeurig, het begin, dat ons invalt, telkens het slechts beschrijvende ‘Hij werd geboren daar-en-daar en dan-en-dan’ is. Hemsterhuis werd geboren te Franeker op de 27ste December van het jaar 1721. En toch: wanneer wij het bericht van zijn geboorte lezen, zoals hij het zelf aan zijn vriendin prinses Gallitzin verteld heeft, dan treft ons ineens een toon, die we in de zeventiende eeuw niet gehoord hebben en die er ons opmerkzaam op maakt, dat het hier toch niet louter om ‘verval’, om iets negatiefs dus, maar veeleer om iets anders schijnt te gaan, om iets positiefs, dat misschien ook, wie weet, een winst betekent. ‘Je naquis’, schreef Hemsterhuis, die zich zijn leven lang en in al zijn geschriften van het Frans bediend heeft, alsof hij geen Nederlands verstond, ‘je naquis à Franeker, petite ville de la Frise ou plutôt (suivant le dictionnaire de M. Ekhardt) grande et belle ville de la Frise, dont les édifices et les palais sont superbes. J'y naquis donc le 27 décembre 1721, entre dix et onze heures du matin, dans une chambre assez grande qui donne sur le nord et a vue sur un grand jardin agréable, qui peut se souvenir encore, s'il veut, des premiers soupirs de mes amours et de ma philosophie. Je fus vingt-quatre heures sans savoir téter; je ne sais si c'était par caprice, ou si alors déjà l'inclinaison de l'axe de cette terre me déplaisait. Vrai est-il qu'on devait me faire une opération à la langue, pour me l'apprendre. Je crois qu'il y a peu d'exemples d'un animal né bête jusque là. Je reçus le 1er janvier 1722 le nom de Franciscus prononcé en latin. Le baptême me fut administré par un curé nommé M. Saagmans. Ce jour je fis semblant de ne pas le remarquer. Mais depuis je l'ai connu; il bredouillait terriblement dans ses sermons, mais, d'ailleurs homme très-sensé, savant et sage...’

Deze verregaande belangstelling voor het eigen ‘ik’: het uur van de geboorte (voor de horoscoop!), het veronderstelde meeleven van de natuur, voor het eigen bewustzijn getemperd door relativering en zelfironie, ziedaar de meest eigen vondst van de achttiende eeuw. Want men houde dit niet voor ijdelheid. IJdele mensen zijn er altijd geweest, maar heel het leven van dezen man, die toegang had tot alle salons, doch er maar zelden een bezocht, wiens hele oeuvre zich in

drie kleine deeltjes liet herdrukken en die van zijn denkbeelden misschien zelfs niets op schrift gesteld zou hebben, indien anderen er hem niet voortdurend toe hadden aangezet, bewijst, dat hij tot dezulken niet behoorde. Geen ijdelheid, die van alle tijden is, veeleer het omgekeerde kenmerkt hem, een zekere schuchterheid, noem het weemoed of weekheid, die typerend is voor de achttiende eeuw, niet alleen ten onzent. Het blijkt, mèt de zelfbelangstelling, uit het relaas van zijn geboorte: de zuchten van zijn liefden en zijn filosofie, door den bijna 70-jarige - de brief dateert waarschijnlijk uit 1787 - naar zijn eerste uren verplaatst, het onvermogen om te zuigen, door hem zelf, half in scherts, maar misschien toch ook met een dieper psychologisch inzicht dan hij zelf wist, als onwil tot het leven verklaard. Die 'halfheid' blijkt duidelijker nog uit dit leven, zoals het zich ontwikkelde, en het duidelijkst blijkt het uit zijn gedachten, want wat, naar het woord van Carlyle, in het algemeen geldt, te weten, dat al wat de mensheid heeft gedaan, gedacht, verworven, dat al wat zij geweest is, als door toverkunst ligt vastgelegd in boeken, dat geldt in het bijzonder voor een figuur als Hemsterhuis, waaraan wij zonder zijn geschriften geen andere herinnering zouden hebben behouden dan die van een nauwgezet, maar middelmatig ambtenaar. Niet uit doen, doch uit denken of misschien beter nog, want 'denken' klinkt nog te actief: uit beschouwing is dit leven opgebouwd. Meer dan dat hij leefde, werd Hemsterhuis geleefd.

Door zijn passiviteit vooral verschilt hij zowel van de grote zeventiende- als van de grote negentiende-eeuwers. Verschilt: tot zijn nadeel? De oppervlakkige beschouwer zal op die vraag ongetwijfeld bevestigend antwoorden en de achttiende-eeuwer in het algemeen kleiner zien dan zijn voorganger uit de zeventiende en zijn opvolger uit de negentiende eeuw. En zonder twijfel heeft de toestand van Staat en maatschappij in Nederland in de ruim honderd jaar tussen de vrede van Utrecht in 1713 en de wederopleving van het nationaal besef sinds de scheiding van België omstreeks 1840 in het algemeen het genie tot talent en het talent tot middelmatigheid gedoemd, maar men mag de gedempte toon, die een gevolg van de omstandigheden was, toch niet verwarren met onbelangrijkheid van de figuren als zodanig. Een om-

gewoelde bodem is week, maar vruchtbaar. Zo was ook de achttiende eeuw ten onzent week, maar vruchtbaar.

Waarom echter verdere voorafspraak? Volgen wij de kabbelende stroom van dit kalme leven langs zijn vlakke oevers en het zal vanzelf blijken, wat wij met die schuchterheid, die weemoed en weekheid, met die levensonwil, maar ook met die vruchtbaarheid bedoelen, die zo typerend zijn voor Hemsterhuis en zijn tijd.

De boorling, bij wiens geboorte en eerste levensindrukken wij als het ware tegenwoordig zijn geweest, had, ondanks zijn ironisch zelfbeklag, van buitenaf gezien alle voorwaarden om in het leven te slagen. Zijn vader, Tiberius Hemsterhuis, wiens tweede zoon hij was, was van een niet onaanzienlijke Friese familie en zelf een man van enig belang. In 1685 geboren, was hij al zeer jong, in 1704 n.l., professor in de wijsbegeerte en wiskunde geworden aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, vanwaar hij in 1717 naar Franeker geroepen werd om er aan de Hogeschool aldaar Grieks te doceren, een betrekking, die hij in 1740 voor de overeenkomstige aan de Leidse Universiteit verruilde. Van zijn moeder, Cornelia Maria de Wilde, waarmee zijn vader kort voor zijn vertrek naar Franeker getrouwd was, heeft Hemsterhuis ons niets anders overgeleverd dan de toevallige vermelding, dat zij hem en zijn broer als kinderen vaak voorlas. De vader, over wien hij herhaaldelijk spreekt, was dus de centrale figuur. Te centraal? Misschien mogen wij dat opmaken uit de grote afkeer, die de jonge Hemsterhuis tot zijn twintigste jaar zegt van beroemde mannen gehad te hebben, waartoe hij ongetwijfeld ook zijn vader gerekend moet hebben. Maar de druk, die een begaafde vader zo vaak zonder het te weten of te willen op een veelbelovenden zoon uitoefent, is in dit geval noch den vader noch den zoon blijkbaar bewust geweest. Hemsterhuis, die zichzelf van meet af aan als een oorspronkelijk mens beschouwd heeft, prees integendeel later in zijn vader, dat deze hem altijd vrijgelaten en zijn zelfstandig denken aangekweekt had. Of de wil hier althans niet enigermate in de plaats der werkelijkheid getreden is? Het is moeilijk meer uit te maken, maar zeker is, dat onze filosoof, ondanks al zijn gevoeligheid voor de romantische tijdsstromingen, nooit zijn klassieke opvoeding heeft kunnen of zelfs maar

willen verloochenen en dat hij die opvoeding in de eerste plaats van zijn vader had. En even zo moeten wij zijn verering voor de wis- en met name voor de meetkunde, die tweede pijler, naast het klassicisme, van de Nederlandse beschaving in de zeventiende en achttiende eeuw, aan de invloed van zijn vader toeschrijven. Zij bleef hem, ondanks zijn irrationalisme, 'la Reine des Sciences', of naar zijn eigen aardig beeld: de vleugelman, die de troep der wetenschappen leidt. Dat dit niet louter abstracte verering was, bewijst het feit, dat hij nog een tijdlang, omstreeks het midden der eeuw, het beroep van ingenieur heeft uitgeoefend. Zijn eerste geschrift ten slotte, de Lettre sur une pierre antique van 1762, doch pas na zijn dood gepubliceerd, symboliseert als het ware heel de vaderlijke en vaderlandse sfeer dier dagen: de penningkabinetten met hun Griekse en Romeinse medailles, gemmen en munten, en de filologische acribie, waarmee zij werden verzameld, geordend en beschreven. Hemsterhuis' liefde ervoor gaat op prille jeugdindrukken terug, en zijn eigen rijke verzameling, die hij zijn leven lang ondanks zijn latere psychologische belangstelling bleef koesteren, toont overtuigend aan, hoe onuitwisbaar zij waren. Ja, men kan zelfs zeggen, dat het bijzondere van Hemsterhuis juist bestaat in de verbinding van deze klassiek-rationalistisch-filologische cultuur op humanistische grondslag met een totalitair gedachte, irrationalistisch beleefde en psychologisch georiënteerde prae-romantiek van eigen vinding. De vorm zijner voornaamste geschriften, de platonische dialoog, een oorspronkelijke imitatie, waarin ten onzent niemand hem is vóórgegaan en niemand hem gevolgd heeft, is de denkbaar zuiverste uitdrukking dier eigenaardige vermenging.

Toch was noch dit vaderbeeld, noch de omgang in zijn jeugd te Franeker en Leiden met wetenschapsmannen als Camper, Valckenaer en Ruhnkenius sterk genoeg om hem ook het beroep van geleerde te doen kiezen. Na, in 1755, eenmaal op de voordracht voor professor in de filosofie in zijn geboortestad gestaan te hebben, maar niet benoemd te zijn, zag hij er voorgoed van af, te dingen naar een post, die hem gepast zou hebben. Hij nam in plaats daarvan op het einde van dat jaar een betrekking aan, die veeleer niet in overeenstemming met zijn aard was. Hij werd commies bij de Raad van State, een

functie, belangrijker weliswaar dan de naam ons nu zou doen vermoeden, maar ondergeschikt toch en waarin hij onmogelijk tot zijn recht kon komen. Hij vervulde haar nochtans met voorbeeldige plichtsbetrachting, zodat hij in 1769 zelfs eerste commies werd, maar maakte zich echter er weer van vrij, zodra hij daartoe in 1780 de kans schoon zag. Doch ook dan weer niet helemaal: hij behield zijn jaarwedde, hield zich in ruil daarvoor ter beschikking en heeft in die voor zijn weifelende geest zo typerende positie ook nog menige opdracht uitgevoerd.

Een aardige anecdote getuigt er nog van, dat het hem niet steeds gelukt is, zijn gedachten bij dit routine-werk te houden. Toen hij eens aan de Raad rapport moest uitbrengen over een zaak, die zich te Lekkerkerk had afgespeeld, las hij werktuiglijk Luilekkerland, totdat een algemeen gelach hem zijn verlezing deed bemerken. Hij kan er zich mee getroost hebben, dat ook Montesquieu, die soortgelijk werk te doen had, er zich niet voor schaamde, verstrooid te zijn. Belangrijker dan deze anecdote zijn evenwel een tweetal beschouwingen van hem, die onmiddellijk met zijn beroepsarbeid verband houden, maar die aantonen, hoe weinig hij er innerlijk mee verbonden was en tevens, wat wij bedoelden, toen wij van het weke, maar vruchtbare van zijn geest spraken. De eerste beschouwing, ons door Boulan in de inleiding tot zijn uitgaaf van Hemsterhuis' A l e x i s o u d u M i l i t a i r e uitvoerig meegedeeld, betreft zijn reactie op het juridische gedeelte van zijn functie. Hij moest n.l. de beklaagden verhoren in voor de Raad gevoerde strafprocessen. Hij had daarbij niet alleen de gewoonte om den procureur tegen te spreken ‘die betaald werd om streng te zijn en misdaden te ontdekken zocht, zoals een ander de steen der wijzen’, maar uitte zich in een particuliere brief nog veel krasser. ‘Le criminel’, schreef hij ‘est toujours dans la réalité beaucoups moins coupable qu'on veut le lui faire croire, et un peu moins même qu'il ne se l'imagine lui-même’. En verderop: ‘Ce qui est certain, c'est que celui qui a inventé le mot et l'idée de punir parmi les hommes, est proprement un sot; car un être quelconque n'a que la faculté et le droit de se punir soi-même, et aucun être n'a la faculté requise ni le droit de punir ses pairs, ni même des êtres d'une classe beaucoup inférieure faute de

cette intuition absolue qui tient à la Toute présence de Dieu'. Een paar dagen later kwam hij op hetzelfde thema, dat hem blijkbaar niet los liet, terug en drong daarbij nog dieper in zijn veroordeling van het geldende strafrecht. Hij stelde nu niet meer in het algemeen de onredelijkheid ervan vast, maar onthulde het klassekarakter ervan, tientallen jaren voor er zo iets als een marxistische maatschappij-beschouwing zou bestaan, geleid enkel door eerlijk ontlede ervaring, en de achttiende-eeuwse gedachte der menselijke waardigheid. 'Les hommes', schreef hij aan dezelfde correspondente, 'et surtout les pauvres commettent rarement des injustices que lorsqu'on leur en fait, et la loi ne pense pas à la quantité d'injustices qu'elle fait aux pauvres... Lorsque je vois la raideur de la loi elle me parait une folle. Elle se donne les airs d'une fille de Dieu, tandis qu'elle n'est qu'une production très imparfaite non de l'humanité, mais de la Societé actuelle, des hommes que nous admirons tant vous et moi, j'avoue qu'elle est un mal nécessaire, mais je la voudrais sage, sans bandeau, regardant autour d'elle, cachant ses horribles défauts autant que possible, et assez fine pour céder souvent sans le paraître.' Dat Justitia zonder blinddoek zou zijn en fijn besnaard genoeg om vaak te wijken zonder dat het bleek, die menselijke wens, waarvan alle latere hervormers van het mechanisch werkende strafrecht zijn uitgegaan, is Hemsterhuis diepe ernst geweest en de lichte humor en ironie, waarmee hij haar bedekt, zijn stellig geen bewijzen van het tegendeel. Eer andersom. De tweede beschouwing waarop wij doelden toont het, zo mogelijk, nog frappanter aan. Het betreft hier een muiterij uit Augustus 1779 op een der oorlogsschepen te Den Helder onder commando van zekeren Van Braam, 'voortreffelijk officier, maar misschien wat hard'. Meyboom heeft in het derde deeltje van zijn Hemsterhuis' editie een uittreksel uit Hemsterhuis' brief aan Prinses Gallitzin over deze aangelegenheid opgenomen. Het is, naar ons voorkomt, een van de kostelijkste stukken uit deze verzameling, want het geeft de humane kijk van een waarlijk weldenkenden achttiende-eeuwer op een misdrijf, dat ook in de twintigste nog als doodzonde geldt. De verbittering der bemanning was gewekt door het feit, dat men haar veertig maanden aan één stuk aan boord gehouden had. De muiterij was begonnen met het in

boeien slaan van kapitein en officieren, terwijl het schip zelf in staat van tegenweer was gebracht tegen de vier of vijf andere, die het door geweld of list probeerden te overmeesteren. Negen dagen later hadden de muiters echter alle officieren reeds weer vrijgelaten en den kapitein zelfs veroorloofd hen zo vaak hij maar wilde, te bezoeken. ‘Men hoopt’, schrijft Hemsterhuis in dit stadium van het conflict, ‘hen door honger tot overgave te dwingen’ en hij vervolgt ‘le mieux seroit de leur offrir un pardon, mais c'est un dangereux exemple sur mer’. Weer vijf dagen later, toen het afgelopen was, bekent hij ronduit ‘ces gens, a vrai dire, n'avoient pas tant de tort’ en hij eindigt zijn brief met de hoop uit te spreken, dat men de équipage edelmoedig behandelen en over de vloot verdelen zal ‘où il ne feront que du bien, étant parfaitement routinés’.

Een niet-alledaagse houding, moet men toegeven, voor een hogen ambtenaar, temeer wanneer men bedenkt, dat de Republiek zich in het genoemde jaar aan de vooravond van de vierde Engelse oorlog bevond en Hemsterhuis tot de stadhouderlijke partij behoorde, die tegenover de patriottenpartij op een reactionnair kompas voer. Zijn gevoelige natuur ging blijkbaar boven zijn politieke leer. Zijn houding in dezen is mogelijk ook het gevolg van de theoretische overtuiging, die in de tweede helft van de achttiende eeuw in de lucht hing, dat de mens van nature goed is - al heeft hij het zelf nooit zo geformuleerd - maar toch vooral van de onbevangen ervaringen, bij zijn juridische werkzaamheden opgedaan. Deze stelden hem in staat de muiterij te zien, niet, subjectief, als een overtreding van goddelijke en menselijke geboden, die met de dood gestraft behoorde te worden, maar, objectief, als een beheerst en gerechtvaardigd protest tegen een onmenswaardige behandeling, waarbij, blijkens de bejegening van de officieren, geen wraakgevoel de muiters had geleid, doch slechts de wens tot herstel van het hun aangedane onrecht, zodat er naar zijn mening van straf eigenlijk geen sprake behoorde te zijn.

Niet altijd evenwel leidde de weekheid van zijn natuur hem tot vruchtbare gedachten. Zij kon evengoed tot weifelmoedige daden leiden. Talrijk zijn daarvan de voorbeelden in de verhouding tot zijn zielsvriendin Adelheid Amalia von

Schmettau, de vrouw van den tijdelijken gezant van Rusland in Den Haag, vorst Gallitzin, met wie hij in 1775, toen zij 27 en hij dubbel zo oud was, in kennis kwam. Hemsterhuis had zich toen reeds niet alleen door zijn positie, maar zeker ook door zijn geschriften een naam gemaakt in de Haagse Society dier dagen. Men kende hem niet alleen als den gewaardeerden ambtenaar, maar vooral als den geleerden en geletterden man, kenner van de Oudheid en haar relieken, die zich in zijn 1769 verschenen Lettre sur la sculpture als een oorspronkelijk kunsttheoreticus, in zijn Lettre sur les désirs van 1770 als een oorspronkelijk psycholoog had doen kennen en die tenslotte in de Lettre sur l'homme et ses rapports van 1772 zijn lievelingsdenkbeeld reeds gepubliceerd had, dat over het 'organe moral', het zedelijk zintuig, zetelend in het hart, dat hij als een soort inwendig kompas, als ons maar zelden volledig ontwikkeld zedelijk richtsnoer beschouwde. De prinses, van wier huwelijksleven wij weinig anders weten, dan dat zij niet gelukkig was en die het bovendien oneens was met haar man (als zoveel Russische aristocraten een aanhanger van de materialistische filosofie dier dagen), vond in Hemsterhuis onmiddellijk den man van haar verstand, haar gevoel en haar hart. Misschien ook van haar zinnen. Dat weten we niet, want de verhouding tussen haar en Hemsterhuis vertoonde van het begin af aan al de dubbelzinnigheid van zoveel laat-achttiende-eeuwse betrekkingen tussen hoogstaande mannen en vrouwen, waarvan we niet weten of we ze vriendschap of liefde moeten noemen, omdat we niet weten in hoeverre de partijen zichzelf, elkaar of hun omgeving en daarmee het nageslacht omtrent de ware aard hunner gevoelens en gewaarwordingen bewust of onbewust hebben misleid. Uiteraard zijn deze 'vriendschappen' ook in dit opzicht alle weer individueel verschillend geweest. Dat Hemsterhuis in de Lettre sur les désirs betoogd had, dat de 'aantrekkingskracht' van de ziel, die er krachtens haar aard steeds naar streeft, zich geheel met het beminde object te vereenzelvigen, zelfs in de liefde toch dupe van dit streven wordt, omdat 'le dégoût qui suit, montre, avec évidence, l'imperfection de l'union si complète en apparence' heeft, temeer waar dit geschreven is vóór de kennismaking met de prinses, dunkt ons, op zich zelf slechts weinig bewijskracht ten op-

zichte dier verhouding, maar gecombineerd met andere aanwijzingen, lijkt het toch het waarschijnlijkst, dat we hier inderdaad met een uitsluitend geestelijke en 'zielige' verhouding te doen hebben, vooral omdat deze immers een erotische ondertoon niet uit-, maar veeleer insluit. Verdrongen erotiek laat zich altijd sterker gelden dan gevierde. En vermoedelijk juist omdat hier van zinnelijke liefde geen sprake was, behield hun verhouding tot het laatst toe dat ietwat aarzelend karakter, bron van talloze conflicten naar zich begrijpen laat, die de partners zalig bedroeven, gevolgd door evenzoveel zalig-blije verzoeningen. Venus Urania, die als de beschermgodin van dit soort 'vriendschappen' gold, is nu eenmaal een godin met een ietwat troebele glimlach.

Het hem zelf misschien maar half bewuste doel, dat hij door deze vriendschap najoeg, een prikkel om zijn divergerende overpeinzingen tot geconcentreerde concepties te concretiseren en op schrift te stellen, heeft hij er intussen door bereikt. De prinses met haar ietwat mannelijk karakter vulde het zijne, dat iets vrouwelijks had, op gelukkige wijze aan en niemand beter dan zij kon daardoor zijn beide gestorven vrienden, Fagel en Bentinck, vervangen. In de vier jaar, dat hij van zijn ambtsbezigheden verstrooiing zocht op 'Niet Thuis', een boerenhofstee van zekeren De Haan bij Eikenduinen, die de prinses gehuurd had, er haar kinderen onderwees en met haar de exacte wetenschappen en de wijsbegeerte beoefende, vond hij nog tijd tot het opstellen en uitgeven van twee geschriften, de Sophyle ou de la philosophie van 1778 en de Aristée ou de la divinité uit het jaar daarop. De Sophyle, zijn eerste verhandeling, die de oude betoogtrant door die van de dialoog verving, is een weerlegging van de materialistische filosofie, die leerde, dat er niets anders dan materie was en dat alle wijsbegeerte op de ervaring der vijf zintuigen berustte. Hemsterhuis daarentegen was van mening, dat onze organen ons weliswaar niet bedriegen, doch dat zij slechts toegang geven tot dat bepaalde aspect van de werkelijkheid, dat wij materie noemen, en dat er daarnaast andere aspecten bestaan, waarvan wij op andere wijze, doch met dezelfde waarheid en zekerheid kennis dragen. Nog breder van opzet was de Aristée, dialoog van een zeventig kleine bladzijden, die nog het meest in aanmerking komt om

als zijn hoofdwerk te gelden. De aanleiding er toe was het gevecht tussen een tor en een worm, die een der beide sprekers de gedachte aan wanorde in het heelal gesuggereerd en daarmee tot twijfel aan het bestaan van God geleid had. De dialoog handelt dan over het begrip Orde, over het Godsbestaan, over Goed en Kwaad, over de Natuur van God en de betrekkingen van den mens tot Hem. Het is op deze dialoog, dat sommigen zijner latere bewonderaars in Hemsterhuis een palladijn van het Christendom hebben gezien. Maar reeds Bakhuizen van den Brink heeft die opvatting opzij gezet met de sneer, die zij verdient.

Atheners en Nederlanders, zegt hij in zijn nog altijd lezenswaardig opstel over Hemsterhuis, komen, ondanks hun verschillen, in één ding overeen. Beiden vinden het vóór alles nodig, hun grote mannen van de blaam te zuiveren, dat zij de voorvaderlijke godsdienst ontrouw geworden zijn. 'Hetzij ge,' gaat hij door, 'aan het graf van een wijsgeer, een dichter, een staatsman, een krijgsheld stond,' meestal heeft de redenaar 'na de overige deugden van zijn held breed te hebben uitgemeten, uit zijn leven twee of drie gezegden (want veel stof was er in den regel niet) bijeen geschraapt, om te bewijzen, dat zijn godsdienst die van de braven der natie, zijn God die des Christendoms was.'

Aan die fout heeft dr. Brummel, wiens biografie van onzen filosoof (1925) de grondslag zowel voor deze als voorlopig voor alle volgende Hemsterhuis-studie is en blijven zal, zich niet schuldig gemaakt. Hij heeft terecht onderkend, dat het hier beleden geloof een redelijk geloof is, een geloof van klaarheid in harmonie, zoals hij het noemt, dat geen twijfel, geen verworpenheid en geen genade kent en hij ziet in zijn belijder niet alleen geen Christen, maar zelfs een niet-Christen, voor wien de Bijbel een onverdraaglijk boek en het symbool der gehate orthodoxie was. Niet over den God van het Christendom, en zelfs niet over Hemsterhuis' eigen pantheïstische God handelt dan ook in wezen deze dialoog. In wezen handelt zij als in de grond àl zijn geschriften over de mens. Hemsterhuis' centrale probleem is de eigen individualiteit in het algemeen en in het bijzonder het dialectische van haar wezen, n.l. dat zij tegelijk als ons hoogste bezit èn als een beperking beseft wordt, waaraan wij trachten te ontkomen door de ver-

eenzelviging met iets eindigs tijdens het leven en met het oneindige in de dood. We hebben bij Hemsterhuis dezelfde ontdekking van het individu die Goethe deed zeggen ‘höchstes Glück der Erdenkinder ist doch die Persönlichkeit’, maar daarnaast de even diepe gedachte, die zoveel later Freud over de doodsdrift zou doen spreken. En zo zien we, dat in de A r i s t é e Hemsterhuis' weekheid het vruchtbaarst geweest is. Een bewijs te meer, dat, hoe gerechtvaardigd ook de poging mag zijn om het werk van een schrijver uit zijn leven en karakter te verklaren, het accent toch altijd op het werk moet blijven vallen, waarin het positieve, dus het beste, ten slotte het meest wezenlijke van hem zich openbaart.

In het negatieve openbaarde zich en tot een bepaald zwakke, ja onoprechte houding en daarmee tot onvruchtbaarheid leidde Hemsterhuis' weke karakter vier jaar na de kennismaking met zijn ‘Diotime’, toen deze naar haar landgoed Lavigny bij Genève wilde vertrekken mèt Hemsterhuis en nog een derde, den Zwitser Denton, als mentoren van haar en haar kinderen. Toen gedroeg hij zich stellig niet als de ‘Socrates’, die deze Diotima in hem zag. Hij weigerde, maar niet ronduit, veeleer zelfs in schijn zich voorbereidend op zijn nieuwe functie. Was het de blijvende aanwezigheid van die ‘fâcheux troisième’, wat hem, onbewust misschien, in het plan tegenstond? Of kwelde hem de herinnering aan zoveel wanklanken van het zo spoedig ontstemde instrument zijner vriendschap met deze intelligente, maar uiterst sensitieve vrouw? Of was hij tenslotte van oordeel, dat de finantiële opzet al te precair was en waagde hij zelfs terwille van zijn geliefde de sprong niet uit een verzekerd zelfstandig bestaan naar een onzekere en feitelijk afhankelijke betrekking? Wij weten het niet, maar het laatste lijkt het meest waarschijnlijk, want hij mag dan al een samenleven afgewezen hebben, een scheiding voor goed zou hem ongetwijfeld even hard gevallen zijn. Wij mogen dit opmaken uit de reactie in zijn brieven op de tijdelijke scheiding, die het gevolg was van het plan der prinses. Deze namelijk liet zich door Hemsterhuis' uiteindelijke weigering niet van de wijs brengen. In 1779 vertrok zij, begeleid nog door Hemsterhuis, naar Münster, waar de domheer Frans von Fürstenberg, als minister van den keurvorst van Keulen en bisschop

van Münster, bezig was, zijn nieuwe onderwijsidealen in praktijk te brengen. Toen Hemsterhuis spoedig daarop weer naar den Haag vertrok, Denton het volgend jaar stierf en de ‘triangle’ dus voor goed onmogelijk geworden was, gaf de prinses het plan van Lavigny weliswaar op, maar bleef te Münster.

Het is in deze jaren, dat Hemsterhuis begon bijna iedere dag een brief te schrijven, deze tweemaal per week naar Münster postte, en de prinses die brieven even geregeld beantwoordde, een correspondentie, die slechts onderbroken werd, wanneer of zij in den Haag of hij in Münster vertoefde, wat vaker voorkwam. Hij bracht er haar in 1779, bezocht er haar in de beide volgende jaren, logeerde er nog eens voor langere tijd in 1785, waarin ook het bezoek in Weimar viel en hij Goethe, Herder en Wieland ontmoette en voor het laatst in '88, waarna zijn ziekte hem het reizen te bezwaarlijk maakte.

Uit de eerste jaren na '79 dateren ook die melancholieke uitlatingen in zijn brieven, waarop wij doelden, toen wij zeiden, dat 'n blijvende scheiding voor hem even onmogelijk zou geweest zijn als een blijvend samenzijn. ‘Si mes relations avec vous et vos enfants’ - schreef hij eens - ‘cessent ou changent, je n'ai plus de plaisir, ni de désir dans ce monde’ - woorden, die een hartsvriend ook in vroeger eeuwen onder de verse indruk van het vertrek zijner geliefde had kunnen schrijven. Liefdessmart, melancholie en overgevoeligheid zijn niet nieuw. Maar wel nieuw is de uitdrukking ervan en de liefde ervoor. En wat hij er op liet volgen, kon stellig voor het eerst pas een achttiende eeuwer voelen of althans uitdrukken: ‘et je m'abandonnerai avec une espèce de volupté à la première maladie qui daignera m'entamer’, want getuigt dit niet van een inzicht in de mogelijkheid van een ‘vlucht in de ziekte’, die de medische wetenschap pas in onze eeuw als een psychisch-fyzische realiteit her- en erkend heeft? Door zijn voortdurende zelfbeschouwing vond hij ook zelf het fraaiste beeld, waarmee men zijn toestand in de weken na het vertrek zijner Diotima zou kunnen tekenen, wanneer hij schrijft: ‘Il y a longtemps que j'ai sçu que la plus belle montre qu'on ne monte pas, se gâte à la longue; mais il faut quelqu'un pour le monter.

Et qui me montera que ma Diotime?' 'Niet Thuis' werd hem een bedevaartsoord, waar hij met tranen in de ogen ronddwaalde. Als wij hem geloven mogen, huilde zelfs juffrouw De Haan een deuntje mee. Dat dit geen voorbijgaande opwelling van hem was, bewijst een brief van een jaar later, waarin hij haar verhaalde, in welke stemming hij haar verjaardag 'le jour des jours' gevierd had. 'C'est un mélange d'un tiers de gaieté et de deux tiers de tristesse, qui montre évidemment que le bonheur ressemble beaucoup plus à la dernière qu' à la première et cela n'est pas un paradoxe pour vous, ma Diotime'. Ja zo echt was deze overgevoeligheid uit levensonlust - dat hij de gevaren ervan zeer wel inzag. 'Lorsqu'on lâhe trop la bride à sa sensibilité, le résultat en est une anxieté, une tristesse, qui prend une telle force dans peu de moments, que la Philosophie elle-même a de la peine à la combattre avec succès'.

Geen wonder, een poging om levensonlust met inzicht te bestrijden is van te voren tot mislukking gedoemd; omdat zij oorzaak en gevolg verwisselt. Niet ons inzicht immers bepaalt onze levenshouding, maar omgekeerd deze gene. En in de praktijk zocht Hemsterhuis, toen Adelheid door haar afwezigheid ophield, zijn Diotime, d.i. zijn stimulans te zijn, andere inspiratie-bronnen. Gemakkelijk was dit niet. Hij stelde zijn eisen te hoog, om ze door het Haagse society-leven te kunnen bevredigen. Hij spreekt van de 'âmes de boue', aan wie men wel alles vergeven moet, zoals men ook een steen niet kwalijk kan nemen, dat hij op ons valt en hij geeft verre de voorkeur aan mensen met grote gebreken en zelfs aan misdadigers, omdat daar nog elasticiteit en dus ook de mogelijkheid van verbetering is. Neen, daar verstrooiing zoeken, past noch bij zijn leeftijd noch bij zijn aard. Toch kon hij ook weer niet buiten omgang. Het is begrijpelijk genoeg. Het genie alleen kan misschien zonder omgeving scheppen, het talent zeker niet. Om nieuwe vonken te ontsteken, had hij wrijving nodig. 'Or je vous jure, Diotime, et vous le savez que je n'ai rien ici pour frotter contre que des pierres et des arbres' - en, met fijne ironie - 'frottement assez stérile à ce qu'il me semble'. Toch vond hij op de duur nog zo'n beetje wat hij zo hardnekkig zocht. Zoals de prinses nieuwe vriendschap vond, eerst bij Fürsten-

berg, toen hij Jacobi, daarna bij Hamann en ten slotte, in '86 opnieuw belijdend katholiek geworden, bij haar biechtvader, vond ‘Socrates’ na zijn ‘Diotime’ zijn ‘Daphne’, wier Diocles hij werd - tekenend voor het gebrek aan eigenheid, al die ‘verkledingen’ -. Daphne, anders gezegd Antje Mollerus of mevrouw Perrenot, later mevrouw Meerman. Zij was 30 jaar, Hemsterhuis al 58, toen hij haar leerde kennen, maar zij zag er in zijn wijsgerige ogen als 17 of 18 uit. En na Daphne werd een zekere mevrouw Smissaert zijn ‘belle’, daarna een mevrouw Voigt tot Elspe, en ten slotte een mevrouw van Aylva, omdat hij nu eenmaal niet katholiek was en er trouwens geen biechtmoeders bestaan. Deftige dames altemaal: Anna van Voigt bijv. was een geboren baronesse Van Lynden en de echtgenote van den opperhofmeester van Willem V. Een Frau Von Stein was er niet bij en het bleven galante surrogaten voor wat Diotime, de uitzonderlijke, ondanks haar adel toch werkelijk voor hem geweest was: inspiratrice en medewerkster.

Buiten een klankbord kan geen stem, die verder wil dragen dan de eigen studeerkamer, maar zijn vaderland bood dat hem niet. Het smartte hem. Hij was een van de achttiende-eeuwers, die het verschil met de zeventiende zeer wel zagen. ‘L'aspect... de ma patrie, jadis moins riche, mais redoutable, triomphante et fourmillant de grands hommes dans tous les genres, une cause une douleur amère que la philosophie même a peine à endoucir’. Neen, als hij ten slotte zijn traagheid nog eens wist te overwinnen en bleef werken, dan was het, omdat zijn ondanks alles trouwe Diotima in zekere zin zijn medewerkster bleef. Niet alleen door haar brieven, maar vooral omdat zij hem in Duitsland het klankbord bezorgde, dat hij hier miste. De cultuurstroom nam in die tweede helft van de achttiende eeuw een merkwaardige loop. Het zijn meest Engelse denkbeelden, die Hemsterhuis verwerkte. Voor zover het niet Plato was, waren Locke en Shaftesbury met hun sensualisme zijn voornaamste leermeesters, en van Hutcheson nam hij de ‘moral sense’ als ‘organe moral’ over. Ofschoon hij Frans schreef, was zijn geest toch niet Frans. Wat hij van Condillac leerde, kwam indirect weer van Locke en de grote Fransen, Diderot en Rousseau, om van Voltaire maar te zwijgen, waren te

revolutionnair voor zijn klassiek-geschoolde geest. Dit betekent echter niet, dat hij geen denkbeelden, met hen gemeen zou hebben. Verwantschap met Rousseau inzonderheid is op veel punten o.a. in de Alexis ou de l'âge d'or onmiskenbaar, maar dan meer, schijnt het, omdat deze toen ‘in de lucht hingen’, dan dat hij ze rechtstreeks aan hem ontleende. En wat Diderot betreft, die bij zijn verblijf in den Haag in '73 en '74 de gast van Diotime was geweest: Hemsterhuis was vrij en intelligent genoeg om hem te bewonderen, maar toch weer niet zonder zeker Hollands voorbehoud, niet zonder dat een gemeenschappelijke kennis hem verzekerd had, dat Diderot netjes en gelukkig getrouwd was en zowel van zijn dochter als van zijn schoonzoon hield. En toch had Boulan geen ongelijk, toen hij schreef ‘dat onze Hollandsche Socrates niettemin de broer was van d'Alembert en Rousseau, maar vooral van Montesquieu’ - hij was in elk geval lid, al was het dan een bescheiden lid van die internationale familie van nieuwlichters en baanbrekers, die in de achttiende eeuw het individu ontdekten. Want deze Engels denkende en Frans schrijvende, Hollandse filosoof vond nu zijn publiek - in Duitsland, mede, maar uiteraard niet uitsluitend, omdat de prinses zich voor hem inspande. Lessing, Goethe, Herder, Wieland, Jacobi en Hamann hebben hem allen min of meer uitdrukkelijk gewaardeerd. En wat in dit opzicht misschien wel het meest typerend is: Kant kende hem en hij kende Kant niet.

Aangemoedigd door deze waardering, schreef hij in de laatste tien jaar van zijn leven nog een drietal dialogen, de Simon ou des facultés de l'âme van 1782, de Alexis ou de l'âge d'or (1787), en de Alexis II ou du militaire (fragment 1788), drie verhandelingen, n.l. de Lettre sur l'atheisme (1787) en de fragmenten gebleven Ebauché d'un avis du conseil d'état en de Réflexions sur la République des Provinces-Unies (1781), benevens nog een tweetal memoriën één sur le premier noble de Zélande en één sur la Banque d'Amsterdam, die we niet dateren kunnen, omdat zij nog onuitgegeven zijn.

De inhoud van deze geschriften, tezamen met die van de oudere, moet ons de sleutel bieden tot het opmerkelijke verschijnsel van zijn invloed in Duitsland. Of het moest dan

zijn, dat we ons ter verklaring tevreden stelden met het oordeel van Caroline Herder: ‘Hemsterhuis weisz unsäglich viel und ist ein so zarter, jungfräulich alter Jüngling, dasz wir samt und sonders ihn in Affection genommen haben.’ Onderzoeken wij echter zijn werk op de kerngedachten, die het op zichzelf vrij onsystematisch geheel bijeenhouden als de beide brandpunten een ellips, dan ontdekken we, dat Hemsterhuis beschouwd moet worden als een der medescheppers van die denkvorm, waaraan de tweede helft van de achttiende eeuw behoefte had. Wij hebben vroeger in een beschouwing over de geschiedenis van het begrip ‘menselijke waardigheid’ die denkvorm gekarakteriseerd als ‘totalitair en relativerend’ en de gedachte der ‘menselijke waardigheid’ als de vrucht van een nieuwe conceptie der persoonlijkheid. Wel nu, precies dit blijken de beide brandpunten, de beide kerngedachten van Hemsterhuis' filosofie te zijn. In een gesprek, dat hij eens met een geleerden Spanjaard voerde, laakte hij het in dezen, dat elk van diens ideeën zich a.h.w. opsloot in de eigen soort ‘Celle qui appartenaient à la jurisprudence, ne se mariaient pas avec celles de la physique, de la litterature etc. et c'est pourtant de ces mariages qu'on doit attendre le neuf, le grand et le beau’. En reeds eerder in zijn D e s c r i p t i o n p h i l o s o p h i q u e d u c a r a c t è r e d e f e u Mr F. F a g e l - zijn leerling, vriend en collega -, had hij dit totalitaire ideaal positief geformuleerd in de woorden: ‘Il avoit cette élevation d'esprit qui ne voit jamais une chose seule, mais qui embrasse plusieurs à la fois, avec les rapports qui les lient: ce qui donne au savoir une grande manière’ en elders in hetzelfde stuk nog duidelijker en als een program ‘L'élevation de son esprit en auroit composé ce t o t a l sublime qui constitue la vraie science, autant que l'homme est capable de science’. Trouw aan zijn eigen devies, heeft dit totalitaire ideaal ook zijn eigen filosofie geheel doordrongen, te beginnen met zijn aesthetica. Schoon immers is een kunstwerk voor hem dàn, wanneer het niet slechts de natuur imiteert, maar deze verbetert door te geven ‘le plus grand nombre d'idées possible dans le plus petit espace de temps possible’. En zeer terecht heeft dan ook reeds Meyboom in 1850 zijn filosofie gekarakteriseerd met de woorden dat ‘zijn ideeën geen aparte cellen

in zijn hoofd hadden, maar allen tezamen verbonden één lichaam vormden'.

Even nieuw was destijds de ontdekking der persoonlijkheid. Zoals de Renaissance de buiten-mens ontdekt had, zo ontdekte de Romantiek de binnen-mens en zij staat met vertederde ontroering tegenover haar eigen ontdekking. Niet alsof de mensen toen plotseling veranderd zouden zijn. Tere banden hebben altijd mannen met vrouwen, vrienden met vrienden verbonden. De maan is voor jonge gelieven altijd van een eendere bekoring geweest, zoals honden er altijd tegen gejankt hebben. Het bijzondere van de tweede helft der achttiende eeuw is 'slechts', dat zij deze gevoelens niet langer als 'onmannelijk', maar ze integendeel als symptoom van het ware-mens-zijn beschouwt en derhalve voor het eerst in staat is, ze uit te drukken. Van 'ma lune' sprak Hemsterhuis en hij bracht daarmee het verband tussen het sentimentele en individuele op zijn kortste formule. Het was een tijdsverschijnsel. Brieven en dagboeken zijn er nooit méér geschreven dan in die tijd. Dan pas wordt de lyriek wat wij er nu onder verstaan. We zijn dan getuige van een cultivering en zelfs een overcultivering van gevoel, wil en verstand en Hemsterhuis is een der oudste priesters van die nieuwe cultus. Hij legde verbanden bloot, die men vroeger niet opgemerkt had. Door de héle mens te zien, deed hij niet alleen enkele psychologische ontdekkingen, die nog niet alle hun waarde verloren hebben, - zo is hij bijv. van plan geweest om niets minder te schrijven dan een psychologie van de droom - maar onderkende hij ook de betekenis van het 'gevoel' voor het probleem der kennistheorie door vast te stellen dat wij ook dáármee en niet alleen met ons verstand denken.

In ditzelfde verband van totalitaire en individuele gedachte horen ook de merkwaardige zinsneden thuis, die Hemsterhuis over het 'genie' geschreven heeft in zijn Réflexions sur la République des Provinces Unies. Hij onderscheidde daar 'expérience', ervaring, 'réflexion', beschouwing, en 'génie'. Het geniale is voor hem 'cette faculté de l'intellect par laquelle il saisit les cotés homologues de plusieurs idées fort éloignées les unes des autres et très disparates en apparence, afin de les accoupler'. Door zijn

totalitaire gedachte geleid, heeft Hemsterhuis hier inderdaad het wezenlijke van alle hogere wetenschappelijke en artistieke arbeid voor het eerst wel ten onzent geformuleerd. En wanneer hij dan voortgaat: ‘le génie’ (in tegenstelling tot de ervaring en de beschouwing) ne tient proprement, ni au temps, ni au climat ni aux circonstances; il naît rarement, mais indistinctement partout. Il cause de grandes anomalies dans la marche uniforme de l'esprit humain, et accélérant son mouvement, il sert souvent de plusieurs siècles d'expérience et de réflexion’, dan is deze opvatting de directe vrucht van zijn individualisme. Een opvatting aanvechtbaarder weliswaar, wil het ons voorkomen, dan de eerste maar welke niettemin voor de Romantiek, ook internationaal, uiterst vruchtbaar geweest is. Het is een paradox, maar een begrijpelijke paradox, dat niet het genie zelf van de zeventiende eeuw, maar pas het talent van de achttiende geformuleerd heeft, wat het genie was: een kwaliteit van slechts enkelen, omtrent wier wording wij nog altijd vrijwel in het duister tasten, maar waarmee wij als feit niettemin sindsdien gewoon zijn te rekenen.

Het zijn deze gedachten van Hemsterhuis tezamen, die men gewoonlijk, maar met een slechts betrekkelijk juiste term zijn irrationalisme noemt. Zijn reactie op de zuivere, maar dan ook beperkte verstandelijkheid, die hem vooral vrienden en bewonderaars in Duitsland bezorgd heeft, komt misschien nog het duidelijkst tot uiting in die merkwaardige L e t t r e s u r l ' a t h é i s m e, eigenlijk een cultuurfilosofische schets, die ons in staat stelt om te zien, hoe Hemsterhuis zijn eigen tijd en het verleden althans in grote trekken zag. Hij onderscheidde namelijk drie soorten atheïsme: het eerste, het meest eenvoudige en volledige tegelijk ontstond in de Oudheid, toen de mens na de ontdekking der atomen geloofde, dat deze het heelal vormden, het tweede atheïsme van later tijd was een natuurlijke reactie op de verpolitisering van de godsdienst die, tezamen met de filosofie, van de godheid een ‘monstre absurde’ had gemaakt, het derde atheïsme ten slotte uit zijn eigen tijd beschouwde hij als de vrucht van de overschatting van het triomferend intellect na de nieuwe wijsbegeerte van Descartes.

De L e t t r e s u r l ' a t h é i s m e was Hemsterhuis' laatste ge-

schrift. Wat overbleef was de mens, een ziek en zielig, maar toch dapper mens. Reeds in 1784 nam zijn kwaal, een nierziekte naar het schijnt, zienderogen toe. Hij ironiseerde nog steeds. ‘Pour ma santé elle est brillante: j'ai un bras estropié qui ne peut écrire; j'ai une jambe hors de combat. Enfin il paroit que je vais quitter le monde de par pièces et par morceaux. Patience, pourvu que la tête soit la dernière’. In 1785 gebruikte hij de baden in Geismar tegen de rheumatiek. Het hielp niet. Hij kwam half ziek nog terug en vond in den Haag een eenzaam huis, waar hij troost en genezing zocht in die onvermijdelijke eenzaamheid ‘état heureux pour les âmes, qui portent toujours leur tricotage avec elles’. Want een Stoïcijn was hij niet. Deze was voor hem een ‘imbécile qui nie en grimaçant que le mal est un mal. Je vous avoue que je n'ai jamais aimé cette secte folle, fausse et essentiellement malheureuse par son orgueil’. Hij was niet trots; hij gaf zich over. En toen het erger werd, in '88 schreef hij: ‘j'ai vu de près ces célèbres portes là-bas’, de poorten des doods ‘Elles ne sont pas affreuses’. En hij vond die prachtige vergelijking van het sterven met de vlinder, die uit zijn cocon kruipt ‘Le papillon qui fait son trou pour sortir de sa coque, parleroit plus sagement de la lumière qu'il entrevoit’.

De twee jaar die hem nog restten bracht hij grotendeels met lezen door, omdat het denken hem al te veel vermoeide, totdat ook het lezen hem verdroot ‘je lis comme la plupart de mes compatriotes fument, je m'endors comme eux et notre nourriture n'est que fumée également’ Het bijzondere, dat hij altijd in zich gevoeld en opgekweekt had, was verdord, verdwenen. Hij werd een mens als de anderen. Dat zei hij in 1789, het jaar van de Franse Revolutie, waarover hij zich niet meer uitgesproken heeft, die hij afgewezen zou hebben, indien hij er zich over uitgelaten had, maar die nochtans, voorzover zij een poging was om het nieuwe begrip der ‘menselijke waardigheid’ in praktijk te brengen, geest óók van zijn geest was. Hij leed, maar van mening, dat het een mens niet geoorloofd was zelf ‘te verhuizen’, wachtte hij op den groten Verhuizer. Forster, die hem ‘de Plato onzer eeuw’ genoemd had en die hem in 1790 op zijn reis naar Holland wilde bezoeken, kon al niet

meer bij hem worden toegelaten. 7 Juli van dat jaar stierf hij. De volgende dag werd in de Raad van State mededeling van zijn overlijden gedaan. Maar dat is ook alles, wat wij van deelneming horen. De 11de werd hij begraven.

Vergeten? Ja, voorlopig wel. Evenmin als die van Spinoza aanvaardde Nederland aanvankelijk Hemsterhuis' erfenis. Wanneer wij afzien van enkele herdrukken van de werken, die bij zijn leven verschenen waren en van de publieke veiling zijner bibliotheek (zijn schriftelijke nalatenschap was naar zijn oude en enige vriendin in Münster gestuurd) - begin April 1791, waarvan de catalogus bewaard is: 457 folio-, 930 quarto- en 1561 octavo-delen, benevens 9 handschriften in folio - dan zou het meer dan twintig jaar duren vóór de wereld zich iets aan zijn geestelijke nalatenschap gelegen liet liggen. En dan nog, zoals gezegd, de wereld buiten Nederland. Madame de Staël wijdde hem in haar beroemde boek ‘De l'Allemagne’ twee bladzijden, maar twee bladzijden, die dan ook de kern raken. Zij noemde hem met Lessing en Jacobi voorlooper van Kant en verduidelijkte aan haar publiek, dat zijn naam niet eens kende: ‘Hemsterhuis, Hollands wijsgeer, was de eerste, die in het midden van de 18e eeuw in zijn geschriften op het merendeel dier grootmoedige ideeën wees, waarop de nieuwe Duitse school gegrondvest is.’

In 1822 pas volgde Nederland, maar eerst nog het Zuiden, waar Kesteloot, professor in Gent, zijn nagedachtenis in de herinnering terugriep, eindelijk in het Noorden gevolgd door Van Heusde, professor in Utrecht, die slechts door zijn dood in 1839 verhinderd werd om uitvoering te geven aan zijn plan voor een nieuwe editie-met-inleiding, welke dan in 1850, bijna 60 jaar na Hemsterhuis' dood, door de zorg van Meyboom inderdaad het licht zag.

Een merkwaardig, maar helaas geen op zichzelf staand geval dat, omdat het niet op zichzelf staat, bewijst hoe weinig besef men in Nederland in het algemeen omtrent de waarde van zijn grote mannen en vrouwen heeft en hoe weinig prijs men daarom op hun erfenis stelt.

En tot die grote mannen heeft Hemsterhuis behoord. Het is gemakkelijk, om van onze tegenwoordige kennis der talrijke door hem betreden gebieden uit, zijn weten en kunnen te kritiseren. Het was destijds zelfs niet altijd moeilijk.

Wanneer Jacobi bijv. van mening was dat Hemsterhuis de aard van het derde atheïsme te veel in het donker gelaten had en vooral de zes regels, waarin hij het geneesmiddel ervoor aan de hand deed, onbevredigend noemde, dan kan men hem slechts gelijk geven. Hemsterhuis' poging om de nieuwe ‘irrationele’ waarden de hun toekomende plaats in zijn in de grond rationele constructie te geven, is als geheel mislukt. Hij heeft het nieuwe, het totalitaire en individuele gekocht voor de klassieke helderheid en vastheid. Het zij zo: de poging was die prijs waard. Moeten we dan die ‘voortreffelijke geleerde’, waarover Bakhuizen in zijn opstel over Hemsterhuis spreekt, gelijk geven, die gezegd had ‘dat de vereniging van tegenstrijdige grondbeginselen in de wijsbegeerte een vereniging van vuur en water was, die beider kracht vernietigde en in damp deed verliezen’? Of moeten we veeleer, in het beeld blijvend, constateren, dat die ‘damp’ stoom - en stoom beweegkracht is? Wij geloven het laatste. Met zijn gedachte aan de totaliteit, met zijn individualisme, met zijn kritiek op het achttiende eeuwse materialisme is Hemsterhuis ook zonder dat een nieuwe synthese hem gelukt is, een man geworden, die zijn plaats in de rij van erflaters onzer beschaving ten volle verdient.

De neven[1)]
Door Theun de Vries

De begrafenis van Tjalling was achter de rug; staande op de drempel van het kleine renteniershuis had Reinou Herres de leeddragers de hand gedrukt. Zij bleef niet geheel alleen achter; een dochter van haar broer Pier zou bij haar wonen. Ekke Wiarda was een van de laatsten, die afscheid namen, nadat hij een rij van mannen en vrouwen langs zijn tante had zien gaan, de mannen met de oudmodische hoge hoeden in zonderlinge kartonnen dozen, de vrouwen met dofbefloerste oorijzers. Ook Herre had zijn moeder de hand gedrukt; ze hadden elkaar aangekeken: Rudmer was niet op de begrafenis geweest; ze wisten niet, waar hij uithing, en Reinou had de nieuwsgierige vragers verteld, dat hij ziek was. - Ekke keek Herre na, die wegschreed naar het station - ook hij droeg het hoedenkoffertje met lijdzaam en onvermijdelijk gebaar - en haastte zich, om hem in te halen.

Er hing een blauwig schaduwig lichtstof tussen de elzenstruiken van de weg; een koele herfstige geur van boomschors en galappels en vermoeide bladerdracht dreef van het bouwland aan, dat nog dik in de loverwallen lag. Ekke trok sneller aan de achterste voet; hij wilde zijn neef inhalen. Het was een zwaar, haast onverteerbaar brok, maar hij moest het toch slikken, terwille van At, terwille van het ongeborene... Hij liep in het boerse laken, dat hem in de vrije loop belemmerde; zijn hemd plakte onder zijn armen, aan zijn rug. Het was nodig, nu nog, voor Herre hem ontsnapte, de grote vraag te stellen, die hij zijn oom Tjalling had willen doen: het geld, de zekerheid van te leven. - Hij zag Herre voor

1) Bij de eindredactie van ‘Het Rad der Fortuin’ werden door den schrijver enkele fragmenten geschrapt, waartoe het bovenstaande behoort. Het moet gedacht worden tussen hfdst. 2 en 3 van het laatste boek, ‘Erfgenamen’.

zich; de halfnurkse, sterke schok, die rug en schouders doorveerde bij elke tred - een kracht en een afweer, die Ekke vreesde. Het beeld werd steeds duidelijker, en Ekke keek vertwijfeld naar den krachtigen man, daar voor hem, met de meesterlijke gang, het langwerpig forse achterhoofd, dat met een aanzet van een vetplooi in de boord verdween. Deze man was zijn neef, was een fabrieksbezitter! Maar hij betekende misschien ook de redding, nee, móest de redding zijn, nu Tjalling verscheiden was.

- Herre!...

Ekke schrok bijna, toen hij de naam had uitgesproken. Het was, of hij over een afstand riep, die groter was dan de meetbare, die nog tussen de twee mannen op de eenzame woudweg lag. Herre Wiarda keek om, zag hem; een halve tel had het er de schijn van, of hij wilde doorlopen. De onwilligheid van het onderdrukt gebaar remde Ekke's moed nog meer. Hij naderde, links, met een poging, een familietoon te vinden, die er tussen hem en den ander nooit was geweest.

- Ken ik even mee oplopen? Ik moet ook naar 't station. Herre wachtte bijna niet en zette zich al weer in beweging, voor Ekke hem bereikt had.

- Waarom niet? zei hij, over zijn schouder.

Ekke's schaduw viel schuins onder de namiddagzon, naast die van Herre. Ze was slanker, hoekiger, maar ook onbeslotener van tekening dan die van Herre: den man, die weet, wat hij wil. Ekke draalde, om te beginnen; hij voelde enkel zijn vochtig lichaam, het schuren van de lastige kledij.

- Ja, zie... ik wou wel een klein woordje met je.

Herre nam hem op; in de grijze ogen was een vage bevreemding. Ekke sloeg de ogen op naar Herre's weer afgewend gezicht. Het was licht opgeblazen, de mond bars, onder de ogen stonden dikke randen; de vermoeide en geprikkelde uitdrukking ervan was Ekke al sinds de morgen opgevallen. De hele dag hadden ze na de begroeting niet met elkaar gesproken. Herre herinnerde zich Ekke immers maar terloops en Ekke zelf bemerkte met kwellende scherpzinnigheid, dat deze oudere, rijke neef hem niet meetelde. En toch...! Door de verre, hoge bomen, die het struikgewas een eindweegs vervingen, zag hij al de gele schim van het stations-

gebouwtje; de weg ging er met een scherpe, rechte hoek naar toe; hij moest deze tien minuten gebruiken!

- Een klein woordje...

Hij aarzelde. Hij had zijn neef zo even bij diens voornaam genoemd, maar weer keerde de ongewisheid, hoe den ander aan te spreken. Hij krabde even het hoofd, de pet met één hand lichtend.

- ...'t Is wel wat raar op een begrafenis-dag, maar 't moet me van het hart...

Herre's wenkbrauwen wipten kort en borstelig op; weer keek hij Ekke aan, en het leek, of hij nu pas goed bemerkte, dat er iemand naast hem liep en het tegen hem had.

- Zó...?

Ekke maakte met dikke tong de lippen vochtig.

- Tja. Dat zit zo... Ik had eigenlijk een dag of drie geleden naar Tjalling-oom, naar je heit, willen gaan - op de kop af drie dagen geleden is 't - en toen kwam de postbode met 't rouwbrief...

Weer liepen ze woordeloos, enkele struiklengten lang; de hoek van de weg was dreigend nabij; en met de hoek kwamen ook de kleine dorpshuizen, die om het station samendrongen en tussen wier gevels Ekke zijn verzoek niet zou durven doen: alsof straks elke deur en ieder raam ogen en oren zou hebben. - Hij haalde moeilijk adem; vest, jas en hemd sloten met een klemmende gordel om zijn lichaam; zijn longen werkten als blaasbalgen.

- En nou 't oom Tjalling weggevallen is... nou blijft er niks anders over, dan dat ik 't jou voorleg...

Ekke stokte. Herre nam het hoedenkoffertje in de andere hand; zijn wenkbrauw-fronsen bleef. Een sombere benieuwdheid lag op zijn hard gezicht. Ekke wilde niet meer naar hem kijken, bevreesd, dat zijn pleidooi zou stranden tegen de barsheid van die aanblik; de ogen recht voor zich uit sprak hij:

- De kwestie is zo, Herre... Van 't najaar trouw ik. 't Is allemaal besteld en beschreven, om 't zo te zeggen. 't Huis is er, dat is van mijn mem. Vroeger een winkelhuis, zie; maar ik wil niet winkelen; ik dacht een paar koebeesten te melken, en 'r wat bij uit arbeiden te gaan... 'k heb al losvast werk.

Hij praatte rap, zich tegen wil en dank verstruikelend in zijn uitleg, ontevreden om de schrale klank van zijn stem, die niets dan lege woorden in de lucht scheen te stoten. Herre nam hem weer op, in afwezige nieuwsgierigheid.

- Zo, zo... Ja, je krijgt de leeftijd..., 't is al weer zeven jaar geleden, dat je als jongknechtje aan de Zomerweg kwam.

Er begonnen een paar boerenerven, die met de voorzijde naar de spoorbaan lagen en hun achterweide naar de weg schoven, in de scherpe elleboog van de rechthoek. Een rij lage elzen kroop van over en weer langs de sloot, gebroken door dammen en hekken. Nog een paar honderd meter, dan was de hoek er, waar de tram uit Drachten reed. Op een aardappelveld rooiden mensen; de overweg met de blauwe seinwachter dook op; daarachter was al het station, tussen een reeks van huizen. - Er kroop gehaaste vertwijfeling in Ekke's stem:

- Waar ik nou op komen wil... ik ken geen schuur bouwen voor de winter, en geen stukje land huren in 't komende voorjaar, zonder kapitaal en borgtocht. Daarom had ik just naar Tjalling-oom willen gaan... ik heb geen cent.

Het bloed gloeide hem onder het spreken onder de jukbeenderen; de schande om Regina, om haar vlucht met Arjen Taekes, die hij Herre niet wilde bekennen, en de angst om At, waarvan hij evenmin ooit de reden zou willen zeggen; vernedering en vrees, dat Herre niet begrijpen zou, hoe broodnodig er geholpen moest worden! Herre's verbaasde antwoord bereikte hem door het waas van pijnlijk tegenstrijdige bekommernissen, waardoor hij zich omgeven voelde:

- Geen cent? En toch trouwen? En je schoonouders dan? De ouders van het meiske? Doen die dan niks?

Ekke boog het hoofd. Zijn armen wogen, ze slingerden als twee overbodige, neertrekkende lasten langs zijn lijf, hulpeloos zonder kruiwagen, buks of spade.

- Och, zei hij, zachter, vol schaamte; - die hebben zelf geen zier. 't Is een arbeider met een hokkeling en wat schapen -

Het leek wel, of Herre's houding nog meer verstarde, de rug strakker trok onder de donkere jas.

- Hm... Je zoekt 't niet bijster hoog, Ekke... Was er dan

op 't hele dorp niets beters te vinden dan een arbeidersdochter?

Ekke zette zich haastig schrap:

- Nee, Herre, 't is een beste vrouw, die ik krijg, fiks in het werk, en ik... ik wil geen andere. Dat staat vast... 't Zijn nou alleen die bliksemse centen.

Ze hadden de scherpe zwenking van de weg bereikt; de wind woei hier stijver, hen recht tegemoet; dwong hen, gebukter te lopen, de vlagen het hoofd te bieden; liet de woorden ijler klinken, rukte hun laatste overtuigende kracht mee weg.

- 't Is begonnen om een duizend of drie, zei Ekke nu, en zijn hart begon bij de naakte vrijmoedigheid, waarmee hij het bedrag genoemd had, hoog en hard te slaan in zijn borstkas. - Ik had 'r vast op gerekend, dat Tjalling-oom ze me lenen zou.

- En jouw moeder dan? vroeg Herre. - Laat die je dan ook maar begaan zonder te helpen?

Ekke zweeg. Zijn moeder! Hij had zijn best gedaan, haar bestaan niet te betrekken in het gesprek, met de doffe arglistigheid, dat het hem gelukken zou, Herre Wiarda van dat spoor af te houden. Maar Herre zelf had aan haar gedacht! -

Uit het hekje van het eerste huis groette een man, die Herre herkend scheen te hebben. Herre groette verstrooid terug; zijn ogen rustten op Ekke's donker geworden, geplaagd gezicht.

- Mijn moeder... Ja, die had vroeger een winkel, zei ik toch. Maar ze is er mee opgehouden; de nering is niks meer. We zijn allemaal arm, als je 't zo zeggen wilt.

- En dan toch maar trouwen, hè? Toch maar haast maken, hè? - Ekke hief het hoofd: was er iets hatelijk verdachts in Herre's stem? Maar nee, blijkbaar bedoelde hij niets: - Jongen, jongen, je bent er vroeg bij, zou ik zeggen. Wacht liever wat. Ik ken dat dorp niet, waar je woont, en jou en je aanstaande familie niet... maar 't lijkt me een onberaden stap. Wácht liever!

Ze liepen vijftig, honderd meter verder, zonder dat Ekke antwoordde. Gezichten doken op achter vensterruiten, oogden hen reeds tegen, moesten hen nakijken ook; Ekke voelde

de blikken in de rug. Een man met een hondenkar stuntelde over de spoorbaan, hun tegemoet; toen hij vlak bij was, liet hij het grote, geelharige trekbeest langzamer lopen, als om te zien, wie daar naderden. Eensklaps tikte hij aan de pet, en ook Herre scheen den man te herkennen; ze groetten elkaar dorps met de voornaam:

- Middag, Herre...

- Middag, Geert.

Misschien had Geert verwacht, dat Herre zou blijven staan, maar Herre Wiarda stapte krachtig door tussen de huizen, de tuintjes met bonen en aardappelen en daarin verdwaalde bloemen, langs kinderen, die met grote ogen staarden, de knuistjes tegen de mond. In Ekke's hoofd golfde het rood en heet. Wat had hij het laatst gezegd? Nee, Herre had gesproken. Van onberaden haast-maken en liever-nog-wat-wachten... Ekke sloot de ogen. Hij was doodop. En toch moest hij het brok verzwelgen:

- Herre... (hij schuwde nu het naamsgebruik van zijn neef niet meer)... zou het mogelijk zijn, dat ik die centen leen... van jou?

De witzwart gestreepte hekken van de kleine overweg bleven achter hen.

Herre stond even stil op het stationslaantje, om weer verwonderd verder te gaan:

- Van mij?

Ekke knikte.

- ...Ik zie geen andere kans.

De magere boompjes zwiepten heen en weer; daarachter stond op een dood zijspoortje een goederenwagen, waaruit twee mannen pakken met turfstrooisel laadden. Voor het stationsgebouw flitste de dubbele spoorbaan in de late zon. - Rug en schouders van Herre Wiarda stonden vol tegenzin gespannen. Zijn mond hing breed neer:

- Zo Ekke, dat was dus de bedoeling... Lenen... Hm, hm. Dat komt me al heel slecht gelegen, jong, héél slecht... Een fabrikant is nu eenkeer geen notaris. Mijn geld ligt zo maar niet los in de la, dat zit in mijn fabriek, in de voorraden, in het hele bedrijf -

- Ik begrijp 't...

Nee, Ekke begreep het niet! Het was ook niet te bevatten!

Herre Wiarda, de man met de grote zaken, sprak onwaarheid! Het kon niet zijn, zoals hij zei; hij moest toch geld hebben, op een bank, of in een brandkast, of in zijn zak... Ekke voelde, terwijl hij het onderworpen, werktuigelijk antwoord gaf, de smaad van Herre's gezegde: hij wilde niets te maken hebben met den armoe-neef, die daar uit het waterdorp opdook, en hem op de begrafenis van Tjalling Wychmans om geld kwam vragen; hij vertrouwde het niet, wilde niets wagen. -

Er was nog één mogelijkheid. Nog één middel - misschien. Ze waren nu voor het station; Herre stond al bij de glasdeur en duwde de lamgeworden klink neer, om door de lage bruingewalmde wachtkamer naar het perron te komen. Hem bij de arm grijpen - tegenhouden - spreken van At - dat het niet meer uitgesteld kòn worden - dat het geld er nu, vandaag liefst nog, moest zijn - de waarheid omtrent Regina...?

Herre Wiarda stond weer ruggelings naar hem toegekeerd. Hij liep, hij liep door, alsof hij met het geweld van zijn brede sterke hielen de aarzeling van Ekke vernielen moest. De wachtkamerdeur ging al open onder een nieuwe druk van zijn hand. Er zaten twee boerenvrouwen, in het zwart, de handen gevouwen over karbies en reismand. De laatste kans was voorbij. Ekke Wiarda sloot de half-geopende mond weer.

Hij zat in een hoek op de gele bank, terwijl Herre Wiarda, een sigaar rokend, door de lage vierhoekige ruimte op en neer slenterde. De klok met de gebroken cijferplaat liet langzaam de minutenwijzer verspringen. Op het dorpsperron was het stil; binnen hakte het korte tikken van de telegraaf. Toen de trein naderde, scheen Herre zich Ekke's bijzijn pas weer te herinneren. Hij kwam op hem toe, een gedwongen lach om de lippen, en drukte even Ekke's hand.

- Nou jongen, het allerbeste... En zoals ik zei: nog maar wat wachten... alles zal wel terecht komen... spaar liever wat over. -

Ekke glimlachte zwak.

- Rijen we niet verder, samen? Tot Leeuwarden?

Voor het eerst bespeurde Ekke iets van verlegenheid op Herre's trekken.

- Als je óok een tweede-klas hebt... Ik neem meest tweede, zie je... met al die kopzorg en nou vandaag, treurige dag, zit ik liever wat meer alleen... En 't zou zonde zijn van het geld, hè, als ik m'n retourtje niet gebruikte?

Hij hees zich op een treeplank en opende het portier met de romeinse II. Ekke draaide zich sprakeloos om en liep naar de andere waggon. Hij greep het handvat van de eerste de beste deur, zag toen, dat er een bordje ‘vrouwen’ voor het ruitje hing, en nam het volgende portier. Er was nog één plaats in de coupé. Hij wrong zich tussen een paar veeboeren door, langs een moeder met een kind en een stadskoopman, die zat te slapen en wiens oogjes kort en venijnig opengingen, toen Ekke hem ongewild op de tenen trapte. De trein schokte een keer, voor hij weg reed. Ekke keek van de ene reiziger naar de andere; toen gleed zijn zichtloos wordende blik allengs verloren over naar de grauwe en vuile stoomwolken, die tussen het rijzen en dalen der telefoondraden boven het landschap uiteensloegen.

Thuiskomst uit Rusland, december 1812[1)]
Door Dirk Coster

Marie Louise en haar zoontje, benevens de gouvernante, Mevrouw De Montesquiou. De kleine koning van Rome zit op een fluweelen bankje aan de schoot van zijn verzorgster, zijn hoofdje met het zacht glad blond haar geleund aan de blauwe zijde van haar schoot. Het is een wonderschoon kind; het heeft de klassieke trekken van zijn vader, herhaald in kinderteerheid, en nerveuser, bewegelijker, en ook de groote grijze oogen, die soms donker lijken. Hij houdt teeder tegen zich aangedrukt, een pop. Het is vriezend koud in de hooge schemergulden zaal der Tuilerien; de winter is ook over Parijs gekomen. Alleen het groote haardvuur geeft wat warmte, waar de vrouwen zich huiverend toe overnijgen, terwijl de koude hun naakte rug aanraakt. De gouvernante streelt het knaapje over zijn zachte blonde haar, en zegt tot de keizerin: Hoogheid, hij moet naar bed. Kijk hem eens knipperen met zijn oogen. Gaan we, Napoleon?

De kleine koning van Rome: Ja tante. En dan het vertelsel hè? U weet wel waar we gebleven zijn? U vertelt het vanavond toch nog verder? Van den menscheneter, den reus. Hij verbergt zijn gezichtje in haar schoot en zegt met een klein bevreesd stemmetje: Hoor eens, tante Quiou.

De gouvernante: Ja. Het kind: Hij zal de kindertjes toch geen kwaad doen. Klein Duimpje zal hem toch vast wegjagen? De keizerin kijkt ietwat misprijzend op beiden neer:

U moet het kind niet zoo verschrikken, Mevrouw. Hij heeft de ijzeren zenuwen van zijn vader niet.

De gouvernante verschrikt: Daar is toch geen kwaad bij, Mevrouw. Het zijn toch maar de sprookjes van Moeder de Gans, die ik hem vertel. Die hebben we toch allen gehoord. De Keizerin, terwijl een glimlach langs haar roode ietwat dikke onderlip glijdt:

1) Hoofdstuk uit: Napoleon, een mensch en een tijdperk.

Ja die hoorde ik ook, in ons goede Weenen. Maar dat kind is te gevoelig. Ik weet niet van wie hij het heeft. Toch zeker van zijn vader niet. - Napoleon, kom eens hier. - Het kind staat op, met de pop geklemd in zijn armen, en komt gehoorzaam naast zijn moeder staan.

Marie Louise: Napoleon, een groote jongen speelt toch niet met poppen meer. Een jongen speelt met soldaten. Krijg ik haar van je.

Het knaapje kijkt weigerachtig naar zijn moeder op en klemt de pop vaster in zijn armen: 'Marise slaapt moeder, U moogt haar niet wakker maken'.

Marie Louise: Maar ik wil haar in haar bedje leggen. Dan zie je haar morgen weer terug.

Het knaapje schudt beslist zijn hoofdje: Dat doe ik zelf, met tante Quiou.

Marie Louise met een booze blik naar de gouvernante: Ik vrees dat uw opvoeding te week is, Mevrouw. Hij is een zoon van Oostenrijk en den keizer. Het wordt tijd dat er een man komt, een gouverneur. Ik zal er den keizer over spreken, wanneer hij terug is.

De gouvernante springen de tranen in de oogen. Zij kijkt Marie Louise aan, smeekend, angstig.

Hij is nog zoo jong, Hoogheid. En zijne Majesteit heeft me nooit wat verweten.

Marie Louise hoog: Laat het U genoeg zijn dat ik U dit zeg. De keizer is op reis. Wij weten niet wanneer hij terugkomt. Het knaapje verveeld: Tante, het vertelsel. Gaan we?

De gouvernante, terwijl zij kort ademt om haar stem meester te worden: 'Zoudt U dan niet willen wachten, Hoogheid, tot zijne Majesteit de keizer terug is. Zijne Majesteit heeft zelf het hondje en de pop dikwijls in de wieg gelegd. Hij heeft me dikwijls gevraagd: Gelooft U dat ze zoo goed liggen? Ik heb zoozeer geen verstand van poppen en vooral niet van honden. - Ik geloof dat Zijne Majesteit mijn opvoeding niet af zal keuren, wanneer hij terug is.

Marie Louise: Ik weet niet of de keizer terug zal komen. De berichten zijn zoo onzeker, (met een zucht). Helaas, ik vrees dat de keizer aan het hoofd van zijn dapperen in Rusland gebleven is. En dat ik een weduwe ben geworden.

Madame de Montesquiou opspringend: Maar, Hoogheid

dat is verschrikkelijk. - Moscou is toch in onze handen. Als ik het vragen mag, zijn er dan berichten?

Marie Louise: Na Moscou hebben we niets meer gehoord dan geruchten, die angstwekkend zijn.

Madame de Montesquiou, fel: Dat zijn praatjes van de Oostenrijkers. Zij schrikt zelf 't eerst en doodelijk van haar eigen woorden. Zij zegt: Och Hoogheid, zoo bedoelde ik het niet. Maar Marie Louise heeft het gehoord. Haar gezicht wordt strak, haar licht blauwe oogen stekend. Haar onderlip komt vooruit. Zij zegt snijdend: U schijnt te vergeten, Mevrouw, dat ik een Oostenrijksche ben. De dochter van den Apostolischen keizer.

Madame de Montesquiou stamelt: Ik bedoelde... ik had willen zeggen... Oostenrijk kan ons zeker de overwinning niet gunnen... ik bedoelde dat Frankrijk soms hard is geweest voor Uw land. En ik dacht U bent onze keizerin,... die van Frankrijk toch. Zij verwart zich zoo in haar woorden, dat haar fijn gezicht zich in een hulpelooze huilkramp vertrekt. Marie Louise's stem siddert van bedwongen opwinding: Natuurlijk de Keizerin van Frankrijk. Maar wanneer de Keizer niet terug zou komen. Zij legt met een theatraal gebaar haar hand onder haar volle boezem en zegt met ietwat galmende stem, waarin haar haat en haar opwinding zich ontladen: Mijn hart zegt het me. Hij komt niet meer terug. Dan moet ik dit kind hier opvoeden. Hij moet zich zijn oude waardigheid bewust worden.

Madame de Montesquiou, nu met woedende ironie: Inderdaad, zijn waardigheid des keizers zoon te zijn.

Marie Louise, plotseling kalm door het bewustzijn haar tegenstandster getroffen te hebben: En de zoon des keizers, èn de telg van Europa's oudste vorsten.

Madame de Montesquiou: Ik versta U, Hoogheid. Hij zal zijn vader en zijn land vergeten moeten. Bij deze gedachte laat zij alle reserve vallen. Zijn vader was groot, Hoogheid. Wanneer dit ongeluk ons treft, dan zullen wij hem eindeloos van hem vertellen en wat hij deed. Want ik meen dat Oostenrijks grootheid de onze niet is. - Zij staat op in een berustende houding, haar hoofd diep gebogen: Ik hoop, Hoogheid, dat U mij vergeeft.

Marie Louise: U deedt beter hier weg te gaan, voor goed.

Madame de Montesquiou: Ik heb reeds begrepen, Hoogheid, dat iets anders niet mogelijk zal zijn.

Omdat zij opgestaan is, kijkt het kind blij tot haar op. Gaan we tante. En, als de reus gaat slapen, dan kan Klein Duimpje komen en hem doodmaken. U vertelt het me toch, tante? Madame de Montesquiou ziet op het kind neer, met een doodsbedroefde glimlach. Ze wil met haar bevende hand op zijn schoudertje nog wat zeggen, wanneer op hetzelfde oogenblik de deur zacht opengaat en een vreemde gestalte binnenschuift. Hij staat stil en kijkt even rond. Hij is omwikkeld door een zware ruige pels, en zijn zwarte bontmuts is diep over de oogen getrokken. Hij gooit deze pels open en komt langzaam naderbij. Het kind door een gerucht getroffen, kijkt om en ziet in de schemer van de zaal deze donkere zware verschijning, verbergt zijn gezicht in de rok van Mevrouw de Montesquiou, en gilt: De menscheneter, oh, oh, tante, de menscheneter!

Marie Louise smoort een uitroep en staat op.

Madame de Montesquion: Malle jongen. Kijk eens wie hier is. Het kind verbergt zich dieper in haar rokken, trappelend van vrees. Napoleon gooit de pels uit, werpt haar over een stoel, en knielt neer bij het kind. Hij mompelt: M'n jongetje. Madame de Montesquiou: Nu dan! Het kind kijkt vreesachtig om, door een bekende klank getroffen, dan verheldert zijn gezichtje en hij zegt met een diepe zucht: Oh vader. Napoleon grijpt met een wilde beweging het kind, valt neer in de stoel waarover zijn pels ligt, verbergt zijn gezicht aan de kleine borst, zoo woest, dat Madame de Montequiou een vreesachtige beweging met haar handen vooruit maakt om het teere kinderlijfje uit deze omknelling te bevrijden. Als hij het gezicht weer opheft is dit bleek en verwrongen, met schokkende lippen en de verwischte spoor van een traan. Hij zet het kind neer en zegt:

Napoleon: Bonjour, Marie-Louise. Hier ben ik weer. Met het kind aan de hand nadert hij haar. Kusje man. Hij heeft het wel noodig na deze reis.

Marie Louise van haar schrik bekomen, kust hem op de wang. Zij zegt: Wij hadden je niet verwacht. Er is geen enkele tijding van je gekomen, sinds 20 dagen.

Napoleon: Dat kon ook niet. Ik reisde sneller dan elke

koerier. Ik was ongeduldig om thuis te zijn. En om jou en de jongen te zien. Jullie zien er goed uit. Ik verbeeld me dat mijn zoon grooter geworden is. U hebt eer van Uw werk, Mevrouw de Montesquiou. U maakt het goed, niet waar. Nog altijd vol geheime critiek op Uw Heer en Meester? Mevrouw de Montesquiou: Sire, waarom zegt U mij dat? Wij hebben zulk een angst gehad. Voor Uw leven. Voor het leger. Sinds de verovering van Moscou kwamen hier niets dan verwarde berichten, - somber, oh zeer somber. Goddank dat Uw komst al die spookbeelden verjaagt.

Napoleon haalt zijn schouders op. Ik breng een tijding waarover voorloopig U zwijgen moet, als het graf. Waaraan het Fransche volk langzaam zal moeten wennen. Kijkt u mij aan Mevrouw, en critischer dan ooit. Het overschot van ons leger staat hier voor u.

Mevrouw de Montesquiou slaat in stomme ontzetting haar handen voor haar mond. Marie Louise zegt met ongeloovig-helle stem: Maar dat is toch niet waar, Napoleon. Het is zóó waar, Mevrouw, dat ik ijlings teruggekomen ben. Frankrijk heeft geen leger meer. Binnen korten tijd zullen we dus van alle kanten besprongen worden. Ik heb dus veel werk te doen. Maar voor dien tijd wil ik een glas wijn drinken, en met mijn vrouw hier wat praten. Mevrouw de Montesquiou, brengt u de kleine jongen weg. Hij moet gaan slapen. En wees mij genadig in uw gedachten.

Mevrouw de Montesquiou: Ik heb geen gedachten meer, Sire. Ik ben verdoofd. Geen andere dan die: hoe redden wij Frankrijk. Hoe zeggen we het de onzen? Oh, mijn neef. Langzaam glijden groote tranen langs haar gekreukte, blankbepoeierde wangen.

Napoleon: Dank u, Mevrouw. U bent van het goede ras. Zijn zoontje's haar streelend:

En gaat de jongen nu met Tante mee. Het is hoog tijd.

Het kind verrukt Napoleons beenen omklemmend: Vader, Pépi heeft me zes kleine hondjes gebracht. Ze kunnen al een beetje blaffen. Komt U kijken?

Napoleon: Wat een brave hond. En weet je: dat had ik nu juist met hem afgesproken, je weet wel, voor vader op reis moest. Ik kom gauw kijken. Ga nu maar gauw naar bed, dan kom ik je toedekken.

Als Madame de Montesquiou gegaan is met het kind, schuift Napoleon een stoel dicht bij het vuur. Ga zitten, Louise, en vertel me wat. Marie Louise zet zich weer terug in de Egyptische zetel vlak naast het vuur.

Marie Louise: Wat zou ik te vertellen hebben, Sire. Het leven is hier rustig doorgegaan. Een oogenblik heeft me die samenzwering zeer verschrikt. Maar men zegt dat het een grap was. Hoeveel meer zult U te zeggen hebben.

Napoleon: Ach Louise, je weet toch wel, hoe weinig goeds. Ik ben een gebroken mensch.

Marie Louise, klagend: Hoe kon dit nu. Altijd zei men dat het leger onoverwinlijk was.

Napoleon: Ik ben ook niet verslagen. Van overwinning tot overwinning zijn we voortgerukt. Zoolang overwonnen we, tot allen eraan stierven.

Marie Louise: Ook Ney, die schoone man?

Napoleon: Hij en Berthier leven nog. Misschien brengt hij nog een laatste handvol mannen thuis. Ik weet het niet. Ik heb nooit zoo snel gereisd als nu. Achter me brandde de opstand al. We zullen het moeilijk krijgen, waarde vrouw. Waarom troost je me niet?

Marie Louise klagend: Ik zou je graag troosten, Napoleon. Maar ik ben zoo bekommerd. Wat zal mijn vader zeggen? Zooveel menschen van ons zijn meegegaan. En jij, jij, dat jij niet eens wist wat je deedt! Waar heb jij onze menschen in gesleept.

Napoleon, rustig en bitter: Daar kun je gerust over zijn vrouw. Zij zijn onze ijverigste achtervolgers geweest. Na Moscou hebben zij zich bij de Russen aangesloten. Jullie Schwarzenberg is een gevaarlijke verrader gebleken.

Het ontsnapt Marie Louise onwillekeurig: Oh Goddank.

Napoleon treurig: Goddank zeg je. Jij juicht het toe dat jouw menschen me verraden en verkoopen.

Marie Louise als een verongelijkt meisje: Mag ik dan niet blij zijn dat Prins Schwarzenberg nog leeft, vaders eigen goede vriend. Ik ken hem toch. Hij stopte ons bij de kleine diners heimelijk altijd heerlijke dingen toe, om in bed op te eten. Wat nut had zijn dood voor jou?

Napoleon: Jouw vaders vriend sabelde ongelukkige Fransche soldaten neer, die weerlooze ellendigen waren gewor-

den. Diezelfde die jou op handen droegen, in hun onnoozelheid. Begrijp dat wel, Marie Louise.

Marie Louise verstrooid: Die Franschen beklaag ik. Ik vond ze aardig. Ze hebben me niets in den weg gelegd. Maar was het dan niet begonnen! Ik begrijp het nog altijd niet. Een heel leger, het grootste dat er ooit was. Waar blijft zoo iets dan? En jij dan, hoe kwam je weg. Je moet het wel ellendig gehad hebben.

Napoleon: Aardrijkskunde is je kracht niet. Rusland is oneindig groot. De koude is ontzettend, schroeiend als gloeiend ijzer, niet te ademen. Zij waren eraan gewoon, wij niet, niemand anders. Maar op dit alles was gerekend. Men kon dit vooruit weten. Alleen niet op de waanzin van de Russen, die mijn winterkwartier, hun hoofdstad, die zij aanbaden zooals ze hier een maagd aanbidden, die ze heilig noemden, verwoesten, verbrandden, tot onder de oogen van onze soldaten. Mijn groote misrekening, de volkomen onbegrijpelijke, is geweest dat iets hun heiliger scheen te zijn. Wij hadden door kunnen gaan naar St. Petersburg, hun tweede hoofdstad, de minder heilige. Maar ze zouden hem even zeker verwoest hebben. Zij zouden elke toevlucht verwoest hebben die we zochten. Elke weg die we gingen zou door een woestenij geleid hebben. Dus moesten we terug, de grens zien te bereiken. Maar die was oneindig ver. De koude kwam vroeger dan we dachten, iets in de lucht was tegen me. Wat voor één mensch geldt zonder voedsel of vuur, geldt ook voor honderdduizenden. Dat Rusland is groot genoeg om millioenen lijken te bergen, ergens verloren, onvindbaar. Elke nacht was erger dan een verloren veldslag, zoo vele duizenden stonden er niet meer op. Vraag me niet meer, Marie Louise. Ik kan er niet meer aan denken. Vóór het afschuwelijkste begon, ben ik weggegaan. Want ik moet weten waarop ik hier kan rekenen. Op jou, op het volk, een nieuw leger. Maar jij hebt me teleur gesteld.

Marie Louise: Maar waarom dan toch, Napoleon? Al dat verschrikkelijke, moet ik dat dan maar dadelijk begrijpen. Napoleon: Natuurlijk vergeef ik je dat je eerste gedachte voor je land en laten we zeggen, voor de vrienden van je kinderjaren was. Maar vergeefs heb ik op een gedachte voor ons

gewacht, voor mij en mijn soldaten. Je bent jong natuurlijk, ik mag je niet veel vragen. Maar je bent toch de moeder van mijn kind. Jouw het eerst moet ik alles zeggen. Keizer en keizerin der wereld zijn we nu niet meer. Ik heb mij ermee kunnen verzoenen, op deze reis naar huis. Ten slotte kan men in één land, op een eiland zelfs hetzelfde doen. Kan men het groote beeld niet boetseeren, dan maakt men een klein model, een voorbeeld. Nu ja, dat begrijp je niet. Ik wou alleen zeggen of je vragen: ben je bereid - om wat zorg met mij te dragen, laten we zeggen voor ons kind. Ben je bereid naar je vader te gaan, hem te smeken ons te helpen, of althans ons niet aan te vallen. De tijd dringt. Binnenkort wordt Frankrijk van alle kanten besprongen. Tot in dit paleis zullen we worden afgejaagd, als wild, als een paar wilde zwijnen met hun eenig jong. Ik heb je buiten deze, buiten elke gruwel willen houden. Ik dacht niet dat ik je ooit iets zou moeten vragen. Bedenk Marie Louise, ik was goed voor je. Ik heb je meer heerlijks dan Prins Schwarzenberg gegeven, meer dan je ooit in bed op kon eten.

Hij glimlacht treurig. Zijn haar hangt voorover over zijn voorhoofd, zijn groote grijze oogen staren naar het vuur. Zijn handen hangen tusschen zijn knieën, zoo zit hij, ietwat dik, en ineengezakt, en kijkt dan Marie Louise aan, met een vragende, bijna schuwe blik.

Marie Louise omvat dit beeld met schrik en afkeer, en laat zich ontvallen: Ook dat nog.

Dit woord doet Napoleon plotseling opleven. Zijn handen omknellen de koppen der stoel, hij veert op, gaat rechtzitten, lijkt slanker en zijn blik meet met een koude tinteling de vrouw voor hem.

Je zei: ook dat nietwaar?

Marie Louise slaat haar handen voor haar oogen en breekt plotseling in zenuwachtig snikken uit. Zij nokt achter haar handen:

Ja... Ook dat nog... Ik ben hier toch al altijd zoo zenuwachtig en moe... Wat moet ik nu weer doen?... Wat gaat het me aan... Ik ben hierheen gesleept, en niemand vroeg me of ik wilde...

Napoleon staat op en neemt haar handen weg van voor haar gezicht en blijft ze vasthouden. Hij ziet opmerkzaam op

haar neer. Zij kijkt op en wendt haar gezicht met een angstige ruk van hem af.

Napoleon: Dus heeft alles niets gegeven. Zelfs het kind niet. Marie Louise, was je daar dan niet blij mee?

Marie Louise houdt haar hoofd zoo diep afgewend dat zij bijna over de arm van Napoleon hangt. Ze spreekt naar den grond: Ik had er nooit tijd voor. Ik moest altijd weg, keizerin zijn, altijd iets doen, kanalen openen of zoo iets. Maar ineens heft zij haar gezicht op met een blik van brandende haat. Toen heeft dat wijf de Montesquiou hem met haar lieve maniertjes van me afgetrokken. Hij houdt meer van haar dan van mij. Veel meer. Zijn moeder is een vreemde vrouw voor hem. Maar ik neem hem terug, reken erop dat ik hem terugneem. Die vrouw moet hier weg.

Napoleon: Goed, dat kan gebeuren. Maar verder, bevalt het je hier dan niet? Iedereen is even goed voor je.

Marie Louise: Te goed. Al die Franschen praten zoo snel tegen me en ik begrijp hun mooie woorden niet. Ik weet nooit wanneer ik lachen moet of niet. En dat maakt me zoo zenuwachtig.

Napoleon: Dat zal toch in je land, ik bedoel, t h u i s wel eender zijn. Daar doet men toch ook zijn best bij de dochter van den keizer.

Marie Louise: (een onwillekeurige zachte glimlach maakt haar grof gezicht ineens bijna mooi.) Oh! neen! Bij ons begrijp ik iedereen. Bij ons is het zoo gemoedelijk. Bij ons zijn alle menschen heel gewoon.

Napoleon: En ik dan? Je hoefde je toch aan niemand te storen. Ik was toch gewoon en vriendelijk voor je. Antwoordt toch eens.

Marie Louise buigt weer zich dieper weg over den arm van Napoleon. Zij prevelt werktuigelijk: Zeker, Napoleon, u was heel goed voor me. Ik ben tevreden.

Napoleon: Dat is geen antwoord, geen werkelijk antwoord. En die eerste keer dan in Compiègne, in het rijtuig en later in die kleine herberg. Toen dacht ik dat je hier thuis zou zijn. Jij hebt gelachen, een weinig gehuild, maar het meest gelachen. En bent glimlachend bij me ingeslapen. Ik sliep nog niet. Daarom zag ik dat in je slaap je glimlach telkens terugkwam. Waarom spreek je nu anders?

Marie Louise: Ik spreek niet anders. Mijn biechtvader heeft me toch alles van te voren verteld, wat er met me gebeuren zou en wat ik toelaten moest. Toch schrok ik vreeselijk in het rijtuig, - later, na het diner, nadat je me die wijn had laten drinken, in die kamer, ja toen heb ik wel gelachen. Napoleon: Ja toen waren wij het snel genoeg eens.

Marie Louise richt zich op uit haar hulpelooze houding, verwijdert Napoleons handen met een rustig gebaar van haar lichaam, van deze warmte afkeerig. De slang die in elke vrouw schuilt, die gebruikt is zonder haar wil, richt zich in haar op en zijn blik glinstert vanuit haar lichtblauwe oogen hem tegen. Zij zegt met een stille, heldere meisjesstem:

Ik moest zoo vreeselijk lachen, omdat je zoo potsierlijk was. Zoo heelemaal zonder kleeren, en dan met dat buikje, en die zoo druk deed en me kneedde en kneep. Je deedt me hevig pijn, maar toch moest ik altijd, altijd lachen. Nog dagen daarna heb ik gelachen om je.

Er gromt iets in de keel van den man. Maar hij herhaalt met dezelfde zachte overredende stem, als bewusteloos, zijn woorden: En zoo sliep je in, nietwaar, in mijn armen glimlachend. Marie Louise onverschillig: Dat weet ik niet meer.

Napoleon keert zich af en gaat rustig in de fauteuil zitten waarover zijn Russische pels nog ligt.

Napoleon: Hierover spreken we dus niet meer, Marie Louise. Maar wel spreken we af dat je als keizerin van Frankrijk naar Weenen gaat, en met je vader praat. Maak je gereed deze week af te reizen.

Marie Louise ziet hem angstig aan:

Ik... met die koude, naar Weenen reizen? Ik met mijn vader praten? Maar dat is onmogelijk. Ik zal het nooit durven. Met vader, den Apostolischen keizer! Hij zou me lachend de kamer uitzetten.

Napoleon zegt hard en droog: Als keizerin van Frankrijk zei ik, en terwille van je troon en die van je zoon.

Marie Louise schouderophalend: Waarom heeft dat kind die noodig? Hij is van zoo hooge geboorte.

Napoleon: Je bedoelt als kleinzoon van Oostenrijk nietwaar? Marie Louise bijt zich op haar onderlip, betrapt. Dan stampvoet zij: Ik kan het niet... ik wil het niet... Ik kan niet spreken voor jou, tot mijn vader die je grijs gemaakt hebt voor zijn

tijd. Jij die ons ongeluk was, voor wie we vluchten moesten middenin de nacht en in de regen. Dacht je dat ik dat vergeten was, hoe vader me bij zich tilde in de koets, schuddend van koorts en weenend. Dacht je dat ik vergeten was dat er in ieder huisje van onze tuinlieden een open plaats was aan de haard en rouw en jammeren en huilen. Jij beul van ons land. Zij breekt opnieuw in snikken uit. Ik kan niet... ik wil niet. Je vrouw, maar je medeplichtige niet... nooit. Nu huilt zij onbedaarlijk, met lange uithalen.

Napoleon: Bedaar Marie Louise. Wat nu gebeuren gaat, zal verder buiten je omgaan. Schrei niet en schaam je niet. Wat je me zegt, heb ik weliswaar altijd geweten, alleen ik durfde het niet te weten. Ga nu slapen en goeden nacht.

Marie Louise staat langzaam op, ontsteld en verdoofd om wat er zoo plotseling gebeurd is. Schuchter zegt ze: Goeden nacht, Napoleon. Ik bedoelde... ik heb het misschien niet zoo bedoeld... Ik zal je wachten. Ik kleed me vast uit. Maar kom dan gauw. Haar vleezige, van koude roode handen langzaam wringend en huiverend klagend: Het is hier overal zoo koud, zoo verstijvend koud.

Napoleon: Kruip maar in bed kind, met drie warme kruiken. Ik slaap in mijn werkkamer vannacht. En slaap wel.

Marie Louise wil hem kussen op de wang. Napoleon neemt even haar koude hand en zet haar tevens van zich af.

Ik zei goeden nacht. - Marie Louise gaat.

Napoleon schuift nog wat dichter naar den haard, waarvan de groote blokken inbranden, en slechts uit de zwarte barsten kleine blauwe vlammetjes doen omhoogspelen. Hij mompelt: Ja, verstijvend koud. Een gans, leeg en goedig. Een Oostenrijksch boerinnetje, dat is alles. Ik heb me liefde opgedrongen voor dat kind. Ten slotte blijkt ze wijzer en eerlijker dan ik. Nu blijft er nog een vraag: dat kind. Is 't het hare of meer van mij? Eén kans op twee, voor ieder van ons. Een vervloekte grap: Straks een Oostenrijksche huzaar mijn zoon te mogen noemen, die een dikke trotsche onderlip misprijzend naar me toesteekt, naar den man van lagere geboorte. De gedachte treft hem zoo, dat korte, stille lachschokken zijn lichaam schudden. - Maar dat kleine ventje is zoo onafhankelijk, met zijn rustige en trotsche willetje. Dat heeft hij misschien van zijn vader, al was die niet veel bijzonders. Een kans dus

nog. Daar en hier in dit vervloekte huis is het verloren. Alleen buiten, in het veld, bij de dolken en de dwazen, zal ik het niet zoo gemakkelijk verliezen. Ik had erbij moeten blijven. Heftig hoofdschuddend: Bij God neen, Lannes, dat is niet waar. Je was een dweper, altijd. Waarom vervolg je me zoo?

Hij staat op en geeft een ruk aan het schellekoord dat bij de schoorsteen hangt. Even daarna verschijnt Dufain, de secretaris. Zijn gezicht is grauw en spits boven zijn witte das, met van slapeloosheid roode randen rond zijn zwarte oogen.

Napoleon vraagt: Dufain, is alles in orde? Zijn de legerstaten er? Is er vuur? Wij moeten dadelijk aan 't werk.

Dufain: De legerstaten voor Januari liggen gereed. Ik heb alle portefeuilles opengelegd en gerangschikt, Sire. Het vuur brandt in uw kamer.

Napoleon: Goed, we gaan. Hier is het afschuwelijk, verstijvend koud geweest. Driftig: ja, roep me die kerel die ervoor zorgen moest.

Dufain gaat weg. Dadelijk komt hij terug met een statige lakei in groen-en-goud. Ineens gaat Napoleon met groote passen op hem af; schreeuwend:

Ellendeling... schoft... plichtvergeten ellendeling. Hoe durf jij de keizerin in een dergelijke kou te laten zitten... Jij ronkend varken... Ik laat je met sabels afranselen. Jij, jij... zijn stem verstikt. Schuim komt aan zijn mondhoeken.

De lakei is krijtwit geworden, hij zakt door zijn knieën. Hij stamelt: Sire... uw onverwachte komst... wij durfden niet... wij wisten niet...

Maar voor hij uitgesproken is geeft Napoleon hem een ontzettende trap in zijn lende en de man valt op zij, met zijn voorhoofd op de karpetvloer, bedwongen kermend.

Dufain helpt hem op en gaat vastbesloten tusschen hem en den keizer staan. Hij zegt met bevende lippen: In Godsnaam Sire, bedwing u. De man kan er niets aan doen.

Op een dwingende hoofdwenk naar achter van Dufain verdwijnt de lakei, scheef en pijnlijk strompelend met de hand aan zijn zijde.

Napoleon, weer kalm: Wij zullen dadelijk aan 't werk moeten, Dufain. Ben je niet vermoeid. (Als eenig antwoord onderdrukt deze een diepe, trillende zucht). Dit laatste was niet fraai, nietwaar?

Dufain: Het was jammer Sire. De man is niet schuldig. Alles is hier doodelijk ontsteld over Uw komst, zoo ineens. Niemand durfde dat plotselinge weerzien van U en de keizerin te storen. Achter deze deur rennen ze als mieren in paniek door elkaar.

Napoleon: Inderdaad, Dufain. Wat denk je: ze zouden het wel rustig gevonden hebben als we niet meer teruggekomen waren. Nu zijn we dan thuis, maar niet welkom meer. Daarom moeten we maar gaan werken. En geef die man wat geld van me en vertel hem maar wat.

Dufain: Ik zal hem zeggen dat U zoo doodelijk vermoeid was door gemis aan slaap. Gaat U toch eenige uren slapen Sire. Ik bid U. Tien dagen bent U al zonder een bed geweest. Dan zult U ook deze sombere gedachten niet meer hebben.

Napoleon: Ja. Doe jij dat dan. Vergeef me dat ik er niet aan dacht. Ga naar je vrouw. Maak haar een kind, jubelend over het weerzien. Dat wordt dan een goed kind, precies zoo'n kleine felle sprinkhaan als jij. Slaap uit en kom overmorgen terug. Tot zoolang red ik me.

Dufain: Ik hoopte het Sire, hartstochtelijk, ik hoopte dat U dat zeggen zou. Mijn vrouw zal zoo blij zijn. Mijn God, ze gelooft me nog maanden ver weg, dood misschien. Maar wanneer er nu toch gewerkt moet worden, kan ik niet gemist worden. Napoleon slaat zijn handen op zijn rug en kijkt hem vriendelijk aan: Zoo, dus jij houdt van je vrouw, en zij van jou. Een zeldzame combinatie, een ongeloofelijke combinatie. Waarom heb je me dat altijd verzwegen, huichelaar. Maar als dat dan zoo is, verdwijn onmiddellijk, neem een rijtuig, en vertel me overmorgen een en ander over dat dierbare weerzien. Ga naar huis.

Dufain's grauw gezicht begint zich vreemd te vertrekken, als in een lachkramp: Naar huis, Sire. Neen, alleen als U ook wat slapen gaat.

Napoleon: Ga, Dufain. Ik ga mijn laatste minnebrieven lezen. Daartusschen in dommel ik wel wat.

Dufain, niet begrijpend: Uw minnebrieven, Sire. Hij stamelt snel er achteraan: wat heb ik daarmee te maken.

Napoleon snauwt hem toe: Mijn legerstaten, idioot. Ga naar huis en de groeten aan mevrouw.

Critisch bulletin

Gedanste tragedie
Arthur van Schendel, De wereld een dansfeest J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Er is een anekdote van twee Engelsche boezemvrienden die besloten samen een reis om de wereld te maken. Maar te Dover aangekomen, speelden zij, wachtend op de boot waarmee zij naar het continent zouden oversteken, een partij biljart. Al biljartend vervreemdden ze, de een vond de wijze van spelen van den ander onverdraaglijk, en bitter ontgoocheld keerden zij beiden, langs verschillende route, naar Londen terug.

Maak van de twee boezemvrienden twee gelieven, van de wereldreis het huwelijk, van het biljart een dansvloer; zeg dat twee gelieven zielsveel van elkaar hielden, maar tijdens het dansen een gebrek in rhythmische aanpassing bespeurden dat hen voor het aangaan van een levensverbintenis deed terugdeinzen; zeg dat zij, door neiging en trots genoopt, elkaar twintig jaar lang bleven zoeken, afstooten, ontwijken en weer vinden, zoodat de loop van hun beider leven, uit de verte eener zaal bezien, iets kreeg van de dansfiguren van een elkaar op een podium ontvluchtend en vervolgend danspaar, en gij hebt de inhoud van Van Schendels jongste boek ‘De wereld een dansfeest’ in groote trekken voor u. Voeg hier aan toe, om ook van de zeer origineele schrijftrant van dit boek een indruk te krijgen, dat de beschrijving van dezen levensdans geleverd wordt door negentien belangstellende ooggetuigen, ooggetuigen die, door de charme der dansers of door de meesleependheid van den dans zelf in het drama betrokken geraakt, achtereenvolgens verslag uitbrengen van de passage in de gedanste tragedie die zij hebben bijgewoond, dit doende elk op zijn persoonlijke manier en naar gelang zijner bevattelijkheid. Noch de dansers zelf, Daniel en Marion, noch hun ouders, die zich zonder een zucht te slaken terwille van hun kinderen ruïneeren, komen aan het woord. Neen, het zijn alleen de meer verwijderde, van nature objectiever ingestelde toeschouwers, een makelaar, een leeraar, een kostschooldirectrice, een kamerverhuurder, een modiste, een juwelier, een werkster, om er slechts enkelen te noemen, die één voor één, als in een proces, een getuigenverklaring kunnen afleggen omtrent de korter of langer tijd dat zij de dansers op hun immer uitgestelde levensreis gevolgd hebben. Het knappe van het boek is nu, dat deze negentien verhalen van zijdelings in den dans betrokkenen weer onderling aansluiten, als

de opeenvolgende hoofdstukken van een roman, en gezamenlijk een geheel menschenleven vertellen, van geboorte tot dood, naar aanleiding van de figuren van één enkelen dans.

Helaas zijn niet alle getuigenverklaringen van dezelfde waarde. Ook is het opmerkelijk dat de getuigen meer boeien naarmate zij meer over zichzelf en minder over de zwijgend in hun midden dansende hoofdpersonen verhalen. De makelaar, de directrice, ze zijn onweerstaanbaar met hun goedhartige en onbedoelde persiflage van zich zelf, maar de modiste, de kleedster, het buurmeisje, de werkster, het zijn schaduwen, het zijn geheel onpersoonlijke spreekbuizen. Geen van hen allen beschikt echter over voldoende capaciteit om van dans en dansers een adaequaat beeld te geven, het blijven speelsche of sentimenteele benaderingen, met uitzondering misschien van den Melancholicus die het laatste woord heeft. Maar dan is de dans reeds ten einde, de dansers zijn van het tooneel verdwenen, en de onvindbare melodie, waar zooveel geluk om verspeeld werd, wordt door den nachtegaal aangeheven in de populieren van het nachtelijk rivierlandschap.

Hield Daniel van Marion? Hij hield van zijn moeder. Hij hield van haar Spaanschen naam, dien hij als den zijne aannam, en het was haar melodie waarop hij bewoog als hij danste. Hoe kon Marion dit ooit meenen te evenaren? Wat baatten haar de Spaansche mantilla en de volmaakte geschooldheid? Zij trachtte te dansen omdat zij niet gaan kon. Daniel hield niet van haar, tot hij, verarmd, mislukt, ging houden van haar liefde.

M. NIJHOFF

Cubisme met verzachte contouren
F. Bordewijk, Karakter Nijgh & Van Ditmar, R'dam, f 3.40, f 4.50

Het eerste, waardoor dit boek frappeert, is een tamelijk ver gaande aanpassing, tenminste oogenschijnlijk, in stijl en verhaaltrant bij het type van den ‘gewonen’ roman. Tot nu toe lag het werk van Bordewijk vrijwel buiten den belangstellingskring van den gemiddelden romanlezer, daarvoor leverden zijn gedrongen stijl en zijn geconcentreerde voorstellingswijze, die een combinatie is van preciese waarneming en koel fantastische werkelijkheidsvervorming, alsof hij met een sterk vergrootglas de menschen en dingen nadert, te veel moeilijkheden op. In dit boek sluit hij zich voor het eerst vrij dicht aan bij het type van romanschrijvers (geboren schrijvers niet alleen maar geboren romanciers) die groote scharen lezers kunnen boeien met een werkelijkheidsverbeelding, die tegelijk het bevattingsvermogen der meerderheid onder dezen te boven gaat. Deze nieuwe

stijl, die geen concessie beteekent op zijn zeer eigenaardige beeldenproductie van voorheen maar een verhoogde doelmatigheid ervan, zooals een verbeterd kanon verder draagt dan zijn voorganger van hetzelfde principe, kost den schrijver waarschijnlijk een verhoogde inspanning en zijn bedoeling om (in de tweede plaats) den lezer gewoon-weg te boeien en te veroveren wordt al even waarschijnlijk slechts ten deele verwezenlijkt, door de droogheid en stroefheid van dit noteerende proza (bijna notarieel met een persoonlijke injectie dan, of infectie, die er juist het bijzondere aan geeft), maar ik denk dat toch niet velen het onuitgelezen weg zullen leggen. En tegelijkertijd overtreft Bordewijk hier zichzelf in zijn eigen genre, dat zelfs blijkt te kunnen winnen bij deze uitwendige assimileering aan een meer algemeene smaak.

Er zijn maar weinig romans in den meest eigenlijken zin van het (verzamel)woord, verhalen met een hecht gecomponeerd symphonisch karakter van inwendige ontwikkelingen en uitwendige verwikkelingen in hun onderling verband. Ook dit boek is geen ingewikkeld weefsel van intrigues en complicaties, het staat iets dichter bij de vrijwel rechtlijnige levenskroniek die zoovele romans zijn, het soortelijk gewicht verschilt a.h.w. nog vrij aanmerkelijk van den roman ‘van het zuiverste water’. Maar de compositie van dit boek vertoont toch een voor het effect zeer gunstige verdeeling der werking en tegenwerking van motieven en personen. Bovenal: de tegenstelling en tegenwerking door den geheelen roman heen gaande gemaakt, van de hoofdpersonen Katadreuffe en Dreverhaven, zoon en vader, de elkaar weerstrevende en verwante motieven ervan. En behalve dit rhythme van antithese dat iets waarlijk grootsch aan het boek verleent, is er ook een tactvol gebruik van technische hulpmiddelen, de bedekte aankondiging van latere gebeurtenissen of, ter varieering van den verhaaltrant, bijv. de anticipatie: aan het eind van het dertiende hoofdstuk belooft Katadreuffe zijn moeder voortaan met vijftien gulden in de maand te ondersteunen, en dadelijk daarop staat er dan: Hij deed het één keer, wat van den karaktervasten zoon verwonderen moet, zoodat de lezer naar de verklaring hiervan uitziet; het volgend hoofdstukje verhaalt dan hoe Katadreuffe voor het eerst zijn vader opzoekt, ook daarvan weten wij dan nog niet, waarom; pas het 15e hoofdstuk e brengt de verklaring van beide vragen, nl. het dreigend faillissement. Over het geheel is er echter weinig verstrengeling en is de compostiefiguur niet ingewikkeld: het boek is een heldere constructie van staal en glas, de soms eendere titels der hoofdstukken (samen een soort inhoudstabel) hebben iets van gelijke steunstaven der constructie (een zekere gelijkmatigheid is er zelfs in de lengte der hoofdstukjes, om en bij, vaat zelfs precies, tien bladzijden).

Behalve door de levenskroniek der hoofdpersonen boeit het boek door de twee plans, waarop zich deze afspeelt, de advocatuur met al den aankleve daarvan, met evenveel psychologisch inzicht als kennis en ervaring in beeld gebracht, en het grove zwoegende Rotterdam, kantoren en havens en de sjouwers en sleepers te land en te water daartusschen (voor den Rotterdammer om de scherpe karakteristiek des te interessanter, de periode omstreeks 1920 staat dreigend weer op. Een vraag: is de Rotterdammer, 'evenwichtiger dan de Amsterdammer', niet ook fanatieker, tragischer, gevaarlijker en somberder dan gene?).

Het boek is geschreven niet in een prettigen of prachtigen, maar in een machtigen stijl. Het is sobere brandschoone taal. Van woord tot woord is het bewust geschreven (de uiterst zeldzame malen, dat er een woord minder kon staan, vallen zelfs op; meestal is er geen beginnen aan daarop te letten in een boek. Er is intusschen een enkel germanisme, hier en daar). Al het overtollige is zorgvuldig weggehouden. Katadreuffe 'wilde zondigen tegen taal noch stijl', staat er, als hij zijn eerste kantoorbrieven typt. Aan dat parool heeft zich ook de schrijver gehouden. Hij heeft steeds naar het minimum aantal woorden gestreefd, dat het maximum expressie oplevert. Ieder stofje is uit dezen stijl weggezogen. En toch is de stijl niet meer als in vroeger werk experimenteel proza, verwant aan wat de tachtigers (typeerend voor hun veronachtzaming van den zin) 'woordkunst' noemden. Het is gewone taal, maar sterker en zuiverder dan gewoonlijk, hygiënisch, antiseptisch, steriel, zoodat het den lezer zelfs doodsch, arm aan levenskiemen kan voorkomen. Ten onrechte, want er is in dit gevaarlijk gelijkmatig geschreven boek, in dit proza van gedrongen gestalte (Bordewijk had den ablativus absolutus kunnen uitvinden) een zeer groote emotioneele kracht bedwongen. Dat er vaak herhalingen zijn, is met het bovenstaande niet in tegenspraak: het is een bewust toegepast expressiemiddel, met telkens dezelfde adjectieven of korte typeering bestendigt hij een karakteristiek, op de wijze van het epitheton ornans (kwam de bespreking in de N.R. C daardoor o.a. tot de hymnische toekenning van homerische qualiteiten? Dat lijkt overdreven, al is het te verwachten dat dit boek langer stand kan houden dan de meeste). Feuchtwanger heeft op een dergelijke wijze zijn personen tot gestalten, tot typen gemaakt, het is een formeel middel tot versterking van nadruk, in wezen verwant met het typografische middel der cursiveering. Een ander uiterlijk middel waarmee Bordewijk den indruk tegengaat van realistische persoonsbeschrijving, die men hier trouwens toch niet licht zou krijgen maar waar de lezer meestal mee begint, zijn de eigennamen. Bordewijks voorliefde voor zeer vreemdsoortige namen heeft op mij weleens den indruk gemaakt van een wat wille-

keurige of gemaniereerde ‘Spielerei’, al waren er curieuse en karakteristieke namen bij. Ik geloof, dat men ze beschouwen kan eenigszins als suggestieve soortnamen (daarmee vervalt het bezwaar van willekeur en van de realistische onmogelijkheid van de meeste namen, en kan men alleen over de suggestiviteit nog van meening verschillen). Er gaat van verscheidene een groote suggestiviteit uit: Katadreuffe en Dreverhaven, voortgekomen uit Katendrecht en de havenstad Rotterdam, de laatste altijd op drift op dien woelenden en afval wegwerpenden handelsstroom, de eerste sterk en volhardend als zijn vader, monumentaal als katakomben maar geen granietblok als zijn vader, inwendig kwetsbaar en ondermijnd. Men kan er op doorspeculeeren, een grondige analyse dier naamsuggesties is moeilijk. Prachtige namen waren Bint en Mevrouw Doom, suggestief ook Stroomkoning, en Mej. Sibculo (een geheel type in zich vereenigend), Mr. de Gankelaar, Mr. Carlion, Mr. Schuwagt, de gebroeders Burgeik.

Bordewijk is in de noteering zijner observaties zoo precies als een realist, een naturalist maar zijn kan, soms zelfs zoo tot in het minutieuse, dat de lezer aan enkele beschrijvingen weinig heeft dat tot suggestie of informatie bijdraagt (ofschoon lastig zich voor te stellen, is de beschrijving van Dreverhavens monsterpand en van de okergele lantaarnkamer op het advocatenkantoor niet overtollig, maar bij de persoonsbeschrijvingen roept de schrijver zich soms iets voor den geest, waar de lezer vrijwel geen vat op krijgt). Bordewijk is overigens alles behalve een realist, hij bepaalt zich niet tot de nauwkeurige observatie, zijn boek is niet zoo maar een min of meer typeerende advocatuur- en handelsstadsroman, niet enkel maar persoonsteekening, zijn personen worden representanten eener soort, resultanten van tal van minder typische vertegenwoordigers der soort, extracten, formules van eigenschappen, in meer dan levensgroote gestalte. Het is een strakgelijnde werkelijkheidsverduidelijking in cubistische vormen. Zoodoende lijken zijn personen geconstrueerd, meer nog dan feitelijk het geval is. Het beeld staat a.h.w. midden in de giftige gasdampen der troebele werkelijkheid als met een gasmasker voor, zoodat het er zelf niet door aangetast wordt gelijk de meeste naturalistische romans. Het lijkt, met dat vreemdsoortig gevormde masker voor, onwerkelijk, levenloos, niet natuurgetrouw, maar daarachter leeft een sterke en gevoelige menschelijkheid, die door dit masker vreemd en spookachtig getarnd in deze schijnbare onmenschelijkheid des te suggestiever werkt. Het is een gewaagd experiment, deze uitbeelding door vergrooting, ontmenschelijking en maskeering, maar het blijkt te kunnen.

Bordewijk heeft van begin af aan een voorliefde getoond voor uiterste consequenties, van toestanden, stelsels, karakters. Zijn karakters

zijn uiterst stelselmatige eigenschappen. Onbuigzame wilssterken, met een alles opeischend of verslindend doel, zonder aarzeling over lijken gaande, als een menschenleven dat doel in den weg staat. Hier zijn er drie absolutistische karakters bijeen, vader, moeder en zoon, niets ontziende machts- en geldzucht, niets aanvaardende onafhankelijkheidswil, voor geen moeilijkheid uit den weg gaande zelfverwezenlijking. De vrucht dier beide onwrikbaar starren: de zoon Katadreuffe is het menschelijkst. Voor hem geldt het woord karakter ook in de gezuiverdste beteekenis van het woord. Karakter hebben alle drie. Bint was een karakter dat intelligentie en rechtschapenheid vereenigde, deurwaarder Dreverhaven heeft karakter maar zonder geweten, moeder Joba karakter maar zonder intelligentie: haar volharding ligt beneden het plan van het inzicht, het is consequent vasthouden aan een leerstellig beginsel, domweg gevolgd: nooit iets aannemen. Het is half zwijgende trots, half stom trotseeren. In den zoon vinden wij die eigenschap terug, door zijn intelligentie slechts gebrekkig gecontroleerd, de schrijver erkent zelf deze slakken van enghartigheid in den van geest en karakter zoo begaafden Katadreuffe.

Deze drie karakterconstructies zijn meer dan werkelijk en, als consequenties van menschen, belichaamde levenskrachten fascineerend en overtuigend. Toch laten zij enkele vragen open, die ook zonder realistische voorstellingen gesteld kunnen worden: Is deze vrouw, wier sterk karakter ook een sterk temperament suggereert, zoo zonder sexualiteit, dat zij met éénmaal met de krachten van het geslacht heeft afgerekend, zonder dat deze met force majeure meer ooit haar tegenstand overmeesteren? Past het bij Dreverhavens systematische maar de wet verafgodende onmenschelijkheid, dat hij den zoon, tot tweemaal toe, het mes toesteekt om tot moord uit te lokken; met moeite verklaart men deze scène uit den zelfvernietigingsdrang, die in dezen onvergetelijken demon woedt, en is ook het exces zelf niet te hard aangezet in de verder bestendig staalgrijs en staalharde compositie? Is de kracht der beslissende emotie, die secretaresse Te George plotseling het kantoor in den steek doet laten, te verwachten van haar, bij wie plichtsgevoel de sterkste eigenschap leek? Is ook het herhaald aanzoek van Dreverhaven, na meer dan twintig jaren, in zijn monumentale onbehouwenheid niet zelfs bij dezen fantastischen stadreus een te sterk aangezette scène? En als Dreverhaven zijn zoon met moorddadige consequentie getracht heeft klein te krijgen om hem groot te maken, dan heeft hij toch grootendeels zijns ondanks ‘meegewerkt’ en waarschijnlijk even hard op het succes van zijn tegenwerking gehoopt als op dat van Katadreuffes weerstand, zoowel diens ondergang als opgang gewild uit tegenstrijdige instinctieve oorzaken? Maar het hoort bij Kata-

dreuffe, den geweigerden handdruk als elke andere achterstallige betaling te gaan afdoen.

Er is in de meer dan levensgroote gestalten van dezen roman, die men als drie donkere koppen van Charley Toorop ziet opdoemen, een element van sterke romantiek, een onuitroeibaar verlangen naar menschelijke grootheid, in kwaad, in goed, in wil, in geest, in karakter, grooter en standvastiger dan het knoeierige en knibbelige leven in de laagte, hopeloos en hulpeloos gedreven door het machtige stadshart, te zien geeft. Datzelfde verlangen is er in de onbarmhartige karakteristiek, vol verachting en schaamte, die Bordewijk als een gericht over de kleinen, de karakterloozen oproept. En die smartelijke verachting stijgt tot walging in de gedrochten en gruwelgestalten, uit zijn vroegere boeken al berucht, die de grooten in het goed of in het kwaad als vuil kielzog meevoeren (hier de gruwelijke Kolengrijper), jammerlijke visioenen der laagste afvalproducten van den illusoiren koning der schepping, wiens gestalte toch schijnt te sluimeren in menschelijke modder of graniet, in de verharde of verweekte oeraarde. Het is, daarom, een zeer menschelijk boek, tegen den schijn in, - het blijkt ook uit den humor en de soms overzweemende teederheid, - dat met groote levenservaring en wijsheid geschreven werd en niet anders dan uit een moeilijk leven in zoo pijnlijk strakke verbeelding gewonnen kon worden.

ANTHONIE DONKER

Boorman hervindt het been
Willem Elsschot, Het been P.N. van Kampen & Zoon N.V., A'dam; f 1.75, f 2.50

Men kan over de inleiding van ter Braak bij dit been denken zooals men wil (heeft Elsschot een inleiding noodig?), men kan zijn ongeneeslijke neiging tot klassificeeren en systematiseeren veroordeelen, waardoor Boorman plotseling met den Anti-christ wordt vergeleken, de typisch ter Braaksche (wellicht in het algemeen 'Noordsche') neiging om symbolen te zoeken en te vinden, waar ze niet aanwezig zijn en beweegredenen bij den schrijver te veronderstellen, die bij het maken van het kunstwerk slechts een ondergeschikte rol hebben gespeeld, doch die vrijwel zelfstandig voortspruiten uit het brein van den criticus-inleider, men kan deze neiging tot doorloopend 'hineininterpretieren' verwerpen, hij heeft gelijk als hij zegt, dat in het werk van Elsschot een 'lacune bleef tusschen het slot van L i j m e n en het begin van K a a s'.

'De hoofdpersoon Frans Laarmans vond men achtereenvolgens in K a a s, in T s j i p, en laatstelijk in P e n s i o e n wel terug', zoo con-

stateert ter Braak, ‘maar nu zonder Boorman, en ook zonder motiveering, waarom hij Boorman was kwijtgeraakt’.

Men kan een schrijver natuurlijk niet verwijten, dat hij op een bepaalde figuur in zijn vroeger werk niet terugkomt, maar men kan het gemis betreuren en ik ben het met den inleider eens, dat de verdwijning van Boorman voor vele lezers van ‘Lijmen’ een groote teleurstelling geweest moet zijn.

De wijze waarop Elsschot langs den omweg van gewetenswroeging, koppigen wil tot herstel van gedaan onrecht en schier dictatoriaal doorzettingsvermogen bij het doordrijven van zijn plannen den Boorman in ruste weer in zijn Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen doet verzeild raken, terwijl Laarmans in alle anonimiteit en eerlijkheid terugvalt en eerzaam burger wordt, is in alle opzichten bewonderenswaardig. Met Boorman is hier weer de oude Elsschot herrezen, de oude Elsschot, die, afgezien van andere kwaliteiten, ook zoo boeiend weet te schrijven, dat men zich afvraagt wat de reden kan zijn van zijn toch nog altijd veel te groote onbekendheid bij het groote publiek. Ik kan mij, als ik mij tracht te verplaatsen in de mentaliteit van den gemiddelden burger, voorstellen, dat hij iets tegen elk van onze beste schrijvers heeft: Walschap is wellicht voor zijn smaak te vereenvoudigend, van Schendel te kabbelend, Vestdijk te moeilijk en te openhartig, Bordewijk te excentriek en allen werken zij met literaire middelen, die hun werk onmiddellijk tot ‘zware’ lectuur stempelen, zooals Beethoven of Bach ‘zwaar’ is voor iemand, die de radio alleen aanzet, als ‘In a Persian market’ of soortgelijk Hupsa-Kee-stuk wordt gespeeld.

Maar van Mozart of Chopin kan ik mij niet voorstellen, dat de weinig-geschoolde of weinig-bevattelijke klankenliefhebber niet op den duur zou gaan houden, als hij maar eens gedwongen werd er naar te luisteren. Zonder nu ook maar eenige parallel tusschen de genoemde musici en letterkundigen te willen trekken, heb ik het gevoel, dat men tallooze letterliefhebbers tot de literatuur zou kunnen ‘bekeeren’, als men ze Elsschot in handen gaf. Men kan zeggen, dat Elsschot te cynisch is voor den om zijn eerlijkheid geprezen handelsman of de breiende huismoeder, maar zijn cynisme is niet met affect beladen, het is zoo ‘objectief”, dat men het nauwelijks zoo kan noemen. Op deze wijze was ook Dickens een cynicus, die zoogenaamd nette lieden een slechte inborst verschafte, een voor zijn tijd waarschijnlijk even gewaagd experiment als dat van Elsschot, die zoogenaamd slechte lieden een zekere menschelijkheid verleent, maar ze daarmee toch geenszins verdedigt. Zooals de lezer bij Dickens destijds getroost werd door de omstandigheid, dat de misdaad gestraft en de deugd beloond werd, zoo kan men zich

bij Elsschot toch gerustgesteld voelen, dat de menschelijkheid hier eerlijk over alle menschen verdeeld wordt. Cynisme! Hoe vaak zal dat woord nog misbruikt worden voor schrijvers, die niet blindelings in elke valkuil der burgerlijke moraal trappen? Dickens deed het wel en wij vergeven het hem, omdat hij toch een groot schrijver is, Elsschot doet het niet en het groote publiek is minder vergevensgezind dan wij. Het feit, dat Elsschot minder 'kunstzinnig' schrijft dan zijn collega's weegt blijkbaar niet op tegen zijn scherpzinnigheid. Intusschen vernemen wij met genoegen, dat Boorman ontdekt heeft, 'que de tous les éléments de l'économie politique la Loterie d'État est certes celui qui offre au prodigieux et inépuisable thème de l'équilibre budgétaire les plus admirables ressources', terwijl Laarmans in uitzicht stelt, dat ook wellicht nog eens door hem verkondigd zal worden, 'que de tous les matériaux de l'architecture, le fer est certes celui qui offre au prodigieux et inépuisable thème de la construction industrielle les plus admirables ressources'. Zouden wij mogen hopen, dat hierin een aanwijzing ligt, die beloften geeft omtrent de toekomstige activiteit van Boorman, welke te boek gesteld kan worden in een verhaal, dat dan 'Plakken' zou kunnen heeten? Maar wij zullen op den titel niet vooruitloopen, als Boorman slechts op het balcon wil verschijnen als een koning op bezoek, die naar buiten wordt gelokt door het geschreeuw van een saamgestroomde menigte.

REIN BLIJSTRA

Zieleschemering
Jeanne van Schaik-Willing, Uitgestelde vlucht Em. Querido's Uitgevers Mij, A'dam; f 1.90, f 2.50

Wanneer het waar is, dat wij veel gemakkelijker onze bezwaren tegen een boek formuleeren, dan onze waardeering ervoor, dan is mij met de bespreking van dezen bundel van Jeanne van Schaik-Willing nog een moeilijke taak beschoren. Want toen ik dit boek uit had, overheerschte bij mij een gewaarwording van bijna kritieklooze bewondering. En gezien de onverflauwde indruk, die deze verhalen bij mij hebben achtergelaten, ben ik mij ook af gaan vragen hoe anderen - ik bedoel speciaal het gros der lezers, dat niet tot de 'vakmenschen' behoort, maar waarvan wij schrijvers toch in zekeren zin voor de practische zijde van ons werk afhankelijk zijn - zal reageeren op een boek als dit. Lezers hebben maar al te zeer de neiging hun goed- of afkeuring van een boek te laten afhangen van de mate waarin hun persoonlijke gevoelens overeenstemmen met die van den schrijver, instede van de zaak om te keeren en te trachten zelf het denkniveau te bereiken van den auteur.

Het niveau nu van de waarnemingen van een schrijfster als Jeanne van Schaik-Willing is zoo uitzonderlijk - dit in den goeden zin - en zoo persoonlijk, dat het mij niet zou verwonderen als sommigen haar niet onmiddellijk konden volgen. Toch moet het m.i. voor een normaal litterair ontwikkeld mensch heel goed mogelijk zijn zich in haar standpunt tegenover haar sujetten te verplaatsen, en wie dat lukt zal onder den indruk komen van haar boeiende en fascineerende visie.

Jeanne van Schaik-Willing's waarnemingsvermogen, dat een bewonderenswaardig mengsel is van psychologie en picturale kracht, staat - Goddank - onder den invloed van geen enkel denksysteem. Het is volmaakt natuurlijk, zuiver en persoonlijk.

En op welke wijze nu neemt Jeanne van Schaik-Willing haar gestalten waar? Ik geloof dat ik het het beste kan uitdrukken met een zeer gewone term: zij keert ze het binnenste buiten. En dat wel op een zoodanige wijze dat de uiterlijke kant niet verloren gaat, maar als steunend en verhelderend attribuut dient om het beeld te vervolmaken. Zij arrangeert en kiest de omgevende voorwerpen om haar gestalten heen met een dusdanige juistheid, die bijna een raffinement is, dat het geheel een intense en onontkoombare kracht krijgt. En dit is te verwonderlijker, omdat Jeanne van Schaik-Willing nooit met uiterlijk heftige of hartstochtelijke gevoelens werkt. Haar terrein is het verdroomde, het stille, het zwaarmoedige of juister nog het verborgene in den mensch, in al zijn vormen. Wat zij in haar gestalten naar voren brengt is iets als een verborgen, maar heftig levende woekering in hun dagelijksch bestaan, die, ontdekt en blootgelegd, het merg van hun leven blijkt te zijn. Zij ziet in haar gestalten de afschaduwing van een vreemder, grooter leven, dat zij vindt achter de dagelijksche gestalte. Men treft in haar verhalen kinderen aan met de afschaduwing van het leven der volwassenen in hun omgeving als een onheil over hun geest hangend. Mannen die leven onder den doem van het onbegrepene, ontastbare, afzijdige in hun vrouwen. Vrouwen wier bestaan ijl wordt door droombeelden, verwachtingen, teleurstellingen. Het is het doorschemeren van een intens innerlijk, soms niet bewust leven dat de aandacht van Jeanne van Schaik-Willing geboeid houdt; zieleschemering. Schemer ook in haar entourage van kamers, een bosch, een zonnescherm.

Men denke door al dit geschemer vooral niet, dat er iets schemerigs is in de stijl van deze schrijfster. Niets zou minder juist zijn, haar stijl is helder en scherp en precies van woordkeus, getuigend van een groote intelligentie met hier en daar soms een vleugje ironie. Ik zou in staat zijn hetgeen ik hier beweerd heb met voorbeelden te staven, maar dit lijkt mij overbodig en onbegonnen werk. Iedere

pagina van dezen bundel verhalen is een bewijs voor het meesterschap van deze schrijfster. Ook wil ik er niet over spreken of ik het eene verhaal verkozen heb boven het andere. Dit is een persoonlijke kwestie, waar zij vrijwel alle op dezelfde hoogte staan. Behoudens misschien de eerste twee uit dezen bundel.

Dit wil ik echter nog zeggen, dit boek brengt mij er toe met een gerust hart en ondanks mijn vrees voor groote woorden, Jeanne van Schaik-Willing de grootste hedendaagsche Nederlandsche schrijfster te noemen.

C. EGGINK

Mevr. Van Ammers-Küller bereikt 1813

Jo van Ammers-Küller, Heeren, knechten en vrouwen. De geschiedenis van een Amsterdamsche regentenfamilie in de jaren 1778-1813. Deel III De getrouwen 1799-1813 J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 3.60, f 4.90

Onder het gereedmaken van eigen arbeid is wel eens de heimelijke wensch bij mij opgekomen om, zoo het mogelijk ware, het talent van een bekwaam confrater te annexeeren. Iedereen, die eenige zelfkritiek bezit, ervaart meer dan eens, onder het werk, dat zijn talent te kort schiet om datgene te realiseeren wat hij zich voorstelt en vooral om het in die mate en met die intensiteit te verwezenlijken als hij het in zich heeft voelen leven. Er is dus geen sprake van dat men met een ander zou willen ruilen en evenmin van eenigerlei animositeit. Men zou eenvoudig de eigen kwaliteiten willen aanvullen met andere, die soms in de nabijheid van die kwaliteiten liggen, soms ook tot een geheel ander en zelfs tegengesteld gebied behooren, om in staat te zijn een uitbreiding en een vervolmaking te geven aan eigen kracht en macht, terwille van het nagestreefde ideaal.

Men houde mij deze onbeschaamde openhartigheid ten goede. Zij dient slechts om de wensch te rechtvaardigen, die bij mij opkwam onder het lezen van het deel ‘De Getrouwen’, waarmee Jo van Ammers-Küller haar historische trilogie ‘Heeren, Knechten en Vrouwen’ afsloot. Het is inderdaad te betreuren, dat zij met haar volhardenden, historischen zin, met haar levendigheid en kennis van zaken, met haar gevoel voor oude tijden en oude dingen, met haar macht om ze voor ons te doen leven, niet daarnevens de reeks kwaliteiten bezit, die noodig is om dit energiek volbrachte werk tot een scherp, kantig, karakteristiek kunstwerk te maken. Zij verstaat de kunst van het geven heel wel, maar helaas verstaat zij de kunst van het weglaten niet voldoende. Zij schrijft soms enkele, krachtige, beeldende volzinnen, maar onmiddellijk verzwakt zij den indruk hiervan door een al te breedsprakig commentaar. Zij weet zich niet

weg te houden uit haar boek, zij stelt niet genoeg vertrouwen in de eigen kracht van haar figuren. Het moet voor een schrijver voldoende zijn om te laten zien wat hij ons toonen wil. In datgene wat bij ons toont, schuilt reeds de persoonlijkheid. Daartoe, echter, is de pen van deze schrijfster niet krachtig en niet persoonlijk genoeg. Ook vervaagt de persoonlijkheid en vulgariseert bovendien de opgeroepen beelden, wanneer zij zich tusschen ons en de schilderij stelt, wanneer zij de rustige uitwisseling tusschen ons en de geest van het boek verstoort door een onbewuste opdringerigheid.

Zooals ik reeds schreef naar aanleiding van de beide vorige deelen, 'De Patriotten' en 'De Sans-Culotten', mist Mevrouw van Ammers-Küller daarenboven vertrouwen in de intelligentie van haar lezers en heeft zij de neiging het hun, voorzoover het de historische feiten betreft, al te gemakkelijk te maken. Het was niet te verwachten, dat dit derde deel nu opeens volgens een ander en knapper procédé dan zijn beide voorgangers zou zijn uitgewerkt. Toch moet men erkennen, dat 'De Getrouwen', om welke reden dan ook, het best van de drie geslaagd is. Misschien, omdat de schrijfster meer en dieper in haar figuren is doorgedrongen, vermoedelijk omdat de stof, die erin behandeld werd een meer aaneengesloten geheel vormt. Een groot gedeelte ervan is gewijd aan de interne historie van Napoleon Bonaparte, zijn familieleden, zijn gemalin Joséphine, haar dochter Hortense en den gemaal van deze, koning Lodewijk van Holland, Napoleon's jongsten broeder. Vooral de beschrijving van de huis- en hofhouding van den Eersten Consul is uiterst levendig en amusant. Daarnaast vervolgt zij de roman van den regentenzoon Dirk Egbert Tavelinck, die generaal is van de Bataafsche troepen in N. en Z. Holland, later maarschalk van Frankrijk en hertog van Arcole. Anna, de jachtopzienersdochter is, zooals reeds in 'De Sans-Culotten' verhaald werd, terwille van Dirk's bevrijding gehuwd met den ex-valet César Cornot, een man, die het onder het nieuwe regime tot een fabelachtig hooge functie heeft gebracht en die in Holland te werk wordt gesteld om de smokkelarij der onverbeterlijke Hollandsche kooplieden met wortel en tak uit te roeien. De beide gelieven ontmoeten elkaar in een herberg, waar koningin Hortense, bij wie Anna als hofdame dienst doet, overnacht. Dirk is eindelijk wettelijk gescheiden van Daatje, zijn zelfzuchtige echtgenoote, en Anna is, door de moord op César, weduwe geworden. Hun vereeniging staat nu niets meer in den weg. Evenwel, Dirk kan het niet van zijn hart verkrijgen Napoleon blindelings te gehoorzamen en Gouverneur-Generaal van het ingelijfde Holland te worden, daarmee het eigen vaderland verradend. Deze ongehoorzaamheid kost hem een geduchte vestingstraf, zoodat de nu reeds bejaarde gelieven nog eenig geduld moeten oefenen, tot dat het getij keert.

Als derde motief van het boek dient tenslotte de weder ontwakende liefde voor het huis van Oranje, zoodra het bekend raakt, dat de Fransche overheersching op haar eind loopt. Gijsbert Willem Tavelinck, de oud-burgemeester van Amsterdam, belichaamt met zijn verarmd en verkommerd gezin de groep Getrouwen, waarnaar dit derde deel is vernoemd. Ook in de teekening van ons land in die opwindende dagen is de schrijfster m.i. gelukkig geweest. Het oude dametje, Madame Mère, Gijsbert Willem's schoonmoeder, die nog altijd leeft, geniet de eer van een handkus van Zijne Doorluchtigheid, den Souvereinen Vorst, bij zijn aankomst. Dit tooneeltje is waarlijk de moeite waard om te herlezen.

In het algemeen kan men, na de lectuur van deze drie deelen, vaststellen, dat Jo van Ammers-Küller met succes getracht heeft naar objectiviteit in het weergeven der historische feiten. Zij heeft van haar boek niet een zinnelooze verheerlijking gemaakt van de bestaande dynastie. Integendeel, zij heeft heel vaak laten voelen, dat de opruiming na de Fransche revolutie en zelfs na de overheersching nuttig en noodig is geweest voor de ontwikkeling van een volk, dat uit speelpoppen en slaven bestond, om op een Europeesch peil en in een zuiverder economisch evenwicht te geraken. Zij heeft ook, in het Dagboek van den Oranjegezinden regent Gijsbert Willem, meermalen de gelegenheid te baat genomen om te doen uitkomen, dat de getrouwheid dezer Getrouwen lang niet steeds onbesmet was van onedele bijbedoelingen en dat zij, in het algemeen, meer te maken had met achterlijkheid, sleur en onwetendheid dan met karaktervastheid, begrip en verheven heldenmoed.

C.J. KELK

Een nieuwe familiekroniek
Johan Fabricius, Kasteel in Karinthië Den Haag, H.P. Leopold N.V.; f 375, f 4.90

Een boek van 563 bladzijden, met bandontwerp en omslagteekening van den auteur. Het is een zwaar en aangenaam uitziend boek, dat voor ons ligt. Het weegt in de hand, en wij bemerken, dat het lastig is, de laatste tweehonderd bladzijden te lezen, zonder de tegenstrevende gelezen pagina's vast te houden. Het boek valt aldoor dicht, het wil niet verder, en wij moeten een zware presse-papier op de eerste honderden bladzijden leggen, om ze vast te houden. Helaas is dit alles ook van toepassing op den inhoud. Welk een teleurstelling is dit dikke boek, dat wij met gespannen verwachting begonnen te lezen. Het eerste hoofdstuk heet: ‘Stof en spinrag’ en deze woorden blijven den lezer voortdurend bij. Er zit iets stoffigs, iets onhelders in dit lange verhaal van de familiegeschiedenis der Weygands.

Baron Georg Weygand, majoor in het Oostenrijksch-Hongaarsche leger, trekt zich na den dood van zijn vrouw in 1889 terug op zijn kasteel in Karinthië, waar hij na een jaar het weduwnaarsbestaan moede is. Hij reist naar Graz en komt in den winter met zijn tweede vrouw terug. De trein heeft vertraging door geweldige sneeuwstormen en zoo wachten de dorpsbewoners uren lang op het jonge paar. Midden in den nacht verschijnen de kasteelheer en zijn nieuwe vrouw eindelijk en worden door het fanfarekorps begroet. Na de slede-tocht door het besneeuwde Kärnten staat daar het kasteel met fakkels en dennegroen in den nacht, en het is de aanvang van een nieuw leven. Kinderen worden geboren, zij groeien op en worden jonge menschen. In 1914 brengt het geheele gezin een bezoek aan Weenen; kort daarop breekt de oorlog uit. De oudste zoon sneuvelt. Liesbeth, de oudste dochter, die verloofd was met den huisleeraar, verliest haar aanstaanden man, het jongere zusje vlucht met een Franschman. De moeder, die reeds lang geestelijk gestoord was na het ongeluk van haar jongste zoontje, sterft, de vader wordt kindsch, en de andere zoon vervalscht een wissel. Liesbeth besluit ten slotte, in den chaos van familie-verval, inflatienood en innerlijke ontreddering een huwelijk aan te gaan met haar pachter.

Een geschiedenis à grand spectacle, waarbij de oorlog dan nog het zijne voegt. Af en toe lijkt het, of de auteur een aanloop neemt tot grooter visie op zijn onderwerp, maar telkens zakt het élan weer weg in een bijna lusteloos opsommen van gebeurtenissen... Er gebeurt te veel (of te weinig?) in het verhaal, wij geraken nergens onder den ban van een persoonlijkheid. Ook van het bekoorlijke Kärnten, dat daar achter den muur der Karawanken ligt met het groote oog van de Wörthersee, krijgen wij geen noemenswaardigen indruk. Deze Oostenrijkers zouden evengoed op een landgoed in Overijsel kunnen wonen en de lijvige roman onderscheidt zich in weinig opzichten van den overbekenden Hollandschen familieroman, behalve dat de oorlog (waarvan wij slechts zeer uit de verte iets merken) eenige figuren doet sneuvelen en de paarden van den majoor opeischt.

Het levendigst is nog de beschrijving van het bezoek aan Weenen, waar al die jonge menschen kalverliefdes en tragedies van één dag doormaken, de meisjes elkaars japonnen aanpassen en in de balzaal elkaar trachten te overtroeven. Maar het eenige, waarmee een boek geschreven wordt, n.l. met datgene wat achter de dingen leeft, ontbreekt. Noch de majoor, die ‘streng, militair en rechtschapen’ is, noch zijn vrouw, die al spoedig in haar ziekenkamer ‘afwezig’ blijft, noch de kinderen, die uit dit huwelijk voortkomen, bezitten kwaliteiten, om een zoo uitvoerige familiekroniek waard te maken. De toestanden op het Oostenrijksche platteland, of het Weenen van

1914 worden nergens zóó indringend beschreven, dat er ons iets van bijblijft.

Welk een teleurstelling heeft Fabricius ons bereid. Als wij ons herinneren, hoe hij in 'Melodie der Verten' Antonio beschreef, op weg naar Rome, bezwijkend van vermoeienis in den maannacht, neergezegen op een steen naast een schorpioen, een gedeelte, waarin hij alles 'schildert', dan begrijpen wij niet, hoe deze begaafde auteur een boek kan beginnen met een dooden zin als: 'Een half jaar tevoren had zijn, sedert lang aan een rolstoel geketende, zeer energieke vrouw Ottilie dit aardsch verwijlen vaarwel gezegd, en hij volgde haar in den dood gelijk hij haar steeds in alles trouw en gehoorzaam gevolgd was.'

Dat er hier en daar wel fijne trekjes zijn, dat de details van persoonsbeschrijvingen met zorg zijn gekozen, doet weer zien, dat Fabricius een bekwaam schrijver is. Maar dat hij ons spoedig een ander boek schenke, een boekje van honderd bladzijden, maar trillend, vibreerend van leven, zooals zijn Komedianten of Melodie der Verten.

EMMY VAN LOKHORST

Omvangrijk romanfragment
Josine Reuling, Senta Meloni, lerares solozang Amsterdam, N.V. Em. Querido's Uitg. Mij; f 3.25, f 4.25

De eersteling van Josine Reuling hebben wij niet gelezen. Hij heette 'Terug naar het eiland'. De ontvangst door de pers schijnt zoo gunstig te zijn geweest, dat de schrijfster er toe is aangezet, nu een nieuw boek het licht te doen zien, dat zij te Parijs in 1933, vijf jaar geleden dus, heeft geschreven. Zij noemt het een roman. Ons dunkt het eerder een fragment. Een nogal volumineus fragment, waarin twee gegevens zijn verstrengeld.

In de eerste plaats is er de vrouw met den burlesken naam, door den titel aangegeven. Zij is eigenlijk uit den Beierschen Palts en heet Pomp. Na een artistiek verleden heeft zij een goed burgerbestaan getrouwd, maar, zoodra ze weduwe is geworden, geeft zij weer zangles en verhuurt kamers met pension. Om haar heen kristalliseert zich een allervreemdste groep menschen: halve en heele mislukkelingen uit de wereldstad Berlijn, juist in de troebele tijden van het einde der republiek. Josine Reuling kenschetst het goed, een tikje karikaturaal, een ietsje 'burschikos'. Haar nevenfiguren zijn echter goed geobserveerd. Met gemak schetst zij bijvoorbeeld de leden eener tweederangs dameskapel. Of aldus een leerlinge van Senta: 'De leerling met de hoge, koude stem heette Rosa Rimmel. Zij was lang en mager en smal als een lat. Zij had stroblond poppehaar, dat in duizend krullen om haar hoofd warde. Haar grote, porselein-

blauwe ogen hadden een vragende, onnozele uitdrukking. Haar neus was groot en spits, haar mond lang en smal en haar huid zo blank als room. Enkel op en om de neus heen bevond zich een kleine nederzetting van matgele sproeten. Rosa werd spottend de Pop genoemd, om haar stroblonde poppeharen, haar houterige bewegingen en de wezenloze uitdrukking van stomme vriendelijkheid die op haar gezicht lag. Het enig menslijke aan haar waren haar schuiten van voeten, die als lange dwarse uitroeptekens aan haar spillebenen hingen. Haar handen waren armetierig, mager en zeer verzorgd, met tomatenrood gelakte nagels. Als de Pop stond te zingen, speelden haar vingers koket met een kanten zakdoekje en zij hief haar pink werktuiglijk omhoog als een kleine keffer zijn achterpootje.'

Verder zijn er nog in huis een Hollandsch meisje, dat voor middelbaar Duitsch studeert, een ambtenaar van de rekenkamer, een wat verwijfd jongeling, die S.A.-man wordt, enzoovoorts. Het is vermakelijk onderhoudend, doch daarmee vult men geen roman. Zoo komt de tragedie: als het nationaal-socialisme de macht krijgt, wordt de geëxalteerde Senta, die er een vurig aanhangster van is, aangebracht als communiste, gearresteerd en eenige dagen op de Alexanderplatz gevangen gehouden. Dat is alles. Maar het langzaam murw worden der zeer nerveuze, loslippige, maar toch niet boosaardige vrouw geeft de schrijfster dermate weer, dat wij haar vergeven, dat ze soms zoo slordig styleert en dat haar lijvige 'roman' toch maar zoo weinig inhoud heeft.

Want er is nog een onderwerp in haar boek en ook dat is slechts indirect, zelfs wat bleekjes, aangegeven. Bij de pensionnaires ('Zij lachten veel samen, de beste vorm van vriendschap tussen mensen') is, zooals wij al vertelden, een Hollandsche, Truus. Deze Truus stelt Josine Reuling naast Senta, in zekeren zin als antipode. Zij was onderwijzeresje op een Geldersch dorp. Dat ging niet. Toen stuurde bazige familie het onzekere kindje met zwakke zenuwen en een wat wankelenden geest uit op de verovering van haar acte. Zij raakt verzeild in dat pension. Eerst ergert zij zich een beetje over den rommel - en dat is aardig weerspiegeld. Doch dan went ze er aan, doet mee, aarzelt tusschen 's ochtends wijn drinken en braaf blokken, tusschen Hollandsche nuchterheid van beschouwing en den roes der bruine revolutie, tusschen haar verlangen naar een beetje leven en de strenge teugels, die de brieven van thuis probeeren te zijn. Deze eigenaardige gestalte, eenigszins wazig gehouden, legt een tragisch accent op het druk, maar wel grappig gefotografeerd gedoe in den huize Meloni. Het verhaal zou er niet grondig door veranderen, als Truus er niet in voorkwam. Was haar beteekenis scherper omlijnd, dan zouden wij het drama hebben kunnen lezen

van een vogel, die zijn kooi ontvloog en nu onwennig door de wereld fladdert. Gelijk 'Senta Meloni' nu voor ons ligt, weten wij niet goed, of wij erom moeten lachen of huilen of in somber gepeins verzinken. Zoekend naar een oordeel, willen wij alleen maar vaststellen, dat Josina Reuling talent van observatie heeft, maar te haastig schrijft om een afgerond boek van zuivere proporties aan een publiek voor te leggen, dat zoo graag zou willen bewonderen.

U. HUBER NOODT

Pogrom-parabel
Elisabeth Augustin, Mirjam Brusse N.V., Rotterdam; f 2.25, f 2.90

Mevrouw Augustin heeft een veertiende eeuwse legende overgeplaatst in de huidige tijd. Een dergelijke actualisering moet, zo zou men menen, zich wel kwalijk laten rijmen met de gewijzigde omstandigheden, maar dan heeft men gerekend buiten den waard der afgoden, die de mens is. Wezenlijk gelijk aan de aardse beperktheid van het middeleeuwse bijgeloof is immers die van het hedendaagse. En dit zelfs zozeer, dat hun verschijningsvormen, als in dit geval van Jodenvervolging, volkomen identiek zijn.

Ook toen, als nu, streden het evangelie van de liefde en het gezonde verstand tegen de verkondigers van de haat en de fanatici, die al te grif verkeerde gevolgtrekkingen uit ogenschijnlijke argumenten trokken, en trekken. Huiveringwekkend echter is de gedachte, die tijdens het lezen een besef wordt, hoe gemakkelijk ook de onwaarschijnlijkste beschuldigingen, van bronnenvergiftiging, van pestverbreiding, in onze dagen nog ingang kunnen vinden, waar men zoekt naar een stok om de 'honden' te slaan.

Onder de boeken, ontstaan als neerslag en reactie op de jongste[1)] pogroms, neemt het boek van mevrouw Augustin een afzonderlijke plaats in, reeds omdat het zich niet regelrecht keert tegen aanwijsbare tijdgenoten, zelfs hun leuzen niet onmiddellijk bestrijdt, maar ook wijl het thema, door de verbinding in zijn uitwerking van historiciteit met actualiteit, een schier tragisch gegeven wordt. 'Schier', want de tragedie is de lotsvoltrekking der gerechtvaardigden in hun catastrophale botsing. Doch de dorpelingen in 'Mirjam' zijn, evenals verscheidene der Joodse figuren, in en voor zichzelve niet gerechtvaardigd, enkel menselijk, 'al te menselijk'. En zo komt het verhaal niet boven de dramatiek uit, tenzij in de figuur der heldin zelve. Maar de opzet van het boek is teveel die van een familieroman om haar geschiedenis te laten overheersen.

De stijl van mevrouw Augustin is haar zeer eigene. Dit mag even-

1) Sinds het schrijven van dezer critiek al niet meer 'de jongste'...

wel slechts ten dele een compliment heten. Zij verhaalt, met de zinswendingen van de inwendige alleenspraak, zonder dat het ooit duidelijk wordt, wie eigenlijk aan het woord is. Men hoort een stem vertellen, alsof gedachten worden weergegeven. Bij tijd en wijle is het duidelijk, dat één der figuren uit de geschiedenis hardop denkt, maar dan volgen weer ganse gedeelten, even hardop gedacht, maar door wie? Niet door de schrijfster, noch door één van haar helden, concludeert men, inmiddels de suggestie van deze stijl wel degelijk ondergaande, met de lichte ontstemming van wie vreest voor den gek te worden gehouden.

HALBO C. KOOL

Het gevaarlijke leven
Walter Brandligt, Concubinaat A.W. Bruna & Zn's Uitg.-Mij N.V. Utrecht, z. jaartal
Egbert Eewijck, De klimmers; f 2.75, f 3.50 Andries Blitz, Amsterdam, zonder jaartal
H.M. van Randwijk, Een zoon begraaft zijn vader G.F. Callenbach N.V., Nijkerk, zonder jaartal

Hoe gevaarlijk het leven is, wordt bepaald door de grenzen tussen vertrouwd terrein en exploratiegebied. Voor den woudloper is de stad geduchter dan de wildernis, maar voor den stedeling liggen de accenten juist andersom. De Calvinist, die een mis hoort lezen, is even ver van huis als de Katholiek, die op een socialistische meeting 'verzeild' is - om voor Nederlandse denkgewoonten iets heel ergs te noemen. Doch woudloper en stedeling, Calvinist en Katholiek zijn het er over eens, dat het leven 'in den vreemde' levensgevaarlijk kan zijn, ook al dreigt geen enkel lijfsgevaar. De gistende samenleving onzer dagen bevordert in sterke mate de zin voor avontuur: jongelieden van goeden huize verspelen hun onbesproken levenswandel 'onder het grauw' en de steilste rechtzinnigen hebben soms zoons te betreuren, die ten onder zijn gegaan in wereldse vrijzinnigheid, terwijl gepatenteerde losbollen zich bekeren tot het prediken van de passie en frisse jongens van arbeidzame komaf belanden aan de borreltafels der zakenlieden of in de saletten van artistieke dwepers. Ons volk heeft i n zijn midden weliswaar talrijke geographische emigranten, maar kent u i t zijn midden alleen de maatschappelijke landverhuizers: den werklozen intellectueel en den gepromoveerden onderwijzer, het crisis-slachtoffer en den conjunctuur-veinard.

Wie verre reizen doet, kan veel verhalen, maar het jagerslatijn overbluft collega en ingewijde minder gemakkelijk dan leek en vreemdeling, wier tekort aan ervaring en hang naar romantiek met grote ogen naar de Nimrods doen luisteren. De fantasie - voor Droog-

stoppel een euphemisme van: onwaarheid - schaadt den schrijver, wiens verhalen realistisch aandoen, bij zijn lezers slechts in zoverre, als zij controleerbaar in strijd raakt met hun 'werkelijkheid'. Ik herinner mij de verontwaardiging van een nautisch expert, gewezen kapitein en groot liefhebber van zeilschepen, waarop hij in zijn beste jaren nog gevaren had, over Van Schendels 'Johanna Maria': dat leek naar niets. Maar zijn de schilderijen van de Heilige Familie, uitgedost als middeleeuwse ridders, daarom minder mooi? Of hebben wij het recht, een andere maatstaf dan die der schoonheid aan te leggen? Het zijn de middelmatigheid en het afdalen in de vlakte, die de menselijke geest, in de pure lucht daarboven gemeenzaam met de sterren, weer bezwangeren met die kleine trekjes van het laagland der alledaagse gemoedsbewegingen, waardoor wij het ideaal, het geluk, de schoonheid in ons oordeel weer gaan verwisselen met hun stoffering.

Want wij zullen in deze critiek toch wel niet meer hoeven betogen, dat Brandligt, Eewijck en Van Randwijk zich nog niet hebben doen kennen als meesters in de romankunst. Zij hebben hun verdiensten - ongetwijfeld - zij zijn niet in hun eerste roman gebleven en hun nieuwe werk bezit kwaliteiten, die grond geven aan hoopvolle verwachtingen, maar voor wie speurt naar wat de middelmaat achter zich laat, blijft het vooralsnog daar bij. Het is natuurlijk mogelijk - en misschien zelfs gebruikelijk - om cijfers te gaan uitdelen in deze regionen, doch waartoe? Het verschil tussen vijf-min en zeven-plus kan worden veroorzaakt door een (on)gelukkig toeval, het hoeft niets te zeggen omtrent toekomstige werkstukken. Het leven is een avontuur...

Wat zijn de avonturen, waarvan wij hier op de hoogte worden gebracht? Alle drie boeken behandelen de reis naar de volwassenheid van jonge mensen op drift, die geen platgetreden paden volgen, maar hun eigen wegen zoeken in de wereld en haar samenleving. Het zijn, voor de helden zelve, 'avontuurlijke' levens... om een roman mee te vullen. Hetgeen dan ook is geschied. Bij Brandligt en Van Randwijk - bij Brandligt het sterkste - krijgt men het gevoel, dat zij de belevenissen hunner helden ook zelf zeer buitengemeen, althans zeer essentieel hebben gevonden. Hun persoonlijke interesse bij de gevallen, die overigens, anecdotisch bekeken, weinig schokkends opleveren, ademt den lezer uit de stijl tegen. Eewijck is veel meer 'episch', hoewel de dramatische handeling in zijn boek - mes- en mestvorkgevechten, verkrachting en moord - voldoende gemengd nieuws voor een ganse krant oplevert.

De feitelijke inhoud van 'Concubinaat' is hierbij vergeleken een vrij simpel gegeven: een onbekende kunstschilder huwt - zonder stadhuis-, laat staan: kerkbezoek - een verpleegster; vandaar on-

min met zijn goed-burgerlijke familie en armoede in het jonge huishouden; de schilder wordt stofzuigercolporteur, zolang het na een aanvankelijk succes duurt; op een miskraam volgt de hand ter verzoening aan den vader.

Ook de zoon, die zijn vader begraaft, is het zwarte schaap in de familie-van-gereformeerden-huize. Ook hij is een maatschappelijke mislukkeling, die teert op de zak van zijn vader, een ouderling, gezegend met aardse goederen, wiens jubileum het onmiddellijke voorspel van de dood wordt. Aan het sterfbed aanvaardt de werelds geworden zoon de zolang koppig geweigerde erfenis.

De roman van Brandligt biedt de armelijkste uitzichten: op een enkele roes der zinnen na is dit concubinaat maar triest, en de capitulatie voor de maatschappelijke orde moge al perspectieven openen op een 'gelukkiger' leven, wanneer deze overgave zo weinig uit innerlijke behoeften, zo rechtstreeks uit de omstandigheden voortkomt, als ons hier gesuggereerd wordt, kunnen de burgerlijke vooruitzichten slechts wantrouwen wekken jegens de onvermijdelijkheid der gevolgtrekkingen. Dan moeten temperament en karakter al gelijkelijk ontbreken. De stijl van den schrijver weet hun aanwezigheid niet op te roepen.

Ook Van Randwijks held heeft meer van een greenhorn dan van een woudloper in de maatschappelijke wildernis weg. Toch neemt bij hem het conflict tussen vader en zoon een wezenlijker vorm aan. De strijd tussen twee goedwillende mensen, wier feilen tegengesteld zijn, al wortelen zij op dezelfde stoel des karakters, zou grondig boeiend hebben kunnen zijn, had de schrijver niet de indruk gewekt, zich wel in de luren te laten leggen door de interessantheid van den vrijzinnigen en lediglopenden zoon, terwijl hij den fortuinlijken en nijveren vader, overigens met alle waardering, beter door heeft in zijn compromis met aardse en hemelse belangen.

Blijft over: Eewijck. Een gans ander geval. Zijn avontuurlijkheid is zo bloedwarm, dat men haar nauwelijks voor inheems kan verslijten. De 'Eewijck's zo eigen directe stijl' - gelijk het prospectus leert - laat weinig vermoeden omtrent den meneer achter het boek. In ieder geval overschat hij zijn sujetten niet. Maar hun avonturen evenmin? Het vraagteken, dat hier staat, is maar al te gerechtvaardigd. Deze staalkaart van ongelukken, vechtpartijen, verleidingen, laat zich kwalijk rijmen met 'alle Christelijke en maatschappelijke deugden', waartoe ook de kinderen, die zijn helden werden, moeizaam moeten zijn opgevoed. Het rosse leven van de Zandstraat is er niets bij. Maar Eewijck heeft althans de echte neus voor het avontuur.

HALBO C. KOOL

Luchthartige geschiedenis van Oranje
Geschiedenis van Oranje doorluchtig verteld door dra. anne h. mulder; f 3.50 N.V. Uitgevers-Mij. 'Kosmos', Amsterdam

Jubileumboeken zijn er te kust en te keur geweest en als ik er in de boekwinkels steeds weer ontdekte, kon ik een gevoel van oververzadiging niet onderdrukken; tenslotte zijn het overzichten, de een wat uitvoeriger dan de andere, maar ze zijn noch geschiedenis noch literatuur en of ze goed of slecht geschreven worden, het blijven toch altijd inventariseeringen van een zekere periode. En zoo gestemd, het was een September-Zondagochtend aan zee in Holland, een beetje landerig, nam ik dit boek in handen en begon te bladeren; eerst liet ik de oogen even glijden over de hoofdstuktitels, het zijn er elf: 'Rouge ou noir, Het sneeuwt niet altijd in de geschiedenis, Wilhelmus van Nassouwe, Renaissance te velde, Kroniek van het harnas, den troffel en het palet, Koning-Stadhouder, Wenn nur ein Traum das Dasein ist, Het boek der Koningen, Childern's corner, Koningin, Rondvluchten boven Nederland.' De namen van deze titels lezend, voelde ik hoe zachtjes aan, hoe zal ik het zeggen, het in me ging spelen, het leken wel neurie-liedjes van vroeger uit een oude haast vergeten speeldoos.

Ik ging lezen, bladzij na bladzij, hoofdstuk na hoofdstuk en dit lentegeurige boek heeft me gefascineerd. Het is licht en donker, ernstig en vroolijk, dat alles natuurlijk vermengd als een Shakespeariaansche midzomernachtsdroom. Voor den lezer die zijn Vaderlandsche geschiedenis kent, is deze lectuur een meesleepende invitation à la valse. Er wordt niets geëischt of veroordeeld, noch bewezen of getuigd, nauwelijks geanalyseerd of uitgeplozen, maar er wordt wonderbaarlijk mooi verteld in en door het materiaal der gewone, dikwijls bekende feiten.

Er zijn maar weinig Hollanders, misschien alleen maar Werumeus Buning, die zoo Hollandsch zijn als deze schrijfster en die het zoo kunnen parodieeren en niet bitter zijn, geestig tot aan den rand waar de diepte van den ernst begint, die kleine dingen ook groot kunnen zien en groote dingen wel eens klein en daarom nooit zwaar of gewichtig worden, die altijd en immer de eeuwige binding aan menschen en dingen, aan land en volk behouden: een zoekend begrip, een hart dat nooit lauw, nooit koud, maar warm is en licht als een Septemberzon. De auteur moet een gedegen historicus over de volle linie zijn, staatkundig en cultureel, om deze heele stof te ordenen, zoo te ziften, want wat niet is gezegd, is precies zoo weloverdacht als datgene wat genoemd is.

De criticus, die lang over dit boek praat, doet boek en schrijfster

onrecht. Liever geef ik enkele citaten om de schrijfster te doen kennen: ‘Er is een neiging liefst te spreken over den “lateren” Willem van Oranje, den Vader des Vaderlands, den gedesillusioneerden en verlaten, maar altijd strijdbaren en vromen mensch. En dan wil men hem zijn jeugd wel vergeven, den tijd van lichtzinnigheid en overmoed temidden van al de verleidingen van het Brusselsche Hof, den tijd van betrekkelijken overvloed door de rijke bezittingen van Anna van Egmond, al maakte dit leven zèlf hem dan ook weer court d'argent. Maar deze visie doet tekort aan het leven. Want het boeiende en tevens ontroerende in het leven is niet, dat ernstige menschen ernstige dingen kunnen doen en dat lichtzinnige menschen wijn drinken, het ontroerende is: dat de lichtzinnige mensch vaak zulke prachtige dingen aan de wereld geeft, dat hem menschelijke nooden en menschelijke verrukkingen zijn geopenbaard, die zijn zwaarwichtigen medemensch ten eenenmale ontgaan, dat hij vaak hartstochtelijker zal vechten voor vrijheid en waarheid, dat hij gretiger zal leven en roekeloozer zal sterven, dat hij terzelfdertijd champagne kan drinken en tot den dood zijn gewijd.’

Over den beeldenstorm: ‘In den zomer van 1566, de beeldenstorm. De revanche op de doode stof, het botvieren van z'n woede op steenen beelden en sneeuwwitte waskaarsen, op olielampen en altaarkleeden, louter om den wellust van het vernielen. Ook het weten, dat de ander hierin het meest kwetsbaar is.’

Over Kenau Hasselaar: ‘Haarlem heeft het na 7 maanden niet kunnen houden. Er is aan dit beleg een vrouwennaam verbonden, die spreekwoordelijk werd. Wonderlijk verschillend zijn de wijzen waarop een naam onsterfelijk wordt. Jeanne d'Arc werd heilig verklaard, Kenau Simons Hasselaer van Haarlem werd in het taalgebruik voor altijd gebrandmerkt als type van de schrikwekkende, brute onvrouwelijkheid. Het is waar, dat Kenau Simons Hasselaar inderdaad van ander formaat was dan de Fransche visionaire, die den “Dauphin” ter kroning naar Reims zou voeren. Het is zelfs wel zeer de vraag, of Kenau dóór de kleinheid van eigen verbittering heen, de grootheid van den strijd heeft gevoeld. En het is ook waar, dat de vrouw vrouwelijker is wanneer ze vanuit haar venster een roode roos naar beneden gooit dan kokende olie, maar in ieder geval heeft Kenau, aan 't hoofd van een schare vrouwen, gevochten voor de vrijheid van haar stad.’

Er zijn heel merkwaardige dingen, die in deze geschiedenis tot hun recht komen, en men moet in dit luchthartig schrijven, zooals de schrijfster het zelf noemt, dan toch maar heel bizonder cultureel gevoelig zijn om dit te kunnen en zoo spelend en gevend te kunnen. De huizen, de stadsgedeelten, een landschap krijgen ook telkens

delicieuse beurten; de regelen over Delft zijn om te smullen, ik haal slechts deze kleine zinnetjes aan: ‘Het waren àl kinderen op het Prinsenhof, het veertiende-eeuwsche St. Agatha klooster aan de Oude Delft, waar men toen resideerde en dat sindsdien zooveel bestemmingen heeft gehad. De Oranje's hebben er gewoond, men heeft er lakenhandel gedreven, school gehouden en soldaten opgeleid.’

Met enkele regels is picturaal en atmosferisch het kasteel van Breda, Dillenburg, de Trèveszaal, en het Binnenhof, het paleis Noordeinde en vooral de uitmuntende uitbeeldingen van het Huis Honselaarsdijk gegeven. Het Huis ten Bosch is ‘het huis met den tuin met groene cabinetten, met hooge en lage terrassen, parterres met initialen er ingewerkt, labyrinthen en moeshoven’.

Het laatste hoofdstuk is een waardig slot, samenvattend als een rondo in een sonate van Beethoven, die nog even alle motieven verwerkt en toch zijn eigen slot en oplossend accord geeft; het begint: ‘We hebben acht eeuwen geschiedenis gegeven, harde eerlijke geschiedenis. Zoo staat ze in de kronieken opgeteekend, zoo is ze ons bewaard in liederen en gehavende banieren, in stukgeschoten muren en in dat fleschje onvervalschten Spaanschen wijn, dat men uit het verlaten legerkamp der Spanjaarden had meegenomen en dat nu stil te wachten staat in Leiden, tot een suppoost van 't Stedelijk Museum er zich aan vergrijpen zal...

We hebben méér gegeven, alles wat tusschen de regels der kronieken maar nauwelijks te lezen was; een droom, een kus, een glimlach, want zonder dit alles heeft geen mensch geleefd.’

Dit méér maakt dan ook waarachtig deze luchthartige Oranje-geschiedenis tot een feest voor den lezer.

En toen ik het boek uit had, op dien Zondag - het was al laat, de zee bij Katwijk was in schemertinten al aan het verzilveren - gingen oude regelen van Shakespeare hernieuwd voor me leven, ik ben vergeten waar ze staan, maar ze vertellen, dat onze levens gemaakt zijn uit de stof, waarvan droomen gebouwd zijn...

H.L. TRIP DE BEAUFORT

Thomas Mann over Europa's toekomst
Thomas Mann, Vom zukünftigen sieg der demokratie Verlag Oprecht, Zürich-New York

Nadat Thomas Mann ongeveer twee jaar geleden den Dekan der Bonnsche Universiteit den bekenden ‘Brief’ schreef waarin hij zijn standpunt tegenover het nationaal-socialisme ondubbelzinnig bepaalde, is hij ook als politiek publicist niet werkloos geweest. Een der treffendste bewijzen hiervoor levert dit nieuwe geschrift, dat

tegelijk scherper en algemeener de kwestie der naaste europeesche en mondiale toekomst aan de orde stelt. Het vormt een onderdeel, bovendien, van een bundel essays die onder den titel ‘Achtung, Europa!’ bij Bermann-Fischer verschenen is.

Hoewel de schrijver de antithese tusschen democratie en fascisme in het begin van deze rede vooral zoo stelt, alsof de democratie een onvergankelijk principe is, dat de menschelijke waardigheid, bepaald door de idealen van waarheid, vrijheid en recht, in het centrum plaatst, terwijl het fascisme z.i. slechts een pseudo-ideologie bezit die uit verschillende bestanddeelen, vooral uit het verleden, samengesteld, in wezen op niets anders berust dan op leugen, verachting van den mensch als individu en als massa, en op de verheerlijking van het geweld, neemt zijn betoog tegen het einde gelukkig een meer op het concrete gerichte koers.

De verfoeilijkheid van het fascisme ligt nl. niet allereerst in de kern van zijn ideologie, die i n h a a r o u d s t e v o r m e n wel degelijk scheppende en aristocratische elementen heeft bevat, maar in de vervalsching die deze elementen, voor zoover waardevol, in de practijk ondergingen en in de corruptie die het nationaal-socialisme aan deze vervalsching nog heeft toegevoegd. Geen ideologie heeft zichzelf in de handen van haar aanhangers sneller en beschamender verraden dan het fascisme. De practijk ervan is zoodanig, ten deele door, ten deele ook ondanks de theorie, dat geen rechtschapen mensch er nog iets mee te maken wil hebben.

Door dit vast te stellen pleit men nog niet voor de kapitalistische liberale democratie der negentiende eeuw. Trouwens, het verband tusschen die democratie die in haar stuiptrekkingen wel m o e s t omslaan, zeggen wij nu, in de twee totalitaire extremen, ‘diese feindlichen Brüder’, volgens Thomas Mann, en de z.g. omgekeerde democratie der beide autoritaire staatsvormen, is reeds enkele malen overtuigend bloot gelegd. Beide behooren, hoezeer zij nog geruimen tijd het leven vooral in ons werelddeel kunnen beheerschen, tot het verleden.

De reeks van nederlagen die de democratie in enkele jaren als machtspolitiek, als moraal, als psychologie heeft geleden (Rijnbezetting, Oostenrijk, Tsjechoslowakije) moet men niet alleen toeschrijven aan het feit dat het fascisme met totaal andere wapenen strijdt, waartegenover de ‘fairness’ der westersche politici weerloos zou zijn. Afgezien nog van de vraag hoever die ‘fairness’ eigenlijk gaat, duidt zij wel degelijk op zwakte en het staat te bezien, hoezeer inderdaad ook de dictatoren den beslissenden oorlog nog vreezen, of niet reeds alleen de drie boven aangestipte overwinningen het ‘evenwicht’ in hun voordeel hebben geschokt.

Daarom is het goed dat ook in de rede van Mann tegen het slot

de nadruk wordt gelegd op de houding die de democratie tegenover het fascisme zal hebben aan te nemen en vol te houden. Nog één concessie en men is verloren, als men het thans niet reeds is. De oplossing die Thomas Mann voorstaat is die van het 'economische humanisme', van de sociale democratie in tegenstelling tot de verouderde liberale. De vraag is alleen of, mede dank zij de volkomen verburgelijking van het socialisme, hiervan voldoende afweer en vooral ook voldoende regenereerende constructieve vernieuwing te verwachten is.

H. MARSMAN

Walging als bron
Jean Paul Sartre, La nausée Gallimard, Parijs

Den lezer wordt verzocht de fictie aan te nemen, dat dit boek bij de papieren van een zekeren Antoine Roquentin gevonden is. Om het aannemelijk te maken werd het in den trant van een dagboek opgesteld. Maar van een dagboek heeft het niets en Sartre moet zich dwang hebben opgelegd om die indeeling vol te houden. In elk geval weerspiegelen deze 'aanteekeningen' alleen het denken van den ik over zich zelf en de buitenwereld slechts in functie van Roquentin.

Gedurende het schrijven woonde deze in een stad, die veel op Calais gelijkt, waar hij zich bezig hield met historische naspeuringen aangaande den markies van Rollebon, die in den tijd van Lodewijk XIV leefde. Deze markies was voor den schrijver niet anders dan voorwendsel en middel zich in de wereld te verwezenlijken. Zijn wereld was een duffe provinciestad met op den achtergrond den droom van Parijs, waarheen Antoine eindelijk metterwoon vertrekt ...natuurlijk om zich zelf en dezelfde benauwenissen te hervinden. Deze persoonlijkheid is de inhoud van den roman, zooals de uitgever het boek noemt. Het is een zielsbelijdenis van vergeefsch hunkeren naar een zelfbevrijding, die in het schrijven van een kunstwerk vorm kan aannemen. In zoover Roquentin met Sartre vereenzelvigd mag worden is hem dit met La nausée gelukt.

Aan de morrende zelfverdeeldheid van den eerste ontstijgt dit werk zonder dat van het dagelijksche bestaan iets verdoezeld wordt. De schrijver ging er met zich zelf of het 'andere' van zich zelf een tweestrijd aan en won dien. Op dit plan bood zich de vorm van een ik-verhaal van zelf aan. Zoo vond hij de ruimte er zijn walging en wat er aan bezinning tegenover kan worden gesteld in neer te leggen. Deze n a u s é e hecht zich aan geest en lichaam en wordt iets lichamelijks mee, anders, want ruimer dan de kreet van den

dichter het lichaam zonder afkeer te mogen zien. Antoine prent zich zijn eenzaamheid door zijn spiegelbeeld heen in en vraagt zich af: ‘est-ce pour cela que ma chair est si nue? On dirait la nature sans les hommes.’

Deze weerzin, die transcendentaal mag heeten gelijk de révolte of nausée van Rimbaud tegen menschen en dingen, dat is: tegen het bestaande, richt zich tegen wat oogenschijnlijk zonder uitdrukking is gelijk... bretels, tegen alles, wat voor zijn oog of wroetende haat, draalt op de grens tusschen leven en levenloos en laf zwevende blijft. Zelfs het kleuren van een blauw hemd, ‘joyeusement sur un mur chocolat’ geeft of liever is de Walging. ‘La Nausée n'est pas en moi; je la ressens là-bas sur le mur partout autour de moi; elle ne fait qu'un avec le café, c'est moi qui suis en elle.’

Wat er philosophisch is, treedt op zulke en andere plaatsen naar buiten. Het verhaal nadert het essay zonder de grens te overschrijden. Het ‘naakte’ bestaan, de beperking in tijd en plaats en hoe alles gedaante aanneemt en zich daarmee onherroepelijk onder den ban van het verval stelt, Sartre suggereert dit meesterlijk. Antoine leeft in een wereld van ontbinding en om te voorzien in het gemis aan de natuurlijke gemeenschapsmiddelen vertelt hij wat hem wedervaart op papier. Zoodoende schept hij ‘avonturen’, bitter en steriel. En deze steriliteit bestrijdt hij dan weer door die nietige voorvallen te beschrijven in onderling verband. Sartre is verwant aan Willem van Oudshoorn, maar diens begaafdheid is rijker en van grooter ampleur. Elk avontuur, dat Antoine overkomt, onthult hem, dat hij zich zelf en ‘hier’ is. Zijn ‘grondstof’ is het bestaan, waarmee hij geen weg weet en waaruit hij Rollebon kneedt.

Hij brengt zijn dagen door met zich waar te nemen naar het uiterlijk en het innerlijk en komt tot de slotsom, te veel te zijn voor de eeuwigheid, al moet de tijd ten slotte zelfs zijn resten louteren. De onmogelijkheid van loutering in het leven is de sleutel van zijn walg. De angst voor wat het omvat, deze verlamming als een langzaam afsterven nadert de voorstellingswereld van het surrealisme, dat voor het overige zelfs in zijn beste uitingen niet tot dit peil reikt (...sa langue sera devenue un énorme millepattes tout vif.’) Sartre is een visionnair, begaafd met een ‘tweede gezicht’, evenzeer als Roquentin een ‘type qui s'était trompé de monde’, al gaat aan het eerste woord het adjectief ‘pauvre’ vooraf, wat blootlegt, dat Roquentin een karikaturaal schaduwbeeld van Sartre, ‘dit rijke type’, is. Want deze kan zich reinigen van de ‘péché d'exister’ door, anders dan Roquentin, een oeuvre te scheppen, dat niet of niet meer spreekt van wat bestaan heeft - ‘jamais un existant ne peut justifier l'existence d'un autre existant.’ ‘Une autre espèce de livre’, ziehier zoo een, dat diepe sporen grift of bestaande volgt

en in helderziende opstandigheid den weerzin van het bestaan, springveer en rechtvaardiging van zijn eigen ‘zijn’, overwint en de bronnen raakt, waaruit de mensch zich voedt.

H. VAN LOON

De rampzalige karavaan der Joden
Robert Nathan, Road of ages Constable & Co., London

Menschen uit allerlei landen trekken met elkaar in ballingschap. Het eene land na het andere heeft ze uitgestooten en hun rest dus niets anders dan te trekken naar een stuk aarde, dat Mongoolsche stammen nog voor hen hebben opengehouden: De woestijn van Gobi.

De karavaan trekt door het Oosten van Europa, dan door Azië naar de woestijn toe. Ze telt ingezetenen van allerlei staten, van alle standen, van onderscheidene godsdienstige en politieke overtuigingen, het eene, wat hen onderling bindt, is, dat ze allemaal Joodsche vluchtelingen zijn; er is de Gallicische scharrelaar en de New Yorksche bankier, de Parijsche grande dame en het huishoudzuchtig Duitsch moedertje, de Oostenrijksche baronnen, Slavische bedelaars, hoogleeraren uit Harward en Oxford, de kleine Italiaansche schoolmeester. Velen zouden nog wel terug willen, want ergens in hun hart beschouwen ze hun geboortegrond tegen beter weten in als hun vaderland; anderen zouden liever trekken naar het oude land van Palestina. Maar tenslotte rest hun niets anders dan te trekken naar de woestijn van Gobi. Ze sjouwen met een langen, onafzienbaren trein van auto's, veerende limousines en rammelende zwikkies, vrachtwagens, duwkarren. Alles rijdt mee. Dagelijks wordt de karavaan nog grooter, want uit steeds meer landen stroomt het aan, Roemenen uit Roemenië, Polen uit Polen, Italianen uit Italië, het wil maar niet ophouden. De Joodsche ingezetenen van Syrië en Marokko reizen nog niet eens mee. Er wordt gezegd, dat ze sauve qui peut op schepen zijn geladen, die over de Zwarte Zee koersen naar Azov. Dan zijn ze vlugger in het woestijngebied. De karavaan gaat langzaam en moeizaam haar weg. Soms zijn de passen hoog, waarover ze gaan moet, dan weer kan ze door de sneeuw nauwelijks verder, soms zijn de wegen een en al modder en de wielen blijven steken in het zachte slijk. Toch gaat onderhand het leven zijn gewonen loop, de feesten worden gevierd, zooals ze thuis gevierd werden, de Duitscher steekt zijn kleinen kerstboom aan, anderen vieren het Jom Kippoer, de Franschen, ouder gewoonte, hebben hun Nouvel An. Er is ook muziek,

er wordt gezongen, niet alleen Mendelssohn, maar elke groep zingt haar liederen, de eene Kol Nidre, de andere Schlagers, al naar dat het thuis gezongen werd. Violisten spelen Bach en Beethoven.

Op de Kirgiezensteppen gieren ijzige winden, de grond is als een tafel, waarover heen een tocht waait, die alles schijnt weg te blazen; vele menschen en kinderen worden na enkele maanden ziek, anderen schijnen uitgeput, omdat honger en kou toenemen. De stemming zakt, elkeen wil hervormen naar zijn inzicht, de karavaan telt conservatieven en communisten, socialisten en individualisten, heetgebakerden en indifferenten, de oneenigheid neemt toe en het gekibbel gelijk op.

Maar de rabbijnen verliezen niet hun goeden moed, ze zeggen overal en altijd maar weer, dat de Heer de Herder is, dat niets aan het volk zal ontbreken, dat Hij hen zal doen nederliggen in grazige weiden; dat Hij hen zachtkens zal voeren...

Dysenterie gaat woelen, hier en daar heerscht bittere armoe, sommigen willen plunderen bij den baron Wertheim, die baron èn bankier is. Hij moet toch nog geld hebben. Voor geld is in de dorpen nog altijd leeftocht te koop. De karavaan trekt verder, soms een enkele maal door een dorp, waarvan de bewoners ze met vriendelijkheid aankijken; maar als ze dan zien, dat er zooveel Joodsche vluchtelingen zijn, dan sluiten ze uit angst voor de massa's de luiken van hun huizen en daarachter wachten ze, totdat de karavaan voorbij getrokken is. Een heel enkele maal wordt eens dezen of genen van de karavaangangers overlast aangedaan, ergens in de Oekraïne worden een paar van haar oude mannen aangevallen; het volk ziet, dat ze Joden zijn, dus ze moeten geld hebben. De mannen antwoorden, dat ze rabbijnen, derhalve knechten van God zijn en niets bezitten, maar het volk roept hun toe, dat ze dan toch maar Joden zijn en als ze het geld niet bij zich hebben, ze het dan ergens verstopt houden, zij zijn de oorzaak van het kwaad, van de ellende op de wereld en van den oorlog; de rabbi's zijn het gewend, ze laten zich afrossen, gewond zoeken ze de karavaan weer op en trekken verder naar de woestijn van Gobi.

De karavaan houdt niet stil. Ze trekt van plek tot plek, van land naar land.

Dit is een merkwaardig boek, het visioen van een uitmuntend schrijver, zelf Amerikaansch Israëliet. Het boek preekt niet, het verwijt niet, het is niet pro-Joodsch of anti-Arisch, de menschen, die er in voorkomen, zijn doodgewone menschen, niet meer en niet minder. Er is geen tendentieuse buiging in, naar welke richting ook. Het is zoo ingetoomd, zoo decent geschreven, zonder hevigheid of heftigheid, dat het haast koel is. Het boek doet denken aan een ander emigrantenboek ‘La rue du chat qui pêche’ van Mevrouw

Földes, een realistische uitbeelding van hetzelfde gegeven, maar dat even als dit boek er naar streeft, volstrekt onsensationeel en onsentimenteel leed en verdriet te beschrijven en daarin zoo goed slaagde, dat duizenden en duizenden lezers over dat ééne kleine zinnetje aan het einde heenlazen: 'Un ou deux plantent leur tente sur le sol étranger. Les autres? Ils disparaissent lentement et ne laissent pas de traces.'

Ook dit boek van Nathan mijdt het noemen van elk sentiment, de stijl is onversierd, haast poover van woorden wordt het grauwe visioen weergegeven; het picturale equivalent van deze kunst is een grisaille, alle kleur is weggelaten.

Wat is het dan, dat dit boek zoo aangrijpend maakt? Ik moest het tweemaal overlezen, om mij er eenigszins rekenschap van te kunnen geven. Het schuilt wel in de verhouding van de stijl tot de inspiratie. Nathans ontroering is diep en gloeiend, het is dan ook de emotioneele waarde van dit boek, die het zijn aesthetisch karakter verleent. Misschien dat het beste in dit boek onuitgesproken is gebleven: de steenen onaandoenlijkheid der menschheid, die zwijgend de karavaan ziet trekken, de auteur heeft dit niet genoemd, maar ze is een der motieven van de eerste tot de laatste bladzijde. Een atmospheer van verlatenheid en stilte is om dit boek, alleen een uitmuntend schrijver en een goed mensch kan zoo schrijven en zoo zwijgen.

H.L.T. DE B.

Lezerstribune
Hitlers 'Eckermann'
Kurt G. Ludecke, 'I knew Hitler'

Reeds vele boeken zijn er verschenen, die de opkomst van de Duitse nazi-partij en haar Führer, Adolf Hitler, beschrijven. Naast de uitstekende biografieën van Konrad Heiden en Rudolf Olden, heeft ook het boek van den Australischen professor Roberts ('the House that Hitler built') veel opzien gewekt. Het hier te bespreken boek is geschreven door iemand die jarenlang een vertrouweling van Hitler is geweest en die, in opdracht van den Führer, vele reizen naar het buitenland heeft ondernomen, om daar voor de N.S.D.A.P. propaganda te maken, en... om financiële steun te verwerven.

Kurt Ludecke heeft, in zijn functie van propagandist voor de N.S.D.A.P. in het buitenland vele belangrijke personen, als Mussolini en Ford bezocht. Toen hij den eerste bezocht, in 1923, was deze nog geen dictator van Italië, en kon dus weinig meer dan zijn

morele steun geven, aan de toen trouwens nog onbekende, jonge, nationaal-socialistische beweging.

Ford, die zich door de uitgave van een antisemitisch boek als antisemiet had doen kennen, verleende ook geen financiële steun; waarschijnlijk dacht hij, dat het geld zijn rente niet op zou brengen. Het belang van dit boek zit n.l. in de beschrijving van de talrijke intieme gesprekken, die Hitler met den schrijver heeft gevoerd. Uit deze gesprekken blijkt wel, dat Hitler, reeds voordat hij aan de macht kwam, zowel zijn binnen- als buitenlandse politiek precies had uitgestippeld, en als we nagaan, wat er in de jaren, dat Hitler aan het bewind is, door hem op het gebied der buitenlandse politiek is verricht, hebben we alle reden, om met angst en zorg de toekomst van Europa tegemoet te gaan, in geval Hitler zijn program, zoals hij dat aan Ludecke in 1923 in een gesprek heeft uiteengezet tot het einde toe zou willen uitvoeren.

In het bedoelde gesprek, dat gehouden werd in het bekende hotel ‘Kaiserhof’ te Berlijn, gelegen vlak bij de woning van den Rijkspresident Hindenburg, waar Hitler toen zijn hoofdkwartier had opgeslagen, onderhield Hitler zich gedurende enige uren met den schrijver, voor dat deze als directeur van een nationaal-socialistisch persbureau naar Amerika zou vertrekken. Hitler stippelde de buitenlandse politiek, die hij van plan was te volgen, nadat hij aan de macht gekomen zou zijn, als volgt uit: ‘Oostenrijk zal de eerste buit zijn die mij in handen valt. Ik zal alles met Mussolini zelf regelen. Mussolini zal zonder twijfel aan mijn kant staan. En Engeland? Waarom zou ik bezorgd zijn? Als het niet aan onze kant zal staan, doet het beter kalm en neutraal te blijven. Mussolini en ik kunnen het de Engelsen in de Middellandse zee lastig genoeg maken.’

Hitler omschreef zijn taak als volgt: ‘Het voornaamste is los te komen van Versailles en te herbewapenen. Socialisme komt pas in de tweede plaats.’

Om zijn plannen, betreffende de herbewapening en de wederbezetting van het Rijngebied ongestoord, d.w.z. zonder een preventieve oorlog van de zijde van Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten, waarvoor Hitler in zijn gesprek met den schrijver herhaaldelijk de vrees uitte, te kunnen uitvoeren, wilde hij president Hindenburg gebruiken. Hij meende, dat het hem gemakkelijk zou vallen, om, dank zij het vertrouwen, dat Hindenburg in de wereld genoot, achter diens rug zijn plannen ten uitvoer te brengen. Door een felle anti-bolsjewistische campagne hoopte Hitler zich het vertrouwen van het kapitaal te verwerven, liever dan dat hij de kapitalisten tot zijn vijanden zou maken, door de socialistische maatregelen, die hij en de nazi's beweerden voor te staan, uit zou gaan voeren. Dan

zou het hem ook gemakkelijk vallen, Moskou onder druk te zetten en de Oekraine aan het Groot-Duitse Rijk, waarvan hij steeds droomde, toe te voegen.

Sprekende over Polen en Tsjecho-Slowakije zei Hitler: 'Ieder weet wel, dat we onze eisen in het Oosten nooit zullen opgeven, Polen heeft even weinig recht van bestaan als Tsjecho-Slowakije.'

Nog vele andere uitspraken en vertrouwde gezegdes van Hitler zijn in dit boek vermeld. De schrijver haalde zich na 1933 de haat van verschillende nazi-grootheden op de hals, o.a. van Goebbels; dit had tot gevolg dat hij door Göring gearresteerd werd. Hitler gelastte echter zijn vrijlating, maar dit was Ludecke niet voldoende, hij eiste zijn openlijke rehabilitatie in de 'Völkische Beobachter', en bracht door zijn streven naar eerherstel Hitler in moeilijkheden. Hij werd opnieuw gearresteerd, en werd nu de persoonlijke gevangene van Hitler. Uit het concentratie-kamp Oranienburg, waarnaar hij gebracht werd, wist hij echter met behulp van vrienden te ontsnappen naar het vrije Tsjecho-Slowakije.

Dit boek van ruim 700 bladzijden geeft de geschiedenis van de opkomst van de N.S.D.A.P., verteld door een insider, door iemand die een werkzaam aandeel in de strijd heeft gehad maar die zich nu bitter teleurgesteld voelt door de wijze waarop Hitler de grote problemen heeft opgelost. Het boek is geïllustreerd met talrijke foto's van personen uit de kring rondom Hitler, en van officiële Duitse documenten. Voor iemand, die het huidige Duitsland wil trachten te begrijpen, voor iemand, die zich na de gebeurtenissen van de laatste jaren afvraagt, hoe het zover heeft kunnen komen, geeft dit boek belangrijk materiaal.

J.Z. BARUCH

Periscoop

Merijntje weer wat ouder

A.M. de Jong, Een knaap wordt man Em. Querido N.V., A'dam; f 2.90, f 3.75

Het is wel een bezoeking als men zich ziet opgedragen een met redenen omkleed oordeel uit te spreken over een der tallooze Merijntjes van A.M. de Jong. Wat moet men er in 's hemelsnaam van zeggen? Ik vind zulk een lectuur oervervelend. Is daarmee het oordeel al uitgesproken of dient men ook op andere dingen te wijzen, op het enorm gemak, waarmee deze onvermoeibare auteur voortbreit aan zijn slangachtig thema, op de dikwijls erg grove humor van zijn verhaaltrant, op de ongeloofwaardigheid van vele der belevenissen van Nederlands troetelkind, op het afgezaagde en oudmodische van zulk een romanmotief: de ontwikkeling van boer-

schen, maar naar geestelijke opzwaai hunkerenden, knaap tot klassebewust arbeider der Rotterdamsche havens? Zoo men dit doet, dan loont het ook de moeite even een staaltje te geven van de flinke, forsche, bevattelijke praatstijl van den bejubelden auteur, b.v. deze karakteristiek der bootwerkers: ‘Ze leefden vaak ook als gekken, werkten als beren, vraten als wolven, propten zich vol, onverzadelijk, heel de dag vloekten, tierden en schreeuwden ze, 's avonds zopen ze als zeeleeuwen, bier en borrels, tot ze tolden, ze maakte eindeloos nieuwe kinderen, de gezinnen leden armoe, woonden in krotten, ondanks de zware verdiensten, de kroegbazen slikten een groot deel van het loon, de bootwerkers kenden geen maat, niet in het zwoegen, niet in het zuipen, zij tobden zich af in een wild, hartstochtelijk leven, ontzagen zich in niets, brandden op als fakkels’ (pag. 225).

Mij dunkt, zulk een zin is voldoende om enkele zwakke punten in forsch- en flinkheid te ontdekken. Een heele menagerie komt er aan te pas: beren, wolven, zeeleeuwen. Men weet niet aan welk beeld zich vast te houden, aan dat van de gekken, de beren, de wolven, de zeeleeuwen of de fakkels. Het wordt daardoor een schemerig, door elkaar krioelend geheel. Eerst zijn het de bootwerkers, die leven, werken, vreten, proppen, vloeken, tieren, schreeuwen, zuipen, tollen en kinderen maken; dan komen de gezinnen lijden en in krotten wonen, de kroegbazen lonen slikken, om tenslotte weer ruim baan te maken voor de bootwerkers, die plotseling tobbers zijn geworden, een buitengewoon ongelukkig gekozen karakteristiek voor hen.

Tot zoover over de vorm.

Wat den inhoud betreft, Merijntje wordt weer eens voor een keer verleid, ditmaal door ‘Mevrouw Amelie’, een zuster van ‘Meneer Louis’ uit een broos, aristocratisch, decadent milieu. Ook dit ontvlucht Merijntje om tenslotte weer thuis te geraken in het Rotterdamsch ouderlijk huis. Alles wat hij in het woelige bedrijfsleven ziet en hoort, werkt er toe mee hem tot een overtuigd socialist te maken. Een winkeljuffrouw, lang en uit de verte hoog vereerd, blijkt nochtans genegen hem wedermin te schenken.

Alweer een avond of wat plezier voor den kleinen man.

C.J. KELK